

ULUSLARARASI

MALATYA'NIN FETHİ VE DANIŞMENDLİLER

SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER

Editörler

Prof. Dr. Salim CÖHCE
Dr. Öğr. Üyesi Murat ZENGİN
Doç. Dr. Recep ÖZMAN

 İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

ULUSLARARASI

MALATYA'NIN FETHİ VE DANIŞMENDLİLER

SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER

Editörler

Prof. Dr. Salim CÖHCE

Dr. Öğr. Üyesi Murat ZENGİN

Doç. Dr. Recep ÖZMAN

 İNÖNÜ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

İnönü Üniversitesi Yayınları: 78

 İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

ULUSLARARASI

MALATYA'NIN FETHİ VE DANIŞMENDLİLER

**SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER**

Editörler

Prof. Dr. Salim Cöhce
Dr. Öğr. Üyesi Murat Zengin
Doç. Dr. Recep Özman

ISBN

978-605-7853-37-0

Sertifika No

26607

Genel Yayın Yönetmeni

Prof. Dr. Cengiz Yakıncı

Görsel Sanat Yönetmeni

ve Yayın Koordinatörü

Öğr. Gör. Bünyamin Bayram

Yayınevi Müdürü

Necati Bay

Kapak

Ahmet Özer Tuğ

Adres

Merkez Kampüs, 44280 Battalgazi/MALATYA
0422 377 32 24 e-posta: yayinevi@inonu.edu.tr

Baskı

İnönü Üniversitesi Matbaası
Nisan 2020

Bu kitabın yayın hakkı İnönü Üniversitesine aittir. 5846, 2936 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereği herhangi bir bölümü, resmi veya yazısı, yazarların, yayıncısının yazılı izni alınmadan tekrarlanamaz, basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz, hiçbir biçimde, hiç bir yolla çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yazıların yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

SEMPOZYUM KURULLARI

Onur Kurulu:

Ali KABAN

(Malatya Valisi)

Prof. Dr. Ahmet KIZILAY

(İnönü Üniversitesi Rektörü)

Sempozyum Bilim Kurulu

Prof. Dr. Gülay Öğün BEZER (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. İlhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa DAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan YAZICI (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan ÇEVİK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet OCAK (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ebru ALTAN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Muharrem KESİK (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Süreyya FARUKİ (Bilgi Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat KEÇİŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Salim CÖHCE

Prof. Dr. Neslihan DURAK

Prof. Dr. Hakan ERKUŞ

Doç. Dr. Yahya BAŞKAN

Doç. Dr. Recep ÖZMAN

Dr. Öğr. Üyesi Murat ZENGİN

Arş. Gör. Okan AÇIL

Sekreteryaya

Dr. Öğr. Üyesi Murat ZENGİN

murat.zengin@inonu.edu.tr

Arş. Gör. Okan AÇIL

okan.acil@inonu.edu.tr

Öğr. Gör. Halil İbrahim KOÇ

halil.koc@inonu.edu.tr

İletişim

Elektronik posta: malatyaninfethi@inonu.edu.tr

Web: www.inonu.edu.tr/tr/malatyaninfethi

MALATYA VALİSİ SAYIN ALİ KABAN'IN AÇILIŞ KONUŞMASI

Bu program bir başlangıç. Çok kıymetli Bakanımız Metin Emiroğlu beyin bu fikri ortaya atıp böyle yapılması gerekir gibi bir ifadesi olmasaydı, sonrasında çok değerli tarihçi hocamız Salim Cöhce tarafından bir kendi meselesi gibi algılanmamış olsaydı, eğer bu fikir çok kıymetli Rektörümüz Ahmet Kızılay Bey tarafından bir idareci olarak sahiplenilmemiş olsaydı hayata geçirilemeyecekti. Çünkü Dânişment Gazi ifade edildiği üzere bizim bir değerimiz. Biz kendi değerlerimize sahip çıkmadığımız sürece, kendi öz değerlerimize, bizden olan değerlerimize sahip çıkmadığımız sürece bu topraklarda kalma hakkını elimizde tutamayız.

Çok değerli konuşmalarımızı dinlerken aklıma şu geldi. Biz neden bu topraklara sahip olduğumuz günü bir coşkuyla, gençlerimizin bu bilince ulaşmasını sağlayacak şekilde kutlamıyoruz. Bunun bir formülünü bulabilirsem bunu hayata geçirmek isterim şahsen. Çünkü bakıyorsunuz İspanyollar Emevî Endülüs hakimiyetini bitirip İspanya'da kasabalar da dahil kutluyorlar. Hatta ciddi eğlenceler düzeyinde nasıl kazandıklarını anlatıyorlar.

Biz de bu topraklara 1101 tarihinde bir daha ayrılmamak üzere gelmiş ve bu toprağı 1101 tarihinden beri hiç kaybetmemiş, çok şükür Sayın vekilimin de ısrarla bahsettiği gibi bizim Kurtuluş günümüz yok, bizim buraya “Hâkim Olma” günümüz var. Bizim onu büyük bir önemle kutlamamız gerek, bunun için ne yapılabilir, yasal zemini nedir onu araştıracağım. Çünkü bizim İsmet İnönü, Turgut Özal, Niyazi-yi Mısırî gibi değerlerimiz var. İbnü'l Arabi bizim bir değerimiz çünkü gelip burada kalmış, Ebu'l-Ferec tarihini yazan zat bizim değerimiz; fakat bu kitabın hala çevrilmemiş olması bizim bir ayıbımızdır. Ne kadar değerimiz varsa ortaya çıkarmalıyız ki Malatya resmi ortaya çıksın.

Bir gün Hekimhan ziyareti sırasında Taş Hanı gezerken bir kitabe dikkatimi çekti. Baktım orta kısmında Arapça sağında solunda başka dilde yazılar var. Üç ayrı yazı karakteri, üç ayrı din, üç ayrı kültür, üç ayrı tarihleme tek bir amaç için tek bir taşın üzerinde bir araya gelmiş. Ortadaki yazı Arapça, sağında Süryanice, solunda Ermenice, bire bir aynı yazmıyor ama aynı şeyi ifade ediyorlar. Bu Kitabe bu sene 800 yaşında. Ben bunu “Pax Turka” diye adlandırıyorum. Bu Kitabe Türk barışının bu topraklardaki yansımasıdır. Türkler birlikte yaşadıkları Arap-Süryani ve Ermenilerle bu birlikteliği barışı gerçekleştirmişler. Biz bu Barış İçinde Yaşama Belgesine “Malatya Vesikası” adını verdik.

Anadolu'da barış içerisinde birlikte yaşamayı öne çıkaran bu merkezin tanıtılması, anlatılması gerekiyor, bir anlamda kutsamamız gerekiyor; Kutsal Topraklar, dört çarpı dörtlük topraklar. Hepinizi sevgiyle saygıyla selamlıyorum.

TAKDİM

Sekiz bin yıllık tarih geçmişine sahip olan Malatya, birçok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu'nun en önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Tarih boyunca birçok farklı devletin idaresinde kalan Malatya her zaman önemli bir kültür, bilim ve ticaret merkezi olmayı başarmış ve bu coğrafyada kurulan her devlet için stratejik açıdan önemli bir şehir olarak değerlendirilmiştir.

İslam öncesi dönemde Roma imparatorluğunun sınır şehri olan Malatya, Romanın önemli bir askeri güç merkezi konumundadır. İslam'ın ilk dönemlerinde İslam hakimiyetine giren ilk Anadolu şehirlerinden biri olan şehrimiz, Anadolu'nun Müslümanlaşmasında da önemli bir rol oynamıştır. Emevi ve Abbasi hakimiyeti altında kalan Malatya Türklerin Anadolu'ya girmeleri ile birlikte kısa süre içerisinde Türklerin hakimiyeti altına girmiş ve bölgede egemenliğini kuran devletler için stratejik önemini korumaya devam eden önemli bir sınır şehri olmaya devam etmiştir. Dânişmendli Gümüştigin Ahmet tarafından fethedilen Malatya'da 917 yıldır Milletimiz varlığını devam ettirmektedir. Osmanlı devletinin doğudaki sınırlarının Malatya'nın çok daha doğusuna uzanması ile birlikte stratejik önemi azalmış gibi görünen Malatya'da sosyal, kültürel ve ticari hayat canlılığını korumuş ve Malatya önemli bir geçiş kavşağı olmaya devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde hızla gelişen Malatya, bugün bölgesinin en önemli sanayi, ticaret, eğitim ve sağlık hizmeti veren merkezlerinden birisidir.

Üniversitemiz sunduğu hizmetler, ürettiği bilgi ve gerçekleştirdiği bilimsel faaliyetlerle şehrimize ve ülkemize değer katmaya ve fayda sağlamaya devam etmektedir. Amaçlarından bir tanesi de bulunduğu ilin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkı sağlamak olan üniversitemiz gerçekleştirdiği bilimsel etkinliklerle bu amaca hizmet etmeye, tarihimizi ve kültürel değerlerimizi araştırıp toplumun bilgisine sunmaya ve bu yolla şehrimizin sahip olduğu potansiyeli harekete geçirmeye çaba harcamaktadır.

Her konuda Malatya ile ilgili bilimsel bilgi üretmeye yönelik faaliyetler gerçekleştiren üniversitemiz Malatya tarihinde önemli yere sahip Danişmenliler dönemi hakkında da 19-21 Eylül 2018 tarihinde düzenlediği Danişmendliler Sempozyumu ile bu çabalarını sürdürmüştür.

Dânişmendliler, Anadolu'nun Türkiye olarak adlandırılmasında önemli bir yere sahiptirler. Başta Malatyamız olmak üzere Sivas, Kayseri ve Tokat bu devlet döneminde ilmi ve kültürel açılardan inkişaf etmiştir. Dânişmendlilerin Malatya'da tesis ettikleri bu kültürel ortam, Selçuklular tarafından geliştirilerek Ulucami, Medrese, Han ve Hamam kompleksinden oluşan klasik Türk-İslâm kent modelini meydana getirmiştir. Malatyamız da bu kentlerimizden biridir. Danişmendliler idaresi altında kaldığı dönemde Malatya'da canlı bir ticari ve kültürel ortam oluşmuştur.

Bu sempozyum Türk-İslam tarihinde önemli bir yeri olan Malatya'nın tarihinin önemli bir kesitini oluşturan Danişmendliler hakkında birçok yeni bilgi ve belgenin ortaya çıkmasını, bu dönemin derinlemesine ve analitik olarak tahlil edilmesini gerçekleştirerek alana önemli bir katkı sağlamıştır.

Bu sempozyumun üniversitemize, şehrimize ve ülkemize önemli değerler kattığına inanıyorum. Sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçen başta Prof. Dr. Salim Çöhce hocamız ve düzenleme kurulu olmak üzere herkese teşekkür ediyor, ekinliğe destek veren kurumlarımıza ve her şeyden önce hazırladıkları bilimsel çalışmaları ile etkinliğimize katılan

bütün bilim insanlarına şükranlarımı sunuyorum. Yayınladığımız bu eserin üniversitemiz, Malatya ve bilim dünyası için hayırlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Ahmet KIZILAY

İnönü Üniversitesi Rektörü

SUNUŞ

Danişmendliler 1071-1178 yılları arasında Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri ve Malatya arasında hüküm süren bir Türk hanedanıdır. Hanedanın kurucusu Danişmend Gazi'dir. Malazgirt Zaferi sonrası, Anadolu'nun fethi ve Türk-İslam kültürünün bu coğrafyada yayılması Danişmendliler ve Selçuklular döneminde gerçekleşmiştir.

Danişmendliler dönemine dair fazla bir kaynak bulunmamakla beraber bu hanedanın kurucularının Azerbaycan'da Arrân ve civarında yaşayan bir Türk grubuna mensup olduğu bilinmektedir. Keza grubun lideri konumundaki Danişmend Gazi'nin hem savaşçı hem bilge birisi olması hasebiyle tam bir alperen kişiliğiyle temayüz ettiğini de mevcut kaynaklardan öğrenmekteyiz. Sultan Alparslan'ın 1064 yılında gerçekleştirdiği Kafkasya seferi sırasında diğer Türkmen beyleriyle birlikte Sultan'ın emrine girerek öncülük görevini üstlenen Danişmend Gazi, kısa sürede bilgeliği, cesareti ve yiğitliğiyle dikkatleri üzerine çekerek Alparslan'ın en güvenilir emirleri arasında yer aldı. Ancak onun ismi Malazgirt Savaşı'na katılan komutanlar arasında geçmemektedir. Fakat, Malazgirt zaferinden sonra Niksar ve Sivas'ın fethedilmek üzere kendisine tevcih edildiğine bakılırsa Danişmend Gazi'nin bazı kaynaklarda savaşa katıldığı hatta önemli roller oynadığı yönündeki kayıtlar önem kazanmaktadır. Nitekim Danişmend Gazi, kısa sürede kendisine bırakılan yerleri fethederek Yeşilırmak yayı içerisindeki Amasya, Tokat, Niksar ile Çorum'u, müteakiben Kayseri, Zamantı, Elbistan ve Develi'yi içerisine alacak şekilde bir beyliğin temellerini atmıştır.

Danişmend Gazi'den sonra yerine geçen oğlu Gümüştin'in en büyük hedefi Malatya'yı ele geçirmektir. Uzun süre bu hedefe ulaşmak için mücadele eden Danişmendliler, 1084'de kısa bir süre hâkim oldukları Malatya'yı 18 Eylül 1101-2'de fethedeceklerdir. Bu fetih ile birlikte bölgedeki ticaret yolları süratle canlanırken büyük kitleler halinde Anadolu'ya giren Türk akıncıları da Batı Anadolu'da etkili olacak güvenli ve önemli bir güzergâh daha elde edecektir.

19-21 Eylül 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen *Uluslararası Malatya'nın Fethi ve Danişmendliler Sempozyumu*'nda Malatya'nın Fethi ve Danişmendliler konusunda alanın uzmanları tarafından sunulan tebliğlerden oluşan bu kitapta, mevzubahis hususlar bütün ayrıntılarıyla ortaya konulmaya çalışılarak Malatya Tarihi'nin önemli bir dönemi ele alınmıştır.

Sempozyum Yürütme Kurulu

İçindekiler

FETHİNDEN ÖNCE MALATYA ÜZERİNE MÜSLÜMAN SEFERLERİ: EMEVİLER VE ABBÂSİLER DÖNEMİ.....	
Prof. Dr. Adem APAK.....	5
تاريخ مدينة ملطية تحت الحكم الإسلامي حتى مطلع القرن الرابع الهجري.....	
الدكتور المهدي عيد الرواضية.....	15
HİCRÎ I. ASIRDA MALATYA VE ÇEVRESİNE DÜZENLENEN FETİH HAREKETLERİ	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ	33
ORTAÇAĞ'DA MALATYA'NIN TARİHSEL DEĞERİ	
Prof. Dr. İlhan ERDEM.....	42
DÂNİŞMENDLİ YAĞIBASANOĞULLARI VE SELÇUKLU DEVLETİ SİYASETİNDEKİ ROLLERİ	
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU	47
ANADOLU'NUN FETHİ VE DANİŞMENDLİLER	
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU	56
BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE MALATYA	
Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN	64
TÜRK DEVLET TEŞKİLATI TARİHİ ÇALIŞMALARI İÇİN DÂNİŞMENDNÂME BİR KAYNAK MIDIR?	
Doç. Dr. Meryem Gürbüz.....	73
DÂNİŞMEND-NÂME'DE YER ALAN MANZUMELER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	
Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı Nazik	83
DANİŞMENDNAME'DE YER ALAN DİNİ MOTİFLER	
Prof. Dr. Sami KILIÇ-Arş. Gör. Dr. Rahime Çelik.....	112
DANİŞMENDLİ TOPRAĞI MALATYA'NIN OSMANLI YÖNETİMİNE GEÇMESİ	
Prof. Dr. Yavuz ERCAN.....	127
DÂNİŞMENDLİ COĞRAFYASINDA YAYGIN-SEVSEREK I. HAN KAZISINDA ÇIKARILAN SELÇUKLU SİKKELERİ	
Prof. Dr. İsmail AYTAÇ	131
YENİ BULGULAR IŞIĞINDA İLK DANİŞMENDLİ SİKKELERİ VE DANİŞMENDLİ MALATYA MELİKLERİ TARAFINDAN BASTIRILAN SİKKELER.....	
Dr. Ali MIYNAT.....	138
XII ASRDA TURKMAN VA O'GUZLARNING ANADOLUGA KO'CHISHI - TARİXİY JARAYON SİFATIDA	
(XII. ASIRDA TÜRKMEN VE OĞUZLARIN ANADOLU'YA GÖÇÜNÜN TARİHİ ETKİLERİ)	
Prof. Dr. Uljaeva Shohistahon Mamajonovna.....	164
MALATYA OVASI YERLEŞİMLERİ VE FIRAT ULAŞIMI.....	

Prof. Dr. Hasan Bahar	168
RUS TARİH BİLİMİNDE OĞUZLAR VE TÜRKMENLER'İN ANADOLU'YA GÖÇ EDİLMESİ KONUSU ÜZERİNDE TARİHSEL YORUM	
Prof. Dr. Alishir DONİYOROV	196
ANADOLU'YU TÜRK YURDU HALİNE GETİRME SÜRECİNDE BİZANS VE HAÇLILAR KARŞISINDA DÂNİŞMENDLİLER.....	
Prof. Dr. Adem TUTAR.....	204
DANIŞMENDLİLER VE BİZANS İMPARATORLUĞU İLİŞKİLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME	
Doç. Dr. Murat Keçiş	212
DÂNİŞMENDLİLER DÖNEMİNDE SİVAS ŞEHİRİ.....	
Dr. Öğr. Üyesi Sıddık Ünalın	223
DANIŞMENDLİLER-HAÇLILAR MÜCADELESİ	
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK.....	262
MALATYA MELİKESİ AYŞE HATUN İLE BELEK GAZİ'NİN İZDİVACI	
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK-Dr. Sebahattin ÇELİK.....	280
DÂNİŞMENDLİ HANEDANI TARAFINDAN KURULAN SİYASİ KURULUŞLAR: KARESİOĞULLARI VE SU'NULLAHOĞULLARI BEYLİKLERİ	
Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ	298
MALATYA'NIN DÂNİŞMENDLİ BAŞKENTİ OLUŞU VE MALATYA DÂNİŞMENDLİ MELİKLİĞİ'NİN KURULUŞU	
Prof. Dr. Muharrem Kesik.....	310
XII. YÜZYILIN İLK YARISINDA MALATYA'DA GÜÇ VE HÂKİMİYET MÜCADELESİ (SELÇUKLULAR-DÂNİŞMENDLİLER-ARTUKLULAR-HAÇLILAR	
Doç. Dr. Tülay K. METİN	318
NUREDDİN MAHMUD B. ZENGİ'NİN DÂNİŞMENDLİLERİ HAMİLİĞİ MESELESİ	
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK.....	328
DANIŞMENDLİLERİN MALATYA KOLU	
Uzm. Hatice Tuğçe TECİMER	345
BATTAL GAZİ'NİN TARİHİ KİŞİLİĞİ	
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY	355
MALATYA VE ÇEVRESİ HALK İNANÇLARINDA BÜYÜSEL UYGULAMALAR VE TÜRK MİTOLOJİSİ.....	
Dr. Yaşar KALAFAT.....	361
DANIŞMENDLİLERDE DİN VE İLİM	
Dr. Abdurrahman DAŞ.....	373
BATI ANADOLU UÇ BÖLGESİ / SULTANÖNÜ SANCAĞINDA DÂNİŞMENDLİ İZLERİ	
Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU	384
SELÇUKLULAR ZAMANINDA MALATYA'DA İLMÎ VE FİKRÎ FAALİYETLER	

Prof. Dr. Mikâil BAYRAM.....	394
DANIŞMENDLİ NİZAMEDDİN YAĞIBASAN FAALİYETLERİ.....	
(1143-1164).....	
Dr. Öğr. Üyesi. Yunus Emre Tansü	401
DÂNIŞMENDLİLERİN YEŞİLİRMAK HAVZASI'NDAKİ FAALİYETLERİ.....	
Uzm. Ayşegül ÖZTÜRK.....	407
AĞQOYUNLU-OSMANLI MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ MALATYA SAVAŞI'NIN YERİ.....	
Prof. Dr. Tofiq NECEFLİ.....	418
DANIŞMƏNDİLƏR HAQQINDA BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR	
Doç. Dr. Nuruzade Şehla.....	428
SELÇUKLULARIN KAFKASYA POLİTİKASI VE ANADOLU	
(MALAZGİRT SAVAŞINA KADAR)	
Dr. Reşad Mustafa.....	435
MALAZGİRD DÖYÜŞÜ, ANADOLUNUN FƏTHİ VƏ SƏLCUQLARIN İSLAMI YAYMASI	
Dr. Rauf HACI	447

1.OTURUM/KILIÇARSLAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Adnan ÇEVİK

Prof. Dr. Adem APAK

Fethinden Önce Malatya Üzerine Müslüman Seferleri: Emevîler ve Abbâsîler Dönemi

Prof. Dr. Al Mahdi Eid ALRAWADIEH

تاريخ مدينة ملطية تحت الحكم لإسلامي حتى مطلع القرن الرابع الهجري /İslâm Hâkimiyetine Girişinden Hicrî
4. Yüzyılın Başına Kadar Malatya Şehri

FETHİNDEN ÖNCE MALATYA ÜZERİNE MÜSLÜMAN SEFERLERİ: EMEVİLER VE ABBÂSİLER DÖNEMİ

Prof. Dr. Adem APAK

ÖZET

İslâmiyet'in zuhurundan sonra Hicazlı Araplar ile Anadolu topraklarını yöneten Bizans İmparatorluğu arasındaki resmî ilişkiler ise Hz. Peygamber'in (sav) dine davet mektuplarıyla başlamıştır. Mûte savaşı, Bizans ile Müslümanların ilk önemli karşılaşması, aynı zamanda Hicaz Araplarının Yarımada dışını hedef alarak gerçekleştirdikleri ilk askerî faaliyet olmuştur. Hulefâ-i Râşidîn dönemi İslâm dininin Arap Yarımadası dışına hızla yayılmaya başladığı ve Bizans'ın uzun zamandır Sâsânîlere karşı korumak için mücadele verdiği toprakların, adım adım Müslümanların eline geçmeye başladığı bir dönemi temsil eder. Bizans bu süreçte Müslümanların gerçekleştirdiği fetih hareketlerine mukavemet gösterememiş ve kısa süre içinde Suriye ve Filistin'den çekilmek zorunda kalmış, savunma hattını Anadolu topraklarına çekmiştir. Müslüman Arapların Bizans münasebetlerin en yoğun olduğu İslâm tarihi dönemi ise Emevî asrı, mücadelenin en çetin şekilde gerçekleştiği ve kanlı hesaplaşmaların yaşandığı coğrafya ise Küçük Asya olarak da ifade edilen Anadolu topraklarıdır. Güney Anadolu'ya tekabül eden bölge Hz. Ömer zamanında fethedildiği için Emeviler ve Abbasiler zamanındaki çatışma Anadolu'nun doğu ve orta kısımlarında yaşanmıştır. Müslüman Arapların Anadolu üzerinde Bizans ile gerçekleştirdikleri mücadelede Müslümanlar genelde taarruz eden, Bizanslılar ise savunmaya çekilen taraf konumunda olmuşlardır. Ancak bununla birlikte Anadolu coğrafyasında her iki devlet için de tam bir üstünlük gerçekleşmemiştir. Gerek Arapların gerekse Bizans'ın zaman zaman rakibine üstünlük sağladığı dönemler olmuş, ancak bu üstünlük uzun süre devam etmemiştir. Bunda her iki tarafın da kendi iç problemleri ve saltanat mücadeleleriyle baş etmek durumunda kalmalarının etkisi büyüktür. Bu durumda gerçekleştirilen savaşlar bir hâkimiyet mücadelesinden çok daha ziyade prestij sağlama ve kendi asıl bölgelerini koruma düşüncesiyle cereyan etmiştir. Bizans için öncelikli koruma alanı İstanbul, Emeviler için ise Şam toprakları olmuştur.

Emevilerin yıkılmasından sonra da Anadolu üzerinde nüfuz mücadelesi Bizans ile Abbâsîler arasında gerçekleşmiştir. Ancak başkentlerini daha doğuya taşımaları sebebiyle Abbâsîler'in Bizans ile mücadelesi ancak asgarî düzeyde gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi bu dönemde yıllarca devam eden mücadeleler sonunda İslâm devletinde önemli bir iktidar değişikliği olmuş ve yönetim Emevî ailesinden Abbâsîlerin eline geçmişti. Mezkur gelişmenin bir neticesi olarak İslâm devletinin başkenti, Dimaşk'tan Bağdat'a nakledilince güç merkezi Suriye'den Irak'a doğru kaymıştır. Bununla birlikte Müslüman Arap akınları ve Müslümanların Bizansla mücadelesi Malatya ve Erzurum başta olmak üzere Anadolu'nun bilhassa doğu kesimlerine doğu kısımlarında yoğun bir şekilde gerçekleşmiş, mücadele uzun yıllar devam etmiştir. Bu tebliğde bilhassa Emeviler ve Abbasiler döneminde Doğu Anadolu'da Malatya merkezli olarak Müslümanlar ile Bizans devleti arasındaki güç mücadeleleri, bu esnada gerçekleştirilen fetih faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Malatya'nın siyasî tarihine etkileri üzerinde durulacaktır.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra Müslümanların yönetimini üstelen Hz. Ebû Bekir ridde hadiselerinin bastırılmasının ardından vakit kaybetmeksizin fetih hareketlerini başlattı. Onun dönemindeki askerî harekât Irak ve Şam olmak üzere başlıca iki bölgeyi hedef almıştır.

Bu da Müslümanlar için dönemin iki büyük gücü olan Bizans ve Sâsânî imparatorlukları ile aynı anda savaşmak anlamına geliyordu. Çünkü hedeflenen topraklardan Şam bölgesi Bizans'ın, Irak ise Sâsânîlerin siyasî nüfuzu altındaydı.

Bizans ve Sâsânî devletlerine karşı savaşa karar vermek, onların sınırlarına ordular göndermek Müslümanlar için şüphesiz dinden dönen Arap kabileleriyle yapılan savaşlara benzemeyen oldukça tehlikeli bir girişimdi. Zira her iki devletin köklü savaş tecrübe ve geleneklerinin yanı sıra Arapların teşkil edebilecekleri ordulardan sayıca çok üstün kuvvetleri mevcuttu. Ancak buna karşılık Müslüman Araplar sade hayatı benimsemiş, yüksek manevra kabiliyetine sahip, bu sebeple ânî baskın yapabilen bir mağlubiyet durumunda ise çöle sığınmak suretiyle kendileri için güvenli bölgeler temin edebilen organize kuvvetlere sahiptiler. Onların rakiplerine karşı asıl üstünlüğü ise mensubu oldukları İslâm dinini bütün dünyaya yayma gayret ve inançlarıydı. Gerçekten de sahip oldukları manevî destekle Müslüman Araplar dünyanın en hızlı, en geniş ve en kalıcı fetih harekâtını gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde Bizans ile Sâsânî devletinin uzun yıllar süren savaşlarla birbirlerini siyasî, askerî ve iktisadî anlamda yıpratmış olmaları da Müslümanların başarılarına müspet anlamda etki katkı sağlamıştır. Adı geçen devletlerin çeşitli milletlerden ve farklı inanç gruplarından meydana gelen tebealarına karşı sergiledikleri baskıcı yönetim anlayışları hâkim zümre ile reaya arasındaki güven bağına koparmış, adetâ yöneten ile halk birbirine hasım haline getirmişti. Mezkûr gelişmeler bu ülkelerde -özellikle de Bizans'ta- yaşayan farklı etnik ve inanç sahiplerinin hal-i hazırdaki yönetimlerinden memnuniyetsizlikleri sebebiyle Müslümanları bir kurtarıcı olarak görmelerine ve fetihler esnasında kendilerine yardımcı olmalarına vesile olmuştur ki bu âmil İslâm fütûhâtının başarısında önemli ölçüde müessir olmuştur.

Hiz. Ebû Bekir döneminde başlatılan Şam fetihleri Hiz. Ömer'in hilâfetinde Hâlid b. Velîd, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Amr b. el-Âs ve Yezîd b. Ebû Süyfan gibi komutanlar tarafından daha da plânlı hale getirilmişti.¹ Hicretin 17-19. yılları (M.638-640) arasında Şam ve civarında görülen veba salgını birçok Müslüman askerinin yanı sıra Dımaşk valisi Yezîd b. Ebû Süfyan'ın da ölümüne sebep olunca onun yerine bölge valiliğine Muaviye b. Ebû Süyfan getirilmişti.² Muaviye bu görevi üstlenmesinden itibaren Rum topraklarına sistemli sefer düzenlemeye başlamıştır. Nitekim Hiz. Ömer'in halîfeliğinin son döneminde onun emriyle harekete geçen Müslüman ordular Anadolu içlerine kadar ulaşmışlardır.³

Hiz. Osman döneminde Şam valisi Muaviye'nin görev ve yetki alanı daha da genişletilmiştir. Bundan istifadeyle Bizans'a karşı seferleri daha düzenli hale getirilmiş, neticede Arap orduları Antakya ve Tarsus'a kadar ulaşmışlardır. Muaviye'nin emriyle Yezîd b. Hur el-Absî komutasındaki bir ordu çıktığı yaz seferinde yeniden Antakya sınırlarını aşmıştır.⁴ Muaviye Hicretin 33. yılında (M. 653-54) bizzat kendi emrindeki ordu ile Malatya önlerine kadar

¹ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 159-164, 165, 178-179, 190-192, 192-193; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 140, 150; Taberî, *Tarih*, III, 604, IV, 62, 396-397; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 193-194, 282; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 7-8, 20-21.

² Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 192; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 150; Taberî, *Tarih*, IV, 62.

³ Taberî, *Tarih*, IV, 250; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 44; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 123.

⁴ Taberî, *Tarih*, IV, 250; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 44; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 151.

gelmiştir.5 Hz. Osman'ın halîfeliği döneminin sonuna kadar düzenli Rum seferlerini devam ettiren Muaviye zamanla fethedilen topraklara çeşitli Arap kabilelerini yerleştirmek suretiyle bölgede sınırlı da olsa plânlı bir iskân faaliyeti gerçekleştirmiştir.6

EMEVLER DÖNEMİNDE MALATYA SEFERLERİ

Emevîler devletinin kurucu halifesi Muaviye dönemindeki fetihler üç cephede gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki Bizans idaresi altında bulunan Anadolu ve Ermenistan topraklarıdır. Halîfe kuzey ve kuzey batı seferlerinde özellikle Suriyeli askerleri istihdam etmiştir. Muaviye döneminde Irak askerlerinin hedefi ise Horasan ve Sind topraklarıdır. Bu süreçte hedef alınan üçüncü bölge ise Mısır ordusunun sorumluluğuna verilen Kuzey Afrika'dır.

Muaviye Hz. Ömer tarafından Şam'a vali tayin edilmesinden itibaren Bizans üzerine düzenli seferler başlatan ilk Müslüman valiydi. Ancak daha sonraki iç problemler bu tür faaliyetlerin kesintiye uğramasına sebep olmuştur. Halîfeliği görevini üstlendikten sonra Anadolu seferlerini (H.42 /M.662) yılında yeniden başlatmıştır.7 Öyle ki her yıl mutad hale getirilen bu seferler yaz ve kış olmak üzere yılda iki defa düzenleniyordu. Buna göre Anadolu'ya giden ordular kış Bizans topraklarında kalıyorlar, yaz mevsimlerinde ise tekrar hücumu geçiriyorlardı.8

Hz. Ebû Bekir'in halîfeliğinden itibaren Müslüman fatihler Suriye ve Mezopotamya topraklarında hızla ilerleyip bölgede yaşayan Ârâmilerin hızla İslâmlaşmasını ve Araplaşmasını sağlamış olmakla birlikte aynı faaliyeti Anadolu'da gerçekleştirmemişlerdir. Hatta burada zaptettikleri büyük şehirlerde tutunmak için büyük gayret sarf etmemişler, sadece mutad olarak her yaz mevsiminde Amanos ve Toros silsileleri yoluyla Anadolu içlerine akınlar yapmışlar, esir ve ganimet aldıktan sonra geri dönmüşlerdir. Bunun altında başlangıçtan beri Arapların Anadolu'yu kendileri için yeni bir yurt olarak düşünmedikleri gerçeği yatar. Anlaşılan o ki coğrafya ve tabiat şartlarının farklılığı sebebiyle Arap kabileleri özellikle Toros dağlarının kuzey ve batı kısımlarına ulaşmakla birlikte buralara iltifat etmemişler ve bölgeye yerleşmeyi düşünmemişlerdir. Savaşların ardından karşılıklı toprak iltihakları gerçekleşse hatta Arap orduları karadan İstanbul'a kadar ulaşmış olsalar da Toros dağ silsilesi her iki devlet arasında tabî bir sınır olma özelliğini uzun yıllar sürdürmüştür. Karşılıklı mücadeleler esnasında sadece doğrudan doğruya sınır bölgesinde bulunan ve en mühim geçitlerin anahtarı rolünü üstlenen şehir ve kalelerin ele geçirilmesine özel önem verilmiş, diğer yerleşim alanları fazla ısrar edilmeden rakip tarafa terk edilebilmiştir. Araplar ile Bizans arasında bitip tükenmeyen gazalar sebebiyle her iki devlet sınırında tampon bölge

⁵ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s.123; Taberî, *Tarih*, IV, 317; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 68-69.

⁶ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 245.

⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 239; Taberî, *Tarih*, V, 172. Bu konuda bk. Çakır, Mustafa, *Müslüman Arapların Anadolu'daki Fetih Hareketleri*, Erciyes ÜSBE, Kayseri 1993; Aykon, Necati, *Anadolu'da Gerçekleştirilen İlk İslâm Fetihleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1994.

⁸ Muhammed Hudaî Bey, *Muhadaratü Tarihi'l-Ümeme'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Emevîyye*, s. 441; Aycan, İrfan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 256. Seferlerin sebepleri hakkında bk. Kılıç, Ünal, *Yezid b. Muaviye*, s. 48-49.

olarak geniş bir arazi şeridi sahipsiz ve atıl vaziyette kalmıştır. Bunda Bizans İmparatoru Herakleios'un Suriye'yi boşaltmak zorunda kalması nedeniyle bölgedeki şehirleri Müslümanlara mamur bir şekilde bırakmamak için tahrip etmesinin, ahalisini de tehcire zorlamasının büyük etkisi vardır. Arap fatihlerin Anadolu'ya ilerlemeleri esnasında arkalarında kendilerini tehdit edebilecek müstahkem mevkiiler bırakmamak için buradaki yerleşim birimlerini boşalttıkları ve bölgeyi insansız bir alana çevirmeye çalıştıkları da unutulmamalıdır.⁹ Bütün bunlara karşılık Malatya şehri ise konumu ve sahip olduğu stratejik ehemmiyeti sebebiyle istisnai bir şehir olmuş, taraflar bu şehri hem ellerinde tutmak hem de ele geçirmek için çok çaba sarfetmişler, bölgeyi diğer Anadolu şehirlerinden farklı olarak rakiplerine kolay teslim etmemişlerdir.

Emevîler devleti boyunca Bizans ile yapılan savaşlarda Müslümanlar genelde taarruz eden, bilhassa Anadolu üzerinde hakîmiyetlerini sürdürmek isteyen Rumlar ise savunmaya çekilen taraf konumunda olmuşlardır. Ancak bununla birlikte Anadolu topraklarında her iki devlet için de tam bir üstünlük gerçekleşmemiştir. Bunda her iki tarafın da kendi iç problemleri ve saltanat mücadeleleriyle baş etmek durumunda kalmalarının önemli derecede etkisi vardır. Bu gibi hallerde zor durumda kalan taraf belli miktar mal ve para karşılığında diğeriyle anlaşmaya çalışmış, durumu düzeldikten sonra çeşitli bahanelerle anlaşmayı bozarak tekrar savaş haline dönmüştür. Durum böyle olsa da iki taraf arasında gerçekleştirilen savaşlar bir hâkimiyet mücadelesinden çok prestij sağlama ve kendi asıl bölgelerini koruma düşüncesiyle cereyan etmiştir. Bu hususta Bizans için öncelikli alan İstanbul, Emevîler için ise Şam toprakları olmuştur. Dolayısıyla her iki bölgenin de ortasında yer alan Anadolu coğrafyası taraflar için kolayca gözden çıkarılabilen bir ara bölge kabul edilmiş, tam bir sahiplenme gerçekleşmediği için bölgenin kontrolü karşılıklı olarak rakiplere terk edilebilmiştir. Böyle bir tavır da pek çok Anadolu şehrinin tahrip edilmesine ve halkın hayatının zorlaşmasına sebep olmuştur.

Muaviye döneminde Bizans üzerine gerçekleştirilen seferlerinin en önemlisi şüphesiz başkent İstanbul'un fethi girişimidir. Dolayısıyla bu süreçte en ciddî askeri hareketlilik Anadolu'nun batı kısımlarında özellikle İstanbul merkezli olarak gerçekleştirilmiştir. Malatya'nın da dâhil olduğu Doğu Anadolu'yu hedef alan askerî faaliyetler ise esas olarak Muaviye'den sonra devletin ikinci kurucusu kabul edilen Abdülmelik b. Mervan zamanında gerçekleşmiştir. Nitekim ülkedeki iç problemleri önemli ölçüde halleden Abdülmelik b. Mervan, Hicretin 73. (M.692-693) yılında Bizans'a karşı harekete geçmeye karar vermiş, Cezîre valisi olan kardeşi Muhammed b. Mervan'ı Bizans'a sefer yapmakla görevlendirmiştir. Bu şekilde Anadolu'yu kontrol hedefli Arap-Bizans mücadelesi bu adımla yeniden başlamıştır.¹⁰

Hicretin 75. (M.695) yılında meydana gelen savaşlarda Maraş Müslümanların eline geçmiştir. Kısa süre sonra da Emevîlerin Anadolu üzerine geleneksel yaz ve kış seferleri başlatılmış, (H.79/M.698-699) yılında Suriye'de ortaya çıkan veba salgınından¹¹ ve bölgede Arap hâkimiyetinin zaafa uğramasından istifade eden Bizanslılar Antakya'yı işgal etmişlerdir. Abdülmelik buna karşılık bir yıl sonra (H.80/M.700) oğlu Velid b. Abdülmelik'i, ardından da diğer oğlu Abdullah'ı Anadolu üzerine göndermiştir. İkinci sefer sonucunda Erzurum

⁹ Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 36-39.

¹⁰ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 266; Taberî, *Tarih*, VI, 202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 33.

¹¹ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 204, 215; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 27.

Arapların eline geçmiş (H.81/700)¹², bu gelişmeden iki yıl sonra da (H.83/M.702) Dârende bizzat halifenin oğlu Abdullah b. Abdülmelik tarafından fethedilmiştir.¹³

Abdülmelik b. Mervan zamanında Bizans topraklarına karşı gerçekleşen seferlerin Muaviye dönemindeki faaliyetlerle karşılaştırıldığında daha az etkili olduğu görülür. Zira bu süreçte Arap orduları Bizans ile genelde sınır boylarında mücadele etmişler ve seferlerini kısa sürede tamamlayıp ülkelerine dönmüşlerdir. Bunda devlet başkanının iç problemlere ağırlık vermek zorunda kalmasının mutlaka etkisi vardır. Ancak yine de Abdülmelik'in devlet başkanlığı zamanında gerçekleşen askerî faaliyetlerin oğlu Velid ve sonraki dönemlerdeki Anadolu seferleri için önemli bir hazırlık sürecini teşkil ettiği de unutulmamalıdır.

Velid b. Abdülmelik döneminin ilk Anadolu seferleri onun devlet başkanlığına geçiş yılı olan (H.86/M.705)'da Mesleme b. Abdülmelik tarafından başlatılmıştır. Hicretin 87. (M. 706) yılında Mesleme ile birlikte Yezîd b. Cübeyr ve Hişâm b. Abdülmelik komutasındaki ordular düzenledikleri askerî harekâtla Anadolu'da bir kısım kaleler zaptedip pek çok esir ve ganimet elde etmişlerdir.¹⁴ Mesleme b. Abdülmelik'ten başka Abbâs b. Velid, Ömer b. Velid, Mervan b. Velid, Abdülaziz b. Velid, Velid b. Hişâm ve Yezid b. Ebû Kebşe de seferlerde komutanlık yaptılar.¹⁵ Yaklaşık on yıl süren bu askerî harekât sonucunda Araplar Anadolu'da bazı stratejik noktaları ele geçirmişler, bizzat Mesleme b. Abdülmelik H.93 (M.711-712) yılında Malatya civarında bulunan üç kaleyi kontrol altına almıştır.¹⁶

Ömer b. Abdülaziz'in kısa süren halifeliği Emevîler döneminde bir sosyal barış ve toplumsal restorasyon süreci olarak değerlendirilebilir. Geniş sınırlara ulaşmış olmasına rağmen devletin iç bünyesinde büyük problemlerin bulunduğunu, çözülmediği takdirde bunların yakın zamanda bölünmeye ve çöküşe sebep olacağını, bütün bunların da fetihleri anlamsızlaştıracağını fark eden halife göreve gelmesiyle birlikte iç politikayla meşgul olarak devletin toplumsal temellerini sağlamlaştırmaya ve dâhilî bünyede meydana gelen dağıklığı gidermeye çalışmıştır. Ömer b. Abdülaziz'in İstanbul muhasarasını kaldırması onun askerî faaliyetlerin en alt düzeye indirilmesi politikasının bir neticesidir. Zira halife göreve gelir gelmez gerek doğuda gerekse batıdaki askerî seferlere son verilmesini istemiş, uzak beldelerdeki askerî garnizonların geri çekilmesini, yine sınır şehirlerine yerleştirilmiş Arapların da merkeze yakın Arap şehirlerine iskân edilmesini emretmiştir. Bu kabilden olmak üzere bir Bizans taarruzundan çekindiği için halk istememesine rağmen Dârende'de bulunan Müslümanları buraya göre Şam'a daha yakın mevkiye olan üstelik harap vaziyetteki Malatya'ya yerleştirmiştir.¹⁷

¹² Abdülmelik dönemi Anadolu seferleri ve ordu komutanları hakkında bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 281-282.

¹³ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 225; Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 225-226; Taberî, *Tarih*, VI, 385.

¹⁴ Taberî, *Tarih*, VI, 426, 429; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 271-272, 283, 289, 294.

¹⁵ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 266; Taberî, *Tarih*, VI, 429, 434, 439, 442, 454, 468, 469, 483, 492; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 108, 110, 116, 119, 129, 131, 135; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 74-75, 77, 83, 84.

¹⁶ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 211; Taberî, *Tarih*, VI, 468; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 129.

¹⁷ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 262. Bu konuda ayrıca bk. Terzi, Mustafa Zeki, "Emevîler ve Abbâsîler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1989, sy.3, s. 108-111.

Hişâm b. Abdülmelik döneminde Kafkasya'ya paralel olarak Anadolu'yu hedef alan askerî faaliyetler de gerçekleştirilmiştir. Hişâm göreve gelmesinin ikinci yılında (H.107/M.725-726) Bizans'a karşı seferler gerçekleştirmeye karar vermiş, ilk olarak oğlu Muaviye b. Hişâm, Meymûn b. Mihrân ve Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki ordular Anadolu topraklarına girmişlerdir.¹⁸

Belâzürî'nin nakline göre Rumlar Hicretin 123 (M.741) yılında yaklaşık yirmi bin askerler harekete geçip Malatya'ya ulaşmışlardır. Bunun üzerine halk savunma konumuna geçerek şehrin kapılarını kapatmış, bu esnada düşmanı yanıltmak için şehirdeki kadınlar da başlarını sarık sarmak suretiyle savunmaya katkı vermişlerdir. Diğer taraftan Malatya'nın durumunu ulaştırmak üzere Rusâfe'de bulunan halife Hişâm'a bir elçi gönderilmiş, Hişâm da onlara yardım için hazırlıklara başlamıştır. Ancak bir süre sonra Rumların Malatya'dan ayrıldıkları haberi kendisine ulaşmış, buna rağmen halife gelen elçilerini yanına şehir korumaları için askerler görevlendirmiştir. Ardından da bizzat ordusuyla birlikte bölgeye doğru harekete geçmiş, Malatya'ya ulaşınca burada bir karargâh kurmuş, şehrin savunması için gerekli hazırlıklar tamamlanıncaya kadar Malatya'yı terk etmemiştir. ¹⁹

Hişâm döneminde Müslüman Müslüman ordular Anadolu'da Konya, Kemah, Kayseri, Malatya, Niksar, Çankırı ve Ankara'ya kadar ulaşan seferler tertip etmişlerdir. Diğer taraftan Hişâm ele geçirilen bazı Anadolu şehirlerine küçük çaplı da olsa Arap ailelerini yerleştirmek suretiyle bölgede İslâmlaşma faaliyetini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla yukarıda zikri geçen Anadolu şehirlerinde de planlı bir İslâmlaşırma faaliyetinden bahsetmek mümkündür.²⁰

ABBÂSÎLER DÖNEMİNDE MALATYA SEFERLERİ

Abbâsî ihtilâlini gerçekleştiren Ebu'l-Abbâs'ın hilâfeti dönemi aynı zamanda Abbâsî İmparatorluğu'nun kuruluş aşamasına da tekabül eder. Bu sebeple halife kısa süren yönetimi esnasında ancak dâhilî istikrarı ve sınır güvenliğini sağlamakla meşgul olmuştur. Bunun sonucunda Endülüs toprakları hariç olmak üzere daha önce Emevîlerin sahip olduğu bütün beldelerde sükûneti temin ederek buraları merkezî idareye bağlamıştır. Kanlı bir ihtilâl ve arkasından birbirini izleyen isyanlar, kurucu halîfeye komşularına karşı aktif bir politika takip etme fırsatı vermemiştir. Dolayısıyla onun halîfeliği döneminde dış politik gelişmelerde dikkate değer bir faaliyetten söz edilemez. Onun zamanında Arapların Bizans İmparatorluğu'na karşı geleneksel yaz ve kış seferleri kesilmiş, bundan istifade eden Rum orduları Malatya'ya saldırarak şehri yağmalamışlar, bu esnada pek çok Müslümanı da öldürmüşlerdir.²¹ Hadiseyi detaylı atlatan Bizanslı tarihçi Theophanes'e göre İslâm devletinin iç karışıklıklarından faydalanmak isteyen İmparator V. Konstantinos, Hicretin 133. (M.751) yılında Malatya'yı muhasara etmiştir. Bu esnada şehrin boşaltılmasını isteyen imparatorun teklifi Malatya halkı tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Konstantinos şehre

¹⁸ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 264; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 328-329; Taberî, *Tarih*, VII, 40.

¹⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 262.

²⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 328-329; Taberî, *Tarih*, VII, 40, 43, 46, 54, 67, 88, 90, 92-93, 99, 113, 139. Hişâm b. Abdülmelik (105-125/724-743) dönemi Bizans seferleri için bk. Atçeken, İsmail Hakkı, *Hişâm b. Abdülmelik*, s. 176-183.

²¹ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 331; Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 261-262; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 362.

karşı manevralarla saldırı başlatmıştır. Tehlikenin artması üzerine halk yanlarına alabildikleri eşyalarla birlikte Malatya'dan ayrılmak zorunda kalmış, neticede şehir Rumlara terk etmiştir. Malatyalılar el-Cezîre'ye doğru yönelip çeşitli beldelere dağılırken Malatya'yı ele geçiren Rumlar şehri baştan sona yıktılar.²²

Halîfe Mansûr zamanında meydana gelen dâhilî problemler ve isyanlar sebebiyle dış politikada gözle görülür bir faaliyete şahit olunmaz. Bu sebeple onun halîfeliği döneminde komşu devletlere karşı önemli askerî harekât gerçekleştirilmemiştir. Bununla birlikte onun zamanında sınır emniyetine büyük ehemmiyet verilmiştir. Belâzürî'nin aktardığına göre halîfe bilhassa Akdeniz sahilleri boyunca kale ve şehirlerin savunma sistemlerini güçlendirmiştir.²³ Bunun ardından da sınır ihlallerine fırsat vermemek için küçük çaplı akınlar düzenlemiş, Abbâsî ordularını Bizans'ı hedef alan yaz ve kış seferlerine göndermiştir. Hicretin 139. (M.756) yılında Abbâsî halîfesi ile Bizans İmparatoru V. Konstantinos arasından bir fidiye anlaşması imzalanmıştır. Abbâsîler döneminde Bizanslılarla imzalanan bu ilk anlaşmayla halîfe imparatorun daha önce Malatya ve Erzurum gibi İslâm topraklarına saldırısı sırasında almış olduğu esirlerin fidiye karşılığında serbest bırakılmasını sağlamıştır.²⁴

Hicretin 140. (M.757-758) yılında halîfe Ebû Cafer Mansûr, İmâm İbrahim'in kardeşi Abdülvehhâb ile Hasan b. Kahtabe emrindeki bir orduyu daha önce Rumların işgâl etmiş oldukları Malatya'ya göndermiştir. Bu süreçte şehrin yeniden imarı gerçekleştirilip bölgeye asker yerleştirilmiştir. Bizans İmparatoru bunun üzerine karşılık vermek için büyük bir ordu ile harekete geçerek Ceyhan'a kadar gelmiş, ancak bölgede büyük bir Arap gücünün bulunduğu haberini alınca geriye dönmek durumunda kalmıştır. Malatya'nın güvenliğinin sağlanması üzerine daha önce şehri terk etmiş olan halk yeniden evlerine gelme imkânı buldu.²⁵

Halîfe Me'mûn, Anadolu'ya gaza maksadıyla 24 Muharrem 215 (23 Mart 830) tarihinde Bağdat'tan hareket ederek Musul-Urfa-Antakya ve Tarsus üzerinden Bizans topraklarına girmiştir. Halîfe bu yılın Eylül ayının başlarında Tarsus'a, oradan da kışı geçirmek için Dimâşk'a dönmüştür. Aynı yıl içinde halîfenin oğlu Abbâs da Malatya taraflarında fetihler gerçekleştirmiştir.²⁶

Mu'tasım'ın halîfeliği döneminde İmparator Theophilos topladığı büyük bir ordu ile İslâm memleketlerine doğru harekete karar vermişti. Oldukça büyük bir kuvvetle İstanbul'dan yola çıkan İmparator Orta Anadolu'ya geldiği sırada kuvvetlerini ikiye ayırmak suretiyle bir kısmını Erzurum üzerine gönderirken, kendisi de asıl ordunun başında olduğu halde yukarı Fırat havzasına doğru yürümüştür. Öncelikli olarak Zibatra'yı (Zozopetra, bugünkü Doğanşehir) yağma ve tahrip ettikten sonra Malatya üzerine harekete geçmiş, Malatya halkı

²² Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 262-263; Theophenes, *Chonographia*, (nşr. Carl de Boor), Leipzig 1883-1885, (İngilizcesi: *The Chronicle of Thepones A.D.602-813* (trc. Harry Turtledove), Philadelphia 1982, s. 116.

²³ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 263.

²⁴ Taberî, *Tarih*, VII, 500.

²⁵ Halîfe b. Hayyât, *Tarih*, s. 338; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 264-265; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 365.

²⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 465; Taberî, *Tarih*, VIII, 623-624; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 219-220; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 269.

Zibatra'nın uğradığı akıbetten ancak kapılarını açmak ve içerde bulunan Rum esirleri serbest bırakmak suretiyle kurtulabilmiştir. Bu saldırılar esnasında Fırat'ın diğer sahilindeki Samsat (Sümeysat, Arsamosata) ise Rum orduları tarafından tahrip edilmiştir. Diğer taraftan Erzurum yalnız surlarındaki hasarla bu felâketi atlatabilmiştir.²⁷

Hicretin 223-224 (M.837-838) yıllarını Bizans seferlerine hazırlıkla geçiren Mu'tasım, 1 Nisan 838 (2 Cemâziyelevvel 223) tarihinde Sâmerrâ'dan hareket etmiştir. Bu seferin asıl hedefi, Bizans'ın Anadolu'daki en müstahkem kalesi ve merkez karargâhı durumunda olan günümüzde Afyon sınırları içinde bulunan Amorion (Ammûriye) idi. Yapılan plân üzere Abbâsî birliklerinin iki koldan Anadolu'ya girmesine karar verildi. Bunun için komutanlardan Afşin idaresindeki otuz bin kişilik kol Malatya taraflarında ilerlerken, bizzat halîfenin idaresindeki büyük ordu ise Tarsus ve Gülek boğazı yoluyla Anadolu'ya nüfuz edecekti. Halîfenin Anadolu'ya sefer düzenlediğini öğrenen İmparator, İstanbul'dan hareket ederek Eskişehir'de karargâh kurdu. Buradan Müslümanların asıl hedefi olan Amorion'un müdafaasını takviye amacıyla yardımcı kuvvetler gönderdi. Abbâsî ordusunun Amorion'dan bir önceki hedefi Ankara olarak tespit edilmişti. Mu'tasım, Afşin'in emrindeki yardımcı ordu ile burada birleşecek ardından da bütün ordu Amorion üzerine yürüyecekti. 22 Recep 223 (19 Haziran 838) tarihinde Tarsus'tan hareket eden Mu'tasım'ın komutanı Eşnâs, daha önceden giderek asıl ordunun emniyetini temin etmekle görevlendirildi.²⁸

Abbâsîler döneminde halife Mu'temid döneminde Bizans ile ilişkiler en alt düzeyde seyretmiştir. Öyle ki bu süreçte taraflar arasında sadece karşılıklı sınır ihlâllerine şahit olunmuştur. Nitekim Hicretin 259. (M.873) yılında Bizans İmparatoru Samsat şehrine, oradan da Malatya'ya saldırı düzenlemiştir. Ancak her iki şehir halkı da ciddî mukavemet göstermek suretiyle saldırganları geri püskürtmeyi başarmışlardır. Hatta Bizans ordusu komutanlarından biri bu çarpışmalar esnasında hayatını kaybetmiş, neticede Bizans İmparatoru, büyük bir prestij kaybına uğrayarak geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁹

Mu'tazid, halîfelik görevini üstlendikten sonra ülkenin batı bölgelerindeki istikrarsızlığı ortadan kaldırmak amacıyla Cezîre üzerine büyük bir sefer düzenlemiştir. Ordular sırasıyla Samsat, Âmid ve Mardin bölgesinde kontrolü sağlamışlardır. Bu başarılı seferin ardından halife Mu'tazid, Rakka'da kendi oğlu Müktefi'yi bırakıp başkent Bağdat'a geri dönmüştür.³⁰ Fakat bir süre sonra Cezîre bölgesinde yönetime karşı yeni hareketlenmeler meydana gelmiştir. Nitekim Ermeni asıllı bir Müslüman ve İbn Ebi's-Sâc'ın ordusunda önemli bir komutan olan Vasîf topladığı askerlerle Abbâsîler'in kontrolünde olan Malatya üzerine yürümüştür. Bunun üzerine halife vakit kaybetmeden Cezîre Araplarının da dâhil olduğu bütün kuvvetlerini Vasîf'in üzerine sevk etmiştir. Çaresiz kalan isyancı Bizanslılara iltica etmeye çalıştı ise de yolu kesilerek yakalanmıştır.(H.287/M.900).³¹

²⁷ Taberî, *Tarih*, IX, 55-56; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 246-247.

²⁸ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 392-393; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 476; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 248-251; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 286-288.

²⁹ Taberî, *Tarih*, IX, 506; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 31.

³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 76-79, 93.

³¹ Taberî, *Tarih*, X, 77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 94.

Bizans İmparatorluğu ile mücadele Muktedir-Billâh devrinde de devam etmiştir. Halife, Hicretin 196. (M.908-909) yılında Mûnis el-Hâdim emrindeki bir orduyu Bizans üzerine gazaya göndermiştir. Malatya civarına kadar ulaşan halife ordusu burada Rum birlikleriyle çarpışmalar yaptıktan sonra pek çok ganimetle birlikte geri dönmüştür.³²

Halife Muktedir zamanında Hicretin 311. (M.923-924) yılında Mûnis el-Muzaffer karadan, Sûmel ise denizden Bizans yurduna harekât gerçekleştirmişlerdir.³³ Bizans ordusu (H.314/M.926) Domestikos komutasında Malatya şehrini muhasara altına almıştır. Şehir halkının şiddetli direnişi sebebiyle Malatya'yı ele geçiremeyen Rumlar bunun üzerine şehir civarındaki Müslüman köylere saldırıp yağma gerçekleştirmişlerdir. Bu gelişme üzerine bölge halkı tarafından Bağdat'tan yardım talebinde bulunulmuşsa da dâhilî problemlerle uğraşan halife onların isteklerini yerine getirememiş, neticede bölgedeki Müslümanlar adeta kaderleriyle baş başa bırakmıştır.³⁴

Hicretin 316. (M.928) yılında Bizans komutanı Domestikos büyük bir orduyla Ahlat şehrini muhasara altına almıştır. Katliamdan korkan halk Rumlarla barış yapmak zorunda kalmıştır. Şehre giren komutan, camideki minberi çıkarıp yerine bir haç yerleştirdikten sonra Bitlis'e giderek aynı faaliyetleri burada da gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine başta Erzenliler olmak üzere bölge halkı yardım talebi için halifeye haber göndermişlerse de bu sırada Karmatîlerle meşgul olan halife bölgeye asker sevk etme imkânı bulamamıştır.³⁵ Bundan bir yıl sonra Cezîre bölgesinde Rumlara karşı koyma gücü olmayan Malatya, Meyyâfârikîn, Âmid ve Erzen şehirleri Bizans hâkimiyetine girmeye karar vermişlerdir. Çünkü halife Muktedir onlara yardım konusunda âciz kalmıştı. Adı geçen şehir halkları Bağdat'a bir elçi heyeti gönderip Bizans İmparatoru'na teslim olmaları hususunu bildirmiş bu konuda halifeden izin isteyerek içine düştükleri durumu belirttikten sonra tekrar kendilerine yardım edilmesini talep etmişlerdir. Ancak giden elçiler, talepleri hususunda hiçbir şey elde edemediği için geri dönmüşlerdir.³⁶

Hicretin 319. (M.931-932) yılında Rumlar Samsat'a yeni bir saldırı düzenlemişlerdir. Bu gelişme üzerine şehir halkı Musul Valisi Saîd b. Hamdân'dan yardım talep ettiler. Samsatlıların imdat çağrısı kendisine ulaşınca derhal harekete geçen Saîd şehre ulaştığında kuşatmayı sürdürmekte olan Rumlar neredeyse şehri ele geçirmek üzereydiler. Müslüman ordusunun gelmesi üzeri Bizanslılar geri çekilerek Malatya'ya dönmüşlerdir. Onları takip edip Malatya'ya yürüyen Saîd, fazla bir mukavemetle karşılaşmadan şehri teslim alarak buranın yeniden Abbâsî idaresine bağlanmasını sağlamıştır.

KAYNAKLAR

ATÇEKEN, İsmail Hakkı, Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik, Ankara 2001.

AYCAN, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebû Süfyan, Ankara 1990.

³² Taberî, *Tarih*, X,142-143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 135.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 175.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 185; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 153.

³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 198-199.

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 206-207. Ayrıca bk. Terzi, Mustafa Zeki, "Emevîler ve Abbâsîler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu", s. 111-117.

AYKON, Necati, Anadolu'da Gerçekleştirilen İlk İslâm Fetihleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1994.

BELÂZÜRÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), Futûhu'l-Buldân, (thk. Abdullah Enis et-Tübbâ-Ömer Enis et-Tabbâ), Beyrut 1987.

ÇAKIR, Mustafa, Müslüman Arapların Anadolu'daki Fetih Hareketleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes ÜSBE, Kayseri 1993.

HALÎFE B. HAYYÂT, Ebû Amr eş-Şeybânî (240/854), Tarih, (thk. Züheyl Zekkâr), Beyrut 1993.

HONIGMANN, Ernst, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, (çev. Fikret Işıltan), İstanbul 1970.

İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İsmail (774/1372), el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XIV, Beyrut-Riyad ts. (Mektebetü'l-Meârif--Mektebetü'n-Nasr).

İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (630-1232), el-Kâmil fi't-Tarih, I-IX, Beyrut 1986.

KILIÇ, Ünal, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye, İstanbul 2001.

MUHAMMED HUDARÎ BEY, Muhadaratü Tarihi'l-Ümemi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Emevîyye, (thk. Şeyh Muhammed Osmanî), Beyrut 1986.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut ts. (Dâru's-Süveydân).

THEOPHENES, Theophenes, Chonographia, (nşr. Carl de Boor), Leipzig 1883-1885, (İngilizcesi: The Chronicle of Thepones A.D.602-813 (trc. Harry Turtledove), Philadelphia 1982.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Abbâsî, (284/897), Tarih, I-II, Beyrut 1960.

تاريخ مدينة ملطية تحت الحكم الإسلامي حتى مطلع القرن الرابع الهجري

الدكتور المهدي عيد الرواضية

الجامعة الأردنية

عمّان - الأردن

مدخل:

نالت مدينة ملطية اهتماماً متفاوتاً في ظل الحكم الإسلامي لها، لوقوعها في أقصى الثغور الجزرية على الحد الفاصل فيما (كانت على طريق 37 بين بلاد المسلمين وبلاد البيزنطيين، حتى كانت لقرّبها من الرُّوم كأنّها وبلاد الروم في بقعةٍ واحدة) الحملات العسكرية المتجهة إلى بلاد الروم، إضافة لاستقرار بعض الجنود والمقاتلة فيها لحماية الثغور من الاعتداءات الخارجية.

وربما زاد في معرفة المسلمين بملطية واهتمامهم بها أنها موطن الفلاسفة اليونانيين المبكرين، من أمثال: تاليس (أو: ثاليس) الملطي (ت نحو 550 ق.م) وهو أول من تفلسف من أهل ملطية، وتلميذه أنكاغورس، والحكيم فلوطرخيس (ت 127م) و38 وغيرهم).

موقع المدينة ووصفها في التراث الجغرافي العربي:

(40)، (40) مُحَصَّنَةٌ (39) عرّفت كتب الجغرافية العربية بمدينة ملطية كإحدى مدن الثغور الجزرية، ووصفتها بأنها مدينة كبيرة (42)، وأن اسمها بالروميّة: ملطياً أو ملطايا، وقيل: ملدنى فعُرِّبت إلى ملطية (41) قديمة من بناء الرُّوم).

(41)، وهي تقع في أقصى شمال الثغور الجزرية، إلى الشمال 43 وعدها الجغرافي ابن سعيد المغربي قاعدة الثغور الجزرية (42)، بما أكسبها أهمية لموقعها الحدودي في أقصى 44 من زبطرة، وبالتالي فهي من أقرب الثغور الجزرية إلى بلاد الرُّوم (43) الشمال.

واستمدت أهميتها أيضاً من وقوعها على الطريق الموصلة من الجزيرة والشام إلى الثغور، وهي طريق تمتد - بحسب قُدّامة - من الرقّة إلى عين الروميّة = تلّ عبدا = سرّوج = المزنية = سُميساط = حصن منصور = ملطية = مدينة كمخ = زبطرة (44). وهي طريق وعرة وشاقة فالوصول إلى ملطية من بلاد الشام والجزيرة لا يكون إلا بعد اجتياز 45 = الحدت = مرعش (45) عقاب شديدة وصعبة العبور).

(37) الشهرستاني: الملل والنحل 2: 374، 378، 416.

(38) قدامة: الخراج 187.

(39) الإصطخري: مسالك 62، ابن حوقل: صورة الأرض 181، الإدريسي: نزهة المشتاق 2: 650، ابن العديم: بغية الطلب 1: 376.

(40) الإدريسي: نزهة المشتاق 2: 650، ابن العديم: بغية الطلب 1: 376.

(41) البيهقي: البلدان 362، الحميري: الروض المعطار 545، ابن الشحنة: الدر المنتخب 195.

(42) ابن العديم: بغية الطلب 1: 375، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 1: 41، موستراس: المعجم الجغرافي 468.

(43) ابن سعيد المغربي: الجغرافيا 171.

(44) ابن خرداذبه: المسالك 97، ابن رسته: الأعلام النفيسة 107، قدامة: الخراج 115، 187، الإصطخري: مسالك 75،

ابن حوقل: صورة الأرض 165، 187، الحميري: الروض المعطار 545.

(45) قدامة: الخراج 115.

(46) قدامة: الخراج 115.

وزاد من أهميتها أيضاً بكونها تقع على الطريق التي كانت تمر منها الصوائف والحملات العسكرية التي يتم إرسالها سنوياً، وهذه الطريق تمرّ من مَرَعَش أو مَلْطِيَّة 47 حتى سميت الطريق باسمها "درب ملطية" أو: درب الحَدَث ودرب مَرَعَش (وقد سارت على 48 = الحَدَث = أبلستين (البستان) = خرشنة (عمل خرسيون) وتمرّ على عدّة حُصُون في من بلاد الرُّوم) ، لكنه أقلّ استخداماً عند المسلمين من الطريق الأخرى المسماة بدرب السلامة أو درب 49 هذا الدرب بعض الصوائف (51) ، و77هـ / 697م (50 طرسوس، نتيجة لو عورة المنطقة وبُردتها، فمرت منها الصوائف في السنوات: 76هـ / 696م) ، (56) ، و177هـ / 794م (55) ، و139هـ / 757م (54) ، و121هـ / 739م (53) ، و112هـ / 731م (52) و107هـ / 726م) ، (60) ، و304هـ / 917م (59) ، و296هـ / 909م (58) ، و253هـ / 867م (57) و215هـ / 831م) .

(، والطريق إليها صعبة تتخلّلها عقاب 61 وتقوم المدينة في بقعة منبسطة على مستوى الأرض لكن تُحيط بها جبال كثيرة) الغربيّ. الجنوب في انحداره نحو (، ويمر بسهولة نهر الفُرات (63) ، وتبعد عن مدينة مَنبِج مسيرة أربعة أيّام (62 شديدة) . 64 وماؤها من عُيُون وأودية من الفُرات، وهي شديدة البرد) .

(، وحصن زياد 65 وكانت تحيط بها بعض المدن الثغرية والحصون مثل: شمشاط، وزبُطرة، وحصن ابن سَيِّين) (69) وحصن كركر (68) ، وحصن الرّان (67) ، وحصن كختا (66) (خرتيرت) .

(47) تاريخ ابن خياط 427، الطبري: تاريخ 8: 44، ابن عساكر: تاريخ مدينة دمشق 19: 42، ابن الأثير: الكامل 5: 612.

(48) ابن خرداذبه: المسالك 108، قدامة: الخراج 192، الإدريسي: نزهة المشتاق 2: 651، لسترنج: بلدان الخلافة 165. (49) الحميري: الروض المعطار 545.

(50) تاريخ ابن خياط 275.

(51) تاريخ ابن خياط 276، الطبري: تاريخ 6: 318، ابن الأثير: الكامل 4: 447.

(52) تاريخ ابن خياط 337، الطبري: تاريخ 7: 40.

(53) تاريخ ابن خياط 343، الطبري: تاريخ 7: 70، ابن الأثير: الكامل 5: 171.

(54) تاريخ ابن خياط 352، الطبري: تاريخ 7: 160، ابن الأثير: الكامل 5: 229، 240.

(55) الطبري: تاريخ 7: 500، الكامل 5: 488.

(56) تاريخ ابن خياط 450.

(57) البسوي: المعرفة والتاريخ 1: 199، الطبري: تاريخ 8: 623، الأزدي: تاريخ الموصل 399، العظيمي: تاريخ حلب

248، ابن عساكر: تاريخ مدينة دمشق 33: 302، الكامل 6: 417، الذهبي: تاريخ الإسلام 5: 245.

(58) الطبري: تاريخ 9: 377، ابن الأثير: الكامل 7: 183، الذهبي: تاريخ الإسلام 6: 9.

(59) الطبري: تاريخ 10: 142 العظيمي: تاريخ حلب 277، ابن عساكر: تاريخ مدينة دمشق 17: 44، الكامل 8: 54، ابن

العبري: تاريخ الزمان 51.

(60) العظيمي: تاريخ حلب 280، ابن الأثير: الكامل 8: 106.

(61) البلخي: صور الأقاليم ورقة 24 أ، الإصطخري: مسالك 62، ابن حوقل: صورة الأرض 181، ابن شداد: الأعلام

الخطيرة 1/ 2: 185، أبو الفداء: تقويم البلدان 385.

(62) قدامة: الخراج 115.

(63) الإصطخري: مسالك 65، ابن حوقل: صورة الأرض 185، الإدريسي: نزهة المشتاق 2: 651.

(64) ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 185، أبو الفداء: تقويم البلدان 385.

(65) الإسكندري: الأمكنة 2: 133، ياقوت: معجم البلدان 3: 188.

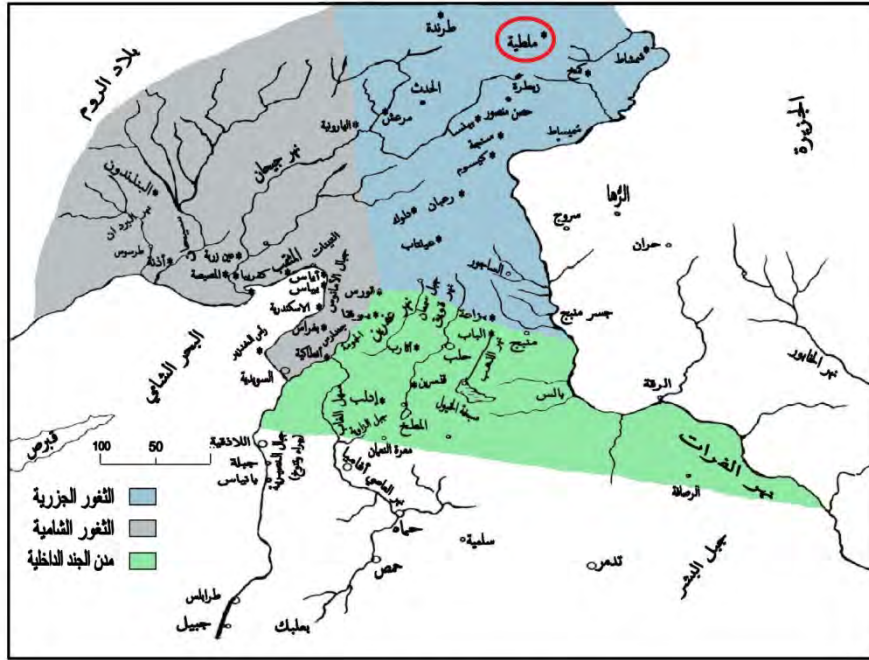
(66) تاريخ الزوقنيني 125، ياقوت: المصدر نفسه 2: 264، ابن العديم: بغية الطلب 9: 141، ابن الشحنة: الدر المنتخب

178.

(67) أبو الفداء: تقويم البلدان 262، موستراس: المعجم الجغرافي 417.

(68) ياقوت: معجم البلدان 3: 19.

(69) ياقوت: المصدر نفسه 3: 19، أبو الفداء: تقويم البلدان 265، موستراس: المعجم الجغرافي 419.

مدينة ملطية وموقعها في أقصى الثغور الجزرية

سيرة المدينة منذ الفتح الإسلامي وحتى منتصف القرن الرابع الهجري:

لا تُحدّد روايات المصادر العربية تاريخاً دقيقاً لفتح أغلب المدن الواقعة شمال بلاد الشام والجزيرة ومن بينها ملطية، لكن بعض هذه المصادر تجعل فتح ملطية قد تمّ في حياة هرقل وقبل وفاته في فبراير 641م (صفر 20هـ)، فيعد هزيمة جموع البيزنطيين في معركة اليرموك وغيرها، أرسل أبو عبيدة عياض بن غنم لملاحقة فلولهم، فمر من الأعماق (بنواحي حلب) حتى وصل إلى ملطية، فصالحه أهلها على الجزية، وانصرف عنهم، فلما علم هرقل بذلك أمر أهلها والجنود الذين فيها (، مثلما فعل في أغلب المدن والحصون المعمورة التي في 70 بمغادرتها واللاحق به، وأمر أيضاً بإحراق المدينة وتدميرها) 71. طريقه من التخريب والتدمير حتى لا يستفيد منها المسلمون).

. (72 وقيل: إن عياض بن غنم أرسل حبيب بن مسلمة الفهري لفتحها فتم له ذلك ثم أغلقت)

ثم يرد في خلافة عثمان بن عفان، في سنة 33هـ/ 654م، قيام معاوية بن أبي سفيان والي الشام والجزيرة بإرسال حبيب بن مسلمة مرة أخرى لغزو ملطية ففتحها عنوة (أي بالقوة)، وترك فيها جماعة من الجنود لحمايتها مع عامل يتولى إدارتها) 73.

العهد الأموي:

(70) الطبري: تاريخ 3: 572، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 185.

(71) البلاذري: فتوح البلدان 224، الطبري: تاريخ 3: 603، ياقوت: معجم البلدان 2: 80، ابن العديم: بغية الطلب 1: 295-296.

(72) البلاذري: فتوح البلدان 261، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 185.

(73) تاريخ ابن خياط 167، الطبري: تاريخ 4: 317، ابن الأثير: الكامل 3: 137، الأعلام الخطيرة 1/ 2: 185.

استمرت ملطية في مطلع الحكم الأموي كثغر صغير فيه عدد محدود من الجنود لحراستها، ومر منها الخليفة معاوية بن أبي سفيان (حكم 41 - 60هـ / 662 - 680م) وهو في طريقه لغزو الروم فزاد من عدد المقاتلة الذين فيها، وأنزل بها جماعة من (. 74 أهل الشام والجزيرة وغيرهما)

وبعد وفاة ابنه الخليفة يزيد بن معاوية سنة 64هـ / 684م وانقسام المسلمين بين مبايعة ولده معاوية أو عبد الله بن الزبير، استغل الروم هذه الأوضاع، فعمدوا إلى مهاجمة ملطية وخربوها وتركوها، فرحل أهلها عنها وسكنها بدلاً عنهم جماعة من (. 75 النصارى من الأرمن والنبط)

بقيت المدينة خربة ومهجورة حتى نهاية القرن الأول الهجري، وخالية من السكان إلا من بعض النصارى، ويأتي إليهم في (. وكان المسلمون قد تملكوا بلدة 76 الصيف مجموعة من جند الجزيرة فيقيمون بها حتى وقت الشتاء ثم ينصرفون عنها) أبعد من ملطية بقليل تسمى طرندة (دَرَنْدَة حالياً) وتقع في ناحية الشمال الغربي من ملطية، ونزلوها بعد أن غزاها الأمير عبد الله بن عبد الملك سنة 83هـ / 702م، وابتنوا فيها المساكن، وعندما ولي عمر بن عبد العزيز أشفق على الناس من شدة البرد وكثرة الثلوج فأمرهم في سنة 100هـ / 719م بمغادرة طرندة والإقامة بملطية وكانت ملطية آنذاك خراب ومهجورة، (. وسكنوا بملطية وجعل عليها والياً هو جعونة بن الحارث أحد بني عامر بن 77 فرحلوا عن طرندة وأخربوها) (. 78 صعصعة)

وفي حدود سنة 113هـ / 732م خرجت من ملطية حملة عسكرية كبيرة لغزو الروم، بقيادة مالك بن شبيب الباهلي (ت نحو 113هـ)، ومعه أبو محمد عبد الله البطال (ت نحو 113هـ)، فلاقاهم جيش الروم وأباد الحملة المكونة من خمسين ألفاً ولم (. 79 ينبج منهم إلى خمسة آلاف، وقتل أمير الحملة الباهلي ومرافقه البطال)

كما هاجم الروم ملطية في سنة 123هـ / 741م في جيش كبير تقديره عشرون ألف جندي، فأغلق أهلها أبوابها وقاتلوا من على أسوارها حتى رحل الجند عنها، وكانت نساء ملطية تدافع عنها وهي ترتدي العمائم كالرجال، وقام هشام بن عبد الملك (. 80 (حكم 105 - 125هـ / 724 - 743م) ببناء ملطية وتعميرها وهو مقيم بعسكره فيها)

وهاجموها أيضاً في عهد مروان بن محمد، آخر خلفاء الأمويين (حكم 127 - 132هـ / 745 - 750م)، فهدموا المدينة وأجلوا (. 81 أهلها منها)

العصر العباسي:

استغل الروم الظروف التي تزامنت مع قيام دولة بني العباس وانقسام أقاليم الدولة بين مؤيد ومعارض للحكم الجديد، خصوصاً في الجزيرة والشام، لمهاجمة الثغور؛ ففي السنة الثانية من حكم بني العباس (133هـ / 751م) حشد ملك الروم قسطنطين الخامس ابن أليون الثالث جيشاً كبيراً وقاده بنفسه وتوجه نحو الثغور، فهاجم أولاً كنج بين ملطية وزبطرة، (. وبعد أن استبقى قسطنطين 82 واستجد أهلها بأهل ملطية، فسار إليهم منها 800 مقاتل، تصدى لهم الروم وهزمهم) (. وأرسل إلى أهلها: "يا أهل ملطية، إني لم أحصركم إلا على 84) اتجهت أنظاره إلى ملطية فحاصرها (83 حامية في كنج)

(74) البلاذري: فتوح البلدان 261

(75) البلاذري: فتوح البلدان 261، الأعلام الخطيرة 1/ 2: 185 .

(76) البلاذري: فتوح البلدان 262، ابن العديم: بغية الطلب 1: 378.

(77) البلاذري: فتوح البلدان 262، قدامة: الخراج 318-319، ابن الأثير: الكامل 5: 54، ياقوت: معجم البلدان 4: 32، ابن العديم: بغية الطلب 1: 378، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 186، النويري: نهاية الأرب 21: 363، لسترنج: بلدان الخلافة 153، 163.

(78) البلاذري: فتوح البلدان 262، ابن العديم: بغية الطلب 1: 379.

(79) تاريخ الزوقيني 84، "وأرخ تاريخ الغزوة في سنة 117هـ"، الذهبي: تاريخ الإسلام 3: 202، 266.

(80) البلاذري: فتوح البلدان 262، ابن العديم: بغية الطلب 1: 379، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 186.

(81) فتوح البلدان 267 - 268، ابن العديم: بغية الطلب 1: 365.

(82) ابن الأثير: الكامل 5: 447، ابن العديم: بغية الطلب 1: 379، النويري: نهاية الأرب 22: 59.

(83) ابن العبري: تاريخ الزمان 8.

(أي: أخرجها)، فلم 85 علم من المسلمين واختلافهم، فلزم الأمان وتعودون إلى بلاد المسلمين حتى أُخترت مَلْطِيَّةٌ" (يستجيبوا له، فنصب عليها المجانيق، حتى أذعنوا له وسلّموا المدينة على الأمان وانتقلوا إلى الجزيرة حاملين معهم ما فلما ساروا عنها أخرجها الرُّوم ورحلوا عنها عائدين، أمكنهم حملها، وما لم يقدرُوا على حملها ألقوه في الآبار والمجاري). (86 وطال الخراب المدينة ومسجدها الجامع وسورها ودار الإمارة)

ثم تعرضت مَلْطِيَّةٌ لهجوم رومي آخر في سنة 138هـ/ 755م فأعاد أبو جعفر المنصور بناءها في سنة 139هـ/ 756م، فعدت مَلْطِيَّةٌ ثغراً منيعاً في وجه 87 وجعل عليها سوراً واحداً، وأسكنها مجموعة من الجنود وأبناء القبائل العربية الرُّوم، ورابط فيها القائد نصر بن مالك بن الهيثم بن عوف بن وهب الخُزاعي المَرُوزي مع جُند الجزيرة سنة 141هـ/ 75888م).

وكانت لدى الروم محاولات لمهاجمة الثغور في عهد الرّشيد، فعقدوا النية وتأمروا لمهاجمة طرسوس في سنة 171هـ/ (، وأيضاً محاولتهم التّعريض لمَلْطِيَّةٍ فلم يقدرُوا عليها بل كانت محاولتهم وبالاً عليهم إذ "غزاهم الرّشيد فأشجاهم 78789م). ولعل هذه الواقعة هي التي ذكرها المؤرخ البلاذريّ نقلاً عن بعض أهل الثغور من أنّ الرُّوم أغارت على 90 وقمعهم" (مَلْطِيَّة، والقاسم بن الرّشيد مُقيم بديق، فاستاقوا مواشي أهلها، وأسروا عدّة منهم، فنفر إليهم أهل المصيّصة ومطوّعتها، 91 فاستنقذوا جميع ما صار إليهم، وقتلوا منهم بشراً كثيراً، ورجع الباقيون منكوبين مفلولين).

وتعطل إرسال الصوائف إلى بلاد الروم في أول خمس سنوات من حكم المعتصم، بسبب انشغاله بحرب بابك الخرمي - الخارج فيما بين أذربيجان وأرمينية والذي امتدّت ثورته نحو عشرين عاماً (201- 222هـ/ 816- 837م)، وقتل بابك (- وزاد خطر بابك بعد مُضابقة المعتصم له، فأرسل إلى ملك الرُّوم توفيل بن ميخائيل 92 خلالها نحو ربع مليون نفس) يستحثّه ويشجعه على غزو المسلمين فيخفّف من ضغط جيش المعتصم عليه، وأعلمه بأنّ المعتصم "قد بلغ به الضعف أن أرسل خيأطه وطبّاخه في الجبوش" (93).

(84) تاريخ ابن خياط 410، الأزدي: تاريخ الموصل 142، ابن الأثير: الكامل 5: 447، ابن العديم: بغية الطلب 1: 379، ابن العبري: تاريخ الزمان 8، تاريخ مارميخائيل 2: 413، الحميري: الروض المعطار 545، Theophanes, Chronicle, p 590.

(85) ابن الأثير: الكامل 5: 447، ابن العديم: بغية الطلب 1: 380، النويري: نهاية الأرب 22: 60. (86) تاريخ ابن خياط 410، الطبري: تاريخ 7: 497، الأزدي: تاريخ الموصل 142، مجهول: العيون والحدائق 3: 243، ابن الأثير: الكامل 5: 447، 486، ابن العديم: بغية الطلب 1: 380، ابن العبري: تاريخ الزمان 8، تاريخ مارميخائيل 2: 413، الحميري: الروض المعطار 545.

(87) تاريخ الزوقيني 118 (وأرخ تاريخ البناء في سنة 144هـ)، تاريخ ابن خياط 418، اليسوي: المعرفة والتاريخ، 1: 120، البلاذري: فتوح البلدان 263، قدامة: الخراج 318، اليعقوبي: البلدان 362، قدامة: الخراج 319، الأزدي: تاريخ الموصل 171، مجهول: العيون والحدائق 3: 225، 234، ياقوت: معجم البلدان 5: 193، ابن العديم: بغية الطلب 1: 380، الحميري: الروض المعطار 545.

(88) البلاذري: فتوح البلدان 265. (89) البلاذري: فتوح البلدان 232.

(90) البلاذري: المصدر نفسه 265، ابن العديم: بغية الطلب 1: 382. (91) البلاذري: فتوح البلدان 235، وانظر أيضاً: تاريخ مارميخائيل 2: 435، ابن العبري: تاريخ الزمان 15، ابن العديم: بغية الطلب 1: 307.

(92) ابن الأثير: الكامل 6: 478 والعدد فيه على وجه التحديد: 255500 إنسان. (93) الطبري: تاريخ 9: 55 - 56، مجهول: العيون والحدائق 3: 389، تاريخ مارميخائيل 3: 57، ابن الأثير: الكامل 6: 479، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 139 - 140، ابن العبري: تاريخ الزمان 31. وقصد بخياطه: جعفر بن دينار، وطبّاخه: إيتاخ.

ونتيجة لكل هذا استشرع توفيل في نفسه القوّة، فخرج في صيف عام 223هـ/ 838م على رأس حملة تُعدّها 100 ألف (وارتكب في أهلها فضائع شنيعة فقتل الصّغير والكبير 95)، وهاجم مدينة زبّطرة وغلب عليها وأحرقها(94وقيل أكثر) ، ثم أغار على مدينة مَلْطِيّة، "فضجّ النَّاس في الأمصار، واستغاثوا في 96وسبى من النِّساء المسلمات أكثر من ألف امرأة) المساجد والديار"، ووثق البطريرك ديونيسيوس التلمحري تفاصيل مهاجمتهم للثغور الجَزْرِيّة والمعاناة التي لاقاها الأهالي: (97مسلمين ونصارى).

وعلى إثر هذا الهُجُوم الرُّومِيّ، جاء ردّ الفعل من قبل المُعْتَصِم، والذي تناولته المصادر بإسهاب كبير، وخذت ذكر المُعْتَصِم، وتناوله الشعراء في مدائحهم كأبي تمام في بائيته المشهورة، وحمدوا له نجدته للمرأة العربيّة (وقيل: (المسبّية التي نادته: "وامُعْتَصِماه"؛ فأجابها من سامراء: "لبيك ... لبيك ..". 98الهاشميّة).

وفي العصر العبّاسيّ الثّاني عانت مناطق الثغور - خاصة الثغور الجزرية - من هجمات الروم الكثيرة، تلازماً مع ضعف الدولة العبّاسية وعجزها وتغلب الأتراك على الخلفاء، بالرغم من استمرار الدولة العبّاسية في إرسال الحملات نحو بلاد الروم، وهي غزوات غير مؤثرة.

ففي سنة 245هـ/ 859م أغار الرُّوم على مدينة سُمَيْسَاط الواقعة جنوب ملطية، وقتلوا نحو 500 مسلم وأسروا عدداً كبيراً، (وأمر الخليفة المنتصر وصيفاً التركي بالمرابطة في ملطية لمدة 4 99فغزاهم عليّ بن يحيى الأزمني ولم يظفر بهم). (وبلغ الأمر في أوّل خلافة المُستعين سنة 249هـ/ 100سنوات ليغزوا منها وقت الغزو، فغزا في سنة 248هـ/ 862م). 863م أن أحد قادة الثغور وهو عمر بن عبيد الله الأقطع سار ومعه خلق كثير من أهل مَلْطِيّة، فلقيتهم جموع الرُّوم البالغة 50 ألفاً بنواحي مَلْطِيّة وأحاطت بهم، فقتل عمر ونحو ألفي رجل من المسلمين، ثم واصل الرُّوم تقدّمهم نحو الثغور الجَزْرِيّة، وأنزلوا بأهلها أشدّ الأذى، فبلغ ذلك عليّ بن يحيى الأزمني العائد من أرمينية إلى ميفارقين، فسار لمواجهتهم في (101جماعة من أهل ميفارقين، فقتل أيضاً في نحو من 400 رجل).

ثم توقفت حركة الصّوائف نحو 15 سنة إلا من بعض الغزوات الخاطفة، منها خروج محمد بن معاذ في سنة 253هـ/ 867م (، وتعرّضت الثغور خلال مُدّة انقطاع الغزوات هذه لعدّة 102لغزو الرُّوم فهُزم ووقع في الأسر وقتل جماعة من أصحابه) هجمات من الرُّوم، منها نزول الرُّوم سنة 259هـ/ 873م على مَلْطِيّة وسُمَيْسَاط، فخرج أحمد بن محمد القابوس بأهل (103مَلْطِيّة، وتمكنوا من صدّ الهُجُوم وقتل قاندهم بطريق البطارقة المُسمّى نصر الإقريطشي).

(104كما تعرّضت مَلْطِيّة في سنة 268هـ/ 881م لغزو الرُّوم وأناخوا عليها، فأجدهم أهل مَرْعَش والحَدَث).

ومن مظاهر اختلال أمر الثغور في العصر العبّاسيّ الثّاني، أنّ المنطقة التي تلي الثغور من ناحية الرُّوم كان يسكنها (، 106)، وكان أكثرهم يفرّب مَلْطِيّة في أقصى الثغور(105جماعات يُسمّون "البيالقة" وديانتهم بين النصرانيّة والمجوسيّة) ومع أنّهم من الرُّوم إلا أنّهم يُخالفونهم في كثير من أديانهم، وكانوا إلى جانب المسلمين ومعهم، ويُعينونهم في غزواتهم،

(94) الطبري: تاريخ: 9: 56.

(95) الطبري: تاريخ: 9: 55، الأزدي: تاريخ الموصل 424، المسعودي: التنبيه 169، مجهول: العيون والحدائق 3: 389،

ابن الأثير: الكامل: 6: 479، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 140، الذهبي: تاريخ الإسلام 5: 496.

(96) الطبري: تاريخ: 9: 55، المسعودي: مروج الذهب 4: 357، وانظر: الأزدي: تاريخ الموصل 426.

(97) تاريخ مارميخائيل 3: 57 - 58، ابن العبري: تاريخ الزمان 31.

(98) ابن العبري: الإنباء 106.

(99) الطبري: تاريخ: 9: 218، ابن الأثير: الكامل 7: 89، الذهبي: تاريخ الإسلام 5: 988.

(100) الطبري: تاريخ: 9: 240، 260، الكامل 7: 111، 119، الذهبي: تاريخ الإسلام 5: 991.

(101) الطبري: تاريخ: 9: 261، ابن الأثير: الكامل 7: 121، ابن العبري: تاريخ الزمان 41.

(102) الطبري: تاريخ: 9: 377، ابن الأثير: الكامل 7: 183، الذهبي: تاريخ الإسلام 6: 9.

(103) الطبري: تاريخ: 9: 506، ابن الأثير: الكامل 7: 267، الذهبي: تاريخ الإسلام 6: 17.

(104) الطبري: تاريخ: 9: 612، ابن الأثير: الكامل 7: 372.

(105) المسعودي: التنبيه 151.

(106) قدامة: الخراج 187، وورد اسمهم محرراً: السالفة.

بينما يقوم المسلمون بنفقتهم، وكان من المدن التي بيدهم مدينة لؤلؤة وفيها قلعة، ومنها يرصدون تحركات الروم فينذرون المسلمين، لكن عامل الثغور الذي عينه الخليفة المعتمد واسمه أرخوز (أو: أرجون) بن يولغ بن طرخان التركي، كان سيء يشكونه ويقولون: "إن لم تُرسلوا إلينا طرسوس أهل أرزاقهم، فضجوا من ذلك، وكتبوا إلى أهل لؤلؤة السيرة، فأخّر عن لذلك وجمعوا من أموالهم مبلغ 15 ألف دينار ليرسلوها طرسوس الروم". فانزعج أهل أرزاقنا وميرتنا وإلا سلمنا القلعة إلى (فلما انقطعت عنهم الأرزاق قاموا في سنة 263هـ/877م 107 لينقلها إليهم، فأخذها لنفسه) أرخوز إلى أهل لؤلؤة، فتسلمها (108 بتسليم المدينة إلى الروم).

ونتيجة لسوء تصرف الولاية وقلة إشراف المديرين على أمرهم، تفرقت البيالقة في البلاد وسكن مكانهم الأرمن بقيادة مليح (، فهاجم مليح مَرَعش ومَلطية عدّة 109 الأرميني، وابتنوا الحُصُون المنيعة، وكثر عددهم فأصبحوا مصدر تهديد للثُغُور) مرّات.

وتوقفت الهجمات الرومية مدّة من حُكم بني طُولُون، ولم تتعرّض منطقة الثغور لأي هُجُوم رومي طيلة 17 سنة (270 - 287هـ/883 - 900م)، ولم تكن الغارات والغزوات الخاطفة التي يقوم بها ولاية النُعر هي التي قلّصت من خطر الروم، بل (، لأنّ الملك الذي تولّى عرش الروم أليون بن بسيل وهو ليو السّادس المُلقّب بـ "ليو الحكيم" ودام حُكمه نحو ربع قرن) صرف اهتماماته للارتقاء بالشؤون الداخليّة لبلاده، كما انشغل بمحاربة البُلغار في منطقة البلقان، إذ تعرّضت القُسطنطينيّة (111 للحصار سنة 283هـ/896م من قِبَل الصّقاليّة).

وبعد أن قضى المُكتفي على القرامطة في السّام، وأنهى حُكم بني طُولُون أيضاً، أرسل غزوتين لبلاد الروم في سنة 291هـ/ (، وبالرغم مما تذكره المصادر العربية عن نجاح الحملتين وكثرة الأسرى الروم، 113) سنة 294هـ/907م (904م) (114 إلا أن عساكر الروم كانت تأتي خلال هذه السنوات الثلاث للثغور بجموع كبيرة، تنهب وتُحرق وتدمر).

وساعت أحوال الثغور كثيراً في عهد الخليفة المُقتدر والذي حكم نحو 25 سنة (قُتل سنة 320هـ/932م)، ووُصِفَ بأنّه "أهمل من أحوال الخلافة كثيراً، وحكّم فيها النِّساء والخدم، وفرط في الأموال، ممّا أوجب طمع أصحاب الأطراف والنُّواب (، فقد استمرّ إرسال الصّوائف بشكل شبه سنويّ، بالتزامن مع الهجمات الروميّة المُتكرّرة 115 وخروجهم عن الطّاعة" (على مواضع عديدة من الثُغُور.

واستغلّ الروم خروج الحسين بن حمدان بالجزيرة سنة 303هـ/915م على الخليفة المُقتدر وانشغال جيوش الدولة في (، وهاجموا 116 محاربتة حتّى قبض عليه، فأغار الروم على الثُغُور الجَزريّة وقصدوا حصن منصور، وسبوا من فيه) جماعة من مُقاتلة طرسوس والغزاة المنطوقة بها فقتلوا منهم نحو 600 فارس، وخرج مليح الأرميني إلى مَرَعش فعات فيها

(107) ابن الأثير: الكامل 7: 309، ابن العديم: بغية الطلب 3: 420.

(108) الطبري: تاريخ 9: 511، 532، ابن الأثير: الكامل 7: 309، ابن العديم: بغية الطلب 3: 420، الذهبي: تاريخ الإسلام 6: 18.

(109) قدامة: الخراج 187.

(110) المسعودي: التنبيه 171.

(111) الطبري: تاريخ 10: 45، العظيمي: تاريخ حلب 271، ابن الأثير: الكامل 7: 478، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 151، تاريخ الزمان 47.

(112) الطبري: تاريخ 10: 117، ابن الأثير: الكامل 7: 533، الذهبي: تاريخ الإسلام 6: 863.

(113) الطبري: تاريخ 10: 130، العظيمي: تاريخ حلب 276، ابن الأثير: الكامل 7: 552.

(114) الطبري: تاريخ 10: 116، 118، 129، العظيمي: تاريخ حلب 274 - 275، ابن الأثير: الكامل 7: 533، 537، 546، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 154، الذهبي: تاريخ الإسلام 6: 863.

(115) ابن الأثير: الكامل 8: 243، ابن وادان: تاريخ العباسيين 241.

(116) الطبري: تاريخ 10: 75، ابن الأثير: الكامل 7: 497.

(. وبعدها بسنة زحف جيش رومي إلى طرسوس وجيش ثان إلى مَرَعَش فأسروا من 117 وأسر جماعة مَمَّن حولها وعاد) (. 118 العرب نحو 50 ألفاً فعَمَّ الحزن جميع أقاليم الدَّولة)

واختَلَّت البُنية العسكريَّة في التُّغور (خُصُوصاً الجَزْرِيَّة) نتيجة لكثرة اعتداءات الرُّوم، وعجز الخلافة عن صد هجماتهم، إلى أهل التُّغور يأمرهم بحمل الخراج إليه، وإلا فإنَّهم سيتعرضون الرُّوم وبلغ الأمر في سنة 313هـ/ 925م أن كَتَبَ ملكٌ في سنة 314هـ/ مَلْطِيَّة للقتل والسبي، ولَمَّا امتنعوا من إجابته سار إليهم بجُيُوشه، فأخرب البلاد التي في طريقه، ودخلوا 926م فأخربوها، وسبوا منها ونهبوها، وأقاموا فيها سَنَةً عشر يوماً. وذهب أكابر أهل مَلْطِيَّة إلى الخليفة المُقْتَدِر ببغداد (. 119 يستغيثون به ويطلبون العون والمساعدة لحماية التُّغور فلم يُجيبهم وعادوا بغير معونة!)

ووصل الأمر بأهل التُّغور أنَّهم عزموا على تقديم الطَّاعة لملك الرُّوم والتسليم إليه لعجز الخليفة المُقْتَدِر عن نصرهم، وأرسلوا إلى بغداد يستأذنون في التسليم، ويذكرون عجزهم ويستمتدِّون العساكر لتمنع العدو عنهم فلم يحصلوا على فائدة (. "فعَمَّ بالتُّغور الخوف والوجل ما لا مزيد عليه، وجَنَح أهل التُّغور إلى مَلْطِيَّة النَّصاري وبذل الإتاوة لهم، 120 فعادوا) (. 121 وركنوا إلى تسليم بلد سُميساط ومَلْطِيَّة وغيرها")

ويذُكِر ابنُ حَرَقَل أنَّ الرُّوم عند تسلمهم مدينة مَلْطِيَّة "أسكنوا الأرمن فيها، فكانت أوَّل مصيبة دخلت على الإسلام من جهة (. 122 التُّغور، ثم انثألت المصائب على النَّاس في تُغورهم وأنفسهم وأموالهم وأسعارهم وأبشارهم وسلطينهم فُنسبت")

وبعد أن سقطت مَلْطِيَّة بيد الرُّوم وتسلموا مفاتيحها، سارت عساكرهم في سنة 319هـ/ 931م شرقاً للسيطرة على سُميساط فحاصروها، وكان الخليفة المُقْتَدِر قد اشترط على الأمير سعيد بن حمدان أن يغزو الرُّوم وأنَّ يستنقذ مَلْطِيَّة ويستعيد بها منهم، مقابل أن يُؤلِّيه الموصِل وديار ربيعة، فاستنجد به أهل سُميساط واستصرخوه لفك الحصار عن مدينتهم، فسار إليهم وطرد (. 123 الرُّوم عن سُميساط، ثم سار إلى مدينة مَلْطِيَّة واستنقذها وجعل عليها أميراً من قبله)

ولم تنقطع غارات الرُّوم على التُّغور الجَزْرِيَّة ابتداءً من سنة 322هـ/ 934م وهي السَنَّة التي سار فيها الدُّمستق قرقاش في 50 ألف مقاتل من الرُّوم، فنازل مَلْطِيَّة وحاصرها مدةً طويلة، وهلك أكثر أهلها بالجوع حتى طلبوا الأمان، وضرَبَ الدمستق خيمتين على إحداها صليب ليدخلها من أراد النَّصرانيَّة فيردَّ عليه أهله وماله، وجعل على الخيمة الأخرى مصحف ليدخلها من أراد الإسلام، فانحاز أكثر المسلمين إلى الخيمة التي عليها الصَّليب، خوفاً على أهاليهم وأموالهم، وفتحها بالأمان مستهلَّ جُمادى الثَّانية 322هـ/ 934م، ومَلَّك الرُّوم سُميساط وخزبوا وأكثروا القتل وفعلوا الأفاعيل الشَّنيعة (. وقال أحد الشعراء موفِّقاً لهذه الحادثة: 124 وصار أكثر البلاد في أيديهم)

فالأبكين على مَلْطِيَّة كلِّما أبصرتُ سَيْفاً أو سمعتُ صهيلاً
هدم الدُّمستق سُورها وفُصِّورها (125 فسُـمعت فيها للنِّساء عويلاً)

وأمضى سيف الدولة الحمداني سنوات حكمه لحلب والتي امتدت نحو عشرين سنة 334 - 356هـ/ 945 - 967م، في حروب مستمرة مع البيزنطيين، فُذِّرت بنحو أربعين معركة، وكان من بينها حملة في سنة 342هـ/ 953م هاجم فيها سيف الدولة جموع البيزنطيين بملطية، ووصف أبو الطيب المتنبي الخيول التي اقتحمت المدينة بقوله:

وكرَّتْ، فمَرَّتْ في دماء مَلْطِيَّة (126 مَلْطِيَّة أمُّ للبنين تُكُول)

(117) ابن الأثير: الكامل 8: 96، ابن العبري: تاريخ مختصر النول 155.

(118) ابن العبري: تاريخ الزمان 51.

(119) مجهول: العيون والحدائق 4/ 1: 230، ابن الأثير: الكامل 8: 160، 167، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 187،

الذهبي: تاريخ الإسلام 7: 210.

(120) ابن الأثير: الكامل 8: 213.

(121) الذهبي: تاريخ الإسلام 7: 223، 405، 421 - 422، 427، 429.

(122) ابن حوقل: صورة الأرض 181.

(123) ابن الأثير: الكامل 8: 235، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 188، الذهبي: تاريخ الإسلام 7: 225.

(124) ابن الأثير: الكامل 8: 296، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 188 - 189.

(125) ياقوت: معجم البلدان 5: 193.

جعل المدينة أمماً لأولادها القتلى، وهى تكلى عليهم.

ولم تزل ملطية في أيدي الروم حتى سنة 495هـ/ 1102م عندما فتحها أنوشتكين الدانشمند، خال سليمان بن قتلمش، فعادت (127) إلى ملكة المسلمين).

المكونات السكانية:

كان سكان ملطية في القرون الثلاثة الهجرية الأولى يتألفون - مثل بقية سكان الثُّغور الشَّامِيَّة والجَزْرِيَّة - من أجناس وملل مختلفة، إذ اشتركت القبائل والبُطون من كافَّة الملل والأعراق في سُكناها، من الموالى والعرب، وهو ما تُشير له المصادر بلفظة "الأخلاق" الذين لا يَجْمَعهم جامع، فأهل ملطية وأذنة وسُمبساط والمصِيصَة وكفر بيا وطرسوس أخلاط من موالى (، وعندما أعاد أبو جعفر المنصور بناء ملطية في سنة 139هـ/ 756م أسكن فيها 128 الخُلفاء وغيرهم من سائر الأفاق) جماعات من القبائل العربيَّة، ونقل إليها عدَّة قبائل من العرب، وجعلها سبعة أسباع: سُبُع لسُلَيْم وسائر قيس، وسُبُع الهواسية، (129) وسبع الرّاعية والجعاونة، وسبع تيم، وسبع ربيعة، وسبع اليمن، وسبع هوازن).

ويُضاف إلى هؤلاء العرب ما ترتَّب فيها من مُقاتلة وجنود من أعراق أخرى خاصة العجم والفرس، كما هو الحال في (130) طرسوس التي كانت تشتمل على الكثير من الجنود بعدتهم وخبولهم، فُذِر عددهم بنحو مائة ألف فارس).

وكان حمدان بن حمدون بن الحارث بن لقمان بن راشد (ت 282هـ)، وهو جدُّ الأسرة الحَمَدانيَّة التي حكمت شمال بلاد (131) الشام، مُقيماً بملطية، وأنفق عليها من ماله في ترميم سُورها، وكان يُردِّد الغزو والجهاد منها).

(، ولهم بقرُب ملطية دير منسوب للأسقف برصوما (ت 457م) 132 كما سكن النصارى بملطية، وكان لهم أسقف مقيم بها) يسمى: دير برصوما، ويقع على قَمَّة جبل يُشبه القلعة، وعنده متنزه وبساتين وفيه زُهبان كثيرون، وكان ديراً معتبراً عند (، وشجعت الدَّولة الأموية والعباسية بقاء النصارى في ملطية وبقية الثُّغور لعمارتها وحمائيتها ودفع الرُّوم 133 النصارى) عنها إذا ما هاجموها، ويرجع استقرارهم فيها إلى أيام عبد الله بن الرُّبَيْر (سنة 65هـ/ 685م) عندما انتقل أهل ملطية عنها (134) وهاجمها الرُّوم فأخربوها ورحلوا عنها فنزلها قوم من النصارى من الأرمن والنبط).

وقد نشأت بين النصارى الأرمن وبين المسلمين علاقة مَبْنِيَّة على وحدة العدو المشترك، فأعانوا المسلمين على الرُّوم، (قام بطرد Philippikos Baradanes = فيليبكس (فيليبكوس باردانيس ويذكر ديونيسيوس التلمحري أن "ملك الرُّوم الأرمن في سنة 95هـ/ 714م نتيجة حقه على الأرثوذكس، فالتجأوا إلى المسلمين وأسكنوهم في ملطية وفي المناطق (، كما عمل بعض الأرمن في الثُّغور كأدلاء 135 الشَّرقيَّة منها فتكاثروا في هذه المناطق وتحالفوا مع المسلمين ضدَّ الرُّوم") (136) للجُيوش المُحارِبة، وكان يُصرف عليهم من غلَّت ضياع طرسوس).

ولم يستطع العبَّاسيون - خُصُوصاً في العصر العبَّاسي الثَّاني - كسب فنة من الأرمن إليهم، فانحازوا إلى الرُّوم، وأصبحوا يُشكِّلون مصدر تهديد للثُّغور الشَّامِيَّة، وترافق ذلك مع عجز الدَّولة عن مُدافعتهم، فكانت الرُّوم تفتح بعض المدن الثُّغوريَّة على الخُدود مع المسلمين ويسكنها هؤلاء الأرمن، كما حدث في مدينة لؤلؤة بقرُب ملطية التي هجرها أهلها البيالقة

(126) الذهبي: تاريخ الإسلام 7: 756، ديوان المتنبي 357 (دار بيروت للطباعة، 1983م).

(127) ابن الأثير: الكامل 8: 298، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 18189.

(128) ابن العديم: بغية الطلب 1: 290، 305، 312، 383، الحميري: الروض المعطار 20.

(129) اليعقوبي: البلدان 362، ابن العديم: بغية الطلب 1: 377.

(130) الإصطخري: مسالك 64، ابن العديم: بغية الطلب 1: 311.

(131) ابن العديم: بغية الطلب 6: 563 - 565.

(132) مارمياثيل: المصدر نفسه 2: 407، 409.

(133) ياقوت: الخزل والدال 1: 287، لسترنج: بلدان الخلافة 153.

(134) البلاذري: فتوح البلدان 261، الحميري: الروض المعطار 545.

(135) تاريخ مارمياثيل 2: 374.

(136) الطرسوسي: سير الثُّغور 37، ابن العديم: بغية الطلب 1: 316.

(، فحلّ مكانهم الأرمن وتكاثروا في المنطقة وابتنوا فيها القلاع وتولّى قائدهم مليح 137 وسلّموها للروم سنة 263هـ/ 877م) (، وقام في سنة 316هـ/ 928م 139)، فهاجم مَرَعش سنة 303هـ/ 915م(138)الأرمنيّ مهاجمة مدن النُّعُور وتخریبها) بإرسال نحو 700 رجل من الروم والأرمن إلى مَلْطِيَّة ومعهم الفؤوس والمعاول ليظهروا بمظهر العُتال المتكسّبين من (، وتلا ذلك سيطرة الروم على مَلْطِيَّة فسكنها 140البناء تمهيداً للسيطرة عليها لولا تنبّه أهل البلد لهم فقتلهم) (، وتتألى امتلاك الأرمن لمدن النُّعُور كطرسُوس والمصَيصة وبلاد سبيس حتّى أصبحت في القرن الثامن 141الأرمن) (142.الهجريّ كرسي مملكة الأرمن)

وسكن البيالقة - وهم نصارى على مذهب بولس الشيمشاطيّ - في المنطقة التي تلي النُّعُور (منطقة تفريك أو أبريق) إلى (، وكانت لهم حُصُون مشهورة بالمناعة منها قلعة إبريق وقلعة لؤلؤة، وكانت مدينة طرنده شمال 143الغرب من مَلْطِيَّة) (، وكانوا - بسبب مخالفتهم للروم في المذهب - يُعينون المسلمين في حُرُوبهم ضدّ 144غرب مَلْطِيَّة من أقوى حُصُونهم) (الروم، بينما يتولّى المسلمون نفقتهم، وقد استمرّوا على هذا منذ أن استخلص المأمون حصن لؤلؤة من الروم سنة 217هـ/ (حتّى خلافة المُعتمَد وتحديداً سنة 263هـ/ 877م عندما تخلّف المسلمون عن إعانتهم - لسوء تصرّف والي 832145م) (، وتفرّقوا في البلاد وحلّ مكانهم 146النُّعُور أرخوز بن يولغ بن طرخان التُّركيّ - فسَلّموا مدينة لؤلؤة إلى الروم) (147.الأرمن)

الحياة الاقتصادية: الزراعة والصناعة والتجارة:

أبدى خُلَفاء العبّاسيّين اهتماماً بالزراعة في مدن الثغور لتوفير مصدر غذائي للسكان والعلف لدوابهم، فاهتم المنصور (؛ وأقطع الجنود الذين أسكنهم فيها المزارع وكان عددهم أربعة 148بزراعة مَلْطِيَّة عندما عمّرها سنة 139هـ/ 756م) (149.آلاف مُقاتل من أهل الجزيرة)

(، فكانت مَلْطِيَّة - 150ويقول المُقدسيّ في كلامه على إقليم الشّام بأنّ كلّ ما علا منه نحو الروم كان أكثر أنهاراً وثماراً) (، وجميع فواكهها مباحة 151الواقعة في أقصى الشّمال من بلاد الشّام - ذات أشجار وفواكه وأنهار تسقي بساتينها الكثيرة) (، فمن الأشجار التي تكثر فيها وفي الجبال المحيطة بها وهي مباحة للجميع وليس لها مالك: أشجار 152ليس لها صاحب) (155.)، واللّوز(154)، والجوز(153)الرمان)

(137) الطبري: تاريخ 9: 511، 532، ابن الأثير: الكامل 7: 309، الذهبي: تاريخ الإسلام 6: 18.

(138) قدامة: الخراج 187.

(139) ابن الأثير: الكامل 8: 96، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 155.

(140) ابن الأثير: الكامل 8: 198 - 199، وانظر: ياقوت: معجم البلدان 5: 193.

(141) ابن حوقل: صورة الأرض 181.

(142) ابو الفداء: المختصر في أخبار البشر 1: 92.

(143) قدامة: الخراج 187، وورد الاسم محرفاً: السالفة.

(144) لسترنج: بلدان الخلافة 153.

(145) الطبري: تاريخ 8: 628، مجهول: العيون والحدائق 3: 376، ياقوت: معجم البلدان 5: 26، ابن الأثير: الكامل 6:

421

(146) الطبري: تاريخ 9: 511، 532، ابن الأثير: الكامل 7: 309، الذهبي: تاريخ الإسلام 6: 18.

(147) قدامة: الخراج 187.

(148) الأزدي: تاريخ الموصل 171.

(149) ابن العديم: بغية الطلب 1: 381.

(150) المقدسي: أحسن التقاسيم 179.

(151) ابن العديم: بغية الطلب 1: 377، أبو الفداء: تقويم البلدان 385.

(152) الإصطخري: مسالك 62، ابن حوقل: صورة الأرض 181، مجهول: حدود العالم 175.

(153) ابن حوقل: صورة الأرض 181.

ويذكر الراهب الزوقيني أن منطقة الثغور الواسعة والممتدة بما فيها مدينة ملطية كانت عامرة بالكروم والزروع والأشجار المثمرة، وأنها تعرضت للتلف والإفساد بسبب الجموع الغفيرة التي رافقت مسلمة بن عبد الملك في حملته لفتح القسطنطينية (156 سنة 98هـ/717م).

وعانت مزروعات ملطية وبعض المدن الثغرية القريبة من بلاد الروم مثل الحَدَث ومَرَعَش وعين زُرْبَة من الهجمات الرومية الخاطفة؛ رداً منهم على حملات الصّوائف، وكانوا يهدفون من ورائها إيقاع أكبر أثر في هذه المدن من التدمير والتّخريب، ويستاقون منها ما قدروا عليه من الدّواب والخيول والجمال والماشية، لكن سرعان ما كانت الدّولة - خصوصاً في عهد بني العبّاس - تقوم بإرسال الجُنود وأبناء القبائل لإعمارها وحفظها، وكانت مَلْطِيَة - الحُدُودِيَة - من أكثر المناطق، ويكشف 157 التي تأثرت بذلك، فبعد أن عمرت وزُرعت سنة 139هـ/756م أرسل ملك الروم من قام بحرق زروعها (المؤرّخ البيزنطيّ ثيوفانس في حوليته عن الخطّة التي اتّبعها الروم سنة 162هـ/779م بعد مُهاجمتهم لمدينة الحَدَث الثغريّة، وتوقعهم لردّ المسلمين، وكان ممّا تمّ ترتيبه أن تُحرق الأعشاب وكلّ ما يُمكن أن تقتات عليه دواب الحملة، وأن لا تجري المُواجهة مع قُوّات المسلمين بل يتمّ ترك الحملة تتوغّل حتّى تنفذ مؤونتهم، وبذلك وقع إفشال هذه الصّائفة).

أما في مجال الصناعات فيذكر ابن الوردي أن ملطية كانت مشهورة بصناعة الثياب والملابس الصوفية فكان فيها 12 ألف (159 نول لعمل الصّوف، غير أن هذه الصناعة تلاشت في زمنه (ق 8هـ/14م).

ونشطت التجارة بملطية، حيث كانت ممراً لتجارات الروم نحو بلاد المسلمين، وكان التجار المسلمون يجتمعون في طرابزون الواقعة على السّاحل الجنوبيّ للبحر الأسود، والمشهورة بمينائها الذي يستقبل البضائع والسلع من القسطنطينيّة، (فيجلبون معهم: الدّيباج 160 ثم يتولّى التّجار نقلها إلى بلاد المسلمين عبر الجبال إلى مَلْطِيَة وغيرها من مُدن جُنْد قيسرين) (161 والبزبون (رقيق الديباج) وثياب الكتان الرّوميّ وثياب الصّوف والأكسية الرّوميّة).

الحياة العلمية:

تشكلت في الثغور طبقة من العلماء والمحدثين والفقهاء، إضافة لإقامة بعض المجاهدين من النساك والعباد ممن يعتاشون على ثمارها المباحة، وأصبحت بعض هذه المدن حواضر علميّة ناشطة، ومنها ملطية التي خرج منها جماعة من المُحدّثين (منهم: المُحدّث ضرار بن عمر (ت بعد 150هـ/163)؛ وقيل إنَّ أغلب من خرج من مُحدّثيها كانوا ضُعفاء (162 والرّواة) (وإسحاق بن 165)، وتَمّام بن نجيح الأسديّ (ق 2هـ/8م) مولده بمَلْطِيَة وسكّن حلب (767/164م)، وهو من أهل مَلْطِيَة) نجيح المَلْطِيّ (ت بعد 190هـ/806م)، وهو - في ظنّ ابن العديم - أخو تَمّام المُتقدّم ذكره، مُحدّث مُتَمِّم بالوضع، وحديثه (ويزيد بن عليّ بن أبي خدّاش الأسديّ (ت 207هـ/167)، ويزيد بن إبراهيم بن عبد الملك الخُلقانيّ المَلْطِيّ (166 متروك)

(154) البلخي: صور الأقاليم ورقة 24 أ، ابن حوقل: صورة الأرض 181، الإصطخري: مسالك 62، ابن العديم: بغية

الطلب 1: 377، أبو الفداء: تقويم البلدان 385.

(155) ابن حوقل: صورة الأرض 181.

(156) تاريخ الزوقيني 63.

(157) تاريخ ابن خياط 418.

Theophanes, The Chronicle, p 624. (158)

(159) ابن الوردي: خريدة العجائب 43، ابن الشحنة: الدر المنتخب 195.

(160) لسترنج: بلدان الخلافة 168.

(161) ابن حوقل: صورة الأرض 344، لسترنج: بلدان الخلافة 168.

(162) ياقوت: معجم البلدان 5: 193، ابن العديم: بغية الطلب 1: 376.

(163) السمعاني: الأنساب 12: 422، ابن العديم: بغية الطلب 1: 376.

(164) السمعاني: المصدر نفسه 12: 422، الذهبي: تاريخ الإسلام 4: 90.

(165) ابن عساكر: تاريخ مدينة دمشق 11: 45 - 49، السمعاني: الأنساب 12: 422، ابن حجر العسقلاني: تقريب التهذيب

162، الذهبي: تاريخ الإسلام 3: 825.

(166) السمعاني: الأنساب 12: 422، بغية الطلب 3: 663 - 675، تاريخ الإسلام 4: 1069، ابن حجر العسقلاني: تقريب

التهذيب 1: 62.

(167) ابن العديم: بغية الطلب 9: 141.

(822م) روى عن المعافى بن عمران (ت 185هـ / 801م) الذي يقول فيه: "ليس من باب خير إلا ولزيد فيه حظاً"، وكانت (، والمُحدِّث فضيل بن محمد بن 169)، ومعمربن مَخْد السَّرُوجِي المتوفى بمَلْطِيَّة (ت 231هـ / 846م) (168 وفاته بمَلْطِيَّة) (، وغيث بن أحمد بن عُقْبَةَ التَّمِيمِي أبو العَطَاف 170 فضيل، أبو يحيى المَلْطِي (ت 284هـ / 897م) وهو إمام جامع مَلْطِيَّة) (، وسليمان بن أحمد بن يحيى بن سليمان ابن 171 إمام جامع مَلْطِيَّة، وهو مُحدِّث يروي عن شيخه المُتَقَدِّم فضيل المَلْطِي (، أبي صلابة أبو أَيُّوب المَلْطِي الحافظ (ق 4هـ / 10م)، وهو محدث حافظ من أهل مطية قدم إلى حلب ودمشق وحديث 172.)

ومن شعراء مطية: الشاعر روح بن معمر المَلْطِي (من أهل ق 2هـ / 8م)، وهو من أهل مَلْطِيَّة مدح الوزير يحيى بن خالد (، والأمير سعيد بن حمدان بن حمدون التَّغْلِبِي (ت 324هـ / 936م)، وهو شاعر 173 البرمكي، وكان صديقاً وملازماً له) (174. تولى مَلْطِيَّة وسَمِيساط سنة 319هـ / 931م وغزا الرُّوم).

عمران المدينة:

كانت مَلْطِيَّة أكثر مدينة تُغرية تعرَّضت للغارات الرُّومِيَّة لوقوعها على الحدود بين الطرفين، وقد طرَّقها الروم مرَّات كثيرة، فيقوم المسلمون بترميمها وإصلاحها، ثم يخربها الروم.

وكان أول بناء للمدينة تم بأوامر الخليفة عمر بن عبد العزيز (حكم 99 - 101هـ / 718 - 720م) عندما أسكن أهل طَرَنْدَة (، ولم يبد من تلاح من خلفاء الأمويين أي جهود لإعمار مطية أو تحصينها، لكنها حظيت 175 فيها سنة 100هـ / 719م) بعناية الخلفاء العباسيين منذ عهد المنصور الذي اعتنى بتقوية مدن الثُّغُور ومدن السَّواحل والحُصُون وتعميرها وحصينها، (176. وتزويدها بالجنود، وتأمين الطرق والمسالك)

وكان من أوَّل أعمال الخليفة أبي جعفر المنصور إعادة إعمار مدينة مَلْطِيَّة الَّتِي تعرَّضت في سنة 133هـ / 751م للتدمير من قبل الرُّوم، فنصبوا عليها المجانيق، وأخرجوا أهلها منها ثم دمروها وهدموا المدينة والمسجد الجامع ودار (178). وهدموا سور المدينة وهو سور قديم (177 الإمارة)

(. ولعلَّه 179 ثم يرد خير مُهاجمة الرُّوم لها في سنة 138هـ / 755م، وأقاموا عليها المنجانيق وهدموا جزءاً من سورها) ذات الاعتداء الأوَّل وأنَّ المصادر كَرَّرت ذكره في هذه السَّنَة لافتترانه بعملية البناء. فقَرَّر أبو جعفر المنصور إعادة بنائها

(168) الأزدي: تاريخ الموصل 363، ابن العديم: بغية الطلب 9: 272.

(169) ياقوت: معجم البلدان 1: 510، ابن العديم: بغية الطلب 7: 568.

(170) الذهبي: تاريخ الإسلام 6: 792.

(171) السمعاني: الأنساب 12: 424.

(172) السمعاني: المصدر نفسه 12: 423، ياقوت: معجم البلدان 5: 193.

(173) ابن العديم: بغية الطلب 8: 245.

(174) ابن العديم: بغية الطلب 9: 578 - 586.

(175) البلاذري: المصدر نفسه 262، قدامة: الخراج 318-319، ابن الأثير: الكامل 5: 54، ياقوت: معجم البلدان 4: 32، ابن العديم: بغية الطلب 1: 378، النويري: نهاية الأرب 21: 363، لسترنج: بلدان الخلافة 153، 163.

(176) البلاذري: فتوح البلدان 223، الطبري: تاريخ 8: 70، ابن الأثير: الكامل 6: 27، ابن العديم: بغية الطلب 1: 171.

(177) تاريخ ابن خياط 410، البلاذري: فتوح البلدان 263، الأزدي: تاريخ الموصل 142، قدامة: الخراج 318، ابن الأثير: الكامل 5: 447، الحميري: الروض المعطار 545.

(178) الطبري: تاريخ 7: 497، ابن الأثير: الكامل 5: 447، 486.

(179) تاريخ ابن خياط 418، البسوي: المعرفة والتاريخ 1: 120، الطبري: تاريخ 7: 497، الأزدي: تاريخ الموصل 171، مجهول:

العيون والحداثق 3: 234، 243، تاريخ مار ميخائيل 2: 413، ابن الأثير: الكامل 5: 486، ابن العديم: بغية الطلب 1: 377، ابن العبري: تاريخ الزمان 8.

(يأمره بذلك، 181)، وقيل: لصالح بن عليّ (180) وتحصينها وكتب في سنة 139هـ/ 756م لعبد الوهّاب بن إبراهيم الإمام) وكان مع أحدهما القائد الحسن بن قحطبة مع بعوث من أهل خراسان والجزيرة والشّام فُدر عددهم بنحو 70 ألف رجل، وتمّ جمع الصنّاع والبنائين والعمال من كل مكان، فشرعوا في إعادة البناء، وكان الحسن بن قحطبة يعاون العمال بحمل (، واستغرقت 183)، فأعيد بناء السور المتهدم وتحصين المدينة، وتم استحداث خندق فيها (182) الأحجار وبنائها للبناء (، 186)، ونقل المنصور إليها النّاس والمقاتلة وأبناء القبائل وأسكنهم فيها (185)، وقيل سنة (184) عملية البناء سنّة أشهر (، 188)، وتعهدّها بالرّعاية حتّى أصبحت أكثر عُمراناً من قبل (187) وكان عددهم أربعة آلاف رجل).

(، ويُفهم من 189 ويذكر الطّبري أنّ البناء جرى على ما هدمته الرّوم من المدينة، وعند ابن الأثير: من سور المدينة) كلامهما أنّ الترميم كان جزئياً ومحدوداً، لكن المنشآت التي أوردتها كلّ من البلاذريّ وقُدّامة تُشير إلى بناء كامل للمدينة، (، ولعلّ هذا السور - إن لم يكن مُستحدثاً - هو ذات السور الرومي القديم فجرى ترميمه 190 فقد أُحيطت بسور واحد مُحكم) وتحصينه، كما بُني فيها مسجد، ورُبّما تبع إنشاء هذا المسجد إنشاء مساجد أخرى لتستوعب عدد السكّان البالغ عددهم 4 آلاف رجل من الذين نزلوها لأول بنائها، ومن المتوقّع أنّ العدد تزايد فيما بعد بما يقتضي زيادة في عدد المساجد.

كما بُنيت مساكن للجند الذين تمّ إنزالهم فيها فكان لكل عرّافة بيتان سفليان وعليتان فوقهما واصطبل، والعرّافة فرقة عليها (، ولما كان عدد المقاتلة الذين جرى إسكانهم فيها هو أربعة 191 عريف وتتكوّن من عشرة رجال إلى خمسة عشر رجلاً) آلاف رجل، والعرّافة الواحدة تستوعب - بالمتوسّط - نحو 12 رجلاً لكل واحدة، فيمكن تقدير عدد البيوت التي جرى بناؤها، من خلال قسمة عدد الجنود الإجمالي على متوسط ما تستوعبه العرّافة الواحدة وهو 12 شخصاً، فيكون عدد العرّافات 333 عرّافة، ولكلّ عرّافة بيتان سفليان وعليتان فوقهما فيكون عدد البيوت نحو 666 بيتاً.

(¹⁸⁰) تاريخ الزوقيني 118، تاريخ ابن خياط 418، البلاذري: فتوح البلدان 263، قدامة: الخراج 318، اليعقوبي: البلدان 362، الأزدي: تاريخ الموصل 171، ابن عساكر: تاريخ مدينة دمشق 37: 300، ابن الأثير: الكامل 5: 500، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 121، الحميري: الروض المعطار 545، لسترنج: بلدان الخلافة 152.

(¹⁸¹) اليعقوبي: البلدان 238، 362، الطبري: تاريخ 7: 497، 500، مجهول: العيون والحائق 3: 225، ابن الأثير: الكامل 5: 486، 488، ابن العديم: بغية الطلب 1: 380.

(¹⁸²) البلاذري: فتوح البلدان 264، قدامة: الخراج 318 - 319، الأزدي: تاريخ الموصل 171، تاريخ مارميخائيل 2: 416 نقلاً عن ديونيسيوس، ابن الأثير: الكامل 5: 500، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 121، الحميري: الروض المعطار 545.

(¹⁸³) اليعقوبي: تاريخ 2: 271.

(¹⁸⁴) البلاذري: فتوح البلدان 264، وقدامة: الخراج 319، ابن عساكر: تاريخ مدينة دمشق 37: 300، ابن الأثير: الكامل 5: 500، ابن العديم: بغية الطلب 1: 381، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 187، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 121.

(¹⁸⁵) تاريخ ابن خياط 418، ونقل عنه ياقوت: معجم البلدان 5: 418.

(¹⁸⁶) تاريخ الزوقيني 118، تاريخ ابن خياط 418، اليعقوبي: البلدان 362، قدامة: الخراج 319، ياقوت: معجم البلدان 5: 418، وابن العديم: بغية الطلب 1: 381.

(¹⁸⁷) البلاذري: فتوح البلدان 264، قدامة: الخراج 318، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1/ 2: 187، الحميري: الروض المعطار 545.

(¹⁸⁸) تاريخ الزوقيني 118.

(¹⁸⁹) الطبري: تاريخ 7: 497، ابن الأثير: الكامل 5: 486، 500، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 121.

(¹⁹⁰) تاريخ الزوقيني 118، تاريخ ابن خياط 418، اليعقوبي: البلدان 362، قدامة: الخراج 319، مجهول: العيون والحائق 3: 225، ياقوت: معجم البلدان 5: 193، ابن العديم: بغية الطلب 1: 377، الحميري: الروض المعطار 545.

(¹⁹¹) البلاذري: فتوح البلدان 264، وقدامة: الخراج 318، الحميري: الروض المعطار 545.

(، وكذلك 192 وتعرضت لمطية للتدمير والخراب في سنوات لاحقة، إذ هاجمها الروم في سنة 222هـ/ 837م وخربوا البلد)
(، ودخلوها في سنة 313هـ/ 925م فأخربوها، وسبوا منها، ونهبوا، وخربوا قُرى كثيرة من 193 في سنة 226هـ/ 841م)
(195)، وفي سنة 322هـ/ 934م استطاعوا السَّيطرة عليها وهدموا سورها وقُصورها (194قراها)

ويرد في أواخر القرن الثالث الهجري أنَّ حمدان بن حمدون بن الحارث (ت 282هـ/ 895م)، الذي تُنسب إليه أسرة بني
196. حمدان، هو الذي قام ببناء سور مَلْطِيَّة، وأنفق عليه 70 ألف دينار، ولعلَّ المُراد إعادة ترميمه وتحصينه)

كما بُنيت - زيادةً في التَّحصين - مرافق عسكريَّة أخرى قُرب مدينة ملطية، منها مسلحة تبعد عنها ثلاثين ميلاً، ومسلحة
(198)، وتمَّ بناء حصن قريب منها يُسمَّى حصن قلوذية (197 أخرى على نهر قُباقب الذي يرفد الفُرات)

ولوقوع أغلب المدن النَّعْرِيَّة على الأنهار أو بقربها، فقد أجرى سُكَّانها مياه الأنهار إلى مُدنهم عبر القنوات التي كانت معدَّة
منذ زمن عُمرانها الأوَّل، ورُبِّما رَمَّموا ما تهدَّم منها وأزالوا ما عاق الماء عن الوصول إلى مُدنهم، فكان أهل ملطية
يتزودون بالماء للشرب وإعداد الطعام والغسيل من مياه الأنهار المنحدرة من الفُرات بواسطة القنوات المائيَّة القديمة التي
(199. تدخل المدينة وتجري في دُورها وسككها وأحياءها)

خاتمة:

دخلت ملطية مبكراً في حكم المسلمين، وبقيت مدة طويلة كمسلة صغيرة يُرابط فيها عدد محدود من الجنود، ولم يظهر
اعتناء الدولة الأموية بها حتى أواخر القرن الأول الهجري، حيث أصبح يشار إليها كمدينة ثغرية مهمة تشكل مع سلسلة
المدن الحدودية الأخرى الواقعة في أقصى شمال بلاد الشام مثل الحدث ومرعش والمصيصة خطاً دفاعياً متقدماً لحماية
الواجهة الشماليَّة.

وبدا واضحاً أن العناية الحقيقيَّة التي لاقتها مدينة ملطية في ظل الحكم الإسلامي كانت في العصر العباسي الأوَّل، نتيجة
لموقعها الحدودي بين بلاد المسلمين وبلاد الروم، فتوالفت فيها عمليات البناء والتعمير والتحصين، وجرى توطين السكان
بها، وكان أغلبهم من الجنود والمقاتلة ممن ينتمون إلى أعراق وملل متنوعة، ونشطت فيها الحركة العلميَّة، وساهم العلماء
والفقهاء الملطيون في جوانب من العلوم خاصة رواية الحديث النبوي الشريف.

ونتيجة لموقعها المتقدم على الحدود، فقد كانت أكثر مدينة من بين مدن الثغور التي تعرَّضت للتدمير والتخريب نتيجة
الهجمات الرومية المتكررة التي هاجمت المدينة على مدى سنوات متعددة. وزادت معاناة سكانها في العصر العباسي الثاني
عندما ضعفت الدولة وقَلَّت عناية الخلفاء بها، وعجزت عن حماية الثغور وصدت الهجمات الرومية عليها.

(192) الطبري: تاريخ 9: 55 - 56، ابن الأثير: الكامل 6: 479، الأزدي: تاريخ الموصل 424، 426، مجهول: العيون والحدائق 3:
389، تاريخ مارمخائيل 3: 57 - 58، ابن العبري: تاريخ الزمان 31، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 139 - 140.

(193) تاريخ مارمخائيل 3: 73، ابن العبري: تاريخ الزمان 34.

(194) مجهول: العيون والحدائق 4 / 1: 230، ابن الأثير: الكامل 8: 160، 167، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1 / 2: 187،
الذهبي: تاريخ الإسلام 7: 210.

(195) تاريخ همام التنوخي 99، ياقوت: معجم البلدان 5: 193.

(196) ابن العديم: بغية الطلب 6: 563 - 565.

(197) البلاذري: فتوح البلدان 264، وقدامة: الخراج 319، ابن العديم: بغية الطلب 1: 381، ابن شداد: الأعلام الخطيرة
1 / 2: 187، الحميري: الروض المعطار 545.

(198) البلاذري: فتوح البلدان 265، وقدامة: الخراج 319، ابن الأثير: الكامل 5: 500، ابن العديم: بغية الطلب 1: 381،

ابن العبري: تاريخ الزمان 8، ابن شداد: الأعلام الخطيرة 1 / 2: 187، ابن العبري: تاريخ مختصر الدول 121، الحميري:
الروض المعطار 545.

(199) أبو الفداء: تقويم البلدان 385.

المصادر والمراجع

- ابن الأثير، علي بن محمد الجزري (ت 630هـ / 1233م): الكامل في التاريخ، ط7، بيروت، دار صادر، 2005م.
- الإدريسي، الشريف محمد بن محمد (ت 560 هـ / 1165م): نزهة المشتاق في اختراق الآفاق، عالم الكتب، بيروت، 1989م.
- الأزدي، يزيد بن محمد بن إياس بن القاسم، أبو زكرياء (ت 334هـ / 945م): تاريخ الموصل، [تحقيق] علي حبيبة، لجنة إحياء التراث، المجلس الأعلى للشؤون الإسلامية، 1967م.
- الإسكندري، نصر بن عبد الرحمن (ت 561هـ / 1166م): الأمكنة والمياه والجبال والآثار ونحوها المذكورة في الأخبار والأشعار، [تحقيق] حمد الجاسر، مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية ودارة الملك عبد العزيز، الرياض، 2004م.
- الإصطخري، إبراهيم بن محمد (ت نحو بعد 351هـ / 962م): مسالك الممالك، مطبعة بريل، ليدن، 1937م.
- البسوي، أبو يوسف يعقوب بن سفيان (ت 277هـ / 890م): المعرفة والتاريخ، [تحقيق] أكرم ضياء العمري، رئاسة ديوان الأوقاف، بغداد، 1974م.
- البلاذري، أحمد بن يحيى بن جابر (ت 279هـ / 892م): فتوح البلدان [تحقيق] عبد الله أنيس الطباع، بيروت: مؤسسة المعارف، 1987م.
- ابن حجر العسقلاني، أحمد بن علي الشافعي (ت 852هـ / 1448م): تقريب التهذيب، [تحقيق] محمد عوامة، دار ابن حزم، دار الوراق، بيروت، 1999م.
- الحميري، محمد بن عبد المنعم الصنهاجي (من أهل القرن الثامن الهجري): الروض المعطار في خبر الأقطار، [تحقيق] 1984م مكتبة لبنان، بيروت، إحسان عباس، ط2.
- ابن حوقل، محمد بن حوقل البغدادي (ت 367هـ / 978م): صورة الأرض، دار صادر، بيروت، 1938-1939م.
- 1889م مطبعة بريل، ليدن، ابن خرداذبة، عبيد الله بن عبد الله (ت نحو 280هـ / 893م): المسالك والممالك،
- ابن خياط، خليفة العصفري (ت 240هـ / 854م): تاريخ خليفة بن خياط، ط2، [تحقيق] أكرم ضياء العمري، دار القلم، ودار الرسالة، بيروت، 1977م.
- الذهبي، شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان (ت 748هـ / 1347م): تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، [تحقيق] بشار عواد معروف، دار الغرب الإسلامي، بيروت، 2003م.
- أحمد بن عمر (ت نحو 300هـ / 913م): الأعلام النفيسة، مطبعة بريل، ليدن، 1893م. ابن رسته،
- الزوقيني، الراهب السرياني (كان حياً سنة 157هـ / 774م): تاريخ الزوقيني، (ترجمه من السريانية) بطرس قاشا، المكتبة البولسية، بيروت، 2006م.
- ابن سعيد، علي بن موسى الأندلسي المغربي، أبو الحسن (ت 685هـ): كتاب الجغرافيا، [تحقيق] إسماعيل العربي، بيروت: المكتب التجاري للطباعة والنشر، 1970م.
- السمعاني، عبد الكريم بن محمد (ت 562هـ / 1167م): الأنساب، (باعثناء) عبد الرحمن بن يحيى المعلمي، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد الدكن (الهند)، 1962م.
- ابن الشحنة، محمد بن محمد الحلبي (ت 890هـ / 1485م): الدر المنتخب في تاريخ مملكة حلب، [تحقيق] يوسف بن إليان سركيس الدمشقي، بيروت، المطبعة الكاثوليكية للآباء اليسوعيين، 1909م.
- ابن شداد، محمد بن علي بن إبراهيم (ت 684هـ / 1285م): الأعلام الخطيرة في ذكر أمراء الشام والجزيرة، الجزء الأول، القسم الثاني [تحقيق] يحيى عبارة، وزارة الثقافة، دمشق، 1991م.

الشهرستاني، محمد بن عبد الكريم (ت 548هـ): الملل والنحل [تحقيق] أمير علي مهنا، وعلي حسن فاعور، ط3، دار المعرفة، بيروت، 1993م.

الطبري، محمد بن جرير (ت 310هـ/ 922م): تاريخ الرسل والملوك، [تحقيق] محمد أبو الفضل إبراهيم، دار المعارف، مصر 1976م.

الطرسوسي، أبو عمرو عثمان بن عبد الله الكرجي (ت 401هـ/ 1011م): كتاب سير الثغور، (تقديم ودراسة) شاكر مصطفى، دار طلاس، دمشق، 1998م.

ابن العبري، غريغوريوس جمال الدين بن الشماس هارون بن توما الملطي (ت 685هـ/ 1286م): تاريخ الزمان، (ترجمه عن السريانية) الأب إسحق أرملة، (تقديم) الأب جان موريس فييه، دار المشرق، بيروت، 1986م.

_____ : تاريخ مختصر الدول، (ألفه باللغة العربية) دار المسيرة، بيروت، (د.ت).

ابن العديم، كمال الدين عمر بن أحمد بن أبي جرادة (ت 660هـ/ 1262م): بغية الطلب في تاريخ حلب، [تحقيق] المهدي الرواضية، مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي، لندن، 2016م.

ابن عساكر، علي بن الحسن بن هبة الله (ت 571هـ/ 1175م): تاريخ مدينة دمشق، [تحقيق] محب الدين عمر بن غرامة العمروي، دار الفكر، بيروت، 1996 - 2000م.

العظيمي، محمد بن علي الحلبي (ت 556هـ/ 1161م): تاريخ حلب، [تحقيق] إبراهيم زعرور، دمشق، (د.ن)، 1984م.

أبو الفداء، إسماعيل بن محمد بن عمر (ت 732هـ/ 1331م): تقويم البلدان [تحقيق] جوزيف توسن رينود، ماك كوكين ويسلان، دار الطباعة السلطانية، باريس، 1840م.

_____، المختصر في أخبار البشر، المطبعة الحسينية المصرية، القاهرة، 1324هـ.

ابن الفقيه، أحمد بن محمد بن إسحاق الهمداني (ت نحو 340هـ/ 951م): كتاب البلدان، [تحقيق] يوسف الهادي، عالم الكتب، بيروت، 1996م.

قدامة بن جعفر بن قدامة البغدادي، أبو الفرج (ت 337هـ/ 948م): الخراج وصناعة الكتابة، (شرح وتحقيق) محمد حسين الزبيدي، دار الرشيد، بغداد، 1981م.

لسترنج، كي، بلدان الخلافة الشرقية، [ترجمة] بشير فرنسيس وكوركيس عواد، مؤسسة الرسالة، بيروت (د.ت).

مارميخائيل السرياني، مار ميخائيل "بتريرك أنطاكية" (ت 595هـ/ 1199م): تاريخ مار ميخائيل السرياني الكبير، [ترجمة] مار غريغوريوس صليبا شمعون، (تقديم) مار غريغوريوس يوحنا إبراهيم، دار ماردين، حلب، 1996م.

مجهول (ق 4 هـ، كتبه سنة 372هـ/ 982م): حدود العالم من المشرق إلى المغرب، (طبعة مزيدة ومنقحة)، [تحقيق] يوسف 2002م الدار الثقافية للنشر، القاهرة، الهادي،

مجهول، العيون والحداث في أخبار الحقائق، ج3، مكتبة المثنى، بغداد، د.ت (مصورة بالأوفست عن طبعة ليدن، 1869م).

المسعودي، علي بن الحسين بن علي (ت 346هـ/ 957م): التنبيه والإشراف (باعثناء) م.ج دي غويه، بريل، ليدن، 1893م.

_____ : مروج الذهب ومعادن الجوهر، [تحقيق] برييه دي مينار وبافيه دي كرتاي، (مراجعة) شارل بلا، الجامعة اللبنانية، بيروت، 1965 - 1979م.

مطبوعة بريل، ليدن، أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم، محمد بن أحمد (ت نحو 380 هـ/ 990م): المقدسيّ البشاري، 1909م.

موستراس، س: المعجم الجغرافي للإمبراطورية العثمانية، [ترجمة] عصام الشحادات، دار ابن حزم، بيروت، 2002م.

النويري، أحمد بن عبد الوهاب (ت 733هـ/ 1333م): نهاية الأرب في فنون الأدب، [تحقيق] مجموعة من المحققين، المجلس الأعلى للثقافة والهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، 1954م.

- ابن الوردی، عمر بن مظفر (ت 749هـ / 1348م): خريدة العجائب وفريدة الغرائب، بيروت، المكتبة الشعبية، 1939م.
- ياقوت بن عبد الله الحموي (ت 626هـ / 1229م): الخزل والذال بين الدور والدارات والديرة، [تحقيق] يحيى زكريا عبارة ومحمد أديب جمران، وزارة الثقافة، دمشق، 1998م.
- ، معجم البلدان، دار صادر، بيروت (د.ت).
- مطبعة بريل، ليدن، أحمد بن إسحاق بن جعفر بن وهب بن واضح (ت بعد 292 هـ / 905م): كتاب البلدان، اليعقوبي، 1889م.
- ، تاريخ اليعقوبي، [تحقيق] خليل المنصور. ط2، دار الكتب العلمية، بيروت، 2002م.
- Theophanes, The Chronicle of Theophanes Confessor, (translated and ed) Cyril Mango and Roger Scott, Clarendon Press, Oxford, 1997.

1.OTURUM/AYŞE SULTAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yavuz ERCAN

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ

Hicrî I. Asırda Malatya ve Çevresine Düzenlenen Fetih Hareketleri

Prof. Dr. İlhan ERDEM

Malatya'nın Tarihsel Mirası ve Dânişmendliler

HİCRÎ I. ASIRDA MALATYA VE ÇEVRESİNE DÜZENLENEN FETİH HAREKETLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ

ÖZET

Hiz. Ebu Bekir hilafet makamına geçmeden önce başlayan ve hilafete geçmesiyle de artan irtidat olaylarını tamamen sonlandırıp Ceziretü'l-Arab'da siyasi ve askeri birliği sağladıktan sonra hemen fetih faaliyetlerine başlamıştır. İlk açılan Irak cephesinden sonra kısa sürede Suriye cephesi açılarak hızla Bizans toprakları fethedilmiştir. Ecnadeyn savaşı ve akabinde Hiz. Ömer döneminde gerçekleştirilen Yermük savaşıyla İslam orduları kuzeye yönelmiş, Suriye'nin hızla fethedilmesiyle beraber başta İyâz b. Ganem olmak üzere İslam komutanları Anadolu'ya girerek önce el-Cezire bölgesini sonrada Malatya ve çevresini ele geçirmişlerdir. Böylece hicri ilk asrın ilk çeyreğinde İyâz b. Ganem'in görevlendirdiği Habib b. Mesleme 17. ve 19 yıllarda düzenlediği iki seferle Malatya'nın ilk fatihi olmuştur.

Hiz. Ömer döneminde hicretin 17. yılında Malatya ve çevresi, Müslümanlar tarafından ilk kez fethedilmiş, hicri I. asırda bölgeye birçok akınlar düzenlenerek İslam topraklarına dâhil edilmiştir. Bu tebliğimizde hicri ilk asırda Malatya ve çevresine düzenlenen dört önemli sefer hakkında dönemin temel kaynaklarının verdiği bilgiler tek tek ele alınıp düzenlenerek sunulacaktır. Çalışmamızda ele aldığımız Hulefa-i Raşidin ve Emeviler dönemine tekabül eden I. Asırdaki fetihler, ilk olarak Hiz. Ömer döneminde başlayan ve Muaviye'nin valilik ve halifelik döneminde de devam eden Malatya seferleri ile ilgili ilk dönem kaynakların rivayetleri çerçevesinde değerlendirmede bulunulacaktır.

GİRİŞ

Peygamberimizin Doğu Roma topraklarına düzenlediği iki önemli seferden sonra vefatıyla beraber başlayan irtidat hadiseleri Hiz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde altı ay süren mücadeleler sonucu Arap yarımadasında İslam birliği sağlanmıştır. Halife Hiz. Ebu Bekir Ceziretü'l-Arab'ın tamamına hakim olmasıyla birlikte hemen genel bir gaza ilan ederek, dört koldan Suriye fetihlerine başlamıştır. Onun vefatına yakın Bizans ile Suriye'de önemli bir savaş vuku bulmuş, Ecnadeyn'de (13/634) vuku bulan bu savaşla Müslümanlar bölgede önemli bir başarı ve prestij kazanmıştır. Hemen akabinde Hiz. Ömer döneminde 15/636 yılında yapılan Yermük savaşıyla da Suriye'nin tamamı İslam topraklarına dahil olduğu gibi Anadolu'ya ulaşan yollar Müslümanların eline geçmiştir.

Hiz. Ebu Bekir döneminde Irak ve Suriye'de başlayan fetih hareketleri onun kısa süren hilafetinden sonra yerine tayin ettiği Hiz. Ömer döneminde de hızlı ve etkili bir şekilde devam etmiş, birkaç yıl içinde Irak'ın tamamı ile İran'ın büyük bir kısmı ile Suriye ve Mısır fetholunmuştur. Müslümanların Malatya ve çevresine düzenledikleri ilk fetih hareketi de bu süreçte yaşanmıştır. Malatya, çok verimli bir ovada olması ve eski çağlardan itibaren Doğu-Batı arasındaki önemli ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle şehir ekonomik yönden büyümüş ve gelişmiştir. Malatya'nın Müslümanlar tarafından fethiyle beraber şehir önemli bir gaza merkezi haline gelmiştir. Hiz. Ömer zamanından itibaren İslam Devleti ile Bizans topraklarını birbirinden ayıran bölge istihkam gibi kullanılarak iki ülkeyi ayıran koruyan anlamında avasım adıyla anılmıştır. Zamanla bu bölgedeki ele geçirilen veya Bizans'ın boşalttığı yerlere Müslümanların yerleşimiyle askeri mukavemet için tahkimatlar meydana getirilmiştir. Malatya, stratejik öneme haiz bir noktada bulunduğundan, bu şehre Müslümanlar

özel bir önem vermişlerdir ki özellikle, askeri yolların kavşak noktasında bulunması, mühim dağ geçitlerine sahip olması ona bu değeri kazandıran önemli unsurlardır..200

Fırat nehrinin doğu kısmında yer alan el-Cezire bölgesi, Müslümanların Anadolu'ya yaptıkları ilk fetihleri sırasında ele geçirilmiştir. Emeviler devrinde de bu fütihat Anadolu'nun güney bölümü olan, Kilikya (Adana), Ceyhan ile Fırat arasındaki topraklar, Müslümanlar tarafından alınmıştır. Adana bölgesinin merkezi Tarsus, Fırat bölgesinin merkezi de Malatya olmak üzere iki Sugur, yani hudut âmilliği kurulmuştur. Nitekim İbn-i Havkal'ın ifadesine göre Avasım'ın bakımlı ve büyük şehirlerinden biri olan Malatya, El-Cezire ucunun merkezini oluşturan Samsat (Sümeysat) Adıyaman (Hısn-ı Mansur), Harput (Elâzığ), Amid (Diyarbakır)ı oluşturmaktaydı.201

Emeviler ve Abbasiler döneminde Bizans ile yapılan gazaların önemli bir üssü haline gelen Malatya yalnız mücahitlerin değil tüccarların ve ticaretin de önemli merkezlerinden olmuştur. Hicri I. asırda Malatya ve çevresine yapılan seferler incelendiğinde Hz. Ömer döneminde iki kez olmak üzere ilk asırda dört kez fethedildiği görülmektedir.

MALATYA'NIN İLK FETHİ (17/638)

Suriye'nin Bizans'tan alınmasından sonra İslam Ordularının kuzey bölgesindeki en önemli hedeflerinden biri haline gelen Anadolu'da ilk olarak Fırat'ın doğu bölgeleri fethedilmiştir. Fırat'ın doğusunda ele geçirilen El-Cezire bölgesiyle aynı yıl içerisinde Malatya üzerine Habib b. Mesleme el-Fihri gönderilerek burası fethedilmiş ve böylelikle Müslümanların bu bölgeye ilk fetihleri Hicretin 17. yılında Hz Ömer döneminde olmuştur.202 Yermük savaşının ardından Suriye'nin tamamı iki yıl içinde fethedilmiş, aynı yıl içerisinde Irak cephesinde de Sasaniler Kadisiye (15/636) savaşıyla ağır bir yenilgiye uğratarak kısa sürede Irak ele geçirilmiştir. Bu başarılar üzerine Hz. Ömer başkomutanı Sa'd b. Ebi Vakkas'a bir mektup göndererek Anadolu'nun fethini emretmiştir. Taberî'nin rivayetinde de görüldüğü üzere Anadolu'nun fethine İyâz b. Ganem görevlendirilmiş, Suriye ve Irak fethedildikten sonra iki cepheden müteşekkil bir ordu İyâz komutasında El-Cezire bölgesine girmiştir.203 İyâz b. Ganem bölgeye girip Ruha(Urfa), Nusaybin, Cizre ve çevresini aldıktan sonra Habib b. Mesleme'yi Fırat'ın batısına gönderip bölgenin en önemli şehri olan Malatya'yı fethetmesini istemiştir.204

Anadolu'da el-Cezire bölgesinin ilk kez fethedilmesi hakkında Taberî şöyle bir rivayet zikreder: Humus fetholunduktan sonra Hz. Ömer, komutanı Hz. Sa'd'a bir mektup yazmış ve:

²⁰⁰ Mustafa Zeki Terzi, "Emeviler ve Abbasiler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, Samsun, 1989, s. 108-118; Tülay Metin, *Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010. s.14.

²⁰¹ Mevlüt Oğuz, *Başlangıcından Osmanlıların Fethine Kadar Malatya Tarihi (M.Ö 5500- M.S 1516)*, İstanbul 1985, s.42-43.

²⁰² İbnü'l- Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Çev. Abdülkerim Özaydın- Ahmet Ağırakça, İstanbul 1987, C.II, s. 489; Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, trc: Mustafa Fayda, siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 216; Murat Zengin, *Türkler Tarafından Fethinden Moğol İstilasına Kadar Malatya*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.5.

²⁰³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, trc: M. Faruk Görtünca, Sağlam Yayınevi, İstanbul ty, C.III, s.447-448.

²⁰⁴ Halife b. Hayyat el-Ufuri, *Tarih-i Halifetü'bni Hayyât*, thk: Ekrem Ziya el-Ömerî, Dârü Tayyibe, Riyad 1985, s.139, 155.

“Cezire’nin bütün şehirlerine asker gönder: Şu üç kişiden (Halid b. Urfate, Haşim b. Utbe veya İyâz b. Ganem) birini komutan tayin et ki bütün Cezire’yi fethetsinler. Ya Müslüman olsunlar veya bağ ve haraç versinler, ya da savaşsınlar.” emrini vermiştir. Sa’d mektubu okuduktan sonra İyâz b. Ganem’i komutan tayin etmiştir. İyâz’ın beraberinde ise Ebu Musa’ el-Eş’ari, oğlu Ömer b. Sa’d ve Osman b. Ebi’l- As’ı da göndermiştir.

İyâz, kavminin hepsi Hıristiyan olan Cezire’nin Ruha (Urfa) adındaki şehrini muhasara altına almıştır. Ruhalıları haraç vermeyi kabul edince barış yapmışlardır daha sonra El Musa el-Eş’ari, Nusaybin’i fethetmiştir. İyâz b. Ganem, kumandanlarından Safvan b. Muattal ile Habib b. Mesleme’yi, Sümeysat’a (Samsat) göndermiş, daha sonrada Habib b. Mesleme’yi Sümeysat’dan (Samsat) Malatya’ya göndermiştir. O’da 17/ 638 yılında Malatya’yı fethetmiştir. Cezire halkı, Ruhalıların haracı kabul ettiklerini işitince kendileri de haracı kabul etmişlerdir. Ancak Cezire’de bulunan ve Hıristiyan olan Saleboğulları şartları kabul etmemiştir. Bunun üzerine İyâz, her şehre bir bey göndermiştir. Saleboğullarına ise Velid b. Ukbe’yi göndermiştir. (448) Onlarda bu haberi işitince aileleriyle birlikte Bizans melikine gitmişlerdir. “Müslümanlardan kırkta bir alınırken, kendilerinin iki misli verebileceklerinin ancak buna bağ ve haraç adının verilmemesini” istemişlerdir.

Hız. İyâz, Hız. Ömer’e mektup yazarak durumu bildirince Hız. Ömer de, Bizans melikini tehdit etmiştir: “Senin dininden olan Saleboğulları Arabı senin katına vardılar. Burada bizim ilimizde Hıristiyanlar vardır, kimse onları zorlamaz. Dileyen kafir olur, dileyen Müslüman olur. Cizye ve haraç verir. Sen, şimdi, o Saleboğulları Hıristiyanlarını Bizans ülkesinden çıkarırsan, ben de ülkemde ne kadar Hıristiyan varsa Bizans’a çıkarırım ve senden yana gönderirim” demiştir.

Bizans meliki mektuptan sonra Saleboğullarını sınır dışı edince, Hız. Ömer’in huzuruna gelmişlerdir. Kendilerinin üzerine haraç koymamalarını, bundan utandıklarını, zekat vermek istediklerini söyleyince Hız. Ömer iki zekat üzerine ve doğan çocuklarını Hıristiyan yapmayı Müslüman kalmaları şartıyla onlarla barış yapmıştır. Taberî onlarda bu şartı kabul etmeleriyle beraber hicretin on yedinci senesinde Cezire ve çevresinin fetholunduğunu zikreder.²⁰⁵

Belâzurî ve İbnü’l-Esir, İyâz b. Ganem’in, Habib b. Mesleme’yi Malatya’ya gönderdiği ve Habib b. Mesleme’nin de 17/ 638 yılında Malatya’yı fethettiğini rivayet ederler. Ayrıca Habib’in Malatya halkıyla cizye ödemeleri karşılığında bir anlaşma yaptıktan sonra şehirden ayrıldığını zikrederler.²⁰⁶ Şehirde halkın tamamen Rum oluşu, kısa bir süre sonra şehrin kapılarının Müslümanlara kapandığı ve Malatya’nın tekrar Bizans’ın eline geçtiği görülmektedir.

Habib b. Mesleme’nin Malatya’dan ayrılmasından kısa bir süre sonra Bizans İmparatoru Hereklios, Malatya’nın tamamen İslâm kuvvetlerinin eline geçmesini engellemek için 18/ 639 yılının başında şehri yakıp yıktığı rivayet edilir.²⁰⁷

MALATYA’NIN İKİNCİ KEZ FETHİ (19/640)

Malatya’nın Müslümanlar tarafından ikinci fethi yine Hız. Ömer zamanındadır. Abisi Yezid b. Ebi Süfyan’ın vebadan vefatından sonra Suriye valiliğine getirilen Muaviye, bölgedeki fetih

²⁰⁵ Taberî, *a.g.e.*, III, s.447-448.

²⁰⁶ İbnü’l- Esir, *a.g.e.*, II, s. 489; Belâzurî, *a.g.e.*, s. 216; Orhan Tuğluca, *Malatya Siyasi Tarihi*, Malatya 2006 s.133; Zengin, *a.g.e.*, s.5-6.

²⁰⁷ Ernest Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, Trc. Fikret İşiltan, İstanbul 1970, s.39; Zengin, *a.g.e.*, s.5.

faaliyetlerine hız vermiş, Herekleios'un şehri zapt edip yıkmasının hemen ardından muhtemelen hicri 19/640 yılında Habîb b. Mesleme'yi Malatya'ya bir kez daha fethetmesi için göndermiştir.²⁰⁸

Belâzurî Habîb b. Mesleme'nin, Malatya'ya giderek şehri ikinci kez fethettiği ve buraya kalabalık bir Müslüman kuvveti yerleştirdiğini anlatır.²⁰⁹ Bizanslıların kuvvetli bir hudut kalesi olan Malatya'nın, Müslümanların eline geçmesi büyük bir olay olmuştur. Suriye Valisi Muaviye bu şehrin zaptından o kadar memnun olmuştu ki, bu vesile ile Malatya'ya kadar gelmiş şehirde bir süre kalmıştır. Muaviye, şehrin İslamlaşmasını sağlamak amacı ile Suriye ve Irak halkından Müslüman olanların bir kısmını Malatya'ya göndererek burada iskân etmelerini sağlamıştır. Muaviye'nin bu uygulamasıyla Malatya'nın Anadolu'da ilk kez bir Müslüman şehri haline getirilmeye çalışıldığı söylenilebilir.²¹⁰

Hz. Osman döneminde (24- 36/ 644- 656) Malatya Müslümanların elinde kalmış, bu dönemde Suriye ve Filistin bölgesinde gücü ve fetihleri artan Muaviye Malatya'ya özel önem vermiştir. Muaviye'nin şehre Müslüman nüfus yerleştirerek burayı İslam beldesi haline getirme çabaları Bizans ve Anadolu seferleri için şehrin İslâm kuvvetleri tarafından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra İslâm Devleti içerisinde önemli karışıklıklar meydana gelmiş ve bu karışıklıklar Hz. Ali (36- 41/ 656- 661)'nin şehadetine kadar devam etmiştir. Muaviye'nin Suriye valiliği döneminde Malatya'ya yerleştirilen Müslümanların birçoğu bu karışıklıklardan dolayı kendilerini burada güvende hissetmemişler ve bölgeyi terk ederek Malatya'dan ayrılmışlardır. Nitekim İslam dünyasında devam eden karışıklıklardan istifade eden Bizans imparatoru III. Konstantin (641- 668) duraklayan Anadolu Seferleri ve Müslümanların fetihlerle ilgilenememesini de fırsat bilerek Malatya'yı tekrar ele geçirmiş ve tahrip etmiştir.²¹¹ Konstantin, şehirde kalan Müslümanları kılıçtan geçirerek şehre, Rum, Nabatî ve Ermenî nüfusu yerleştirmiştir.²¹²

MALATYA'NIN ÜÇÜNCÜ KEZ FETHİ (41/ 661)

Malatya'nın Müslümanlar tarafından üçüncü kez fethi Muaviye'nin halifeliği dönemindedir. Hz. Osman'ın şehadeti ile başlayan ve Hz. Ali ve Muaviye'nin iktidar mücadelelerinin devam ettiği süreçte Bizans'ın eline geçen Malatya Muaviye'nin mücadeleyi kazanarak Emevî iktidarını hakim kılmasıyla İslâm orduları, Anadolu merkezli olmak üzere akınlara tekrar başlamışlar, 41/ 661 yılında Malatya tekrar Müslümanların eline geçmiştir. Bu dönemden Abdülmelik b. Mervan'ın ölümüne kadar devam eden dönemde hemen hemen her yıl Misis Malatya ve Erzurum hattında fetih faaliyetleri yürütülmüştür.

Muaviye, 674 yılında Bizans'a karşı düzenlediği seferde Malatya'ya gelmiş ve bir müddet burada kalmıştır. Şam, el-Cezire ve başka yerlerden getirdiği bir grup Müslümanı buraya yerleştirmiştir. Böylece Malatya, Bizans'a karşı yazın düzenlenen seferlerde ordunun

²⁰⁸ İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, II, s. 489; Belâzurî, *a.g.e.*, s. 216; Ernest Honigmann, "Malatya", *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978, VII, s.232.

²⁰⁹ Belâzurî, *a.g.e.*, s. 216.

²¹⁰ Oğuz, *a.g.e.*, s.44.

²¹¹ Abdurrahman İbn Haldun, *Târîh-i İbn Haldun*, III, nşr: Halil Şühada ve Sühyel Zekkar, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 2000, s. 255.

²¹² Belâzurî, *a.g.e.*, s. 216; Oğuz, *a.g.e.*, s.44-45.

güzergâhı olmuştur.²¹³ Halife b. Hayyat eserinde İbn Kelbî'den aktardığı rivayete göre Muaviye'nin hicretin 33. yılında Malatya üzerine bir gaza seferi gerçekleştirdiğini ve bu bölgedeki Hısnü'l-Merre' üzerine bir sefer düzenlediğini zikreder. Ayrıca o hicri 41 yılında Muaviye'nin Anadolu'da Bizans ile bir anlaşma yaptığını da söyler.²¹⁴

Bu dönem ve hemen öncesinde Malatya ve çevresine düzenlenen fetihler hakkında İbn Haldun da önemli bilgiler verir. İbn Haldun'un aktardığına göre 33/653 yılında Bizans kralı Konstantin Malatya ve çevresine yönelerek sağlam yerlere konaklar. Malatya halkı, sekiz yüz savaşçı ile karşı koyar. Bizanslılar, onları hezimete uğratar, fethedilen Malatya ve Cezire'yi kuşatır, Amili Musa b. Kâb, şehri eman karşılığında Konstantin'e verir. Onlar da Cezire'ye girer ve Malatya'yı tahrip ederler.²¹⁵ 38/658 yılında Bizans kralı Konstantin Malatya'yı meşakkatle ele geçirir, surlarını yıkar, ehlini affeder. Buna karşı Abbâs b. Muhammed es-Sâife amcaları Salih ve İsa, Bizans'ın tahrip ettiği surları yeniden inşa ederler. Şehri halkına teslim ederler. Ordu şehre konaklar, Cafer b. Hanzala el-Bahranî de Malatya'ya girer. 39/659 yılında Müslümanlarla Bizans arasında Kalikla ve vb. şehirlerin esirleri konusunda elçiler gidip gelir. 40/660-661 yılında Abdülvahhab. İbrahim el-İmam, Hasan b. Kahtaba ile beraber gaza yapar. Bizans kralı da yüz bin askerle hazırlanır. Müslümanların çokluğunu öğrenince geri döner. İbn Haldun bundan böyle 47 yılına kadar Malatya ve çevresinde herhangi bir karşılaşma olmadığını zikreder.²¹⁶ İbn Haldun 47 /667 yılını anlatırken de Abbâs b. Muhammed, Hasan b. Kahtaba ve Muhammed b. Eş'as'ın Anadolu'da tekrar gaza seferlerine başladıklarını ve gaza yaparak Erzurum'a kadar gidip döndüklerini anlatır. Onların 51/671 ve 54/674 yıllarındaki seferlerinden sonra Bizans'ın barış talebinde bulunarak sonraki beş yılda Bizans kralının cizye ödediğinden bahseder. Daha sonra Yezid b. Esid es-Sülemî gazaya çıktığından, 57/677 yılına gelince de Mayub b. Yahya gazaya çıkıp, düşmanla çatıştığını zikreder.²¹⁷ İbn Haldun Muaviye'nin son zamanlarına tekabül eden bu tarihlerden itibaren uzun bir süre Anadolu gazalarından bahsetmemesi I. Yezid döneminde yaşanan karışıklıklar ve Mervanî hanedanının Emevî iktidarına sahip olmasına kadar geçen sürede fetihlerin durduğunun göstergesidir.

Muaviye'nin vefatından sonra İslam dünyasında önemli itilaflar yaşanmış, Kerbela ve Abdullah b. Zübeyir olayları nedeniyle Abdülmelik b. Mervan'ın (66- 86/ 685- 705), iktidarını güçlendirip idareyi tamamen ele geçirenceye kadar yaklaşık yedi yıl taht kavgaları ve iç çekişmelerle geçmiştir. Çekişmeleri fırsat olarak değerlendiren yeni Bizans imparatoru II. Justinianos (85-95/ 705-711), Emevî Devleti'ne saldırmış ve zaten zor durumda olan Abdülmelik b. Mervan'ı Bizans Devleti'ne vergi ödemeye mahkûm etmiştir. İslâm orduları yapılan anlaşmanın gereği olarak daha önce fethettikleri birçok yerden çekilmişler ve Muaviye döneminde fethedilen ve askerî bir birlik yerleştirilen Malatya şehri de elden çıkmıştır.²¹⁸

²¹³ Belâzurî, *a.g.e.*, s. 216; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel*, Beyrut, 1958, s. 109; İbn Tagrıberdi, *en-Nücumu 'z-Zâhire fî Mısr ve'l-Kahire*, I, Thk. Cemâleddin Şeyyâl Fehim Muhammed Şeltut-İbrahim Ali Tarhan, Kahire 1929, I, s. 90.

²¹⁴ Halife b. Hayyat, *a.g.e.*, s. 167, 205.

²¹⁵ İbn Haldun, *a.g.e.*, III, s. 255.

²¹⁶ İbn Haldun, *a.g.e.*, III, s.256.

²¹⁷ İbn Haldun, *a.g.e.*, III, s. 256.

²¹⁸ Belâzurî, *a.g.e.*, s. 216.

Bizans İmparatoru II. Justinianus, Emevîleri barış ve haraca zorladıktan sonra taarruzlarını önledikten sonra yönünü Balkanlara çevirmiş, idareye hâkim olan Abdülmelik b. Mervan'da bunu fırsat bilerek Anadolu içlerine yağma akınlarında bulunmuşlardır. Halife b. Hayyat Abdülmelik b. Mervan (65-86/685-705) döneminde Malatya ve çevresine birçok akınlar yapıldığından bahseder. O İbn Kelbî'den rivayetle 77/696 yılında Velid b. Abdülmelik'in Emevî ordusunun komutanı olarak Anadolu'da gazalar yaptığı, Malatya ve Mesisa bölgesini zapt ettiğini zikreder.²¹⁹ Bunun yanında Tarih-i Halife'de 79/698 yılında yine Velid b. Abdülmelik komutasında Müslümanların Malatya ve çevresine esir ve ganimet için akınlar yaptığından bahseder.²²⁰ Yine aynı tarihçi 81/700 yılında Abdullah b. Abdülmelik'in Anadolu'da gazalar yaparak Darende bölgesini fethettiği aktararak 82/701 ve 83/702 yıllarında da aynı komutanın Malatya ve çevresinde fetihlere devam ettiğini, 84/703 yılında Erzurum'dan Darende'ye kadar olan bölgelerde gazalar yaptığını anlatır.²²¹ Ayrıca Halife b. Hayyat Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın ölümünden hemen önce oğlu Mesleme b. Abdülmelik'in Anadolu fetihlerinin başına geçerek 86/705 yılında bu bölgede gazalar yapıp kaleler zapt ettiğini rivayet eder.²²²

Belâzurî ise Malatya hakkında bilgi verirken Müslümanların, 83/702 yılında Abdullah b. Abdülmelik'in komutasında Turanta'da (Darende) Bizans ile savaşarak burayı ele geçirip savaştan sonra orada iskân ederek evler yaptıklarından bahseder. O, Darende'nin Malatya'dan üç merhale uzaklıkta olup, Rum ülkesinin içlerinde yer aldığını zikrettikten sonra Malatya'nın o günlerde yıkılmış bir halde olduğu ve orada, Ermeniler ve yalnızca bazı zimmet ehli kimselerin bulunduğunu söyler. Ayrıca el-Cezîre ordusunun öncü birliklerinin her yıl yazın buraya geldiği ve kış gelip kar yağınca kadar orada kaldıktan sonra memleketlerine döndüklerini anlatır.²²³

Abdülmelik b. Mervân'ın ölümünden sonra yerine I. Velid b. Abdülmelik (86- 97/ 705- 715) geçti. Bu dönemde, İslâm kuvvetleri Mesleme b. Abdülmelik önderliğinde Anadolu içlerine önemli akınlarda bulundular.²²⁴ Taberî ise I. Velid döneminde 92/710 yılında Mesleme b. Abdülmelik ve Ömer b. Velid'in Bizans toraklarında gaza yapıp üç kaleyi aldıklarını, 93/711 yılında da Abbas b Velid'in Samatiye'yi, Mesleme b. Abdülmelik'in ise Malatya bölgesindeki Hısnü'l-Hadid, Gazzale ve Berhama'yı fethettiğini rivayet eder.²²⁵ Aynı şekilde Halife b. Hayyat'da 93/711 yılı olaylarını anlatırken Mesleme b. Abdülmelik'in Malatya bölgesinde yeni bir kaleyi fethettiğini zikreder.²²⁶ Bu akınlardan biri de Malatya'ya yapıldı. Malatya'ya yapılan akınlarda büyük ganimetler elde eden İslâm kuvvetleri şehri fethetmeye muvaffak olamadılar.²²⁷

HİCRİ I. ASIRDA MALATYA'NIN DÖRDÜNCÜ KEZ FETHİ (96/714)

Müslümanların Malatya'yı dördüncü kez fetihleri Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik'in (705-715) döneminde Anadolu'da yoğunlaşan fetih hareketlerine tekabül eder. I. Velid döneminde İslam topraklarının her köşesinde seferler hızlanmış, Malatya ve çevresinde de

²¹⁹ Halife b. Hayyat, *a.g.e.*, s. 276.

²²⁰ Halife b. Hayyat, *a.g.e.*, s. 278.

²²¹ Halife b. Hayyat, *a.g.e.*, s. 288-289, 291.

²²² Halife b. Hayyat, *a.g.e.*, s.292.

²²³ Belâzurî, *a.g.e.*, s. 226.

²²⁴ İbnü'l- Esir, *a.g.e.*, IV, s. 473;

²²⁵ Taberî, *a.g.e.*, IV, s. 256.

²²⁶ Halife b. Hayyat, *a.g.e.*, s.305.

²²⁷ Zengin, *a.g.e.*, s.6.

gaza akınları artmış, bu seferlerden biri sırasında kaynaklardaki farklı rivayetlerden dolayı muhtemelen 96/ 714 yılında yapılan akınla Malatya şehri bir kez daha Emevîler tarafından fethedilmiştir.²²⁸ Taberî bu yıl içinde Mesleme b. Abdülmelik'in Anadolu'ya geçerek Bizans'a karşı gaza faaliyetlerinde bulunduğunu ve Hısn-ı Avn adındaki hisarı fethettiğini söyler.²²⁹ Süleyman b. Abdülmelik'in hilafetinin ilk yıllarına tekabül eden bu akınlardan sonra halife İstanbul'un fethine karar vermiş, Anadolu'da fetih faaliyetlerine katılan ordu ve komutanları Mesleme b. Abdülmelik'te bu kuşatmaya katılmış, Malatya ve çevresindeki gazalara ara verilmiştir.

Ömer b. Abdülazîz (99- 101/ 717-720), başa geçer geçmez, zayıflayan Emevî kuvvetini arttırmak için mevcut İstanbul kuşatmasını kaldırdı. Ayrıca Adana çevresinde konuşlanmış olan İslâm kuvvetlerinin merkezini Malatya'ya kaydırıldı. Ömer b. Abdülaziz döneminde Malatya şehri tahkim edilerek şehre birçok Müslüman yerleştirildi. Belâzurî'nin rivayetine göre: Ömer b. Abdülaziz halife (717-720) olunca, Darende (Turanta) halkını düşmana karşı korumak için, onlar istemedikleri halde başka yere nakletmiştir. Halk, hiçbir şeylerini bırakmadan bütün eşyalarını nakletmişler; sirke ve zeytinyağı küplerini kırmışlardır. Ömer b. Abdülaziz onları Malatya'ya indirmiş ve Turanta'yı da yıktırıştır. Ayrıca Malatya'ya da Benî Âmir b. Sa'sa kabilesinden Ca'vene b. Hâris b. Halid el-Amirî'yi vali tayin etmiştir.²³⁰ Böylece hicri I. asrın sonlarında Malatya ve çevresi tamamen Müslümanlar tarafından fethedilerek Bizans'a karşı Avasım bölgesinin en önemli gaza merkezi haline gelmiştir. Diğer taraftan İslâm bilginlerinden birçok büyük ve ünlü kişiler de bu şehirden yetişmiş ve buraya yerleşmişlerdir. Şehir zaman zaman büyük nüfusa sahip olmuştur. Buranın halkı her zaman harp hayatı yaşamıştır.

Malatya hicri ikinci asırda Bizans gazalarının merkezi olmuş, Emevi ve Abbasi haifeleri bu asırda Malatya'yı ellerinde tutmak ve Anadolu gazalarını yürütmek için çaba harcamışlardır. Hişâm b. Abdülmelik (106- 126/ 724-743), Ömer b. Abdülazîz döneminde kuvvetlendirilen hudut garnizonlarını tahkim ettirmiş, Ca'vene b. Haris ve Abdullah el- Battal önderliğindeki kuvvetleri Anadolu içlerinde akınlar yapmak üzere görevlendirmiştir. İslâm ülkelerinden gelen Allah rızasını ve sevabını kazanmak için Allah yolunda mücadele edenlerin sayısı fazla yekûn tutmuştur. Bunlar içerisinde Seyit Battal Gazi gibi efsanevi kahramanlar ve isimleri destanlaştırılmış halk gazileri bulunmaktadır. Bu asırdan sonra Bizans imparatorları defalarca şehre saldırmışlar yakıp yıkmışlar kısa süreliğine şehir Rumlar ile Müslümanlar arasında el değiştirse de X. yüzyılın ortalarına kadar uzun süreliğine Bizans'ın eline geçmemiş, yaklaşık üç asır boyunca Müslümanların elinde Anadolu'nun en önemli gaza şehri olmuştur.

SONUÇ

Dönemin kaynakları incelendiği zaman hicri ilk asır içerisinde Malatya ve çevresine düzenlenen fetihler ile ilgili rivayetlerin kaynaklarda hemen hemen aynen tekrar edildiği görülmektedir. Kaynaklardaki bilgiler değerlendirildiğinde hicretin 17. senesi Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Müslümanların Anadolu'ya gaza akınları başlamış, el-Cezire bölgesinden başlayan fetihlerle kısa sürede Malatya ve çevresi İslam topraklarına dâhil olmuştur.

Hicri birinci yüzyılda Hz Ömer döneminde başlayan Malatya seferleri, Muaviye'nin valiliği ve halifeliği dönemlerinde bölgenin Müslümanlar tarafından iskana başlamasıyla daha da

²²⁸ Tuğluca, *a.g.e.* s. 146; Zengin, *a.g.e.*, s.6.

²²⁹ Taberî, *a.g.e.* IV, s. 296.

²³⁰ Belâzurî, *a.g.e.*, s. 216.

yoğunlaşmış, Abdülmelik b. Mervan'ın iktidara tamamen hakim olmasıyla 70/690 yılından itibaren Malatya ve çevresine her yıl yoğun bir gaza akınları başlamıştır. Bu yoğun akınlar Abdülmelik b. Mervân'ın ölümünden sonra yerine I. Velid b. Abdülmelik (86- 97/ 705- 715) geçtiği dönemde de devam etmiştir. Bu dönemde, İslâm kuvvetleri Mesleme b. Abdülmelik önderliğinde Anadolu içlerine kadar uzanmıştır. Bu asırda Malatya ve çevresi Bizans ve Emevilerin mücadele sahasına dönüşmüştür.

Hicri ilk yılda düzenlenen fetihler incelendiğinde bunları dört dönemde dört kez gerçekleştiği görülmektedir. Malatya'nın ilk fethi 17/638 yılında Habib b. Mesleme tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak halkı Rum, Ermeni ve Süryanilerden oluşan bu şehre uzun süre hakim olamadığından Herekleios'un şehri zapt edip yıkmasının hemen ardından yine Hz. Ömer'in halifeliği döneminde hicri 19/640 yılında Habîb b. Mesleme tarafından Malatya ikinci kez fethedilmiştir. Bu fetihden sonra Malatya'da Müslüman nüfus artmaya başlamış Bizans imparatoru III. Konstans (641- 668) iç karışıklık nedeniyle duraklayan Anadolu Seferleri ve Müslümanların fetihlerle ilgilenememesini de fırsat bilerek Malatya'yı tekrar ele geçirip Müslüman halkı kılıçtan geçirmesine kadar devam etmiştir. Bu hadiseden sonra hilafeti ele geçiren Muaviye'nin halifeliği döneminde 41/ 661 yılında Malatya üçüncü kez fethedilmiştir. Birinci asrın sonlarında Bizans'la yapılan mücadelelerde kısa süreliğine el değiştiren Malatya I. Velid döneminde 96/ 714 yılında yapılan akınla dördüncü kez fethedilmiştir. Bu fetihden sonra birçok Bizans saldırılarına ve kısa istilalarına maruz kalan şehir, 323/934 yılında Bizans kontrolündeki Ermenilerin eline geçinceye kadar üç asır süreyle Müslümanların hâkimiyetinde kalmıştır.

KAYNAKÇA

BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya, Fütûhu'l-Büldân, trc: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

EBU'L-FEREC, İbnü'l-İbri, Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel, Beyrut, 1958.

HALİFE B. HAYYAT, el-Uşfurî, Tarih-i Halifetü'bni Hayyât, thk: Ekrem Ziya el-Ömerî, Dârü Tayyibe, Riyad 1985.

HONİGMANN, Ernest, "Malatya", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978, VII, s.232-239.

HONİGMANN, Ernest, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, trc. Fikret İşıltan, İstanbul 1970.

İBN HALDUN, Abdurrahman, Târîh-i İbn Haldun, III, nşr: Halil Şühada ve Sühyel Zekkar, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 2000.

İBN TAGRİBERDÎ, en-Nücumu'z-Zâhire fi Mısır ve'l-Kahire, I, Thk. Cemâleddin Şeyyâl Fehim Muhammed Şeltut-İbrahim Ali Tarhan, Kahire 1929.

İBNÜ'L-ESİR Ebû'l-Hasan İzzüddin Ali, el- Kâmil fi't-Târîh, II, IV, Çev. Abdülkerim Özyayın- Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

METİN, Tülay, Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

OĞUZ, Mevlüt, Başlangıcından Osmanlıların Fethine Kadar Malatya Tarihi (M.Ö 5500- M.S 1516), İstanbul 1985.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, Tarih-i Taberî, III-IV, trc: M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul ty.

TERZİ, Mustafa Zeki, "Emevîler ve Abbasîler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu", OM İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 3, Samsun, 1989, s. 108-118.

TUğLUCA, Orhan, Malatya Siyasi Tarihi, Malatya 2006.

ZENGİN, Murat, Türkler Tarafından Fethinden Moğol İstilasına Kadar Malatya, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

ORTAÇAĞ'DA MALATYA'NIN TARİHSEL DEĞERİ

Prof. Dr. İlhan ERDEM

ÖZET

İlkçağlardan beri Anadolu'da kurulan kentler, her bir uygarlığa kaynaklık ederek günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Malatya'da insanıyla, kültürüyle ve üretimiyle Anadolu'nun gördüğü üç büyük uygarlık olan Hitit, Roma ve Türk-İslam dönemlerinde aktif rol oynamış, insanlığın karanlıklarda kaybolmasının önüne geçmiştir. Türkler döneminde de Anadolu'nun fethiyle başlayan süreçte oluşturduğu yapıyla bugün de ülkenin önde gelen mekânlarından biri olmayı başarmıştır.

İnsanlık tarihi ve medeniyeti şüphesiz kültürde başlar. Dünyanın şahit olduğu ilk uygarlık manzumeleri Mezopotamya'da Sümerler'in kurduğu şehirlerde başlamıştır. Diğer bir deyişle kent, uygarlığın ana ögesi olmuştur. Tek başına Babil şehri 2500 yıl insanlığa ışık tutmuştur.

İbn Haldun'un görüşüne göre ise kentleri, devletler kurar ve geliştirir. Devlet, zevale uğradığı zaman ise kentler geriler ya da yok olup, bazı istisnalar dışında İslam Tarihinde bu böyledir. Bazen de yıkılan devletin yerine yeni bir devlet kurulursa o yöredeki şehirler yeniden canlanır ve imar görür.

Malatya ve Malatya'nın sahip olduğu kültür ve medeniyet değerleri ile tarihi boyunca olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan beri milli ve toplumsal dayanışma anlayışı içinde birlik ve beraberlik ruhunun yanısıra uzlaşmacı ve barışsever bir tutum içinde olmuştur. Toplumların huzur ve güvenliği için bu durum son derece değerlidir, önemlidir.

Danışmendliler tarihimizde çok kritik bir rol oynamışlardır. Selçukluların her tökezlediği dönemde bayrağı onlar taşıdılar. Malatya tarihsel gelişimi içinde bize göre siyasi ve külterel olarak en parlak dönemlerini Danışmendli ve Selçuklu çağında yaşadı. Özgün toplumsal, kültürel hatta ekonomik yapıyı bu dönemde oluşturdu. Şimdi de kentin tarihsel süreçteki en temel dönüşümleri ele alalım. Amacımız tarihi anlatmaktan ziyade tespit yapmaktır.

Tarihin eski devirlerinden başlayarak ilk ve antik çağlarda Malatya önemli bir kült, inanç ve üretim merkezi olmuş, verimli ovaları ve Fırat Irmağı gibi kaynaklarıyla elde ettiği sulu tarımın bereketiyle zengin ve gelişmiş bir kent konumundaydı. Pers-Ahameniş döneminden itibaren Sardis'den başlayıp Anadolu'ya doğuya doğru kat eden ünlü Kral Yolu'nun son noktasıydı. Buradan uygun geçitler vasıtasıyla Fırat'ı geçen kervanlar Mezopotamya ve İran'a yol alırlar idi. Kral yoluyla başlayan yeni süreç Malatya'nın tarihine ve kültürüne büyük bir etki ve mutlak bir katkı yaptı. Helenizm gibi Batı'dan gelen kültürlerin yanı sıra, Zerdüştizm, Budizm, Mani İnanıcı gibi Doğu'dan gelen inançlar burada harmanlandı ve şekil değiştirdi. Genç Antik Çağ ile Orta Çağ'ın başlarında Filistin ve Suriye üzerinden gelen Hristiyanlık Malatya'da kendine özgü yeni bir biçim kazandı.²³¹

²³¹ Genel bir değerlendirme için bak, Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, C. I, Ankara, 2013, s.12 vd. Son dönem yazar ve araştırmacılarından Sevgi Aktüre'nin Malatya hakkında önemli değerlendirmeleri vardır. Buna göre Bronz çağı sonunda kentlerin çoğu harabe haline gelirken Malatya'da başlamak üzere Kuzey-Güney hattında Hama-Halep çevresine kadar Kargamış'ın merkez olduğu bölgede kentler ayakta kaldı ve Anadolu Uygarlığı Suriye -Mezopotamya etkisinde bu sayede devam etti. Bu oluşan yeni kültür yapısına Hitit- Aram

Anadolu’da kadının gücü ve etkisi ilk çağlardan itibaren çok belirgindir. “Ana Tanrıça” kültü bu olgunun en temayüz etmiş şeklidir. Evi kuran aileyi ve toplumu da yöneten, yönlendiren odur. Diğer medeniyetlerde etkileşim ortamının arttığı ve bilhassa Mezopotamya Uygarlığı’nın nüfuzunun hissedildiği MÖ. 2000 yıllardan itibaren kadının gücü göreceli olarak azalmıştır. Hitit Devleti’nde bu etkiyi görürüz. Ancak yine de Anadolu kadını bu çağlarda da diğer medeniyetlere göre göreceli olarak daha üstündür. Yönetimde, işte, hayatta, ailede ve toplumda çok etkilidir.

Daha çok Geç Hitit Dönemi’nde önemli bir rol oynayan Malatya\ Aslantepe yönetim ve idari açıdan olduğu kadar sosyal, kültürel ve sanat açısından da Anadolu’nun en önde gelen merkeziydi. Kadınları da yönetimde olduğu kadar üretimden, moda her alanda belirleyiciydiler. Aslantepe rölyeflerinde kadının konumu oldukça net bir şekilde karşımıza çıkar. Burada kadınlar duruşu, kılık-kıyafet ve zarafetleriyle medeniyetin düzeyini bize anlatırlar. Anadolu’da köklü siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik değişimlerin yaşandığı Pers’lerin (Ahameniş) toplumsal-siyasi hakimiyetinden itibaren kadının konumu olumsuz etkilenmiş aşağı derecelere düşmüştü. Helenistik ve Roma dönemlerinde de güç kaybı devam etti. Malatya ve yöresinin de bundan etkilendiği görülür.²³²

Malatya Hz. Osman devrinde Müslümanların kontroline girmişse de asıl hakimiyet Emeviler çağında Muaviye ile başlamış ve kente bir miktar müslüman ve kaleye de askeri garnizon yerleştirilmiş, yöre Anadolu’ya akınların ana üstlerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemde yöre nüfus olarak çeşitlenmiş nüfus olarak Rumlar azalırken, Arap, Arami-Nabati, Ermeni nüfusu artmıştır.²³³

Abbasilerin iktidara geldiği dönemlerde Bizans İmparatoru VI. Konstantinos kenti 751 yılında yeni aldıysa da kısa süre sonra Halife Mansur tekrar fethetti ve kenti imar ettirerek yeni unsurlar yerleştirdi. Bize göre kaynaklarda açık olmasa da “Horasanlı-Turani” unsurlarının bölgeye kitlesel yerleşimi tıpkı Tarsus’ta olduğu gibi bu dönemlerde başlamıştır. Türkler burada Sugur-Avasım hattı içinde yöre halkı ile, İslam ve Türk kültürlerinin kaynaşma sürecini başlattılar. Seyyid Battal Gazi ve Danişmendname destanlarının oluşumu da bu süreci takip etti. İlginçtir ki bu süreçte yörede tek Bizans Destanı “Digenes Akritas”da karşımıza çıkar.

Miladi 9. ve 10. asırlar Malatya için çok sarsıcı ve sıkıntılı olmuş, toplum ve kent değişmiş, gelgitler yaşanmıştır. Müslümanlar ve Hristiyanların en yüksek düzeyde çatışma alanı haline gelmiş, İnanç uğruna her kesimden insanlar yöreye koşmuştur. Mefkûre yükselmiş, dini duygular çelikleşmiştir. Ancak taraflardan hiç kimse diğerine üstünlük kuramamıştır. Malatya’nın çilesi Türkler gelinceye kadar devam etmiştir.²³⁴

sentezi de deniyordu. Sevgi Aktüre, *Anadolu’da Demir çağı Kentleri*, İstanbul, 2003s, s. 125-132; Bir başka değerli atıf için bakınız. Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 2005, s.195-198.

²³² Mukayese için bak. A. Muhibbe Darga, *Anadolu’da Kadın- On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, Yayına Hazırlayan: Emine Çaykara, İstanbul,2011, s.227 vd.

²³³ Gökür Gögebakan, “Malatya”, *DİA*, C.27, s. 468-469.

²³⁴ Gökür Gögebakan, “Malatya”, C. 27, s.462-471; Büyük İslam Coğrafyacısı İbn Havkal eseinde 10.asrın ortalarında Malatya’yı Suğur’dan göstermekte olup şehirde çok sayıda ürün elde edilmekte olduğunu ifade ile kentin siyasi ve stratejik önemini “Kent 931 yılında Rumlar tarafından alındı. Buranın kaybı İslamın Suğur bölgesinde ilk felaketi oldu.” cümlesi ile ifade eder. İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Tercüme: Ramazan Şeşen, İstanbul, 2014, s. 159 vd. Ayrıca Bak. Ernest Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, İstanbul, 1970, s. 67 vd.

Şüphesiz Malatya, İznik ve Konya ile birlikte yeni Türkiye'nin oluşumu merkezlerinden idi. Ortaçağ Malatya'sı kimliğini 10. asırda bulmaya başlamıştır, Türkler gelince de pekişmiştir.

10. Asrın ilk yarısında Malatya'nın ulaştığı zenginlik ve refah başta İran olmak üzere tüm İslam Dünyası'nda bilinmekte ve gıpta edilmektedir.²³⁵

Türklerin geldiği dönemlerde Malatya ve çevresindeki güçlü Süryani-Ermeni yazını devam ettirmekteydi. Süryani, Mihael ve Abu'l- Ferece bunun en somut tanıklarındır. Malesef Danışmend-name'i hariç tutarsak Danışmendliler dönemine ait elimizde yazılı bir metin bir anlatı tarih yoktur. Bu büyük bir eksiklik ve handikaptır.

Türkler fethettikten sonra Türk ve Müslüman olmayanları kentten çıkarılmadı. Öncekilerin aksine hep birlikte yaşama tecrübesi yapıldı. Bu Malatya'yı istikrara kavuşturan bir unsur oldu. Anadolu'nun fethinde de genel politika bu yöneydi. Yerli halk bu yüzden kolay kolay Türklerden yüz çevirmedi. Malatya'nın fethinin Anadolu'nun Türk hakimiyetinde kalması ve birlik ve beraberliği için önemi açıktır. İslam Dünyası içinde ve önemli olduğunu Türkler kadar da biliyoruz. İki dünyanın kalbi Malatya ve çevresin de atılmıştı.

Selçuklular I. Kılıç Arslan ile Malatya'yı ele geçirince Anadolu'nun yaylasının hakimiyet kilidini eline geçirmiş. Danışmendliler 1124'den 1178'e kadar yarım asırdan fazla elinde tutmak suretiyle Anadolu'nun en etkin gücü olması Suriye ve Mezopotamya'ya etki etmiştir.

Cahen'e göre, Malatya, Mezopotamya ile Anadolu yapılarını birbirlerine bağlayan en önemli merkezdi.²³⁵ Bu önemli bir tespittir. Demek oluyordu Anadolu'ya hâkim olması yanı sıra Mezopotamya, Suriye kısacası Yakın-Doğu'nun kilidi Malatya'nın elindedir.

Anadolu'ya hâkim olma iddiası ve hedefinde olan Danışmendliler de Malatya'yı fethetme ve burayı merkez yapma düşüncesindeydiler. Bu yolla Mazopotamya ve Suriye ile dolayısıyla İslam Dünyası ile de ilişkilerini devam ettirme ve varlığını sürdürme çabası güçlenmiştir.

9. ve 10. Asırlarda Müslümanlar ile Bizans en çok Malaya coğrafyasında bu beldelelere hâkim olmak için kapışmışlardır. Bu mücadeleler iki taraf açısından da birçok iz bırakmıştır. Burada yeni bir inanış (Müslüman-Hristiyan) geliyordu. Türk tipi Müslümanlığın temellerinin burada atıldığını söyleyebiliriz.

Orta-Doğu'da Suriye, Irak, Anadolu ve Kafkasya üzerinde yaşanmış ve yaşanacak tarih boyunca yoğun mücadelelerde Malatya'nın bunun merkezinde olduğunu görüyoruz. Bizim tarihimizde 14. ve 15. asırda bölgede yaşanan olaylar bu hipotezi doğrular. Dönemin bölgesel güçleri Timur-Osmanlı, Osmanlı-Memlûk, Memlûk-Kadı Burhaneddin arasındaki gerilimler, savaşlar ve hatta iyi ilişkilerde Malatya hedefteki avdır. Osmanlı 16. asırda Suriye, Irak ve Kuzey Kafkasya'ya hâkim olunca bölgeye nispi bir huzur ve istikrar gelmiştir.²³⁶

Birçok sanat tarihçisi ve mimari üstatdlarna göre Malatya Mimari vesanatsal açıdan İran'da Büyük Selçuklular çağında MelikŞah Devrinde ortaya çıkan ve tüm Yakın Doğu coğrafyasına

²³⁵ C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev: yıldız Boran, İstanbul, E yayınları, 1979, s.96. Selçuklu Çağında siyasi açıdan Malatya'nın önemi için en faydalı eser OsmanTuran, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, s.68 vd.

²³⁶ Değerlendirmek için bak. İlhan Erdem- K. Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, Ankara, 2007, s.61.

yayılan cami tipolojisi alanında bu mimariyi Analodu'da yansıtan en yetkin ve gelişmiş örneklerine sahiptir. Bilhassa Malatya UluCami'si bu oluşuma emsalsiz bir örnektir.²³⁷

Ne hikmettir ki Selçuklu çağında Malaya kanımca sadece mimari ve sanat alanında değil kültür, ilim, eğitim ve ekonomik anlamda da İran'da gelişen Selçuklu düşüncesinin ve yaşayışının en zengin temsilcisiydi. Bu bağlamda o geleneğe ait eserler Malatya'da daha çok karşımıza çıkar. Selçuklu çağının bir büyük düşünce sistemi Türk tasavvuf anlayışı da burada Büyük Selçuklu geleneği ekseninde yeniden gelişir. Necmeddin-i Daye, Evhadüddin Kirmani, Sadreddin Konevi, Muhyiddin Arabi gibi birçok şahsiyet Malatya'yı mesken tutmaları ve bir çoğunun orada neşv-ü nema bulması boşuna değildir.

Sonuç olarak pek çok Anadolu kenti gibi Malatya uzun tarihi boyunca bir çok değişim ve dönüşümler, yıkımlar yaşamasına rağmen varlığını günümüze kadar sürdürmüş, en parlak ve özgün dönemlerini ise Türklerin hakimiyetinden sonra yaşamış ve tarihten gelen birleştirici, barışçıl yapısını bir misyon olarak günümüzde de sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

AKTÜRE Sevgi, Anadolu'da Demir çağı Kentleri, İstanbul, 2003

AKURGAL Ekrem, Anadolu Kültür Tarihi, Ankara, 2005.

CAHEN C., Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev: yıldız Boran, İstanbul, E yayınları, 1979.

DARGA A. Muhibbe, Anadolu'da Kadın- On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe, Yayına Hazırlayan: Emine Çaykara, İstanbul,2011.

ERDEM İlhan- PAYDAŞ K., Ak-Koyunlu Devleti Tarihi, Ankara, 2007.

GÖĞEBAKAN Gökür, "Malatya", DİA, C.27, s. 468-469.

HONİGMANN Ernest, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, İstanbul, 1977.

İBN HALDUN, Mukaddime, C.II, çev. Zeki, Kadiri Uçan, İstanbul, 1988.

İBN HAVKAL, 10. Asırda İslam Coğrafyası, Tercüme: Ramazan Şeşen, İstanbul, 2014.

KUBAN Doğan, Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, İstanbul, 2002.

SEVİN Veli, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, C. I, Ankara, 2013.

TURAN Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul, 1984.

URFALI MATEOS, Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev: Hrant D. Andreasyan, TTK, 2001.

²³⁷ Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul, 2002, s. 127 vd.

1.OTURUM/AYNÜDDEVLE SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet ERSAN

Prof. Dr. Ayşe Duda KUŞÇU

Danışmentli Yağıbasanoğulları ve Selçuklu Devleti Siyasetindeki Rollerini

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

Anadolu'nun Fethi ve Dânişmendliler

Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN

Büyük Selçuklular Döneminde Malatya

**DÂNİŞMENDLİ YAĞIBASANOĞULLARI VE SELÇUKLU DEVLETİ
SİYASETİNDEKİ ROLLERİ
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU**

ÖZET

Türkiye Selçuklu Devleti'nde emirlerin saltanata müdahalesi, II. Süleyman-şah'ın Gürcistan seferine giderken ani ölümüyle başlar. Süleyman-şah'ın ölümünden sonra O'nun emirleri, çocuk yaştaki oğlu III. Kılıç Arslan'ın tahta geçmesini sağlamışlardır. Bu durum Dânişmendli Yağibasanoğulları'nı harekete geçirmiş, onlar da İstanbul'da bulunan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci kez tahta geçmesinde büyük bir rol oynamışlardır. Yağibasanoğulları'nın Selçuklu tahtına müdahale etme hevesi daha sonra da devam etmiştir. Nitekim onlardan biri olan Zahiruddin İlli, I. izzeddin Keykâvus ile Alâeddin Keykubad arasında yaşanan taht kavgasında Alâeddin'in tarafını tutarak, İzzeddin Keykâvus'un taşkın öfkesine hedef olmuştur.

GİRİŞ

Dânişmendliler'in siyasi anlamda tarih sahnesine çıkışları, Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Alp Arslan'ın Anadolu'yu fetih emrini vermesiyle başlar. Bu dönemde Alp Arslan'ın diğer emirleri gibi Dânişmendli ailesine mensup Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi de kendisine tevdi edilen bölgede fetihler yapmış ve sonrasında elde ettiği bölgede kendi siyasi hakimiyetini sağlamıştır. Türkiye Selçukluları tarihinin önemli kaynaklarından İbn Bibi, yazmış olduğu Selçuk-nâme'nin önsözünde; Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Rum ülkelerinin fethiyle görevlendirdiği Selçuklu beylerinin fetihlerini, Kutalmışoğlu Süleyman-şah'ın nasıl tahta oturduğunu, Emir Mengüçük, Emir Artuk ve Emir Dânişmend gibi büyük emirleri anlatmak istediğini, ancak onlar hakkında yeterli bilgileri bulamadığını belirtir.²³⁸ İbn Bibi'nin yeterli bilgi olmadığından yakındığı bu açıklamasından biz, en azından Dânişmend Gazi'nin Anadolu'yu fetihle görevlendirilen büyük emirler arasında olduğunu anlamaktayız.

Dânişmend Gazi'nin Anadolu'daki gaza ve cihatlarını konu edinen, ancak destansı bir özelliğe sahip olan Dânişmend-nâme'de de Dânişmend Gazi'nin faaliyet alanı ile beraberinde Kara Tekin, Cağa Bey gibi büyük emirler bulunduğu kayıtlıdır.²³⁹ Dönemin bir diğer kaynağı Aksarayi'nin verdiği bilgiler ise, Zâhirüddin Nişâburi'nin Selçuk-nâme adlı eserindeki bilgiler ile aşağı yukarı örtüşmektedir.²⁴⁰ Aksarayi eserinde; "Alp Arslan, oğullarını Rum ülkesine göndererek kendisi geri döndü. O sırada Melik Dânişmend, Niksar, Tokat, Sivas, Elbistan ve havalisini ele geçirdi"²⁴¹ bilgisine yer verir ki, bu bilgiyi Ahmed Nigidî de yineler.²⁴² Bu bilgiden hem Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi'nin ve Ona tâbi

²³⁸ İbn Bibi, el-Evâmirü'l Alâ'iyye Fi'l-Umuri'l- Alâ'iyye, (Selçuk-nâme), (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, c. I, s. 7.

²³⁹ Bkz. Anonim, Dânişmend Gâzi Destânı, (haz Mehmet Sert-Bekir Biçer) Ankara,2007;

Anonim, Dânişmend-nâme, Tıpkıbasım, Atatürk Kitaplığı M. Cevdet K.441, (haz. N. Demir), Harvard 2002.

²⁴⁰ Zâhirüddin Nişâburi, Selçuk-nâme, (Nşr. İrec Afşar), Tahran 1332, s.25.

²⁴¹ Aksarayi, Müsâmeretü'l-Ahbâr (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s.13.

²⁴² Ahmed Nigidî el-Veledü'ş-Şefik, Fatih (Süleymaniye) Ktp., nr. 4518, vr.142b-43a. Ayrıca bkz. 143b, 146a; Ali Ertuğrul, Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik'i, (Yayınlanmış Doktora Tezi PDF'si), s15.

Dânişmendli ailesinin Anadolu'ya ne zaman ve nasıl geldikleri hem de Anadolu'ya gelme emrini bizzat Alp Arslan'ın verdiği ortaya çıkar.

Bahsi geçen kaynaklardan yola çıktığımızda Dânişmendliler'in Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelen, Kutalmışoğulları ile hemen hemen aynı dönemlerde fetihlerde buldukları ve faaliyet alanı olarak Kızıl-ırmak ve Yeşil-ırmak bölgelerinde yani Orta Anadolu'da etkili oldukları anlaşılır.

Bu ilk fetihler sırasında Kutalmışoğlu Süleyman-şah'ın ve Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi'nin fetih bölgeleri, Alp Arslan'ın diğer emirlerine nazaran, yakın olmasına rağmen bu ikisinin temas edip etmediği konusunda elimizde ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki, Kutalmışoğulları ve Dânişmendliler arasındaki akrabalık bağları, fetihlerin önceden hazırlanmış bir plan dahilinde bölge bölge taksim edilip bu çerçevede gerçekleşmesi gibi sebepler Süleyman-şah'ı ve Gümüştekin'i hiçbir şekilde karşı karşıya getirmemiştir.²⁴³ Dolayısıyla bu dönemde her iki tarafın birbirlerinin fetih bölgelerine mütecaviz hareketlerde bulunmaları söz konusu değildir.

Kutalmışoğlu Süleyman-şah'ın Anadolu'da ilk siyasî teşekkül olan Selçuklu Devleti'ni kurmasıyla birlikte, diğer beyler de birer birer teşkilatlanmaya başlamışlar ve bu çerçevede Alp Arslan'ın emirlerinden Saltuk Bey, Erzurum ve civarında, Mengüçük Bey, Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'da, Artuk Bey, Mardin ve Harput taraflarında, Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi ise, Sivas, Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri ve Çorum gibi şehir ve civarlarında hakimiyetlerini sağlamışlardır.

Her iki tarafında devletleşme sürecine geçişi ya da ikinci aşama diyebileceğimiz bu dönemin başlangıcında da Dânişmendliler ve Selçuklular arasında herhangi bir problem söz konusu olmamıştır. Tam aksine iki aile arasında sıcak ve dostane ilişkiler görülür. Süleyman-şah'ın, 1085 yılında Ermeni asıllı Philaretos'un elinde bulunan Antakya üzerine yürüdüğü sırada, Dânişmend Gazi de belki de yeğeni Süleyman-şah ile irtibatlı olarak Philaretos'a tâbi ve O'nun gibi Rumlaşmış bir Ermeni olan Gabriel üzerine yürüyerek Malatya'yı almak için harekete geçmiştir.²⁴⁴

Selçuklular ve Dânişmendliler arasındaki iyi ilişkiler, Süleyman-şah'ın ölümünden sonra da bir süre daha devam etti. 1093 yılında Selçuklu tahtına geçen Süleyman-şah'ın oğlu I. Kılıç Arslan (1093-1107) zamanında gelişen ilk Haçlı Seferi'ne karşı Dânişmendliler ve Selçuklular birlikte mücadele verdiler. Bu mücadele sırasında Gümüştekin Ahmet Dânişmend Gazi büyük bir şöhrete ulaşmıştı. O, bir yandan Haçlılar ile mücadele ederken diğer yandan da sahip olduğu mülkünü genişletmek, ekonomik açıdan önem arz eden şehirleri ele geçirmek istiyordu.

Bu dönemde Malatya, ticaret yolu üzerinde bulunmasından dolayı hem ekonomik hem de kültürel bakımdan oldukça ileri bir seviyede idi. Hattâ şehrin bu özelliği I. Kılıç Arslan'ı da cezbe etmiş ve 1095 yılında şehri kuşatmıştı. Haçlılar Anadolu'ya geldiği sırada Kılıç Arslan, Malatya kuşatmasında idi. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı alamadan dönmesi, şehrin üstün özellikleri, Gümüştekin'in daha önce Süleyman-şah döneminde şehre yürüyüp alamayışı ve

²⁴³ Selçuklular ve dânişmendliler arasındaki akrabalık bağları konusunda geniş bilgi için bkz. Sefer Solmaz, "Dânişmendli Ailesi ile Büyük Selçuklu Hanedanı Arasındaki Akrabalık İlişkileri", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Tebliğleri, (Konya, 11-13 Ekim 2000) II, Konya 2001, s. 271-282.

²⁴⁴ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, Boğaziçi Yay., III.Baskı, s.113.

şartların elvermesi, Malatya'yı ele geçirme konusunda Gümüştekin'de âdeta bir tutku halinin belirmesine sebep oldu. Nitekim O, 18 Eylül 1102 tarihinde²⁴⁵ Malatya'yı ele geçirdi.²⁴⁶ Böylece Malatya bu fetihle birlikte bir Türk beldesi haline geldi. Bundan sonraki dönemde Selçuklular'ın ve Dânişmendliler'in hakimiyetinde kaldı. Aynı zamanda bu iki Türk Devleti arasında bir rekabetin başlamasına da temel sebep teşkil etti.

I. KILIÇ ARSLAN DÖNEMİNDE SELÇUKLU- DÂNIŞMENDLİ MÜNÂSEBETLERİ

Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi'nin Malatya'yı fethi, Selçuklu hanedan soyundan gelen ve kendisini Anadolu sultanı olarak kabul eden Kılıç Arslan'ı oldukça müteessir etmişti. Üstelik bu sırada 1101 yılı baharında gerçekleşen Ara Haçlı Seferi sırasında Anadolu'ya gelen kont, dük ve sair asilzadelerin Gümüştekin tarafından büyük bir mukavemetle karşılaşmış pek çoğunun esir edilmesi ve serbest bırakılmaları karşılığında Dânişmendliler'e ödenen yüksek meblağlardaki fidyeler, Kılıç Arslan'ın Dânişmendliler'e karşı olan tutumunun giderek daha da sertleşmesine ve hasmâne bir şekilde değişmesine sebep olmuştu. Özellikle Haçlı Kontlarından Bohemond'un kurtarılması için Dânişmendliler'e ödenecek olan 260.000 altın fidyenin yarısının Anadolu sultanı ve Dânişmendliler'in müttefiki sıfatıyla kendisine verilmesini isteyen I. Kılıç Arslan, talebine karşılık bulamayınca ipler daha da gerildi ve iki Türk hükümdarı arasındaki birlik bozuldu. Bundan sonrasında I. Kılıç Arslan Bizanslılarla, Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi ise, Haçlılar ile anlaşarak yeni cepheler kurdular.²⁴⁷ Türk hükümdarlarının birliğinin bozulması tarihin her döneminde olduğu gibi dış düşmanların işine yaradı. Süleyman-şah zamanında Anadolu'nun güneyinde fethedilen bazı yerler tekrar Bizans'ın eline geçti.

I. Kılıç Arslan, bu gelişmelerden sonra 1103 yılı Ağustos'unda harekete geçerek Dânişmend Gazi'yi Maraş civarında ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgiden sonra büyük bir itibar kaybı yaşayan Dânişmend Gazi, 1105 yılında öldü. O'nun ölümüyle birlikte Malatya, Selçuklular'ın eline geçmiştir. Urfalı Mateos, Dânişmend Gazi'nin on iki oğlu olduğunu ve ölümünden sonra yerine oğullarından Emir Gazi'nin geçip, rakip gördüğü diğer kardeşlerini öldürdüğünü belirtir.²⁴⁸

I. Kılıç Arslan ise, babası Süleyman-şah ile aynı politikayı takip ederek Büyük Selçuklu Devleti tahtını elde etmek üzere Doğu'ya yöneldi. Fakat O'nun akıbeti de babası gibi oldu ve 1107 yılında Büyük Selçuklu emirlerinden Çavlı ile giriştiği mücadeleyi kaybedip dönerken Habur Nehri'nde boğularak hayatını kaybetti. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtı bir süre boş kaldı, bu durumdan faydalanan Dânişmendliler güçlenmeye başladılar.

²⁴⁵ Bazı kaynaklar ve araştırmalar bu tarihi 18 Eylül 1101 olarak verirlerse de sözü edilen yılda Ara Haçlı Seferi gerçekleştiğinden bunun pek imkân dahilinde olmadığı anlaşılır. Zira yeni bir Haçlı grubunun gelmesiyle birlikte Dânişmendliler onlara karşı oldukça etkili bir mücadeleye girişmişlerdir. Dolayısıyla 1101 yılında Malatya'nın fethi için gereken vakit bulunamamıştır. Dânişmendliler'in 1102 yılında Haçlılar'a ağır darbeler vurduktan sonra Malatya önelerine kadar gitmesi daha makul görünür.

²⁴⁶ Gregory Abû'l- Farac, Abû'l-Farac Tarihi, (Suryanca'dan İngilizce'ye çev. Ernest A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, TTK Yay., II. Baskı, c. II, s. 342; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 142.

²⁴⁷ O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 144.

²⁴⁸ Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant D. Anderasyan), Ankara 1987, TTK, Yay., II. Baskı, s.225.

SULTAN MESUD DÖNEMİ

1110 yılında üçüncü Selçuklu sultanı olarak tahta geçen Şahinşah döneminde Selçuklular ne Bizans ve Haçlılar ne de Dânişmendliler karşısında çok güçlü durumda değillerdi. Bir başka ifadeyle bu dönemde Selçuklular Anadolu'daki siyasi üstünlüğü Dânişmendliler'e kaptırılmış gözükmüyorlardı. Nitekim Dânişmendli Emir Gazi, 1116 yılında damadı ve aynı zamanda I. Kılıç Arslan'ın beş oğlundan biri olan Mesud'un Selçuklu tahtına geçmesinde birinci derecede rol oynamıştı. Böylece Selçukluları kendi nüfuzu altına alıp siyaseten yönlendirmeyi başardı. Emir Gazi, 1124 yılında yanında sultan Mesud olduğu halde Doğu Seferine çıktı. Amacı bir yandan Kılıç Arslan'ın oğullarından biri olan Tuğrul-Arslan'ın kardeşi Mesud tarafından bertaraf edilerek Selçuklu tahtından uzak tutulması, diğer yandan da Tuğrul Arslan'ın elinde bulunan Malatya'yı almaktı.²⁴⁹ Çünkü Malatya'da Tuğrul-Arslan'ı himâye eden Belek 1124 yılında ölmüştü. Üstelik Dânişmendliler için Malatya'yı ele geçirme konusu, her şey bir kenara, kendileriyle Selçuklular arasında bir güç ve iktidar mücadelesi olarak görülüyordu.

Emir Gazi, Sultan Mesud ile birlikte gerçekleştirdiği bu sefer sonucunda amacına ulaşmış, Mesud'un, kardeşi Tuğrul Arslan'ın elinden aldığı Malatya'nın kendisine verilmesini sağlamıştı.²⁵⁰ Bundan sonraki dönemde Emir Gazi ve Mesud ortak siyaset gütmeye devam ettiler. İki devlet arasındaki bu ilişkide Dânişmendliler metbû taraf olarak belirleyici durumdaydı. Hattâ bütün Anadolu'da en yüksek siyasi gücü Emir Gazi temsil ediyordu. 1134 yılında O'nun ölümüyle birlikte oğullarından Melik Muhammed Dânişmendli tahtına geçti. Bu dönemde Sultan Mesud, kayınpederine olan vefa borcundan kurtulmuş, üzerinden ağır bir yük kalkmıştı. Kayınbiraderi Melik Muhammed ile olan ilişkileri tâbi-metbû ilişkisinden ziyade eşitlik ve müttefiklik esasına dayanıyordu. 1143 yılında Melik Muhammed'in ölümüyle Dânişmendli Devleti'nde taht kavgaları başladı. Bu durum Selçuklu Devleti'nin lehine gelişmelere yol açtı. Artık Dânişmendli Devleti Selçuklular karşısında önemini yitiriyor ve Anadolu'da siyasi üstünlük tekrar Selçuklular'a geçiyordu.

Dânişmendliler Devleti içinde gelişen bu taht kavgaları, devletin üçe ayrılmasına sebep olmuştu. Melik Muhammed döneminde devletin merkezi durumunda olan Kayseri'de Melik Muhammed'in oğlu ve veliahdı Zünnun, Sivas'ta Melik Muhammed'in kardeşi Yağıbasan ve Malatya'da ise, yine bu aileden Aynü'd-Devle bulunuyordu.

1155 yılında Selçuklu sultanı Mesud'un ölümüyle Selçuklu-Dânişmendli İlişkileri yeni bir boyut kazandı. Aksaray, Kılıç Arslan'ın Aksaray şehrini askeri bir üss haline getirmesindeki en önemli sebebinin Dânişmenli mülküne yakın olup, buradan daha rahat mücadele edebileceği ile alakalıdır.²⁵¹

²⁴⁹ I. Kılıç Arslan'ın 1007 yılında ölümünden sonra dul kalan eşi, oğlu Tuğrul Arslan ile beraber Malatya'ya gitmişti. Tuğrul Arslan'ın küçük yaşta olması sebebiyle Artuklu ailesinden Belek kendisine atabey olmuş ve annesi ile de evlenerek Tuğrul Arslan'ı himayesi altına almıştı. İl-gazi'nin yeğeni olan Belek, bölgede oldukça güçlenmiş, Haçlılarla da önemli mücadeleler vermişti. Buna rağmen Malatya'nın idaresini üvey oğlu Tuğrul-Arslan'a bırakmıştı. O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993, III. Baskı, s. 153; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 168.

²⁵⁰ Suryani Mihael, Suryani Mihail Vekainamesi, (Ter. Hrant D. Andreasyan), 1944, s.82.

²⁵¹ Aksaray, a.g.e., s. 23.

Selçuklular'ın Politika Dehası II. Kılıç Arslan ve Anadolu'da Türk Birliğini Sağlama Politikası Çerçevesinde Dânişmendliler'e Son Vermesi

Dânişmendliler ile olan ilişkilerini tâbiyet, eşitlik ve üstünlük şeklinde üç farklı evrede incelediğimiz sultan Mesud, ölmeden önce kızlarından ikisini Dânişmendliler'den Zünnun ve Yağıbasan ile evlendirmişti. Onun ölümünden sonra Selçuklu tahtına geçen oğlu II. Kılıç Arslan'ın saltanatının ilk yılları Türk hakimiyet anlayışı gereği baş gösteren taht kavgaları ile geçti bu süre içerisinde Sivas'ta bulunan Yağıbasan sürekli olarak II. Kılıç Arslan aleyhinde faaliyette bulunuyordu. II. Kılıç Arslan, Yağıbasan meselesini halletmek üzere iki defa üzerine yürüdüse de devrin alimleri ve din adamları araya girerek Müslüman kanı dökülmesine engel olmuşlardı. Ancak Yağıbasan'ın II. Kılıç Arslan'a olan düşmanlığı bitmek bilmiyordu. O bir taraftan Anadolu içinde II. Kılıç Arslan'a rakip ve düşman olanların başında yer alırken diğer yandan Zengiler, Bizans gibi II. Kılıç Arslan'ın dışarıdaki düşmanları ile iş birliği yapmaktan çekinmiyordu.

II. Kılıç Arslan ve Yağıbasan arasındaki düşmanlık ve rekabet akıl almaz boyutlara ulaşmıştı. Bu rekabette tahrik eden taraf hep Yağıbasan oldu ki, bu konunun detayları başka bir çalışmaya konu olacak şekilde geniştir. Ancak şunu söylemek gerekir ki; II. Kılıç Arslan, Anadolu'da otoritesini sağlamlaştırıp rakiplerini tek tek ortadan kaldırmaya başlayınca Yağıbasan ve Dânişmendliler meselesini tekrar ele almış ve bu devleti ortadan kaldırmaya karar vermiştir. II. Kılıç Arslan'ın kendi döneminde ve babası Mesud döneminde iki devlet arasındaki ilişkiler, yaşananlar ve hattâ daha öncesinden soydaş iki devletin Malatya meselesi yüzünden kıyasıya bir rekabete girişmesi, Selçuklu devletinde büyük politikaların mimarı olan II. Kılıç Arslan'a yeni bir yol açmış ve "Anadolu'da Selçuklu hakimiyeti altında Türk Birliği'ni Sağlama" politikasının temellerini kurmasında başlıca etken olmuştur.

Anadolu'da Türk Birliği'ni sağlama fikri, milli birliğe giden yolda önemli bir adım olup, iç ve dış politikanın yeniden şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu fikir, Selçuklular'ın Anadolu'nun tek hâkimi olarak güçlenip büyümesinde rol oynadığı gibi Selçuklular'dan sonra kurulan Osmanlı Devleti'nde de temel hedef olarak belirlenmiştir.

II. Kılıç Arslan, 1163 yılında önce Dânişmendli Yağıbasan üzerine yürüyüp Sivas'ı ele geçirmiştir. Bu sırada Yağıbasan, Kılıç Arslan'ın kardeşi olan damadı Şahinşah'ın yanına Çankırı'ya kaçmış, ancak 1164 yılında ölmüştür. Yağıbasan'ın ölümü, Kılıç Arslan'ın işlerini kolaylaştırmış ve bundan sonra kardeşi Şahinşah'ın üzerine gidip O'nu mağlup ederek Ankara ve Çankırı'yı ele geçirmiş, sonra da Dânişmendoğullarını takip ederek Elbistan havalisini, Tohma Çayı vadilerini, Darende ve Gedük bölgelerini 1165'de hakimiyetine almıştır.²⁵² Dânişmendliler meselesini tamamen halletmeye kararlı olan Kılıç Arslan 1169'da Kayseri ve Zamantı'da hâkim olan Zunnûn'un hakimiyetine son vermiştir. 1171 yılında Malatya üzerine yürüdüse de karşısına Zengiler'den Nureddin Mahmud'un çıkması üzerine şehri kuşatmayı bırakarak geri çekilmiştir.

II. Kılıç Arslan'ın Anadolu'da Türk birliğini sağlama politikasını kendi siyasetine aykırı bulan ve onun güçlenmesini istemeyen Nureddin Mahmud, bu süreçte Dânişmendliler'den yana tavır takındıysa da 1174 yılında O'nun ölümü, Kılıç Arslan'a rahat bir nefes aldirmiştir. 1174 yılında tekrar harekete geçen Kılıç Arslan, Sivas, Tokat, Niksar, Komana ve diğer Dânişmend illerini aldı. Dânişmendli

²⁵² O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 203.

Zunnûn ve kardeşi Şahinşah kaçarak Bizans'a sığınırken Yağıbasanoğulları Kılıç Arslan'ın hizmetine girmeyi tercih ettiler. Kılıç Arslan ve halefleri onları Batı Uclarına yerleştirdi. Burada onlar uc beyi oldular. 253

Kılıç Arslan 1175 Şubat'ında da Malatya'yı alarak Dânişmendliler'in Malatya koluna son verdi. Böylelikle Kılıç Arslan, uzun yıllar Selçuklular ile rekabet eden Dânişmendli hanedanına son vererek Anadolu'da Türk Birliği'ni Sağlama konusunda en önemli adımı atmış oldu.

YAĞIBASANOĞULLARI

II. Kılıç Arslan'ın Batı uclarına gönderdiği Yağıbasanoğulları, burada uc hayatının icaplarına göre varlıklarını sürdürdüler. II. Kılıç Arslan'ın 1192 yılında ölümünden sonra yerine küçük oğlu ve veliahdı I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196/1205-1211) geçmişti. Yağıbasanoğulları Gıyâseddin'e de büyük bir sadakatle bağlı kaldılar. 1196 yılında kardeşi Tokat Meliki II. Rükneddin Süleyman-şah tarafından tahttan indirilen I. Gıyâseddin Keyhüsrev, uzun ve çileli bir gurbet hayatının ardından oğullarıyla birlikte İstanbul'a gitmiş ve Bizans'a sığınmıştı. II. Süleyman-şah 1204 yılında ölünce yerine veliahd olarak bıraktığı oğlu III. Kılıç Arslan'ın küçük yaşta olması devlet yönetiminde zaafa sebebiyet veriyordu. Güneyde Ermeniler, Kuzeydoğu'da Gürcüler ve Batı'da Haçlı tehlikesi söz konusuydu. Bu sırada Bizans parçalanmış, biri İznik'te diğeri Trabzon'da olmak üzere iki devlet ortaya çıkmıştı.

Bu şartlar altında Selçuklu Devleti'ni güçlü tutacak en iyi yol, İstanbul'da bulunan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yeniden tahta geçmesini sağlamaktı. İbn Bibi'nin ifadesine göre, Yağıbasanoğulları Muzafferiddin Mahmud, Zahirreddin İlli ve Bedreddin Yusuf uc vilayetlerinin önderi, yöneticisi ve komutanı idiler. O bölgenin bütün beyleri ve komutanları onların taraftarları ve emirlerinin uygulayıcısı idiler. Bu yüzden hiç zorluk çekmeden etraftaki vilayetlerin emirlerini I. Gıyâseddin tarafına çevirdiler. O'nu Selçuklu tahtına yeniden geçirmekte kararlıydılar. Bu amaçla toplandılar ve I. Gıyâseddin'i İstanbul'dan getirtmeye karar verdiler.²⁵⁴ Bu amaçla Gıyâseddin Keyhüsrev'in eski hacibi Hacib Zekeriya'yı görevlendirdiler. Hacib Zekeriya, Anadolu'da konuşulan 5 dili ana dili gibi konuşabilen son derece yetenekli ve vefakâr biriydi. Keşiş kılığında Gıyâseddin'i ve çocuklarını kurtarıp İstanbul'dan gelmelerini sağladı. I. Gıyâseddin 1205 yılında Yağıbasanoğulları sayesinde ikinci kez Selçuklu tahtına geçmeyi başarmıştı.

II. Gıyâseddin tahta geçtikten sonra Yağıbasanoğulları'ndan Zahirreddin İlli'yi bu yardımlarından dolayı mükafatlandırmış olacak ki, O'nu Selçuklu Devleti'nde önemli bir makam olan Pervanecilik görevinde görüyoruz.²⁵⁵

Yağıbasanoğulları, bundan sonra da Selçuklu Devleti siyasetine müdahale ettiler. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Alaşehir Savaşı'nda şehit olmasından sonra oğullarından İzzeddin Keykavus ile Alâeddin Keykubad arasındaki savaşta, Pervane Zahirreddin İlli Erzurum Meliki Tuğrulşah ve Ermeni Kralı Leon ile birlikte Alâeddin Keykubad'ın saflarında yer almıştı. Hattâ O'nun bu durumundan son derece rahatsız olan ve kendisine oldukça öfkelenen

²⁵³ İbn Bibi, Selçuk-nâme, c. I, s. 100.

Esasen bu durum, aynı zamanda Anadolu'da ilk uc teşkilâtının da II. Kılıç Arslan zamanında kurulduğuna delalet etmektedir.

²⁵⁴ İbn Bibi, Selçuk-nâme, c. I, s. 97.

²⁵⁵ İbn Bibi, Selçuk-nâme, c. I, s. 134.

İzzeddin Keykavus ki kendisi çok güzel şiirler yazardı. Bir yaprağa yazdığı şiirini Pervane Zahirreddin İlli' ye gönderdi.

Ben vücudu kalbine kadar eriyen bir mumum Daha önce gülen yüzümün ağlamayan bir gecesi kalmadı.

Senin samimi dostun benim diyen Pervane de boynumun vurulmasına razı oldu.²⁵⁶

İki kardeş arasındaki bu mücadelede İzzeddin Keykâvus, kardeşinin ittifak içinde olduğu kişileri birer birer ittifaktan ayırıp Kayseri muhasarasını yarıncı Alâeddin Keykubad Ankara'ya kaçmıştı. Zahirreddin İlli, bu sırada da Onun yanında olmaya devam etmiş, Keykubad Ankara'da iken kendisi Niğde'ye geçerek Alâeddin Keykubad lehine propaganda yapıp halkı onun yanına çekmeye çalışmış ve halka para dağıtmaya başlamıştı. İki kardeş arasında olabilecek herhangi bir karşılaşmada şayet halktan zarar gören olursa bu zararları bizzat kendisinin tazmin edeceğini vaat ediyordu.²⁵⁷ Bu olaylar bu şekilde devam ederken Niğde de Runud (ayak takımından) bir grup, O'nun adamlarını hırpalamışlar ve korkutmuşlardı. Bunun üzerine Zahirreddin İlli baskılara dayanamayıp önce o zamanki adı Lülüve olan Ulukışla'ya sonra da Ermeni krallığının başkenti olan Sis (Kozan)'a kaçtı. Buradan Halep'e gitmek üzere yola çıktı. Halep yakınlarındaki Tell-Beşir kalesine geldiğinde hastalandı ve burada öldü.²⁵⁸

Yağıbasanoğulları'ndan Zahirreddin İlli'nin İzzeddin Keykavus'a karşı bu ihaneti Keykâvus tarafından asla unutulmadı. Keykâvus, Sinop ve Antalya'yı fethedikten sonra, önce Ermeniler daha sonra da Halep'te çıkan karışıklıklar üzerine Halep seferine çıktığında, bu sırada Eyyubilere ait olan Merzuban, Raban ve Tell-Beşir kalesini almıştı. Zahirreddin İlli'nin Tell-Beşir'de öldüğünü bildiğinden derhal adamlarına O'nun mezarını bulmalarını emretti. Adamları kısa bir araştırmadan sonra Zahirreddin İlli'nin nereye gömüldüğünü buldular. İzzeddin, vaktiyle dedesi II. Kılıç Arslan'ın Yağıbasanoğulları'na gösterdiği alicenaplığı Zahirreddin İlli'nin ölmüş haline bile gösteremedi. İbn Bibi'nin ifadesine göre; Keykâvus, Zahirreddin İlli'nin mezarındaki çürümüş kemiklerini yaktırmak suretiyle kendisine olan kinini bir nebze hafifletmişti kendince.

Yağıbasanoğulları'nın bundan sonra Selçuklu tarihinde siyasi bir rolleri olmamıştır. Ancak Aksarayî'den edindiğimiz bilgiye göre, Selçuklular'ın Moğollar ile yapmış olduğu Köseadağ Savaşı'nda, Yağıbasanoğulları'ndan Muzafferiddin Mahmud'un oğlu Selçuklu ordusunda sipehdârdır. Aksarayî, O'nun Selçuklu ordusu Baycu Noyan'ın ordusu ile karşı karşıya geldiğinde, sultanın ve diğer askerlerin daha atlarına binip, sevk emrini almalarını beklemeden, büyük bir kibir ve gururla, tedbirsizce ileri atıldığını ve şehit olduğunu belirtir.²⁵⁹

SONUÇ

Yağıbasanoğulları, II. Kılıç Arslan'ın emrine girdikten sonra, Selçuklu Devleti'ne önemli hizmetlerde bulunmuşlar ve Kılıç Arslan'a büyük bir sadakat beslemişlerdir. Aynı şekilde O'nun oğlu I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e de bağlı kalmışlardır. Bununla birlikte devletin

²⁵⁶ İbn Bibi, Selçuk-nâme, c. I, s. 135.

²⁵⁷ O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 295.

²⁵⁸ O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 296.

²⁵⁹ Aksarayî, a.g.e.,s.35.

bekâsının tehlikeye düştüğü sıralarda saltanata müdahaleden veya taraf olmaktan geri durmamışlardır. Onların bu müdahalesi, tarafını tuttıkları sultanın menfaatine mi? Devletin menfaatine mi? Yoksa kendi menfaatleri için midir? tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte saltanata dışarıdan müdahale konusunda kötü birer örnek olduklarından şüphe yoktur. Zira Selçuklu Devleti'nde bundan sonraki dönemde yine benzeri olaylar yaşanacak, güçlü bir sultan olarak karşımıza çıkan Alâeddin Keykubâd döneminde bile emirlerin aklından, saltanat değişikliği geçecek ve nitekim Alâeddin'in tahtını, kardeşi Koyulhisar meliki Celâleddin Keyferidun adına almak isteyeceklerdir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemi ve sonrası ise, emirlerin saltanata müdahale veya mevcut sultan üzerinde tahakküm kurma hevesleri bakımından kelimenin tam anlamıyla "emirlerin saltanatı" şeklinde nitelenebilir.

Ancak şunu yeniden düşünmek gerekir: Dânişmendli ailesinin Selçuklular ile olan akrabalığı, saygın bir Türk ailesi olarak Anadolu'nun fethindeki müstesna yerleri, Anadolu'yu vatan edinmek için Haçlılarla yaptıkları mücadeleler, onlara, Anadolu'daki bu ilk Türk Devleti'nin kötü gidişatına müdahale etme hakkını kendilerinde görme gibi bir ayrıcalık vermiş olabilir mi? Ya da Muzafferiddin Mahmud'un oğlunun Köseadağ Savaşı'nda en ön saflarda yer alması, bir vatan savunması olarak kabul edilebilir mi? Bu soruların cevabı net olarak verilemez, fakat en azından Selçuklu saltanatına müdahale eden ya da etmek isteyen diğer emirlerden daha haklı bir gerekçeye sahip oldukları açıktır.

KAYNAKÇA

Ahmed Nigidî, el-Veledü's-şefik, Fatih (Süleymaniye) Ktp., nr. 4518, vr. 291a

Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.

Anonim, Dânişmend Gâzi Destânı, (haz Mehmet Sert-Bekir Biçer) Ankara,2007.

Anonim, Danişmend-nâme, Tıpkıbasım, Atatürk Kitaplığı M. Cevdet K.441, (haz. N. Demir), Harvard 2002.

Ertuğrul, Ali, Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik'i, (Yayınlanmış Doktora Tezi PDF'si)

Gregory Abû'l- Farac, Abû'l-Farac Tarihi, (Suryanca'dan İngilizce'ye çev. Ernest A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, TTK Yay., II. Baskı.

İbn Bibi, el-Evâmirü'l Alâ'iyye Fi'l-Umuri'l- Alâ'iyye, (Selçuk-nâme), (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1996.

Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, Boğaziçi Yay., III.Baskı.

-----, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993, III. Baskı.

Solmaz, Sefer "Danişmendli Ailesi ile Büyük Selçuklu Hanedanı Arasındaki Akrabalık İlişkileri", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Tebliğleri, (Konya, 11-13 Ekim 2000) II, Konya 2001, s. 271-282.

Suryani Mihael, Suryani Mihail Vekainamesi, (Ter. Hrant D. Andreasyan), 1944.

Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant D. Anderasyan), Ankara 1987, TTK , Yay., II.Baskı.

Zahirüddin Nişaburi, Selçuk-nâme, (Nşr. İrec Afşar), Tahran 1332.

ANADOLU'NUN FETHİ VE DANIŞMENDLİLER

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

ÖZET

Anadolu'nun Türkler tarafından fethi tarihin akışını değiştiren olaylardan birisidir. Selçukluların Anadolu'ya yönelmesi ile başlayan fetih hareketi iki aşamada gerçekleşmiştir. Malazgirt Seferinden önceki aşama Çağrı Bey'in keşif seferi ile başlar. 1016-1021 arasındaki bu seferde Selçuklu akıncıları Anadolu'nun yerleşip yaşanabilecek bir yurt olduğunu görmüşlerdi. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra Tuğrul Bey (1040-1063) Kafkasya ve Anadolu'nun fethine yönelik faaliyetleri başlatmıştı. 1045'te Gence, 1048'de Pasinlerde kazanılan zaferler ile Kafkasya ve Anadolu'da Roma ordularına üstünlük kurulmuştu. 1054 seferi ile birlikte ise ilk kez bir Selçuklu hükümdarı Anadolu'ya sefere çıkmış ve bu ülkeyi fethetme hususunda ne kadar kararlı olduklarını ortaya koymuştu. Seferden sonra devam eden akınlar bunun göstergesiydi.

Sultan Alp Arslan (1063-1072) döneminde 1064'te düzenlenen sefer ile süren faaliyetler sonucunda Doğu Anadolu'daki Roma savunma hattına büyük zararlar verilmişti. İmparator Romanos Diogenes'in (1068-1071) Türkleri Anadolu'dan atmak için yaptığı seferler, 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te yapılan savaşla sonuçlandı ve Romalılar başarısız oldu. Savaşın sonra yapılan antlaşma ile İmparator bazı vaatlerde bulunarak Selçuklularla barış yaptı. Ancak ülkesine dönerken uğradığı yenilgi sebebiyle öldürüldü. Yaptığı anlaşma da kabul edilmedi. Bunun üzerine Sultan Alp Arslan, Anadolu'nun fethi emrini verdi. Bu emir icabınca Anadolu'da kurulan beyliklerden birisi de Danişmendilerdir.

Danişmendiler esas itibariyle Yeşilırmak havzasında ortaya çıkan bir beyliktir. Zamanla sınırlarını batıda Sakarya, doğuda Fırat boylarına kadar genişletmişlerdir. Anadolu'nun üç savunma hattından birisi olan İç Anadolu savunma hattını elde tutmuşlardır. Böylece Batı Anadolu'da ortaya çıkan Türk siyasi teşekküllerine doğudan yönelebilecek tehditlerin önünü almışlardır. Ayrıca Doğu Anadolu'dan batıya ulaşan yolların güvenliğini elde tutmuşlardır. Romalıları Karadeniz sahilindeki dar kıyı şeridine sıkıştırmışlardır. İstanbul'dan Tebriz'e uzanan askeri yolu Kelkit vadisini kontrol ederek işlemez hale getirmişlerdir. Samsun'dan Basra körfezine uzanan ticaret yolunu kontrol altında tutmuşlardır. Malatya, Kayseri, Sivas gibi önemli ticaret merkezlerini ele geçirerek doğu-batı istikametinde gelişmiş Roma ticari faaliyetlerinde söz sahibi olmuşlardır. Anadolu'daki Türk varlığına yönelik ilk büyük tehdit olan Haçlı seferlerinin bertaraf edilmesinde büyük katkı sağlamışlardır. Böylece Anadolu'nun fethinde büyük bir yer edinmişlerdir.

Anadolu tarih boyunca pek çok topluluğa yurt olmuştur. Bu topluluklardan önemli bir kısmı ülkenin belli bir kesimine hâkim olurken küçük bir grup da Anadolu'nun tamamında yaşamayı başarmıştır. Hititler Kızılırmak Havzasında, Urartular Van ve çevresi merkez olmak üzere Doğu Anadolu'da ya da Frigler Batı Anadolu'nun Sakarya Irmağı'yla Büyük Menderes'in yukarı kesimlerine hâkim olurken birinci kısımdakilere örnek olmuşlardır. Roma İmparatorluğu ya da Hellenistik Krallık ise Anadolu'nun büyük kısmına hâkim olmakla ikinci grupta yer almayı hak etmişlerdir. Bu topluluklardan bazıları günümüze kadar devam eden devasa eserler bırakarak var oldukları bölgelerin mimarî temellerini oluştururken bazılarının izleri büyük ölçüde yok olup girmiştir.

Türkler tarih boyunca Çin sınırından Macaristan'a, Sibiry'a'nın güneyinden Hindistan'ın yukarı kesimlerine kadar pek çok ülkeyi yurt tutmuş bir topluluktur. Onların yurt tuttuğu bu

yerlerden birisi de Anadolu'dur. Hakkâri'de bulunan balballardan anlaşıldığı kadarıyla 260 MÖ III. binden itibaren Türklerin bölgeye geldiğini söylemek mümkündür. Bu tarihlerden itibaren pek çok farklı Türk topluluğu Anadolu'ya yerleşerek ülkenin değişik kesimlerinde yaşamaya başlamıştır. Bunların bazılarından kalma arkeolojik malzemeler ya da isimleri günümüze kadar canlılığını korusa da Selçuklulardan önce Anadolu'ya yerleşen Türklerin kalıcı izler bıraktığını söylemek zordur.²⁶¹

Selçuklular Oğuzların Kınık boyuna mensuptur.²⁶² X. yüzyıl ortalarından itibaren tarihlerini takip etmek mümkündür.²⁶³ Ancak onları tarih sahnesine çıkaran ilk önemli olay Dandanakan Ovası'nda 23 Mayıs 1040'da Gaznelilere karşı kazandıkları büyük zaferdir. ²⁶⁴ Bu savaştan sonra kurulan Büyük Selçuklu Devleti Türk-İslâm Devletleri tarihinde cihanşümül olma iddiasına sahip ilk devlet olarak tarihteki yerini alacaktır.

Selçukluların Anadolu'yla ilgisi 1016 yılında Çağrı Bey'in düzenlediği keşif seferi ile başlar. ²⁶⁵ 1018'de Van Gölü civarına ulaşan Çağrı Bey 1021'de ülkesine dönene kadar Doğu Anadolu'da kendilerine yurt olabilecek çok güzel bir ülke görmüştü.²⁶⁶ 1021'de Anadolu'yu yurt edinebileceklerini anlayan Selçuklular Dandanakan Zaferi'nden kısa süre sonra bu ülkeye akınlar düzenlemeye başlamışlardır. Tuğrul Bey dönemindeki faaliyetler sırasında Doğu Anadolu'daki Roma savunma gücüne büyük zararlar verdimiş Bargiri ve Erciş gibi yerler de ele geçirilmiştir.²⁶⁷ Sultan Alp Arslan devrinde yapılan faaliyetlerle ise bir önceki dönemde elde edilen imkânlar iyi değerlendirilerek Doğu Anadolu'ya yerleşmeye başlanmıştır. Orta Aras Havzasının Selçukluların eline geçmesi oldukça önemlidir.

Selçuklular Anadolu'ya doğru ilerlerken Doğu Roma İmparatorluğu iç meseleleri dolayısıyla onların özellikle Doğu Anadolu'daki faaliyetlerine çok fazla müdahil olamıyordu. Ancak Romanos Diogenes'in başa geçmesiyle birlikte ilk kez Türkleri durdurmaya yönelik çabalar hız kazandı. Özellikle 1069 ve 1070 seferleri sırasında İç Anadolu'ya yerleşmeye çalışan Türklere ağır darbeler vurdular. Nihayet 1071 baharında Selçukluları Anadolu'dan atmak, Selçuklu Devleti'ne son vermek ve İslâm dünyasını ele geçirmek gibi büyük amaçlarla yola çıkan Romanos Diogenes 26 Ağustos 1071'de Malazgirt-Ahlat arasındaki Zahve mevkiinde Selçuklu ordusuyla karşılaştı.²⁶⁸ Bu savaştan önce Sultan Alp Arslan Roma İmparatoruna elçi göndererek 1048'de iki taraf arasında yapılan anlaşmayı hatırlatmış ve seferin nereye

²⁶⁰ Veli Sevin, **Hakkâri Taşları**, İstanbul 2005; **II**, Ankara 2015.

²⁶¹ İbrahim Tellioglu, "Anadolu'daki Türk Varlığı'nın Tarihi Gelişimi", **Prof. Dr. Salim Cöğce Armağanı** (nşr. A. Ceylan), Erzurum 2017, s. 311-317.

²⁶² Bkz. Raşîd al-dîn Fazlallah, **Câmi' Al-Tavârih, II, Cüz 5** (nşr. A. Ateş), Ankara 1960, s. 5.

²⁶³ Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali ibn Nasır ibn Ali el-Hüseyni, **Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye**, (nşr. N. Lugal), Ankara 1943, s. 1 vd.; Ahmed b. Mahmud, **Selçuk-name, I**, (nşr. E. Merçil), İstanbul 1977, s. 1-5.

²⁶⁴ Hüseyin, **Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye**, s. 8 vd.; Erdoğan Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, Ankara 1989, s. 70-76.

²⁶⁵ **Aristakes Lastivertci's History** (nşr. R. Bedrosian), New York 1985, s. 20; **Smbat Sparapet's Chronicle** (nşr. R. Bedrosian), New Jersey 2005, s. 12; **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)** (nşr. H.D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 48 vd; **History of Armenia by Father Michael Chamich, II** (nşr. J. Avdall), Calcutta 1827, s. 111 vd; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", **Fuat Köprülü Armağanı**, İstanbul 1943, s. 259-274.

²⁶⁶ Gregory Abû'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi, I** (nşr. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, s. 293.

²⁶⁷ **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi**, s. 100-103.

²⁶⁸ Malazgirt Savaşı hakkında bkz. Mikhael Attaleiates, **Tarih** (Çev. B. Umar), İstanbul 2008, s. 148-184; **Aristakes Lastivertci's History**, s. 169 vd; Nikephoros Bryennios, **Tarihin Özü** (nşr. B. Umar), İstanbul 2008, s. 48-69; **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi**, s. 138-143; Faruk Sümer-Ali Sevim, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)**, Ankara 1988.

olduğunu öğrenmek istemişti. Diogenes'in verdiği cevaptan üzerlerine olduğunu anladı. Böylece Romalılar barışı bozan pozisyonuna gelmişlerdi. Malazgirt'te yapılan savaşta ise çok ağır bir yenilgiye uğramışlar, Diogenes de esir düşmüştü. Savaşın sonra Alp Arslan onunla anlaşma yoluna gitti ve esas itibarıyla beş maddelik prensipte anlaşılar. Ancak Diogenes ülkesine geri döndükten sonra yenilginin sorumlusu olarak görülüp idam edilince işler değişmeye başladı. Çünkü Romalılar aynı zamanda onun yaptığı anlaşmayı da tanımadılar. Böylece kısa sürede ikinci kez uluslararası hukuku çiğnediler. Sultan Alp Arslan ikinci ihlale sessiz kalmadı. Hem Bizans hem de Ermeni kaynaklarında yer aldığı üzere en yakınındaki kişilere Anadolu'nun fethi emrini vererek karşı tarafın ihlalinden kaynaklanan haklarını kullandı.²⁶⁹ Romalıların anlaşmayı tanımaması Selçukluların Anadolu'yu fethetmesinin hukukî zeminini oluşturdu. Alp Arslan'dan Anadolu'yu fethetme emrini alan komutanlardan birisi de Sultan Alp Arslan'ın komutanlarından Danişmend Gazi'ydı. Bu tebliğ çerçevesinde onun kurduğu beyliğinin Anadolu'nun fethindeki yeri tartışılacaktır.

Danişmend Gazi Yeşilirmak Havzasını Türk hâkimiyetine sokan tarihî bir şahsiyettir. Sultan Alp Arslan'ın en önemli komutanları arasında olduğu ve Malazgirt Savaşı'nda yer aldığı konusunda kaynaklar ittifak içindedir. Ancak ondan önceki dönemler hakkında yazılıp çizilenler tevatürden ibarettir. Kronolojik olarak İç Anadolu'yu ele geçirdikten sonra Danişmendlilerin izlerini rahat takip etmek mümkünken ondan öncesiyle ilgili olarak zayıf rivayetlere dayalı bilgiler mevcuttur. ²⁷⁰

Danişmendliler Anadolu'nun fethinde pek çok bakımdan önem kazanmışlardır. İlk olarak onların eline geçirdiği coğrafya Türklerin Anadolu'da tutunması açısından büyük önem taşımaktadır. Danişmendlilerin yerleştiği alan Fırat boylarında başlayıp Sakarya boylarına kadar genişlemekteydi. Yani Türk hâkimiyeti Danişmendliler vasıtasıyla İç Anadolu'ya taşınmıştı. Fırat, Kelkit, Yeşilirmak, Kızılırmak ve Sakarya boyları Danişmendlilerin kontrolünde iken büyük orduların Anadolu'yu bir taraftan diğerine geçmesi pek mümkün değildi. Nitekim de öyle oldu. Danişmendliler elde ettikten sonra Roma İmparatorluğu İstanbul'dan başlatıp Bolu, Kastamonu ve Vezirköprü'yü geçerek Kelkit Vadisine uzanan oradan da Bayburt, Erzurum üzerinden Tebriz'e giden²⁷¹ güzergâhı bir daha kullanamadı. Burası Romalıların İran seferleri sırasında kullandığı Karadeniz'e paralel uzanan dağların güneyinde büyük orduların ilerleyebileceği en önemli yoldu. Danişmendliler Kelkit Vadisini ele geçirdikten sonra Romalılar bu yolu kullanamaz olmuşlardır. Diğer yandan hem Kelkit Vadisi hem de Fırat Vadisi Türklerin Doğu Anadolu'dan İç Anadolu'ya doğru ilerlemesi açısından oldukça önemliydi.²⁷² Danişmendliler bu geçiş yollarını da elde tutmakla çok önemli bir iş yerine getirmiş oldular. Diğer yandan Türklerin Kuzey Anadolu'ya çıkmasındaki en önemli üç su kaynağı yani Yeşilirmak, Kızılırmak ve Sakarya ırmakları Danişmendlilerin kontrolüne geçmişti. Böylece Türkmenler Malazgirt Savaşı'ndan sonra kısa sürede bu yollarını kullanarak Karadeniz sahiline paralel şekilde uzanan dağlık kesime ulaşmışlardı.

²⁶⁹ Nikephoros Bryennios, **Tarihin Özü**, s. 71 vd; Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti** (nşr. B. Umar), İstanbul 2008, s. 143; **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi**, s. 144.

²⁷⁰ Danişmend Gazi'nin hayatı ve tarihi kişiliği hakkında bkz. M. Şükrü Akkaya, **Kitab-i Melik Danişmend Gazi, Danişmendname**, Ankara 1954; **Dânişmend-Nâme** (nşr. N. Demir), Ankara 2004.

²⁷¹ Bu yollar hakkında bkz. W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası** (nşr. M. Pektaş), İstanbul 1960. Romalılar zamanında kullanımı hakkında ayrıca bkz. Arthur R. Munro. "Roads in Pontus, Royal and Roman", **The Journal of Hellenic Studies**, 21(1901), s. 52-60.

²⁷² Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I**, İstanbul 1944, s. 185.

Danişmendli hâkimiyetindeki stratejik yerler olan bu su kaynakları doğu-batı ve kuzey-güney istikametlerinde Türklerin Romalılara üstünlük kurmasına zemin hazırlamıştır.²⁷³

Romalılar Batı Anadolu'da İç Anadolu'ya doğru ilerlerken önemli garnizonlar kurmuşlardır. Bunlardan birincisi Kayseri'dedir ve o şehir üzerinden Abbasilerle sınır olan ve güneyde Hatay'a kadar olan yer kontrol edilmekteydi. İkinci garnizon ise Niksar'da kuruldu. Burada konuşlanan askerî birlikler Doğu Anadolu'dan İç Anadolu'ya uzanan güzergâhı kontrol etmekteydi. Aynı zamanda kuzeyde Ünye'ye çıkan yol vasıtasıyla da Karadeniz sahilinde olan gelişmelere müdahale edebiliyorlardı. Bu bölgelerin kaybedilmesi Romalılar açısından çok önemliydi. Zira artık Batı Anadolu'nun güvenliği de tehlike altına girmişti. O yüzden İmparator İoannes Komnenos (1118-1141) başında bulunduğu bir orduyla 1139'da sefere çıkarak Niksar'ı geri almaya çalışmıştı.²⁷⁴ Danişmendliler kontrol altına aldıkları bu coğrafyayla İç Anadolu'daki Roma ticarî varlığına da çok büyük darbe vurdular. Esas itibarıyla doğu-batı istikametinde gelişen Roma ticareti artık işlemez olmuştu. Ne Kral Yolu ne de İpek Yolu Danişmendlilerin muvafakatı olmaksızın kullanılamaz hâle gelmişti. Aynı şekilde Sinop-Samsun limanlarından Karadeniz'e ulaşan ticaret yolu da Orta Karadeniz Dağları'nın güneyini tutan Danişmendliler yüzünden işlerliğini yitirmişti. Elde çok açık bilgi ve belge olmamasına rağmen Danişmendli hâkimiyetinde de buradaki ticarî faaliyetlerin devam ettiği göz önünde bulundurularak Romalı tüccarların Danişmendlilere haraçgüzar olduğu söylenebilir.

Danişmendliler Romalılarla ve Haçlılarla yürüttükleri mücadele sayesinde Türklüğün Anadolu'da tutunmasında büyük hizmetler yapmışlardır. İznik'in düşmesinden sonra Batı Anadolu'daki Türk varlığı tehlike altına girince Danişmendliler Türklerin müdafii olarak Romalılarla mücadele etmeye başlamışlardır. Şayet Romalılar İç Anadolu'da da başarılı olabilselerdi İç Anadolu'daki Türk varlığı da tehlikeye girmiş olacaktı. Danişmendliler Romalıları bölgeden uzak tutarak Türklüğün İç Anadolu'da tutunmasını sağlamışlar batıdan, Doğu Anadolu'daki Türk siyasî teşekküllerine yönelecek tehditlerin de önünü almışlardır. Böylece Anadolu'daki Türk varlığına yönelik ilk önemli tehdit olan Haçlı Seferleri ve beraberindeki Roma ilerlemesinin önünü almışlardır. Kaynaklar özellikle Emir Gazi döneminde Danişmendlilerin karşı bir harekâta girişerek Romalılara ait çeşitli kaleleri ele geçirdiğini yazar.²⁷⁵ Böylece Türkler yeniden Romalılara üstünlük kurmaya başlamıştır.

1097'den itibaren kalabalık gruplar halinde Anadolu'ya giren Haçlılar, 19 Haziran 1097'de Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik'in düşmesine sebep olmuşlardı. Bu hadiseden sonra yaklaşık yirmi yıldır Batı Anadolu'yu yurt edinen Türkmen grupları doğuya doğru çekilirken Haçlılar büyük bir zafer kazanmış edasıyla güneye doğru inmeye başlamışlardı. Bu sırada Danişmendlilerin ve Türkiye Selçuklularının müdahaleleriyle Eskişehir'den itibaren Haçlılara büyük zayıflar verdirilmeye başlandı. Böylece Haçlıların verdiği zararların büyümesi önlenmiş. II. Haçlı seferinde de devam eden bu mücadele sayesinde Danişmendliler Anadolu'da Türklüğün savunucuları konumuna yükselmişlerdir.²⁷⁶ Diğer yandan Haçlıların

²⁷³ Danişmendlilerin hâkimiyet sahaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Kesik, **Dânişmendliler (1085-1178)**, İstanbul 2017.

²⁷⁴ Niketas Khoanites, **Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)** (nşr. F. Işıltan), Ankara 1995, s. 23 vd.; Osman Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, İstanbul 1980, s. 91.

²⁷⁵ **Chronique de Michel le Syrien III/II** (nşr. J. B. Chabot), Paris 1906, s. 227; Abû'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi II**, s. 363.

²⁷⁶ Birinci ve İkinci Haçlı Seferi sırasında Danişmendlilerin Haçlılarla mücadelesi için bkz. İbn Kalânisi, **Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi** (nşr. O. Özatağ), İstanbul 2015; **Anonim Haçlı Tarihi** (nşr.

Antakya ve Urfa'da kurdukları siyasî teşekküller bu bölgelerdeki Ermeniler arasında Türklük aleyhine faaliyet gösterebilecekleri bir zemin hazırlamıştır. Özellikle Çukurova Ermenilerinin Türklere yönelik faaliyetleri yine Danişmendliler tarafından önlenmiştir.²⁷⁷

Danişmendlilerin hâkim olduğu sahada İlk Çağdan itibaren önemli şehirler ortaya çıkmıştı. Bereketli su kaynaklarının çevresinde yoğunlaşan bu şehirlerde Türk-İslâm kimliğiyle ilgili ilk mühim eserler Danişmendliler zamanında ortaya çıkmıştır. Fırat boylarından Sakarya boylarına kadar olan yerlerdeki Türk-İslâm medeniyetini ortaya çıkaran unsur Danişmendlilerdir. Kayseri ve Niksar'da inşa edilen Ulu Camiiler, yine Kayseri'de inşa edilen Köllük Camii ve Medresesi, Niksar'da inşa edilen ve Anadolu'nun ilk medresesi olarak kabul edilen Yağlıbasan medresesi, eşsiz Danişmendli eserlerinden ilk akla gelenlerdir.

Sonuç olarak Danişmendliler Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde çok önemli işler yapmışlardır. Yeşilirmak Havzası'nda ortaya çıkan bu beylik zamanla Fırat, Kızılırmak, Sakarya ve Kelkit boylarına da hâkim olmakla ülkenin en önemli akarsu havzasını elinde tutmuştur. Böylece bir yandan Türklerin Anadolu'ya yayılmasını sağlayan güzergâhı kontrol altında tutmuş diğer yandan da Romalıların bu güzergâhı kullanarak Anadolu'da yaptıkları siyasî ve ticarî faaliyetlere büyük darbeler vurmuştur. Danişmendliler sayesinde İç Anadolu'daki siyasî hâkimiyet Romalılardan Türklere geçmiş, Anadolu'nun ikinci savunma hattı Türkler tarafından kontrol edilir olmuştur.

Anadolu'daki Türk varlığına yönelen Haçlı, Roma ve Ermeni tehditlerinin bertaraf edilmesinde Danişmendliler büyük bir rol oynamıştır. Haçlıları İç Anadolu'da barındırmayan, Rumları Karadeniz'in dar kıyı şeridinde, Ermenileri de Torosların güneyinde etkisiz kılan Danişmendlilerdir. Bu unsurlara karşı çoğu zaman tek başına mücadele eden Danişmendliler Emir Gazi döneminde Anadolu'nun en büyük siyasî gücü haline gelince diğer Türk siyasî teşekküllerini de kendileriyle birlikte mücadele ettirmeyi başarmışlardır. Danişmendlilerin bu faaliyetleri Anadolu'da Türk varlığının korunabilmesi açısından hayati önem taşımaktadır.

E. Ayan), İstanbul 2013; **Willermus Tyrennis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)** (nşr. E. Ayan), Ankara 2009; "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle" (nşr. A. S. Tritton-H. A. R. Gibb), **The Journal of the Royal Asiatic Society**, 1 (1933), s. 69-101; **Vahram's Chronicle of Armenian Kingdom in Cilicia during the Time of the Crusades** (nşr. C. F. Neumann), London 1831; **Recueil des Historiens des Croisades, Documents Armeniens**, I, Paris 1869, II, Paris 1906; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler Bildiriler İncelemeler**, İstanbul 2012; aynı yazar, **Haçlı Seferleri**, İstanbul 2013; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, Ankara 2003; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, I (nşr. F. Işıltan), Ankara 1998; Jonathan Riley-Smith, **The First Crusaders 1095-1131**, Cambridge 1997; David Nicolle, **Birinci Haçlı Seferi** (nşr. L. E. Sakar), İstanbul 2013; aynı yazar, **İkinci Haçlı Seferi 1148** (nşr. L. E. Sakar), İstanbul 2014. Urfa Haçlı kontluğu ve Antakya prinkepsliği için ayrıca bkz. Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, Ankara 1987; **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, II (1118-1146)**, Ankara 1994; Ebru Altan, **Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)**, Ankara 2018.

²⁷⁷ Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jacob G. Ghazarian, **The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades**, Richmond 2000; James H. Forse, "Armenians and the First Crusade", **Journal of Medieval History**, 17/1 (1991), s. 13-22; Mehlika (Aktok) Kaşgarlı, "Haçlı Seferleri ve Ermeniler", **21. Yüzyıla Giderken Tarihe Dostça Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (İğdir 5-6 Ekim 1999)**, Ankara 2000, s. 29-36; Robert W. Thomson, "The Crusaders through Armenian Eyes", **The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World** (nşr. A. E. Laidou-R. P. Mottahedeh), Washington 2001, s. 71-82; James D. Ryan, "Tolerance Denied: Armenia between East and West in the Era of the Crusades", **Tolerance and Intolerance: Social Conflict in the Age of the Crusaders** (nşr. M. Gervers-J. Powell), New York 2001, s. 52-64; S. Peter Cowe, "The Armenians in the Era of the Crusades 1050-1350", **The Cambridge History of Christianity**, 5 (2006), s. 404-429; Zeynep İnan, "I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri", **Tarihte Türkler ve Ermeniler**, II, Ankara 2014, s. 211-230.

Danişmendliler özellikle İç Anadolu'da önemli Türk-İslâm merkezlerinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Sivas, Tokat, Amasya, Malatya ve Kayseri gibi önemli kültür merkezi olmuş şehirlerde Danişmendliler sayesinde de ilk Türk-İslâm eserleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu eserler öylesine ihtişamlıdır ki kısa bir süre sonra yapıldıkları şehirlerin simgesi haline gelmişlerdir. Danişmendliler sayesinde İç Anadolu şehirleri Türk-İslâm simgeleriyle anılmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

Abû'l-Farac, Gregory, Abu'l-Farac Tarihi, I (nşr. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987.

Ahmed b. Mahmud, Selçuk-name, I, (nşr. E. Merçil), İstanbul 1977.

Akkaya, M. Şükrü, Kitab-i Melik Danişmend Gazi, Danişmendname, Ankara 1954.

Altan, Ebru, Antakya Haçlı Prinskepliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112), Ankara 2018.

-----, İkinci Haçlı Seferi, Ankara 2003.

Anonim Haçlı Tarihi (nşr. E. Ayan), İstanbul 2013.

Aristakes Lastivertc'i's History (nşr. R. Bedrosian), New York 1985.

Chronique de Michel le Syrien III/II (nşr. J. B. Chabot), Paris 1906.

Cowe, S. Peter, "The Armenians in the Era of the Crusades 1050-1350", The Cambridge History of Christianity, 5 (2006), s. 404-429.

Dânişmend-Nâme (nşr. N. Demir), Ankara 2004.

Demirkent, Işın, Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler Bildiriler İncelemeler, İstanbul 2012.

-----, Haçlı Seferleri, İstanbul 2013.

-----, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118), Ankara 1987.

-----, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, II (1118-1146), Ankara 1994.

El-Hüseyini, Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali ibn Nasır ibn Ali, Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye, (nşr. N. Lugal), Ankara 1943.

Forse, James H., "Armenians and the First Crusade", Journal of Medieval History, 17/1 (1991), s. 13-22.

Ghazarian, Jacob G., The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades, Richmond 2000.

History of Armenia by Father Michael Chamich, II (nşr. J. Avdall), Calcutta 1827.

Ioannes Zonaras, Tarihlerin Özeti (nşr. B. Umar), İstanbul 2008.

İbn Kalânisi, Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi (nşr. O. Özatağ), İstanbul 2015.

İnan, Zeynep, "I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri", Tarihte Türkler ve Ermeniler, II, Ankara 2014, s. 211-230.

- Kafesoğlu, İbrahim, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akımı (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti”, Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1943, s. 259-274.
- Kaşgarlı, Mehlika (Aktok), “Haçlı Seferleri ve Ermeniler”, 21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (İğdır 5-6 Ekim 1999), Ankara 2000, s. 29-36.
- Kesik, Muharrem, Dânişmendliler (1085-1178), İstanbul 2017.
- Merçil, Erdoğan, Gazneliler Devleti Tarihi, Ankara 1989.
- Mikhael Attaleiates, Tarih (Çev. B. Umar), İstanbul 2008.
- Munro., Arthur R., “Roads in Pontus, Royal and Roman”, The Journal of Hellenic Studies, 21(1901), s. 52-60.
- Nicolle, David, Birinci Haçlı Seferi (nşr. L. E. Sakar), İstanbul 2013.
- , İkinci Haçlı Seferi 1148 (nşr. L. E. Sakar), İstanbul 2014.
- Nikephoros Bryennios, Tarihin Özü (nşr. B. Umar), İstanbul 2008.
- Niketas Khoanites, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri) (nşr. F. Işıltan), Ankara 1995.
- Ramsay, W. M., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (nşr. M. Pektaş), İstanbul 1960.
- Raşid al-dîn Fazlallah, Câmi' Al-Tavârih, II, Cüz 5 (nşr. A. Ateş), Ankara 1960.
- Recueil des Historiens des Croisades, Documents Armeniens, I, Paris 1869, II, Paris 1906.
- Riley-Smith, Jonathan, The First Crusaders 1095-1131, Cambridge 1997.
- Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, I (nşr. F. Işıltan), Ankara 1998.
- Ryan, James D., “Toleration Denied: Armenia between East and West in the Era of the Crusades”, Tolerance and Intolerance: Social Conflict in the Age of the Crusaders (nşr. M. Gervers-J. Powell), New York 2001, s. 52-64.
- Sevin, Veli, Hakkâri Taşları, İstanbul 2005; II, Ankara 2015.
- Smbat Sparapet's Chronicle (nşr. R. Bedrosian), New Jersey 2005.
- Sümer, Faruk-Ali Sevim, İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri), Ankara 1988.
- Tellioğlu, İbrahim, “Anadolu’daki Türk Varlığı’nın Tarihi Gelişimi”, Prof. Dr. Salim Cöhhce Armağanı (nşr. A. Ceylan), Erzurum 2017, s. 309-331.
- “The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle” (nşr. A. S. Tritton-H. A. R. Gibb), The Journal of the Royal Asiatic Society, 1 (1933), s. 69-101.
- Thomson, Robert W., “The Crusaders through Armenian Eyes”, The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World (nşr. A. E. Laidou-R. P. Mottahedeh), Washington 2001, s. 71-82.
- Turan, Osman, Selçuklular ve İslâmiyet, İstanbul 1980.

Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (nşr. H.D. Andriasyan), Ankara 1987.

Vahram's Chronicle of Armenian Kingdom in Cilicia during the Time of the Crusades (nşr. C. F. Neumann), London 1831.

Willermus Tyrennis'in Haçlı Kroniği (1143-1163) (nşr. E. Ayan), Ankara 2009.

Yinanç, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, İstanbul 1944.

BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE MALATYA

Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşunda önemli rol oynayan Çağrı Bey 1016 yılı başlarında veya 1018 yılında 3.000 Türkmen süvarisiyle Maverainnehir'den yola çıkıp Horasan üzerinden Irak-ı Acem'e, oradan da Azerbaycan yoluyla Doğu Anadolu'ya geçmiş ve Van Gölü Havza'sına girmiştir. Sonradan kendisine katılanlarla birlikte 5000-6000 süvariden oluşan ordusuyla gerçekleştirdiği bu seferle Bizans topraklarında kendilerine mukavemet edecek bir kuvvet olmadığını tesbit etmiştir. 1021'de Maverainnehr'e dönüp Tuğrul Bey'e bu keşif seferi hakkında bilgi verirken "Doğu Anadolu'ya gidip orada hâkimiyet tesis edebiliriz. Zira oralarda bize karşı koyabilecek bir kuvvete rastlamadım" diyerek onu batıya doğru yapılacak bir harekâta teşvik etmiştir²⁷⁸. Rahmetli Hocam Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Çağrı Bey'in bu seferi hakkında yazdığı makaleyi şu ifadelerle tamamlar: "Bu itibarla Çağrı Bey'in dehşet saçıcı akınları, vurduğu ağır darbeler, Anadolu'yu vatan yapmak vazifesini deruhte eden Selçuklu Türklüğüne Küçük Asya'ya giden en kısa yolu göstermiş olan ve tesirleri asırlar boyu hissedilen tarihi bir vâkıdır"²⁷⁹. Urfalı Mateos da Ermeni takviminin 467. yılı (17 Mart 1018-16 Mart 1019) olaylarından bahsederken "Bu zamanda Türk tesmiye edilen barbar millet toplanıp Ermenistan'ın Vaspurakan eyaletine geldi ve Hristiyanları merhametsizce kılıçtan geçirdi"²⁸⁰ diyerek Türklerin ortaya çıkışını Çağrı Bey'in bu seferiyle irtibatlandırır ki, bu da onun bu seferden oldukça etkilendiğini gösterir.²⁸¹

Anadolu'ya Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önce başlayan bu akınlar Tuğrul Bey zamanında (1040-1063) da devam etmiştir. Tebliğimizin konusunu teşkil eden Malatya Anadolu'nun stratejik açıdan en önemli şehirlerinden biri olup Mezopotamya ile Anadolu'yu birbirlerine bağlayan en önemli merkezdi. Ayrıca Anadolu-İran güzergâhındaki önemli yollardan biri de Malatya'dan geçiyordu²⁸². Malatya Anadolu coğrafyası için hem güvenliği sağlayan bir anahtar hem de güney ve doğuya açılan bir kapı konumundaydı. Bundan dolayı tarih boyunca birçok hükümdar Malatya'ya hâkim olmak istemiştir. Tuğrul Bey 1054 yılında bizzat sevk ve idare ettiği Anadolu gazâsından sonra Ekim 1057'de Çağrı Bey'in oğlu Alp Sungur Bey Yakuti'yi Anadolu seferine memur etmiştir. Yakuti'ye bağlı Emir Samuk ve Emir Dînar gibi muhtelif beylerin idaresindeki bu kuvvetler Kemah'ta iki kola ayrılmış, bir kısmı Şarkikarahisar diğeri de Malatya üzerine yürümüştür. Emîr Dînâr'ın Malatya önlerinde görüldüğü tarihlerde Bizans İmparatoru Isaakios Komnenos (1057-1059) Batı'daki problemlerle meşgul idi²⁸³. 1058 yılında 3000 süvariyle, surları yıllardır harap olan Malatya'yı kuşatan Emîr Dînâr Bizans kuvvetlerinin mukavemetiyle karşılaşmışsa da kısa sürede şehri ele geçirmeyi başarmıştır. Kaynaklardaki farklı rivayetlere bakılırsa 10-20

* Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

²⁷⁸ Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DİA*, VIII, 183; Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi, Çağrı Bey*, İstanbul 2011, s. 29-33; M. Halil Yinanç, "Çağrı Bey", *İA*, III, 324; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274.

²⁷⁹ Kafesoğlu, *agm.*, s. 274.

²⁸⁰ *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 48.

²⁸¹ Michel Balivet, *Ortadoğu'da Türkler*, (trc. Elâ Güntekin), İstanbul 2005, s. 13.

²⁸² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 96.

²⁸³ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s. 182; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 108; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 38-39.

gün²⁸⁴ kadar Malatya'da kalan Selçuklu ordusu geri dönüş yolunda şiddetli kışla karşılaşmış, bir kısmı soğuktan ölmüş bir kısmı da Ermeni Prensi Mişel'in oğlu Thornig kumandasındaki birlikler tarafından kılıçtan geçirilmiştir. Emir Dinar da muhtemelen bu sırada şehit düşmüştür²⁸⁵. Ancak bu hadise Selçuklular'ın fetih harekâtı için bir istisna teşkil etmiş ve onların morallerini bozmamıştı²⁸⁶. 1059 yılında yine Tuğrul Bey'in emriyle kaynaklarda isimleri zikredilmeksizin Sâlâr-ı Horasan ve Emîr-i kebîr unvanlarıyla tanınan iki emîr ile, Yakutî ve Saltuk (Samuk, Sanduk) gibi kumandanlar Anadolu'ya düzenledikleri akınlar sırasında Sivas'ı ele geçirip Malatya arazisini tahrip ettiler²⁸⁷. Türk fütûhâtı sırasında Malatya, Erzincan, Ani, Kayseri ve Urfa Anadolu'nun sanayi ve ticareti gelişmiş, nüfusu oldukça kalabalık en büyük şehirleri arasında yer alıyordu²⁸⁸.

Süryani Mikhail: "Türkler Malatya bölgesini ve Rum ülkesini dolaştılar esir ve ganimet ele geçirdiler. Kimse onların karşısına çıkmadı." diyerek Bizans'ın aslında XI. yüzyılda Türklere mukavemet edecek güçte olmadığını dile getirir²⁸⁹. Bizans'ın yeni İmparatoru X. Konstantin Dukas (1059-1067) 1061 tarihinde Malatya ile yakından ilgilenip şehrin surlarını onardı²⁹⁰. Alp Sungur Bey Yakutî de 1062 yılında başka bir yolu izleyerek Malatya'nın güneyindeki toprakları tahrip edip yağmaladı ve ele geçirdiği esirleri Mervânîler'in idaresindeki Diyarbakır'da sattı²⁹¹.

Malatya Sultan Alp Arslan zamanında 1065'te yine Hacib Gümüştekin, Afşin, Ahmed Şah ve Sâlâr-ı Horasan gibi beylerin sevk ve idaresindeki Türk ordularının tehdidine maruz kaldı ve halk dağlara kaçarak manastırlara sığındı²⁹². Sultan Alp Arslan'ın Anadolu fütûhatında önemli rol oynayan gözde kumandanlarından Afşin, 1067'de birlikte Anadolu'da akınlar gerçekleştirdikleri Hâcib Gümüştekin'i kardeşinin intikamını almak için öldürdü ve bu yüzden sultan tarafından cezalandırılmaktan korkup Ahlat'tan ayrıldı ve Ayntâb (Gaziantep) yöresine kaçtı. Maiyyetindeki Türkmenlerle Malatya'ya kadar geldi ve bir Bizans ordusunu yenip şehrin çevresini yağmaladı²⁹³.

²⁸⁴ Süryani Mikhail'e göre (*Chronique*, trc. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara, 1944, Yayımlanmamış nüsha II, 17) 10 gün, İbnü'l-İbrî'ye göre (*Abu'l-Farac Tarihi*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999, I, 312) 20 gün, Honigmann'a göre, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 182) 12 gün.

²⁸⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1152)*, (trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 107-109; İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999, I, 312-313; Süryani Mikhail, *age*, II, 17, 21; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014, s. 25.).

²⁸⁶ İbnü'l-İbrî, I, 311-312; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, (trc. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediylidiz), Ankara 1988, s. 19; Ernst Honigmann, "Malatya", *İA*, VII, 235; Tülay Metin, *Selçuklular Döneminde Malatya*, Malatya 2013, s. 35; Ayönü, *age*, s. 25; Honigmann, *age*, s.182.

²⁸⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 109; a. mlf. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 18-19; Tülay Metin, *Selçuklular Döneminde Malatya*, s. 36; Honigmann, *age*, s. 182-183; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, Ankara 1983, s. 19; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1986, I, 47; Ayönü, *age*, s. 25.

²⁸⁸ Speros Vryonis Jr, *Byzantium: its internal history and relations with the Muslim World*, London 1971, VIII, 213, 220.

²⁸⁹ Süryani Mikhail, *Chronique*, II, 21.

²⁹⁰ Honigmann, "Malatya", *İA*, VII, 235.

²⁹¹ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 85.

²⁹² İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 317; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2014, s. 38.

²⁹³ Urfalı Mateos, *age*, s. 125-127, 133-138; İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 318; Honigmann, "Malatya", *İA*, VII, 235-236; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 7; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 84; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, Ankara 2013, s. 147, 149; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 38-39; Yinanc, "Alp Arslan", *İA*, I, 384; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 32; Tülay Metin, *age*, s. 37; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular*

Afşin, Altuntaş ve diğer Türk beylerinin akınlarından rahatsız olan imparator X. Konstantin Dukas 1067'de doğu orduları kumandanlığına Nikephoros Botaniates'i getirerek Türk akınlarını önlemeye çalıştı. Ancak Botaniates'e bağlı birlikler savaşa dahi girmeden dağıldılar²⁹⁴.

Bizans tarihçisi Mikhail Attaliates X. Konstantin Dukas'ın ölümünden (1067) sonra Türk akınlarının arttığını ve artık önlenemez hale geldiğini, Türk akıncılarının Malatya'da ordugâh kurmuş olan Rumlara saldırmak için hazırlandığını, Rumların mukavemet etmeye çalışmalarına rağmen Türk okçularının oklarına hedef olmaktan kurtulamadıklarını, kimilerinin öldürüldüğünü kimilerinin de esir alındığını, kurtulanların Malatya'ya sığındıklarını, Türklerin onlara küçümseyerek baktıklarını ve oradan Kayseri'ye intikal ettiklerini kaydeder²⁹⁵. Bir başka Bizans tarihçisi Ionnes Zonaras da Dukas'ın karısı İmparatoriçe Eudokia zamanında Türklerin Malatya çevresindeki araziye işgal ettiğini belirtir²⁹⁶. Malatya ile daha yakından ilgilenen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes (1068-1071) tahta çıktığı yıl Malatya'yı Türklere karşı korumak için seferber oldu.

Emir Sanduk (Saltuk) Afşin ve Ahmed Şah gibi emirlerin 462 (1069-1070) tarihinde büyük bir orduyla Anadolu gazasına çıkmaları²⁹⁷ üzerine İmparator Romanos Diogenes Philaretos'u ordusunu emniyete almak için takviye edilmiş bir birlikle Malatya'ya, Manuel Komnenos'u Sivas'a göndermiş²⁹⁸ kendisi de Türk ordularını durdurmak üzere yeni bir Anadolu seferine çıkmıştır. O Harput civarında iken Türkler Malatya yakınlarında Philaretos'u bozguna uğrattı²⁹⁹. Malazgirt zaferinden sonra Romanos Diogenes'in tahttan uzaklaştırılması üzerine Philaretos Malatya, Tarsus, Urfa ve Antakya'da hakimiyetini ilan etti. Sultan Alp Arslan aynı tarihlerde ünlü kumandanlarını Anadolu'daki çeşitli yerlerin fethiyle görevlendirdi. Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin Câmî'u't-Tevârih'inde yer alan ancak doğruluğu tartışmalı olan bir rivayete göre bu vesileyle Artuk Bey'i de Malatya, Harput, Diyarbakır (Âmid) ve Mardin'in fethine memur etti³⁰⁰. İbnü'l-Ezrak el-Fârîkî ise Süleymanşah'ın Sultan Melikşah'ın nezdinden gelip Malatya, Kayseri, Aksaray, Konya, Sivas ve bütün Anadolu'yu fethettiği ve buralara hâkim olduğunu kaydeder³⁰¹. Bazı tarihçiler ise Malatya'nın Malazgirt zaferinden sonra Kutalmışoğlu Mansur tarafından fethedildiğini ifade ederler³⁰². Melikşah da daha sonra Artuk Bey'i Anadolu'nun fethiyle görevlendirmiştir. Artuk Bey 1073'te Anadolu'daki fetihlerine devam ederek Sakarya'ya kadar gelmiştir. Süleymanşah'ın şikâyeti ve Kavurd Bey'in isyanı üzerine Melikşah onu Isfahan'a çağırması ve

Dönemi, Ankara 1993, s. 64; a. mlf., *Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara 1990, s. 9-10; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, 1992, s. 22-23.

²⁹⁴ Kafesoğlu, *Selçuklular...*, s. 211.

²⁹⁵ *Tarih*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 100-101.

²⁹⁶ *Tarihlerin Özeti*, (çev. Bige Umar), İstanbul 2008, s. 122-123.

²⁹⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, (nşr. Sâmî ed-Dehân), Dımaşk 1954, II, 16.

²⁹⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 124.

²⁹⁹ Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 22; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 69; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *age*, s. 57; Ayönü, *age*, s. 36.

³⁰⁰ Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmîu't-Tevârih*, (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 33, 38-39; krş. Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, (yayıma hazırlayan Refet Yinanç), Ankara 2013, I, 69; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, Ankara 2015, s. 32.

³⁰¹ *Tarihu'l-Fârîkî*, (nşr. Bedevi Abdüllatif Avad, Beyrut 1974, s. 272. Krş. Kafesoğlu, *Selçuklular ...*, s. 291.

³⁰² Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Fikrî Hareketler", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, I-II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1993, s. 119.

Artuk Bey bu isyanın bastırılmasında önemli rol oynamıştır³⁰³. Artuk Bey'in Anadolu'dan ayrılmasından sonra başta Süleymanşah olmak üzere Kutalmışoğulları ve birçok Türkmen Beyi 476 (1074) yılından itibaren Anadolu'da faaliyette bulunmuşlardır. Artuk Bey'in ayrılmasından sonra emrinde çok sayıda Türkmen birliği bulunan Tutak Bey de Süleymanşah'a katılmıştır.

Mikhail Attaleiates de Anadolu'ya düzenlenen Türk akınlarının 1073'ten itibaren yeniden başladığını, büyük zarar ve felakatlere sebep olduğunu, imparatorun onlara karşı savaş gücü yüksek bir ordu gönderdiğini ancak Isaakios Komnenos ile ona yardımcı olan Norman asıllı kumandan Urselius arasında anlaşmazlık çıktığını ve Urselius'un 400 askeriyle Malatya'ya gittiğini ve burada karşılaştığı Türkleri bir baskın sonucu yendiğini anlatır³⁰⁴.

Malazgirt zaferinin Bizans İmparatorluğu'nda yarattığı istikrarsızlık Ermeniler'in de yararına olmuş ve Türk akınlarını önlemek için görevlendirilmiş olan ve şeytanın birinci oğlu denilen Philaretos 1074'te başlattığı yayılcı politikası neticesinde 1077'de Urfa'yı Bizans Valisi Leon'dan almış, 1078'de Malatya'dan Kilikya'ya kadar çok geniş bir alanda hâkimiyet tesis etmeye muvaffak olmuştur³⁰⁵. Malatya 1074'te kısa bir süre Bizans'taki taht kavgalarına karışan Nikephoros Melissenos tarafından da karargâh olarak kullanılmıştır.

1082'de Güneydoğu Anadolu bölgesinde bağımsız bir Ermeni Prensligi kuran Philaretos bir taraftan Bizans'a tabi görünüyor diğer taraftan da Süleymanşah'ın hâkimiyet sahasını kendi aleyhine genişletmesinden korkup Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a vergi ödeyerek onunla yakınlaşma siyaseti güdüyordu. Philaretos Malatya'nın idaresini önce Hetum'un oğlu Thoros'a, sonra da Hareb, Balatianos ve Gabriel'e bıraktı. Emir Buldacı'nın Maraş'ı fethi üzerine Urfa'ya dönen Philaretos burada yüz bulamayınca Sultan Melikşah'ın yanına gitmeye karar vermiş ve Selçuklular'ın 1087'de Urfa'yı fethi üzerine Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkıp düzenlenen törenle müslüman olduktan sonra Maraş'ın idaresi kendisine tevdi edilmiştir. Philaretos'un ölümünden sonra da Gabriel Malatya'da hüküm sürmeye devam etti. Abbâsî Halifesi Muktedî-Biemrillah ile Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'tan Malatya'nın kendisine tevcih edildiğine dair bir menşur almayı başardı ve şehirde onlar adına hutbe okuttu³⁰⁶. Süryani Mikhail Gabriel'in çıkarları için Müslüman olduğunu ancak istediğini elde edemeyince tekrar eski dinine döndüğünü ve tevbe etmek için manastıra çekildiğini söyler³⁰⁷. Sultan I. Kılıç Arslan 490 (1097) ilkbaharında Malatya'yı kuşatmakta olduğu sırada şehrin idaresi onun elindeydi.

Philaretos'un bağımsız bir Ermeni prensliği kurması üzerine 475'te (1082-1083) Çukurova bölgesine bir sefer düzenleyen Süleymanşah Tarsus, Adana, Misis, Aynizerba ve civarını fethetti. Aslen Malatyalı olan Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî Süleymanşah'ın bu seferden sonra

³⁰³ Anonim *Selçuknâme*, (nşr ve trc. F. Nafiz Uzluk), Ankara 1952, s. 8-9; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 36.

³⁰⁴ *Tarih*, s. 187.

³⁰⁵ Urfalı Mateos, *age*, s. 147 vd.; Süryani Mikhail, *age*, II, 31; İbnü'l-İbrî, *age*, I, 330; Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi, Kuruluş Devri (1098-1112)*, İstanbul 2014, s. 12; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, s. 89; Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 34; M.A. Kaşgarlı, *Kilikya Tabî Ermeni Konluğu*, Ankara 1990, s. 21; Turan, *Türkiye*, s. 69; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 17.

³⁰⁶ İbnü'l-İbrî, *age*, I, 333; Süryânî Mikhail, *a.g.e.*, II, 32; Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 81-83, 85; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 98; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 30; Honigmann, "Malatya", *İA*, VII, 236.

³⁰⁷ *Chronique*, II, 32.

1083'te Malatya'dan haraç almaya başladığını kaydeder³⁰⁸. Süleymanşah Philaretos'un hâkimiyetindeki Antakya'nın fethiyle meşgul iken Artuk Bey'in 1084'te Diyarbakır'ın fethi sırasında Fahrüddeve İbn Cehir ile aralarında çıkan anlaşmazlık yüzünden geri çağırılması üzerine aynı bölgede fetih harekâtında bulunan Danişmendliler'in de 477 (1084-85) yılında-kaynaklarda muhasaranın sonucu hakkında bilgi verilmemekle birlikte- bir süre muhasara ettikten sonra Malatya'yı fethetmiş ve şehri kısa bir süre için de ellerinde tutmuş olmaları muhtemeldir³⁰⁹. Dânişmendliler başlangıçta Süleymanşah'a tabi iken kısa sürede güçlenip bağımsızlıklarını ilan ettiler³¹⁰. Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî ise Kutalmışoğlu'nun amcasının 1085 yılında Malatya'yı fethettiğini kaydetmektedir³¹¹. Süryani Mikhail de Dânişmend Gazi'nin aynı tarihlerde ortaya çıkıp Kapadokya'ya geldiğini, Sivas ve Kayseri'yi fethedip bölgede hakimiyet kurduğunu söyler³¹².

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî Sultan Melikşah'ın 479 (1086-1087) yılında gerçekleştirdiği Kuzey Suriye seferinden sonra Bozan'ı, Urfa ve Malatya'ya vali tayin ettiğini belirtir³¹³. Fransız müsteşrik Claude Cahen, Gabriel'in Süleymanşah'ın kardeşi Alp İlig'in kontrolü altında Malatya'yı idare ettiğini ileri sürer³¹⁴. Şehir 1097 ilkbaharında Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan tarafından kuşatılmış ancak sultan Haçlıların Mayıs 1097'de İznik'i muhasara ettiğini haber alınca kuşatmaya son verip İznik'e hareket etmiştir. Uzun zamandan beri Malatya'yı ele geçirmeye çalışan Danişmendli Gümüştekin Gazi ise nihayet 3 Zilhicce 495 (18 Eylül 1102) veya başka bir rivayete göre 18 Eylül 1101 tarihinde şehri fethetmiştir.³¹⁵

XII. yüzyılda da sefer ve savaşların asker, silah ve teçhizat itibarıyla yükünün büyük bir kısmını üzerinde taşıyan Malatya bu yönüyle de cihangirlik sevdasındaki hükümdarların ele geçirmekte ısrar ettikleri bir merkez olma özelliğini hâlâ muhafaza ediyordu. Nitekim Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yayılma politikası izleyen Sultan I. Kılıç Arslan 2 Eylül 1105 veya 1106 tarihinde Malatya'yı Danişmendli'lerden aldı. Bu başarı Sultan I. Kılıç Arslan'a hem Haçlılarla meşgul olmasından faydalanarak hakimiyetini güçlendiren Dânişmendlilerin giderek artan nüfuzunu kırmak hem de Büyük Selçuklular aleyhine Güneydoğu ve Doğu Anadolu'ya doğru sınırlarını genişletmek imkânını sağladı. I. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı fethetmesi onun Haçlılara karşı yeni bir cihad harekâtı başlatacağını düşünen İslâm alemini oldukça sevindirmiştir. Ayrıca hepsi Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a bağlı olan Diyarbakır Emiri Yınal oğlu İbrahim, Siirt Emiri Kızıl Arslan, Erzen Emiri Togan Arslan, Harput Emiri Çubuk oğlu Muhammed, Meyyafarikin Emiri Ziyaeddin Muhammed ve Hani Emiri Şahrüh gibi beyler de Sultan Kılıç Arslan'ın cihad harekâtını başlatacak olmasından dolayı kendisini tebrik edip destekleyeceklerini ifade ettiler ve hep birlikte Urfa Haçlı Kontluğu üzerine yürüdüler. Muhasara devam ederken 1106 yılında Musul'dan gelen davet üzerine Kılıç Arslan kuşatmayı kaldırıp Harran'a hareket etti ve şehri

³⁰⁸ İbnü'l-İbrî, *age*, I, 332; Kafesoğlu, *age*, s. 823; Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmış oğlu Süleyman Şah*, Ankara 2015, s. 31.

³⁰⁹ Krş. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 70; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 73.

³¹⁰ Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 2015, s. 34. Geniş bilgi için bk. Muharrem Kesik, *Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fatihleri*, İstanbul 2017.

³¹¹ *Abu'l-Farac Tarihi*, I, 331-332.

³¹² Chronique, II, 31-32.

³¹³ İbnü'l-İbrî, *age.*, I, 334.

³¹⁴ *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 43.

³¹⁵ İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 342; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, (nşr. C. H. Tornberg), Beyrut 1399/1979, X, 300; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 49; Runciman, II, 31-32; Özaydın, "Danişmendliler", *DİA*, VIII, 470; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 70.

teslim aldı. Ancak burada hastalanıp Malatya'ya dönmek zorunda kaldı.³¹⁶ Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar Kılıç Arslan'ın Güneydoğu'da ileri harekâta geçmesinin sadece Haçlılara karşı cihad niyeti taşımadığını onun dedesi Arslan Yabgu ve oğlu Kutalmış'tan beri Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek istediğini anlamıştı. Kılıç Arslan Musul Valisi Çökürmüş'ün oğlu Zengi ve maiyyetindekilerin daveti üzerine Malatya'dan Musul'a hareket edip o bölgede Büyük Selçuklu hâkimiyetine son vermek isteyince Mikâiloğulları ile Arslan Yabgu oğulları arasındaki rekabet yeniden alevlenmiş, 25 Receb 500 (22 Mart 1107) tarihinde Musul'a giren I. Kılıç Arslan Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Muhammed Tapar adına okunmakta olan hutbeye son verip kendi adına hutbe okutmuştur. Ancak Sultan Muhammed Tapar'ın Musul valisi Çavlı karşısında mağlup olan Kılıç Arslan Habur nehrinde boğularak hayatını kaybetmiştir (20 Zilkade 500/22 Temmuz 1107)³¹⁷. Sultan Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Çavlı Musul'a rahat bir şekilde girmiş ve hutbeyi tekrar Büyük Selçuklu Sultanı adına okutmuştur. Kılıç Arslan'ın Musul'da bıraktığı oğlu Şahinşah'ı da Sultan Muhammed Tapar'ın yanına Isfahan'a göndermiştir.³¹⁸

Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Atabeg Bozmış sultanın en küçük oğlu Tuğrul Arslan'ı Malatya'ya götürüp sultan ilan etmişti. Ancak bir süre sonra İl-Arslan adlı bir emir Tuğrul Arslan'ın annesi Ayşe Hatun ile evlenip Bozmış'ı öldürttü. İl-Arslan halkın malını müsadere etmeye kalkışınca Tuğrul Arslan ve annesi tarafından yakalanıp bir süre hapsedildikten sonra Sultan Muhammed Tapar'a gönderildi. Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın Tuğrul Arslan'ın saltanatını tanımayıp Kılıç Arslan'ın Musul'da bıraktığı oğlu Şahinşah'ı, kendisine tabi olarak hüküm sürmek üzere Malatya'ya gönderdiğini, burada sultan ilan edilen Şahinşah'ın daha sonra Konya'ya giderek Türkiye Selçuklu tahtına çıktığını ve Büyük Selçuklular'a tabi olmaktan vazgeçip bağımsızlığını ilan ettiğini kaydeder.³¹⁹ Bu bilgi doğru ise bu hadise Büyük Selçuklu sultanlarının Anadolu'ya yaptıkları son müdahale olarak değerlendirilebilir. İbnü'l-Kalânîsi ise Şâhinşâh'ın 503 yılı başlarında (1109) ordugâhtan kaçarak Konya'ya geldiğini ve amcazadesini öldürüp tahta çıktığını söyler³²⁰1113'te Ayşe Hatun ile evlenen Artuk Bey'in torunu Belek Gazî Malatya, Elbistan ve çevresini beyliğine katmıştır.³²¹

BİBLİYOGRAFYA

Alptekin, Coşkun, "Belek b. Behram", *DİA*, V, 402.

Altan, Ebru, Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112), İstanbul 2014.

Anonim Selçuknâme, (nşr ve trc. F. Nafiz Uzluk), Ankara 1952.

Mikhail Attalates, Tarih, (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008.

³¹⁶ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 53-54; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 60.

³¹⁷ Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, (495-511/1105-1118), Ankara 1990, s. 59-69; Demirkent, *age.*, s. 53-58.

³¹⁸ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 58; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 60.

³¹⁹ *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 349. Krş. Ayönü, *age.*, s. 101, Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 98.

³²⁰ Zeylü Târihi Dimaşk (nşr. Amedroz), Beyrut 1908, s. 158. Krş. Özyayın, *Muhammed Tapar*, s. 64-65; Kesik, *Sultan Mesud*, s. 15-16.

³²¹ İbnü'l-İbrî, *a.g.e.*, II, 351; Turan, *Türkiye*, s. 152-153; Ersan, *a.g.e.*, s. 77; Coşkun Alptekin, "Belek b. Behram", *DİA*, V, 402.

Avcı, Casim, “Suğur”, DİA, XXXVII, 473-474.

Ayönü, Yusuf, Selçuklular ve Bizans, Ankara 2014.

Baştav, Şerif, “Ortaçağda Malatya'nın Jeopolitik Durumu”, Türk Kültürü Araştırmaları, XXX/1-2, (1993), s. 53-62.

Bayram, Mikâil, “Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Fikrî Hareketler”, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, I-II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya 1993, s. 119.

_____, “Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikrî ve Kültürel Yapısı ve Siyasî Boyutları”, Türk Dünyası Araştırmaları, sy. 72 (1991), s. 87-98.

Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979.

_____, Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, (trc. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 1988.

Demirkent, Işın, Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan, Ankara 1996.

_____, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, (1098-1118), I.

Ersan, Mehmet, Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler, Ankara 2007.

Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç, Küçük Asya'da Selçuklular, (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 2015.

Gögebakan, Gökür, “Malatya”, DİA, XXVII, 468-473.

Honigmann, Ernst, “Malatya”, İA, VII, 225-229.

_____, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1970.

İbnü'l-Adîm, Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb, (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Dımaşk 1954.

İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-târîh, (nşr. C. H. Tornberg), Beyrut 1399/1979, X.

İbnü'l-İbrî, Abu'l-Farac Tarihi, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999, I-II.

Kafesoğlu, İbrahim, “Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti”, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953.

_____, Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul 2014.

_____, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul 1953.

Kaşgarlı, M.A., Kilikya Tâbî Ermeni Kontluğu, Ankara 1990.

Kesik, Muharrem, Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fatihleri, İstanbul 2017.

_____, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Sultan Mesud Dönemi (1116-1155), Ankara 2003.

Köymen, M. Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı, Ankara 1992

Metin, Tülay, Selçuklular Döneminde Malatya, Malatya 2013.

Özaydın, Abdülkerim, “Danışmendliler”, DİA, VIII, 469- 474.

_____, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, (498-511/1105-1118), Ankara 1990.

Özgüdenli, Osman Gazi, Selçuklular, Ankara 2013.

Piyadeoğlu, Cihan, Selçukluların Kuruluş Hikayesi, Çağrı Bey, İstanbul 2011

Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, Câmiu't-Tevârîh, (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1999.

Riyâhî, Muhammed Emin, Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı, (trc. Mehmet Kanar), İstanbul 1995.

Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1986-1987, I-II.

Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara 1995.

Sevim, Ali, “Çağrı Bey”, DİA, VIII, 183-186.

_____, Anadolu Fathi, Kutalmışoğlu Süleymanşah, Ankara 2015.

_____, Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi, Ankara 1993

_____, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara 1983

_____, Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, Ankara 1990

“Artuklular'ın Soy ve Artuk Bey'in Siyâsî Faaliyetleri”, Belleten, XXVI/101 (1962), s. 121-146.

Sümer, Faruk, Selçuklular Devrinde Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara 2015.

Süryani Mikhail, Chronique, II, (trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1944), TTK. Yayımlanmamış nüsha.

Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul 1969.

_____, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971.

Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1152), (trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987.

Vryonis Jr, Speros, Byzantium: its internal history and relations with the Muslim World, London 1971.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Avâsım”, DİA, IV, 111-112.

Yinanc, Mükrimin Halil, “Alp Arslan”, İA, I, 384-386.

_____, “Çağrı Bey”, İA, III, 324-328.

_____, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, (yay. Haz. Refet Yinanc), Ankara 2013, I.

Zengin, Murat, Türkler Tarafından Fethinden Moğol istilâsına Kadar Malatya, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Zonaras, Ionnes, Tarihlerin Özeti, (trc. Bilge Umar), İstanbul 2008.

1.OTURUM/KILIÇARSLAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İlhan ERDEM

Doç. Dr. Meryem GÜRBÜZ

Türk Devlet Teşkilâtı Tarihi Çalışmaları İçin Dânişmendnâme Bir Kaynak mıdır?

Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı NAZİK

Dânişmend-Nâme'de Yer Alan Manzumeler Üzerine Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Sami KILIÇ- Dr. Rahime ÇELİK

Dânişmendname'de Yer Alan Dinî Motifler

TÜRK DEVLET TEŞKİLATI TARİHİ ÇALIŞMALARI İÇİN DÂNIŞMENDNÂME BİR KAYNAK MIDIR?

Doç. Dr. Meryem Gürbüz

ÖZET

Dânişmendnâme, esasında üzerinde çok çalışma yapılmış bir metindir. Dil özellikleri, edebî yönü, Türk kültür tarihçiliği için önemi gibi bazı konular ele alınmıştır. Aynı zamanda Dânişmendnâme'nin siyasi tarih çalışmaları için bir kaynak özelliği gösterip göstermediği de tartışılmıştır. Biz de bu çalışmalara bir katkı sağlayabilmek amacıyla metni sadece teşkilat tarihi noktasından inceledik. Esas aldığımız nüsha, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Numara 441'de kayıtlı olanıdır. Diğer bazı nüshalar ile karşılaştırılarak yayınlanmıştır. Biz bu yayını da çalışmamızda kullandık. Devlet teşkilatı ile ilgili kelimelerde büyük farklılıklara rastlamadığımız için nüsha karşılaştırması yapmadık.

Dânişmendnâme bir “kahramanlık romanıdır”. Türker'in kendi dillerinde, kendi kahramanlarını destansı bir şekilde anlattıkları bir romandır. Melik Dânişmend Gazi'nin yiğitliğinin dillere destan olan övgüsünün yazıya geçirilmiş halidir. Bu kahramanın toplumda karşılığı vardır. Melik Dânişmend Gazi menkıbelerinin yazıya geçirilmesi bile halk arasındaki şöhretinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki, onun kahramanlığı ve savaşlarına dair anlatıların XVII. yüzyılda bile varlığını sürdürdüğünü biliyoruz. O halde devlet teşkilatına dair unsurlar bir liderin savaşıllığı etrafında anlatılan hikâyede varlık gösterebilir. Biz bu düşünceyle şöyle bir yöntem takip ederek çalıştık: Önce metni baştan sona yeniden okuyarak müesseseye dair unsurları tespit ettik. Ardından da bunları gruplandırarak inceledik. Tarihçi, kaynağını tenkide mecburdur. Geçmişten kendisine ulaşan kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağına karar vermeye çabalamak bu cümledendir. Biz de elimizdeki metni bu düşünceyle sorgulamaya gayret ettik.

Dânişmendnâme³²² metninde devlet teşkilatı ile ilgili birçok unsur yer almaktadır. İdareye dair bu unsurlar metnin kahramanlık anlatma gayesinden dolayı daha çok askeriye konularını içermekle birlikte yönetime dair anlayış, yöntem ve devrin uygulamaları da açıkça görülmektedir. Konumuz açısından evvela devletin ifade ettiği anlamı incelemeliyiz. Dânişmendnâme'de devlet kelimesi bugünkü sözlük anlamları ile kullanılmıştır. Yani bir hükümet eliyle idare olunan siyasi topluluk, zenginlik, saadet ve talih. Burada bizi en çok ilgilendiren ilk anlamıdır ki diğer anlamlardan bağımsız değildir. Melik Dânişmend devlet sahibidir. Metinde birçok kere “Melik Dânişmend Devleti”³²³ ifadesi yer almaktadır. Aynı şekilde düşmanın siyasi organizasyonu da devlet olarak tanımlanır. “Kâfirlerin devleti”,

³²² Bkz. Irène Mèlikoff, *La Geste De Melik Dânişmend Étude critique du Dânişmendnâme*, Paris 1060, c. I-II; Şükrü Akkaya, “Kitab-i Melik Danişmend Gazi-Danişmendname”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. VIII, sayı 1-2, Ankara 1950, s. 131-144; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980, s. 258-260; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2015, s. 127; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979, s. 93-96; Ahmet Yaşar Ocak, “Dânişmendnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 478-480.

Metin, belirttiğimiz gibi okunmuş ve incelenerek yayınlanmıştır. Necati Demir, *Dânişmend-nâme*, Akçağ Yayınları, İstanbul 2004. Çalışmamızda bu yayını da kullandık. Ancak tarihçi gözüyle müessese tarihi açısından değerlendirme yapabilmek ve metni daha iyi anlayabilmek için yazma nüshayı esas aldık. Bu konuda bana yardım eden yüksek lisans öğrencim Kemal Akkurt'a teşekkür ederim.

³²³ Vr.189a, 215b, 223b.

“Narınur devletinde”³²⁴ gibi. Ayrıca devlet adının iyi anılması gerektiğine dair vurgular da vardır:

“Zihni devlet ki hoş adı anıla

Yavuz adı kalan katı yanıla”³²⁵ ifadelerinde olduğu gibi.

Devletli olmak da Tanrı ile ilişkilendirilir. Melik Dânişmend, kâfirle çetin bir savaş yaptığı günün gecesini ibadet ve Allah’a niyaz ederek geçirir. Bir ara uykuya dalar ve düşünde Battal Gazi’yi görür. Gazi ona şöyle seslenir: “N’içün melül olursun kim Hakk taâla sana devlet virmüşdür.” Ortaçağ Türk hakimiyet anlayışına uygun olarak Melik Dânişmend Allah tarafından seçilmiş kişidir. Ayrıca Melik Dânişmend’in devleti Sünnî İslâm halifesine bağlıdır, ondan icazet alır. Nitekim metinde halife büyük bir saygı ve hürmetle zikrolunur. Dânişmendli devletinin resmî ideolojisi de Sünnî İslâm’ı yaymak olarak gösterilir. Nitekim kahramanlarımızın yaşantıları anlatılırken bu hali bize gösteren unsurlara sıkça yer verilmiştir.

Vatan kelimesi de Dânişmendnâme’de bugünkü anlamıyla kullanılmıştır. Örneğin halifenin huzurundan Malatya’ya dönen Süleyman ve Eyyub’un getirdiği haber anlatılırken nazım parçada “karar itdi halayık ol vatanda”³²⁶ denilmektedir. Aynı şekilde yabancıların ülkesi de onun vatanı olarak tanımlanır. Vatandan ayrı olmak ve vatan kaybetmek kavramlarına yüklenen anlam da bugünden farksızdır: Olduk o mal mülk vatandan beri³²⁷.

Ele geçirilen bölgenin vatan yapılmasına dair de atıflar vardır. Örneğin Melik Dânişmend, Kaşan kalesini alınca “...bünyadın kazdı, taşını gavrina indirdiler. Ta kim kâfirler girü anda vatan tutmayalar”³²⁸.

Zaten Dânişmendnâme’nin yazılış amacı da bir coğrafyayı fetheden kahramanın hikayesini kayda geçirmek değil midir? Metindeki bütün destansı anlatıyı çıkarsak geriye zaten Türker’in Anadolu’yu vatan yapma uğraşlarının ifadesi kalır.

Dânişmendnâme’de bugün de idari tanımlama için kullandığımız coğrafi adlandırmalar yer almaktadır. Örneğin vilayet. İl ve vilayet kelimelerinin her ikisi de kullanılmıştır. “Vilayet-i Rum”³²⁹, “ol vilayet feth idüp”³³⁰, “Andan bu vilayet ve bu iller Canik’den yanadır”³³¹, “Dânişmend Gazi and içti kim bu vilayeti feth etmeyince karar itmeyelim”³³², vilayet çerisi”, “nice vilayet”³³³, “illere, şehirlere nâmeler gönderüp”³³⁴ gibi birçok örneği metinde görmekteyiz.

Şehir kelimesi de aynı şekilde bugünkü anlamına uygun olarak kullanılmıştır: “Bu şehirde”³³⁵, “Tokat şehrinden”³³⁶, “..kâfirlerün, çadırların ve esbâbların yağma itdiler. Anda

³²⁴ Vr. 57b, 126b, 129a.

³²⁵ Vr. 220b.

³²⁶ Vr. 6a, 29a.

³²⁷ Vr. 244b, 213b.

³²⁸ Vr. 89a. Başka bir *Dânişmendnâme* nüshasında vatan kelimesinin “yurt” şeklinde yazıldığını N. Demir’den öğreniyoruz. Bkz. Demir, *age.*, s. 136.

³²⁹ Vr. 9a, 62a, 135a.

³³⁰ Vr. 5a

³³¹ Vr. 9a

³³² Vr. 17a.

³³³ Vr. 64a, 17a, 262a. Ayrıca bkz. Vr. 77b, 109b, 172a, 223a, 240b, 248a, 262a

³³⁴ Vr. 170b.

³³⁵ Vr. 2b

³³⁶ Vr. 43b

şehri hisar idüp cenge turdılar”337, “şehir kavmi kamusu”338, “irişüp şehrin önüne kondular”339.

Şehir adları umumiyetle “Dükiyye yani Tokat”340, “Haraşna yani Amasiyye”341, “Kaşan yani Turhal”342, “Yankoniyye yani Çorum”343 örneklerinde olduğu iki dilli yazılmıştır. Ancak bizi burada asıl ilgilendiren şehir kelimesinin “idari bir yerleşim” kastetmek için kullanılmasıdır.

Halifelik makamının Ortaçağ Müslüman Türk devletleri için ifade ettiği anlamı ve müessese olarak işlevini Dânişmendnâme de de tespit edebiliyoruz. Siyasi ve askeri faaliyetlere meşruiyet sağlamak halifenin icazeti ile tam olarak mümkündür. Nitekim halife katına varan Eyyub ve Süleyman amaçlarını anlattıktan sonra onay almışlar ve bu onay halife tarafından verilen alâmetler ile taçlandırılmıştır: “Anda hilafet için iki alem yigirmi çift nakkare ve altın kösler ve Battal Gazi sancağın ve Ebü’l-Müslim âlemin bile virdiler”344 “..Melik için bir eyü at ve bir sancak virdi”345.

Ayrıca halifenin bu askerî faaliyetlere tamamıyla destek verdiği, onun maddi yardımı ile de gözler önüne serilir. Ayrıca halife, fethedilecek yerleri onların idaresine bahşeder ve karşılığında bir şey istemez. Hatta girilecek bu büyük işlerde şayet yardım gerekirse göndereceğini bildirir. Hilafet makamın ifade ettiği anlam burada açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kabulde halifenin veziri ve müneccimi de hazır bulunmuştu. Kabul merasimi de müesseseye dahil bir konu olarak metin de yer almaktadır346.

Vatanlarına dönen Süleyman ve Eyyub hilafet makamının onayını bir toplantı tertip ederek duyururlar. Cuma mescidindeki toplantıya çevre illerden de gelenler olmuş, beşaret kösleri vurulmuştur.347 Nevbetin bir versiyonu olduğunu düşündüğümüz bu seremoni meşruiyetin ilan alâmetidir. Cuma mescitlerinin teşkilat tarihi çalışmaları için anlamı büyüktür. Hükümdarlığın ilanı olan hutbeler bu mescitlerde okunurdu. İktidarın bildirisini ilan etme mekanı olarak karşımıza çıkan bu mescitler aynı zamanda halkın en çok bir arada olduğu bir günde haber alma merkezi olarak da iş görmekteydi. Artık geriye sadece harekete geçmek kalmıştır.

Metinde alâmetlerin varlığını sadece bu örnekte görmüyoruz. Görünür, bilinir kılma yöntemi olarak karşımıza çıkan alâmetler aynı zamanda müesseseye dair semboller de bize göstermektedir. Örneğin “tabl-asayış uruldu”348 Nastor tarafından beşaret çaldı”349. “Ahşama karib toz belirdi. Toz yarıldı içinden alemler, sancaklar çıkdı”350 “Buyurdı alemler,

³³⁷Vr. 71b-72a

³³⁸ Vr. 153b

³³⁹ Vr. 246a

³⁴⁰ Vr. 44a,

³⁴¹ Vr. 15a, 25a,29a.

³⁴² Vr. 2a,

³⁴³ Vr. 19a

³⁴⁴ Vr. 5b

³⁴⁵ Vr. 51b

³⁴⁶ Vr. 4b-5b

³⁴⁷ “Cuma mescidine gelip cem oldular

Beşaret köslerin çaldılar” Vr. 6a.

³⁴⁸ Vr. 43a

³⁴⁹ Vr.44a

³⁵⁰ Vr. 38a

sancaklar götürdiler”³⁵¹. “Buyurdı kös-i harbi urdılar”³⁵²“nakkare urdılar”³⁵³. “Alem dikdi nakkâre çaldı leşker”³⁵⁴ “Alemler getirüp meydana gelip saf bağladılar”³⁵⁵ örneklerinde olduğu gibi alâmetler savaş veya barışın ifadesi olabildiği gibi bayrak ve sancaklarda olduğu gibi aidiyet ve mensubiyet işareti olarak da kullanılmaktadır. Müesseseye dair alem ile ilgili metinde geçen bir diğer kelimedede alemdardır. Bilindiği gibi alem taşıyan görevliye “alemdâr” denir.³⁵⁶

Taht, tâc, bargâh, saray, hil’at gibi iktidara işaret eden alâmetlerin varlığını da metinde tespit edebiliyoruz.Bu alâmetler hakimiyet ifadesi için kullanılmıştır. Örneğin Bağdat’a giden Süleyman ve Eyyub, Halifenin sarayına vardılar³⁵⁷. Halife bu kabul merasiminde tahtında oturuyordu:

“Abanus arada taht kurdular çün

Ki alem zengibar olduydı o gün”³⁵⁸. “Halife avdan gelip tahta oturdu”³⁵⁹, “tahta geçüp oturdu”³⁶⁰

Bargâh kelimesi de huzur, anlamlarında kat kelimesi ile birlikte metinde yer almaktadır. “Melik Dânişmend huzuruna, bargâha geldiler”³⁶¹, “Melik Dânişmend katı”³⁶². Bir resmiyet de ifade etmektedir: “...Şattat katından gelirüz”³⁶³ ifadesinde olduğu gibi. Ayrıca huzurda saygı gösterme ritüeline de rastlıyoruz. Örneğin; Melikin huzurunda atlarından inip hizmet kılmalarının belirtilmesi gibi. ³⁶⁴ Hakimiyetle ilgili sembollerden biri olan hil’at de Dânişmendnâme de bu anlamına uygun olarak kullanılmıştır. Halife melik Danişmend’e ve Artuhi’ye de hil’atlar göndermiştir. ³⁶⁵. Hakimiyetle ilgili semboller bahsine unvân ve lâkapları da ekleyebiliriz. Hüdavend, penâh, padişah, sahibkıran, Sultan, Melik, Danişmend....³⁶⁶ metinde geçen unvân ve lâkaplardan bazılarıdır. Hem sembol hem de emir olarak ferman da metinde geçmektedir³⁶⁷.

Dânişmendnâme’de en çok yer alan unvân “Beg”dir. Beg kelimesi metinde tamamıyla bir iktidar anlatma maksadı ile kullanılmıştır. Bilindiği üzere beg, “küçük devlet başkanı, hakim, nüfuzlu kişi ve ileri gelen anlamlarında erkek şahıslar için bir unvândır”³⁶⁸. Bu anlamı ile ortaçağ Türk tarihi kaynaklarında da pek çok kayıt vardır.

Metinde öncelikli olarak şehir hâkimi, idarecisi için bu unvân kullanılmaktadır. Örneğin;

³⁵¹ Vr. 25b

³⁵² Vr.37b

³⁵³ Vr.33a

³⁵⁴ Vr. 33a

³⁵⁵ Vr. 30b

³⁵⁶ Vr. 23a,28b

³⁵⁷ Vr. 4a. Ayrıca bkz. 3a, 24a.

³⁵⁸ Vr. 6a

³⁵⁹ Vr. 4a, 17a.

³⁶⁰ Vr. 258a.

³⁶¹ Vr. 10a, 19a-19b, 30a. Ayrıca bkz. 23b, 24a.

³⁶² Vr. 95b

³⁶³ Vr. 77b

³⁶⁴ Vr. 77b

³⁶⁵ Vr. 51b ayrıca Vr. 5b.

³⁶⁶ Unvanlar için örneğin Vr. 22a, 27b.

³⁶⁷ Vr. 19b

³⁶⁸ N. Demir, *age.*, s. 396.

“Andan Sivasdos-ı Rumi ve Serhayil kardaşıdır. Gümenek ve Tokad’ın begleridir”³⁶⁹.

“Kal’a begi hasta idi. Nayib olan Ahmed...”³⁷⁰. “Canik begi, Amasiyye begi”, “Sinob begi”³⁷¹

Kendinden olmayan mevkidaşını da kendi terminolojisiyle tanımlayarak, Hristiyan şehir idarecisine de metinde beg denilmektedir³⁷² “Beg katı”³⁷³ ifadesi de resmiyet ifade etmektedir. Yönetim mekanizmasının ileri gelenlerinden kabul edilen begler ise önemsenen, fikrine müracaat edilen kimselerdir. Örneğin, “Şattat için beglere ne tedarik idelüm diye tanıştılar”³⁷⁴. Yeri gelmişken istişare ile karar almanın da müesseseye dair konulardan biri olduğunu belirtmeliyiz. “Andan meşveret idüp sözü bir yire kodular”³⁷⁵ ifadesi bunun bir örneğidir. Metinde istişare hakkında bir fikir edinmemize yetecek kadar misal mevcuttur. Bir nazımda şöyle denilmektedir:

“Baş u leşden püstelendi her taraf

Oldu bi-kıymet nice begler telef”

Beglerin tayin yoluyla göreve getirildiklerini de şu ifadelerden anlayabiliyoruz:

“Çün Tator bu hali görüp çeriye biş böldü ve her bölüğe bir beg diktiler”³⁷⁶

“Kara Tigin bunlara beg dikip”³⁷⁷

“Feth idüben anı çünkim döndiler

İçine hatip, imam, beg kodılar”³⁷⁸

Bu son ifadeden bir şehrin fethedilmesinden sonra oranın idaresinin nasıl yapılandırıldığını da öğrenebiliyoruz. Şehre hatip ve imam tayin olunuyor ki bu durum fethetme gayesine uygun düşmektedir. Amaç İslâm’ı yaymak olduğuna göre önceliğin bu müesseselere verilmesi tabiidir. Şehrin idarecisi olarak da bir beg atanır. Onun sivil ve askeri konularda şehrin en yüksek memuru olduğuna şüphe yoktur.

Ayrıca Müslüman olma şartı ile evvelden şehir idarecisi olanların mevkilerinde bırakılacağı vaadi de metinde çeşitli vesilelerle yer almaktadır. Örneğin Efrumiye yenilen atasına tavsiyede bulunuyor. Müslüman olmaya çağırıyor ve bu şekilde “tahtına beg”³⁷⁹olabileceğini söylüyor. Bir başka yerde ise; “Derhâl Melik buyurdı... Ya Şattat! Gel Müslüman ol, yine seni

³⁶⁹ Vr. 7a-7b.

³⁷⁰ Vr. 7b.

³⁷¹ Vr. 3a, 8a, 15a-15b, 46a.

³⁷² Vr. 29a.

³⁷³ Vr. 19a

³⁷⁴ Vr. 32b

³⁷⁵ Vr. 97a

³⁷⁶ Vr. 79b-80a.

³⁷⁷ Vr. 15a.

³⁷⁸ Vr. 77a.

³⁷⁹ Vr. 189a.

memleketine beg ideyim”³⁸⁰ ifadesi yer almaktadır. Hâkim olunan yerin idarecisini yerinde bırakmaya dair ortaçağ tarihinde bir çok örnek mevcuttur. Müslüman olmak şart koşulmuştur.

Fetih amaç ve gayesi ile girişilen askerî hareketlerde karşı tarafı önce teslim olmaya çağırma geleneği de şu şekilde anlatılmaktadır: “Melik Dânişmend çerisi ittifak idüp Nastor’a ve Şattat’a nâme yazdılar. Nâmede bunu yazdılar kim: “Nastor ve Şattat ki siz bilmiş olun kim ben Rum’a anun-ıçun helmedüm ki mal ve hazine cem idem. Dahı girü dönem. Belki bu illeri feth idüp islam itmeg için gelmişemdür. İmdi mektup size varıçak, imana gelip müsülman olup Tanrı’nun azabundan ve benüm kılıcımdan kurtulup yine yirünüze beg olasız. Eger yok dirsenüz sizden bir kişi diri komazam”³⁸¹. Nâme yollamak müessese konularına dahil olduğu gibi bu bildirim ile muhataba bir şans verilmiştir. Bunun sebebi de olumsuz cevap alınması halinde hareketin başlatan cihetinden meşru bir zemine oturtulma gayretidir.

Dânişmendnâme, kahraman bir savaşçıyı anlatmak amacıyla yazıldığı için tabii olarak en çok bilgiyi de askeri müesseseye dair konularda bulabiliyoruz. Metinde asker karşılığı olarak er, leşker, adem, server, asker, çeri, bahadır ve pehlivan kelimeleri kullanılmıştır³⁸². Ordu; “Melik askeri”, “İslam ordusu” İslam çerisi” ve “leşker-i İslam” şeklinde adlandırılır³⁸³. Bu ordunun askeri hedefi de kafir düşmanı yenip bölgeyi bir İslam memleketi haline getirmektir. Askerin sayısı onun katlarıyla ifade edilir. Asker karşılığı kullanılan kelimeler genel anlamı ile birbirinin yerine kullanılabildiği gibi bazı nüanslar da vardır. Örneğin “er” kelimesi daha vurgulu kahramanlık söylemi ifade eden cümlelerde kullanılmıştır. Kahramanlık, bir kavram olarak da “erlik” kelimesi ile adlandırılır. Bahadurluk da aynı anlama sahiptir³⁸⁴.

“Server”, çoğunlukla üst düzey askere, komutana işaret eder. Sorumluluğu daha fazla olan server ordunun karar alma ekibine dahildir. Örneğin şehir ileri gelenlerinden metinde “şehir uluları” diye bahsedilirken şehir idaresinden sorumlu server daha üst bir mevkie ifade eden bir anlamda kullanılır. Bu haliyle de şehrin idarecisi, önderidir. Server bu şekilde sıradan askeri adlandıran çeri, leşker, adem gibi kelimelerden de ayrılmış olur: “hedayi arz idüp serverler hil’atlerini giydiler”³⁸⁵.

Orduda kumandan olarak görev yapan askere “serdar” denildiğini de görmekteyiz. Bu mevkie kişinin tayin olunduğunu da anlıyoruz:

“Melik Ahmed için ferman oldu kim

İslam çerisine serdar olup..”³⁸⁶ Buradaki anlamıyla serdar, baş kumandandır.

Ordu kuvvetlerinin bir kısmından oluşan birliklerin kumandanları ise “çeri mukaddemi”, “çeri başı” şeklinde adlandırılır. Metinde kaydedilen bu mansıp sahiplerinin isimlerine de yer verilmiştir. Örneğin “Çeri mukaddemi Çavuldur Çaka’ydı”³⁸⁷. “Ve iki bin er dahi Çavuldur

³⁸⁰ Vr. 214b

³⁸¹ Vr. 171a.

³⁸² Metin içinde bir çok yerde geçen bu kelimeler için örneğin bkz. Vr. 34a, 35b, 37b, 38a, 39a-b, 45b, 46a, 47a-b, 48b, 49b, 50a-b, 51a- b..

³⁸³ Vr. 6b, 43b, 50a.,

³⁸⁴ Vr. 49b

³⁸⁵ Vr.6a.

³⁸⁶ Vr. 56b

³⁸⁷ Vr. 6b.

Çaka'ya virdiler. Ve iki bin er dahi Kara Togan'a virdiler ki deniz kenarından Karaman taglarından yana yürüyeler”388. Bu örnekler bize müessesenin varlığını açıkça göstermektedir.

Metinde ordunun kısımlarına dair kayıtlara da rastlıyoruz:

“Tutuban cümlesi bağladı rahtın

Alaylar bağlayıp yürüttü saffin”389

“..şol aç kurt koyuna girer gibi bölük bölük idüp kırarlardı”390

“Çeri alay alay, tulp tulp, bölük bölük gelüp geçerdı. Ol yazı içine kondılar...”391

Metindeki savaş tasvirleri abartılı anlatımlar ayıklandıktan sonra tarihçi için bir çok bilgi sunabilir. Savaş taktikleri, ordunun savaş hazırlığı, harp meydanında askerin düzeni, savaş anı ve askerin teçhizatı gibi başlıklar bu cümledendir. Ayrıca bu bilgiler askerin talimini de gösterir.

Dânişmendnâme’de bahsi geçen savaşlar bize gözümüzün önünde o anları canlandırma imkanı verecek kadar etkili ve çeşitli bir anlatımla ifadesini bulur. Bu anlatımlar metnin güçlü edebî yönünü de göstermektedir. Asker önce savaşa çağrılır. İçtima çağrısı gereğince belirlenen yerde toplanan asker komutanlarının emrinde “bölük bölük” ordu içinde yerini alır. Çok çeşitli silahlarla mücehhez asker bu toplanma yerinde sayılır:

“Kırk güne değin asker cem oldu, çeri arz ittiler. Kırk bin er hazır oldu”392. Burada arz etmek de bir müesseseyi göstermektedir. Kastedilen saymanın ordu mevcudunu tespit etmenin yanı sıra askerin halini, teçhizatını, erzak ve moralini kontrol etmek amacı da vardır.

Askerin kullandığı silahlara gelince; Dânişmendnâme’de devrin silah terminolojisi gösterecek kadar ifade vardır. Asker savaşa hazırlanırken “silahını giyer”393, “pür silah bir hale gelir”394. Er meydanında kuvvet göstermek silah kullanmadaki hünere bağlıdır. Kahramanlık göstergesi iyi savaşmaksa silah da bunun birincil aracıdır. Nitekim, “Tiz bana silah getirün, ben anlara erlik niçedür göstereyim”395 Eyerlenmiş at üstünde başında borkü396 olduğu halde hazır bulunan askerin kullandığı silah adları metne göre şunlardır: Ok ve yay, kılıç, sünü, kalkan, gürz, tığ, yarak, pulad, hançer ve kemend. Ayrıca ağır silah olarak çarh-ı ok ve mancınık397 da kullanılır. Ateş de başlı başına bir silahtır398

Ordu düzeni de şu şekildedir. Ordunun merkezi “kalb”dir. Kalbin iki yanını sağ ve sol cenah kuvvetleri oluşturur. Ordunun sevk ve idaresi savaş planının uygulanması merkezden

388 Vr. 10a. “çeri başı” için ayrıca bkz. 20b, 40a.

389 Vr. 33a.

390 Vr. 46a.

391 Vr. 202a

392 Vr. 6a.

393 Vr. 40a

394 Vr.35a

395 Vr. 53b.

396 Vr. 32a, 43a.

397 98b, 99a, 212a.

398 Silah terminolojisi için örneğin, bkz. Vr. 6a, 18a,21a-b, 22a-b, 23a, 26b, 27a, 28a-b, 30b, 31b,32a, 33b, 36a-b, 38b, 40b,41a-b, 42a-b, 43a, 45b...

yönetilir. Merkeze karargâh da denir³⁹⁹ Melik Dânişmend, başkumandan olarak burada yer alır. Diğer asker de saflar halinde görev yerlerinde dizilir.⁴⁰⁰ Ordunun kalbine yapılan hücumların savaşın kaderi üzerindeki etkisine de temas edilmiştir. Örneğin “yara yara safları kalbe varır”⁴⁰¹ şeklindeki ifadede de bu açıkça görülür. “Melik Dânişmend, Nastor kalbgahına irüp parekende kıldı”⁴⁰², “Çeriyi sağ koldan sol kola dökerlerdi”⁴⁰³ denilerek de ordu düzenine işaret edilmektedir.

Savaşta kullanılan taktiklere gelince, bunlar hakkında da Dânişmendnâme’den çeşitli bilgiler edinebilmemiz mümkündür. Örneğin genel savaştan önce iki tarafın asker çıkararak teke tek dövüşler yapmaları bunlardan biridir. Ordunun temsili bir şahsa yüklenmiştir ve şüphesiz izleyen askeri savaşa hazırlamak için de etkili bir yöntemdir. Her iki tarafın askerlerini moral olarak da tesir altında bırakacağı bellidir.

Melik Dânişmend’in kumandası altındaki ordunun Gürcü askerleri ile savaşının anlatıldığı bölümde bu sahne şu şekilde tasvir edilir: “...ol kavmi İslam’a davet iyledi. Kimse cevap virmedi. Bu kez at depdi, meydana girdi, er diledi. Gürçilerden Avkas adlu bir kafir meydana girdi.”⁴⁰⁴. Orduların savaşa tutuşmasından önce bir güç gösterisi seremonisine dönüşen, askerin üstünlüğünü ispatını amaçlayan teke tek vuruşmalara dair çok çeşitli örneklere Ortaçağ tarihi kaynaklarında rastlamaktayız.

Metinde anlatılan savaş taktiklerinden bir tanesi de sahte ricattır. Bu taktik önceden planlanarak uygulanmıştır:

“Artuhi eytdi: Girü dönelim, kaçar gibi olalım. Kâfirler bir miktar kapıdan ıraklaşalar”⁴⁰⁵ Metindeki anlatıya göre bu taktik uygulanınca kale halkının neredeyse tamamı bu sahte ricata inanarak Türk askerini kovalamaya çıkmıştı.

Savaş taktiği olarak başkaca hilelere de başvurulmuştur. “Melik eyitdi: İ Artuhi! Bu kal’ayı niçe alavuz? Artuhi eyitdi: İ server! Egerçi bu kala kiçüdü lakin muhkemdir. Meger bunu hile ile alavuz didi. Melik eyitdi: “Ben bu giçe ruhban tonına girüp kalaya varayım. İlla niçe ol kim siz dahı ardımca bile gelesiz”. Artuhi eyitdi: “Bu kalada bir kiçi deyr vardur ve anda bir büyük nakus vardır. Günde beş nevbet anı çalarlar. Şöyle kim anı depredesin. Biz hapuda hazır olup işidevüz içeri girevüz didi”⁴⁰⁶ Bu örnekte görüldüğü gibi savaşta izlenecek taktik bir askeri mecliste istişare edilerek karara bağlanmıştır. Ayrıca metnin çeşitli yerlerinde de fikir sormaya dair ifadeler vardır. Örneğin “Andan meşveret idüp sözü bir yire kodular”⁴⁰⁷

Düşman ordusu da çeşitli harb hilelerine başvurmaktadır. Örneğin “Rumiler hile idüp bezirgan suretinde biş yüz deveye sanduklar yükledüp her sandukun içine pür-silah bir kafir komuşlar”⁴⁰⁸.

³⁹⁹ Vr.85a.

⁴⁰⁰ Vr. 33a.

⁴⁰¹ Vr. 23a.

⁴⁰² Vr. 3a-3b.

⁴⁰³ Vr. 29a.

⁴⁰⁴ Vr. 33b

⁴⁰⁵ Vr. 53b

⁴⁰⁶ Vr. 52b

⁴⁰⁷ Vr. 97a

⁴⁰⁸ Vr. 7a.

Ordularda alem ve bayrakların mevcudiyetini da metinden anlıyoruz. Ayrıca türlü çalgı aletleri de da çeşitli sebeplerle kullanılıyordu. Bunlar arasında kös, tabl ve nakkare sayılabilir. Metinde bir savaş sahnesi tasvir edilirken bu çalgıların etkisi de şu şekilde ifade edilmektedir:

“At kişnemesi, erenler na’rası, kös ve nakkare avazı, kılıç şakuldısı, gürz küpüldüsü, cebe cevşen çakuldısı, ok fişuldusu, yay tınkuldısı..”⁴⁰⁹.

Savaş sahnesinin bu derece etkili anlatımı bize savaşın bütün seslerini duyurmakla birlikte aralarındaki farkları da hissettirmektedir. Çalgı aletlerinden kösün aynı zamanda zafer ilanı için de kullanıldığını metinden anlıyoruz. Bu kullanımı ile savaş esnasında galeyana getirmek, savaşma azim ve coşkusu verme sesinden ayrılarak bu defa kazanmanın gurur ve heyecanı ile düşman tarafı için yenilginin üzüntüsünü ifade etmektedir. Nitekim metinde bu his şu şekilde ifadesini bulmaktadır:

“Emonos lain gördü kim kös, nakkare avazı kaladan gelür, canına od düşdü”⁴¹⁰. Hatta Emonos bu üzüntüyle derhal saldırıya geçer. Ancak Melik Danişmend Gazi ile vuruşması onun sonu olur: “kafirun başı cevğandan çıkmış top gibi şunda gitdi”⁴¹¹.

Metinde gördüğümüz kadarıyla kös ve nakkâre genellikle birlikte kullanılıyordu. Nitekim bir çok yerde her ikisi beraber anılmaktadır⁴¹². Müjdeyi duyurmak için de nakkâre kullanıldığını “andan beşaret nakkaresin çaldılar, dua ve sena itdiler”⁴¹³ gibi ifadelerden anlıyoruz. Ayrıca savaşta muhabere için de davul kullanılıyordu. Örneğin savaşın bitişinin haber verilmesi için “tabl-ı asayiş uruldu”⁴¹⁴ şeklinde belirtilmektedir.

Askeri müesseseyi ilgilendiren ganimet konusu hakkında da metinde çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Örneğin “Andan kala içine girüp ol kadar mal ve hazine çıkardılar kim haddin Allah bilürdi. Melik buyurdu, çeriye bahş ittiler. Gaziler gayet toyım oldu. Şöyle kim vasfa gelmez. Bunlar toyumlukda ber-murad olmakta”⁴¹⁵ denilmektedir. Başka bir yerde ise “Mal ve hazinelerin cem idüp Melik Dânişmend katına getirdiler. Buyurdı ganimet malın gazilere bahş itdiler”⁴¹⁶

Ganimeti pay etmek baş kumandanın yetki ve sorumluluğundadır. Nitekim burada da ganimet Melik Dânişmend Gazi buyurunca dağıtılmaya başlanır. Ayrıca metinden zaferden hemen sonra, fazla beklenilmeden ganimet paylaşırma işinin halledildiğini anlıyoruz. Kaleler feth edilerek ganimet elde ediliyordu⁴¹⁷ ve bunlar arasında mal ve insan vardı:“Melik ol malını, gencini, esirini gazilere bahş ittiler”⁴¹⁸. Ayrıca ganimetten Halifenin payı da ayrılıyordu⁴¹⁹.

Dânişmendnâme’de devlet teşkilatına dair örnekler sadece buraya aldıklarımız ile sınırlı değildir. Bir bildiri konusu olacak kadar yer verdiğimiz unsurlara daha birçoğunu ilave

⁴⁰⁹ Vr.238a, metinde bir kez bu varakta “tüfeng” kelimesi de geçmektedir ve sesi “patıldı” şeklinde belirtilir. Hikayenin oluştuğu en eski döneminde ateşli silahlar yoktur. Bu durum elimizdeki nüshanın yazıldığı tarihle ilgili ilgilidir.

⁴¹⁰ Vr. 101b.

⁴¹¹ Vr. 101 b.

⁴¹² Vr.92b, 97a.

⁴¹³ Vr.95b

⁴¹⁴ Vr.128a, 140a.

⁴¹⁵ Vr. 86a

⁴¹⁶ Vr. 95b, 96b.

⁴¹⁷ Vr.69a.

⁴¹⁸ Vr. 68b.

⁴¹⁹ Vr. 55a.

edebiliriz. Hükümdarlık âdetleri, cellad, bekçi, kale ve bazı binalar, elçi, hacib gibi konular bu cümledendir. Ancak asıl önemli olan devrin anlayışı, önem atfedilen öğelerinin ifadesi, düşünce yapısı, yönetim şekli, eldeki varlıkların sevk ve idaresi gibi hususların Türkçe'den okunuyor olmasıdır. Sadece fethetmek kavramı bile metin baştan sona incelendiğinde dönemin devlet yönetim mantığını, hedef ve gayesini ortaya koyabilir.

SONUÇ

Dânişmendnâme Türk devlet teşkilatı tarihi çalışmaları için bizce kesinlikle bir kaynaktır. Çok zengin örnekler içerir. Ortaçağ Türk devlet teşkilatına dair sürekliliğin izleri sürülebileceği gibi devrin idareye ilişkin anlayışını da açıklamaktadır. Ayrıca daha önceki dönemlere ait kaynaklarımızın teşkilat ile ilgili verdiği bilgilerin Arapça ve Farsça olmasının yarattığı Türkçe terminoloji eksikliğini de büyük ölçüde giderebilir.

KAYNAKÇA

AKKAYA, Şükrü, “Kitab-i Melik Danişmend Gazi-Danişmendname”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt VIII, sayı 1-2, Ankara 1950

CAHEN, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1979

Dânişmendnâme, İstanbul Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Numara 441

DEMİR, Necati, Dânişmend-nâme, Akçağ Yayınları, İstanbul 2004.

KÖPRÜLÜ, Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1980

LEVEND, Ağâh Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 2015

MÈLİKOFF, Irène, La Geste De Melik Dânişmend Étude critique du Dânişmendnâme, Paris 1060, c. I-II.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Dânişmendnâme”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt VIII.

**DÂNİŞMEND-NÂME'DE YER ALAN MANZUMELER ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**
Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı Nazık

ÖZET

Dânişmend-nâme, Anadolu'nun bir bölümünün Müslüman Türk yurdu haline gelmesinde aktif rol alan ve Dânişmendliler Devleti'nin kurucusu olan Dânişmend Gazi ve arkadaşlarının yaptıkları fetihlerin, Müslüman Türkler ile çoğunlukla Hristiyan Rumlar (Bizans) arasındaki mücadelelerin anlatıldığı bir destandır. Menkıbevi anlatımın hâkim olduğu bu eser, Anadolu'da gaza ruhunun ve cihat anlayışının yerleşmesi bakımından önem arz ettiği gibi, dönemin tarihi, kültürü, dili ve edebiyatını aydınlatması açısından da son derece önemli bir kaynak niteliğindedir.

11. yüzyılda yaşamış bir Türk kahraman etrafında teşekkül eden menkıbelerin derlenmesiyle oluşturulan bu eserin elimizdeki nüshaları Tokat Kalesi dizdarı Arif Ali tarafından yazılmış metne dayanmaktadır. İlk olarak Mevlânâ İbn-i Alâ'nın telif ettiği bu destana, eseri ikinci kez yazan Arif Ali manzumeler eklemiştir. Yaklaşık olarak 14. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bu eserin nesir kısmı kadar, nazım kısmı da dönemin tarihi, kültürü ve şiir anlayışı hakkında bilgi vermesi yönünden dikkate değerdir. Dolayısıyla bu çalışmada Dânişmend-nâme'de yer alan manzumeler, bilhassa muhteva özellikleri itibarıyla, yer yer şekil özellikleri ve kendinden önceki yahut sonraki dönemde yazılmış manzum eserlerle olan irtibatı yönüyle de bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Dânişmend-nâme'deki manzumeleri ve bu bağlamda Dânişmendliler dönemine ışık tutan bir eseri tanıtmak amacıyla yapılan bu çalışmada, söz konusu manzumeler, gerek tahlil yönteminden, gerekse anlama dayalı şerh yöndeminden yararlanılarak incelenmiştir. Bu vesileyle Anadolu sahasına ait ilk dönem eserlerinden birinin daha yakından tanınıp anlaşılması ve manzumelerin edebî değerinin ortaya konulması mümkün olmuştur.

GİRİŞ

Dânişmendliler devletinin kurucusu Dânişmend Gazi'nin kahramanlık hikâyelerinin ve savaşlarının menkıbevi tarzda anlatıldığı Dânişmend-nâme, dönemin tarihî olaylarına, sosyal hayat ve kültürel unsurlara yer vermesi bakımından önem arz eden bir destandır.

Battal-nâme ve Ebû Müslim-nâme'nin bir devamı niteliğinde olmakla birlikte, kahramanı Türk olan Anadolu'da meydana getirilmiş ilk Türk destanıdır. Kıssa-i Melik Dânişmend, Kıssa-i Dânişmend Gazi veya Kitâb-ı Melik Dânişmend adlarıyla anılan bu eser, 420 Dânişmend Gazi Destanı olarak da geçmektedir. Destan özelliği gösteren eser, İslamî unsurlar ve menkıbevi anlatımlar içermesine istinaden Farsçada "mektup, kitap, mecmua" anlamına gelen "nâme"⁴²¹ kelimesiyle birlikte Dânişmend-nâme adını almıştır. Böylece hayatı gaza ve cihat yapmakla geçen Dânişmend Gazi'nin adı etrafında yayılan hikâyeler Dânişmend-nâme olarak günümüze kadar gelmiştir.⁴²²

⁴²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Dânişmendnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 478

⁴²¹ Ahmet Doğan, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 940

⁴²² Selahattin, Döğüş, "Anadolu'da Gaza Geleneğinin Temel Kaynakları: Dânişmend-Nâme Örneği", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler*, Ankara, 2016, s. 346

Dânişmend-nâme'nin ilk olarak Mevlânâ İbn Alâ tarafından yazıldığı tahmin edilmekte⁴²³ ve gaziler arasında dolaşan menkıbelerin derlenmesi sonucu eserin 1245'te yazıldığı kabul edilmektedir. Ancak İbn Alâ'nın Türkçe olarak kaleme aldığı bu eserin hiçbir nüshası ele geçmemiştir.⁴²⁴ Eldeki Dânişmend-nâme nüshaları, İbn Alâ'nın eserinin Tokat Kalesi dizdarı Arif Ali tarafından yeniden elden geçirilerek ikinci defa kaleme alınmış biçiminden oluşmaktadır.⁴²⁵ Eserin, ikinci kez ne zaman yazıldığı konusunda da kesin bir tarih olmamakla birlikte, birçok araştırmacı 1360-61 tarihinde kaleme alındığı konusunda hemfikirdir.⁴²⁶

Arif Ali tarafından yazılan ve günümüzdeki nüshalara temel teşkil eden Dânişmen-nâme'de birtakım değişikliklerin yapıldığı bizzat kendisi tarafından ifade edilmektedir. Bu değişikliklerden en belirgin olanı, eseri sıkıcı olmaktan kurtarmak için ona manzumeler eklenmesi ve eserin on yedi meclis/fasıl halinde düzenlenmesidir. Gerek meclislerin başlangıç ve sonlarının şiirlerle ifade edilmesi gerekse her bir meclise ait metnin içerisinde duruma göre şiirlere yer verilmesi esere çeşni katmış ve tek düze olmaktan çıkarılan eserin hem şiirlerle süslenmesi hem de meclislere ayrılmasıyla okuyana bir kolaylık sağlanmıştır.

Eserin ikinci müellifi konumundaki Arif Ali "Hâtimetü'l-kitâb" bölümünde dili Türkçe olmasına rağmen karışık bir yazıyla bulunduğu bu eserin, yapraklarının eskimiş ve okunamaz bir halde olduğunu, anlaşılmaz vaziyette ve özet bir şekilde yazıldığını belirtmektedir. İçerisinde nazım olmaksızın sözünün çokluğundan, başında ve sonunda duracak bir yerinin yokluğundan yakınmaktadır. Okuyanın işini kolaylaştırmak, dinleyenlerin safa bulmasını sağlamak maksadıyla onu 17 fasla bölerek yazdığını, sözün evvelini beyitler ile ayırıp, meclisin sonunda da onu bir yadigâr olarak şiir ile tanzim ettiğini söylemektedir. Nüshası dört yüz yılı aşmış olan bu eserin Türkçe neşredildiğini, hikâyelerle dolu olup, baştan sona tam okunmayınca ondan bir kelamı bilmenin imkânsız olduğunu ve bu haliyle onu dinlemenin de güç olduğunu ifade etmekte,⁴²⁷ eser hakkında bilgi vermektedir.

Tarihî destan karakteri taşıyan Dânişmend-nâme'nin dil, edebiyat ve eserde işlenen motifler bakımından zengin bir özellik arz etmesinin yanı sıra, eserde hissettirilen psikolojik hava ve hâkim olan ruh da dikkate değerdir. Öte yandan kültür tarihi açısından faydalanılacak yönleri bulunan eser,⁴²⁸ Orta Anadolu ve Kuzey Anadolu'nun 11. yüzyıldaki durumu konusunda bilgi vermesi ve Dede Korkut Hikâyeleri'nin coğrafyasının hemen yanında yazılması bakımından çok önemlidir.⁴²⁹ Gayr-i Müslimlerle yapılan gazaların anlatıldığı dinî muhtevalı Dânişmend-nâme bu bölgenin ürünü olduğu gibi, millî muhtevalı Dede Korkut Hikâyeleri de 14. yüzyılda yine bu bölgeden derlenmiştir.⁴³⁰ Buna göre Dânişmend-nâme ve Dede Korkut Hikâyeleri arasında, gerek tarihi dönem ve coğrafi yakınlık itibarıyla gerekse manzum mensur karışımı bir halde yazılmış olmaları yönüyle, benzer tarafların olduğunu söylemek mümkündür.

⁴²³ Necati Demir, *Dânişmend-nâme*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 18

⁴²⁴ Ocak, "Dânişmendnâme", 478

⁴²⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 18; Ocak, "Dânişmendnâme", 478

⁴²⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 18; Ocak, "Dânişmendnâme", 478

⁴²⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 278-279

⁴²⁸ Şükrü, Akkaya, "Kitab-ı Melik Danişmend Gazi-Danişmendname", *DTCFD*, C. VIII, Ankara, 1950, s. 133

⁴²⁹ Selahattin, Döğüş, "Anadolu'da Gaza Geleneğinin Temel Kaynakları: Dânişmend-Nâme Örneği", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler*, Ankara, 2016, s. 346

⁴³⁰ Mustafa, Akkuş, "Danişmendlilerin Anadolu'nun Bilim ve Kültürüne Katkıları", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler*, Ankara, 2016, s. 293

Dânişmend-nâme'nin asıl metnini oluşturan nesir kısmı kadar, esere sonradan eklendiği anlaşılan manzumelerin de önem arz ettiğini belirtmek gerekmektedir. Zira söz konusu manzumeler dönemin edebiyatı ve şiir anlayışı hakkında bilgi verdiği gibi, tarihî ve efsanevi kahramanlar, tarihî hadiseler, sosyal ve kültürel hayat, dinî hususlar ve tasavvuf düşüncesine dair de önemli bilgiler içermektedir. Dolayısıyla bu manzumeleri çeşitli yönleriyle tanıtır değerlendirilerek maksadıyla tahlil yönteminden yararlanılarak şekil ve muhteva açısından böyle bir çalışma yapmaya gerek duyulmuştur. Çalışmaya temel teşkil eden kaynak olarak da Necati Demir tarafından hazırlanıp, 2004'te baskısı yapılan Dânişmend-nâme adlı kitap tercih edilmiştir.⁴³¹

Dânişmend-nâmede Yer Alan Manzumelerin Şekil Özellikleri

Nazım birimi, nazım şekli, vezin, kafiye ve redif konusu Dânişmend-nâme'deki manzumelerin şekil özelliklerini oluşturan başlıca hususlar arasında bulunmaktadır.

Nazım Birimi ve Nazım Şekli

Söz konusu bu manzumelerin nazım birimi beyittir. Nazım şekli olarak da çoğunlukla kafiye şeması “aa, bb, cc...” olan mesnevi şekli kullanılmış, 5 kez de “aa, ba, ca...” olarak kafiyelenen gazel şekli tercih edilmiştir.

Gazel nazım şekliyle yazılan manzumelerden birincisinin ilk (matla) ve son (makta) beyitleri aşağıda verilmiştir.

Meded ki bî-dil ü bî-yâr kaldum

Meded ki hasta vü bîmâr kaldum

Meded ki kamular yârine irdi

Bu ben bî-çâre vü bî-yâr kaldum⁴³²

Bu gazelin ilk beyti aynen, ikinci beyti de iki küçük değişiklikle tekrar etmektedir.

Meded ki halk içinde hor oldum= Meded ki halk içinde hôr oldum

Meded ki ‘ışk elinden zâr kaldum= Meded ki ‘ışk elinde zâr kaldum⁴³³

Gazel şeklinde kafiyelenen bir diğer şiirin ilk ve son beyti aşağıdaki gibidir, ancak şiirde üçüncü beyitten itibaren kafiyeyi oluşturan sesin bir hayli değişikliğe uğradığı ve böyle devam ettiği görülmektedir.

Elâ ey server-i şâh-ı mu‘azzam

Ki tapundur bu gün hakan-ı a‘zam⁴³⁴

⁴³¹ Eserin, aynı yazara ait daha güncel baskısı (Necati Demir, Danişmend Gazi Destanı, Ötüken Yay., İstanbul, 2018) ve farklı yazarlar (Mehmet Sert, Bekir Biçer) tarafından hazırlanmış baskısı olmasına rağmen, 2004 baskısının esas alınmasında, transkripsiyonlu olarak aslına uygun bir şekilde hazırlanması etkili olmuştur.

⁴³² Demir, *Dânişmend-nâme*, 70

⁴³³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 74

⁴³⁴ Asıl metinde bu kelimenin “â‘zam” şeklinde yazıldığı görülmektedir. Hâlbuki kelimenin aslında a harfinin üzerinde uzatma işareti bulunmamaktadır. Bu ve benzeri kelimelerin üzerine konulmuş olan uzatma işareti kaldırılmış, çoğunlukla faydalanılan kaynaktaki şekli benimsenen örnek şiirlerde bu gibi kısmi değişiklikler yapılmıştır.

Bu ‘âciz bendenün bil i şehinşâh

Du‘âsı bu-durur Va’llâhu a‘lem435

Gazel şeklindeki manzumelerden üçüncüsü “fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış olup, dört beyitten oluşmakta ve bu haliyle tamamlanmamış (nâ-tamam) bir gazel görünümünü vermektedir. Ancak diğer gazellerin aksine bunda gazeli söyleyen kişinin (Melik) mahlasının geçtiği görülmektedir.

Sevmişem ben Mustafâ’yı kim cihânun cânıdır

Evliyânun mihteri vu enbiyânun hânıdır

Bu Melik bi-çâre Hakk’dan ğayrıya kılmaz taleb

Çün bilür kim işbu dünyâ bâki degül fânıdır436

Gazel şeklinde olan dördüncü manzumenin ise vezni, diğer manzumelere nazaran farklıdır. Nitekim bu şiirde hezec bahrinin “mefâ‘ilün/mefâ‘ilün/mefâ‘ilün/mefâ‘ilün” kalıbı benimsenmiştir. Üstelik ilk ve son beyti verilen gazelin kafiyesi üçüncü beyitten itibaren yine ses değişikliğine uğramaktadır.

Şükürler olsun ol Allâh bana maksûdımı virdi

Bir araya gelüp bu dem elim hôş yârime irdi

‘Ayıb olmasun i dil-ber sana elim uzadursam

Senün ‘ışkun eli bu dem benim kulağımı burdı437

Beşinci gazelin vezni ve 6. beytin kafiyeyi oluşturan sesi farklılık arz etmektedir. Vezin müctes bahrinin “Mefâ‘ilün/Fe‘ilâtün/Mefâ‘ilün/Fe‘ilün(Fâ‘lün)” kalıbına uymakla birlikte, ilk tef‘ilesi kapalı heceyle başlayan yahut hece sayısı 13 olan bazı mısra veya beyitler olup, onlarda bu kalıbı uygulamak mümkün görünmemektedir. İlk ve son beyit şöyledir:

Di zikr it ol Çalabı Lâ ilâhe illa’llâh

Çü dir beg ü çelebi Lâ ilâhe illa’llâh

Gafletle geçdi ‘ömür bâri zikr-ile sür

Bakiyye-i rûz u şebi Lâ ilâhe illa’llâh438

Vezin

Araya farklı şiir kabilinden gazeller yerleştirilmek suretiyle klasik mesnevi şeklinin benimsendiği bu manzumelerde vezin olarak remel bahrinin “fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilün” ve hezec bahrinin “mefâ‘ilün/mefâ‘ilün/fe‘ülün” kalıbı kullanılmıştır. Bilhassa mesnevilerde çokça karşılaşılan bu iki kalıbın Dânişmend-nâme’deki manzumelerde de kullanılması, bunların klasik mesnevi formatıyla yazıldığını göstermektedir.

⁴³⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 106-107

⁴³⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 138

⁴³⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 152

⁴³⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 193

Muallim Cevdet nüshası esas alınarak hazırlanan Dânişmend-nâme'deki 106 manzumeden 61'inin "mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ülün", 27'sinin "fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün" kalıbıyla yazıldığı, 16 tanesinde de bu iki kalıbın beraber kullanıldığı belirtilmektedir.⁴³⁹ Ancak yapılan inceleme sonucunda 106 manzumenin 64'ünde "mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ülün", 24'ünde "fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün", 15 tanesinde her iki kalıbın, vezni problemlı gazel ve diğer iki gazelde ise farklı kalıpların kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bir örnek kabilinden verilecek olursa aşağıdaki beyitler aynı manzume parçasına ait olduğu halde farklı kalıpla yazılmıştır.

Kanı şimdi Melik ol ğâzilerle

Neler kılmış Melik gör ğâzilerle

Dîn yolına cânların vakf itdiler

Cânı başı Hakk'a kurbân itdiler⁴⁴⁰

Şairin, yer yer ulama, imale ve zihafa başvurmak suretiyle manzumeler üzerinde vezni genelde başarıyla uyguladığı görülmektedir. Ancak bunu bütün mısra ve beyitler için söylemek zordur. Zira bazı yerlerde vezin tutmamakta, hatta yukarıda geçen dördüncü gazelde olduğu gibi vezni bozuk olan mısra veya beyti farklı bir kalıba uydurma imkânı dahi olamamaktadır. Nitekim bu gazelin vezin itibariyle problemlı bazı mısraları veya kelimeleri bold olarak aşağıda verilmiştir.

Şarâb-ı vuslatı içmek dilersen zikr iyle

Ol Hâlik ü Gani Lâ ilâhe illa'llâh

Kamu ashâbla dün ü gün ider-idi

Gafletle geçdi 'ömür bâri zikr-ile sür

Bakiyye-i rûz u şebi Lâ ilâhe illa'llâh⁴⁴¹

Veznin bozuk olduğu mısralar yararlanılan kaynağın yazarı tarafından tespit edilmiş ve dipnot düşülerek belirtilmiştir. Ancak birkaç yerde vezin bozuk denilmesine rağmen vezinde herhangi bir kusurun olmadığı gözlemlenmiştir. Örneğin aşağıdaki mısralara vezin bozuk diye şerh düşülmüştür, ama vezinde bir problem gözükmemektedir.

Gelipdür adına "Levlâke levlâk"

Sen olmasan yaratmazdum dir eflâk⁴⁴²

Veznin bozuk olduğu bazı mısralar için de not düşülmediği tespit edilmiştir. Nitekim aşağıdaki beyitte ikinci mısramın bu haliyle vezni bozuk olsa gerektir.

Okıyan dinleyene âsân ola

Kıssa-i Melik ne noksân ola⁴⁴³

⁴³⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 49

⁴⁴⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 230

⁴⁴¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 193

⁴⁴² Demir, *Dânişmend-nâme*, 234

Şairin, Türkçe kelimelerde imale, Arapça ve Farsça kelimelerde zihaf yaptığını, medd ve ulamayı bazen kullandığını belirtmek gerekmektedir. Yer yer görülen vezin hatalarının ise müstensihlerden kaynaklandığı⁴⁴⁴ veya hatalı/eksik okumalar sonucu olduğu düşünülmektedir.

Kafiye ve Redif

Çalışmada yararlanılan kaynak Latin harfleriyle yazıldığı için modern Türk şiirinde benimsenen kafiye çeşitleri bağlamında konuya bakıldığında, manzumelerin kafiye itibariyle oldukça zengin bir çeşitlilik arz ettiğini söylemek mümkündür. Bilhassa zengin kafiye ve tam kafiye çokça kullanıldığı manzumelerde, bunun yanı sıra yarım kafiye, az da olsa cinaslı kafiye ve gerek kelime gerekse ek halinde redif ile yoğun olarak karşılaşılmaktadır.

Mâ-tekaddemden diyelüm bir haber

Key kulak ur işbu söze sen i yâr⁴⁴⁵

Hak-şinâs olan uyar ol hak söze

 Redif

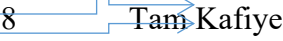
Zîra bakar görklüler görklü yüze⁴⁴⁶

Sabâh oldı çü bindi iki leşker

Biribirine oldılar berâber⁴⁴⁷ Tam Kafiye

Elün var u kolun kuvvetlü olsun

 Redif

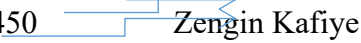
Hemîşe düşmenün mihnetlü olsun⁴⁴⁸ Tam Kafiye

Bu söze yok bilürsin hîd nihâyet

Uzın efsânedür inen beğâyet⁴⁴⁹ Zengin Kafiye

Çü subh irdi güneş yine cemâlin

 Redif

Cihân halkına gösterdi kemâlin⁴⁵⁰ Zengin Kafiye

Dahi bunların uvağı irisi

⁴⁴³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 279

⁴⁴⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 47

⁴⁴⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 250

⁴⁴⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 244

⁴⁴⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 180

⁴⁴⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 97

⁴⁴⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 115

⁴⁵⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 191

Cihâd itmeğe geldi her birisi⁴⁵¹ Tunç Kafiye

Çalap adın anup işlense işler

Müdâm ol hem sa‘âdet birle işler⁴⁵² Cinaslı Kafiye

Ki sohbet ehline hem gam gerekmez

Gözi yaşlu gerekdür gam gerekmez⁴⁵³ Redif

Kafiye ve redif konusunda bir hayli zengin çeşitlilik oluşturan manzumelerde zaman zaman herhangi bir kafiye ilişkisinin kurulamayacağı beyitlerle de karşılaşılabilir.

İdelüm du‘â ki rûhı ola şâd

Virbiyelüm hem Resûl’e salavât⁴⁵⁴

Gözsüz oldur münkir ola hak söze

Her bir işde buğz u kibr-ile tola⁴⁵⁵

Öte yandan birçok yerde art arda veya birkaç beyit sonra tekrar eden kelimelerle -örneğin imân⁴⁵⁶ kelimesi- kafiye oluşturulduğu dikkatten kaçmamaktadır. Söz konusu manzumelerin kafiye açısından iyi durumda olduğunu belirtmekle birlikte, kafiye kusuru denilebilecek türden eksikliklerle de karşılaştığını ifade etmek gerekmektedir.

Dânişmend-nâme’deki Manzumelerin Muhteva Özellikleri

Dânişmend-nâme’de geçen şiirlerin sanat endişesiyle yazılmadığı, başta Allah ve Hz. Peygamber olmak üzere, devrin halifesi, Battalgazi gibi otoritelerden güç alarak daha ziyade halkın maneviyatını sağlamlaştırmak, gaza ruhunu yerleştirmek ve cihada teşvik etmek gayesinin güdüldüğü görülmektedir. Din ve tasavvufî muhtevanın yanı sıra içtimai konular, tabiat ve kozmik âleme dair hususlar ve birey olarak insan da manzumelerde ele alınmaktadır.

Din-Tasavvuf

Dânişmend-nâme’deki şiirlerin ağırlıklı noktasını din oluşturmaktadır. Dinî unsurların yoğun olarak kullanıldığı eserde yer yer tasavvufî konu ve kavramlara da değinilmektedir.

Dinle ilgili olarak başta Allahu Teâlâ; varlığı, birliği, yaratıcı oluşu, gücü, kudreti, isimleri, merhameti, bağışlayıcılığı yönüyle çokça söz konusu edilmektedir. Evvela Allah’ın dile getirilmesini, dert ile Allâhu ekber denilmesini, söze O’ndan başlanmasını ve Allah adı anılmaksızın hiçbir işin temiz olmayacağını söyleyen şair, adeta Süleyman Çelebi’nin “Allah adın zikredelim evvelâ/Vâcib oldur cümle işde her kula; Allah adın her kim ol evvel ana/Her işi âsân ide Allah ana”⁴⁵⁷ mısralarıyla başlayan Mevlid’inin ilk beyitlerini çağrıştırmaktadır.

⁴⁵¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 105

⁴⁵² Demir, *Dânişmend-nâme*, 103

⁴⁵³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 114

⁴⁵⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 215

⁴⁵⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 244

⁴⁵⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 146

⁴⁵⁷ Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesilet-ün-Necât)*, Haz. Faruk K. Timurtaş, MEB Yay., İstanbul, 1990, s. 4

Bu manzumelerin Mevlid'den önce yazıldığı düşünülürse, Süleyman Çelebi'nin bu eseri görmüş ve bundan etkilenmiş olabileceği fikri akla gelmektedir:

Evvel Allah'ı getürelüm dile

Diyelüm Allâhu ekber derd-ile

Dahi andan başlayalum söze biz

Allah adınsuz her iş olmaz temiz⁴⁵⁸

Kerim, Cemil, Zü'l-celâl, Kadim, Lem-yezel, Lâ-yezâl, Hâlik, Rezzâk, Girdigar,⁴⁵⁹ Rahîm, Hâkim-i Mutlak,⁴⁶⁰ Kâdir, Hallâk, Mevlâ, Sultân-ı alâ,⁴⁶¹ Çalap, Kebîr, Hakîm, Râzık, Sübhân, Bâri,⁴⁶² İlâh, Hayy u Kayyum, Ebed, Allâhu's-Samed,⁴⁶³ Kerîm, Sabûr, Ğafûr⁴⁶⁴ olmak üzere Allahu Teâlâ'nın birçok isminin manzumelerde geçtiği, hatta bazılarının tekrar tekrar zikredildiği görülmektedir.

Âlemi yokluktan yaratıp,⁴⁶⁵ bir düzen ve şekil üzere bina eden Allah, hem altı günde onu var etmiştir. Arş, kürsi, cin, insan, deniz ve kara gibi baştanbaşa her yaratılmış olan varlıklar O'nun sanat eseridir. Bu itibarla şair gelip, az veya çok, bu durumu ikrar etmemizi istemekte, "Tanrı birdir O'ndan başka Tanrı yok" demektedir. Buna göre aşağıdaki ilk beyitle âlemin altı günde yaratıldığını haber veren ayetlere⁴⁶⁶ atıfta bulunulmakta; son beyit ise Mevlid'de yer alan "Bâri ne hâcet kılavuz sözi çok/Birdür ol kim andan artuk Tanrı yok"⁴⁶⁷ şeklindeki beyti anımsatmaktadır. Dolayısıyla manzumelerdeki bazı ifadelerin Mevlid'de de geçmesinin tesadüfi olmadığı düşünülmektedir:

'Ademden 'âlemi bünyâd kıldun

Hem altı günde hep icâd kıldun⁴⁶⁸

Sun'idür her yaradılmış ser-te-ser

'Arş u kürsi cinn ü ins ü bahr u ber

Gelüben ikrâr idesiz az u çok

Tanrı birdür andan artuk Tanrı yok⁴⁶⁹

Manzumelerde Hz. Peygamber'e çokça salâvât getirilmesi istenmekte, bu sayede onun şefaatine mazhar olunacağı, baht ve saadetin elde edileceği⁴⁷⁰ söylenmektedir. Güneş ve ay onun yüzünün nurundan olup, her fakir ve zengin vasfı âlemden yüce olan Hz. Peygamber'e kul (bende) olmuştur. Hz. Peygamber'in güzelliğine ve yüceliğine vurgu yapılan aşağıdaki

⁴⁵⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 59

⁴⁵⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 277

⁴⁶⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 159

⁴⁶¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 245

⁴⁶² Demir, *Dânişmend-nâme*, 80, 103

⁴⁶³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 101

⁴⁶⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 277

⁴⁶⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 132

⁴⁶⁶ Kur'an-ı Kerim: Araf, 7/54; Yunus, 10/3; Hud, 11/7; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Kaf, 50/38; Hadid, 57/4

⁴⁶⁷ Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesilet-ün-Necât)*, 8

⁴⁶⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 101

⁴⁶⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 225

⁴⁷⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 59

beyitte güneş-bay, ay-yoksul kelimeleri arasında bir irtibatın olduğunu ve beyitte düzensiz leff ü neşr sanatı yapıldığını söylemek mümkündür. Zira ay, ışığını güneşten aldığı için alan el (yoksul) konumunda, güneş ise ışığını aya verdiği/yansıttığı için veren el (bay-zengin) konumundadır:

Yüzi nûrından anun güneş ü ay

Kul olmuşdur ana her yohsul u bay471

Dün, bugün bize kılavuz olan ve sözü dertlilere bizzat şifa olan Hz. Muhammed'in bir adı da Mustafa olup,472 cin, insan, peri, âdem, hâsılı bu cümle âlem henüz yok iken Beşir, Şâhid, Mahmûd ve Ahmed isimlerine de sahip olan Hz. Muhammed'in nurunun gerçek manada var olduğu dile getirilmekte, aynı zamanda tasavvuftaki Hakikat-i Muhammediye, Nur-ı Muhammedi anlayışına atıfta bulunmaktadır. Nitekim bu anlayışa göre Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa (taayyün-i evvel/taayyün-i hubbî) Muhammedî hakikat (ruh), nur-ı Muhammedî var olmuş, zuhur etmiş ve bütün mahlûkat bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır.473 Dolayısıyla varlığın ortaya çıkışına sebep Hz. Peygamberdir. Zaten bir hadiste Hakk, "Sen olmasan sen olmasan âlemleri yaratmazdım"474 demekte, bu yeryüzü ve feleklerin onun uğruna yaratıldığını bildirmektedir:

Henüz kim yoğ-ıdı bu cümle 'âlem

Ne cinn ü ins ü ne peri ne âdem

Hakikat var-ıdı nûr-ı Muhammed

Beşir ü Şâhid ü Mahmûd u Ahmed475

Ol Muhammed'dür ki Hakk levlâk dir

Senün içündür bu yir eflâk dir476

Eserde geçen manzumelerde Hz. Peygamber'in rüyada görülüp ondan manevi destek almak, duasına mazhar olmak suretiyle kâfirlere üstünlük sağlanacağı da söylenmektedir.477 Hatta Hz. Peygamber'in kendisi son peygamber olduğu gibi, tebliği ile yükümlü olduğu din de hakiki ve son din olup, şüphesiz diğer dinler neshedilmiş, geçerliliği kalmamıştır. Bu dine ve ona inanan kişi, cehennemden emin olacak, azap görmeyecektir:

Dîn Muhammed dinidür bilün hemân

Gayrisi mensûh olupdur bî-gümân478

Dîn Muhammed dînidür bilgil yakın

İnanan olur cehennemden emîn479

⁴⁷¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 72

⁴⁷² Demir, *Dânişmend-nâme*, 88

⁴⁷³ Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muahmmediyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 180

⁴⁷⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, C. II, Thk. Yûsuf b. Muhammed el-Hac Ahmed, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, Dimeşk 2001, s. 191 (١٩١)

⁴⁷⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 89

⁴⁷⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 89

⁴⁷⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 168, 238

⁴⁷⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 155

Hız. Peygamber'in yanı sıra, bilhassa Kur'an'da ismi geçen peygamberlere de değinildiği görülmektedir. Hız. Âdem, dostluk ve millet sahibi oluşuyla Hız. Halil (İbrahim), kurbanlık oluşuyla Hız. İsmail, saf-temiz güzel yüzüyle Hız. Yusuf, Allah ile sırdaş olması yönüyle Hız. Musa, güzel sesiyle Hız. Davud, hikmet bilgisiyle Hız. Mesih söz konusu edilmektedir.⁴⁸⁰ Aşağıdaki beyitlerde ise dünyanın geçiciliği nazara sunularak âlemin Süleyman'a vefa kılmadığı, Davud, Nuh ve Âdem'in, Musa ve İsa'nın, Allah'ın habibi-Mahmud-Muhammed-Ahmed'in nerede olduğu sorulmaktadır:

Süleymân'a vefa kılmadı 'âlem

Kanı Dâvûd kanı Nuh kanı Âdem

Kanı Mûsâ vü 'Îsâ kanı Ahmed

Habîbu'llâh u Mahmûd u Muhammed⁴⁸¹

Dânişmend-nâme'nin yazılmasındaki temel gayenin cihat anlayışını ve gaza inancını yerleştirmek, güçlendirmek ve bu inanç doğrultusunda Müslüman Anadolu halkını, alpler ve alperenleri savaşa teşvik etmektir. Anadolu'da gaza düşüncesinin yayılıp gelişmesinde en önemli kaynaklardan birinin Dânişmend-nâme olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁸² Dolayısıyla manzumelerde de gaza ruhunu canlı tutmaya yönelik ifadelere ve cihat etmenin bir ibadet, bunun neticesinde gerçekleşmesi muhtemel ölümün bir şehadet olduğu inancını ortaya koyan beyitlere rastlanmaktadır. Nitekim Allah'tan yardım ve destek beklentisiyle hareket eden gaziler, Rum ilinin fethinin müyesser kılınıp, buradaki kâfirleri Müslüman etmek suretiyle bu coğrafyanın İslam ile dolmasını arzulamaktadırlar. Gazilerin bu ülkü ile hareket ederek gece gündüz durup dinlenmeden çalıştıkları ve Rum'da almadıkları az bir yerin kaldığı belirtilmekte, dolayısıyla Anadolu'nun büyük bir kısmının fethedildiği dile getirilmektedir:

Bize 'avn u 'inâyet senden ola

Dilerüz Rûm ili islâmla tola

Müyesser idesin ki feth idevüz

Bu kâfirleri islâm ehli idevüz⁴⁸³

Giçe gündüz çalışup turmadılar

Rum'da yir az kaldı kim almadılar⁴⁸⁴

Can ve tenlerini feda edip, din uğruna bu bedenlerini ortaya koyarak canlarını veren gazilerin, canla başla yaptıkları bu cihadın karşılığında ilâhî cemale mazhar oldukları ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra -şair kendine hitapla- şehit olanların bedeninin yerde yattıkça çürümeyeceği inancına atıf yapmakta, bunu böyle bilmesi gerektiğini söylemektedir. Zira bir

⁴⁷⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 234

⁴⁸⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 98

⁴⁸¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 240

⁴⁸² Selahattin, Döğüş, "Anadolu'da Gaza Geleneğinin Temel Kaynakları: Dânişmend-Nâme Örneği", 338

⁴⁸³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 100

⁴⁸⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 150

ayette, “Allah yolunda öldürülenlere ‘ölüler’ demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.”⁴⁸⁵ diye buyurulmakta, şehitlerin ölmediği bildirilmektedir:

Kamu kılmışuz fidâ biz cân u ten

Cân virelüm dine nedür bu beden⁴⁸⁶

Çünkü anlar cân u baş oynadılar

Hakk cemâlini ‘ivaz avladılar

Yirde yatdukça bil anlarun teni

Şöyle bil çürümez ey cânum cânı⁴⁸⁷

Manzumelerde münacat ve dua tarzı ifadelerle çokça karşılaşıldığını belirtmek gerekmektedir. Kolunun kuvvetli, bileğinin sağlam, dileğinin müyesser, Hakk’ın izniyle muradına nail olması ve kıyamete dek adının anılması⁴⁸⁸ yönünde kendisine duada bulunan Melik Gazi’nin dertten beri olup elem görmemesi, cihan önderlerinin başı olması talep edilmektedir:

Elem görmeyesin dertden beri ol

Cihân serverlerinin serveri ol⁴⁸⁹

Manzumelerde cennet, cehennem ve diğer bazı kutsal mekânların zikredildiği vakidir. Buna göre aşağıdaki beyitlerde şair, “Allah’tan başka ilah yoktur (Lâ ilâhe illallâh)” demenin ebedilik yurdu (dâr-ı huld)⁴⁹⁰ olan cennete girmeye vasıta ve kurtuluşun sebebi olduğunu belirtmektedir. Nitekim -“Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed Allah’ın Rasulüdür diye şehadet eden kimseye Allah cehennemi haram kılar.”⁴⁹¹ şeklindeki hadis ve benzeri hadisler de nazara sunularak- Hz. Peygamber, “cennete girmek için “Lâ ilâhe illallah”ı gönül rahatlığı ve doğruluk ile söyle” demiştir:

Budur hem vâsıta cennete girmeklige

Necâtınun sebebi Lâ ilâhe illa’llâh

Safâ vü sıdk-ıla söyle ki cennete giresin

Nite kim didi nebi Lâ ilâhe illa’llâh⁴⁹²

Destanda Müslümanların karşısında, bilhassa Hristiyan Rumlar (Bizanslılar) bulunduğu için başta Hristiyanlığa dair “vuftus (vaftiz), tütsü, zünnar, keşiş, papas, haç, çan”,⁴⁹³ “Mesih, Meryem, İsa”⁴⁹⁴ gibi kavram ve isimler geçmektedir. Daha da ötesi “Lât, Menât, Hübel, Hüzülâ, Uzzâ” gibi put isimleriyle, “nârınur, ateşkede” gibi Mecusiliğe dair kavramlarla ve

⁴⁸⁵ Kur’an-ı Kerim: Bakara, 2/154

⁴⁸⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 166

⁴⁸⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 248-249

⁴⁸⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 138, 209, 256

⁴⁸⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 209

⁴⁹⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 59

⁴⁹¹ Müslim, İman 46, 47

⁴⁹² Demir, *Dânişmend-nâme*, 193

⁴⁹³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 85

⁴⁹⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 234, 262

“Şattat, Nastor, Hiristo, Nedveste, Nemrûd, Şelûlâ, Melûlâ”⁴⁹⁵ kabilinden isimlerle karşılaşmaktadır. Sapkın dinleri zapta gelmez mezheb ve ayinleriyle kâfirlerin her birinin kendi önem verdiği varlıktan bir şey umup, istediği belirtilmektedir:

Hem Mesih’den yârı diler kimisi

Kiminün Meryem’den olur umusu

Nârınûr’dan kimisi kılur taleb

Kimisi putdan umar fursat ‘aceb

Kimi haçdan kimisi Lât u Menât

Kimisi umar Hübel’den mu‘cizât

Her birinün ğâyet azğun dinleri

Zabta gelmez mezheb ü âyinleri⁴⁹⁶

Manzumelerde az da olsa doğrudan tasavvufî kavramlara değinildiğini söylemek mümkündür. Nitekim mutasavvıflar gönül ehli, mana ehli⁴⁹⁷ olarak anılmaktadır. Bunun yanı sıra, büyük cihat olarak görülen nefis ile mücadele eylemek ve cehd edip (mücadele) onu Müslüman etmek gerektiği, yarın ilâhî cemali görmenin, onu anmak (zikir) ve bu dünyada nefis gazasıyla zarilenmekle gerçekleşeceği ve Padişah’ın hazretini görünce (rüyet) cennetin bütün maddi nimetlerinin unutulacağı ifade edilmektedir:

Sen de nefis-ile ğazâ eyleyü gör

Cehd idüp anı müsülmân ide gör⁴⁹⁸

An anı kim göresin yarın dizâr

Nefs ğazâsıyla olursan bunda zâr

Unudasın kamu uçmak ni‘metin

Göricegez pâdişâhun hazretin⁴⁹⁹

Tasavvufta asıl maksat Hakka vuslatı gerçekleştirmektir. Bu gaye ile hareket edenin yegâne endişesi Hakkın vuslatıdır.⁵⁰⁰ Vuslat şarabını içmek dileyenin, zikreylemesi lazımdır.⁵⁰¹ Can kuşunun aslına rücu etmesi için ten kafesinden kurtulması icap etmektedir.⁵⁰² Kişi, benliğinden kurtulup fenaya ermedikçe, beka yüzünü, yani cennette cemalullahı göremeyeceğini bilmelidir. Bu itibarla ancak Hakk yoluna can verip kendinden vazgeçen, cemali bulacak ve O cemal ile her şey mükemmelleşecektir:

Senligünden olmayınça sen fenâ

⁴⁹⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 85

⁴⁹⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 129, 260

⁴⁹⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 258-259

⁴⁹⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 230

⁴⁹⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 232

⁵⁰⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 167

⁵⁰¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 193

⁵⁰² Demir, *Dânişmend-nâme*, 276

Göremezsın bellü bil rûy-ı bekâ⁵⁰³

Hakk yolına cân viren bulur cemâl

O cemâl-ile bulur her şey kemâl⁵⁰⁴

Toplum-Sosyal Hayat

Manzumelerde toplum ve sosyal hayata dair birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Başta şahıslar, kahramanalar olmak üzere tarihi kişiliklerden, efsanevi İran kahramanlarından bahsedildiği, bazı şehirler ve mekân isimlerine yer verildiği, meclis ve savaş (bezm ve rezm) ile ilgili hususlara değinildiği görülmektedir. Bilhassa eserin yazıldığı dönemi aksettiren bazı kültürel unsurlara, dahası yemek kültürüne dair önemli bilgilere dahi ulaşılmaktadır. Birçok yiyecek ve içecek isminin manzumelerde geçtiği müşahede edilmektedir.

İsmi zikredilmese de dönemin halifesi,⁵⁰⁵ Ebu Müslim,⁵⁰⁶ Battal Gazi⁵⁰⁷ gibi manevi önder ve kahramanların yanı sıra, başta Melik Dânişmend Gazi ve bazı gaza arkadaşlarının da ismi söz konusu edilmektedir. Destanın başkahramanı olan Melik Dânişmend'in ismi birçok beyitte geçmektedir.⁵⁰⁸ Fetih hareketine Malatya'dan başlayarak Rum'a (Anadolu) gelip çok kale ve burç almış olan Melik Dânişmend, din yolunda nice gazalar eylemiştir:

Ol Malatiyye'den itmişdi hurûc

Rûm'a gelmiş alup ol kal'a vü burç

Din yolında ne gazalar eylemiş

Eylemiş Melik Dânişmend eylemiş⁵⁰⁹

Hz. Peygamber'in ve ehl-i beytin muhibbi⁵¹⁰ olan Dânişmend Gazi'ye rüyasında Hz. Peygamber, öleceğini haber vermekte ve vefat edeceği yerde defnedilmesi için arkadaşlarına vasiyette bulunmasını buyurmaktadır. Zira kâfirler tarafından tekrar alınacak olan o yerin, akabinde yine Müslümanların eline geçeceği ve Melik'in kabrinin bina edileceği, neslinin bu ili fethedeceği ve mescit yapıp burayı mamur hale getireceği, kabrinin bu yerde olmasındaki kerametini de bu olduğunu söylemektedir.⁵¹¹ Böylece Hz. Peygamber'in yönlendirmesi doğrultusunda hareket eden Melik, akabinde şehadet getirerek ruhunu teslim etmiş ve kelime-i şehadette kemal bulmak suretiyle ahiret âlemine gitmiştir. Gaziler ise ah u efgan edip ağlaşarak üzgün bir halde ona karşı son görevlerini yerine getirmişler, onu hemencecik kefenleyip namazını kılmışlar, defnedip kabrine koyarak ağzını sağlam yapmışlar, kabri belirsiz hale getirip üzerine Kur'an okumuşlardır:

Buldı çün Melik şahâdetde kemâl

⁵⁰³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 277

⁵⁰⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 184

⁵⁰⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 62

⁵⁰⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 153

⁵⁰⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 241

⁵⁰⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 82, 83, 104, 116, 125, 139, 146, 170, 244, 250, 259

⁵⁰⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 279

⁵¹⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 174

⁵¹¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 269

‘Âlem-i ‘ukbâya kıldı intikâl⁵¹²

Tîz kefenlediler anı ol zamân

Kıldılar namâzını dahi hemân

Defn idüp kabrine anı kodılar

Yapdılar ağzını muhkem kıldılar

İtdiler belürsüz anı ol zamân

Üstine Kur’ân okudılar i cân⁵¹³

Manzumelerde Melik Gazi’nin yakın gaza arkadaşlarından biri olup, Müslüman olmasına da vesile olduğu yiğit Artuhı⁵¹⁴ ile Artuhı tarafından İslamiyeti benimsemesi sağlanan Efrumiyye⁵¹⁵ ismine bir hayli rastlanmaktadır. Dânişmend-nâme’de Artuhı adı ile destanda yerini alan bu kahramanın, Alpaslan ve Melikşah’ın komutanlarından Artuk olduğu ifade edilmektedir.⁵¹⁶ Diğer gaziler, daha ziyade isimsiz kahramanlar olarak şiirlerde geçmektedirler. Nitekim bir beyitte ölünceye dek kâfire kılıç vurmaya ve küffarı kırıp geçirmeye, Melik önünde başlarını terk etmeye kararlı olan gaziler, eğer Allah kendilerine güç verirse, yolunda her dem canlarını vermek üzere Melik için baş ile canı sakladıklarını ifade etmektedirler:

Anun-çun sakladuk baş-ıla cânı

Ki yolunda virevüz her dem anı⁵¹⁷

Dânişmend-namede bilhassa Bizanslılarla olan mücadele anlatıldığı için Avız,⁵¹⁸ Şattat, Nastor, İdyavalas⁵¹⁹ gibi Hristiyan savaşçı yahut komutanların yanı sıra, Harkil Zâhid⁵²⁰ ve Biytir Aguş⁵²¹ isimli din adamlarıyla da yer yer karşılaşılmaktadır.

Bu manzumelede cihan sultanlarının cümlesinden üstün olması yönüyle Hz. Süleyman,⁵²² zenginliğiyle ünlü Karun,⁵²³ cömertliği ile nam salmış Hatem-i Taî,⁵²⁴ meşhur aşk hikâyesi Hüsrev ü Şîrîn’in kahramanlarından Şirin ve Perviz⁵²⁵ adına rastlandığı gibi, en dikkate değer hususlardan biri, efsanevi İran kahramanlarına ve İran mitolojisinde geçen diğer isimlere yer verilmiş olmasıdır. Nitekim Dahhâk, Zâl u Rüstem, Keyümeşe, Feridûn, Keykâvus, Keyhusrev, Ferruh, Dârâb, İskender, Hürmüz, Erdivân, Erdişir, Şâpûr, Nüşirivân, Fağfur, Hüsrev, Hâkân, Şaddâd, Kaysar, Cem, Efrasiyap, Cemşid, Rüstem, Kor,

⁵¹² Demir, *Dânişmend-nâme*, 270

⁵¹³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 271

⁵¹⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 75, 80, 81, 94, 149-150, 159, 186, 259

⁵¹⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 80, 81, 135, 150, 155, 159, 186

⁵¹⁶ Selahattin, Döğüş, “Anadolu’da Gaza Geleneğinin Temel Kaynakları: Dânişmend-Nâme Örneği”, 348

⁵¹⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 170

⁵¹⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 83

⁵¹⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 85

⁵²⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 81

⁵²¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 145

⁵²² Demir, *Dânişmend-nâme*, 275

⁵²³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 276

⁵²⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 107

⁵²⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 178, 275

Keykubâd⁵²⁶ ve hatta Emir Timur ile Sultan Bayezıd olmak üzere hepsi murada ermeden gitmişlerdir. Dolayısıyla bu dünyada bekanın olmadığı bilinmelidir:

Kamusı gitdi irmeden murâda

Bilesin ki bekâ yokdur burada⁵²⁷

Malatya'dan başlanarak yapılan fetihlerin söz konusu edildiği coğrafyadaki birçok şehir ismine de şiirlerde rastlanmaktadır. Malatiyye,⁵²⁸ Sivas,⁵²⁹ Dükiyye-Tokat,⁵³⁰ Sisiyye (Gümenek),⁵³¹ Haraşna (Amasya)⁵³² ve Mankuriyye (Çankırı)⁵³³ gibi şehirler eserin yazıldığı döneme ait isimler olup, bazıları günümüzde dahi aynı isimle anılmaktadır.

Manzumelerde sosyal hayatı yansıtan kültürel unsurlara da rastlanmakta, gelenek ve görenekler, örf ve adetlerle ilgili hususlara yer yer değinilmektedir. Gazilerin, sofranın kurulup, o dem yemek yedikleri ve Melik'in düğününü kutladıkları bildirilen beyitte, düğün yaparken, düğüne katılanlara yemek verme geleneği ve hatta Hz. Peygamber'in sünnetine atıfta bulunmaktadır. Yine, bir işe başlarken Allah'ın adını anıp besmele çekmek adettendir. Bunun yanı sıra yemek yendikten sonra akabinde dua etmek ve onun ardından salavat getirmek de gayet hoş ve güzel bir tavidir:

Yine hân dökülüp ol dem yidiler

Melik'ün düğünün kutluladılar⁵³⁴

Her kim evvel söyledi Allâh didi

Sözi evvelinde Bismillah didi⁵³⁵

Ta'âm ki yinse pes âhir du'âdur

Du'âdan sonra salavât revâdur⁵³⁶

Meclis ortamı, eğlence hayatını anlatan bazı beyitlerle karşılaşmak mümkündür. Nitekim dağılma davulunun⁵³⁷ dövüldüğü, sedasının her tarafa (çöl, bağ ve gönül) yayıldığı ve bir makam olan muhayyer perdesinden zurnanın çaldığı, yaşlı ve gencin ona kulak kabarttığı söylenmektedir. Böylece müzik ve eğlence ortamının sonunda bu çok güzel zevk, mutluluk ve anın verdiği rahatlıkla meclis ehlinin dinginleştiği anlatılmaktadır:

Dögüldi pes hemân-dem tabl u hâne

Sadâsı toldı sahra bâğ u câna

⁵²⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 274-276

⁵²⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 275

⁵²⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 62, 279

⁵²⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 67, 68

⁵³⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 104, 128, 241

⁵³¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 127, 241

⁵³² Demir, *Dânişmend-nâme*, 150, 185, 200

⁵³³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 186, 241

⁵³⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 223

⁵³⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 149

⁵³⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 221

⁵³⁷ "Tabl u hâne" ifadesi için "dağılma davulu" denildiğini söylemek mümkündür. Bkz. Mehmet Sert, Bekir Biçer, *Dânişmen Gâzi Destanı*, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 236

Muhayyer perdesinden ötdi zurnâ

Kim ana gûş tutdı pir ü bernâ

Pes âhir dindiler anlar dahi hem

Zihi zevk ü zihî şâdi zihî dem⁵³⁸

Maznumelerde savaşıla ilgili birçok hususa değinildiği görülmektedir. Kılıç,⁵³⁹ hançer,⁵⁴⁰ sünü (süngü),⁵⁴¹ ok,⁵⁴² yay,⁵⁴³ silah⁵⁴⁴ gibi savaş aletlerinin yanı sıra tabl,⁵⁴⁵ nakâre,⁵⁴⁶ kös,⁵⁴⁷ dühl, zil, bâm⁵⁴⁸ gibi savaşta askeri galeyana getirmek için çalınan müzik aletleri de geçmektedir. Öte yandan Melik'in savaşıla deyri (kilise) aldığı söylenen beytin hemen ardından o yerin içinde ne varsa ganimet ettiği ve dostlarına paylaştığı anlatılmakta, savaştan elde edilen mallar için kullanılan bir terimle karşılaşılmaktadır:

Ganimet itdi içinde ne kim var

Üleşdürdi kamu yârâna ey yâr⁵⁴⁹

Tekbir,⁵⁵⁰ tespih,⁵⁵¹ gül-bang (dua)⁵⁵² sesleri, naraları eşliğinde yapıldığı bildirilen savaşlarda gazilerin ok, yay, kalkan ellerinde ve Hakk'ın münacatı daima dillerinde olduğu halde, ibadet ruhuyla cihat ettikleri anlaşılmaktadır:

Kiminün ok yay kalkan elinde

Münâcâtı Hakk'un dâyim dilinde⁵⁵³

Dânişmend-name'deki manzumelerin dikkate değer taraflarından biri özellikle savaş sahnelerine ilişkin verdiği canlı tasvirler olsa gerektir. Okuyana adeta bu sahneleri yaşatan, böyle bir hisse kapılmayı sağlayan tasvirlerle karşılaşılmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitlerde, gazilerin, din düşmanlarından kimisini kılıçla parçaladıkları, sağ bırakmadıkları ve doğrayıp leşlerini yere serdikleri ifade edilmektedir. Kimin gövdesine süngü vurup, sanki bu gövdenin kalbur gibi delik deşik olduğu, başların kesilip, sinelerin dövüldüğü, leşten ötürü ayak basıp inilecek yerin kalmadığı, baş ve leşten her yerde yığın yığın tepelerin oluştuğu, atılan okların yağmur gibi döküldüğü bir savaş sahnesi anlatılmaktadır:

Kimini kılıç-ıla kılup pâre

Bir komazlar toğrayup leşin yire

⁵³⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 221

⁵³⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 75, 77, 89, 157, 170, 181, 215, 250, 254

⁵⁴⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 194

⁵⁴¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 77, 84, 153, 254, 257

⁵⁴² Demir, *Dânişmend-nâme*, 78, 179, 181, 254, 263

⁵⁴³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 179

⁵⁴⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 146, 210, 241, 257

⁵⁴⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 178, 221, 254, 257

⁵⁴⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 102, 178

⁵⁴⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 122, 178

⁵⁴⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 170

⁵⁴⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 115

⁵⁵⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 75, 153, 159, 178, 180

⁵⁵¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 178

⁵⁵² Demir, *Dânişmend-nâme*, 153, 180

⁵⁵³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 179

Kiminün sünü urıban gevdesin
Şöyle deler kalbur olmuş sanasın
Kesilüp başlar dögildi sineler
Leşden ayak basamaz kim ineler
Baş u leşden püşteler her yirde çok
Atılır yağmur gibi dökilür ok554

İnsan

Dânişmend-name'de yer alan manzumelerde genel olarak insanla ilgili ve ferdi anlamda insanın hallerine ilişkin beyitlerle karşılaşılacaktır. İnsan bir kader çerçevesinde hayatını sürdüren varlıktır. Dolayısıyla yazılan ne ise başa o gelecektir.⁵⁵⁵ Evveli bir katre nutfe olan, bir damla sudan (meni) yaratılmış bulunan⁵⁵⁶ insanoğlu; aciz, çaresiz bir varlık olup, birçok eksikliği ile beraber, her an hata yapma, günah işleme potansiyeline sahiptir. Bundan ötürü de ilâhî huzura eli boş çıkmaya ihtimali vardır.⁵⁵⁷ Buna binaen şair, "Ey Allah'ım! Sen güçlüsün ben zayıfım. Hakir, hor, miskin ve kırılғанım. Umarım rahmetinden nasip ersin. Bugün lütfuna eriştir, kahra salma." diyerek durumunu Rabbine arz etmektedir:

Hudâyâ sen kavisin ben za'ifem
Hakir ü hôr u miskin ü nahifem
Umaram rahmetünden ire behre
Bu gün lutfuna irgür salma kahra⁵⁵⁸

"Ben giderim adım kalır/Dostlar beni hatırlasın" diyen Âşık Veysel misali bu manzumelerde de "İnsan odur gidince bir ad koysun, halk onu iyilikle yâd etsinler" denmekte, insanın dünyada hoş bir seda bırakma, iyilikle anılma duygularına tercüman olunmaktadır. İnsan yapıp ettikleriyle değerlendirileceği için güzel bir ad bırakan, iyilikle, kötü bir ad ile nam salan da kötülükle anılacaktır. Bu itibarla iyi ve kötü kişinin adı çıkmakta, insan, amelleri doğrultusunda vasıflandırılmaktadır. Hoş adı çıkarmak yolunda gayret sarf etmek lazımdır. Hâsılı hoş ad ile anılmak ne güzel bir nimettir, yavuz adı kalan kesinlikle yanılmış demektir:

Âdem oldur gidicek koya bir ad
Eylüg-ile ideler halk anı yâd⁵⁵⁹
Eyü yavuz kişinin adı çıkar
Veli cehd iyle sen hōş adı çıkar⁵⁶⁰
Zihi devlet ki hōş adı anıla

⁵⁵⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 254

⁵⁵⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 262

⁵⁵⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 230

⁵⁵⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 136

⁵⁵⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 176

⁵⁵⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 232

⁵⁶⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 239

Yavuz adı kalan katı yanıla⁵⁶¹

Sevmek ve sevilmek, seven ve sevilen olmak gibi insani hallerden de bahis açılmaktadır. Artuhı'nın, Rûm'da Efrumiyye adlı bir kızı sevdiği,⁵⁶² âşık olanın yastığa başını koymadığı,⁵⁶³ bir sevgiliye âşık olan o kimsenin, sevgilinin yüzünü bir saat dahi görmese öleceği ifade edilmek suretiyle âşığın hal-i pür melali ortaya koyulmaktadır:

Ol ki bir mahbûbına 'âşık olur

Yüzini görmezse bir sâ'at ölür⁵⁶⁴

Edebiyatta sevgili, yüzünün aydınlık oluşu yönüyle aya benzetilmektedir. Buna göre şair, sevgilinin ay yüzünü görünce âşık olduğunu ve onun her sözüne kurban olmayı can u gönülden istediğini dile getirmektedir:

'Âşık oldum göricek ay yüzine

Kurbân olam ben anun her sözine⁵⁶⁵

Aşkın ve vuslatın daha ziyade beşeri boyutta gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim Artuhı Efrumiyye ile evlenirken, Melik Gazi de Gülnuş hanımla evlenip gerdeğe girmiştir. Gerdek gecesi huzura varmışlar, cana can kavuşmuş ve böylece beraber olmuşlardır:

Huzura vardılar ol giçe ey cân

Kavuşdı cânâ cân bir oldı yeksân⁵⁶⁶

Kozmik Âlem -Tabiat

Manzumelerde hem gökyüzü/felek, yıldızlar, güneş ve ay gibi kozmik âleme ilişkin hem de dünyaya dair birçok hususun söz konusu edildiği görülmektedir. Geceleyin lacivert çarh⁵⁶⁷ olan gökyüzünü yıldızlar süslemektedir.⁵⁶⁸ Talihle irtibatlı olarak çarh-ı felek tabiri kullanılmakta olup,⁵⁶⁹ bu çarh, kimi ki bir nefes hoş tutacak olsa ölçüt/sınır olarak ona bin tas ağu içirmektedir. Dolayısıyla bir an için rahat etmenin bedelinin bin tas ağu içmek olduğu anlaşılmaktadır:

Kimi kim bir nefes hôt tuta bu çarh

Ki bin tâs ağu içürür budur narh⁵⁷⁰

Gündüz olunca taht olarak düşünülen güneş (istiare) gökyüzünde seyrederken, ay ise tacını ateşe yandırmış ve kayboluvermiştir. Saltanat simgeleri olan taç ve taht kelimelerine yer verilen beyitte hilal şekliyle ayın başına adeta bir taç giydiği düşünülebilmektedir. Ancak ateş rengindeki güneşin doğuşuyla bu taç ateşe yanmış ve nihan olmuştur:

⁵⁶¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 240

⁵⁶² Demir, *Dânişmend-nâme*, 150

⁵⁶³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 230

⁵⁶⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 232

⁵⁶⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 145

⁵⁶⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 222

⁵⁶⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 90

⁵⁶⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 206

⁵⁶⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 212

⁵⁷⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 115

Felek tahtın göge bindürmüş idi

Kamer tâcın oda yandurmış idi⁵⁷¹

Şair, deniz ve gökyüzünün birleştiği ufuktan adeta denize gömülen güneşin, batışına dair bir tablo oluştururken; güneşin, deniz ve sema ufkunda gark olmakla birlikte nurunun yansımaları aya saldı, dolayısıyla ayın, ışığını güneşten aldığı da ifade edilmektedir:

Güneş gark oldu çün bahr u semâya

Velakin nûr-ı ‘aksın saldı aya⁵⁷²

Şimdi yenilen aşın birazdan lezzetinin kalmaması misali,⁵⁷³ ahiret katında bir hiç olan bu dünyaya, bugün konanın ertesi gün göçtüğü söylenmekte, böylece dünyanın geçiciliğine,⁵⁷⁴ kimseye yar olmadığına,⁵⁷⁵ herkesin elbet bir gün ölümü tadacağına⁵⁷⁶ bu dünyanın yok olmaya mahkûm bir gölge olduğuna ve gölgenin ucunun da çabucak zevale ereceğine değinilmektedir:

Bu dünyâ âhret katında hiçdür

Bu gün kondun ise irtesi göçdür⁵⁷⁷

Bu dünyâ gölgedür zâyil olıcı

Zevâle tîz irer gölgenün ucı⁵⁷⁸

Binası sağlam olmayan bu dünyada (dehr) ömrü safa ile geçirmek,⁵⁷⁹ ömrün bir sermaye olduğu⁵⁸⁰ bilinciyle hareket etmek gerekmektedir. “Geldi geçti ömrüm benim bir yel esip geçmiş gibi/Hele bana şöyle gele şol göz açıp yummuş gibi”⁵⁸¹ diyen Yunus Emre’nin benzeri olarak şair de bu cihanın misalinin belki bir yel olduğunu, zira onun sabitliğini kimsenin bilmediğini dile getirmektedir:

Misâli belki bir yıldür cihânun

Sebâtın kimse bilmez çünki anun⁵⁸²

Bu dünyanın iki türlü âdetinin varlığı ve gerçekte zahmetinin rahatı olduğu bildirilerek çekilen sıkıntıların karşısında ilâhî lütuf ve ihsana nail olunacağı söylenmektedir:

Bu dehrün iki dürlü ‘âdeti var

Hakikat zahmetinün rahatı var⁵⁸³

⁵⁷¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 263

⁵⁷² Demir, *Dânişmend-nâme*, 101

⁵⁷³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 240

⁵⁷⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 115, 240, 249, 250

⁵⁷⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 115, 230, 249, 268, 275

⁵⁷⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 230, 275

⁵⁷⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 240

⁵⁷⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 115

⁵⁷⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 107

⁵⁸⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 230

⁵⁸¹ Yunus Emre, *Yunus Emre Divan ve Risaletü'n-Nushiyye*, Haz. Mustafa Tatcı, H Yayınları, İstanbul, 2011, s. 337

⁵⁸² Demir, *Dânişmend-nâme*, 240

Güneşin doğuşu, dünyanın aydınlanması ve adeta gül bahçesini andırışı üzerinde birçok beyitte durulması dünyaya dair güzelliklerin güneş merkezli düşünüldüğü fikrini akla getirmektedir. Güneş ise İslamiyet olsa gerektir. Aynı zamanda Hz. Peygamber tarafından bir bahçeye benzetilen İslam Dini,⁵⁸⁴ dünyaya barış ve esenlik bahşedip insanların enfüs ve afakını aydınlatmıştır. Bu haliyle bir nur, bir güneş gibidir. Sabahın oluşu, güneşin doğuşuyla bu âlem aydınlanırken, cihan bu aydınlıktan gülşen olmuş, adeta yeryüzünü gül bahçesine döndürmüştür:

Sabâh oldu bu ‘âlem rûşen oldu

Cihân bu rûşenâdan gülşen oldu⁵⁸⁵

Güneş toğdı cihânı rûşen itdi

Sanasın yir yüzünü gülşen itdi⁵⁸⁶

Manzumelerde en dikkate değer hususlardan biri birçok yemek-yiyecek ve bazı içecek ismine yer verilmiş olmasıdır. Nastor’un konuğu olarak kâfir beylerinin tuzlu et, soğan, sarımsak, peynir, havyar, tere, tarhûn, kuru balık, uskumru balığı, bakla, nohut, mercimek, lahana turşusu, patlıcan⁵⁸⁷ ve sirkeli mar, mâhi (balık), bakla, lahana, ıspanak, tarhana, gendime, bulgur⁵⁸⁸ ve burada ismine yer verilmeyen birçok yiyecekten yiyip içtikleri ifade edilmektedir. Yine, kâfir beylerinin tuzlu havyar, çiğ nohut, kuru bakla, deniz yengeci, yaş balık, lahana şurvesi (çorba, tirit) yedikleri söylenmektedir.⁵⁸⁹ Öte yandan Melik Gazi’nin düğününde de; kuzu çevirme, yahni, samsa (bir çeşit hamur tatlısı), pirinç boranı (üzerine sarmısak, sucuk, köfte, keşkek, herise (keşkek yemeği), unlu tavuk şurvesi, kalyalı tutmaç, erişte, kıyma, sirkeli bal, koz (ceviz) içi, badem içi, şeker saçılı aşlar, helva, incir, kayısı, kuru üzüm, hurma, dene, erişte, pirinç, çevirme kaz, tavuk ve güvercin, kete, küliçe (külde pişirilen çörek), yağlı çörek, katmer, yağlı börek, tarhana, bozca şurve, dene bulguru⁵⁹⁰ gibi oldukça zengin çeşide sahip bir sofraya kurulmuş olup, müsaade olunca gaziler sofraya el sunmuşlar, önce çevirmeleri yemişler, sonra tane pirince yönelmişler ve onu da hay huy diyene kadar bitirmişlerdir:

Çü destûr oldu hõna sundılar el

Yidiler pes çevürmeleri evvel

Yürüiş kıldılar dâne birinçe

Tağıtdılar anı hay huy diyinçe⁵⁹¹

Zamanla ilgili olarak hazan (sonbahar) ve nev-bahar (ilkbahar) misali mevsimlere,⁵⁹² perşembe ve cuma⁵⁹³ kabilinden günlere değinildiği gibi, ağırlıklı olarak gece ve gündüz söz

⁵⁸³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 267

⁵⁸⁴ Buhârî, Ta‘bîr: 23

⁵⁸⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 91

⁵⁸⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 102, 223

⁵⁸⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 120-121

⁵⁸⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 204

⁵⁸⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 261

⁵⁹⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 219-220

⁵⁹¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 221

⁵⁹² Demir, *Dânişmend-nâme*, 276

⁵⁹³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 90

konusu edilmiştir. Nitekim akşamın erişiyle güneş, gökyüzünden yüzünü döndürüp bu cihandan gitmiş, gecenin her nişanı zahir olmuş, gökyüzünün samanyolu belirilmiş, gezegen ve yıldızlar seyreylemiş, ay doğarak geceyi gündüz kılmıştır. Akabinde ise sabahın ermesiyle birlikte, güneş nuruyla yeryüzü ve gökyüzünü, hâsılı cihanı kuşatmış, nura gark etmiştir:

Çü şâm irişdi güneş âsımândan

Yüzün döndürdi gitdi bu cihândan

Çü zâhir oldı leylün her nişânı

Belürdi gök yüzünün kehkeşânı

Yine seyr iyledi seyyâre yılduz

Kamer toğdı giçeyi kıldı gündüz⁵⁹⁴

Çü subh irdi zemîn ü âsımânı

Güneş nûrına ğark itdi cihânı⁵⁹⁵

Dânişmend-nâme'deki Manzumelerin Şekli ve Muhtevası İle İlgili Hususlar

Edebî sanatlar ve şairin üslubu, şekil ve muhtevada müştereklik arz etmektedir. Zira edebî sanatların söz, harf ve anlamla ilgili olanları bulunmakta, söz ve harfle ilgili olanlar şekli anlamla ilgili olanlar ise muhtevayı ön plana çıkarmaktadır. Şairin üslubu da şekil ve muhteva üzerinde zaten belirleyici olmaktadır.

EDEBÎ SANATLAR

Genelde dört gruba ayrılan edebî sanatlardan teşbih ve mecaza dayalı olanlar (teşbih, istiare, kinaye, mecaz-ı mürsel, teşhis ve intak) hem şekil hem de anlamla bağlantılıdır. Anlama dayalı olanlar (tenasüp, leff ü neşr, mübalağa, iktibas, telmih, tezat vb.) daha ziyade muhtevayı ilgilendirmektedir. Sözle (iade, akis, kalb, cinas, iştikak, tarsı) ve harfle (tarih düşürme, harfler ve şekilleri ile sanat yapma, muvaşşah-akrostiş) ilgili sanatlar ise daha çok şekille bağlantılıdır. Ancak manzumelerdeki edebî sanatların, çoğunlukla teşbih, mübalağa ve cinas merkezli olduğu görülmektedir.

Şair, tasvirî anlatımdan da yararlanarak teşbih sanatına çokça yer vermiştir. Nitekim bazı manzumelerde yıldızlar kandillere,⁵⁹⁶ güneş ise altın kandile, fenere ve meşaleye⁵⁹⁷ teşbih edilmiştir. Yine sabahın padişahı olarak görülen güneş, altın renkli külâhı arz eylemiş, adeta başında altın taç bulunan bir sultan görünümünü sergilemiştir. Nitekim güneş, ufuktan altın tacı göstermiş, bekâr gelin gibi ortaya çıkmıştır. Dağların başı altın taç ile kaplanmış, çölün tamamı sarı bir ipek kumaşa bürünmüştür:

Birezden çün sabâhun pâdişâhı

Yine ‘arz eyledi zerrin külâhı⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 169, 201

⁵⁹⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 169

⁵⁹⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 206

⁵⁹⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 81, 86, 88

⁵⁹⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 257

Güneş gösterdi tâc-ı zer ufıkdan

‘Arûs-ı bîkr-veş çıkdı tutukdan⁵⁹⁹

Çü tağlar başı altun tâc urundı

Kamu sahrâ saru dibâc bürindi⁶⁰⁰

Geceyle ilgili birçok teşbihle karşılaşılmaktadır. Nitekim gece perde, kara atlas ve zenci ordusuna benzetildiği gibi,⁶⁰¹ ikindi vaktinin geçip gecenin yaklaşmasıyla gökyüzünde meydana gelen değişim, renk ilgisi kurularak Hint kavminin çelik giymesine benzetilmiştir. Şiirin devamında, havanın kararması misk ve abanusla ilgili hususlarla ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Ayrıca gece olmak suretiyle kara renkli örtüyle kaplanan âlemde, gökyüzüne siyah perdenin asıldığı, cihanın aydınlığının o an kesildiği belirtilmiştir:

Yakın irdi gice geçdi ikindü

Giyer pülâdı cümle kavm-i Hindu⁶⁰²

Ki sakfa perde-i esved asıldı

Cihânun rûşeni ol dem kesildi⁶⁰³

Dünya bir köprü yahut bir kervansaray gibidir. İster yoksul ister zengin olsun devamlı olarak ona konmakta ve ardından göçüp gitmektedir:

Dünye bir köpri yâ bir kervân sarây

Muttasıl konar göçer yohsul u bay⁶⁰⁴

Bir an için, birazcık dinlenmek üzere Hz. Peygamber’e salavat (dua) okunmasını telkin eden şair istiare yoluyla gönlü can kuşu olarak zikretmiş, teni de kafese benzetmiştir:

Vir salavât dinlenelüm bir nefes

Cân kuşına zîra kim tendür kafes⁶⁰⁵

Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzellikleriyle ilgili yaygın teşbihlerden birkaçını dile getiren şair, eserin nesir kısmından anlaşıldığı üzere, Mamuriyye sultanının kardeşiyle Artuhı savaşıırken, Artuhı’nın onu alt etmesi sonucu nikabını kaldırdığında sanki buluttan ay’ı gördüğünü, yüzü güzel olan o kişinin aydınlık bir aya ve iki kaşının da yaya benzediğini ifade etmektedir. Hatta sonraki beyitte yüzünün yuvarlak ve geyik gözlü olduğunu belirtmektedir:

Bakup Artuhı ol suret ki gördi

Sanasın ki bulıtdan ayı gördi

Ne görsün bir münevver aya benzer

⁵⁹⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 91

⁶⁰⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 169, 104, 201

⁶⁰¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 149

⁶⁰² Demir, *Dânişmend-nâme*, 64

⁶⁰³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 208

⁶⁰⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 250, 274

⁶⁰⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 184, 249

Yüzi güzel iki kaş yaya benzer⁶⁰⁶

Yıldızlar misali bütün beylerin toplanıp, ay gibi olan şaha geldiği söylenmek suretiyle beyler yıldızlara padişah aya teşbih edilmiştir. Burada “Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayete erersiniz”⁶⁰⁷ hadisi akla gelmektedir:

Dirildi cümle begler şâha geldi

Şu yıldızlar-durur kim mâha geldi⁶⁰⁸

Din, Hakk yolunda herkesin can verdiğini ve erkek koyunun her yerde kurban olacağını söyleyen şair, din uğruna canını feda eden mücahidi kurbanlık erkek koyuna benzetmektedir. Kurban olmak ise Hz. İbrahim’in ilâhî yönlendirme doğrultusunda oğlu Hz. İsmail’i kurban etmeye hazırlanırken bir koçun (erkek koyun) kurbanlık olarak Hz. İbrahim’e sunulması hadisesini akla getirmektedir:

Kim ola din yolında virmeye cân

Olur irkek koyun her yirde kurbân⁶⁰⁹

Kâfir beyleri cehennem aleti olan o köpeklere,⁶¹⁰ düşman ise kargaya benzetilerek karganın ağa düşmesi misali düşmanın bugün ayağa düştüğü söylenmektedir. Koyun sürüsü ne kadar çok olsa da, ona kasabın birisinin yeteceği söylenen ikinci beyitte ise düşman askerleri koyun sürüsüne, Melik Gazi de kasaba benzetilmektedir:

Bu düşmen kim bu gün ayağa düşdi

Ana benzer ki karga ağa düşdi⁶¹¹

Ne kadar çok olsa koyun sürüsü

Yiter ana pes kasâbun birisi⁶¹²

Klasik şiirde söz ve dişler, inci ve mücevhere benzetilmektedir. Bu itibarla muhataptan, “Bize bir söz söyle ki, dopdolu olsun, nitekim ağzın içi dolu mücevher olsun.” diye bir istekte bulunan şair, sözü, daha da ötesi dişleri mücevhere benzetmektedir. Bunun yanı sıra ikinci beyitte, önceki beyitten hareketle, makamın denize sedasının da inciye benzetildiği dahi görülebilmektedir. Ancak burada ağzın deniz, sözün inci olarak düşünülmesi de imkân dâhilindedir:

Bize bir sözi söyle kim pür olsun

Kim ağzun içi tolu gevher olsun⁶¹³

Ki dürler çıkarurdu ol denizden

Geçürmemişdi anı kimse gözden⁶¹⁴

⁶⁰⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 194

⁶⁰⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, C. I, 156 (١٥٦)

⁶⁰⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 125

⁶⁰⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 126, 170, 186

⁶¹⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 204

⁶¹¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 171

⁶¹² Demir, *Dânişmend-nâme*, 226

⁶¹³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 115

Saba rüzgârı nikabını kaldırıp sabahın yüzüne baktığı gibi,⁶¹⁵ âlemi aydınlatan güneş de adeta örtüyü yüzünden açmış ve günü aydınlık kılmıştır. Dolayısıyla saba rüzgârı ve güneş kişileştirilmiştir. Yine sonraki iki beyitte goncaların yakasını yırtmasında, şebnemin gözyaşını yere dökmesinde, sabahın olup âlemin aydınlanmasıyla birlikte bülbülün inlemesi ve gülün gülmesinde hep teşhis sanatına başvurulmuştur:

Yine çün âfitâb ‘âlem-efrûz

Nikâb açdı yüzünden rûz-ı firûz⁶¹⁶

Yakasın yırtar idi gönçalar hem

Dökerdi göz yaşını yire şeb nem

Çü subh oldu bu ‘âlem oldu rûşen

Ki bülbül inledi vü güldi gülşen⁶¹⁷

Destan türünde yazılmış olan bu eserde haliyle olağanüstülükler ve mübalağalar da bulunacaktır. Bu bakımdan birçok beyitte teşbihle birlikte mübalağa sanatına da yer verildiği görülmektedir. Kâfirin kanının ırmak misali aktığı ve başına kıyametin koptuğu,⁶¹⁸ göğe bulut gibi tozların yükseldiği ve yere dolu gibi okların yağdığı bir savaş ortamında, erkek aslan olarak görülen (istiare) Dânişmend Gazi’nin attığı nara ile sanki göklerin yıkılıp yere geçtiği ifade edilmektedir:

Göğe bulut gibi tozlar ağardı

Yire tolu gibi oklar yağardı⁶¹⁹

Şöyle urdı na‘rayı ol nerre şîr

Sanasın gökler yıkıldı geçdi yir⁶²⁰

Manzumelerde, az da olsa, ayet ve hadislerden iktibasların yapıldığı vakidir. Nitekim Allah Teâlâ kelamında “Şüphesiz Allah katında din İslam’dır”⁶²¹ diye bildirmiş, Allah’ın müminlere yardım etmesi için muhatabın dahi “Allah’tan bir yardım”⁶²² ayetini okuması gerektiği vurgulanmıştır. Hz. Peygamber’in değerini gösteren bir hadiste de Allah’ın, “Sen olmasan sen olmasan, felekleri/âlemleri yaratmazdım”⁶²³ dediği ifade edilmektedir:

Kelâmunda nite kim kıldun i‘lâm

Ki inne’d-dîne ‘inda’llâhi’l-islâm⁶²⁴

Pes okı sen dahi “nasr’un minallâh”

⁶¹⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 221

⁶¹⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 81

⁶¹⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 244

⁶¹⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 244

⁶¹⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 76

⁶¹⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 263

⁶²⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 75

⁶²¹ Kur’an-ı Kerim: Al-i İmrân, 3/19

⁶²² Kur’an-ı Kerim: Saff, 61/13

⁶²³ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlü’l-İlbâs*, 191 (‘91)

⁶²⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 165

Ki nusret vire mü'minlere Allâh⁶²⁵

Gelipdür adına “Levlâke levlâk”

Sen olmasan yaratmazdum dir eflâk⁶²⁶

Manzumelerde tezat sanatıyla da karşılaşılmaktadır. Nitekim küfrün zulmet olarak görülüp karanlığa benzetildiği bazı beyitlerde,⁶²⁷ dolaylı olarak iman ve İslam da nura benzetilmektedir.⁶²⁸ Bu bağlamda gecenin zulmetini, seher vakti güneş nurunun ansızın sürüp giderdiği söylenerek zulmetiyle gece küfrü, nuruyla gündüz/güneş de imanı çağrıştırmaktadır:

Giçenün zulmetini gör ki nâgâh

Niçe sürdi güneş nûrı sehergâh⁶²⁹

Melik Gazinin ölümüne gaza arkadaşlarının yaktığı ağıtta “Ey safa ashabının mumu ve vefa erbabının güneşi elveda.” denilerek nida sanatına yer verildiği görülmektedir:

Elvedâ‘ ey şem‘-i ashâb-ı safâ

Elvedâ‘ ey mihr-i erbâb-ı vefâ⁶³⁰

Bütün müşkül işlerin Allah için kolay olduğu o işleri nitekim başkasının değil Allah’ın işlediği bildirilen beyitte cinas sanatına başvurulmuştur. Hem de cinaslı kafiye oluşturan bu tür ifadelerle yâbâna - yâ bana,⁶³¹ pirâhen idi - pür-âhen idi,⁶³² Artuh, artuh (artık)⁶³³ eşleştirmeleri de örnek olarak verilebilir:

Genezdür sana cümle müşkil işler

Ol işler kim sen işlersin kim işler⁶³⁴

Müellifin Anlatım Tarzı (Dil ve Üslup)

Manzumelerin dili oldukça sadedir. Dönemin dil anlayışı gereği ve zaman zaman da vezinden ötürü, manzumelerde Arapça ve Farsça kelimelere yer verilmiş olmasına rağmen, manzumelerde anlaşılır bir dilin kullanıldığını söylemek mümkündür. Öte yandan bazı yabancı isimlerle karşılaşılmakta, bu da anlaşılmayı güçleştirebilmektedir.

Klasik kitap düzenine göre hareket eden müellif, esere bir manzumeyle, manzumeye ise besmele ve Allah’ın adını zikir ile başlamakta, birkaç beyit sonra da Hz. Peygamber’e salat ve selam getirmektedir. Ardından Melik kıssasını yâd etmeye ve meclisler halinde hikâyeyi

⁶²⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 104, 170, 238

⁶²⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 234

⁶²⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 264

⁶²⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 257

⁶²⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 171

⁶³⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 270

⁶³¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 115

⁶³² Demir, *Dânişmend-nâme*, 178

⁶³³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 186

⁶³⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 95

anlatmaya koyulacağını bildirmekte, bunu yazan ve okuyanlar için dua ve temennilerde bulunmaktadır.⁶³⁵

17 meclis olarak düzenlenen hikâyenin, her gün bir bölüm okunacak şekilde plan dâhilinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Zira yazar, okuyucudan yarınki meclise hazır olmasını istemekte, dolayısıyla hem anlatılan bölümün nihayete erdiğini haber vermiş olmakta hem de sonraki meclise okuyucuyu hazırlamaktadır. İkinci meclisten itibaren meclislerin ismini bizzat anmak suretiyle hikâyenin bölümleri arasında muttasıl geçişleri sağlamakta, hikâyede kopukluk yaşanmasını önlemektedir. Bu üslubu sayesinde ayrıca meclislerin nerede başlayıp nerede bittiğini de tespit etmek mümkün olmaktadır. Hatta meclislerin çoğunun nerede bittiği de şair tarafından verilen bilgiyle ortaya konmaktadır.

Sözü uzatmamaktan yana tavır gösteren müellif, muhtasar olanın, ayrıntılı olandan daha makbul olduğunu,⁶³⁶ söz çoğaldıkça insanoğlunun usanacağını,⁶³⁷ kısza uzun olunca dinleyen ve okuyanın bundan aciz kalacağını⁶³⁸ belirtmekte; sözü az ve öz söylemek, hem böylece meclis ehlini gözlemek hususunda tavsiyede bulunmaktadır. Dolayısıyla müellifin, muhatabı gözeterek sözü kısa tutma hassasiyetine sahip olduğu anlaşılmaktadır:

Sözi az söyleyüp öz söyleyelim

Ki meclis ehlini hem gözleyelim⁶³⁹

Klasik şiirde çokça karşımıza çıkabilen terkipleri de yazarın zaman zaman kullandığı, hatta bazı ifadelerde özgünlüğü yakalayabildiğini söylemek mümkündür. Nitekim on beşinci meclise başladığını da haber veren mısraın devamında “sözü gül budağına aşlayalım” diyerek güzel bir anlatım örneği sergilemiştir. Bunun yanı sıra bûy-ı cân,⁶⁴⁰ bostân-ı dil,⁶⁴¹ metâ’-ı dil-ber⁶⁴² gibi terkipler klasik şiirden esintiler taşımaktadır:

On beşinci meclise başlayalım

Sözi gül budağına aşlayalım⁶⁴³

Bu manzumelerde şiir türlerinden epik (kahramanlık), didaktik (öğretici) ve lirik (duygusal) şiir tarzının başarılı bir şekilde işlendiği görülmektedir. Savaş sahnelerinin ve gaza/cihat ruhunun ortaya konulduğu şiirlerde epik; Yaratıcının bilinmesi, olaylardan ders çıkarılması, dünyanın faniliği konusunda didaktik; kulun, acziyetinin ve günahının farkına varmak suretiyle Allah’tan aff ü mağfiret dilediği münacatlarda ve aşka, ayrılığa dair şiirlerde ise lirik anlatımın hâkim olduğu dikkat çekmektedir.

Yiğit Artuhı’nın, elinde keskin kılıç ile aslan misali yürüyerek kâfiri bölük bölük kırıp döktüğü ve uğradığı safi koparıp söktüğü, bir yandan da Melik Dânişmend’in savaştığı ve kâfirin kanından yeri kırmızı renk ettiği söylenerek epik bir anlatım benimsenmiştir:

⁶³⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 59-60

⁶³⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 67

⁶³⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 113

⁶³⁸ Demir, *Dânişmend-nâme*, 279

⁶³⁹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 114

⁶⁴⁰ Demir, *Dânişmend-nâme*, 241

⁶⁴¹ Demir, *Dânişmend-nâme*, 244, 259

⁶⁴² Demir, *Dânişmend-nâme*, 244, 259

⁶⁴³ Demir, *Dânişmend-nâme*, 214

Bir yanadan dahi Artuhı dilîr

Tîğ-1 bürrân elde yürür hemçü şîr

Kâfiri bölük bölük kırar döker

Uğraduğı saffi koparur söker

Bir yana Melik Dânişmend ceng ider

Hûn-1 kâfirden yiri sürh reng ider⁶⁴⁴

Metâı ehline satmak, sözü tutana söylemek gerektiği ifade edilerek didaktik bir üslup sergilenmiştir:

Hem metâ‘ı ehline satmak gerek

Hem sözi tutana söylemek gerek⁶⁴⁵

“Hayret denizinde işte boğulmaya yüz tuttum, yâ Rab zamanıdır bana yardım eyle!” diyen ve “O, kapını koyup nereye varsın, söyle senden özge kime yalvarsın?” şeklinde naz makamında soru soran bir kulun bu ifadeleri de lirik bir anlatım örneğidir:

Tahayyür bahrına uş garka vardum

Demidür bana yâ Rab iyle yardım⁶⁴⁶

Kapımı koyup nireye varsın ol

Senden özge di kime yalvarsın ol⁶⁴⁷

Her şeyin ötesinde bu eser İslami dönemde yazılmış bir destan özelliğini yansıttığı için birçok manzumede de menkıbevi anlatımın sergilendiği müşahade edilmektedir.

SONUÇ

13. yüzyıl Anadolu sahasında teşekkül eden bir destan olarak Dânişmend-nâme, Dânişmend Ahmed Gazi'nin ve gaza arkadaşlarının kahramanlıklarının menkıbevi tarzda anlatıldığı bir eserdir. Tokat kalesi dizdarı Arif Ali tarafından manzumeler eklenmek suretiyle ikinci defa yazıldığı öğrenilen bu eserin, nesir kısmı kadar manzumelerinin de incelenmeye değer olduğu anlaşılmıştır.

Şekil ve muhteva itibariyle incelenen manzumelerde çok değişik hususlara değinildiği görülmüştür. Bazı terkipli ifadeler, teşbih, istiare ve mazmun boyutunda kullanılan kavramlar yardımıyla dönemin şiir anlayışı hakkında bilgi edinildiği gibi, dil ve üslup yönüyle de şair tanınmaya çalışılmış, şiirlerde işlenen düşünce, ele alınan konular bağlamında da eserdeki manzumeler okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Manzumelerin tamamına yakınında mesnevi nazım şeklinin ve buna uygun olarak da aruz vezninin çokça tercih edilen iki kalıbının kullanıldığı, kafiye itibariyle oldukça zengin bir

⁶⁴⁴ Demir, *Dânişmend-nâme*, 75

⁶⁴⁵ Demir, *Dânişmend-nâme*, 244

⁶⁴⁶ Demir, *Dânişmend-nâme*, 159

⁶⁴⁷ Demir, *Dânişmend-nâme*, 277

çeşitlilik sergilenmesine rağmen, yarım kafiye ve redife ağırlıklı olarak yer verildiği görülmüştür.

Manzumelerde dinî muhtevanın hâkim olduğunu, buna bağlı olarak Allah inancı, Hz. Peygamber'e olan sevgi ve saygı, münacat şiirleri ve dua cümleleri, gaza ruhunu güçlendiren ve cihada teşvik eden ifadelerin çokça yer aldığı müşahede edilmiştir. Bunun yanı sıra, şeytan ve melekler gibi görünmeyen varlıklara, cennet ve cehennem gibi ahiret âlemine, öne çıkan özellikleriyle birlikte diğer birçok peygambere, İslam dini ve bunun dışındaki din ve inanışlara değinildiği tespit edilmiştir. Bilhassa putperestlikle ilgili inanış ve put isimlerinin manzumelerde geçmesi ilginçtir. Zira Bizans (Hristiyan) unsurlarla yapılan mücadelede Hristiyanlığa ait hususların yanı sıra put isimlerine yer verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Dolayısıyla şairin Bizanslıları putperestlerle aynı kategoride değerlendirdiğini söylemek mümkündür.

Sosyal hayata ve kültürel unsurlara da atıfta bulunan manzumelerde ağırlıklı olarak işlenen konunun savaş, savaş sahneleri olduğu, tarihî ve efsanevi kahramanların söz konusu edildiği görülmüştür. Ferdî anlamda insanî haller, kozmik âlemi ifade eden felek, güneş, ay ve yıldızlar, tabiata dair hususlardan dünya ve dünyaya ait güzellikler ile dünyanın geçiciliği üzerinde durulmuştur. Manzumelerin en dikkate değer yönlerinden biri de gerek Bizans (Hristiyan) gerekse Müslüman mutfağına ait birçok yiyecek ve yemek isminin zikredilmiş olmasıdır. Bu bakımdan o dönemin yemek kültürü hakkında da önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Hâsılı Dânişmend-nâmede geçen manzumelerin gerek muhteva gerekse dil ve şekil özellikleri açısından bir yüksek lisans çalışması ile daha derinlemesine incelenebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu manzumeler, hem kendinden önceki döneme ait Dede Korkut Hikâyeleri ve benzeri eserlerle, hem de sonraki dönemlerde yazılmış Vesiletü'n-Necât gibi eserlerle karşılaştırılıp, manzumeler üzerinde mukayeseli bir çalışmanın yapılabileceği kanaatine varılmıştır.

KAYNAKLAR

Aclûnî -İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî-, Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs, C. I-II, Thk. Yûsuf b. Muhammed el-Hac Ahmed, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, Dimeşk, 2001.

Akkaya, Şükrü, "Kitab-ı Melik Danişmend Gazi-Danişmendname", DTCFD, C. VIII, Ankara, 1950, 131-144.

Akkuş, Mustafa, "Danişmendlilerin Anadolu'nun Bilim ve Kültürüne Katkıları", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler, Ankara, 2016, 281-294.

Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut, 2002.

Demir, Necati, Dânişmend-nâme, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

Demirci, Mehmet, "Hakikat-i Muhammediyye", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 15, İstanbul, 1997, 179- 180.

Doğan, Ahmet, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

Döğüş, Selahattin “Anadolu’da Gaza Geleneğinin Temel Kaynakları: Dânişmend-Nâme Örneği”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler, Ankara, 2016, 337-349

Kur’an-ı Kerim, Kur’an-ı Kerim Meâli, Meal: H. Altuntaş ve M. Şahin, DİB Yay., Ankara, 2005.

Müslim b. Haccâci’l-Kuşeyriyyi’n-Neysâbüriyyi, Sahîhu Müslim, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan-Beyrut, 1991.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Dânişmendnâme”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, 1993, 478-480.

Sert, Mehmet, Biçer, Bekir, Dânişmen Gâzi Destanı, Akçağ Yay., Ankara, 2007.

Süleyman Çelebi, Mevlid (Vesîlet-ün-Necât), Haz. Faruk K. Timurtaş, MEB Yay., İstanbul, 1990.

Yunus Emre, Yunus Emre Divan ve Risaletü’n-Nushiyye, Haz. Mustafa Tatcı, H Yayınları, İstanbul, 2011.

DANIŞMENDNAME'DE YER ALAN DİNİ MOTİFLER

Prof. Dr. Sami KILIÇ-Arş. Gör. Dr. Rahime Çelik

ÖZET

Danişmend-nâme, XI. yüzyılda İç Anadolu Bölgesi'nde Bizans'a yönelik yaptığı fetihlerle meşhur olan Danişmend Gazi tarafından yapılan fetih menkıbelerini içeren destani romandır.. Malatya'da dünyaya gelmiştir. Danişmend-nâme hem savaş sanatını öğrenip hem de İslâmî ilimleri öğrenmesi sebebiyle “danişmend” lakabını alan Melik Danişmend Gazi'nin doğumu, çocukluğu ve yetişme dönemini anlatır. Danişmend-name 1071 yılında Malazgirt Savaşı ile birlikte Danişmendliler tarafından Anadolu topraklarının büyük bir kısmının Türkler için vatan yapılmasını konu edinen bir eserdir. Eser mensur bir şekilde yazılmakla birlikte eserin tabiat tasviri ile ilgili kısımları ve dinî tasavvufî bölümleri manzum bir şekilde yazılmıştır.

Danişmendnâme'nin yazıya geçirilmesi ile ilgili olarak üç aşamadan söz etmek mümkündür. Birinci olarak H.642/M.1244-1245 tarihinde Mevlana İbn Ala tarafından yazıldığı ileri sürülmektedir. İkinci kez yazılışı hakkında kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen bazı araştırmacılar H. 762/M.1360-61 tarihinde Arif Ali'nin İbn Ala'nın telif ettiği eseri yeniden yazdığı konusunda birleşmiştir. Üçüncü aşamada ise Mir'kat'ül Cihad adlı eser adı altında Arif Ali tarafından yazılmıştır.

Bu çalışmada Necati Demir'in Danişmend-nâme adlı eserinde yer alan Muallim Cevdet nüshası esas alınarak destanda yer alan dini motifler incelenmiştir. Eserde incelenen motifler Geleneksel Türk Dini ile ilgili dini motifler, Hristiyanlıkla ilgili dini motifler ve İslam'la ilgili dini motifler başlığı altında incelenmiştir. Geleneksel Türk Dini ile ilgili motifler: Tanrı, atalar kültü, yer-su kültü ve ölüm sonrası ile ilgili dini motiflerdir. Hristiyanlıkla ilgili dini motifler İsa, Mesih, kilise, kelisa, rahip, papaz ve haçtır. İslam'la ilgili dini motifler başlığı altına ise namaz, Mekke, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, peygamber, Hızır ve besmele kavramları işlenmiştir. Sonuç olarak Danişmend-nâme 'deki dini motifler tahlil edildiğinde anlatılan olayların çoğunluğun İslam öncesi destanlarda anlatılanların İslami motife bürünerek takdim edildiği şeklinde yorumlanabileceği kanısına varılmıştır.

GİRİŞ

Danişmendnâme, XI. yüzyılda İç Anadolu Bölgesi'nde Bizans'a yönelik yaptığı fetihlerle meşhur olan Danişmend Gazi tarafından yapılan fetih menkıbelerini içeren destani romandır. Melik Danişmend, Malatya Emiri Ömer'in kızı ile Ali b. Mızrab'ın oğludur. Malatya'da dünyaya gelmiştir. Melik Danişmend hem savaş sanatını öğrenip hem de İslâmî ilimleri öğrenmesi sebebiyle “danişmend” lakabını almıştır. Eser, Melik Danişmend Gazi'nin doğumu, çocukluğu ve yetişme dönemini anlatarak başlamaktadır. Eser mensur bir şekilde yazılmakla birlikte eserin tabiat tasviri ile ilgili kısımları ve dinî tasavvufî bölümleri manzum bir şekilde yazılmıştır.⁶⁴⁸

Danişmend-nâme 1071 yılında Malazgirt Savaşı ile birlikte Danişmendliler tarafından Anadolu topraklarının büyük bir kısmının Türkler için vatan yapılmasını konu edinen bir eserdir. Türk- Bizans ya da Müslüman-Hristiyan mücadelesini anlatan eserde Danişmend Gazi'nin hayatına yer verilmiştir.

⁶⁴⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “Danişmendnâme”, DİA, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.478-480.

Danışmendnâme'nin yazıya geçirilmesi ile ilgili olarak üç aşamadan söz etmek mümkündür. Birinci olarak H.642/M.1244-1245 tarihinde II. İzzettin Keykavus döneminde Mevlana İbn Ala tarafından yazıldığı ileri sürülmektedir. İkinci kez yazılışı hakkında kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen bazı araştırmacılar, I. Murat döneminde H. 762/M.1360-61 tarihinde Arif Ali'nin İbn Ala'nın telif ettiği eseri yeniden yazdığı konusunda birleşmiştir. Üçüncü aşama ise Gelibolulu Mustafa Ali tarafından yazılan Mir'kat'ül Cihad adlı eserdir. Arif Ali'nin yazdığı Danışmend-nâme nüshalarından bir tanesini Gelibolulu Mustafa Ali 117 meclise bölerek ve nazım kısmını tamamen değiştirerek yeniden kaleme almıştır.⁶⁴⁹ Danışmendnâme'nin Kıssa-i Melik Danışmend, Kıssa-i Danışmend Gazi veya Kitab-ı Melik Danışmend gibi yazma nüshaları bulunmaktadır.⁶⁵⁰

Eserin günümüze kadar on dokuz nüshası olduğu tespit edilmiştir. Bu nüshalar şunlardır: Paris Nüshası, Muallim Cevdet Nüshası, Hüseyin Namık Orkun Nüshası, Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Nüshası, Niksar Nüshası, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Nüshası, Emirî Nüshası, Türk Tarik Kurumu Nüshası, Leningrad Nüshası, Koşmaoğlu İsmail Nüshası, Eşref Ertekin Nüshası, Muzaffer Ozak Nüshası, M.Fahri Bilge Nüshası, Aladdin Alpay Nüshası, Kazan Millî Kütüphanesindeki Nüsha, M.Fuad Köprülü Nüshası, Osman Turan Nüshası. ⁶⁵¹

Bu çalışmada Necati Demir'in Danışmend-nâme adlı eserinde yer alan Muallim Cevdet nüshası esas alınarak destanda yer alan dini motifler incelenmiştir. Danışmend-nâme'de kuşkusuz çok sayıda, tanrı, tamu, namaz, Mekke, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, peygamber, Hızır, kilise, ruhban, Hızır, rüya, besmele gibi birçok dini motif bulunmaktadır. Bu dini motiflerin tamamının ele alınmasının imkânsızlığı ortadadır. Bu çalışmada, özellikle Danışmendnâme'yi yazan kişinin dini düşüncesini besleyen tarihi arka planını ortaya koymayı sağlayacak dini kavramların analizi yapılacaktır. Böylece bu alanda çalışma yapacaklara örneklik olması amaçlanmıştır.

GELENEKSEL TÜRK DİNİ İLE İLGİLİ DİNİ KAVRAMLAR

İslam öncesi dönemde Türklerin çoğunluğunun sahip olduğu dine "Eski Türk Dini" denildiği dibi "Geleneksel Türk Dini" tabiri de kullanılmaktadır. Geleneksel Türk dininin merkezinde Gök-Tanrı (Yüce/Tek Tanrı) inancı yer almaktadır. Bununla birlikte kutsallık atfedilen atalar kültü, tabiat güçleri yanı sıra geçiş dönemleriyle ilgili bir takım inançlar da yer almaktadır.

Danışmend-nâme'de Geleneksel Türk dini bağlamında, çok sayıda kavram yer almaktadır. Bunlardan özellikle, Geleneksel Türk dinindeki Tanrı, atalar kültü, ölüm sonrası ve Yer-su kültü ile bağlantılı olanlar üzerinde durulacaktır.

1- Tanrı

Danışmend-nâme'de dikkat çeken en önemli dini kavram hiç şüphesiz "Tanrı" kavramıdır. Eser İslami dönemde yazılmakla birlikte içeriğinde "Allah" lafzı ile birlikte sıkça Tanrı kavramı geçmektedir. Metinde Tanrı kavramı, "Tanrı inayeti" (3b/9, s. 61), "Tanrı taala" (5a/1, s. 63), "Tanrı hakı-çun" (19b/7, s. 74), "Tanrı selâmi" (25b/10, s. 80), "Tanrı'ya münacat iderdi" (40b/3, s. 95), "Tanrı adın yad idmek" (46b/4, s.101) tabirleriyle birlikte kullanılmaktadır. Geleneksel Türk dininde başka bir ifade ile Türklerin İslam öncesi dini olan Gök-Tanrı dininin merkezinde tek Tanrı bulunmaktadır. Türk lehçelerinde Tanrı kavramı,

⁶⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Necati Demir, Danışmend-nâme, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 17-19.

⁶⁵⁰ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.m., s.478-480.

⁶⁵¹ Necati Demir, a.g.e., s.19-24

“Tengri”, “Tangara”, “Tingir”, “Teri”, “Tora”, “Tenggeri” “Gök Tengri” ve bunlardan türeyen kelimelerle ifade edilmiştir. Eski Türk yazılarında Tanrı terimi genellikle “Kök/Gök” kelimesiyle birlikte “Kök/Gök Tengri” tamlamasıyla yer almaktadır. Bu tamlamadaki “kök/gök” kelimesi Tanrı’nın sıfatı olarak, “ulu/yüce” anlamına gelmektedir. Şaban Kuzgun’un ifadesiyle, “Türklere ait eski yazılı belgelerde geçen Tanrı, “Tengri Teg Tengri”dir. Yani Tanrı sadece kendine benzemekte, başka hiçbir şey ona benzememektedir. Bu anlamda “Tengri Teg Tengri”, İslamiyet’teki “Vacibu’l-Vücut” ve kendi zatı ile kaim Allah inancı ile aynı anlama gelmektedir..... Eski Türklere göre, gökte tek bir Tanrı ve tek bir güneş, yerde ise tek bir hakan olmalıdır. Onlara göre yeryüzünü bir hakan ve bütün evreni ise bir Tanrı yönetmelidir.”⁶⁵² Orhun Yazıtlarında da Tanrı’nın bütün sıfatları tek tek sayılmıştır. Orhun yazıtlarına göre Tanrı, tektir ve göktedir. Tanrı ezeli ve ebedidir, eşi ve benzeri yoktur. Tanrı, hayat veren, yaratan ve öldürendir. İradesine göre hükmeden, yardım eden, cezalandıran, kulun duasını kabul eden, esirgeyen ve bağışlayandır. Tanrı her şeyi en iyi bilendir. İnsanlara bilgiyi öğreten ve yol gösteren de ondan başkası değildir. Kağanları tahta çıkaran ve Türklerin bağımsız devlet kurmalarını sağlayan da Tanrı’dır. Türk Milletinin hayat ve istiklali ile ilgilenen, Türkleri zaferlere ulaştıran da odur.⁶⁵³ Görüldüğü gibi yukarıda sayılan Tanrı’ya ait sıfatlar, tamamı ile İslamiyet’te mevcut olan Kadir-i Mutlak, Yüce bir Yaratıcı inancına uygunluk arz etmektedir.⁶⁵⁴ Zira Türkçe ilk Kuran tercümelerinde de “Allah” lafzı “Tanrı” kelimesiyle ifade edilmiştir.⁶⁵⁵ Dolayısıyla Danişmenname’nin yazarı da Allah lafzı yerine Tanrı kelimesini sıklıkla kullanmıştır.

2- Atalar kültü

Melik Ahmet rüyasında Peygamberimizi görmüş ve aralarında geçen konuşmada, Melik Ahmet Peygamberimize: “Ey ceddüm! Bana inayet eyle.” (3b/1,2, s. 61) şeklinde hitap etmiştir. Burada Melik Gazi’nin Peygamberimize “ceddüm” demesi ve yardım istemesi geleneksel Türk dinindeki atalar kültürünü hatırlatmaktadır. Zira eski Türklerde ölmüş ata ruhlarından yardım istenmesi yaygın bir inançtır. Genel olarak ataerkil aile tipinde görülen atalar kültüründe, atalar öldükten sonra da ruhları vasıtasıyla aile fertlerini korumaya devam devam ettiklerine inanıldığından, onlara karşı duyulan minnet hissi çeşitli şekillerde ortaya konulmaktadır.⁶⁵⁶ Bu bağlamda eski Türklerde ayrıca “kahraman atalar kültü” gelişmiştir. Zira eski Dunhular, yiğitleri ile ün yapmış olan aksakallılarına tazimde buldukları belirtilmektedir. Eski Türkler büyük ve kahraman atalarının ruhlarının yaşadığı ve gömüldükleri yerler ile ruhlarını kutsamışlardır. Bu inanç İslami dönemle birlikte evliya ve büyük şehitlerin mezarlarının türbe veya yatıra dönüşmesiyle varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.⁶⁵⁷ Diğer taraftan, Melik Ahmet’in rüyasında Peygamberimizi görmesi ve konuşması, eski Türk destanlarındaki ulu kişilerin ve hakanların rüyalarını hatırlatmaktadır. Örneğin Oğuz kağan destanında, Oğuz Kağan çadırını kurup uyuduğunda, çadırına güneş gibi bir ışık girmiş ve bu ışıktan gök tüylü gök yeveli büyük bir erkek kurt çıkmış ve Oğuz Kağan’a “Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde

⁶⁵² Şaban Kuzgun, Dinler Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 68-72.

⁶⁵³ İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 56-57.

⁶⁵⁴ Şaban Kuzgun, a.g.e., s. 71.

⁶⁵⁵ Emek Üşenmez, “Türkçe İlk Kur’an Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, S.1, 2006, s. 94-95.

⁶⁵⁶ İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 46.

⁶⁵⁷ Ünver Günay-Harun Güngör, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, s. 85.

yürümek istiyorum” demiştir. Yine Oğuz Kağan destanında, Oğuz Kağanın nâzırı aksakallı, kır saçlı, tecrübeli ve asil olan Uluğ Türk’ün rüyasında gün doğusundan gün batısına kadar uzanan bir altın yay ile kuzeye giden üç gümüş ok görmüş ve bu rüyayı Oğuz Kağan’a anlatmıştır.⁶⁵⁸ Bütün bunlar İslam öncesi dönemde önemli kişilerin gördüğü rüyalarının, İslami dönemde de önemini kaybetmediğini göstermektedir.

3- Ölüm Sonrasıyla İlgili Kavramlar

Danışmend-nâme’de Geleneksel Türk dininin izlerini taşıyan dini kavramlar arasında ölüm sonrasıyla ilgili olarak “uçmak” ve “tamu” bulunmaktadır. Danışmend-nâme’de bu iki kavram şöyle geçmektedir:

“Kurtulasın tamu odundan tamam

Dâr-ı Huld ola sana anda mekân” (1b/11, s. 59)

“Ana uyan içer cennette kevser

İnanmayan kalur tamuda ebder” (33b/1, s. 89)

“Unudasın kamu uçmak nimetin

Göreceğiz padişahun hazretin” (211a/8, s. 232)

“Melik asem yad idup irdi, bir darb-ı tig Şudıt laine şöyle urdı kim kalkanı ve başı tardagan oldı. Kafır canı cehenneme ısmarladı.” (37b/6-8, s. 92)

İslam öncesi dönemde Türklerde ruhun ölüm halinde bir kuş şeklinde uçarak bedeni terk ettiği inancı bulunmaktadır. Bu anlamda kağan ve beylerin öldüklerinde ruhlarının bir kuş gibi uçarak göğe, Tanrı’nın yanına gittiğine inanılmıştır. Türklerde “uçmak” terimi aynı zamanda cennete gitmek anlamına da gelmektedir. Bu nedenle “uçmak” kelimesi İslami dönemde Türkler tarafından cennet anlamında kullanılmıştır.⁶⁵⁹ Kaşgarlı Mahmut’un “Divanü Lûgat-it-Türk”ünde de uçmak kelimesi cennet olarak geçmektedir.⁶⁶⁰ Eski Türklerde tamu ise cehennem anlamına gelmektedir. Geleneksel Türk dininde kötü ruhların yerin altına yerleştiklerine inanıldığından bu mekâna tamu denilmiştir. İslami dönemle birlikte bu kavram cehennem karşılığında kullanılmıştır.⁶⁶¹ “Divanü Lûgat-it-Türk”ünde de tamu kelimesini cehennem anlamına gelmektedir.⁶⁶² Yukarıda belirtildiği üzere, Danışmend-nâme’de hem cennet ile uçmak kavramları hem de cehennem ile tamu terimleri farklı yerlerde kullanılmıştır.

4- Yer-Su Kültü

Danışmend-nâme’de Fırat nehri ile ilgili olarak şu bilgiler geçmektedir: “Raviler şöyle rivâyet kılurlar kim dünyada iki ırmak vardır. Birunun aslı uçmaktandır, dadı kevsere benzer, şeker misalidir, adı Fırat’dur. ...Ol bir ırmağın aslı duzahdandır, dadı zakkuma, rengi yahmuma benzer, adı Albis ırmağıdır.” (6b/13-15; 7a1-2) Fırat ile ilgili bu inancın tarihi arka planında,

⁶⁵⁸ Saim Sakaoglu-Ali Duymaz, İslamiyet Öncesi Türk Destanları, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 222, 224-225.

⁶⁵⁹ Ünver Günay-Harun Güngör, a.g.e., s. 105.

⁶⁶⁰ Kaşkarlı Mahmut, Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) C. I, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 118-119.

⁶⁶¹ Ünver Günay-Harun Güngör, a.g.e., s. 106.

⁶⁶² Kaşkarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 234.

Geleneksel Türk dinindeki Yer-Su (Yer-Sup) kültü olabilir. Zira Tabiatla ilgili inanışlar bağlamında Türklerde Yer-Su'lar "ıduk" yani kutsal kabul edilmiştir. Bu durum, Orhun Kitabelerinde "ıduk yer-sub" (mukaddes yer-su) şeklinde geçtiği bilinmektedir. Kutsal kabul edilen "Yer su'lar", koruyucu ruhlar şeklinde tasavvur edilmişlerdir. Sonsuz bir varlığın ve güzelliğin kaynağı olarak görülen "Yer-Su"lar, dünyada yaşayan iyi ruhları temsil ettiğine inanılırdı. Bu bağlamda Türklerde pınar, ırmak, göl gibi su ile alakalı yerleri kirletmek iyi görülmemiştir. Türklerde, kutsal sayılan yerler koruma altına alınmış, oralarda avlanmak, o yerlerin ağacını ve ormanını kesmek, mahsulünü almak ve hatta oralardan bir şey koparmak yasak edilmiştir. Geleneksel Türk dinindeki, Yer-Su kültü bağlamında, su önemli bir dini fenomen durumundadır. Bu bağlamda su kaynağı olarak görülen pınar, ırmak ve göl gibi su ile alakalı oluşumlar kutsiyet kazanmışlardır. Böylece su Türk din tarihi içerisinde temizliğin ve safiyetin sembolü olarak görülmüştür.⁶⁶³ Ayrıca Oğuz Kağan destanının Uygurca nüshasına göre, kutsal ağaç, kutsal su ve kutsal dağ Tanrı'nın cenneti veya katıyla ilgilidir. Kutsal ağaç ve dağın zirvesi cennete kadar uzanırken kutsal akarsu da Tanrı'nın cennetinden çıkıp tekrar oraya dönmektedir.⁶⁶⁴ Diğer taraftan bazı Hadis kaynaklarında Fırat nehrinin cennetten çıktığı⁶⁶⁵ ifade edilmektedir. Fırat'a kutsallık atfedilmesi, yer-supla bağlantılı olma ihtimali yanı sıra Fırat'ın cennetten çıktığı inancı Tevrat kaynaklıdır. Zira, Tevrat'ta bu konu ile ilgili şu pasuklar (ifadeler) yer almaktadır: "Eden'den bahçeyi sulamak üzere bir nehir çıktı. Oradan dört ana kola ayrıldı. İlkinin ismi Pişon'dur. Altın bulunan Havila ülkesinin tümünü çevreler. O ülkenin altını (özellikle) iyidir. Orada (ayrıca) inciler ve değerli taşlar bulunur. İkinci nehrin ismi Gihon'dur. Tüm Kuş ülkesini çevreler. Üçüncü nehrin ismi Hidekel'dir; Asur'un doğusundan akar. Dördüncü nehir ise Perat'tır."⁶⁶⁶ Pasuklarda geçen Pişon⁶⁶⁷ ve Gihon⁶⁶⁸'un hangi nehirler olduğu Yahudi alimleri arasında tartışma konusudur. Fakat Hidekel'in Dicle, Perat'ın ise Fırat nehri olduğu tartışmasızdır.⁶⁶⁹ Metinde yer alan "Albis ırmağı"nın hangi ırmak olduğu net olarak bilinmemektedir. Bu ırmak, Süryanice ismi "Alis" olan Kızılırmak⁶⁷⁰ olabilir. Diğer taraftan Albis ırmağı metindeki özellikleriyle, Yunan mitolojisinde yer alan Akheron (Acheron) ırmağını hatırlatmaktadır. Antik Yunan mitolojide yer altı dünyasının yani cehennemın ırmağı olan Akheron, acı ve keder nehridir. Aynı zamanda Akheron, Akherus bataklığından çıkan ve İonia (Yunan) denizine dökülen katranlı bir nehre verilen addır.⁶⁷¹

⁶⁶³ Ünver Günay-Harun Güngör, a.g.e., s. 72,77-78.

⁶⁶⁴ Mehmet Aça, "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri", İslamiyet Öncesi Türk Destanları, (Haz. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz) Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s. 155.

⁶⁶⁵ "Seyhan, Ceyhan, Fırat, Nil bunların hepsi cennet nehirlerindedir.", Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî, el-Câmiu's-Sahîh, Thk. Halîl b. Me'mun Şihâ, Dâru'l-Marife, Beyrut 2010, Kitabu'l-Cennet, 26, (H. No: 2839).; "Mir'âç Gecesi'nde Peygamber Efendimiz (a.s.m.) Hz. Cebrail ile birlikte gezerlerken, Sidretü'l-Müntehâ'ya gelirler ve Hz. Cebrail şöyle der: "İşte bu Sidretü'l-Müntehâ'dır. Bu ağacın dibinden dört nehir kaynıyordu. İki nehir zâhir, iki nehir de bâtin idi." Resulullah, 'Ey Cebrail, bu dört nehir nedir?' diye sorar. Cebrail (a.s.), 'Bâtinî nehirler cennette iki nehirdir; zâhirî olan nehirler Nil ile Fırat nehirleridir.", DİB, Hadislerle İslam, C. VII, DİB Yayınları, Ankara, 2016, s.348.

⁶⁶⁶ Tora ve Aftara 1. Kitap Bereşit, Gözlem Yayınları, İstanbul, 2002, 2: 10-14.

⁶⁶⁷ Yahudi alimleri bu nehrin, Nil nehri; Ganj ya da Indus nehirleri ve İran'dan İran Körfezi'ne akan Karun nehri olabileceğini ileri sürmektedirler. Bereşit, s. 17.

⁶⁶⁸ Yahudi alimleri bu nehrin, Nil nehri; Afganistan'dan doğup Aral gölüne akan ve bir zamanlar Hazar Denizi'ne dökülen Amuderya nehri; İran içinden kuzeye doğru akarak Hazar Denizi'ne dökülen Qezal Qwzan nehri ve Suriye içinden akarak Fırat'a karışan Habur nehri olabileceğini ileri sürmektedirler. Bereşit, s. 16.

⁶⁶⁹ Bereşit, s. 16.

⁶⁷⁰ Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1993, s. 52.

⁶⁷¹ Dila Gök, Hades'in 5 İrmağı, <http://mithos-logos.blogspot.com/2016/12/hadesin-5-irmagi.html>, (03.09.2018)

Danişmend-nâme’de yer alan “...gazilerin canları Hakk taala hazretine tazarru iderler. Şol sa’at Hakk taala kudretiyle yıldırımlar şakır, yağmurlar yağar. Nuh tufanı gibi siyl kopdı. Ol kafirleri tarfetül aynda siyl götürüp Albis ırmağına döker. Hakk taala yitmiş bin kafiri bir saatde helak ider.” (8b/2-6, s. 65) ifadeleri, Geleneksel Türk dinindeki yadacıları ve eski Türk destanlarında anlatılan savaş esnasında yadacıların yada taşı ile savaşta şiddetli yağmur ve rüzgar estirerek düşmanı yenmelerini hatırlatmaktadır. Özellikle İslam öncesi Türklerde, yada⁶⁷² adı verilen yağmur taşı ile yadacının yağmur yağdırması, en yaygın ritüeller arasında yer almaktadır.⁶⁷³ Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük ise, bu uygulamanın eski Türk dininin meşhur ayinlerinden birisi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷⁴ Divanü Lûgat-it-Türk’de ise yada taşının yağmur yağdırmak ve rüzgar estirmek için yapılan bir tür kamlık olduğu belirtilmektedir.⁶⁷⁵ Gumilöv ise yada taşıyla yağmur yağdırmada ruhları yardıma çağırma olmadığından, yadacıların kamlardan ayrı olduğunu belirtmektedir.⁶⁷⁶ Yada taşının savaşlarda kullanılmasıyla ilgili olarak, Abdulkadir İnan şu bilgileri vermektedir: “Evvelce Kuzey hunların idaresinde bulunan Yüeban ahalisinde öyle kâhinler vardır ki Cücenlerin saldırılarına karşı durduklarında çok şiddetli yağmur yağdırdılar, fırtına çıkardılar. Cücenlerin onda üçü sellerde boğuldu, soğuktan kırıldı”.⁶⁷⁷ Anlaşıldığı kadarıyla İslam öncesi yadacıların yaptığı işlem, Danişmend-nâme’de gazilerin duası ile ifade edilmiştir.

HRİSTİYANLIKLA İLGİLİ DİNİ KAVRAMLAR

Danişmend-nâme’de yer alan Hıristiyanlıkla ilgili kavramlar, genel olarak haç, kelisa (Kilise), papas (papaz), rahip, İsa ve Mesih’dir. Danişmend-nâme’de bu kavramların yer aldığı ifadelerden bazıları şöyledir: “ol erun boynında bir haç asılmış-ıdı. Melik anı bildi kim kafirdür.” (12a/10, s. 69), “...alem ve sancakun başlarında haç var-ıdı.” (103b/4, s. 148), “Pes Kayirbil rahip meydana girdi, şöyle kim atını haçlarla bezemiş.” (114a 8-9, s. 156), “İzzet-i kelisa vü ulu papas/Hürmet-i Narınur u Idyavalas (29b/12, s. 85), “Mesih bana garim olsun kim yarın anlarun hakından gelmezsem” (32/b 9-12, s. 88), “Mesih’un bildiği hikmet hakıyçun/Anası bulduğu ismet hakıyçun (44b/5 s. 98). Danişmend-nâme’de Hıristiyan din adamı olarak papaz ve rahip kelimeleri sıklıkla kullanılmaktadır. Papaz ve rahip genel olarak Doğu Hıristiyanlarında bulunan din adamı sınıfıdır. Papaz, evli olan, rahip ise evlenmemiş din adamına verilen isimdir. Danişmend-nâme’de bu ayırmadan ziyade manastırlarda keşiş hayatı yaşayan Hıristiyan din adamlarına rahip denilmiştir.

Kelisa ismi ile Danişmend-nâme’de geçen kilise kavramının Hıristiyanlıkta iki anlamı vardır. Bunlardan birincisi ibadet edilen mekân, ikincisi ise Hıristiyanlıktır.⁶⁷⁸ Danişmend-nâme’de kilisenin sadece ibadet edilen mekân anlamı kullanılmıştır. Diğer taraftan Protestanlar dışındaki Hıristiyanlarda en önemli dini sembol haçtır. Danişmend-nâme’de haç genel olarak

⁶⁷² Bu taşın kaynağının, Hz. Nuh’un oğlu Yafes olduğu iddia edilmektedir. Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük bu konuda şu bilgileri vermektedir: “Nuh peygamber, Türkistan’ı, oğlu ve Türk’ün babası sayılan Yafes’e verdiği zaman ona, bu kurak ülkede ne yapacağını sorar. Babası da oğluna yağmur yağdırma kudretini bahseder ve üzerinde “ism-i azam” duası yazılı olan bir taş verir. İhtiyaç halinde bu yazılı taş ile Allah’a dua edilerek yağmur yağdırılır. Buna “Yada taşı” adı verilir. Çin, Hıristiyan ve İslam kaynaklarında Allah’ın, Türkler’in ecdadına yağmur yağdırma kabiliyeti verdiği zikredilmektedir.” Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s. 91-92.

⁶⁷³ Sedat Veyis Örnek, Budunbilim Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 67.

⁶⁷⁴ Gümer Tümer-Abdurrahman Küçük, a.g.e., s. 91.

⁶⁷⁵ Kâşgarlı Mahmud, a.g.e., C. III, s.3, 159.

⁶⁷⁶ Lev Nikolaviçen Gumilöv, Eski Türkler, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 1999, s. 127.

⁶⁷⁷ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bu Gün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 160.

⁶⁷⁸ Ali Erbaş, Hıristiyanlık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 35.

kişinin Hıristiyan olduğunun işareti olarak kullanılmış ve taşıyanlar da kafir olarak nitelendirilmiştir.

Danışmend-nâme’de Hz. İsa ismi sıklıkla geçmekle birlikte, İsa yerine Mesih kavramı da sıkça kullanılmıştır. Mesih kelimesi, İbranice “Meşiah”dan gelir ve “yağlanmış” anlamındadır. Hz. İsa’nın kendisinin Yahudilerin bekledikleri Mesih olduğunu ifade etmesi üzerine takipçileri onu “Mesih” kavramı ile ifade etmişlerdir.⁶⁷⁹ Danışmend-nâme’de Hıristiyanların Hz. İsa için kullandıkları Mesih kavramının kullanılması dikkat çekicidir. Danışmend-nâme’de Hıristiyanlarla ilgili dikkat çeken bir diğer husus İslam’ı kabul edecekler için olumlu ifadelerin kullanılmasıdır. Diğer Hıristiyanlar için ise genel olarak kâfir ifadesi kullanılmaktadır.

İSLAM İLE İLGİLİ DİNİ KAVRAMLAR

Eserde İslam dini ile ilgili olan birçok kavram bulunmaktadır. Bu çalışmada Hızır, Hz. Ali, Hz. Muhammed, namaz, besmele, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve rüya kavramları incelenecektir.

1- Hızır

Danışmend-nâme’de “Hızır” ifadesinin geçtiği görülmektedir. Destana göre, Danışmend Gazi’nin yakın arkadaşı olan Artuhi’nin kâfirlere karşı bir savaşta kolu kopar. Bunun üzerine Artuhi Allah’a yalvararak dua eder. Duası kabul olur ve bir duvarın içinden aksakallı yaşlı (pir) bir kişi çıkar. Pir Artuhi’nin kolunu alarak yerine takar. Artuhi Pir’e kim olduğunu sorar. Pir: “Ben Hızır nebiyem. Hak Teâlâ emri ile geldüm. Sana şifa kıldım. Şimdi benim silahımı Melik Danışmend’e degüresin” diyerek ona bir dua verir. (41a/2, s.96; 42a/14, s.96, 42b/9, s.97; 43a/6, s.97,)

Hızır inancı İslami gelenekte olan bir inançtır. Hızır zor durumda olanlara yardım eder. Burada Artuhi’ye Hızır’ın yardım etmesi ve ona bir dua vererek yadigâr olarak Melik Danışmend’e götürmesini istemesi, Danışmend Gazi’nin halk nazarında ilahi yardım alan bir kişi olarak tanıtılması şeklinde yorumlanabilir. Bilindiği gibi Hızır inancının Türk halk inançları arasında özel bir yeri vardır. Hızır, ümitlerin tükenip çarelerin sona erdiği durumlarda yardıma çağrılmaktadır. “Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez” ya da “Hızır gibi yetişti” gibi atasözü ve deyimler bu durumu ifade eden örneklerdir. Geleneksel Türk kültüründe olduğu gibi Danışmend-nâme’de de Hızır, Melik Danışmend’in en yakın arkadaşı Artuhi’nin en zor zamanında ettiği duanın kabul edilmesi sonucunda karşısına çıkarak ona yardım etmiştir. Zira Artuhi’nin savaşın en kızgın olduğu bir anda kolu kopmuş ve çaresiz kalmıştır. Halk inançlarına göre Hızır savaşlarda Müslümanlara yardım eder. Bu inanç çok eskilerden beri Türk İslam dünyasında var olan bir inançtır. Nitekim Türk evliya menakıpnamelerinde Hızır’ın bu görevi üzerine vurgu vardır. Örneğin rivayete göre, Ertuğrul Gazi Bilecik yöresinde kaleleri fethederken Hızır ile karşılaşır. Hızır, Ertuğrul Gazi’nin karşısına çıkıp pek çok fetih yapacağını müjdelir. Ertuğrul Gazi ona kim olduğunu sorar, o da Hızır olduğunu söyleyip gözden kaybolur. O gün Ertuğrul Gazi İnegöl’ü fetheder. Bunun gibi Hızır’ın savaş esnasında askerlere yardım ettiğine dair rivayetlere Kadisiye Savaşı’nda, Kore Savaşı’nda, İstiklal Savaşı’nda, Tebük Seferi’nde ve Timur’un komutanlığında alınan Türkistan seferinde de görmek mümkündür. Bu konudaki rivayetler çoğaltılabilir. Danışmend-nâme içerisinde yer alan Hızır kavramı değerlendirildiğinde klasik Türk İslami düşünce içerisinde yer alan inanışlarla benzerlik gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Yazar

⁶⁷⁹ Ali Erbaş, a.g.e., s. 11.

tarafından da destanın başkahramanının ilahi kudret tarafından desteklendiği gösterilerek cihat yoluyla yapılan fetihlerin ilahi yardımla olduğu halk nazarına sunulmak istenmiş olabilir. Türk halk inanışında Hızır peygamber olarak kabul edilmektedir. Hızır Artuhi'nin kolunu taktıktan sonra Artuhi Hızır'a "Sen kimsin" diye sorduğunda "Ben Hızır nebiyem" diye cevap vermesi Danişmend-nâme'de de Hızır'ın peygamber olarak kabul edildiğinin göstergesi olabilir. Genellikle menkıbe ve efsanelerde Hızır portresinin fakir, derviş, aksakallı ve nur yüzlü bir ihtiyar kılığında çizildiği gösterilmektedir. Nitekim Danişmend-nâme'de de Artuhi'ye yardım eden Hızır'dan aksakallı pir olarak bahsedildiği görülmektedir. Hızır'ın halk inanışlarında göze çarpan önemli özelliklerinden biri olan zor durumlarda ve felaketlerde Müslümanlara yardımcı olması niteliği, Kızılbaş ve Bektaşî geleneğinde de kendini göstermiştir. Hızır'ın zor ve sıkıntılı durumlarda bizzat kendisinin öğrettiği dualarla yardım ettiği inancı da geleneksel Türk inancında yerini almıştır.⁶⁸⁰ Aynı şekilde yukarıda ifade edildiği üzere Danişmend-nâme'de de Hızır'ın Melik Danişmend'e yadigâr olarak yetiştirmesi için bir dua verdiği görülmektedir.

2-Hz. Ali

Danişmend-nâme'de Hz. Ali'yi kasteden "Ali" kelimesi birçok yerde geçmektedir (18a/11, s.73; 18a/12, s.73; 24b/2, s.79; 44b/61, s. 99; 106b/2, s.151; 155a/10, s.189; 257a/7, s.273) Aşağıda bu konu ile ilgili örnekler şöyledir:

Bir gün Melik Danişmend ve yakın arkadaşı Artuhi, on ruhbanın bulunduğu bir yere girerler. Ruhbanların hepsi kaçır, orada sadece koca ruhban kalır. Koca ruhban, onları övgüyle karşılar. "Hoş geldin ya Danişmend Gazi" diye hitap eder. Danişmend Gazi ve Artuhi bu olaya şaşırırlar. Koca ruhban önceki gece bir rüya görmüştür. Rüyasını anlatmadan önce Melik Danişmend ve Artuhi'ye Hz. Muhammed'i sorar. Danişmend Gazi bir beyit okur. Koca ruhban "Saddak ya Resulallah" diye cevap verir. Daha sonra önceki gece gördüğü rüyanın etkisi ile Müslüman olmayı düşünen koca ruhban, Melik Danişmend'e Hz. Ali'nin vasfını sorar. Danişmend Gazi'de "Ali gibi yiğit, Zülfikar gibi kılıç gelmedi" diyerek Türk İslam geleneğindeki bilinen hadislerden biriyle koca ruhbanın sorusuna cevap verir. Melik Danişmend akabinde Hz. Ali'nin sıfatlarını anlatınca ruhban, önceki gece Hz. Muhammed tarafından kendisine anlatılan Hz. Ali'nin vasıflarının aynı olduğunu görerek iman etmiştir. Destanda geçen bu ifadeler değerlendirildiğinde Danişmend-nâme'de Türk İslam geleneğinde olduğu gibi bir Hz. Ali portresi bulunduğu görülmektedir. Bu hadiste Hz. Ali'nin hem cesareti hem de savaşçı vasfı dikkat çekmektedir. Danişmend-nâme'de Hz. Ali yiğitlik ve cesaretiyle övülmüştür. Bu da o dönem halkının zihnindeki Hz. Ali düşüncesi ile paralellik göstermektedir.

3-Besmele

Danişmend-nâme'de Besmele, "Bismillah" (105b/3, s.149; 157b/2, s.190) "Bismillahirrahmanirrahim" (1b/2, s.59) şekliyle geçmektedir. Danişmend-nâme besmele ile başlamaktadır. Eserin başlangıcı şu şekildedir:

"Bismillahirrahmanirrahim

Evvel Allah'ı getirelim dile

⁶⁸⁰ Ahmet Yaşar Ocak, İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s.107-118.

Diyelim Allah-ü Ekber dert ile

Dahi andan başlayalım söze biz

Allah adunsuz her iş olmaz temiz”

Esere besmele ile başlama ve besmele ile başlamayan işlerin düzgün yürümeyeceği düşüncesi İslam geleneğinde mevcut olan inançtır. Nitekim İslam geleneğinde eserler genellikle besmele, hamdele ve salavat ile başlamıştır. Ayrıca Danişmendnâme'nin başlangıç şeklinin Kâtip Çelebi tarafından yazılan “Mevlid'in” başlama şekline⁶⁸¹ de benzediği söylenebilir.

Destanda besmele ifadesinin geçtiği bir başka yerde ise (157 b/2, s.190) Destanın başkahramanlarından olan Meryem Hatun zindanda kilitli olan kişileri kurtarmak için demir kilitli bir kapıyı “Bismillah diyerek açmış ve Hz Muhammed'e salavat getirerek Türkleri o zindandan kurtarmıştır. Burada mahkûmları mucizevi bir şekilde kurtaran Meryem Hatun'un besmele çekmesi ve akabinde demir kapının açılması dikkat çekicidir. Olağanüstü bir olayın ancak besmele ile Allah'tan alınan güçle gerçekleşmesi birçok destanda ve halk inanışlarında olan bir olgudur.

4- Mekke

Danişmend-nâme'de geçen kutsal mekânlardan biri Mekke'dir. Destana göre Danişmend Gazi'nin arkadaşı olan Artuhi bir gün gayrimüslim olan Serkis ile karşılaşır. Serkis ona dün gece gördüğü bir rüyadan bahseder. Rüyasına göre Serkis, Mekke'de Ebu Kubeys dağının üzerinde bir nur görür. O nurlu dağ üzerinde nurlu bir insan vardır. Gördüğü kişi Hz. Muhammed'dir. Orada bulunan herkes onun elini öper ancak Serkis Müslüman olmadığı için Hz. Muhammed'in elini öpmesine izin vermezler. Bunun üzerine Serkis Müslüman olarak Hz. Muhammed'in elini öper. Hz. Muhammed de ona yarın Artuhi ile karşılaşacağını söyler. (162b/9, s.195; 163a/5, s.195)

Türklerin İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte Mekke şehri onlar için kutsal olan bir mekân olmuştur. Nitekim İslam'ın şartlarından Hac ibadeti nedeniyle her yıl binlerce kişi Mekke'yi ziyaret etmektedir. Destandaki bu bölüm değerlendirildiğinde Hz. Muhammed'in Ebu Kubeys dağı üzerinde bir nur şeklinde görülmesi Mekke'nin Türk İslam dünyası için önemli bir mekân olduğunu göstermektedir. Türk halk inançları arasında kutsal bir mekân olan Mekke'nin insanların zihin dünyaları üzerinde kurduğu etki Danişmend-namede de kendisini göstermiştir.⁶⁸²

5- Hz. Muhammed

İslam dininin son peygamberi olan Hz Muhammed, Türkler için hem dini hem de tarihi kişilik olarak mühim bir yere sahiptir. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Hz. Muhammed'e çok büyük sevgi ve saygı duyarak edebi eserlerde büyük yoğunlukta onu konu edinen eserler vücuda getirmişlerdir. Bu durum Türkler' in İslamiyet'i içtenlikle kabul ettiklerine işaret etmektedir. Türk edebiyatında Hz. Muhammed'in aile hayatı, mucizeleri, fiziki, ruhi, ahlaki

⁶⁸¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Süleyman Çelebi, Eski ve Yeni Musahhah Mevlid-i Şerif (Haz. Mevlüt Karaca), Hisar Yayınevi, İstanbul, t.y.

⁶⁸² Hüseyin Karakaya, Danişmend Gazi ve Müseyyeb Gazi Destanlarında Mitoloji ve Gerçeklik (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Denizli, 2014, s.99-101; Ayrıca bkz. Annemaria Schimmel, Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri(Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s.74-99.

özellikleri çoğunlukla kaleme alınmıştır. Hatta Hz. Muhammed’i işleyen “na’t, siyer, mevlid, mucizât’ün-nebi, esmâ’ün-nebi, evsâfün-nebi, şemâil, hilye, mi’râciyye, regâibiyye, gazavatnâme, hicretnâme, şefaathnâme, faziletnâme” gibi türler Türk edebiyatının önemli eserleri olarak halk kültüründe yerini almıştır.⁶⁸³

Danişmend-nâme’de birçok yerde Hz. Muhammed’in adı geçmektedir. Destanda bazı yerlerde rüyalarda destan kahramanlarını karşısına çıkıp onlara yardım edip yol gösteren bir peygamber modeli çizilmiştir. Destanda bir kişinin sözünün dinlenmesi, savaşı kazanması, başarılı olması için Muhammed ve evlatlarının adının geçmesi ile sonuç elde edilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca çoğu yerde Hz. Muhammed’ e övgülere yer verilmekte onun için şiirler söylenmektedir.

Danişmend-nâme’de İslam dini yerine Muhammed dini ifadesinin kullanıldığı dinin peygambere atfedilerek anıldığı görülmektedir. Bununla ilgili bir pasaj şöyledir:

“Benem Efrumiyye, Şah Şatat kızı Muhammed dininün kırnağı, Melikun ayağı toprağı” (22a/2, s.76) Burada geçen “kırnak (cariye, halayık)” kelimesiyle Efrumiyye adlı karakterin dinin kölesi olduğu ifade edilerek Hz. Muhammed’ e gösterilen tazim ve hürmet gösterilmek istenmiştir.

Danişmend-nâme’ de Hz. Muhammed’ e olan sevgiyi ifade etmek için Medh-i Resul bölümleri bulunmaktadır. Bu kısımlar genellikle nazım şeklinde yazılmıştır. Genellikle Melik Danişmend savaşa başlamadan önce meydana girerken insanları İslam’ a davet etmeden önce Hz. Muhammed’i ve evlatlarını methetmektedir. Bu konu ile ilgili bir örnek şöyledir:

“Muhammed’dür bize dün gün kılavuz

Ne emr itdiyse biz anı kılavuz

Muhammed kim bir adı Muştafâ'dur

Sözi dertlülere ayn-ı şifâdur

Nice zulmet içinde kalmışa ol

Ki nün şulesiyle gösterür yol

Afia uyan içer cennetde kevşer

İnanmayan kalur tamuda ebter

Firişteler anun cümle müridi

İşaret iyledi aya yürüdi”

6- Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Danişmend-nâme’de Hz. Hasan’ın zehirlenerek Hz. Hüseyin’in ise katledilerek şehit edilmesi üzüntü ile ifade edilmiştir. Hz. Muhammedin torunlarının şehit edilmesi özellikle de Hz. Hüseyin’in Kerbela olayı İslam âlemini derinden üzen ve halkın zihin dünyasında kabullenilemeyen bir olaydır. Bu durum Danişmend-nâme’de de ifade edilmiştir.

⁶⁸³ Mustafa Uzun, Muhammed (Edebiyat), DİA, C. 30. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s.457-459.

“Hasan nûş itdügi zehrün hakkıyçun

Hüsün’i katl iden kahrün hakıyçun.” 684

Eserde İmam-ı Ali, Hasan ve Hüseyin’le ilgili geçen ifadeler Türkistan bölgesinde ortaya çıkan Türk sufi geleneği Yesevilik’in Anadolu’da da varlığını devam ettirdiği kanısını kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan bu ifade, Türkler arasında Ehl-i Beyt sevgisinin güçlü olduğunun bir başka delili olmaktadır. Tarihi süreç içerisinde varlığını günümüze kadar devam ettirdiğinin güzel bir örneği olabilir.

7- Namaz

Danışmend-nâme’de birçok yerde namaz kavramına vurgu yapıldığı görülmektedir. (3b/3, s.61; 34b/15, s.90; 35a/4, s.90; 80a/3, s.130, 84a/6, s.132 vd.) Destanda geçen ifadeler değerlendirildiğinde Melik Danışmend’ in savaşın kızıştığı anlarda Allah’a yalvarmak için namaz kıldığı, savaşta şehit olan askerleri için namaz kıldığı ve Hz. Peygamber’in namaz kılmaya verdiği öneme dikkat çekmek için onun namaz kılarken ayaklarının şiştiğinden bahsedildiği görülmektedir.

Türklerin İslam’a girmeleriyle birlikte farz olan namaz ibadeti hayatlarına girmiştir. “Namaz dinin direğidir.” hadisi şerifi de dikkate alınırsa Müslümanlar için önemli olan namaz ibadetinin Danışmend-nâme’de de bu kadar sıklıkla yer alması daha net anlaşılabilir.

8- Rüya

İnsanlık düşünce tarihinde rüya ve rüya yorumu önemli bir yer teşkil etmiştir. Rüya yorumları Türklerde derin bir şekilde inanış ve geleneklerde kalıplaşarak yerini almıştır. İnsanoğlu rüyayı atalarında duyduğu şekliyle yorumlamış ve bu yorumlar bazı değişme ve gelişmelerle günümüze kadar gelmiştir. İslam dininin etkisi Türk düşünce yapısında rüyaların yorumlanmasında da kendini göstermiştir. Nitekim Dede Korkut hikâyelerinde müjdecî bir rüyada yer alan aksakallı dede motifinde, Cengiz Han’ın dünya hâkimiyeti ile ilgili olan rüyasında, Oğuz Kağan’ın annesinin rüyasında ve İslam etkisinin net bir şekilde görüldüğü Kutadgu Bilig’de yer alan “rüya yorumuna göre çıkar. “ ve “yorumcular rüyayı iyiye yormalıdır” gibi ifadelerde geçen örnekler rüyanın insanlık tarihi boyunca insan hayatı içerisinde önemli bir motif olduğunu göstermektedir.⁶⁸⁵ Danışmend-nâme’de rüya önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Destanda gelecekte haber veren, fetihleri müjdeleyen, tehlikelere karşı ikazda bulunan, kişilerin din değiştirmesini ve Müslüman olmasını sağlayan, rehberlik edip yol gösteren, emir ve istekleri ulaştıran, yaraları iyileştiren rüyalar bulunmaktadır. Eserde geçen rüyalar olayların akışını değiştirebilecek kadar etkilidir. Eserde Melik Gazi’nin rüyalarındaki en büyük yardımcıları; Hz. Muhammed, Battal Gazi ve Abdülvehhâb Gazi’dir ve bu kişiler rüyalar yoluyla destanın başkahramanı olan Danışmend Gazi’ye yardım ederler. Danışmend-nâme’de konunun akışını rüyaların belirlediğinin söylemek mümkündür. Zira Danışmend gazinin savaşa çıkma kararı rüyasında Hz. Muhammed’i görmesiyle alınır. Melik Gazinin eşi ve arkadaşları gördükleri rüya sayesinde din değiştirerek Müslüman olurlar. Fethedilecek yerler rüyada Melik Gaziye gösterilir ve aslında İslam coğrafyasının ne kadar genişleyeceğini

⁶⁸⁴ Necati Demir, a.g.e., s.99.

⁶⁸⁵ Bahattin Ögel, Türk Mitolojisi(Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 571-577.

belirleyen bir hedef de rüya yoluyla Melik Gaziye bildirilmiştir. Savaşta yaralanan destan kahramanlarının rüyada iyileştirilmesi ve tehlikelere karşı Melik Gazi'nin rüyasında ikaz edilmesi de dikkat çeken önemli bir unsurdur. Eserin rüyalar üzerine kurgulanmış olması destanın başından sonuna kadar rüya motifinin ne kadar önemli bir unsur teşkil ettiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.⁶⁸⁶

SONUÇ

Danişmend-nâme'de Geleneksel Türk Dini, Hristiyanlık ve İslam'la ilgili dini motifler mevcuttur. Eserde, Geleneksel Türk Dini ile ilgili motiflerden Tanrı kelimesi, Allah lafzı ile birlikte sıkça geçmekte ve yazar, Tanrı kelimesini kullanılmakta bir sakınca görülmemiştir. Destanda Melik Gazi'nin Peygamberimize "ceddüm" demesi ve yardım istemesi geleneksel Türk dinindeki atalar kültürünü hatırlatan bir unsurdur. İslam öncesi yadacıların yaptığı işlemin, Danişmend-nâme'de gazilerin duası ile ifade edilmesi ve cennet ile uçmak, cehennem ile tamu terimlerinin kullanılması Geleneksel Türk Dini'ni anımsatan motifler olması bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca destanda geçen Fırat ile ilgili ifadeler, Geleneksel Türk dinindeki Yer-Su (Yer-Sup) kültürünü hatırlatmaktadır.

Eserdeki Hristiyanlık ile ilgili motiflerde İsa yerine Mesih kavramının kullanıldığı, manastırlarda keşiş hayatı yaşayan Hristiyan din adamlarının evli bekâr ayrımı yapmaksızın rahip kelimesi ile ifade edildiği ve İslam'ı kabul edecekler olan Hristiyanlar için olumlu ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Destan, Müslüman-Hristiyan mücadelesine yer vermekle beraber Anadolu'nun İslamlaşması için yapılan mücadeleyi anlatması bakımından önem arz etmektedir.

Destanda yer alan İslam'la ilgili motiflerde Türklerin İslam'a girmeleriyle birlikte hayatlarında namaz, Mekke, Hz. Muhammed (s.a.v.) gibi önemli olan dini kavramların girdiği ve bunların da vurgulanarak Danişmend-nâme ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Danişmend-nâme'de dikkati çeken hususlardan biri, sık sık Danişmend gazinin namaz kılmasından bahsedilmesidir. Aslında bu durum yani namazdan sıkça söz edilmesi o dönemdeki Müslümanların İslam'a alıştırmaları için destanların kullanıldığına bir işaret olabilir. Danişmend Gazi'nin rüyasında Hz. Muhammed ile beraber Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in de bulunması Türk-İslam geleneğindeki Hz. Muhammed ve Ehli-Beyt sevgisini yansıtmaları açısından önemlidir. İslam geleneğinde rüya ile amel edilmemesine rağmen eserde rüya motifinin kilit noktada yer alması, olayların akışını değiştirebilecek kadar etkili olması, destanın başkahramanının rüyalar yoluyla Hz. Muhammed (s.a.v.)'den yardım alarak fethedilecek yerler hakkında bilgi sahibi olması, destanda rüya motifinin ne kadar önemli bir unsur teşkil ettiğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Hızır'ın zor ve sıkıntılı durumlarda bizzat kendisinin öğrettiği dualarla yardım etmesi, aksakallı yaşlı bir kişi olarak fiziksel portresinin çizilmesi ve bir peygamber olarak tanıtılması Geleneksel Türk İslam inancında olduğu gibi Danişmend-nâme'de işlenen öğelerden biridir.

Danişmend-nâme'de geçen dini motifler ve olayların çoğunluğunun, İslam öncesi destanlarda anlatılanların İslami motife bürünerek takdim edildiği izlenimi vermektedir. Başka bir ifade ile geçmiş destan geleneği ve bu destanlardaki anlatımlara vakıf olan yazar, bunları İslamileştirerek eserini oluşturduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Surur Çelepi, "Danişmend-nâme'de Rüyaların İşlevleri", Turkish Studies (Volume 5/1 Winter), 2010, s.264-278.

KAYNAKÇA

Aça, Mehmet, “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”, İslamiyet Öncesi Türk Destanları, (Haz. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz), İstanbul, 2011.

Çelebi, Süleyman, Eski ve Yeni Musahhah Mevlid-i Şerif (Haz. Mevlüt Karaca), Hisar Yayınevi, İstanbul, t.y.

Çelepi, Mehmet Surur “Danişmend-nâme’de Rüyaların İşlevleri”, Turkish Studies (Volume 5/1 Winter), 2010.

Demir, Necati, Danişmend-nâme, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

DİB, Hadislerle İslam, C. VII, Ankara, DİB Yayınları, 2016.

Emek Üşenmez, “Türkçe İlk Kur’an Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, S.1., 2006.

Erbaş, Ali, Hıristiyanlık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.

Gök, Dila, Hades’in 5 Irmağı, <http://mithos-logos.blogspot.com/2016/12/hadesin-5-irmag.html>, (03.09.2018)

Gumilöv, Lev Nikolaviçen, Eski Türkler, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 1999.

Günay, Ünver, Güngör, Harun, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi, Ocak Yayınları, İstanbul, 2007.

Sakaoğlu, Saim, Duymaz, Ali, İslamiyet Öncesi Türk Destanları, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2001.

Kafesoğlu, İbrahim, Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

Karakaya, Hüseyin, Danişmend Gazi ve Müseyyeb Gazi Destanlarında Mitoloji ve Gerçeklik (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Denizli, 2014.

Kâşkarlı Mahmut, Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) C. I, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Kuzgun, Şaban, Dinler Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

İnan, Abdülkadir, Tarihte ve Bu Gün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbüri, el-Câmiu’s-Sahîh, Thk. Halîl b. Me’mun Şîhâ, Dâru’l-Marife, Beyrut 2010, Kitabu’l-Cennet, 26, (H. No: 2839).

Ocak, Ahmet Yaşar, “Danişmendnâme”, DİA, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

Ocak, Ahmet Yaşar, İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Ögel, Bahattin, Türk Mitolojisi(Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

Örnek, Sedat Veyis, Budunbilim Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

Schimmel, Annemaria, Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri (Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004

Tora ve Aftara 1. Kitap Bereşit, Gözlem Yayınları, İstanbul, 2002.

Tümer, Gümer, Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.

Umar, Bilge, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1993.

Uzun, Mustafa, Muhammed (Edebiyat), DİA, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, DİA, 2005.

2.OTURUM/AYŞE SULTAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY

Prof. Dr. Yavuz ERCAN

Danışmentli Toprağı Malatya'nın Osmanlı Yönetimine Geçmesi

DANIŞMENTLİ TOPRAĞI MALATYA’NIN OSMANLI YÖNETİMİNE GEÇMESİ

Prof. Dr. Yavuz ERCAN

Tarihsel süreç içinde Malatya’nın yaşadığı serüveni geçmişte çok az şehir yaşamıştır. Danişmentliler yönetimine geçtikten sonra Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan’ın 1178 yılında Malatya’yı yönetimi altına almasına kadar şehir sık sık el değiştirmiştir. Şehir ve çevresi bu el değiştirmeler sırasında maalesef ciddi sıkıntılara düşmüş ve ağır zararlara uğramıştır. Malatya ve çevresini ele geçirmeye çalışanlar kimdir veya kimlerdir? Sultan, emir, melik, bey veya atabeg unvanı taşıyan Türk hükümdarlarıdır. Gümüştekin, I. Kılıçaslan, Belek Gazi, Tuğrul Aslan, Emir Gazi, Muhammed, Yağan, Yağıbasan, Alaüddevle, Aynüddevle, Böri, Sultan Mesut, Karaaslan, II. Kılıçaslan, Nurettin Mahmut Zengi bunların belli-başlılarıdır. Bu sultanlar ve beyler zaman zaman kendi aralarında kız alıp vererek kayınpeder, damat, enişte, kayınbirader, amca, yeğen gibi akrabalık bağı içine de girmişlerdir. Her seferinde yine bir Türk yönetimi altında olmasına rağmen, tarih için kısa denilebilecek bir yüzyıl içinde Malatya şehri ve Malatyalılar sıkıntı çekmiş, eziyet görmüşlerdir. Çünkü yönetimde uzun süreli bir istikrar dönemi yaşanmamıştır.

Bu Anadolu Türk sultanları ve beyleri elbette sadece kendi aralarında mücadele etmediler. Batıda artık yavaş yavaş Marmara bölgesine çekilmeye başlayan Bizans İmparatorluğu, güneyde Çukurova bölgesinde Ermeniler, Urfa ve çevresinde Urfa Haçlı Kontluğu ve yoğun bir şekilde devam etmekte olan Haçlı seferleri ile de savaştılar ve başarılı oldular.

“5.000 senelik kıssa yarım hisse mi verdi?” diye düşünülebilir. Ancak Eskiçağ ve Ortaçağda sadece Ortadoğu’da değil hemen hemen dünyanın her yerinde durum aynı idi. Çünkü o zamanın koşulları, gerekleri ve gerçekleri böyle idi. Türk dünyası da bu gerçeklerden uzak kalamadı. Bu durum Osmanlı yönetimine kadar hemen hemen aynen devam etti. Sürekliliği, birliği ve bütünlüğü sağlayan Osmanlı Devleti oldu. Osmanlılar bölgeye geldikleri zaman Malatya ve çevresi başka bir Türk devleti, Kölemen Sultanlığının yönetimi altında idi.

Osmanlı Devleti bir yandan Balkanlarda topraklarını genişletirken diğer yandan Anadolu’da Türk birliğini ve bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştı. Yavuz Sultan Selim dönemine gelindiğinde Osmanlı Devleti’nin Anadolu’daki sınırı yaklaşık Fırat Nehri’ne dayanmıştı. Bölgede genel anlamda “vaziyet ve manzara-i umumiye” ise şöyle idi:

Doğuda İran, Kafkasya ve Doğu Anadolu’nun bir bölümünde Safevi Türk Devleti, güneyde Mısır, Suriye Güneydoğu Anadolu’da Kölemen Türk Devleti vardı. Arada Maraş ve çevresinde Dulkadiroğulları beyliği bulunuyordu. Anadolu’nun Fırat’ın batısında kalan kısmı ise Osmanlı toprakları idi.

Bu devletlerden Dulkadiroğlu Beyliği diğer üç Türk devleti arasında denge politikası yürüterek yaşamaya çalışıyordu. Ancak bu politikada ağırlık Kölemenler üzerinde idi. Bu durum Yavuz Sultan Selim’in gözünden kaçmadı ve Dulkadiroğlu Beyliği’nin Osmanlı topraklarına katılmasının zamanı geldiğine karar verdi.

Diğer üç büyük Türk devleti için Doğu ve Güneydoğu Anadolu stratejik bir önem kazanmıştı. Safevi Devleti’nin İran ve Kafkasya’daki topraklarını güvence altına alması ancak Doğu Anadolu’yu ele geçirmesi ile olanaklıydı. Oysa Doğu Anadolu Osmanlı Devleti’nin güvenliği için de kilit noktası durumundaydı. Yavuz Selim daha Trabzon’da şehzade iken Şah İsmail’in bu yoldaki çalışmalarını görmüş ve İstanbul’a bildirmişti ama yeterli ve gerekli önlem alınmamıştı.

Yavuz Sultan Selim, kardeşleri ile ilgili sorunu çözüp, içeride devlet otoritesini sağladıktan sonra Avrupa devletleri ile de iyi ilişkiler içinde olmaya çalıştı. Bundan sonra çok

önem verdiği Safavi Devleti sorununu çözmek için sefer hazırlıklarına başladı.⁶⁸⁷

Padişah bu zor işte herkesin görüş birliği içinde olmasını istedi ve Edirne’de divan toplanmasını emretti. Sultan Selim, Divan’da kendi görüşünü günümüz Türkçesiyle şöyle özetledi; *“Hıristiyanlar şu anda önemli bir sorun çıkaracak durumda değil ama doğudaki durum endişe vericidir. Çünkü Şah İsmail, İran’ı ele geçirdikten sonra kısa sürede Gence, Şirvan, Geylan, Mâzenderân, Taberistan, Cürcan, Doğu Anadolu ve Gürcistan’ı da ele geçirdi. ...Ayrıca, gücü giderek artan bu devletin Osmanlı toprakları için bir tehlike oluşturduğu açıktır. Bu nedenlerden dolayı onlarla savaşmak aklen ve yasal olarak gereklidir. Osmanlı Devleti bunu yapacak güçtedir. Ancak, bu iş için, onlara karşı savaşmanın dinen uygun olduğuna dair bir fetva gereklidir”*.

İstenen fetva alındı ve 20 Mart 1514’te Edirne’den yola çıkan ordu 22 Ağustos tarihinde Doğu Bayezit’in 80 kilometre güneydoğusunda Çaldıran ovasına geldi. Ertesi gün savaş başladı.

Çaldıran’da Safavi Devleti yenildi, Osmanlı Devleti kazandı ama bu sonuç Osmanlı-Safavi ilişkisini hiçbir şekilde olumlu yönde etkilemedi. İki taraf arasında Doğu Anadolu’nun kuzeyinde ve güneyinde -küçük çapta da olsa- çatışmalar sürüp gitti. Çünkü Osmanlı-Safavi anlaşmazlığının temel nedeni Doğu Anadolu idi. Bu bölgede egemen olan devlet, İç ve Batı Anadolu ile Kafkasya ve Irak’ı kontrol edebilirdi.

Artık Doğu Anadolu’nun tamamı Osmanlı egemenliği altına girmiş ve bölgede siyasi birlik sağlanmıştı. Fakat bu kez, zaten bozuk olan Osmanlı-Kölemen ilişkileri gündeme geldi. Zira Kölemen sultanı sıranın kendisine geldiğini anlamakta zorlanmadı. Çünkü şimdi Suriye gerek Anadolu, gerekse Mısır için önemli bir stratejik bölge idi. Başka bir deyişle Suriye, Hem Anadolu’nun, hem de Mısır’ın kapısı durumundaydı.

Osmanlılarla Kölemenler arasındaki ilişkiler, daha Fatih Sultan Mehmet döneminden beri iyi gitmiyordu. İlişkilerin bozulmasının asıl sebebi, Kölemenlerin Suriye üzerindeki endişeleri idi. Yavuz Sultan Selim’den önceki yıllarda Kölemenler, Toroslara kadar Akdeniz Bölgesi’nin doğu yarısını ve Güney-doğu Anadolu’yu yönetimi altına almıştı. Yavuz dönemine gelindiğinde Doğu Akdeniz bölgesinin hemen hemen hepsi Osmanlı Devleti yönetimine geçti. Suriye’nin de Osmanlı yönetimi altına girmesi bu ilerlemenin doğal sonucu olarak görülüyordu. Oysa Kölemen Devleti için Suriye, Mısır’ın anahtarı durumundaydı. Bu nedenle de Suriye’nin büyük önemi vardı. Kölemen Devleti, Osmanlıların güneydeki ilerlemelerine ciddi bir biçimde karşı koyamıyor, fakat ele geçen her fırsatı da değerlendirmeye çalışıyordu.

Kölemen Devleti sorununa kesin bir çözüm getirmek amacıyla Yavuz Sultan Selim, Divan-ı Hümayunu toplayıp görüşünü aldı. Ancak, Çaldıran Seferi’nde olduğu gibi burada da hemen karar almak olanağı bulunamadı. Hatta Divan üyelerinin çoğu Kölemenler üzerine yapılacak bir sefere karşıydı. Vezirlerden Hoca-zade Mehmet Paşa sefer yanlısıydı. Mehmet Paşa yaptığı konuşmada; *“Bizim için şu veya bu dinden ya da milletten olmak söz konusu değildir. Önemli olan, devlete yönelmiş tehlikeyi ortadan kaldırmaktır. Tehlikenin görüldüğü yerde karşısına çıkmaktır. En önemli ve gerekli olan şey de düşmanlar birleşmeden önce, onların yarattığı tehlikeyi tek tek gidermektir”* dedi.

⁶⁸⁷ Safavi Devleti’nin adı Şah İsmail’in dedesi Safiyüddin’den gelmektedir. Şeyh Safiyüddin, Erdebil’de bir Sünni şeyhidir. Kendisinden sonra, babadan oğula geçmek suretiyle, şeyhlik postuna şu kişiler oturmuştur: Sadrettin, Sultan Hoca Ali, İbrahim, Şeyh Cüneyt (Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan’ın kız kardeşi ile evlenmiştir), Şeyh Haydar (Sultan Uzun Hasan’ın kızı ile evlenmiştir) ve Şah İsmail. Bu Erdebil şeyhleri sonraları Şiiliği benimsemiş ve Şeyh Cüneyt zamanında ise şeyhlikle yetinmeyerek, hükümdar olmaya çalışmıştır. Bu amacı ancak Şah İsmail gerçekleştirebilmiştir.

Sonunda görüldüğü üzere ülke gerçekleri, din birliğine üstün geldi ve Kölemen Devleti üzerine bir sefer düzenlenmesine karar verildi. Ancak, seferin Suriye ve Mısır üzerine olacağı özellikle gizlenmeye çalışıldı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin sefer sırasında uyguladığı yaygın bir taktikti.

Yavuz Selim'in, Kölemenler üzerine yapacağı seferde ne kadar kararlı olduğu, Karesi Sancakbeyine gönderdiği hükümden açıkça anlaşılmaktadır. Benzeri Osmanlı Tarihi'nde pek görülmeyen hükmün içeriği günümüz Türkçesiyle ve özetle şöyledir: "...Buyurdum ki hükmümü aldığımda kesinlikle geciktirmeyip, sancağında bulunan Alaybeyi, Sübaşı, Çeribaşı ve Sipahilere çok sıkı tembih edesin ki her biri erleri, cephaneleri, savaş araç ve gereçleri ve diğer ihtiyaçları ne ise hazırlayıp, baharda vereceğim emri beklesinler... Ama bu kez askeri ben denetleyeceğim. Tolgası olmayanın başı, kolçağı olmayanın kolu kesilecek, diğer silahlarında eksiklik bulunanlar için de ölüm cezası verilecektir. Bunu ilgililere gereği gibi anlat ve özellikle sen de bu biçimde hareket et. Zamanından önce durumu bildirmemin sebebi, sonradan ileri sürülecek özür ve bahaneleri kabul etmemek içindir..."⁶⁸⁸

Karşılıklı iki Türk sultanı arasında son derece iyi niyet cümleleriyle dolu mektuplar, kuşkusuz yine karşılıklı olarak hiçbir zaman ciddiye alınmadı ve savaş hazırlıkları sürdü.

Yapılan hazırlıklar sonunda ordu 05 Haziran 1516 tarihinde İstanbul'dan yola çıktı. Bilinen konaklar geçildikten sonra Elbistan konağına varıldı. Elbistan'dan yürüyüşe başlayan Osmanlı Ordusu, 28 Temmuz 1516 tarihinde Malatya'ya geldi. Osmanlı padişahı artık Kölemen toprakları üzerinde bulunuyordu. Kent savunmasız olduğu için savaş yapılmadan girildi. Dolayısıyla Malatya şehri ve Malatyalılar herhangi bir zarar görmedi. Padişah Tohma çayırında iken seferin Mısır üzerine olduğu açıklandı. Bu açıklamadan sonra 05 Ağustos 1516 tarihinde Malatya'dan güneye dönüldü. Bu noktaya kadar harekât sürekli doğuya doğru yapılmış ve seferin hedefi saklanmaya çalışılmıştı.

Seferin bundan sonraki kısmında Yavuz Sultan Selim'in bilinen Mısır Seferi devam etti. Mercidabık ve Ridaniye savaşları yapıldı ve sonunda Güneydoğu Anadolu, Suriye, Mısır ve Hicaz bölgeleri Osmanlı topraklarına katıldı.

Bu seferin Malatya için anlamı 28 Temmuz 1516 tarihinden 29 Ekim 1923 tarihine kadar yaklaşık 400 yıl aynı Türk Devleti'nin yani Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında yaşamış olmasıdır. Malatya şehrini yönetmek gibi kutlu ve mutlu bir görevi 95 yıldır Türkiye Cumhuriyeti Devleti yürütmektedir.

Bugün bize düşen "5.000 senelik kassa"dan yarım hisse almamak, aksine tam ve sağlam dersler çıkararak, kutlu Malatya'nın mutlu hayatını sonsuza kadar Cumhuriyet yönetimi içinde yaşamasını sağlamaktır.

⁶⁸⁸ Bu hükmün tam metni Edremit Şer'iyye Sicili'ndedir. Hüküm, Kâmil Su tarafından *Ülkü Mecmuası*'nın 1940 yılı Kasım sayısında yayınlanmıştır. Bk. Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 123.

2.OTURUM/AYNÜDDEVLE SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Salim CÖHCE

Prof. Dr. İsmail AYTAÇ

Dânişmendli Coğrafyasında Yaygın-Sevserek Han Kazısında Çıkarılan Selçuklu Sikkeleri

Dr. Ali MIYNAT

Yeni Bulgular Işığında İlk Dânişmendli Sikkeleri ve Dânişmendli Malatya Melikleri Tarafından Bastırılan Sikkeler

DÂNİŞMENDLİ COĞRAFYASINDA YAYGIN-SEVSEREK I. HAN KAZISINDA ÇIKARILAN SELÇUKLU SİKKELERİ

Prof. Dr. İsmail AYTAÇ

ÖZET

Sevserek I. Han'da restorasyon projesine bilgi oluşturmak amacıyla Doç. Dr. İsmail Aytaç'ın bilimsel danışmanlığında Malatya Valiliği Özel İdaresi KUDEB uzmanları tarafından Mart-Haziran 2011 tarihlerinde arkeolojik kazı gerçekleştirilmiştir.

Eski Malatya-Kâhta arasında 8 tane menzil hanı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi olan Sevserek I. Han'da sahin, yolcu odaları geçişleri, giriş kapısı ve bağlantıları belirlenmiştir. Osmanlı Dönemi'nde menzil hanı olmaktan çıkan yapı, büyük değişiklikler neticesinde maden eritme atölyesi olarak kullanılmıştır.

Kazıda, bu bildiriye konu olan çok sayıda bakır sikke bulunmuştur. Çoğunluğu okunamayacak durumdadır. Okunabilenler, bize dönemi ve ticaret hakkında bilgi verebilmektedir. Bunların en eskisi Türkiye Selçukluları hükümdarı I. Alaeddin Keykûbad Dönemi'ne (1220-1237), en yenisi ise Osmanlı padişahı Sultan III. Mustafa Dönemi'ne (1757-1774) tarihlenmiştir. Ayrıca çok sayıda demir ve bakır cüruflarıyla beraber; Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait sırlı seramik parçaları da yoğun olarak bulunmuştur. Sevserek I. Han'ın taşınır kültür varlıklarının elde edilmesi, mimari özelliklerinin tamamen belirlenmesi, belgelerle tarihlendirilmesi ve kullanım sürecinin bilinmesi Türk mimarlık ve kültür tarihi açısından önemlidir.

SEVSEREK I. HAN İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Sevserek I. Han, Malatya ili Merkez İlçesi Yaygın Beldesi Tokluca Köyü'nde bulunmaktadır. Han, Malatya-Pütürge ilçe yolunun 20. kilometresinde asfaltın 30 m batısında yer almaktadır. Yapıldığı 13. yüzyılda şehir merkezi olan eski Malatya'nın (şimdiki Battalgazi ilçesi) 23. km güneydoğusunda bulunmaktadır. Eski Malatya Kâhta arasında 8 tane menzil hanı bulunmaktadır. Bunların plan özelliği farklılık göstermektedir. Selçuklu Dönemi'nin önemli bir kervan yolu olduğu anlaşılan Malatya-Kâhta güzergâhı (Harita 1), (Aytaç, 2001: 49- 60, 519- 527; Aytaç, 2013: 23) Osmanlı Dönemi'nde kullanımdan düşmüştür (Yınanç ve Elibüyük, 1983: 74,75).

Harita 1: Malatya-Kâhta kervan yolu.

Sevserek Han, 13. Yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. 17. Yüzyılda restore edilmiş olmalıdır. Osmanlı Dönemi'nde orta sanının yan ayakları değişmiş, bazı duvarlar ve tonozların bir bölümü yenilenmiştir. 17. Yüzyılda maden eritme atölyesi olarak kullanılmıştır. 18. Yüzyıl sonları ile 20. Yüzyıl ortalarına kadar tali yolda konaklama amaçlı olarak kullanılmıştır. 2011 yılında temizlik ve hafriyat çalışması yapılmıştır. 2012 yılında restorasyon projesi koruma kurulunda kabul edilmiştir.

Sevserek I. Han ile ilgili ilk kısa yayını Rahmi Hüseyin Ünal yapmıştır (Ünal, 1976: 1881-1889). Hanın tarafımızdan ilk incelemeleri 1995- 06.10.1995 ve 1996 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Temizlik ve hafriyat çalışmaları ise Mart-Haziran 2011 tarihlerinde⁶⁸⁹ tamamlanmıştır (Aytaç, 2017: 963-986), (Fotoğraf 1).

Han, güney-kuzey yönünde inşa edilmiştir. Mevcut hali le hanın duvar köşelerinde ve payandada kesme taş, duvarlarda düzgün sıra oluşturan 132abayonu taş, içleri ise kırma ve moloz taş malzemeden yapılmıştır. Eski fotoğraflardan üzerlerinin toprak örtülü olduğu görülmektedir (Fotoğraf 2). Yapı üzerinde ve kazıdan çıkarılan taşlarda süsleme unsuruna rastlanmamıştır. Osmanlı Dönemi'nde ise yapının bazı bölümleri değişikliğe uğramıştır. Buna göre yapının orta koridora bakan ayak ve kalın yan duvarları Osmanlı Dönemi'ne aittir (Çizim 1). Zira bu kalın duvarlı mekânlardan batıda olanında yoğun olarak maden cürufu çıkarılmıştır (Aytaç, 2017: 963-986).

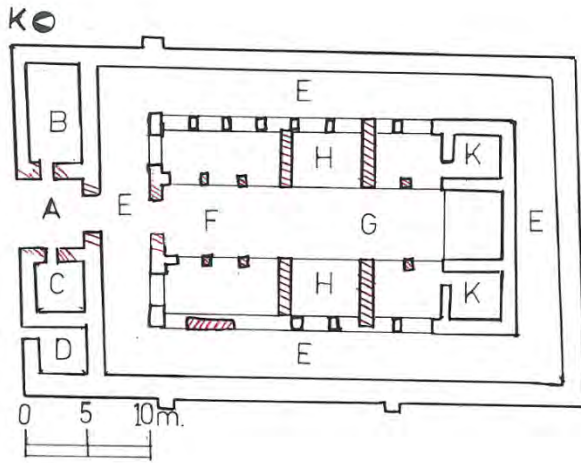
⁶⁸⁹ Dönemin Malatya valisi Doç. Dr. Ulvi SARAN'a, Malatya Valiliği İl Özel İdaresine, Malatya Valiliğine bağlı KUDEB'e ve T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Malatya Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne ve kazı ekibinde yer alan teknik personele teşekkürlerimi sunarım.

Fotoğraf 1: Sevserek I. Han'ın kazı sonrası içten genel görünüşü

Fotoğraf 2: Sevserek I. Han'ın güneydoğudan görünüşü 1963 (C. Yalvaç'tan).

Çizim 1: Sevserek I. Han 2012 rölöve planı. Taralı kısımlar Osmanlı, diğer kısımlar Selçuklu Dönemi'ne aittir (Aytaç, 2017: 963-986).

Yapılan arkeolojik kazılarda bahsi geçen mimari öğelerin yanı sıra; sırlı-sırsız seramikler (Atıcı ve Tatlı, 2017: 987-1025), tütün lüleleri, cam yüzükler, metal cürüfları ve bakır sikkeler bulunmuştur.

Anadolu Selçuklu Sikkeleri ve Sevserek I. Han'da Bulunan Selçuklu Sikkelerinin Değerlendirilmesi

Anadolu Selçuklularının ilk zamanlarında Bizans ve muhtelif İslam devletlerinin paraları dolaşımdaydı (Yay. Haz., Aydın, 1994: 15). Bunda, devletin kuruluş yıllarında fetih politikalarına ağırlık verilmesi etkili olmuştur (Galib, 1971: 5).

Anadolu Selçuklularında ilk sikke örneği I. Rükneddin Mesut (M. 1116-1156) zamanında görülmektedir. Bu dönemde darp ettirilen sikkelerin hepsi bakır olup bir yüzünde Bizans imparatoru tasviri yer almaktadır (Parlar, 2001: 13). II. Kılıç Arslan Döneminde ise (M.1156-1192) ilk altın ve gümüş sikke darbı yapılmıştır. Sikkeleri figürlü ve figürsüz olarak görülmektedir (Artuk ve Artuk, 1970: 350, 351). Anadolu Selçuklu Devleti'nin en güçlü olduğu dönem I. Alâeddin Keykûbâd dönemidir (M. 1220-1237). Bu dönemde sikkeler üzerindeki tarih yazı ile yazılırken bundan sonra binler, yüzler, onlar haneleri divani rakamlarla yazılmıştır (Parlar, 2001: 17). Kendisinin döneminde yaşayan 3 halifenin de adı (en-Nâsır-Lidîmillâh (M. 1180-1225), ez-Zâhir-Biemrillâh (M. 1225-1226), el-Mustansır-Billâh (M. 1226-1242) sikkelerde yer almıştır. I. Alâeddin Keykûbâd'ın Kilikya Ermeni kralı Hetum, Hısn-ı Keyfa ve Mardin Artukluları ile kestirilmiş müşterek sikkeleri mevcuttur (Erkiletlioğlu ve Güler, 1996: 94). II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde (M. 1237-1246) darp edilen sikkeler üzerinde en dikkat çeken ise Şir-i Hurşid (aslan ve güneş) betimlemesidir. Anadolu Selçukluları birçok yerde sikke darbı yapmışlardır. Darp yapılan yerler arasında Malatya da vardır. Buradaki ilk sikke darbı I. Keyhüsrev zamanında yapılmıştır (Erkiletlioğlu ve Güler, 1996: 33).

Sevserek I. Han'da yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında toplam 44 adet sikke ele geçirilmiştir. Mevcut sikkelerin çoğunluğu aşınma ve yoğun korozyon nedeniyle okunmamaktadır. Okunabilenler ise bu makalede tanımlanmaya çalışılmıştır. Buna göre Sultan Alâeddin Keykûbâd Dönemi'ne (M. 1220-1237) tarihlendirilen 2 adet bakır sikkenin ve yine hükümdarı belli olmayan 1 adet Anadolu Selçuklu sikkesi olmak üzere 3 adet sikkenin tanımı ve dönemi hakkında bilgi verilmiştir.

1 numaralı sikkenin (Şablon 1) ön yüzünde Alâeddin Keykûbâd'ın lakaplarından olan Es-Sultan'ül Azam (en büyük sultan) yazısı görülürken arka yüzünde yer alan el-İmam ibaresinin hemen altında okunamasa da dönem halifesinin adı yer almaktadır.

Ön Yüz: Es-Sultan'ül Âzam Keykûbâd...

Arka Yüz: El-İmam ...billah?

Env. No.: SH/11.32, F-1, 1, 65 gr, 18 mm, AE.

Şablon 1: Sikkenin ön ve arka yüzünün fotoğraf ve çizimleri.

Sultan Alâeddin Keykûbâd Dönemi'nde, 3 farklı Abbasi halifesi görülmektedir. Bunlardan ilki, halife en-Nâsır-Lidînillâh (M. 1180-1225) olup saltanatı, Keykûbâd'ın hükümdarlığının ilk 5 yılına tekabül etmektedir. İkinci halife ez-Zâhir-Biemrillâh (M. 1225-1226), 1 yıl gibi kısa sürede görev yapmıştır. Keykûbâd Dönemi'nin son halifesi ise el-Mustansır-Billâh (M. 1226-1242) olmuştur. 1 numaralı sikkede silik olan halife adının sonu "Billâh" ile bittiğine göre, sikkenin darp edildiği dönemde mevcut halifenin el-Mustansır-Billâh olması gerekmektedir. Bu da, sikkenin el-Mustansır-Billâh'ın halifeliğinin başlangıcı sayılan 1226 yılı ile Keykûbâd'ın ölüm yılı olan 1237 arasında kesildiğini göstermektedir. Ancak, sikkenin darp yeri belli değildir.

2 numaralı sikkenin (Şablon 2) ön yüzünde Sultan Alâeddin Keykûbâd ile babası I. İzzeddin Keykavus'un adı geçmektedir. Alt kısımda ise darp yeri Sivas olarak görülmektedir.

Ön Yüz: Es-Sultan Keykûbâd bin Keyhüsrev...Sivas.

Arka Yüz: El-İmam ...

Env. No.: SH/11.43, Selçuklu katmanı, 2,60 gr, 25 mm, AE.

Şablon 2: Sikkenin ön ve arka yüzünün fotoğraf ve çizimleri.

Sikkenin ne zaman kesildiği belli değildir. 1 numaralı sikkede olduğu gibi, arka yüzde yer alan el-İmam ibaresinin ardından dönem halifesinin adı yazmaktadır. Ancak yoğun korozyon nedeniyle bu ad okunmamaktadır.

3 numaralı sikkenin (Şablon 3) ön yüzünde yalnızca Sultan ibaresi yer alırken arka yüzünde de Kelime-i Tevhid yazısı bulunmaktadır.

Ön Yüz: Es-Sultan'ül...

Arka Yüz: ...İllallah... Resul... (Kelime-i Tevhid).

Env. No.: SH/11-42, Selçuklu katmanı, 2,05 gr, 21 mm, AE.

Şablon 3: Sikkenin ön ve arka yüzünün fotoğraf ve çizimleri.

Anadolu Selçuklu Devleti'ne ait olan sikkenin hangi hükümdar zamanında darp edildiği yoğun aşınma nedeniyle anlaşılamamıştır.

SONUÇ

Malatya-Kâhta güzergâhındaki 8 adet menzil hanının Osmanlı öncesi dönemde yapılmış olması, bu yolun ve Malatya'nın belirtilen dönemde ticaretin ana merkezlerinden olduğunu göstermektedir. Osmanlı Dönemi'nde ise bu güzergâh önemini yitirerek kullanımdan düşmüştür. Ayrıca, Sultan III. Mustafa Dönemi'ne (1757-1774) ait Mısır darplı Osmanlı sikkesinin bulunması aynı 18. Yüzyılda Sevserek I. Han'ın hâlâ işlevsel olduğunu belgelemektedir. Bu dönemde han olasılıkla maden eritme atölyesi olarak işlev görmekteydi.

Sevserek I. Han'da çeşitli kullanım eşya buluntularının yanı sıra 44 adet sikkenin elde edilmiş olması önemlidir. Bakır sikkelerin çoğunluğu oksitlenme nedeniyle okunamamıştır. Burada ele aldığımız 3 örnek, döneminin sikke kompozisyonu, yazı tipi, hükümdar ve halife unvanları ile uyumludur. 1 ve 2 numaralı sikkeler Alâeddin Keykûbad adına darp edilmiş, 3 numaralı sikkenin hükümdarı ise belirlenememiştir. 2 numaralı sikkenin darp yeri Sivas'tır; ancak Malatya'da 1. Keyhüsrev zamanında (1192-1196, 1205-1211) sikke darbı yapıldığı da bilinmektedir. Anlaşılacağı üzere Malatya, Dânişmendli ile başlayan önemini Anadolu Selçuklu Dönemi'nde de sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

ARTUK, İbrahim ve ARTUK, Cevriye (1970), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmi Sikkeler Kataloğu, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

ATICI, Kadir ve TATLI Elif (2017), Malatya Sevserek I. Han Sırlı Seramikleri, Geçmişten Günümüze Malatya, Kent, Kültür, Kimlik, Bildiriler 14-16 Nisan 2016, II, 987-1025. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

AYDIN, Şennur (Yay. Haz.), (1994), Doğu-Batı Arası Bir Gökkuşağı Selçuklu Sikkeleri, 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

AYTAÇ, İsmail (2001), "Malatya- Kâhta Kervan Yolu Güzergâhı ve Kervansarayları", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri, I, Konya 2001, s. 49- 60, 519- 527.

AYTAÇ, İsmail (2013), Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserler, II, Malatya Kitaplığı, İstanbul.

AYTAÇ, İsmail (2017), Malatya'da Türk-İslam Dönemi'ne Yönelik Arkeolojik Kazılar, Geçmişten Günümüze Malatya, Kent, Kültür, Kimlik, Bildiriler 14-16 Nisan 2016, II, 963-986. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

ERKİLETLİOĞLU, Halit ve GÜLER, Oğuz (1996), Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

GALİB, İsmail (1971), Takvim-i Meskûkât-i Selçûkiyye, Turhan Kitabevi, Ankara.

PARLAR, Gündegül (2001), Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÜNAL, Rahmi, H. (1979), Sevserek Hanı (Malatya-Pütürge) ve Yerhan (Erzincan-Refahiye Hakkında Bir İnceleme, I. Türkoloji Kongresi Tebliğler, 952-968. İstanbul.

YINANÇ, Refet ve ELİBÜYÜK, Mesut (1983), Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri, Ankara.

**YENİ BULGULAR IŞIĞINDA İLK DANIŞMENDLİ SİKKELERİ VE
DANIŞMENDLİ MALATYA MELİKLERİ TARAFINDAN BASTIRILAN SİKKELER**
Dr. Ali MIYNAT

ÖZET

Hiç şüphesiz Anadolu Türk nümismatik tarihinin en ilginç evrelerinden birini Danişmendli Türkmen beylerinin bastırdıkları sikkeler oluşturmaktadır. Danişmendliler döneminde basılıp günümüzde tespit edebildiğimiz sikkelerin tümü bakır olup, bu sikkeler üzerinde basım yerleri belirtilmemiştir. Buna karşın, Dânişmendli emir ve meliklerinin hâkimiyet sahalarından bunların nerelerde basılmış olabileceği tahmin edilebilir. Bu çalışmada özellikle Emir Gazi (497-529 / 1104-1134) tarafından pek muhtemelen Malatya’da bastırılan ve bundan önce yerli ve yabancı hiçbir sikke katalogunda yer verilmeyen Grekçe bir bakır sikkeyi tanıtacak, Danişmendliler üzerine doğrudan ya da dolaylı olarak yapılmış birçok modern çalışmada Gümüştegin Ahmed Gazi’ye nispet edilen, ancak aslında Aynûddeve İsmail (537-547 / 1143-1152) tarafından darp ettirilmiş bir başka Grekçe sikkeyi tekrardan tartışmaya açacağız. Bunların dışında, diğer Danişmendli Malatya meliklerinin Grekçe, çift-dilli (Grekçe-Arapça) ve Arapça olarak bastırdıkları sikkeler üzerindeki yazı, sembol ve figürleri inceleyecek, bu Türkmen beylerinin Grekçe ve Grekçe-Arapça olarak niçin sikke bastırdığı sorusuna cevap arayacağız. Sonuç olarak bu sikkelerin nasıl propaganda aracı olarak kullanıldığını, basıldıkları devrin sosyo-ekonomik ve siyasî durumu hakkında bizlere ne tür bilgiler verdiğini değerlendirmeye çalışacağız.

16. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Mustafa Cenabî, *el-Aylemü’z-zâhir* adlı eserinde *Osmancık*’ın fethi üzerine burada Danişmend Gazi adına sikke bastırıldığını ve bunun ilk Danişmendli sikkesi olduğunu belirtmektedir.⁶⁹⁰ Yine tarihî bir kaynak olarak değeri uzun tartışmalara konu olan⁶⁹¹ ve Danişmendli Türkmenlerinin Anadolu’yu yurt edinme sürecini anlatan meşhur destanımız *Dânişmendnâme*’de Çorum’dan ayrılan Melik’in Gümüş şehrine (bugün ki Gümüşhacıköy olmalıdır) varıp burada kamp kurduğu, bunun üzerine Nastor ve Şattat’ın emriyle şehrin gayrimüslim ahalisinin gümüş yataklarını gizlediklerinden bahsedilir. Buna karşın Melik, şehirde yaşayan Müslümanların yardımıyla bu gümüş madenlerini keşfeder ve derhal bu maden ocaklarının işletilmesi için emir verir. Yine bu destana göre her gün iki batman⁶⁹² gümüş Melik’e gönderilmekte, bu gümüş ise Melik’in beraberindeki gaziler arasında pay edilmektedir. Ancak günümüze kadar elimize ulaşan Danişmendli sikkeleri ne Canabî, ne de *Dânişmendnâme*’nin kayıtlarını doğrulayacak veriler sunmaktadır. Bir başka deyişle Danişmendliler tarafından darp ettirilmiş herhangi bir gümüş sikkeye ulaşamadığı gibi, Danişmend Gazi’nin bastırdığı bir sikke de henüz keşfedilmemiştir.

Buna rağmen, ilk Türk nümismatlarından Ahmed Tevhid, halen araştırmacılar tarafından sıklıkla başvuru alan 1903 yılı baskılı sikke katalogunda 101 nolu sikkeyi Danişmend Gazi ile

⁶⁹⁰ Mustafa Cenabî, *el-Aylemü’z-zâhir*, vr. 25^a; ayrıca bkz. Sefer Solmaz, *Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Selçuk Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2001, s. 388.

⁶⁹¹ Bu tartışmalara çalışmamızın konusu dışında olduğu için burada değinmeyeceğiz. Söz konusu tartışmalar için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Dânişmendnâme”, *DİA*, C. 8, Ankara 1993, s. 479-480.

⁶⁹² Daha çok Türkler ve Türklerle intisabı bulunan kâvimler tarafından kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. Tarih boyunca farklı coğrafyalarda *batman* değerleri değişiklik göstermekle birlikte, günümüz Anadolu’sunda Kayseri, Tokat, Erzurum gibi şehirlerde 8 kg’lık ağırlığa *batman* denilmektedir. Cengiz Kallek, “Batman”, *DİA*, C. 5, Ankara 1992, s. 199-200.

kimliklendirerek Cenabî'nin kaydını destekleyen bir bilgi sunmaktadır.⁶⁹³ Dahası çağdaş Selçuklu tarihçilerinden Osman Turan Selçuklular Zamanında Türkiye adlı kıymetli eserinde Gümüştegin Ahmed Gazi'nin idaresinde bulunan memleketlerin alışık bulunduğu para sistemini değiştirmeden Rumca (Grekçe) paralar bastırıldığını yazar.⁶⁹⁴ Yakın geçmişte Danişmendoğlu Melik Şemseddin İsmail'in (562-567/1166-1172) bastırıldığı bir sikkeyi makalesinde konu edinen Ceren Ünal, Osman Turan'ın eserine referansla aynı bilgiyi tekrarlar.⁶⁹⁵

Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirası başlığıyla hazırladığı doktora tezinde Sefer Solmaz, Ahmed Tevhid ve İbrahim-Cevriye Artuk'a (1971, s. 385) atıfla Emir (Melik) Gazi döneminde bastırılan Grekçe bir sikkenin üzerinde Danişmend Gazi'nin adının Melik-i Muazzam Ahmed Gazi şeklinde geçtiğinden bahseder.⁶⁹⁶ Yine Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin 'Danişmend Gazi' ve 'Danişmendliler' maddelerinin yazarı Abdülkerim Özaydın, adı geçen yazılarında Danişmendlilerde ilk sikke basan kişinin Danişmend Gazi'nin oğlu Gümüştegin Gazi olduğunu iddia etmiştir. Hatta gerek Abdülkerim Özaydın, gerekse Danişmendli Beyliği'nin kurucuları üzerine bir makale kaleme alan Mustafa Demir, yukarıda bahsettiğimiz Ahmed Tevhid'in Danişmend Gazi'ye nispet ettiği sikkeyi kaynak göstererek, Danişmend Gazi'nin vefatını ve Gümüştegin Gazi'nin beyliğin başına hangi yılda geçtiğini açıklamaya çalışmışlardır.⁶⁹⁷

Konuyu daha derinlemesine tartışmaya başlamadan önce peşinen belirtmeliyiz ki Ahmed Tevhid'in 'Danişmend Ahmed Gazi' ile kimliklendirdiği bu bakır sikke aslında 12. yüzyılın ortalarında Malatya'da hâkimiyet süren Danişmendli emiri Aynüddeve İsmail (537-547-1143-1152) tarafından darp ettirilmiştir. Ahmed Tevhid'in yanlış okuması kendisinden sonra gelen birçok nümismat ve araştırmacıyı yanıltmıştır. İşin daha ilginç yanı ise, keşfedildiği ilk andan itibaren yerli ve yabancı araştırmacıların dikkatini çeken bu çetrefilli ve bir o kadar enteresan Grekçe sikkenin doğru okuması yaklaşık yarım asır önce yapılmış olmasına rağmen, günümüz bazı araştırmacıları halen Ahmed Tevhid ve onun kataloğundan referansla bu bilgiyi kullanan İbrahim Artuk'un çalışmalarına doğrudan başvurduklarından bu hatayı tekrarlamaktadırlar.

⁶⁹³ Ahmed Tevhid, *Meskükât-i Kadime-i İslâmiye*, C. IV, İstanbul Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1903, s. 84-85, no. 101.

⁶⁹⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071 -1318)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2002, s. 146.

⁶⁹⁵ Ceren Ünal, "Danişmendoğlu Melik Şemseddin İsmail'in Döneminde Basılmış Bir Bakır Sikke", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 26, Sayı 2, Aralık 2011, s. 511.

⁶⁹⁶ Sefer Solmaz, a.g.t., s. 35, 388-389.

⁶⁹⁷ Bu tartışmalar için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Danişmend Gazi", *DİA*, C. 8, Ankara 1993, s. 469; Abdülkerim Özaydın, "Danişmendliler", *DİA*, C. 8, Ankara 1993, s. 473; Mustafa Demir, "Danişmendli Emareti'nin Kurucuları", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C. 10 / 1, Sakarya 2008, s. 144. Bu çalışmaların dışında aynı yanlışlığı aşağıdaki eserlerde de devam etmiştir: Muharrem Kesik, *Danişmendliler (1085-1178)*, *Orta Anadolunun Fatihleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 164; Mustafa Demir, "Danişmendli Devleti'nin Kurucusu Danişmend Ahmed Gazi'nin Tarihi Kişiliği", *Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler*, yayına haz. Ali Açık, Murat Serdar, Tokat 2016, s. 36-37; Mikail Bayram, "Danişmendli Devleti'nin Dini Siyaseti", *Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler*, yay. haz. Ali Açık, Murat Serdar, Tokat 2016, s. 21; Sefer Solmaz, "Danişmendli-Büyük Selçuklu Tabiiyet-Metbuiyet İlişkileri", *Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler*, yay. haz. Ali Açık, Murat Serdar, Tokat 2016, s. 119.

Şekil 1 Aynüddevele İsmail'in Bakır Sikkesi

<http://www.acsearch.info/search.html?id=1376080> [17 Eylül 2018]

Ön yüz: ΑΙΝ ΑΛ (δου)ΛΑC O YI[OC] Arka yüz: TOV M[E]ΓΑΛΟV ΜΕΛΗΚΙ ΑΜ(H)P [ΓΑΖΗ] 'Αἴν ἀλδούλας, ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου μελήκι 'Αμῆρ Γαζῆ / Aynüddevele, Büyük Melik Emir Gazi'nin oğlu⁶⁹⁸

Sikkede, ön yüzün ikinci satırı ilk bakışta, gizemli ve anlaşılmaz Arapça tuğrayı andıran bazı karakterler ihtiva etmektedir. Sikkenin ilk yayıncısı ve analisti ünlü Türk nümismatı Ahmed Tevhid (1868-1940) sikkenin ilk iki satırını INA / (ετους) ΛΑ şeklinde okur.⁶⁹⁹ Bu bağlamda, IN (iota ve nu) harfleri yazar tarafından indiksiyonun kısaltması olarak görülür ve devamındaki A (alfa)'ın ilk indiksiyon 700 yılını ifade ettiği düşünülür. Okunamayan karmaşık ifade ise Grekçe 'yıl' anlamına gelen ετους olmalı, Λ (lambda) ve Α (alfa) harfleri ise sırasıyla Grekçe sayısal sisteminde sırasıyla 30 ve 1 sayılarını karşılmalıdır.⁷⁰¹ Sikkenin ön yüzündeki son satır, muhtemelen Ahmed Tevhid'in kullandığı örnekte silik olduğundan yok sayılmıştır. Dahası sikkenin arka yüzündeki yazı yazar tarafından TOV ΜΕΓΑΛΟV ΜΕΛΗΚΙ ΑΜΕΤ ΓΑΖΗ (Büyük Melik A[h]met Gazi) olarak okunmuştur.⁷⁰² Tüm bu yanlış okumalar sikkenin Danişmend Ahmet Gazi ile kimliklendirmesine yol açacaktır. Bu noktada, belirtmek gerekir ki arka yüzün doğru okunuşu yukarıda da yazıldığı üzere TOV ΜΕΛΗΚΙ ΑΜΗΡ ΓΑΖΗ (Melik Emir Gazi'nin) şeklinde olmalıdır. Ön yüzün son satırındaki Grekçe O YI[OC] (oğlu) kelimesini de hesaba kattığımızda, bu sikke Melik Gazi'nin oğullarından biri tarafından basılmış olmak zorundadır. Diğer nokta ise ne Danişmend Ahmet Gazi ne de oğullarından herhangi birinin 31 yıl yönetimde kalmamış olmasıdır. Dolayısıyla ön yüzdeki ifade indiksiyon olamaz.⁷⁰³ Bu tarihleme sistemi, Aynüddevele'nin oğlu ve selefi Zülkarneyn (547-557 / 1152-1162), tarafından sikkelerinde kullanılmış ve bu tipteki sikkeler Ahmet

⁶⁹⁸ Ahmed Tevhid, a.g.e., s. 84-85, no. 101; İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, C. I, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, no. 1180; Behzat Butak, *XI. XII. XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1947: no. 103; Estelle. J. Whelan, "A Contribution to Danişmendid History: The Figured Copper Coins", *ANSM* 25, 1980, s. 140; Tuncay Aykut, "Danişmendoğlu Aynüddevele'nin Bakır Sikkesi" *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, no: 5. İstanbul 1980.

⁶⁹⁹ Ahmed Tevhid, a.g.e., s. 84-85.

⁷⁰⁰ *İndiksiyon* tarihleme sistemi aşağıda açıklanmıştır.

⁷⁰¹ Ahmed Tevhid, a.g.e., s. 84-85.

⁷⁰² Aynı zamanda Gümüştegin ve Emir Gazi'nin aynı kişi olduğunu ve 497-529 /1104-1135 yılları arasında hüküm sürdüğünü iddia etmektedir.

⁷⁰³ Ahmet Tevhid'i burada yanlışya düşüren ya da tezinin doğru olduğunu düşündüren nokta Danişmendli Beyliği'nin kurucularının kim olduğu ve hangi yıllarda iktidarda kaldığı yönündeki karışıklıklar olmalıdır.

Tevhid kataloğunu henüz yayına hazırlamadan Avrupalı nümismatlar Gustave Schlumberger (1895)⁷⁰⁴ ve Paul Casanova (1896) tarafından basılmıştır.⁷⁰⁵ Pek muhtemeldir ki, Türk nümismat bu yayınları görmüş, onlardan etkilenmiştir. Kullandığı sikkenin kısmen silik olmasından dolayı da bazı harfleri kaçırmış ve netice de sorunlu bir okuma ortaya çıkmıştır.

Daha sonraki yıllarda Türk nümismatlar Behzad Butak ve İbrahim Artuk kataloglarında yeni bir yorum getirmedikleri gibi, aynı hataları aynen tekrarlamışlardır.⁷⁰⁶ Claude Cahen ise sikkenin ön yüzündeki ilk iki satırın ‘Ainalas’ şeklinde okunabileceğini, bunun da Türk ismi olan İnal’ın Grekçe formu olabileceğini teklif etse de,⁷⁰⁷ ikinci satırın başındaki ‘karışık karakterler’ üzerinde bir fikir beyan etmemiştir. Onun kimliklendirmesi de tamamen problemlidir, kaynaklarda ne Emir Gazi’nin bu isimle bir oğluna, ne de Danişmendli hanedanında bir kişiye tesadüf edilir.

Şekil 2 Aynüddevele İsmail’in Bakır Sikkesi

<http://www.acsearch.info/search.html?id=1376081> [17 Eylül 2017]

Bu konuda en doğru, akla yatkın ve analitik yaklaşımı Türk Nümismatik Derneği üyelerinden Tuncay Aykut’un 1 Mart 1973 yılında verdiği konferansın daha sonra “Danişmendoğlu Aynüddevele’nin Bakır Sikkesi” başlığıyla Türk Nümismatik Derneği Bülteni’nin 5. Sayısında yayınlanan metninde bulmamız mümkündür. Tuncay Aykut, kendisinin belirttiği üzere, o yıllarda Dumbarton Oaks Research Institute’de (Washington, D.C.) çalışmakta olan R. P. Lindner’in yardımıyla en doğru okumalardan birini yapmıştır. Öncelikle ikinci satırın başındaki karakterlerin Ortaçağlarda sikkelerde değilse de kitabeler ve manuskriptlerde kullanılan Grekçe el yazısı olduğunu ve birinci, ikinci satırların Aynüddevele isminin Grekçe formu olduğunu keşfetmiştir. Ona göre bu iki satır ΑΙΝ ΑΛδαυΛΑC olarak okunmalıdır. Devamındaki yazıt ise bizim de yukarıda teklif ettiğimiz şekildedir.⁷⁰⁸

⁷⁰⁴ Gustave Schlumberger, “Une nouvelle monnaie à légende grecque des émirs Danischmendides de Cappadoce, monnaie de cuivre bilingue de D’soul-Karneïn, émir de Mélitène vers le milieu du XIIIe siècle” *Mélanges d’Archéologie Byzantine*, Paris 1895, s. 50.

⁷⁰⁵ Paul Casanova, *Numismatique des Danichmendites*, C. Rollin et Feuarent, Paris 1896, s. 82.

⁷⁰⁶ Butak, a.g.e., s. 92, no. 103; Artuk, a.g.e., s. 384-385, no. 1180. İbrahim ve Cevriye Artuk bu sikkeyi yanlışlıkla “Melik Gazi Gümüştegin”in sikkesi olarak listelemiştir.

⁷⁰⁷ Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey, A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History, c. 1071-1330*, Taplinger Pub. Co., London 1968, s. 95.

⁷⁰⁸ Tuncay Aykut, “Danişmendliler ve Grek Harfî ile Basılmış Paraları” adlı basılmamış konferans metni (1 mart 1973). Daha sonra Tuncay Aykut, “Danişmendoğlu Aynüddevele’nin Bakır Sikkesi”, *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, no. 5, İstanbul 1980.

1980’li yıllara geldiğimizde J. Whelan and Nicolas Oikonomidès de benzer yorumlar getireceklerdir. Whelan bunun Arapça tuğra veya damga olmadığını vurgulamış, ancak Grekçe δ (delta) ve ω (omega) harflerinin el yazısı formuyla yazılmış şekli olduğunu belirtmiştir.709 Böylece Whelan, sikkenin ön yüzündeki ilk iki satırı ΑΙΝ ΑΛδωΛΑC / Ayn el-Dolas şeklinde okurken, Oikinomidès ΑΙΝ ΑΛδοβΛΑC / Ayn el-Doblas okuyuşunun uygun olduğunu savunmuştur.710 Her iki durumda da bu Grekçe inskripsiyon Danişmendli emiri Aynûddevele İsmail’i anons etmektedir. Çağdaş Ortaçağ sikke ve mühürlerinde bu tarz bir el yazısı kullanma geleneğine rastlanmazken, Grekçe manuskriptlerde benzer örneklerle karşılaşmak mümkündür. Çalışmasında Grekçe el yazmalarında bulunan el yazması kısaltmaların listesini veren B. A. van Groningen, δ (delta)’nin aynı yolla yazılmış birçok örneğine yer verir.711 Aynı kitaptaki bir diğer listeye göre takip eden karakterler ou (omicron ve upsilon) kombinasyonuna işaret eder.712 Bu örneklere ek olarak, biraz geç bir döneme ait olsa da, çarpıcı bir örneğe Aristo’nun 1566’da yapılmış Grekçe edisyonunda rastlanır. (fig. ...).713 Bu örneğe göre, sikkedeki bu isim ΑΙΝ ΑΛδωΛΑC, ΑΙΝ ΑΛδουΛΑC veya ΑΙΝ ΑΛδοβΛΑC dışında ΑΙΝ ΑΛδωΛΑC olarak da okunabilir.714

Şekil 3 Aristo’nun Nicomachean Ethics’inin girişi, Basel: Johannes Oporin und Eusebius Episcopus, Ağustos 1566.

⁷⁰⁹ Whelan, a.g.m., s. 141. Burada ayrıca vurgulamamız yerinde olacaktır ki 1994 yılında Şennur Öztürk ve Brian Johnson tarafından yayına hazırlanan Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu kataloglarının üçüncü kitabında bu sikke doğru bir şekilde Aynûddevele’yle kimliklendirilmiştir. Şennur Öztürk ve Brian Johnson, *Asya’dan Anadolu’ya İnen Rüzgâr, Beylikler Dönemi Sikkeleri, Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri 3*, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul 1994, s. 20, katalog no: 9. Daha yakın tarihli bir başka Türkçe yayında yine doğru okumayı bulmak mümkündür: Betül Teoman ve Gültekin Teoman, “Malatya’da Basılmış Danişmendli ve Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, Sayı: 1, Malatya 2016, s. 50-51.

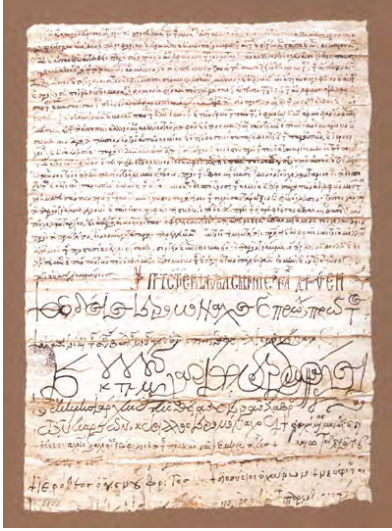
⁷¹⁰ Nicolas Oikonomidès, “Les Danishmendides, entre Byzance, Bagdad et le sultanat d’Iconium” *Revue numismatique*, 6e série-25, 1983, s. 190.

⁷¹¹ B. A. van Groningen, *Short Manual of Greek Palaeography*, A.W. Sijthoff. (2nd rev. ed.), Leiden 1955 s. 34.

⁷¹² Groningen, a.g.e., s. 44.

⁷¹³ “Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πρᾶξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ· διὸ καλῶς ἀπεφάναντο τὰγαθόν, οὗ πάντ’ ἐφίεται.” Türkçe çevirisi: “Her sanat ve her sorgu ve benzer şekilde her eylem ve takip, iyi bir amaca yöneliktir; ve bu nedenle, iyilik haklı olarak, her şeyin amaçlandığı gibi ilan edildi.” Metin için bkz. Aristotle, *Aristotle’s Ethica Nicomachea*, ed. J. Bywater, Cambridge University Press, Cambridge 1894.

⁷¹⁴ Aslında Danişmendli Türkmen isimlerinin Grekçe formlarının kaynaklarda çok farklı yazılışları bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu isimler Danişmendli sikke ve mühürlerinde farklı formlarda görülebilmektedir. Örneğin Zülnün adı (Arapça: ذالنون), emirin kendi bastırduğu sikke de ΔΑΝΟΥΝΗC (Danounis) olarak görülürken, devrin Bizans tarihçisi Niketas Choniates onu Δαδούνην (Dadounin) olarak vermektedir. (Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 80, 83; Yağibasan’ın adı (Arapça: ياغيبسان), mühründe (ΙΑ)ΓΙΠΠΑΖΑΝΙC (Yağipazanis) olarak karşımıza çıkarken, Niketas Choniates (a.g.e., s. 80) ve Ioannes Kinnamos’un kroniğinde (*Ioannes Kinnamos’un Historia’sı (1118-1176)*, ed. ve çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 36) Ἰαγούπασάν (Yagoupanan) şeklinde yazılmıştır.

Şekil 4 Bir Başka Grekçe Manuskript Örneği, Üzerinde Değerlendirdiğimiz Danişmendli Sikkesindeki Benzer İç İç Geçmiş El Yazısı Örnekleri Bulunur.

<http://www.eie.gr/nhrf/institutes/ibr/programmes/apdresearch-en.html>

Yukarıdaki açıklamalar ışığında günümüze değin Gümüştegin Ahmed Gazi ya da Danişmend Gazi'ye ait bir sikke bulunamamıştır. Ancak halefi ve oğlu Emir Gazi'nin (497–528 / 1104–1134) sikkeler bastırıldığı bilinmektedir. Emir Gazi'nin tespit ettiğimiz iki farklı tipte sikkesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerli ve yabancı nümismat ve araştırmacılar tarafından başta sikke katalogları olmak üzere, birçok bilimsel yayında ele alınmış ve incelenmiştir. İkincisi ise Princeton Üniversitesi'nin 1930'lu yıllarda yürütücülüğünü yaptığı Antakya kazılarında keşfedilmiş olup, söz konusu üniversitenin hazırladığı kazı raporlarının yer aldığı kitapta basılmıştır. Ancak araştırmacıların gözünden kaçan bu sikke, daha sonra herhangi bir sikke katalogu ya da diğer çalışmalarda kullanılmamıştır. Öncelikle Emir Gazi'nin iyi bilinen sikkesini tekrar inceleyecek ardından, ardından ikinci sikkeyi detaylı bir şekilde analiz edeceğiz.

Şekil 5 Emir Gazi'nin Grekçe Sikkesi, Yapı Kredi Bankası Sikke Koleksiyonu, no. 2/1.

Danışmendli hükümdarı Emir Gazi tarafından bastırılan bu bakır sikkede tarih ve basım yeri belirtilmemiş olup, sikkenin arka yüzünde düzensiz bir şekilde dizayn edilmiş dört satırda Grekçe olarak şu ifadeler yer almaktadır: Ο ΜΕΓΑC ΑΜΗΡΑC ΑΜΗΡ ΓΑΖΗC (ó μέγας άμnpας Αμnp Γαζής / Büyük emir Emir Gazi).⁷¹⁵

Şekil 6 Emir Gazi'nin Grekçe Sikkesi, P. Casanova, pl. III, no. 1

Bu sikkenin de içinde bulunduğu birçok Danışmendli sikkesini analitik ve eleştirel olarak inceleyen ilk nümismatlardan Paul Casanova'nın da vurguladığı gibi,⁷¹⁶ bazı Grekçe karakterlerin şeklinin oğlu ve halefi olan Melik Muhammed'in sikkelerindekiyle⁷¹⁷ benzerliği, bizde bu sikkenin Emir Gazi'nin ölümünden (528/1134) çok da erken bir dönemde basılmış olamayacağı kanaatini doğurmaktadır. Belki de bu iki sikkenin kalıbı aynı ustanın ellerinde hazırlanmıştır.⁷¹⁸ İlginç bir biçimde paranın ön yüzünde bir İsa büstü (pantokrator) yer almaktadır.⁷¹⁹ 12. yüzyıl Müslüman Anadolu'sunun sikkelerinde sıklıkla karşılaştığımız sembolik bir anlam taşıyan figürlerden başka, Emir Gazi halen bölgenin süper gücü olan

⁷¹⁵ Gilles Hennequin, *Catalogue des monnaies musulmanes de la Bibliothèque Nationale*, La Bibliothèque, Paris 1985, s. 847-848, no. 1936-1938, pl. XLVIII. Paul Casanova bu sikkenin *The Cabinet des Médailles*'da (Département des Monnaies, Médailles et Antiques de la Bibliothèque nationale de France) korunan iki farklı örneğini yayınlamıştır. Bu sikkelerden biri ilginç biçimde sekizgendir. Casanova, a.g.e., s. 63-64, pl. III, no. 1-2. Casanova'dan önce ise, Gustave Schlumberger sikkenin üç değişik formunu yayınlamıştı. Schlumberger ilk olarak bu sikkelerin Antakya Haçlı prensi Tankred tarafından bastırıldığını iddia etmiş (G. Schlumberger, "Monnaies des princes chrétiens d'orient", *Revue archéologique, nouvelle série*, 30, 1875, s. 355-357, pl. XXV, no. 12; Gustave Schlumberger, *Numismatique de l'orient latin*. Paris 1878, s. 44), ancak sonrasında daha detaylı incelemeyle bunların Danışmendli yöneticisine ait olduğunu keşfetmiştir. Gustave Schlumberger, "Les Monnaies a légendes Grecques de la dynastie Turque des fils du Danichmend", *Revue archéologique, nouvelle série*, C. 39, s. 273-284.: pl. VIII; Gustave Schlumberger, "Monnaie à légende grecque d'Amir Ghazi", *Revue Numismatique*, série 3, VI, 1888, s. 264-265.

⁷¹⁶ Casanova, a.g.e., s. 64, pl. III, no. 2-3.

⁷¹⁷ Bu sikke ile ilgili tartışmaları aşağıda bulabilirsiniz.

⁷¹⁸ Whelan, a.g.m., s. 160. Buna karşın, bu sikke miladî 1131 yılından önce bastırılmış olmalıdır. Aşağıda bahsedileceği üzere, Emir Gazi söz konusu yılda *bütün kuzeyin meliki* unvanıyla ödüllendirilmiştir. Muhtemeldir ki, sikke 1131 yılından sonra bastırılmış olsaydı, Danışmendli hükümdarı, *emir* yerine *melik* unvanını kullanacaktı.

⁷¹⁹ Whelan, a.g.m., s. 138; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley 1971, s. 473; Michael F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081 – 1261*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington D.C. 1969, no. 20-1, pl. 2; Philip Grierson, *Byzantine Coinage*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C. 1999, no. 980-84, pl. 56.; Rustam Shukurov, "Turkoman and Byzantine self-identity. Some Reflections on the Logic of the Title-making in Twelfth-and-Thirteenth-century Anatolia", *Eastern Approaches to Byzantium*, ed. A. Eastmond, Ashgate, Aldershot 2001, s. 260.

Bizans İmparatorluğu'nun resmî dili ve idaresindeki topraklarda yaşayan Rumların da konuşma dili olan Grekçe'yi Arapça'nın yerine tercih etmiştir. Burada şunu da belirtmeliyiz ki Rumlar, Anadolu'daki Grekçe konuşan tek grup olmayıp, çeşitli devirlerde Bizans İmparatorluğu tarafından buraya yerleştirilen Gotlar, Vandallar, Slavlar ve Mardaitler (Lübnan'dan gelmişlerdir) de Grekçe konuşmaktaydılar. Peter Charanis'in de belirttiği üzere, 9. Yüzyılın sonlarından itibaren Küçük Asya'nın büyük bir kısmında, bir başka deyişle Danişmendli Türkmenleri'nin şu an ki yönetim sahasında Grekçe konuşulmaktaydı:

Hellenleşme süreci elbette bir gecede tamamlanmış değildi, ancak dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar gitmiş olmalıydı. Bu zamana kadar, Ermenilerin yeni yerleştikleri doğu sınırlarındaki bölgeler dışında, yüzyıllar boyunca devletin, ordunun, kilisenin ve entellektüel kesimin dili olan Grekçe, Bizans Anadolu'sunda neredeyse herkesin gündelik konuşma dili haline gelmişti.⁷²⁰

Ekonomik fonksiyonunun yanında, Danişmendli Türkmen emiri sikkelerini halkıyla bir iletişim aracı olarak kullanmak istemiştir. Emir Gazi sikkesi vasıtasıyla bir taraftan Emir'in hedef kitlelerini gösterirken, bir taraftan da Grek-Hıristiyan komşusu Bizanslılara mesajını vermektedir: Artık bu toprakların yeni sahibidir ve dolayısıyla burada yaşayanların da efendisi kendisidir.⁷²¹

Danişmendliler tarafından basılan bu Grekçe ve çift-dilli / Arapça-Grekçe sikkelerin varlığı (1143'ten sonra) genel olarak paranın ekonomik fonksiyonu ile açıklanma yoluna gidilmiştir. Bu görüşe göre çoğunluğu Rum olan bir yerde, Grekçe paraların basılması ticareti kolaylaştırır ve teşvik ederdi. Ayrıca komşuları Bizans ile de bu paralar vasıtasıyla ticaret yapılabilirdi. Ancak paranın alım gücünü belirleyen, en azından o devirlerde, üzerinde kullanılan dil ya da figürler değil, madenin cinsi, bir başka deyişle ederi idi. Danişmendlilerin Grekçe bastırıldığı bu paralar bakır ya da bakır olup, Bizans veya diğer komşuları tarafından ticaret için kabul görmeleri ve uzak diyarlara seyahat etmeleri söz konusu değildi. Ancak yerel pazarlarda kullanılabilirlerdi ki, Danişmendlilerin yeni yerleştikleri bu topraklarda farklı madenlerle basılmış çok sayıda Bizans parası halen dolaşımdaydı. Bunlar bölgesel ticareti döndürmek için yeterli olabilmekteydi.⁷²² Arkeolojik ve nümismatik bulgular verdiğimiz bilgileri destekler niteliktedir.

⁷²⁰ Bizans Anadolu'sunda Grek dilinin gelişim süreci hakkında bkz. Peter Charanis, "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 29, 1975, s. 12 and Vryonis, a.g.e., 42 vd.

⁷²¹ Emir Gazi'nin bu sikkesi, güneyde Haçlı Seferleri ile bölgeye gelen Latinlerin, Grekçe ve Arapça olarak tebaasıyla iletişim kurma ve politik idealalarını Grek ve Müslüman komşularına ulaştırma aracı olarak bastırıldıkları sikkeleri anımsatmaktadır. Bkz. J. Porteous, "Crusader Coinage with Greek and Latin Inscriptions", *A History of the Crusades*, ed. K. M. Setton vol. VI, University of Wisconsin Press, Madison 1989, s. 354-387; Michael L. Bates ve M. David Metcalf, "Crusader Coinage with Arabic Inscriptions", *A History of the Crusades*, ed. K. M. Setton, vol. VI, Madison 1989, s. 421-473; Paul Balog ve Jacques Yvon, "Monnaies a légendes arabes de l'Orient Latin", *Revue Numismatique, 6th series*, vol. 1, 1958, s. 133-168; Helen M. Brown, "Some Reflections on the Figured Coinage of the Artuqids and Zengids", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History: Studies in Honor of George C. Miles*, ed. D. Kouymjian, American University of Beirut, Beyrut 1974, s. 354-355.

⁷²²Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ali Mıynat, *Cultural and Socio-Economic Relations Between the Turkmen States and the Byzantine Empire West with A Corpus of the Turkmen Coins in the Barber Institute Coin Collection*, Basılmamış Doktora Tezi, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, CAHA, College of Arts and Law, the University of Birmingham, Birmingham 2017.

Helen M. Brown gibi bazı araştırmacılar ise bu sikkeleri Danişmendli emir ve meliklerinin hizmetinde bulunan Rum asıllı zanaatkârların etkisi ile açıklamaya çalışmışlardır.⁷²³ Bu yaklaşıma göre bölgenin yeni sakinleri Danişmendliler, Arapça yazım geleneğine sahip ustalar bulamayınca, Bizans'tan kalan Rumları servislerinde kullanmışlar, bunların da etkisiyle ilk paralar Grekçe olarak bastırılmıştır. İlk bakışta, bu tez kabul edilebilir gibi görülse de, daha analitik bir değerlendirme bunun pek de mümkün olmadığını göstermektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Danişmendli servisinde başta Rumlar olmak üzere gayr-i Müslimlerin çalıştırılmış olabileceğine dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır; dolayısıyla bu sikkelerin basım işinin Rumlar tarafından yapılıyor olması pek tabidir. Ancak sikkenin dizaynını, madenini, dilini ve üstüne yazılacak mesajı belirleme hakkı devletin en üst düzey yöneticisine, yani hükümdara ait olmalıdır. Diğer taraftan Emir Gazi'nin çağdaşları Saltuklu meliki Ziyâeddin Ebû'l Muzaffer Gazi (518-526 / 1124-1132) Erzurum'da, Selçuklu sultanı I. Mesud (510-551 / 1116-1155) Konya'da bastırdıkları bakır sikkelerde Arapça kullanmışlardır. Bu örnekler, bölgede Arapça-yazım geleneğine sahip ustaların, bahsedildiğinin aksine bulunduğunu göstermektedir. Peki, başta Emir Gazi olmak üzere ilk dönem Danişmendli emir ve melikleri, Selçuklu sultanları ve bölgenin diğer Türkmen liderlerinin aksine, niçin Grekçe sikkeler bastırmışlardır? Çağdaş yazılı kaynaklar bu sorunun cevabını açık olarak vermese de, Danişmendli hükümdarlarının amaçlarını, hedeflerini ve hırslarını açığa vuran politik gündemleri bize bazı ipuçları sunmaktadır. Sikkeler, ekonomik işlevlerinin yanında çok önemli medya aracı ya da mesaj taşıyıcılarıdır. Bu mesajlar farklı formlarda gerek yönetilenlere, gerekse komşu devletlere ulaştırılabilir. Basit bir ifadeyle yazı yüzyıllar boyunca mesaj vermek için kullanılan en yaygın araçlardan biri olmuştur. Danişmendliler, topraklarındaki major grup olan Rumlara, kendi dilleriyle yaşadıkları yerin yeni hâkimlerinin kendileri olduğunu bildirmek, Bizans'a karşı düzenlenecek veya Bizans tarafından düzenlenecek askerî seferlerde bu gayr-i Müslim tebaayı kontrol altında tutmak adına devletin gücünü onlara hissettirmek için böyle bir yola gitmiş olabilirler. Aşağıda gösterileceği üzere, Melik Muhammed'in Grekçe bakır sikkesinde ve çift-dilli (Arapça-Grekçe) Danişmendli sikkelerinde olduğu üzere, bu sikkeler Danişmendliler tarafından ayrıca tüm Rum toprakları üzerindeki arzularını gösteren propaganda aracı olarak da kullanılmışlardır.⁷²⁴

Bu değerlendirmeden sonra, tekrar sikkenin üzerindeki Grekçe yazının özelliklerine dönecek olursak, paranın arka yüzündeki ilk emir Emir Gazi'nin lakabına işaret ederken, ikinci Emir

⁷²³ Brown, a.g.m., s. 354.

⁷²⁴ Ayrıca, yazılı kaynaklar göstermektedir ki Emir Gazi Bizans imparatorluk ailesi ile yoğun ilişkilere sahipti ve özellikle hâkimiyetinin son yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahil olmuştu. 1131'de Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'tan Kastamonu'yu geri alırken, imparatorun isyancı kardeşi *sebastokrator* Isakhios Komnenos'a yardım etmekten çekinmemişti. 1130'lu yılların başlarında onu Danişmendli sarayında ağırlamış, Malatya'da kışı beraber geçirmişlerdi. Süryani Mihail'e göre Danişmendli hükümdarı onu ağırlamaktan çok mutluydu ve bundan onur duymaktaydı. Michael the Syrian, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antiche (1166-1199)*. Ed. tr. J-P. Chabot. vol. III, Ernest Leroux, Paris 1905, s.230. Emir Gazi'nin bu tutumu Bizans tarihçisi Khoniates tarafından Isakhios'un soylu geçmişi ile açıklanmıştı. Niketas Khoniates, a.g.e., s. 23. Daha enteresan olanı ise, Isakhios'un en büyük oğlu Ioannes Komnenos 1140'larda Müslüman olmuş, Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud'un sarayındaki bir Selçuklu Türkü'nün kızıyla evlenmişti. Niketas Khoniates, a.g.e., s. 23; Cahen, a.g.e., s. 94; Nevra Necipoğlu, "Turks and Byzantines (Eleventh and Twelfth Centuries)", *The Turkic Speaking Peoples: 2,000 Years of Art and Culture from Inner Asia to the Balkans*, ed. E. Çağatay and D. Kuban, Prestel Verlag, Munich-Berlin-London-New York 2006, s. 258; Özaydın, "Danişmendliler", s. 470; Alexander D. Beihammer, "Defection across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relation", *Speculum* 86, 2011, s. 621-622.

Danişmendli yöneticisinin kişisel adıdır.⁷²⁵ Emir Gazi Arapça lakabı emiri Grekçe μέγας (megas/great) sıfatı ile hâkimiyetinin bir sembolü olarak birlikte kullanmayı tercih etmiştir. Whelan μέγας ἀμνηράς ifadesini Arapça الامير الكبير / el-emîr el-kebîr'in Grekçe tercümesi olarak görürken,⁷²⁶ onun için Oikonomidès Türkçe 'ulubeg'(Uluğ Bey) kelimesini önermiştir.⁷²⁷ Daha sonra Gilles Hennequin yeni bir yorum getirmiş ve bu ifadeyi امير غازي الاعظم / el-emîr el-a'zam Emîr Gâzi (en büyük emir Emir Gazi) olarak tercüme etmiştir.⁷²⁸ Bu Arapça-Grekçe melez unvanı, Arapça bir lakaba doğrudan çevirmek oldukça güçtür. Ancak bu kullanım Bizans sikkeleri, özellikle de mühürleri üzerindeki Grekçe unvan kullanımıyla büyük benzerlikler göstermektedir. Grekçe sıfat μέγας (megas / büyük), iki örnek hariç, Danişmendli yöneticilerinin unvan listesinde μέγας ἀμνηράς / megas amiras (büyük emir) veya μέγας μελήκας / megas melikis (büyük melik) olarak hanedanlığın son yıllarına değin kullanılmıştır. Bizans sikkelerinde megas sadece III. Mikhail'in (856-867) son bastırıldığı paralarda μέγας Βασιλεύς Ῥωμαίων (Romalıların Büyük İmparatoru),⁷²⁹ olarak karşımıza çıkarken, Bizans devlet memurları mühürlerinde sıklıkla unvanlarının önünde μέγας δούξ, μέγας δομέστικός, ve μέγας λογοθέτης şeklinde bu sığata yer vermişlerdir.⁷³⁰ Buna ek olarak, II. Aleksios Komnenos (1180-1183) 12. yüzyılın son çeyreğinde bastırıldığı mühründe kendisini μέγας Βασιλεύς (Büyük İmparator) olarak tanıtmıştır.⁷³¹ Bu yönüyle μέγας / megas kullanımı, Danişmendlilerin Bizans mühür basım geleneğinden etkilendiğini akla getirebilir. Aslında Emir Gazi'nin diğere sikkesinde ve Melik Muhammed'in bilinen tek sikkesinde de Bizans mühürlerinden izler taşıyan ifadeler yer almaktadır.

Bu noktada, Emir Gazi'nin pek bilinmeyen ve detaylı bir analize muhtaç olan diğere sikkesine geçebiliriz. Bu sikkenin iki örneği 1930'larda Princeton Üniversitesi tarafından yürütölen Antakya kazılarında çıkarılan sikkelerin yer aldığı Antioch-on-the-Orontes: Greek, Roman, Byzantine and Crusaders Coins,⁷³² başlıklı kitabın dördüncü cildinde basılmıştır. Bu sikkeler ilk olarak Dorothy B. Waagé tarafından "Haçlı sikkelerinin Müslüman örnekleri" olarak değerlendirilmiştir. Muhtemelen Antakya kontu Tankred (d. 1112)'in bastırıldığı bakır paralara benzerliği yazarı bu yoruma itmiştir.

⁷²⁵ Arapça kumandan, vali ve prens gibi anlamlara gelen امير / emir temelde İslâmî terminolojiye ait görölmektedir. Bu terim, hadislerde sıklıkla görünmesine karşın, Kuran'da sadece bir kez karşımıza çıkmaktadır. Kuran, Süre iv, 59, 83. *Emir* kelimesi hakkında detaylı bilgi için bkz. A. A. Duri, "Amir", *EI*, C. 1, 1960, s. 439.

⁷²⁶ Whelan, a.g.m., s. 137.

⁷²⁷ Oikonomidès, a.g.m., s. 204.

⁷²⁸ Hennequin, a.g.e., no. 1936-1937.

⁷²⁹ Philip Grierson, *Byzantine Coins*, Methuen, London 1982, s. 176, 180. III. Mikhail'in bu sikkesinden başka, μέγας sıfatı 13. yüzyılda Trabzon Rum İmparatorluğu'nun sikkelerinde, yani Danişmendli Beyliği'nden sonra, tekrardan görünmeye başladı. Bkz. Ruth Macrides, "What's in the name 'Megas Komnenos'", *Αρχαίον Πόντου* 35, 1978, s. 238-241.

⁷³⁰ Mühürler için bkz. V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin*, vol. II, Paris 1981, no. 943-944, 597.

⁷³¹ George Zacos ve Alexander Veglery, *Byzantine Lead Seals*, I/1, Basel 1972, no. 108; Dumbarton Oaks Seal Collection, BZS.1958.106.640 (formerly DO 58.106.640) DO Seals 6, no. 94.

⁷³² D. B. Waage. *Antiochia on the Orontes Greek, Roman, Byzantine and Crusader's Coins*. IV/II, Princeton University Press, Princeton 1952, s. 171, no. 2328.

Şekil 7 Emir Gazi'nin Antakya Kazılarında Bulunan GrekçeSikkesi (Birinci Sikke, Antioch-on-the-Orontes: no. 2328.)

İlk olarak söylemeliyiz ki, her iki sikke de overstruck (üst üste basılı) olduğundan üzerindeki yazılar kısmen okunaksız ve siliktir. Buna karşın, her iki örnek sikke üzerindeki bütün metni okumamıza imkân vermektedir. İlk sikkenin ön yüzünde, üç satır olan ibarenin ilk iki satırı şu şekilde okunur: [K]VPİE / [B]ωHΘH / ...

Arka yüzdeki üç satırlık yazı, bazı harfleri silik olmakla birlikte Γ.Z. / TO TAN. / CMAN olarak okunmaktadır. (Bkz. Şekil 7)

Aynı kazıda bulunan diğer örnek, sikke üzerindeki yazıyı tamamlamamıza ve sikkeyi kimliklendirmemize olanak verir. Ön yüzdeki ilk satır tamamen silik iken, ikinci ve üçüncü satırlar .../ [B]ωHΘH / [A]MHP. olarak okunur. Arka yüzde ise ikinci ve üçüncü satırlar önemli ölçüde yıpranmış iken, ilk satırda [Γ]AZH kelimesi açık olarak görülür. (Bkz. Şekil 8) Her iki sikkedeki yazıların birleşimi, bize tüm Grekçe metni aşağıdaki gibi verir:

Obv. KVPIE / BωHΘH / [A]MHP.

Κύριε βοήθη [A]μῆρ / Efendi Emir'e Yardım Et!

Rev. ΓAZH / TO TAN (I) / CMAN

Γαζή τῶ Ταν(ι)σμάν / Gazi Tanısmān [Danışman]

Şekil 8 Greek coin of Amir Ghāzī found in the excavations of Antioch (İkinci sikke, Antioch-on-the-Orontes: no. 2328.)

Böylece bu sikkede üç temel bileşen karşımıza çıkar: şahıs adı [A]MHP ΓΑΖΗ; aile adı TAN(IC)MAN; ve niyaz (yakarış) ΚΥΠΙΕ ΒΩΗΘΗ. Sikkede görülen [A]MHP ΓΑΖΗ Gümüştegin Ahmed Gazi'nin oğlu Danişmendli emiri Emir Gazi'yi ifade etmek zorundadır ki, yukarıda belirttiğimiz üzere diğer sikkesinde de, ismi bu şekilde kullanılmıştır: ὁ μέγας ἀμῆρας Ἀμῆρ Γαζῆς / Büyük emir Emir Gazi. TAN(IC)MAN'a gelince, bu kelime hanedanın adının Grekçe formu olmalıdır. Türkçe isimler sıklıkla Ortaçağ Grekçe, Latince ve Arapça kaynaklarında farklı şekillerde verilmektedir. Çağdaş Bizans prensesi ve tarihçisi Anna Komnena tarafından kaleme alınan Alexiad adlı eserde, Danişmend kelimesi aynı formda verilmiştir:

...πορευομένων δ' ἐκεῖθεν ἰλαδὸν τῶν ταγματῶν, συνέλαχον τούτοις κατὰ τὴν Ἑβραϊκὴν ὁ τε Τανισμάν ὁ σουλτάν καὶ ὁ Ἀσάν, ὁ μόνος ἦρχε χιλιᾶδων ἀνδρῶν ὀπλιτῶν ὀδοῦντα...

...Ebraike yakınında Sultan Tanisman ve Hasan ile karşılaştılar; yalnız Hasan'ın komutası altında ağır donanımlı 80.000 piyade bulunmaktaydı...733

Ancak sikkenin üzerindeki TAN(IC)MAN kelimesinde Grekçe Iota (I / ι) eksik olmakla birlikte bu sikkeyi basan ustanın hatası olarak kabul edilebilir. Böylece sikkeyi darp ettiren kişinin Danişmend Emir Gazi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.⁷³⁴

Göze çarpan diğer ilgi çekici element, hiç şüphesiz Hıristiyan kilise geleneğine ait bir niyazın (Κύριε βοήθη / Efendi Yardım Et!) Danişmendli sikkesinde kendisine yer bulmasıdır. Bu niyazın farklı varyasyonları 9.-11. yüzyıl Bizans kurşun mühürlerinde,⁷³⁵ IV. Romanos'un miliaresiasında (Class II), 736 ve I. Aleksios'un reform-öncesi ayarı düşürülmüş Selanik sikkelerinde bulunurken, kısaltılmış formları IV. Romanos, III. Nikephoros ve Nikephoros Bryennios'un felslerinde karşımıza çıkmaktadır. 737 Aynı zamanda Emir Gazi'nin çağdaşı, Antakya Haçlı prensi Tankred (d. 1112) +KEBOHΘEITANKPI+ ve +KEBOI / ΘHTOΔV /

⁷³³ Anna Komnena, *Annae Comnenae Alexias, Pars Prior: Prolegomena et Textus, Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, 40/1, ed. D. R. Reinsch ve A. Kambylis, Berlin-New York 2001331. Ayrıca bkz. Anna Komnena, *The Alexiad of Anna Comnena*, edit. ve İngilizce çev. E. R. A. Sewter, Harmandsworth 1969, s. 342. Anna Komnena, *Alexiad - Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 332. Alexiad'ın bir başka yerinde bu isim şu şekilde karşımıza çıkar: "...ἐφ' ᾧ μετακαλέσασθαι τὸν Τανισμάνην εἰς ἀρογὴν... / ...Tanisman'ı yardıma çağırmak düşüncesiyle." Anna Komnena (Reinsch), 377. Ayrıca bkz. Anna Komnena (Sewter), 387; Anna Komnena (Umar), s. 381. Vurgulamalıyız ki, bu metinde *Tanisman* Emir Gazi'yi tanımlarken, bir önceki kayıta bu kelime Gümüştegin (Danişmend) Ahmed Gazi'yi ifade etmekteydi.

⁷³⁴ Tarihsiz bu Danişmendli sikkесinin tam olarak ne zaman bastırıldığını tahmin etmek kolay değildir. Yine de, bu sikkenin Emir Gazi'nin iyi bilinen figürlü, ὁ μέγας ἀμῆρας (büyük emir) unvanıyla tanıtıldığı sikkесinden önce bastırılmış olabileceğini söyleyebiliriz. Üzerinde Hz. İsa'nın figürü bulunan Emir Gazi'ye ait sikke, Danişmendli emirinin son yıllarında bastırılmış iken, figürsüz bu bakır sikke, benzeri Haçlı sikkeleri ile aynı devir de, yani 1120 yılından önce bastırılmış olabilir.

⁷³⁵ Çok sayıda uygun örnek arasından, Danişmenli bölgelerinde yani Sivas, Kayseri ve Kapadokya'nın diğeri şehirlerinde basılan bir kaç örnekten bahsetmek yerinde olacaktır: on birinci yüzyıla ait Kayseri baş piskoposu ve synkellos Stylianos'un mührü (J. Nesbitt ve N. Oikonomidès, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, The East*, IV, Washington, D.C. 2001, no. 41.2; on birinci yüzyılda bastırılmış Sivas'ın spatharios ve taxiarches'i Elias'ın mührü: ibid. no. 49.1 and yine Kapadokya'nın *protospatharios* ve *ek prosopou* Mikhail'in on birinci yüzyılda darp ettirilmiş mührü. Nesbitt and Oikonomidès, IV, 2001: no. 43.1.

⁷³⁶ DOC III/ii, pl. LXXV, 5-6.

⁷³⁷ DOC, III/ii: pl. LXX, 2 (Nicephoros Bryennios); Eurydice Georganteli, "Transposed Images: Currencies and Legitimacy in the Late Medieval Eastern Mediterranean", *Byzantines, Latins and Turks in the Eastern Mediterranean World After 1150*, edits. Jonathan Harris, Catherine Holmes, Eugenia Russell, Oxford 2012, s. 154.

ΛΟCΟVT / ANKPI+ şeklinde bu niyazın kısaltılmış versiyonunu meşhur bakır sikkesine nakş ederken,⁷³⁸ 1112-1119 yılları arasında Antakya'da naib olarak bulunan Salerno'lu Roger benzer tipte paralar basmaya devam etmiştir.⁷³⁹ Onlardan başka sikkelerinde bu ifadeye yer veren diğer Haçlı prensi, 1104-1108 yılları arasında II. Baldwin Türklerin elinde esir iken Urfa'da naiblik yapan Salerno'lu Richard (Bohemond'un kuzeni) olmuştur: Κύριε βοήθει Ρικάρδω (Lord, help Richard).⁷⁴⁰

Şekil 9 Solda: Roger of Salerno'nun Bakır Sikkesi, Barber Institute Coin Collection, CR08; P. D. Whitting Collection; Sağda: Tankred'in Bakır Sikkesi, Barber Institute Coin Collection, CR56; P. D. Whitting Collection

Bir taraftan, 9.-11. yüzyıl Bizans sikke ve mühür basım geleneğinden ödünç alınan bu niyazın Haçlı ve Türkmen sikkelerinde karşımıza çıkması, onlar üzerindeki Bizans etkisini göstermektedir. Diğer taraftan, Danişmendlilerde ve onun güney komşuları Antakya ve Urfa Haçlı devletlerinde eş zamanlı olarak görülmesi, bu geçirgen coğrafyada, para basımında ortak etkileşimlerin varlığına işaret etmektedir.⁷⁴¹

Danişmendliler ve Haçlılar arasındaki askerî ve diplomatik karşılaşmalar, hiç şüphesiz sosyo-ekonomik etkileşimleri beraberinde getirmiş olmalıdır. Çağdaş kronikler bu sosyo-kültürel ve ekonomik karşılaşmalar ve etkileşimler hakkında oldukça sessiz olsa da, Danişmendli sikkeleri dil, ikonografi ve metroloji açısından özellikle Urfa ve Antakya'da basılan Haçlı sikkeleri ile çarpıcı benzerlikler gösterir.

İlk Haçlı Seferi'nden sadece bir kaç yıl sonra para üretimine başlayan Antakya ve Urfa Haçlı Kontlukları Bizans-benzeri veya taklidi bakır sikkeler basmıştır. Bu paraların tümü, Danişmendli sikkelerinde olduğu gibi, bakır ya da bakırdur. Urfa Haçlı paraları üzerindeki yazılar Grekçe iken, Antakya'da basılanlar hem Grekçe, hem de Latince yazılar ihtiva ederler. Bu paraların genel özellikleri, metalik değerleri, üzerindeki yazılar ve figürler dikkate

⁷³⁸ David M. Metcalf, *Coinage of the Crusades and the Latin East*, London 1995, no. 49-62. Tankred'in farklı tiplerde üretilmiş tüm sikkeleri için bkz. Porteous, a.g.m., no. 16-19. Tankred'in üçüncü tip fels'inin arka yüzünde Grekçe Κύριε βοήθει (Lord Help) ifadesinin Latince formu olan ÐSFF (Domine Salvum Fac Tancredum) yazısı bulunmaktadır (Porteous, a.g.m., s. 367, pl. III, no. 18).

⁷³⁹ Antakya, Roger of Salerno, Æ fels, ikinci tip, Mother of God standing orans, nimbate, in cloak with ornamental border [MH ΘV], rev.: KEBOHΘ / EITω [Cω] / ΔOVLω [P]OΓEP, in four lines, overstruck on first type, 6.58g (Metcalf, a.g.e., s. 89-94).

⁷⁴⁰ Porteous, a.g.m., s. 364.

⁷⁴¹ Bu Danişmendli sikkeleri beyliğin hiçbir zaman eline geçmeyen Antakya şehrindeki kazılarda bulunmuştur. Harran kazısında Zülnün tarafından bastırılmış bir başka Danişmendli bakır sikkesi çıkartılmıştır. Stefan Heidemann, "Die Fundmünzen von Harrän und ihr Verhältnis zur lokalen Geschichte", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 65, London 2002, s. 284, no. 43.

alındığında Franklardan ziyade yerel halk için basıldığı düşünülebilir.⁷⁴² Urfa'da basılan sikkelere gelindiğinde, -ön yüzünde İsa büstü ya da askeri kıyafetli Haçlı kontunun figürü ve arka yüzünde 'haç' ile- Aleksios Komnenos'un para reformunun hemen ardından üretilen Bizans bakır 'felslerinden esinlendikleri aşikârdır. Bu sikkelerde iki şey çok açıktır: Bölgesel bir unvanın yokluğu ve belli bir ağırlık standartının olmayışı. Grekçe ve Latince yazılar taşıyan Antakya'nın ilk Haçlı sikkeleri ise yine Bizans-benzeri olup Hz. İsa, kılıçla resmedilmiş Tankred, Hz. Meryem (Virgin Mary), St. Peter veya St. George imajlarını sergiler. Bu sikkeler, Urfa'da basılanlar gibi, Roger of Salerno (1112-1119)'nun hâkimiyetine kadar hiçbir unvan taşımazlar;⁷⁴³ ayrıca ağırlıkları hafif ve düzensizdir.

Emir Gazi'nin bu sikkesi Antakya'lı Tankred'in sikkesinde olduğu gibi Κύριε βοήθει (Efendi, Yardım Et!) niyazını ve yukarıda bahsettiğimiz diğer sikkesi yine Antakya Haçlı sikkelerinde olduğu gibi İsa büstünü sergilemektedir. Bunlardan başka, Danişmendli Beyliği Malatya hâkimi Nâsıreddîn Muhammed (ilk devir hâkimiyeti: 557-65 / 1162-1170; ikinci dönem: 570-573 / 1175-1178) tarafından bastırılan bazı bakır sikkeler St. George figürlerine sahiptir ki, Bizans paralarında bulunmayan bu figürler doğrudan Haçlı sikke ikonografisine aittir.⁷⁴⁴ Bu durum Haçlılarla yaşanan yoğun ilişkilere, iki taraf içinde sikkeleri kullanacak kişilerin karmaşıklığına ve benzerliğine dair önemli ipuçları vermektedir.

Şekil 10 Solda: Nâsıreddîn Muhammed'in Bakır Sikkesi, Adıyaman Müzesi Sikke Koleksiyonu, no. 5279; Sağda: Salerno'lu Roger'in (Antakya Haçlı Kontluğu naibi 1112-1119) Bakır Sikkesinin Ön Yüzü, the Barber Institute Coin Collection, CR012; P. D. Whitting Collection

⁷⁴² Porteous, a.g.m., s. 363.

⁷⁴³ Bkz. Porteous, a.g.m., s. 366-367.

⁷⁴⁴ Casanova, a.g.e., s. 3, pl. 4; Whelan 1980: 145-148; Shukurov, a.g.m., s. 731; Adıyaman Müzesi Sikke Kataloğu, env. no. 5279.

Şekil 11 Nâsireddîn Muhammed'in Bakır Sikkесinin Bir Diğеr Örneği.

<https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/seljuks-of-rum/coins/c523?back=1&show=design>

Arka yüzdeki metin:

ناصر الدين ابو الفتح محمد بن ذولقرنين نصير امير المؤمنين

Nâsirü'd-Dîn Ebû'l-Feth Muhammed b. Zülkarneyn Nasîr Emir el-Mü'minîn

Emir Gazi'nin oğlu ve halefi Melik Muhammed (528-537 / 1134-1143), babası gibi Grekçe sikkeler bastırmaya devam etmiştir. Fakat onun figürsüz olan ve şu ana kadar bulunmuş tek sikkesi oldukça iddialı ve tutkulu ifadeler içermektedir:

Ön Yüz: O M(ΕΓΑC) M[ΕΛ]ΗΚΙC Π[Α]ΧΗC Ρω[ΜΑ]ΝΙΑC; Arka Yüz: [ΚΑ]Ι
ΑΝ[ΑΤ]ΟΛΗC, [Μ]ΑΧΑ[ΜΑ]ΤΗC / (Ön Yüz: ó μέγας μελήκις πάσης ρωμανίας; Arka Yüz:
καί ανατολής Μαχαμάτης / Tüm Romania ve Doğu (Anatolē)'nun Büyük meliki (kralı)
Muhammed) (fig.).745

Şekil 12 Melik Muhammed'in Grekçe Bakır Sikkesi, Barber Institute Coin Collection, TK420; P. D. Whitting Collection

Bu sikkede en dikkat çekici nokta babasının sikkelerde kullandığı emir unvanı yerine melik kullanılmasıdır. Bu unvanın Danişmendli hükümdarlarına tevcihi meselesi, çağdaş kronik yazarlarının kayıtlarında yer almaktadır:

Bu yıl içinde [AD 1134] Bağdat halifesi ve Horasan Sultanı746 Emir Gazi'ye dört siyah bayrak, onun hâkimiyetinin sembolü olarak vurulması için davullar, boynu için bir altın kolye

⁷⁴⁵ The Barber Institute Coin Collection, TK419-TK420; P. D. Whitting Collection; Adıyaman Müzesi Sikke Koleksiyonu, env. no. 861. Hennequin, a.g.e., no. 1940, pl. XLVIII; Oğuz Tekin, *Konuşan Paralar, Tarih Boyunca Anadolu Kentleri ve Sikkeleri / Talking Coins, Anatolian Cities and Their Coins Through History*, İstanbul 2011, no. 88. Whelan'ın çalışmasında ilk M açıklama yapılmaksızın silinmiştir. Whelan, a.g.m., s. 139. Bu tipte bir sikke yakın zamanda 2005 yılından beri devam eden Harput kazısında bulunmuş, Oğuz Tekin tarafından yayınlanmıştır. Oğuz Tekin, "Harput Kazısından Bir Danişmendli Sikkesi, Tüm Rum Ülkesinin ve Anadolu'nun Büyük Maliki Muhammed", *Toplumsal Tarih*, 69 (Ağustos 2007), s. 49-51.

⁷⁴⁶ Muhtemelen Irak ve Horasan Selçuklu Sultanı Giyâseddîn Mes'ûd bin Muḥammad Tapar (1134-1152). Bkz. Süryani Mihail, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, from Classical Armenian -1871 edition-, tr. and ed. R. Bedrosian, New Jersey 2013, g413-g414.

ve onun ve ondan sonra gelecek neslinin hükümdarlığını onaylayan altın bir asa gönderdi. Elçiler vardığında ise, [Emir Gazi] ölmüştü ve bu yüzden oğlu Muhammed'i melik ilan ederek [bu onuru] ona sundular. 747

Süryani Mihail'in kaydı bu onursal unvanın ve diğer hükümdarlık sembollerinin Emir Gazi'ye (öl. 528/1134) ölümünden kısa bir süre önce gönderildiğini, Emir Gazi öldüğünden melik unvanının ve sembollerin Melik Muhammed'e sunulduğunu, kendisinin de Danişmendli Beyliği'nin meliki olarak deklare edildiğini açıkça göstermektedir. Emir Gazi, bu unvan ve hediyeleri ölümünden dolayı alamasa da, Süryani Mihail'in 1131 yılına ait bir başka kaydında, söz konusu yılda Danişmendli beyinin melik unvanıyla onurlandırıldığı ve aynı zamanda Abbasi halifesi Müsterşid-Billâh (1118-1135) tarafından 'bütün Kuzey'in meliki' olarak ilan edildiğine dair bilgi bulunmaktadır: "Bu dönemde [1131 AD] Bağdat halifesi ve Horasan Sultanı⁷⁴⁸ Emir Gazi'yi (bütün) kuzeyin meliki (kralı) ilan etti, böylece o Melik Gazi olarak anıldı."⁷⁴⁹ Anonim Süryani Vekâyinâmesi de 1131 olaylarını anlattığı bahiste Emir Gazi'ye melik unvanının verildiğinden bahsetmese de bölgedeki en güçlü Türk yöneticinin Emir Gazi olduğunu ekler ve halifenin onu hükümdar ilan ettiğini özellikle belirtir.⁷⁵⁰

Şu açıktır ki Bizans toprakları üzerindeki askerî başarıları ve Kuzey Anadolu'daki fetihleri neticesinde, Emir Gazi halife tarafından 'Bütün Kuzeyin Meliki' unvanıyla ödüllendirilmiştir. Danişmendli emiri 1129 yılına değin Anadolu Selçuklu Sultanlığı üzerinde nüfuz kurmuş, Haçlılar ve Trabzon düküne karşı başarılı seferler düzenlemiş, Malatya'yı yeniden fethetmiş, tüm bunları tâkiben Ankara, Çankırı, Kastamonu gibi kritik şehirlerin yanında Batı Karadeniz'in kıyı kesimlerini ele geçirmiştir:

"Emir Gazi, Kapadokya'nın tüm Türklerini yendikten sonra sahili işgal etti. Burada bölgeyi elinde tutan Kasianus adlı bir Grek vardı. Pontus'taki tüm kalelerini savaşmadan Emir Gazi'ye verdi. Daha sonra Emir Gazi ülkesinde kendisine bir mevki verdi ve böylece Kasianus onun hizmetine girdi."⁷⁵¹

<http://rbedrosian.com/Msyr/msyr25.htm> [siteye giriş: 15 Eylül 2015]

⁷⁴⁷ Süryani Mihail (Chabot), III, 237; Bar Hebraeus Abu'l Faraj da, Süryani Mihail'in bu anekdotunu kullanır: "Ve bu yıl halife, Danişmendoğlu Emir Gazi'ye taabiyetinin bir simgesi olarak boynu için bir altın kolye, dört siyah bayrak ve ondan önce vurulmak üzere davullar gönderdi. Ve Gazi melik ilan edildi. Elçiler vardığında, emiri hasta olarak buldular ve biraz zaman sonra o öldü. Sonra seremonileri onun oğlu Muhammed için düzenlediler ve gittiler." Bar Hebraeus Gregory Abu'l Farac, *The Chronography of Gregory Abu'l Faraj 1225–1286*, edit. ve İngilizce çev. E. A. W. Budge, 2 cilt, London 2003, s. 258; Bar Hebraeus Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 367.

⁷⁴⁸ Bu dönemde Abbasi halifesi el-Müsterşid-Billâh (1118-1135) iken, metinde bahsedilen Horasan sultanı Selçuklu Sultanı II. Mahmut (1118-1131) olmalıdır.

⁷⁴⁹ Süryani Mihail (Chabot), III, s. 233. Eserdeki şekliyle: "A cette époque, le khalife de Bagdad et le sultan du Khorasan envoyèrent l'autorité à Ghazî, pour qu'il fût roi de la région septentrionale, et il fut appelé Malik Ghazi".(Livre XVI. Chap. V)

⁷⁵⁰ Anonim Süryani Kroniği'ne göre: "Bağdat halifesi, hükümdarlığı bu topraklardaki en güçlü Türk beyi, Kapadokya ve Malatya [Melitene] hâkimi Danişmendoğlu Gazi'ye tevcih etti." (*Anonymous Syriac Chronicle*, no: 1, 99) Türkçe çevirisi için bkz. *I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekâyinamesi*, çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005, s. 42.

⁷⁵¹ Süryani Mihail (Chabot), III, 227; Süryani Mihail (Bedrosian), g413; Abû'l Faraj (Budge), I, s. 289; Turan 2002, s. 170. Bizans İmparatoru II. John Komnenos hanedanının ata ocağı olan Paflagonya'yı geri almak için Danişmendliler üzerine 1130 ila 1135 yılları arasında birçok askerî sefer düzenlemiştir. 1132'de imparator ordusuyla Kastamonu üzerine yürümüş ve burayı ele geçirmiştir. Ancak kısa süre sonra Emir Gazi burayı

Tüm bu bilgilerin ışığında söylenebilir ki Anadolu'daki, özellikle Karadeniz sahil kesiminde, askerî seferlerin neticesinde Danişmendli hanedanlığı şüphesiz ki Bağdat'ta politik bir prestij elde etmiş, ve melik unvanı ile ödüllendirilmiştir.⁷⁵²

Dilin gücünü gerek kendi tebaasına, gerek siyasi muhataplarına mesaj vermek için etkili bir şekilde kullanan Danişmendli emir ve melikleri aynı zamanda iki dilli (Arapça-Grekçe) paralar darp ettirmişlerdir. Bunlardan ilki Zülkarneyn (547-557 / 1152-1162) tarafından muhtemelen Malatya'da basılan bakır sikkedir:

الوائق ذوا القرنين بن عين الدولة

el-Vâsık Zülkarneyn bin Aynûddeve / Kendine Güvenen (Emin), Aynûddeve'nin oğlu Zülkarneyn⁷⁵³

Etrafında: Ο ΜΕΓΑΣ ΑΜΗΡΑΣ ΔΟΛΧΑΡΝΑΙ[N] ΙΝΔΙΚΤΙΩΝΟC ΔΕΥΤΕΡΙC

ὁ μέγας ἀμῆρας Δολχαρναῖν ἰνδικτιώνος δευτερίc / Büyük Emir Zülkarneyn, İkinci İndiksiyon⁷⁵⁴

yeniden topraklarına katmıştır. Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*. Tr. J. H. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984, s. 12-13; Niketas Khoniates (İşıltan), s. 12-14.

⁷⁵² Münecceimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin tarihî çalışmasına göre, Büyük Selçuklu sultanı Danişmend Gazi'ye menşur vermiş ve ona bazı öncelikler tanımıştır. Böylece Danişmendliler diğer Türkmen beyleri arasında imtiyazlı bir konum elde etmişti. Bayram, a.g.e., 15.

Bu en büyük rakibi Anadolu Selçuklularını elemine atmak ve bölgedeki Türkmenler arasında en büyük güç olmak için büyük bir adımdı. Aslında, Emir Gazi I. Kılıç Arslan'ın (1092-1107) ölümünün ardından büyüyen Anadolu Selçuklularının iç işlerine karışmış ve 1116 yılında damadı Mes'ûd'u (1116-1155) ŞahinŞah'a (1107-1116) karşı desteklemiştir. (Cahen, a.g.e., s. 94) Böylece, yeni Selçuklu Sultanı Mesud bir süre kayın pederi Emir Gazi'nin bir nevi gölgesinde hükümdarlık yapacaktı.

⁷⁵³ The Barber Institute Coin Collection, TK416; P. D. Whitting Collection; Ahmed Tevhid, a.g.e., no. 117; Artuk, a.g.e., no. 1186; Butak, a.g.e., no. 110; Casanova, a.g.e., s. 81, no. 10, levha 3; Hennequin, a.g.e., no. 1952-1953, levha XLVIII; Stanley Lane-Poole, *Unpublished Arabic Coins from the Collection of the rev. T. Calvert. Numismatic Chronicle*, n. Serie, XIX, London 1879, s. 81, no. 7-8, levha III; Ersel Topraktepe (ed.), *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük / What the Coins Tell Us? Symbols and Multicultural Aspects in Medieval Anatolian Coins*, İstanbul 2009, no. 15029-15031. Tübingen Üniversitesi İslami sikkeler koleksiyonunda bulunan bu türdeki sikkelerden bir tanesi Arapça olarak محمد (Muhammed) yazısını sergiler. İlk olarak 2003 yılında Haluk Perk ve Hüsnü Öztürk tarafından yayınlanan sikkedeki bu Arapça kontrmark Zülkarneyn'in büyük oğlu Nâsireddin Muhammed'e işaret ediyor olmalıdır. Bkz. H. Perk ve H. Öztürk, "Danişmendliler'den Zülkarneyn'e Ait Bir Sikke ve Üzerinde İlk Kez Görülen Bir Damga", *Bülten, Türk Nüsmatik Derneği* (39-40), 2003, s. 38-39.

⁷⁵⁴ Schlumberger ve Casanova tarafından bahsedildiği üzere, sikkenin önyüzünde, kenarda yanlışlıkla ΙΝΔΙΚΤΙΩΝΟC yerine ΝΙΑΙΚΤΙΩΝΟC yazılmıştır. Bkz. Schlumberger, "Une nouvelle monnaie à légende grecque des émirs Danischmendides...", s. 50; Casanova, a.g.e., s. 82.

Şekil 13 Zülkarneyn'in İki-dilli Bakır Sikkesi
(<http://www.acsearch.info/search.html?id=1376082>, 17 Eylül 2018)

Bizans paralarında 7. ve 8. yüzyıllarda kademeli olarak terk edilen 'indiksiyon' tarihleme metodu, 755 ilginç bir biçimde 12. yüzyılda Zülkarneyn'in sikkesinde yeniden hayat bulmuştur. İlk olarak Diokletian (284-305) tarafından milattan sonra 287 yılında başlatılan 5 yılda bir devir eden bu sistem, I. Konstantin (303-337) tarafından 1 Eylül 312 tarihinden başlayarak 15 yılda bir devreden ayrı bir forma sokulmuştur. Ardından zamanla indiksiyon kelimesi onbeş yıllık devrelerin içindeki bir yılı işaret eden kronolojik bir anlam kazanmıştır. 756 Böylece, Zülkarneyn'in sikkesindeki $\iota\nu\delta\iota\kappa\tau\acute{\iota}\omega\nu\varsigma$ δευτερις (ikinci indiksiyon) ifadesi onun 1 Eylül 1154 – 31 Ağustos 1155 tarihleri arasında bir dönemde basıldığına işaret etmektedir.⁷⁵⁷

Bu yöntem Bizans sikke ve mühürlerinde çoktan terk edilmiş olmasına karşın, 12. yüzyıl Bizans el yazmalarında halen kullanılmaktaydı. Bu durum Danişmendli paraları ile Bizans el yazmaları arasındaki olası bir bağlantıyı akla getirmektedir. Bu noktadan hareketle Zülkarneyn'in babası ve selefi Aynûddeve'nin bastırıldığı bakır sikkede, yine Bizans yazmalarından aşına olduğumuz 'Grekçe bitişik el yazısı'nın kullanıldığından bahsetmeliyiz. Dolayısıyla, pek muhtemeldir ki bu iki Danişmendli sikkesi Grekçe el yazması geleneğine vâkıf, her iki Danişmendli emirinin de hizmetinde bulunan aynı zanaatkâr tarafından tasarlanmıştır:

ΑΙΝ ΑΛ (δου)ΛΑC Ο ΥΙ[ΟC] ΤΟV Μ[Ε]ΓΑΛΟV ΜΕΛΗΚΙ ΑΜ(Η)Ρ [ΓΑΖΗ]

'Αἴν ἀλδούλας, ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου μελήκι Ἀμῆρ Γαζῆ / Aynûddeve, büyük melik Emir Gazi'nin oğlu⁷⁵⁸

Şekil 14 Aynûddeve'nin Grekçe Bakır Sikkesi
(<http://www.acsearch.info/search.html?id=1376080>, 15 Eylül 2015)

⁷⁵⁵ *DOC*, II/I, s. 124, 126, 127.

⁷⁵⁶ Nicolas Oikonomidès, "Indiction", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, eds. A. P. Kazhdan. vol. I, Oxford 1991, s. 993; *DOC*, IV/I, s. 125.

⁷⁵⁷ Ayrıca bkz. Casanova, a.g.e., s. 83-84.

⁷⁵⁸ Ahmed Tevhid, a.g.e., s. 84-85, no. 101; Artuk, a.g.e., no. 1180; Butak, a.g.e., no. 103; Whelan, a.g.m., s. 140; Aykut, a.g.m.

Yukarıda bahsettiğimiz Zülkarneyn'in çift-dilli parasından başka bir diğer Arapça-Grekçe Danişmendli sikkesi daha günümüze ulaşmıştır. Kayseri ve Sivas hâkimi İmâdeddîn Zünnûn (ikinci dönem 567- 570 / 1172-1175) tarafından basılan bu sikke üzerindeki Arapça yazıt Danişmendli emirini عماد الدين بن الملك محمد (İmâdeddin bin el-Melik Muhammed) / İmâdeddin (Dinin Direği), Melik Muhammed'in oğlu şeklinde tanıtırken, Grekçe metinde emirin isminin Grekçe formu ὁ μέγας ἀμῆρας / büyük emir unvanıyla birlikte kullanılmıştır:

Ο ΜΕ(ΓΑ)C ΑΜΗΡΑC ΔΑΝΟΥΝΗC Ο ΥΙ(Ο)C ΤΩ ΜΕΛΗΚ ΜΑΧΑΜΑΤΙC

ὁ μέγας ἀμῆρας Δανούνῃς ὁ υἱὸς τῶ μελίκ Μαχαματίς / Büyük Emir Zünnûn [Danounis], Melik Muhammed'in Oğlu⁷⁵⁹

Şekil 15 Zünnûn'un İki-dilli Bakır Sikkesi, Adıyaman Müzesi Sikke Koleksiyonu, no. 4127, Turkey

Malatya Danişmendli beyi Nâsireddîn Muhammed yukarıda bahsettiğimiz St. George ikonlarından devşirilmiş ejder mızraklayan atlı süvâri figüründen başka, bu sefer Bizans sikkelerinde karşılaştığımız imparatora taç giydiren Hz. Meryem temalı bir taviri diğer sikkesinde kullanmıştır. Şu ana kadar bu Danişmendli beyine ait bu iki sikke tespit edilebilmiştir. Tasvir üzerindeki detaylara baktığımızda, bu resimin I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) aspron trakhyleri üzerindekiyle aynı olduğunu anlıyoruz. Nâsireddîn Muhammed'in bastırıldığı bu sikkenin üzerindeki figürün, çağdaş bir Bizans sikkesinden alınmış olması Danişmendli topraklarına I. Manuel Komnenos'un paralarının ulaştığını ortaya koymaktadır.

⁷⁵⁹ Hennequin, a.g.e., no. 1942-1943, levha XLVIII; Stanley Lane-Poole bu sikkeyi 1877'de yayınlamış ve yanlışlıkla onun Sincar atabegi İmadeddin Şahaşah tarafından basıldığını söylemiştir (Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, III, London 1877, s. 226, no. 635).

Şekil 16 Solda: Nâsıreddîn Muhammed'in Bakır Sikkesi;760 Sağda: I. Manuel'e Ait Aspron Trachy'nin Arka Yüzü.761

Sikkenin ön yüzünde, tasvirin etrafında tarih yazılıdır. Ancak kısmen eksik ve silik olduğundan okunamamaktadır. Arka yüzdeki dör satır halindeki Arapça yazı ise Danişmendli beyinin iki kuşak neslini ortaya koymaktadır:

... ناصرالدين محمد بن ذى القرنين بن عين الدو... / Nâsıreddîn Muhammed bin Zülkarneyn bin Aynûddeve

Malatya'da sikke bastıran son Danişmendli beyi ise Fahreddîn Kasım'dır (565-567 / 1170-1171). Çok kısa bir süre hâkimiyet süren Kasım Bey'e ait sahip olduğumuz bu tek sikkenin ön yüzünde başı arkaya doğru bakan, güç ve kudret sembolü aslan figürü yer almaktadır. Arka yüzde ise Arapça harflerle Fahreddîn Kasım bin Zülkarneyn yazılıdır.762

Şekil 17 Fahreddîn Kasım'ın Bakır Sikkesi, tarihsiz, darp yeri yok, 32 mm, 11,38 g. Kamil Eron Koleksiyonu, no. 3972.

SONUÇ

Özellikle 11. yüzyıldan itibaren Türklerin Batı'ya doğru ilerleyişi, Malazgirt Savaşı'nın (1071) ardından Anadolu'da yeni siyasî yapıların teşekkülünü doğurdu.763 Malazgirt'te

⁷⁶⁰ <http://www.acsearch.info/search.html?id=528169> (17Eylül 2018)

⁷⁶¹ <http://numismatics.org/collectionimages/19501999/1968/1968.131.382.rev.noscale.jpg> (17 Eylül 2018)

⁷⁶² Bkz. Betül Teoman ve Gültekin Teoman, "Malatya'da Basılmış Danişmendli ve Anadolu Selçuklu Sikkeleri", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, sayı: 1, Malatya 2016, s. 54.

⁷⁶³ Anadolu Selçukluları, Danişmendoğulları, Artukoğulları, Mengücekoğulları, Saltukoğulları ve Ahlatşahlar gibi devletler.

kazanılan zafer sadece Anadolu ya da Yakındoğu değil, dünya tarihini yeni bir yörüngeye sokmuştur. 11. yüzyılın son çeyreğinden 15. yüzyılın ortalarına değin Anadolu, hem siyasî ve idarî, hem de sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamda değişimler ve dönüşümler çağını yaşamıştır. Bölgenin yeni efendileri, Selçuklu Türkleri ve beraberindeki Türkmenler, mirasçısı oldukları topraklardaki tüm birikimleri pragmatik bir tavırla lehlerine kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ekonomik yönünün yanında bir ‘hâkimiyet sembolü’ ve ‘mesaj taşıyıcı’ olma özellikleriyle sikkeler bunun en çarpıcı kanıtlarıdır. Yukarıda ele aldığımız Malatya’da Danişmendli emir ve melikleri tarafından bastırılan sikkeler de bu dönemde Türkmen beylerinin bölgeye adapte olma süreçlerini, ellerindeki malzemeleri bölgedeki hâkimiyetlerini tesis etmek ve sağlamlaştırmak için en etkili biçimde kullanma çabalarını, düşünsel yapılarını ve hatta yeniliklere olan açık görüşlülüklerini net bir biçimde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmed Tevhid, Meskukat-i Kadime-i İslamiye, IV, İstanbul 1903.

Anna Komnena, Alexiad - Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi’nin Tarihi, Malazgirt’in Sonrası, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.

Anna Komnena, The Alexiad of Anna Comnena, ed. ve İngilizce çev. E. R. A. Sewter, Harmandsworth 1969.

Anna Komnena, Annae Comnenae Alexias, Pars Prior: Prolegomena et Textus, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 40/1, ed. D. R. Reinsch ve A. Kambylis, Berlin-New York 2001.

Anonim Süryani Vekâyinâmesi, İngilizce çev. A. S. Tritton, “The First and Second Crusade from an Anonymous Syriac Chronicle”, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, no: 1 (Ocak 1933), s. 69-101; no: 2 (Nisan 1933), s. 273-305. Türkçe çevirisi için bkz. I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

Artuk, İbrahim ve Artuk, Cevriye, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, 2 cilt, İstanbul 1974.

Aykut, Tuncay, “Danişmendliler ve Grek Harfi ile Basılmış Paraları”, Basılmamış Konferans Metni (1 mart 1973).

Aykut, Tuncay, “Danişmendoğlu Aynüddeve’nin Bakır Sikkesi”, Türk Nümismatik Derneği, Bülten no: 5, Türk Nümismatik Derneği Yayınları, İstanbul 1980.

Beihammer, Alexander D., “Defection across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relation”, Speculum 86, 2011, s. 621-622.

Balog, Paul ve Yvon, Jacques, “Monnaies a légendes arabes de l’Orient Latin”, Revue Numismatique, 6th series, vol. 1, 1958, s. 133-168.

Bar Hebraeus Gregory Abu’l Farac, The Chronography of Gregory Abu’l Faraj 1225–1286, ed. ve İngilizce çev. E. A. W. Budge, 2 cilt, London 2003.

Bar Hebraeus Gregory Abu’l Farac, Abû’l Farac Tarihi, I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.

Bates, Michael L. ve Metcalf, M. David, “Crusader Coinage with Arabic Inscriptions”, *A History of the Crusades*, ed. K. M. Setton, vol. VI, Madison 1989, s. 421-473.

Bayram, Mikail, “Danişmendli Devleti’nin Dini Siyaseti”, *Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler*, yay. haz. Ali Açıkel, Murat Serdar, Tokat 2016, s. 21-29.

Brown, Helen M., “Some Reflections on the Figured Coinage of the Artuqids and Zengids”, *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History: Studies in Honor of George C. Miles*, ed. D. Kouymjian, American University of Beirut, Beirut 1974, s. 354-355.

Butak, Behzad, XI. XII. XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları, İstanbul 1947.

Charanis, Peter, “Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, 1975, s. 1-20.

Catalogue of Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection (DOC): Bellinger, vol. I, (1966); Grierson, vol. II, III and V, (1968, 1973 and 1999); Hendy, vol. IV, (1999), Washington, D.C.

Demir, Mustafa, “Danişmendli Devleti’nin Kurucusu Danişmend Ahmed Gazi’nin Tarihi Kişiliği”, *Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler*, yayına haz. Ali Açıkel, Murat Serdar, Tokat 2016, s. 33-40.

Duri, A. A., “Amīr”, *EP²*, C. 1, 1960, s. 439.

Georganteli, Eurydice, “Transposed Images: Currencies and Legitimacy in the Late Medieval Eastern Mediterranean”, *Byzantines, Latins and Turks in the Eastern Mediterranean World After 1150*, ed. Jonathan Harris, Catherine Holmes, Eugenia Russell, Oxford 2012, s. 141-179.

Grierson, Phillip, *Byzantine Coins*, Methuen, London 1982.

Grierson, Philip, *Byzantine Coinage*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C. 1999.

Heidemann, Stefan, “Die Fundmünzen von Harrān und ihr Verhältnis zur lokalen Geschichte”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 65, London 2002, s. 267-299.

Hendy, M. F. *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081 – 1261*, Washington D.C. 1969.

Hennequin, Gilles, *Catalogue des monnaies musulmanes de la Bibliotheque Nationale*, Paris 1985.

Ioannes Kinnamos, İoannes Kinnamos’un *Historia’sı (1118-1176)*, ed. ve Türkçe çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

Kallek, Cengiz, “Batman”, *DİA*, cilt: 5, 1992, 199-200.

Kesik, Muharrem, *Danişmendliler (1085-1178), Orta Anadolunun Fatihleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.

- Kesik, Muharrem, “Danişmendli Beyliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi / the Journal of Ottoman Studies*, C. 34, İstanbul 2009, s. 119-144.
- Lane-Poole, Stanley, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, III, London 1877.
- Lane-Poole, Stanley, *Unpublished Arabic Coins from the Collection of the rev. T. Calvert. Numismatic Chronicle*, n. Serie, XIX, London 1879.
- Laurent, V., *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin*, vol. II, Paris 1981.
- Macrides, Ruth, “What’s in the name ‘Megas Komnenos’”. *Αρχαίον Πόντου* 35, 1978, s. 238-241.
- Metcalf, D. M., *Coinage of the Crusades and the Latin East*, London 1995.
- Mıynat, Ali, *Cultural and Socio-Economic Relations Between the Turkmen States and the Byzantine Empire West with A Corpus of the Turkmen Coins in the Barber Institute Coin Collection*, Basılmamış Doktora Tezi, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, CAHA, College of Arts and Law, the University of Birmingham, Birmingham 2017.
- Necipoglu, Nevra, “Turks and Byzantines (Eleventh and Twelfth Centuries)”, *The Turkic Speaking Peoples: 2,000 Years of Art and Culture from Inner Asia to the Balkans*, ed. E. Çağatay and D. Kuban, Prestel Verlag, Munich-Berlin-London-New York 2006.
- Nesbitt, J. ve Oikonomidès N., *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, The East*, IV, Washington, D.C. 2001.
- Nesbitt, J., *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Emperors, Patriarchs of Constantinople*, VI, Washington, D.C. 2009.
- Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*. Tr. J. H. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984.
- Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- Oikonomidès, N., “Les Danishmendides, entre Byzance, Bagdad et le sultanat d'Iconium”, *Revue numismatique*, 6e série-25, 1983, s. 189-207.
- Oikonomidès, Nicolas, “Indiction”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, eds. A. P. Kazhdan. vol. I, Oxford 1991, s. 993.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Dânişmendnâme”, *DİA*, cilt: 8, 1993, s. 474-480.
- Özaydın, Abdülkerim, “Danişmend Gazi”, *DİA*, C. 8, Ankara 1993, s. 467-469.
- Özaydın, Abdülkerim, “Dânişmendliler”, *DİA*, C 8, Ankara 1993, s. 469-474.
- Öztürk, Şennur ve Johnson, Brian, *Asya’dan Anadolu’ya İnen Rüzgâr, Beylikler Dönemi Sikkeleri*, Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri 3, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul 1994.

Perk, Haluk ve Öztürk, Hüsnü, “Danişmendliler'den Zülkarneyn'e Ait Bir Sikke ve Üzerinde İlk Kez Görülen Bir Damga”, Bülten, Türk Nüsmatik Derneği Bülteni, no: 39-40, 2003, s. 38-39.

Porteous, J., “Crusader Coinage with Greek and Latin Inscriptions”, A History of the Crusades, ed. K. M. Setton vol. VI, University of Wisconsin Press, Madison 1989, s. 354-387.

Schlumberger, G. “Monnaies des princes chrétiens disorient”, Revue archéologique, nouvelle série, 30, 1875, s. 350-357.

Schlumberger, G. Numismatique de l'orient latin, Paris 1878.

Schlumberger, Gustave, “Les Monnaies a légendes Grecques de la dynastie Turque des fils du Danichmend”, Revue archéologique, nouvelle série, 39, 1880, s. 273-284.

Schlumberger, Gustave, “Monnaie à légende grecque d'Amir Ghazi”, Revenue Numismatique, série 3, VI, 1888, s. 264-265.

Schlumberger, G. “Une nouvelle monnaie à légende grecque des émirs Danischmendides de Cappadoce, monnaie de cuivre bilingue de D'soul-Karneïn, émir de Mélitène vers le milieu du XIIe siècle”, Mélanges d'Archéologie Byzantine, Paris 1895.

Shukurov, Rustam, “Turkoman and Byzantine self-identity. Some Reflections on the Logic of the Title-making in Twelfth-and-Thirteenth-century Anatolia”, Eastern Approaches to Byzantium, ed. A. Eastmond, Ashgate, Aldershot 2001, s. 259-276.

Solmaz, Sefer, Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları, Selçuk Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2001.

Solmaz, Sefer, “Danişmendli-Büyük Selçuklu Tabiiyet-Metbuiyet İlişkileri”, Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler, yay. haz. Ali Açık, Murat Serdar, Tokat 2016, s. 111-122.

Süryani Mihail, Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antiche (1166-1199), ed. ve Fransızca çev. J-P. Chabot, III, Ernest Leroux, Paris 1905.

Süryani Mihail, Vekâyinâme, Türkçe çev. Hrant Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (Basılmamış Nüsha).

Süryani Mihail, The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians, from Classical Armenian -1871 edition-, tr. and ed. R. Bedrosian, New Jersey 2013.

<http://rbedrosian.com/Msyr/msyr25.htm> [15 Eylül 2015]

Tekin, Oğuz, “Harput Kazısından Bir Danişmendli Sikkesi, Tüm Rum Ülkesinin ve Anadolu'nun Büyük Maliki Muhammad”, Toplumsal Tarih, 69 (Ağustos 2007), s. 49-51.

Tekin, Oğuz, Konuşan Paralar, Tarih Boyunca Anadolu Kentleri ve Sikkeleri / Talking Coins, Anatolian Cities and Their Coins Through History, İstanbul 2011.

Teoman, Betül ve Teoman, Gültekin, “Malatya'da Basılmış Danişmendli ve Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, C. 5, sayı: 1, Malatya 2016, s. 49-66.

Topraktepe, Ersel (ed.), Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük / What the Coins Tell Us? Symbols and Multicultural Aspects in Medieval Anatolian Coins, İstanbul 2009.

Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071 -1318), İstanbul 2002.

Vryonis, Speros, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from Eleventh through the Fifteenth Century, University of California Press, Berkeley 1971,

Waage, D. B., Antiochia on the Orontes, Greek, Roman, Byzantine and Crusader's Coins, IV/ II, Princeton University Press, Princeton 1952.

Whelan, E. J. A., "Contribution to Danishmendid History: The Figured Copper Coins", ANSM 25, 1980, s. 133-166.

Zacos, George ve Veglery, Alexander, Byzantine Lead Seals, I/1, Basel 1972.

İnternet Kaynakları:

<http://www.acsearch.info/search.html?id=1376082>, (17 Eylül 2018)

<http://www.acsearch.info/search.html?id=1376080>, (17 Eylül 2018)

<http://www.acsearch.info/search.html?id=528169> (17Eylül 2018)

<http://numismatics.org/collectionimages/19501999/1968/1968.131.382.rev.noscale.jpg> (17 Eylül 2018)

<https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/seljuks-of-rum/coins/c523?back=1&show=design>, (17 Eylül 2018)

3. OTURUM/KILIÇARSLAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ

Prof. Dr. Shohiston ULJAYEVA

XII. Asırda Türkmen ve Oğuzların Anadolu'ya Göçünün Tarihi Etkileri

Prof. Dr. Hasan BAHAR

Malatya Ovası Yerleşimleri ve Fırat'ta Ulaşım

Prof. Dr. Alisher DONİYOROV

Rus Tarih Yazımında Türkmenlerin ve Oğuzların Anadolu'ya Göçünün Kapsamı

**XII ASRDA TURKMAN VA O'G'UZLARNING ANADOLUGA KO'CHISHI -
TARIXIY JARAYON SIFATIDA
(XII. ASIRDA TÜRKMEN VE OĞUZLARIN ANADOLU'YA GÖÇÜNÜN TARİHİ
ETKİLERİ)**

Prof. Dr. Uljaeva Shohistahon Mamajonovna

Turkiy xalqlarning Kichik Osiyodagi tarixi xunlar yurishi bilan boshlangan. Xalqlarning Buyuk ko'chishini boshlab bergan xunlarning yo'l boshchisi Attilaxon bo'lib, u tarixiy manbalarda Otilaxon, Etila, Etsela ismlari bilan ham ma'lum bo'lgan. Attila o'zining zafarli yurishlari bilan saltanat hududini nihoyatda kengaytirgan. Attila davlati Sharqda — Kavkaz, g'arbda — Reyn daryosi, shimolda — Daniya orollari, janubda — Dunay daryosining o'ng sohilini qamrab olgandi. Attila qudratli hukmdor bo'lgan, shu tufayli ko'pgina xalqlar unga o'z ixtiyorlari bilan bo'ysunganlar. Attila xalqlarning kuchli ittifoqini tashkil qilib, uning tarkibiga: ostgotlar, gepidlar, turingiyaliklar, gerullar, rugiyalar, xazarlar va boshqalarni kiritgan. Attilaning qarorgohi Vengriyaning shimolidagi Tokay mavzeida bo'lgan. Attila dastlab Dunayning quyi oqimidagi so'l qirg'oq erlarni o'z hokimiyatiga bo'ysundirgan. Miziya, Frakiya, Illirikani talon-taroj qilib, to Konstantinopolga qadar etib borgan va Vizantiya imperatorini juda katta to'lovlar to'lashga (447) majbur etgan. 450-yili Attila 500 ming kishilik qo'shin to'plab g'arbga yurish qilgan. Attila Germaniyadagi Reyn daryosidan o'tib Trir, Mes, Arras va boshqa shaharlarni vayron qilgan. Orlean shahrini qamal qilganda shaharga yordamga G'arbiy Rim imperatori Valentinian III ning sarkardasi Aetsiy va vestgotlar podshohi Teodorix etib kelgan. Attila qamalni bo'shatib 451-yili kuzda Trua shahri yaqinidagi Katalaun maydoniga kelib joylashadi. Mana shu maydonda xalqlarning buyuk jangi sodir bo'lgan. Attila kuchi bu jangdan so'ng ancha zaiflashgani tufayli oldinga qarab yurishni davom ettirmay, Reyn ortiga, Germaniyaga qaytadi. 452-yili u yangidan safar uyushtirib, Sharqiy Alp tog'lari orqali Italiyaga bostirib kirib Akvileya, Altinum, Paduya, Milan va boshqa ko'pgina shaharlarni egallagan; Rim va butun Italiya xavf ostida qoladi; lekin Attila o'zining zafarli yurishini tuxtatib sulh bitimi tuzadi. Attila 453-yili Pannoniyaga qaytib kelib, shu erda vafot etgan. Attilaning vafoti bilan gunnlarning jahonshumul davlatining qudrati singan; uning o'g'li Ellak davrida, Netad daryosi (Pannoniya) bo'yidagi jangda german va skif qabilalari o'z mustaqilliklarini qaytarib olganlar. Xunlarning yurishi Yevropani larzaga solgandi. O'sha paytda evropaliklar birinchi marta turkiy xalqlarning jangovarligi, tezkorligi va shiddati oldida ojiz qolgan edilar. Xunlar yurishi turkiy xalqlarning Yevropaga eng yirik va dastlabkisi edi. Xunlar Yevropa xalqlarining tashkil topish jarayonida katta rol o'ynagandilar. Asrlar mobaynida ba'zan uzilishlar bilan bo'lsa ham Kichik Osiyoga turkiy xalqlarning migratsiyasi sodir bo'lib turgan. V.A.Gordlevskiyning ma'lumotlariga qaraganda turkiy xalqlarga mansub xalaj, qorluq, qang'li, qipchoq qabilalari Kichik Osiyoga VIII—X asrlarda ko'chib kela boshlagan. Aslida turkiy xalqlarni Kichik Osiyoga kelishiga o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy holatlar kuchli ta'sir ko'rsatgan. Nasroniylarning hujumlari xavfidan cho'chigan abbosiy xalifalar Xuroson va O'rta Osiyodan turkiy qabilalarni jalb eta boshlagan. Chunki ular jangovarlik, botirlik va harbiy salohiyat bo'yicha ustunlikka ega edilar. Turklar dastlab Kichik Osiyoning janubi-sharqiy tomondagi Tarsus va Erzirum kengliklariga kelib o'r'nasha boshlaganlar. Demak salb yurishlari musulmonlarning g'arbga tomon siljishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan. “Bu ko'chishlar Kichik Osiyoning etnik jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmagan bo'lsa ham Anadolu va Frakiyadagi turkiylashish jarayonlariga tamal toshlarini qo'ygan” deyish mumkin. Kichik

Osiyoga turkiy xalqlarning ko'chishidagi eng yirik va hal qiluvchi bosqich – Saljuqiylar davriga to'g'ri keladi. Yaqin va O'rta Sharq, qisman Movarounnahrda saljuqiylar sulolasi boshqargan davlat (1038—1308). Saljuqiylar davlatiga Saljuqning nevarasi Sulton To'g'rulbek asos solgan. Saljuq turklari XI asrning 20-yillarida harbiy xizmatlari evaziga Xurosonda Mahmud G'aznaviydan ko'plab mulklar olganlar. Biroq keyinchalik g'aznaviylar ularga qarshi lashkar jo'natib, Arslon Isroil ibn Saljuqni asir olishgan va Hindistondagi harbiy qal'ada tutqunlikda saqlashgan (1032 y. u hibsdan o'lgan). Saljuqiylar g'aznaviylarga qarshi olib borgan ko'plab muvaffaqiyatli janglaridan so'ng Nishopurni egallab, o'z rahbarlari To'g'rulbekni sulton deb e'lon qildilar (1038). Dandanakon jangidagi g'alabadan so'ng, u Xuroson hukmdori deb e'lon qilindi. Asta-sekin saljuqiylar Xuroson, Xorazm, G'arbiy Eron, Armaniston, Ozarbayjon, Suriya, Falastin, Iroq (Bag'dod bilan birga)ni o'zlariga bo'ysundirdilar. Bag'dodda To'g'rulbek nomiga xutba o'qitilgan. Abbosiylar xalifasi al-Qoim (hukmronlik davri: 1031—75) hokimiyatni To'g'rulbekka topshirib, uni sulton hamda "Sharq va G'arb podshohi" deb tan olishga majbur bo'lgan va qizini unga xotinlikka bergan. To'g'rulbek Rayni, uning ukasi Chag'ribek Dovud (990—1060) Marvni o'zlariga poytaxt qildilar. 1050 yilda To'g'rulbek poytaxtni Raydan Isfahonga ko'chirgan. XI asrning 60-yillarida Vizantiya Saljuqiylarning Vizantiya imperiyasi bilan ilk to'qnashuvlari sodir bo'lgan. Dastlabki davrda Vizantiya qo'shinlari ancha-muncha muvaffaqiyatga erishib, hatto saljuqiylar egallab olgan Mantsikertdan nariga surib tashlagan edilar. Bu talashishlar va urushlar ham turkiy qabilalar migratsiyasini to'xtata olmagan. XI asrdan boshlab Kichik Osiyoga turkiy qabilalarning 764 shiddat bilan kirib kela boshlanganini alohida ta'kidlab o'tmoqchimiz. Saljuqiylar aslida kelib chiqishi Turkistondan bo'lgan turk-o'g'uzlar avlodlari hisoblanadilar. Ularning qiniq, salur, avshar, qayi, qaraman, bayandir kabi qabilalari bo'lib bu davrda Kichik Osiyoga kirib kela boshlaganlar. Albatta bu ko'chishlar Vizantiya imperiyasini qattiq tashvishga solgandi. Ular o'z kuchlarini jamlab bu yurishlarni to'xtatishga harakat qilganlar. Ikki orada katta janglar ham kelib chiqqan. 1071 yilda Saljuq sultoni Alp Arslon Roman IV Diogenni Mantsikert 765 yonidagi jangda qattiq mag'lubiyatga uchratdi va imperatorning o'zini asir tushirdi. Vizantiya armiyasida bo'lgan turk qo'shinlarining Alp Arslon tomonga o'tishi jang taqdirini turklar tomonga hal etgan. Mantsikertdagi katta g'alabalar Kichik Osiyoning eng chekka qismlarigacha kirib borishga imkon yaratgan. 1080 yillarda Vizantiya qo'shinlari qarshi hujumga o'tadilar, dastlab ular ba'zi qirg'oqbo'yi hududlarini qaytarib oladilar. 1097 yilda esa salbchilar yordami bilan Nikeya va Smirnani qaytadan egallaydilar. Bu paytda Anadoluda ancha mustahkam o'rnatilgan Saljuqiylar Ikoniya (Konya)da o'zlarining unchalik katta bo'lmagan davlatini tuzadilar. XII asr mobaynida Vizantiya turklarni Kichik Osiyodan chiqarib yuborish uchun qator muvaffaqiyatsiz yurishlar uyushtiradi. Imperator Ioann II Kastamonu, Gangra hududlarini qaytib olgan, Maniul I Dorileum va Suvleum kabi strategik qalalarni egallab olgan bo'lsa ham Ioann u Konyadan o'tishda 1176 yilda turklar 766 qo'shinidan qamalda qoladi va Mirikofelandagi jangda uzil-kesil mag'lubiyatga uchraydi. Shunday qilib, turklar Konya,

⁷⁶⁴ http://www.hrono.ru/land/landt/turki11_17_101.php

⁷⁶⁵ http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/add1/Zaporozhets_VM_thesis.pdf

766 Тамара. Т.Райс. Сельджуки. Кочевники - завоеватели Малой Азии https://www.e-reading.club/bookreader.php/135359/Rays_Tamara_-_Seldzhuki_Kochevniki_-_zavoevateli_Maloy_Azii.html

Qaysariya, Sivosda mustahkam o'mashib oladilar. Dastlab o'g'uz-turkman qabilalari buzuq (bozuq-o'ng), uchuq, (uchoq –so'l) qismlarga ajratilgan. Bozuq-o'nglar qoidaga asosan Anadolu g'arbga joylashishlari, ular uchuqdan shimolga siljishlari lozim edi. Anadolu etnotoponimlari ko'chish jarayonida og'uz qabilalar ittifoqi barham topgani, bu esa ko'chish qoidalarini buzilishiga olib kelganini ko'rsatadi. Saljuqiylarning turkiy qabilalarni turli tumanlarga joylashtirishi, ular tomonidan olib borilgan o'ziga xos ma'muriy-urug'chilik siyosati bu an'analarning buzilishiga olib kelgan. Anadoluga ko'chmanchi qabilalar bilan birga ko'chmanchilik va dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi yarim o'troq qabilalar ham kirib kelgan. Shuningdek, ular bilan birga Eron va Abosiylar Iroqidan ham o'troq dehqonlar kirib kelgan. Cho'l aholisi o'zlarining turmush tarzlariga xos ravishda Qizil Irmoq daryosidan Ko'taxiyagacha bo'lgan erlardagi tekisliklarda qo'nim topganlar. Bu erlar Turkiston va Eron hududlariga o'xshash edi. Ko'chmanchi qabilalar tog'larni emas, aynan o'z mashg'ulotlariga qulay bo'lgan O'rta Anadolu pastekisliklarini tanlaganlar. Bu erda asosan qiniq qabilasi boshqalarga nisbatan ko'p sonli edi. O'rta Onado'luga joylashgan og'uz va turmanlar g'arbga tomon siljiy boshlaganlar. Ular O'rta Anadoluda joylashgach, tog'li dovonlar oshib Egey dengiziga etib borganlar. Undan Ilgag' va Janik Qoradengizi tomongacha chiqishgan va o'sha erlarda qo'nim topishgan. Ma'lumotlarga ko'ra, hukmdor sulolalar og'uzlarning qayi urug'iga mansub bo'lganlar. Kichik Osiyoda dastlab Saljuqiylar avlodidan Rum sultonligi va Donishmandiylar sulolasi davlatlari tashkil topgan. Donishmandlilar davlatining markazi Sivos shahri edi. Bu sulola 1080-1178 yillarda hukm surgan bo'lib, beylik tarkibiga Chorum, Tokat, Amasya, Malatiya, Qaysariya kabi shahar va hududlar kirar edi. Donishmandlilar⁷⁶⁷ Anadoluda tashkil etilgan ilk beyliklardan biridir. Ular Malatiyani fath etgan sulola hisoblanadilar. Donishmandlilar Anadolu tarixida katta rol o'ynaganlar. Donishmandiya davlatini turkman amirlaridan biri — G'ozi Ahmad ibn Ali ibn Nasr Donishmand (7—1106) asos solgan bo'lib, abbosiy xalifa Al-Qoim Biamrilloh (1031—75) unga o'zi Rumda fath qilgan erlar (Malotiya yoki Melitena, Sivas) ni in'om etgan. Bu insonning otalari saljuqiy hukmdorlarga dars bergan ilm kishilari bo'lganliklari sababli, ular tarixda “Donishmandlilar” deb nom qozongan. Bir so'z bilan aytganda, Anadoluda tashkil etilgan ilk turk beyligi bo'lmish Donishmandlilar olimlar sulolasiga mansub edilar. G'ozi Donishmand o'z davlati hududini Kastamanu shahriga qadar kengaytirayotganda, Niksor (Niksar) ni qamali davrida shahid bo'lgan. Uning avlodlari (G'ozi Muhammad ibn Donishmand, Yog'iy Bason Abulmuzaffar Nizomuddin ibn Muhammad, G'ozi Jamoluddin ibn Nizomuddin, Ibrohim ibn Muhammad ibn Donishmand, Abulfido Ismoil ibn Ibrohim) Amosiya (Pont), Anqira (Anqara), Korum va boshqa bir qancha shaharlarni fath etib, Donishmandlilar davlati hududini yanada kengaytirganlar, vizantiyaliklar va salibchilarga qarshi muvaffaqiyatli urush olib borganlar, Malatiya ostonasida franklarnn tor-mor keltirganlar. Bu sulola 1165 yilda saljuqiylar tomonidan tugatilgan. Aynan XII asrda tashqaridan Kichik Osiyoga guruh-guruh bo'lib turli-tuman turkiy qabilalar kirib kelmagan bo'lsa ham, bir asr avval ko'chib kelgan urug'-qabilalarning Anadolu ichkarisiga ko'chishi, o'troqlashish va turklashish jarayonlari sodir bo'lganini kuzatishimiz mumkin. Sal keyinroq, XII asr oxirlarida ham turklarning Kichik Osiyoga ko'chishi davom etgan. Xorazmshoh Takash Eronda saljuq sultonini enggishi natijasida ham ba'zi qabilalar Anadoluga ko'chib kelib qolgan. XIII asrda mo'g'ullarning O'rta Osiyoga yurishi natijasida ham turkiy qabilalarning Kichik Osiyoga ko'chishlari davom etgan.

⁷⁶⁷ https://www.e-reading.club/bookreader.php/135359/Rays_Tamara_-_Seldzhuki_Kochevniki_-_zavoevateli_Maloy_Azii.html

Bu ko'chishlarga dastlab salb yurishlari ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, keyinchalik Xorazmshohlar va mo'g'ullarning yurishlari ana shu jarayonlarni tezlashtirganini kuzatishimiz mumkin. Bundan tashqari, mo'g'ullarning O'rta Osiyoga va g'arbga tomon yurishi natijasida ham Jaloliddin Manguberdi askarlarining bir qismi ham bu diyorga kelib qolgan. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, XI—XII asrlarda Kichik Osiyoga ko'chib kelgan turkiy qabilalarning o'troqlashish jarayoni kuchayib boradi. Shu bilan birga ular mahalliy o'troq musulmon aholi bilan aralashib keta boshlaydi. Bu fan tili bilan aytganda Kichik Osiyo keng miqyosli turkiylashish jarayonlarini boshlab beradi. Bu jarayonda greklar, armanlar, gruzinlar, arablar, kurdlar, janubiy slavyanlar, ruminlar, albanlar va boshqa halqlar, qabila va urug'lar ham ishtirok etadilar.

MALATYA OVASI YERLEŞİMLERİ VE FIRAT ULAŞIMI

Prof. Dr. Hasan Bahar

ÖZET

Uygurlıkların doğup gelişmesinden su boylarının önemi büyüktür. Üç milyon yıl kadar kaya sığınakları ve mağaralarında yaşayan insanlar 13 bin yıl önce ılıman iklim koşullarının ortaya çıkmasıyla açık alanlarda köyler kurmaya başlamışlardır. Önceleri bu köylerde avcılık-toplayıcılık geleneklerini sürdürmüşler, daha sonra ziraat ve hayvancılığı keşfetmişlerdir. Büyük su boylarının yerleşime uygun koşulları sunmasıyla küçük su boylarından nehir havzalarına doğru bir göç hareketi yaşanmıştır. Dünya uygarlığının doğup geliştiği nehirlerden en başta gelenlerden biri de Fırat'tır. Fırat ve doğusunda bulunan Dicle nehirleri Anadolu topraklarından doğarak Mezopotamya topraklarına hayat vermiştir. Bu nedenle burada ortaya çıkan uygarlık bilim dünyasında, antik Yunanlıların iki nehir arası anlamında kullandıkları "Mezopotamya" adı ile anılmaktadır.

Fırat ve Dicle nehirleri sadece bir uygarlığa suları ile hayat vermemiş, aynı zamanda bir ulaşım aracı olarak bölgeler arasındaki etkileşimi canlı tutmuştur. Burada Yukarı Fırat Havzasında bulunan Malatya Ovası ve çevresinin tarih öncesinden itibaren görülen kültürler ve Fırat ulaşımı üzerinde durulacaktır.

Türkiye 1970'lerden itibaren kısa adı GAP olarak bilinen Güney Doğu Anadolu Projesini yürütmektedir. Bu proje içinde yer alan barajlar içinde Karakaya Barajı'nın dolum alanı büyük oranda Malatya Ovasıdır. Karakaya Baraj Gölü suları altında kalacak Malatya Ovasında bir dizi höyükte arkeolojik kazılar ve çevresinde yüzey araştırmaları yapılmıştır.

Bu kazılarda ortaya çıkarılan Cafer Höyük, Değirmen-tepe, Arslantepe, İmamoğlu, Köşker Baba, Pirot ve Fırat'ın Elazığ yakasında dopudaki İmikuşağı ve Şemsiye tepede önemli sonuçlar elde edilmiştir. Caferhöyük'te bulunan buğday kalıntıları buğdayın ilk kez burada ekimini gösteren veriler elde edilmiştir. Değirmen-tepe Kalkolitik Çağında madencilik için önemli gelişmeler görülmüştür. Arslantepe'de ilk devlet teşekkülünü gösteren bulgulara rastlanmıştır.

Kazı Ekibi Üyesi olarak 1981-1987 yılları arasında bulunduğum İmikuşağı Kazıları ve bölgede yaptığımız yüzey araştırmaları materyalleri ve gözlemlerimize dayalı bilgiler, antik kaynaklar ve gezginlerin yazılı kaynaklarına bağlı yerleşim özellikleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fırat, Malatya, Cafer Höyük, buğday, Arslantepe, devlet, maden

GİRİŞ

Malatya Ovası Yukarı Mezopotamya'da Yukarı Fırat ve Dicle Havzasındadır.

Doğu Anadolu yaylalarından doğan Fırat ve Dicle ırmakları dünyanın en erken uygarlıkların başlarında gelen Mezopotamya'ya hayat kaynağı olmuştur. Bu nedenle bu ırmakların suladığı bölgeye Antik Yunanlılar "iki ırmak arası" anlamında "Mezopotamya" adını verirken; Ortaçağ Arapları da benzer bir şekilde "ada" anlamında "El Cezire" adını kullanmışlardır.

Malatya Ovası Yukarı Mezopotamya olarak da bilinen Yukarı Fırat ve Dicle Havzasında yer alır.

Malatya Ovası ve çevresi Malatya Havzası olarak da coğrafi olarak adlandırılmaktadır. Ova 843 km² lik bir yüz ölçümüne sahiptir.

Torosların kuzey kenarında çökme sonucu oluşan Doğu-Batı yönünde 50-60 km uzunluğunda, Kuzey-Güney yönünde genişliği 30-55 km'dir. Malatya havzası 700-1000 m yüksekliğindedir. Havza Fırat'ın alçalan yatak seviyesine bağlı olarak 100 m'den daha fazla derinlikte yarılarak bir plato görünümündedir(Atalay 2000,37).

Malatya Ovası ve depresyon alanı Kızıldeniz-Antakya-Kahramanmaraş-Karlıova fay zonunun bir depresyonu ve ovasını teşkil eden alanın çevresi dağlarla kuşatılmıştır. Ortalama 1000 m'lik bir yüksekliğe sahip olan ovanın kuzeyinde Yamadağ (Ayrandağ 2237 m), güneybatısında Karadağ (Kartal Tepe 2716 m), güneyinde Beydağ 2591, doğusunda yer alan Şakşakdağ 2000 m'dir. Batı-Güney-Batı'dan Doğu-Kuzey-Doğu şeklinde uzanan güneydeki dağlar Malatya Dağları olarak adlandırılmıştır(Res.1).

Bölgenin suları, Fırat ve kolları tarafından beslenir. En önemli kolları batıdan aldığı Tohma Suyu, güneyden Sultan Suyu ve kuzeybatıdan Kuruçay çaylarıdır.

Tektonizmanın bir sonucu olarak depresyon ovasını çevreleyen dağlar, yaş ve litolojik özellikleri yönünden mozaik görünümündedirler(Ardos 1995,155).

Günümüzde büyük oranda Karakaya Baraj Gölü'nün suları Fırat nehrinin doğu-batı yönde ikiye ayırdığı ovanın doğu kesimi Elazığ'a batı kesimi Malatya iline ait yerleşimler bulunmaktaydı. Bu yerleşimlerin batıda Malatya'ya ait olan Cafer Höyük Akeramik Neolitik Çağ'da önemli bir yerleşme yeridir. Değirmentepe ve Arslantepe Kalkolitik Çağ'dan, İmamoğlu ve Köşkerbaba Höyükleri ise Tunç Çağlardan itibaren başlıca yerleşim görmüşlerdir(Res.2).

Her türlü ziraata uygun olan bu toprak için antik yazarlar Kappadokya'da meyve üretimi yapılan tek vilayet olarak söz etmişlerdir. Amasyalı Strabon iki bin yıl önce dünyaca ünlü Yunan şarapları ile boy ölçüşen Melitene'nin(Eski Malatya) Monorita adlı şarabından söz eder(Geographika XII.1-2). Strabon ayrıca "Katonian ovasının ve Melitene'nin kentleri yoktur, fakat dağlarla tahkim edilmiş yerleri vardır" diyerek(XII.2.6), o dönem bölgenin doğal ve siyasal yapısını resmetmiştir.

Fırat ve Nehir Ulaşımı:

Bölgenin tarımsal yapısını bölgede yapılan arkeolojik kazılar da ortaya çıkarmıştır. Bölgede yapılan GAP Projesi bölgedeki kazı ve yüzey araştırmalarının yapılmasına katkı sağlamıştır. Anadolu su kaynakları olmasa Mezopotamya Uygarlığı olamazdı..

Fırat ve Dicle sularını büyük oranda Doğu Anadolu yüksek dağlarından alır. Daha sonra Güney Anadolu ovalarından Suriye ve Irak topraklarına yönelerek sularını Basra Körfezine boşaltırlar.

Fırat Türkiye'nin dağlık ve kar yağışlarını çok alan, yıllık yağış tutarı ortalama 50-80 cm olan bölgelerinden beslenerek geçtikten sonra, Türkiye sınırını çıktıktan sonra daha alçak düz yıllık yağış tutarı 25-30 cm olan kurak bir bölgeyi geçerek Suriye ve Irak çöllerinden Basra Körfezine ulaşır(İzberak 1996,186).

MÖ.V. yüzyılda Perslerin yaptığı Kral Yolunun güzergahını anlatırken Kapadokya üzerinden Kilikia'ya varıldığını ve burada Ermenistan sınırında olan Fırat'a ulaşıldığı ve içinde

gemilerin yüzebildiğinden söz eder(Herodot V.52). Herodot'un anlattığı güzergah genellikle güneyden geçirilmekle birlikte D. French Malatya'dan olduğunu kabul etmektedir. Ona göre yol Malatya ovasında Pirot yakınlarındaki Habibuşağı'ndaki İzoli geçidir. Buradan Tomisa Kalesi'ne geçilmiştir.(1998,18-20).

Babil kentini ayrıntılı bir şekilde tasvir eden Herodot; içinden Fırat nehrinin geçtiğini, bu nehrin sularının hızlı aktığını, kentteki üç dört katlı evlerin olduğunu, sokakların düz olduğu ve her birinin nehre açıldığını, sokakların nehre ulaştıkları yerlerde ırmak kıyısını çevreleyen surlar içinde gizli kapılar bulunduğunu, böyle kaç sokak varsa o kadar kapı olduğunu, bunların da tunçtan yapıldığını anlatmıştır(I.180).

Ayrıca Fırat üzerinde bentler yaptıran kraliçe Semiramis (I.184) ve kraliçe Nitokris'in Fırat boyunda kanallar kazdırmasından, bu kanallar öyle girintili çıkıntılıdır ki Asur köyleri içinden üç kez kıvrımlar yaparak geçmektedir. Ayrıca ırmağın her iki yakasına bentler yaptırmıştır. Sonra kentin aşağı yukarı ortasına düşen bir yerde, taş ocaklarından getirtilen taşlarla ve bu taşları denir ve kurşunla birbirine tutturarak bir köprü kurdurmuştur. Bu maden üskelet üzerine gündüzleri ahşaplar uzatılıyor, geceleri kentte hırsız girmemesi için kaldırılıyordu(I.185,186).

Pers kralı Kyros Babil'i çevreleyen kanalların sularını başka kanallar yaptırarak başka yöne sevk etmiştir. Böylece Semiramis'in kendi planı ile kente Fırat'ın yatağından askerler yaya olarak girip kenti ele geçirmişlerdir. Dış surlarda bunlar yaşanırken kentin iç kesimlerinde halk iç kesimlerinde habersiz geleneksel bayramlarını kutluyordu(I.191).

Herodot'un anlamına göre bölgeden Babil'e kayıklarla şarap ihracatı yapılmaktadır. Melitene'nin üzüm bağları ve monorita şarapları Herodot'tan 500 yıl kadar sonra dile getirilmektedir. Bu nedenle buz ihracatın Adıyaman-Malatya çevresinden olduğunu düşünmekteyiz. Fırat üzerinde kayıklar yapılan ihracatı Herodot en şaşılacak bir olay olarak dile getirmiştir:

..Ama benim gözümde bu ülkenin, kentin kendisinden sonra, en şaşılacak şeyi anlatacağım şeydir. Babil'e gitmek için ırmağı inen kayıklar yuvarlaktır ve deriden yapılmışlardır.. Asurya'nın üst yanına düşen Ermenistan'dan söğüt ağaçları kesip gemiler için kaburga çatalı yaparlar, bunun üstünü dıştan deri ile kaplarlar, bir tekne çıkar ortaya, eni boyu bir, başı kıççı belirsiz; bu gemiyi dediğim gibi yuvarlak yaparlar, tıpkı yuvarlak bir kalkan gibi;içine saman yayarlar, üstüne eşyayı doldurup suyun akıntısına bırakırlar; belli başlı yükleri palmiye ağacından yapılmış fiçilardır, bunların içine şarap doldurulmuştur. Geminin düz gitmesi iki tane ıskarmossuz kürekle sağlanır, bunları ayaktaduran iki kişi kullanır; birisi küreği bu yana çekerken öbürü tersine iter suyu. Bu gemiler kimi zaman pek büyük olurlar, öbürleri daha küçüktür. En büyükleri beş bin talant ağırlığa kadar yük alabilirler. Her gemidecanlı bir eşek bulundururlar; büyüklerinde daha çok vardır. Böylece su üzerinde giderek Babil'e varırlar, taşıdıkları öte beri malı satarlar, sonra bağıra çağıra geminin tahtalarını ve samanını da satarlar;sonra derileri eşeklerin sırtına vurur, Ermenistan'a dönerler; zira ırmağı ters yönde çıkmak düşünülemez, akıntı buna elvermez, zaten gemileri tahtadan değil de deriden yapmalarının nedeni budur. Ermenistan'a vardıkları zaman aynı şekilde başka gemiler yaparlar(Herodot I.194).

Herodot'un anlatımındaki kayık ya da gemiler Yeni-Asurluların ve Fenikelilerin taşıma ve askeri amaçlı kullandıkları gemilerdir. Yeni Asur dönemi duvar resimlerinde bu faaliyetlere

yer verilmektedir(Res.3) Günümüzde “Küfe” adı verilen bu gemiler güneyde Bağdat çevresinde kullanılmaya devam etmektedir. 1900 yılların başlarında bu küfelerle Bağdat’ta yolculuk yapan Osmanlı askerlerine ait resimler bulunmaktadır(Res.4).

Bir diğer nehir taşımacılığında kullanılan su taşıma aracı “kelek”tir. Daha çok yukarı Fırat ve Dicle havzasında kullanılan; sal şeklinde yan yana dizilmiş söğüt dallarını önceleri şişirilmiş keçi derileri (daha sonra otomobilin icadı ile araba iç lastikleri) üzerine bağlanarak yapılan keleklerin orijinalini Asur resimlerinde görmek mümkündür(Res.5).

Bu kelekleri 1981-1987 yılları arasında Fırat Kurtarma Kazıları projesi çalışmalarımız sırasında İmikuşağı-Korucuk arasındaki Fırat’ı geçişlerimizde kullanıyorduk(Res.6).

Bu düz keleklerin biraz gelişmişini nehir geçişlerinde Roma ordusu da kullanmaktaydı(Res.7). Türk askerlerinin de bu derilerden yapılmış kelekleri bölgede sıklıkla kullandıklarını Kut-ül Amera çıkarmasında keleklerle Dicle üzerinde giden askerlerin resimlerinde görmekteyiz(Res.8).

GAP Projesi ve Bölgedeki Kurtarma Kazıları.

1960 yıllarına kadar Batı ve Orta Anadolu’da birçok barajlar yapan Türkiye Cumhuriyeti, 1970 yılında Güney-Doğu Kalkınma Projesi’ni başlatmıştır.

GAP, 1970’lerde Bölge’nin su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine dayalı bir program olarak ele alınmış; Fırat- Dicle Havzası’nda sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ile 1,8 milyon ha alanda sulama yatırımlarının yapımı planlanmıştır. Proje’nin, enerji santrallerinin toplam kurulu gücü 7476 MW olup, yılda 27 milyar kilovat-saat enerji üretimi öngörülmüştür(<http://www.gap.gov.tr/gap-nedir-sayfa-1.html>).

Bu proje kapsamında baraj gölleri dolmuş alanlarında yok olacak kültürel mirasın araştırılması ve kurtarılması yönünde de bir dizi çalışma yapılmıştır.

Baraj dolmuş alanları altında kalacak kültürel mirasın araştırılmasına yönelik ilk çalışmalar 1970’lerin başlarında “Yukarı Fırat Kurtarma Çalışmaları” olarak Keban Gölü ve 1980’li yıllarda da Aşağı Fırat Kurtarma Çalışmaları” olarak Karakaya ve Atatürk Baraj Gölleri dolmuş alanlarında sürdürüldü. Bölgedeki bilimsel çalışmalar, sular altında kalacak bir çok kültürel eseri kısmen de olsa tanıma ve tanıma imkânı sağlamıştır. Ayrıca bu çalışmalar; farklı ülkelerden gelen, farklı bilim alanlarındaki bilim insanlarının işbirliği arkeometri gibi bilimsel alanların güçlenmesine imkan vermiştir.

Fırat havzasının genel durumunda Yukarı Fırat coğrafyasında yer alan Malatya ovası ve çevresi yalnızca Türkiye coğrafyası esas alınarak yapılan bu projede “Aşağı Fırat Projesi”nde ele alınmıştır. Burası, aynı zamanda antik Mezopotamya coğrafyasına bakıldığında, bugünkü Bağdat yakınlarından ayrımı yapılan “Aşağı” ve “Yukarı” Mezopotamya ayrımında yukarı kesiminde yer alır. Diğer taraftan bu alan; batıda Doğu Akdeniz dağlarından, kuzeyde Toroslar ve doğuda Zagroslar’a kadar uzanan ziraat ve hayvancılığın ana vatanı olarak bilinen “Bereketli Hilal” yayının tepe noktasında yer alır(Res.9).

Mezopotamya uygarlıkların beşiğidir; Mezopotamya’nın beşiği de Anadolu’dur.

Nasıl, Fırat ve Dicle kuzeyden aldığı suları güneye taşıyorsa, uygarlıkta kuzeyde Toroslarda doğdu ve güneye aktı. Tarım ziraat, hayvancılık ve madencilik önce kuzeyde Toroslarda doğdu.

Bu alan; insanlığın 'avcı ve toplayıcılık' aşaması olarak bilinen Eskitaş(Paleolitik) ve Arataş (Mezolitik) Çağlardan 'üretim çağı' olarak bilinen Yenitaş (Neolitik) Çağı'na geçtiği dönemde iklim koşullarının uygunluğuna bağlı toprak yapısının tarıma hazır olması yönünden önem kazanmıştır. Bereketli Hilal'i oluşturan Anti-Lübnan, Toroslar ve Zagroslar'da başladıkları görüşü yaygınlık kazanmıştır.

Yukarı Fırat kenarında yer alan Malatya Ovası ilk tarım uygarlıklarına ev sahipliği yapmış bir bölgeydi.

Fransız Arkeolog Cauvin 1979-1983 yılları arasında şimdi Karakaya Baraj Gölü suları içinde kalan Cafer Höyük'te kazılar yürütmüştür(Cauvin ve Aurenche 1987). Battalgazi ilçesinde yer alan Caferhöyük Değirmendere'nin birleştiği noktada idi. Malatya'nın 40 km. doğusunda 3 m kalınlığında bir kültür toprağına sahipti. Yapılan kazılarda Çanak-çömleksiz Neolitik B evresine tarihlenmiştir. Doğu Akdeniz'de çok iyi bilinen Çanak-çömleksiz Neolitiğin Geç evresi (PPNB) ile çağdaş olduğu belirtilmiştir.

Höyükteki kültür tabakalanmaları;

Erken Çanak-Çömleksiz Neolitik B-XIII-IX,

Orta Çanak-Çömleksiz Neolitik B-VIII-V

Ve Orta-Geç ÇanakÇömleksiz Neolitik Geçiş Evresi IV-I olarak görülmüştür(Cauvin ve Aurenche 1987).

Burada bulunan kemik analizlerinden Keçi %42.9, domuz % 24.8, koyun %13.6, sığır %12.6 ve geyik % 2.1 olarak tespit edilmiştir(Helmer 1988). Burada keçi ve koyun kemiklerinin çoğunlukta bulunmasına karşın evcilleştirildiği düşünülmemektedir. Sığırla ilgili kemiklerin de Mureybet Çanak-Çömleksiz Neolitik A'dan irilik olarak farklılıkları görülmüştür. Evcilleştirilmiş domuz kemikleri de yabancı domuz kemikleri içinde bulunmuştur(Peters vd. 1999). Helmer Caferhöyük'te domuzun evcilleştirilmesinden söz etmiştir(2008).

Bilim dünyasında kerpiçten dikdörtgen mimari yapıları ile öncü bir karakter sergileyen bu yerleşmenin bitki ve hayvan bulguları da ilgi ile izlenilmektedir. Basit mezar yapıları oda tabanı altına gömülmüş ve kafatasları ölülerin alınmıştır. Bu durum, kafatasların başka bir mekanda toplanıp saklandığı fikrine yol açmıştır. Kafatasının gövdeden ayrılarak gömülme şekli Neolitik Çağ'da Çayönü, Nevali Çori, Çatalhöyük, Köşhöyük ve Fikirtepe'de görülmüştür. Caferhöyük'ün geç evresinde sekiz dokuz yaşlarında erkek çocuğa ait bir mezar bulunmuştur. Ceset hoker vaziyette olup üzeri beyaz bir kil madde ile sıvanmıştır(Terzi 2011).

Cafer Höyük dünyada buğdayın ilk ekime alındığı merkezlerin başında gelir.

Yakın zamanlara kadar bu iddialı söz söylenememekteydi. Ancak yabancı buğday türlerin ana vatanları ve ekim alanları üzerine yapılan araştırmalar Cafer Höyük'te yerli Einkorn buğday türünün ilk ekime alındığını, daha sonra Nevali Çori ve Çayönü'nün takip ettiğini göstermektedir.

Güneydoğu Anadolu'da yapılan araştırmalar Einkorn (Siyez) buğdayının anavatanın Diyarbakır ile Mardin arasındaki Karacadağ çevresi olduğu göstermiştir. Cafer Höyük kazılarında 1983 yıllarında elde edilen buğday kalıntıları üzerinde yapılan yeni analizler bu türün en erken ekim alanının Caferhöyük olduğunu göstermiştir(Heun vd., 1997, 1312-1314; Helmer 2008,170-194; Zeder 2011; Nesbitt 2002; Özkan vd.2010,2011).

Yakın zamana kadar Emmer buğdayının ana vatanı olarak görülen Doğu Akdeniz'deki Karmel Dağları eteklerinde Natufyan yerleşmesi gösteriliyordu. Ancak M.Nesbitt'e göre burda henüz buğdayın tam bir evcilleştirilmesi söz konusu değildir. Ona göre asıl evcilleştirme Güneydoğu Anadolu'da Karacadağ çevresinde gerçekleşmiştir. Einkorn(Siyez) buğdayının anavatanı bu çevre görülmüştür(Özkan vd.2010,2011). Malatya Caferhöyük'teki buğday kalıntıları üzerindeki analizler revize edilerek ilk buğdayın evcilleştirildiği merkezlerden görülmüştür(Nesbitt 2002).

Yabani Emmer (*Triticum dicoccoides*) Bereketli Hilal'de yaklaşık 12000-yak.10000 yıl önce evcilleştirildi(Özkan vd.2010). *T.dicoccoides*, ya da yabani emmer buğdayının dağılım alanı yabani einkorn'dan daha sınırlı bir alana yayılmıştır. Bereketli Hilal'in batı ve merkezi kesiminde yaygınlık gösterilmiştir. İlk kez Aaron Aaronsohn tarafından keşfedilmiştir. Evcilleştirilmiş formu *T.dicoccum* (AuAuBB) olarak bilinir. Buğday Güney Doğu Türkiye'de ziraata alınmıştır. Emmer teraploid buğdaylar Özkan vd. tarafından yeniden incelenmeye alındı.

Phylogenetic analizi iki tür *T. Dicoccoides* ırkının yaşadığını gösterir. Batıdaki İsrail, Suriye, Lübnan ve Ürdün'de görülürken, Türkiye Irak ve İran'da seyrek olarak görülmektedir. Merkez-doğu ırkı tarıma alınan türüdür. Bu Özkan ve arkadaşlarının analizleri ile desteklenmiştir(2002).

Mori vd.(2003) ve Luo ve arkadaşları(2007) Türk Karacadağ popülasyonunun üç tip topoloji evcilleştirilen genotipin atasını göstermiştir. Diyarbakır çevresinde Emmer buğdayının atalarının Durum'la ilişkisine işaret etmişlerdir. Doğu Akdeniz'de evcilleştirildiği söylenen buğdayın da kökeninin burada olduğu belirtilmiştir(Res.10-13).

Türk kartal popülasyonu Mori tarafından tanımlanmıştır. Merkez-Doğu ırkıyla ilişkilidir. Ancak nükleer DNA çalışmaları gen havuzuna daha az bağlı olduğunu göstermiştir. Bu çalışmalar tetraploid'in evcilleştirilmiş buğdayın kanıtı görülmüştür(Kilian vd 2009).

Kalkolitik Çağ'da Malatya Ovası.

Bölgenin Elazığ Ergani bakır yataklarına yakın olması Bakırtaş çağında bakırın yoğun bir şekilde bölgede kullanılmaya başladığını göstermektedir. Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'dan bölgeye maden gereksinimi için gelen tüccarların kültürel etkileri bölgedeki yerleşmelerde varlıklarını canlı bir şekilde yansıtmaktadır. Bu yerleşmelerden biri de Değirmentepe yerleşmesidir(Esin 2018).

Malatya Ovasında Neolitik Çağı izleyen Kalkolitik Çağ'da da (M.Ö.56000-3000) önemli yerleşmeler vardı. Şu anda Karakaya Baraj suları altında kalan Değirmentepe Höyüğünde Anadolu ile Mezopotamya arasında önemli bir bağlantı noktasındaydı.

Değirmentepe ve çevresinde yüzey araştırmaları ile tespit edilen Kalkolitik Çağ buluntuları bölgenin bu dönemde Kuzey Mezopotamya Erken Kalkolitik Kültürü Halaf ve güney Mezopotamya'da görülen Geç Kalkolitik Ubeyd kültürleri ile ilişki içinde olduğu görülür.

Anadolu'da Ubeyd kültürleri ile ilişkileri en kapsamlı bir şekilde çıkarılan Değirmentepe olmuştur. Bitişik yapılarının dış kısmı bir duvarla çevrilidir. Yapının iç kesiminde avlu ve sokaklarla ayrılmış sunak, sunak masası, anıtsal fırın ve adak çukurları bulunur. Orta tapınak olabilecek geniş bir alan bulunmaktadır. Beyaz sıva üzerine turuncu ve koyu kahverengi benek, stilize güneş ve ağaç bezemelerinin yer aldığı panolar bulunur.

Bakır işçiliğinin olduğunu gösteren yerleşmede bulunan taştan yapılmış mühürler ve baskıları Mezopotamya, Suriye ve Anadolu ticaret ağı içinde önemli bir merkez olduğunu göstermektedir(Sevin 2003).

ARSLANTEPE

Bölgedeki kültürlerin Mezopotamya Uruk Kültürleri ilişkilerinin yanında Kafkasya kültürleri ile ilişkileri dikkat çeker. Arslantepe'de uzun yıllar yapılan kazılar burada Geç Kalkolitik Çağdan itibaren yerel karakterde, kentleşmeden merkezileşen bir devlet geleneğinin olduğu anlaşılmaktadır(Frangipani 2012).

Arslantepe VI Tabakasında, MÖ 3500-3000 yılları arasında merkezileşmenin olduğu, ürünlerin yeniden dağıtımına dayalı bir sistemin geliştiği, seçkin sınıfların bütün organlar ile daha belirgin biçimde yönetimde söz sahibi olduğu ve sınıfsal farkların daha keskinleştiği belgelenmiştir. Bu sistemin alt yapısı C Tapınağında belgelendiği gibi, bir önceki evre olan VII. Tabakada izlenebilmektedir.

Mezopotamya'da geç Uruk dönemi ile çağdaş olan bu evrede anıtsal boyutta ve kamusal özelliğe sahip bir yapı kompleksi gün ışığına çıkarılmıştır. Merkezileşme ve yeniden dağıtım sisteminin kalbi olan bu yapı bütün Yakın Doğu'da bilinen ilk saray örneğini oluşturmaktaydı.

Yapının en önemli özelliği işlevsel ve mimari bakımından farklı bölümlerin süreç içinde birbirine eklenerek inşa edilmesi ile oluşturulmuştur. Kabul salonu, tapınaklar, depo odaları, arşiv odaları, avlular ve koridor olarak tanımlanana bu birimler, büyük yapıda kamusal, dinsel, yönetsel ve ekonomik işlemlerin gerçekleştirildiği alanların ayrı tasarlandığı; bu kadar erken bir evrede laik bir düzenin söz konusu olduğunu akla getirmektedir.

Mimari ölçü bakımından birbirinin benzeri olan tapınaklar, köken olarak büyük Mezopotamya olarak anılan bütün bölgeyi birbirine yakınlaştıran bir geleneğin parçası olsa da bölgesel özellik gösteren ve bölgenin ihtiyaçlarına göre şekillenen bir kimliğe sahiptir.

Saraya büyük kapıdan giriliyordu. Eğim boyunca kuzeye doğru uzandığı görülür. Taban kısmında bir kanalizasyon sistemi bulunmaktadır. Büyük bir yangın geçirmiş olduğunu gösteren izler, karbonlaşmış hatıllar dikkati çekmektedir. Zaman zaman 3 m. ye ulaşan kerpiç duvarların üzeri beyaz sıvalıdır. Özellikle kapı geçiş yerlerinde ve merkez koridorun ana avluya açılan kuzeydeki bölümünde beyaz sıva üzerinde kırmızı ve siyah renklerde duvar bezemeleri yapılmıştır.

IV.Bin yılın ikinci yarısı madencilikte büyük bir gelişmenin sahnelendiği bir dönemdir. Bu gelişme bakır, bakır-arsenik ve gümüş alaşımı bir dizi metal buluntu ile belgelenmiştir. Kılıçlar, mızraklar, uçları ve bir adet spiral plakadan oluşan 22 adet buluntu grubu dünyada ilk defa kılıç kullanımını ortaya koyar.

Söz konusu metal ürünler bölgesel elitler için hazırlanmış olsa da metal üretimi Arslantepe'nin Orta ve Doğu Anadolu, Transkafkasya bölgelerinde hammadde kaynağına

ulaşma, hammadde ve / veya bitirilmiş ürün temin etme döngüsünün etkin olarak katılma kapasitesi ile ilişkilidir. Aynı zamanda bu, Mezopotamya merkezlerinin de metale duydukları gereksinimin artış gösterdiği bir dönemde Arslantepe'nin arabuluculuk yapabilme gücünü de yansıtmaktadır(www.Arsiantepe.com)

Arkeometalurji çalışmaları Geç IV. Bin yıldan Orta Tunç Çağına kadar bir döneme işaret eder. Bu çalışmalar maden cevherleri, cevher büyüklüğündeki parçalar ve küçük cüruf kalıpları, ergitme ve döküm potaları, örsler, havan tokmağı, kalıplar ve metal objeleri ihtiva eder(Hauptmann vd.2002).

Yakın zamana kadar MÖ IV. Bin yılın sonunda Arslantepe'de Mezopotamya tipi devlet sisteminin çöktüğüne inanılıyordu. Bu tür travmatik olaylar Transkafkasya bozkır göçebe grupların gelişine bağlanmıştır. Kısa bir süre boyunca (dönem VI B1, yak.MÖ. 3000-2900) defalarca yıkılan saray ve tapınağın yerinde yerleşme olmuştur. En az iki seviyeli sepet örgü ve çamur sıvalı, dikme delikleri olan, geniş bir alanın çitle çevrildiği, belki de hayvanların ahırları için kısmen çevrili Anıtsal VI A yapılarının çökmesinin ardında düzensiz yüzeyler üzerine inşa edilmiş yapılar daha önceki çukurların doldurulmasıyla oluşturulmuştur(Frangipane 2001).

Fırat kıyısındaki Yerleşmeler:

Fırat'ın doğusunda kalan İmikuşağı ve Şemsiye Tepe Höyükleri Kalkolitik Çağlardan itibaren yerleşme gören höyüklerdi. Bölgenin doğusunda Kaleköy, Tomisa, Habibuşağı ve batısında İzoli gibi kaleler de Demirçağı'ndan itibaren stratejik Fırat geçitlerini kontrol eden mekânlardı(Bahar 1997;Sevin 2003).

Mezopotamya yazılı belgelerinden MÖ. III. Bin yıldan itibaren bölge hakkında dolaylı bilgiler elde edilirken, MÖ. II.bin yıl başlarında özellikle Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak bilinen MÖ.1950-1725 yılları arasında bilgiler artış göstermektedir. Bu dönemde doğudan Asur'dan gelen tüccarların bölgeyi Orta Anadolu'ya giriş kapısı gibi kullandıkları anlaşılmaktadır.

Mezopotamya'ya hayat veren Fırat bölgedeki kavimler tarafından kutsandı. Bu daha sonra Anadolu kavimlerinde görülecektir.

Antik kaynaklarda Fırat:

Fırat nehrinden Sümerce'de Buranun, Akkadça'da Purattu, Hurrice'de Puranti ve Hititlerde Mala ya Puran olarak adından söz edilir.

Fırat ve Dicle nehirleri Sümerler ve sonraki dönem kavimlerinde kutsaldı. Simgesi su olan Sümer akıl, erdem ve bilgi tanrısı Enki'nin omuzları üzerinde Fırat ve Dicle nehirlerini simgeleyen içinde balıkları olan sular akmaktadır. Aynı zamanda tanrı dağlar üzerinde simgelenir. Kuzeyden dağlık bölgeden gelmelidir. Kendisine ait dağlardan güneyde ovalara hayat vermektedir. Bu alan da Fırat'ın doğduğu kaynakların diyarı dağlık Doğu Anadolu idi.

Eski Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarında Fırat sanki dünyanın sınırı idi. Bu sınırı aşan hükümdarlar kendilerini adeta dünya fatihi görüyorlardı. Gılgamış Mitolojisinde Gılgamış ve Enkidu Fırat'ı birlikte geçerler(Mariack 2016).

Bu sınırları geçen dünyanın sonuna yaklaşmış gibidir. Sanki bu sınırları geçince dünya egemenliğine ulaşılmıştır.

Sümer kralı Lugalzagesi, Dicle ve Fırat vadilerini kullanarak dünyanın sonu olarak gördüğü Akdeniz'e ulaşmıştı. Lugalzagesi'nin saltanatına son veren Akkad İmparatorluğunu kuran Sargon'u bebekliğinde annesi bir sepete koyarak Fırat'a bırakmıştı. Bağdat yakınlarında olduğu sanılan Fırat kıyısındaki Agade kentinde bir bahçıvan onu kurtarıp saraya götürmüştür. Sarayda büyüyüp, 17 yaşına gelen Sargon, bir darbe ile yönetimi ele geçirir. Sargon, annesinin bir ēntu(rahibe) olduğunu, babasını bilmediğini, dağlardan geldiğini, Fırat kıyısından Azupirāni kentinde doğduğunu belirtir(Cooper ve Heimpele 1983).

Bilindiği üzere; Anadolu'ya tuz almak için Puruşanda'ya gelen Sargon'un tüccarları kendisinden yardım isteyen bir mektup gönderirler. Bunun üzerine Sargon bölgeye bir sefer yapar. Bu sefer Fırat boyunca yapıp ve dağlık bölgeyi görmüş olmalıdır. Bu bölge de Fırat boyunca dağlık olarak görülen Malatya çevresi olmalıdır.

Hitit kralı I.Hattuşiliş Akkad kralı Sargon'dan (MÖ 2350-2284)sonra Mala (Fırat) ırmağını ilk geçen kişi olduğundan söz etmektedir((IDMa-a-la-an(-na)KBo1;Güterbock 1964,Backvarova 2016),

Bölge MÖ. II. Bin yıl başlarında ticari bir güzergahtır. Bu dönemde,Anadolu'ya maden ticareti için gelen Asurlu tüccarlar Karum adı verilen karumlar ve Wabartum adı verilen ara istasyonlar kurmuşlardı. Fırat'ın genişlik kazandığı Malatya ovası yaya geçişleri için uygun alanlar sunmaktadır. Fırat'ın doğu yakasında yer alan İmikuşağı Höyüğünde Anadolu'da kolonilerin merkezi durumundaki Kaniş Karum'un (Kültepe) I B tabakası ile çağdaş Habur çanak çömleği bulunmuştur. Fırat'ın Tohma ile birleşme noktasının karşısında yer alan İmikuşağı Keban barajı yapılmazdan önce yaya geçişleri için uygun olduğunu köylüler belirtmektedir. Buradan Fırat'ı geçen tüccarlar Tohma suyu boyunca Tegarama olarak belirtilen Darende ve Timilkia olduğu düşünülen Gürün üzerinden Uzun Yayla üzerinden Pınarbaşı ve Kaneş'e ulaşıyordu.

Koloni Çağı'nda adı geçen Samuha kenti Malatya yakınına yerleştirilmişti(Garstang 1942). Ancak Samuha'nın yeri Yukarı Fırat havzasında mı, Yukarı Kızılırmak havzasında mı olduğu tartışılmaya devam etmektedir. Sivas Divriği Kayalıpınar'da yer aldığı görüşü burada yapılan kazılar sonucu öne çıkmaktadır(Weeden 2011,116134) .

Bölgede bir başka tartışılan Koloni çağı Karum'u Hahhum'dur. Hahhum için daha önce Sümer hükümdarlarından Lagaş Kralı Gudea altın getirdiği yer olarak söz etmektedir. Forlanini Samsat civarına yerleştirmiştir. 1988 yılında ise Liverani Samsat'ın karşısında Fırat'ın karşı sahilindeki Lidar'a yerleştirmiştir. Barjomaviç'e göre Hahhum, Malatya'nın doğusunda Fırat geçitlerinde Pirot-Gerger arası bir yerde olmalıdır(Barjomaviç 2011). Bize kalırsa Asur Kolonileri Çağı (MÖ1950-1700) ve Hitit (MÖ 1650-1200) dönemlerinde önemli bir yerleşme yeri olan Tohma Suyu'nun Fırat birleştiği alanın doğu kıyısında olan İmikuşağı'nda olmalıdır(Bahar 1997).

Orta Anadolu'da siyasal bir güç haline gelen Hititlerle bölgede etkinliği olan Hurri-Mitanni devletleri güç mücadelesinin geçtiği alan haline gelmiştir.

Döneme ait Hitit yazılı belgelerinden, başlangıçta bölgede bulunan, Hatti ve yerli unsurlarla da karışık, daha çok Hurri kökenli etnik unsurların oluşturduğu, Fırat'ın doğusunda bugünkü Elazığ çevresinde oldukları düşünülen İşuvalıların Hitit Devletini bölge üzerinden akınları ile bir hayli taciz ettikleri anlaşılmaktadır(Res.14).

Hitit ve daha sonraki Asur belgelerinde çok iyi bilinen bir yerdir. Fırat nehrinin doğusunda bugünkü Malatya'nın karşısında yer alır. Malatya'dan Elazığ'a geçiş "İşuwa Geçışı" (eberti KUR URU İŞUWA) olarak adından söz edilir(KBo 1.1.(1.16';Barjamovic 2011)

I.Şuppiluliuma babası II.Tuthalia zamanında İşuvalıların MÖ.1400 yıllarında düşmanca bir tavır içinde olduklarından söz eder.

Başlangıçta Pahhuwa'lı(Tunceli-Bingöl civarı) Mita Hititlere bağlılık andı içmiştir(KUB 23.72). Ancak daha sonra düşmanca bir tavır içine girmişlerdir. Pahhuwa II.(?) Tuthalia zamanında yemini çiğneyerek İşuwa'ya saldırıya geçmiştir(Hawkins 1998;KUB 23.72+1)..Bunun üzerine İşuwa'ya askeri bir müdahale yapılıyor.

Anadolu'da siyasi birliğini kuzey ve batı Anadolu'ya yaptığı seferlerle güçlendirmiş olan I.Şuppiluliuma'nın bölgeye yaptığı seferle buradaki İşuvaları Fırat nehrinin doğusuna attığı ve bir süre nehri geçerek onları takip ettiği anlaşılıyor(MÖ.1380)(de Martino 2016).

Şuppiluliuma İşuvalıları Elazığ çevresine attıktan sonra güneydoğuda kışkırtıcı etkilerini sürdüren Hurri-Mitanni devletine karşı bir sefer yapma ihtiyacını duymuştur. Ancak Hititleri Doğu Akdeniz ticaret yollarını ele geçirmek için bir imparatorluk haline getirme mücadelesinde olan Şuppiluliuma için bölgenin tümüyle ele geçirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Kizzuwatna ve Hurri-Mitanni devletleri ile yapılan antlaşmaların da yolunda gitmemesi; Şuppiluliuma'yı Doğu Akdeniz'de bulunan Kizzuwatna, Kargamış, Halep Krallıkları ve Hurri-Mitanni devletlerini tümüyle ortadan kaldırmaya sevk edecektir.

Şuppiluliuma daha önce Eski Hitit Krallığındaki I. Murşiliş'in (MÖ 1500'ler) yaptığı gibi Babil'e bir sefer yapmak yerine, Babil kralının kızı ile evlenerek iyi ilişkiler kurma yolunu seçmiştir. Doğu Akdeniz'de bulunan Kizzuwatna ve Hurri-Mitanni devletinin batı parçası olan "Hurri ülkesi" bir antlaşma ile Hititlere bağlandı. Daha sonra İşuwa'ya yapılan Hurri-Mitanni saldırısı bertaraf edilmiştir. Karşı saldırıda Hititler Halep ve kuzey Suriye'deki bölgesel krallıklar ele geçirildi.

Şuppiluliuma Halep ve Kargamış krallıklarına merkezden kendi oğullarını atamasını yaptı. Mitanni ülkesine yapılan bir seferle de krallık doğuda Hurri-Mitanni devletinin ortadan kaldırılmasıyla güçlenen Asur'a karşı güçlü bir konuma getirildi.

Merkezi Kuzey Suriye'de henüz yeri bilinmeyen Waşşugani olan Hurri-Mitanni devletinin ortadan kaldırılmasıyla Hititlerin bölgede siyasal bir güç haline gelmesi, bölge üzerinde öteden beri yayılma girişimi içinde olan Mısırlarla karşı karşıya getirmiştir.

Şuppiluliuma'nın oğlu II. Murşiliş zamanında bölgenin Hititler için siyasal öneminin yanında dinsel olarak da önemli olduğunu göstermektedir. "Mala-Nehri Festivali"nde Fırat'a gidip Fırtına tanrısı için kurbanlar sunmuştur(Garstang ve Gurney 1959).

Fırat'ın başkent Hattuşaş'a en yakın noktası Fırat-Tohma vadisi olduğu için Hititlerin URUMa-li-ti-ja (KBo XVIII 24 IV 13') ya da URU Ma-al-di-ja (KUB XXIII 72 .37')(del Monte ve Tischler 1978,257) olarak söz ettikleri Eski Malatya yakını olmalıydı. Zaten Mala ile Malatya isimleri arasındaki yakınlık bu durumu göstermektedir. Malatya Hitit dilinde şimdiye kadar daha çok Geç Hittite "Melid" Bal sözcüğünden bal şehri olarak izah edilmiştir. Melid asıl olan URUMa-li-ti-ja'nın değişmiş bir halidir. Ancak Hititçe Mala=Fırat ise, Ma-li-ti-ja Ülkesi/Şehri de Fırat'la ilgili bir şehir şeklinde yorumlanabilir.

Diğer taraftan bazı kaynaklarda Mala'dan Fırat'ın bir kolu olarak söz edilmektedir. Eğer bu şekilde kabul edilecek olursa Klasik dönemde adından Melas olarak söz edilen Tohma Suyu'dur. Bu durumda Malatya ile Hitit Tohma'sı Mala arasındaki isim bağlantısı söz konusudur.

Ağabeyi Muwattaliş'in ordusu ile Kadeş Savaşına katılan III. Hattuşiliş savaş dönüşü La(hu)wazantija URUla-wa-za-anti-ia KUB XVIII 63 +VI 29 IV 25';KUB XLVIII 123 I 6',9',23',III 15,IV 4,11 16;KUB LII 72 Vs 10, 11,13.)(del Monte 1992, 91)rahibinin kızı görüp onunla evlenmişti. La(hu)wazantiya'nın yerinin Elbistan Karahöyük olduğu düşünülmektedir del Monte 1992,91). Malatya'ya oldukça yakın olan Karahöyük çevresi Asur Ticaret Kolonileri çağında olduğu bir ticari yol olduğu kadar Hititler döneminde de askeri ulaşımında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca daha önce Şuppililuma'nın annesi Taduhepa ve III. Hattuşiliş'in eşi Puduhepa'nın kraliçelik dönemlerinde Hitit sarayında Hurri inanç yapısının yoğunluk kazanmıştır(<http://antikforever.com>).

Bölge, Hititler devletinin yıkılmasından sonra da Anadolu Mezopotamya devletleri arasında bir mücadele alanı olma özelliğini sürdürmüştür. MÖ I. Bin yılın ilk çeyreğinde Orta Anadolu'daki Tabal Krallıkları ile Yeni Asur, Urartu Krallığı ile Geç Hitit Melitene,Yeni Asur imparatorları ile Urartu arasında sürekli el değiştirmeleri görülür. Bu bölgenin jeopolitik önemi ile ilgilidir.

Urartu yazılı belgelerinde Malatya krallığından Me-li-te-i-a-al-he(Palu Yazıtı), Me-li-te-a-ni(Horhor Yazıtı), Me-li-te-al-hi-e şeklinde söze dilir(Çilingiroğlu 1984,15)

Hitit devletinin yıkılmasından sonra Melid şeklinde geçen Malatya'nın bir Kummanu olarak ortaya çıkan Luwili bir yeni devletin merkezini oluşturmuştur. Bu dönemde Anadolu'nun doğusunda Urartu batısında Frig devleti ve Orta Anadolu'da Tabal kralları yer almaktadır. Güney ve güneydoğu Anadolu'yu işgal eden büyük güç Yeni Asur'dur. Yeni Asur imparatoru I.Tiglatpileser (MÖ.1117-1077) Kummanu'ya yaptığı bir seferle krallığı vergiye bağladı. Bu arada bölge Urartu saldırılarına da maruz kalmıştır. Urartu kralları Menua'ya ait Elazığ Palu Kalesindeki Palu'da(Melikishvili 1974, No. 127) ve II. Sardur'a ait Fırat kıyısındaki Habibuşağı'nda, yazıtı göre Tumeişki adı ile anılan yerde bulunan yazıtta Fırat'ı İzoli'den geçerek Melitealhi krallığını vergiye bağladığı öğrenilmektedir((Melikishvili 1974,No.156 - 15B). Sarduri Fırat'ı geçerek Melitealhi ülkesi kralı Şaşu'nun oğlu Hilaruda'yı yendiğinden, Urartu ordusu Tumeişke'de(daha sonra Roma dönemi Tomisa Kalesi) bulunmaktadır. Yazıtın devamında Urartu ordusunun Kalani(Kawala) ve dağlık bir yerde olan Karnişi'ye kadar ilerlemiştir. Bir günde 14 kral ve 70 kent ele geçiren kral Muşani kentine seferini sürdürmüş ve Hilaruda'nın kralı kenti Şasi'yi ele geçirmiştir. Melitealhi kralı Hilaruda ayaklarına kapanınca kenti yağmalamaktan vazgeçmiştir.

Fırat'ı geçen Urartu ordusu güneye yönelerek (MÖ 745) Adıyaman çevresindeki Kumahalhi kralı Kuştaşpili üzerine yürümüştür. Kuştaşpili de Hilaruda gibi II.Sarduri'den bağışlanmasını isteyecektir. Fakat II. Sarduri'nin Malatya ve Adıyaman çevresindeki bu başarıları uzun sürmeyecektir.

Urartu devletinin bölgeye yaptığı seferlerin amacı Akdeniz'e ulaşım burada bir liman elde etmektir. Bu dönem Akdeniz'de Fenikeliler ve Yunanlıların rekabeti ile ortaya çıkan büyük bir ticaret ağı oluşmuştu. Urartuların Fenike mallarına olan ilgisi Malatya, Elazığ ve Van bölge müzelerinde bulunan renkli cam Fenike biblolarından anlaşılmaktadır.

Doğu hammadde ve teknolojisinden yararlanmak isteyen Yunanlı koloniciler Doğu Akdeniz sahillerinde Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Anadolu ile sürekli alış veriş yapabilecekleri limanlar kurma çabasına girdiler. Woolley tarafından keşfedilip açılan Açana ve Al Mina kentleri bölgedeki Yunan varlığının önemli temsilcileri olmuşlardır(Çilingiroğlu 1984).

Malatya - Elazığ bölgelerindeki Urartu üstünlüğü, İ. Ö. 8. yüzyılın ortalarında, Assur Kralı III. Tiglatpileser'in (MÖ 745 - 727) II. Sarduri'yj Kummuhu'da (Qumaha, klasik Kommagene) büyük bir yenilgiye uğratışını izleyen yıllarda kesintiye uğramıştır(Sevin 1986).

Zira doğuda Asur tahtına III. Tiglatpileser'in geçmesi ve bölgeye yaptığı seferle değişecektir. MÖ.744 yılı III.Tiglatpileser'in saltanat yılında bölgeye yaptığı seferle Urartu kralı II. Sarduri'nin Arpad'lı Mati-ilu, Melid'li Sulumel, Gurgumlu Tarhulara, Kummuhu'lu Kuştaşpili ile oluşturdukları koalisyon gücü Halpa'da(Halfeti) yenilgiye uğratılmıştır. Bu seferle Urartu ordusunu Asur Tumeşki(Habibuşağı) gerisine itmiş ve Gurgum yönetim altına alınmıştır. Bir başka bölgede özür dileyerek vergi ödeyen krallar listesinde Melid kralı Sulumel, Gurgum kralı Tarhulara ve Kuştaşpi yer almaktadır(MÖ738 ve732).

Sulumel'in resimleri Malatya abartmalarında yer almaktadır. Geç Hitit dönemi kabartmasında Kral Sulumel tanrı ile karşı karşıyadır(Hawkins 1970). .

II.Sargon (MÖ 722-705) zammında Kummuh krallığı Asur'a bağımlı idi. MÖ 712 yılında Melid krallığı parçalanmış ve Melid kenti Kummuh kralı Mutallu'ya ait görülüyor. Ancak Urartu Kralı Arğişti'nin kışkırtmaları sonucu Kummuh Kralı Mutallu vergilerini Assur'a ödemekten vazgeçer. Bu konuda Assurlar şu bilgiyi vermektedir "Kummuhu ülkesinin Mutallum'u.Onu kurtaramayacak olan yandaşı Urartu kralı Arğişti'ye güvenerek yıllık vergisini ve haracını ödemeyi durdurdu."(Çilingiroğlu 1984).

Bunun üzerine MÖ 708 yılında Mutallu üzerine bir ordu gönderilmiştir. Mutallu kaçmış; başta Kummuh (Samsat) olmak üzere Fırat'ın batısı Melid de olmak üzere Assur denetimine geçmiştir(Hawkins 2000).

Urartular'ın bu bölgeye önem verdikleri, gerek yazılı belgeler ve gerekse arkeolojik kalıntılardan anlaşılmaktadır. Van, Muş, Bingöl ve Elazığ illerinde görülen Urartu kaleleri ve yol ağı ile görülmektedir(Sevin 1986,279-300).

Bu durum, MÖ 712 yılında Asur imparatoru II. Sargon'un kenti işgal etmesine kadar sürdü. Bu dönemde kuzeyden Kimmerler ve devamında İskitler Anadolu'ya girmişlerdi. Bu seferler Kummanu'yu zayıflatmış olmalıdır. Kummanu halkını bu seferler zayıflatmıştır. (Prof. Dr. M. Taner Tarhan tarafından Proto-Türk olarak kabul edilen Kimmerler ve İskitler ile ilgili olarak bakınız:Tarhan 1983M.T. Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler, I.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 23-26 Mayıs İstanbul: 259-260.).

Bölge MÖ. I. bin ortalarında Medler ve Perslerin eline geçmiştir. Melitene 250 yıl kadar sürecek olan Perslerin bölgede oluşturduğu Kappadokya Satraplığının bir vilayeti durumundadır(French 1998.20;.

Persler sonrasında bölge Büyük İskender ve halefleri Hellenistik krallıklar arasında el değiştirir durur. Kappadokya krallığına bağlı olan bölge bazen Armenia ve bazen de Sophene ve Armenia krallıkları elindedir.

Roma döneminde Fırat Roma imparatorluğu ile Parthlar arasında sınır teşkil eder(Lightfoot 1990). Sardes'ten Melitene'ye kadar Roma'nın doğu askeri yolu uzanır. Bu dönemde Fırat'ın doğusunda olan Tomisa Kalesi Fırat geçitlerini koruyan stratejik bir öneme sahiptir. Bölgenin diğer önemli geçitleri ise Melitene'den güneye uzanan Samosata(Samsat) ve daha güneyde Birecik yakınlarındaki Fırat'ı geçen Zeugma geçitleridir(Bahar 1997).

Bölge doğu ile batı arasında köprü konumundan başka kuzey-güney ulaşımında da önemli idi. Xenophon meşhur Onbinlerin Dönüşü adlı eserinde Mezopotamya'dan Karadeniz kıyılarına sürdürdüğü yürüyüşünde Fırat'ın doğu sahilinden Sophene topraklarından geçmişti(Xenophon,Anabasis IV.III-VI.) Yine bu yol daha sonraları Roma döneminde de askeri olarak Karadeniz'e bir çıkış noktası olarak kullanılmıştır(Mitford 1988).

Malatya daha sonra Sasani-Bizans, Arap-Bizans, Türk-Bizans mücadelelerinde stratejik konumu sürdürmüştür(French 1998,Mitford 1998).

Malatya aynı zamanda İpek Yolu üzerindedir. Çin'den batıya taşınan mallar içinde bitkiler de taşınmıştır. Kayısı ve dut İpek Yolu ile bölgeye gelmiş ve Avrupa'ya buradan yayılmıştır.

Bölge hakkında Osmanlı Ordularını teftiş için gelen Alman Felt Mareşal Moltke 1830'lar ve bölgede araştırmalar İngiliz ajan arkeolog Gertrude,Bell 1909'da geçmişlerdir. Gözlemleri bölgedeki sosyal yapı, etnik yapı, dini ve siyasal hareketlenmelerdir. Gertrude Bell'in çekmiş olduğu resimler internet ortamında Gertrude Bell arşivi olarak New Castle üniversitesi tarafından yayımlanmıştır. <http://gertrudebell.ncl.ac.uk/> Aşağıda tarih boyunca önemli bir geçiş olan İzoli'den geçişi ile ilgili resim verilmiştir(Res.6). Bu feribotu 1980'li yıllarda 90 yıl sonra kazı yaparken bizim ekibimiz de kullanmıştır.

Görüldüğü üzere, Malatya çevresi tarih boyunca Malatya Ovası Fırat çevresi yolları ile Mezopotamya ve doğuya uzanan kara yolları ile Asya-Avrupa arasında ticaret ve siyasal yollarının önemli geçitlerinden biri olmuştur.

Bu geçiş özelliğinden başka bölgenin tarımsal, hayvansal ve madenlerle olan geçmişi tarihöncesinden itibaren öncü bir rol oynamıştır. Caferhöyük'te buğdayın ekime alınması, Değirmentepe ve Arslantepe'de madencilik, Arslantepe'de ilk devlet teşkilatının ortaya çıkması, kayısı ve dutun dünyaya ipek yolu ile bu bölgeden yayılması bölgeyi ilginç kılmaktadır.

KAYNAKÇA

ArDOS 1995,

Mehmet ArDOS, Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi, Çantay Kitabevi.

Atalay 2000,

İbrahim Atalay, Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği, İzmir.

Antikforevercom:

(http://antikforever.com/Asie_Mineure/Hittites/hittites_nouvel_empire.htm).(Erişim 11.11.2018)

Bahar 1997,

Hasan Bahar, Fırat Bölgesi Tarihçesi ve Nehir Ulaşımı, Tarih ve Toplum, Nisan 1997:38-44.

Backvarova 2016.

Mary R. Backvarova. From Hittite to Homer: The Anatolian Background of Ancient Greek Epic. Cambridge Ancient History.

Barjamovic 2011,

G.Barjamovic, A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period, CNI Publications 38.

Bell 1909, Gertrude,

[http://gertrudebell.ncl.ac.uk/search_photos_results.php?search_photos=Melitene&allflag=on\(06.11.2018\)](http://gertrudebell.ncl.ac.uk/search_photos_results.php?search_photos=Melitene&allflag=on(06.11.2018))

[http://dare.ht.lu.se/Digital Atlas of the Roman Empire\(06.11.2018\)](http://dare.ht.lu.se/Digital Atlas of the Roman Empire(06.11.2018))

Cauvin ve Aurenche 1987,

J.Cauvin-O.Aurenche, "Les Foulles 1985, "Cafer Höyük",VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara,17-27.

Cooper ve Heimpel 1983,

Jerrold S.Cooper ve Wolfgang Heimpel, The Sumerian Sargon Legend, Journal of the American Oriental Society, 103,1.Studies in Literature from the Ancient Near East, by Members of the American Oriental Society, Dedicated to Samuel Noah Kramer(Jan-Mar.1983).67-82.

Çilingiroğlu 1984,

Altan Çilingiroğlu, Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir.

De Martino 2016,

Stefano de Martino, İšuwa and Hatti during the Early Hittite Empire (Tuthalia I-Šuppiluliuma I), Audias fabulas veteres. Anatolian Studies in Honor of Součkovā-Siegelovā,Edt. Šarka Velhartickā, Leiden, Boston:Brill: 98-110

Del Monte Giuseppe F.,1992,

Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI/2, Wiesbaden.

Del Monte Giuseppe F., ve Johan Tischler 1978,

Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI, Wiesbaden.

Esin 2018,

Ufuk Esin, Doğu Anadolu'ya ait Bazı Prehistorik Cüruf ve Filiz Analizleri, [http://dergipark.gov.tr/download/article-file/12739\(Erişim 10.11.2018\)](http://dergipark.gov.tr/download/article-file/12739(Erişim 10.11.2018)).

Frangipane 2001,

M. Frangipane, The Transition between Two Opposing Forms of Power at Arslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millennium,Tüba-Ar., 4, 2001,1-24

Frangipane 2012,

M.Frangipane, Fourth Millenium Arslantepe: The Development of a Centralised Society without Urbanisation, *Origini XXXIV*.19-40.

French 1998,

D.French, Pre- and Early-Roman Roads of Asia Minor, *The Persian Royal Road, Iran*, 36 (1998),15-43.

Garstang 1942,

J.Garstang, Šamuḫa and Malatia, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 1, No. 4 (Oct., 1942): 450-459

Garstang ve Gurney 1959,

John Garstang ve O.R.Gurney, *The Geography of The Hittite Empire*, The British Institute of Archaeology at Ankara 56 Queen Anne Street London,W.1.

Güterbock 1964,

H.G.Güterbock, Sargon of Akkad Mentioned by Hattušili I of Hatti, *Journal of Cuneiform Studies*, vol.18.No.1(1964):1-6.

Hauptman vd.2002,

Hauptmann, A., Schmitt-Strecker, Strecher, S., Begemann,F., ve Palmieri, A.M., “Chemical Composition and Lead Isotopy of Metal Objects from the “Royal” Tomb and other Related Finds at Arslantepe Easter Anatolia, *Paléorient*,28,2:43-69.

Hawkins 1998,

D.Hawkins, The Land of Išuwa:the Hieroglyphic Evidence “,Acts of III’rd International Congres of Hittitology, S.Alp, A.Süel(eds). Çorum. September 16-22,1996.Ank.281-295.

Hawkins 2000,

J.D. Hawkins, *Inscriptions of the Iron Age: Part 1: Text, Introduction, Karatepe, Karkamis ...*Walter de Grayter,Berlin, Newyork

Heun vd. 1997,

Manfred Heun, Ralf Schafer-Pregl, Dieter Klawan, Renato Castagna, Monica Accerbi, Basilio Borghi, Francesco Salamini, *Site of Einkorn Wheat Domestication Identified by DNA Fingerprinting*

Helmer 1988,

Daniel Helmer, *Les animaux de Cafer et des sites Précéramiques de sud-Est de la Turquie: Essai de synthèse*, *Anatolica* 15:37-48.

Helmer 2008,

Daniel Helmer,*Révision de la faune de Cafer Höyük (Malatya, Turquie) : apports des méthodes de l’analyse des mélanges et de l’analyse de Kernel à la mise en évidence de la*

domestication. In: Archaeozoology of the Near East VIII. Actes des huitièmes Rencontres internationales d'Archéozoologie de l'Asie du Sud-Ouest et des régions adjacentes. Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, 2008,169-195. (Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 49); http://www.persee.fr/doc/mom_1955-4982_2008_act_49_1_2706.

İzbirak 1996,

Reşat İzbirak, Türkiye I, MEB İstanbul.

Kilian 2009 vd.,

Benjamin Kilian, Hakan Özkan, Carlo Pozzi ve Francesco Salamini, Domestication of Triticum in the Fertile Crescent”, Genetics and Genomics of Triticum, ed. Catherine Feullet, Gary J., Muehbauer, Springer, , 81-120. Dodrecht Heidelberg, London, Newyork,

Kilian 2010,

Benjamin Kilian, William Martin, Francesco, Salamini,

B.Kilian Genetic Diversity, Evolution and Domestication of Wheat and Barley in the Fertile Crescent, https://www.researchgate.net/figure/Massive-stands-of-wild-einkorn-wheat-T-boeoticum-in-the-Karacadag-mountain-range_fig6_257614000(12.11.2018).

Luo ve ark.2007.

M.-C. Luo · Z.-L. Yang · F. M. You · J. Dvorak The structure of wild and domesticated emmer wheat populations, gene flow between them, and the site of emmer domestication. Theor Appl Genet. 2007 Apr;114(6):947-59. Epub 2007 Feb 22. Department of Plant Sciences, University of California, Davis, CA 95616, USA,

Lightfoot 1990,

C.S.Lightfoot, Trajan's Parthian War and the Fourth Century Perspective, The Journal of Roman Studies, 80:115-126. '

Marciak 20017,

M.Marciak, Sophene, Gordyene, and Adiabene Three Regna Minora of Northern Mesopotamia Between East and West, Classical Studies, Book DOI: 10.1163/9789004350724

MELIKISHVILI, G. A., Urartskie Klinoobraznye Nadpisi (Moskova 1960). van Loon van LOON, M. N., «The Euphrates Mentioned by Sarduri II of Urartu-, Anatolian studies presented to H. G. Guterbock on the occasion of his 65th Birthday, 1974, 187 - 194.

Mitford 1989,

T.Mitford,

The Eastern Frontier of the Roman Empire: Proceedings of a Colloquium held at Ankara in September 1988 (British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 11; BAR International Series 553) Edited by David French and C.S Lightfoot Oxford 1989

Nesbitt 2002,

Mark Nesbitt, When and where did domesticated cereals first occurs in Southwest Asa?, In the dawn of farming in the Near East. René T.J.Cappers ve Bottema,eds.Studies in Early Near Eastern Productions, Subsistence and Environment 6. Berlin:Ex Oriente.; 113-132.

Özkan vd.2002,

Özkan H, Brandolini A, Schafer-Pregl R, Salamini F, AFLP analysis of a collection of tetraploid wheats indicates the origin of emmer and hard wheat domestication in Southeast Turkey. *Mol Biol Evol* 19:1797–1801

Özkan vd. 2005,

Özkan H, Brandolini A, Pozzi C et al . A reconsideration of the domestication geography of tetraploid wheats. *Theor Appl Genet* 110:1052–1060

Özkan vd. 2011,

Özkan H., A.Graner, G.Willcox, B.Kilian, Geographic distribution and domestication of wild emmer wheat (*Triticum dicoccoides*), *Genetic Resources and Crop Evolution* · July 2011 <https://www.researchgate.net/publication/226694581> Geographic distribution and domestication of wild emmer wheat (*Triticum dicoccoides*)

Özterzi 2011,

S.Özterzi, Anadolu’da Neolitik ve Kalkolitik Dönemlerdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açıdan Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara. Sosyabilimler Ens. Antropoloji Bölümü. Paleoantropoloji Anabilim Dalı.

Peters vd. 1999,

Peters, J., A. von den Driesch, D. Helmer, and M. Saña Segui. 1999. Early animal husbandry in the Northern Levant. *Paléorient* 19:27–48.

Sevin 1986,

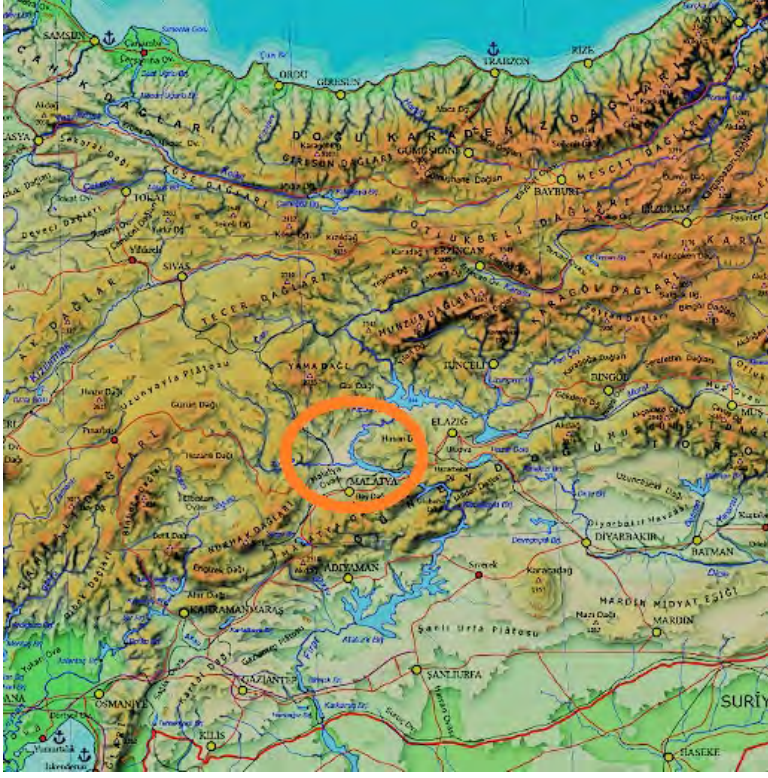
V. Sevin,“Malatya - Elazığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985”, IV Araştırma Sonuçları Toplantısı, 279 ANKARA 26-30 Mayıs 1986.

Weeden 2011,

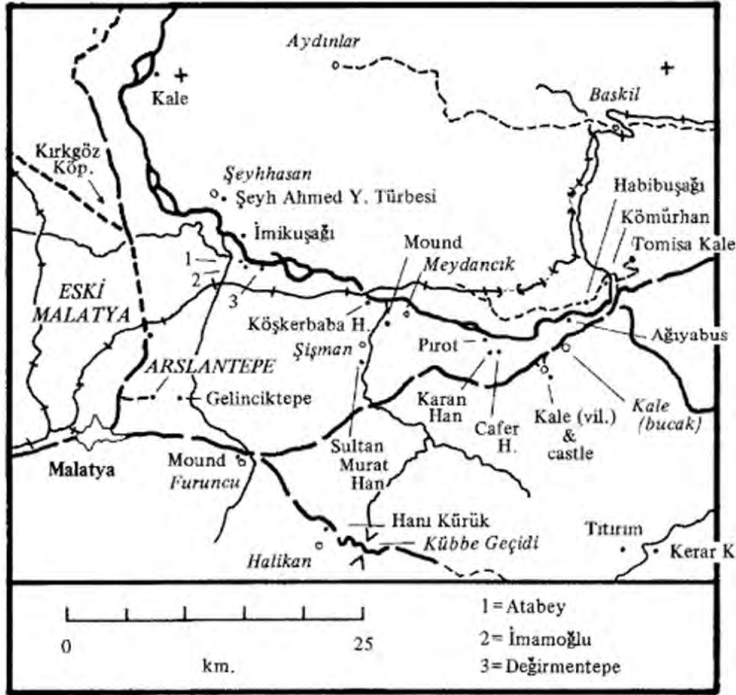
M.Weeden, *Altoriental. Forsch.*, Akademie Verlag, 38 (2011) 1, 116–134

Zeder 2011,

M.A.Zeder, “The Origin of Agriculture in the Near East”, *Current Anthropology*, 52,54. The Origins of Agriculture: New Data, New Ideas,S221- S235.

1. Malatya Ovası

Resim 2. Malatya Ovası: Antik yerleşimler ve kazıları (Sinclair 1989)

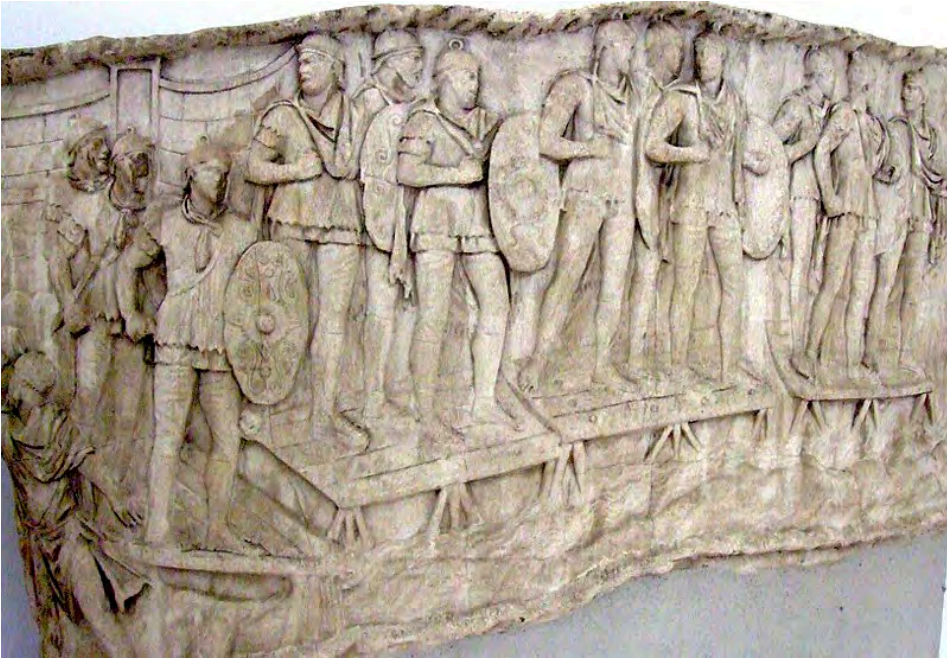
Resim 3.Yeni Asur Dönemi Küfe(Herodot'un anlattığı deriden gemi)

Resim.4.Osmanlı Ordusu,1915 I.Dünya Savaşı.(David John George Carton;
(www.fotolibra.com/gallery/1479389/turkish-soldiers-ferried-in-a-kuphar-ww1/.)

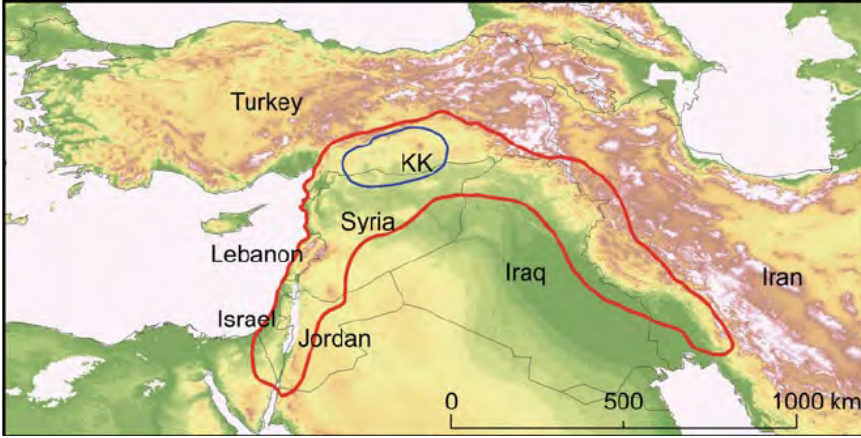
Resim 5. Asur askerleri. Keçi derisinden yapılmış dalgıç botları

Resim 6. Trajan Sütunu Roma Ordusu, Deri tuluklar üzerinde sallarla Tuna Geçişi (MS 101-106) (Foto. [CristianChirita](http://www.wikipedia.org), Romanian National History Museum Cast, (www.wikipedia.org))

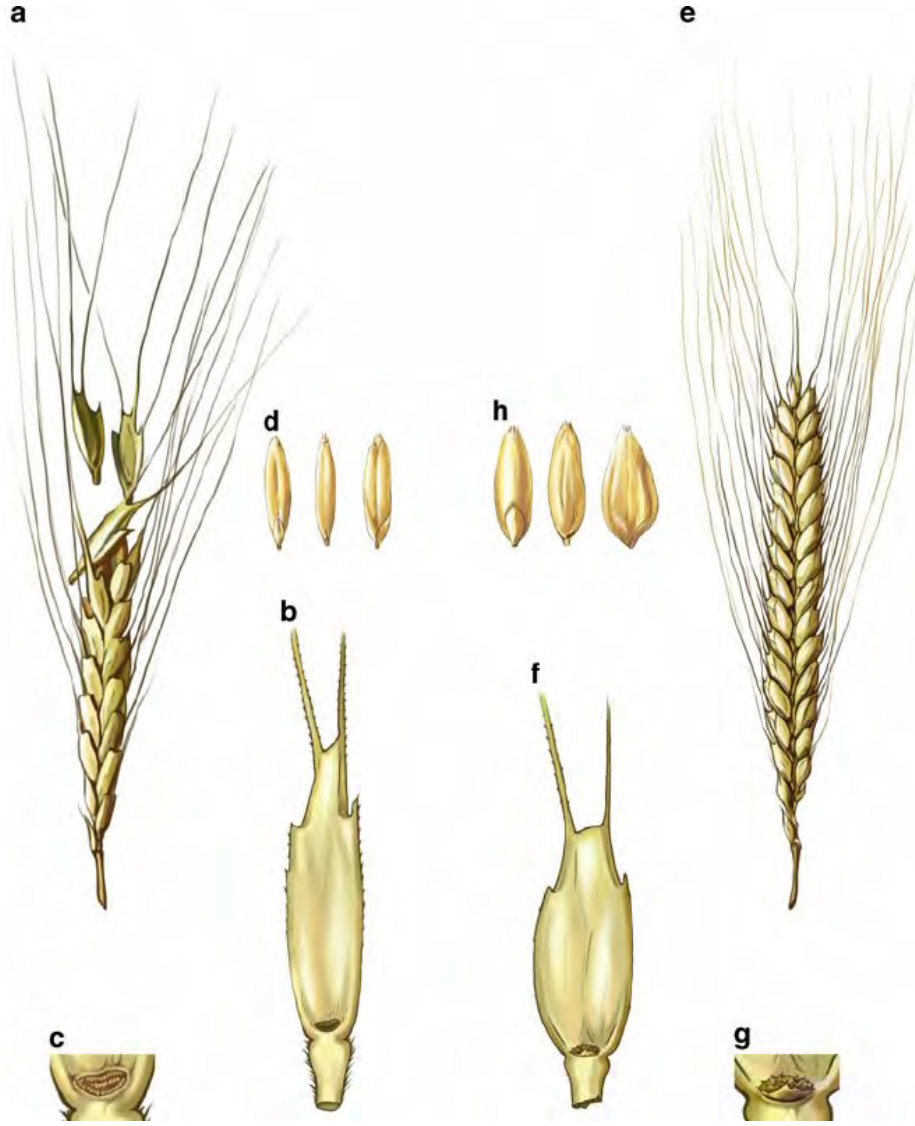
Resim 8. Osmanlı ordusu Dicle’de keleklerle Kut-ül Amera’ya gidiyor.

Resim 9. Bitki evcilleştirilmesinin çekirdek alanı. KK.Karacadağ Çevresi.

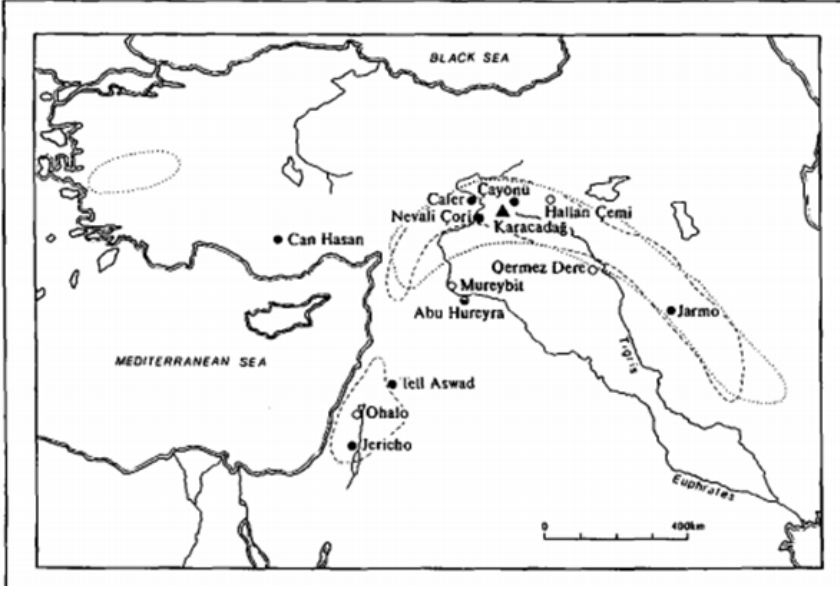

10.Karacadağ Einkorn Buğdayının doğal ortamı (Kilian vd.2010;Fotograf H.Özkan 2004 Temmuz)

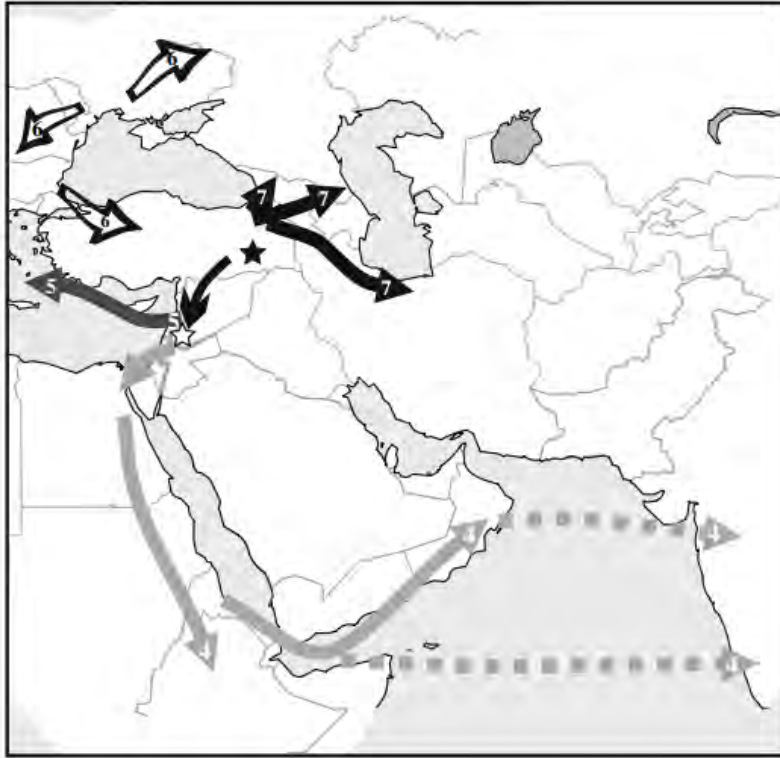

Resim.10. Yabani ve evcilleştirilmiş einkorn buğdayı arasındaki farklar.

Yabani ve evcilleştirilmiş einkorn buğday arasındaki morfolojik farklılıklar. Dehiscent yabani einkorn buğday kulak (a), yabani einkorn spikelet (b), pürüzsüz yabani apsis skar (c) ve vahşi einkorn tohumları (d) ile vahşi einkorn spikelet detay. Indehiscent evcil kulak (e), evcil spikelet (f), sivri kırma (g) ve evcil tohumlar (h) ile evcil spikelet detayı. Bu tablo S. Kilian tarafından hazırlanmıştır(Kilian vd 2010)..

Resim 11, Caferhöyük ve İlk Buğdayın ekim alanları (Nesbitt 1998)

Resim 12. Buğday ekimi koyu einkorn, açık renk Emmer yayılımı (Luo ve ark.2007)

Resim 13. Roma Dönemi Melitene ve Tomisa Geçidi(<http://dare.ht.lu.se/;06.11.2018>)

Resim 14. İmikuşığı 1981 yılı Kelekle Yolculuğumuz(Bahar 1981).

Resim 15.İzoli'den Feribotla 1909'da geçiş(G.Bell Arşivi)

16.1980 yılları Malatya Ovası Fırat Ulaşımı.İmikuşağı Kazı Ekibi(Ömer Dağcı).

17. İmikuşığı Kazı Ekibi, Samsat Geçidinde, 1987. (Hasan Bahar 1987).

Resim 18. Aslantepe’de Geç Hitit Eserleri, 1909; Gertude Bell Arşivi

Resim 19. Aslantepe Geç Hitit Eserleri; Yılan İlluyanka Mücadelesi. Kral Sulumel sunum yapıyor. Fırtına tanrısı Teşup boğsı üzerinde betimlenmiştir(Fotografları G.Bell 1909 yılında çekmiştir)

http://gertrudebell.ncl.ac.uk/search_photos_results.php?search_photos=Melitene&allflag=on

RUS TARİH BİLİMİNDE OĞUZLAR VE TÜRKMENLER'İN ANADOLU'YA GÖÇ EDİLMESİ KONUSU ÜZERİNDE TARİHSEL YORUM

Prof. Dr. Alishir DONİYOROV

Oğuzlar ve Türkmenler'in Anadolu'ya göç edilmesi konusunun Tarih biliminde özel araştırma konusu olmadığını, ancak bu konunun Türk tarihi araştırmaları bağlamında incelendiğini belirtmek gerekir. Dolayısıyla, bu çalışmamızda Rus Türkoloji tarihinden kısaca söz ederek, Oğuzlar ve Türkmenler'in Anadolu'ya göç edilmesi konusunun incelenmesi tarihi üzerinde duracağız.

Rusyada Türk halklarına olan ilginin uzun tarihi vardır. Bu bakımdan Rus Türkoloji bilimi tarihini şartlı olarak bir kaç döneme ayırabiliriz:

I Dönem. Çok eski zamanlardan başlayarak XIX yüzyılın başlangıcına kadar devam eden dönem olup, bu süre içerisinde Türk halklarıyla ilgili ilk bilgiler biriktirilmiş, elde edilen bilgiler ilk olarak bir araya getirilerek işlenmiş ve XVIII yüzyılda Türkoloji biliminin temelleri atılmaya başlanmıştır.

II Dönem. XIX yüzyıl ve XX yüzyılın 30'lu yıllarına kadar devam eden "Eski" Rus Türkoloji biliminin meydana gelme ve yükselme dönemidir.

III Dönem. XX yüzyılın 30'lu yılları ve 50'li yılların ortası: Sovyet tarihi Türkoloji biliminin meydana gelme ve tarihi materyalizme özgü sert ilkelerin mutlak hükümran olduğu dönemdir.

IV Dönem. XX yüzyılın 50'li yılları sonu (SBKP XX Kurultayı sonrası) ve 90'lı yıllar: Nispi liberalleşme ve yerli araştırmacıların bilimsel çalışmalarında farklı bakış açılarının ortaya çıkması dönemidir.

V Dönem. XX yüzyılın 90'lı yılları sonundan başlayarak bugüne kadar olan dönemdir. Bu dönemde Tarihi Türkoloji biliminin gelişmesinde yeni devir başlamış, ancak bu konuda kesin bir söz söylemek için bir kaç on yılın geçmesi gerekir.

I Dönem: Çok eski zamanlardan XIX yüzyıla kadar

Türk halkları tarihinin Rusya'da öğrenilmesi sırasında büyük sonuçlar elde edilmiştir. Bunun da ciddi nedenleri vardır. Bu, Kadim Rusya, Moskova Devleti, Rusya İmparatorluğu'nun Türk dünyasıyla yüzyıllar boyunca devamlı şekilde içinde bulunduğu ilişkilidir. Türk kabile ve boyları Kadim Rus Devleti kurulmadan önce de Doğu Slav kabileleriyle yakın komşuydu.

Rusya'da Türkoloji'nin bir bilim dalı olarak meydana gelmesi Rusya çarı Petro I reformlarıyla yakından ilgilidir. Bu reformlar imparatorlukta iç ve dış politikada olduğu gibi, bilim alanında da ciddi değişiklikler getirmiştir. Bu, iç politikada – Volga Boyu, Ural ve Sibiryadaki fethedilmiş Türk topraklarının sömürgeleştirilmesi ve yerli halkı hıristiyanlaştırmaya çalışılmasında, dış politikada ise Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı'yla cepheleşmenin gerçekleştirilmesi, ayrıca Orta Asya ve Kafkaslarötesi'nde genişlemeye çalışılmasında görülmüştür.

Rus çarı Petro I döneminde Rusya Türkiye'yle savaşlarda ciddi başarıya ulaşamadı. Bununla birlikte, Rusya'nın Orta Asya'da etki oluşturma çabaları da başarısızlıkla sona erdi. Ancak, dış politikada uğradığı başarısızlıklara rağmen söz konusu dönemde Türk halklarının pratik yönden incelenmesi için temel atıldı.

Bilindiği gibi, Rusya'daki Türk epigrafiği incelenmesinin başlanması, 1722 yılındaki İran seferi sırasında Bulgar virânelerinin Petro I tarafından ziyaret edilmesiyle ilgilidir. Bu konuyla ilgili olarak ünlü Rus bilim adamı Baskakov'un "Türk Dillerini İncelemeye Giriş"⁷⁶⁸ adlı kitabı söylenebilir.

XVIII yüzyılın 30'lu yıllarından başlayarak Rusya'nın Türk ülkelerine yönelik politikaları ciddi şekilde faalleşmeye başladığı görülür.

1735-1739, 1768-1774 ve 1787-1791 yıllarında Rusya Türkiye'yle savaşa girmiş, ikinci savaş sonucunda Kırım alınmıştır. Türkiye ve Orta Asya hanlıklarının zayıflaması sonucunda Petersburg şehrinde geniş fetih projeleri düzenlenmiştir.

XVIII yüzyıl, Rusya Türkoloji bilimi tarihinde kaynak temelin atılması, bilimsel araştırmalar ve eğitim işi tecrübesinin birikmesinin başlangıç dönemi olmuştur. Bu olmasaydı, bilim alanında XIX-XX yüzyıllarda yüksek derece elde edilemezdi.

II Dönem: XIX yüzyıl ve XX yüzyılın 30'lu yıllarına kadar süren dönem

XIX yüzyılın başlarında Rusya'da Rus Türkoloji biliminin gelişmesini doğrudan etkileyen bilim ve yüksek eğitim sistemi alanlarında reformlar gerçekleştirilmiştir. Aralarında Rusya Türkoloji bilimi tarihinde önemli rol oynamış Kazan Üniversitesi'nin de bulunduğu bir kaç yeni üniversite kurulmuş, 1818 yılında da Bilimler Akademisi'nin Asya müzesi açılmıştır. Doğu biliminin çeşitli alanları uzmanları yetiştirme sisteminin oluşturulması, bilimsel ve eğitime yönelik şarkşinaslık merkezlerinin kurulması amacıyla yapılan tüm çalışmalar Rusya'nın Doğuda gerçekleştirdiği aktif dış politikanın sonucuydu.

Napoleon savaşlarından sonra ve Birinci Dünya savaşına kadar Doğu Rus ordusunun askeri hareketlerinin sahnesi olmuştur. XIX yüzyılda Kafkaslar ve daha çok Türk halklarının kalabalık olarak yerleştikleri Orta Asya toprakları Rusya'ya ilhak edilmiştir.

Bölgede Ruslar tarafından gerçekleştirilen yayılma politikası dönemlere ayrılarak sürdürülmüştür. Yüzyılın başlarından 40'lı yıllarına kadar devam eden döneme özgü olan şey, diplomatik istihbarat ve ekonomik nüfuz etme çabasıydı. 40'lı yıllardan itibaren ise öncesinden farklı, daha aktif askeri eylemler başlar. Sonuç olarak da, XIX yüzyılın 60'lı – 80'li yılları arasında Orta Asya Rus Ordusu tarafından tamamıyla fethedilmiş duruma gelir. Orta Asya'da gerçekleştirilen buna benzer aktif dış politika Rus Tarih biliminin önüne bölgenin incelenmesine yönelik bir takım maksat ve hedefler koymuştur. Bu konuda академик V.V.Bartold şöyle yazar: "Bir çok Müslüman vilâyeti Rusya'yla birleştirildikten sonra bu vilâyetlerin hem mevcut durumu, hem de bu bölgeler tarihinin incelenmesi, geçmişleriyle ilgili hem yazılı, hem de maddi anıtlarının açıklığa kavuşturulması, bu anıtların korunması için tüm tedbirlerin alınması Rusya'nın hem yerli halk, hem de dünya Tarih bilimine karşı sorumluluğunu oluşturmaktadır". Gerçekten de, XIX yüzyılın 20'li – 80'li yıllarında Türk halklarının yerli Tarih biliminin temeli atılmıştır. Yazılı Doğu bilimi kaynaklarının benimsenmesi, ayrıca coğrafya biliminin kazançları (etnografiyle bir arada) çeşitli tarihi bilgilerin yorumlanmasından bu bilgilerin eleştiri gözüyle incelenmesine geçilmesi ve ilk değerlendirmelerin yapılmasını sağlamıştır. XIX yüzyılın sonuna kadar XIII-

⁷⁶⁸ Baskakov N.A. Vvedeniye v izucheniye tyurkskix yazikov. Gos. izd-vo "Visshaya shkola", 1962. 331 s.

XVIII yüzyıllar arasını oluşturan dönem bir çok araştırmacıların dikkatleri merkezinde kalmış olsa da, aynen bu dönemde Türk halklarının çok eski ve İlk Orta Çağ tarihini öğrenmenin ana kaynağının temeli atılmıştır.

Türk tarihi yazıların kaybolması ve dolayısıyla, araştırmacıların yabancı, sözlü kaynaklara dayanmak zorunda kalması Türk halklarının çok eski ve İlk Orta Çağ tarihi kaynak biliminin özelliğini göstermektedir.

Türk halkları tarihi, ünlü Rus doğubilimcisi V.V.Bartold'un ilmi mirasında önemli yer tutmaktadır. Ünlü bilim adamı kendi ilmi faaliyetinde Türk halkları tarihine iki kere başvurmuştur. 1892-1899 yıllarında Türk tarihiyle ilgili bazı sorunlar V.V.Bartold'un ilgisini çeker. Bu sorunların arasında ilk defa okunarak açıklaması yapılmış Orhun Yenisey yazılarının tarihi bilimsel önemi meselesi de bulunuyordu.

1925-1930 yılları arasında V.V.Bartold'un Türk halkları tarihine olan ilgisi eski Rusya imparatorluğu'nun Türkçe konuşan uzak bölgelerinde olup biten önemli değişikliklerle ilgiliydi. Milli sınırlama, devlet yapısı – milli cumhuriyetlerin şekillenmesi Türk halklarının tarihi, milli ve kültürel geleneklerine olan ilgiyi teşvik etmiştir. O zaman V.V.Bartold tarafından Türk halklarının tarihi üzerinde bir takım bilimsel genelleme çalışmaları yapılmıştır. Bunlar: “Orta Asya Türk Halkları Tarihi Üzerinde On İki Konuşma”⁷⁶⁹, “Türk Moğol Halkları Tarihi”⁷⁷⁰, “Türkler” vb. V.V.Bartold'un “Karluklar”, “Kumıklar”, “Kıpçaklar” va b. adlı makalelerinde bazı Türk halkları tarihi konu edilmiştir⁷⁷¹. V.V.Bartold'un bilimsel yapıtlarının esas kaynakları Orhun Yenisey anıtları metinleri, Çince tarihi eserlerin tercümelemleri, çok eski (antik) yazarlar ve Bizanslı yazarların eserlerinden oluşmaktaydı.

Türk devletçiliğinin ilk dönemi konusunda V.V.Bartold Türkçe konuşan Hünler gerçeğini itiraf edilmesinden uzaktı. O Türk halkları devletçiliği tarihini Türk Hakanlığı döneminden itibaren ele alır.

Göçebe toplulukta devlet iktidarının meydana gelmesinin nedenleriyle ilgili soru V.V.Bartold'un bir takım çalışmalarına yansımıştır. V.V.Bartold kendi araştırmalarında V.V.Radlof'un bozkırda Han iktidarının fevkalade özelliğiyle ilgili konseptine dayanmıştır. Bunun aksi olarak, N.A.Aristov'un bakışını sert şekilde eleştirmiş ve bu noktai nazarı ciddi anlaşılmaçlık olarak değerlendirmiştir. V.V.Radlof gibi V.V.Bartold'un da sandığına göre, normal koşullarda göçebe toplumlar geleneksel ilişkiler ve sıradan hukuk normlarıyla tertiplenir, dolayısıyla, devlet tarafından örgütlendirilme ihtiyacı duymaz. Ancak, stepte mülki ayrımlaşma süreci hızlanmaya başladığında göçebe topluluk sınıflara ve tabakalara bölünür, sinfi mücadele belirtileri ortaya çıkar. V.V.Bartold'a göre bu mücadelenin etkisiyle göçebe toplum siyasi iktidarının temelleri oluşmuştur. İnsanlar arasındaki mülki bölünüş, fakirler ve

⁷⁶⁹ Bartold V.V. Turki: Dvenadsat leksiy po istorii tureskix narodov Sredney Azii.–Almati: Jalin, 1993.–192 s.

⁷⁷⁰ Bartold V.V. Istoriya turesko-mongolskix narodov. Konspekt leksiy, chitannix studentam Kazakskogo (Kazaxskogo) Visshego Pedagogicheskogo Instituta v 1926-1927 uchebnom godu. Tashkent, Izdanie Kazakskogo Visshego Pedagogicheskogo Instituta, 1928 god.

⁷⁷¹ Bartold V.V. Glava III: IX i X veka «Kirgizskoe velikoderjavie» (pechataetsya po izd.: Kirgizi. Istoricheskiy ocherk.//Sochineniya. - M., 1963. - t.II - chast 1 - C.28-40). Sentralnoaziatskiy istoricheskiy sentr (2007).

zenginler, “kırsal sosyete sınıfı ve demokrat unsurlar” arasında süren mücadele, bilim adamının teorisine göre, ünlü rus bilim adamı V.V.Radlov’un yazdığı olağanüstü durumlar arasındaki mücadele bu konuların içinde bulunuyordu. V.V.Radlov gibi V.V.Bartold da devlet iktidarını temsil eden kişiler, yani hanların devlet iktidarını kendi kafalarına göre ele geçirdikleri, hiç kimse tarafından tayin edilmedikleri ve seçilmediklerine dikkat çekmişlerdir. Ancak sınıfların oluşması ve politogenez (siyasi köken) süreçleri, V.V.Bartold’a göre tersinir süreç olup, göçebe bir toplum, zamanla sınıflar öncesi ve devlet öncesi durum, yani kendisi için normal olan duruma geri dönebilir.

Görüldüğü gibi, Bartold Marks teorisiyle ilgili konseptin bazı hususlara yakın olmasına rağmen, onun bakışları klasik marksizmden önemli ölçüde farklılık taşıyordu.

V.V.Bartold “medeniyetli ülkeler”in zenginliklerini ele geçirmeyi göçebe devletin istikrârının önemli etkenlerinden biri olarak saymakta, böylece de göçebe devletlerin ekzopoliter (dış sömürgecilik) niteliğini vurgulamaktaydı.

III Dönem. XX yüzyılın 30’lu yılları ve 50’li yılların ortası

XX yüzyılın 30’lu yıllarında eski yerli Tükoloji biliminden Sovyet marksist geleneklerine geçilmeye başlanmıştır. Ünlü bilim adamı V.V.Bartold’un ölümünden sonra Rusya tarihi Türkoloji’inde ciddi şekilde tarihi materializm ilkelerine dayanan bilim adamları boy göstermeye başlamışlardır. N.N.Kozmin ve S.P.Tolstov’ların 1934 yılında yayınladıkları bilimsel çalışmaları Rus göçebibiliminde yeni sayfa açmıştır. XIX yüzyıl ve XX yüzyılın 30’lu yıllarında yapılan araştırmaların ana amacı Rusya’nın Asya kısmında yaşayan halkların geçmişiyle ilgili kaynaklar ve bilgileri biriktirmekten ibaretti. Günümüzde de ideoloji nitelikli vazifeler ve sınıf mücadelesi konuları ön plana çıkmaktadır.

Orta Asya’yla ilgili araştırmalar yapan ünlü tarih uzmanı, bilim adamı S.P.Tolstov Türk halkları tarihinin öğrenilmesinde büyük katkıda bulunmuştur. Konumuzla ilgili, bilim adamının Aralboyu bölgesinde yaşayan Oğuz boylarının tarihini aydınlatan “Guzlar’ın şehri”⁷⁷² makalesini örnek olarak söyleyebiliriz. S.P.Tolstov’un çalışmalarının ana konularından biri göçebe halkların sosyal-ekonomik ve siyasal yönden gelişmesi meselesidir.

Oğuzların göç edilmesi konusu V.A.Gordlevski’nin “Küçük Asya Selçuklu Devleti” adlı çalışmasında detaylı şekilde ele alınmıştır⁷⁷³. Çalışmasının Birinci bölümünde yazar Selçuklu Devleti’nin gelişmesindeki ilk dönemler, özellikle XI ve XIII yüzyıllardaki göç dönemlerini açıklamıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Orta Asya Oğuzları’nın tarihi açıklanmakta, Kaşgarlı Mahmud’un Oğuzlar’ın 24 kabileye ayrılması, göçlerin başlanması hakkında verdiği bilgiler yer almaktadır. Oğuzlar’ın yaygınlaştığı bölgelerin yazar tarafından maddi ve sözlü anıtlar örneğiyle, özellikle 1928 yılında Türkiye’de yapılan nüfus kaydına göre ortaya çıkarılan toponimik bilgilerle kanıtlandığı dikkat çekmektedir. Bu konular Türk bilim adamlarından H.Nihal ve A.Nadci’lerin çalışmalarında ele alınmıştır. Elde edilmiş bilgiler sayesinde Ankara

⁷⁷² S.P. Tolstov. Goroda guzov (Istoriko-etnograficheskie etyudi). SOVETSKAYA ETNOGRAFIYA • №3-1947

⁷⁷³ Gordlevskiy V.A. Gosudarstvo Seldjukidov Maloy Azii. M.: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1941. – 204 s.

sınırlarına kadar ulaşmış 24 Oğuz kabilesinden 17'si ortaya çıkarılmıştır. Geri kalanları başka kabilelerle birleşmiş ya da o kabilelerin adları zamanla değişerek kaybolmuş olabilir.

Yazar yerli halkın yabancı ahaliyle asimile olmasını örnek verir, islamaştırılma ve yerleşik hayata geçme sürecini hızlı devam ettiği, Oğuzlar'ın kendilerini daha bağımsız, daha özgür hissettikleri, daha büyük yaylalara sahip oldukları ve daha birlik yaşadıkları bölge merkezindeki asimilasyon çeşitlerini sayar.

V.A.Gordlevski, aynen devletin sık sık askeri çekişmelerin yaşandığı ve bu çekişmelerin bir trajedi olarak değil de, tehlike ve maceralarla dolu, mükemmel bir yaşam olarak kabul edilen, yeni seferler, yeni toprakları ele geçirme, fethetmeye ilhamlandıran cesur askerler ve halk kahramanları hakkında söylenen efsanelerin meydana geldiği uzak bölgelerine dikkat çekmektedir.

Ayrıca, V.A.Gordlevski'nin çalışmasında göçle gelmiş kabilelerin sayısı, onların askeri ve siyasi düzeni hakkındaki rakamlı bilgilere yer verimekte, her biri on iki kola ayrılmış sağ ve sol kanatlara ayrıldığı söylenmektedir. Orduda keşif kolu, öncü, artçı, alperler ve bahadırlardan oluşan elite bölükleri bulunmakta, bir sözle, bu bir düzenli, disiplinli kitleydi.

Yazar bayramlarda Oğuz geleneklerine uyulduğuna dikkat çekmektedir. Özellikle, geleneklere Türkler'in efsanevi ecdadı olan Oğuz Han tarafından istinat edilmiştir. Avcılığa önem verilmiştir. Avcılık şahane uğraştı. Küçük Asya'da Oğuzlarda bir yılda iki defa av yapılıyordu ve on beş gün devam ediyordu, ödüllendirme tertipleniyordu. X-XII yüzyıllarda kabile ve müslüman gelenekleriyle uygun şekilde gerçekleştiriliyordu. Yazar, ayrıca Oğuz boylarında kadının rolüne de değinir. Göçten önce kadınlar bağımsızdı, yüzleri açıktı, savaşa katılıyorlardı, hatta yönetimde de kadının yeri vardı. Zamanla, İslam dininin yayılmasıyla bu yavaş yavaş kaybolmaya başladı.

Böylece, V.A.Gordlevski Oğuzlar'ın göç edilmesi konusu ve bu boyun yeni mekandaki yaşamıyla ilgi tüm yönleri çok yönlü şekilde incelemiştir.

Göç konusuna D.E. Yeremeyev'in "Türkler'in Etnik Menşesi"⁷⁷⁴ adlı eserinde kısaca değinilmiştir. Eserin "XI-XIII yüzyıllarda Türk boylarının Anadolu'ya göç edilmesi ve Türkler'in etnik tarihi" bölümünde Oğuzlar'ın göç edilmesi, esas boylar, bu boyların transformasyonu, kısa ve net şekilde sözü edilen V.A.Hordlevski'nin izahıyla açıklanmıştır.

Aynı zamanda bu konu S.G.Ağacanov⁷⁷⁵'nin "XI-XII yüzyılda Selçuklu Devleti ve Orta Asya" adlı çalışmasında da ele alınmıştır. Selçuklu devleti terkinde Orta Asya tarihinden bahsedilmekte olan bu araştırmada söz konusu devletin kurulmasını sağlayan şartlar açıklanmakta, onun gelişmesi, düşmesi ve ayrı mülkler ve devletlere dağılması, önemli aşamaları gözlenmektedir. Bunun yanısıra Çin ve Moğolistan'ın Batı sınırlarından ta Oğuzlarla ilgili olan Mısır ve Akdeniz sınırlarına kadar uzanan topraklarda meydana gelen olaylar anlatılmaktadır.

⁷⁷⁴ Yeremeyev D. Ye. Etnogenez turok: (Proisxojdnie i osnovnie etapi etn. istorii). –M.: Nauka, 1971. -272 s.

⁷⁷⁵ Ağadjanov S.G. Gosudarstvo Seldjukidov i Srednyaya Aziya v XI - XII vv. -Moskva. Nauka, 1991. -302 s.

Oğuzlar'ın göç edilmesiyle ilgili çağdaş Rus Tarih bilimi çalışmalarından Kazan (Volgaboynu) Federal Üniversitesi'ni yayınladığı el kitabında bahsedilmektedir. Şarkşinaslık Enstitüsü'nün "Eski Dönem ve İlk Orta Çağdaki Türkiye Tarihi"⁷⁷⁶nin Tarih bilimi bölümünde Türkiye Tarihiyle ilgili bilimsel çalışmalara ışık tutulmaktadır.

"Avrupa ve Asya sınırlarındaki Orta Çağ göçebeleri"⁷⁷⁷ adlı kitapta X-XIV yüzyıllarda Vogaarkası ve Güney Uralboynu bozkırlarında yaşayan ve başka topraklara giden Orta Çağ göçebeleri olan Oğuzlar, Peçenekler, Kıpçakların etnokültürel etnopolitik tarihi arkeolojik ve yazılı kaynakların komple tahliline dayanılarak incelenmiştir. Türkiye'ye yönelik göç konusu dikkat çekmemektedir. V.İ.Şeremet'in "XIII-XVI yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Gelişmesi" adlı makalesinde de bundan söz edilmektedir"⁷⁷⁸.

Rusya ve Sovyet Tarih bilimi'nde Oğuz dilindeki "Kitabi Dedem Korkut" adlı Oğuzlar'ın ünlü yazılı anıtlarından biri sayılan bu kahramanlık destanının incelenmesi ayrı araştırma konusunu oluşturmaktaydı. Rusyada bu eseri ilk olarak daha öğrencilik yıllarında V.V.Bartold incelemeye başlamış ve daha sonra bütün faaliyeti boyunca bu büyük esere defalarca başvurmuştur.

1894-1904 yıllarında V.V.Bartold "Korkut Kitabı"nın dört bölümü (I-III ve V bölümü)nü Rusça tercümesiyle birlikte kısa giriş açıklamasıyla orijinal şeklinde yayınlamıştır⁷⁷⁹. Maalesef, yayınevini kapatılmasından dolayı bu tercüme V.V.Bartold hayattayken yayınlanamamıştır. SSCB Bilimler Akademisi'nin Arşivinde bulunan el yazma nüshasına göre Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi'nin yayını olarak Azeri bilim adamlarından Hamid Araslı ve M.G.Tahmasib'lerin tahriri ile 1950 yılında ancak yayımlanabilmiştir.

V.V.Bartold'un «Korkut Kitabı»ndan yayınladıkları çok sayıda Rus ve yabancı Doğu bilimi uzmanlarını ilk defa Orta Çağ Türk Edebiyatı'nın güzel yazılı anıtlarından biri sayılan ünlü eserle tanıştırılmasına vesile olmuş ve bunun sayesinde eserin derin şekilde incelenmesine başlanmıştır.

Akadimisyen prof. V.V.Bartold'un hayatının son yıllarında yazılmış genelleştirme nitelikli tarihsel çalışmalarında – İstanbul Üniversitesi'nde (1926) okunmuş "Orta Asya Türk halkları tarihiyle ilgili konferans" adlı çalışmasında, "Türkmen Halkı Tarihi Yazıları"nda (1929 r.) da Oğuz Destanı tarihiyle ilgili ciddi, değerli düşünceler yer almaktadır⁷⁸⁰.

Bu destanın Sovyet döneminde incelenmesi yazarlar için büyük bir trajedydi. Örneğin, Türkmenistan'da 1951 yılında kitabı yayına hazırlamış yayıncı ve tarih uzmanları mahkemeye

⁷⁷⁶ Axsanov K. G. Isaev A. A. Istoriya Tursii v drevnosti i rannem srednevekovie. Kazanskiy (privoljskiy) federalniy universitet institut vostokovedeniya. Kazan. 2010. 207 s.

⁷⁷⁷ Ivanov V.A., Garustovich G.N., Pilipchuk Ya.V. Srednevekovie kochevniki na granise Yevropi i Azii [tekst]: kollekt. monografiya / V.A.Ivanov, G.N.Garustovich, Ya.V.Pilipchuk. Ufa: Izd-vo BGPU, 2014. – 396 s

⁷⁷⁸ V.I. Sheremet. Stanovlenie Osmanskoy imperii XIII-XVI vv. Novaya i noveyshaya istoriya. № 1, 2001//<http://vivovoco.ibmh.msk.su/VV/PAPERS/HISTORY/TURKEY.HTM>

⁷⁷⁹ <http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Korkut/framepril31.htm>

⁷⁸⁰ Aynı sayfa.

verilerek, 25 yıla hapse atılmışlardı. Bunu M.Soyegov'un kendisi bir makalesinde anlatmıştır⁷⁸¹.

Günümüzde tarih, dil ve edebiyat uzmanları bu araştırmaya tarih, dil ve edebiyat açısından tekrar tekrar başvurmaktadırlar. Örneğin, bilim adamı T.A. Anikeyev (Filoloji doktoru adayı – Rusya Bilimler Akademisi'nin Şarkşinaslık Enstitüsü) “Kitabi Dedem Korkut” – Yazılı Destan olarak⁷⁸² adlı makalesinde Küçük Asya'da Oğuzlar ortaya çıkmadan daha önce yazılmış olan söz konusu eserin geleneksel Türk dünya manzarasını yansıttığını ve Türkler'in kudretinin bu topraklarda genişlemesi ve Bizanslar'la ilişkilerle az derece bağlı olduğunu belirtmektedir.

I.N.Ulyanov adlı Çuvaşistan Devlet Üniversitesi'nde çalışan Rus bilim adamlarından I.V.Sofronova ve O.V.Sorokina'lar “Kitabi Dede Korkut”⁷⁸³ destanındaki Karakterlerin Tasnifi” adlı makalede eserdeki karakterleri diğer Türk halkları folkloru örnekleriyle karşılaştırıyorlar.

Sonuç olarak, Rusya Türkoloji tarihi bir kaç döneme ayrılabilir ve bu süreç günümüzde de devam etmektedir, diyebiliriz.

⁷⁸¹ O Turkmenskix izdaniyax i izdatelyax oguzskogo narodnogo eposa «Kniga Moego Deda Korkuta». Vestnik Udmurtskogo universiteta. Tom 27 №3 (2017) // <http://ov.conf.udsu.ru/history-philology/article/view/1753>.

⁷⁸² Anikeyeva T.A. «Kitab-i Dedem Korkut – Kak Pamyatnik Knijnogo Eposa» // <https://cyberleninka.ru/article/v/kitab-i-dedem-korkut-kak-pamyatnik-knizhnogo-eposa>

⁷⁸³ <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-obrazov-eposa-kitabi-dede-korkut>.

3.OTURUM/AYŞE SULTAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN

Prof. Dr. Adem TUTAR

Anadolu'yu Türk Yurdu Haline Getirme Sürecinde Bizans ve Haçlılar Karşısında
Dânişmendliler

ANADOLU'YU TÜRK YURDU HALİNE GETİRME SÜRECİNDE BİZANS VE HAÇLILAR KARŞISINDA DÂNIŞMENDLİLER

Prof. Dr. Adem TUTAR

ÖZET

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, 1071 yılında Malazgirt zaferiyle Anadolu'nun kapılarını Türklere açmıştır. Türkmen beylerinin idaresindeki Müslüman Türk ordusunun mücadeleleri neticesinde Anadolu coğrafyasının kısa sürede Türk ve İslam yurdu olması sağlanmıştır. Anadolu'nun Türk ve İslam yurdu olmasında pek çok Türkmen beyinin katkısı olduğu gibi bunların en başında yer alanlardan biri de Dânişmend Ahmed Gazi'dir. Dânişmendliler başta Anadolu Selçuklu devleti olmak üzere diğer Türk beylikleriyle de hakimiyet mücadelesine girişmiştir. Bu mücadeleler sırasında Malatya'nın da içerisinde yer alan pek çok Anadolu kentini uzun yıllar idareleri altında bulundurmuşlardır. Dânişmendliler, 1178 yılında Malatya'daki hakimiyetini de Anadolu Selçuklu devletine kaptırmaları sonucu Anadolu'daki hükümlerliklerini tamamen kaybettiler. Ancak Dânişmendlilerin diğer Türkmen beyliklerinden ziyade Bizans ve Haçlılara karşı yaptıkları mücadeleler daha büyük bir öneme sahiptir. Çünkü Dânişmendliler, Bizans ve Haçlılara karşı yaptıkları mücadeleler ile Müslüman Türklerin Anadolu'da yerleşmesine ve Anadolu'nun hala Müslüman Türk yurdu olmasına büyük katkı sağlamıştır.

Tebliğimizin konusuna geçmeden, Malazgirt zaferi öncesi Müslüman Arapların Anadolu'daki faaliyetleri hakkında, bazı tarihi bilgileri hatırlamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. İslam Dini, Arap Yarımadası'nda yayılmaya başladığı dönemde Hz. Muhammed, bölgedeki kabile reisleri ile devlet başkanlarına elçiler ve mektuplar göndererek onları İslam'a davet etti. Hz. Peygamber, o dönemde Suriye ve Anadolu'yu hâkimiyetinde bulduran Bizans İmparatoru Herakleios'a da aynı mahiyette bir mektup gönderdi⁷⁸⁴. İmparator'dan olumlu bir cevap gelmediği gibi kısa süre içerisinde Bizans ile savaş başladı. Hz. Peygamberin Şam'a gönderdiği elçiler orada öldürüldüğü için 629 yılında Zeyd b. Harise komutasındaki üç bin kişilik İslam ordusu, Rum ve Hıristiyan Arap kabilelerinden oluşan yüz bin kişilik Bizans ordusuyla Mute'de savaştı⁷⁸⁵. Daha sonra Müslümanlarla Bizanslılar 630 yılında Tebük'de karşılaştılar. Savaşı geçiren Tebük Gazvesi Hz. Peygamber'in son gazvesi oldu⁷⁸⁶. Hz. Muhammed'den sonra hilafete geçen Hz. Ebu Bekir, Üsâme b. Zeyd'i Suriye bölgesine gönderdi. Üsâme, bölgedeki bazı kabilelerle yaptığı savaşlar neticesinde birçok ganimet alarak Medine'ye döndü⁷⁸⁷. Hz. Ömer halife seçilince Halid b. Velid komutasındaki İslam orduları kuzeye yöneldi. Bu sırada Herakleios Hıms'da bulunuyordu ve büyük bir kuvveti İslam ordusu üzerine gönderdi. Ecnadin'de iki ordu şiddetli bir muharebeye girişti. Sonuçta Müslüman Arap kuvvetleri galip gelirken, Herakleios da Hıms'dan Antakya'ya çekildi. Şam yöresine giren İslam orduları karşısında tutunamayan Bizanslılar da yörenin en büyük merkezi olan Dımaşk (Şam)'a çekilmek zorunda kaldı ve altı aylık bir kuşatmadan sonra, 635 yılında,

⁷⁸⁴ İbni Hişam, **Siret-i İbni Hişam IV**, (Trc. H. Ege), İstanbul 1994, s. 350; Muhammed Hamidullah, **H. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu**, (Trc. M. Yazgan), İstanbul 1990, s. 116.

⁷⁸⁵ İbni Hişam, **IV**, s. 21 vd; Taberî, **Tarih-i Taberî III**, (Trc. M. F. Görtünca), İstanbul Tarihsiz, s. 248 vd; Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân V**, Beyrut 1995, s. 219 vd.

⁷⁸⁶ İbni Hişam, **IV**, s. 214; Taberî, **III**, s. 286 vd; Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, (Trc. M. Fayda), Ankara 2002, s. 85; Hamevî, **II**, s. 14 vd.

⁷⁸⁷ Taberî, **III**, s. 339 vd.

şehir Müslümanlar tarafından fethedildi⁷⁸⁸. İslam ordularının bu başarısı karşısında Herakleios, Şam, Cezire ve Erminiye halklarından iki yüz bin kadar asker toplayarak yeni bir ordu meydana getirdi. Şam civarında bulunan Yermuk nehri kenarında 636 yılında yapılan savaşta, Bizans ordusundan yetmiş bin kişi öldü, geri kalanlar ise kaçarak Filistin, Antakya, Halep, Cezire ve Erminiye'ye sığındı. Bunun üzerine Antakya'da bulunan Herakleios, Antakya'dan İstanbul'a dönmek zorunda kaldı⁷⁸⁹.

Emeviler zamanında müstahkem mahaller kurularak iskân faaliyetleri başladı ki, askerî amaçla tahkim edilmiş olan bölgeye Sugûr deniliyordu. Sugûr adı verilen bu bölge; merkezi Maraş olan Sugûrî-Şâmiyye ve merkezi Malatya olan Sugûrî'l-Cezîriyye diye iki kısma ayrılmakta idi ve Tarsus'tan başlayarak Adana-Misis-Maraş-Malatya hattını takip ederek doğuya doğru Fırat nehrine kadar uzanıyordu. İslam fetihlerinden sonra Suriye, beş ordugâha ayrılmıştı ki, bunlardan en kuzeydeki Kınnesrîn ordugâhı idi. Abbasîler döneminden itibaren geniş bir bölgeyi kapsayan Kınnesrîn ordugâhı, Avâsım adıyla müstakil bir bölge haline getirildi. Askerî teşkilata bağlanan bu müstahkemler yeniden imar edildi ve içlerine askerî birlikler yerleştirildi⁷⁹⁰. Emeviler ve Abbasiler döneminde bu sugûr ve avâsım şehirleri Müslümanlarla Rumlar arasında hakimiyet alanlarının başında yer almakta ve sık sık el değiştirmekteydi. Müslümanların Bizans topraklarına düzenlediği seferlere karşı Rumlar da İslam beldelerine yönelik askerî faaliyetlerden geri kalmıyorlardı. Bizans imparatoru Theophilos, 838 yılında Malatya ve çevresindeki Müslümanlara saldırıp büyük bir kısmını öldürdüğü gibi pek çoğunu da esir aldı ve esirlere canice işkence yaptı. Halife Mutasım bunu duyunca çok üzüldü, büyük bir ordu ile Bizans beldelerinden olan ve o güne kadar hiçbir İslam ordusunun saldırmadığı müstahkem Ammuriye şehrini zapt etmek için harekete geçti. Komutanlarından Afşin'i Suruç tarafına gönderen Mutasım Tarsus yakınlarına ulaştığında, Bizans imparatoru da askerleriyle birlikte harekete geçerek Mutasım'a doğru yöneldi. Afşin'in diğer taraftan gelmekte olduğunu duyan imparator, iki kuvvet arasında kalmamak için Afşin'in üzerine gitti. Afşin, kuvvetinin azlığına rağmen imparatorun ordusunu dağıttı ve imparator geri dönmek durumunda kaldı. Neticede Mutasım ve Afşin Ankara'da buluştular. Daha sonra Ammuriye'ye gelen Mutasım sıkı bir muhasara ve saldırıdan sonra bu şehri ele geçirdi ve pek çok ganimet elde ederek Tarsus taraflarına döndü⁷⁹¹. Onuncu asrın ortalarına doğru Abbasi devletinin zayıflaması ve Bizans'ın güçlenmesi neticesinde İmparator Nikephoros Phokas, 962 yılında Anadolu'ya başlatmış olduğu seferlerde pek çok yeri ele geçirdi. Neticede üç asırdan fazla Müslümanların elinde bulunan pek çok Anadolu kenti Bizanslıların idaresi altına girdi⁷⁹². Böylece Anadolu'daki Bizans hakimiyeti, Türklerin Anadolu'yu fethine kadar yaklaşık bir asırdan fazla sürecektir.

⁷⁸⁸ Taberî, **III**, s. 409 vd; Belâzurî, s. 173 vd; Hamevî, **I**, s. 103 vd.

⁷⁸⁹ Belâzurî, s. 192 vd; Hamevî, **V**, s. 434; **İbni Adim, Buğyetü't-Taleb fi Tarihi'l-Halep I**, Beyrut 1988, s. 79; İbni Adim, **Zübdetü'l-Halep min Tarihi'l-Halep I**, Dimeşk 1997, s. 44 vd; Yakubî, **Tarihü'l-Yakubî I-II**, Beyrut 1999, s. 97; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Trc. F. Işiltan), Ankara 1995, s. 103.

⁷⁹⁰ Hakki Dursun Yıldız, "Avâsım", **DİA IV**, İstanbul 1991, s. 111 vd; Streck, "Avâsım", **İA II**, Eskişehir 1997, s. 19.

⁷⁹¹ İbni Esir, **İslam Tarihi VI**, (Trc. A. Köşe), İstanbul 1991, s. 417 vd; İbni Kesir, **Büyük İslam Tarihi X**, (Trc. M. Keskin), İstanbul 1995, s. 481 vd; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi I**, (Süryaniceden İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren, Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999, s. 226 vd; G. Ostrogorsky, s. 195.

⁷⁹² İbni Esir, **VIII**, (Trc. A. Ağırakça), İstanbul 1991, s. 482 vd; İbni Kesir, **XI**, s. 410 vd; Abû'l-Farac, **I**, s. 261 vd; Urfalı Mateos, **Vekayinâme**, (Trc. H.D. Andreasyan), Ankara 2000, s. 8 vd; G. Ostrogorsky, s. 269.

Abbasilerin idaresi 11. asrın başlarından itibaren iyice zayıflamış ve Şii Büveyhilerin baskısı altında bulunan Abbasi halifeleri siyasi otoritesini kaybettiği gibi saygınlığını da yitirmişti. Abbasi halifesi Kaim Biemrillah (1031-1075) hilafeti güçlendirmek için bu sıralarda hakimiyet alanları gittikçe genişleyen Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den yardım istedi. Tuğrul Bey bu davet üzerine 1055 yılında Bağdat'a girdi ve Büveyhiler hakimiyetine son verdi. Tuğrul Bey yapmış olduğu faaliyetleri neticesinde Abbasi halifesini baskılardan kurtardığı gibi özellikle İslam toplumunun siyasi ve sosyal yönden birliğini tesis etti. Bu tarihten itibaren Türkler İslamiyet'in bayraktarlığını üstlenmişler ve bu görev 20. asrın başlarına kadar devam edecektir⁷⁹³.

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, 1071 yılında Malazgirt zaferiyle Anadolu'nun kapılarını Türklere açmıştır. Malazgirt savaşı sonrası Bizanslılar ile yapılan anlaşmanın bozulması neticesinde Alparslan bazı Türk beylerini Anadolu'nun fethine memur etmişti. Anadolu'nun Türk ve İslam yurdu olmasında pek çok Türk beyinin katkısı olduğu gibi bunların en başında yer alanlardan biri de Dânişmend Gazi'dir. Dânişmend beyliğinin kurucusu Dânişmend Gazi, Kızılırmak ve Yeşilirmak bölgelerinde giriştiği fetih hareketleriyle Sivas, Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri ve Çorum'u ele geçirerek Anadolu'da kurulan İlk Türk beyliklerinden birini oluşturmuştur⁷⁹⁴. Dânişmend Gazi, Sivas ve Tokat'ı aldıktan sonra Gürcü, Rum, Ermeni ve Franklardan oluşan bir orduyu yendikten sonra sınırlarını Çorum, Osmaniçik, Kastamonu ve Amasya'ya kadar genişletmiştir. Daha sonra Canik'in (Samsun) fethi için Helikbend kalesini kuşattığında başarısız olan Dânişmend Gazi, ikinci kuşatma esnasında atılan bir ok sonucu yaralanmış ve götürüldüğü Niksar'da vefat edince de buraya defnedilmiştir. Dânişmend Gazi'nin 1085 yılında vefatı ile beyliğin başına oğlu Gümüştekin geçmiştir. Gümüştekin Gazi, 1098 yılında Çoruh nehri kıyısında, Dânişmendlilerin ele geçirdikleri toprakları geri almak için saldırıya geçen Bizanslıları yenerek bölgedeki hakimiyetini güçlendirmiştir⁷⁹⁵. Türkler, Malazgirt zaferinden sonra Bizanslılarla ve yerel güçlerle yapılan mücadeleler sonucunda Anadolu'nun büyük bir bölümünü ele geçirdiler. Haçlı seferleri öncesinde Toroslardan Suriye'ye ve Boğazlara kadar uzanan güney yolu Anadolu Selçuklularının kontrolü altına alınmıştı. Dânişmendliler ise hakimiyet alanları itibariyle özellikle Orta Anadolu ve kuzey yolunu ellerinde tutmaktaydılar⁷⁹⁶.

Haçlı seferleri öncesinde Türk beylerinin idaresindeki Müslüman Türk ordusunun mücadeleleri neticesinde Anadolu coğrafyası kısa sürede Türk ve İslam yurdu olmuştu. Ancak Türklerin Anadolu'yu yurt edinme döneminde karşılaştıkları en büyük tehlike Haçlı seferleridir. Yaklaşık iki asır sürecek olan Haçlı seferleri Türk milletini Anadolu'da büyük mücadelelere sevk etmiştir. Bu mücadelelerde bir yandan Bizanslılarla diğer yandan Haçlılarla devam eden savaşlarda Dânişmendiler önemli hizmetler görmüştür. Türkler Marmara sahillerine kadar ulaşıp Bizanslılar Anadolu'yu tamamen kaybettikleri bir zamanda imparator Mihael 1074 yılında Papaya müracaat ederek bir Haçlı seferi düzenlenmesini talep ettiyse de bir netice alamamıştı. Ancak Papa VII. Gregoire'in tahrikleriyle Avrupa'da bir

⁷⁹³ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi 1-2**, İstanbul 1993, C: 1, s. 75 vd, C: 2, s. 72 vd; O. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul 1993, s. 132 vd; Komisyon, **İslâm Tarihi El Kitabı**, (Editör: Eyüp Baş), Ankara 2012, s. 94 vd.

⁷⁹⁴ O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1993, s. 112 vd; Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Ankara 1988, s. 82 vd; Abdülkerim Özaydın, "Dânişmendliler", **DİA VIII**, İstanbul 1993, s. 469; İbrahim Tellioğlu, **Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, Trabzon 2004, s. 78.

⁷⁹⁵ İ. Tellioğlu, s. 79 vd.

⁷⁹⁶ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (Trc. Y. Moran), İstanbul 1994, s. 97.

Haçlı havası oluşmuş ve Avrupalılar Türklere karşı hazırlanmıştı. İmparator Aleksios, Türkler karşısında kaldığı zor durumdan kurtulmak için 1091 yılında Papa Urbain'den Haçlı yardımı istemişti. Fakat Papa, Bizans imparatorunun istediği bir askeri yardım yerine bütün Avrupa'yı harekete geçiren büyük Haçlı hareketini hazırlamağa başladı. Romalılar, Franklar ve Latinler diye de ifade edilen Haçlılar 1096 yılında Kudüs şehrini Müslümanların elinden kurtarmak bahanesiyle harekete geçtiler. Bu durumu haber alan Bizans imparatoru Aleksios Komnenos, Haçlılara karşı asker sevketti. Vukubulan muharebede iki taraf da çok telefata verdi, fakat Haçlılar, Bizans askerlerini firara mecbur ettiler. İmparator Aleksios bütün Haçlı prensleriyle dostluk ve ittifak etti. Onları Ayasofya'ya götürdü ve onlara altın ve gümüş büyük bir meblağ hediye etti. Haçlılar, önceden Bizanslılara ait olan toprakların ele geçirildikten sonra kendilerine teslim edeceklerine dair söz verdiler buna karşılık Bizanslılar da her türlü askeri ve iaişe yardımında bulunacaktı. Haçlılar gemilerle Anadolu yakasına geçtikten sonra İznik şehrinin önünde karargâh kurdular. Sultan Kılıçaslan ve Haçlılar arasında şiddetli geçen muharebeden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olan İznik, Haziran 1097'de Haçlıların eline geçti ve onlar da şehri antlaşmaları gereği Aleksios'a verdiler⁷⁹⁷.

Gümüştekin Gazi, Bizans ve özellikle Haçlılarla yapılan savaşlarda Anadolu Selçuklu sultanının müttefiki olmuştur. Gümüştekin Gazi, Haçlıların İznik'i kuşatması esnasında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçaslan'ın Haçlı ordusu karşısında tutunamaması üzerine ona yardıma koştı. Kayseri Emiri Hasan'ın da katıldığı müttelik Türk kuvvetleri 30 Haziran 1097 tarihinde Eskişehir ovasında savaştılsa da zırhlı birliklerden oluşan Haçlı ordusu karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. I. Haçlı seferi neticesinde, Türkler Anadolu'dan atılamadıysa da, 1098 yılında Urfa Haçlı Kontluğu ve Antakya Prinkepsliği, 1099 yılında da Kudüs Krallığı kurulmuştu⁷⁹⁸. Gümüştekin Gazi, I. Haçlı seferinde vermiş olduğu mücadeleden sonra Malatya'yı kuşatma altına aldı ve üç yıl süren kuşatma sırasında yardıma gelen Antakya Prinkepsi Bohemund'un kuvvetlerini 1100 yılında pusuya düşürüp yendi. Ancak Urfa Kontu I. Baudoin'in yaklaşması üzerine muhasarayı kaldırıp Sivas'a gitti. Esir aldığı Bohemund'u önce Sivas'a daha sonra da Niksar'a götürüp hapsetti. Dânişmendlilerin, Haçlılar karşısında kazanmış oldukları bu ilk zaferi başta Anadolu'daki Türkler olmak üzere İslam beldeleri için büyük bir sevinç ve moral sağlarken Hıristiyan alemi için keder ve korku doğurmuştur⁷⁹⁹.

I. Haçlı seferi neticesindeki bu gelişmeler Avrupa'yı tekrar harekete geçirdi ve 1101 yılında Lombardlar, Fransızlar ve Almanlardan oluşan yeni bir Haçlı seferi düzenlenmişti. Lombardlar İstanbul'a geldiklerinde İtalya Normanlarının reisi ve Antakya Prinkepsliğinin kurucusu Bohemund'un Gümüştekin Gazi tarafından esir alındığını öğrendiler ve onu kurtarmak için harekete geçtiler. Haçlılar, Ankara'yı ele geçirdikten sonra Amasya ve Niksar'a gitmek üzere Çankırı tarafına yöneldiler. Ancak Gümüştekin Gazi, I. Kılıçaslan, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Harran Emiri Karaca'nın kumandasındaki 20.000 kişilik Türk kuvveti karşısında Ağustos 1101 tarihinde Merzifon yakınlarında bozguna uğradılar. Bu zaferin hemen ardından Gümüştekin Gazi ve Kılıçaslan'ın saldırılarına maruz kalan Konya istikametindeki ikinci bir Haçlı ordusu sefalet içerisinde Antakya'ya ulaşabilmişti. Gümüştekin Gazi, I. Kılıçaslan, Karaca ve diğer Türk beyleri aynı yıl Ereğli yakınında üçüncü bir Haçlı ordusunu daha bozguna uğrattılar⁸⁰⁰. Dânişmendliler, Haçlılar karşısında

⁷⁹⁷ O. Turan, s. 98 vd.; Urfalı Mateos, s. 187 vd.; G. Ostrogorsky, s. 335 vd.

⁷⁹⁸ O. Turan, s. 101 vd., 135 vd.; A. Özyayın, s. 469 vd.

⁷⁹⁹ O. Turan, s. 101 vd., 135 vd.; İbni Esir, X, (Trc. A. Özyayın), İstanbul 1991, s. 247; Urfalı Mateos, s. 204 vd.; A. Özyayın, s. 470.

⁸⁰⁰ O. Turan, s. 98 vd.; A. Özyayın, s. 470. İbni Esir, X, s. 248.

kazanılan zaferden sonra Malatya'yı yeniden muhasara ederek 18 Eylül 1102 tarihinde şehri teslim aldılar. Ancak Gümüştekin'in fidye karşılığında Antakya Prinkepsi Bohemund'u 1103 yılında serbest bırakması I. Kılıçarslan'ı kızdırdı. Antakya seferinden vazgeçen Kılıçarslan, Gümüştekin'in üzerine yürüdü ve Ağustos 1103'de Maraş yakınlarında onu yendi. Bu bozgundan bir süre sonra Gümüştekin 1104'te vefat etti ve onun ölümü ile Dânişmendliler büyük bir sarsıntı geçirdiler, Malatya Selçuklulara teslim edildiği gibi hanedan üyeleri arasında taht kavgası başladı. Sonuçta Gümüştekin'in büyük oğlu Emir Gazi (Melik Gazi) başa geçti. Emir gazi 13 Haziran 1124 tarihinde Malatya'yı tekrar tekrar ele geçirdi. Emir Gazi, damadı olan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud'u kardeşi Melik Arab'a karşı destekledi ve Kayseri ile Ankara'yı ele geçirdi. Sultan I. Mesud kayınpederi Emir Gazi sayesinde tahtını korurken, Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan Selçuklu toprakları Dânişmendlilerin eline geçmiş oldu⁸⁰¹.

Emir Gazi, Artuklu Belek ile beraber, Bizans'ın Trabzon dükü Konstantin Gabras ile ittifak yapan Mengüçüklü İshak'ı Bayburt yakınlarında Serman denilen yerde yenerek her ikisini de esir aldı. Bu arada Anadolu'nun en güçlü devleti haline gelen Dânişmendliler 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahillerine hakim oldular. Emir Gazi'nin Çukurova'da bulunmasını fırsat bilen Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos Kastamonu yöresini istila etti. Emir Gazi 1132'de Kastamonu yöresini geri aldığı gibi imparatora isyan eden kardeşi Isaak Komnenos'u da himayesi altına aldı⁸⁰². Diğer taraftan Emir Gazi, 1130 ve 1131 yıllarında Çukurova'ya yaptığı seferlerde Antakya Prinkepsi II. Bohemund'u yendiği gibi Ermeni Kralı I. Leon'u yıllık haraca bağladı⁸⁰³. Türklerin Anadolu fütuhâtı esnasında orta ve güney Anadolu bölgelerine gelen Ermenilerin bir kısmı Kozan dağlarında bir prenslik kuran Ruben'in etrafında toplandılar. Ruben 1080 yılında kurmuş olduğu bu prensliğin devamını sağlamak için bir taraftan Bizans imparatorunu ve diğer taraftan Anadolu Türk sultanını metbû tanıdı⁸⁰⁴. Çünkü Türkiye Selçuklu sultanı Süleyman Şah 1082 yılında Çukurova'ya girerek Tarsus'u fethetti. Süleyman Şah 1083'de Adana, Misis, Anavarza başta olmak üzere bütün Çukurova beldelerini hâkimiyeti altına aldı⁸⁰⁵. Ancak Birinci Haçlı seferi ile birlikte Çukurova, Türklerin elinden çıkmış ve Toros dağlarında yaşayan Ermeniler ovaya inmişlerdi. Neticede XII. yüzyılın başlarında Çukurova yöresinde Ermeni baronluğu kuruldu⁸⁰⁶. Sonunda Çukurova bölgesi, Selçuklular, Bizanslılar, Haçlılar ve Ermeniler arasında mücadele sahası haline gelirken bu mücadeleye Dânişmendliler de dahil oldu. Dânişmendliler bir taraftan Orta Anadolu ile Doğu Karadeniz'i Türk hakimiyeti altına alırken diğer taraftan Çukurova bölgesindeki faaliyetleri ve Malatya'yı ele geçirmeleriyle, sugûr-avâsım şehirlerini kontrol altına alarak, adeta daha o yıllarda Anadolu'nun Güneydoğu bölgesinde Misak-ı Milli'yi oluşturmaktaydılar.

Emir Gazi'nin 1134 yılında vefatından sonra Dânişmendli tahtına büyük oğlu Melik Muhammed geçti. Melik Muhammed, bir yandan kardeşleri ile uğraşırken diğer yandan Bizanslılar, Çukurova yöresinde Ermeniler ve Haçlılara karşı mücadelesine devam ederek

⁸⁰¹ O. Turan, s. 141 vd; A. Özyayın, s. 470; Urfalı Mateos, s. 282; Gregory Abu'l-Farac, II, s. 341 vd, 359.

⁸⁰² O. Turan, s. 162 vd, 170 vd; A.Özyayın, s. 470.

⁸⁰³ O. Turan, s. 170 vd; A. Özyayın, s. 470.

⁸⁰⁴ Streck, "Ermeniye", İA IV, s. 321.

⁸⁰⁵ Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul 1944, s. 116 vd; O. Turan, s. 69.

⁸⁰⁶ Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", **TAD, S. 1**, Ankara 1963, s. 3 vd; Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990, s. 10 vd; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi I**, (Trc. F. Işıltan), Ankara 1989, s. 151.

hakimiyeti altındaki toprakları muhafaza etti. Melik Muhammed 1143 yılında vefat ettikten sonra Zünnun, Yunus ve İbrahim adlı üç oğlundan birincisini veliyet tayin etmişti. Ancak Dânişmenliler arasında başlayan iktidar mücadelesi neticesinde beylik Sivas, Kayseri ve Malatya olmak üzere üç bölündü. Dânişmendliler kendi aralarındaki ayrışmanın dışında başta Anadolu Selçuklu devleti olmak üzere diğer Türk beylikleriyle de hakimiyet mücadelesine girişmiştir. Bu mücadeleler sırasında Malatya'nın da içerisinde yer aldığı pek çok Anadolu kentini uzun yıllar idareleri altında bulundurmuşlardır. Ancak Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan, ilk önce Kayseri, 1175'te Sivas ve 1178 yılında da Malatya'daki Dânişmendli hakimiyetine son verdi⁸⁰⁷.

Dânişmendliler hakkında pek çok bilgi veren Dânişmend Gazi Destanı; XI. Yüzyıl Alperenlerinden Melik Dânişmend Gazi'nin hayatını, savaşlarını, Anadolu'daki bazı şehirleri fethini ve çeşitli kerametlerini anlatmaktadır. Destanda Anadolu'yu fethetmekle görevlendirilen Dânişmend Ahmed Gazi Sivas kalesini onardıktan sonra uzunca bir gezintiye çıkıyor ve boynunda bir haç asılı olan Artuhî ile karşılaşılıyor. Karşılıklı cenk ettikten sonra yenilemiyorlar. Gece olunca birbirlerinden ayrılıyorlar, Artuhî ağaç dibindeki sofraya oturup, şarap içip ziyafet çekiyor, Melik Dânişmend ise pınardan abdest alıp namaz kılıyor. Artuhî, Dânişmend Gazi'ye "Rum'a niçin geldin?" diye sorunca bu illeri fethetmeye ve Müslüman memleketi yapmaya geldiğini söylüyor. Artuhî, Dânişmend Gazi'nin tavır ve sözlerinden etkileniyor ve Müslüman oluyor. Birbirleriyle iyice dertleşip kaynaştıktan sonra Amasya'nın fethine beraber gidiyorlar ve Artuhî'nin sevgilisi Amasya beyinin kızı Efrumiyye de Müslüman olarak bunlara katılıyor. Anadolu'nun Türkler tarafında fethi sadece kuru bir toprak parçasını kapsamamaktadır esas fetih İslam dininin tebliği ile gönüllerin fethedilmesiyle gerçekleşmiştir. Dânişmend Gazi destanında konu ile alakalı pek çok rivayet bulunmaktadır⁸⁰⁸. Dânişmendliler Anadolu'da dinî fethin öncüleri oldukları gibi⁸⁰⁹ ilk ilmi ve fikri faaliyetler, ilk medreseler Dânişmendlilerin hakim olduğu şehirlerde yer almıştır⁸¹⁰.

Sonuç: Yaklaşık üç buçuk asır süren Arap-Bizans mücadeleleri neticesinde tekrar Bizanslıların kontrolüne geçen Anadolu, Malazgirt zaferinden sonra Türklerin hakimiyetine geçerek, yaklaşık 9,5 asırdır Müslüman Türk yurdu olarak muhafaza edilmiştir. Bu hakimiyetin sağlanmasında başta Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti ve Türk beyliklerinin etkisi olduğu gibi Dânişmendlilerin, Bizans ve Haçlılara karşı yaptıkları mücadelelerin katkısı da önem arz etmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devletinin yıkılması ile birlikte verilen Milli Mücadele neticesinde Anadolu'da Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurularak Anadolu'nun Türk-İslam yurdu olarak kalması muhafaza edilmiştir. Malatya şehri 1102 yılında Dânişmendliler tarafından fethedildikten sonra hiç işgal görmeden günümüze kadar gelmiştir. İstiklal Harbi yıllarında Haçlı kalıntılarının Adana, Urfa, Maraş ve Antep'i işgalinde bu beldelerin kurtarılması için Malatya maddi ve manevi olarak en büyük desteği veren iller arasında yer almıştır. Milli Mücadele döneminde Malatya mebusu Hacı Bedir Ağa 300 kişilik aşireti ile Antep'teki mücadelede fiilen bulunmuştur⁸¹¹.

⁸⁰⁷ O. Turan, s. 173 vd.; A.Özaydın, s. 470 vd.

⁸⁰⁸ **Dânişmend Gazi Destanı**, (Hazırlayan: Necati Demir), İstanbul 2018, s. 42 vd, 83 vd.

⁸⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. Selahattin Özkan, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Danişmendlilerin Rolü", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım) Tokat, **Bildiriler**, Ankara Aralık 2016, s. 369 vd.

⁸¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Mikâil Bayram, "Danişmend Oğulları'nın Dinî ve Millî Siyaseti", **S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 18, 2005, s. 132 vd.

⁸¹¹ Geniş bilgi için bkz. Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara 1995, s. 24, 121 vd; İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Ankara

Ayrıca Malatya Anadolu'nun Türk yurdu olarak kalması hususunda diğer pek çok Anadolu kenti gibi hem yurt içinde hem de yurt dışında terörle mücadele esnasında en çok şehit veren iller arasında yer almaktadır. Bunun canlı şahidi Malatya şehir mezarlığındaki Şehitlik kısmında yatan Merhum Şehitlerimizdir. Bu durum Dânişmend Gazi ruhunun, Anadolu'nun diğer pek çok yerinde olduğu gibi Malatya'da da muhafaza edildiğini göstermektedir. Ancak Amerika'nın işgalden sonra terk ettiği Irak'taki Müslümanların etnik ve mezhep farklılıkları nedeniyle birbirlerini katletmeye devam ettikleri manzara gözler önündedir. Arap baharı adı altında sunulan ve Ortadoğu'nun büyük bir kısmında cereyan eden kargaşa ve katliamların ucu Türkiye'ye kadar gelmiştir. Suriye'de yaşanan olaylar neticesinde ülkemize sığınan Müslümanların durumu ortadadır. Günümüz İslam toplumunun vaziyeti, yaklaşık bir asır önce İslam ahalisinin içerisinde bulunduğu duruma çok benzemektedir. O günleri en iyi şekilde yansıtan ve İslam ahalisini keskin ifadelerle uyaran Merhum Mehmet Akif Ersoy'un şiirinden aldığım bir kıtayı vermek istiyorum.

UYAN

Baksana kim boynu bükük ağlayan?

Hakk-ı hayatın senin ey Müslüman!

Kurtar o biçareyi Allah için,

Artık ölüm uykularından uyan!

Bugün Emperyalist devletlerin İslam coğrafyasındaki faaliyetleri geçmişteki Haçlı zihniyetinin devamı niteliğindedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de sistemli olarak Türk düşmanlığı yapılmaktadır ki bunun temel nedeni de gizli bir İslam düşmanlığıdır. Çünkü Türkler İslamiyet'le tanıştıkları tarihten itibaren İslam'ın bayraktarlığını yapmışlar ve İslam aleminin koruyucusu olmuşlardır ki günümüzde de bu vazife yine ister istemez Türk Milletinin üzerine kalmaktadır. Bu nedenle İslam düşmanları bunun farkında olduklarından dolayı Türk Milletine ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı çok yönlü saldırılar yapmaktadır. Allah Teala Kur'an-ı Kerim'de (Mâide:5/54-56); "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kafirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldırılmazlar). Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir. Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır, Resûlüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekatı verirler. Kim Allah'ı, Resûlünü ve iman edenleri dost edinirse (bilsin ki) üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah'ın tarafını tutanlardır." diye buyurmaktadır. Allah Teala'nın bu vaadine göre; Türk Milletinin, Allah'a, Resulüne ve Müminlere olan bağlılığı devam ettiği sürece, Anadolu'daki varlığı ve İslam coğrafyası üzerindeki etkinliği Kıyamet'e kadar devam edecektir.

1993, s. 239; Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara 1999, s. 443, 470; Ayhan Öztürk, **Millî Mücadele'de Gaziantep**, Kayseri 1994, s. 64, 134; Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara 1996, s. 175 vd; Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Ankara 2001, s. 98, 104.

3.OTURUM/AYNÜDDEVLE SALONU

Başkan: Prof. Dr. Muharrem KESİK

Doç. Dr. Murat KEÇİŞ

Dânişmendliler ve Bizans İmparatorluğu İlişkileri Hakkında Bir Değerlendirme

DANIŞMENDLİLER VE BİZANS İMPARATORLUĞU İLİŞKİLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Murat Keçiş

Danişmendli Beyliği ile Bizans İmparatorluğu arasında yaklaşık bir asırlık, daha çok siyasî olaylar etrafında cereyan eden ilişkileri, bütün detayları ile ortaya koyabilmek başlangıçta görüldüğünden daha ciddi ve karmaşık problemleri ihtiva etmektedir. XI. yüzyılın son çeyreğinde başlayıp XII. yüzyılın üçüncü çeyreğinin sonuna kadar devam eden bu süreci, Danişmendli Beyliği-Türkiye Selçuklu Devleti ve Bizans İmparatorluğu üçgeni etrafında değerlendirmek gerekir. Hatta bu ana üçgenin etrafında gelişen Haçlı Seferleri ile Ermenileri de dikkate almak zorunludur. Bildirimizde; Danişmendliler ile Bizans İmparatorluğu arasında yaşanan bu bir asırlık sürecin üç döneme ayırarak incelenmesi gerektiğini nedenleri ile birlikte izah etmeye çalışacağız. Bu çerçevede siyasî olayları tartışmaktan daha çok kronolojik dönemlendirmenin ana hatlarını çizerek değerlendirmelerde bulunacağız.

Danişmendli Beyliği-Bizans ilişkilerini dönemlere ayırarak incelemek, değişen siyasi şartlara göre belirlenebilir. Öncelikle neden dönemlere ayırdığımızı izah etmek gerekirse, yukarıda bahsettiğimiz gibi, yaklaşık bir asırlık bu dönemde ilişkiler hep aynı şekilde seyretmemiştir. Alışıldık usul genelde Danişmendli Beylerinin hâkimiyet dönemlerini esas alan bir yaklaşımdır. Fakat ilişkilerin anlaşılmasında bu doğrusal çizginin yetersiz kaldığını düşünmekteyiz. Yine de kronolojik çizgiyi hepten bir kenara koyamayacağımızı da hatırlatmak isteriz. Dönemlendirme teklifimizde de açıkça belirteceğimiz üzere, Danişmendli-Bizans münasebetleri XI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Bizans-Haçlı ittifakı ya da çekişmesi etrafında başlayıp daha sonra Haçlı Seferlerinin Anadolu'yu terk etmesi ile beraber Bizans-Danişmendli-Türkiye Selçuklu etrafında yeniden şekillenmiştir.

Genel tarih algımızda Bizans-Türk mücadelesi gibi görünen bu ilişkiler yumağının, süreci takip ettiğimizde hiç de böyle olmadığını gözlemlemekteyiz. Zaman zaman örneklerini göreceğimiz üzere, Danişmendliler varlıklarını devam ettirebilmek için Bizans İmparatorluğu ile müttefik olarak hareket edebildikleri gibi Türkiye Selçukluları da Anadolu'nun tamamını kontrol edebilmek ve kendilerinin en önemli rakibi olan Danişmendlileri ortadan kaldırabilmek için Bizans İmparatorluğu ile anlaşmada bir sakınca görmemişlerdir. Burada 1071 öncesi dönemle ilgili birkaç hususu hatırlatmak gerekir. 1071 öncesi Bizans-Selçuklu ilişkileri hakkındaki bilgilerimiz son derece sınırlı olmakla birlikte Malazgirt sonrası dönemde sık sık bireysel ve gruplar halinde hem Bizans tarafında hem de Selçuklu tarafında değişen

şartlara göre ittifakların tesis edildiğini görüyoruz. General Nikiforos Botaniates-İmparator Mikhail arasında yaşanan iç savaşta, Generalin, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın akrabası Erişgen'i/Krisoskoulos'u (Bizans kaynaklarında geçtiği şekliyle) yanına alması, Mikhail'in de Kutalmışoğullarından yardım talep etmesi bu ittifakın en dikkat çekici örneklerinden biridir. Nikiforos Botaniates de daha sonra imparator olunca Avrupa'da isyan eden Briennios ile çarpışmak için de ücretleri karşılığında Kutalmışoğullarından yardım almıştır. 1081'de ise Aleksios Komnenos tahta çıkınca Normanlara karşı Türklerden medet ummuştur.⁸¹²

İLK DÖNEM: MALAZGİRT SONRASI DANIŞMEND GÜMÜŞTEKİN AHMED GAZİ'NİN YURT TUTMA SÜRECİNDE ELDE ETTİĞİ İKTALARA HÂKİM OLMA SÜRECİ (1071-1104)

Bu dönem hakkındaki bilgilerimiz daha muğlâk görünmektedir. Genel olarak kabul edilen görüşe göre, Malazgirt sonrası Anadolu'nun büyük kısmı Alp Arslan'ın komutanlarına ıktâ olarak verilmiş, savaşta büyük yararlılıklar gösteren Danişmend Gümüştekin Ahmed Gazi'ye de Sivas, Niksar, Kayseri ve Elbistan gibi çok geniş bir coğrafya tevdi edilmiştir. Böylece kısa sürede hemen hemen bütün Orta Anadolu Danişmend Gazi tarafından kontrol altına alınmıştır. Bu dönemde yaşanan olaylar, kaynaklardan anlaşıldığına göre, idealize edilen bir bakış açısının ürünü gibi gözükmektedir. Burada Danişmend Gazi ideal bir "Gazi" olup Danişmendnâme bu ideal tipin destana bürünmüş halidir. Bu arada Danişmendnâme'nin tarihçi gözüyle okunmasının dönemi aydınlatmada anahtar rol üstlendiğini de hatırlatmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz.⁸¹³ Yine geleneksel anlatıya inanacak olursak, 1101 yılı Haçlı Seferi tehlikesi ortadan kaldırılıncaya kadar Danişmendliler ile Türkiye Selçuklularının ortak düşmanı Bizans ve Haçlılardı. Hatta 1101 yılı Haçlı Seferi⁸¹⁴ bu ittifakın zirvesidir. Haçlılarla cansiperane mücadele eden bu iki kuvvet ne oldu da birbirlerine rakip hale gelmişlerdir? Bu sorunun cevabı bu bildirin sınırlarını aşmaktadır. Burada daha çok ilişkilerin kırılma noktalarına temas etmek istiyoruz.

⁸¹² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000, s. 9.

⁸¹³ Danişmendnâme'nin tarihi bir vesika olarak nasıl okunması gerektiğine dair Osman Turan *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı kitabında uzun bir kısım ayırmıştır. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 128-132. Turan'ın Danişmendname hakkında yaptığı bu kapsamlı açıklamalar çerçevesinde, Danişmendli tarihi yazılırken bu destan ana kaynak olarak kullanılmalıdır.

⁸¹⁴ Bu seferin hakkında bkz. Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s.17-56.

Haçlılarla mücadele eden, Malatya'yı fetheden Haçlı Prensi Bohemund'u yakalayıp sonra serbest bırakan Danişmend Gümüştegin Ahmet Gazi, nasıl oldu da Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan ile rakip haline gelmiştir? Bu sorunun cevabı başta da ifade ettiğimiz Danişmendli Beyliği-Türkiye Selçuklu Devleti ve Bizans İmparatorluğu arasında değişen ittifakların çözülmesiyle anlaşılabilir. Haçlı Seferleri tarihinin önemli uzmanı Işın Demirkent'e göre, Antakya Prinkepsi Bohemund ile kuzeni Salernolu Richard'ın esir alınmasından sonra yaşanan gelişmeler, bu tarihe kadar Haçlılara karşı birlikte savaşan Danişmendli Gümüştegin Ahmet Gazi ile I. Kılıç Arslan'ı karşı karşıya getirmiştir.⁸¹⁵ Bizans İmparatorluğu için de ciddi tehdit olan Bohemund'un kendisine verilmesi karşılığında I. Aleksios 260.000 Bizans altını verebileceğini taahhüt etmiştir. I. Kılıç Arslan bu paranın yarısının kendisine verilmesini Danişmend Gazi'den talep etmiştir.⁸¹⁶ Dolayısıyla fidye parasının paylaşımı iki gaziye karşı karşıya getirmiştir. Bohemund'un teklifini kabul eden Gümüştegin Ahmed Gazi, Malatya'da esirini serbest bırakmıştır. 1102 yılında Ahmed Gazi'nin Malatya'yı ele geçirmesi, 1103 yılında Bohemund'u serbest bırakması Danişmendli-Türkiye Selçuklu ilişkilerinin tamamen kopmasına sebep olmuştur. I. Kılıçarslan ile Gümüştegin arasında Ağustos 1103 yılında yapılan savaşı Selçuklu ordusu kazanmıştır. Buraya kadar yaşanan olayları 1. dönem şeklinde tasnif edebiliriz.

Danişmend Gümüştegin Ahmed Gazi, neden Haçlı kontu Bohemund ve Salernolu Richard'ın serbest bırakılması için Bizans İmparatoru I. Aleksios'un 260.000 Bizans altını teklifini kabul etmeyip Bohemund'un yakın dost ve akrabaları olan Antakya Prinkepsliği, Urfa Kontluğu ve Kudüs Krallığının getireceği 100.000 altınlık fidyeyi kabul etmiştir? Bunun çeşitli açıklamaları olabilir;

1. Danişmend Gazi, Bizans imparatoruna fidye konusunda güvenmemektedir. Savaşlardan sonra yapılan anlaşmalarda vaat edilen fidyenin ödenmemesiyle ilgili olarak, Malazgirt Savaşı'nın ardından Romanos'un ödemeyi taahhüt ettiği savaş tazminatını veremediğini hatırlatmak gerekir.

2. Bohemund, Bizans imparatoruna iade edilmesi için Danişmend Gazi'yi ikna etmiştir. Bizans İmparatoru I. Aleksios anlaşılan Bohemund hakkında çok iyi düşüncelere sahip değildir.

⁸¹⁵ Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 51.

⁸¹⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 170-171.

3. Her ne kadar 1101 yılı Haçlı Seferinde Danişmendli-Türkiye Selçuklu ittifakı gerçekleşmişse de Anadolu'ya hâkim olma mücadelesinde bu iki gücün diğer beyliklere nazaran daha fazla karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Bu nedenle Danişmend Gazi, kendi menfaatleri açısından cephe genişletmek yerine müttefik arayışı içerisinde. “Neden Danişmendli Gazi Selçukluların en ciddi rakibidir ?” sorusunun cevabı ise Danişmend Gazi'nin atalarının kimliğinde saklıdır. Danişmend Gazi'nin unvanın da anlaşılacağı üzere, babası sıradan bir Türk Beyi değildir.

Bohemund'un serbest bırakılmasından sonra Antakya ve civarındaki faaliyetleri sebebiyle olaylardan bir asır sonra eserini kaleme alan İbnü'l-Esir, Danişmend Gazi'yi ciddi anlamda eleştirmiştir: “Gümüştengin bu hatalı hareketiyle Bohemund'u salıvermesiyle Müslümanlara yaptığı iyiliklerin silinip yok olmasına sebep oldu.”⁸¹⁷ Tabii burada Kılıç Arslan, hem fidyeye hem de Haçlılara karşı mücadelesinde en büyük müttefikini kaybetmesi önemli bir kırılma anıdır. Türkiye Selçuklu Sultanı eski müttefiki üzerine yürümüş ve onu Ağustos 1103'te Maraş yakınlarında hezimetle uğratmıştır. Daha sonra Danişmend Gümüştengin Ahmed Gazi 1104'te vefat etmiştir.⁸¹⁸

⁸¹⁷ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy-Zülfikar Tüccar-Abdülkerim Özaydın-Yunus Apaydın-Abdullah Köşe, İstanbul 2008, C. X, s. 281.

⁸¹⁸ Osman Turan, Danişmend Gümüştengin Ahmed Gazi'nin 1105 yılında öldüğünü söyler. Osman Turan, “Ölüm tarihi Mathieu'da doğru olarak 1105 yılı verildiği halde, Ermeni takviminin yanlış anlaşılması ve diğer hâdiselerle münasebetin tetkik edilmemesi dolayısıyla, 1104 senesi gösterilmiştir.” şeklinde bir izahat yapar. Fakat ne Ermeni takviminin neden yanlış anlaşıldığına ne de “diğer hâdiselerle münasebetin tetkiki”ne dair bir açıklama yapmaz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 145. Kaynakların yetersizliğinden ve Anadolu'da meydana gelen olayları, bu coğrafyaya dönemin şartları içerisinde uzak yerlerde yazılan tarihi kaynaklardan inşa ettiğimizden, Danişmend Gümüştengin Ahmed Gazi'nin de ölüm tarihini tam olarak tespit etmek güç gözükmektedir. Danişmendname'de Karadeniz Bölgesinde yaşanan mücadeleler geniş yer tutmaktadır. Oysa Bizans İmparatorluğu ile Danişmend Gazi arasındaki mücadeleler daha sınırlıdır. Bunun en temel sebebi, coğrafi uzaklık ve daha önemli olayların başka yerlerde meydana gelmesidir. Her halükârda destanda oldukça kıymetli bilgiler bulunduğu kesindir. Bu önemli eserin Irène Mélikoff tarafından yapılan neşri aradan çok uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen, hala en nitelikli yayın olarak gözükmektedir. Irène Mélikoff, *La Geste de Melik Dânisment. Etude Critique Du Dânismentnâme. Tome I: Introduction Et Traduction; Tome II: Edition Critique Avec Glossaire et Index*, C. I-II, Paris 1960. Doktora tezinin neşredilmiş şeklidir. I. cilt giriş ve Fransızca çeviriyi, II. cilt Türkçe transkripsiyonlu metni ihtiva eder.

İKİNCİ DÖNEM, EMİR GAZİ DÖNEMİ (1104-1134) VE SİYASİ GÜCÜN SELÇUKLULARDAN DANIŞMENDLİLERE İNTİKALİ

Emir Gazi zamanı Danişmendli Beyliği'nin en güçlü olduğu dönem olarak kabul edilir. Hatta Danişmendlilerin kendi paralarını darbeden ilk Anadolu Türkmen Beyliği olduğu bilinmektedir.⁸¹⁹ Kılıç Arslan Malatya'yı aldıktan sonra, Danişmendlilerin gücü oldukça zayıflamıştı. Onun ölümüyle meydana gelen siyasî buhran, Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki mücadele ve Emir Gazi'nin müdahalesi Danişmendlilerin güçlenmesine dolayısıyla Selçukluların gücünü kaybetmesine sebep oldu.⁸²⁰ Bu dönemde Bizans-Danişmendli mücadelesinde en dikkat çeken olay, Türkiye Selçuklu tahtını ele geçirmek için çıktığı mücadelede, I. Mesud'un kayınpederi Emir Gazi ile birlikte hareket etmesidir. Hatta Mesud, kardeşi Melik Arab'a karşı mücadelenin ilk aşamasını kaybedince, ittifakını güçlendirmek için Konstantinopolis'in yolunu tutmuştur. Burada İmparator İoannis Komnenos tarafından iyi bir şekilde karşılanan Mesud, Bizans'tan aldığı para ve asker desteğiyle kayınpederi Danişmendli Emir Gazi'nin yanına gitmiştir. Böylece Melik Arab'a karşı, İoannis, Emir Gazi ve Mesud ittifakı kurulmuştur. Sultan Mesud ile Emir Gazi Konya'yı kuşatmıştır. Melik Arab ise Kilikya Ermeni hâkimi I. Toros'un yanına kaçmak zorunda kalmıştır. Görüldüğü üzere dönemin müttefik ilişkileri menfaate dayalı bir düzlemde gitmekte ve ittifaklar arası oldukça değişkendir. Daha sonra Emir Gazi ile Melik Arab arasında 1127 yılında başlayan bir dizi savaş neticesinde Melik Arab yenilmiş ve o da "güvenli liman" Bizans İmparatorluğuna sığınmıştır. Dönemin kaynaklarından Süryani Mikhail yaşanan tüm bu gelişmeleri teferruatlı bir şekilde anlatırken, bu tarihten sonra Melik Arab ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur.

1130'lu yıllardan itibaren Emir Gazi'nin sürekli olarak güçlendiğini görmekteyiz. Fakat Emir Gazi özellikle Çukurova bölgesinde bulunduğu dönemlerde Paflagonya yöresine doğru akınlarda bulunmuştur. Buradan anladığımıza göre, Bizans-Danişmendli hududu Sakarya-Kızılırmak nehirleri arasında değişkenlik göstermektedir. Fakat Kızılırmak hattının batısında kalan toprakların mücadele alanı olduğunu düşünebiliriz. Bu mücadelede Kastamonu ve Çankırı kentleri ön plana çıkmaktadır. 1132-33 kışında Kastamonu tekrar Danişmendli topraklarına katıldı. Bu dönemde bazı Türk beylerinin de Bizans'a sığındığını kaynaklar

⁸¹⁹ P. Casanova, *Mumismatique des Danichmendites*, Extrait de la *Revue numismatique*, années 1894. 1895 et 1896, Paris 1896; Rüstem Şukurov, *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*, İstanbul 2016, s. 70.

⁸²⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.194.

zikretmektedir. Yine aynı yıllarda Emir Gazi için asıl tehdit Ermenilerdir. Haçlı tehdidinin yerini XII. yüzyılın ortalarında iyice güçlenen Ermeniler almaktadır.

Emir Gazi'ye gösterdiği başarılar neticesinde Abbasi Halifesi Müsterşid ile Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Sencer Melik (el-Melikü'l-âlim ve'l-âdil Nasıru'd-Dünya ve'd-Din Ebu'l-Muzaffer Melik Gazi) unvanını tevcih etmiştir (1134). Ancak elçilerin gelişinde Melik Gazi hasta olduğu için tevcih merasimi yapılamadı. Bir müddet bekleyen elçiler, onun ölümü üzerine bu tevcihi oğlu Muhammed'e yaparak onu melik ilan ettiler (1134).⁸²¹

ÜÇÜNCÜ DÖNEM, MELİK MUHAMMED DÖNEMİ (1134-1142)

Emir Gazi 1134 yılında öldüğünde geride Muhammed, Yağbasan, Yağan ve Aynüddeve isimlerinde dört oğlu kaldı. Emir Gazi'nin yerine Danişmendlilerin başına Muhammed geçti. Ancak kardeşlerinden Aynüddeve ile Yağan ona karşı isyan ettiler. Çok geçmeden 1135 yılında Yağan yakalanarak öldürüldü. Ancak Aynüddeve Malatya'ya kaçarak Melik Muhammed'in elinden kurtuldu. Danişmendlilerin içinde buldukları taht mücadelelerinden yararlanmak isteyen Sultan I. Mesud, Emir Gazi'nin damadı olarak Danişmendli topraklarından pay almak istiyordu. Danişmendlilerin düştükleri zor durumdan faydalanmak isteyen bir başka kişi de Bizans İmparatoru İoannis idi. Sultan I. Mesud ve İmparator İoannis kendi aralarında bir anlaşma yaptılar. Bizanslılar Sultan I. Mesud'un kuvvetleri sayesinde Danişmendlilerin hâkimiyetinde bulunan Çankırı (Gangares) üzerine yürüdü. İmparator Kastamonu'yu muhasara ettiği zaman, Melik Muhammed eniştesi Sultan Mesud ile anlaşarak yeniden Selçuklu-Danişmendli ittifakın başlamasını sağladı. Zor durumda kalan İmparator ise Marmara sahillerine çekildi. Kışı burada geçirdikten sonra Kastamonu ile Çankırı şehirlerini kuşattı ve sonuçta Çankırı'yı zapt etti. Ancak Türk kuvvetleri kısa sürede zapt edilen yerleri tekrar ele geçirdi.⁸²²

Melik Muhammed ile Sultan Mesud, Bizans İmparatoru İoannis'in Kilikya Seferi (1137) ile meşgul olmasından faydalanarak Bizans topraklarındaki fetih hareketlerine devam ettiler. Karadeniz sahillerine ve Sakarya boylarına kadar ilerlediler. Melik Muhammed 1139 yılında Kilikya bölgesinde akınlarda bulunarak Bizans İmparatorluğu'nun elindeki birkaç kaleyi ele geçirdi. Yine aynı yıl içerisinde Karadeniz sahilinde fetihlerine devam etti.

⁸²¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.198.

⁸²² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.199.

Kilikya seferinin ardından İstanbul'a dönen Bizans İmparatoru, Melik Muhammed ile Sultan Mesud'un istilalarına son vermek amacıyla 1139 baharında büyük bir ordu ile Uluabat'tan harekete geçti. Paflagonya'da ilerlerken kış mevsiminin sert geçmesi, imparator ve ordusunun zor durumda kalmasına neden oldu. Yiyecek maddeleri tükendi ve binek hayvanlarının bir kısmı telef oldu. Onları gizlice takip eden Türk birlikleri de Bizans ordusunun düştüğü bu durumdan yararlanarak onlara saldırarak Bizans askerlerini öldürdü. Yaşanan olumsuzluklara rağmen imparator seferin ilk hedefi olan Danişmendlilerin eski payitahtı Niksar'a ulaştı. Niksar önüne gelen İmparator İoannis şehri kuşattı (1140). Uzun süren kuşatma ve savaşlar nedeniyle Bizans ordusunda yorgunluk, hayvan ve yiyecek madde sıkıntısı çekilmeye başlandı. Bu esnada imparatorun yeğeni İoannis Bizans ordusunu terk ederek Türklerin tarafına geçti. Daha sonra Konya'ya giderek Müslüman oldu ve Sultan Mesud'un kızı ile evlenerek buraya yerleşti⁸²³.

Uzun süren muhasarada imparatorun yeğeninın karşı tarafa geçmesi Bizans ordusunun maneviyatının bozulmasına Türklerin moralinin ve dayanma gücünün artmasına neden oldu. Türklerin şiddetli bir hücumla geçmelerinden endişelenen imparator, muhasaradan vazgeçerek 1141 yılı başlarında İstanbul'a döndü. Sultan Mesud'un bu muharebede tam olarak nasıl bir rol üstlendiği bilinmese de Melik Muhammed'in yanında yer aldığı düşünülmektedir. Nitekim imparatorun yeğeninın Sultan Mesud'a sığınması onun bu kuşatmada Melik Muhammed'i desteklediğini göstermektedir.

Melik Muhammed'in 6 Aralık 1142 tarihinde Kayseri'de ölümü Danişmendli devletinin taht kavgalarıyla sarsılmasına ve Bizans ile Selçuklular karşısında savunmasız bir hal almasına neden oldu. Melik Muhammed Zünnûn, Yunus ve İbrahim adlı üç oğlu vardı. Melik Muhammed kendisinin ardından Danişmendlilerin başına Zünnûn'un geçmesini vasiyet ettiği halde karısı, Sivas'ta hüküm süren Melik Muhammed'in kardeşi Yağıbasan'ı davet ederek onunla evlendi. Bu durumdan haberdar olan Zünnûn kaçarak Kayseri'ye gitti ve burada hükümdar oldu. Diğer taraftan vaktiyle Haçlılara sığınan Aynüddeve'nin oğlu ve Minşar beyi Yunus birleşerek Malatya üzerine yürüdüler. Vakit kaybedilmeden şehir muhasara altına alındı. Başlangıçta bir başarı elde edilemese de çok geçmeden Yağıbasan'ın kuvvetlerinin kaçmasıyla Aynüddeve'nin hâkimiyeti Malatya'da başlamış oldu. Böylece onun hâkimiyeti

⁸²³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.202; Muharrem Kesik, "Dânişmendli Beyliği-Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu) İlişkileri (1071-1178)", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIV, İstanbul 2009, s.132-133.

ile Malatya’da, Yağıbasan ile Sivas’ta ve Zünnûn ile de Kayseri’de olmak üzere Danişmendli Devleti üçe parçalanmış oldu.

Sultan I. Mesud Danişmendlilerin içinde buldukları bu durumdan faydalanarak devletinin topraklarını genişletmek ve Anadolu’da üstünlük sağlamak istiyordu. Bu nedenle Melik Muhammed’in meşru varisi Zünnûn’u himaye etme vazifesini üstlenerek Danişmendliler arasındaki taht mücadelesine ortak oldu. Sultan I. Mesud, Yağıbasan üzerine yürüyüp hâkimiyeti altındaki Sivas’ı işgal edip döndükten sonra Malatya Danişmendli Meliki Aynüddeve’yi iktasını arttıracığı vaadiyle itaate davet etti. Aynüddeve ise Mesud’un yeğeni olan eşini sultanın huzuruna göndererek bu düşüncesinden vazgeçmesini istedi. Sultan bu isteği kabul etmeyerek 17 Haziran 1143 tarihinde Malatya’yı kuşattı. Ancak üç ay süren kuşatmada ciddi bir saldırı yapılamadı. Bu sırada Bizans İmparatoru İoannis ‘in Kilikya’daki ölümü üzerine ordunun idaresini devralan oğlu Manuel’in İstanbul’a dönerken Selçuklu sınırlarına saldırması üzerine Sultan I. Mesud Malatya kuşatmasını sonlandırdı (14 Eylül 1143)⁸²⁴.

Sultan I. Mesud 1144 yılında Malatya’yı tekrar kuşattı. Ancak üç ay süren bu kuşatma sırasında da herhangi bir savaş yapılmadı. Sultanın emri ile 15 Ağustos 1144’te muhasaraya son verilerek geri dönüldü. Çünkü Manuel Komnenos’un büyük bir ordu ile Selçuklu topraklarına doğru ilerlediği haberi alınmıştı. Böylece Malatya Danişmendlileri, Bizans İmparatoru sayesinde bir kez daha Selçuklu kuşatmasından kurtulmuş oldular.

Sultan I. Mesud 1155 yılında ölünce tahta oğlu II. Kılıçarslan geçti. Bunu bir fırsat olarak değerlendiren Yağıbasan hemen harekete geçerek Bizans İmparatoru Manuel Komnenos’un Sultan II. Kılıçarslan aleyhine kurduğu ittifaka katıldı. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Musul Atabegi Nureddin Mahmud Zengî, Danişmendli beyleri Yağıbasan, Zülkarneyn ve Zünnûn gibi Türkiye topraklarında hâkimiyetleri bulunanların oluşturduğu ittifak karşısında tahtının tehlikede olduğunun farkında olan Sultan II. Kılıçarslan bu birliği dağıtmak zorundaydı. İttifakı dağıtmak için çabalarda bulduysa da önemli bir başarı elde edemedi.

Sultan II. Kılıçarslan, Erzurum Saltuklu Hükümdarı İzzeddin Saltuk’un kızı ile nikâhlanmıştı. Yağıbasan Erzurum’dan Konya’ya gelmekte olan gelin alayına hücum edip gelini ve çeyizi ele geçirdi. Yapılan bir hile-i şer’iyye ile gelini yeğeni Zünnûn’la evlendirdi. Kılıçarslan kendisine karşı yapılan bu ağır hakarete dayanamayarak Yağıbasan’ın üzerine yürüdü. Fakat

⁸²⁴ Kesik, “Dânişmendli Beyliği Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu”, s.135.

Bizans ordusu tarafından desteklenen Danişmendli kuvvetleri karşısında mağlup oldu (1162)⁸²⁵.

Danişmendlilerden ve Selçuklulardan kurtulmak isteyen Bizans İmparatoru Manuel iki imparator arasındaki mücadeleyi körüklüyor ve bu mücadelede Kılıç Arslanı kendisi için daha tehlikeli bulduğundan Yağıbasan'ı destekliyordu. Sultan II. Kılıçarslan kendisine karşı oluşturulan birlik karşısında harekete geçebilmek için Bizans'ın desteğini almak hiç olmazsa tarafsızlığını sağlamak zorundaydı. Bu amaçla imparatorla görüşmek için İstanbul'a gitti. İmparator tarafından gayet iyi karşılanan II. Kılıçarslan Bizans ile bir anlaşma imzalamayı başardı. Ayrıca ele geçirdiği takdirde Danişmendli Yağıbasan'ın merkezi olan Sivas'ı da hükümdara vermeyi vaad etti.

Sultan II. Kılıçarslan vakit kaybetmeden Konya'ya dönerek Yağıbasan'dan intikamını almak için harekete geçti. Artuklu Hükümdarı Kara Arslan, Mardinli Hükümdarı Necmeddin Alp, Erzen ve Bitlis Emiri Fahreddin Devletşah'ın yer aldığı Sultan II. Kılıçarslan'ın ordusu Sivas üzerine yürüdüler. Bu durumdan haberdar olan Yağıbasan yardım sağlamak amacıyla Sivas'tan kaçarak damadı Çankırı Meliki Şahinşah'ın yanına gitti. Çok geçmeden Sultan II. Kılıçarslan Sivas'ı işgal etti. Ancak Yağıbasan'a karşı herhangi bir müdahalede bulunmasına gerek kalmadı. Çünkü Yağıbasan 4 Ağustos 1164 tarihinde Çankırı'da öldü⁸²⁶.

Yağıbasan'ın ölümü ile Sultan II. Kılıçarslan daha kolay bir şekilde fetih hareketlerine devam ederek topraklarını genişletti. Sultan II. Kılıçarslan'ın karşısında bir varlık gösteremeyen Danişmendliler, Suriye'nin Türk hükümdarı Nureddin Zengî'den yardım istediler. II. Kılıçarslan'ın Anadolu'da daha fazla güçlenmesini istemeyen Nureddin Zengî, sultanın Danişmendli topraklarını işgal etmesine izin vermedi. Nureddin Zengî'nin 1174 yılında ölümü II. Kılıçarslan'ın tekrar Danişmendlilere karşı harekete geçmesine neden oldu. Sultan vakit kaybetmeden Malatya dışındaki Danişmendli topraklarını istilâ etti ve 1175 yılında Danişmendlilerin Sivas kolunu ortadan kaldırdı.

Sultanın ilerleyişi karşısında çaresiz kalan Danişmendli hükümdarı Zünnûn ile Sultan II. Kılıçarslan'a karşı taht mücadelesi veren Şahinşah Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a sığınmak zorunda kaldılar. Bizans imparatoru II. Kılıçarslan'a karşı bizzat güçlü bir ordu oluşturma hazırlıkların girişti. Aynı zamanda Selçuklu sultanından, kardeşi Şahinşah'a ve

⁸²⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.226-227; Kesik, "Dânişmendli Beyliği Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu", s. 136-137.

⁸²⁶ Kesik, "Dânişmendli Beyliği Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu", s. 139.

Danişmendlilere ait toprakların iadesini istemekteydi. Selçuklu sultanı bu isteği reddedince İmparator II. Kılıçarslanla savaş yapmak konusunda kesin olarak karalı olduğunu göstererek Konya üzerine harekete geçti. İki taraf arasında başlayan savaş 17 Eylül 1176 tarihinde Karamıkbeli'nde Sultan II. Kılıçarslan'ın Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un büyük bir yenilgiye uğratılmasıyla son buldu. Tarihe Karamıkbeli/Myriokephalon Savaşı olarak geçen bu mücadelenin ardından II. Kılıçarslan 25 Ekim 1178'de Malatya'yı da Danişmendlilerin elinden alarak bu Türk beyliğini tamamen ortadan kaldırmış oldu⁸²⁷.

Anadolu'da kurulan büyük beyliklerden biri olan Danişmendli Beyliği ile Bizans İmparatorluğu arasında yaklaşık olarak bir asır sürmüş olan münasebetleri kronolojik düzeni bozmadan siyasî değişkenlikler çerçevesinde aktarmaya çalıştık. Sonuç olarak, genel tarih algımızda Bizans-Türk mücadelesi gibi görünen bu ilişkiler yumağının, süreç takip edildiğinde hiç de böyle olmadığı görülmektedir. Danişmendliler varlıklarını devam ettirebilmek için Bizans İmparatorluğu ile müttefik olarak hareket edebildikleri gibi Türkiye Selçukluları da Anadolu'nun tamamını kontrol edebilmek ve kendilerinin en önemli rakibi olan Danişmendlileri ortadan kaldırabilmek için Bizans İmparatorluğu ile anlaşmada bir sakınca görmemişlerdir. Bu nedenle Danişmendli-Bizans münasebetlerinin Türkiye Selçuklularından bağımsız olarak ele alınamayacağı da görülmüştür. II. Kılıçarslan tarafından Danişmendli Beyliği'nin 25 Ekim 1178'de ortadan kaldırılmasıyla Danişmendli-Bizans-Türkiye Selçukluları üçgeninden Danişmendliler ayrılmıştır. Böylece Danişmendli-Bizans münasebetleri son bulmuştur.

⁸²⁷ Kesik, "Dânişmendli Beyliği Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu", s. 141-143.

4.OTURUM/KILIÇARSLAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Sıddık ÜNALAN

Dânişmendliler Döneminde Sivas Şehri

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK

Dânişmendli-Haçlılar Mücadelesi

DÂNIŞMENDLİLER DÖNEMİNDE SİVAS ŞEHİRİ

Dr. Öğr. Üyesi Sıddık Ünalın

ÖZET

İnsanın mekân üzerindeki değişiminin en önemli kanıtlarından birini oluşturan şehirler, geçmişte yaşamış toplumların sosyal ve kültürel özelliklerini anlatmaktadır. Bu bağlamda sosyo-ekonomik değişkenleri belirlemek açısından şehrin yapısı oldukça önemlidir. Eğer şehirlerin tarihi birikimleri ve coğrafyaları doğru tahlil edilirse, bugünkü sorunlarına daha iyi çözümler üretilebilir ve geleceğe dair planlamalar yapılabilir.

Anadolu’da kurulan ilk Türk beyliklerinden birisi olan Dânişmendliler, buranın Türk yurdu haline getirilmesinde önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Anadolu’nun en kuvvetli devleti olan Türkiye Selçuklu Devleti’ni de zaman zaman egemenliği altına almayı başaran Dânişmendliler, Orta Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük pay sahibi olmuşlardır. Beyliğin kurucusu olarak kabul edilen Dânişmend Ahmed Gazi’nin 1104 yılında ölümü üzerine yerine oğullarından Emir Gazi geçmiştir. Emir Gazi’nin hüküm sürdüğü yıllar, Dânişmendoğulları Beyliği’nin en parlak devrini oluşturmuştur. Bu dönemde Dânişmendliler beylikten devlet konumuna yükselmiştir.

Araştırmanın konusunu oluşturan Sivas, bugün İç Anadolu Bölgesi’nin yukarı Kızılırmak bölümünde yer almaktadır. Anadolu’yu, doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan yolların kavşağında kurulan Sivas, yerleşme tarihi boyunca farklı devletlerin ve beyliklerin hâkimiyetinde kalmıştır. Sivas, birçok yönüyle ve kültürel özellikleriyle önemli bir yerleşim merkezi olmuş ve kendine özgü bir form kazanmıştır.

Bu çalışmada tarihsel süreçte Sivas şehrinin Dânişmendliler dönemindeki gelişimi değerlendirilmiş, bu gelişimi sağlayan faktörler vurgulanmış, şehrin gelişimine ve tarihine ilişkin önemli bilgiler sunulmuştur.

GİRİŞ

Sivas, Orta Anadolu’nun kuzey-doğusunda yer alan, Anadolu’nun önemli şehir merkezlerinden birisidir.⁸²⁸ Şehir, Kızılırmak vadisinin kuzey kenarında, nehrin kuzey kıyısına yaklaşık olarak 2 km. uzaklıkta yer almaktadır. Sivas şehri, deniz seviyesinden 1.275 m. yükseklikte bulunmaktadır.⁸²⁹ Şehrin burada kurulmasında da, coğrafi durumu, mevki şartları ve jeopolitik yapısı belirleyici olmuştur.⁸³⁰ Bu bakımdan şehir, Kızılırmak’ın taşkın ovasında kabaran suların istilasına açık bir yerde değil, su baskınlarından uzak bir yerde, daha yüksek ve meyilli bir zemin üzerinde tesis edilmiştir.⁸³¹ Ayrıca şehri, dış saldırılardan korumak için bir iç-kale tesisine uygun bir mevkide kurulmuştur. Şehrin, her şeyden önce, doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde uzanan önemli yolların kesiştiği stratejik bir alanda olması

⁸²⁸ Geniş bilgi için bkz: Memduh Ahmet Mahiroğulları, **İlk Çağlardan Günümüze Sivas İli**, Sivas 2003.

⁸²⁹ Besim Darkot, “Sivas”, **İA., MEB.**, c. X, Eskişehir 1997, s. 569-570; Mustafa Demir, **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, Sakarya Kitabevi Yayını, Sakarya 2005, s. 5-7; Ömer Demirel, “Sivas”, **İA., TDV.**, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 278; Ömer Demirel, **Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, TTKY., Ankara 2000, s. 9; Sıddık Ünalın, **XX. Yüzyıl Sivas Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası**, (İnönü Ünv. Sos. Bil. Enstitüsü-Basılmamış doktora tezi), Malatya, 1997, s. 1-2; Sezgin Zabun, **Temettuat Defterleri Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılda Sivas’ın Sosyo Ekonomik Yapısı**, Konya 2008, ss.32-39, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi)

⁸³⁰ Mehmet Ardos, **Jeolojik Temel Bilgiler**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, ss. 34-45

⁸³¹ İbrahim Atalay, **Türkiye Coğrafyası**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1994, ss. 28-31.

burayı cazip hale getirmiştir.⁸³² Kral yolunun buradan geçmesi ve Canik (Samsun) vasıtasıyla Karadeniz'e bağlanması da deniz ticareti yönünden şehir ayrı bir özelliğe sahip olmuştur.⁸³³ Bir başka özelliği ise Kayseri ve İstanbul'a geçişlerde konaklama yeri olarak bulunmasıdır.⁸³⁴ Bu özelliklerin bir sonucu olarak Sivas, eskiden beri önemli bir ticaret merkezi olmuştur.⁸³⁵

Sivas'ın ilk olarak ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu, ilk kuruluş yeri ve tarihi tam olarak bilinmemektedir.⁸³⁶ Bununla beraber ilk inşa ve yerleşme yerinin, bugünkü şehir merkezinde üzerinde Dört Eylül Parkı bulunan tepecik olduğu belirtilir. Daha sonra şehir bu tepeciğin eteklerinde ve etrafında yayılarak genişlemiştir.⁸³⁷

Sivas şehrine ismini ilk Çağ'da Kapadokya'ya kadar olan bölgelere hâkim olan Pontus krallarından Polemon'un karısı Pythodoris, Sivas şehrini imar ederek, Roma İmparatoru Augustus'a bağlılık nişanesi olmak üzere Sebasteia adını vermiştir. Sebast kelimesi, eski Yunan dilinde "Augustus şehri" anlamına gelmektedir. Kelime daha sonra Sebastos olarak anılmıştır. Selçuklular devrinde Sevaste, Sivaste, Sivastos gibi isimlerle adlandırılmıştır. Ayrıca Sivas ismi (Bitodoris) namıyla da anılmaktadır.⁸³⁸ Ancak Anadolu Selçukluları döneminde ve günümüzde ise ismi Sivas şekline dönüşmüştür.⁸³⁹

⁸³² W.M. Ramsey, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, çev. Mihri Pektaş, MEB., İstanbul 1960, s. 27; Hamid Sa'idi, "Anadolu'dan Geçen Kadim Transit Yolları", c. 5, S. 28, **Türk Yurdu**, İstanbul 1927, ss. 360-367; Hakkı Acun, "Yolların Kesiştiği Şehir Sivas", **Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003-Sivas, Bildirileri**, Sivas 2003, ss. 23-29; Abdurrahim Tufantoz, "Selçuklular Çağında Sivas'ın Stratejik ve Ekonomik Önemi", **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005)**, Sivas 2006, ss.141-156.

⁸³³ Veli Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 12-13; Koray Özcan, "Anadolu'da Ortaçağ Lojistik Merkezleri Selçuklu Liman Kentleri" **Karadeniz Araştırmaları**, Bahar 2017, Sayı 53, ss.137-151.

⁸³⁴ Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, s. 44-47; Hamid Sa'idi, "Anadolu'dan Geçen Kadim Transit Yolları", s. 366.

⁸³⁵ Darkot, "Sivas", c. X, s. 569-570; Demirel, "Sivas", c. 37, s. 278; R. Nafiz-İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, **Sivas Şehri**, İstanbul, 1928, s. 3; Şemseddin Günaltay, **Yakınşark II Anadolu (En Eski Çağlardan Ahemeniş'ler İstilasına Kadar)**, Ankara, 1987, s. 191,311.

⁸³⁶ A. Gabriel, **Monuments Tures D' Anatolie**, 11, Paris, 1934, s.133.

⁸³⁷ Celal Taşabat, **Sivas'ta Şehirsel Gelişme**, İstanbul 2006, s. 20-25(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Demirel, "Sivas", s. 278. Sivas şehrinin tarihte ilk kurulduğu yerin bugünkü Sivas'ın 16 km doğusunda Kızıl Gavras köyünün yerinde olduğu görüşü kabul görmemiştir.

⁸³⁸ Ahmet Rifat, **Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**, c. IV, İstanbul, 1300, s. 111; Ali Saib, **Coğrafyayı Mufassal Memalik-i Devleti Osmaniyye**, İstanbul, 1304, s. 205; Nazif-Hakkı, **Sivas Şehri**, s. 78; Ali Cevad, **Memalik-i Devleti Osmaniye'nin Tarih-i ve Coğrafya Lugatı**, c. II, İstanbul, 1314, s.465; Vital Cunet, **La Turquie D' Ase**, c. I, Paris, 1892, s. 669; Şemseddin Sami, **Kamusu'l A'lam**, c. IV, İstanbul, 1311, s. 2793; Hasan Tahsin, **Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası**, İstanbul, 1932, s. 34; Kadir Erdil, **Sivas Rehberi**, Sivas, 1953, s.19-20.

⁸³⁹ **Sivas ismi**: Sivas'ın ilk adının Sebast olduğu ve Sebast adının da Hititlerin bir kolu olan Sibasip kavminden geldiği ileri sürülmüştür. İkinci olarak, Roma İmparatorluğu döneminde, Pontus Kralı Polemon'un eşi, Roma İmparatoru Augustus'un saygısını kazanmak üzere ona bağlılık ifadesi olarak Yunanca'da Ogüst şehri anlamına gelen Sebast adını şehre verdiği iddia edilmiştir. Üçüncü olarak, Roma İmparatoru Pompeus'un, Kapadokya'ya hâkim olan Pontus Kralı Mithridate'ı yenerek yöreyi ele geçince, Lunus ve Mon Pharnak gibi dönemin ünlü iki mabedinin bu şehirde bulunmasından dolayı şehrin ismini "Tanrı Şehri" anlamına gelen Diopolis olarak değiştirdiği öne sürülmüştür. Dördüncü olarak ise, çok eski zamanlarda bugünkü şehrin bulunduğu yerde ulu çınarlar altında üç göze bulunduğu, Sivas adının üç göze anlamına gelen Sipas'tan geldiği ve zamanla Sivas'a dönüştüğü savunulmuştur. Bunların dışında Ortaçağ'a ait yazılı kaynakların bir kısmında şehrin adının Sevast olarak yazıldığı; bazı kaynaklar da Sivas'ın ilk adının Cabyra (Kabira) olduğu ve muhtelif dönemlerde Talaur ve Megolopolis adlarının verildiği de ileri sürülmüştür. Şehrin adı Selçuklular döneminde bugünkü şekline yakın, Osmanlı döneminde Eyalet'i Rum ve Cumhuriyet sonrasında ise Sivas olarak kullanılmaya başlamıştır.

Sivas'ın tarihiyle ilgili ilk bilgilere Roma ve Yunan kaynaklarında rastlanılmıştır.⁸⁴⁰ Ancak 1927-1931 yılları arasında Sivas'ta, Amerikalı arkeolog Hans Henning Von Der Osten ve ekibi tarafından yapılan ilk kazı çalışmalarında bulunan ağaç kalıntıları buranın Neolitik dönemde yerleşim yeri olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁴¹ Neolitik döneme ait yerleşmelerden özellikle Pılır Höyüğü dikkat çekmektedir. Pılır Höyüğünde 1944-1945 yılları arasında yapılan ikinci arkeolojik çalışmalarda göle uzanan kazıklar üzerine oturtulmuş mesken kalıntıları ve meskenlerin yapımında yüksek oranda ağaç malzeme kullanıldığı tespit edilmiştir.⁸⁴² Doğal ortamın meskenler üzerindeki etkisi dikkate alındığında, bu höyüğün yakın çevresinde ormanlık alanlarının olduğu düşünülebilir. Muhtemelen tarım kültürünün ve yerleşme dokusunun gelişmesiyle birlikte bu ormanlar tarım arazisi açmak için zamanla yok edilmiş olabilir.⁸⁴³ Neolitik dönemden sonra Kalkolitik dönemde de burada yerleşme devam etmiştir. Bu yerleşmenin sonucu olarak Sivas şehrinin tarihi, M.Ö. 2600'lerden M.Ö. 2000'lere kadar dayandığı düşünülmektedir. Yapılan araştırmalardan ve höyüklerden eski şehir harabelerine rastlanılmış ve buradan çıkan çanak, çömlek ve yapı kalıntılarına ait izler bulunmuştur.⁸⁴⁴ Bu izler Yukarı Kızılırmak ve Yukarı Fırat havzaları arasında kalan ovalarda ve plato kenarlarında yerleşmelerin yoğunlaştığını göstermiştir.⁸⁴⁵ Öte yandan büyük yerleşmelerin dışında küçük yerleşimlerin de çoğunlukla Kızılırmak nehri çevresinde ve uzantısında yer alması, bu dönemde ticaret ve nüfus açısından Sivas'ın önemli bir noktada olduğunu kanıtlamıştır.⁸⁴⁶

Hititler Anadolu'da M.Ö. 2000 yıllarında Sivas'ı da içine alan yerleşim merkezleri kurmuşlardır. Bu yerleşim merkezlerinin yeri konusunda su kaynakları belirleyici rol üstlenmiştir. Sivas, Hititlerin yıkıldığı M.Ö. 1200'lere kadar bu devletin önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Sivas şehri, Hititlerin devamı olan Hitit Kent Devletleri'nin

Sıddık Ünalın, "Anadolu Şehirlerine Verilen İsimler ve Sivas Örneği", **Dini Araştırmalar**, Eylül-Aralık 2007, cilt: 10, s. 30, ss. 243-254; Darkot, "Sivas", c. X, s. 570; Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İstanbul 1999, s. 715-716; Mehmet Tezcan, "XI. Yy. Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri** (29 Eylül-01 Ekim 2005), Sivas 2006, s. 121; Demirel, "Sivas", s. 278; Gülpınar Akbulut, "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2009, Cilt: 35, Sayı: 2, 212-222; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I. Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara, 1988, s. 12-14; Rabia Demirören, "Sivas Tarihi", Yurt Yayınları, 1959, s. 3; Seniha Yalçın, "Sivas'ta Yer Adları", **Revak** 4, Esnaf Matbaası, Sivas 1992, s. 78.

⁸⁴⁰ Gülpınar Akbulut, "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2009, Cilt: 35, Sayı: 2, ss.212-222.

⁸⁴¹ Hikmet Denizli, "Sivas Tarihi ve Eserleri", **Revak Dergisi**, Sivas 1990, ss.11-35; A.T. Ökse, "Sivas'ta Arkeolojik Araştırmaların Tarihçesi", **Revak Dergisi**, Sivas 1993, 21-35; M. A. Mahiroğulları, **İlkçağlardan Günümüze Sivas İli**, Sivas 2003, s.14; S. Eğilmez, "Malazgirt Öncesi Sivas'ın Tarihi Coğrafyası", **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri** (29 Eylül- 1 Ekim 2005), Sivas 2006, ss. 389-398.

⁸⁴² İ. Kılıç Kökten, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", **Belleten**, VIII/32, 1944, ss. 662-667.

⁸⁴³ Gülpınar Akbulut, "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2009, Cilt: 35, Sayı: 2, 212-222

⁸⁴⁴ Erdil, **Sivas Rehberi**, s.16; İbrahim Yasak- Ahmet Kaleli, **Dünden Bugüne Sivas İli**, Sivas, 1986, s. 11; Denizli, s.11; Ökse, s.27.

⁸⁴⁵ Sıddık Ünalın, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Sivas'ın Demografik Yapısı", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, IX/2, Elazığ 2004, s. 37-53.

⁸⁴⁶ Rıdvan Nazif- İsmail Hakkı, İstanbul 1346/1928, s. 7; Gabriel, s. 133 ve 3 nolu dipnot; Hikmet Denizli, "Sivas Tarihi ve Eserleri" **Revak Dergisi**, S. I, Sivas, 1990, s. 11,35; Erdil s. 22; Ökse, s.124-125.

toprakları içinde kalmış olması muhtemeldir.⁸⁴⁷ Çünkü Gürün Şuğul vadisinde bulunan geç Hitit kaya yazıtları bunu doğrulamaktadır.⁸⁴⁸

Anadolu'ya, M.Ö. 695'ten sonra Türk kökenli olduğu tahmin edilen Kimmer ve İskitlerin gelmesiyle Sivas, bu kavimlerin yerleşim alanı haline gelmiştir. Bunu takip eden zaman dilimi içerisinde Medler'in egemenliğine ve M.Ö. 550 yılında da Perslerin hâkimiyetine geçmiştir.⁸⁴⁹ Persler, Anadolu topraklarının yönetimini, güneyde Kilikya,⁸⁵⁰ kuzeyde Pontus ve ortada Kapadokya Satraplığı⁸⁵¹ adlarıyla üçe ayırmıştır. Sivas güzel atlar ülkesi anlamına gelen Kapadokya bölgesi içinde yer almıştır.⁸⁵² Perslerin Anadolu üzerindeki hâkimiyetleri, Makedonya Kralı Büyük İskender'in akınlarıyla sarsılmış ve M.Ö. 332'de Sivas, Makedonyalıların eline geçmiştir. Makedonya subaylarının şehri yakması, yağmalaması ve halkını huzursuz etmesi neticesinde iç isyanlar çıkmıştır. Şehir, M.Ö. 17 yılında uzun bir süreden sonra Roma Kralı Tiberius'un egemenliği altına girmiştir.⁸⁵³

Sivas'ın Roma İmparatorluğu hâkimiyetinden önceki tarihi hakkında çok az bilgiye sahibiz. Çünkü Sivas ve çevresi, ilk dönemlerden başlayarak Asurluların, Perslerin, Pontus krallarının ve Kapadokya krallarının hâkimiyeti altında kalmıştır. Bundan sonra Romalıların hâkimiyetine giren Sivas, yeni baştan inşa edilmiştir.⁸⁵⁴ Sivas şehri, Romalılarla Sasanîler arasında M.S. 226-652 yılları arasında zaman zaman el değiştirmiştir. Sonraki yıllarda kısa devreler zarfında mahallî prenslerin hâkimiyeti altında da kalmıştır.⁸⁵⁵ Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılmasıyla, bütün Anadolu ile birlikte Sivas şehri de Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu yönetimine geçmiştir.⁸⁵⁶ Sivas, bu dönemde de önemini korumuştur. Hatta İmparator I. Iustinianos (527-565) şehri yeni surlarla tahkim ettirerek eyalet merkezi haline getirmiştir.⁸⁵⁷

Belazuri, Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde Amr b. el-Âs tarafından Gazzeyi arkasından Sebastiyeye ve Nablus'un fethedildiğini söylemektedir.⁸⁵⁸ Ancak Ebû'l-Ferec Sebastia'nın Nablus olduğunu belirtmektedir.⁸⁵⁹ Araplar, Bizans İmparatorluğunun hâkimiyetindeki

⁸⁴⁷ Oğuz Ceyhan, **Sur ve Kaleleri İle Tarihte Sivas**, Sivas, 1988, s. 9; Ceylan, 1996, s.11;Mahiroğulları, s.14-15.

⁸⁴⁸ Hikmet Denizli, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Sivas, 1998, s. 321; Mehmet Ali Öz, **Bütün Yönleriyle Gürün**, (Seyhan Grafik ve Matbaa), İstanbul, 1999, s. 4-16; Necip Bostancı, **Gürün'ün Sosyolojik Olarak İncelenmesi**, (Cumhuriyet Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 1994, s. 15; Ünal, **XX. Yüzyıl Sivas Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası**, s. 229.

⁸⁴⁹ Ünal, **XX. Yüzyıl Sivas Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası**, s. 1-2.

⁸⁵⁰ Ani Atamian Bournoutian, "*Cilician Armenia*", *The Armenian People From Ancient To Modern Times (The Dynastic Periods: From Antiquity to The Fourteenth Century)*, Edited by Edmund Herzig and Marina Kurkchian, Volume I, New York 1997, ss. 273-291.

⁸⁵¹ Kevser Taşdöner, "*II. Kyros Dönemi Batı Anadolu'da Pers Hâkimiyeti: Savaş, Direniş, Kaçış ve Teslimiyet*", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Haziran 2017, Yıl 10, Sayı XXX, ss. 1-19.

⁸⁵² Mahiroğulları, s.15; Demir, s.13.

⁸⁵³ İbrahim Yasak, s.10;Oğuzhan Can, **İmparator Tiberius'un Yaşamı ve Siyasal Faaliyetleri**, İzmir 2015 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Sivas İl Yıllığı, 2002, s.55.

⁸⁵⁴ Demir, Sivas Şehri, s. 12 vd.; Demirel, "Sivas", s. 278.

⁸⁵⁵ Darkot, "Sivas", s. 570; Demirel, "Sivas", s. 278.

⁸⁵⁶ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, trc: Fikret Işıltan, TTK yayınları, Ankara 1981, s. 49; Işın Demirkent, "*Bizans*", **İA., TDV.**, c. VI, İstanbul 1992, s. 232; Demir, **Selçuklular ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, s.85

⁸⁵⁷ W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, çev. Mihri Pektaş, MEB yayınları, İstanbul 1960, s. 361; Nazmi Sevgen, **Anadolu Kaleleri**, c. I, Ankara 1959, s. 308.

⁸⁵⁸ el-Belazuri, Ahmet b. Yahya b. Cabir b. Davud, **Futuhu'l Büldan**, çev: Mustafa Fayda, KBY., Ankara 2002, s.197-206.

⁸⁵⁹ Gregor Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abûl-Farac Tarihi**, c. I, TTK., Ankara 1999, s. 90.

Anadolu'ya sık sık akınlar ve seferler düzenlemeye başlamışlardır. Bu fetih hareketleri nedeniyle Malatya ve Sivas şehirlerinin, Müslümanlar ile Bizans arasında sık sık el değiştirdiğini görmekteyiz.⁸⁶⁰ Bu iki güç arasında kalan şehirler ve kaleler oldukça büyük zararlar görmüştür. Arapların Anadolu'da ele geçirdikleri yerlerdeki hâkimiyetleri kısa sürünce buralar tekrar Bizans hâkimiyetine geçmiştir.⁸⁶¹ Ancak Selçukluların Doğu Anadolu'ya düzenledikleri akınlar ve savaşlar nedeniyle, buralarda yaşayan Ermeniler, şehirlerini, kalelerini ve topraklarını Bizans'a terk etmek mecburiyetinde kalmış ve Orta Anadolu'ya göç etmişlerdir.⁸⁶² Böylelikle Bizans döneminde, devlet merkezliği rolünü üstlenmese de askerî bakımdan önemli yolların üzerinde bulunması Sivas'ın bir askerî valilik merkezi olmasını sağlamıştır.⁸⁶³ Özellikle Bizans İmparatoru I. Justinos tarafından tamamlanan Kayseri-Sivas yolu, Malazgirt Savaşı'na kadar, bu devletin doğuya açılan en önemli kapısını oluşturmuştur.⁸⁶⁴ Bir başka önemli yol ise Sivas'ı Tokat'a bağlayan Bizans ticaret yoludur. Ayrıca Kapadokya'da kurulan ve din adamlarıyla idare edilen üç metropolitlikten birinin merkezi de Sivas şehri olmuştur. Bu dönemde yaklaşık olarak 100.000'e yakın nüfusu ile Sivas, Anadolu'nun büyük şehirleri arasında yerini almıştır. Bu dönemde Anadolu içlerine kadar Türk akınlarının devam etmesiyle birlikte, Bizans İmparatorluğunun hâkimiyetinden sonra Sivas ve bölgesi Türk hâkimiyetine geçmiştir.⁸⁶⁵

SİVAS ŞEHİRİ'NİN TÜRK HÂKİMİYETİNE GEÇMESİ

Türk hâkimiyetine geçmeden önce Sivas şehri, Bizans İmparatoru X. Konstantinos Dukas (1059-1067),⁸⁶⁶ Selçuklu saldırılarına karşı Malatya, Sivas ve diğer şehirlerin sur ve kalelerinin tamir ve tahkim edilmesi için vali ve komutanlarına emirler göndermiştir.⁸⁶⁷ Bu

⁸⁶⁰ Ali Sevim, **Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, TTK., Yayınları, Ankara 1989, s. 11-12.

⁸⁶¹ Mükrimin Halil Yımanç, **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1944, s. 19-20; Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 155-156, 207, 212, 221, 258; Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi**, TTK yay., Ankara 1993, s. 36; Şahin Uçar, **Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi**, İşaret yayınları, İstanbul 1990, s. 72-77.

⁸⁶² Bizans yönetimi, imparator II. Basileios (976-1025) zamanında ve sonraki yıllarda Ermenileri Sivas ve çevresine yerleştirdi. Vaspuragan (Van Gölü çevresi) Ermeni prensi Johan Senekerim, kardeşi ve halefleri, Selçuklu fetihlerine kadar Sivas şehri ile çevresindeki kasaba ve kalelerde yarı özerk bir yönetim kurdular. Suryani Mihail, **Suryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi**, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçe'ye çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1944, TTK Ktp. gayrimatbu nüsha, s. 47; Rene Grousset, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 536-580; Ernst Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, Türkçe trc. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 63, 171; Darkot, "Sivas", s. 570; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2003 (8. bs.), s. 120; Fahreddin Kırzıoğlu, **Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Anı Şehri Tarihi** (1018-1236), Ankara 1982, s. 44-45; Geniş bilgi için bkz: Mehmet Ersan, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, TTK yay., Ankara 2007.

⁸⁶³ Hamid Sa'di, "Anadolu'dan Geçen Kadim Transit Yolları", c. V, S. 28, **Türk Yurdu**, İstanbul, 1927, s. 360-367.

⁸⁶⁴ Irene Melikof, **Uyur İdik Uyardılar**, çev: Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 112; M. Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara, 1988, s. 55; Gregory Abu'l Ferec (Bar Habreus), **Abu'l-Farac Tarihi**, I, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 134-135; Ahmet Kütük, "İmparator I. Justinianos'un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun Mezopotamya Sınırı (527-532)", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Haziran 2014, Yıl 7, Sayı XVIII, ss. 141-164; Abdullah Kaya, "Doğudaki Roma'nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianos Dönemi", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2013, Cilt: 37, Sayı: 2, ss. 17-40.

⁸⁶⁵ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 112 vd; Osman Çetin, "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatani Hâline Gelmesi", **Türkler**, c. VI, Ankara 2002, ss. 260-267.

⁸⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Dukas, **Bizans Tarihi**, çev: VL. Mirmiroğlu, İstanbul 1956; D. Çantay, **Edirne-Makedonya Kulesi Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Bizans Sikkeleri ve Mühürleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2008, s. 155-156.

⁸⁶⁷ Yımanç, **Türkiye Tarihi**, I, s. 61; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, s. 57; Demir, **Sivas Şehri**, s. 17, 18.

dönemde Türkmenlerin ve Selçuklu ordularının 1068 ve 1069 yıllarında Sivas ve çevresine yönelik akınları yoğunlaşmaya başlamıştır.⁸⁶⁸ Bunlara karşı, Bizans'ın Doğu orduları başkomutanı Nikephoros Botaniates⁸⁶⁹ Sivas, Malatya, Divriği ve diğer şehir ve kasabaların kalelerini tamir ve tahkim ettirmiştir.⁸⁷⁰ Selçuklulara karşı yapılan bu hazırlıkları yerinde görmek için Bizans İmparatoru Doğu Anadolu seferine çıkmıştır.⁸⁷¹ Bizans imparatoru Romanos Diogenes 1068-1071⁸⁷² yılında ordusu ile Sivas'a gelmiş ve burada yaşayan Rumlar'ın,⁸⁷³ "Türk saldırıları sırasında Ermeniler bize Türklerden daha fazla taşkınlık ve merhametsizlik yaptılar" diye şikâyetinde bulunmaları üzerine İmparator, Sivas şehrini tahrip etmiş ve çok sayıda Ermeni'yi öldürmüştür. Sağ kurtulanları da şehirden sürdürmüş veya göçe zorlamıştır.⁸⁷⁴

Sultan Alp Arslan, Malazgirt Savaşı'nda mağlup ettiği İmparator Romanos Diogenes'in ölüm haberini aldıktan sonra, savaşa katılan komutanlarına Anadolu içlerine gitmelerini emretmiş, burada fethedecekleri yerlerin kendilerine ve evlâtlarına ait olacağını bildirmiştir.⁸⁷⁵ Bunun üzerine Selçuklu komutanlar Anadolu'da fetih hareketlerine başlamışlardır.⁸⁷⁶

Anadolu'da fetih hareketinde bulunan komutanlardan biri Dânişmend Gümüştekin Ahmed Gazi idi.⁸⁷⁷ Sultan Alparslan, elde ettiği toprakları korumak için komutanlarına iktâ olarak vermesi hasebiyle⁸⁷⁸ Dânişmend Gazi, 1071 yılında Sivas merkez olmak üzere Kayseri,

⁸⁶⁸ Mehmet Şeker, **Fetihlerle Anadolu'nun Türleşmesi ve İslamlaşması**, Ankara 1985, s.15-60.

⁸⁶⁹ Işın Demirkent, "Bizans", **İA., TDV.**, c. VI, İstanbul 1992, ss. 230-244; Claude Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi**, Türkçe terc. Y. Yücel-B. Yediyıldız, Ankara 1992, s. 35; Yusuf Ayönü, "*Osmanlılardan Önce Rumeli'de Türkler (1305-1313)*", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt/Volume XXI, Sayı/Number 2 Aralık/December 2006, ss. 17-33.

⁸⁷⁰ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 20; Feridun Dirimtekin, "*Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer*", **Malazgirt Armağanı**, TTK yay., Ankara 1993 (2. bs), s. 234, 239; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, s. 65; Demir, **Sivas Şehri**, s. 18; Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", **Tarih İçinde Harput**, Elazığ 1992, s. 25.

⁸⁷¹ Geniş bilgi için bkz: Kate Fleet, **Byzantium to Turkey, 1071-1453**, Volume I, The Cambridge History Of Turkey, 2008.

⁸⁷² Ali Sevim, "Malazgirt Muharebesi", **İA., TDV.**, c. XXVII, İstanbul 2003, ss. 481-483.

⁸⁷³ Ahmed b. Yusuf b. Ali b. el-Ezraki'l Fariki, **Tarihi'l Farikî**, tahk ve çev: Bedevî Abdullatif Avad, Kahire 1909/1379, s. 272.

⁸⁷⁴ Urfalı Mateos, **Vekayi-namesi**, s. 141,166; Turan, **Selçuklular Tarihi**, s. 177; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 24; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, s. 76; Demir, **Sivas Şehri**, s. 19; Enver Konukçu, "*Moğol Noyanları, Kayılar ve Sivas*", **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri**, 29 Eylül-01 Ekim 2005, Sivas 2006, s. 52; Mehmet Tezcan, "*XI. YY. Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas*", **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu**, Sivas 2006, s. 133-134.

⁸⁷⁵ Claude Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi**, (çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), Ankara, 1992, s. 24; Urfalı Mateos, **Vekayi-Nâmesi** 952-1136 ve Papaz Grigor'un Zeyli 1136- 1162, çev. Hrant D. Andreasyan, notlar. Edouard Dulaurer-Halil Yınanç, Ankara, 2000, s. 143-144.

⁸⁷⁶ Mehmet Altay Köymen, "*Anadolu'nun Fethi*", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, 1961, Ankara 1962, s. 100.

⁸⁷⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, **Câmi'ü't-Tevârîh**, II. Cilt 5. Cüz (Selçuklular Kısmı), (Neşr. Ahmet Ateş), TTK Yay., Ankara 1999, s. 38; Faruk Sümer-Ali Sevim, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Ankara 1988, s. 64; Suryanî Mihail, Suryanî Patrik Mihail Vakainamesi, İkinci Kısım (10421195), s. 30, 31-32; Zahirüddin Nişaburî, Selçukname, Tahran 1332, s. 25; Kerimüddin Mahmud Aksarayî, **Müsameretü'l-Ahbar**, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000, s. 13, 20; Münecimbaşı, **Cami'ü'd-Düvel**, c. II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler, trc. Ali Öngül, İzmir 2001, s. 143-144; Yınanç, **Türkiye Tarihi**, I, s. 58, 74; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.67; Turan, "*Selçuklular Zamanında Sivas Şehri*", s. 199-200; Tezcan, "*XI. Yy. Başlarında Ermenilerin*", s. 137

⁸⁷⁸ İsmail Hakkı Konyalı, **Aksaray Tarihi**, c. I, İstanbul 1975, s. 254; Abdülkerim Özaydın, "*Dânişmend Gazi*" **İA., TDV.**, c. VIII, İstanbul 1993, s. 468-469; İbnü'l-Adım, **Bugyeta 't-taleb fi tarihi Haleb** (Seçmeler), çev. Notlar ve açıklamalar Ali Sevim, Ankara 1989, s. 23-24; İbn Kesir, **el-Biddaye ve'n-Nihaye**, c. XII, Beyrut

Tokat, Amasya, Turhal, Çorum, Osmaniye, Çankırı, Kastamonu ve çevrelerini içine alan şehirlerde beyliğini kurmuştur. Kurmuş olduğu bu beyliğe adına izafeten Dânişmend Beyliği denilmiştir.⁸⁷⁹ Bu bölgede kurulan Dânişmendliler'in ilk Türk beyliği olduğu da belirtilmektedir.⁸⁸⁰ Osman Turan, Dânişmendliler döneminde Sivas'ın fizikî yapısının İslâm şehirlerine benzer şekilde hızla değiştiğini, şehrin merkezine bir Ulu Cami ve meydanla birlikte onun etrafında evlerin, çarşıların ve mahallelerin inşa edildiğini ifade etmektedir.⁸⁸¹

Sivas Şehri, Orta çağ Türkiye'sinin medenî, sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyetleri bakımından büyük bir rol oynamıştır.⁸⁸² Bu şehrin tarihi ve kurucuları hakkında, siyasî ve askerî olaylardan tamamıyla sarfınazar ederek, mevcut verilere göre, şehrin ilk dönem tarihi hakkında yukarıda muhtasar bilgi verilmiştir. Fakat bundan, eldeki malzeme ve vesikaların şehrin tarihî ehemmiyetini tam manasıyla ortaya koyduğu neticesi çıkarılmamalıdır. Aslında Selçuklu dönemi Türkiye şehirlerinin tarihini yazabilmek için, İslâm dünyasının diğer kültür merkezlerine nazaran, kaynak bakımından oldukça zayıf bir durumda bulunduğumuzu hatırlatmak isterim. Bu şehri ve Anadolu'yu fetheden komutanlar hakkında bilgiyi bile yabancı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Hâlbuki o dönemin Türkiye şehirleri için, Meyyâfârikîn ve Amid tarihleri bir derece istisna tutulursa bu tarzda yazılmış tek bir esere rastlamak maalesef mümkün değildir.⁸⁸³ Hatta bizzat Selçuklu devletine ait yazılmış kroniklerin yekûnu da bir kaç ciltlik sayıyı geçmemektedir.⁸⁸⁴ Bu hal Selçuklu devleti gibi Türkiye şehirleri tarihini yazabilmek için de ne kadar zor bir durumda bulunduğumuzu göstermektedir.⁸⁸⁵

Özellikle Sivas şehrinin halkı arasında mevcut olacağını ümit ettiğimiz, eski büyük ailelerden intikal etmiş, vakfiye, ferman, berat ve hatıralarla yazılacak olan bir tarih, Sivas tarihinin en

1932, s. 106; İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu imparatorluğu**, İstanbul, 1953, s. 16; Turan, **Selçuklular**, s. 190; Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, III, Ankara 1992, s. 42.

⁸⁷⁹ Süryani Patrik Mihail'in **Vekainamesi**, İkinci Kısım (1042-1195), çev. Hrant D. Andreasyon, 1944, s. 30-31; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Cami'ü'd-düvel**, trc. Ali Öngül, **Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, s. 144; Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vak'âyi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (Çev. Hrant D. Andreasyon; Notlar: Edouard Dulaurer-Mükrimin Halil Yinanç), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 112; Anna Komnena, **Alexiad Malazgirt'in Sonrası**, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 25; Reşidü'd-din Fazlullah, **Cami'ü't-tevarih**, nşr. Ahmet Ateş, Ankara 1960, s. 33, 38-39; Aksarayî, **Müsâmere- tü'l- Ahbâr ve Müsayeretü'l- Ahyâr**, TTKY., nşr. Osman Turan, Ankara 1999, s. 17,27,30; Zahîrüddin Nişaburî, **Selçuknâme**, s. 25.

⁸⁸⁰ F. Abarju, **Sivas'ta İktisadî ve Sosyal Hayata Bir Bakış (1930-1935)**, Malatya 1999, s. 2, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi); Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.118; Kemal Göde, **Eratnahlar (1327-1381)**, TTKY., Ankara 2000, s.2

⁸⁸¹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.118-119.

⁸⁸² Mehmet Metin Gezer, **Sivas'ta Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı (1960-1970)**, Afyonkarahisar 2012, s. 16-29, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁸⁸³ Ahmed b. Yusuf b. Ali b. el-Ezrakî'l Fariki, **Tarihi'l Farikî**, tahk ve çev: Bedevî Abdullatif Avad, Kahire 1909/1379; Ahmed b. Yusuf b. Ali b. el-Ezrak el-Fârikî, **Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid**, (Türkçe terc. Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım), (Çev. Ahmet Savran), Erzurum, 1992; İbn'ül Ezrak, **Mervanî Kürtleri Tarihi**, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul 1990.

⁸⁸⁴ Anonim **Selçuknâme, (Târîh-i Âl-i Selçuk der Anadolu), Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III**, neşr ve çev. Feridun Nafiz Uzluç, Ankara, 1952; Mehmed b. Mahmud, **Selçuk-Nâme I-II**, haz: Erdoğan Merçil, 1001 Temel Eser, İstanbul 1977; Ünsî, **Selçuk Şehnâmesi**, terc. M. Mesud Koman, Konya 1944; Sadrud-dîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, terc., Necati Lügal, TTKY., Ankara 1999; Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el Azîmî, **Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler h.430-538/1038-39-1143-44)**, nşr. Ali Sevim, TTKY., Ankara 1988.

⁸⁸⁵ Osman Turan, "**Selçuklular Zamanında Sivas Şehri**", **AÜDTCFD.**, Sayı 4, cilt: 9, F 29, 1951 ss. 447-457.

sağlam malzemesini teşkil edecektir. Sivas'ın âbideleri ve kitabeleri ile birlikte Sivas şehrine tahsis edilmiş olan Van Berchem⁸⁸⁶ ve Halil Edhem⁸⁸⁷, Uzunçarşılı, Rıdvan Nafiz⁸⁸⁸ ve Albert Gabriel'in⁸⁸⁹ eserlerine bu türlü vesikalar ilâve edildiği zaman şüphesiz faydalı bir netice ortaya çıkacaktır.⁸⁹⁰ Buna göre Selçuklu ve Dânişmendli Sivas'ının Bizans Sebaste'nin yerinde mi veya başka bir yerde mi kurulduğu kesin olarak hala tespit edilememiştir.⁸⁹¹ Sivas'ta yapılan kazı çalışmaları bunu göstermektedir. Sivas şehrinin diğer birtakım Anadolu şehirleri gibi Dânişmendli Türkler tarafından tamamıyla yeniden inşa edildiği şüphesizdir.⁸⁹² Bununla beraber, ticarî ve kültürel ehemmiyeti Türkiye hudutlarını aşan, Selçuklular ve Sivas şehri hakkında, Türk kaynaklarından başka Arap, Fars, Bizans, Lâtin ve Ermeni kaynaklarında dikkate değer birçok bilgiye rastlanmaktadır. Günümüzün tarihi görüşü ile ele alındığında diğer Anadolu şehirlerine nazaran Sivas şehrinin tarihi daha tatmin edici olsa gerektir.⁸⁹³

DÂNIŞMENDLİLER DÖNEMİNDE SİVAS ŞEHİRİ

Sultan Alparslan, Malazgirt savaşına katılan komutanlarından Dânişmend Gazi'nin fethedeceği yerleri vergiden muaf tutacağını belirtmiştir.⁸⁹⁴ Kendisini hiç bir şekilde huzursuz etmeyeceğini ve herhangi bir mükellefiyet yüklemeyeceğini taahhüt etmiştir. Selçuklu hanedanına mensup şehzadelerin de onun ülkesine müdahale etmeyeceği sözünü vermiştir.⁸⁹⁵ Dânişmend Gazi de bunun üzerine aynı yıl kendisine iktâ⁸⁹⁶ olarak verilen Sivas'ı ele geçirmiş ve Dânişmendli beyliğini kurmuştur.⁸⁹⁷ Dânişmend Gazi, Sivas'ı bir üs⁸⁹⁸ olarak kullanarak Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Elbistan, Develi ve Çorum gibi şehirleri ve bölgeleri Dânişmendli topraklarına katmıştır.⁸⁹⁹ Ancak Anadolu şehirlerinin destan kahramanı Dânişmend Gazi değil, halk arasında anlatılan Battal Gazi tarafından fethedildiği yönünde bir kanaat oluşmuştur.⁹⁰⁰ Bu bilgi tarihçe ispat olmayan, rivayete dayalı bir bilgidir. Hâlbuki Türklerin buraya, tam manasıyla hâkim olmaları büyük Malazgirt

⁸⁸⁶ Max Van Berchem, "Epigraphie des Danishmendides", *Zeitschrift für Assyriologie und Verwandte Gebiete*, Band 27, Strassburg, 1912, s. 87; Max Van Berchem, *Opera Minora*, TTK., *Bellesten*, XLV/178 (1981), s. 115-136; Max Van Berchem, *Asie Mineure'de* ise Halil Edhem Bey'in yardımıyla elde ettiği Sivas ve Divriği kitabelerini işlemiştir. Semavi Eyici, "*Berchem, Max Van*", *İA., TDV.*, c. V, İstanbul 1992, ss. 484-485.

⁸⁸⁷ Halil Edhem (Eldem), *Kayseri Şehri*, haz. Kemal Göde, KTBY., Ankara 1982.

⁸⁸⁸ Nafiz-Hakkı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1346/1928.

⁸⁸⁹ Albert Gabriel, *Monuments Turcs D'Anatolie*, 11 Paris 1934.

⁸⁹⁰ Turan, "*Selçuklular Zamanında Sivas Şehri*", s. 448.

⁸⁹¹ Mehmet Önder, "*Anadolu Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu*", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Eylül, 1984, Ankara, ss. 69-73.

⁸⁹² Fahreddin Başel, *Sivas Bülteni*, Kamil Kitabevi, Sivas, 1935, s. 14-15; Hüseyin Yıldırım, "*Seyahatnamelerde ve Anılarda Sivas*", *Toplumsal Tarih*, c. 2/7, İstanbul, 1994, ss. 24-31.

⁸⁹³ Turan, "*Selçuklular Zamanında Sivas Şehri*", s. 449.

⁸⁹⁴ Faruk Sümer, "*Malazgirt Savaşı'na Katılan Türk Beyleri*", *SAD*, IV, Ankara 1975, s., 197-207; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul 2002, s. 274.

⁸⁹⁵ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTKY., Ankara 1990, s. 22.

⁸⁹⁶ Coşkun Can Aktan, "*Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İktâ Sistemi*", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Sayı 44, Ekim-1986, s. 165-173.

⁸⁹⁷ Dânişmendliler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sefer Solmaz, *Dânişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, S. O. Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2001.

⁸⁹⁸ İbnü'l- Esîr, *el- Kâmil fi't-tarih*, c. X, s. 30.

⁸⁹⁹ Ahmed b. Yusuf b. Ali b. el-Ezraki'l Fariki, *Tarihi'l Fariki*, tahk ve çev: Bedevî Abdullatif Avad, Kahire 1909/1379, s. 272; Özyayın, "*Dânişmend Gazi*", c. VIII, s. 468-469;

⁹⁰⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "*Battal Gazi*", *İA., TDV*, c. V, İstanbul 1992, ss. 204-205; Battal Gazi'nin menkıbevi şahsiyeti Anadolu Türkleri arasında da kendisini kuvvetle ortaya koymaktadır. Onlar bu Müslüman Arap kumandanını asıl hüviyetinden çıkarıp klasik bir Türk alıp şeklinde düşünmüşler ve Battalnâme'yi muhtemelen XI. yüzyılın sonlarıyla XIII. yüzyılın başları arasındaki dönem içinde bu anlayışa göre teşekkül ettirmişlerdir.

zaferinden sonra gerçekleşmiştir. Bu zaferden bir müddet sonra Konya ve çevresine yerleşen Selçuklular buraların fethi, Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması için çaba sarf etmişlerdir.⁹⁰¹ Dânişmendli Beyliğini iki kola ayırdığımızda birisi Sivas'ta ve diğeri ise Malatya'da kurulmuştur.⁹⁰²

Sivas Kolu

1. Emir Dânişmend (1095-1104)
2. Melik Gazi (1104-1134)
3. Melik Mehmed (1134-1142)
4. Melik Yağıbasan (1142-1164)
5. Melik İsmail (1164-1171)
6. Melik Zünnûn (1171-1174, yalnız Kayseri'de)

Malatya Kolu

1. Melik Aynüddevele (1135-1152)
2. Melik Alâuddin (1152-1162)
3. Melik Mehmed (1162-1170)
4. Melik Kasım (1170-1171)
5. Melik Efridun (1171-1175)⁹⁰³

Dânişmendliler idaresinde bulunan Türkmenler de merkezleri Sivas olmak üzere Kayseri, Kastamonu ve Malatya arasındaki memleketleri bir Türk vatanı haline getirmeye çalışmışlardır.⁹⁰⁴ Bundan dolayı Selçuklular bu bölgeye yerleştikten sonra da buraların tümüne "Dânişmend İli" adını vermişlerdir. Dânişmendliler 1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Malatya ve civarlarında hüküm süren ilk Türkmen beyliklerinden birisi olmuştur.⁹⁰⁵

Beyliğin kurucusu Dânişmend Gazi, Azerbaycan'da yaşamış bir Türkmen ailesine mensup olan ve (H.456/M.1064) Sultan Alparslan'ın hizmetine girerek onun en gözde komutanları arasında yer alan birisidir.⁹⁰⁶ Dânişmend Gazi, Malazgirt Savaşı'na katılmış, zaferden sonra kendisine iktâ olarak verilen Sivas'ı fethederek Dânişmendli "İli" beyliğinin ilk çekirdeğini oluşturmuştur.⁹⁰⁷ Daha sonra burayı bir merkez ve başkent haline getirmiştir. Dânişmend

⁹⁰¹ Nejat Kaymaz, "Malazgirt Savaşı İle Anadolu'nun Fethi", **Malazgirt Armağanı**, Ankara 1993, s. 259.

⁹⁰² Mükrimin Halil Yinanç, **Selçuklu Devri Türkiye Tarihi I**, İstanbul 1944, s. 103; Yaşar Yücel, **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I**, TTKY., Ankara 1991, s.128.

⁹⁰³ Özaydın, "Dânişmendliler", c. VIII, s. 473.

⁹⁰⁴ Ali Sevim- Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi, (Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi)**, TTKY., Ankara 1989, ss. 208-211; Esra Sert, **XII. Yüzyıl Türkiye Selçuklularında Türkmenler**, Konya 2011, s. 33-61, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi S. Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı)

⁹⁰⁵ Mehmed b. Mahmud, **Selçuk-Nâme II**, haz: Erdoğan Merçil, 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 146; Yücel, **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar**, s.128-129.

⁹⁰⁶ İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, c. X, s. 37; Turan, **Selçuklular**, s. 154; Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1989, s. 255.

⁹⁰⁷ Sefer Solmaz, "Dânişmendliler", **Türkler**, Cilt: VI, Ankara 2002, s.430-451.

Gazi, emri altında olan erlerle birlikte Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Elbistan, Develi ve Çorum’u arka arkaya zapt ederek Anadolu’da kurulan ilk Türkmen beyliklerinden birinin temellerini Sivas şehrinde atmıştır.⁹⁰⁸

Dânişmend Gazi’nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gümüştegin döneminde beylik giderek daha da güçlenmiştir.⁹⁰⁹ Anadolu ve Suriye Selçukluları arasındaki mücadelelerden faydalanarak hâkimiyet sahasını genişleten Gümüştegin, Bizans ve özellikle Haçlılar ile yapılan savaşlarda Anadolu Selçuklu sultanının müttefiki olarak önemli rol oynamıştır.⁹¹⁰ Haçlılar’ın İznik’i kuşatması (Mayıs 1097) sırasında Dânişmendliler’in de ele geçirmek istediği Malatya’nın muhasarası ile uğraşan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan’ın kuşatmayı kaldırıp İznik’e hareketi ve güçlü Haçlı ordusu karşısında tutunamaması üzerine ona yardıma gitmişlerdir.⁹¹¹ Bunlardan Kayseri Emiri Hasan’ın da katıldığı müttefik Türk kuvvetleri 17 Receb 490 (30 Haziran 1097) günü Eskişehir ovasında Haçlılarla çarpışmışlarsa da zırhlı birliklerden oluşan Haçlı ordusu karşısında geri çekilmeye mecbur kalmışlardır.⁹¹²

Haçlılarla mücadeleden sonra, öteden beri en büyük hedefi Malatya’yı ele geçirmek olan Gümüştekin Gazi burayı kuşatma altına almıştır. Üç yıl süren kuşatma sırasında Malatya’ya yardıma gelen Antakya Prinkepsi Bohemund’un kuvvetlerini pusuya düşürüp yendi⁹¹³ ve kendisini esir⁹¹⁴ alarak önce Sivas’a, daha sonra da Niksar’a götürüp hapsetmiştir.⁹¹⁵ Bu sırada Bizans İmparatoru Aleksios da⁹¹⁶ Bohemund’un kendisine teslim edilmesi karşılığında 260.000 Bizans altını vaat etmiştir. Dânişmendli emiri için oldukça makbul olan bu teklif, paradan hak iddia eden Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan’ın devreye girmesi ile sonuca ulaşılmamıştır.⁹¹⁷ Bu yüzden Dânişmend Gazi ile I. Kılıç Arslan’ın arası açılmıştır. Dânişmendli emiri de tercihini Kral Baudouin’in teklifinden yana kullanarak Bohemund’u 100.000 Bizans altını karşılığında serbest bırakmayı kabul etmiştir. Ayrıca Antakya’nın eski valisi Yağısyan’ın kızı da serbest bırakılacaktır.⁹¹⁸ Bu görüşmeler devam ederken Dânişmendliler Malatya’yı kuşattıklarında yardım isteyen Ermenilerin çağrılarını karşısında Kral Baudouin tarafsız kalmak istedi. Bohemund da yeni fethedilen Malatya’da

⁹⁰⁸ Abdülkerim Özaydın, “*Dânişmendliler*”, İlmî Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, ss.121-140.

⁹⁰⁹ Vardan Vardabet, **Cihan Tarihi**, trc. Hrnt D. Andreasyan, “Türk Fütuhâtı Tarihi”, **Tarih Semineri Dergisi**, İstanbul 1937, I / 2, s. 189.

⁹¹⁰ Salim Cöhcce, “*Dânişmendliler’in Haçlılarla Münasebetleri*”, **Niksar’ın Fethi ve Dânişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri**, (Niksar, 8 Haziran 1996), Tokat 1996, s. 18-21.

⁹¹¹ Thomas Asbridge, **Haçlı Seferleri**, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul 2014, s.53-81.

⁹¹² Abdülkerim Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)**, TTKY., Ankara 1990, s. 59-67.

⁹¹³ İbnü’l Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih Tercümesi**, çev. Abdülkerim Özaydın, c. X, İstanbul 1991, s. 281; Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekâinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136/1162)** çev. Hrnt D. Andreasyan, TTKY., Ankara 2000, s.282.

⁹¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Nadir Karakuş, “*Müslümanlara Esir Düşen Haçlı Soyulları*”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 45, 2018, s. 51-74.

⁹¹⁵ Runciman, c. I, s. 249; Muharrem Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, TTKY., Ankara 2003, s.35; Sevgi Parlak, “*Orta Karadeniz’in Savunmasında Stratejik Öneme Sahip Bir Kale: Niksar Kalesi*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Araştırma Merkezi, Sanat Tarihi Yıllığı XXV**, sayı: 25/2013, İstanbul 2016, ss. 105-148.

⁹¹⁶ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 322, 323-327; Akif Rençber, “*Kommenos Hanedanı Döneminde Bizans’ın Kilikya Politikası*”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, ss. 2112-2131.

⁹¹⁷ Runciman, c. II, s. 31’de Bohemund’un serbest bırakılmasında Niksar kalesinde onun gösterişli kişiliğinden etkilenen Niksar kalesindeki Dânişmendli kadınların da rol oynadığını iddia etmektedir.

⁹¹⁸ İbnü’l-Esir, c. IX, s. 56.

Dânişmendliler tarafından yaklaşık üç yıllık esaretin ardından 1103 ilkbaharında Haçlılara teslim etmiştir.⁹¹⁹ Kurtuluş parası Bohemund'un İtalya'daki yakınları ve Küçük Ermenistan lideri Kog Vasil tarafından temin edilmiştir.⁹²⁰ Serbest bırakıldığı senesinin yazında Bohemund ve Joscelin Halep arazisine yaptıkları bir yağma akınında Dânişmendlilere verilen kurtuluş parasını fazlasıyla çıkarmışlar ve aldıkları haraçlarla Müslümanları zor bir duruma düşürmüşlerdir.⁹²¹ Bunun ardından I. Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşması, Urfa Haçlı Kontluğu (1098)⁹²², Antakya Prinkepsliği (1098)⁹²³ ve nihayet Kudüs Krallığı'nın kurulması (15 Temmuz 1099)⁹²⁴ Avrupa'da heyecan uyandırmış ve Lombardlar, Fransızlar ve Almanların katıldığı yeni bir Haçlı seferi düzenleme yoluna gitmişlerdir.⁹²⁵ Lombardlar İstanbul'a geldiklerinde İtalya Normanları'nın lideri ve Antakya Prinkepsliği'nin kurucusu Bohemund'un Gümüştegin tarafından esir alındığını öğrenince onu esaretten kurtarmak üzere harekete geçtiler.⁹²⁶ İzmit yakınlarındaki Kivetot'tan hareket ederek Anadolu Selçuklularının hâkimiyetindeki Ankara'yı ele geçirdikten sonra Amasya ve Niksar'a gitmek üzere Çankırı istikametine yönelmişlerdir.⁹²⁷ Bunu öğrenen Gümüştegin, I. Kılıcarslan, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Harran Emîri Karaca'nın komutasındaki 20.000 kişilik Türk kuvvetleri Ağustos 1101'de Merzifon yakınlarında bunları bozguna uğratmışlardır.⁹²⁸

Gümüştegin Gazi ile Kılıç Arslan, bu zaferin hemen ardından ikinci bir Haçlı ordusunun Anadolu'ya geldiğini ve Konya istikametinde ilerlediğini haber almışlardır. Bütün Türk kuvvetleriyle beraber tepe ve ovalardan geçen yolları takip ederek bu orduyu Konya'ya varmadan yakalayıp ağır bir şekilde hezimete uğratacaklardı.⁹²⁹ Fakat Türk birliklerinden önce Haçlılar Konya'ya ulaşip şehri kuşatmışlar, fakat sonuç alamadan Ereğli'ye doğru yola koyulmuşlardı. Ancak susuzluktan perişan olan bu ordu da Konya'ya yakın bir yerde birleşik Türk kuvvetlerinin saldırısına uğramış ve sefalet içinde Antakya'ya ulaşabilmişlerdir. I. Kılıç Arslan, Gümüştegin Gazi, Karaca Bey ve diğer Türk beyleri aynı yıl Ereğli yakınında üçüncü bir Haçlı ordusunu daha bozguna uğratmışlardır.⁹³⁰

⁹¹⁹ Runciman, c. II, s. 32

⁹²⁰ Runciman, c. II, s. 32.

⁹²¹ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 56; Runciman, c. II, s. 32.

⁹²² Geniş bilgi için bkz: Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.

⁹²³ Işın Demirkent, "Haçlılar", **İA., TDV.**, c. XIV, İstanbul 1996, ss.525-545; İbnü'l-Esir, c. X s.227-247 vd.

⁹²⁴ Tuğba Tekin, "*MÖ.5000-MS.1967 Arası Dönemde Kudüs'ün El Değiştirmesi*", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 60, Mart-Nisan 2017, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, ISSN:1694-528X, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – Kırgızistan, ss.324-336.

⁹²⁵ George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Târîhi**, çev. Fikret Işıltan, TTKY., Ankara, 1981, s. 336; Özeydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 66-67; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, c. I. TTK. Basımevi, Ankara 1998, s.143.

⁹²⁶ Muharrem Kesik, "*Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi*", **Müjgân Üçer'e Armağan**, İstanbul 2011, ss. 364-388; Abdülkerim Özeydın, "*Dânişmend Gazi*", **İA., TDV.**, c.VIII, ss. 467-469.

⁹²⁷ Azîmî, **Azîmî Tarihi**, çev. Ali Sevim, TTKY., Ankara 2006, s. 38; İbnü'l Kalânîsî, **Şam Tarihine Zeyl, I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi**, çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015. s. 7; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, tash.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. IX, Beyrut 1407/1987, s. 29; Şihâbüddin b. Fazlullah el-Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2014, s. 234.

⁹²⁸ Özeydın, "Dânişmendliler", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s. 123.

⁹²⁹ Abdul Haluk Çay, **Tarih Türkler'den Önce Anadolu Haçlı Seferleri ve Anadolu'da Haçlı Devletleri**, Ankara 2009, s. 1-4.

⁹³⁰ Özeydın, "Dânişmendliler", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s. 123-124

Sivas şehrini fetheden Dânişmend Gazi, Anadolu'nun tamamını da fethederek bu coğrafyanın tümünü Dânişmend İli haline getirmeye gayret etmiştir.⁹³¹ Ancak Sivas'ın fethedilmesi, Anadolu'nun tamamıyla Türk hâkimiyetine geçmesinde önemli bir yer tutmuş ve İstanbul yönündeki Türk akınlarının geçiş merkezi olmuştur. Sivas şehri, Türkler tarafından hâkimiyet altına alındığında büyük ölçüde terkedilmiş, yıkılmış ve yakılmış bir vaziyette bulunmaktaydı.⁹³² Dânişmend Gazi'nin bu şehri yaşanabilir bir hale getirerek, içinde farklı etnik kültürlerden olan insanlara rahat bir hayat sunmuştur.⁹³³ Dânişmendliler'in Sivas'a geldikleri dönemde şehirde birçok farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı bir yer haline dönüştürmüştür. Nüfusun ekseriyetini oluşturan Müslüman Türkler' in yanı sıra Rum, Ermeni, Süryanî ve Pavlakî⁹³⁴ gibi Hristiyan halk ile çok az olan Yahudiler bir arada yaşama zevkini tatmışlardır. Hatta bu dönemde Sivas'ta bulunan Türkler ile Hristiyanlar arasındaki kaynaşma her alanda kendisini göstermiştir.⁹³⁵ Özellikle Dânişmend Ahmed Gazi'nin⁹³⁶ Sivas'ta ve hâkim olduğu bölgelerde farklı din mensuplarına gösterdiği hoşgörü, adaletli tutumu ve onlara tarım ve ticarete çeşitli iş sahaları oluşturması dikkate değerdir.⁹³⁷ Şehirde yaşayan Hristiyanların I. Haçlı Seferi'nde Türklerin yanında yer almaları da bu durumu destekler niteliktedir. Nitekim Dânişmend Gazi'nin vefatının ardından Hristiyan halk uzun müddet yas tutmuş ve arkasından ağlamıştır. Dânişmend Gazi, kısa bir zaman içerisinde Ankara, Sivas, Malatya ve Kayseri'yi ele geçirmiştir. Kuracağı başkentin sağlam zemine oturması gerektiği için, özellikle Orta Anadolu'yu ve Kapadokya'yı kontrol altına almıştır. Buna göre Sivas'ın ve Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin perçinlenmesi ile Sivas, Dânişmendogulları'nın merkezi olmuştur.⁹³⁸

⁹³¹ Muharrem Kesik, **Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fâthileri**, İstanbul 2017, s. 48-154; Hasan Geyikoğlu, “Sivas'ın Maruz Kaldığı Saldırı ve İşgaller (1232-1402)”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, TAED-61, Ocak 2018 Erzurum, ss. 243-268

⁹³² Mehibe Şahbaz, “İlk Türk Beyliklerinin Fetihleri, Sosyal Ve Kültürel Eserleri İle Anadolu'nun Türkleşmesindeki Rolü”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 12/26, ss. 153-170.

⁹³³ Muharrem Kesik, **Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fâthileri**, İstanbul 2017, s. 111.

⁹³⁴ Geniş bilgi için bkz: Sakin Özışık, “Pavlikan Kilisesi ve Eski Hristiyan Heresileriyle İlişkisi”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi** 2010, Cilt: XIV, Sayı: 2, ss. 505-533; **Pavlakî**: Anadolu'da özellikle Malatya ve Sivas arasındaki dağlarda göçebe olarak yaşayan ve hayvanlarının ürünü ile geçimlerini sağlayan, çoğu zaman Müslümanların yanında, Hristiyanlara karşı savaşan Pavlikanlar, X. yüzyılda Bizanslıların karşı şiddet ve katliam uygulamaları sonucu, diğer kavim ve aşiretlere karışarak erimiştir. *Türklerin ve İranlıların Pavlakî dedikleri Paulikianlar; Alevilerle neredeyse aynı ritüellere sahiptirler. Balkan Bektaşiliği ile zaten iç içe yaşamış birçok Pavlakî, önemli ozan, işevi (Isaperest) eserleri, Hz. Ali'ye adapte etmişlerdir. Bektaşî postnişlerindeki Bali, Balim, Elaziğ'in Palu ilçesi gibi isimlendirmelerin de Pavlakî kelimesinden türetildiği düşünülmektedir. Ayrıca Malatya'da bir aşiretin ismi; Balyan'dır. Bu kelimenin de aynı kökten türetildiği, iddia edilmektedir. Bizans döneminde, dinsizlik ve devlet düşmanlığı ile anılan Pavlakîler, Müslüman Arap orduları ile güçlerini birleştirip, Bizans'a karşı savaşmışlardır. Bizans bunun hesabını daha sonra acı bir şekilde Pavlakîlere ödetmiştir. Ancak maruz kaldıkları vahşet, onları ne Anadolu'da ne de Trakya'da tamamıyla silememiştir.* <https://odatv.com/nereden-cikti-bu-pavlakiler-0804091200.html> (11.09.2018)

⁹³⁵ Muhammet Kemaloğlu, “Türkiye Selçuklularında Gayr-ı Müslim Tebaa ile Kurulan Sosyal İlişkiler”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Yıl: 4 Sayı: 7, 2012-Güz, ss.168-188.

⁹³⁶ Dânişmend Gazi ve Dânişmendliler hakkında geniş bilgi için bkz: M. Halil Yınanç, “Dânişmendliler”, **İA**, c. III, s. 468-479; Münecimbaşı Ahmed bin Lütfullah, **Münecimbaşıya Göre: Anadolu Selçukileri**, çev. Hasan Fehmi Turgal, Türkiye Yayınları, İstanbul 1935, s. 224; Osman Turan, *Münecimbaşı'nın ve Kadı Ahmed'in rivayetlerini farklı bir yaklaşımla değerlendirmiş ve başka kaynaklardaki bilgilerden de yararlanarak Dânişmend Gazi'nin Anadolu'ya 1080'lerde geldiğini öne sürmüştür.* Turan, **Türkiye**, s. 115-116.

⁹³⁷ Süryani Mihail Vekâyinamesi, c. II, s. 103.

⁹³⁸ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vak'âyi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyfi (1136-1162)**, (Çev. Hrant D. Andreasyan; Notlar: Edouard Dulaurer-Mükrimin Halil Yınanç), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 225; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul 1994, s. 87-104.

Dânişmend Gazi'nin vefatından sonra iktidara gelen oğlu Emir Gazi döneminde ise Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan geniş ve önemli bir coğrafyaya sahip olmuşlardır. Daha da ilerleyerek Karadeniz sahillerini kontrol altına almıştır. Bu sayede Dânişmendliler siyasi olarak büyük oranda rahatlamış, sosyal ve kültürel gelişmelerde de artış göstermiştir. Bu gelişmenin ardından Sivas'ta önemli imar faaliyetleri başlamış ve çağın kültür ve ticaret merkezlerinden birisi konumuna ulaşmıştır. Dânişmend Gazi'nin ele geçirmiş olduğu bölge itibarıyla, güney bölgeleri nüfus itibarıyla Bizans İmparatorluğu idaresi altındaydı. Burada yaşayan halkın büyük kısmı Bizans'ın mezhebinden farklı olarak, Monofizist görüşü benimsemişlerdir. Bu görüşü benimseyenler Süryani ve Pavlaki toplumlarından meydana gelmekteydi. 939 Meydana gelen bu topluluklar içerisinde Ermeni ve Süryani halkı, Bizans'ın mezhep taassubu baskısı yüzünden uzun zaman Anadolu'daki Bizans'a ve sonra da İran'daki Samanilere karşı direnmişlerdir.⁹⁴⁰

Sivas şehrinde yaşayan Monofizist gayrimüslim insanların, Arapların buraya gelmesiyle, ardından XI. yüzyılın ortalarına doğru Türklerin bölgeye gelişiyle birlikte kendilerine daha rahat bir dinî ortam buldular.⁹⁴¹ Bunlar arasında okuma yazma oranının oldukça yüksek olduğu bu toplumların aristokrat ve elit çevreleri, Doğudan gelen bu Türk gruplarıyla ve dolayısıyla da Dânişmendliler'le yakından ilgilenmişlerdir.⁹⁴² Bu ilginin sonucunda onların siyasî, dinî ve etnik durumları hakkında bize aydınlatıcı birçok bilgi vermişlerdir. Bu bakımdan, Dânişmendliler'in ve bilhassa kurucuları olan Melik Dânişmend Ahmed Gazi'nin etnik menşei, nereden geldiği konusunda Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarında önemli bilgiler bulunmaktadır.⁹⁴³

DANIŞMEND GAZİ

Dânişmendliler'in Anadolu Türk Tarihi'nin en karanlık dönemi olarak belirtilen XI. ve XII. yüzyıllarda yaşamış olmaları nedeniyle, kaynaklarda onlarla ilgili olarak fazla bilgi bulunmamakta veya mevcut bilgilerin çoğu ihtilafli rivayetlerden oluşmaktadır.⁹⁴⁴ Bu ihtilafli konulardan birisi de Dânişmend Gazi'nin Anadolu'ya nereden, ne zaman ve nasıl geldiği meselesidir.⁹⁴⁵ Devletin kurucusu olan Dânişmend Gazi'nin bundan sonraki hayatını ve dolayısıyla Dânişmendli tarihini aydınlatılabilmek için bu konunun ortaya konulması gerekmektedir.⁹⁴⁶ Bu konuda bazı kaynaklarda birtakım bilgilere rastlansa da bunlar birbirleriyle çelişkili gözükmektedir.⁹⁴⁷ Dânişmend Gazi'nin şahsiyeti hakkında da bilgiler kaynaklarımızda oldukça sınırlı olup, farklılıklar arz etmektedir. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri Dânişmendnâme'deki şekilleriyle karşılaştırarak Dânişmend Gazi'nin tarihî hayatı

⁹³⁹ Mehibe Şahbaz, “Anadolu'nun Fethi Sürecinde Anadolu'da Nüfus Hareketliliği ve Türkmen Aşiretleri”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 52, Eylül 2017, ss. 417-429

⁹⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Sivas Şehri**, İstanbul 1328, s. 18; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul 1994, s. 97

⁹⁴¹ M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, **Bellekten**, VII/27, Ankara 1943, s. 379.

⁹⁴² İbn Bibi, **el-Evamirü 'l-'Ala'iyye**, haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 11.

⁹⁴³ Mehmet Tezcan, “Dânişmend Ahmed Gazi'nin Menşei Hakkındaki İki Yer Adı (Persarmenia ve Tētalk) Hakkında”, **Dânişmendliler Sempozyumu** (12-13 Kasım 2015), ss.133-147.

⁹⁴⁴ Rabia Uçkun, Melik “Dânişmend Gazi'nin Tarihi ve Efsanevi Şahsiyeti Üzerine” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı II, İzmir 1997, ss. 257-266.

⁹⁴⁵ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 118

⁹⁴⁶ M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, **Bellekten**, VII/27, Ankara 1943, s. 379; İbn Bibi, **el-Evdmirü 'l-'Ala'iyye**, haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 11.

⁹⁴⁷ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, çev. Yıldız Moran, İstanbul 19842, s. 96.

hakkında bazı ipuçları yakalamak mümkündür.⁹⁴⁸ Aksarayî tarihinde, Alp Arslan'ın Rum diyarına (Anadolu'ya) hücum ettiği ve Rum ordusunu bozguna uğrattığı sıralarda Melik Dânişmend' in de Niksar, Tokat, Sivas, Elbistan çevrelerini de hâkimiyeti altına aldığını ifade etmektedir.⁹⁴⁹

Süryani Mihael 1085 yılında Tânuşman adlı bir emir Kapadokya'yı istila ettiğini söyler. Ayrıca Sivas, Kayseri ve Kuzey bölgeler üzerinde de hüküm sürdüğünü anlatır. Böylece Dânişmend hanedanı devleti başladı diyerek Dânişmendliler'in 1085 yılında Anadolu'ya geldiği ve belirtilen tarihte bir devlet kurduğu fikrine kesinlik kazandırmış olur.⁹⁵⁰ Buna ilave olarak İbn Hamdûn da Süleymanşah'ın H. 477/M.1085 yılında Antakya'yı fethettiği sırada, dayısının da Malatya'yı aldığını bildirmektedir.⁹⁵¹ Bu bilgiler ışığında Süleyman bin Kutalmış'ın dayısının Dânişmend Gazi olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵² İbn Şeddâd'ın eserinde Süleyman b. Kutalmış'ın dayısı Dânişmend Gümüştæg'in ifadesinin bulunduğunu tarihi kaynaklardan öğrenilmektedir.⁹⁵³ Böylece Dânişmend Gazi'nin Arap kaynaklarına göre adı geçen Kutalmış'ın dayısı olduğunu bildirmektedir.⁹⁵⁴

Dânişmendli devletinin kurucusu kaynaklarda umumiyetle Dânişmend oğlu (İbnü'l-Dânişmend) adı ile geçer. Osman Turan, Azimî'nin sadece al-Dânişmend adı ile yazdığını ve İbn al-Dânişmend şeklinde de onun oğlu Melik Gazi'yi kastettiğini veya açıkça bunu belli ettiğini söylemektedir.⁹⁵⁵ Bununla beraber torunu, yani Melik Muhammed ve hatta Yağıbasan'ın oğlu da İbn al-Dânişmend adıyla gösterilmektedir. Dânişmend'in "al" harfi tarifi ile yazılması bir isim olarak değil bir unvan veya sıfat olduğunu göstermektedir.⁹⁵⁶ Ermeni, Süryani, Bizans ve Lâtin kaynakları Dânişmend'e "Dânisman" ve Süryânî Mihail ise Tanuşman adını vermektedirler.⁹⁵⁷

Bu bakımdan, Dânişmendliler'in ve bilhassa kurucuları olan Melik Dânişmend Ahmed Gazi'nin etnik menşei, nereden geldiği konusunda Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarında önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden biri, Ermeni kaynaklarında geçen Tetal ve Tetalatsi, Süryani kaynaklarında Horasan, diğeri de Bizans kroniklerinde geçen "Parskahayk" ve "Persarmenia" tabirleridir. Dânişmendliler'in menşei konusuyla ilgili olarak kaynaklarda zikredilen bu tabirler elbette gerçekle bir alakası bulunmamaktadır. Bunun Dânişmendliler'in menşei münasebetiyle Ermeni kaynaklarında geçmesi ise Dânişmendliler'in belki de Buhara

⁹⁴⁸ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 118-122.

⁹⁴⁹ Aksarayî, **Musâmeretü'l-Ahbar**, çev: M. Öztürk, Ankara 2000, s.13

⁹⁵⁰ Süryani Mihail Vekâyinamesi, c. II, s. 103.

⁹⁵¹ Mehmet Ali Hacıgökmen, "*Selçuklu-Dânişmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı'na Adını Veren Raziye Devlet Hatun*", **Vakıflar Dergisi** 44 - Aralık 2015, ss. 37-47.

⁹⁵² Abdulkerim Özaydın, "*Dânişmend Gazi*", **İA.,TDV.**, c. VIII, İstanbul 1993, ss. 467-469; İbn Hamdûn, **Tevârihü's-sinîn**, Topkapı Ktp. 111. Ahmed, nr. 1981, vr. 1568;Mükrimin Halil Yınanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul 1944, s. 101; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1993, s. 113.

⁹⁵³ İbn Şeddâd, **el-A 'laku'l hatıra**, **Bulletin. D'Etudes Orientales**, XXXII-XXXIII, Damas 1982 s. 361.

⁹⁵⁴ Süryani Mihail Vekâyinamesi, c. II, s. 103.

⁹⁵⁵ Azimî, **Azimî Tarihi, (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H.430-538)**, Metin Çeviri Notları ve Açıklamalar; Ali Sevim, TTK., Ankara 1988, s. 49,52.

⁹⁵⁶ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 118-122.

⁹⁵⁷ Süryani Mihail Vekâyinamesi, c. II, s. 103.

ve Horasan bölgelerinden Anadolu'ya gelen âlim bir aileye mensup olduklarını göstermektedir.⁹⁵⁸

Mikail Bayram, Dânişmend Gazi'nin mezhebi ve dini görüşleriyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır. “Selçuklu ailesinin tanınmış üyelerinden olan Anadolu Selçukluları hanedanının ataları olan Kutalmış'ın da Mu'tezile mezhebine mensup olduğu tahmin edilmektedir.⁹⁵⁹ Ayrıca İbnü'l Esîr'in Kutalmışoğlu hakkında verdiği şu bilgiler bunu doğrular niteliktedir: “Şaşılacak şeydir ki, Kutalmış Türk olmasına rağmen astronomi ilmini çok iyi biliyordu. Bundan başka felsefe geleneği ile ilgili bilimleri de biliyordu. Kendisinden sonra oğulları ve ahfadı da felsefe geleneğinden gelen ilimleri öğrenmeye devam ettiler ve bu alanda isim yapmış olan bilim adamlarını himayelerine aldılar. Bu durum onların dinî inançlarında pürüz meydana getirdi.”⁹⁶⁰ ifadesine yer vermektedir. Burada görüldüğü üzere bu bilgileri veren Eş'arî mezhebinden olan İbnü'l-Esîr, Kutalmış'ın astronomi ve felsefe bilmesini tuhaf karşılamaktadır. Bu tuhaflığı felsefî bilgilerin onun dinî inamışında yer tutmasını da hoş görmemektedir. Bu durum Kutalmış'ın Mu'tezile mezhebine mensup olduğunu göstermektedir. Zaten felsefe geleneği bilimleri (ulûmu'l-kavm), Mutezile ekolünün meydana getirdiği, Yunan felsefesine dayanan düşünce akımının adı olarak bilinmektedir. Öyleyse Kutalmış'ın bu felsefî geleneğe mensup bir kişi olduğu söylenebilir demektir. İbnü'l-Esîr, Kutalmış'ın oğulları ve torunları olan Türkiye Selçukluları sultanlarının da bu geleneği devam ettirdiklerini de vurgulamaktadır.⁹⁶¹

Selçuklu hanedan üyeleri arasında görülen bu dinî eğilimin hanedan üyelerine hocalık yapan Harezmlî Türkmen Dânişmend Ali Taylu'dan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu düşünce etrafında Dânişmend Ali Taylu Harezmlî'deki dinî çevrede yetişmiş ve çok erken tarihlerde Selçuklu ailesine yakın olma fırsatı bulmuş ve hanedan üyelerine muallim ve danışmanlık yapmıştır. Bu bilge kişi Selçuklu hanedanına kız vererek ve kız alarak onlarla akrabalık da tesis etmiştir. Süryani tarihçi Ebu'l-Ferec, Dânişmend oğlu Melik Ahmed Gazi'den bahsederken onu Kutalmışoğlu Süleyman-Şah'ın dayısı olarak tanıtmayı, bu akrabalık ilişkilerinden olduğunu ifade etmektedir.⁹⁶² Bu ifadenin sonucunda onun Selçuklu ailesinin saygı duyduğu bir kişi olmuştur. Bu kişinin hakkında Beyhâki'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Buhara'ya yerleşen bu Türkmen Dânişmend burada öğretmen olarak ve güzel sözlü bir diplomat olarak Selçuklular'ın hizmetinde bulunmuştur.⁹⁶³ Ayrıca Zeki Velîdi Togan ve Beyhâki'nin verdiği bilgilere dayanarak bu Buharalı Dânişmend'in Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda büyük hizmetlerde bulunduğunu ve devletin kuruluşunda pay sahibi olduğunu yazmaktadır. Onun oğlu olan Dânişmend oğulları Devleti'nin kurucusu Gümüştegin

⁹⁵⁸ Mehmet Tezcan, “Dânişmend Ahmed Gazi'nin Menşei Hakkındaki İki Yer Adı (Persarmenia ve Têtalk) Hakkında”, *Dânişmendliler Sempozyumu* (12-13 Kasım 2015) ss.13-147; Geniş bilgi için bkz: İsmail Hakkı Danişmend, *Türk Kahramanlarına Ermenilik İsnadı Münasebetiyle Tarih Kurumuna Açık Mektup*, İstanbul 1945.

⁹⁵⁹ Mikail Bayram, “Danişmend oğulları Devleti'nin Dini Siyaset” *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler*, ss. 21-29

⁹⁶⁰ İbnü'l Esir, Muhammed b. Muhammed Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. I-X, (Tahkîk. Ebu'l-fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1415/1995; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özaydın, c. X, İstanbul 1991, s. 247-248.

⁹⁶¹ İbn Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. X, s. 37; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Mektebetü'l-Ma'ârif, Beyrut tr; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, terc. Mehmet Keskin, I-XIV, İstanbul 1995.

⁹⁶² Gregory Abû'l-Ferac (Bar Hebraeus), Ebû'l-Farac Tarihi, trc. Ömer Rıza Doğrul, TTKB., c. I, Ankara 1999, s. 331-332; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 115; Z. Velîdi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 197.

⁹⁶³ Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, neşr. Ali Ekber Feyyaz, c. II, Tahran 1371, s. 641.

Ahmed Gazi'ye Alp Arslan tarafından Meliklik unvanı verilmesi babasının bu konumu ile ilgili olmalıdır.⁹⁶⁴

Anadolu'da, XII. yüzyıldan beri halkın ağzında dolaşan, hatta halk arasında ve sultanların saraylarında kopuz eşliğinde söylenegelen ve çeşitli nüshaları bulunan Dânişmendname'de anlatılan olayları şöyle özetleyebiliriz: “Dânişmend Gazi, 970'te Bağdat Abbasi Halifesinden izin alarak, maiyetinde bulunan Tursan, Çavuldur, Çaka, Kara-Doğan, Hasan, Süleyman bin Numan, Eyyüb bin Yunus ve Kara-Tigin gibi gaza arkadaşlarının ve Malatya mücahitlerin reisi olarak gazaya çıkmış ve uzun süreden beri yıkılmış bir halde bulunan Sivas'ı onararak içine yerleşmiştir.

Dânişmend Gazi, daha sonra mücahitlerden bir kısmını Tursan ile İstanbul'a doğru göndermiştir. Bunlar Alemdağı bölgesine kadar gelmişler ve orada şehit olmuşlardır. Kara-Tigin, Çavuldur, Çaka Beyler de Karaman yöresine akınlara çıkmışlardır. Artuhı isminde birisini Müslüman ederek, onunla candan bir arkadaşlık kuran Dânişmend Gazi ise, birçok savaşlardan sonra Sivas'tan gelen ordu ile birleşip Tokat'ı almıştır. Bu başarılar, Bağdat Abbasi Halifesi'ne bildirilir. Kendilerine Halife tarafından hil'atler gönderilir ve Dânişmend Gazi'ye emirlik menşuru verilir. Dânişmend Gazi, ardı ardına Kömenek ile Turhal'ı alarak Frenk, Gürcü, Rum ve Ermenilerin büyük ordularını yenilgiye uğratar. Amasya ve Çorum'u ele geçirir. Artuhı ile Kara-Tigin ise Menkuriye ve Mamuriye'yi ele geçirirler. Emir Osman da Kastamonu'yu almak için harekete geçer. Dânişmend Gazi, kendisine karşı gelen halkı itaat altına almak üzere Niksar'a geri döner ve orayı alarak Niksar'ın ahalisini Müslüman yapar. Daha sonra Canik ülkesine sefere çıkar. Har-Kümbet Kalesi'ni kuşatır. Bu sıralarda Ahlat Beyi ve Ermeni kralı ile Rum ve Gürcü beyleri birleşerek Artuhı'yı yenerler ve Niksar önüne gelirler. Niksar halkı dinden çıkarak Müslümanları öldürürler. Hristiyanlar, böylece her yerde başarılı duruma geçerler. Bu durum üzerine Har-Kümbet'ten dönen Dânişmend Gazi, Niksar'ı tekrar ele geçirir.

Emir Dânişmend Gazi, emirleri öldüğü, askerleri de çok azaldığı halde tekrar Canik üzerine çıkar. Ancak yolda pusuya düşürülerek çok ağır bir şekilde yaralanır. Niksar'a dönerek orada ölür ve öldüğü yere defnedilir. Dânişmend Gazinin ölümü üzerine Hristiyanlar her tarafta başarılı olurlar. Amasya, Tokat ve Niksar tekrar düşmanların eline geçer. Dânişmend Gazi'nin oğlu Emir Gazi, beraberindekilerle Malatya yöresine çekilir. Malatyalılar, onu yanlarına alarak Bağdat Abbasi Halifesi'nin yanına giderler. Halifeye durumu anlatırlar. Bunun üzerine halife, Sultan Tuğrul Beyi Anadolu'yu almaya çağırır. Tuğrul Bey, amcasının torunu olan Süleyman Şah'ı, Anadolu'nun fethiyle görevlendirir. Bağdat Abbasi Halifesi, Süleyman Şah'ın kız kardeşi ile Emir Gazi'yi evlendirir. Bu sıralarda, Malatya'nın Rumların eline geçtiği ve yıkıldığı haberi gelir. Bunun üzerine Süleyman Şah, beraberinde seraskeri Emir Gazi olduğu halde Anadolu'ya yürüyerek, Üsküdar'a kadar bütün Anadolu'yu ele geçirir.”⁹⁶⁵Hikâye bu şekilde sona ermektedir.

⁹⁶⁴Şerefeddin Yaltkaya, “*Selçukiler Devrinde Mezahib*”, **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul 1925,S. I, s.102-105; Geniş bilgi için bkz: Muharrem Kesik, “*Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi (ö. 1104)*” T. Şener, & M. A. Erdoğan içinde, **Müjgân Üçer'e Armağan** İstanbul 2011, ss. 364-388.

⁹⁶⁵ Geniş bilgi için bkz: Necati Demir, **Dânişmend Gazi Destanı**, Niksar Belediyesi Yayınları, Ankara2005;Geniş bilgi için bkz: Ahmet Yaşar Ocak, “*Dânişmendname*”, **İA., TDV.**, c. VIII, İstanbul 1993, ss. 478-480; Hüseyin Karakaya, **Dânişmend Gazi ve Müseyyeb Gazi Destanları'nda Mitoloji ve Gerçeklik**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Halkbilimi Bilim Dalı, Denizli 2014.

Dânişmendliler, Anadolu'daki Türk kültürünün oluşmasında da yapıcı roller üstlenmişlerdir. Türklerin kadim rüya motiflerini Dânişmendname aracılığı ile Müslümanların Anadolu kültürüne de katkılar sağlamıştır.⁹⁶⁶ Anadolu' da yeni bir kültürel kimlik meydana getirilmiştir. Dânişmendliler'in önderliğinde meydana getirilen bu yeni kültürel kimlik, siyasal açıdan ve Türk'ün inancı açısından İslam olarak nitelenmelidir. Bu niteleme Anadolu'nun günümüze kadar süren siyasal ve dini serüveninin temel taşları olarak Dânişmendliler'in siyasal pratiğinden meydana gelmesidir.⁹⁶⁷ Hatta Anadolu'da yayınlanan ilk eser bile Dânişmendliler'in Kayseri Şehir muhafızı olan Kayserili ibnü'l-Kemal diye bilinen İlyas b. Ahmed tarafından Farsça kaleme alınan Keşfu'l-akabe isimli astronomi ve felsefe kitabıdır.⁹⁶⁸ Sivas şehri, Selçuklu Türkiye'sinin büyük medeniyet ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Sivas Şehri, zamanın bütün tahriplerine, yangınlarına ve her türlü ihmellere rağmen bu güne kadar varlığını korumuştur

SİVAS ŞEHİRİ'NİN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI

Sivas şehri, Dânişmendliler'in merkezi olan ve Selçuklu sultanlarına, Konya'dan sonra Kayseri gibi, ikinci bir başkentlik vazifesini görmüştür. Şehir, ticarî ve iktisadî yönünden coğrafi büyüklüğünden dolayı, bütün Türkiye şehirlerine üstün bir durumda olduğunu söylersek mübalağa etmiş olmayız.⁹⁶⁹ Ayrıca Sivas şehri, Orta Çağ Türkiye'sinin sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyetleri bakımından da önemli rol oynamıştır. Bununla beraber, ticarî ve kültürel ehemmiyeti Türkiye hudutlarını aşan Selçuklular, Dânişmendliler ve Sivas şehri hakkında, Türk kaynaklarından başka Arap, Fars, Bizans, Lâtin ve Ermeni kaynaklarında dikkate değer birçok bilgi ve malumata rastlanılmaktadır.⁹⁷⁰

Selçuklu Türkiye'sinde, medenî ve iktisadî inkişafı birlikte, şehir hayatının büyük bir süratle ilerlemesi Dânişmendliler zamanında başlamaktadır. Tarihi kaynakların ifadelerinden anlaşıldığına göre en belirgin bir delili de o dönem Selçuklu Türkiye'si şehirlerinde ve Sivas'ta rastladığımız en büyük mimari eserlerin XII. veya XIII. asra ait olmasıdır. Bundan dolayı Konya Selçuklu Sultanlarının eline geçinceye kadar, bir asır süren Dânişmendliler idaresinde, Sivas şehrinin iptidai bir şekilde kurulmasından başka bir imar ve gelişme faaliyeti göze çarpmamaktadır.⁹⁷¹ Bununla beraber Dânişmendliler'in başkenti ve Anadolu'nun kilit noktası olması, dolayısıyla şehirde bazı sosyal ve kültürel faaliyetlerin vuku bulduğunu gösteren eserler ortaya konmuştur. Bu eserlerin en önemlilerinden biri olan Ulu Cami, eskiliği ve mimarî yapısı münasebetiyle, Dânişmendliler'in eseri olduğu kanaatindeyiz. Genellikle ilk kurulan Türk-İslâm şehirlerinde önce ortada bir Ulu Cami ve meydanla birlikte onun etrafında

⁹⁶⁶ Mehmet Surur Çelepi, "Dânişmend-Name'de Rüyaların işlevleri", *Turkish Studies*, Sayı I, Cilt:5, 2010, ss. 263-280

⁹⁶⁷ Mikail Bayram, "*Anadolu Selçuklular Zamanında Bilimsel Zihniyet ve Bilimin işe (Üretime) Dönüştürülmesi Anlayışı ve Uygulaması*", *Ahilik Kültürü Haftası 1995 Yılı İstanbul Paneli Bildirileri*, İstanbul 1996, s. 14-15.

⁹⁶⁸ Mikail Bayram, "*Dânişmend Oğulları'nın Dini ve Milli Siyaseti*", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 18, 2005, ss. 131-147; Mikail Bayram, "*Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikri ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları*", *TDA*, s. 80-81; Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2007

⁹⁶⁹ Aksarayî, *Musâmeretü'l-Ahbar*, çev: Mursel Öztürk, Ankara 2000, s.13.

⁹⁷⁰ Turan, "*Selçuklular Zamanında Sivas Şehri*", s. 448.

⁹⁷¹ Mehmet Ersan, "*Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları*", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXV, S. 1, İzmir 2010, ss. 147-154.

binaların inşa edildiğine dair İslâm şehirciliğinin özelliği göz önüne getirilirse bunun pek tabii olacağı anlaşılacaktır.⁹⁷²

Şehrin dışarıyla olan ilgisi ise batıda Kayseri, doğuda Palas, Tokmak, kuzeyde Cancun ve Yıldız tarafında Selpur kapılarıyla sağlanmıştır. Çayırağzı denilen bölgeden doğuya doğru dik bir hat çizilmek suretiyle Mısmıl Irmak ile Murdar Irmak'ın birleştiği yer olan, bugünkü Kepçeli mevkiine kadar şehir gelişmiştir. Burada bulunan kapıya Palas kapısı denilmiştir. Kepçeli'den kuzeye doğru gidildiğinde Tokmak Kapısı, kuzey ve kuzey batı yönünde ise Ali Baba mahallesi yer almıştır. Cancun kapısı, Kabak yazısından batıya doğru gidildiğinde Salpur kapısı, güney ve güneybatısında ise Çayırağzı mevki bulunmaktadır. Kayseri kapısı ile şehrin o dönemdeki sınırları çizilmiştir.⁹⁷³

Sivas şehrinin kuruluşundan beri var olan kalenin yakın çevresine yapılan Şifahıye Medresesi, Ulucami'den sonra şehrin ikinci merkezini oluşturmuş ve şehir bu yöne doğru kaymaya başlamıştır.⁹⁷⁴ Selçuklular adına Anadolu'nun önemli bir kesiminde fetih faaliyetlerini yürütmüş olan Dânişmendliler 1086'dan sonra kendi adlarına hareket etmişler ve yeni eserler inşa etmeye başlamışlardır. Bu eserlerin inşası hemen olmamıştır. Ancak elli yıl sonra yeni medreseler, camiler ve mescitler yapmışlardır. Hâkimiyet kurdukları bu topraklarda bıraktıkları eserler arasında Kayseri, Niksar ve Sivas gibi yeni fethedilen şehirlerin Ulucamileri ilk sırayı almaktadır.⁹⁷⁵ Bunların yanı sıra Tokat'taki Garipler Camii ve Niksar'daki Cin Camii gibi daha küçük ölçekte birtakım eserlerde inşa etmişlerdir.⁹⁷⁶ Öte yandan Kayseri Kölük Cami-Medresesi ile Tokat ve Niksar'daki Yağıbasan medreseleri, Orta Anadolu'da Dânişmendliler'in tesis ettiği en erken tarihli eğitim yapıları arasında zikredilebilir.⁹⁷⁷ Ayrıca günümüzde ancak bir kısmının ayakta olan kümbetlerle, hepsinin ortadan kalkmış bulunan han, hankah, ribât ve saray gibi yapılar da Dânişmendliler'in imar ve inşa faaliyetlerinin eserleri olarak adlandırılmaktadır.⁹⁷⁸ Dânişmendli camileri arasında, Tokat'ın Pazarcık mahallesinde bulunan Garipler Camii günümüze gelebilmiş en eski tarihli Dânişmendli yapısı olarak bilinmektedir. Kitabesi olmayan bu caminin, Dânişmendli hanedanının ilk hükümdarı Dânişmend Gazi tarafından yaptırılmış olduğu arşiv vesikaları kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca Anadolu'da en erken tarihli hünkâr mahfiline sahip olan Garipler Camii, ufak boyutlu ve gösterişsiz bir yapı olmasına rağmen, merkezî kubbeli ilginç tasarımı ile zamanın yapı tekniklerini düşünecek olursak çok ileri bir düzeyde olduğunu yansıtmaktadır.⁹⁷⁹ Dânişmendli devletinin Anadolu'yu eserlerle donatırken Kayseri'de Ulu Cami, Niksar'da Ulu Cami, Kayseri'de Güllük Cami ve Medresesi, Amasya'da Halifet Gazi

⁹⁷² Tuncer Baykara, “Eski Şehir Tarihlerinin Işığında Günümüz Kent Yazımı Tarihi”, **Kent Tarihçileri Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 1994, s. 125;Hakkı Acun, “Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerin Listesi ve Turistik Değerleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:20, Ankara 1988, s.183-220.

⁹⁷³ Demirel, s.11-12; Akbulut, “Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası”, Cilt: 35, Sayı: 2, s. 214.

⁹⁷⁴İbn Batuta, **İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, haz: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1993. s. 4-5.

⁹⁷⁵ Fatih Semerci, “Anadolu Selçuklu Medreselerinin Cephesel ve Mekânsal Kalite Analizi Sivas Kenti Örneği”, **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)**, cilt: 2/ sayı: 3, Aralık 2017, ss. 295-328; Selma Şimşek-Hülya Kaynar, “ Sivas'taki Tarihi Eserlerde Mermer Kullanımı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E** Kasım 2011-08, ss. 1-15.

⁹⁷⁶ Selçuk Mülayim, “Garipler Camii”, **İA.,TDV.**, c. XIII, İstanbul 1996, ss.381-382; M. Baha Tanman, “Dânişmendliler Mimari”, **İA., TDV.**, c. VIII, İstanbul 1992, ss. 474-475.

⁹⁷⁷ Mustafa Güler, İlknur Aktuğ Kolay, “12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri”, **İTÜD., mimarlık, planlama, tasarım** Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1, Eylül 2006, ss. 83-90.

⁹⁷⁸ Oktay Aslanapa, “Selçuklu, Artuklu, Danişmenli, Saltuklu, Mengüceklü ve Anadolu Selçuklu Camileri”,**Türk Dünyası El Kitabı** II cilt, Dil-Kültür-San'at, Ankara 1992, ss. 335-350.

⁹⁷⁹ Tanman, “Dânişmendliler Mimari”, c. VIII, ss. 474-477.

Türbesi ve Medresesi,980 Niksar'da Melik Gazi türbesi ve Tokat'ta Yağlıbasan Medresesi (Çukur Medrese) bunlardan bazılarıdır.981 Ayrıca Sivas şehrinde Ulu Cami, iç kale içinde yer alan Çifte Minareli Medresesi ve Gök Medresesi982, daha sonra yapılan Divriği Ulu Camii ve Şifahanesi başta olmak üzere eşsiz mimari değerlere sahiptir.983 Bu şehrin güzelliği ve eserlerle donatılması Matrakçı Nasûh'un minyatürlerinde de betimlemesinde yer almıştır.984

Bu eserlerin yansısı Sivas'ın, XI. yüzyıldan XIII. Yüzyıl sonuna kadar sosyal ve ekonomik yapısındaki gelişme, nüfus yapısını da olumlu yönde etkilemiştir.985 Anadolu'ya yönelik gerçekleşen göçler, ticaret yolları üzerinde bulunan Sivas'ın nüfusunda da önemli artışlar göstermiştir. Şehrin XII. yüzyılda 20-25 000 arasında değişen nüfus, dışarıdan gelen göçlerle XIII. yüzyılda 40 000'e kadar ulaşmıştır.986 Selçuklular döneminde Sivas stratejik bir bölge olarak görüldüğünden askeri açıdan da desteklenmiş ve şehir gelişmiştir.987

Sivas şehrinin gelişmesi, çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların ilki şehirde kurulan mahallelerin gelişi güzel bir şekilde tasarlanması, binaların çarpık yapılaşmayla sokakların dar ve eğri, çoğunlukla çıkmaz sokak niteliğinde olmasıdır. Aynı zamanda güvenlik nedeniyle ortaya çıkan bu görüntü, Türk-İslam sentezini yaşayan birçok Anadolu kentlerinde de aynı yerleşme şekilleri görülmüştür.988 Kış aylarında yoğun kar yağması, kuzeyden esen rüzgârlara açık olması şehri bu şekilde yerleşmeye götürmüştü olabilir. İlkbahar ayında görülen kırkikindi yağışları, altyapının olmayışı şehirdeki tozdan yolların çamur deryası haline gelmesi ve Kızılırmak'ta meydana gelen su taşkınlıkları diğer önemli sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.989

Dânişmendliler, hüküm sürdükleri Amasya, Tokat, Niksar, Sivas ve Kayseri dolaylarında birçok mimari eser meydana getirmişlerdir. Söz konusu eserler gerek malzeme ve teknik, gerekse tasarım ve süsleme açısından sade ve iddiasız yapılarıdır. Ancak bu eserler,

⁹⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Kitabeler I**, İstanbul 1345/1927, s. 95.

⁹⁸¹ Mustafa Kemal Şahin, “Anadolu’da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research** Cilt: 6 Sayı: 25 Volume: 6 Issue: 25 -Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı. ss. 473-503.

⁹⁸² Alper İlki-Mustafa Cömert-Cem Demir, “Sivas Gökmedrese: Yapı Mühendisliği Ön Değerlendirmeleri”, **5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu**, ss. 565-575;Orhan Cezmi Tuncer, “Sahip Ata (Gök) Medrese İle İlgili Çalışmalar”, file:/// C:/Users/user/Desktop/danışmendliler/Sahip%20Ata%20(Gök)%20Medrese%20İle%20İlgili%20Çalışmalar%20.pdf (3.11.2018) ss.123-140.

⁹⁸³ Nermin Şaman Doğan, “Ortaçağ’da Anadolu’nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri-Darişşifalarından Örnekler”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi** (H. U. Journal of Education) 2013, 28(2), ss. 429-443.

⁹⁸⁴ Matrakçı Nasûh, Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1963; N. Burhan Bilget, “Sivas’taki Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Eserleri”,**Cumhuriyetin80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003-Sivas, Bildirileri**, Sivas, 2003, s.641-657; Davut Erkan, **Matrakçı Nasûh’un Süleymân-Nâmesi (1520-1537)**,İstanbul 2005, s. 43 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁹⁸⁵ Salim Koca, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Berikan, Ankara, trs., s. 14.

⁹⁸⁶ C. O. Tuncer, **Sivas Gökmedrese**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008, s.8; Fatih Semerci, “Anadolu Selçuklu Medreselerinin Cephesel ve Mekânsal Analizi:Sivas Kenti Örneği”, **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)**, cilt, 2/sayı:3, Aralık 2017, ss. 295-328.

⁹⁸⁷ Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, c. I, İstanbul 1979, s. 13; Adem Esen, “Sivas Hakkında Genel Ekonomik Bilgiler Sivas Ekonomisi”, Sivas, 1999, s. 6-21.

⁹⁸⁸ Koray Özcan, “Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i”, **Bilgi**, sayı 38: 2006, ss. 161-184; İhsan Gökçen Ergunoğlu, “Anadolu’da Bulunan Binaların Mimari Kompozisyonun Oluşumuna ve Şehir Planlarında Yerleştirilmesine Selçuk Mimarisinin Etkisi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 25, Mart 2016, ss. 239-246.

⁹⁸⁹ Akbulut, “Sivas Şehri’nin Tarihi Coğrafyası”, Cilt: 35, Sayı: 2, s. 212-213.

Anadolu'da aynı dönemde diğer beylikler tarafından inşa ettirilen yapılarla hemen hemen aynı özellikleri ve malzemeyi taşımaktadır. Bu yapıların özellikleri gelecek yüzyıllarda şaheserler meydana getirecek olan Anadolu Türk mimarisinin doğuş devresinin temelini oluşturmaktadır.⁹⁹⁰ Ayrıca bazı Dânişmendli eserleri, daha sonra Selçuklu ve Osmanlı mimarilerinde gelişecek birtakım tasarım şemalarının öncüleri olarak değerlendirilebilmektedir.⁹⁹¹ Camilerin yanı sıra Dânişmendliler'in Anadolu'da medreselerin gelişiminde de önemli hizmetleri olmuştur.⁹⁹²

Sivas'a 1271'de Buruciye, Çifte Minare ve Gök Medrese gibi o dönemin en gözde sanat eserleri yapılmış ve Anadolu'nun en önemli bilim merkezlerinden biri olmuştur. Bütün bu faktörlerle birlikte şehrin gelişmesinde nüfus hareketlerinin etkisi de göz ardı edilememesi düşüncesindeyiz.⁹⁹³ Diğer taraftan tüccarları, kervan kabilelerini misafir etmek için şehirde birçok hanlar inşa edilmiştir. Ebu'l-Fida, İbn Said ve Kalkaşandi gibi Arap müelliflerin bildirdiğine göre ana şehirlerden ve büyük ticaret merkezlerinden olarak vasıflandırdığı Sivas ile Kayseri arasında yolcular için 24 hanın mevcut olduğunu söylemektedirler.⁹⁹⁴ Elimizdeki vakfiyeler sayesinde, Sivas'ta, XIII. asırda bulunan bazı hanların isimleri ise: Necmeddin Candar, Tâceddin Mahmud, Nizâmeddin Hurşid, Kâmileddin Mansûr, Zahireddin İli, Büyük Han, Eski Kapan, Kemaleddin adlarını taşıyan hanlardır.⁹⁹⁵ Dânişmendli medreselerin açılması neredeyse yarım asır sonra Melik Muhammed (1135-1143) ve Melik Yağıbasan (1143-1164) dönemlerine rastlamaktadır.⁹⁹⁶ Bu dönemlerde inşa edilen medreseler Niksar Yağıbasan Medresesi,⁹⁹⁷ Tokat Yağıbasan (Çukur) Medresesi, Kayseri Kölük Medresesi ve Amasya Halifet Gazi Medresesi'dir.⁹⁹⁸ Günümüzde bunlardan bazıları harap olsa da bazıları ayakta kalabilmiştir. Ancak Kayseri Melik Gazi Medresesi başta olmak üzere Niksar Hacı Çıkrık ve Darü'l-Hayr Medresesi, Zile Davunlu Medresesi, Malatya Zünnûn Medresesi ve Elbistan Candar Gazi Medreseleri ise günümüze kadar korunamamıştır.⁹⁹⁹ Bu imar faaliyetlerinden de anlaşıldığı kadarıyla Anadolu'nun İslamlaşmasında Dânişmendli idarecilerin önemli rolleri olmuştur. Fethedilen yerlere inşa edilen cami ve medreseler, etkisini kendisinden sonra da devam ettirecek ilmi geleneğin öncüsü olmuştur.¹⁰⁰⁰ Tamamen kendine özgü bir yapı olan Kayseri Kölük Medresesi'nin cami-medreselerin oluşumuna öncülük etmiştir. Nizameddin Yağıbasan'ın XII. yüzyılın

⁹⁹⁰ Koray Özcan, "Selçuklu Çağında Anadolu Kentleşme Koridoru", **Bilgi**, Bahar 2015 / SAYI 73, ss. 185-206.

⁹⁹¹ Abdullah Kaya, "Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlmî Hayat ve İlim Adamları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2008, cilt I, sayı 2, ss. 212-242.

⁹⁹² Geniş bilgi için bkz: Mehmet Şerif Çatakoğlu, **Anadolu Selçuklu Dönemi İlmî Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmî Faaliyetlerine Tesiri**, Isparta 2002. (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁹⁹³ Geniş bilgi için bkz: Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, Ankara, 1969.

⁹⁹⁴ İbn Esir, c. XII, s. 197.

⁹⁹⁵ Recep Uslu, "İbn Saîd El-Mağribî", **İA., TDV., c. XX, İstanbul 1999, ss. 302-3305**; Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Saîd el-Mağribî (öl. 685/1286), **el-Muğrib fi hule'l-Mağrib**, nşr. Şevki Dayf, c. II, Kahire 1978-80, s.162-179; Makrizî, **Kitâbü's-Sülûk**, nşr. A. Aşûr, c. III, Kahire 1970, s. 347-348; Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ**, c. I, Kahire 1383/1963, ss. 1-150.

⁹⁹⁶ Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul 1993, s. 108; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul 1976, s. 43.

⁹⁹⁷ Aptullah Kuran, "Tokat ve Niksar'da Yağıbasan Medreseleri", **VD, VII**, İstanbul 1968, ss. 39-43.

⁹⁹⁸ Uzunçarşılı, **Kitabeler**, I, s. 95.

⁹⁹⁹ Sefer Solmaz, "Dânişmendlilerde Kültür ve Sanat", <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380086> (27.10.2018).

¹⁰⁰⁰ Ahmet İnanır, "Dânişmendliler Döneminde Dini ve İlmî Faaliyetler ve Anadolu 'ya Gelen İlk Fakihler", **Dânişmendliler Sempozyumu** (12-13 Kasım, 2015), Tokat 2016, ss. 357-368.

ortalarında Tokat ile Niksar'da inşa ettirdiği medreseler de Anadolu Türk mimarisinde “kubbeli medreseler” olarak adlandırılan, en ihtişamlı örnekleridir.1001 Bu medreselerin XIII. yüzyılda rastlanan, avluları aydınlık kubbeleriyle örtülü medreselerin en erken örneklerini teşkil etmektedir.1002

Dânişmendli eseri olan mezar anıtlarının en eskisi, Dânişmend Gazi'ye ait Niksar Melik Gazi Kümbeti'dir. Kare planlı yapı bir kısmı devşirme olan kesme taşlarla inşa edilmiş, Türk üçgenlerine oturan bir kubbe ile örtülmüştür. Basık kemerli kapının çevresindeki izlerden, burada üç birimli ve kubbeli bir giriş revakının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca XII. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen diğer bir Dânişmendli mezar anıtı da Pınarbaşı'nın Pazarören bucağına bağlı Melikgazi köyündeki Melik Gazi Kümbetidir.1003 Bunun gibi Dânişmendliler'den Nizâmeddin Yağıbasan1004 ve Zahîreddin İli namına bir takım zaviye ve han bulunduğu dair 1221 tarihli I. İzzeddin Keykâvüs'e ait vakfiyede kayıtlara rastlanılmıştır. Sivas şehri, XII. asrın ikinci yarısında, Kılıç Arslan tarafından kurulan, millî birliğe katıldıktan sonra, bütün Türkiye'de olduğu gibi, burada da büyük bir imar faaliyetine başlandığı göze çarpmaktadır.1005 Bu imar faaliyetlerinden başka Dânişmendliler döneminde Sivas'ın ticaret hayatı da dikkat çekmektedir.

Sivas, XI. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla kadar birçok kavimlere mensup tüccarların yerleşerek ikamet ettikleri ve oradan dünyanın her tarafına kervanlar hazırladıkları bir merkez haline gelmiştir.1006 İşte bunun örneklerini İbnü'l-Esir el-Kamil Fi't-Tarih'inde 1205 yılında Trabzon Rumları'nın Sinop ve Samsun'a varan yolu karadan ve denizden kesmeleri dolayısıyla Kıpçak, Rus ve Rumlar'la ticaret yapan kabilelerin Sivas'ta izdiham halinde yığıldıklarını anlatmaktadır. Bunun neticesinde halkın büyük zararlara uğradığını ve Selçuklu sultanı I. Keyhusrev'in bunların üzerine bir sefer açmağa mecbur olduğunu belirtmektedir.1007

Sivas şehri, Dânişmendliler döneminde, Kuzey ve Güney kavimlerinin uğradığı bir mübadele merkezi olduğunu kaynaklar nakledilmektedir. Kuzeyden gelen köleler, cariyeler ve kürkler İslâm ülkelerine oradan da Sivas şehrine getirilip dağıtımı buradan yapılıyordu. Etnik menşeleri Kıpçak ve Kafkas kavimlerinden olan Mısır Memlûk'lü devleti orduları ve bir kısım Selçuklu devlet adamları olan kölelerin hepsi Sivas esir pazarlarından satılmış ve götürülmüştür. Bu suretle milletlerarası bir transit ticaret şehri haline gelen Sivas aynı zamanda iç ticaret merkezi ve Türkiye'nin dışarıya ihraç ettiği malların da bir pazarı olmuştur. Ayrıca Sivas şehrinin büyük bir buğday üretim sahasının merkezinde bulunması da buranın ehemmiyetini artırmaktadır. Anadolu şehirlerinde ve özellikle de Sivas'ta müşahade ettiğimiz ticarî ve iktisadî hayatın sayesinde dünya ticaret yollarının kesiştiği uluslararası bir ülke haline gelmiştir. Bütün bu yolların kavşak noktasında bulunan Sivas, hızlı bir

¹⁰⁰¹ W. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi**, Tahk. K. Yaşar-A.İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975, s.67.

¹⁰⁰² Ekrem Anaç, “*Dânişmetli Mimarisi Anadolu Türk Mimarisinin Bilinmeyen/Az Bilinen Erken Dönem Eserleri*”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Dânişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler**, Tokat 2016, ss. 295-313.

¹⁰⁰³ Sefer Solmaz, “Dânişmendlilerde Kültür ve Sanat”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380086> (27.10.2018).

¹⁰⁰⁴ İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yusuf b. Ali, **Meyyâfârikî ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)**, Araştırma ve İnceleme ve Notlarla Çeviri: Ahmet Savran, Erzurum 1992, s. 112.

¹⁰⁰⁵ Işın Demirkent, “Kılıçarslan”, **İA.,TDV.**, c. XXV, Ankara 2002, ss. 396-399.

¹⁰⁰⁶ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti**, s. 302.

¹⁰⁰⁷ İbn Esir, c. XII, s. 197.

yenileşmeye sahip olmuştur.1008 Sivas şehrinin bu ihtişamı Mısır, Suriye ve Irak gibi medeniyetçe çok ileri olan ülkelerin halkı, asırlar boyu buradan ihraç edilen kürkleri ve ordularını besleyen yiyecekleri, saraylarını süsleyen köle ve cariyelerini, buradan bu yolla temin etmişlerdir.1009 Önceleri Orta Asya yolu kullanılmakta iken şimdi yeni açılan Anadolu yolundan tedarik etmeye başlamışlardır. Halep'ten Elbistan ve Kayseri yoluyla Sivas'a gelen ticaret kervanları oradan Sinop ve Samsun limanları vasıtasıyla gemilere binerek Kırım'a ulaşmışlar ve oralara Türk-İslâm sanayisinin mallarını ihraç etmişlerdir.1010 Sivas Şehri, Irak, Suriye, İran, İstanbul, Konya, Kayseri, Tokat ve Malatya gibi iç ve dış ticarete yön veren yolları birbirine bağlayan merkez olarak seçilmiştir. Özellikle Sivas, Kayseri, Malatya ve Tokat arasında çok sayıda hanın inşa edilmesi ticaretin bu şehirlerde önem kazandığını göstermiştir. Ayrıca şehir, Trabzon ve Sinop limanlarıyla Kırım ticaretine, Venedikliler ve Cenevizler aracılığı ile Avrupa ticaretine açılmıştır. Öte yandan Anadolu, Kıbrıs ve Mısır arasında, Antalya aracılığıyla önemli ticaretler yapılmıştır.1011 İpekli ve pamuklu kumaşlar kıymetli taşlar ve kuzey ülkelerinin kürkleri kervan ticaretinin ana kollarını oluşturmuştur.1012

Batılılar, Orta çağda meşhur olan, Türk halılarını Sivas'taki ticarethanelerden satın alıyorlardı.1013 Nitekim bugün Lyon müzesinde bulunup, üzerindeki kitabede 1219 tarihi yazan ve Alâeddin Keykubâd için yapılmış olduğu anlaşılan bir halı buradan alınmıştır. Bu halı kırmızı ipek üzerine altın telle yapılmış tezyinatı Selçuklu Sivas halıcılığının bir şaheseridir. Sivas'tan M.1276 da Canik'ten deniz yoluyla sevk edilen Ceneviz mallarının bir gemisi yolda soyulmuştur. Başka bir ticaret ise Sivas'tan aldığı zencefil yükünü Cenova'ya götürmüştür. Bilhassa yünlü ve pamuklu dokuma yapımı ileri bir seviye ulaşmıştı. Hamdullah Müstefi Kazvini Tarihi Güzide'de Sivas yünlerinin ve pamuklarının meşhur olup, İran'a kadar gittiğini söyler ki, o zaman İran'ın sanayi gelişimi göz önüne getirilirse bu kumaşların ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır. Sivas şehrinin sanayi faaliyetinin hangi boyutta olduğu daha kolay anlaşılmaktadır.1014

Dânişmendliler döneminde ticaretin gelişmesi için kendi adına para bastıran ilk hükümdar Gümüştegin Gazi'dir.1015 Gümüştegin'in ve daha sonraki bazı hükümdarların paralarında Grekçe ve Grekçe-Arapça yazılar bulunup, basıldıkları yerler ise belirtilmemiştir. Dânişmendli paralarında dikkati çeken husus, birtakım sikkelerin tamamen Hristiyan simgeleri ihtiva etmesidir.1016 Bunun yanında hükümdar portreleri ve aslan simgesini taşıyan

¹⁰⁰⁸ Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 9 Sayı: 42, Şubat 2016, ss. 483-502; Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri" **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Aralık 2015 Yıl 8, Sayı XXIV, ss. 25-50.

¹⁰⁰⁹ Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", s. 199-200.

¹⁰¹⁰ Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", s. 199-200

¹⁰¹¹ Zübeyde Güneş Yağcı-Mustafa Akkaya, "Güney-Kuzey Köle Ticaretinde Antalya Limanı", **Turkish Studies**, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Vol. 12/26, ss. 115-130.

¹⁰¹² Zeynep Güngörmez, "Anadolu Selçuklu Devletinin Akdeniz Hâkimiyeti Ve Korsan Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler", **Cappadocia: Journal of History and Social Sciences**, Sayı 7, 2016, ss. 280-296.

¹⁰¹³ David Magie, **Roman Rule in Asia Minor**, vol. II, New Jersey, s. 1079

¹⁰¹⁴ Geniş bilgi için bkz: Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, **Tarih-i Güzide**, neşr: Abdu'l-Hüseyin Nevâ'î, Tahran 1362.

¹⁰¹⁵ Betül Teoman-Gültekin Teoman, "Malatya'da Basılmış Dânişmendli ve Anadolu Selçuklu Sikkeleri", **İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi** Cilt 5, Sayı 1, 2016, ss. 49-66.

¹⁰¹⁶ Gilles Hennequin, **Catalogue Des Monnaies Musulmanes**, Paris, 1985, 847-860; Michael Mitchiner, **The World of Islam**, London 1998, 175-176.

paralar da bulunmaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına önemli katkıları bulunan Dânişmendliler'in hâkim oldukları bölgenin sosyal şartlarını iyi okudukları anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁷ Ticari aktivitelerin aksamadan sürdürülebilmesini sağlamak için olsa gerek, sikkelerinde Yunanca yazılara ve Hristiyanlığa ait motiflere yer vermekten kaçınmamışlardır. Dönemin kaynaklarında, Dânişmendoğulları'nın ele geçirdikleri bölgelerde halkın kullandığı mevcut sikke birimleri ve tiplerini değiştirmediklerinden bahsedilmektedir.¹⁰¹⁸ Malatyalı Süryani Mikhail, Dânişmendliler idaresi altında şehrin bolluk ve refah içerisinde olduğunu ifade eder. Diğer Dânişmendli idarecileri gibi, Dânişmendli Emiri Gümüştigin Ahmed Gazi'nin hâkimiyetine aldığı bölgelerde yaşayan halkın alışkın olduğu para sistemini değiştirmeden, kendi adına Rumca sikkeler bastırdığı da bilinmektedir.¹⁰¹⁹ Günümüze kadar gelmiş sikke buluntuları doğrultusunda Dânişmendliler'in sadece bakır sikke bastırdıkları bilinmektedir. Dânişmendliler döneminde basılan sikkelerin betim üslubu bakımından Bizans İmparatorluğu ile etkileşim halinde oldukları açık olduğu gibi, sadece bakır sikke birimini kullanmaları ise çeşitli etkenlere bağlanabilir. Bu etkenler elde edilmesi kolay olmayan değerli madenlerden altın ve gümüş birimde Dânişmendlilere ait sikke buluntusu olmaması, ekonomik ve ticari bakımlardan bu tip sikkeleri bastırarak güce ulaşmamış olduklarını da göstermektedir.¹⁰²⁰ Bu etkenlerden en önemlisi ise, Anadolu'da yerel ticarete uzun süredir piyasalarda dolaşan ve kolay bulunan bakır sikke paraların kullanılması olasılığıdır.¹⁰²¹ Dânişmendliler'in Anadolu'da varlıklarını sürdürdükleri dönemde, hüküm süren farklı kültürlerin ortak iletişim araçlarından biri olan ticarete, rahatlıkla bulunabilen bakır sikke birimini tercih etmeleri olmuştur ki buda ticaretin kolay yapılmasını sağlamıştır.¹⁰²² Dânişmendoğulları sikkelerinin çapları genellikle 2.8-3.3 cm arasında ve yaklaşık olarak da ağırlığı 7-13 gramdır.¹⁰²³ Yapı Kredi Bankası Müzesi Koleksiyonu ve İstanbul Arkeoloji Müzesi sikke koleksiyonunda yer alan Dânişmendlilere ait sikkelerde darp edildikleri darphane ya da işlendiği yere dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰²⁴ Paraların sadece ön ve arka yüzlerinde adlarına bastırıldıkları idarecinin ismi ve unvanı yer almaktadır. Ayrıca sadece tek bir sikke örneği dışında sikkelerin üzerinde basım yılına ait herhangi bir veri ve tarih bulunmamaktadır.¹⁰²⁵

Sivas şehrinde Halıcılık, kuyumculuk ve kürkçülükle uğraşan esnafın oturduğu hanlar şehrin merkezini oluşturmuştur. Bakkallar, kasaplar, attarlar, demirciler, iplikçiler ve terziler gibi diğer ticaret sanat mensupları kendilerine ait çarşılarda oturmuşlardır. İsimleri bilinen çarşılar

¹⁰¹⁷ Selahattin Ozkan, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Dânişmendlilerin Rolü", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Dânişmendliler Sempozyumu** (12-13 Kasım 2015) Tokat 2016, ss.369-380.

¹⁰¹⁸ Ömer Diler, **İslâm Darp Yerleri**, c. II, İstanbul 2009, s.1203-1204

¹⁰¹⁹ Süryani Mihail Vekâyinamesi, c. II, s. 103.

¹⁰²⁰ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdari Birim Organizasyonları (ve Evrimi)", **bilig**, Kış / 2006, sayı 36: ss. 201-226.

¹⁰²¹ Serkan Kılıç, "Bizans Anonim Follisleri Üzerinde Görülen İslami Kontrmarklar", **Mediterranean Journal of Humanities mjh.akdeniz.edu.tr** IV/2, 2014, ss.179-189.

¹⁰²² Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçukluları'nda Para Ve Devletin Para Politikası", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)** Eylül 2014, Yıl 7, Sayı XIX, ss. 307-327

¹⁰²³ Zeliha Demirel Gökalp, "Malatya Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bizans Anonim Follisleri", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:9, Sayı:1, 2009, ss. 217-250; Zeliha Demirel Gökalp, "Bolu Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Altın Sikkeleri", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:11, Sayı:2, 2011, ss. 147-156.

¹⁰²⁴ Ahmed Tevhid, **Müze-i Hümayun Meskukât-ı Kadime-i İslâmiyye Kataloğu**, Kısım-ı Rabi, Kostantiniyye, 1321, s.84.

¹⁰²⁵ Ceren Ünal, "Dânişmendoğlu Melik Şemseddin İsmail Döneminde Basılmış Bir Bakır Sikke", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt/Volume XXVI, Sayı/Number 2 Aralık/December 2011, 507-526

arasında Buğday Pazarı, Koyun Pazarı, Bakkallar Çarşısı, Kasaplar Çarşısı, Attarlar Çarşısı, Şevakin Çarşısı, Çırpıcılar Çarşısı, Aşçılar Çarşısı, Demirciler Çarşısı ve Bıçakçılar Çarşısını sayabiliriz. Çarşılar iki büyük cadde üzerinde yoğunlaşmış olup, bu caddelerden ilki, şehrin Paşa Kalesi'nin doğusundaki kapıdan başlayan ve Palas kapısında son bulan Uzun çarşıdır. İkincisi ise Mahalle çarşısı olarak bugün hala işlevlerini devam ettiren Ulu Camii'nin güneyinden başlamak üzere, kuzeye doğru bedesten ve Subaşı Hanı'nın batısından itibaren Uzun çarşayı dikey olarak kesen cadde üzerindedir. Günümüzde de bu iki cadde Sivas merkezi çarşılarını oluşturan bir konumda yer almaktadır.¹⁰²⁶

Dânişmendliler sonrasında Selçuklu yönetimine giren Sivas şehri, büyük ölçüde imar faaliyetleri görmüştür.¹⁰²⁷ Romalılar döneminden beri var olduğu ifade edilen Sivas Kalesi yeniden tamir edilmiş, bugünkü Kaleardı mahallesinin arkasından İstasyon caddesine, Kayserikapı, Kabakyazısı'nın altından, Alibaba, Kepçeli ve Çayırağzı mahallesine kadar uzanan ve büyük ölçüde yıkılmış olan surlar Selçuklular döneminde tekrar inşa edilmiştir.¹⁰²⁸ Böylece Bizans egemenliğinde kent surlarından taşarak açık kent konumuna gelen Sivas, yeniden Selçuklu egemenliğinde kapalı kent konumuna getirilmiştir. Ayrıca şehir için Moğol tehlikesine karşı I. Alaeddin Keykubat tarafından 1221 yılında yaptırılan ikinci sur etrafi hendeklerle çevrilmiş, daire şeklinde olup içinde paşa sarayı, medrese, cami, hamam, hapishane ve üzeri toprak damlı 300 ev yaptırılmıştır.¹⁰²⁹

Anadolu Selçuklu döneminin en uzun siyasi kariyerine sahip yöneticilerinden biri olan Sahip Ata Fahreddin Ali, yaklaşık kırk yıllık görevi esnasında devletin tüm önemli makamlarında yer almış, aynı zamanda, dönemin birçok görkemli yapının da kuruculuğunu üstlenmiştir.¹⁰³⁰ Sâhib Ata vakfiyesinde yer alan bilgiye göre şehirde bir takım imalâthanelerin bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁰³¹ Bu dönemin Türkiye şehirlerinde olduğu gibi Sivas'ta da her ticaret ve sanat mensupları kendilerine mahsus çarşılar oturarak çalışırlardı. Sivas şehrindeki bu türlü meslek erbabına mahsus birçok çarşıların isimlerini, vakfiyeler vasıtasıyla, bize kadar ulaştırmıştır. Bunlar bakkallar, kasaplar, attarlar, aşçılar, demirciler, iplikçiler, bezzazlar, terziler ve üsküfcüler adını alan çarşılardır. Şüphesiz Sivas gibi büyük şehirde daha birçok meslek erbabının bulunduğu çarşılar vardı ki, bunların hepsini bugün için tespit edecek vesikalar elimizde mevcut değildir.¹⁰³² Şehirde Sarraflar, kuyumcular, kürkçüler gibi kıymetli eşya satan bazı tüccarlar daha emin yerler olan büyük hanlarda oturur ve oralarda ticaret yaparlardı. Bunlara ilave olarak Sahtiyan hanı, Pamuk hanı, Şekerciler hanı, Bezzazlar hanı, adını alan hanlarda daha farklı çeşitli tüccarlar da bulunmaktaydı. Bu hanların bir kısmı ayrı bir çarşı gibi olup, içerilerinde birçok dükkânlar da

¹⁰²⁶ Adnan Mahiroğulları, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul 2001, s.133.

¹⁰²⁷ Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Devletini'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)”, *USAD*, Güz 2016; (5): ss. 25-67.

¹⁰²⁸ Irene Melikoff, “Gazi Melik Dânişmend”, *SAD.*, c. IV, Ankara 197, s. 192.

¹⁰²⁹ Geniş bilgi için bkz: Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164 – 1211) Gazi Şehit*, TTK yay., Ankara 1997.

¹⁰³⁰ Ahmet Balantekin- Mehmet Suat Bal, “Türkiye Selçuklu Devletinin Yıkılış Döneminin Hayırsever Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali (H.644-687/M.1246-1288)”, *Ijoess*, Year: 6, Vol:6, Issue: 21 December 2015, ss. 82-104.

¹⁰³¹ Halûk Karamağaralı, “Sâhib Atâ Câmii'nin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme”, *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 3, Ankara 1982, ss.49-100.

¹⁰³² W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, trc. Enver Ziya Karal, TTKY., Ankara 2000. s. 332.

bulunmaktaydı. Sâhib Atanın bir hanında dokuz dükkân ile ailelerin oturacağı bir takım evlerin olduğunu vakfiyesinde zikretmektedir.¹⁰³³

Bu ticarî faaliyetler ve Selçuklu Sultanları'nın hususî alâka ve ihtimamları sayesinde Türkiye'nin birinci sınıf kültür merkezi haline gelen Sivas şehrinde birçok önemli tesisler meydana getirilmiştir. Meydana getirmiş oldukları bu eserler Hastaneler ve Medreseler o zamanın başlıca kültür gelişmesinin zirve yaptığı dönemlerdir.¹⁰³⁴ Şehirde pek çok hayır müesseseleri de bulunmaktadır. Her tarafta imaretler, zaviyeler, hankahlar (tekke) camiler, mescitler, mektepler,¹⁰³⁵ hamamlar, çeşmeler ve su sarnıçlarıyla kuşatılan kültür merkezi halini almıştır.¹⁰³⁶

Değişen iktidar sahiplerinden II. Kılıç Arslan, memleketi oğulları arasında taksim edince Sivas Kutbeddin Melik Şah'ın merkezi olmuştur. Hatta I. İzzeddin Keykavus ekseriyetle çok sevdiği Sivas şehrinde oturmaktaydı.¹⁰³⁷ Buraya da I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası yaptırmıştır.¹⁰³⁸ Tokat Caddesi üzerinde bulunan ve Medreseler Sokağı'nda yer almaktadır. Darüşşifanın karşısına elli dört yıl sonra Çifte Minareli Medrese ile kuzeydoğusuna Buruciye Medresesi yaptırılarak bu bölge eğitim alanına dönüştürülmüştür. Keykavus Darüşşifası günümüze ulaşan en büyük boyutlu Selçuklu tıp medresesidir.¹⁰³⁹ I. Alâeddin Keykubâd ilk tahta çıkış merasimini de bu şehirde yapmıştır.¹⁰⁴⁰

SONUÇ

Dânişmendliler'in hâkimiyeti altında bulunan Sivas, Malatya, Kayseri, Niksar ve Tokat gibi şehirler önemli iktisadî, sosyal ve mimari merkezler olmuşlardır. Bu merkezler Türk-İslâm şehirleri haline gelme özelliklerini de bu dönemde kazanmışlardır. Özellikle Sivas, Dânişmendliler zamanında önemli gelişmeler göstermiş, çağın kültür ve ticaret merkezlerinden birisi olmuştur. Sivas Merkez olmak üzere Kayseri, Tokat, Amasya, Niksar ve Çorum havalisini içine alan bir devlet kurulmuş ve kurucusuna izafeten Dânişmendli Beyliği veya devleti denilmiştir.

Malazgirt zaferinin hemen ardından Emir Dânişmend, şehri ele geçirince Sivas Dânişmend ili haline gelmiştir. Dânişmendli Devleti, Anadolu'da (Sivas'ta) kurulan beyliklerin ilki ve en büyüklerinden biridir. Bu devletin sultanları Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması açısından önemli hizmetler icra etmişlerdir. Hatta Anadolu'nun en güçlü devleti olan Selçukluları bile tahakkümleri altına almışlardır. Dânişmendliler, Türkiye Selçukluları gözünden bakıldığında hatırı sayılır derecede bir öneme sahip oldukları kuşkusuzdur.

¹⁰³³ A. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, I, İstanbul, 1981, s. 203,204; Köprülü. **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, s. 54-60; Ali Cevad, **Memalik-i Osmaniyye'nin Tarihi ve Coğrafya Lugatı**, II, İstanbul 1314/1896, s. 466.

¹⁰³⁴ Ali Haydar Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Dârüşşifası Vakfiyesi" **Türk Kültürü**, 615/1218", sayı:333, Ankara: 1991, ss.5-19.

¹⁰³⁵ M. Faruk Bayraktar, **İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**, İstanbul, 1994, s. 99.

¹⁰³⁶ G. Kessler, "Şehrin Hukukî ve Sosyal Fonksiyonu", trc. Refi Şükrü, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. I, İstanbul 1935, s. 529-530.

¹⁰³⁷ Gönül Çantay, "Sivas I. İzzeddin Keykâvus Darüşşifası" **Erdem Dergisi**, Aydın Sayılı Özel Sayı III, cilt:9, Sayı: 27, Ankara 1997, ss. 975-980.

¹⁰³⁸ Mevlüt Günler, **Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet İle Toplum Üzerindeki Etkileri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2011.)

¹⁰³⁹ Nermin Şaman Doğan, "Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri-Darüşşifalarından Örnekler" s. 434.

¹⁰⁴⁰ Faruk Sümer, "Keykubâd", **İA., TDV.**, c. XXV, Ankara 2002, ss. 358-359.

Dânişmendliler, Türkiye Selçuklularının kurulduğu tarihten itibaren devlet yönetimi içerisinde hiç durmayan bir baskı unsuru olmuştur. Dânişmendliler 1071’de Sivas merkez olarak kurmaya başladıkları andan itibaren fetih faaliyetlerinde bulunmaya başlamışlardır. Bunun neticesinde 1102 yılında Malatya’yı ele geçirmişlerdir. Sultan I. Kılıç Arslan’ın ölmesinin ardından da kardeşler arasındaki taht mücadelelerinden yararlanarak hâkimiyetlerini perçinlemişlerdir. Nereden bakılırsa bakılsın bu dönem Türkiye Selçukluları ve Dânişmendliler açısından en önemli dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Malazgirt savaşı sonrasında özellikle Orta Anadolu içlerinde Türkmen nüfusun kontrol edilmesinde ise görev, bu göç dalgasını lehine kullanmayı bilen Dânişmendoğulları’na düşmüştür. Bu göç sonucunda Anadolu coğrafyasında bulunan Sivas, Malatya, Kayseri ve Tokat gibi şehirlerin Türk yurdu haline gelip İslamlaşması hızlanmıştır. Harap haldeki Orta Anadolu şehirlerinden bazıları, özellikle Sivas şehri, üretici nüfusun katkılarıyla kısa sürede ekonomik canlılık kazanmıştır. Bunda Dânişmend ili olan Sivas şehri, imar faaliyetlerinin etkisi büyük olmuştur. Bu bakımdan Dânişmend Devleti’nin ömrü göz önüne alındığında fetih ve bir arada yaşama politikasının bu devlet için tam olarak sonuca ulaşamadığı görülse de, kendisinden sonra olumlu etkileri devam etmiştir. Çünkü Türk nüfusun yabancı oldukları bu topraklarda tutunabilmelerinde bu dönemde Sivas şehri mihenk taşı olmuştur. Günümüzde Sivas, Kayseri, Malatya ve Tokat dâhil Orta Anadolu bölgesindeki Dânişmendliler’in eserlerinin pek çoğu bunu kanıtlar nitelikte hala ayakta durmaktadır.

Ne gariptir ki Anadolu’yu paylaşmaya çalışan Türkiye Selçuklu Devleti de aynı gayelerle yeni bir devletin kurulmasında benzeri hedefler doğrultusunda hareket etmiştir. Nitekim fetih siyasetinin gereği olarak askerî, ekonomik ve kültürel alanlarda başarı açısından elbette nüfus çokluğuna ihtiyaç vardır. Bu anlamda Sivas ve Malatya üzerindeki Selçuklu-Dânişmendli mücadelesinin temel sebeplerinden biri Türk nüfusundan istifade etme meselesidir.

Bu mücadele ancak 1178 yılında Selçukluların Dânişmend Beyliği’ne son vermesiyle nihayet bulmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı II. Kılıçaslan, 1175 de veya 1178 yıllarında bu Beyliği Selçuklu devleti hâkimiyetine almıştır. Bunun sonucunda Dânişmendliler’ in elinde bulunan tüm coğrafya Selçuklu Devleti’nin eline geçmiştir. Fakat Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecindeki bu etkiler neticesindedir ki Sivas, Tokat ve Niksar ve çevresi başta olmak üzere, Dânişmend ili olarak anılmaya devam etmiştir. Ancak bu noktada özellikle Sivas, Malatya ve Orta Anadolu bölgesinin tümü Selçuklu idaresinin eline geçmiştir.

Dânişmendoğulları’nın Sivas’ta kurmuş olduğu devlet, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli rol üstlenmiştir. Üstlenmiş oldukları bu görev, görünmez ve aşılmaz olan seti aşmış ve Türk akıncılarının Batıya ilerlemesini sağlamıştır. Batı Anadolu şehirlerine doğru ilerlemesinin de önünü açmıştır. Bu açılıştan sonra Türkmen gruplar bu bölgenin de Türkleşmesi ve İslamlaşması noktasında sürecin ivme kazanmasına yardımcı olmuştur.

KAYNAKÇA

Abarju, F. Sivas’ta iktisadî ve Sosyal Hayata Bir Bakış (1930-1935), Malatya 1999, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi).

Abu’l Ferec, Gregory (Bar Habreus), Abu’l-Farac Tarihi, I, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.

Acun, Hakkı, “Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerin Listesi ve Turistik Değerleri”, Vakıflar Dergisi, Sayı:20, Ankara 1988, ss.183-220.

....., “Yolların Kesiştiği Şehir Sivas”, Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003-Sivas, Bildirileri, Sivas 2003, s. 23.

Akbulut, Gülpınar, “Sivas Şehri’nin Tarihi Coğrafyası”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2009, Cilt: 35, Sayı: 2, ss. 212-222.

Akdağ, Mustafa, Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, c. I, İstanbul 1979.

Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, Müsameretü’l-Ahbar, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

....., Müsâmere- tü’l-Ahbâr ve Müsayeretü’l-Ahyâr, TTKY., nşr. Osman Turan, Ankara 1999.

Aktan, Coşkun Can, “Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İktâ Sistemi”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Sayı 44, Ekim- 1986. ss. 165-173.

Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul 1976.

Albert Gabriel, MonumentsTlures D’Anotolie, 11 Paris 1934.

Ali Cevad, Memalik-i Osmaniyye’nin Tarihi ve Coğrafya Lugatı, II, İstanbul 1314/1896.

Anaç, Ekrem, “Danışmetli Mimarisi Anadolu Türk Mimarisinin Bilinmeyen/Az Bilinen Erken Dönem Eserleri”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Dânişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler, Tokat 2016, ss. 295-313.

Anonim, Selçuknâme, (Târîh-i Âl-i Selçûk der Anadolu), Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, neşr ve çev. Feridun Nafiz Uzluç, Ankara, 1952.

Ardos, Mehmet, Jeolojik Temel Bilgiler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996.

Asbridge, Thomas, Haçlı Seferleri, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul 2014.

Aslanapa, Oktay, “Selçuklu, Artuklu, Danişmenli, Saltuklu, Mengüceklü ve Anadolu Selçuklu Camileri”, Türk Dünyası El Kitabı II cilt, Dil-Kültür-San’at, Ankara 1992, ss. 335-350.

Aslanapa, Oktay, Anadolu’da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2007.

....., Türk Sanatı, İstanbul 1993.

Atalay, İbrahim, Türkiye Coğrafyası, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1994.

Ayönü, Yusuf, “Osmanlılardan Önce Rumeli’de Türkler (1305-1313)”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt/Volume XXI, Sayı/Number 2 Aralık/December 2006, ss. 17-33.

Azimî, Azimî Tarihi, (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H.430-538), Metin Çeviri Notları ve Açıklamalar; Ali Sevim, TTK., Ankara 1988.

....., Azîmî Tarihi, çev. Ali Sevim, TTKY., Ankara 2006.

Balantekin, Ahmet - Mehmet Suat Bal, “Türkiye Selçuklu Devletinin Yıkılış Döneminin Hayırsever Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali (H.644-687/M.1246-1288)” Ijoess, Year: 6, Vol:6, Issue: 21 December 2015, ss. 82-104.

Barthold, W., Orta Asya Türk Tarihi, Tahk. K. Yaşar-A.İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975.

Başel, Fahreddin, Sivas Bülteni, Kamil Kitabevi, Sivas, 1935.

Bayat, Ali Haydar, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Dârüşşifâsı Vakfiyesi” Türk Kültürü, 615/1218", sayı:333, Ankara: 1991, ss.5-19.

Baykara, Tuncer, “Eski Şehir Tarihlerinin Işığında Günümüz Kent Yazımı Tarihi”, Kent Tarihçileri Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 1994, s. 125.

....., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I. Anadolu'nun İdari Taksimatı, Ankara, 1988.

....., I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164 – 1211) Gazi Şehit, TTKY., Ankara 1997.

Bayraktar, M. Faruk, İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, İstanbul, 1994.

Bayram, Mikail “Dânişmend Oğulları'nın Dini ve Milli Siyaseti”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 18, 2005, ss. 131-147.

....., “Anadolu Selçuklular Zamanında Bilimsel Zihniyet ve Bilimin işe (Üretime) Dönüştürülmesi Anlayışı ve Uygulaması”, Ahilik Kültürü Haftası 1995 Yılı İstanbul Paneli Bildirileri, İstanbul 1996, ss. 14-15.

....., “Dânişmendoğulları Devleti'nin Dini Siyaset” Gaziosmanpaşa Üniversitesi Dânişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler, ss. 21-29.

....., “Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikri ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları”, TDA, ss. 80-81.

Bedirhan, Yaşar, “Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 42, Şubat 2016, ss. 483-502., “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri” Tarih Okulu Dergisi (TOD), Aralık 2015 Yıl 8, Sayı XXIV, ss. 25-50.

....., “Türkiye Selçukluları'nda Para ve Devletin Para Politikası” ,Tarih Okulu Dergisi (TOD) Eylül 2014, Yıl 7, Sayı XIX, ss. 307-327.

Max van Berchem, “Epigraphie des Danishmendides”, Zeitschrift für Assyriologie und Verwandte Gebiete, Band 27, Strassburg, 1912.

Berchem, Max Van, Asie Mineure'de Geneve 1975.

....., Opera Minora”, TTK., Belleten, XLV/178 (1981), ss. 115-136.

Beyhaki, Tarih-i Beyhaki, neşr. Ali Ekber Feyyaz, c. II, Tahran 1371.

Bilget, N. Burhan, “Sivas'taki Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Eserleri”, Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003-Sivas, Bildirileri, Sivas, 2003, s.641-657.

Bournoutian, Ani Atamian, (1997), "Cilician Armania", The Armenian People From Ancient To Modern Times (The Dynastic Periods: From Antiquity to The Fourteenth Century), Edited by Edmund Herzig and Marina Kurkchian, Volume I, New York, 273-291.

Bostancı, Necip, Gürün'ün Sosyolojik Olarak İncelenmesi, (Cumhuriyet Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 1994.

Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1984

....., Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, (çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yedişildiz), Ankara, 1992.

Can, Oğuzhan, İmparator Tiberius'un Yaşamı ve Siyasal Faaliyetleri, İzmir 2015 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Cevad, Ali, Memalik-i Devleti Osmaniye'nin Tarih-i ve Coğrafya Lugatı, c. II, İstanbul, 1314.

Ceyhan, Oğuz, Sur ve Kaleleri İle Tarihte Sivas, Sivas, 1988.

Cöhce, Salim, "Dânişmendliler'in Haçlılarla Münasebetleri", Niksar'ın Fethi ve Dânişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri, (Niksar, 8 Haziran 1996), Tokat 1996, ss. 18-21.

Cumet, Vital, La Turquie D'Asie, c. I, Paris, 1892.

Çantay, D., Edirne-Makedonya Kulesi Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Bizans Sikkeleri ve Mühürleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2008.

Çantay, Gönül, "Sivas I. İzzeddin Keykâvus Darüşşifası" Erdem Dergisi, Aydın Sayılı Özel Sayı III, cilt: 9, Sayı: 27, Ankara 1997, ss. 975-980.

Çatakoğlu, Mehmet Şerif, Anadolu Selçuklu Dönemi İlmi Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmi Faaliyetlerine Tesiri, Isparta 2002. (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Çay, Abdulhaluk Mehmet, Tarih Türkler'den Önce Anadolu Haçlı Seferleri ve Anadolu'da Haçlı Devletleri, Ankara 2009.

Çelepi, Mehmet Surur, "Dânişmend-Name'de Rüyaların işlevleri", Turkish Studies, Sayı I, Cilt:5, 2010, ss. 263-280.

Çetin, Osman, "İşkânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi", Türkler, c. VI, Ankara 2002, ss. 260-267.

Danişmend, İsmail Hakkı, Türk Kahramanlarına Ermenilik İsnadı Münasebetiyle Tarih Kurumuna Açık Mektup, İstanbul 1945.

Darkot, Besim, "Sivas", İA., MEB., c. X, Eskişehir 1997, s. 569-570.

Demir, Mustafa, Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri, Sakarya Kitabevi Yayını, Sakarya 2005.

Demir, Necati, Dânişmend Gazi Destanı, Niksar Belediyesi Yayınları, Ankara 2005.

- Demirel, Ömer, “Sivas”, İA., TDV., c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 278.
....., Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü, TTKY., Ankara 2000.
- Demirkent, Işın, “Bizans”, İA., TDV., c. VI, İstanbul 1992, ss. 230-244.
....., “Haçlılar”, İA., TDV., c. XIV, İstanbul 1996, ss. 525-545.
....., “Kılıçarslan”, İA., TDV., c. XXV, Ankara 2002, ss. 396-399.
....., Urfa Haçlılığı Kontluğu Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.
- Demirören, Rabia, Sivas Tarihi, Yurt Yayınları, 1959.
- Denizli, Hikmet, “Sivas Tarihi ve Eserleri” Revak Dergisi, S. I, Sivas, 1990, ss. 11-35.
....., Sivas Tarihi ve Anıtları, Sivas, 1998.
- Diler, Ömer, İslâm Darp Yerleri, c. II, İstanbul 2009.
- Dirimtekin, Feridun, “Selçukluların Anadolu’da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”, Malazgirt Armağanı, TTK yay., Ankara 1993.
- Doğan, Nermin Şaman, “Ortaçağ’da Anadolu’nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri-Darüşşifalarından Örnekler”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) 2013, 28(2), ss. 429-443.
- Dukas, Bizans Tarihi, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul 1956.
- Edhem, Halil, (Eldem), Kayseri Şehri, haz. Kemal Göde, KTBY., Ankara 1982.
- Eğilmez, Savaş, “Malazgirt Öncesi Sivas’ın Tarihi Coğrafyası”, Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005), Sivas 2006, ss. 389-398.
- el Azîmî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali, Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler h.430-538/1038-39-1143-44), nşr. Ali Sevim, TTKY., Ankara 1988.
- el-Belazuru, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud, Futuhu’l Büldan, çev: Mustafa Fayda, KBY., Ankara 2002.
- el-Hüseynî, Sadrud-dîn Ebu’l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali, Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye, terc., Necati Lügal, TTKY., Ankara 1999.
- el-Mağribî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Saîd (öl. 685/1286), el-Muğrib fi hule’l-Mağrib, nşr. Şevki Dayf, c. II, Kahire 1978-80.
- el-Ömerî, Şihâbüddin b. Fazlullah, Mesâlikü’l Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2014.
- Erdil, Kadir, Sivas Rehberi, Sivas, 1953.
- Ergunoğlu, İhsan Gökçen, “Anadolu’da Bulunan Binaların Mimarı Kompozisyonun Oluşumuna ve Şehir Planlarında Yerleştirilmesine Selçuk Mimarisinin Etkisi”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 25, Mart 2016, ss. 239-246.

- Erkan, Davut, Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-Nâmesi (1520-1537), İstanbul 2005, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ersan, Mehmet, Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler, TTK Yayınları, Ankara 2007.
- Ersan, Mehmet, "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları", Tarih İncelemeleri Dergisi, c. XXV, S. 1, İzmir 2010, ss.147-154.
- Esen, Adem, "Sivas Hakkında Genel Ekonomik Bilgiler Sivas Ekonomisi", Sivas, 1999.
- Eyici, Semavi, "Berchem, Max Van", İA., TDV., c. V, İstanbul 1992, ss. 484-485.
- Fleet, Kate, Byzantium to Turkey, 1071-1453, Volume I, The Cambridge History Of Turkey, 2008.
- Gabriel, Albert, Monuments Tures D' Anatolie, 11, Paris, 1934.
- Geyikoğlu, Hasan, "Sivas'ın Maruz Kaldığı Saldırı ve İşgaller (1232-1402)", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, TAED-61, Ocak 2018 Erzurum, ss. 243-268.
- Gezer, Mehmet Metin, Sivas'ta Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı (1960-1970), Afyonkarahisar 2012, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Göde, Kemal, Eratnalılar (1327-1381), TTKY., Ankara 2000.
- Gökalp, Zeliha Demirel, "Bolu Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Altın Sikkeleri", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:11, Sayı:2, 2011, ss. 147-156.
-, "Malatya Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bizans Anonim Follisleri", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:9, Sayı:1, 2009, ss. 217-250.
- Gregory Abû'l-Ferac (Bar Hebraeus), Ebü'l-Farac Tarihi, trc. Ömer Rıza Doğrul, TTKB., c. I, Ankara 1999.
- Grousset, Rene, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Günaltay, Şemseddin, Yakınşark II Anadolu (En Eski Çağlardan Ahameniş'ler İstilasına Kadar), Ankara, 1987.
- Güngörmez, Zeynep, "Anadolu Selçuklu Devletinin Akdeniz Hâkimiyeti Ve Korsan Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler", Cappadocia: Journal of History and Social Sciences, Sayı 7, 2016, ss. 280-296.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, "Selçuklu-Dânişmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı'na Adını Veren Raziye Devlet Hatun", Vakıflar Dergisi 44 - Aralık 2015, ss. 37-47.
- Hamid Sa'idi, "Anadolu'dan Geçen Kadim Transit Yolları", c. 5, S. 28, Türk Yurdu, İstanbul 1927, ss. 360-367.
- Hennequin, Gilles, Catalogue Des Monnaies Musulmanes, Paris, 1985.
- Heyd, W., Yakın Doğu Ticaret Tarihi, trc. Enver Ziya Karal, TTKY., Ankara 2000.
- Honigmann, Ernst, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, Türkçe trc. Fikret İşıltan, İstanbul 1970.

<https://odatv.com/nereden-cikti-bu-pavlakiler-0804091200.html> (11.09.2018).

İbn Batuta, İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler, haz: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1993.

İbn Bibi, el-Evamirü 'l-'Ala'yye, haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956.

İbn Hamdûn, Tevârihü's-sinîn, Topkapı Ktp. 111. Ahmed, nr. 1981, vr. 1568.

İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi, terc. Mehmet Keskin, I-XIV, İstanbul 1995.

....., el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XIV, Mektebetü'l-Ma'ârif, Beyrut tr;

İbn Şeddâd, el-A 'laku'l hafîra, Bulletin. D'Etudes Orientales, XXXII-XXXIII, Damas 1982.

İbn'ül Ezrak, Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. el-Ezrak el-Fârikî, Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid, terc. Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı), çev. Ahmet Savran, Erzurum, 1992.

....., Ahmed b. Yusuf b. Ali b. el-Ezraki'l Fariki, Tarihi'l Farikî, tahk ve çev: Bedevî Abdullatif Avad, Kahire 1909/1379.

....., Mervanî Kürtleri Tarihi, çev. Mehmet Emin Bozarıslan, Koral Yayınları, İstanbul 1990.

İbnü'l Adım, Bugyeta 't-taleb fi tarihi Haleb (Seçmeler), çev. Notlar ve açıklamalar Ali Sevim, Ankara 1989.

İbnü'l Esir, el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi, çev. Abdülkerim Özaydın, c. I-XII, İstanbul 1991.

....., el-Kâmil fi't-Tarih, tash.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. IX, Beyrut 1407/1987.

....., Muhammed b. Muhammed Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî, el-Kâmil fi't-Târîh, c. I-X, (Tahkîk. Ebu'l-fidâ Abdullah el-Kâdı), Beyrut 1415/1995.

İbnü'l Kalânîsî, Şam Tarihine Zeyl, I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi, çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

İlki, Alper -Mustafa Cömert-Cem Demir, "Sivas Gökmedrese: Yapı Mühendisliği Ön Değerlendirmeleri", 5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu, ss. 565-575.

İnanır, Ahmet, "Dânişmendliler Döneminde Dini ve ilmi Faaliyetler ve Anadolu 'ya Gelen ilk Fakihler", Dânişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım, 2015), Tokat 2016, ss. 357-368.

Kafalı, Mustafa, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", Tarih İçinde Harput, Elazığ 1992.

Kafesoğlu, İbrahim, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu imparatorluğu, İstanbul, 1953.

Karakaya, Hüseyin, Dânişmend Gazi ve Müseyyeb Gazi Destanları'nda Mitoloji ve Gerçeklik, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Halkbilimi Bilim Dalı, Denizli 2014.

Karakuş, Nadir, “Müslümanlara Esir Düşen Haçlı Soyluları”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 45, 2018, ss. 51-74.

Karamağaralı, Halûk, “Sâhib Atâ Câmii'nin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme”, Röleve ve Restorasyon Dergisi, Sayı: 3, Ankara 1982, s.49-100.

Kaya, Abdullah, “Doğudaki Roma'nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianos Dönemi”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2013, Cilt: 37, Sayı: 2, ss. 17-40.

....., “Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlmî Hayat ve İlim Adamları”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2008, cilt I, sayı 2, ss. 212-242.

Kaymaz, Nejat, “Malazgirt Savaşı İle Anadolu'nun Fethi”, Malazgirt Armağanı, Ankara 1993.

Kazvînî, Hamdullah Müstevfi-i, Tarih-i Güzîde, neşr: Abdu'l-Hüseyin Nevâ'î, Tahran 1362.

Kemaloğlu, Muhammet, “Türkiye Selçuklularında Gayr-ı Müslim Tebaa ile Kurulan Sosyal İlişkiler”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 4 Sayı: 7 2012-Güz, ss.168-188.

Kesik, Muharrem, “Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi”, Müjgân Üçer'e Armağan, İstanbul 2011, ss. 364-388.

....., Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fâtipleri, İstanbul 2017.

....., Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155), TTKY., Ankara 2003.

Kessler, G., “Şehrin Hukukî ve Sosyal Fonksiyonu”, trc. Refi Şükrü, İstanbul Üni. Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. I, İstanbul 1935, ss. 529-530.

Kılıç, Serkan, “Bizans Anonim Follisleri Üzerinde Görülen İslami Kontrmarklar”, Mediterranean Journal of Humanities mjh.akdeniz.edu.tr IV/2, 2014, ss.179-189.

Kırzioğlu, Fahreddin, Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Anı Şehri Tarihi (1018-1236), Ankara 1982.

Koca, Salim, “Türkiye Selçuklu Devletini'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)”, USAD, Güz 2016; (5): ss. 25-67.

Koca, Salim, Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan, Ankara, trs.,

Komnena, Anna, Alexıad Malazgirt'in Sonrası, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.

Konukçu, Enver, “Moğol Noyanları, Kayılar ve Sivas”, Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 29 Eylül-01 Ekim 2005, Sivas 2006, s. 52.

Konyalı, İsmail Hakkı, Aksaray Tarihi, c. I, İstanbul 1975.

Kökten, İ. Kılıç, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, Belleten, VIII/32, 1944, ss. 662-667.

Köprülü, M. Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, Belleten, VII/27, Ankara 1943, s. 379.

-, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, 1988, s. 55;
- Köymen, Mehmet Altay, "Anadolu'nun Fethi", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 1961, Ankara 1962, s. 100.
-, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III, Ankara 1992.
-, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1989.
- Kuran, Aptullah, "Tokat ve Niksar'da Yağibasın Medreseleri", VD, VII, İstanbul 1968, ss. 39-43.
-, Anadolu Medreseleri, Ankara, 1969.
- Kütük, Ahmet, "İmparator I. Justinianos'un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun Mezopotamya Sınırı (527-532)", Tarih Okulu Dergisi (TOD), Haziran 2014, Yıl 7, Sayı XVIII, ss. 141-164.
- Magie, David, Roman Rule in Asia Minor, vol. II, New Jersey, s. 1079.
- Mahiroğulları, Adnan, Seyyahların Gözüyle Sivas, İstanbul 2001.
- Mahiroğulları, Memduh Ahmet, İlk Çağlardan Günümüze Sivas İli, Sivas 2003.
- Mahmud, Mehmed b., Selçuk-Nâme II, haz: Erdoğan Merçil, 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- Makrîzî, Kitâbü's-Sülûk, nşr. A. Aşûr, c. III, Kahire 1970, s. 347-348; Kalkaşendî, Subhu'l-a'sâ, c. I, Kahire 1383/1963, ss. 1-150.
- Melikof, Irene, Uyur İdik Uyardılar, çev: Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.
-, "Gazi Melik Dânişmend", SAD., c. IV, Ankara 197, s. 192.
- Mihail, Suryani, Suryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçe'ye çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1944.
- Mitchiner, Michael, The World of Islam, London 1998.
- Mülayim, Selçuk, "Garipler Camii", İA., TDV., c. XIII, İstanbul 1996, ss.381-382.
- Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah, Müneccimbaşıya Göre: Anadolu Selçukileri, çev. Hasan Fehmi Turgal, Türkiye Yayınları, İstanbul 1935.
- Nafiz, Rıdvan -İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, Sivas Şehri, İstanbul, 1928.
- Nasûh, Matrakçı, Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1963.
- Nişaburî, Zahirüddin, Selçukname, Tahran 1332.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Battal Gazi", İA., TDV, c. V, İstanbul 1992, ss. 204-205.
-, "Dânişmendname", İA., TDV., c. VIII, İstanbul 1993, ss. 478-480.
- Ocak, Ahmet, Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092), İstanbul 2002.
- Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971.
-, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993.

- Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi, trc: Fikret Işıltan, TTK yayınları, Ankara 1981.
- Ozkan, Selahattin, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Dânişmendlilerin Rolü”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Dânişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat 2016, ss.369-380.
- Ökse, A.T., “Sivas’ta Arkeolojik Araştırmaların Tarihçesi”, Revak Dergisi, Sivas 1993, ss. 21-35.
- Önder, Mehmet, “Anadolu Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu”, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül, 1984, Ankara, ss. 69-73.
- Öz, Mehmet Ali, Bütün Yönleriyle Gürün, (Seyhan Grafik ve Matbaa), İstanbul, 1999.
- Özaydın, Abdükerim, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118), TTKY., Ankara 1990.
-, “Dânişmend Gazi”, İA.,TDV., c. VIII, İstanbul 1993, ss. 467-469.
-, “Dânişmendliler”, İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, ss.121-140.
- Özcan, Koray, “Anadolu’da Ortaçağ Lojistik Merkezleri Selçuklu Liman Kentleri” Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2017, Sayı 53, ss.137-151.
-, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)”, bilig, Kış / 2006, sayı 36: ss. 201-226.
-, “Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i”, Bilig, sayı 38: 2006, ss. 161-184.
-, “Selçuklu Çağında Anadolu Kentleşme Koridoru”, Bilig, Bahar 2015 / SAYI 73, ss. 185-206.
- Özışık, Sakin, “Pavlikan Kilisesi ve Eski Hıristiyan Heresileriyle İlişkisi”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 2010, Cilt: XIV, Sayı: 2, ss. 505-533.
- Parlak, Sevgi, “Orta Karadeniz’in Savunmasında Stratejik Öneme Sahip Bir Kale: Niksar Kalesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Araştırma Merkezi, Sanat Tarihi Yıllığı XXV, sayı: 25/2013, İstanbul 2016, ss. 105-148.
- Ramsay, W. M., Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası, çev. Mihri Pektaş, MEB yayınları, İstanbul 1960.
- Rençber, Akif, “Komnenos Hanedanı Döneminde Bizans’ın Kilikya Politikası”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, ss. 2112-2131.
- Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, Câmi’ü’t-Tevârih, II. cilt 5. Cüz (Selçuklular Kısmı), (Neşr. Ahmet Ateş), TTK Yay., Ankara 1999.
-, Cami’ü’t-tevarih, nşr. Ahmet Ateş, Ankara 1960.
- Rifat, Ahmet, Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, c. IV, İstanbul, 1300.

Runcıman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, çev. Fikret Işıltan, c. I. TTK. Basımevi, Ankara 1998.

Sa'di, Hamid, "Anadolu'dan Geçen Kadim Transit Yolları", c. V, S. 28, Türk Yurdu, İstanbul, 1927, ss. 360- 367.

Saib, Ali, Coğrafyayı Mufassal Memalik-i Devleti Osmaniyye, İstanbul, 1304.

Sami, Şemseddin, Kamusu'l A'lam, c. IV, İstanbul, 1311.

Semerci, Fatih, "Anadolu Selçuklu Medreselerinin Cephesel ve Mekânsal Kalite Analizi Sivas Kenti Örneği", İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD), cilt: 2/ sayı: 3, Aralık 2017, ss. 295-328.

Sert, Esra, XII. Yüzyıl Türkiye Selçuklularında Türkmenler, Konya 2011Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı).

Sevgen, Nazmi, Anadolu Kaleleri, c. I, Ankara 1959.

Sevim, Ali – Yücel, Yaşar, Türkiye Tarihi, (Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi), TTKY., Ankara 1989,

Sevim, Ali, "Malazgirt Muharebesi", İA.,TDV., c. XXVII, İstanbul 2003, ss. 481-483.

....., Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi, TTK yay., Ankara 1993.

....., Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi, TTK., Yayınları, Ankara 1989.

Sevin, Veli, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

Sivas İl Yıllığı, 2002.

Solmaz, Sefer, "Dânişmendliler",Türkler, Cilt: VI, Ankara 2002, ss.430-451.

....., "Dânişmendlilere Kültür ve Sanat",[https://www.tarihtarih.com/?Syf=380086\(27.10.2018\)](https://www.tarihtarih.com/?Syf=380086(27.10.2018)).

....., Dânişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, S. O. Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2001.

Sümer, Faruk – Sevim, Ali, İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara 1988.

Sümer, Faruk, "Keykubad", İA., TDV., c. XXV, Ankara 2002, ss. 358-359.

....., "Malazgirt Savaşı'na Katılan Türk Beyleri", SAD, IV, Ankara 1975, s., 197-207.

....., Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, TTKY., Ankara 1990.

Süryani Mihail, Vekâyinâme, (çev. H. D Andreasyan), İkinci Kısım (1042-1195), çev. Hrant D. Andreasyon, TTK Basılmamış Tercüme Eserler, Ankara 1944.

Şahbaz, Mehibe "İlk Türk Beyliklerinin Fetihleri, Sosyal Ve Kültürel Eserleri İle Anadolu'nun Türkleşmesindeki Rölü", Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/26, ss. 153-170.

....., “Anadolu’nun Fethi Sürecinde Anadolu’da Nüfus Hareketliliği ve Türkmen Aşiretleri”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 52, Eylül 2017, ss. 417-429.

Şahin, Mustafa Kemal, “Anadolu’da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 6 Sayı: 25 -Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı. ss. 473-503.

Şeker, Mehmet, Fetihlerle Anadolu’nun Türleşmesi ve İslamlaşması, Ankara 1985.

Şimşek, Selma – Kaynar, Hülya, “ Sivas’taki Tarihi Eserlerde Mermer Kullanımı”, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E Kasım 2011-08, ss. 1-15.

Tahsin, Hasan, Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası, İstanbul, 1932.

Tanman, M. Baha, “Dânişmendliler Mimari”, İA., TDV., c. VIII, İstanbul 1992, ss. 474-475.

Taşabat, Celal, Sivas’ta Şehirselsel Gelişme, İstanbul 2006, s. 20-25(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi);

Taşdöner, Kevser, “II. Kyros Dönemi Batı Anadolu’da Pers Hâkimiyeti: Savaş, Direniş, Kaçış ve Teslimiyet”, Tarih Okulu Dergisi (TOD), Haziran 2017, Yıl 10, Sayı XXX, ss. 1-19.

Tekin, Tuğba, “MÖ.5000-MS.1967 Arası Dönemde Kudüs’ün El Değiştirmesi”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 60, Mart-Nisan 2017, Celalabat – Kırgızistan, ss.324-336.

Teoman, Betül - Teoman, Gültekin, “Malatya’da Basılmış Dânişmendli ve Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 5, Sayı 1, 2016, ss. 49-66.

Tevhid, Ahmed, Müze-i Hümayun Meskukât-ı Kadime-i İslâmiyye Kataloğu, Kısım-ı Rabi, Kostantiniyye, 1321.

Tezcan, Mehmet, “XI. YY. Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas”, Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu, Sivas 2006, ss. 133-134.

....., “Dânişmend Ahmed Gazi’nin Menşei Hakkındaki İki Yer Adı (Persarmenia ve Tētalk) Hakkında”, Dânişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015), ss.133-147.

Togan, A. Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, I, İstanbul, 1981.

Tufantoz, Abdurrahim, “Selçuklular Çağında Sivas’ın Stratejik ve Ekonomik Önemi”, Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005), Sivas 2006, ss.141–156.

Tuncer, Cezmi Orhan, Sivas Gökmedrese, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008.

....., “Sahip Ata (Gök) Medrese İle İlgili Çalışmalar”, file:/// C:/Users/user/Desktop/Dânişmendliler/

Sahip%20Ata%20(Gök)%20Medrese%20İle%20İlgili%20Çalışmalar%20.pdf (3.11.2018)
ss.123-140.

Turan, Osman, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, AÜDTCFD., Sayı 4, cilt: 9, F 29,1951
ss. 447-457.

....., Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.

....., Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

Uçar, Şahin, Anadolu’da İslam-Bizans Mücadelesi, İşaret yayınları, İstanbul 1990.

Uçkun, Rabia, Melik “Dânişmend Gazi’nin Tarihi ve Efsanevi Şahsiyeti Üzerine” Türk
Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı II, İzmir 1997, ss. 257-266.

Umar, Bilge, Türkiye’deki Tarihsel Adlar, İstanbul 1999.

Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vak’âyi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-
1162), (Çev. Hrant D. Andreasyan; Notlar: Edouard Dulaurer-Mükrimin Halil Yinanç), Türk
Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (11361162)
çev. Hrant D. Andreasyan, TTKY., Ankara 2000.

Uslu, Recep, “İbn Saîd El-Mağribî”, İA., TDV., c. XX, İstanbul 1999, ss. 302-330.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Kitabeler I, İstanbul 1345/1927.

....., Sivas Şehri, İstanbul 1328.

Ünal, Ceren, “Dânişmendoğlu Melik Şemseddin İsmail Döneminde Basılmış Bir Bakır
Sikke”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt/Volume XXVI, Sayı/Number 2 Aralık/December
2011, 507-526.

Ünalın, Sıddık “XIX ve XX. Yüzyıllarda Sivas'ın Demografik Yapısı”, Fırat Üniversitesi
ilahiyat Fakültesi Dergisi, IX/2, Elazığ 2004, s. 37-53.

....., “Anadolu Şehirlerine Verilen İsimler ve Sivas Örneği”, Dini Araştırmalar,
Eylül-Aralık 2007, cilt: 10, s. 30, ss. 243-254.

....., XX. Yüzyıl Sivas Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası, (İnönü Ün. Sos.
Bil. Enstitüsü-Basılmamış doktora tezi), Malatya, 1997.

Ünsî, Selçuk Şehnâmesi, terc. M. Mesud Koman, Konya 1944.

Vardabet, Vardan, Cihan Tarihi, trc. Hrant D. Andreasyan, “Türk Fütuhâtı Tarihi”, Tarih
Semineri Dergisi, İstanbul 1937, I / 2.s. 189.

Yağcı, Zübeyde Güneş - Akkaya, Mustafa, “Güney-Kuzey Köle Ticaretinde Antalya Limanı”,
Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish
or Turkic Vol. 12/26, ss. 115-130.

Yalçın, Seniha, “ Sivas'ta Yer Adları”,Revak 4, Esnaf Matbaası, Sivas 1992, s. 78.

Yaltkaya, Şerefeddin, “Selçukiler Devrinde Mezahib”, Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1925,S. I, ss.102-105. Kesik, Muharrem, “Dânişmend Gümüştigin Ahmed Gazi (ö. 1104)” T. Şener, & M. A. Erdoğan içinde, Müjgân Üçer’e Armağan İstanbul 2011, ss. 364-388.

Yasak, İbrahim – Kaleli, Ahmet, Dünden Bugüne Sivas İli, Sivas, 1986.

Yıldırım, Hüseyin, “Seyahatnamelerde ve Anılarda Sivas”, Toplumsal Tarih, c. 2/7, İstanbul, 1994, ss. 24-31.

Yınanç, Mükrimin Halil, “Dânişmendliler”, İA, c. III, ss. 468-479.

....., Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, I, Anadolu’nun Fethi, İstanbul 1944.

....., Selçuklu Devri Türkiye Tarihi I, İstanbul 1944.

Yücel, Yaşar, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, TTKY., Ankara 1991.

Zabun, Sezgin, Temettuat Defterleri Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılda Sivas’ın Sosyo Ekonomik Yapısı, Konya 2008, ss.32-39, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi)

DANIŞMENDLİLER-HAÇLILAR MÜCADELESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK

ÖZET

Malazgirt Savaşından sonra Sivas'ı fetheden Danişmend Gazi'ye burası Sultan Alparslan tarafından ikta olarak verilmişti. Bu şekilde Danişmendliler Beyliği kurulmuş oldu. Danişmend Gazi daha sonra etrafındaki komutanlarla birlikte çevre illere fetih hareketleri düzenlemeye başlamıştır. Danişmend Gazi'nin ölümüyle beyliğin başına oğlu Gümüştekin geçmiştir.

Gümüştekin hâkimiyet sahasını hızla genişletmiş Bizans ile mücadele etmeye başlamıştır. Haçlı Seferlerinde de Anadolu Selçuklu Devletinin yanında yer almıştır. Haçlıların İznik kuşatmasında Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçaslan'ın yardımına koşmuştur. Haçlıların zırhlı ve kalabalık birlikleri karşısında Gümüştekinin de içinde bulunduğu Selçuklu ordusu pek başarı gösterememiş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Haçlılarla yapılan bu mücadeleden sonra Gümüştekin fethetmek istediği Malatya şehrini kuşatma altına almıştır. Yaklaşık üç yıl süren bu kuşatma sırasında Malatyalıların yardımına gelen Antakya Prinkepsi Bohemund'un kuvvetlerini pusuya düşürmüş ve kendisini esir alarak Sivas'a getirmiş, daha sonra Niksar'a götürüp hapsetmiştir. Ancak Urfa Kontu I. Baudouin'in geldiğini haber alınca kuşatmayı kaldırıp Sivas'a çekilmiştir.

I. Haçlı Seferinin başarıya ulaşması Avrupa'yı cesaretlendirmiş ve yeni Haçlı Seferleri düzenlemeye sevk etmiştir. Almanlar, Fransızlar ve Lombardların da katıldığı bir sefer hazırlığı başlamıştır. Lombardlar İstanbul'a ulaştıklarında İtalya Normanlarının reisi ve Antakya Prinkepsliğinin kurucusu Bohemundun Gümüştekin tarafından tutsak edildiğini öğrenince onu kurtarmak üzere harekete geçmişlerdir. Haçlı ordusunun bir bölümü I. Kılıçaslan, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan, Harran Emiri Karaca ve Gümüştekinin de katılımıyla oluşturulan 20.000 kişilik Türk kuvveti karşısında Merzifon yakınlarında bozguna uğramıştır.

Kılıçaslan ve Gümüştekin bu zaferin hemen ardından ikinci bir Haçlı ordusunun Anadolu'ya geldiğini ve Konya istikametinde ilerlediği istihbaratını almışlardır. Bu orduyu takip etmişler ve susuzluktan perişan olan bu orduyu Konya yakınlarında bozguna uğratmışlardır. I. Kılıçaslan, Gümüştekin Gazi, Karaca ve diğer Türk beyleri aynı yıl Ereğli yakınında üçüncü bir Haçlı ordusunu daha mağlup etmişlerdir.

Bu bildiride Danişmendlilerin Malatya'yı fethetmeden önce yaptıkları ve yukarıda kısaca anlatılan mücadeleler detaylı bir şekilde anlatılacak, Danişmendlilerin bu mücadelelerdeki rolleri üzerinde durulacaktır.

GİRİŞ

Danişmendli beyliğinin kuruluşuna geçmeden önce Türklerin Anadolu'ya özellikle de Sivas, Tokat ve Amasya bölgesine gelişleri hakkında kısaca bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Selçuklular 23 Mayıs 1040 yılında Dandanakan Savaşı¹⁰⁴¹ ile Gazneli hâkimiyetine son vermişlerdir. Çağrı Bey doğuda kalmış, Tuğrul Bey yönetimindeki Selçuklular yönünü batıya çevirmiştir.¹⁰⁴² Batıya giden Tuğrul Bey, Türkmen beylerine Müslüman devletler ile savaşmamalarını, Azerbaycan bölgesine giderek yaylak ve kışlaklara yerleşmelerini, Bizans ile cihat eden kuvvetlere destek olmalarını yazılı bir buyruk ile bildirmesinden sonra Türkmen beyleri buna uymuşlardır. Göçebe Türkmen beylerinin Anadolu akınlarından başka Tuğrul Beyin kendisi, diğer Selçuklu Prensleri Rey ve Isfahan bölgeleriyle Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya sürekli akınlarda bulunmuşlardır.¹⁰⁴³ Tuğrul Bey Rey şehrini kendisine başkent yaparak orada saltanatını kurmuştur.¹⁰⁴⁴

Bizans İmparatoru IX. Konstantin kendi topraklarını hedef alan Oğuz akınlarını durdurmak amacıyla 1045 yılında Gürcistan hâkimi Liparit kumandasında bir orduyu Müslüman Şeddadoğulları üzerine göndermişti. Bu ordu Şeddadoğulları'nın merkezi Dovin'i (Dubayl/Divin) kuşatmıştı. Tuğrul Bey, Şeddadoğullarını korumak amacıyla Kutalmış komutasında bir orduyu yardıma gönderdi. Gence önlerinde Liparit ile Kutalmış komutanlığındaki Selçuklu ordusu arasında yapılan bu savaşı Selçuklular kazanmışlardır.¹⁰⁴⁵

Daha sonraki dönemde Bizans Balkanlardaki Uz(Oğuz) meşguliyeti yüzünden Tuğrul Bey ile arasını iyi tutmak istese de ara ara barış dönemlerine rağmen Bizans topraklarına Türk akınları durmadan devam etmiştir.¹⁰⁴⁶

Anadolu'ya Türk akınları hız kesmeden devam ederken Tuğrul Bey kardeşi Davud'un oğlu Alparslan'ı kendisine veliaht yapmıştı.¹⁰⁴⁷ Vefatıyla beraber Çağrı Bey'in oğlu Sultan Alparslan(Eylül 1063) Selçukluların başına geçmişti.¹⁰⁴⁸ Elbette ki Alparslan rahat bir şekilde tahta oturmadı. Taht mücadelelerinden galip çıkarak Selçuklu sultanı oldu.¹⁰⁴⁹ Sultan Alparslan da hız kesmeden Anadolu akınlarını devam ettirdi. Bir taraftan oğlu Melikşah ve diğer taraftan kendisi Gürcistan bölgesinde fetih hareketlerinde bulundu. Hristiyanlar için önemli bir merkez olan Meryem-Nişin fethedildi. Sultan 1064 yılında Ani kalesini fethetti. Ermeni ve Gürcü topraklarını yanındaki emirler arasında bölüştürdü. Sultan Alparslan'ın Hristiyanların elindeki pek çok bölgeyi fethetmesinden dolayı Abbasi halifesi tarafından kendisine Ebu'l-Feth unvanını verildi.¹⁰⁵⁰

Olaylara sebep-sonuç ilişkisi içinde bakmak gerekirse Türklerin bu kadar hızlı ilerlemesi ve fetih hareketlerinde bulunmasında Bizans'ın içinde bulunduğu durumun da katkısı vardır. Bizans iç karışıklıklar ile uğraşmakta idi. Macarlar, Belgrad'ı işgal etmiş, Kumanların baskısı ile hareket etmek zorunda kalan Uzlar (oğuzlar) Pecenekleri de önlerine katarak Bizans

¹⁰⁴¹ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. I, Ankara, 2000, s. 365.

¹⁰⁴² Songül Mecit, *Anadolu Selçukluları*, Ankara, 2017, s. 18.

¹⁰⁴³ Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara, 1971, s. 4-6; Ali Sevim, *Anadolunun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara, 1988, s. 30.

¹⁰⁴⁴ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000, s. 10; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, İstanbul, 2002, s. 41.

¹⁰⁴⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s. 81; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 11.

¹⁰⁴⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 106-107.

¹⁰⁴⁷ Aksârâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 10.

¹⁰⁴⁸ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 18.

¹⁰⁴⁹ Alparslan'ın taht mücadeleleri için bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 103-105.

¹⁰⁵⁰ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, c. I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1999, s. 317; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 22; Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s. 267.

topraklarını yağma etmeye başlamıştı. Bu gruplar Tuna nehrini geçerek Selanik'e kadar olan Makedonya bölgesini işgal ve talan etmişlerdi.1051

Malazgirt Savaşı öncesi Bizans imparatoru Konstantin X. Dukas 1067 yılında ölmüş ve eşinin kimseyle evlenmemesini vasiyet etmişti. Bu süreçte devlet işlerinde büyük aksamalar olmuş, eyaletler ile ilgilenilmemiş, sınırları koruyan askerler ve ordular çoğu zaman yardımsız kalmıştı. İmparatorluğun bu kötü gidişatı üzerine askeri kesim Kraliçe Eudokia'ya tavsiyesi üzerine askeri aristokrasiye mensup Kapadokyalı Romanos Diogenes ile evlendi.1052

İlerleyen Türk akınlarını durdurur umuduyla Romanos Diogenes 1068 yılında Bizans İmparatoru oldu.1053

Ayrıca Frank, Varank, Makedonya, Bulgaristan, Alman, İskandinav ve İtalya Normanlarından paralı asker topladı. Bunlara ilaveten Rumeli'deki Uz ve Peçeneklerden de kuvvet topladı.1054

Diogenes bu kuvvetlerle Antakya istikametinde ilerlemeye başladı. Kayseriye doğru ilerledikçe karşılaştığı Selçuklu kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı.1055 Diogenes bu başarılarından sonra Maraş istikametinde ilerleyerek Halep civarında Türk ve Araplardan oluşan Müslüman birlikler ile mücadele etmeye başladı. Ancak ordusu erzak sıkıntısı çektiği için büyük zorluklarla karşılaştı. Bir taraftan da Afşin komutasındaki Türk birlikleri Amuriye şehrini kuşatmış ve fethetmişlerdi.1056 Romanos Diogenes bu mücadelelerden sonra İstanbul'a geri dönmüş ve ihtişamlı bir şekilde karşılanmıştır.1057 Bu sırada Alparslan doğudaki karışıklıklar ile uğraşmakta idi.

Sultan Alparslan Mısır'a gitmek üzere Halep'den hareket etmişti. Bu sırada Bizans'tan kendisine bir ulak gelmişti. Bizans, Sultan'dan Erciş, Ahlat, Malazgirt ve Menbic'i geri vermesini ve hediyeler göndermesini istiyordu. Alparslan Bizans elçisine ağır sözler ile bu istekleri kabul etmedi. Halep emiri Mahmud'u ve ordusundan bazı komutan ve askerleri burada bırakarak onları Mısır'ın fethiyle görevlendirip hemen Bizans ordusu ile karşılaşmak için yola koyuldu.1058 Yolda Malazgirt kadisiyle beraber bölge halkı yardım talebinde bulundu. Sultan zaman kaybetmeden Erzen ve Bitlis boğazından geçip Ahlat'a geldi.1059

Suriye seferinden sonra İmparator Diogenes büyük bir ordu hazırlamaya başladı. Balkan vilayetlerinden, Bitinya, Kapadokya, Kilikya ve Trabzon bölgelerinden ve Ermeni halkından başka Slav, Bulgar, Alman, Frank, Gürcü, Hazar, Pecenek, Uz ve Kıpçaklı ücretli askerlerden oluşan1060 bu orduda zamanın şartlarına göre her türlü silah mevcut idi. Sayısının 200 ila 600 bin arasında olduğu söylenir.1061

¹⁰⁵¹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 116; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 22.

¹⁰⁵² Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 32.

¹⁰⁵³ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 119.

¹⁰⁵⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 123; Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 33.

¹⁰⁵⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 123.

¹⁰⁵⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 124.

¹⁰⁵⁷ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 33-34.

¹⁰⁵⁸ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 53.

¹⁰⁵⁹ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 54.

¹⁰⁶⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 133.

¹⁰⁶¹ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 56.

Buna karşılık Alparslan ise 50 bin civarında asker toplayabilmişti.1062 Bu ordunun içinde Danişmend, Saltuk, Artuk, Tutak, Mengüçük, Çavlı, Çavuldur ve Süleyman Şah ve Porsuk gibi tecrübeli ve savaş taktiğini iyi bilen emirleri de vardı.1063

Savaş başlamadan önce Alparslan'ın fakihî Ebu Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buharî el-Hanefî'nin Alparslan'a bir tavsiyesi vardır. Ebu Nasr şu nasihatte bulunmuştur; “ Sen Allah'ın zafere ulaştıracağını ve diğer dinlere üstün kılacağını vaat ettiği bir din uğrunda savaşıyorsun. Umarım Allah Teâla bu fethi sana nasip edecektir. Cuma günü zeval vaktinden sonra hatiplerin minberde olduğu ve mücahitler için Allah'a duada buldukları ve duaların kabul edildiği saatte düşmana hücum et.”1064

Ebu Nasr Muhammed b. Abdülmelik'in bu tavsiyesini Danişmend Gazi'nin yaptığı da söylenir.1065

Cuma günü yapılan savaşı Alparslan liderliğindeki Selçuklu ordusu kazanmış Bizans askerlerinin pek çoğu öldürülmüş, Uz ve Peçenekler savaş esnasında Selçukluların safına geçmiş, Diogenes esir edilmişti.1066

Alparslan mağlup ve esir Bizans İmparatoru Diogenes'e iyi davrandı, fidye karşılığında onu serbest bıraktı.1067 Ancak Diogenes'in esir edildiği haberi İstanbul'da farklı değerlendirilmiş, Kraliçe Eudokia, X. Konstantin'in kardeşi ve sürgünde bulunan Johannes Dukas'ı davet etmiş ayrıca senatoyu da toplantıya çağırmış Romanos Diogenes'in tahttan indirildiğini ilan etmişti. Johannes, Diogenes'in İstanbul'a gelmekte olduğunu öğrenince derhal yeğeni Mihael Dukas'ı imparator ilan etti.1068

Bizans'taki bu değişim ile Alparslan ile Diogenes arasındaki antlaşma bozulmuş ve Türkler için Anadolu'yu baştanbaşa fethetme yolu açılmış oluyordu.

Beyliğin Kuruluşu

Sultan Alparslan Türkistan seferine çıkmadan önce Kutalmışoğulları ve pek çok emiri Anadolu'nun fethiyle görevlendirmişti. Bu beylerden birisi de Danişmend1069 Ahmed Gazi idi. Danişmend Ahmed Gazi Bizans'dan Sivas şehrini almış ve burada Danişmendli Beyliğini kurmuştur.1070 Danişmend Gazi Sivas'a geldiğinde şehri yıkılmış bir halde bulmuştu. Çünkü Bizans İmparatoru Malazgirt Savaşı öncesi burayı tahrip etmişti. Danişmend Gazi fazla bir direnişle karşılaşmadan burayı ele geçirdi. Daha sonra emirleriyle beraber Niksar, Tokat, Sivas, Elbistan1071, Amasya Kayseri, Develi, ve Çorumu fethetmiş ve sınırlarını buralara

¹⁰⁶² Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 135.

¹⁰⁶³ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 66.

¹⁰⁶⁴ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezeri (ö. h. 630), *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. X, Çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1991, s. 72; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 137.

¹⁰⁶⁵ Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksu, İstanbul, 2010, s. 115-116.

¹⁰⁶⁶ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 80.

¹⁰⁶⁷ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, c. I, s. 323; Reşidü'd-din, *Camiü't-Tevarih*, s. 118-119, Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara, s. 64-65; Râşid Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, İstanbul, 2002, s. 8; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 2008, s. 51.

¹⁰⁶⁸ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 89.

¹⁰⁶⁹ Danişmend'in “Bilge” olarak isimlendirildiği, eğitim açısından diğer Türk beylerinden farklı olduğu da belirtilir. Bkz. Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. M. A. Kılıçbay, İstanbul, 1998, s. 29.

¹⁰⁷⁰ Abdülkerim Özaydın, “Danişmendliler”, *TDVİA*, c.8, İstanbul, 1993, s. 469.

¹⁰⁷¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 13.

kadar genişletmiştir.1072 Danişmendoğulları batıya doğru fetih sahasını genişletmişler, Kastamonu'yu fethetmişlerdi.1073

HAÇLI SEFERLERİNİN BAŞLAMASI

Türklerin Suriye ve Filistin bölgesini ele geçirmiş olmaları Hristiyan dünyasında şaşkınlık oluşturmuştu. Bizans İmparatoru I. Aleksios Türkleri Anadolu'dan atmak istiyordu. Kutsal yerlerin kurtarılması hedefiyle Hristiyan dünyasından yardım istedi.1074 Papa Urbanus'dan yardım talebinde bulundu. Papa II. Urbanus bu talebi kabul etti. Ancak Urbanus'un Bizans'a yardımdan ziyade Doğu topraklarını ve Kudüs'ü ele geçirmek, Papalığın görüşlerini benimsemeyen "Heretik" Doğu Hristiyanlarını kontrol altına almak ve Avrupa'nın içinde bulunduğu krizden kurtulmasını sağlamak gibi hedefleri vardı.1075

Papa Urbanus 1095 yılı yazının sonlarına doğru Fransa'ya ulaştı. Komşu ülkelerin piskoposlarına mektuplar yazarak Kasım ayında Clermont'da toplanmalarını ve kendisiyle buluşmalarını istedi. 18-28 Kasım tarihleri arasında toplanan Clermont Konsilinde çağrı yapıldı.1076 Le Puy piskoposu Adhemar de Monteil ittifakla seferin başındaki kişi olacaktı. Sefere katılmak için ilk başvuran Toulouse kontu Raymond oldu. Daha sonra Urbanus vaazlarına ve çağrısına çevre şehirleri gezerek devam etti. İskoçya, Danimarka ve İspanya'dan pek çok kimse haçlı yemini etmek üzere geliyorlardı.1077

Kuzey Batı Avrupa köylüleri haşın ve emniyetsiz şartlarda yaşamaktaydılar. Barbar istilaları ve Vikinglerin yağma akınları, bu akınlar esnasında setlerin yıkılmış olmasından dolayı deniz ve ırmakların tarlaları basması, büyük arazi sahibi tarafından himaye edilmeyen köyler daima yağma ve yıkıma açık vaziyette oluşu bu harekete halk desteğinin artmasını sağladı.1078 Olayın bir de dinî boyutu mevcuttu 1095 Nisanında gökyüzünde görülen bir göktaş akını büyük bir kavimler göçü olacağı şeklinde yorumlanmıştı. Fransız Keşiş Pierre l'Ermite kehanetleri, muammalı ve esrarlı açıklamaları ile ön plana çıkmıştı. Onun bu kehanet ve vizyonları da iktisadi sebeplere eklenmişti. Ortaçağ insanı Hz. İsa'nın geri dönüşünün yakın olduğu kanaatindeydi. Vakit varken tövbe etmek gerektiğini düşünüyorlardı. Sevap kazanmak için yollara dökülmek gerekiyordu. Kilise günahların kutsal mekânlara haç yolu ile affolunabileceği öğretisini yayıyordu. Hristiyanlar için kutsal kabul edilen Kudüs'ün de Müslümanların elinde olması Haçlı Seferlerinin en önemli sebeplerden birisiydi1079

İmparator Aleksios Anadolu'ya sefer düzenlemek amacındaydı ancak bunun zamanını kendisi belirlemek istiyordu. Kalabalık Frank ordularının yola çıktığını duyunca endişelendi. Çünkü bunların pek çoğu geçtiği yolda yağma hareketinde bulanabilirdi. Hemen tedbir aldı. Haçlı ordularının geçiş güzergâhlarına iâşe depoları yaptırdı. Çoğunluğu Peçeneklerden oluşan özel muhafız birliklerini de bu orduların geçişinde refakatçi olarak hazır bulundurdu.1080 Bu

¹⁰⁷² Reşidü'd-din, *Camiü't-Tevarih*, s. 120..

¹⁰⁷³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 60.

¹⁰⁷⁴ Peter Charanis, "I. Haçlı Seferleri'nin Nedeni Hakkında Bir Grek Kaynağı", *Tarih Okulu*, Çev. İlcan Bihter Barlas, Son Bahar -Kış 2012, S. XIII, s. 205.

¹⁰⁷⁵ Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi", *İÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, İstanbul, s. 65.

¹⁰⁷⁶ Thomas Arnold, *The Legacy of Islam*, London, 1952, s. 46.

¹⁰⁷⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 83-87.

¹⁰⁷⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 89.

¹⁰⁷⁹ Thomas Arnold, *The Legacy of Islam*, s. 45-46.

¹⁰⁸⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 91-92.

ordular geçtikleri yollarda yağma hareketlerinde bulunmuşlar pek çok kişi çıkan çatışmalarda ölmüştür.1081

KILIÇASLAN İLE DANIŞMENDLİLER ARASINDAKİ MÜCADELE

Kılıçaslan ile Danişmendliler Malatya'yı alma noktasında mücadele halinde idiler.1082 Kılıçaslan Malatya'nın fethi ile ilgilenirken Batıdan Haçlı orduları harekete geçti. Haçlıların ilk hedefi Selçuklunun başşehri İznik (Nikaia) idi. Burası alınmadan Anadolu içlerine doğru hareket İstanbul ile irtibat ve ikmal yolları açısından tehlikeli idi. Kılıç Arslan batıdan gelen bu yeni tehdidi dikkate almamıştı. Geri döndüğünde ise artık iş işten geçmişti. İznik kuşatılmıştı beş hafta kuşatmaya dayanan İznik 1097 yılında Bizans'a teslim edildi.1083 Haçlılar tarafından İznik'in alınması Selçuklu-Danişmendli rekabetinde Danişmendlilerin gücünün artmasını sağlamıştır.1084

Danişmendlilerin Eskişehir'de Haçlılarla Mücadelesi

Sultan Kılıçaslan İznik'i kaybettikten sonra doğuya çekilmiş ve mücadele halinde olduğu Danişmendoğulları ile anlaşma yoluna gitmişti. Bu basit bir ateşkes antlaşmasından daha ziyade iki tarafın ordularının tek bir ordu gibi birleşmesini hedefliyordu. Kılıçaslan, Danişmend'in cevabının olumlu olacağını tahmin ediyordu.1085 Kayseri bölgesi Türlerin beyi olan Hasan Bey ve Danişmendoğulları beyliğinin askerleri ile beraber Sultan Kılıçaslan'ın orduları Eskişehir yakınlarındaki bir vadide haçlı ordusunu beklemeye başlamıştı. Karşısındaki geçitten haçlılar geçmeye başlar başlamaz saldırıya geçecekti. Haçlı ordusunun bir bölümü Eskişehir'den uzak olmayan bir yerde karargâh kurmuştu. Türklerin saldırısı üzerine Bohemund savunma düzenine geçti. Acele olarak da ikinci orduya yardım haberleri gönderdi.1086 Haçlı ordugâhı Türler tarafından sarılmıştı. Türk ordusundan bir gurup okçu okunu atıp yerini diğer gruba bırakıyordu. Bitmek bilmeyen bu ok yağmurundan kurtulmaları veya savaş alanından kaçmaları mümkün değildi. Din şehidi olmayı "Martyr" düşünerek mücadeleye devam ettiler. Öğleye doğru ikinci haçlı ordusunun yaklaştığını gördüler. Türkler bu ikinci ordudan haberdar değillerdi. İki ordunun birleşmesini engelleyemediler. Üçüncü bir grubun da tam arkalarında olduğunu fark eden Kılıçaslan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Danişmend ve emirleri de Kılıçaslanı takip etmişlerdir.1087 Çünkü saldırı planları karşı tarafın taarruzu üzerine kurulu değildi. Kılıçaslan, Anadolu içlerine çekilerek yol üzerindeki su ve yiyecek sağlanabilecek yerleri imha ederek haçlı ordusunu zayıflatmak istemiştir. Haçlılar Ağustos ayının ortalarına doğru Konya'ya ulaştılar. Ancak yol boyu aç, susuz ve perişan bir vaziyette yolculuk ettiler.1088 Bu yolu seçmelerinin temel sebebi de hala doğuda azametinden bir şey kaybetmemiş Danişmendliler ve diğer Türk beylerinin bulunmasıydı.1089

¹⁰⁸¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 97-98.

¹⁰⁸² Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, s. 29.

¹⁰⁸³ Bkz. Anna Kommena, *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 1996, s. 327-329; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 135-136.

¹⁰⁸⁴ Macit, *Anadolu Selçukluları*, s. 25.

¹⁰⁸⁵ Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, s. 34.

¹⁰⁸⁶ Kommena, *Malazgirt'in Sonrası*, s. 332.

¹⁰⁸⁷ Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, s. 36-37..

¹⁰⁸⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 141-145.

¹⁰⁸⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 144.

Haçlılar Konya'nın Meram bölgesinde bir süre dinlendiler ve güç topladılar sonrasında Ereğli'ye doğru hareket ettiler. Yolda Kayseri Emiri Hasan ve Danişmend Emiri ve ordularına rastladılar. Haçlılar hemen saldırdı ancak onlar savaşmadan çekildiler.

Haçlılar Antakya'ya giden yol hususunda iki gruba ayrıldı. Bir grup Toros dağları üzerinden Çukurova'ya, diğer bir grup ise Kayseri yolu üzerinden Maraş'a Amonos geçidinden geçerek Antakya ovasına gitmeye karar verdi. Kayseri istikametinde ilerleyen haçlı ordusu yolda Kayseri Emiri Hasan Bey ile karşılaştı¹⁰⁹⁰ ve onun ordusunu mağlup ederek Kayseri'ye geldiler. Buradan da Danişmendlilerin kuşatma altında tuttuğu Komana (Placentia) ulaştılar. Haçlı ordusu gelince Türkler çekildiler.¹⁰⁹¹ Bohemund takip etmek istediye de kimseyi göremedi.¹⁰⁹²

Çukurova havzasında toplanan Haçlılar Antakya'ya doğru harekete geçtiler. Baudouin, Ayntab yakınlarında haçlılardan ayrıldı ve hedefinde sürekli Danişmendliler tarafından tehdit edilen Malatya bölgesi vardı. Malatya hâkimi Ermeni Gabriel çoktan beridir batıdan destek beklemekteydi.¹⁰⁹³ Urfa'da da durum farklı değildi. Urfa lideri Thoros da Baudouin'den yardım talep etmişti. Thoros Baudouin'i para, mücevher ve bol miktarda hediye ile hizmetine katmak istiyordu. Ancak Baudouin'in istekleri biraz daha fazlasıydı. Thoros Baudouin'i manevi evlat edinmeye ve hükümdarlığına ortak kabul etmeye razı oldu. O zamanın töresine göre Thoros'un evlatlığı oldu. Daha sonraki süreçte Thoros bir suikasta maruz gitmiş ve ortadan kaldırılmıştır.¹⁰⁹⁴ Böylelikle Baudouin Urfa'nın başına geçmiştir.¹⁰⁹⁵ Urfa her ne kadar kutsal ülke değildiyse de orta Fırat bölgesinde kurulacak bir Frank devleti Filistin'de kurulacak her devlet için değerli bir tampon bölgesi ve savunma hattı demektir.¹⁰⁹⁶

Diğer taraftan Bohemund, Raymond, Robert de la Normandia, Godefroi ve Robert de Flandre gibi komutanlar Antakya'yı almak üzere harekete geçmişlerdi. Antakya'yı Süleyman b. Kutalmış fethetmiş daha sonra Süleyman'ın ölümüyle Melikşah'a geçmişti. Melikşah buraya Yağısıyan'ı atamıştı. Yağısıyan 10 yıl gibi bir süredir burayı idare etmekteydi. Yağısıyan Frankların geliş haberini alınca Antakya'daki Hristiyanları şehirden uzaklaştırdı.¹⁰⁹⁷ Kuşatma başlamış ve uzun süren bir kuşatmadan sonra Yağısıyan ve bir gurup askeri Antakya'yı terk etmişlerdi. Antakya Haçlıların eline geçmiş oldu. Antakya'nın Haçlıların eline geçtiğini öğrenen Türk beylerinden Kürboğa haçlılardan şehri geri almak için asker toplayarak burayı kuşattı. Haçlılar zor durumdaydılar, yiyecekleri yetersizdi. Vereceği eman karşılığında Kürboğa'ya şehri teslim etmek istediler ancak o kabul etmedi. Bu kuşatma esnasında haçlılar çok zorluklar çektiler. Bu süreçte kale içinde farklı hikâye ve mucizelerle askerlerin inanışları güçlü tutulmaya çalışıldı. Kalede bulunan bir rahip Hz. İsa'yı yaralayan mızrağın bulunması durumunda galip gelineceğini aksi takdirde helak olacaklarını belirtti.

¹⁰⁹⁰ Kommena, *Malazgirt'in Sonrası*, s. 332.

¹⁰⁹¹ Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, C., LXV, S. 243, TTK, Ankara, 2002, s. 575.

¹⁰⁹² Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 146.

¹⁰⁹³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 155-156.

¹⁰⁹⁴ Ermeni tarihçiler Baudouin'i suçlamışlar ancak Batılı yazarlar da Thoros'un üç yıl öncesinde Danişmendlilerden kurtulmak için yardıma çağırıldığı Alpyuluk'u (Alp İlek) öldürttüğünü belirterek Baudouin'in de aynısı ona uyguladığını belirtmişlerdir. Bkz. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayı-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Çev. Hrnt D. Andreasyan, Ankara, 1987, s. 186, 194-195.

¹⁰⁹⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, s. 195.

¹⁰⁹⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 158-159.

¹⁰⁹⁷ İbn Esir, *el-Kamil*, c. X, s. 229.

Hâlbuki bir mızrağı kendisi kaledeki kilisenin bir köşesine saklamıştı. Rahip Haçlılara oruç tutup tövbe etmelerini tavsiye etti. Haçlılar üç gün oruç tutup tövbe ettiler. Sonrasında Rahibin dediği yerde bu mızrak bulundu. Rahip “Zaferle sevininiz” diyerek Haçlıların moral ve motivasyonlarının tekrardan yükselmesini sağladı.1098 Benzer şekilde 14 Haziranda Türk ordusuna düşer gibi görünün bir kuyruklu yıldızın zafer müjdesi gibi algılanması için dedikodular yayılmaya çalışıldı.1099

Tek çare açık bir meydan savaşı ile Türler üzerine saldırmaktı. Aziz Andreas Türklere karşı yapılacak bir savaşı haber verdi.1100

28 Haziranda yapılan savaşı Kürboğa uğradığı ihanetler yüzünden kaybetti. Çünkü Kürboğa yanındaki emirlere çok kötü davranıyordu. Bu emirler Kürboğaya karşı bir fırsat bulduklarında onu terk etme kararı almışlardı.1101

Haçlılar daha sonra Kudüs’ü hedef aldılar. Kudüs’te de yapılan kuşatma esnasında umutsuzluk anlarında yine mucizeler anlatılarak askerlerin şevki canlı tutuldu. En sonunda şehir teslim alındı. Kudüs Müslümanların elinden çıkmış oldu. Godefroi yönetici olarak seçildi. Raymond Lazkiye’ye doğru harekete geçti. Raymond orta Suriye’de bir devlet kurmak istiyordu.1102

Melik Gazi Gümüştekin’in Haçlıların Antakya Kolu İle Mücadelesi

Melik Gazi Gümüş Tekin üç yaz üst üste Malatya önlerine gelerek buralarda yağma ve yıpratma akınları yapmıştı. Malatya’ya yeni bir saldırı yapabileceği endişesiyle Malatya şehrinin yöneticisi Ermeni Gabriel kendisine çok daha yakın bulunmasına rağmen Urfa yöneticisi Baudouin’e başvurmak yerine Antakya yöneticisi Bohemund’a kendisine yardım etmesi için başvurmuştu.1103 Bohemund Ermenilere karşı iyi davranan bir kişiydi. Bohemund seve seve bu isteği kabul etti. Gabriel Türklerin tehdidine son verdiği takdirde Bohemund’a Malatya’nın idaresini de vereceğini vaat etmişti.1104 Bohemund yaklaşık beş bin kişilik haçlı ordusuyla Malatya’ya doğru yola çıktı.1105 Az miktardaki askerle Türkleri yenebileceğine dair kendisine duyduğu güven duygusu içinde Malatya’yı Aksu vadisinden ayıran dağlık bölgeye tedbirsiz bir şekilde girdi. Burada Danişmend Emiri Gümüştekin pusuda onu beklemekteydi. Bohemund’un üzerine ansızın saldırdı. Franklar tam bir şaşkınlığa uğrayarak kuşatıldılar. Kısa ve çok şiddetli bir savaştan sonra bütün haçlı ordusu tümüyle imha edildi. Ermeni piskoposları öldürüldü. Bohemund ve kuzeni Salerno kontu Richard esir edildi.1106

Bohemund esir düşmeden önce saçlarından bir tutam kesip Baudouin’e göndermekle bir asker görevlendirdi. Görevli savaş alanından bir şekilde kaçarak Baudouin’e ulaştı. Bohemund’un esir düştüğünü bildirdi. Bohemund bu mesajında Türklerin kendisini Anadolu içlerine sürüklemekten kurtarılmasını rica etmekteydi. Baudouin için ise eski bir dost ve rakibinin

¹⁰⁹⁸ İbn Esir, *el-Kamil*, c. X, s. 231; Urfalı Mateos ise olayı gerçek bir mucize olarak aktarmaktadır. Bkz. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, s. 197.

¹⁰⁹⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 188; Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, s. 38.

¹¹⁰⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s.189.

¹¹⁰¹ İbn esir, *el-Kamil*, c. X, s. 231.

¹¹⁰² Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 218-232.

¹¹⁰³ Abu’l-Farac, *Abu’l-Farac Tarihi*, c. II, s. 341-342.

¹¹⁰⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 247-248.

¹¹⁰⁵ İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 247.

¹¹⁰⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 249.

şahsından ziyade Frank devletinin emniyeti önem taşıyordu. Yanında 140 şövalyeden müteşekkil küçük bir birlik bulunduğu halde derhal yola çıktı. Gümüş Tekin zaferi kazandığı gün Malatya kalesindekilere Frank ve Ermenilerden öldürülenlerin kafalarını kesip göndermişti. Ancak Baudouin yaklaştığı haberini alınca kazandığı ganimet ve eserleriyle kendi topraklarına çekilmeyi daha akıllıca bir hareket olarak düşünmüştü. Baudouin takip edemedi çünkü pusuya düşebilirdi. Buraların yerli halkına da fazla güvenmiyordu. Bir süre sonra Malatya'ya geri döndü. Bohemund önce Sivas'a daha sonra Niksar kalesine götürüldü.¹¹⁰⁷

Danışmendoğulları Malatya'ya girdikleri zaman insanları korumuşlar, kendi memleketlerinden tahıl getirterek Malatya halkına dağıtmışlardır. Ebu'l Faraç, Malatya'nın bu dönemde birçok nimetlere nail olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰⁸

Avrupa'da Yeni Bir Haçlı Oluşumu (1101 Haçlı seferi)

Urbanus'un vefatından sonra Papa olan II. Pascalis doğudan kendisine gönderilen raporlardan doğuya yeni bir haçlı seferinin yapılması gerektiğini idrak etmişti. Pascalis 1099 yılı içinde kilise merkezlerine mektuplar göndererek yeni bir Haçlı Seferinin oluşturulması için vaazlar verilmesini emretti. Birinci Haçlı seferi öncesinde olduğu gibi 1100 yılında Anse, Valence, Limoges, ve Poitiers'te yapılan konsillerle toplumda yeni bir Haçlı seferlerine çıkma heves ve arzusu oluşturuldu.¹¹⁰⁹

Haçlı Seferinin birinci ordusunu oluşturan grup 1101 yılı içinde yola çıktı. Bu ilk grup Lombardlar'dır.¹¹¹⁰ Milano başpiskoposu Anselm de Buis Papa'nın davetine uydu, haçı kabul ederek hareketin başına geçti ve halkını Haçlı Seferi için teşvik etti. Lombardlar büyük bir ordu halinde 13 Eylül 1100'de Milano'dan yola çıktı.¹¹¹¹

Lombardlar, imparator tarafından kendileri için hazırlatılan Filibe, Edirne ve Tekirdağ'daki karargâhlarda kış mevsimini geçirdi.¹¹¹² Bizans imparatoru Aleksios daha önceki Haçlı seferlerinden tecrübe sahibiydi. Franklar gibi Lombardlar'ın de bölgede yağma hareketlerinde bulunabileceğini düşünmüş ve onların yiyeceksiz kalmaması için açık pazarlar kurdurup, buralarda yiyecek depoları yaptırmıştı. Ancak Lombardlar yine de etrafı yağmaladılar. Çevre köylere baskınlar yaparak buraları talan ettiler.¹¹¹³ İmparator, Lombartların İzmit taraflarına yerleştirilmelerini emretmiş ancak Lombartlar bu emre karşı direnerek silaha başvurmuşlardır.¹¹¹⁴ Aleksios tecrübe sahibi bir imparatordu. Haçlı reislerine hediyeler vererek Lombartların emirlere uymalarında yardımcı olmalarını sağladı.¹¹¹⁵ Lombart ordusu İzmit civarındaki karargâhlara yerleştirildi. Avrupa'dan gelecek yeni ordular beklenmeye başlandı.¹¹¹⁶ Alman ve Fransız orduları da geldikten sonra takip edilecek yol konusunda istişarelere başlandı. Lombartlar İstanbul'a geldikleri vakit Bohemond'un 1100 yılının

¹¹⁰⁷ Bkz. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, s. 204-205; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 249.

¹¹⁰⁸ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 342.

¹¹⁰⁹ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997, s. 61.

¹¹¹⁰ Necati Demir, "Anadolu'da Teşekkül Etmiş Destani Halk Hikayelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara, 1999, s. 199.

¹¹¹¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. II, s. 15.

¹¹¹² Demir, "Anadolu'da Teşekkül Etmiş Destani Halk Hikayelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri", s. 199.

¹¹¹³ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 62.

¹¹¹⁴ Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul, 1995, s. 27.

¹¹¹⁵ Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 27.

¹¹¹⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 16.

Ağustos’unda Danişmend Emiri Gümüştekin tarafından esir alındığını ve Niksar’da hapsedildiğini öğrendiler. Bohemond’u kurtarmak ve o bölgeleri de fethederiz düşüncesiyle Kudüs’e yürüyüş planını değiştirdiler.1117

Normanlar ve Lombardlar’dan oluşan bir Haçlı ordusu, yaz başlarında İzmit üzerinden Eskişehir’e, oradan da Ankara ve Çankırı yoluyla Amasya ve Niksar’a ulaşacaktı. Ordunun başına da Bizans imparatorunun teklifi ile Raymond getirildi. Canikli Tzitas’a mektup yazılıp acil olarak davet edilip yardım istendi. O mektubu alır almaz 70 bin askerle yola çıktı.1118 Niksar, Sivas, Tokat, Elbistan bölgeleri hedefti. Bu bölgeler Danişmendlilerin sınırları içindeydi. Melik Danişmend, Mardin, Meyyafarikin(Silvan), Amid, Harput, Erzincan, Divriği Meliklerine ve Sultan Kılıçaslan’a da haber göndererek yardım talebinde bulundu.1119

İzmit’ten yola çıkan Haçlılar üç hafta süren yolculuktan sonra 23 Haziran’da Ankara önünde geldi.1120 Danişmendname’ye göre Çankırı birkaç yıl önce Danişmend Gazi’nin gaza arkadaşları Artuhi ve Kara Tigin tarafından fethedilip Danişmendli topraklarına katılmıştı. Kara Tigin fetihten sonra kale komutanı olarak Çankırı’yı savunmak üzere görevlendirilmişti.1121 Tzitas, Haçlı ordusunun Çankırı üzerinden kuzeye Bizans’a ait bulunan bölgeye yönelip Tosya’dan doğuya giden yolu kullanarak Amasya’ya ulaşmasının daha doğru olacağını önerdi. Haçlılar bir miktar Ankara civarında dinlendikten sonra Çankırı’ya doğru yola koyuldular.1122

Sultan Kılıçaslan ve Danişmendliler1123 de bu bölgeye Haçlılardan önce gelmişti. Haçlıların önünden bölgeyi tahrip ederek geri çekilmişlerdi.1124 Haçlılar yol boyunca yiyecek ve içecek sıkıntısı çekti.1125 Çankırı’ya ulaşmaları bir hafta süren Haçlılar geldiklerinde de hoş bir manzara ile karşılaşmadılar. Türk kuvvetleri burada toplanmış vaziyetteydi. Şehir kalesinin de feth edilmesi imkânsızdı. Çünkü çok iyi korunmaktaydı.1126

Türklerin kesin bir savaşa tutuşmadan önce, Haçlıların sadece yürüyüş koşullarını zorlaştırmak, hareket halindeki ordunun öncü ve artçı birliklerine hücumlarla zarar vermek, keşif göreviyle veya yiyecek bulmak üzere ana ordudan ayrılanlara saldırmak suretiyle bunların gücünü mümkün olduğunca kırmak yoluna gittiler.1127

Haçlılar Türkler tarafından devamlı olarak rahatsız edilmeye başlanınca, liderler, yürüyüş sırasında ordunun güvenliğini sağlayabilmek için 700 Fransız şövalyesini öncü, 700 Lombard şövalyesini de geriden gelen yayaları korumak üzere artçı birliği olarak yerleştirmişti. Ancak Türkler ordunun gerisini sadece küçük bir artçı birliğin koruduğunu fark edince, bu grubun

¹¹¹⁷ Jean Richard, *The Crusades*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 73; Necati Demir, “Anadolu’da Teşekkül Etmiş Destani Halk Hikayelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri”, s. 200; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 18.

¹¹¹⁸ *Danişmendname*, Hrz. Necati Demir, Akçağ, Ankara, 2004, s. 203; Necati Demir, “Anadolu’da Teşekkül Etmiş Destani Halk Hikayelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri”, s. 201.

¹¹¹⁹ Aksarayî, s. 28.

¹¹²⁰ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 65.

¹¹²¹ *Danişmendname*, Hrz. Necati Demir, Akçağ, Ankara, 2004, s. 186-193.

¹¹²² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 18.

¹¹²³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayi-Namesi*, s. 218.

¹¹²⁴ Anna Kommena, *Malazgirt’in Sonrası*, s. 347.

¹¹²⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 65.

¹¹²⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 18; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 65.

¹¹²⁷ Baldwin, *A History Of The Crusades: The First Hundred Years*, Vol:1, London, 1969, s. 355; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 18.

üzerine 500 kişilik bir kuvvetle aniden hücum ettiler. Dehşete düşen Lombard şövalyeleri, paniğe kapılıp dağıldılar ve pek çok yaya Haçlıyı Türk kılıçları altında ölüme terk ettiler.1128 Daha sonra Türk akınları yine devam etti. Özellikle Haçlıların artçı birliklerine saldırarak onların ana ordudan yardım istemeleri sağlanıyordu. Ana ordudan artçı birliklere gelen kuvvetler hem gereksiz yorulmuş oluyor hem de geldikleri zaman savaşıacak düşman bulamıyorlardı. Bu durum haçlı ordusunun bitişik bir vaziyette yürüme kararı almasına sebep oldu. Çankırı'dan sonra karşılaşılan zorlukların Haçlı ordusu içinde huzursuzluğa ve yürüyüş için bu güzergâhın seçilmesine karar verenlere karşı kızgınlığın doğmasına sebebiyet vermişti. Çünkü Haçlılar zor koşullar altında yollarına devam ettiler.1129 Bu sıkıntılara, Türklerle anlaşmış ve kendilerini buralara sürüklemiş olan imparatorun askerlerinin ve Raimond'un sebep olduğuna inanarak, bu kişileri ihanetle suçladılar.1130 Türk hücumlarından korunmak amacıyla liderlerin bir bütün halinde ilerlemek hususunda verdikleri karara uyan Haçlılar, bundan sonra 14 gün boyunca yollarına birbirlerinden ayrılmadan devam ettiler; fakat gün geçtikçe yiyecek sıkıntısı arttığı gibi, yolları da çıplak arazi ve dağlar arasına düştü. Türkler tarafından tahrip edilmiş bölgede Haçlılar, paraları olmasına rağmen alışveriş yapacak hiçbir pazar yeri bulamadılar.1131 Ancak İzmit ve Kivetot'tan arabalarına yiyecek yüklemiş zenginler karınlarını doyurabilmekteydiler. Bu yüzden geriye kalanlar 200, 300, 500 kişilik gruplar halinde yiyecek bulmak amacıyla yeniden etrafa yayılmaya başladılar. Bu arada 1.000 kişilik bir yaya grubu Constanne civarında yiyecek aramaya çıkmıştı. Buldukları arpa başaklarını pişirip yemek için ateş yaktılar, ateşin dumanını gören Türkler tarafından fark edilen Haçlılar, bu vadide kısırıldılar ve Türklerin çıkardıkları yangından kaçamayarak feci şekilde öldüler.1132 Bu haber Haçlı karargâhında duyulunca dehşet ve korku meydana getirdi. Haçlılar hemen yola koyulup altı gün boyunca hiç ara vermeden yürüdükten sonra vardıkları Merzifon yakınlarındaki bir ovada Kılıç Arslan, Danişmend Gümüştekin, Rıdvan, Belek ve Karaca'nın kumandasındaki Türk atlılarının ovanın etrafını saran tepelerden savaş naraları atarak doludizgin indiğini gördüler. Sultan Kılıçaslan, bir aydan beri zor koşullar altında ilerleyen Haçlı ordusunun artık güçten düştüğünü anlayarak, bunlarla savaş için bu ovanın en uygun yer olduğu kararına varmış ve dolayısıyla ordusunu, Haçlılar girer girmez hücumla geçmek üzere ovayı kuşatan tepelere yerleştirmiştir. Haçlılar Türk atlılarının yıldırım hızıyla üzerlerine geldiğini görünce, hücumla karşı kendilerini savunmak için derhal toplanıp bir kamp oluşturdular. Kampın çevresini arabalarıyla ve her türlü eşya yığarak siper haline soktular; Türkler açısından sayıları kendilerinden en az on kat fazla olan Haçlı ordusunu bir çırpıda dağıtmak mümkün olmadı. Türk ordusu Haçlıların sıkıca kurdukları safları yaramadı ve akşam olurken geri çekildi. Ertesi gün, 3 Ağustos Cumartesi sabahı Konrad ve yeğeni Bruno 3.000 kişilik Alman birliğiyle kamptan ayrılıp yiyecek aramak üzere Merzifon şehrine doğru ilerledi. Almanlar Haçlı kampından 4-5 km. uzakta Türklere ait her türlü yiyecek ve eşya ile dolu bir kaleye rastladılar. Aslında savunmasız bırakılmış bu kalenin bir Türk tuzağı olacağını fark etmediler; çok açtılar ve iyi bir ganimet ele geçirmişlerdi. Kalenin içinde buldukları bütün gıda maddelerini ve eşyayı hayvanlarına yüklediler. Yaptıklarından memnun bir şekilde geri dönerlerken Türklerin pususuna düştüler.1133 Karşı koymaya çalışmaları

¹¹²⁸ Jean Richard, *The Crusades*, s. 73; Işın Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler- Bildiriler- İncelemeler*, İstanbul, 2007, s. 145.

¹¹²⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 18.

¹¹³⁰ Baldwin, *A History Of The Crusades*, s. 354-355.

¹¹³¹ Baldwin, *A History Of The Crusades*, s. 355.

¹¹³² Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, s. 35.

¹¹³³ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 66-67.

boşunaydı; hem ele geçirdikleri malların tamamını hem de 700 adam kaybettiler.¹¹³⁴ Canlarını kurtaranlar ise, sağa sola kaçışp ancak akşam olurken tek tek ve moralleri bozuk bir halde kampa dönebildi. 4 Ağustos Pazar günü ise Türkler hiçbir hücumda bulunmamıştı. Haçlı ordugâhında hayat sakin geçmişti; fakat Türkler, Haçlı ordugâhının etrafının tamamen sarmışlardı. Yiyecek aramak için ordugâhtan çıkmak mümkün değildi. Burada aç ve susuz, Türkler tarafından kısıtılmış vaziyette beklemeye daha fazla dayanamazlardı. Savaş kaçınılmazdı. Açlık hat safhaya varmıştı. Haçlılar kendilerine son bir şans verip savaşımaya karar verdiler. 1135 Milano başpiskoposu Anselm 5 Ağustos sabahı gün doğarken bütün haçlı ordusunu takdis etti. Kont Raimond'un da yanında getirdiği "Kutsal Mızrak'ı" göstererek, savaştan önce herkesin günahlarından arınması ve morallerinin güçlenmesini sağladı.¹¹³⁶ Sultan I. Kılıçaslan kumandasındaki Türk ordusunun karşısına önce, Haçlı ordusunun sayıca en büyük grubunu oluşturan Lombardlar çıktı. Lombardlar sabahın erken saatlerinden itibaren Türklere karşı uzun ve ağır bir savaş vermiştir; fakat liderleri Albert Biandrate böylesine ezici bir çarpışmadan sonra düşman gücünün ağırlığını, kendi birliklerinin daha fazla taşıyamayacağını, atların yorgun düştüklerini ve askerlerin de açlıktan kuvvetlerini kaybettiklerini görerek sağ kanadı savaş alanından çekmeye başlamıştı ancak bu çekiliş bütün saflara yayılarak Lombardların tamamı reisleriyle birlikte kendi çadırlarına kadar kaçmışlardı. Lombardların kaçtıklarını gören Konrad ise, derhal kendi Alman birliklerini ön safa geçirerek Türklere şiddetle saldırmış ve günün ilk saatlerinden öğleden sonraya kadar savaşı sürdürmüştü; fakat onun birlikleri de yorgun düşmüş ve geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Bourgogne dükü Etienne taze kuvvetleriyle onun yerini almış ve Türklerle savaşa girişmişti. Uzun mücadele sonrası, o da askerleri geri çekmek zorunda kalınca, bu defa kont Etienne de Blois, yorgun arkadaşlarına yardım etmek ve Türkleri geri püskürtmek amacıyla ön sıraya geçti ve cesaretini kaybetmeden akşama kadar çarpışmaya devam etti.¹¹³⁷

Türk okçuları karşısında o da arkadaşları gibi geri çekilmeye mecbur olmuştu. Son olarak ön sıraya Fransız birlikleri ve Peçeneklerle beraber kont Raimond geçmişti. Şiddetli bir çarpışmadan sonra Peçenekler geri çekilince, Türkler savaş alanında kalan Fransızların hemen hepsini kılıçtan geçirmişti. Merzifon yakınındaki savaş akşam olurken henüz kesin bir sonuca ulaşmamıştı. Tek kurtuluş yolu Türklere sezdirmeden gecenin karanlığında çekip gitmekti.¹¹³⁸

Türklere gelince, sayıca kendilerinden çok fazla bir orduya karşı bütün bir gün boyunca aralıksız mücadele etmiş, birbiri arkasına ön saflara geçen beş Haçlı grubuyla savaşmış ve bunların bütün saldırılarını aynı şiddetle geri püskürtmüşlerdi. Savaşta 3000 kişi kaybetmiş olan ve mütemadiyen taze kuvvetlerle karşısına dikilen düşmanla yaptığı şiddetli mücadeleden yorgun düşen Türkler de, akşam olurken Haçlı kampından birkaç kilometre uzaklıktaki ordugâhlarına çekilmişlerdi. Türkler, Haçlıların gecenin karanlığından faydalanarak ordugâhlarını terk edip akın akın kaçmakta olduklarını haber almışlardı: Demek ki düşmanın morali bozulmuş ve düşman pes etmişti.¹¹³⁹

¹¹³⁴ Işın Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 1996, s. 39-40.

¹¹³⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 67.

¹¹³⁶ Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", İstanbul, 2007, s. 151.

¹¹³⁷ Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", İstanbul, 2007, s. 152.

¹¹³⁸ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 63.

¹¹³⁹ Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 38-39; bkz. Kommena, *Malazgirt'in Sonrası*, s. 347.

Türk birlikleri, şafak sökerken Haçlı ordugâhına girdiler; geride terk edilenler ya öldürüldü ya esir alındı; fakat yağma ile fazla zaman harcanmadı.1140

Çünkü sultan Kılıçaslan, Danişmendli beyi Gümüştekin ve Artuklu beyi Belek'in kumandasındaki Türkler, kaçan Haçlı ordusunun peşine düştüler. Türkler, fazla uzaklaşmamış olan yaya askerlere kısa sürede yetişerek hepsini kılıçtan geçirdi.1141 Raimond ve Tzitas adamlarıyla birlikte Bafra (Paurae)'ya kaçabilmiş ve buradan kendilerini İstanbul'a götürecek gemiye binmişlerdi. Atların sürati sayesinde kaçabilen diğer Haçlı reisleri ve şövalyeler ise Kızılırmak nehrini batıya doğru gerisin geri geçtikten sonra Karadeniz kıyısında Bizans'ın elinde bulunan Sinop'a ulaşır, ancak şehrin surları arkasına sığınmak suretiyle canlarını kurtarabildiler.1142 Türkler her ne kadar kaçak Haçlıları iki gün boyunca kovaladıysa da, Bizans arazisi içinde daha fazla ilerlemeyi sakıncalı görerek bunları takibe son verdiler.1143

Sonuçta İzmir ve Kivetot'tan Niksar'a gitmek üzere yola çıkmış bulunan Lombard-Fransız-Alman birleşik Haçlı ordusunun Anadolu'da doğuya doğru ilerlediği son nokta burası oldu. Türklerin Haçlıları savaşa burada zorlamış ve büyük bir hezimete uğrayan Haçlılardan çoğu burada ölmüş, sadece Karadeniz sahilindeki Bizans şehirleri Sinop ve Bafra'ya kaçabilenler canlarını kurtarabilmiştir.1144

Ovanın yeri kaynak verilerin yetersizliği yüzünden kesin olarak tespit edilememiştir.1145 Savaşın yapıldığı yer Danişmendname'nin Muallim Cevdet nüshasında bu yer iki kez Birguma Yazısı, Niksar nüshasında bir kez Bergama yazısı olarak geçmektedir. Necati Demir'e göre burası Suluova civarındadır.1146

Böylece 1101 yılındaki Haçlı ordusunun birinci gurubunun Anadolu'daki seferi son bulmuştur. Türkler topraklarına düzenlenen saldırıyı önlemişlerdir. I. Haçlı Seferi'nin sebep olduğu zararların ve olumsuz algının önüne geçilmiştir. En önemlisi Türkler kendilerine güvenlerini yeniden kazandılar; fakat zaferlerinin keyfini çıkaracak zaman bulamadılar. Çünkü ikinci bir Haçlı ordusunun Anadolu'ya geçip, Konya istikametinde ilerlediğini haber almışlardı.1147

İlk Haçlı Seferindeki Hıristiyan başarıları Türklerin itibar ve kendilerine güvenini zayıflatmıştı. Şimdi ise gerek bu itibar ve gerekse kendine güven en şerefli bir şekilde yeniden kazanılmıştı. Selçuklu sultanı hâkimiyetini Orta Anadolu'da yeniden kurabilirdi ve başşehirini İstanbul'dan Suriye'ye giden yol üzerinde bulunan Konya'ya naklederken, Danişmend emiri Melik Gazi de Fırat vadisindeki fetihlerini Urfa Kontluğu sınırlarına kadar uzattı.1148

Ankara'da, Lombard ordusunun o sırada nerede olduğuna dair kimsenin bilgisi yoktu. Bu sebeple Guillaume geri dönerek Konya yolunu tuttu. İlk Haçlı Seferinin yaptığı tahribatın etkisinden kurtulamamış olan bölgede yolculuğun arz ettiği müşkülata rağmen ordu

¹¹⁴⁰ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 40-42.

¹¹⁴¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 20.

¹¹⁴² *Danişmendname*, s. 212; Richard, *The Crusades*, s. 73.

¹¹⁴³ Kommerna, *Malazgirt'in Sonrası*, s. 347; *Danişmendname*, s. 204; Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 38-40; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 70.

¹¹⁴⁴ Richard, *The Crusades*, s. 73; Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 41.

¹¹⁴⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 66.

¹¹⁴⁶ Demir, "Anadolu'da Teşekkül Etmiş Destani Halk Hikayelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri", s. 205.

¹¹⁴⁷ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 40-42.

¹¹⁴⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 21.

yürüyüşüne devam etti.1149 İkinci bir Haçlı ordusunun Konya'ya doğru yürümekte olduğu haberini alan Kılıçaslan ve Danişmendli Gümüştekin kuvvetleriyle birlikte ovalardan ve tepeler üzerinden geçen bildikleri patikalardan süratle Nevers ordusunun üzerine yürümüşler ve bu orduyu daha Konya'ya varmadan önce yolda yakalamışlardı. Türkler derhal oklarını savurarak her yönden hücumla geçmişler ve üç gün süren bu çatışma esnasında Nevers ordusunu ağır bir şekilde hırpalamışlardı; fakat istenilen kesin netice alınamamıştı.1150

Nevers ordusu bundan sonra yol boyunca aralıksız Türk hücumuna uğrayarak nihayet Konya'ya ulaştı. Haçlılar bütün bir gün boyunca şehre saldırıp netice elde edemeyince, kont ordugâhını toplayıp Konya'dan yola koyulmayı daha uygun buldu. Kontun niyeti en kısa yoldan Akdeniz kıyısına inmek ve buradan ilerleyerek Antakya Haçlı Devleti topraklarına ulaşmaktı. Kılıçaslan ve Danişmend Melik Gazi bu yeni düşmanın gelişinden haberdar olduğu için konttan önce Ereğli'ye vardılar. Fransız birlikleri yavaş bir tempo ile Konya'dan doğuya doğru ilerlemekteydi.1151 Üç gün boyunca korkunç susuzluk çeken orduda 300'den fazla kişi feci şekilde öldü. Geriye kalanlar ise, yorgunluktan bitmiş ve hiçbir şeye karşı koyamayacak hale gelmişti. Bu tahammül edilmez susuzluğun verdiği acı yüzünden hacılardan bir kaç, belki su buluruz umuduyla bir yamaca tırmanmışlarsa da, burada gördükleri sadece yıkılmış ve terk edilmiş bir mevkiden ibaretti; fakat umdukları suyu bulamamışlardı. Zira bütün kaynaklar ve kuyular Türkler tarafından ya doldurulmuş ya da kullanılmaz hale getirilmişti. Bütün gün devam eden şiddetli savaşta iki taraftan da pek çok kişi öldü. Türkler nihayet Hıristiyanları yenilgiye uğratıp, onları utanç verici bir şekilde kaçırmaya zorladı; mağlup Never kontu, kardeşi Robert, bayraktarı Guillaume ve bütün maiyetiyle birlikte savaş alanından kaçtı;1152 fakat Türkler bunları Ermenek (Germanopolis) şehrine kadar arkalarından kovaladı. Ermenek'e kaçan kont ve şövalyeler, böylece bütün yayaları Türklerin kılıçları altında ölüme terk ettiler.1153 Gölün kıyısı, Haçlıların sonu oldu. Ereğli'deki bozgun, Haçlıların askeri gücünün ortadan kalkmasını sağladı.1154

Bizans valisi Haçlıları Suriye sınırına götürmek üzere yanlarına refakatçi ve rehber olarak 12 Peçenek askeri vermişti. Bundan birkaç hafta sonra Nevers kontu ve arkadaşları yalın ayak başkarak Antakya'ya vardılar.1155 Burada Tankred'e yardımcı oldular.1156

Bohemond'un esir düşmesinden sonra Antakya'nın efendisi olan Tankred, perişan halde yanına gelen Nevers kontunu iyi karşılamış, onu birkaç gün kendi yanında misafir edip çektiği acıları unutturacak hediyelerle teselli etmiş ve kontun sefalet içindeki arkadaşlarını da ülkesinin şarapları, yağları ve lezzetli etleriyle beslemişti. Nevers kontu –Konya yakınındaki-savaştan canını kurtarabilip Antakya'ya gelen Haçlıları burada bir araya topladıktan sonra, 1102 yılı ilkbaharında Kudüs'e gitmek üzere Antakya'dan ayrıldı.1157

Sultan Kılıçaslan ve Danişmendli beyi için Haçlılara karşı kazanılan ikinci zaferle de bitmedi. Çünkü Türkler, Nevers kontunun kuvvetleriyle savaştığı sırada, Aquitanialı Fransızlar ile

¹¹⁴⁹ Richard, *The Crusades*, s. 73; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 21.

¹¹⁵⁰ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 70.

¹¹⁵¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c.2, s. 21-22.

¹¹⁵² Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 42-44.

¹¹⁵³ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 71.

¹¹⁵⁴ Baldwin, *A History Of The Crusades*, s. 360-361.

¹¹⁵⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 22.

¹¹⁵⁶ Baldwin, *A History Of The Crusades*, s. 359.

¹¹⁵⁷ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 71

Bayernli Almanlardan oluşan üçüncü bir Haçlı ordusu İstanbul'a vardı. 1158 19 Mart arasında yola çıkmışlardı. Dük Guillaume yanında, I. Haçlı Seferine katılmış; fakat Antakya'nın zaptından sonra hac yeminini yerine getirmeden ülkesine geri dönmüş olan, Fransa kralının kardeşi dük Hugue de Vermandios ile daha pek çok şövalye sefere katılmıştı. Birleşik Haçlı ordusu yola koyulup Macaristan'ı sakin bir şekilde geçtikten sonra mayıs ayı başında Bizans İmparatorluğu arazisine girdi. 1159

Haçlı ordusu Edirne önüne kadar ilerledi. Ancak burada Haçlılar şehre girişi sağlayan köprünün Guz ve askerleri tarafından tutulduğunu görünce, özellikle Aquitanialılar köprüyü geçmek için saldırdılar; ama köprüyü şiddetle savunan askerlerin ok yağmuru karşısında hiçbir başarı elde edemedi. Albertus, bundan sonra Haçlılar ile imparatorluk birlikleri arasındaki münasebetlerin süratle düzeldiğini, kumandan Guz'un Haçlıların sadece Edirne'ye girmelerine değil, şehirde serbestçe yiyecek maddeleri satın almalarına da izin verdiğini, hatta onun hiç bir art düşünce ve kötü niyet beslemeden Haçlıları İstanbul'a kadar götürecektir refakat birlikleri de sağlandığını bildirmekteydi. 1160

İmparator Aleksios Haziran ayı başında İstanbul'da Fransız-Alman Haçlı ordusunun liderlerini dostça karşılayıp onlara kıymetli hediyeler verdi; ama karşılığında onlardan vassallık yemini istedi. Bu Haçlı ordusu beş hafta boyunca İstanbul civarında konakladı. Haçlılar yolculuk için alışveriş yaparken liderler de her gün Aleksios ile görüştü. Haçlı ordusu İstanbul'da beş hafta kaldıktan sonra imparatorun emir ve tavsiyesi ile yürüyüşe geçti. Ordu İzmit üzerinden İznik'e geldi ve buradaki güzel çayırarda iki gün konakladıktan sonra Konya yoluna yöneldi. İmparator Dük Guillaume'un isteği üzerine yanına Anadolu'da kılavuzluk yapacak Bizanslı birlikler verdi. I. Haçlı Seferi'nin 1097 yılında takip ettiği yoldan ilerleyen bu Haçlı ordusu Bizans arazisi içinde kalan kısmını hiçbir güçlük karşılığında tamamladı; 1161 fakat Akşehir (Philiomelion) yakınında Selçuklu topraklarına girdikten sonra birden zorluklar başladı. Haçlılar özellikle su ve yiyecek sıkıntısı çektiler. 1162

Türkler kuyu, sarnıç ve kaynakları kullanılmaz hale getirdikleri gibi, yol boyunca uzanan bölgedeki olan tahılı yakmışlar ve her türlü yiyecek maddesini de yanlarına alıp şehirleri boşaltarak geri çekilmişlerdi. 1163 Türklerin uyguladığı bu taktiğe öfkelenen Guillaume, Welf ve arkadaşlarının bunun üzerine yol boyunca Türklere ait bulunan Philomelion (Akşehir), Salamia (İsmil) ve bütün diğer şehirlere saldırarak, bunların hepsini tahrip ettikten sonra Reclai (Ereğli)'ye doğru yürüdü. 1164 Başkent Konya dâhil bütün şehirlerdeki halkın geri çekilmesinin nedeni, Kılıçaslan'ın bu orduya karşı derhal mücadeleye girişmek zaman ve imkânına sahip olmamasıydı. Çünkü o, aynı tarihlerde Ankara'dan Konya'ya inmiş olan Nevers ordusu ile savaşmak zorundaydı. Bunun için Kılıçaslan üçüncü Haçlı ordusunun ilerleyişini engellemek üzere herhangi bir askeri müdahalede bulunacak durumda değildi. 1165 Nihayet Eylül ayı başında Ereğli yakınına, Olos'a geldi. 1166 Türk birlikleri üçüncü Haçlı ordusu (Aquitania-Bayern) ile herhangi bir çatışmaya girmeden Ereğli'ye doğru

¹¹⁵⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 21; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 71

¹¹⁵⁹ Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 48.

¹¹⁶⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 23.

¹¹⁶¹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 71.

¹¹⁶² Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 23; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 71.

¹¹⁶³ Hasan Fehmi Turgal, *Anadolu Selçukileri: Müneccimbaşıya Göre*, İstanbul, 1935, s. 9.

¹¹⁶⁴ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 71.

¹¹⁶⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 71; Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 51.

¹¹⁶⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 23; Altan "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s. 578.

çekilmişti.1167 Haçlılar su sıkıntısı çekiyorlardı ve suyu bol olan bir ırmak kenarına ulaştılar; fakat I. Kılıç Arslan, suyun karşı kıyısında pusu kurmuştu. Danişmend Gümüştekin ve Türk beyleri Karaca ile Agimith kumandasındaki muazzam Türk birliklerinin birdenbire ortaya çıkarak, suya yaklaşmakta olan Haçlıları ok yağmuruna tutmaları üzerine Haçlı askerleri sudan uzaklaşmak zorunda kaldı. Haçlılar, uzun yolculuktan yorgun düşmüşlerdi. Susuzluktan tükenmiş olan Haçlıların bu şiddetli hücumu dayanacak gücü kalmamıştı. Saatlerce süren korkunç ve kanlı bir savaştan sonra Haçlıların çoğu ırmak yatağından kaçmaya veya bataklık arazideki çalılar arasında saklanmaya çalıştılar; fakat Türkler tarafından hepsi öldürüldü. Sadece dağlara doğru kaçan az sayıda insan canını kurtardı.1168 Aquitana dükü, at uşağı ile birlikte, kılıcı ile kendisine yol açarak dağlara kaçtı. Dağ geçitleri arasında günlerce yol aradıktan sonra nihayet Tarsus yolunu buldu. Hugue de Vermandois Tarsus'ta 18 Ekimde öldü ve Aziz Paulus katedralinde gömüldü. Bavyera dükü Welf üç hizmetkârıyla birkaç hafta sonra Antakya'ya ulaştı.1169

Kılıçaslan ve Danişmend Gümüştekin'in İhtilafı

Malatya'yı Danişmendlilerin almış olması Kılıçaslan'ın pek hoşuna gitmemişti. Niksar'da Gümüştekin tarafından esir edilmiş olan Bohemond'u Bizans İmparatoru Alexis kendisi için tehlikeli görüyordu. Danişmend Gazi'ye mektup göndererek 260000 altın karşılığında Bohemond'un kendisine teslim edilmesini talep etmişti. Sultan Kılıçaslan'ın durumdan haberi olmuş ve bu fidyenin yarısının kendisine verilmesi gerektiğini belirtiyordu. Bohemond ise Danişmend Gazi'ye kendisini bırakması karşılığında İmparatorun vereceği paranın yarısını tedarik edeceğini ve Danişmendlilerin sadık bir müttefiki olacağını beyan ediyordu.1170 Danişmend Gümüştekin durum değerlendirmesi yapmış ve Bohemond'u serbest bırakmıştı. 1105 yılında Gümüştekin vefat etti. Urfalı Mateos, Danişmend'in ölümünden dolayı Hristiyanların çok üzüldüğünü belirtmektedir. Danişmend'in Ermeni aslından olduğunu da ifade eder.1171

Kılıçaslan, Malatya'yı alınca Danişmendliler zayıf duruma düşmüşlerdi. Ancak Kılıçaslan'ın oğulları arasındaki taht kavgaları esnasında Danişmend Emir Gazi damadı Sultan Mesud'u desteklemişti. Sultan Mesud, Selçuklu tahtına çıkınca damat ve kayınpeder birlikte hareket etmeye başladılar. Danişmendliler tekrardan Malatya'yı geri aldılar. Emir Gazi, Bizans ve Haçlılarla başarılı bir şekilde mücadele etti ve sınırlarını genişletti. Anadolu hükümdarları arasında en yüksek mevkie ulaşmıştı. Bağdat Halifesi kendisine "Melik" unvanı verdi.1172 Emir Gazi merasim yapılamadan vefat etti. Oğlu Muhammed "Melik" ilan edildi. Melik Muhammed zamanında da Danişmendliler Haçlılar ve Bizanslılarla başarılı mücadeleler yaptılar ancak onun ölümüyle Danişmendliler dağılma ve parçalanma dönemine girdiler.1173

SONUÇ

Sivas'tan başlayarak Anadolu'nun Kuzeybatı istikametini kapsayan ve bu bölgede kurulan Danişmendli Beyliği, Anadolu'yu ve kutsal toprakları hedef alan Haçlı Seferleri karşısında

¹¹⁶⁷ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 71.

¹¹⁶⁸ Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, s. 218-219; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 23-24; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 71; Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 52-53.

¹¹⁶⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, s. 24.

¹¹⁷⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 142-143.

¹¹⁷¹ Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, s. 225.

¹¹⁷² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 172.

¹¹⁷³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 172-178.

Kılıçaslan'ın yanında yer almış ve büyük yararlılıklar göstermiştir. Özellikle Malatya ve Antakya bölgesinde Danişmendliler Haçlılar ile ciddi mücadeleler sergilemişlerdir. Selçuklular ile rekabet içinde de olsalar yeri geldiğinde onlarla yan yana çatışmışlardır.

Selçuklu ve Danişmendli birlikteliği Anadolu'nun Haçlı orduları tarafından fethedilmesi ve yağmalanmasına engel olduğu gibi Haçlıları da moral ve motivasyon açısından zor durumda bırakmıştır.

4.OTURUM/AYŞE SULTAN SALONU

Oturum Başkanı: Hasan BAHAR

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK-Dr. Sebahattin ÇELİK

Malatya Melikesi Ayşe Hatun ile Belek Gazi'nin İzdivacı

Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ

Dânişmendli Hanedanı Tarafından Kurulan Siyasî Kuruluşlar:Karesioğulları ve Su'nullahoğulları Beylikleri

MALATYA MELİKESİ AYŞE HATUN İLE BELEK GAZİ'NİN İZDİVACI Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK-Dr. Sebahattin ÇELİK

ÖZET

1071 yılındaki Malazgirt savaşının ardından Anadolu'nun büyük kısmı kısa sürede Türklerin kontrolüne girmiş, Kutalmışoğlu Süleymanşâh 1075 yılında başkenti İznik olmak üzere Türkiye Selçukluları Devleti'ni kurmuştu. Bu durum Avrupalıları ve Türklerle aralarında bir tampon vazifesi gören Bizans'ı derin bir endişeye sevk etmiş ve İmparator Aleksios'un yardım çağrısı üzerine Papalık genel bir Haçlı Seferi düzenleme faaliyetlerine girişmişti. Süleymanşâh'ın ölümünden (1086) sonra tahta geçen oğlu I. Kılıçarslan (1093) Ermeni Gabriel'in hâkimiyetinde bulunan Malatya'yı kuşattığı sırada (1097), yüzbinleri bulan Haçlı orduları Anadolu'ya girerek İznik'e ulaşmış, şehri kurtarmaya gelen sultan, başkentinin ve ailesinin Bizans'ın eline geçmesini önleyememişti.

Başkentini Konya'ya taşıyan sultan, imparator ile temasa geçerek eşini ve hanedan üyelerini fidye karşılığında Konya'ya getirtmiş, 1101 yılında Anadolu'yu istilaya gelen Haçlı ordularını, aralarında Suruç Hâkimi Belek'in de bulunduğu Türk beyleri sayesinde imha etmeyi başarmış, ardından Danişmentliler'e kaptırdığı Malatya'yı ele geçirmiş (1103) ve kısa bir süre sonra ordusunun başında amca çocukları olan Büyük Selçuklular ile yarım asırdır devam eden iktidar mücadelesine kaldığı yerden devam etmek üzere Musul üzerine yürümüştür. Musul'u ele geçirmesine rağmen babasının makûs kaderini yaşayan I. Kılıçarslan 1107 yılında Selçuklu emiri Çavlı'ya yenilip hayatını kaybetmiştir. Kılıçarslan'ın büyük oğlu Şahinşâh, Çavlı tarafından Sultan Muhammed Tapar'a esir olarak götürülürken, eşi Ayşe Hatun oğlu Tuğrul'u alarak Malatya'ya gelmiş ve burada onun adına bağımsız bir hükümdarlık tesis etmiştir.

Muhammed Tapar'ın 1109 yılında serbest bıraktığı Şahinşâh, Konya'da devletin başına geçip Bizans'a karşı var olma mücadelesi verirken, 1112 yılında Harput ve civarında Artuklu Hükümdarlığı kuran Belek b. Behram, Ayşe Hatun ile bir izdivaç gerçekleştirerek (1113), Malatya'yı Tuğrul Arslan'ın atabeyi unvanı ile yönetmeye başlamıştır. Bu süreçte Güney Anadolu, Şam ve Filistin'de yayılma faaliyeti içerisinde bulunan Haçlılara karşı amansız bir mücadele sergileyen Belek Gazi'nin 1124 yılında Menbiç'te şehit düşmesi üzerine yeniden dul kalan Ayşe Hatun, oğlunun Malatya hâkimiyetini civardaki tehlikelere karşı korumak üzere çeşitli zorluklara göğüs germek zorunda kalmıştır.

GİRİŞ

X. yüzyılın sonunda İslâm'ı kabul eden Selçuklular kısa sürede; Çin'den Batı Anadolu dâhil bütün Ortadoğu ülkeleri, Akdeniz sahilleri, Kuzeybatı Afrika, Hicaz ve Yemen'den Rusya içlerine kadar yayılan hâkimiyetin, muazzam bir kültür ve medeniyetin temsilcisi olmuşlardır. Devletin kurucusu Tuğrul Bey'den sonra Çağrı Bey'in oğlu Alparslan, 1064 yılında tahta geçerek bir taraftan hâkimiyet alanını genişletirken, diğer taraftan Bağdat Abbâsî Halifeliğini Şîî Fatımîlerin ve Karmatîlerin tehlikelerine karşı korumuştur. Anadolu kapılarına dayanan Türk tehdidini ortadan kaldırmak için büyük bir ordu toplayarak Doğu Anadolu sınırlarına doğru harekete geçen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in, 1071 yılında Malazgirt'te giriştiği savaşta hezimete uğraması, Anadolu'nun kapılarının Türklere sonuna kadar

açılmasını sağlamıştır¹¹⁷⁴. Sultan ile mağlup imparator arasında kararlaştırılan antlaşmanın, tahtı ele geçiren İmparator VII. Mikhail Dukas (1071–1078) tarafından tanınmaması üzerine, Alparslan'ın emri ile Saltuk, Danişmend, Mengüçük, Çavuldur, Çubuk ve Artuk isimindeki Selçuklu kumandanları Anadolu'ya girerek fethettikleri bölgelerde kendi adları ile anılan birer hükümdarlık kurmuşlardır¹¹⁷⁵.

Sultan Alparslan'ın beklenmedik bir şekilde öldürülmesinin ardından yerine geçen oğlu Melikşâh, babası ile girdiği taht mücadelesinde hayatını kaybeden Kutalmış'ın hapiste bulunan oğullarını (Mansur – Süleymanşâh - Alp İlig - Devlet), Vezir Nizamülmülk'ün önerisi ile 1073 yılında serbest bırakarak onları Anadolu'yu fethetme tevcih etti¹¹⁷⁶. Sultanın müsaadesi üzerine Kutalmışoğulları Anadolu'ya geçerek önce Diyarbakır, Urfa ve Birecik havalisine yerleştiler. Bu bölgeye daha önce iltica etmiş olan Yabgulu¹¹⁷⁷ Türkmenlerin kendilerine katılmasıyla daha da güçlendiler. Bölgedeki Selçuklu emirleriyle çatışmayı göze alamayan Süleymanşâh, idaresi altındaki Yabgulu Türkmenlerini alarak Anadolu'nun Batısına yönelip önce Konya ve havalisini, ardından da Bizans'ın içine düştüğü buhran ve iç karışıklıklardan faydalanarak, İznik'e kadar birçok şehir ve kaleleri fethetti. 1075 yılında başkenti İznik olmak üzere Türkiye Selçukluları Devleti'ni kurdu. Kısa sürede Marmara havalisine hâkim olan Türkler, İstanbul boğazından geçen gemilerden gümrük vergisi dahi almaya başladılar¹¹⁷⁸. 1084 yılında yeterince güçlendiğini düşünen Süleymanşâh, İznik'ten Doğu'ya doğru hareket ederek Bizans'ın elinde bulunan Antakya ve havalisini fethetti. Bu durum Büyük Selçukluları rahatsız edince, Dimaşk Meliki Tutuş (Sultan Melikşâh'ın kardeşi) ile Süleymanşâh'ın orduları karşı karşıya geldiler. 5 Haziran 1086'da Halep yakınlarında Türkiye Selçukluları ile Büyük Selçuklular arasında cereyan eden şiddetli savaşın ardından Süleymanşâh yenildi ve hayatını kaybetti¹¹⁷⁹.

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ SULTANI I. KILIÇARSLAN

Süleymanşâh'ın Büyük Selçuklulara yenilgisinin ardından, oğlu Kılıçarslan da esarete kalmış, bu süreçte İznik'te devletin idaresini komutanlardan Ebû'l-Kasım başarı ile yürütmüştü. Çaka Bey isimli yiğit bir Türk ise bu sırada “ilk Türk denizcisi” unvanıyla

¹¹⁷⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzi, **Miratu'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan**, (Çev. ve değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011, s. 166-173.; İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, **İslâm Tarihi: El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, (Çev.: Ahmet Ağrakça-Abdülkerim Özaydın), C. X, Bahar Yay., İstanbul 1987, s. 72-73.

¹¹⁷⁵ Mükrimin Halil Yinanç, **Anadolu'nun Fethi, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I**, İstanbul 1944, s. 80 vd.; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071–1318)**, 7. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 2002, s. 36-41.

¹¹⁷⁶ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ankara 1965, s. 97-99.

¹¹⁷⁷ Selçuk Bey'in oğlu Arslan (İsrail) Yabgu'ya tabi olan Türkmenlere “Yabgulular” adı verilmiştir. Yabgulular, Arslan Yabgu'nun 1025 yılında esir edilmesinden sonra Gazneli Mahmud'a karşı tutunamayarak Horasan'dan ayrılmış, çeşitli yörelere dağılan Yabguluların bir kısmı Doğu Anadolu'ya gelmişlerdir. Bkz.: Ali b. Süleyman er-Râvendî, **Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, C. I, (Muhammed İkbâl'in Farsça neşriden çev.: Ahmed Ateş), TTK Yay., Ankara 1999, s. 89 vd.; Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilâtı - Destanları**, (2. Baskı), Ankara Üni., DTCF Yay., Sayı:170, Ankara 1972, s. 67-70. ; Vassiliev Viladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, 3. Baskı, (Haz.: Hakkı D. Yıldız), TTK Yay., Dizi: IX, Sayı: XI, Ankara 1990, s. 304.

¹¹⁷⁸ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. I, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., II. Dizi, Sayı 112, Ankara 1999, s. 332. ; Anna Komnena, **Alexiad, Malazgirt'in Sonrası**, (Çev.: Bilge Umar), 1. Baskı, İnkılap Yay., İstanbul 1996, s. 23 vd.; Ebû Abdullah el-Azîmî; **Azîmî Tarihi**, Selçuklularla İlgili Bölümler, (Yayımlayan; Ali Sevim), TTK, Ankara 2006, s. 24.

¹¹⁷⁹ Kemalüddin İbnü'l Âdîm, **Buğyetü't-Talep fi Tarih-i Haleb**, 2. Baskı, (Yayımlayan: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011, s. 83, 168-169.; Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, 2. Baskı, (Çev.: Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara 1987, s. 168-169.

İzmir’de bir hükümdarlık kurmuş ve Bizans’ın deniz gücüne ağır darbeler indirmeye başlamıştı1180. 1092 yılında Sultan Melikşâh’ın ölümünün ardından serbest kalarak İznik’e gelip devletin başına geçen Kılıçarslan, kısa süre sonra İzmir Hâkimi Çaka Bey’in kızı ile evlenerek gücüne güç katmıştı1181. Bu iki Türk hükümdarın önlenemez yükselişi Bizans İmparatorluğu’nu temellerinden sarsmaya başlamış ve bu durum haklı olarak Avrupalıları derin bir telâşa düşürmüştü1182.

Bizans’ın düşmesi demek, Türklere Avrupa kapılarının açılması demektir. Bu tehlikenin derhal önüne geçilerek Türklerin durdurulması, hatta Anadolu dâhil bütün Ortadoğu’dan atılmaları gerekiyordu. Tilki kadar kurnaz olan Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081–1118), ilk iş olarak Çaka Bey’i bir suikast ile ortadan kaldırttı (1095)1183. Ardından Kılıçarslan ile bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalayarak Türk tehlikesini bir süre erteledi. Daha sonra Papa II. Urbanus’a elçiler göndererek ondan Türklere karşı Hıristiyan dünyasından ücretli asker temin etmesini istedi. Papa imparatorun bu teklifini çeşitli açılardan değerlendirerek; bir taraftan papalığın gücünü Ortodoks, Süryani ve Ermeni Kiliseleri üzerinde yegâne dinî otorite olarak kurmanın, diğer taraftan “kâfir” Türkleri Anadolu’dan söküp atmanın ve Hıristiyanlar tarafından kutsal sayılan yerleri ele geçirerek Hz. İsa’yı memnun edebilmenin hesaplarını yapmaya başladı. Bu düşüncelerin ardından Papa II. Urbanus, Avrupa halklarını İslâm Dünyası üzerine topyekûn saldırıya geçirmenin ilk fitilini ateşledi1184.

Kılıçarslan’ın Bizans ile yapılan antlaşmanın verdiği güven ile Doğu’ya, Malatya üzerine sefere çıkmasının ardından, sayıları 600 bini aşkın düzenli Haçlı orduları Anadolu topraklarına girerek İznik önlerine geldiler. Bu durumu haber alan sultan, derhal Malatya kuşatmasını sonlandırıp başkentine geri döndüyse de, devasa Haçlı ordularına karşı bir başarı elde edemeyerek İznik’i kaderine terk etmek zorunda kaldı (19 Temmuz 1097)1185. İznik’i yapılan antlaşma gereği imparatora bırakan Haçlılar, Antakya’ya gitmek üzere Eskişehir istikametine yöneldiler. Kılıçarslan ise onları yol boyunca yıpratma yoluna gittiyse de, Haçlılar Anadolu’yu baştanbaşa geçerek; Urfa’da (10 Mart 1098), Antakya’da (30 Haziran

¹¹⁸⁰ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 74-78, 111-115.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 94-95.; Akdes Nimet Kurat, **İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi M.S. 1081-1096**, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara 1966.

¹¹⁸¹ Anna Komnena, Çaka Bey hakkında ayrıntılı bilgiler vermesine rağmen onun kızı hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Bu kişinin Ayşe Hatun olup olmadığı hususu ihtilaflıdır.

¹¹⁸² Alexander Alexandravich Vasilev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev.; A. Müfit Mansel), Ankara 1943.; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev.; Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara 1981.

¹¹⁸³ Kılıçarslan’ın Çaka Bey’i bir ziyafette zehirleyerek öldürdüğüne dair bilgi, sadece imparatorun kızı Anna Komnena’nın eserinde yer almaktadır. Bir taraftan Anna’nın tarafgirliğini ve eserindeki tutarsızlıkları, diğer taraftan da bu iki Türk liderin ittifak ve yakınlıklarını göz önüne alacak olursak, bu bilgiye ihtiyatlı yaklaşmamız gerektiğini söyleyebiliriz. Geniş bilgi için bkz.: Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 268-270.;

¹¹⁸⁴ Geniş bilgi için bkz.: Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I., (Çev.: Fikret Işıltan), 2. Baskı, TTK Yay., Ankara 1992.; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Dünya Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1997.; Sebahattin Çelik, **Anonim Süryani Vekâyinâmesine Göre I. ve II. Haçlı Seferi**, Celal Bayar Üni., S. B. E., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2006.

¹¹⁸⁵ Mateos, **a.g.e.**, s. 190.; Azîmî, **a.g.e.**, s. 35-36.; Runciman **a.g.e.**, C. I, s. 136-141.; Işın Demirkent, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, TTK Yay., Dizi XXIV - Sayı 22, Ankara 1996, s. 20-28.; Semavi Eyice, **İznik**, DİA, C. XXIII, TDV Yay., İstanbul 2001, s. 543-545.

1098), Kudüs'te (15 Temmuz 1099) ve Trablus'ta (12 Temmuz 1109) birer Haçlı Devleti kurmaya muvaffak oldular 1186.

Haçlıların Anadolu topraklarından geçip gitmelerinin ardından Kılıçarslan başkentini Konya'ya taşıyarak gücünü yeniden toparlamaya başladı. Tam bu sırada Birinci Haçlı Seferi'nin hedefine ulaşması üzerine, bu kez de Avrupa'dan tarihçilerin "1101 Yılı Haçlı Seferleri" diye adlandırdıkları Fransız, Alman ve Lombardlardan oluşan üç büyük Haçlı ordusunun Anadolu topraklarına girdikleri haberi geldi. Bu defa tedbiri elden bırakmayan Sultan I. Kılıçarslan, Danişmendliler ve bazı Türk beyleri ile ittifak kurarak; Lombard ordusunu Merzifon'da (5 Ağustos 1101), Fransız ordusunu Konya'da (13 Ağustos 1101), Alman ordusunu da Ereğli'de (5 Eylül 1101) imha etmeyi başardı. Bu mücadeleler esnasında Artuk Bey'in torunu Belek b. Behram, Haçlıların hezimetinde büyük rol oynamıştı 1187.

Kılıçarslan'ın Haçlılar ile dişe diş mücadele ettiği bu süreçte fırsatları iyi değerlendiren Danişmendliler Malatya'yı zapt etmiş, Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemund'u esir almış ve daha sonra yüksek bir fidye ile serbest bırakmışlardı 1188. İşte bu gibi sebeplerden dolayı Sultan Kılıçarslan, Bizans İmparatoru ile bir antlaşma yaparak arkasını sağlama aldıktan sonra yönünü yeniden Doğuya çevirdi. Konya'da yerine çocuk yaştaki oğlu Mesud'u bırakarak önce Elbistan ve Maraş'ı Haçlıların elinden aldı (1103) 1189. Daha sonra Malatya'yı kuşatarak Danişmendlilerin elinden almaya muvaffak oldu (1105) 1190. Anadolu'nun Doğusundaki pek çok Türk beyi Kılıçarslan'ı metbû tanıyarak, Türkiye Selçuklu Devletinin hâkimiyeti altına girdiler. Böylece, kuvvetine kuvvet katan Kılıçarslan kendisine tâbi olan beyleri toplayarak, öncelikle bölgedeki Müslümanlar için tehdit unsuru haline gelen Urfa Haçlı Kontluğu üzerine yürüdü (1106). Ancak Urfa'nın sağlam surlarını aşamayınca, buradan hareket ederek Harran'ı ele geçirdi. Harran'da şiddetli bir hastalığa tutulan sultan Malatya'ya dönmek zorunda kaldı 1191.

Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un ölümünün ardından (1104) kardeşi Muhammed Tapar tahta oturmuş ve 1106 yılında Musul'un idaresini emir Çökermiş'den alarak Çavlı Sakavu'ya vermişti. Çökermiş'in şehri teslim etmemesi üzerine çıkan çarpışmada Çavlı, Çökermiş'i yenerek esir almış ve şehri kuşatmıştı 1192. Musul'un ileri gelenleri bir taraftan şehirlerini savunurken, diğer taraftan da Anadolu'nun en güçlü hükümdarı olan Kılıçarslan'a haber göndererek, şehri teslim etmek üzere kendisini Musul'a davet ettiler. Selçuklu hanedan üyeleri arasında Arslan Yabgu zamanından beri sürüp gelen rekabet, bu davetle tekrar canlandı. Kılıçarslan, Anadolu beylerinden aldığı desteğe de güvenerek Büyük Selçuklu

¹¹⁸⁶ Mateos, **a.g.e.**, s. 190-199.; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 230 vd.; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 341.; Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, C. I, TTK Yay., Ankara 1990, s. 29 vd.; Birsal Küçükspahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2007.

¹¹⁸⁷ Azîmî, **a.g.e.**, s. 33, 101.; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 280.; Mateos, **a.g.e.**, s. 216-219.; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 15-25.; Işın Demirkent, **1101 Yılı Haçlı Seferleri**, Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1995, s. 28.

¹¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 248; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 342; Ebû Ya'la Hamza İbn Kalanîsî, **Şam Tarihine Zeyl - I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi**, (Arapça'dan çev.: Onur Özatağ), İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 7-18.

¹¹⁸⁹ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, (Neşreden: Osman Turan), TTK Yay., Ankara 1999, s. 28.

¹¹⁹⁰ Mateos, **a.g.e.**, s. 229.; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 143.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 106 vd.

¹¹⁹¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 333; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 150; Mateos, **a.g.e.**, s. 231.; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 345. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 107.

¹¹⁹² Abdülkerim Özyaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (1105-1118)**, TTK Yay., Ankara 1990, s. 51- 54.

tahtına oturmanın hesaplarını yapmaya başladı¹¹⁹³. Sultan, 1107 yılının başlarında Musul'u teslim almak için, Malatya'dan ordusu ile hareket etti. Emir Çavlı, bu orduyu Nusaybin önlerinde durdurmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Musul'a sorun yaşamadan giren Sultan Kılıçarslan, burada Muhammed Tapar adına okunan hutbeyi kendi adına okutarak şehrin hâkimiyetinin artık kendi uhdesinde olduğunu ilan etmiş oldu¹¹⁹⁴.

Emir Çavlı, Musul'u geri almak üzere Halep Meliki Rıdvan (Tutuş'un oğlu) ve Mardin Artuklu Hükümdarı İlgazi ile kuvvetlerini birleştirerek, Kılıçarslan'ın üzerine yürüdü. Çavlı'nın hareketlerini takip eden Kılıçarslan, şehrin idaresini "Melik" unvanı ile 11 yaşındaki büyük oğlu Şahinşâh (Melikşâh)'a, şehrin korumasını da Emir Bozmuş'a bırakarak ordusuyla Musul'dan ayrıldı. Fakat babası Süleymanşâh'ın kaderinin bu kez de kendisinde tecelli edeceğini bilmiyordu. Anadolu Selçukluları ile Büyük Selçuklular, bu defa Habur Nehri yakınlarında karşı karşıya geldiler. Çarpışma esnasında Kılıçarslan hatları yarararak Çavlı'nın üzerine yürüdü ve bir kılıç darbesiyle Çavlı'yı atından düşürdü. Zırhı parçalanan Çavlı bu saldırıdan yara almadan kurtuldu. Ancak savaş devam ederken Kılıçarslan'ın safında bulunan Doğu Anadolu Türk beyleri saf değiştirip Çavlı'nın tarafına geçince, Kılıçarslan'ın ordusunun bozgunu kaçınılmaz hale geldi. Bozgunu önleyemeyen ve ok yağmuru altında kalan Kılıçarslan, canını kurtarmak için atını Habur nehrine sürdü. Fakat zırhının ağırlığından dolayı karşı tarafa geçemedi ve atıyla beraber suyun akıntısına kapılarak boğuldu¹¹⁹⁵. Onun hayatını kaybetmesiyle Selçuklu tahtı üç yıl gibi uzun bir süre boş kalmış, savunmasız kalan Batı Anadolu'daki Türkmenler, Bizans orduları tarafından büyük bir kıyıma uğratılmışlardır¹¹⁹⁶.

ARTUKLU HÜKÜMDARLIĞININ KURULUŞU

Artuk b. Eksük, Malazgirt'in ardından Anadolu'nun fethine girişmiş, İzmit'e kadar ilerlemesine rağmen (1076), Sultan Melikşâh tarafından bu görevden alınarak Ahsa ve Bahreyn Karmatîleri üzerine gönderilmiş, 1085 yılında Tutuş (Melikşâh'ın kardeşi)'un Kudüs ve civarını kendisine ikta olarak vermesiyle bu bölgelerde ilk Artuklu Hükümdarlığı'nı tesis etmiştir¹¹⁹⁷. Artuk Bey'in Kudüs'teki vefatından sonra (1091), Kudüs'ün yönetimini yürüten oğulları Sökmen ve İlgazi, Haçlıların gelişinden kısa bir süre önce şehri Fatimîler'e terk etmek zorunda kalarak (1098), Urfa ve Halep bölgesine gelmiş ve beyliklerini burada devam ettirmişlerdir¹¹⁹⁸.

Artukoğlu Sökmen'in, Suruç şehrinin yönetimini yeğeni Behram b. Belek'e tevdi etmesinden bir süre sonra, Urfa Haçlı Kontu I. Baudouin Suruç'u Belek'in elinden alarak (1098) buranın

¹¹⁹³ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 340, 345; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 345; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 158.

¹¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 343; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 346; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 108 vd.

¹¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 344 vd.; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 346 vd.; Mateos, **a.g.e.**, s. 231; Azîmî **a.g.e.**, s. 40.; Özeydîn, **a.g.e.**, s. 59-63.

¹¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 343; Mateos, **a.g.e.**, s. 231.; Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 441-443.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 110.

¹¹⁹⁷ Sibt İbnül-Cezvî, *Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan*, (Selçuklularla ilgili kısmı yayımlayan: Ali Sevim, Belgeler XIV, TTK, Ankara 1992, s. 17.; İbrahim Artuk, **Artuk Bey**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Türk Büyükleri Dizisi: 104, Ankara 1988, s. 1.; Ali Sevim, *Artuk b. Eksük*, DİA, C. III, TDV Yay., İstanbul 1991, s. 414.; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları; Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yay., Ankara 1990, s. 52 vd.

¹¹⁹⁸ Osman Turan, *Artuklular*, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Nakışlar Yay., İstanbul 1980, s. 135,136.; Coşkun Alptekin, *Artuklular*, DİA, C. III, TDV Yay., İstanbul 1991, s. 415. Coşkun Alptekin, *Artuklular*, DGBİT VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 174-175.

yönetimini Foucher de Chartres'e verdi. Sökmen ve yeğeni Belek 1100'de Suruç üzerine yürüyerek burayı Haçlılardan geri almalarına rağmen, Foucher'e yardım için gelen Haçlılara karşı koyamayacaklarını anlayınca Suruç'u terk etmek zorunda kaldılar 1199. Kılıçarslan'ın ölümünün ardından bölgedeki otorite boşluğundan faydalanan İlgazi, Mardin'i ele geçirerek burada ikinci Artukoğulları Hükümdarlığı'nı kurdu (1108)1200. Halep Meliki Rıdvan b. Tutuş ölünce, Halep'in önde gelen kimseleri Haçlı tehlikesinden korktukları için 1118 yılında şehrin yönetimi için Artukoğlu İlgazi'yi davet ettiler. Şehrin üç taraftan Haçlı tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını gören İlgazi, Mardin'den takviye kuvvetler getirtti ve Dımaşk Emiri Tuğtekin ile de ittifak ederek Antakya Haçlı Prinskepliği üzerine yürüdü. Türklerin ittifakını öğrenen Antakya Priskepi Roger; Kudüs Kralı II. Baudouin, Trablus Kontu Pons ve Urfa Hâkimi Galeran'dan yardım istedi. Ancak Roger takviye kuvvetlerin gelmesini beklemeden, 28 Haziran 1119'da Sarmeda Ovası'nda Türklerin karşısına çıktı. Yapılan muharebede Roger'de dâhil olmak üzere tüm Haçlı ordusu Türkler tarafından kılıçtan geçirildi 1201. Kudüs Kralı II. Baudouin, Joscelin de Courtenay ve Trablus Kontu Pons Antakya'ya ulaştıktan sonra, 13 Ağustos 1119 günü İlgazi'nin üzerine yürüdüler. Tell-Danis'te karşılaşan Türk kuvvetleri ile Haçlılar arasında cereyan eden şiddetli çarpışmaların ardından, iki taraf da büyük kayıplar vererek galibi belli olmayan bir savaş gerçekleştirdiler. Halep'ten Mardin'e dönen İlgazi'nin bir süre sonra hastalığı arttı ve 1122'de Meyyafarikin'de öldü 1202.

BELEK GAZİ'NİN ARTUKLU HÜKÜMDARLIĞI

Tam künyesi Nuruddevle Belek b. Behram b. Artuk olan Belek Gazi; Artuk Bey'in torunu, Artuk'un oğulları Sökmen ve İlgazi'nin yeğenidir. Küçük yaşta babası şehit düşünce dedesinin himayesinde yetiştirilmiş, dedesinin vefatından sonra da amcalarının maiyetinde bulunmuştur. 1097 yılında Haçlı Seferleri başladığında; Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlgazi Kudüs'ü Fatımîler'e karşı korurken, torunu Belek de Suruç'u yönetmekteydi. Haçlıların Antakya'yı kuşatması üzerine (1098), Sultan Berkyaruk'un emri ile henüz çok genç olan Belek de amcaları ve diğer Türk beyleri gibi Antakya'yı kurtarmak için, Emir Kürboğa idaresindeki Selçuklu ordusunda yer almış, ancak Kürboğa'nın başına buyruk davranışları ve yanlış stratejiler izlemesi sebebiyle, İslâm ordularının Haçlılar karşısında hezimete uğraması kaçınılmaz oluştu. Antakya'dan Suruç'a dönen Belek ise burayı daha fazla elinde tutamamış, Urfa Kontu Baudouin'e terk etmek zorunda kalmıştı 1203. Suruç'u kaybeden Belek, Kılıçarslan'ın cihad çağrısı üzerine Anadolu'ya giderek 1101 Yılı Haçlı Seferleri'ne karşı Danişmendli saflarında Haçlılara karşı mücadele etmiş, Merzifon-Amasya arasında Haçlılar ile yapılan mücadelede gösterdiği yiğitlik ve Amasya önlerinden kaçan bir kısım Haçlı kuvvetlerini Bafra önlerinde yakalayıp imha etmesiyle Sultan Kılıçarslan'ın takdirini kazanmıştı 1204.

¹¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 267.; İbnü'l Adîm, **a.g.e.**, s. 203.; Mateos, **a.g.e.**, s. 206 vd.; Azîmî, **a.g.e.**, s. 38.; Nurettin Ardiçoğlu, **Harput Tarihi**, Harput Derneği Yay., İstanbul 1964, s. 37-38.

¹²⁰⁰ Süryani Mikhail, **a.g.e.**, C. II, Fasil XIX, s. 58.

¹²⁰¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 422.; Ali Sevim, **Necmeddin İlgazi**, DİA, C. XXII, s. 89-90.; Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK Yay., Dizi: XXIV, Sayı: 7, Ankara 1989, s. 215 vd.

¹²⁰² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 440,451,478.; Azîmî, **a.g.e.**, s. 45, 48, 50-55.; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 357.; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 125-128.; Ali Sevim, **Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri**, Belleten XXVI/103 (Temmuz 1962), s. 502 vd.

¹²⁰³ Runciman, **a.g.e.**, C. I, s. 26-44.; Demirkent, **a.g.e.**, s. 64-83 .; Çelik, **a.g.t.**, s. 19-23.

¹²⁰⁴ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 351; Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1973, s. 152 vd.

Anadolu'daki Haçlı tehlikesinin bertaraf edilmesinin ardından amcalarının yanına dönen Belek, burada da Haçlılar ile amansız mücadelesini sürdürdü. 1105 yılında amcası Sökmen'in Haçlı baskısına maruz kalan Trablus'a yardıma giderken yolda vefat etmesinin ardından, Mardin'de ikinci bir Artukoğulları Hükümdarlığı kurmuş bulunan (1108) diğer amcası İlgazi'nin maiyetinde bulundu¹²⁰⁵. 1112 yılında Çubukoğlu Mehmed Bey'in ölümünden sonra ortaya çıkan iktidar boşluğundan istifade ile amcasının da onayını alarak Kuzey'e doğru ilerleyip Harput'u kuşattı. Ancak Belek burayı ilk kuşatmasında alamayınca, Mengücekliler'in elinde bulunan Palu ve Dersim yöresini ele geçirerek bu bölgede üçüncü Artukoğulları Hükümdarlığı'nı kurdu¹²⁰⁶.

KILIÇARSLAN'IN OĞLU TUĞRUL ARSLAN'IN MALATYA'DA SULTAN İLÂN EDİLMESİ

Büyük Selçuklu Emiri Çavlı Sakavu, Kılıçarslan karşısında kazandığı zaferden sonra Musul üzerine yürüyerek şehri kuşattı. Kılıçarslan'ın burada bıraktığı askerlerin Çavlı'ya karşı şehri muhafaza edemeyecekleri aşikârdı¹²⁰⁷. Çavlı, Emir Bozmuş'a şehrin ve şehzadelerin kendisine teslim edilmesi halinde geri kalanların sulh içinde şehirden ayrılacakları sözünü verdi. Kılıçarslan'ın hanımı Ayşe Hatun¹²⁰⁸ Bozmuş'tan kendisinin ve oğlu Tuğrul Arslan'ın da şehirden ayrılacakları arasında olmasını sağlamasını istedi. Ayşe Hatun'un Bozmuş aracılığıyla ilettiği bu talebini kabul eden Çavlı, Kılıçarslan'ın oğullarından Şahinşâh'ı Musul'da alıkoyarak diğerlerinin çıkmasına müsaade etti. Çavlı şehre hâkim olduktan sonra hutbeyi yeniden Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar adına okutmaya başladı. Daha sonra Kılıçarslan'ın büyük oğlunu tutsak olarak Sultan Muhammed Tapar'ın yanına, İsfahan'a gönderdi¹²⁰⁹.

Emir Bozmuş, sultanın en küçük oğlu Tuğrul Arslan ile annesi Ayşe Hatun'u alıp Malatya'ya götürdü. Sultan I. Kılıçarslan'ın hanımı Ayşe Hatun, diğer Selçuklu sultanlarının hanımları Altuncan Hatun (Tuğrul Bey'in hanımı) ve Terken Hatun (Melikşâh'ın hanımı) gibi sultanın yokluğunda ona niyabet edecek derecede siyaset bilgisine sahipti¹²¹⁰. Derhal buradaki beyleri toplayarak onlara oğlu Tuğrul Arslan'ı Selçuklu sultanı ilan ettirdi. Oğlu henüz küçük yaşta olduğu için de şehrin idaresini kendi uhdesine aldı. Oldukça ihtiraslı biri olan Ayşe Hatun, bir müddet sonra bilinmeyen bir sebepten ötürü Emir Bozmuş ile ters düştü. Bu şehirde bulunan İarslan ismindeki genç bir emir ile anlaşarak Bozmuş'ı öldürttü ve daha sonra da İarslan ile evlendi¹²¹¹. Fakat yeni kocası Malatya halkına çok baskı yaparak büyük miktarda altın toplamaya ve Bizans'a kaçma planları yapmaya başladı. Bu durumu haber alan Ayşe Hatun oğlu Tuğrul Arslan ile gizlice anlaşarak İarslan'ı kaçmak üzereyken yakalatıp hapse

¹²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 303, 315, 368.; Mateos, *a.g.e.*, s. 222-225.; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 145.

¹²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 231; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 351vd.; Alptekin, *a.g.m.*, s. 174.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 152.

¹²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 430.; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 347.; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi: Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK Yay., XIX. Dizi - Sayı 19, Ankara 2003, s. 15.

¹²⁰⁸ Ayşe Hatun'un kim olduğu, Kılıçarslan ile nasıl izdivaç gerçekleştirdiği hususunda kaynaklarda çok az ve birbirine tezat bilgiler vardır. Bazı Ermeni ve Süryani vakanüvistler onun İsabella isimli bir Hıristiyan olduğunu ileri sürerken, bazı tarihçiler de onun Çaka Bey'in kızı olduğunu iddia etmişlerdir. Bkz.: Mateos, *a.g.e.*, s. 282.; Tülay Metin, *Sultanlığı Meşrûiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan*, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları dergisi, Sayı: 6, Konya 2017, s. 40.

¹²⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 430.; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 348-349.

¹²¹⁰ Abdülkadir Özcan, *Hatun*, DİA, C. XVI, İstanbul 1997, s. 499-500.; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1994, s. 34, 183.

¹²¹¹ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 349.

attırdı. Herkes İlaslan'ın öldürüldüğünü zannederken, Ayşe Hatun onu hapisten çıkartıp gizlice Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a gönderdi¹²¹². Amacı sultana tabiiyetini göstererek oğlunun hükümdarlığını meşrû bir zemine oturtabilmektir. Ancak gelişmeler Ayşe Hatun'un beklediği gibi olmadı. Sultan Muhammed Tapar, İlaslan'ın kendisine gönderilmesine memnun olmakla beraber, muhtemelen iktidarı ele geçirmesi için elinde esir olarak tuttuğu Kılıçarslan'ın oğlu Şahinşâh (Melikşâh)'ı serbest bıraktı ve onu Anadolu'ya geri gönderdi (1109)¹²¹³. Şahinşâh serbest kalınca Malatya'ya geldi ve buradaki emirlerin desteğini alarak kardeşi Tuğrul Arslan'ı tahttan indirip kendi hükümdarlığını ilan etti. Ancak kardeşine ve üvey annesine bir kötülük yapmadı. Bir müddet burada kaldıktan sonra kendisine itaat eden emirler ile Konya'ya giderek Türkiye Selçuklu Devleti tahtına çıktı (1110)¹²¹⁴.

BELEK GAZİ'NİN AYŞE HATUN'LA EVLENMESİ

Şahinşâh'ın Tuğrul Arslan'ı hükümdarlıktan azlederek Konya'da Selçuklu tahtına oturması ve kardeşlerinden Mesud ile Melik Arap'ı hapse attırması, Ayşe Hatun'u fazlasıyla tedirgin etmişti. O hem Malatya'daki iktidarının hem de oğlu Tuğrul Arslan'ın hayatının tehlikede olduğunun farkındaydı. 1113 yılında oğlu Tuğrul Arslan'ı Malatya'da atabeyine bırakarak, Palu ve Dersim bölgelerinin güçlü hükümdarı Belek Gazi'den yardım talep etmek üzere yola çıktı¹²¹⁵. Belek ile görüşmesi sırasında ona: Merhum kocam Sultan Kılıçarslan nice defalar sizi medhederek dedi ki; bütün Türk emirleri içinde Belek kadar akıllı ve kudretli bir kimse yoktur. Ben de sizden beni ve oğlumu adınızla korumanızı istiyorum. Diyerek Kılıçarslan'ın Belek hakkındaki düşüncelerini kendisine nakletti ve ondan oğluna atabeg olmasını rica etti¹²¹⁶.

Tuğrul Arslan'ın atabeyliğini memnuniyetle kabul ederek üstlenen Belek, bir süredir Palu'da yanında kalan Ayşe Hatun ile bir izdivaç gerçekleştirdi. Bu izdivacın ardından 1114 yılında Ayşe Hatun'u da yanına alarak ordusu ile Malatya'ya gelen Belek; Malatya, Elbistan ve çevresini beyliğine katmak suretiyle hâkimiyet sahasını genişletti¹²¹⁷. Malatya ve civarını hâkimiyet alanı içerisine alan Belek, yönünü daha önce kuşatıp da ele geçiremediği Harput'a çevirdi. Harput emirine burayı Tuğrul Arslan'a bırakması için baskı yapmaya başladı. Nihayetinde Harput'u bir miktar altın ve bazı yerlerin Çubukoğlu beyine bırakılması karşılığında satın aldı¹²¹⁸.

Artukoğulları hükümdarlığının bölgedeki etkinliğinden son derece rahatsız olan Mengücekoğlu İshak Bey, 1118 yılında Belek'in bölgeden ayrılıp amcası İlgazi ile Haçlılar'a karşı çarpışmasını fırsat bilerek, Dersim havalisini işgale girişti ve Harput önlerine kadar ulaştı. Durumdan haberdar olan Belek, süratle geri dönerek 1119 Şubat'ında Malatya'ya geldi. Burada ordusunu takviye ettikten sonra Mengüceklı arazisine girerek Kemah ve

¹²¹² Süryani Mikhail, **Khronik (1166-1199)**, (Türkçeye çev.; H. Andreasyan: **Süryani Patrik Mihailin Vakainâmesi**), C. II, Fasil XV, TTK Kütüphanesi (PDF, henüz yayınlanmadı), Ankara 1944, s. 45.

¹²¹³ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 349.; İbnü'l-Kalânisi, **a.g.e.**, s. 158.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 149.

¹²¹⁴ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah; **Camii'd-Düvel: Selçuklular Tarihi**, C. II, (Yay.: Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 16.; Kesik, **a.g.e.**, s. 16.

¹²¹⁵ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 351.; Coşkun Alptekin, **Belek b. Behram**, DİA, C. V, s. 402 - 403.

¹²¹⁶ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 351.; Süryani Mikhail, **a.g.e.**, C. II, Fasil XVI, s. 47.

¹²¹⁷ Mateos, **a.g.e.**, s. 268-271.; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 357.; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul 1979, s. 101.; Alptekin, **"Belek b. Behram"**, s. 402.; Metin, **a.g.m.**, s. 43-44.

¹²¹⁸ Süryani Mikhail, **a.g.e.**, C. II, Fasil XVII, s. 50.; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 147.

Erzincan'ı işgal etti¹²¹⁹. Belek karşısında tutunamayacağını anlayan Mengücekoğlu İshak Bey, geri çekilerek Trabzon Pontus-Rum Kralı Konstantin Gabras'a sığınmak zorunda kaldı. Bu gelişme karşısında Tuğrul Arslan ve Atabeyi Belek, Danişmendli Emir Gazi ile ittifak ederek 1120'de Şiran havalisinde Gabras ve İshak Bey'in kuvvetlerini ağır bir mağlubiyete uğrattılar. Bu zafer ile birlikte her ikisini de esir aldılar¹²²⁰.

Öte taraftan Belek'in Mengücekoğulları ile uğraşmasını fırsat bilen Gerger Ermenileri; Harput, Palu ve Malatya yörelerine sızarak eşkıyalık yapmaya, yağmalarda bulunmaya başlamışlardı. Mengücekliler sorununu halleden Belek, Gerger Hâkimi Ermeni Mihail'e haber göndererek ondan eşkıyalık yapanları yakalayıp cezalandırmasını istedi. Ancak Mihail çeşitli bahaneler ileri sürdü ve herhangi bir girişimde bulunmadı. Hanzit vadisindeki köyler yağmalanmaya ve yakılmaya devam edince, Ocak 1121'de ağır kış şartları altında, Fırat'ın donduğu bir sırada Belek komutasında nehri geçen Artuklu askerleri, Gubus civarında dağlık araziye aşılar ve Gerger bölgesinde kaçmaya çalışan Ermenileri, kardaki izlerini takip ederek yakaladılar. Belek buradaki ahaliyi mal varlıklarıyla birlikte Hanzit vadisine tehcir ederek bu sorunu daha fazla büyümeden halletmesini bildi¹²²¹.

1122 yılında İlgazi, yeğeni Belek ile birlikte Zerdana Kalesi'ni kuşatmış, yardıma gelen Kral II. Baudouin'in komutasındaki Haçlı ordusu ile yapılan karşılaşmada yine galibi belli olmayan bir çarpışma gerçekleştirmişti. Savaşın ardından İlgazi Mardin'e dönerken, Baudouin'de Kudüs yolunu tutmuştu. Ancak Urfa Kontu Joscelin, Belek'in dönüş yolunu haber alarak onun izini sürmeye başladı. Durumdan haberdar olan Belek ise 13 Eylül 1122'de Haçlı ordusunu Suruç yakınlarında tuzağa düşürerek Joscelin ve 25 kadar şövalyeyi esir aldı. Esirleri Harput Kalesi'ne götürerek orada zindana attı¹²²². Kral Baudouin henüz Kudüs'e ulaşmadan, Trablus'ta bulunduğu sırada bu şok haberi alınca, buradan Urfa'ya dönerek şehrin idaresini üstüne aldı. Bu sırada Gerger Hâkimi Mihael, Belek'in gücünden çekiniyor ve ona karşı Gerger'i savunamayacağını biliyordu. Urfa'da bulunan Kudüs Kralı II. Baudouin'i Gerger'e davet ederek şehri onun hâkimiyetine devretti ve kralın kendisine verdiği Dalık (Dülük)'e yerleşti. Bunu haber alan Belek, Gerger'i ele geçirmek üzere Tuğrul Arslan ile birlikte 1123 Nisan ayı başında yola çıktı. 18 Nisan 1123'te Baudouin, Joscelin'in esir düştüğü yerde keşif yapmak üzere Gerger yakınlarına gelmiş ve burada karargâhını kurmuştu. Belek düzenlediği ani bir saldırı ile Haçlı ordusunu kılıçtan geçirdi, Kral Baudouin'i ve bazı şövalyelerini esir ederek Joscelin'in yanına, Harput'a gönderdi¹²²³.

İlgazi'nin hastalanıp, Mardin'e dönmesi ve kısa süre sonra vefat etmesi üzerine (1122) yeğeni Belek Haçlılarla mücadeleyi üstlendi. Yöredeki Türkmenler, Kürtler, Araplar kısacası cihad arzusunda olan bütün Müslümanlar onun etrafında yerlerini aldılar. Böylece Doğu Anadolu, el-Cezire ile Doğu Akdeniz'in büyük bir bölümü Belek'in hâkimiyeti altında toplanmış oluyordu. Belek'in Haçlılara karşı verdiği mücadeleyi takdir eden Irak Selçuklu Sultanı

¹²¹⁹ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 356; Faruk Sümer, **Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Ankara 1990, s. 3.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 162

¹²²⁰ Gabras, kurtuluş akçesi olarak otuz bin altın ödeyerek serbest kalırken, Mengücekoğlu İshak ise Danişmend Gazi'nin damadı olduğu için serbest bırakılmıştır. Bkz.: Süryani Mikhael, **a.g.e.**, C. II, Fasil XVII, s. 51.; Sümer, **a.g.e.**, s. 3; Alptekin, **"Belek b. Behram"**, s. 402.; Cahen, **a.g.e.**, s. 106.

¹²²¹ Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 357.; Süryani Mikhael, **a.g.e.**, C. II, Fasil XVII, s. 51.; Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu**, C. I, s. 26-27.

¹²²² Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 272; Azîmî, **a.g.e.**, s. 45.; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 133.; Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu**, s. 29-32.; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri**, s. 151-152.

¹²²³ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 272-273.; İbnu'l-Esir, **a.g.e.**, C. X, s. 483-485 ; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 133-134.; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 151-152.

Mahmud, Halep şehrinin menşurunu göndererek ona “gazi” unvanı ile Haçlılara karşı İslâm ordularının başkumandanlığı görevini tevdi etti¹²²⁴. Haçlıların en önemli lider ve şövalyelerini Harput ve Palu zindanlarına gönderen Belek Gazi, fetihlerine devam etmek üzere yeniden Güneye yönelerek Halep’e geldi ve burada Rıdvan’ın kızı Ferhunde Hatun ile evlendi¹²²⁵.

Ferhunde Hatun ile gerçekleşen izdivacın ardından Belek Gazi, vakit kaybetmeden Halep’ten yola çıkarak 7 Ağustos 1123’te Haçlıların elinde bulunan el-Bare Kalesi’ni zaptetti¹²²⁶. Ancak tam bu sırada Harput’tan aldığı şok bir haberle sarsılarak derhal Kuzeye, Harput üzerine yöneldi. Aldığı habere göre; Besni’den yola çıkan 50 kadar Ermeni askeri Harput’a gizlice gelmiş, içlerinden birkaç tanesi yoksul köylüler kılığında Harput Kalesi’ne girmeyi başarmış, muhafızları etkisiz hale getirerek dışarıda bekleyen arkadaşlarını içeri almış ve o sırada yemekte olan kale komutanı ve askerlerin üzerine saldırarak herkesi öldürmüş, ardından Haçlı liderlerini serbest bırakıp kaleyi ele geçirmişlerdi. Olan biteni öğrenir öğrenmez Belek Gazi Halep’ten yola çıkarak dört günde Harput Kalesi’ne ulaştı. Kral Baudouin’e teslim olmaları halinde, canlarını bağışlayacağına dair söz verdi. Başlangıçta müspet cevap vermeyen Haçlılar, Belek’in şiddetli saldırıları karşısında canlarını bağışlamasını isteyerek teslim oldular. Kaleye giren Belek, kendisine ihanet eden Ermenileri affetmeyip öldürdü. Kudüs kralını ve diğer Haçlı şövalyelerini ise tekrar eski zindanlarına gönderdi¹²²⁷.

BELEK GAZİ’NİN ÖLÜMÜ

Harput’taki Ermeni işgaline son veren Belek Gazi, yeniden Güney’e yönelerek Haçlılar ile mücadelesine kaldığı yerden devam etmeye başladı. Mart 1124’te Haçlıların elindeki Azaz Kalesi’ni muhasara ederken, kaledakilere yardıma gelen Haçlıları mağlup etti. Nisan ayında, Fırat Nehri üzerinde önemli bir stratejik mevkiye yer alan ve Hasan b. Gümüştegin’in hâkimiyetinde bulunan Menbiç Kalesi’ni kuşattı. Menbiç’e yardıma gelen Joscelin’in kuvvetlerini 4 Mayıs 1124’te büyük bir bozguna uğrattı. Tam bu sırada, Müslümanların elinde kalan son kale olup, Mısır ile deniz bağlantısını sağlayan ve stratejik bir noktada bulunan liman kenti Sur’un, Haçlıların eline geçmek üzere olduğu haberini aldı. Menbiç’in ele geçirilmesi işini amcazadesi Timurtaş’a bırakan Belek, Sur’a doğru hareket etmek üzere hazırlanmaya başladı. Zırhını üzerinden çıkardığı bir sırada kaleden atılan bir ok ile sırtından vurulup ağır şekilde yaralandı ve aynı gün, yani 6 Mayıs 1124’te vefat etti¹²²⁸. Rivayete göre Belek Gazi, kürek kemiğine isabet eden oku bizzat çıkarıp kırmış ve Bu ok bütün Müslümanlara vurulmuş bir darbedir. Sözleriyle o dönemki İslam Dünyasının içinde bulunduğu buhrana ve Müslümanların duygularına tercüman olmuştur¹²²⁹.

Kudreti, kahramanlığı, adaleti, dindarlığı, nizam ve asayişini sağlamadaki başarısı sebebiyle Türk-İslâm dünyasının sevgi ve saygısını kazanan Belek Gazi’nin ölümünün ardından

¹²²⁴ Alptekin, “Belek b. Behram”, s. 403; Runciman, *a.g.e.*, C. II, s. 134; Ardiçoğlu, *a.g.e.*, s. 44.

¹²²⁵ İbnü’l-Âdim, *a.g.e.*, s. 210-211.; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 483.; Azîmî, *a.g.e.*, s. 57.

¹²²⁶ Mateos, *a.g.e.*, s. 237-274.; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 485.

¹²²⁷ Azîmî, *a.g.e.*, s. 46, 116.; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 485.; Abû’l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 357-358.; Urfalı Mateos; *olayı duyan Belek’in kartal süratiyle on beş günde Halep’ten gelerek kaleyi geri aldığı kral, kralın hemşirezadesi ve Galeran’ın haricindeki esir ettiği 65 adam ile 80 kadını surlardan atarak telef ettiğini* kaydetmektedir. Bkz.: Mateos, *a.g.e.*, s. 237-274.

¹²²⁸ İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 488; İbnü’l-Âdim, *a.g.e.*, s. 169, 171-172.; Mateos, *a.g.e.*, s. 277-278.

¹²²⁹ Süryani Mikhael, *a.g.e.*, C. II, Fasil XX, s. 59.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 167.; Runciman, *a.g.e.*, C. II, s. 136.

kuzenleri Artuklu mirasını aralarında paylaştılar. Bu paylaşım sonucu Meyyafarikin; İlgazi'nin büyük oğlu Süleyman'a, Harput ve Mardin; küçük oğlu Hüsameddin Timurtaş'a, Halep ise Bedrüddevle Süleyman adındaki yeğenin hâkimiyeti altına girdi¹²³⁰. Bundan sonra Artukoğulları bölünüp küçüldüler ve kendi kabuklarına çekilerek Haçlılar ile mücadeleyi bıraktılar. Artukoğulları, Haçlıların İslâm Dünyası için büyük bir tehlike oluşturduğu ve Selçuklu ordusunun sahneden çekildiği bir dönemde, bağımsız bir beylik olarak Haçlılar ile mücadele bayrağını ele almış, Haçlıların Anadolu ve Şark istikametindeki yayılmalarının önüne aşılmaz bir set çekmişlerdir. Ancak Haçlıları İslâm topraklarından tamamen söküp atabilecek kudrete sahip olan Belek Gazi'nin şahadeti, bu süreci akamete uğratmıştır. Artukluların sahneden çekilmelerinden bir süre sonra Zengîler, daha sonra da Eyyübîler bu mücadele bayrağını devralmışlardır¹²³¹.

BELEK GAZİ'DEN SONRA AYŞE HATUN VE TUĞRUL ARSLAN'IN DURUMU

Belek Gazi'nin ölümünden dört ay sonra, Eylül 1124'te Harput'tan Mardin'e dönen Timurtaş, Harran'da mahpus bulunan Kral Baudouin ile diğer Haçlı reislerini seksen bin dinar karşılığında serbest bıraktı¹²³². Onun Mardin'e dönmesini fırsat bilen ağabeyi Süleyman, Meyyafarikin'den yola çıkarak Palu ve Harput'u ele geçirdi. Süleyman'ın ölmesi üzerine bölgeyi Sökmen'in oğlu Davud ele geçirmeye kalktıysa da, Belek Gazi'nin hanımı Ayşe Hatun buna karşı çıkarak Davud'a bu fırsatı vermediği gibi Masara, Minşar ve Gerger bölgelerini işgal ederek oğlu Tuğrul Arslan'ın hâkimiyet alanını genişletti¹²³³.

Öte taraftan Konya'da Selçuklu tahtına oturan Şahinşâh'ın hapse attığı kardeşleri Mesud ve Melik Arap bir yolunu bularak zindandan kaçmış, Melik Arap Ankara'ya gelip burada kendisine bir hâkimiyet alanı kurarken, Mesud da Danişmendliler'e sığınmış ve Emir Gazi'nin kızıyla evlenerek onun damadı olmuştu. Bu gelişmeler karşısında Sultan Şahinşâh, bir taraftan Bizans ile uğraşırken diğer taraftan da kardeşlerine karşı tahtı elinde tutabilmek için çeşitli mücadeleler vermek zorunda kalmıştı. Nihayetinde altı yıllık saltanatının ardından Şahinşâh, 1116 yılında tahtını Danişmendlilerle ittifak ederek kendisini mağlup eden kardeşi Mesud'a bırakmıştı¹²³⁴.

Her ne kadar Mesud iktidarı ele geçirdikten sonra Ankara'da bulunan Melik Arap ile Malatya'da bulunan Tuğrul Arslan'ın hâkimiyetlerine dokunmadıysa da bu durum ebedi değildi. Zira Sultan Mesud'un iktidarını sağlamlaştırması için yapması gereken çok daha önemli işleri vardı. Nitekim Bizans'ın önünde tutunamayan Sultan Mesud, Uluborlu'dan Antalya'ya kadar pekçok şehir ve kaleyi kaybetmişti¹²³⁵. Damadı Mesud'un Selçuklu tahtına oturmasını fırsat bilen Danişmendli Emir Gazi, daha önce babasının Kılıçarslan'a kaptırmış olduğu Malatya'yı tekrar ele geçirmek üzere 1124 yılında harekete geçti. Kardeşi Tuğrul Arslan'dan kurtulmak isteyen Sultan Mesud ise bu duruma itiraz etmedi. Ancak Danişmendli ordusu Malatya'da beklenmedik bir direnişle karşılaştı. Ayşe Hatun ve oğlu

¹²³⁰ Mateos, a.g.e., s. 278.; Abû'l-Farac, a.g.e., C. II, s. 358.; Alptekin, "Artuklular", s. 182.; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 150.

¹²³¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 152 vd.

¹²³² Mateos, a.g.e., s. 278.; İbnü'l-Âdim, a.g.e., s. 127, 149.; Runciman, a.g.e., C. II, s. 141.

¹²³³ Abû'l-Farac, a.g.e., C. II, s. 358-359.; Azîmî, Süleyman'ın Ayşe Hatun ile evlenerek Harput'a hakim olduğu, Palu'nun ise Davud'da kaldığını bildirmektedir. Bkz.: Azîmî, a.g.e., s. 58.

¹²³⁴ Anna Komnena, a.g.e., s. 491-500.; Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Malazgirt'ten Miryokefalon'a) (1071-1176)*, C. II, Çorum, 2003, s. 99-109.

¹²³⁵ Koca, a.g.e., s. 111.

Tuğrul Arslan, Malatya'yı şiddetle savundular. Emir Gazi, bir ay süren başarısız bir kuşatmadan sonra, kumandayı oğlu Muhammed'e devrederek kendisi Malatya'dan Sivas'a geri döndü. Melik Muhammed, şehrin dışarıyla irtibatını tamamen keserek kuşatmayı sıkılaştırdı. Bir süre sonra şehirde başlayan kıtlık sıkıntısı yüzünden açlıktan ve salgın hastalıklardan dolayı ölümler artmaya başladı. Malatya halkının isyan etmesinden korkan Ayşe Hatun, oğlu Tuğrul Arslan'ı da aldı ve kendisine sadakatle bağlı Selçuklu askerleriyle gizlice şehirden kaçarak, Malatya yöresindeki Minşar Kalesi'ne sığındı. Ertesi gün Melike ve oğlunun şehirden ayrıldığını gören Malatyalılar, 10 Aralık 1125 tarihinde şehri Melik Muhammed'e teslim ettiler¹²³⁶.

Malatya'yı terk etmek zorunda kalan Tuğrul Arslan, bir süre kardeşi Arap'ın yanında Mesud'a ve Danişmendliler'e karşı mücadele etti. Hatta 1128 yılında asker toplayıp yeniden Malatya'yı istila etmeye kalktıysa da, başarılı olamayarak geri dönmek zorunda kaldı. Belek Gazi gibi önemli bir hamisini kaybeden Ayşe Hatun ise Malatya'daki oğlunun iktidarını sürdürebilmek adına, her ne kadar Haçlılar ile ittifak arayışlarına dahi girdiyse de, oğlunun buradaki hâkimiyetini bir yıldan fazla sürdüremedi. Malatya'dan ayrıldıktan bir süre sonra oğlu Tuğrul Arslan'ı da alarak yeniden Artuklular'a sığındı. Başından birçok evlilik geçen Ayşe Hatun'un burada da Artuklu Emiri Rüknu'd-Devle Davud ile evlendiğini ve bu tarihten sonra kayıtlarda kendisinden ve oğlundan bir daha söz edilmediğini görüyoruz¹²³⁷.

SONUÇ

Selçuklu İmparatorluğuna adını veren Selçuk Bey'den sonra yerine geçen büyük oğlu Arslan Yabgu'nun Gazneliler'e esir düşmesinin ardından, hanedan üyeleri varoluş mücadelesi vermişlerdir. Bu süreçte fethettikleri topraklar, hanedan üyelerinin ortak malı sayılmıştır. Dandanakan savaşının ardından kurulan Selçuklu Devleti'nde üç ayrı hükümdarlık sözü konusu iken Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış, Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yinal gibi hanedan üyeleri, Tuğrul Bey'in emri altında fetihlerle görevlendirilmişlerdir. Tuğrul Bey'in ölümünün ardından Kutalmış, Alparslan ile giriştiği taht mücadelesinde mağlup olmuş ve hayatını kaybetmiştir. Sultan Melikşâh'ın tahta geçmesinin ardından Nizamülmülk'ün aracılığıyla serbest kalan Kutalmış'ın oğulları Anadolu'ya gelerek İznik ve yöresini ele geçirip burada, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun birinci derecede vassalı olarak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Devletin kurucusu Sultan Süleymanşâh, muhtemelen babasının Selçuklu tahtında iddiasını takip amacıyla Doğuya gelerek Antakya'yı fethettiyse de bu girişimini hayatıyla ödemiştir. Onun ardından babası gibi inançlı, kararlı, yetenekli ve yiğit bir komutan olan oğlu Kılıçarslan tahta geçmiştir.

Sultan Kılıçarslan, Haçlı ordularına karşı başarılı mücadeleler vermiş, Haçlı ordularının sayı ve silah üstünlüğü onu bu mücadeleden yıldırılmamış, Hristiyan Batı Dünyasına, Anadolu'nun bir Türk yurdu olarak kalacağını ispat etmiştir. Haçlıları Anadolu'dan kovmak için Kılıçarslan'ın gücünü toparladığı bir süreçte, Birinci Haçlı Seferi sırasında Bizans'a kaptırdığı bölgelerini geri alması gerekirken, babası gibi yönünü Doğuya çevirmesi, onu telafisi imkânsız büyük bir siyasî hataya düşürmüştür. Kılıçarslan Musul'u ele geçirip burada kendi adına hutbe okutmanın bedelini hayatıyla ödemiştir. Onun hayatını kaybetmesiyle Selçuklu tahtı üç yıl

¹²³⁶ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 360.; Mateos, *a.g.e.*, s. 282.; Süryani Mikhail, *a.g.e.*, C. II, Fasil XX, s. 59.; Metin, *a.g.m.*, s. 46-47.

¹²³⁷ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 362.; Koca, *a.g.e.*, s. 114.; Metin, *a.g.m.*, s. 48.

gibi uzun bir süre boş kalmış, savunmasız kalan Batı Anadolu'daki Türkmenler, Bizans orduları tarafından büyük bir kıyıma uğratılmıştır.

Diğer taraftan neredeyse tüm hayatı Haçlılar ile mücadele etmekle geçmiş bulunan Harput Artuklu Hükümdarlığının kurucusu Belek Gazi, Haçlı liderlerini esir etmekle Haçlıların adeta kolunu kesmiş, onları buldukları alana hapsederek İslâm Dünyası üzerinde daha geniş alanlara yayılmasını önlemiştir. Şayet ömrü vefa etseydi belki de Haçlıları İslâm Dünyasının kalbinden söküp atacak, dağınık halde bulunan Selçukluları yeniden bir güç halinde bir araya getirebilecekti. Belek Gazi, oğlunun atabeyliğini üstlenmesi talebiyle yanına gelen Ayşe Hatun'un ricasını kabul etmiş ve Ayşe Hatun ile evlenmek suretiyle hâkimiyet alanını Malatya ve Elbistan bölgelerine taşımıştır. Belek Gazi'nin gücünün zirvesinde olduğu ve İslâm Âlemi için bir kurtarıcı olarak görüldüğü bir zamanda, Halep Melik'i Rıdvan'ın kızı Ferhunde Hatun ile evlenmesi bize göre sıradan bir olay değildir. O büyük kahramanın alepHANadolu Selçuklu ailesi ve Büyük Selçuklu ailesi ile kurmuş olduğu bu izdivaç bağlarından; parçalanmış ve birbirine düşman hale gelmiş büyük Selçuklu ailesini, kendi bünyesinde yeniden tesis etmek düşüncesinde olduğunu söyleyebiliriz.

Eski Türk töresinde devlet işlerinde söz sahibi olan kağan eşlerinin durumu, Selçuklu Devleti'nde de bu özelliğini korumuştur. Sultanın eşi olan hatun devlet işlerini yakından takip etmekte, önemli konularda görüş serdetmekteydi. Kılıçarslan'ın eşi Ayşe Hatun'da Selçuklular tarihinde; yetenekli, bilgili, devlet yönetiminden anlayan saygın bir melike olarak adından söz ettirmiştir. O eşini kaybettikten sonra oğlu Tuğrul Arslan'ı Musul'dan sağ salım Malatya'ya getirmesini bilmiş ve onu buradaki Selçuklu emirlerine sultan olarak ilan ettirmeyi başarmıştır. Tuğrul Arslan'ın küçük yaşta olması hasebiyle Ayşe Hatun, Malatya ve civarını "Malatya Melikesi" unvanıyla bizzat kendisi yönetmiştir. Oldukça ihtirashlı olduğunu gözlemlediğimiz Ayşe Hatun, kendisinin ve oğlunun hayatını güvenceye almak ve Malatya'daki iktidarını ayakta tutabilmek adına, güçlü bulduğu emirlerle çeşitli izdivaçlar yapmaktan çekinmemiştir. Onun yaptığı en önemli ve en kazançlı işi, Belek Gazi ile gerçekleştirdiği izdivacı olmuştur diyebiliriz. Zira bu sayede o ve oğlu on yıl boyunca; Batıdan Türkiye Selçukluları, Kuzeyden Mengücekli ve Danişmendli, Güneyden ise Haçlılardan gelebilecek tehlikelere karşı korunabilmiş, hatta hâkimiyet alanlarını daha da genişletme imkânı bulabilmişlerdir. Belek Gazi'nin zamansız ölümünün ardından üvey oğlu Sultan Mesud ve Danişmendliler karşısında tutunamayan Ayşe Hatun, Malatya'yı terk ederek Mardin'deki Artuklu hükümdarına sığınmak zorunda kalmıştır.

KAYNAKLAR

-----, 1101 Yılı Haçlı Seferleri, Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1995.

-----, Artuklular, DGBİT VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.

-----, Artuklular, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Nakışlar Yay., İstanbul 1980.

-----, Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri, Belleten XXVI/103 (Temmuz 1962).

-----, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1973.

-----, Miratu'z-Zaman fî Tarihi'l-Ayan, (Çev. ve değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011.

- , Necmeddin İlgazi, DİA, C. XXII, İstanbul 2000.
- , Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara 1990
- , Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara 1965.
- , Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, TTK Yay., Dizi: XXIV, Sayı: 7, Ankara 1989.
- , Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan, TTK Yay., Dizi XXIV - Sayı 22, Ankara 1996.
- , Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118), C. I-II, TTK Yay., Ankara 1990.
- , Ünlü Selçuklu Komutanları; Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, TTK Yay., Ankara 1990, s. 52 vd.
- Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), Abû'l-Farac Tarihi, C. I-II, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., II. Dizi, Sayı 112, Ankara 1999.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, Müsâmeretü'l-Ahbâr, (Neşreden: Osman Turan), TTK Yay., Ankara 1999.
- Alptekin, Coşkun, Artuklular, DİA, C. III, TDV Yay., İstanbul 1991.
- Anonim Süryani Vakayinamesi; (İngilizceye Çev.: A. S. Tritton) Journal of The Royal Asiatic Society, Paris 1933.
- Ardıçoğlu, Nurettin, Harput Tarihi, Harput Derneği Yay., İstanbul 1964.
- Artuk, İbrahim, Artuk Bey, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Türk Büyükleri Dizisi: 104, Ankara 1988.
- Azîmî, Ebû Abdullah, Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler, (Yayınlayan; Ali Sevim), TTK, Ankara 2006, s. 24.
- Barthold, Vassiliy Viladimiroviç, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, 3. Baskı, (Haz.: Hakkı D. Yıldız), TTK Yay., Dizi: IX, Sayı: XI, Ankara 1990.
- Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, E Yayınları, İstanbul 1979.
- Çelik, Sebahattin, Anonim Süryani Vekâyinâmesine Göre I. ve II. Haçlı Seferi, Celal Bayar Üni., S. B. E., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2006.
- Demirkent, Işın, Haçlı Seferleri Tarihi., Dünya Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1997.
- Eyice, Semavi, İznik, DİA, C. XXIII, TDV Yay., İstanbul 2001.
- İbn Kalanisî, Ebû Ya'la Hamza, Şam Tarihine Zeyl - I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi, (Arapça'dan çev.: Onur Özatağ), İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
- İbnü'l Âdîm, Kemalüddin, Buğyetu't-Talep fî Tarih-i Haleb, 2. Baskı, (Yayınlayan: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, İslâm Tarihi: El-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi, (Çev.: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin), C. X, Bahar Yay., İstanbul 1987.

- İbnül-Cezvî, Sıbt, Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan, (Selçuklularla ilgili kısmı yayınlayan: Ali Sevim), Belgeler XIV, TTK, Ankara 1992.
- Kesik, Muharrem, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi: Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155), TTK Yay., XIX. Dizi - Sayı 19, Ankara 2003.
- Koca, Salim, Türkiye Selçukluları Tarihi (Malazgirt'ten Miryokefalon'a) (1071-1176), C. II, Çorum, 2003.
- Komnena, Anna, Alexiad, Malazgirt'in Sonrası, (Çev.: Bilge Umar), 1. Baskı, İnkılap Yay., İstanbul 1996.
- Köymen, Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1982.
- Kurat, Akdes Nimet, İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi M.S. 1081-1096, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara 1966.
- Küçüksipahioğlu, Birsal, Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2007.
- Metin, Tülay, Sultanlığı Meşrûiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları dergisi, Sayı: 6, Konya 2017.
- Mükrimin Halil Yınanç, Anadolu'nun Fethi, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, İstanbul 1944.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah; Camiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi, C. II, (Yay.: Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2001.
- Orkun, Hüseyin Namık, Eski Türk Yazıtları, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1994.
- Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara 1981.
- Özaydın, Abdulkerim, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (1105-1118), TTK Yay., Ankara 1990.
- Özcan, Abdülkadir, Hatun, DİA, C. XVI, İstanbul 1997.
- Râvendî, Ali b. Süleyman, Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr, C. I, (Muhammed İkbâl'in Farsça neşrinden çev.: Ahmed Ateş), TTK Yay., Ankara 1999.
- Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. I., (Çev.: Fikret Işıltan), 2. Baskı, TTK Yay., Ankara 1992.
- Sevim, Ali - Yücel, Yaşar, Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Sevim, Ali, Artuk b. Eksük, DİA, C. III, TDV Yay., İstanbul 1991.
- Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilâtı - Destanları, (2. Baskı), Ankara Üni., DTCF Yay., Sayı:170, Ankara 1972.
- Süryani Mikhail, Khronik (1166-1199), (Türkçeye çev.; H. Andreasyan: Süryani Patrik Mihailin Vakainâmesi II), TTK Kütüphanesi (PDF, henüz yayınlanmadı), Ankara, 1944.

Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071–1318), 7. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 2002.

Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), 2. Baskı, (Çev.: Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara, 1987.

Vasiliev, Alexander Alexandravich, Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Çev.; A. Müfit Mansel), Maarif Matbaası, Ankara 1943.

Harita I: Türkiye Selçuklu Devleti Kurucusu Süleyman Şah'ın Anadolu İçlerine İlerleyişi

Harita II: XI. yüzyılda Anadolu'nun Siyasi Yapısı

Harita III: Birinci Haçlı Seferi Sürecinde Ortadoğu Coğrafyasında Kurulan Haçlı Devletleri

**DÂNIŞMENDLİ HANEDANI TARAFINDAN KURULAN SİYASİ KURULUŞLAR:
KARESİOĞULLARI VE SU‘NULLAHOĞULLARI BEYLİKLERİ**
Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ

GİRİŞ

Malazgirt Zaferi’nden sonra Anadolu’da kurulan ilk Türk devletlerinden birisi Dânişmend Gazi tarafından kurulan Dânişmendlilerdir¹²³⁸. Sivas merkez olmak üzere Orta Anadolu’da kurulan bu devlet, daha sonra merkezini Niksar’a taşımış ve hızlı bir şekilde sınırlarını genişletmeye başlamıştır. Dânişmendliler, Emir (Melik) Gazi döneminde Türkiye Selçuklularını da tabiiyetleri altına alarak Anadolu hâkimiyetini elde etmişlerdir. Melik Muhammed döneminde devletin sınırları Sakarya’dan Fırat boylarına kadar uzanmıştır. Melik Muhammed’in ölümünden sonra Dânişmendliler parçalanma sürecine girmişlerdir. Bunun sonucunda Kayseri Kolu, Sivas Kolu ve Malatya Kolu olarak üç kısma ayrılmışlardır. Dânişmendlilerin ilk önce Kayseri (1169), daha sonra Sivas (1175) en sonunda da Malatya Kolu Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan tarafından ortadan kaldırıldı (1178). Dânişmendlilerin toprakları Türkiye Selçuklularının eline geçti. Bunun üzerine Dânişmendli hanedanına mensup şehzade ve emirler Türkiye Selçuklularının hizmetine girdiler. Bu şehzade ve emirler Türkiye Selçuklularının hizmetine girdikten sonra hem bürokrat olarak sivil hayatta, hem de komutan olarak orduda çok önemli roller ifa ettiler.

DANIŞMENDLİ HANEDAN VE EMİRLERİN SİYASİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ

Konumuza bir temel teşkil etmesi açısından önce kısaca Danişmendli hanedanına mensup şehzadelerin ve emirlerin siyasi ve askeri faaliyetlerine kısaca temas etmek faydalı olacaktır.

1- Yağbasanoğullarının Siyasi Faaliyetleri

Dânişmendlilerin yıkılışından sonra Yağbasanoğullarından Muzafferüddin Mahmud, Bedreddin Yusuf ve Zahîrüddin İli Türkiye Selçuklularının hizmetine girmişlerdi. Bunlar uç bölgelerde Rumlarla savaşıyorlardı.

Bu sıralarda Türkiye Selçukluları da huzurlu değillerdi. Çünkü II. Kılıç Arslan’ın vefatı üzerine yerine oğlu I. Gıyâseddin Keyhusrev geçmiş ve onun birinci saltanat dönemi başlamıştı (1192-1196). Ancak 1196 yılında kardeşi II. Rükneddin Süleyman-şah ile saltanat mücadelesine girişmek zorunda kalan I. Gıyâseddin Keyhusrev bu mücadeleyi kaybederek Bizans’a sığınmak zorunda kalmıştı. Bundan sonra Türkiye Selçuklu tahtına önce II. Rükneddin Süleyman-şah (1196-1204) ve sonra altı yaşındaki oğlu III. İzzeddin Kılıç Arslan (1204-1205) oturtulmuştur. Ancak bu yeni hükümdarın küçük yaşta bir çocuk olmasından dolayı dizginlerin annesinin eline geçmesi bazı önde gelen devlet adamları ve beyleri memnun etmedi. Bu nedenle bu devlet adamları ve beyler I. Gıyâseddin Keyhusrev’i yeniden hükümdar yapmak için harekete geçtiler. Özellikle bunların içinde Yağbasanoğullarından Muzaffereddin Mahmud, Zahîrüddin İli ve Bedreddin Yusuf da bulunuyordu¹²³⁹.

¹²³⁸ Dânişmendliler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sefer Solmaz, *Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler Orta Anadolu’nun Fatihleri (1085-1178)*, İstanbul 2017.

¹²³⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l-‘Alâ’iyye fi’l-umûri’l-‘Ala’iyye*, haz. Adnan Sadık Erzi, TTK yay., Ankara 1956, s. 76-77; trc. Mürsel Öztürk, *el-Evâmirü’l-‘Ala’iyye fi’l-umûri’l-‘Ala’iyye (Selçuk name)*, I, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996 s. 97.

İbn Bibi'nin bildirdiğine göre, bu iş için Hacib Zekeriya görevlendirildi. Hacib Zekeriya, Gıyâseddin Keyhusrev'in yanında çalışmış son derece becerikli bir kişi olup o dönemde Anadolu'da konuşulan beş dili biliyordu. Hacib Zekeriya bir keşiş kılığına girerek yola çıktı. İstanbul'a ulaştıktan sonra bir fırsatını bularak sarayda bulunan I. Gıyâseddin Keyhusrev ile görüşmeyi başardı. Ona ülkede olan biteni anlattı. Sonra da Yağıbasanoğullarının ve diğer uç beylerinin gönderdikleri kendisini sultan olmaya davet eden mektupları verdi. Hacib Zekeriya'yı dinleyip bu mektupları okuyan I. Gıyâseddin Keyhusrev durumu kayınpederi Mavrazemos'a anlattı. Mavrazemos da ona elinden gelen yardımı yapmaya söz verdi. Böylece yola çıkan I. Gıyâseddin Keyhusrev önce Borgulu'ya geldi. Kısa sürede uç bölgelere hâkim olduktan sonra buralardan topladığı kuvvetlerle Konya üzerine yürüdü. Yeğeni olan çocuk yaştaki sultan III. Kılıç Arslan bir müddet Konya'yı savundu. Bu direniş üzerine I. Gıyâseddin Keyhusrev Ilgın'a çekildi. Ancak Aksaray halkının ve öteki şehirlerin I. Gıyâseddin Keyhusrev'in hükümdarlığını tanıdığı haberi Konya'ya ulaşınca halkın araya girmesi ile I. Gıyâseddin Keyhusrev ile yeğeni III. Kılıç Arslan arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre III. Kılıç Arslan'a Tokat ve yöresi ikta edildi. Böylece I. Gıyâseddin Keyhusrev dokuz yıllık bir ayrılıktan sonra ikinci defa tahtına kavuştu 1240.

Görüldüğü gibi I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ikinci defa tahta oturtulmasında Yağıbasanoğullarının büyük bir rolü vardır. Onları bu hizmetlerine karşılık olarak sultan olan I. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından taltif edilmişlerdir. Bu dönemde Zahîrüddin İli Pervanelik görevine getirilmiştir 1241. Muzafferüddin Mahmud ise Kayseri valiliğine atanmıştır ki, Kayseri Ulu Camii onun tarafından onarılmıştır 1242.

Bu kardeşlerden Bedreddin Yusuf ile ilgili bir başka bilgi yoktur. Muzafferüddin Mahmud'un Kayseri'ye vali tayininden sonra onun hakkında da kaynaklar bir şey söylememektedirler. Ancak üçüncü kardeş olan Zahîrüddin İli hakkında İbn Bibi 1243 şu bilgileri vermektedir: I. Gıyâseddin Keyhusrev'in vefat etmesinden sonra saltanat mücadelesine başlayan I. Alâeddin Keykubad, Pervane Zahîrüddin İli'yi kendi tarafına çekti. Bu sırada hükümdar olan I. İzzeddin Keykâvus, eskiden yardımlarda bulunduğu ve dostane ilişkiler içinde olduğu Pervane Zahîrüddin İli'nin kendisine vefa göstermemesini Farsça yazdığı şiirlerde dile getirmiştir. Ancak daha sonra Zahîrüddin İli, Alâeddin Keykubad'ın hizmetinden ayrılarak Niğde'ye gelmiştir. Burada halka para dağıtarak onları sultan I. İzzeddin Keykâvus'a karşı direnişe çağırmıştır. Ancak Niğde valisi ona ve adamlarına karşı iyi davranmayınca buradan ayrılarak, Ulukışla, Kozan, üzerinden Şam'a diyarına gitti. Halep yakınlarındaki Tel-Bâşer'e varınca hastalandı. Birkaç gün sonra da vefat etti ve orada defnedildi.

2- Nizâmeddin Suhrab'ın Askerî Faaliyetleri

Nizameddin Suhrab Muzafferüddin Mahmud'un oğludur. Bu da babası gibi Türkiye Selçuklularının hizmetine girmiştir. O dönemin önde gelen komutanlarından birisidir. Köse- dağ Savaşı'nda da önde gelen komutanlar arasında bulunuyordu 1244. Ancak bu sırada sultan

¹²⁴⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*, I, s. 97-108; trc. I, s. 76-88. Ayrıca bk. Halil Edhem [Eldem], *Kayseriye Şehri*, İstanbul 1334, s. 19-23; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993³, s. 237-274; Tuncer Baykara, *I. Gıyâseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, Ankara 1997, s. 15-29.

¹²⁴¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*, s. 114; trc. I, s. 134-135.

¹²⁴² İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde-Aksaray Tarihi*, I, İstanbul 1974, s. 286.

¹²⁴³ *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*, s. 114, 119; trc. I, s. 134, 139.

¹²⁴⁴ Sefer Solmaz, "Köse dağ Savaşı'nda Bir Selçuklu Emiri: Nizâmeddin Suhrab", *Selçuklu Tarihçiliğinin Zamansız Kaybı Prof. Dr. Feda Şamil Arık'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar III*, ed. Alpaslan Demir-Tuba Tombuloğlu-Eralp Erdoğan-Ömer Düzbakar, Ankara 2018, s. 708-714.

I. Alâeddin Keykubad, oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev ve işbirlikçileri tarafından zehirlenerek öldürülmüştü. Yerine ise II. Gıyâseddin Keyhusrev hükümdar olmuştu. Yeni sultanın ülkede Türkmenlere ve Ahilere karşı baskıcı bir politika izlemesi bu zümreleri devlete karşı küstürmüştü. Hatta adına Babaîler İsyanı denilen ve Türkmenlerin resmi idareye karşı bir tepkisi şeklinde nitelendirilebilecek olan bir hareket ortaya çıkmıştı. Bunun devlet tarafından çok sert bir şekilde bastırılması da Türkmen kitleyi devletten iyice soğutmuştu. Bundan dolayı Köse-dağ Savaşı'nda 80 bin kişilik Selçuklu ordusu 30 bin kişilik Moğol ordusu karşısında yenilgiye uğramıştı¹²⁴⁵. İbn Bibi¹²⁴⁶ önde gelen komutanlardan birisi de Muzafferüddin Mahmud'un oğlu olan Nizâmeddin Suhrab'ın da bu savaş sırasında yeterince gayret göstermediğini, hatta tedbirsiz davranarak ve Türkiye Selçuklularının yenilgiye uğramasına neden olduğunu belirtmek suretiyle onu suçlamaktadır. Nitekim Köse-dağ yenilgisinden sorumlu tutulan Nizâmeddin Suhrab, Konya'ya döndükten sonra öldürtülmüştür¹²⁴⁷.

3- Halîfet Gazi'nin Siyasi ve Askerî Faaliyetleri

Dânişmendlilerin yıkılışından sonra Türkiye Selçuklularının hizmetine giren emirlerden birisi de Halîfet Gazi'dir. Tarihi şahsiyeti Dânişmend-nâme'ye¹²⁴⁸ "Halîfet" şeklinde aksetmiş olsa da asıl adı Mübarizüddin Halîfet Gazi'dir. Babasının adı Tûlî, dedesininki ise Türkân-şâh'tır. 606/1209-10 tarihli kitabesine göre I. Gıyâseddin Keyhusrev dönemi emirlerindedir. Önce Amasya'ya valiliğine atanmıştır. Daha sonra da I. İzzeddin Keykâvus zamanında Sinop Sahil Muhafızlığı Komutanlığı yapmıştır (1215). Ancak bu sırada Amasya valiliğini de yürütmüştür. Bu görevini de 1225 yılına kadar sürdürmüştür. İşte Halîfet Gazi, Amasya valiliği sırasında Dânişmend-nâme'de¹²⁴⁹ de işaret edildiği üzere burada bir medrese yaptırmıştır¹²⁵⁰. Bilindiği gibi o dönemlerde "medreseler sultanlar ve yakınları ile resmî görevliler tarafından"¹²⁵¹ yaptırılıyordu. Dânişmendli emirlerinden olan Halîfet Gazi Amasya valiliği esnasında Türkiye Selçuklularının 1228 Erzincan, 1230 Erzurum seferlerine katılmış ve Erzurum valiliğine atanmıştır. 1232 yılında¹²⁵² çıktığı Gürcistan seferi esnasında şehit düşmüş¹²⁵³ ve Amasya'ya getirilerek türbesine defnedilmiştir¹²⁵⁴. Bu bilgilerden Halîfet Gazi'nin sivil ve askerî alanda yönetici olarak Türkiye Selçuklularına hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

DANIŞMENDLİ HANEDANI TARAFINDAN KURULAN SİYASİ KURULUŞLAR

Dânişmendli şehzade ve emirleri Dânişmendlilerin yıkılışından sonra Türkiye Selçukluları zamanında onların hizmetine girerek bir takım önemli görevler ifa etmişlerdi. Özellikle Dânişmendli hanedanına mensup olan bazı şehzade ve emirlerin Türkiye Selçuklu Devleti'nin

¹²⁴⁵ Solmaz, *Dânişmendliler Devleti*, s. 204-205.

¹²⁴⁶ *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*, s. 521-526; trc. II, s. 67-71.

¹²⁴⁷ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 45; trc. s. 35; Solmaz, "Nizâmeddin Suhrab", s. 714.

¹²⁴⁸ *Dânişmend-nâme Melik Danişmend Tarihi*, İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet, nr. 441, vr. 255^a-258^b.

¹²⁴⁹ *Dânişmend-nâme*, vr. 258^{a-b}.

¹²⁵⁰ Refet Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*, XV, Ankara 1982, s. 6; Turan, *Türkiye*, s. 131; Sefer Solmaz, *Dânişmendliler Devleti*, s. 10-14.

¹²⁵¹ Yinanç, aynı yer.

¹²⁵² Yinanç, agm., s. 7.

¹²⁵³ Hüseyin Hüsameddin [Yaşar], *Amasya Tarihi*, II, İstanbul 1329/1332. s. 357-360; Şehabettin Tekindağ, "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerine Çalışmalar I", *Türkiyat Mecmuası*, XVI, İstanbul 1971, s. 138.

¹²⁵⁴ Sefer Solmaz, *Halîfet Gazi ve Halîfet-zâdeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993, s. 2-14.

gidişatını etkileyecek kadar önemli faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Bunlar devlette önemli makamlara getirilmişler ve sonraki hayatlarını da bu şekilde sürdürmüşlerdir. Ancak Türkiye Selçukluları döneminde Dânişmendli hanedanı mensuplarının ayrı bir beylik veya devlet kurma için bir çaba içine girmemişlerdir. Onların siyasi faaliyetlerine Türkiye Selçuklularının yıkılışından sonra rastlanmaktadır.

1- Karesioğulları Beyliği (1297-1348)¹²⁵⁵

Bilindiği gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve yıkılışından sonra bir otorite boşluğu meydana gelmişti. Bundan yararlanmak isteyen çeşitli Oğuz boylarına mensup Türklerin harekete geçmesiyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde değişik adlar altında bir takım beylikler kurulmaya başladı. Bunların en önemlileri olarak Karamanoğulları, Germiyanogulları ve Candarogulları vs. sayılabilir. Bu beylikler Türkiye Selçuklularının siyasi varislerinin kendileri olduğunu ve Anadolu'nun kendi otoriteleri altına girmesi gerektiğini öne sürüyorlardı. İşte bunlardan birisi de Söğüt ve dolaylarında kurulan ve bu beyliklerin en küçüklerinden birisi olan Osmanogulları idi. Ancak bu beylik takip ettiği akılcı politika ve konuyu dağıtmamak için burada girmek istemediğimiz bazı sebeplerden dolayı çok kısa sürede gelişmeye ve büyümeye başladı.

Anadolu Beyliklerinden birisi de Balıkesir ve Çanakkale dolaylarında bir beylik kurmuş olan Karesioğulları¹²⁵⁶'dır. Bu ailenin büyük cediti Dânişmendli Melik Gazi'ye kadar uzanmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi Dânişmendli Devleti'nin yıkılışından sonra bu hanedan mensupları Türkiye Selçuklularının hizmetine girmişler ve bunlar Bizans sınırında uç kumandanı olarak görev yapmışlardır¹²⁵⁷. Nitekim kaynaklarda Karesi Bey'in Sultan II. Mesud'un önde gelen emirlerinden birisi olduğu belirtilmektedir¹²⁵⁸.

Ancak kaynaklarda Karesi Bey'in Türkiye Selçuklu sultanlarına hizmetinden başka o ve cediti ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu konu ile ilgili tek bilgi kaynağı Tokat'taki iki tane mezar taşıdır. Buradaki bilgilere dayanılarak Karesi Bey'in cediti Dânişmendli Melik Dânişmend Gazi'ye dayandırılmıştır. Tokat'taki Hamzalar Mezarlığı'nda ve Tokat Müzesi'ne nakledilen mezar taşlarından birisi Kutlu Melek'e aittir. Bu mezar taşının okunuşu şöyledir:

وفيت المرحومة المغفورة

سيد الخواتين قتلو ملك بنت مصطفى بك بن

بكلربكي بن يخشى خان بن قراسى بن قلم بك بن

¹²⁵⁵ Hüseyin Gazi Yurdaydın (*İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara 1971, s. 87) Karesioğullarının yıkılış tarihini 1336 yılı olarak göstermiştir.

¹²⁵⁶ Karesioğulları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Tevhid [Ünver], "Balıkesir'de Karasioğulları, *TOEM*, Sene 2, Kısım IX, İstanbul 1327, s. 563-568; İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Karasi Vilâyeti Tarihçesi*, İstanbul 1341; aynı mlf., *Kitabeler*, I, İstanbul 1345/1927, s. 43-46; aynı mlf., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988⁴ s. 96-103; aynı mlf., "Karasi-oğulları" mad., *İA*, VI, İstanbul 1979, s. 331-335; İbrahim Artuk, "Karesi-oğulları Adına Basılmış Olan İki Sikke", *Tarih Dergisi*, S. 33, İstanbul 1982; s. 283-290; Zerrin Günel Öden, *Karasi Beyliği*, Ankara 1999; Elizabeth Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet" *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul 2000², s. 245 vd.

¹²⁵⁷ [Uzunçarşılı], *Anadolu Beylikleri*, s. 96.

¹²⁵⁸ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2017², s. 713; Kemalpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I. Defter, yay. Şerafettin Turan, Ankara 1970, s. 137; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma, Neşri Tarihi*, I, yay. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, Ankara 1987², s. 50.

ياغدى بك بن فخر الغزاة والمجاهدين

ملك دانشمند غازى رحمهم الله 1259

Diğeri mezar taşı da Kutlu Melek'in oğlu Mustafa Çelebi'ye aittir. 818/1415 tarihli bu mezar taşının da okunuşu şöyledir:

Başında:

توفى□□□□□□

المرحوم المعصوم

مصطفى جابى

بن قتلو ملك بنت

مصطفى بك

Baş taşının iç kesiminde:

بن بکلربكى بن یخشى خان بن قراسى بن قلم بك □

بن ياغدى بك بن بك بن ملك الغزاة والمجاهدين

Baş taşının iç tarafında:

ملك دانشمند غازى رحمهم الله رحعة واسعة □□□□□□

Ayak taşının yan tarafında:

1260 فى اوئل جماد اولولى لسنة ثمان عشر وثمانماية

Bu mezar taşları ile Karesioğullarının şeceresi tespit edilebilmiştir. Ancak bunların Dânişmendliler ile bağlantısı ailenin cediti olan Dânişmend Gazi'den Yağdı Bey'e kadar arada birkaç ismin olması gerektiğinden tam ortaya konulamamaktadır. Ayrıca burada adı geçen Yağdı Bey ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmadığından onun tarihi

¹²⁵⁹ [Uzunçarşılı], *Kitabeler*, I, s. 43; Öden, age., s. 5.

¹²⁶⁰ Uzunçarşılı, *Kitabeler*, I, s. 43-44; Öden, age., s. 5-6. Beyhan Karamağaralı ("Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, Ankara 1971, s. 86) bu mezarın baş taşının iç tarafındaki ifadeyi şekilde: *ملك دانشمند غازى رحمهم الله رحعة واسعة* ayak taşının yan tarafındaki ifadeyi de sadece *ثمانماية* şeklinde İ. H. Uzunçarşılı'dan farklı okumuş ve böyle kaydetmiştir.

şahsiyetini de aydınlatmak mümkün değildir. Bu nedenle İ. H. Uzunçarşılı¹²⁶¹ Yağdı Bey'in Emir Gazi'nin oğlu olup kardeşi Melik Muhammed'e isyan etmesinden dolayı onun tarafından öldürülen Yağan¹²⁶² olabileceğini öne sürmüştür. Ancak Yağan ile ilgili bundan başka bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak şecerede geçen diğer isimlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır¹²⁶³.

Bu mezar taşlarından şecereleri tam olarak Dânişmend Gazi'ye bağlanmamış olsa da Karesioğullarının Dânişmendlilerin ahfadı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum tarihi olaylarla da örtüşmektedir. Şöyle ki: Sultanı II. Kılıç Arslan tarafından Dânişmendlilerin 1175 yılında önce Sivas Kolu'nun 1178 yılında da Malatya Kolu'nun ortadan kaldırılmasından sonra bu hanedan mensupları dağılmış ve bunlardan bazıları Türkiye Selçuklularının hizmetine girmiştir. Özellikle bunların arasında Yağıbasanoğullarından Muzafferüddin Mahmud, Zahirüddin İli ve Bedreddin Yusuf bulunuyordu. Geçmişte kudretli durumları göz önünde bulundurularak bu hanedan mensuplarının Türkiye Selçuklularına karşı herhangi bir harekete girişebilecekleri düşüncesi ile idarî bir tedbir olarak II. Kılıç Arslan zamanında devletin batı sınırına nakledilerek orada bulunan Türkmenlerin başına uç beyleri olarak gönderilmişlerdir¹²⁶⁴.

Dânişmendli ailesinden olan ve Sultan II. Mesud'un emirlerinden iken, Türkiye Selçuklularının zayıflaması üzerine Bizans sınırındaki diğer uç beyleri gibi fethettiği Balıkesir ve dolaylarında bağımsızlığını ilân eden Karesi Bey, babası Kalem Bey ile birlikte kendi adıyla anılan Karesi Beyliği'ni kurmuştur (1297)¹²⁶⁵. Daha sonra Aydıncık, Manyas, Bergama, Edremit, Burhaniye, Biga hisarı (Bakırhisar), İvrindi, Altınova, Bigadiç, Sındırgı, Ayvacık, Başgelembe; Germe, Susurluk bölgeleri Karesi Beyliği'nin hakimiyetine girmiştir¹²⁶⁶.

Türkiye Selçuklularının yıkılışından sonra ortaya çıkan Anadolu beyliklerinden birisi olan Osmanlı Beyliği Bizans aleyhine hızla sınırlarını genişletmeye başladı. Bunun sonucunda Osmanlılar Karesi Beyliği'ni komşu oldular. Ancak Karesi Beyliği Osmanlıların batıya kara yönünde ilerleyişine engel teşkil eden bir konumda idi. 1326 yılında Bursa'nın fethi ve daha sonra Karesi ile aralarındaki bir takım kalelerin ele geçiren Osmanlılar Orhan Bey döneminde kendiliğinden gelişen bir takım olaylar sonucunda Karesi Beyliği'ni sulh yoluyla ilhak ettiler (1347-48). Böylece Karesi Beyliği'nin 50 yıllık ömrü (1297-1348) sona ermiş oluyordu. Karesi ülkesini bu şekilde ele geçiren Orhan Bey burayı oğlu Süleyman Paşa'ya iktâ olarak verdi. Beyliğin ortadan kaldırılmasından sonra Vezir Hacı İlbey, Evrenos Bey, Kadı (Gazi) Fazıl, Ece Halil Bey gibi Karesi önde gelenleri Osmanlıların hizmetine girerek önemli görevler ifa etmişlerdir¹²⁶⁷. Özellikle Süleyman Paşa'ya vezir tayin edilerek Karesi eyaletinin

¹²⁶¹ *Kitabeler*, I, s. 45.

¹²⁶² Süryani Mihail, *Süryani Keşiş Mihail'in Vekayi-nâmesi*, trc. H. D. Andreasyan, II, TTK Ktp.'nde 44-2 no'lu basılmamış nüsha, s. 104.

¹²⁶³ *Kitabeler*, I, s. 45; Öden, age., s. 6.

¹²⁶⁴ Öden, age., s. 7. Ayrıca bk. Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü I", *TA*, II/2-3, Ankara 1964, s. 123-124; C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soy Kütüğü El Kitabı)*, çev. Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, İstanbul 1980, s. 167-168.

¹²⁶⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, İstanbul 1947, s. 22; Öden, age., s. 12, 17-20.

¹²⁶⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 97; Öden, age., s. 18.

¹²⁶⁷ Öden, age., s. 49, 55-56, 62.

işleri kendisine havale edilen Hacı İlbey başta olmak üzere diğer Karesi beylerinin Osmanlıların Rumeli'ye geçiş ve buradaki fetih sırasında çok büyük hizmetleri olmuştur¹²⁶⁸.

2- Sun'ullohoğulları Beyliği (1300-1380)

Dânişmendli Melik Muhammed'in vefatından sonra Dânişmendliler Kayseri, Sivas ve Malatya kolları olmak üzere üç kola ayrılmışlardı. II. Kılıç Arslan tarafından Dânişmendlilerin 1169'da önce Kayseri sonra 1175'te Sivas ve son olarak da 1178'de Malatya kolları ortadan kaldırıldı. Dânişmendli Devleti'nin yıkılışından sonra bunların şehzade ve emirleri Türkiye Selçuklularının hizmetine girmişlerdir. Muhtemelen Malatya kolunun ortadan kaldırılmasından sonra buradaki Dânişmendli şehzade ve emirler de Türkiye Selçuklularının hizmetine girmiş olmalıdırlar. Ancak kaynaklarda bununla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bundan dolayı bunların XIV. yüzyılın başlarına kadarki hayatları şu anda karanlıktır¹²⁶⁹.

Ancak Ahmet Tevhit, yaptığı araştırmalar sonucunda Türkiye Selçuklularının yıkılışı üzerine ortaya çıkan Anadolu Beyliklerinden birisinin de Malatya'da kurulan Sun'ullohoğulları olduğunu ve bu ailenin menşeinin Dânişmendlilerin Malatya şubesine dayandığını ve bunların bir kolunun da "Kâbilî-zâdeler" adıyla Tokat'ta bulduklarını öne sürmüştür. Ahmet Tevhid'in dikkat çektiği bu konuyu bundan sonra Zeki Oral da araştırmaya başlamış ve bir takım sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre: Türkiye Selçuklularının yıkılmasından Anadolu'da ortaya çıkan beylikler arasında Melik Sun'ullah ailesi tarafından Malatya merkez olmak üzere bir beylik kurulmuştur. Sun'ullohoğulları Beyliği'nin hangi tarihlerde kurulup ne zaman ortadan kaldırıldığı tam olarak bilinemiyorsa da bunların 700/1301 779/1380 tarihleri arasında kısmen bağımsız kısmen de tabi olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak merkezi Malatya olan bu beyliğin nerelere hakim olduğu, para bastırıp bastırmadığı da bilinmemektedir¹²⁷⁰.

Sun'ullohoğullarının "kitabe ve vakfiyelerde melik, şah, şeyh, emîrû'l-âzam, emîr, sultan gibi hükümdar sülâlelerinin kullandıkları elkabı aldıklarına, bir çok camiler, medreseler, mescitler yaptırmış oldukları" göz önünde bulundurulursa bunların bir süre bağımsız olarak varlıklarını devam ettiren asil bir soydan oldukları sonucuna ulaşılır¹²⁷¹.

Sun'ullohoğullarının Malatya'daki hakimiyetlerinin 1380 yılında sona ermiştir. Bundan sonra yani 1381-1402 yılları arasında Osmanlı (Kara Timurtaş Paşa) 1402-1516 yılları arasında da Memlûk hakimiyetinde eşraftan bir aile olarak Malatya valiliğini irsî olarak devam ettirmişlerdir¹²⁷².

Bu beyliğe adı verilen Melik Sun'ullah ile ilgili fazla bir bilgi yoktur. Malatya evkafında bulunan 713/1313 tarihli Melik Sun'ullah'ın torunlarından İbrahim Bey ile kardeşi Şah Ali Bey tarafından düzenlenen Sun'ullohoğullarına ait en eski vakfiyede bazı bilgilere

¹²⁶⁸ Solmaz, *Dânişmendliler Devleti*, s. 209.

¹²⁶⁹ Solmaz, *Dânişmendliler Devleti*, s. 210.

¹²⁷⁰ M. Zeki Oral, "Malatya Kitabeleri ve Tarihi", *III. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 15-20 Kasım 1943) *Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1948, s. 434-435, 438. Ayrıca bk. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, C. 2, Ankara 1969, s. 842.

¹²⁷¹ Oral, agm., s. 438.

¹²⁷² Öztuna, age., s. 41, 842.

rastlanmaktadır. Buna göre Melik Sun‘ullah’ın göbek adının Gazi Abdurrahman olduğu Şafî mezhebine mensup bulunduğu Harezmlî olduğu anlaşılmaktadır¹²⁷³.

Melik Sun‘ullah’ın Malatya’da 1300-1318 yılları arasında hükümet ettiği belirten Y. Öztuna¹²⁷⁴ onun şeceresini: “Melik Sun‘ullah b. Abdurrahman Gazi b. Melik Nasrullah Bey b. Alâü’-d-din Ali Bey b. Tur Ali Bey Türkmânî” şeklinde verdikten sonra Melik Sun‘ullah’ın 1318 yıllarında vefat ettiğini belirtmekte ve Sun‘ullah ailesinin onun 5 oğlundan 5 ayrı kol halinde şöyle devam ettiğini ifade etmektedir:

Mahmud Bey, oğlu İsmet Bey, oğulları Hamza, Pars ve Eslemez Beyler, Eslemez Bey’in oğlu Baysungur Bey. Baysungur Bey’in vefat tarihi 1450 yıllarıdır.

Yûnânî Bey, oğlu Sarı Bey, oğlu Ömer Bey, oğlu Şah-Ali Bey. Şah Ali Bey’in 1536 tarihli bir vakıf-nâmesi bulunmaktadır. Bu kola Molla Sarı-zâdeler denilmektedir.

Ali Bey, oğlu Küçük Ahmet Bey, oğlu Abdullah bey, oğlu Bâyezîd Bey, oğlu Mehmet Bey. Mehmet Bey’in vefat tarihi de 1485 yıllarıdır.

İsmail Bey, oğlu Yaraşır Bey, oğlu Ahmet Bey, oğulları Ömer ve Seyyid İbrahim Beyler. Seyyid İbrahim Bey’in oğlu Mehmet Paşa, oğlu Cafer Paşa, oğlu Davud Paşa, oğlu Cafer Paşa, oğulları İshak Paşa ve Hacı Hüseyin Bey. Hacı Hüseyin Bey’in oğlu Mustafa Bey, oğlu Arabkirli Mehmet Bey. Arabkirli Mehmet Bey 1836 tarihli vakfiyenin de sahibidir.

Şeyh Hasan Bey, Şeyh Hasan Bey’in İbrahim, Şah-Ali beyler ve Hacı Süleyman Paşa olmak üzere üç tane oğlu vardır. Şeyh Hasan Bey’in ahfadından 50 kişinin adları tesbit edilmiştir. Ancak bunların hepsini burada zikretmekten ziyade bunlarla ilgili bazı bilgiler vermenin daha uygun olacağını düşünüyoruz. Şeyh Hasan Bey’in altıncı göbekten torunu Mehmet Bey 1550’lerde vefat etmiştir. Daha sonraki torunlarında Mehmet Paşa’nın da 1428 tarihli bir vakfiyesinin olduğu bilinmektedir. Yine sonraki torunlarından Derviş Mehmet Bey’in de vefa tarihi 1640’lı yıllardır. XVII. Yüzyılın ortalarına kadar Tokat’ta yaşayanlara Kabilî-zâdeler denilmektedir. Şeyh Hasan Bey’in torunlarından Mustafa Paşa’nın Isparta’da vefat ettiği bilinirken, bu Mustafa Paşa’nın kardeşi Kara Süleyman Paşa’nın oğlu Benli Bekir Paşa’nın da 1620’li yıllarda vefat etmiştir. Şeyh Hasan Bey’in vefat tarihi bilinen son torunu Ahmet Bey olup 1690’a doğru vefat etmiştir¹²⁷⁵.

Sun‘ullahoğulları ile ilgili verilen bu bilgiler tarihî olaylar göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde onlarla ilgili bir sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir. Bilindiği gibi Malatya Dânişmend Gazi döneminde ele geçirilmiş olan Dânişmendlilerin en önemli şehirlerinden birisi idi. I. Kılıç Arslan burasını bir ara Dânişmendlilerden almışsa da Emir Gazi tekrar burasını yeniden elde etmiştir. Melik Muhammed’in vefatından sonra (1143) Dânişmendliler üçe ayrılınca bunlardan birisi ise Malatya Kolu idi. Burada Dânişmendli hâkimiyeti 1178 yılına kadar yani çeyrek asırdan daha fazla devam etmiştir. II. Kılıç Arslan’ın burasını Dânişmendlilerden alarak onlara son vermesinden sonra burada Türkiye Selçuklularının hâkimiyeti başlamıştı. Kaynaklarda herhangi bir bilgi yoksa da Malatya’da bulunan Dânişmendli şehzade ve emirler de aynen Sivas kolundakiler gibi Türkiye

¹²⁷³ Oral, agm., s. 438.

¹²⁷⁴ Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, C. 2, s. 842.

¹²⁷⁵ Öztuna, aynı yer.

Selçuklularının hizmetine girmiş olmalıdırlar. Çünkü Malatya yaklaşık bir asra yakın bir süre Dânişmendli hanedanı tarafından yönetilmiştir¹²⁷⁶.

II. Kılıç Arslan'ın 1192 yılında memleketi oğulları arasında taksim ederken Malatya Muizzü'd-din Kayser-şah'a verilmişti. Bundan sonra şehir Türkiye Selçuklu hâkimiyetinde kaldı ve bu durum Türkiye Selçuklularının yıkıldığı XIV. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş olmalıdır. Bir asırdan daha fazla bir süren bu dönemde muhtemelen Melik Sun'ullah'ın cediti Malatya'nın önde gelen ailelerinden olarak burada bir takım görevler de üstlenerek hayatlarını sürdürmüş olmaları gerekmektedir. 1300 yıllarına doğru Türkiye Selçuklularının iyice zayıflamaları ile birlikte Anadolu'da bir takım beylikler ortaya çıkmaya başladı. İşte bunlardan birinin de şimdiye kadar Malatya'nın önde gelen sülâlelerinden birisine mensup olan Melik Sun'ullah'ın kurduğu Sun'ulloğulları Beyliği'nin olması son derece doğaldır. Gerek arşiv vesikalarındaki onlarla ilgili kayıtlar gerekse onlar tarafından yapılan mimarî eserler bunu kanıtlamaktadır. Çünkü buranın önde gelen sülâlelerinden birisinin Anadolu'daki otorite boşluğundan yararlanarak burada bir siyasî yapı yani beylik vücuda getirmeleri gayet doğaldır. Bunun yanında bu beyliği kuranlarından da iki asır önce burasını ele geçirip burada yaklaşık bir asır hüküm süren bir devletin yani Dânişmendlilerin ahfadı olması da son derece doğaldır. Bütün bunlar göz önüne alındığında Sun'ulloğullarının soyunun Dânişmendlilere dayandığı görüşünün kabul edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır¹²⁷⁷.

Sun'ulloğullarının Malatya'daki hâkimiyeti de aynen cedleri Dânişmendliler gibi yaklaşık 80 yıl kadardır (1300-1380). Bundan sonra Sun'ullah ailesi Osmanlı (1381-1402) ve Memlûk (1402-1516) hakimiyetinde burada eşraftan bir aile olarak valilik görevlerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'in Memlûkleri ortadan kaldırmasından sonra Malatya tekrar Osmanlıların hâkimiyeti altına alınmıştır¹²⁷⁸.

1516 yılından itibaren Sun'ullah ailesinin buradaki valiliklerinin devam edip etmediği tam olarak tespit edilememektedir. Ancak onların eşraftan bir aile olarak yöneticilik görevini devam ettirdiklerini düşünüyoruz. Bununla ilgili de bazı ipuçlarına rastlanmaktadır: Nitekim bu aile mensuplarından olan Melik Sun'ullah'ın oğlu Yûnânî Bey'in torunlarından olan Şah-Ali Bey adına düzenlenmiş 943/1536 tarihli ve yine Melik Sun'ullah'ın bir diğer oğlu İsmail Bey'in torunlarından olan Arabkirli Mehmet Bey adına düzenlenmiş 1836 tarihli iki vakfiyenin olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu aileden olan Emir Ömer Mescidi'nin 971/1564 tarihli kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabede ise bu sülâleden “Âyan-ı Malatya” şeklinde bahsedilmiştir¹²⁷⁹.

Bir şehirde vakfiyeler veya mimarî eserlerin genellikle oradaki yöneticiler ve önde gelenler tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında Sun'ullah ailesinin 1836 yıllarına kadar Malatya'da yaşadığı gibi buranın önde gelenlerinden ve hatta idarecilerinden olduğu söylenebilir¹²⁸⁰.

¹²⁷⁶ Solmaz, *Dânişmendliler Devleti*, s. 212.

¹²⁷⁷ Solmaz, *Dânişmendliler Devleti*, s. 212-213.

¹²⁷⁸ Oral, agm., s. 435; Solmaz, *Dânişmendliler Devleti*, s. 213.

¹²⁷⁹ Oral, agm., s. 439,

¹²⁸⁰ Solmaz, *Dânişmendliler Devleti*, s. 213.

Ayrıca Sun‘ullohoğullarından, adlarına Kabilî-zâdeler denilen bir kolun da ne zaman ve niçin gittikleri bilinmemekle beraber tespit edilebildiği kadarıyla 1640'lara kadar Tokat'ta yaşadıkları anlaşılmaktadır¹²⁸¹.

SONUÇ

Dânişmendlilerin yıkılışından sonra Dânişmendli hanedan üyeleri ve emirler Türkiye Selçuklularının hizmetine girmiş ve önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Ancak Dânişmendli hanedan üyeleri Türkiye Selçuklularının yıkılışına kadar müstakil siyasi faaliyetlere girmemişlerdir. Türkiye Selçuklularının yıkılışından sonra bir takım Anadolu Beylikleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi olan Karesioğulları Beyliği'nin Dânişmendlilere mensup olduğu Tokat Müzesinde bulunan Kutlu Melek'e ait mezar taşındaki soy kütüğünden anlaşılmaktadır. Burada Kutlu Melek'in soyu Dânişmend Gazi'ye kadar çıkmaktadır.

Dânişmendli hanedanı tarafından kurulmuş olan bir diğer beylik de 1300-1348 yılları arasında Malatya'da varlığını sürdüren Sun‘ullohoğullarıdır. Türkiye Selçuklularının ortadan kalkmasından sonra bu sülale mensupları uzun Malatya valiliğini ellerinde tutmuşlardır. Bunun nedeni onların Dânişmendli hanedanından olmalarından dolayıdır. Arşiv vesikalarındaki kayıtlar ve mimari eserler Sun‘ullohoğullarının Dânişmendli hanedanından geldiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Artuk, İbrahim, “Karesi-oğulları Adına Basılmış Olan İki Sikke”, Tarih Dergisi, S. 33, İstanbul 1982; s. 283-290.

Baykara, Tuncer, I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit, TTK yay., Ankara 1997.

Bosworth, C. E., İslâm Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soy Kütüğü El Kitabı), çev. Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, İstanbul 1980.

Dânişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I, Türkiye yay., İstanbul 1947.

Dânişmend-nâme Melik Danişmend Tarihi, İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet, nr. 441, vr. 1b-262b.

[Eldem], Halil Edhem, Kayseriye Şehri, İstanbul 1334.

İbn Bîbî, el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Ala'iyye, haz. Adnan Sadık Erzi, TTK yay., Ankara 1956.

İbn Bibi, el-Evâmirü'l-'Ala'iyye fi'l-Umuri'l-'Ala'iye (Selçuk name), çev. Mürsel Öztürk, I-II, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996.

Karamağaralı, Beyhan, “Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, Ankara 1971, s. 75-109.

Kaymaz, Nejat, “Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü I”, Tarih Araştırmaları, II/2-3, Ankara 1964, s. s. 91-155.

Kemalpaşa-zâde, Tevârîh-i Âl-i Osman, I. Defter, yay. Şerafettin Turan, Ankara 1970.

¹²⁸¹ Solmaz, aynı yer.

Kesik, Muharrem, Dânişmendliler Orta Anadolu'nun Fatihleri (1085-1178), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.

Konyalı, İbrahim Hakkı, Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde-Aksaray Tarihi, I, İstanbul 1974.

Neşrî, Mehmed, Kitab-ı Cihannüma, Neşri Tarihi, yay. Faik Reşit Unat,-Mehmet Altay Köymen, I, TTK yay., Ankara 19872

Oral, M. Zeki, “Malatya Kitabeleri ve Tarihi”, III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943) Kongreye Sunulan Tebliğler, TTK yay., Ankara 1948, s. 434-440.

Öden, Zerrin Günel, Karası Beyliği, TTK yay., Ankara 1999.

Öztuna, Yılmaz, Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990), C. 2, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1969.

Solmaz, Sefer, Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001.

_____, Halîfet Gazi ve Halîfet-zâdeler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993.

Süryanî Mihail, Süryanî Keşiş Mihail'in Vekayi-nâmesi, trc. H. D. Andreasyan, II, TTK Ktp.'nde 44-2 no'lu basılmamış nüsha.

Tekindağ, Şehabettin, “İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerine Çalışmalar I”, Türkiyat Mecmuası, XVI, İstanbul 1971, s. 133-139.

Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi yay., İstanbul 19933.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK yay., Ankara 19884.

_____, “Karasi-oğulları” mad., İA, VI, MEB yay., İstanbul 1979, s. 331-335.

[Uzunçarşılı], İsmail Hakkı, Karasi Vilâyeti Tarihçesi, İstanbul 1341.

_____, Kitabeler, I, İstanbul 1345/1927.

Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târihi), haz. Abdullah Bakır, Çamlıca yay., İstanbul 20172.

Yinanç, Refet, “Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları” Vakıflar Dergisi, XV, Ankara 1982, s. 5-22.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1971.

Zachariadou, Elizabeth, “Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet” Osmanlı Beyliği (1300-1389), İstanbul 2002.

4.OTURUM/AYNÜDDEVLE SALONU

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Recep ÖZMAN

Prof. Dr. Muharrem KESİK

Malatya'nın Dânişmendli Başkenti Oluşu ve Malatya Dânişmendli Melikliği'nin Kuruluşu

Doç. Dr. Tülay METİN

XII. Yüzyılın İlk Yarısında Malatya'da Güç ve İktidar Mücadelesi (Selçuklular-Dânişmendliler-Artuklular-Haçlılar)

Doç Dr. Halil İbrahim GÖK

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Dânişmendileri Hamiliği Meselesi

MALATYA’NIN DÂNİŞMENDLİ BAŞKENTİ OLUŞU VE MALATYA DÂNİŞMENDLİ MELİKLİĞİ’NİN KURULUŞU

Prof. Dr. Muharrem Kesik

ÖZET

Dânişmendliler Beyliği Orta Anadolu’da 1085-1178 yılları arasında hüküm sürmüş ilk Anadolu beyliklerinden birisidir. Beyliğin Türk-İslâm ve Anadolu tarihimiz bakımından önemi, Orta Anadolu’da bulunan Sivas, Kayseri, Malatya, Tokat, Niksar, Zamantı ve çevresindeki şehir ve kaleleri fethetmiş olmasıdır. Ayrıca Dânişmendli hanedanı bu bölgeyi mamur ve yaşanılabilir hâle getirmiştir. Dânişmendliler bunun dışında çeşitli istilâ hareketlerine karşı buldukları coğrafyayı başarı ile savunmuşlar ve İslâm yurdu olarak kalmasını sağlamışlardır.

Dânişmendlilerin egemenlik tesis ettikleri topraklarda bazı şehirleri merkez hâline getirdikleri bilinmektedir. Bu merkezlerden biri de Malatya şehri olmuştur. Malatya doğal olarak güvenli bir ortama sahipti. Ayrıca şehrin surlara sahip olduğu ve bu dönemde sağlam durumda olduğu bilinmektedir. Malatya’ya karşı düzenlenen kuşatmalar genellikle ya başarısız olmuş ya da uzun sürmüştür. Müstahkem kalelerin ele geçirilmesi zordur. Dânişmendoğulları çok korunaklı, sağlam surlara sahip ve savunması nispeten daha kolay olan Malatya’ya yöneldiler. Ayrıca şehir önemli yolların buluştuğu bir kavşak noktasıydı. Onların bu şehri başkent hâline getirmelerinden itibaren şehrin önemi ve değeri daha da artmış ve yükselmiştir. Malatya şehrinin Dânişmendlilerin başkentliğini yaptığı süreci iki kısımda incelemek doğru olacaktır. Birincisi devletin şubelere bölünmeden önceki dönemidir. İkincisi ise Malatya Dânişmendli Beyliği’nin (şubesinin) varlığını sürdürdüğü dönemdir. İşte biz bu çalışmada öncelikle Malatya’nın ne zaman ve hangi dönemde Dânişmendli Beyliği’nin başkenti olduğunu ve bölünme sürecinde Malatya Dânişmendli Melikliği’nin merkezi durumuna nasıl geldiğini inceleyip, ortaya koymaya çalışacağız.

Dânişmendliler, İlk Anadolu Beyliklerinden olup Orta Anadolu’nun fethinde, İslâmlaşmasında ve Anadolu’nun savunulmasında çok önemli roller üstlenmiş bir Türkmen beyliğidir. Beylik 1085-1178 yılları arasında Sivas, Kayseri, Malatya, Tokat, Niksar, Zamantı ve çevresinde hüküm sürmüştür.¹²⁸²

Dânişmendli Beyliği’nin önemli hâkimiyet sahalarından biri olan Malatya şehri, Dânişmend Gazi tarafından 18 Eylül 1102¹²⁸³ tarihinde fethedilmiştir.

Dânişmendlilerin Malatya’ya hâkimiyet sağlamak için uzun süre Türkiye Selçukluları’na karşı mücadele verdiği bilinmektedir. Ancak Dânişmendliler bu şehri ne zaman başkent haline

¹²⁸² Bu beylik hakkında geniş bilgi için bk. Muharrem Kesik, *Dânişmendliler Orta Anadolu’nun Fatihleri*, İstanbul 2017.

¹²⁸³ Ebu’l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul) Ankara 1987, II, 342. Süryani Mikhaîl, *(Süryani Patrik Mihail’in Vekayinâmesi 1042-1195)*, Ankara 1944, II, trc. Hrant D. Andreasyan TTK’da henüz yayımlanmamış tercüme, s. 47), bu tarihi 18 Eylül 1102 Çarşamba günü olarak veriyor. Ancak 1101 yılının 18 Eylül’ünün de Çarşamba gününe rastlaması bu tarihin 18 Eylül 1101 olabileceğini düşündürür. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 142. Fakat Dânişmend Gazi’nin 1101 Eylül ayı başlarında (5 Eylül) Haçlılara karşı mücadele ettiği unutulmamalıdır. Abdülkerim Özaydın 18 Eylül 1102 tarihini kabul etmiştir (“Dânişmendliler”, *DİA*, VIII, 470).

getirdiler acaba? Bu soruya cevap verebilmek için öncelikle şehri fetheden Dânişmend Gazi'nin fetih sonrasında neler yaptığına ve nerede yaşadığına bakmamız gerekmektedir.

Dânişmend Gümüştigin Ahmed Gazi, Malatya şehrini 18 Eylül 1102 tarihinde fethettikten sonra muhtemelen beyliğin merkezini buraya taşıdı. Fakat elimizde bunu kanıtlayacak bir veri bulunmamaktadır. Ayrıca Malatya bu tarihten sadece iki yıl sonra Dânişmendlilerin elinden çıkarak Selçukluların hâkimiyetine geçti.

Dânişmend Gazi'nin Malatya'nın fethinden kısa bir süre sonra (1104) vefat ettiği biliniyor. Onun fetih sonrası bu şehri merkez haline getirip getirmediğini tam olarak bilemiyoruz. Kaynaklardaki bilgiler dikkate alındığında onun Sivas'ta öldüğünü biliyoruz.¹²⁸⁴ O halde Malatya'nın yönetimini oğullarından birine bıraktığı anlaşılıyor. Süryani Mikhail'in eserinde yer alan "Malatya'ya Vasil adında birini vali tayin etti." bilgisi¹²⁸⁵ burada oğullarından birini bırakmadığı anlamına gelmez. Dânişmend Gazi'nin Vasil'i vâli tayin etmesi, belki de bölge halkının Ermeni ve Süryani oluşuyla ilgili bir tercihtir.¹²⁸⁶ Ebu'l-Ferec'in kaydına göre, Sultan I. Kılıç Arslan şehri Dânişmend Gazi'nin oğlu Yağısıyan veya başka bir rivayete göre de oğlu İsmail b. Dânişmend'in oğlu Sungur'dan teslim almıştır. İşte bu bilgi de bizim bu düşüncemizi destekler mahiyettedir.

Dânişmend Gazi Malatya'nın Fethi'nden önce 1100 yılında tutsak ettiği Haçlı lideri Bohemund'u Mayıs 1103 tarihinde hapiste tuttuğu Niksar Kalesi'nden Malatya'ya getirterek serbest bıraktı. Demek ki kendisi bu sırada Malatya'da bulunuyordu. Tutsağını salıvermek için teslim işlemlerini Malatya'da yaptı.¹²⁸⁷ Ancak buna karşın Dânişmend Gazi'nin Sivas'ta öldüğü bilinmektedir.¹²⁸⁸

İbnü'l-Kalânîsi,¹²⁸⁹ Dânişmend Gazi ile Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan arasında 1103 yılında Maraş yakınlarında meydana gelen savaşı anlatırken Dânişmend Gazi'den "Sâhib-i Malatya" diyerek bahsetmiştir. Biz biliyoruz ki, kaynaklarda hükümdarlar başkentlerinin adı ile tavsif olunurlar. Bu yüzden burada yer alan "Sâhib-i Malatya" tanımlaması çok önemlidir.

Dânişmendlilerin ilk merkezinin Sivas olduğu kaynaklarca doğrulanmaktadır. Peki, Malatya fethedilince bu şehri merkez haline getirmek için yeterli sebep bulunuyor muydu? O halde Malatya ile Sivas'ı merkez olarak karşılaştırmamız gerekiyor. Sivas'a oranla Malatya doğal olarak güvenli bir ortama sahipti. Ayrıca şehrin surlara sahip olup bu dönemde sağlam durumda olduğu bilinmektedir. Malatya'ya karşı düzenlenen kuşatmalar genellikle ya başarısız olmuş ya da uzun sürmüştür. Müstahkem kalelerin ele geçirilmesi zordur. Örneğin Dânişmend Gazi, fethedinceye kadar hemen her sene Malatya'yı belli bir süre kuşatma altında tutmuştu. Süryani Mikhail,¹²⁹⁰ "Danışman tarafından yapılan üç yıllık muhasara esnasında..." şeklindeki ifadesinde üç yıldır devam eden bir Malatya kuşatmasından söz eder. Şehri daha sonra Sultan I. Kılıç Arslan, kuşatmasına rağmen ele geçirememiştir (1097). Sultan I. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı 1105'de ele geçirmesi kolay olduysa da bunu Dânişmend

¹²⁸⁴ Süryani Mikhail, s. 51; Ebu'l-Ferec, II, 345.

¹²⁸⁵ *Vekâyînâme*, s. 48.

¹²⁸⁶ Malatya'ya vali tayini konusunda bk. Kesik, *Dânişmendliler*, s. 98-99,118.

¹²⁸⁷ Süryani Mikhail, s. 48; Ebu'l-Ferec, II, 343. Krş. Kesik, *Dânişmendliler*, s. 77, n. 314.

¹²⁸⁸ Süryani Mikhail, s. 51.

¹²⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsi, Ebü Ya'lâ Hamza b. Esed et-Temîmi, *Zeylî Tarihi Dımaşk*, (trc., Onur Özatağ) İstanbul 2015, s. 13.

¹²⁹⁰ *Vekâyî-nâme*, s. 49.

Gazi'nin bu tarihten önce ölmüş olmasına bağlamak lazımdır. Yine de bu kuşatmanın ne kadar sürdüğünü bilemiyoruz.1291

Malatya'yı 1124 yılında Ayşe Hatun ve onun oğlu Tuğrul Arslan'ın elinden alan Emîr Gazi, şehri altı ay kuşatma altında tutmuştu. Unutulmamalıdır ki, bu tarihte Emîr Gazi Anadolu'nun en güçlü hükümdarı idi ve yanında damadı Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un ordusu da ona destek vermek için bulunuyordu. Buna rağmen kuşatma altı ay kadar devam edebilmiştir.1292

Daha sonraki tarihlerde (1143/1144/1152) Sultan I. Mesud ise Malatya şehrini tam üç kez kuşattı; İlk iki kuşatmada sonuç alamadı. Ancak 1152 yılında şehri üçüncü kez kuşatmasına karşın anlaşmayla kendisine tâbi kıldıysa da şehre girmedi ve mevcut idareyi yerinde bıraktı.1293

Oysa Sivas, 1071 Malazgirt Zaferi sonrasında Dânişmend Gazi tarafından kolayca fethedilmişti. Bunda Bizans İmparatoru IV. Romanos'un Malazgirt Seferi sırasında, Ermenilere kızarak şehri tahrip ettirmesinin de etkili olduğu söylenir. Tabii ki bundan daha önemlisi Selçukluların Malazgirt Savaşı sonunda Bizans ordusunu ortadan kaldırmasının etkisi büyüktür.1294

Sultan I. Mesud'un ve oğlu II. Kılıç Arslan'ın şehre karşı hücumlarında Dânişmendli idarecileri ya pes etmiş ya da Sivas'ı savunmayarak şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Buna en iyi örnek Melik Yağıbasan'dır.1295

Böylece Dânişmendoğulları Sivas'tan sonra çok korunaklı, sağlam surlara sahip ve savunması nispeten daha kolay olan Malatya'ya yöneldiler. Şehrin önemli yolların bulunduğu bir kavşak noktası olması da Dânişmendlileri buraya yönlendirmiş olmalıdır.

Yukarıda tartıştığımız ancak kaynak desteğinden mahrum bulunan görüşlerimizi bir yana bırakırsak, şehrin 1124 yılında Emîr Gazi tarafından Ayşe Hatun'un elinden alınması sonucu kesin olarak Dânişmendli başkenti olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca şehri Selçukluların elinden geri alan, Malatya'yı merkez edinen ve beyliği devlet haline getiren Dânişmendlilerin en kudretli meliki Emîr Gazi 1134 yılında Malatya'da vefat etmiştir.1296 O halde onun mezar yerinin (türbesinin) de Malatya'da yani Battal Gazi'de aranması lazımdır.

Belki günümüz Malatya'sında toprak üstünde Dânişmendlilere ait yapılar, eserler bulunmuyor ama Malatya'nın Battal Gazi ilçesinde yapılacak kazılar yüksek ihtimalle buradan bize bir önemli miras sunabilecek gibi görünüyor. Kim bilir belki Emîr Gazi'nin türbesi de bu çalışmalar sayesinde ortaya çıkar.

¹²⁹¹ Kesik, *Dânişmendliler*, s. 80. Mehmet Ali Hacıgökmen, Sultan I. Kılıç Arslan'ın da Malatya şehrini devletin merkezi yaptığını söylemektedir. Bk. Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 2011, s. 241.

¹²⁹² Bu kuşatma hakkında bilgi için bk. Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003, s. 36-38.

¹²⁹³ Kesik, *Dânişmendliler*, s. 136-139; a.mlf. *I. Mesud*, s. 47-49.

¹²⁹⁴ Bu savaş hakkında geniş bilgi için bk. Kesik, *1071 Malazgirt*, İstanbul 2014.

¹²⁹⁵ Kesik, "Yağıbasan Devrinde Dânişmendliler-Türkiye Selçukluları İlişkileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (İstanbul 2002), sy. 37, s. 146.

¹²⁹⁶ Mükrimin Halil Yinanç, "Dânişmendliler", *İA.*, III, 470,476; Kesik, *Dânişmendliler*, s. 99.

Anonim Süryani Vekâyi-nâmesi,1297 Emîr Gazi'yi “Kapadokya ve Malatya'nın Beyi (Meliki), Dânişmend'in oğlu Gazi” şeklinde tanımlar.

Süryani Mikhail¹²⁹⁸ de kendisine Abbâsî halifesi ve Sultan Sencer tarafından “Melik” unvanının verilmesi hakkında bilgi sunduğu bölümde ondan “Malatya Hükümdarı” diye bahsetmektedir.

İbnü'l-Esir,¹²⁹⁹ el-Kâmil fi't-Târîh adlı eserinde Emîr Gazi'den “Malatya Hâkimi Dânişmend” diyerek bahsediyor.

Ebu'l-Ferec,¹³⁰⁰ Emîr Gazi'den “Malatya Hâkimi” diye söz ederek aslında onun başkentine atıfta bulunmuştur.

Ömerî'nin, Mesâlikü'l-epsâr adlı eserinde¹³⁰¹ Melik Muhammed'in ölümünden bahsettiği kaydında ondan “Malatya ve Sınır Bölgesinin Hâkimi olan Danişmendoğlu Muhammed” diyerek söz etmesi de Malatya'nın devletin başkenti olduğu konusundaki etkinin halen devam ettiğini gösterir.

Emîr Gazi'nin son nefesini bu şehirde vermesi, ayrıca Abbâsî Halifesi ve Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'den gelen heyetin Malatya'da ağırlanması ve Melik Muhammed için düzenlenen merasimin Malatya'da yapılması gösteriyor ki, Malatya şehri 1124'ten sonra kesin olarak Dânişmendlilerin başkentidir.

Süryani Mikhail'in eserinde¹³⁰² yer alan “Emîr Gazi, ölümünden birkaç gün önce Malatya'ya bir kadın getirtti ve Malatya halkına onu karşılamak için sokakları süslemek emrini vermişti.” Kaydından da onun Malatya'da öldüğünü ve burayı kendine merkez yaptığını anlamaktayız.

Emîr Gazi'nin ölümü üzerine Ekim 1135 tarihinde oğlu Melik Muhammed Malatya'ya girdi ve burada hâkimiyeti sağladı.¹³⁰³ O, Malatya ileri gelenlerini rehin alarak Kasım 1135 tarihinde Sivas'a geri döndü.¹³⁰⁴ Buradan Melik Muhammed'in babasının sağlığında onun tarafından Sivas'ın idaresiyle görevlendirilmiş olabileceği izlenimi uyanmaktadır. Ayrıca onun babasının ölümü üzerine Sivas'tan Malatya'ya gelmesi, yine bu şehrin Emîr Gazi'nin merkezi olduğu anlamına gelmektedir.

Peki, madem Malatya, Dânişmendlilerin başkentidir. O zaman niçin bu beyliğe ait eserler bulunmuyor. Bu cevaplama son derece zor bir konudur. Belki yakıldı, belki yandı ya da toprak altında kaldı. İşte bu nedenle Ortaçağ arkeolojik kazılarının önemi ortaya çıkıyor.

MALATYA DÂNİŞMENDLİ MELİKLİĞİ'NİN KURULUŞU

Melik Muhammed'in 1142 yılı sonlarına doğru vefat etmesi Dânişmendliler Devleti tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Dânişmend Gazi ve Emir Gazi'nin vefatından sonra da beyliğin

¹²⁹⁷ Trc. A. S. Tritton, s. 99; Trk. trc. V. İlmen, s. 42.

¹²⁹⁸ *Vekayinâme*, s.103.

¹²⁹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, (trc. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1987, XI, 26.

¹³⁰⁰ Ebu'l-Ferec, II, 67.

¹³⁰¹ Ömerî, (Şihâbüddin b. Fazlullâh), *Mesâlikü'l-epsâr*, (trc. Ahsen Batur), *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, İstanbul 2014, s. 269.

¹³⁰² *Vekayinâme*, s. 103. Krş. Kesik, *Dânişmendliler*, s. 98.

¹³⁰³ Süryani Mikhail, s. 104. Krş. Kesik, *Dânişmendliler*, s. 103.

¹³⁰⁴ Kesik, Aynı yer.

tahtında saltanat mücadeleleri olmuştu, ancak Melik Muhammed'in ölümü sonrasında yaşanan mücadeleler devletin bölünmesine yol açtı. Tüm çabalarına rağmen Melik Yağıbasan (Sivas Meliki) rakiplerine tam bir üstünlük sağlayamadı. Bunda Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un müdahaleleri de etkili olmuştur.

Sonuçta Anadolu'da iki önemli siyasi teşekkülden biri olan Dânişmendli Devleti üç şubeye ayrıldı. Dânişmendoğulları içinde en güçlü karakter Melik Yağıbasan Sivas'ta, Melik Muhammed'in oğlu ve veliahtı aynı zamanda Sultan I. Mesud'un dâmadı olan Melik Zünnûn Kayseri'de ve nihâyet ilk ikisine göre daha vasat bir tablo sergileyen Aynüddeve de Malatya'da hâkimiyet sağladı. Böylece 1143 yılı itibariyle Dânişmendliler Devleti üç küçük beyliğe ya da kola ayrılmış oldu.

Melik Muhammed'in Zünnûn, 1305 Yunus ve İbrahim adlarında üç oğlu vardı. Bunlardan Zünnûn'u veliaht tayin etmişti. 1306 Fakat Sivas Meliki olan kardeşi Nizâmeddin Yağıbasan, 1307 Muhammed'in karısı ile evlenerek Kayseri'yi ele geçirdi. 1308 Zünnûn ise, Kayseri'den Zamantı'ya kaçmak zorunda kaldı. 1309 Diğer yandan Aynüddeve, Muhammed'in oğullarından Masara hâkimi olan yeğeni Yunus ile anlaştı ve Malatya'yı ele geçirmek amacıyla birlikte buraya hareket ettiler. Ancak şehre geldiklerinde kendilerine kapılar açılmadı ve içeri alınmadılar. Malatya'ya hücum etmek için yeterli kuvvete sahip olmayan amca ile yeğen şehir yakınlarındaki Arka Kalesi'ne 1310 çekildiler. Bu durum üzerine Yağıbasan ile evlenmiş olan hâtun Malatya'yı müdafaa etmek üzere 2.000 asker gönderdi. Fakat şehirde bulunanlar, gelenlerin kendilerini kadınları ve çocukları ile beraber evlerinden kovmak ve Sivas'a gönderip yerlerini işgal etmek emrini almış olmalarından şüphelendiler.

29 Receb 537 (17 Şubat 1143)'de meydana gelen bu olayda şehirde bulunan Türkler kalenin kapısı önünde toplandılar ve hâtun tarafından gönderilen Sivas kuvvetlerinin üzerine yürümek için vâliden kapıların anahtarlarını istediler. Vâlinin bunu kabul etmemesi üzerine silâhlı ve atlı olan bu Türkler ona isyan etmek suretiyle kale kapılarından birinin kilidini sopalarla kırdılar. Bu kilidi kıran adamın adı Böri (Buri) olduğu için sonradan bu kapıya Böridiye

¹³⁰⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, (trc. M. Nuri Gençosman), *Selçukî Devletleri Tarihi*, Ankara 1943, s. 23, Zünnûn'u Yağıbasan'ın torunu olarak kaydeder. Aynı müellif (bk. Aynı yer) yine Melik Zünnûn'un felçli ve sakat bir kimse olduğunu kaydeder.

¹³⁰⁶ Süryani Mikhaîl, aynı yer; Ebu'l-Ferec, II, 376.

¹³⁰⁷ Bu adı; Papaz Grigor (s. 313-314), İbnü'l-Azrak, *Tarihu Meyyâfârîkîn*, British Museum, Or. nr. 5803, vr. 188a, Süryani Mikhaîl, *Khronik*, (nşr. ve trc. J. C. Chabot), *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche jacobite d'Antioche (1116-99)*, Paris 1899-1924, (III, xvi, 10, s. 253 vd.; xvii, 14, s. 305; xviii, 1, s. 310; xviii, 3, s. 312; xviii, 8, s. 319; xviii, 9, s. 321; xviii, 10, s. 324) ve Ebu'l-Ferec (II, 376, 390-391, 393, 399-400), Yakup Arslan; Niketas Khoniates, (*Historia* çev. Fikret Işıltan Ankara 1995 s. 80), Yağupasan; İbnü'l-Esîr (XI, 317, trc. XI, 257-258), Yağı Arslan ve Bağı Arslan; Aksarayî (s. 29, trc., s. 126) ise, Yağıbasan olarak kaydeder. Aksarayî'nin kaydettiği gibi doğru okunuşunun Türkçede "düşmanı basan" manasına gelen "Yağıbasan" olduğu muhakkaktır (bk. Sümer, *Şahis Adları*, İstanbul 1999, II, 748). Kendisine ait paralarda da adı "Yağıbasan" olarak kayıtlıdır. Bk. Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, İstanbul 1321, IV, 88; İbrahim Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul 1971, II, 385.

¹³⁰⁸ Ebu'l-Ferec (II, 376), kocasının ölümünden sonra onun kardeşi Yağıbasan'ı yanına çağırarak evlendiğini; yani evlenme talebinin Muhammed'in hanımından geldiğini ifade eder.

¹³⁰⁹ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, (yay. Ali Sevim), Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (H.430 – 538 = 1038 / 39 – 1143 / 44), Ankara 1988, (s. 56, trc., s. 65.), Muhammed'in ölümünden sonra yerine oğlunun geçtiğini (isim vermez) fakat amcasının ona karşı harekete geçerek hükümdarlığı elde ettiğini kaydederek bu taht mücadelesine işaret etmiştir.

¹³¹⁰ Günümüzdeki Akçadağ ilçesinin eski adı Arga ve Arka olarak bilinmektedir. Bilgi için bkz; Bilge Umar, *Türkiyede'ki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 99.

(Burdiya) adı verilmiştir. Böri bu kalabalığın başına geçerek şehrin dışına doğru ilerledi. Türklerden bir kısmı da kapıları muhafaza etmek üzere orada kaldılar. Diğer yandan Böri ve peşindekiler Arka Kalesi'nde bulunan Aynüddeve'nin yanına giderek onunla anlaştılar ve onu Malatya'ya getirerek şehrin idaresini kendisine verdiler. Bunun üzerine hârunun Sivas'tan gönderdiği 2.000 kişilik kuvvet derhal oradan uzaklaştı. Böylece Malatya'nın yeni hükümdarı Aynüddeve oldu.1311 Onun şehrin idaresini ele geçirmesiyle birlikte Dânişmendlilerin Malatya şubesi kurulmuş oldu ve bu şubenin merkezi Malatya şehri idi.

SONUÇ

Dânişmendoğulları Malatya'yı başkent yapmış ve uzun yıllar devletlerini bu merkezden yönetmişlerdir. Melik Muhammed'in vefatından sonra üç kola ayrılan devlet, bir kolunu da Malatya şehrinde devam ettirmiştir. Malatya bu açıdan Dânişmendliler tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Bu iki unsur birbirinden ayrılamayacak derecede tarihsel bir bütünlük içindedir. Malatya ve Dânişmendliler arasındaki bu yakın tarihsel ilişkiye değindikten sonra birazda günümüzdeki durumdan söz etmek faydalı olacaktır.

1) Malatya'da fetih kutlaması ve yıldönümü merasimleri düzenli olarak yapılmalıdır. Malatya'nın fethi Türk-İslâm ve Anadolu tarihi bakımından son derece önemli bir olaydır. Ayrıca şehrin kesin olarak tespit edilebilen bir fetih tarihi mevcuttur.

2) Malatya'da Dânişmendlilerin mirasına yeterince sahip çıkılmalıdır. Günümüz Malatya'sına baktığımızda Dânişmend Gazi, Emîr Gazi ve Aynüddeve'nin isimlerinin yaşatılmadığını üzülmeye sebep ediyoruz. Şehirde Dânişmend Gazi'nin adını taşıyan bir üniversitesi yok. Bundan daha fenası Dânişmend Gazi ismini taşıyan bir lise bile bulunmuyor.

3- Şehirde Dânişmendliler hakkında yapılan çalışmalar yetersizdir. Bir araştırma merkezi ya da kültür merkezi kurulması gereklidir.

KAYNAKÇA

Ahmed Tevhid, Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu, İstanbul 1321, IV.

Aksarayî, Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr, (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, (trc. M. Nuri Gençosman) Selçukî Devletleri Tarihi, Ankara 1943.

Artuk, İbrahim, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu, İstanbul 1971, II.

Azîmî, Azimî Tarihi, (yay. Ali Sevim), Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (H.430 – 538 = 1038 / 39 – 1143 / 44), Ankara 1988.

Anonim Selçuknâme, (nşr. ve trc. Feridun Nafiz Uzluk, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III), Ankara 1952.

Anonim Süryani Vekayinâmesi, (nşr. J.B. Chabot), Chronicon (syriacum) ad annum chr. 1203/4 pertinens, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Paris 1918, (trc. A.S. Tritton), "The First and Second Crusades from an Anonymos Syriac Chronicle", JRAS., January s. 69-101, April s. 273-305, (London 1993).

¹³¹¹ Süryani Mikhail, III, xvı, 10, s. 253 vd.; Ebu'l-Ferec, II, 376-377.

- Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), Abû'l-Farac Tarihi, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, II.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2011, sy. 29, s. 231-260.
- İbnü'l-Azrak el-Fârikî, Tarihu Meyyâfârikîn, British Museum, Or. nr. 5803.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvâhid eş-Şeybanî, el-Kâmil fi't-târîh, (nşr. C. J. Tornberg), Beyrut 1979, (trc. Abdülkerim Özeydin), İstanbul 1987, X-XI.
- İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed et-Temîmî, Zeylû Tarihi Dımaşk, (nşr. H.F. Amedroz), Beyrut 1908.
- Niketas Khoniates, Historia, (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1995.
- Ömerî, Şihâbüddin b. Fazlullâh, Mesâlikü'l-ebşâr, (trc. D.Ahsen Batur), Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, İstanbul 2014.
- Süryani Mikhail, Khronik, (nşr. ve trc. J.B. Chabot), Chronique de Michel le Syrien, Patriarche jacobite d'Antioche (1116-99), Paris 1899-1924, (trc. Hrant D. Andreasyan), Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi 1042-1195, Ankara 1944, II, (TTK'da henüz yayımlanmamış tercüme).
- Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, (trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987.
- Kesik, Muharrem, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155), Ankara 2003.
- _____, 1071 Malazgirt, İstanbul 2014.
- _____, Dânişmendliler Orta Anadolu'nun Fatihleri, İstanbul 2017.
- _____, "Yağlıbasan Devrinde Dânişmendliler-Türkiye Selçukluları İlişkileri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 37, s. 137-146.
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993.
- Umar, Bilge, Türkiyede'ki Tarihsel Adlar, İstanbul 1993.
- Yınanç, Mükrimin Halil, "Dânişmendliler", İA, III, 468-479.

XII. YÜZYILIN İLK YARISINDA MALATYA'DA GÜÇ VE HÂKİMİYET MÜCADELESİ (SELÇUKLULAR-DÂNİŞMENDLİLER-ARTUKLULAR-HAÇLILAR)

Doç. Dr. Tülay K. METİN

Malatya, tarih boyunca stratejik konumu itibarıyla daima rekabet sahası olmuş ve bu yönde meydana gelen mücadelelerin içinde bulunmuştur. XII. Yüzyılın ilk yarısına baktığımızda Malatya Dânişmendlilerin, Selçukluların, Artukluların ve Haçlıların hâkimiyet mücadelesinin arasında kalmıştır.

Malazgirt Savaşından sonra Sivas'a yönelen Gümüştekin Ahmed Gazi, burayı ve etrafındaki birçok şehri fazla direnişle karşılaşmadan ele geçirmişti. Bundan sonra Ermeni Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı da almak için harekete geçen Gümüştekin Ahmed Gazi, Büyük Selçuklu sultanının metbû olarak 1085 yılında burayı kuşatmış ancak başarılı olamamıştır.

Gerçekte Malatya, Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'nun fethi ile görevlendirilen Artuk Bey'in fetih alanına giriyordu. Bizans ile yapılan antlaşmanın kısa bir süre sonra hükümsüz kalması üzerine Sultan Alp Arslan, Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi için emir vermişti. 1312 Alp Arslan bu beylerden Artuk Bey'e Mardin, Diyarbakır, Malatya, Harput ve civarını ıktâ ederek bu bölgeyi fethetme emri verdi. Artuk Bey, Anadolu'da Yeşilirmak ve Kızılırmak havzalarını aşarak Sakarya'ya kadar ilerledi. Ancak Alp Arslan'ın ölümünden sonra Melikşah ile kardeşi Kavurd arasında ortaya çıkan taht mücadeleleri üzerine Artuk'un geri çekilmek zorunda kalması nedeniyle fetihlerin tamamlanmadığı anlaşılıyor. Bundan sonra da bu bölge Dânişmendlilerin ve Türkiye Selçuklularının hedefi alanına girmiştir. Fakat ileride değineceğimiz gibi Artukluların da ilgi alanından çıkmamıştır.

Malatya'nın Gabriel'in hâkimiyeti sırasında bir müddet Türkiye Selçuklularına tâbi olduğu anlaşılmaktadır. Zîra Sultan Süleymanşah, 1083-1084 yıllarında Malatya'yı vergiye bağlamıştır.

Dânişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin başarısız kuşatmasından sonra, henüz kuruluş sürecini tamamlamaya çalışan Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan derhal yönünü doğuya çevirmiştir. Ermenilerin Fırat bölgesinde birtakım prenslikler kurmaları Türkiye Selçukluları için önemli bir sorun teşkil etmeye başlamıştı. Zîra onlar Selçukluların doğu ve güneyde Türk-İslâm devletleriyle ilişkilerini engelliyorlardı. Bu sorunun bir an önce halledilmesi gerektiğini düşünen Sultan I. Kılıç Arslan, Çaka Bey'i ortadan kaldırıp, Bizans ile de barış yaparak batıda güvenliği sağladıktan sonra bu sırada Ermenilerin hâkimiyetinde olan Malatya'ya doğru hareket etti. Malatya'yı Dânişmendliler'den önce ele geçirmek isteyen I. Kılıç Arslan, büyük bir ordu ile şehri kuşattı. Ancak bu sırada Haçlıların İznik önüne geldiklerini haber alan sultan, kuşatmayı kaldırarak Malatya'dan ayrılmak zorunda kaldı ve İznik'e döndü. 1313

¹³¹²Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant Andreasyan, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2000, s. 144; Zâhireddin Nişâbüri, *Selçuknâme*, Nşr. İsmailhân Afşar Hamîdü'l-Mülk, Tahran, H. Ş. 1332 (1954), s. 27-28.

¹³¹³Mateos, s. 187; Abû'l-Faraj (Ebû'l-Ferec), Gregory, *The Chronography*, Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Oxford, 1932, *Abû'l-Farac Tarihi*, C.I, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK, 1999, s.336; Süryani Mihail, *Vekainâme*, Çev. Hrant D. Andreasyan, 2 Kısım, TTK'da yayınlanmamış nüsha, s.46; Sparapet, Simbat, *Chronicle*, İng. çev. Robert Bedrosian, Lord Branc, New Jersey 2005, *Başkumandan Simbat Vakainamesi (951-1334)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, (İstanbul, 1946) TTK'da

I. Kılıç Arslan'ın Malatya kuşatmasını kaldırarak dönmek zorunda kalması ve Bizans ile meşgul olması Dânişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi için büyük bir fırsat oldu. Ahmed Gazi, şehri kuşattı (1098).1314 Malatya üzerinde somut bir şekilde başlayan Selçuklu-Dânişmendli hâkimiyet mücadelesinin ortaya çıktığı yıllar haçlı seferlerinin başladığı ve Güneydoğu Anadolu'da ve Doğu Akdeniz kıyısında haçlı devletçiklerinin kurulduğu yıllara tesadüf eder. Haçlılar; I. Haçlı seferinin ardından Urfa (1098), Antakya (1098), Kudüs (1099) ve Trablus'ta (1109) kontluklar, prinkepslikler ve krallıklar kurdular. Kutsal Toprak/Holy Land olarak addettikleri Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Filistin'de yeni bir siyasî varlık olarak ortaya çıktılar. Haçlı seferleriyle Doğu Akdeniz'e yerleşen Frankların, bölgedeki beylikler ve devletlerle münasebetleri başlamıştır. Zaman zaman bölgedeki Müslümanlar arasında yaşanan geçimsizlik, anlaşmazlık, husumet, takip edilen zayıf ve tutarsız vaziyet haçlıların bu topraklarda varlıklarını kısa denilemeyecek kadar bir süre devam ettirmelerine fırsat veriyse de komşularıyla sürekli çatışma halinde olan haçlılar kendilerine yayılma alanı bulamadılar. Müslümanların haçlılarla münasebeti genellikle bölgeye yerleşen haçlı varlığına karşı mücadele şeklinde gelişmiştir. Bazen de kendi aralarında yaşadıkları sorunlar nedeniyle haçlılarla ittifak halinde gelişen münasebetler de geliştirmişlerdir.

İşte Urfa ve Antakya'da kurulan Haçlı devletçikleri Ermenilerin aradığı yeni müttefikleri olacaktır. Üç yıl süren Dânişmendli baskısına daha fazla dayanamayacağını anlayan Malatya hâkimi Gabriel, elçiler göndererek Antakya Haçlı Prensi I. Bohemond'u Türklere karşı yardıma çağırdı. Gabriel, Bohemond'a elçiler vasıtasıyla kızını ve çeyiz olarak da Malatya'yı kendisine teslim edeceğini bildirdi. Antakya Ermeni patriği Giprianos ile Maraş Ermeni Patriği Grigores'i yanına alan Bohemond, diğer Frank reisi Richard ile yola çıktı. Bohemond'un Malatya'ya gelmek için hareket etmesi üzerine, Frankları bu topraklarda istemeyen Ermeniler durumdan Dânişmendlileri haberdar ettiler. Bunun üzerine Gümüştekin Ahmed Gazi ordusunu Malatya yakınlarında pusuya yerleştirdi. Haçlı kuvvetleri ise durumun farkında olmadan güvenle ilerleyerek Malatya civarında Gafina (Gapna) mevkiinde istirahataya çekilmişlerdi.1315 Böylece Dânişmendli Gümüştekin, Bohemond'u durdurmak için ona doğru ilerleyerek Malatya yakınlarında ani bir saldırıyla Frankları durdurdu. Sayıları az olduğu için savaşmak istemeyen Bohemond ve adamları hemen kaçmak istediler. Ancak Bohemond ve Richard yakalanarak esir alındı; Giprianos ile Grigores ise öldürüldü (1100).1316 Dânişmendlilere yakalanmadan kaçmayı başaran bir askerin Urfa'ya giderek

yayınlanmamış nüsha, s. 47; Aksarayı, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmerüt ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999; Çev. Mürsel Öztürk, *Müsâmerütü'l-Ahbâr*, Ankara: TTK, 2000, s. 28; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, 1972, s. 90; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 225; Abdülkerim Özeydin, "Dânişmendliler", *DGBİT*, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 123; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 130. Honingmann hatalı olarak I. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı 1100 yılında kuşattığını ve Gabriel'in Frankları yardıma çağırması üzerine kuşatmayı kaldırarak geri çekildiğini yazmaktadır. Bkz. Honingmann, "Malatya", *İA*, s. 236.

¹³¹⁴ Gümüştekin Ahmed Gazi'nin Malatya'yı 1100 yılında kuşattığını belirtmektedir. Bkz. Vardan Vardapet, *Compilation of History*, İng. çev. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2007, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", Çev. Hrant D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, III (1937), s. 65, Türkçe terc. s. 188.

¹³¹⁵ Abû'l-Farac, II, s. 342; S. Mihail, II, s. 47; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları; 1998, s. 137.

¹³¹⁶ *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, Nşr. ve Çev. Ali Sevim, 2. Baskı, Ankara: TTK, 2006, s. 26, terc. s. 38; İbnü'l-Kalanasi, *Zeylû Tarihi Dimaşk*, Thk. H. F. Amedroz, Beyrut, 190, s. 137-138; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/7)", *Belgeler*, XXIX/33 (2008), s. 27; Abdülkerim Özeydin, "Dânişmendliler", *TDVİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 470; İbnü'l-Esir (X, Beyrut, 1966, s. 300, Çev. Abdülkerim Özeydin, X, İstanbul, 1987, s. 247-248) Dânişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin Bohemondla ve daha sonra Haçlılarla mücadelesini 1100 yılında

Bohemond'un esir edildiğini Urfa kontu I. Baudouin'e bildirmesi üzerine I. Baudouin, Antakya ve Urfa'dan topladığı Frank askerleriyle derhal Malatya'ya doğru ilerledi. Bunu duyan Dânişmendli Gümüştekin, Malatya kuşatmasını kaldırarak ele geçirdiği esirlerle birlikte kendi topraklarına çekilmeye karar verdi. I. Baudouin, Malatya'ya geldiğinde Gabriel tarafından bir kurtarıcı gibi karşılandı. Gabriel, şehrin idaresini Baudouin'e bırakarak kızı Morfia'yı da onunla evlendirdi. Baudouin, Gabriel ile anlaşarak Malatya savunmasına katılmak üzere adamlarından bir kısmını burada bırakıp Urfa'ya geri döndü.1317

Görüldüğü gibi Dânişmendlilerin Malatya kuşatmasında henüz yeni devlet kurmuş olan Haçlılar derhal Ermenilerin yardım çağrısı bahanesiyle topraklarını genişletmek için harekete geçmişlerdir.

Dânişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin Malatya civarında Haçlıları mağlup ettiği sırada Kılıç Arslan'ın da burada bulunduğu veya yardım gönderdiğine dair kaynaklarda müphem rivâyetler mevcuttur.1318 Ancak Bohemond'un esir tutulduğu Niksar üzerine hareket geçen haçlılara karşı ittifak yapmışlardır. Niksar'da bulunan Haçlı prenslerini kurtarmak amacıyla Saint Gilles kumandasında hazırlanan 100 bin kişilik Haçlı ordusu İstanbul'u geçerek İznik önlerine geldi. İznik-Eskişehir yolunda ilerleyen Haçlılara karşı başarılı mücadeleler veren I. Kılıç Arslan, arkadan 300 bin kişilik Haçlı ordusunun geldiğini haber aldığı anda onlara tek başına karşı koyamayacağını anladı ve Dânişmendli Gümüştekin'den yardım istedi. Selçuklu ve Dânişmendli kuvvetleri birleşerek Merzifon yakınlarında Haçlılar büyük bir bozguna uğrattılar (1101).1319

Haçlı kuvvetlerinin mağlup edilmesine rağmen Dânişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi, tutsak haçlıları serbest bırakmıştır. Fidyeye karşılığında yapılan anlaşma neticesinde haçlı reisi Bohemond ve diğer esirlerin serbest bırakıldığı bilinmektedir. Ancak hedefinde Malatya'nın fethi olan Dânişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin haçlı kuvvetlerini bozguna uğrattıktan sonra Niksar'da tuttuğu haçlıları salıvermesinde ve kısa bir süre sonra Malatya'yı ele geçirmeye muvaffak olmasında başka bir etkenin olduğu fikrini akla getirmektedir. Ahmed Gazi'nin sadece fidye karşılığında haçlı esirlerini serbest bırakması biraz düşündürücüdür.

Eylül-Ekim ayları içerisinde zikreder ve Malatya'nın fethinin bu olayların hemen akabinde olduğunu kaydeder. Bazı araştırmacılar tarafından da Gümüştekin'in Frank kuvvetlerine karşı kazandığı zafer Malatya'nın fethi ile karıştırılmıştır. Bkz. M. H. Yinanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945, s. 469. Bu zaferin tarihi 1100 olup Malatya'nın fethinin ise aşağıda izah edileceği üzere 1101 yılında Amasya yakınlarında Haçlı kuvvetlerinin mağlup edilmesinin ardından 1102'de gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

¹³¹⁷ Simbat, s. 53; Mateos, s. 204-205; *Anonim Süryani Vekayinâmesi (Anonymous Chronicle)*, İng. çev. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, Londra 1933 (January), s. 74-75, Çev. Vedii İlmen, *I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, İstanbul, 2005, s. 14-16; Fulcherius Carnotensis, *Historia Hierosolymitana*, Ed. Heinrich Hagenmayer, Heidelberg, 1913, s. 19, İng. çev. Frances Rita Ryan, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Tennessee, 1969, s. 134-135, Türkçeye çev. İ. Bihter Barlas, "Kutsal Toprakları Kurtarmak" *Kudüs Seferi*, İstanbul: IQ, 2009, s. 117-118; Ayhan Can, *Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 66; S. Mihail, II, s. 46-47; Abû'l-Farac, II, s. 342; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 3. Baskı, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 1998, s. 247-249; I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I. Cilt, Ankara: TTK, 1990, s. 66-68; Aynı yazar, *I. Kılıç Arslan*, s. 33-34; Cahen, *The Formation of Turkey The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, İng. Çev. P. M. Holt, London, 2001 s. 12; Özeydin, "Dânişmendliler", *DGBİT*, s. 125; Honingmann, "Malatya", *İA*, C. VII, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 236.

¹³¹⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 105.

¹³¹⁹ Simbat, s. 54; Mateos, s. 214-219; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Çev. Fikret Işıltan, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1992, s. 15 vd.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 105; Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul, 1995, s. 37-41.

Gabriel'in yardım çağrısı üzerine Malatya'yı muhafaza etmeye başlayan Baudouin'in az bir kuvvet bırakarak şehirden ayrılması ve bir süre sonra başlayan Dânişmendli muhasarası karşısında Gabriel'in yalnız kalması Dânişmendli Ahmed Gazi ile Baudouin'in anlaşmış olabileceklerini düşündürmektedir. Baudouin'in, Bohemond'un ve diğer haçlıların serbest kalması mukabilinde Malatya meselesine müdahil olmamayı tercih etmiş olması ihtimal çerçevesinde değerlendirilebilir. Danişmendli Gümüştekin, I. Baudouin'in Malatya'dan ayrılıp Urfa'ya dönmesini de fırsat bilerek kuşattığı Malatya'yı, 18 Eylül 1102 (3 Zilhicce 495) tarihinde fethetti.1320

Malatya'nın Dânişmendliler tarafından ele geçirilmesiyle, daha önceden 1101 yılında Haçlılara karşı birlikte mücadele eden I. Kılıç Arslan ile Dânişmendli Gümüştekin arasındaki münasebetler bozuldu. I. Kılıç Arslan burayı daha önce kuşatmış ancak almaya muvaffak olamamıştı. Dânişmendli Gümüştekin'in Malatya'yı fethi, Niksar'da esir tuttuğu Haçlıları serbest bırakması ve mukabilinde aldığı fidyeden sultana hisse vermemesi doğuda sultanı ilgilendiren önemli bir mesele olmuştu. Bizans imparatoru ile anlaşıp batıda emniyet ve istikrarı kuran Sultan I. Kılıç Arslan, Doğu Anadolu'daki işleriyle uğraşmaya ve oradaki emellerini takibe fırsat buldu.1321 Sultan, Ermenilerin daveti üzerine önce Maraş'a gelerek şehri Haçlılardan aldı (1103). Daha sonra oradan Antakya seferine çıkmak üzere hazırlıklara başladı. I. Kılıç Arslan ile Gümüştekin arasındaki münasebetlerin bozulması ve iki güç arasında hâkimiyet mücadelesinin başlaması üzerine Antakya seferinden vazgeçen sultan, Dânişmendliler üzerine yürüyerek onları bozguna uğrattı.1322

I. Kılıç Arslan 1 Muharrem 500/2 Eylül 1106 tarihinde Malatya'yı almaya muvaffak oldu.1323 Malatya'nın fethiyle, Anadolu'da gittikçe artmakta olan Dânişmendli nüfuzu

¹³²⁰ Süryani Mihail, Malatya'nın fetih tarihini 18 Eylül 1102 Çarşamba günü olarak kaydetmektedir. Hâdiseyi S. Mihail'den nakleden Ebû'l-Ferec de aynı tarihi vermekle beraber "Arap kaynaklarında fethin 1101 yılında meydana geldiği nakledilmektedir" der. Bkz. S. Mihail, II, s. 47; Abû'l-Farac, II, s. 342; Ayrıca bkz. *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s. 75; Türkçe terc. s. 16; Arap kaynaklarında fethin tarihi H. 495 (Ekim 1101-Ekim 1102) yılı şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Esir, X, s. 300; terc. X, s. 247-248; İbn Şihne, *ed-Dürü'l-Muntehab fî Tarih Memleketi Haleb*, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkis ed-Dimaşkî, Beyrut, 1909, s. 197; Ayrıca bkz. Runciman, *a.g.e.*, II, s. 31-32; Irene Melikoff, "Dânişmendids", *The Encyclopededia of Islam*, II, Leyden, 1965, s. 110; Özyayın, "Danişmendliler", *TDVİA*, s. 470; Sefer Solmaz, "Danişmendliler", *Türkler*, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 432; T. Metin, *Selçuklular Döneminde Malatya*, İstanbul 2013, s. 46-47; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler*, İstanbul, 2017, s. 76-77.

¹³²¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 106.

¹³²² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 107; M. H. Yinanç, "Danişmendliler", *İA*, s. 469.

¹³²³ I. Kılıç Arslan'ın Malatya muhasarası, Danişmendlilerin ve sonrasında Selçukluların Malatya'ya hâkim olması hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız T. Metin, *Selçuklular Döneminde Malatya*, İstanbul, 2013, s. 43-48; Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara: TTK, 2011, s. 267; Abû'l-Faraj (Ebû'l-Ferec), Gregory, *The Chronography*, Süryaniceden İngilizceye trc. Ernest A. Wallis Budge, Oxford, 1932, s. 229; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Türkçeye trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999, s. 342-345; M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I*, İstanbul, 1944, s. 102; *Süryani Mihail Vekayinâmesi*, trc. Hrant D. Andreasyan, II. Kısım, TTK'da Basılmamış Nüsha, s. 47-51; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s. 75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Thk. Halil Me'mun Şiha, X, Beyrut, 1965-66, s. 300, Terc. Abdülkerim Özyayın, İstanbul, 1987, s. 247-248; İbn Şihne, *ed-Dürü'l-Muntehab fî Tarih Memleketi Haleb*, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkis ed-Dimaşkî, Beyrut, 1909, s. 197; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 106-107; I. Melikoff, "Dânişmendids", *The Encyclopededia of Islam*, II, Leyden, 1965, s. 110; A. Özyayın, "Danişmendliler", *DGBİT*, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 470; S. Solmaz, "Danişmendliler", *Türkler*, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 432; I. Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 1996, s. 52-53; C. Alpekin, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 229; Yinanç, "Danişmendliler", *İA*, C. III, s. 469; E. Honingmann, "Malatya", *İA*, VII, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 236.

kırılarak Selçukluların doğuda genişlemeleri için uygun ortam hazırlandı. Sultan I. Kılıç Arslan'ın sınırlarını doğuda genişletme siyaseti, devleti Büyük Selçuklular ile karşı karşıya getirdi. Böylece aynı soydan gelen iki devlet arasında geleneksel rekabet yeniden canlandı. Saltuklu ve Sökmenliler haricinde Büyük Selçuklulara tâbi beyler, I. Kılıç Arslan'ın tâbiyeti altına girdiler. Doğu Anadolu halkı Haçlılara karşı sultanın idaresine girmekten memnun oldu.

I. Kılıç Arslan Malatya'yı üs olarak kullanıp fetih harekâtına buradan yön vermeye başladı. Sultan ilk iş olarak etrafına topladığı emîrlere ile Urfa kontu I. Baudouin'e karşı hareket ederek Urfa'yı kuşattı. Günlerce süren şiddetli hücumlara güçlü bir mukavemetle karşılık alınca şehri ele geçirmek mümkün olmadı. Sultan, Harran'da hastalandığı için Malatya'ya dönmek zorunda kaldı.¹³²⁴ Bir süre sonra buradan Musul'u almak üzere hareket etti. Nusaybin'de Büyük Selçuklu Emîri Çavlı'yı mağlup ederek Musul'a girdi. Fakat Habur nehri kıyısında Çavlı ile giriştiği ikinci savaşta hayatını kaybetti (500/1107).¹³²⁵

Sultanın ölümünden sonra Selçuklu iktidarındaki belirsizlik, sultanın ihtiras sahibi hanımı Ayşe Hatun'u harekete geçirdi. Ayşe Hatun'un etkisi altına aldığı Emîr Bozmuş, hiç vakit kaybetmeden Tuğrul Arslan'ı Malatya'da sultan ilân etti. Tuğrul Arslan'ın Malatya'da sultan ilân edilmesi, bu sırada muhtemelen Anadolu'da kalan Mesud'un devlet adamları tarafından Konya'da tahta çıkarılmış olabileceğine veya Mesud ve kardeşi Arab'tan birinin sultan olmadığına, Selçuklu tahtının henüz boş olduğuna işaret eder.

Malatya'da Selçuklu tahtına oturan Tuğrul Arslan'ın iktidarı ismen olup gerçekte idarî gücü elinde bulunduran kişi ise Ayşe Hatun idi. Ayşe Hatun, oğlunun iktidarını meşru zemine oturtmak için Büyük Selçukluların desteğini almak veya onlardan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önlemek amacıyla Muhammed Tapar ile iyi ilişkiler kurmak istemişti. Hatta bu gaye ile Orta Toroslardaki Haçlı ve Ermenilere karşı akınlar düzenlemişti.¹³²⁶

Bu sırada Selçuklu şehzâdeleri (Tuğrul Arslan, Mesud, Şahinşah, Arab) arasında süren mücadeleler sonucu Malatya ve civarında otorite boşluğu meydana gelmişti. Bu boşluğu fırsata çeviren Haçlı reisi Bohemond, Elbistan ve Ceyhan'ı işgal ederek Malatya'yı kendisine tâbi kılmıştır. Ancak bu tâbiyet kısa sürmüştür.¹³²⁷

Artan haçlı baskısına karşı Ayşe Hatun, Artuklulara yakınlaşmıştır. Artuklu hükümdarı Belek Gazi'nin himâyesini talep etmek üzere Palu'ya gitmiştir. Burada Belek'e şu sözleri söylemiştir: “Sultan (Kılıç Arslan) nice defalar sizi medhederek dedi ki, bütün Türk emîrleri içinde Belek derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur. Ben de, beni ve çocuklarımı adınızla korumanızı istiyorum.” Böylece Belek'in himâyesine giren Ayşe Hatun, bir süre sonra onunla evlenmiştir. Birlikte Malatya'ya gelerek orada bulunan atabeyi uzaklaştırmışlardır. Belek Gazi, Tuğrul Arslan'ın atabeyliği görevini üzerine almıştır.¹³²⁸

¹³²⁴ İbnü'l-Esir, X, s. 415, Türkçe terc., X, s. 333; Mateos, s. 231; İbnü'l-Kalânîsi, *Zeylû*, s. 150; Sevim, “İbnü'l-Kalânîsi'nin”, s. 35-36; Demirkent, *Urfa*, s. 110.

¹³²⁵ Mateos, s. 231; Abû'l-Farac, II, s. 346-347; Simbat, s. 59; İbnü'l-Esir, X, s. 428-430, Türkçe terc., X, s. 344-345; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, C. II, Thk. Mahmud Deyyüb, Beyrut, 1997, s. 40-41; Azîmî, s. 27-28, terc. s. 40; İbnü'l-Kalânîsi, *Zeylû*, s. 156-157; Sevim, “İbnü'l-Kalânîsi'nin”, s. 41; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 58; Alptekin, “Türkiye Selçukluları”, *DGBİT*, s. 231.

¹³²⁶ Cahen Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, 3. Baskı, İstanbul: E Yayınları, 1994, s. 101.

¹³²⁷ S. Mihail, II, s. 55.

¹³²⁸ S. Mihail, II, s. 60, 66; Abû'l-Farac, II, s. 351; M. H. Yinanç, “Belek”, *İA*, C. II, İstanbul: MEB, 1979, s. 469; C. Alptekin, “Belek b. Behrâm”, *TDVİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 402-403; C. Alptekin, “Artuklular”,

Belek Gazi'nin Ayşe Hatun ile evlenmesi ve Malatya'ya gelmesi onun Malatya'ya hâkim olma düşüncesinin tezahürüdür. Ayrıca Ayşe Hatun'un kızı Seyyide Hatun'un da Mardin Artuklu beyi Necmeddin İlgazi ile evlenmesi de Artuklular ile gelişen ilişkilerin boyutunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.1329

Belek Gazi, Malatya hâkimiyetinden sonra, Malatya sultanı Tuğrul Arslan adına ona bağlı Selçuklu kuvvetlerinin desteğini alarak siyasî faaliyetlerine yön vermeye başladı.

Belek Gazi, Malatya hâkimiyetinden sonra ilk iş olarak Çubukoğlu Muhammed Bey'in1330 mirasından ele geçiremediği tek yer olan Harput meselesiyle ilgilenmeye başladı. Harput emîrini sıkıştırarak burayı evlatlığı Tuğrul Arslan'a satması için zorluyordu. Harput'u teslim almak için Belek Gazi, Malatya askeriyle birlikte harekete geçti. Belek, derhal Harput üzerine yürüyerek şehre hâkim oldu ve burayı beyliğinin merkezi yaptı (1115).1331

Harput meselesini halleden Belek Gazi, Fırat boyların istila etmeye başlayan Büyük Selçuklu emîri Porsuk'a karşı mücadeleye girişti.1332 Bu sırada Mengücekoğlu İshak Bey de Belek Gazi ile aralarında meydana gelen husumetten dolayı Malatya'ya akınlarda bulunup şehri yağmalıyordu. Bunun üzerine Ayşe Hatun, bu tarihlerde Artuklularla Haçlıların aralarının iyi olmasından dolayı Urfa kontu Joscelin'e haber göndererek ondan yardım istedi.1333 Ancak bir müddet sonra Artuklular ile Haçlıların arası açıldı. Ertesi yıl Belek Gazi, amcası İlgazi ile birlikte Haçlılara karşı taarruza geçti ve Malatya sultanı adına Ceyhan ve Elbistan havalisini hâkimiyeti altına aldı. Malatya'ya gelen İlgazi ise yönetimindeki Türkmenleri şehre yerleştirdi. 1119 yılının Şubat ayında Franklar, topraklarını ele geçiren İlgazi'yi takip etmek suretiyle Malatya'ya kadar ilerleyerek şehri yağmaladılar. Buna karşılık Türkler de Gerger'i zapt ettiler.

Belek Gazi, Malatya, Harput ve Palu'da eşkıyalık ve yağmacılık yapan Gerger Ermenilerinin isyanını bastırmak üzere Belek Gazi harekete geçti. Belek Gazi'nin Ermeniler üzerine sefer düzenlemesi onu Haçlılarla karşı karşıya getirdi. Urfa kontu Joscelin kumandasındaki Frankların taarruzuna uğrayan Belek dağlara çekildiğinden Franklar, sonuç alamadan geri dönmek zorunda kaldılar.1334

DGBİT, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 182; Aydın Usta, "Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasî Faaliyetleri", *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul, 2005, s. 359.

¹³²⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, Neşr. Ahmet Savran, Erzurum, 1987, s. 16, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, (*Artuklular Kısmı*), Araştırma, İnceleme ve Çev. Ahmet Savran, Erzurum, 1992, s. 39.

¹³³⁰ Sultan Melikşah, Diyarbakır'ı fethettiğinde buraya Fahrüddeve Cehîr'i vali tâyin edince o da Harput'u Türk Emîri Çubuk Bey'e iktâ olarak vermişti. Onun ölümünden sonra burada oğlu Muhammed hüküm sürmeye başladı. Belek'in Harput'u ele geçirmesiyle 28 yıl hüküm süren Çubuk beyliği sona erdi. Bkz. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997, s. 147.

¹³³¹ Alptekin, "Artuklular", *DGBİT*, s. 182; Nureddin Ardiçoğlu, *Harput Tarihi*, İstanbul, 1964, s. 38; A. Usta, "Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasî Faaliyetleri", *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul, 2005, s. 361; Ara Altun, Belek Gazi'nin Harput'a 1112 yılında hâkim olduğunu ve Palu merkez olmak üzere burada beyliğini kurduğunu yazmaktadır. Bkz. "Artuklular", *TDVİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 417.

¹³³² Mateos, s. 254; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 162; Aynı yazar, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 147.

¹³³³ S. Mihail, II, s. 66.

¹³³⁴ S. Mihail, II, s. 68-69; Abû'l-Farac, II, s. 357; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 163; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara: TTK, 1987, s. 26-27.

Belek Gazi'nin 1124 yılında Menbiç kuşatmasında şehit düşmesi üzerine evladı olmadığı için memleketi, Artukoğulları arasında taksim edildi.1335 Malatya sultanı Tuğrul Arslan da Belek Gazi'nin üvey oğlu olması hasebiyle bu mirasta hakkı olduğunu düşünerek, Belek'e ait Masara (Minşar) ve Gerger'i aldı. Bu sebeple onunla Harput'u alan Artukoğlu Süleyman arasında mücadele başladı.1336

Anadolu'da siyasî birliği kurmaya çalışan Dânişmendliler, bölgede büyük bir güç olmuşlardı. Daha önce ele geçirdikleri Malatya'yı, I. Kılıç Arslan'ın alması üzerine kaybetmişlerdi. Belek Gazi'nin ölümünün ardından meydana gelen siyasî buhran ve Tuğrul Arslan'ın güç kaybetmesi, Dânişmendliler için büyük bir fırsat oldu. Dânişmendli Emîr Gazi, damadı Selçuklu sultanı I. Mesud ile birlikte 13 Haziran 1124 tarihinde Malatya üzerine yürüdü ve şehri kuşattı.1337 Bir ay süren muhasaraya rağmen Malatya düşürülemedince Emîr Gazi, oğlu Muhammed'i büyük bir ordu ile bırakarak Sivas'a geri döndü. Muhammed, şehre kimsenin girip çıkmasına izin vermeden kuşatmayı altı ay devam ettirdi. Muhasara altında kalmaya daha fazla dayanamayacağını anlayan Ayşe Hatun ve oğlu Tuğrul Arslan, Haçlılardan yardım istedi. Ancak onlar Halep muhasarası ile meşgul olduklarından Malatya ile ilgilenmediler.1338 Sultan ve annesi 10 Aralık 1124 tarihinde emirlerindeki Selçuklu birlikleriyle birlikte gizlice kaçarak Minşar kalesine sığındılar. (Minşar Artuklu Belek Gazi'ye aitti).1339 Bunun üzerine Malatyalılar, şehrin surlarının kapılarını açarak Malatya'yı Melik Muhammed'e teslim ettiler.

Ayşe Hatunun bu tarihten sonra, akıbeti hakkında teferruatlı malûmat bulunmamaktadır. Ancak onun, oğlu Tuğrul Arslan'ın kayınpederi olan Artuklu beyi Rüküddevle Davud ile evlendiği bilinmektedir.1340 Ayşe Hatun, daha önceden olduğu gibi Malatya'da hâkimiyet sağlamak için Artukluların gücünden istifade etmeyi istemiştir.

Dânişmendli Emîr Gazi, Malatya'dan sonra Artuklular üzerine yürümüştür. Artuklu beyi Süleyman'ın ölmesiyle ona ait olan Harput üzerine yürüdüğünde Artukluların Hasankeyf Emîri Sökmen oğlu Davud da Minşar kalesini ele geçirmiş ve Malatya'yı çok sıkıştırmıştır. Ancak Emîr Gazi ile mücadele edecek kuvvete sahip olmadığı için bölgede bulunan bazı köyleri tahrip ederek bir sonuç alamadan buradan ayrılmak zorunda kalmıştır.1341

Malatya kuşatmasında Dânişmendlilerin yanında yer alan Sultan Mesud, şehri Emîr Gazi'ye bırakarak ayrılmıştı. Fakat kardeşi Ankara, Çankırı ve Kastamonu Meliki Arap, babasına ait olan Malatya'nın Dânişmendlilere terk edilmesini, bağışlanması güç bir ihânet olarak

¹³³⁵ Mateos, Belek'in yaralandığında İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ı yanına çağırıp devletin idaresi ile bütün topraklarını ona verdiğini kaydetmektedir. Bkz. Mateos, s. 278.

¹³³⁶ S. Mihail, II, s. 82; Abû'l-Farac, II, s. 358; Yinaç, "Belek", *İA*, s. 472; Honingmann, "Malatya", *İA*, s. 237.

¹³³⁷ S. Mihail, II, s. 82; Kesik, "Türkiye Selçukluları İle Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler", s. 537-538.

¹³³⁸ Simbat, Danişmendlilerin Malatya'yı ele geçirmeleri bahsinden önce Tuğrul Arslan'ın, Halep üzerine yürüyen Joscelin'e yardımcı olmak amacıyla Halep'e gittiğini ve kısa süre sonra Malatya'ya geri döndüğünü belirtmektedir. Bkz. Simbat, s. 70; Runciman ise Tuğrul Arslan'ın Danişmendliler tarafından Malatya'nın ele geçirilmesinden sonra şehirden çıkarıldığını ve daha sonra bulunduğu Artuklu hapisânesinden kaçarak kendisine ittifak bulmak amacıyla Halep muhasarasına katıldığını ifade etmektedir. Bkz. Runciman, *a.g.e.*, II, s. 142.

¹³³⁹ Kesik, "Türkiye Selçukluları İle Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler", s. 538. Simbat, Ayşe Hatun'un Maraş'taki Hristiyanların yanına gittiğini belirtmektedir. Bkz. Simbat, s. 70.

¹³⁴⁰ İbnü'l-Ezrak, (Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. El-Ezrak El-Fârikî), *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, Neşr. Ahmet Savran, Erzurum, 1987, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, Çev. Ahmet Savran, Erzurum, 1992 s. 25.

¹³⁴¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 168; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 106.

değerlendirdi. Bunun üzerine 30 bin kişilik bir kuvvet topladı ve Mesud'un üzerine yürüdü (1126). Bu sırada Mesud'un müttefiki olan Emîr Gazi'nin Artuklularla meşgul olması nedeniyle Mesud, Bizans imparatoru Ioannes Komnenos'tan yardım istemek amacıyla İstanbul'a gitti. İmparator'dan bir askerî birlik ile çok miktarda altın alan Mesud, Emîr Gazi ile birleşerek Melik Arap'ın üzerine yürüdü. Onlara karşı direnemeyeceğini anlayan Arap, Kilikya'daki Ermeni Prensi Toros'un yanına sığındı.1342

Mücadeleden vazgeçmeyen Arap, ertesi yıl tekrar harekete geçti. Emîr Gazi'nin oğlu Muhammed'i ve onun oğlu Masara Emîri Yunus'u pusuya düşürerek esir aldı. Tutsakları Ankara'ya getirerek burada hapse koyan Arap, daha sonra Emîr Gazi'nin üzerine yürüyerek mücadeleye girişti. Bu mücadelede ilk önce Arap galip geldi. Ancak Emîr Gazi'nin bütün gücüyle onun üzerine yürümesi karşısında mağlup olmaktan kurtulamadı. Bunun üzerine Selçuklu topraklarını terk ederek Bizans'a kaçtı.1343 Anonim Selçuknâme'nin yazarı bu tarihten itibaren adı kaynaklarda zikredilmeyen Arap'ın Bizans'tan istediği yardımı aldığını ve ardından öldüğünü yazmaktadır.1344

Selçuklu şehzâdesi Arap ile Dânişmendliler arasında devam eden mücadelelerin hemen akabinde 1128 yılında Tuğrul Arslan, Malatya'ya bir akın düzenledi. Tuğrul Arslan'ın yeniden Malatya'ya hâkim olmak istediği anlaşılıyor. Ancak Tuğrul Arslan, şehrin sınırlarından giremeyip dışını yağmaladıktan sonra buradan ayrıldı.

Kapadokya, Sivas ve Malatya hâkimi Emîr Gazi'nin1345 yükselen bu mevkîine karşılık Abbasî halifesi ile Büyük Selçuklu sultanı Sancar, 1133 yılında onu Melik ilân etmek amacıyla bir elçilik heyeti gönderdiler. Gelen heyet, hâkimiyet alameti olarak dört siyah bayrak, huzurunda çalınmak üzere davullar, altın gerdanlık ve bir altın asa getirdi. Ancak elçi heyeti geldiğinde Emîr Gazi yatağında hasta yatıyordu. Bu nedenle birkaç gün bekleyen heyet, Emîr Gazi'nin vefat etmesi1346 nedeniyle bu tevcihi oğlu Muhammed için yapıp onu Melik ilân ettiler (1134).1347

Emîr Gazi'nin ölümü Dânişmendliler için bir dönüm noktası olmuştu. Anadolu'da Dânişmendli hâkimiyeti zayıflamaya, Selçuklu hâkimiyeti ise güçlenmeye başlıyordu. Dânişmendli Emîr Gazi döneminde Malatya'da sağlanan asayiş ve huzurun, oğlu Melik Muhammed döneminde gittikçe zayıfladığı görülmektedir. Franklar, Zubatra (Doğanşehir) ve Arka'ya kadar gelmişlerdir. S. Mihail'in kaydına göre Franklar, Hıristiyanların mal ve eşyalarını yağmaladıktan sonra Türklerle hiç çarpışmadan geri dönmüşlerdir.1348 Ebû'l-Ferec ise Frankların birçok Türkü öldürüp eşlerini ve çocuklarını esir aldıklarını, bunun

¹³⁴² S. Mihail, II, s. 87; Abû'l-Farac, II, s. 360; Cahen, *a.g.e.*, s. 106; R. Turan, "Selçuklular Döneminde Kastamonu", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu (19-21 Ekim 1988)*, 1989, s. 3.

¹³⁴³ S. Mihail, II, s. 88; Abû'l-Farac, II, s. 360-361.

¹³⁴⁴ *Anonim Selçuknâme, (Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anatoli, Anadolu Selçukluları Tarihi III)*, Yay. ve çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1952, s. 24.

¹³⁴⁵ Süryanî Mihail'in burada Emîr Gazi'den Malatya hükümdarı unvanıyla bahsetmesi Malatya'nın bu dönemde, Dânişmendli merkezi Sivas'tan daha fazla ön plânda olduğunu göstermektedir. Bkz. S. Mihail, II, s. 103; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 350.

¹³⁴⁶ Emîr Gazi'nin Malatya'da vefat ettiği ve bugünkü adı Pınarbaşı olan Aziziye kasabasına bağlı Melik Gazi köyüne defnedildiği rivâyet edilmektedir. Bkz. Yinanç, "Dânişmendliler", *İA*, s. 476.

¹³⁴⁷ S. Mihail, II, s. 103; Abû'l-Farac, II, s. 367; *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*, İng. terc., s. 99, Türkçe terc, s. 42.

¹³⁴⁸ S. Mihail, II, s. 116.

üzerine Türklerin, Frankların memleketlerine akın düzenleyerek yolda karşılaştıkları rahipleri esir aldıklarını ancak Frankların yaklaşımlarıyla onları bırakıp kaçtıklarını belirtir.1349

Melik Muhammed'in 6 Aralık 1142 tarihinde ölümü ile Dânişmendlileri parçalanmaya götürecek taht kavgaları başladı.1350 Bu durum Sultan Mesud'un devletini ve kudretini genişleterek Anadolu'da üstünlüğü ele geçirmesine yarayacaktı. Malatya Meliki Aynüddeve'yi iktâını artıracığı vaadiyle itaate davet etti. Aynüddeve ise Mesud'un yeğeni olan karısını sultana göndererek ondan Malatya ve çevresindeki hâkimiyetine dokunmamasını rica etti. Onun isteğini kabul etmeyen sultan, 17 Haziran 1143 tarihinde Malatya'yı kuşattı. Hücüm etmek için mancınıklar kurdurdu. Ancak üç ay süren kuşatma sırasında ciddi bir hücüm olmadı. Zîra Sultan Mesud, Malatya'nın eski bir Selçuklu şehri olduğu için buranın harap olmasını ve iki taraftan da kan dökülmesini istemiyordu. Malatya kuşatmasında makinelerin kurulduktan sonra Sultan Mesud'un derin bir uyku içine düşmesi ve hiçbir hücüm yapmadan beklemesi, bir rivâyete göre Aynüddeve'nin eşi tarafından sultana yapılan büyüye bağlanmaktadır.1351 Sultanın Malatya kuşatmasını birdenbire bırakarak geri dönmesinde sihir dedikodularının etkisi olduğu gibi önemli bir sebep de, Kilikya'dan dönen Bizans ordusunun Selçuklu topraklarına izinsiz girdiklerinin duyulmasıdır..1352

Sultan Mesud, 1144 yılında Malatya'yı ikinci defa kuşattı. Üç ay süren bu muhasara sırasında herhangi bir savaş yapılmadı. Kuşatma sırasında, Akdeniz seferine çıkmış bulunan Bizans İmparatoru Manuel'in Selçuklu ülkesine doğru hareket etmesi üzerine Mesud çekilmeye mecbur kaldı.1353

Malatya, bu defa Urfa kontu II. Joscelin'in akınına maruz kaldı. Joscelin, 1148'de aralarında Ermenilerin de bulunduğu kuvvetleriyle Malatya ve Adıyaman bölgelerine akınlar yaparak manastırlardan zorla 20 bin altın topladı. Malatya'da Süryanîlere ait Bar-Sauma manastırını ele geçiren Joscelin ve adamları, manastırda bulunan buğday, yağ, şarap, giyecek ve diğer eşyaları yağmaladılar. Joscelin, manastırda yirmisi Ermeni olan bir grup askerini bırakarak yanına aldığı rahipler ile Tell Başir taraflarına geldi. Joscelin'in manastırda bıraktığı askerler yetmiş gün kalabildiler. Joscelin'in manastıra aniden girdiğini anlayan Aynüddeve, Süryanîlerin sadakatini öğrenince o senenin vergilerini affetti.1354

Aynüddeve, 12 Haziran 1152'de öldüğünde yerine oğlu Zülkarneyn geçti. Onun melik olması Sultan Mesud'u hemen harekete geçirdi. Şehri üçüncü defa kuşattı (24 Temmuz 1152). Zülkarneyn, 15 Ağustos'ta yanında bir kılıç ve bir kefen ile birlikte sultanın huzuruna çıkarak itaatini sundu. Böylece Dânişmendlilerin bir kolu olan Malatya, Sultan Mesud'un tâbiyeti altına girdi.

¹³⁴⁹ Abû'l-Farac, II, s. 376.

¹³⁵⁰ Melik Muhammed'in ölüm tarihi kaynaklarda farklı zikredilmektedir. Azîmî, (s. 56, terc. s. 81) ve İbnü'l-Kalânîsî (s. 275) 536/1141-42, İbnü'l-Esir (XI, Beyrut, 1966, s. 92, Çev. A. Özeydin, İstanbul, 1987, XI, s. 89) 537/1142-43 yılını gösterirlerken, S. Mihail (II, s. 119) 6 Aralık 1143 tarihini, Ebû'l-Ferec, Tarihinde (II, s. 376) 1143, Tarihi Muhtasarü'd-Düvel'de (s. 206) 537/1142-43 yılını kaydederler. Ancak S. Mihail, Melik Muhammed'in ölümünden sonra meydana gelen olayları 1143 yılı başından itibaren anlatmaktadır. Dolayısıyla diğer kaynaklarla da mukayese ederek, Mihail'in vermiş olduğu tarihin doğru, ancak yılın yanlış olduğunu anlamaktayız.

¹³⁵¹ S. Mihail, II, s. 120.

¹³⁵² Niketas, *Historia*, Nşr. I. Bekker (Nicetae Choniatae, *Historia*), Bonn, 1835; *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. F. Işıltan, Ankara: TTK, 1995 s. 34; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi II, Malazgirtten Miryokefalon'a (1071-1176)*, Çorum: Karam Yay., 2003, s. 124.

¹³⁵³ Niketas, s. 35; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, s. 241.

¹³⁵⁴ S. Mihail, II, s. 151; Abû'l Farac, II, s. 387.

Sultan Mesud'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Kılıç Arslan zamanında Selçuklu kudreti gittikçe artmaktaydı. Melik Feridun'un çok genç ve tecrübesiz olması nedeniyle Malatya'da karışıklıklar ortaya çıktı II. Kılıç Arslan, Malatya üzerine yürümeye hazırlandı. Feridun, Atabeg Nureddin Mahmud Zengî'den yardım istedi. 1355 Atabeg Nureddin Mahmud Zengî, Malatya'nın Selçukluların eline geçmesini istemiyordu. Ticaret yollarının ve Fırat civarındaki toprakların güçlü bir devletin elinde bulunmasının kendisi için tehlike yaratacağını düşünüyordu. II. Kılıç Arslan, Malatya önlerine gelerek şehri kuşattı. Ancak kuvvetli bir mukavemet ile karşılaşan sultan, başarılı olamayınca Malatya civarından 12 bin kişiyi sürgün ederek Kayseri'ye gitti. II. Kılıç Arslan, 25 Ekim 1178'de Malatya'yı ele geçirerek Dânişmendliler'in buradaki koluna son verdi. 1356

SONUÇ

Bizans'ın Malazgirt'te aldığı yenilgi üzerine Doğu Anadolu topraklarını kontrol edemez hale gelmesi neticesinde başlayan istikrarsızlık ortamından sonra Dânişmendliler ile Selçuklular arasında Malatya'ya hâkim olma mücadelesi başladı. I. Kılıç Arslan, Haçlı kuvvetlerinin İznik önlerine gelmesi nedeniyle ilk Malatya muhasarasında başarı elde edemedi. Bir müddet sonra Dânişmendliler tarafından fethedilen şehri 1106 yılında Sultan I. Kılıç Arslan ele geçirdi. I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra küçük oğlu Tuğrul Arslan'ın, Malatya'da sultan ilân edildiği bilinmektedir. Tuğrul Arslan'ın Malatya'da sultan ilân edilmesi I. Kılıç Arslan'ın ölmeden altı ay önce hâkim olduğu Malatya'yı merkez edinmiş olabileceği fikrini akla getirir. Zîra Malatya, sağlam surlara sahip, büyük ve güvenli, aynı zamanda zengin bir ticaret şehri olması ve coğrafi vaziyeti ile Sultan Kılıç Arslan'ın iktidarı boyunca hedefinde olan, elde etmek için mücadele verdiği bir şehirdir.

Gerek Haçlılar gerekse Artuklular, Malatya'ya doğrudan hâkim olma niyetinde değillermiş gibi görünseler de bölge üzerinde yaşanan mücadelelerde yer almışlardır. Ancak bölgede yaşanan mücadelelerde mevcut topraklarını ve konumlarını muhafaza etmek amacıyla Malatya hâkimini kontrol altında tutarak denge siyaseti takip ettikleri görülmektedir. Malatya'nın stratejik ve jeopolitik konumu itibariyle bu durum uzun yıllar devam etmiştir.

¹³⁵⁵ Özaydın, "Dânişmendliler", *TDVİA*, s. 472.

¹³⁵⁶ S. Mihail, II, s. 251-252; Abû'l-Farac, II, s. 424; *Anonim Selçuknâme*, s. 25; Niketas, s. 84; Melikoff, "Dânişmendids", *EI*, s. 111; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, s. 254-255; Özaydın, "Dânişmendliler", *TDVİA*, s. 473; Solmaz, "Dânişmendliler", *Türkler*, s. 441.

NUREDDİN MAHMUD B. ZENGİ'NİN DÂNİŞMENDLİLERİ HAMİLİĞİ MESELESİ

Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK

ÖZET

Musul Atabegliği'nin güçlü ismi Nureddin Mahmud b. Zengi'nin XII. yüzyılın ortasından itibaren Verimli Hilal'in en muktedir yöneticisi haline gelmesi, bölgede zayıf hükümdarların onun hamiliğini kabul etmesine yol açmıştır. Kişilik olarak güçlü bir karaktere sahip olan Nureddin Mahmud'un, Artuklular gibi Dânişmendlileri de Türkiye Selçuklularına karşı kollaması, Dânişmendlilerin bir müddet daha siyasi varlığını sürdürmesine imkân vermişti. Ancak himaye meselesi Nureddin Mahmud b. Zengi'yi Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ile karşı karşıya getirmiştir. Nureddin, bu siyasi rekabette geri adım atmadığı gibi, Selçuklu Sultanı da Doğu Anadolu Türk devletleri üzerine yürümekten vaz geçmedi. Ancak işin rengi Haleb beyinin 1174 yılında vefatıyla değişti. Ayrıca iki yıl sonra gerçekleşen Miryakefalon Savaşı'nın bir zafer olarak Selçuklular lehine sonuçlanması da sultanın Dânişmendliler meselesini halletmesine imkân verdi. Dolayısıyla Nureddin Mahmud'un, Selçuklu hanedanının dağılmaya yüz tuttuğu XII. yüzyıl ortalarında Ön Asya'da tesis ettiği askeri ve siyasi başarısı, onu Türk tarihinin önemli bir siması haline getirdi. İzlediği siyaset bölge hükümdarlarının ve mahalli hanedan mensuplarının onun gücünü kabul etmeleriyle sonuçlanmıştır. Bunlardan Dânişmendliler, onun himayesine girerken, Türkiye Selçuklu Devleti gibi güçlü olanlar ise attıkları askeri ve siyasi adımlarda bir rakip olarak onu hesap etmek zorunda kalmışlardır. Bu bildiride Nureddin Mahmud b. Zengi'nin, Dânişmendlileri Türkiye Selçuklularına karşı nasıl ve ne surette himaye ettiği ve bunun tarihi ve siyasi sonuçları tartışılmaktadır.

GİRİŞ: NUREDDİN'İN MİSYONU

Musul Atabegliği'nin güçlü ismi Nureddin Mahmud b. İmâdeddin Zengi, tarih sahnesinde siyasi bir kişilik olarak babasının şehit edildiği 1146 yılından itibaren görülüyorsa da tek başına hâkimiyet devri 1149-1174 yılları arasını kapsamaktadır. Onun tarih kaynaklarına yansıyan siyasi güç ve kişilik vasıflarına karşın döneminin az işlenen konulardan biri olması, Türk tarihinin çelişkili safhalarından biri olarak görülebilir. Selçukluların dağılma sürecinde babası İmâdeddin Zengi marifetiyle kurulan Musul Atabegliği'nin Ön Asya'da elde ettiği hâkimiyet ve siyasi başarısı, Zengi ailesinin sahip olduğu hükümlanlık sınırları göz önüne alındığında gerçek önemini gözler önüne sermektedir. Irak Selçuklu sultanı ve Bağdad Abbasi halifesine olan bağlılıklarıyla dikkati çeken bu atabeglik hanedanı, elinde tuttuğu arazi bakımından merkezi Selçuklu Devleti'nin yerini doldurmaya aday bir profil çiziyordu. Hâkimiyet sahasının genişliği, Haçlılara karşı gazâ misyonu, Bizans İmparatorluğu yanı sıra Türkiye Selçukluları gibi mücessem devletlerle olan komşuluk ve siyasi rekabet içine girecek bir güce sahip olması, yöredeki Türk beylikleri¹³⁵⁷ gibi Çukurova'daki Ermenilerini de

¹³⁵⁷ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 289.

zaman zaman kendine bağlamıştır.1358 Abbasi Halifesi Müstazî Biemrillah'ın (1170-1180) onu bir menşûr ile el-Cezire, Güneydoğu Anadolu, Suriye, Mısır, Sudan, Yemen ve Hicaz'ın sahibi1359 ve abartılı olsa da bu yörelerin sultanı olarak ilan etmiş bulunması Nureddin Mahmud'un sahip olduğu misyonun ehemmiyetini göstermektedir.1360 Öyle ki bu hususiyeti yüzünden kendisinin hiç bir zaman kullanmadığı sultan unvanı ile bile anılmıştır.

NUREDDİN MAHMUD İLE TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Dânişmendlileri himaye mevzuu, esasen Nureddin Mahmud ile II. Kılıç Arslan arasındaki siyasi rekabetin bir konusudur. Nureddin Mahmud, Suriye'de hatırı sayılır bir güce sahipti ve Haçlılara karşı cihad şöhretiyle Kılıç Arslan'a rakip olabilecek kudrete malikti. Oysa Sultan I. Mesud zamanında Nureddin Mahmud'un Türkiye Selçukluları ile ilişkileri, babası İmâdeddin Zengi dönemindeki gibi, ittifak düzeyinde seyretmiştir. Nitekim Sultan Mesud oğlu Kılıç Arslan ile birlikte 544/1149-1150'de Türkiye'nin güneyindeki Maraş, Keysun, Behisni, Göynük, Ayıntab, Duluk, Merzuban ve Raban'ı Selçuklu hudutlarına dahil ederken1361 bazı kaynaklarda Nureddin'in bu sırada Sultan Mesud'un yanına geldiği ve onunla birlikte hareket ettiği kaydedilir. Bu ittifak neticesinde birlikte ele geçirilen arazi arasında bir paylaşım bile yapılmış görülüyor. Bu kayıtlara göre Tel Bâşir, Ayıntab ve Azaz Nureddin Mahmud'a geçerken; Maraş, Merzüban, Raban, Keysun, Behisni de Selçuklulara bağlanmıştır.1362 Başlangıçtaki bu paylaşımı da fiili bir bölünmeden ziyade bunu yörenin fütuhât hakkının paylaşımı şeklinde anlamak gerekir.

Öte yandan kaynaklar bu sıralarda Nureddin Mahmud'un Sultan Mesud'un kızıyla evlendiğini de kaydederler. Gayrimüslim müellifler bu evlilik hakkında bilgi verirken Sultan Mesud'un kızını Nureddin'e verdiğini aktarırlar. Ancak bu Selçuklu prensesinin, Bizans imparatorunun yeğeni ile nişanlı olduğu ve ondan ayrılıp Nureddin'le evlendiği; çehiz olarak da Tel Bâşir'in Nureddin'e verildiği kaydı dikkat çekicidir.1363 Bu tartışmalı bir konu olsa da Nureddin Mahmud, Selçuka Hatun adındaki Selçuklu prensesi ile evlenerek II.Kılıç Arslan'ın eniştesi oluyordu.1364

Bu sihirli yakınlığı teyit eden bir olay, bir Haçlı çarpışmasında yaşanmıştır. Sultan Mesud'un müttefiği olan Nureddin'e ait bir birlik Tell Bâşir-Ayıntab mıntıkasında Haçlılara karşı mağlup olduğunda, Tel Bâşir Haçlı kontu II.Joscelin, Nureddin'in silahdârını tutsak etmeyi başarmıştır. Nureddin'in silahlarını ele geçiren kont bunları Sultan Mesud'a göndererek, "İşte

¹³⁵⁸ Mesela Ermeni baronu I. Leon'un oğlu Mleh'le Nureddin arasındaki ilişkiler için bkz. Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 405; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 311; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 337; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/2, 549; Kök, "Nüreddin Zengi", *TDVİA*, XXXIII, 261; Ersan, *Selçuklular Zamanında Ermeniler*, 144.

¹³⁵⁹ Kök, "Nüreddin Zengi", *TDVİA*, XXXIII, 261.

¹³⁶⁰ Kök, "Nüreddin Zengi", *TDVİA*, XXXIII, 261.

¹³⁶¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 213, 223; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, 301, 303; *Tarih-i Âl-i Selçuk*, 37.

¹³⁶² *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 163; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, 92; Sümer, "Mesud I", *TDVİA*, XXVIX, 341.

¹³⁶³ *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 162'de nişanlı olduğu; Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 388; Bizans imparatorunun kendisi ile aynı adı taşıyan yeğeni İoannes Komnenos idi; bir meseleden dolayı imparatora kızımsız, Selçuklulara geçerek Müslüman olmuş ve sultanın kızı ile de belli ki nişanlanmıştır; evlendiği de iddia edilir. Bkz., Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları Melik ve Melikelerinin Evlilikleri", 401; Niketas Khoniates, *Historia*, 23'te evlendiği kayıtlıdır; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 180; Kesik, *Sultan I. Mesud Dönemi*, 59; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 146.

¹³⁶⁴ Kesik, *Sultan I. Mesud Dönemi*, 102; Münecimbaşı, *Câmi'ü'd-Düvel*, II, 17; Sümer, "Mesud I", *TDVİA*, XXVIX, 341.

bu damadının silahlarıdır!” demişti.1365 İbnü'l-Adîm, bu hadiseyi 545/1150 yılı içerisinde göstermektedir1366 ki bu da Sultan Mesud'la Nureddin Mahmud'un bu tarihlerde müttefik olarak yörede birlikte fetihlerde bulduklarını gösterir.1367

Öte yandan II.Joscelin, aynı yıl içinde yöredeki Türkmenler tarafından pusuya düşürülerek yakalanmış ve Haleb'te zindana atılmıştır (1150). Halebli tarihçi İbnü'l-Adîm, Nureddin Mahmud'un “Haçlı kalelerinden Azaz'ı 545/1150 yılı içinde; Tel Bâşir, Tel Halid, Ayıntâb, Kûris, Râvendân, Burcu'r-Rassâs, Bîre, Kefersûd, Maraş ve Nehrül-Cevz'i 546/1151 içinde; Dülük'u da 547/1152'de fethettiğini”1368 söylüyor. Dolayısıyla bu fütuhatın, Tel Bâşir kontu II. Joscelin'in tutsak düşmesiyle bu kalelerin savunmasının zayıflaması münasebetiyle gerçekleştirilmiş olması gerekir. Yine de bu şehirlerin fiili ve kalıcı bir fethinin değil de geçici yağma akınına tabi tutularak hırpalandığını anlamak daha makul görünüyor. Özellikle de Tel Bâşir'in bu tarihte fethine ilişkin haberlerin gerçeği yansıtmadığı anlaşılıyor. Nitekim Süryani kaynakları II. Joscelin'in tutsak edilip Haleb'de zindana atılmasından1369 sonra Tel Bâşir'deki Frankların onun yerine aynı adı taşıyan oğlunu geçirdiklerini söylüyorlar1370 ki bu da onların dirençlerini artırmaya yönelik bir girişimdi. Ne var ki bir süre sonra Kûdüs kralı Amaury buradaki Franklarla II.Joscelin'in ailesini Kûdüs'e naklettirecektir.1371 İşte Tel Bâşir Nureddin tarafından alınması bu hadiseden sonradır ve bu da görünüşe göre 549/1154 yılındaki Dımaşk'ın zaptını müteakip gerçekleşmiştir.1372 Dolayısıyla Nureddin Mahmud'un 1155 yılına kadar ki Maraş-Ayıntab hattındaki askeri hareketinin müttefiki ve kayınpederi Sultan I. Mesud'un siyasetini gözeterek gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

MÜNAZAA MEVZUU OLARAK DÂNİŞMENDLİLER

Nureddin Mahmud, başlangıçta Dânişmendlilerin siyasi varlığıyla ilgilenmemiştir. Onun Dânişmendlileri bir siyasi araç olarak görmeye başlaması II. Kılıç Arslan'ın 550/1155 yılında Selçuklu tahtına oturmasıyla birlikte. Nureddin, görünüşe göre, belki de kayınpiraderi olan II.Kılıç Arslan'ın güçlenmesini kendince bazı sebeplerden dolayı istemiyordu.1373 O yüzden Selçuklularla Dânişmendliler arasındaki husumet ve rekabeti kendi siyasi hedefleri istikametinde kullanmış olabilir. Nitekim II. Kılıç Arslan, tahta geçer geçmez kardeşleriyle taht mücadelesine giriştiği sırada birden bire karşısında Dânişmendlileri ve onları destekleyen Nureddin Mahmud'u buldu.

1155 : KAOSTAN YARARLANMA ARAYIŞLARI

550/1155 yılında II. Kılıç Arslan'ın tahta geçişini müteakip Kayseri'ye (Lykandon) yürüyerek Hıristiyan halkı kendi memleketine götüren sonra da din adamlarının (kurrâlar) araya girmesi1374 ile Selçuklu sultanıyla savaştan kurtulan Sivas Dânişmendli meliki Yağıbasan,

¹³⁶⁵ Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi, 162; Münecimbaşı, *Câmi'u'd-Düvel*, II, 17; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 212; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 137; Kesik, *Sultan I. Mesud Dönemi*, 101-102.

¹³⁶⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 301.

¹³⁶⁷ Kesik, *Sultan I. Mesud Dönemi*, 104.

¹³⁶⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 302-303.

¹³⁶⁹ Sümer, “Mesud I”, *TDVİA*, XXVIX, 341; Kesik, *Sultan I. Mesud Dönemi*, 103.

¹³⁷⁰ Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi, 162; Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 388.

¹³⁷¹ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 388.

¹³⁷² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 303.

¹³⁷³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 229; Kesik, *Dânişmendliler*, 129.

¹³⁷⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 224; Kesik, *Dânişmendliler*, 125; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, 314.

belki de bu cüretinin moraliyle, aynı yıl bitmeden Elbistan'a girmiş; bir kez daha Hıristiyan ahaliyi sürüp çıkararak kendi ülkesine götürmüştür. Papaz Grigor, göçürülen ahalinin 70 bin kişi olduğunu söylerken, 1375 İslâm kaynakları bu konuda suskun kalırlar. Bazı eserlerde Yağıbasan'ın Elbistan'a Nureddin Mahmud'un teşviki 1376 ile yürüdüğüne dair kayıtlar vardır. Oysa Bizans kroniklerine kulak verilecek olursa, bu teşvikten ziyade İmparator Manuel'in Yağıbasan'la Kılıç Arslan'ı birbirine düşürmek için çevirdiği dolapların tesirini ön planda tutmak gerekecektir. 1377

Yine görünüşe göre bazı kayıtlarda, Elbistan meselesinden sonra, aynı yıl içerisinde (550/1155) II. Kılıç Arslan ile Yağıbasan'ın kuvvetlerinin Aksaray civarında karşı karşıya geldikleri; Yağıbasan'ın savaşı kaybettiği, bunun üzerine barış teklif ettiği, sultanın da bu teklifi reddettiği ve bu arada alimlerin tavassutuyla barış yapıldığı iddia edilmektedir. 1378 Devrin önemli kaynağı olan İbnü'l-Kalânîsî her ne kadar burada bir vak'a cereyan ettiğini 1379 yani savaş yapıldığını söylüyor; Papas Grigor da sultanın Yağıbasan üzerine "yürüdüğü" kaydediyorsa 1380 da Aksaray'da kanın döküldüğü bir savaşın yapıldığını kabul etmek zor görünüyor. Zira Papas Grigor, din adamlarının sultanın "ayaklarına kapandığını" söylediğine göre böyle bir teşebbüsün savaş başlamadan önce yapılmış olması gerekir. Yoksa savaş başladıktan sonra onu durdurmanın zor olacağını tahmin etmek güç olmasa gerekir. Dolayısıyla Aksaray'da "savaşa ramak kala" bir barışın yapıldığını kabul etmek daha isabetli görünüyor. 1381

Öte yandan İbnü'l-Kalânîsî, Konya'da taht değişikliği olduktan sonra, Nureddin'in Ramazan 550/Eylül 1155'te Antakya'nın kuzeyindeki Selçuklu arazileri ile bunlara komşu bazı kale ve şehirleri ele geçirdiğini kaydetmektedir. 1382 Oysa II. Kılıç Arslan Şaban 550/Ekim 1155'ten itibaren Dânişmendlilerle meşgul olmaya başlamıştı ve iddiaya göre sultan, o sıralarda Aksaray'da bulunuyordu ve burada cereyan eden vak'adan sonra güneydeki gelişmeyi öğrendi. 1383

İbnü'l-Kalânîsî'nin anlatımından Nureddin'in, Kılıç Arslan ile Yağıbasan arasındaki sürtüşmeden istifadeyle sınırlarını genişletmek maksadını güttüğü anlaşılıyor. Yani onun bunu kendi çıkarı lehine bir fırsat olarak gördüğü şeklinde değerlendirmeler var. 1384 Ancak zamanlama, bu hareketin Dânişmendlilerle bir bağlantısının olabileceğini akla getiriyor.

¹³⁷⁵ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, 314; Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 689; Özaydın, "Dânişmendliler", *TDVİA*, VIII, 472; a.mlf., "Kılıç Arslan II", *TDVİA*, XXV, 399; Kesik, *Dânişmendliler*, 125; Bozhan, *Türkiye Selçukluları İle Dânişmendlileri Arasındaki İlişkiler*, 37.

¹³⁷⁶ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 289; a.mlf., "Dânişmendliler", *İA*, III, 472; Özaydın, "Dânişmendliler", *TDVİA*, VIII, 472; Kesik, *Dânişmendliler*, 125.

¹³⁷⁷ İmparatorun, Yağıbasan'a silah yardımı yaptığına dair bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, 80-81; *Kinnamos'un Historiası*, 145; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 294, 297; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 153.

¹³⁷⁸ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 290; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 224; Özaydın, "Kılıç Arslan II", *TDVİA*, XXV, 399; Kesik, *Dânişmendliler*, 125.

¹³⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylü Tarihi Dimaşk*, 332-333; İbn Kalânîsî, *Şâm Tarihine Zeyl*, 193.

¹³⁸⁰ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, 31; Zeybek, *Târihi Bir Kaynak Olarak Dânişmendnâme*, 65.

¹³⁸¹

¹³⁸² Benzer ifadeler Süryani Mihail vekâyinamesinde de vardır ve Nureddin, Merzüban ile Ayıntab'ı savaş yapmadan almıştır; ancak buradaki notların Bar Hebraeus'tan nakledildiği belirtiliyor. Bkz. *Süryani Patrik Mihailin Vakainamesi*, 176; Zeybek, *Târihi Bir Kaynak Olarak Dânişmendnâme*, 66.

¹³⁸³ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylü Tarihi Dimaşk*, 332-333; İbn Kalânîsî, *Şâm Tarihine Zeyl*, 193.

¹³⁸⁴ Kök, "Nüreddin Zengi", *TDVİA*, XXXIII, 260. Osman Turan, tarafsız denebilecek bir üslupla İslam kaynaklarına gönderme yapıyor. Bkz., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 224. Ancak İbnü'l-Kalânîsî ile Sibt'in

II. Kılıç Arslan, Nureddin Mahmud'un hareketine şiddetle tepki göstermiş ve bir mektup göndererek bu davranışını kınamıştır. Ona göre bu, dostluk antlaşmasının şartlarına ve evlilik münasebetinden doğan yakınlığa uymayan çirkin bir harekettir. Bu suretle sultan, Nureddin'i ayıplamış, tehdit ve gözdağı vermiştir. Buna mukabil Nureddin Mahmud, nazikçe özür dileyerek sultanı teskine çalışmıştır;1385 görünüşe göre de onun tehditlerine kulak asmamıştır.1386

Nureddin'in 549/1155'te ele geçirdiği ancak İbnü'l-Kalânisi'nin adını vermediği bu yerlerin Raban, Keysun, Ayıntab, Merzüban ve Maraş gibi kent ve kaleler olduğu iddia edilmektedir. Öyle ki Haleb beyi buraları kısmen savaşarak kısmen sulh ile almıştır1387. II. Kılıç Arslan, protesto ettiğine göre buralar Selçuklulara bağlı olmalıydı.

Öte yandan Süryani Mihail'in kayıtlarında, en azından Ermenice nüshasında yer alan ve esasen Yağıbasan'ın Selçuklu arazilerine girdiği vakit Nureddin'den, hatta Hısn-ı Keyfâ hükümdarı Fahreddin Kara Arslan'dan, Kılıç Arslan'a ait yerleri işgal etmeleri için haber gönderdiği kaydını yabana atamayız. Bu kayıtlar, Yağıbasan'ın Elbistan seferinin Nureddin Mahmud'un teşvikiyle olduğu iddiasını da tersine çevirmektedir; bilakis bir teşvik söz konusu edilecekse, Nureddin Mahmud'un Yağıbasan tarafından teşvik edildiği görülüyor. İşte bu suretle Yağıbasan'ın kendi Danişmendli kuvvetleriyle II. Kılıç Arslan'ın Selçuklu ordusunun Aksaray'da savaşın eşiğine geldikleri bir sırada, Danişmendliler lehine olmak üzere Nureddin Mahmud'un Ayıntab ve Merzuban gibi yöredeki kent ve kalelere yürüdüğü anlaşılmaktadır.1388

Nitekim, II. Kılıç Arslan bu durumu protesto etmiş ve 1157 yılı içinde, Antakya kontu Renaud, Kûdüs Kırallı III. Baudouin ve Ermeni senyörü Toros ile dostluk aktederek buraları Nureddin'den geri almayı başarmış görünüyor.1389

Eğer kaynaklar bir karışıklığa yol açmamışlarsa, Bizans İmparatoru Manuel'in 554/1159 yılındaki Çukurova ve Antakya seferini müteakip, Selçuklu-Bizans çatışmalarının yaşandığı sırada Nureddin Mahmud bu durumdan yararlanarak yeniden Behisni, Raban, Maraş ve yöredeki manastır ve bir çok yeri ele geçirmiştir. Bu kayıtlar ister imparatorun Antakya seferini müteakip, isterse 1155 yılındaki hadiselerle ait olsun, neticede Nureddin ile Yağıbasan 1160 yılında sultan II. Kılıç Arslan ile barış yaparak zapt ettikleri yerleri iade etmiş görünüyorlar.1390 Manuel'in Antakya seferi sırasında Nureddin Mahmud ile aralarında

adını vermekle yetiniyor. Kaldı ki Sibt'in *Mir'âtü'l-Zamân* adlı eserinde 550/1155 yılındaki bu olaylar hakkında bilgi yoktur.

¹³⁸⁵ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 291; Yinanç ve İbnü'l-Kalânisi'yi dayanak gösteren Osman Turan'ın Nureddin Mahmud'un özür dileyerek aldığı arazileri iade ettiği kaydı hatalıdır. Nureddin'in özür dileyen cevabını kaydeden müellif aldığı araziye de iade ettiğine dair bir kayıt aktarmaz. Krş. İbnü'l-Kalânisi, *Zeylû Tarihi Dimâşk*, 332-333; İbn Kalânisi, *Şâm Tarihine Zeyl*, 193 ve Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 226; Zeybek, *Târihiû Bir Kaynak Olarak Dânişmendnâme*, 66.

¹³⁸⁶ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, 319.

¹³⁸⁷ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 393; *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 176, 178; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 290; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 147.

¹³⁸⁸ *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 178; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, 319; Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 689; Özaydın, "Kılıcarslan II", *TDVİA*, XXV, 399.

¹³⁸⁹ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, 315, 318-319; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 225; Özaydın, "Kılıcarslan II", *TDVİA*, XXV, 399; Kök, "Nüreddin Zengî", *TDVİA*, XXXIII, 260; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 148.

¹³⁹⁰ *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 185; Turan, 1160 barışında Elbistan'ın Danişmendlilere terk edildiğini savunur, bkz., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 227; Kesik, *Dânişmendliler*, 126.

yapılan antlaşmayı, iddia edildiği gibi Kılıç Arslan karşıtı bir ittifak değil, bilakis sadece “barışı tesis eden bir antlaşma”¹³⁹² olarak görmek gerekir. Zira Nureddin’in Haçlılara karşı tatbik ettiği cihat siyaseti, onun gayrimüslim bir devletle Müslüman bir hükümdara karşı ittifak yapmasına izin vermez.

1160: BELİRSİZLİK ARTIYOR

Dânişmendliler, görünüşte imzaladıkları 1160 barışından sonra yol açtıkları yeni bir kırım ile Selçuklu Devleti’yle yeni bir çatışmaya girdiler. Kaynaklarda geçtiği kadarıyla Saltuklu meliki İzzettin Saltuk’un kızını nikâhlayan sultan II. Kılıç Arslan, gelinin Konya’ya gelirken Yağıbasan tarafından kaçırılması üzerine Dânişmendliler üzerine yürüdü. Bu haklı tepki ne var ki ona bir zafer kazandıramadı.¹³⁹³ Bu dönemde Selçuklu sultanının İstanbul’un yolunu tuttuğu görülmektedir. Rivayete göre giderken yanında da Nureddin Mahmud’un kardeşi Emîr Mîran da vardı.¹³⁹⁴ İbnü’l-Esîr, sultanın İstanbul ziyaretini 560/1164 yılı içinde gösterirken gayrimüslim kaynaklar 1162 yılına işaret ederler.¹³⁹⁵

Bununla birlikte özellikle 1160 ile 1164 yılları arasında olup biten hadiselerin gerçekliğini ve sırasını belirlemek problemlidir. Meselâ 1160 yılındaki Selçuklu-Dânişmendli barış antlaşması gerçekten yapıldı mı? Bu antlaşmayla Elbistan, Dânişmendlilere terk edildi mi? Gelin kaçırma hadisesi hangi yılda cereyan etti? Sultan, İstanbul’a hangi tarihte gitti? vb. sorulara cevap vermek mevcut kaynaklardaki bilgilerin karışıklığı, nahifliği ve farklılığı yüzünden zor görünüyor. Sultanın İstanbul’dan döndükten sonra, Artuklularla ittifak yaparak Sivas’a girdiği iddiası da öyle (1163).¹³⁹⁶ 1163 yılında Hısn-ı Keyfâ Artuklu hâkimi Fahreddin Kara Arslan’ın, kayınpederi Yağıbasan ile Diyarbakır yüzünden bozuşması neticesinde Bitlis ve Erzen emîri Fahreddin Devletşâh’ın kuvvetlerini de desteğine alarak Sivas’a yürüdüğüne ilişkin kaydı İslâm kaynakları doğrulamaktadır. Hatta savaşın eşiğine

¹³⁹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 226; a.mlf., “Kılıç Arslan II”, *İA*, VI, 689; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 148, 149. Manuel ile Nureddin Mahmud arasındaki antlaşmanın “II.Kılıç Arslan karşıtı bir ittifak” olduğunu dair değerlendirmeler muhtemelen Kinnanos’un kayıtlarına dayanmaktadır. (Bkz., *Historia*, 138). Kinnamos, Antalya’daki görüşmede Nureddin’in imparatorun Doğu’daki seferlerine yardım edeceğini, bu münasebetle imparatorun da onu müttefik kabul ettiğine dair bir ifade kullanır. Bu ifade belli ki II.Kılıç Arslan karşıtı bir ittifakın kurulduğu yorumuna yol açmıştır. İbare kendi başına yoruma açık olmakla birlikte, Nureddin’in siyaseti göz önünde bulundurulduğunda “ittifak” olarak geçen antlaşmanın II.Kılıç Arslan karşıtı olma ihtimalinin bulunmadığı anlaşılır. Kaldı ki hiçbir eserde isim geçmediği gibi İslâm kaynaklarında da bu yorumu teyit eden bir kayıt veya “ittifak yapıldığı” anlamına gelebilecek bir ifade bulunmaz. Bkz., İbnü’l-Kalânîsî, *Zeylî Tarihi Dimaşk*, 357; İbn Kalânîsî, *Şâm Tarihine Zeyl*, 213; İbnü’l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, 122; Ebû Şâme, *Kitâbu’r-Ravzateyn*, I/1, 303-304, 307.

¹³⁹² İbnü’l-Kalânîsî, *Zeylî Tarihi Dimaşk*, 357; İbn Kalânîsî, *Şâm Tarihine Zeyl*, 213; Munis, *Nüreddin Mahmûd*, 272; Gök, *Musul Atabeyliği*, 109-110.

¹³⁹³ *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 190; Niketas Khoniates, *Historia*, 83; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, XI, 257-258; Münecceimbaşı, *Câmi’u’d-Düvel*, II, 19; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 297; Turan, “Kılıç Arslan II”, *İA*, VI, 690; Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Sultanları Melik ve Melikelerinin Evlilikleri”, 402; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 153; Zeybek, *Târihi’ Bir Kaynak Olarak Dânişmendnâme*, 66; Bozhan, *Türkiye Selçukluları İle Dânişmendlileri Arasındaki İlişkiler*, 38.

¹³⁹⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, XI, 258-259; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 227; a.mlf., “Kılıç Arslan II”, *İA*, VI, 690; Yinanç, “Dânişmendliler”, *İA*, III, 472; Özaydın, “Kılıcarslan II”, *TDVİA*, XXV, 399; Kesik, *Dânişmendliler*, 127; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 155.

¹³⁹⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, 81 vd.; Bar Hebraeus, *Abu’l-Farac Tarihi*, II, 399; *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 188, 191; Turan da gayrimüslim kaynakları esas almıştır. Bkz. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 227; a.mf., “Kılıç Arslan II”, *İA*, VI, 690.

¹³⁹⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 228; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 160; Yinanç, sultanın 555/1159 yılında İstanbul’a gittiğini iddia eder, bkz., *Selçuklular Devri*, I, 294.

gelen bu beyler, Nureddin Mahmud'un mesajı ile teskin olmuşlardı.1397 Bu yüzden Selçuklu Sultanı'nın Dânişmendli meliki İsmail'in 1172 yılındaki katline ve yerine Zünnûn'un geçirilmesine dek Sivas'a girdiği iddiasını şüpheyle karşılamak gerekir. Sultan bu tarihe kadar bazı Dânişmendli arazilerini ele geçirmiş olabilir; fakat Sivas'a girmesi için şartlar henüz olgunlaşmış görünmüyordu.

Tartışmasız nokta, Yağıbasan'ın, damadı olan sultanın kardeşi Şahin Şah'ın hâkim olduğu Çankırıya gittiği sırada vefatı ve akabindeki gelişmelerin seyridir. Yağıbasan'ın 1164 yılındaki ölümü 1398 sultanın Dânişmendli arazilerine yürümesine imkân verdiyse de bunların arasında Sivas bulunmaz. Nitekim İbnü'l-Esîr, Kılıç Arslan ile Nureddin Mahmud arasında 560/1164 yılı içinde şiddetli bir anlaşmazlık ve düşmanlığın zuhur ettiğini kaydetmekle birlikte sultanın Sivas'a yürüdüğüne dair bir kayıt aktarmaz. 1399 Müellif bu ihtilaf yüzünden Mısır Fatimi halifesinin veziri Salih b. Ruzzîk'in Kılıç Arslan'a mektup yazarak Nureddin Mahmud'la savaşmaması tavsiyesinde bulunduğunu da kaydeder. 1400

HİMAYENİN DOĞUŞU (1165)

Ancak 1165 yılından itibaren II. Kılıç Arslan'ın Orta Anadolu havzasında muhalif beyliklere ve meliklere karşı topyekün bir taarruz içine girdiği bir çok kaynak tarafından aktarılır. Bu saldırıların ağırlık noktası kardeşi Şahin Şah'ın ve Dânişmendlilerin toprakları idi. Nitekim sultan 1165 yılı içinde Şahin Şah'ın elindeki Ankara ve Çankırı'yı zapt edecek; buna binaen Şahin Şah da Nureddin Mahmud'a sığınacaktır (1165). 1401 Selçuklu Sultanı ileri harekatına devam ederek aynı yıl içinde Elbistan, Darende, Tohma vadisi, Gedük (Şarkışla)'ü de alıp kendisine bağlamıştır. 1402 Birkaç yıl aradan sonra, 1169'da, bu kez Dânişmendli Zünnûn'un elinde bulunan büyük şehirlerden Kayseri ile Zamantı'yı ele geçirmesi, bu melikin de yardım için Nureddin Mahmud'a başvurmasına yol açmıştır. 1403 Dolayısıyla Selçuklu sultanının bu fetihlerinin 1404 uzadığı 1169 yılı içinde Dânişmendli Zünnûn ile Selçuklu meliki Şahin Şah, Atabeg Nureddin Mahmud'un himayesine girmiş bulunuyorlardı.

Böylece hâmi pozisyonuna geçen Nureddin Mahmud'un, kendisine bir mülteci gibi sığınan Zünnûn'u misafir edip ağırladığı, ona hükümdar müamelesi yaptığı ve ülkesini iade

¹³⁹⁷ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 400; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 194, 195; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, 171; Yinanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, 473; Nureddin, elçisi aracılığı ile onlara "Franklar saldırırken siz Müslümanların birbirinizle savaşması doğru mudur?" diyerek kınamıştır. Bkz. Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Kesik, *Dânişmendliler*, 124; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 163

¹³⁹⁸ Cezanesi Niksar'a götürülüp defnediliyor. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 228; Özeydın, "Dânişmendliler", *TDVİA*, VIII, 472; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 196, 198; Niketas Khoniates, *Historia*, 83; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 160; Yinanç, 1167'de öldüğünü iddia etmiştir, bkz. *Selçuklular Devri*, I, 297.

¹³⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 258.

¹⁴⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 258; Münecimbaşı, *Câmi'u'd-Düvel*, II, 20; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 290-291 (bu eserde vezirin adı hatalı olarak Salih b. Zelik şeklinde yazılmıştır); a.mlf., "Dânişmendliler", III, 472.

¹⁴⁰¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 228, 229; Zeybek, *Târihiü Bir Kaynak Olarak Dânişmendnâme*, 67

¹⁴⁰² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 228; a.mlf., "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Özeydın, "Kılıcarslan II", *TDVİA*, XXV, 400; Kesik, *Dânişmendliler*, 130.

¹⁴⁰³ Yinanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, 473; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 229; a.mlf., "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Özeydın, "Kılıcarslan II", *TDVİA*, XXV, 400; Kesik, *Dânişmendliler*, 130; Solmaz, "Dânişmendliler", *Türkler*, VI, 436.

¹⁴⁰⁴ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 402, 406; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 206, 209; *Tarih-i Âl-i Selçuk*, 37.

hususunda yardım edeceğine dair söz verdiği kaydedilmektedir. Zira Nureddin, Müslüman bir hükümdarın ülkesinin mecburiyet olmadıkça elinden alınmasına karşıydı; çünkü Franklara karşı savaşlarda onların yardımına ihtiyaç duyuyordu.¹⁴⁰⁵

II. KILIÇ ARSLAN'IN MALATYA SEFERİ: HİMAYENİN İTTİFAKA DÖNÜŞMESİ (1171)

II.Kılıç Arslan, umumi taarruzun bir sonraki aşaması olan Malatya kuşatmasından bir netice alamayınca civardaki halkı göçürerek Kayseri'ye götürdü (1171).¹⁴⁰⁶ Bu ise Nureddin Mahmud'un hamilik pozisyonunu resmî hale getirdi. Nitekim yanında bulunan Zünnûn ile sultanın kardeşi Şahin Şah'ın¹⁴⁰⁷ yanı sıra Sivas hakimi İsmail, Malatya hakimi Feridun¹⁴⁰⁸ b. Zülkarneyn b. Aynüddeve, Selçuklu sultanının bu son hareketi nedeniyle Nureddin Mahmud'dan yardım istediler. Öteden beri Nureddin'in tâbii olan Mardin ve Hısn-ı Keyfâ Artuklularının dahil ile bir ittifak bile vücuda getirildi.¹⁴⁰⁹ Çukurova Ermenilerinin de bu ittifaka katıldığı şeklindeki ifade¹⁴¹⁰ ise, Ermeni Mleh'in Nureddin'le birlikte hareket etmesinin iyimser bir yorumu olarak değerlendirilmelidir.¹⁴¹¹

Öte yandan mütteliklerin Kayseri'ye doğru ilerledikleri belirtilmekte ise de bunun ne derece gerçekleştiği de bilinmiyor.¹⁴¹² Ancak Nureddin Mahmud'un II. Kılıç Arslan'dan Zünnûn'a ait olan Kayseri'yi ve kardeşi Şahinşah'tan aldığı yerleri ve çocuklarını iade ve esir halkı salıverme talebini Selçuklu sultanının reddettiğini kaynaklar söylüyor.¹⁴¹³ Bununla birlikte sultan Malatyalı esirleri salıvermeye razı olmuş; ayrıca kardeşine yıllık 10 dinar tahsis etmiştir. Fakat kardeşinin çocukları meselesine gelince; onlardan birini katlederek cevabını vermişti: Şayet çekip gitmezlerse, diğerlerinin başına da aynı şey gelecek!¹⁴¹⁴ Bu durum savaş şartlarını geçici olarak ortadan kaldırmış oluyordu. Bu gelişmelerin 1171 ve 1172 yılı içerisinde olması gerekir.¹⁴¹⁵

SİVAS'TA ZÜNNÛN HAKİMİYETİNİN HİMAYESİ (1173)

1172 yılı içinde Sivas'ta beklenmeyen bir gelişme, Dânişmendli meliki İsmail'in ölümüne yol açmıştır. Kıtlık nedeniyle İsmail'in kötü yönetiminden bıkan halk ayaklanarak onu ve ailesini katletti. Yerine amcası ve o sırada Dımaşk'ta, kayınpederi olan Nureddin Mahmud'un yanında bulunan Zünnûn çağrıldı. O da Nureddin'in desteğiyle Sivas'ın yeni hakimi oldu

¹⁴⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 314; a.mlf., *et-Tarihü'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 160.

¹⁴⁰⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, 84; Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 410; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*'ne göre 12 bin kişi bkz., s. 223, 225; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 229; a.mlf., "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Özeydın, "Kılıçarslan II", *TDVİA*, XXV, 400.

¹⁴⁰⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 229; Özeydın, "Dânişmendliler", *TDVİA*, VIII, 472.

¹⁴⁰⁸ *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 220.

¹⁴⁰⁹ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 410; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 224; Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *Türkler*, IV, 830; Kök, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengi*, 52; Bozhan, *Türkiye Selçukluları İle Danişmendlileri Arasındaki İlişkiler*, 42.

¹⁴¹⁰ Özeydın, "Dânişmendliler", *TDVİA*, VIII, 472; a.mlf., "Kılıçarslan II", *TDVİA*, XXV, 400.

¹⁴¹¹ Mleh'le Nureddin Mahmud arasındaki ilişkiler için bkz. yuk. 2 nolu dipnot.

¹⁴¹² Yinanç, harbin vuku bulmadığını iddia eder, bkz., "Dânişmendliler", *İA*, III, 473.

¹⁴¹³ Özeydın, "Dânişmendliler", *TDVİA*, VIII, 472; Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *Türkler*, IV, 830; Bozhan, *Türkiye Selçukluları İle Danişmendlileri Arasındaki İlişkiler*, 40.

¹⁴¹⁴ Süryani kaynaklarına bakılacak olursa, sultan, kardeşinin çocuklarından birini katlettiği zaman etini pişirmiş ve bir tabak içerisinde göndererek yukarıdaki cevabı vermiştir. Bkz., Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 410; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 224, 225; Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Özeydın, "Dânişmendliler", *TDVİA*, VIII, 473.

¹⁴¹⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 229.

(567/1172 kış ayları).¹⁴¹⁶ Fakat kısa bir süre sonra II. Kılıç Arslan, Zünnûn'un üzerine yürüyünce, o da Niksar'a kaçtı ve bir süreden beri hâmisi bulunan Suriye'deki Nureddin Mahmud'dan yardım istedi.¹⁴¹⁷

Bunun üzerine Nureddin Mahmud, Kılıç Arslan'a mektup göndererek Zünnûn'a ülkesini geri vermesini ve onu affetmesini istedi. Sultan bunu reddetti. Bu cevaba karşılık Nureddin Mahmud da Maraş, Keysun, Merzûban, Behisni ve yöredeki bazı kaleleri zapt ederek Ceyhan bölgesine girdi. Bir birliğini de Sivas'a gönderdi. İbnü'l-Esîr, bu gelişmenin tarihini Zilkade 568/Temmuz 1173 olarak veriyor.¹⁴¹⁸ Bu hareketin 1172 yılında olduğunu ve Nureddin'in Sivas'a kadar geldiğini söyleyenler var.¹⁴¹⁹ Öte yandan Süryani Mihail, bu sefer sırasında sultanın Keysun hakimi olan Gök Arslan adındaki dayısının da Nureddin'le birlikte hareket ettiğini kaydediyor.¹⁴²⁰ Nureddin Mahmud bu sefer esnasında, Bağdad'dan elçi olarak gelen Kadı Kemaleddin eş-Şehrîzorî (ö.572/1177)'nin elinden, halifenin fetih menşûrunu almıştır.¹⁴²¹ Bu menşûr, Nureddin'in fetihlerini meşru hale getiriyordu.

Bu istilayı haber alan II. Kılıç Arslan, bir yandan ordusuyla Nureddin'e karşı yürürken bir yandan da elçisini göndererek meseleyi harp yapmadan görüşmeye hazır olduğunu bildirdi. İki taraf, iddia edildiği gibi Kayseri'de¹⁴²² değil, Ceyhun kıyısında karşı karşıya gelmiştir. 568/1273 Sonbaharında imzalandığı tahmin edilen antlaşmanın şartlarına göre, Nureddin Mahmud, aldığı topraklardan geri çekilecek; buna mukabil II. Kılıç Arslan da Zünnûn'un Sivas hakimiyetini ve Nureddin'in Sivas'taki nâiblerinin varlığını kabul edecek; ayrıca icap ettiğinde gazâ için Nureddin'e asker gönderecektir.¹⁴²³ Zayıf bir tahmin olarak Ankara'nın da bu antlaşma ile sultanın kardeşi Şahin Şâh'a verilmiş olduğu ileri sürülmektedir.¹⁴²⁴ İslâm kaynaklarının kaydına bakılacak olursa, Nureddin'in barışı kabul etmesinde, ağır kış şartları, açlık¹⁴²⁵ veya din alimlerinin araya girmesi¹⁴²⁶ değil; II.Kılıç Arslan'ın barıştan

¹⁴¹⁶ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 414; *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 227, 229; Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Melikoof, "Dânişmendîds", *EP*, II, 111; Özaydın, "Dânişmendîler", *TDVİA*, VIII, 472; Kesik, *Dânişmendîler*, 132.

¹⁴¹⁷ *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 229; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 23; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 337; Yinanç, "Dânişmendîler", *İA*, III, 473; Melikoof, "Dânişmendîds", *EP*, II, 111; Özaydın, "Dânişmendîler", *TDVİA*, VIII, 472; Kesik, *Dânişmendîler*, 133; Bozhan, *Türkiye Selçukluları İle Danişmendîlileri Arasındaki İlişkiler*, 40.

¹⁴¹⁸ Krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 314; a.mlf., *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Arapça), XI, 391-392; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 338; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/2, 549; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 229; Özaydın, "Dânişmendîler", *TDVİA*, VIII, 472.

¹⁴¹⁹ Kesik, *Dânişmendîler*, 131; Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *Türkler*, IV, 830.

¹⁴²⁰ *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 227; Turan, bunu sultanın amcası olarak zikreder, bkz., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 229; Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; benzer iddia için bkz. Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *Türkler*, IV, 830.

¹⁴²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 315; a.mlf., *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Arapça), XI, 392; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 302; Kök, "Nüreddin Zengî", *TDVİA*, XXXIII, 261.

¹⁴²² Krş. Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Kök, "Nüreddin Zengî", *TDVİA*, XXXIII, 261.

¹⁴²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 315; a.mlf., *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Arapça), XI, 392; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 338; Münecimbaşı, *Câmi'u'd-Düvel*, II, 20; Yinanç, "Dânişmendîler", *İA*, III, 474; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 230; a.mlf., "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Munis, *Nüreddin Mahmûd*, 346; Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *Türkler*, IV, 830; Zeybek, *Târihiü Bir Kaynak Olarak Dânişmendnâme*, 68.

¹⁴²⁴ Özaydın, "Dânişmendîler", *TDVİA*, VIII, 472; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 161.

¹⁴²⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 230; a.mlf., "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Özaydın, "Dânişmendîler", *TDVİA*, VIII, 472; Kesik, *Dânişmendîler*, 131, 133.

¹⁴²⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 230; Özaydın, "Kılıcarslan II", *TDVİA*, XXV, 400; Kök, "Nüreddin Zengî", *TDVİA*, XXXIII, 261; Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *Türkler*, IV, 830.

yana tavır göstermesi yanı sıra Suriye'deki Haçlıların rahatsız edici hareketleri etkili olmuştur.¹⁴²⁷

Öte yandan İbnü'l-Esîr, görüşmeler sırasında Nureddin Mahmud'un II.Kılıç Arslan'dan üç talepte bulunduğuna ilişkin bir not aktarır. Bunlar: 1-II.Kılıç Arslan, Nureddin'in elçisi önünde İslamiyeti yeniden kabul (tecdîd-i imân) edecektir; çünkü Nureddin onun mümin olduğuna inanmamaktadır. Zira II.Kılıç Arslan, filozofların mezhebine itikat etmekle itham ediliyor. 2-Nureddin talep ettiği vakit II.Kılıç Arslan gazâ için asker gönderecektir. Zira büyük bir İslâm ülkesine sahip olmasına rağmen Rumlarla cihadı terk etmiştir. Bu konuda hem Nureddin'in Haçlılarla mücadelesinde yardımcı olmak üzere asker gönderecek hem de komşusu olan Rumlara karşı cihadı bırakmayacaktır. 3-II.Kılıç Arslan, kızını Nureddin'in yeğeni Musul hakimi olan II.Seyfeddin Gâzi ile evlendirecektir. II.Kılıç Arslan bu talepleri kabul etmekle birlikte bunun zındıklara yapılan muameleden farksız olduğunu söylemiştir.¹⁴²⁸

Dolayısıyla Nureddin Mahmud, bu antlaşmayla resmî olarak Zünnûn'un metbuu olmakta¹⁴²⁹ ve böylece Dânişmendlilerin hâmesi konumuna yükselmektedir.¹⁴³⁰ Nitekim onu himaye etmek üzere Fahreddin Abdülmesih adında bir emîrinin komutasında 3 bin kişilik teçhizatlı bir birliği Sivas'a göndermiştir (1172). Bu birlik ve Fahreddin Abdülmesih, Nureddin Mahmud'un ölümüne kadar Sivas'ta Zünnûn'un hizmetinde kalmıştır.¹⁴³¹ Abdülmesih'in, Sivas'a girdikten sonra burayı ve Kayseri'yi Selçuklulardan aldığı iddiası ise şüpheyle karşılanmalıdır.¹⁴³²

FAHREDDİN ABDÜLMESİH KİMDİR?

Nureddin Mahmud'un Dânişmendlileri himaye için Sivas'a gönderdiği Fahreddin Abdülmesih, Musul Atabegliği tarihinde özellikle Kutbeddin Mevdud (1149-1170) devrinde karşımıza çıkar. Musul'da atabeglik hâdimi¹⁴³³ yani haremağası olarak kaynaklara geçen Abdülmesih hakkında Süryani kaynakları onun aslen Antakyalı olduğunu ve esir düştüğünü kaydediyorlar.¹⁴³⁴

Fahreddin Abdülmesih, Kutbeddin Mevdud marifetiyle Musul'da önemli bir devlet adamı haline gelmiş görünüyor. Nitekim Kutbeddin Mevdûd, Musul Atabegliği'nin kıdemli ordu komutanı ve nâibi olan, Erbil'deki Beğteginlilerin de kurucusu, Zeyneddin Ali Küçük'ün 563/1168 yılı içinde Musul'dan ayrılıp Erbil'e yerleşmesi ve 11 Zilkade 563/17 Eylül 1168'de vefat etmesinden sonra bu göreve memlûku olan mezkur Fahreddin Abdülmesih'i

¹⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 314; a.mlf., *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Arapça), XI, 392; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 338.

¹⁴²⁸ İbnü'l-Esîr, *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 160-161; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 302; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 230; a.mlf., "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Özeydin, "Kılıcarslan II", *TDVİA*, XXV, 400. Bizans kaynağı Kinnamos da esasen Kılıç Arslan'ın Nureddin Mahmud'la Bizans'a karşı hücumda bulunmak konusunda anlaşmalarını; Çukurove Ermenilerinin de buna dahil olduğunu kaydeder. Bkz. *Historia*, 206.

¹⁴²⁹ *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 227, 230.

¹⁴³⁰ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 302; Solmaz, "Dânişmendliler", *Türkler*, VI, 439.

¹⁴³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 315; a.mlf., *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Arapça), XI, 392; a.mlf., *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 161; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 23; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 302; Melikoof, "Dânişmendîs", *EP*, II, 111; Kök, *Nûreddin Mahmûd Bin Zengi*, 32; Özeydin, "Dânişmendliler", *TDVİA*, VIII, 472; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 301; Solmaz, "Dânişmendliler", *Türkler*, VI, 439; Bozhan, *Türkiye Selçukluları İle Dânişmendlileri Arasındaki İlişkiler*, 41.

¹⁴³² Kesik, *Dânişmendliler*, 133.

¹⁴³³ Gök, *Musul Atabeyliği*, 139.

¹⁴³⁴ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 409; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 219.

getirmişti.¹⁴³⁵ Bu suretle nâib ve kayyım unvanlarıyla önemli bir makam elde eden Fahreddin Abdülmesih böylece devlet işlerinde etkin rol alma imkanına kavuşmuştur.¹⁴³⁶ Ancak Musul halkı bu tayini tasvip etmediği gibi atabeği bu kararından dolayı kınayıp ayıplamıştır.¹⁴³⁷ Fahreddin Abdülmesih'in Musul'daki etkinliği 563/1168-Cemâziyülevvel 566/Ocak 1170 yılları arasında sürmüştür.

Dolayısıyla Fahreddin Abdülmesih'i Musul'da devlet adamlarından biri haline getiren, Nureddin Mahmud'un Musul hakimi olan kardeşi Kutbeddin Mevdûd olmuştur. Bununla birlikte Fahreddin, pozisyonunu II. Seyfeddin Gâzi döneminde (1170-1180) de devam ettirebilmiştir. Fakat belirtmek gerekir ki etkinliği, Nureddin Mahmud hayatta olduğu müddetçe sınırlı kalmıştır. Nureddin'in Musul'a müdahalesinden önce ve vefatından sonraki süreçte o Musul Atabegliği'nde yeniden etkin bir konuma gelmiş bulunuyor.

Nureddin Mahmud ile Fahreddin Abdülmesih'in yollarının kesişmesi, 1170 yılında Musul'da atabeglik tahtındaki değişiklik münasebetiyle olmuştur. Nitekim mezkur yılda Kutbeddin Mevdud'un vefatı ve yerine oğlu II. Seyfeddin Gâzi'nin geçişi sırasında Musul'da olup bitenler, Nureddin Mahmud'un Musul'a müdahale etmesine yol açmıştı.

Yukarıda özet olarak verilen bu gelişmeleri kaynaklara yansıdığı kadarıyla şu şekilde toplamak mümkündür:

MUSUL'DA OLUP BİTENLER: 1170

Atabeg Kutbeddin Mevdud, 1170 yılı yazında vefat etmeden hemen önce vasiyetinde büyük oğlu II. İmâdeddin Zengi'nin kendisinden sonra yerine geçirilmesini istemişti. Ancak Fahreddin Abdülmesih, atabegin karısı Zümürür Hatun'a nüfuz ederek bu vasiyeti Kutbeddin'in diğer oğlu II. Seyfeddin Gâzi lehine değiştirmeyi başardı.¹⁴³⁸

Atabeglik tahtı için Seyfeddin'in tercih edilmesinde, onun bir Artuklu prensesi yani Mardin hakimi Hüsameddin Temürtaş b. İlgâzi'nin kızı olan Zümürür Hatun'un öz oğlu olması etkili olmuştur. Ancak göz ardı edilmeyecek bir başka husus da kaynakların aktardığına göre, Fahreddin'in II. İmâdeddin Zengi'den hoşlanmamasıdır. Fahreddin'in İmâdeddin'den nefret etmesinin nedeni görünüşe göre onun amcası Nureddin Mahmud tarafından yetiştirilmesi dolayısıyla ona çok bağlı olması idi. Üstelik kızıyla da evlenmiştir. Bu durumda şayet Musul Atabegliği tahtına oturacak olursa kendisini saf dışı edip devlet işlerinden uzaklaştırabilirdi.¹⁴³⁹ Fahreddin Abdülmesih'in bu inanç ve düşünceye kapılması da boşuna değildi. Zira daha başlangıçta, kendisi Musul'da önemli mevkiye getirildiği zaman Nureddin Mahmud, onu işbaşına getiren ve nâiblik yetkisi veren kardeşi Kutbeddin Mevdud'a tepki

¹⁴³⁵ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, 160; İbnü'l-Esîr, *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 136; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/2, 385.

¹⁴³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 287; a.mlf., *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 146.

¹⁴³⁷ İbnü'l-Esîr, *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 136; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/2, 385-386.

¹⁴³⁸ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 409; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 287; İbnü'l-Esîr, *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 146; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 331; Gök, *Musul Atabeyliği*, 134.

¹⁴³⁹ İbnü'l-Esîr, *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 146; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 302-303; Gök, *Musul Atabeyliği*, 134.

göstermişti.1440 Üstelik vasiyetin değiştirilmesi üzerine de İmâdeddin, Abdülmesih'i Nureddin'e şikayet etmişti.1441

Dolayısıyla Fahreddin Abdülmesih, II.Seyfeddin Gâzi'nin devlet işlerini yürütüyor, ülkesine tahakküm ediyordu; öyle ki Seyfeddin'in gençliğinin ve tecrübesizliğinin bir neticesi olarak "Musul'da sadece adı vardı".1442 Abdülmesih, Musul'da işleri idare ederken halka da çok ağır vergiler yükliyordu.1443 İbnü'l-Esîr, Kutbeddin Mevdûd'un son zamanlarında, Fahreddin'in nüfuzunu gösteren bir olayı anlatır: Müellifin Cizre (Cezîret-i İbn Ömer) yöneticisi olan babasının aktardığı bilgiye köye Musul Divanı'ndan gelen ve Fahreddin Abdülmesih'in imzasını taşıyan bir yazıda Cizre'nin bir köyünde halka ek vergi getiren bir düzenleme yapılması talep ediliyordu. Müellifin babası ve Cizre'nin ileri gelenleri bunun halkı itaatten ayıracağını söylemelerine rağmen Abdülmesih'in ek vergi koymakta ısrar ettiğini nakleder. Düzenleme ısrarlar sonucu güçbela iptal ettirilebilmiştir.1444

Öte yandan Nureddin Mahmud, Fahreddin Abdülmesih'in Musul'da II.Seyfeddin Gâzi'nin devletine tahakküm, istilâ ve istibdadını öğrendiği zaman çok öfkelenmişti: "Kardeşimin oğullarını ve ülkelerini yönetmek herkesten çok bana düşer" diyerek tepki gösterdiği rivayet edilir.1445 Nureddin 1170 Aralık'ında Musul önlerine gelip Dicle'nin doğusundaki Tellü Tevbe denilen Nineva mıntıkasında karargâh kurduğu zaman şehrin teslimi için beklerken Fahreddin'den bir mektup aldı. Fahreddin, ona geri dönmesini söylüyor ve Musul'a hücum etmekten sakınmasını bildiriyordu. Bunun üzerine Haleb beyi, Fahreddin'e bir mektup göndererek şöyle demiştir: "Ben, çocuğuma ait bu şehrin hürmetine burada adam öldürme ve tecavüzlerde bulunmam!". Ayrıca yeğenine de ayrı bir mektup yollayarak: "Maksadım ülkeyi ele geçirmek değildir. Bana, Abdülmesih'in Müslümanlara yaptığı şeyler hakkında binlerce kıssa anlatan mektuplar gönderildi. Şimdi amacım Müslüman memleketindeki bu Nasranî'nin işini bitirmektir!" demiştir.1446

II. Seyfeddin Gâzi ve Fahreddin Abdülmesih'in Bağdad'dan, yeni halife olan Müstazî Biemrillah'tan ve Azerbaycan Atabegi Şemseddin İldeniz'den (Seyfeddin, kardeşi İzzeddin'i yardım için ona göndermişti) bekledikleri arabuluculuk girişiminin neticesiz kalması ve Musul ümerasının Nureddin yanlısı hareket içine girmesi üzerine Fahreddin de Nureddin'e haber göndererek Musul'un Seyfeddin'in elinde kalması, kendi canı için emân ve elindeki iktâların korunması talebiyle barış ve itaate razı olduğunu bildirdi.1447 Nureddin'in Abdülmesih'e "Ben ülkeyi oğullarımın elinden almak için gelmedim. Halkı senden kurtarmak için geldim. Onların terbiyesi bana aittir!" şeklinde cevap verdiği kaydedilir.1448 Ayrıca

¹⁴⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 146; Gök, *Musul Atabeyliği*, 134.

¹⁴⁴¹ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 409; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 287; İbnü'l-Esîr, *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 146.

¹⁴⁴² İbnü'l-Esîr, *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 146.

¹⁴⁴³ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 411.

¹⁴⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 147; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 287-288; Gök, *Musul Atabeyliği*, 101.

¹⁴⁴⁵ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 411; *Süryani Patrik Mihalin Vakainamesi*, 219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 292; İbnü'l-Esîr, *et-Tarihu'l-Bâhir el-Atabekiyye*, 152; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/2, 475.

¹⁴⁴⁶ Gök, *Musul Atabeyliği*, 145.

¹⁴⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 293; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 333; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/2, 476-477.

¹⁴⁴⁸ Bar Hebraeus, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 411; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/2, 477.

“Musul’da makamında kalamazsın; Şâm’da benimle birlikte olacaksın” diyerek1449 onu Suriye’ye götürmüştür.

Fahreddin Abdülmesih, Hıristiyan kökenli bir mühtedi idi. Müslüman görünmesine karşın asıl inancını gizlediği; evinde yaptırdığı gizli bir kilisede Hıristiyan itikadının gereklerini yerine getirdiği söylenmektedir. Ayrıca Hıristiyanlara da gizlice yardımlar yaptığı ancak Müslümanlara düşmanlık ettiği de kaydedilir.1450 Bu haberlerin, Nureddin’in kızgınlığına sebep olacağı aşıkardı.

Neticede Nureddin Mahmud, 13 Cemaziyülevvel 566/22 Ocak 1171 tarihinde girdiği Musul’da işleri yoluna koyduktan sonra Haleb’e dönerken Fahreddin Abdülmesih’i de yanında götürmüştür. Hıristiyan ahalinin onun Musul’dan ayrılışına üzüldüğünü belirten kaynaklar, Nureddin Mahmud’un onun adını Abdullah olarak değiştirdiğini ve geçimini sağlayacak tahsisat bağladığını da kaydederler.1451

Bir süre sonra Nureddin Mahmud tarafından Dânişmendilere nezaret etmesi için nâib olarak Sivas’a gönderilen Fahreddin Abdullah (Abdülmesih), “Dânişmendoğlu Zünnûn’un yardımcısı”1452 Nureddin Mahmud’un 11 Şevvâl 569/15 Mayıs 1174 tarihinde1453 Dımaşk’ta ölümü üzerine Musul’a dönmüştür. Bu tarihten itibaren II.Kılıç Arslan da Dânişmendli topraklarına hücumu gezip devletlerine son vermiştir.1454

SİVAS’TAN DÖNEN FAHREDDİN ABDÜLMESİH

Kaynaklar, Fahreddin’in Sivas’tan döndükten sonra Musul’a gelerek “rahat bir şekilde ve adeta bir emîr gibi” Musul Atabegi II. Seyfeddin Gâzi’nin (1170-1180) meclisine dahil olduğunu kaydederler. Daha önce de birlikte hareket ettiği bundan dolayı da Musul Atabegi’nden menfaat beklentisi içinde olan Abdülmesih, bunu temin maksadıyla Nureddin Mahmud’un vefatını bahane etmiş görünüyor. Nitekim II. Seyfeddin Gâzi’yi amcasının ölümü üzerine Suriye’ye ele geçirmesi için teşvik eden muhteris ve sabık nâib, Musul Atabegi’ni “Suriye’de sana engel olacak kimse yoktur. Fırat’ı geç ve ülkeye hakim ol!” diyerek onu bir maceraya ikna etmeye çalışmıştır.1455

Fahreddin Abdülmesih, II. Seyfeddin Gâzi ile Selahaddin Eyyubi arasında 1176 yılında Haleb yakınlarında gerçekleşen Tellü’s-Sultan savaşında (571/1176) Eyyubilere tutsak düşen ümera arasında olduğu görülmektedir.1456 Selahaddin Eyyubi, savaşta tutsak düşen Musul askerlerini bir süre sonra salıvermiştir. Bunların Musul’a döndükleri kaydediliyorsa da bu tarihten itibaren Fahreddin Abdülmesih’in izine rastlanmıyor.

¹⁴⁴⁹ İbnü’l-Esîr, *et-Tarihu’l-Bâhir el-Atabekiyye*, 153.

¹⁴⁵⁰ Bar Hebraeus, *Abu’l-Farac Tarihi*, II, 411-412; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 219.

¹⁴⁵¹ Bar Hebraeus, *Abu’l-Farac Tarihi*, II, 411; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 220; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, XI, 294; İbnü’l-Esîr, *et-Tarihu’l-Bâhir el-Atabekiyye*, 154; Gök, *Musul Atabeyliği*, 150.

¹⁴⁵² Bar Hebraeus, *Abu’l-Farac Tarihi*, II, 418.

¹⁴⁵³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, XI, 322; a.mlf., *et-Tarihu’l-Bâhir el-Atabekiyye*, 161; Bar Hebraeus, *Abu’l-Farac Tarihi*, II, 417; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 230, 231; Gök, *Musul Atabeyliği*, 163.

¹⁴⁵⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, XI, 315; a.mlf., *et-Tarihu’l-Bâhir el-Atabekiyye*, 161; Bar Hebraeus, *Abu’l-Farac Tarihi*, II, 418; *Süryani Patrik Mihalın Vakainamesi*, 233, 234; Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, 23.

¹⁴⁵⁵ İbnü’l-Esîr, *et-Tarihu’l-Bâhir el-Atabekiyye*, 161; a.mlf., *el-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, XI, 326; Gök, *Musul Atabeyliği*, 167.

¹⁴⁵⁶ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, III, 27; İbn Şeddâd, *Kitâbu Sireti Salahaddin*, 41 ; Gök, *Musul Atabeyliği*, 195.

SONUÇ

Suriye'ye hakimi olmakla birlikte Orta Anadolu havzasında II. Kılıç Arslan'ın en güçlü siyasi rakibi olarak ortaya çıkan Nureddin Mahmud, Doğu Anadolu Türk beyliklerini Türkiye Selçuklu sultanına karşı himaye altına alma siyasetinde başarılı olmuştur. Bu himaye siyasetinin ağırlıklı olarak Nureddin'in son dönemlerinde fiili ve resmi bir boyuta ulaşabildiğini kabul etmek gerekir. Özellikle 1173 yılında Nureddin ile II. Kılıç Arslan arasında imzalan antlaşma, bu meseleyi belgelendiren bir hususiyete sahiptir. Böylece Nureddin Mahmud'un himaye siyaseti sayesinde Dânişmendliler erken sona erme emaresi gösteren siyasi varlıklarını kısa bir müddet daha sürdürme imkanı bulabilmişlerdi. Ancak bu himayenin kısa sürmesi Nureddin Mahmud'un 1174 yılındaki beklenmeyen ölümü sebep olmuştur. Özellikle Sivas'taki Dânişmendli kolu, bu durumdan en çok etkilenen şube olmuştur. Zira Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ölümü Sivas hakimi Zünnûn'un sadece hâmisini 1457 değil, aynı zamanda ülkesini de kaybetmesine yol açmış oldu. Bu durum birkaç yıl içinde Malatya'daki Dânişmendli kolu için de geçerli oldu.

Nureddin Mahmud ise Musul Atabegliği'nin önemli bir figürü olarak siyasi açıdan sadece hakim olduğu Suriye havzasında değil, fakat onunla birlikte bir yandan Mısır, diğer yandan da Orta ve Doğu Anadolu havzasında olup biten gelişmelere de kayıtsız kalamadığını göstermiş oldu. Selçuklu tarihçisi Osman Turan'ın her nedense onun başarılarını küçük görme eğilimine karşın, Nureddin bu geniş perspektifli ile Ön Asya'da Büyük Selçuklu Devleti'nin mirasına sahip çıkma emareleri göstermişti. Ne var ki ölümü ile tarih kendi yolunda gitmeye devam etmiştir.

KAYNAKLAR

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. M. Öztürk, TTK Yay., Ankara 2000.

AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK Yay., Ankara 2014.

BOZHAN, Zeliha, *Türkiye Selçukluları İle Danişmendlileri Arasındaki İlişkiler*, Aksaray Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2013.

EBÛ ŞÂME, *Kitâbu'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, Neşr: M. H. M. Ahmed, Cilt: I/1, Kahire 1956.

EBÛ ŞÂME, *Kitâbu'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, M. H. M. Ahmed-M. Mustafa Ziyade, Kahire 1962.

EĞİLMEZ, Mustafa, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, IV, 825-835.

ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yay., Ankara 2007.

GÖK, Halil İbrahim, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, TTK Yay., Ankara 2013.

İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, Neşr: Sami ed-Dehhân, Dımaşk 1951.

¹⁴⁵⁷ Kesik, *Dânişmendliler*, 133.

İBNÜ'L-ESÎR, et-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mavsıl, Neşr. Abdulkadir Ahmed Tuleymat, Kahire 1963.

İBNÜ'L-ESÎR, el-Kâmil fi't-Tarih, (Arapça, Tornberg neşri, Brill 1851 nüshası yeni versiyon), Dâr Sâdır, XI, Beyrut 1979.

İBNÜ'L-ESÎR, el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi İslâm Tarihi, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., XI, İstanbul 1987.

İBNÜ'L-EZRAK, Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım), Çev. Ahmet Savran, Erzurum 1982.

İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, Zeylû Tarihi Dımaşk, Neşr. H. Amedroz, Leyden-Brill 1907 tıpkıbasımı, Mektebe el-Mütenebbi, Kahire t.y.

İBN KALÂNİSÎ, Şâm Tarihine Zeyl, Çev. Onur Özatağ, T. İş Bankası Yay., İstanbul 2015.

İBN ŞEDDÂD, Bahâeddin, Kitâbu Sireti Salahaddin (en-Nevâdir es-Sultâniyye ve'l-Mahâsin el-Yûsufiyye), Mısır 1317/1899.

IOANNES KINNAMOS'UN HISTORIASI (1118-1176), Yayına Haz. Işın Demirkent, TTK Yay., Ankara 2001.

KESİK, Muharrem, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi, TTK Yay., Ankara 2003.

KESİK, Muharrem, Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolunun Fatihleri, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2017.

KÖK, Bahaeddin, Nûruddin Mahmûd Bin Zengi ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri, İşaret Yay., İstanbul 1992.

KÖK, Bahattin, "Nûreddin Zengî, Mahmud", TDVİA, XXXIII, 259-262.

MELIKOFF, I., "Dânişmendîds", EI2, II, London 1965, 110-111.

MUNİS, Hüseyin, Nûreddin Mahmûd, 1959 Kahire.

MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lüfullah, Câmi'u'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler, Yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.

NİKETAS KHONİATES, Historia, çv. F. Işiltan, TTK Yay., Ankara 1995

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Dânişmendliler", TDVİA, VIII, 469-474.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Kılıcarslan II", TDVİA, XXV, 399-403.

RUNCİMAN, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, Çv. F. Işiltan, TTK Yay., 3. Baskı, Ankara 2008.

SOLMAZ, Sefer, "Dânişmendliler", Türkler, Ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, VI, 430-451.

SÜMER, Faruk, "Mesud I", TDVİA, İstanbul 2004, XXVIX, 339-342.

SÜRYANİ PATRİK MİHALİN VAKAİNAMESİ, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçe ç. Hrant D. Andreasyan, (TTK 1944 Basılmamış nüsha).

- TARİH-İ ÂL-İ SELÇUK (Anonim Selçuknâme), Terc. H. İ. Gök-F. Coşguner, Atıf Yay., Ankara 2014.
- TURAN, Osman, “Kılıç Arslan II”, İA, MEB Yay., İstanbul 1993, VI, 688-703.
- TURAN, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993.
- TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2016.
- URFALI MATEOS VEKAYİ-NÂMESİ (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), Çev. Hırant D. Andreasyan, TTK Yay., Ankara 1987.
- UYUMAZ, Emine, “Türkiye Selçuklu Sultanları Melik ve Melikelerinin Evlilikleri”, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, Konya 2001, II, 397-421.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Dânişmendliler”, İA, İstanbul 1963, III, 468-479.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Haz. Refet Yinanç, I, TTK Yay., Ankara 2013.
- ZEYBEK, Cengiz, Târihiî Bir Kaynak Olarak Dânişmendnâme ve Dânişmendliler, Gazi Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.

5.OTURUM/KILIÇARSLAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN

Uzman Hatice Tuğçe TECİMER

Dânişmendlilerin Malatya Kolu

DANIŞMENDLİLERİN MALATYA KOLU

Uzm. Hatice Tuğçe TECİMER

ÖZET

Malazgirt Zaferini müteakip imzalanan antlaşmanın Bizans tarafından yok sayılması üzerine Sultan Alp Arslan beylerine Anadolu'nun fethi emrini verdi. Danişmend Gazi'ye de fethedilmek üzere Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri yöreleri tevdi edilmiştir. Danişmend Gazi kendisine ikta edilen Sivas'ı fethederek devletin temelini attı. Sivas'tan sonra Malatya'ya doğru hareket eden Danişmend Gazi şehri birkaç kez kuşattı ise de Malatya ancak 1101 senesinde fethedebildi ve böylece Malatya'da Türk hâkimiyeti kalıcı bir şekilde tesis edildi.

Danişmend Gazinin ölümünü müteakip çıkan taht kavgalarının oluşturduğu otorite boşluğundan faydalanan Kılıç Arslan Malatya'yı Danişmendlilerin elinden aldı ise de Emir Gazi zamanında Malatya tekrar Danişmendlilerin eline geçti. Danişmendli Devleti, Melik Muhammed'in 1143'de ölümü ile taht kavgalarıyla sarsıldı ve Selçuklular karşısında önemini yitirdi. Bu sarsılma ile Devlet Aynu'd-devle Malatya'da, Yağıbasan Sivas'ta, Zunnun'da Kayseri'de olmak üzere üç bölündü ve böylece Danişmendlilerin Malatya kolu ortaya çıktı.

Malatya bu dönemde Selçuklu Sultanı Mesud tarafından iki defa kuşatılmışsa da Bizans tehdidi sebebiyle bu girişim sonuç vermeyecektir. O sebeple Malatya'da hanedan mensupları kendi iktidar mücadelelerini yürüteceklerdir. Özellikle Selçuklu Sultanı Mesud'un teveccühünü kazanmış olan Zulkarneyn annesinin de desteğiyle on yıl bölgede hâkim olacaktır. Arkasından Nasıreddin Muhammed başa geçmişse de halkın karşı çıkmasıyla şehirden uzaklaştırılacak ve Ebû'l Kasım küçük yaşta olmasına rağmen tahta geçirilmek istenecektir. Ancak onunda düğün töreni sırasında vefat etmesi üzerine Nasıreddin Muhammed, Feridun'u da öldürerek Malatya hakimiyetini tekrar ele geçirecek ve 1178'e kadar Danişmendlilerin Malatya kolunu yönetecektir.

Kumdanlı Zaferi ile Bizans İmparatorluğunu ezen II. Kılıç Arslan yönünü Selçukluların kendi hâkimiyetlerine almak için öteden beri Danişmendlilerle mücadele ettiği Malatya'ya çevirebildi. Bu sırada Malatya'da hüküm süren Nâsıreddin Muhammed şehirde çıkan kıtlık dolayısıyla şehrin teslim edileceğinden korkarak Kılıç Arslan'dan hayatını teminat alan bir ahd name alarak şehri terk etti ve Harput'a gitti. Böylece Danişmendli hakimiyetinin Malatya kolu 1178'de son buldu. Bütün bu gelişmeler böyle bir tebliğin konusunu teşkil edecektir.

Malazgirt Zaferini müteakip imzalanan antlaşmanın Bizans tarafından yok sayılması ve o arada meşru hükümdar Romanos Diogenes'in öldürülmesi üzerine Sultan Alp Arslan beylerine "Bugünden itibaren Rumlarla mevcut sulh sona ermiştir. Artık Haça tapanlar öldürülecek ve memleketleri istila olunacaktır" dedikten sonra "bundan böyle arslan yavruları gibi olunuz, bütün memleketleri süratle kat edin, Hıristiyanları gece gündüz durmadan kılıçtan geçirin ve Romalılara karşı asla merhamet duymayın" diyerek 1458 Anadolu'nun fethini

¹⁴⁵⁸ Bkz., Urfalı Meteos, **Urfalı Mateos Vekâinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (nşr., H.D. Andreasyan), Ankara 1987, s.144.; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul 2011, s.188'de ilk ifade "*Bundan böyle arslan yavruları olunuz; yeryüzünde, gece - gündüz, kartal gibi uçunuz ve Rumlara merhamet etmeyiniz*" şeklinde yer almaktadır.

tamamlamak gerektiği yönündeki iradesini açıkça ortaya koymuştu. Nitekim bu emri müteakip önde gelen beylerine Anadolu'nun belirli bölgelerini ikta olarak vermiş ve buraları zapt ederek yerleşmelerini emretmişti. O arada Danişmend Gazi'ye de fethedilmek üzere daha önce Artuk Bey tarafından bir süre zapt edilen Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri yöreleri tevdi edilmiştir.¹⁴⁵⁹

Danişmend lakabıyla tanınan Gümüş-Tekin Ahmed Gazi 1460 Sivas'a geldiğinde, İmparator Romanos Diogenes'in Malazgirt'e giderken yaptığı tahribat yüzünden şehir harap halde idi. Çoğunluğu Rum ve Ermenilerden oluşan halk ise birbirlerine düşman vaziyette olup birlikte hareket etme iradesine sahip bulunmamaktaydı. Bu hal yörede Türk fetihlerini kolaylaştıracak ve Danişmend Gazi hiçbir mukavemetle karşılaşmadan bazı şehir ve kasabaları arkası arkasına fethedecektir. Bunların arasında Sivas da bulunuyordu.

Danişmend Gazi Sivas'tan sonra fetihlerini tüm Yeşil Irmak havzasına yayarak daha sonra kaynaklarda Danişmend ili olarak anılacak geniş bir bölgeyi ele geçirdi.¹⁴⁶¹ Daha sonra Malatya üzerine yürüyen Danişmend Ahmed Gazi değişik zamanlarda akınlarda bulunmasına rağmen başlangıçta burayı ele geçirmeye muvaffak olamadı.¹⁴⁶² Her ne kadar kaynaklarda 1084 yılında, Süleyman Şah Antakya üzerine yürüdüğü sırada dayısı Danişmend Gazinin de Malatya'ya girdiğine dair bir kısım kayıtlar mevcut ise de şimdilik bu neviden haberleri ihtiyatla karşılamak zarureti bulunmaktadır.¹⁴⁶³ Nitekim böyle bir olay vuku bulmuş ise kalıcı olamamış ve kısa sürede şehirden çıkmak zorunda kalınmış olmalıdır. Ancak Danişmend Gazi'nin Malatya'ya olan ilgisi hiç eksilmeden devam edecek ve her fırsatta Danişmendli kuvvetleri ahali tarafından sevilmeyen zalim Gabriel'in hakimiyeti altında bulunan şehri almak üzere akınlarda bulunarak şehrin çevresini sürekli tahrip edecektir.

Esasen Malatya şehri sadece Danişmenlilerin değil o sırada teşekkül safhasında bulunan Türkiye Selçukluları devletinin kurucularından Süleyman Şah ve sonra da oğlu I. Kılıç Arslan'ın ilgisine mazhar bulunmaktaydı.¹⁴⁶⁴ Zira bu şehir Murat havzasının İç Anadolu'ya

¹⁴⁵⁹ Sultan Alparslan bu tevcihatı yaparken Saltuk Bey'e Erzurum, Artuk Bey'e Mardin ve Harput civarı, Mengüçik Gazi'ye Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar, Emir Çavuldur Bey'e Maraş, Sarız bölgesi verilmişti. Geniş bilgi için bkz., Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, (nşr. M. Öztürk), Ankara 2000, s.13.; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, **Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târîh-i âl-i Selçûk)**, (nşr. E. Göksu-H. H. Güneş), İstanbul 2014, s.120.; A. Özaydın, "*Danişmend Gazi*", **DİA/VIII**, s.468.; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 2010, s.141.; Muharrem Kesik, **Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fatihleri**, İstanbul 2017, s.58.

¹⁴⁶⁰ Bu Türk beyinden Anna Komnena "Sultan Tanismanis" olarak bahseder ve Sultan Kılıç Arslan ile birlikte Haçlılara karşı mücadele eden Türk ordusunun iki hükümdarından birisi olduğunu belirtir. [Bkz., Anna Komnena, **Alexiad; Malazgirt'in Sonrası**, (nşr., B. Umar), İstanbul 1996, s.332.] Bizans tarihçisi Niketas Khoniates, Dânişmendli hanedanının kökenini Persarmeni (Van gölü ile Urmiye gölü arasındaki bölge) olarak verir. [Bkz., Niketas Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, (nşr., Fikret Işıltan), Ankara 1995, s.12.] Süryani Patrik Mihail ise "Tanouşman" olarak isimlendirdiği Gümüştegin'den, 1085 yılında Kapadokya'ya hücum ederek Sivas, Kayseri ve diğer kuzey mntıkalarında hâkimiyet kuran bir Türk emiri diye bahseder. Bkz., Suryanî Mihail, **Süryani Patrik Mihail'in Vekâinâmesi II (1042-1195)** (TTK Kütüphanesinde bulunan H. Andreasyan'ın daktilo yazısıyla çevirisi) 1944, s.38. Ayrıca bkz., A. Özaydın, "*Danişmend Gazi*", s.467 vd.; O. Turan, **Selçuklular Zamanında...**, s.143 vd.

¹⁴⁶¹ O. Turan, **Selçuklular Zamanında...**, s.66.

¹⁴⁶² Bu akınlara teferruatı için bkz., Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l Farac Tarihi I**, (nşr., Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, s.331 vd.; O. Turan, **Selçuklular Zamanında...**, s.161 vd..

¹⁴⁶³ Bu bağlamda Süleyman Şah ile ilgili bkz.,Suryanî Mihail II, s.37vd.; O. Turan, **Selçuklular Zamanında...**, s.98 vd.

¹⁴⁶⁴ Süleyman Şahın Malatya'yı fethetmek üzere hareket ettiği sırada yolda Despot Filaretos'un oğlu Barsam tarafından Antakya'yı alması yönünde yapılan davet üzerine bu şehri fethetmeyi tercih ettiği hususunda bkz., O. Turan, **Selçuklular Zamanında...**, s.100

açılma güzergahı üzerinde yer almakta ve geniş bir art ülkeye hâkim bulunmaktaydı. Bu husus zamanla bahse konu iki Türk siyasi teşekkülü arasında muazzam bir rekabetin ortaya çıkmasına da vesile olacaktır. Bunun ilk örneği I. Kılıç Arslan'ın 1095 yılında Haçlı ordularının İznik kapılarına dayanması yüzünden sonuçsuz kalacak olan Malatya kuşatmasıdır. 1465 Nitekim hemen arkasından Danişmendli Gümüştigin Ahmed Gazi Malatya üzerine yürüyecek ve 1098'de şehri kuşatacaktır. I. Kılıç Arslan'ın o sırada Bizans ve arkasından da Haçlılar ile uğraşmak zorunda kalması; Danişmendlilere Malatya'yı fethetmek üzere müsait bir ortam sağlamış görünmektedir.

Malatya'nın takriben on beş metre arayla uzanan iki surdan oluşan güçlü savunma sistemi 1466 Gümüştigin Ahmed Gazi'nin işini zorlaştırmaktaydı. Ona rağmen Şehir, ısrarla muhasara edildi. Şehre ulaşan yollar kesilerek çevresiyle bağlantı tamamen imkânsız hale getirildi. O arada civarda yapılan tahribat ile de halkın zaruri ihtiyaç maddelerini temini büyük ölçüde engellendi. Yaklaşık üç yıl süren bu şiddetli muhararaya rağmen sonuç alınmadı. Bu arada şehir ahalisinin nefret ettiği Gabriel, Antakya Haçlı prensi I. Bohemond'u yardıma çağırarak kızını ve çeyiz olarak Malatya'yı kendisine vermeyi teklif etti. Fırsatı değerlendirmek isteyen bu Haçlı lideri merkezi Anadolu'ya açılmak üzere büyük bir imkân olarak gördüğü bu teklifi kabul etmekte tereddüt göstermedi ve Malatya'yı ele geçirmek üzere harekete geçti. 1467

Haçlıların gelişini ilk önce alkışlayan bir kısım şehir ahalisi kendilerine yönelik şiddetin her geçen gün arttığını görerek pişmanlık duydu ve durumdan Gümüştigin Ahmed Gazi'yi haberdar etti. Haçlı orduları Gafına [Gafana; bu günkü Görgü köyü] yöresine geldiğinde Malatya hakimi Gabriel'de başına ne büyük bir bela açmış olduğunu anlamış olmalı ki, Haçlı kuvvetlerini oyalama yoluna giderek onların şehre girmesine mani olmuş ve Danişmendli kuvvetlerinin süratle bölgeye intikal ederek pusu atmalarına zemin hazırlamıştır. 1468 Neticede ani bir baskınla Haçlıları mağlup eden Danişmendliler Bohemond ve Richard gibi ileri gelen Haçlı komutanları dahil olmak üzere pek çok esir aldı. 1100 yılında kazanılan bu zaferden sonra Gümüştigin Ahmed Gazi Sivas'a geri döndü. 1469

Haçlıların Malatya'da mağlup edilmesi ve Danişmendli Gümüştigin Ahmed Gazi'nin Bohemond gibi bir kontu esir alması İslam dünyasında büyük bir sevinçle karşılanırken Haçlı dünyasında o kadar büyük bir üzüntüye sebep oldu. Bunun üzerine harekete geçen Batı dünyası Niksar kalesine hapsedilen Haçlı reislerini kurtarmak amacıyla Saint Gilles komutasında 100.000 kişilik bir orduyu harekete geçirerek 1100 yılının ilk aylarında

¹⁴⁶⁵ Teferruat için bkz., Anna Komnena, s.325.; A. Özaydın, “ Danişmendliler”, *DİA/VIII* s.469.; Gregory Abû'l-Farac I, s.335 vd.; Suryanî Mihail II, s. 55.; O. Turan, Selçuklular Zamanında..., s.163 vd.

¹⁴⁶⁶ Malatya kalesi ile ilgili bkz., Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdat, Basra, Bitlis, Diyarbakır, İsfahan, Malatya, Mardin, Musul, Tebriz, Van IV/ I**, (nşr., S. A. Kahraman- Y. Dağlı), İstanbul 2010, s.11.

¹⁴⁶⁷ Bkz., Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l Farac Tarihi II**, (nşr., Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, s. 342; Urfalı Mateos, s.205.

¹⁴⁶⁸ Urfalı Mateos, s.205'de Bohemond ve askerlerinin Malatya'ya gelişi ile ilgili “Boemond ve Rişar, akılsızca hareket edip emniyette imişler gibi kaygısızca ilerlediler. Onların askerleri, her türlü zırh ve harp teçhizatlarını terk etmiş bir vaziyette, bir cenaze alayını takip eden kadınlar gibi yürüyorlardı. Onlar, silah ve teçhizatlarını uşaklarına tevdi etmişlerdi, kendileri de bir esir kafilesi gibi boş elle yürüyorlardı” kaydı yer almaktadır.

¹⁴⁶⁹ Konu ile ilgili bkz., **İbnü'l Esir El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi İslâm Tarihi X**, (nşr., A. Özaydın), İstanbul 1987, s.247 vd.; Suryanî Mihail II, s.56. Ayrıca bkz., Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi I Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu**, (nşr., F. Işıltan) Ankara 1989, s.248 vd.; A. Özaydın, “Danişmendliler” s.470.; O.Turan, Selçuklular Zamanında..., s.166.

İstanbul'dan Anadolu'ya sevk edilmesini sağladı.1470 Ancak bu kuvvetler İznik yakınlarında Kılıç Arslan tarafından imha edilecektir. Bu kuvvetlerin devamı niteliğindeki 300.000 kişilik esas kuvvetin de Anadolu'daki Türk beylerinin ittifakıyla Amasya Merzifon arasında bir yerde 5 Ağustos 1101'de tamamen imha edilmesiyle Haçlı reislerini kurtarma çabası tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.1471 O arada Malatya hâkimi Gabriel'e yardıma gelmiş olan Urfa kontu I. Boudain'in de geri dönmesi1472 üzerine Danişmendli Gümüştigin Ahmed'in Malatya'nın fethi için tekrar harekete geçmesine herhangi bir mâni kalmadı.

Eylül başlarında Sivas'tan hareketle Malatya önlerine ulaşan Danişmendli kuvvetleri kısa sürede Şehri muhasara altına alarak her yönden sıkıştırmaya başladı. O arada ürününü toplama fırsatı da bulamamış olan Şehir ahalişi büyük sıkıntı içerisine düştü. Kıtlık hat safhaya ulaştı. Bunun üzerine Süryanilerin Malatya metropoliti Bar Sabuni'yi Gabriel'e göndererek barış yapılması yönündeki taleplerini ilettiler. Ancak Gabriel, aynen 1095 kuşatmasında yaptığı gibi ihanet edecekleri düşüncesiyle Metropolit ile birlikte pek çok kişiyi öldürtmekten çekinmedi. Zulme uğrayan halk infiale kapılırken, iki asker sur kapılarını açarak Danişmendlilerin şehri ele geçirmesine yardımcı oldu.

Danişmendli Gümüştigin Ahmed muzaffer bir şekilde Malatya'ya girerken şehir askerlere verilen söz nedeniyle yağmalansa da, halka dokunulmadı. Ancak Gabriel ile ailesi Süryani ve Ermeni ahali tarafından işkenceyle öldürülerek ortadan kaldırıldı.1473 O arada Danişmend ilinden getirilen zahire, hayvan vs. gibi zaruri ihtiyaç maddeleri ile üründen bir kısmı ahaliye

¹⁴⁷⁰ Aslında sadece Batı'dan gelen Haçlılar değil, o sırada doğuda Urfa'da bulunan Haçlı Kontu Baudouin'de hareket geçmişti. Zira Danişmendlilerin yeniden Malatya üzerine yürüyeceğini anlayan Gabriel, bu defa da daha önce Bohemond'a yaptığı teklifleri bu Haçlı reisine de tekrarlar. Bunun üzerine Malatya'ya gelen I. Baudouin Malatya'yı hakimiyeti altına alır ve Gabriel'in kızı Morfia ile evlenir; bu hususla ilgili olarak bkz., İbnü'l Esir X, s.280 vd. Ayrıca bkz., Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi I(1098 – 1118)**, Ankara 1990, s.81.

¹⁴⁷¹ Bu haçlı seferi ile ilgili olarak bkz., Anna Komnena, s.346 vd.; Urfalı Mateos, s.214 vd. Ayrıca bkz., O. Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s.167.

¹⁴⁷² Gabriel'in daha önce Bohemond'a yaptığı teklifi Urfa Haçlı Kontu Baudouin'e de yenileyerek ondan yardım almaya çalışması üzerine Baudouin Malatya önüne gelmişti. Burada Gabriel ile anlaşma imzalamış ve Urfa'ya dönmüştü bu durumu fırsat bilen Gümüştigin Ahmed Gazi Malatya'yı tekrar kuşatma fırsatı buldu; konu ile ilgili olarak bkz., Urfalı Mateos, s.205 vd.

¹⁴⁷³ Bkz., Gregory Abû'l-Farac II, s.342 vd.; Suryani Mihail II, s.56 vd.; İbnü'l Esir X, s.248. Ayrıca bkz., Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi II Kudüs Krallığı ve Frank Doğu 1100-1187**, (nşr., Fikret Işıltan), Ankara 1987, s.32.; M. Kesik, *Dânişmendliler*, s.76.; Konu ile ilgili kaydında Abû'l-Farac; *"Gabriel'e gelince, o da adaletin elinden kurtulamadı. Türklerde, Hristiyanlar da mukaddes adamın ve nahak yere itham ettiği valilerin öldürülmesini hatırlayarak ona en ağır eziyeti çektiler. Bunlar ona hakaretler yaptılar; Kendisini karısının bulunduğu Katia kalesinin önüne götürdüler. Türkler Gabriel'in karısına bu kaleyi teslim etmesini söyledilerse de, bu adam şeytani bir hile ile Türkleri aldattı ve karısına şu haberi gönderdi; -Kaleyi teslim et! Ben sana birkaç gün önce Midas namında bir genç gönderdim.- Midas kelimesinin ârâmî dilindeki manası teslim etmemektir. Türkler bunu anlayınca Gabriel'i öldürdüler ve cesedini köpeklerle attılar."* derken [Gregory Abû'l-Farac II, s.342] Suryani Mihael'de *"Gabriel, adaletle karşı karşıya geldi. Türkler onu ağır işkencelere maruz kıldılar. Bazı Hristiyanlarda, aziz piskoposun öldürülmesini, bazı prenslere yaptığı taziyeki ve işlediği diğer cinayetleri hatırlayıp, işkencelere iştirak ettiler ve böylelikle intikam aldılar. Onu, ağır işkencelerden sonra, karısının bulunduğu Qatya metin kalesinin önüne getirdiler. Türkler, ona, karısına kaleyi teslim etmesini söylemek emrini verdiler. Fakat o, şeytani bir hile ile hala onları aldatmağa kalkışıp: "Küçük Midas'ı nişan olarak gönderdim. Binaenaleyh, kaleyi teslim et" dedi. "Midas", Ermenicede "verme" demektir. Türkler, onun, kendilerini aldattığını anlayınca, onu öldürdüler ve cesedini köpeklerin önüne attılar. Gabriel bu suretle parçalanıp köpeklerle yem oldu."* demektedir. Bkz., Suryani Mihail II, s.56 vd.

dağıtılarak varlıklarını idame ettirmelerine imkân sağlandı.1474 Böylelikle Malatya refah ve huzura kavuştu.1475 Çok geçmeden baş gösteren Selçuklu-Danişmendli rekabeti bile Danişmendlilerin bölgede sağladığı ilerleme, gelişme, refah ve huzuru etkileyemeyecektir.

Malatya'nın fethinden kısa bir süre sonra Anadolu Selçuklu Sultanı I.Kılıç Arslan ile Danişmendli Gümüştiğin'in arası Niksar'da esir tutulan Haçlı reislerinin 100.000 dinar karşılığında serbest bırakılması ve bu paradan Selçuklu Sultan'ının payına düşen kısmın gönderilmemesi sebebiyle açılacaktır.1476 Bunun üzerine harekete geçen taraflar Maraş civarında karşı karşıya gelecek ve neticede Danişmendliler büyük bir yenilgiye uğrayacaktır. Bu mağlubiyetten yaklaşık iki sene sonra Gümüştiğin Ahmed Gazi'nin vefat etmesi Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ı rahatlatacak ve 26 Haziran 1106'da Selçuklular tarafından kuşatılan şehir 2 Eylül'de teslim olmak zorunda kalacaktır. Ancak Kılıç Arslan'ın 1107'de Musul meselesine bağlı olarak vefatı üzerine1477 Şehir, kısa bir süreliğine Şehzade Tuğrul Arslan'ın annesi Ayşe Hatun'un yönetiminde kalacak ve nihayet bu Hanım'ın Harput Artuklu hükümdarı Belek Gazi ile evlenmesi üzerine Artuklu hakimiyetine geçecektir.1478 Neticede,

¹⁴⁷⁴ Gregory Abû'l-Farac II, s.342.; Suryanî Mihail II, s.56.; Konuyla ilgili kaydında Abû'l Farac; "*Türkler Malatya'ya girince bu talihsiz yerin bütün servetini soydular. Çünkü Danişmend oğlu şehrin servetini askerlerine dağıtmıştı ve yalnız ahaliye dokunmamıştı. Danişmend oğlu, bir kimsenin öldürülmesine müsaade etmeyerek bütün ahaliyi kendine ait saymış, herkesi evine göndermiş ve kendi memleketinden buğday, inek vesair lüzumlu şeyleri getirerek ahaliye vermişti. Onun devrinde Malatya birçok nimetlere nail oldu. O da buraya adı Basil olan birini kataban, yani vali olarak tayin etti.*" derken Suryanî Mihail'de "*Türkler şehrin bütün servetini yağma ettiler ve bedbaht şehirde buldukları her şeyi aldılar. Çünkü Danişman, insanlardan başka, şehrin diğer bütün şeylerini askerlere terk etmiştir. Böylelikle, o, insan telefatının önünü aldı. Kendi memleketinden ekmek, öküz ve diğer zaruri şeyler getirip bunları hakka dağıttı. Uzun senelerden beri esir olarak kendi topraklarında bulunanları serbest bıraktı ve şehre iade etti. Böylelikle, Malatya, Danişmanın zamanında birçok iyilikler gördü ve bereket ve refah çoğaldı. O, adil ve Allahtan korkan bir adam olan Basilig adlı birisini oraya "catapan" tayin etti.*" demektedir. Ayrıca bkz., O. Turan, Selçuklular Zamanında..., s.170.

¹⁴⁷⁵ Malatya'nın fetih tarihi ile ilgili bkz., Suryanî Mihail II, s.56.; Bkz., Gregory Abû'l-Farac II, s.342.; Konu ile ilgili kaydında Abû'l Farac; "*Şehri Yunanlıların 1413 (M.1102) yılının eylül ayının 18. Günü Türklere teslim ettiler*" derken Suryanî Mihail; "*Danişman 1413 (1102) Eylül 18 tarihinde, Çarşamba günü Malatya'ya girdi*" demektedir.

¹⁴⁷⁶ Gümüştiğin'in Bohemond'u fidye karşılığında serbest bırakması ve bölgede de yeni bir Haçlı ittifakının oluşmasından endişe eden müttefiki Kılıç Arslan'a fidyeden pay vermemesi Selçuklular ve Danişmendlilerin aralarının bozulmasına neden oldu. [Bu konu ile ilgili bkz., İbnü'l Esir X, s.281 vd.; Suryanî Mihail II, s.57.] Gregory Abû'l-Farac II, s.343'de "*Danişmend oğlu, frank kralı Bohemund'u Malatya'ya getirdi ve şehri 100.000 dinara sattı. Bohemund'da Antakya'yı hemşiresinin oğluna vererek kendi memleketine döndü.*" denilmektedir. Ayrıca bkz., S. Runciman, Haçlı Seferleri II, s.32

¹⁴⁷⁷ Büyük Selçuklu Sultanı Mehmed Tapar'ın Musul ve Diyarbekir bölgelerini Musul'da bulunan Çökermiş yerine atabeg Çavlı'ya ikta etmesi iki emir arasında mücadeleye neden oldu. Çökermiş'in bu mücadelede hayatını kaybetmesi üzerine Musul halkı onun oğlu Zengi'ye itaat etti. Ancak Çavlı'nın Musul'u muhasara etmesi üzerine halk Kılıç Arslan'da yardım isteyerek şehri ona teslim edeceklerini söylediler. Sultan'ın bu teklifi değerlendirmek istemesi üzerine 1107'de Habur nehri kıyısında yapılan mücadelede Kılıç Arslan hayatını kaybetti [Konu ile ilgili bkz., İbnü'l Esir X, s.242 vd.; Gregory Abû'l-Farac II, s.346 vd.] Urfalı Mateos, s.231'de "*23 şubat 1107-22 şubat 1108 tarihinde Müslümanların memleketi içinde Musul eyaletinde şiddetli bir muharebe vuku buldu. Kılıç Arslan ile emir Cavali, her biri büyük orduların başında oldukları halde birbiri ile çarpıştılar. İki tarafta çok kan akıttı, fakat Cavali, Sultanı mağlup etti. Sultan Kılıç Arslan bu büyük muharebede öldü.*" denilmektedir. Ayrıca bkz., O.Turan, Selçuklular Tarihi..., s.231.

¹⁴⁷⁸ Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Selçuk oğulları arasında başlayan taht kavgalarının oluşturduğu iktidar boşluğundan faydalanan Danişmendliler kuvvetlenerek hâkimiyet sahalarını genişletmeye ve eski gücüne kavuşmaya çalıştı. Malatya'da Kılıç Arslan'ın hatunu ve küçük oğlu Tuğrul Arslan idaresinde Konya'dan bağımsız bir Selçuklu Sultanlığı kurdu. Tuğrul Arslan'ın annesi Palu hâkimi Belek'in yanına giderek evlenme isteğini bildirdi. Tuğrul Arslan'ın annesi ile evlenmesi Belek'in şöhretini daha da arttırdı. Belek Malatya'ya gelip Tuğrul Arslan'ın atabegini kovarak şehri Hatun'u ile beraber yönetmeye başladılar. Bu evlilik ile ilgili bir başka kaynakta da "*Malatya Sultanı Kılıç Arslan'ın karısı, Bula kalesinin hâkimi Balak'ın*

1124'de Belek'in Münbiç kalesi önünde şehit olmasıyla birlikte Malatya tekrar Danişmendli hakimiyetine girecek ve Gümüştigin Ahmed Gazi'nin oğlu Emir Gazi tarafından yönetilmeye başlanacaktır. Emri Gazi yönünü batıya dönerek Bizanslıların elinden Ankara, Çankırı ve Kastamonu'yu alıp iktidar sınırlarını Karadeniz kıyılarına kadar uzattı. Ruben Ermeni hanedanında hükümdarı Thoros 1129 yılında ölünce Emir Gazi yönünü güneye çevirdi. Ertesi yıl, Ermenilerle ittifak halinde, Antakya Prensi Bohemond'u II Ceyhan Nehri kenarında mağlup etti. 1125 yılında Sultan Mesud kardeşi tarafından memleketten çıkarıldığında kayınpederi Emir Gazi'nin yardımı ile tahtını geri aldı. 1479

10 yıl kadar Malatya'yı yöneten Emir Gazi'nin 1134'te ölmesi şiddetli bir iktidar mücadelesini de beraberinde getirmiş 1480 ise de Malatya'ya el koyan Melik Muhammed'in 1143 senesinde ölmesini müteakip eşinin Sivas hakimi Nizam ed-Din Yağıbasan ile evlenmesi yeni bir dönemin başlangıcını teşkil edecektir. Nitekim bu evlilikle güçlenen Yağıbasan Danişmendli birliğini tekrar sağlamak üzere harekete geçecek ve öncelikle Kayseri'yi zapt ederek yeğenlerinden Zunnun'u Zamantı'ya çekilmek zorunda bırakacaktır.

Zunnun Aynu'd-devle'nin oğlu ve Minşar (Masara) beyi Yunus ile birleşerek Malatya üzerine yürüdü. Ancak Şehir ahalişi şiddetli bir direniş göstererek Malatya'yı teslim etmedi. O arada Yağıbasan ile evlenmiş bulunan Hatun Malatya'nın müdafaasına muhafızlarından 2000 askeri takviye olarak yolladı. Ancak bu kuvvetlerin kendilerini Sivas'a sürmek için gönderilmiş birlikler olduğu düşüncesine kapılan halk bu defa Yağıbasan'ın birliklerine karşı harekete geçti ve onları geri çekilmeye mecbur bıraktı. 1481 Halk tarafından davet edilen Aynu'd-devle Şehrin varoşlarında gerçekleştirilen mutaantan bir karşılamayı müteakip Malatya'ya girdi. Böylece, Yağıbasan Sivas'ta, Zunnûn Kayseri'de, Aynu'd-devle de Malatya'da hüküm sürmeye başlayıp devlet üçe bölünürken Danişmendlilerin Malatya Kolu'da teşekkül etmiş oluyordu.

Danişmendli Devletinin bu şekilde bölünmesi Selçuklu Sultanı Mesud'a (1107-1155) hakimiyet alanını genişletme fırsatı verecektir. Sultan bu amaçla Danişmend oğulları arasında kavgaya müdahalelerde bulunarak Zunnûn'u desteklerken Yağıbasan ile Aynu'd-devle de

yanına gitti ve ona şu sözleri söyledi; Sultan nice defalar sizi methederek dedi ki, bütün Türk emirleri içerisinde Belek kadar akıllı ve kudretli kimse yoktur. Bende, beni de çocuklarımı da adınızla korumak istiyorum, Balak'ta onu himayesine aldı." denilmektedir. Bkz., Gregory Abû'l-Farac II, s.351.

¹⁴⁷⁹ Suryanî Mihail II, s.89 vd; Steven Runciman, Haçlı Seferleri II, s.173; Danişmendli Emir Gazi damadı Mesud ile birlikte 13 Haziran 1124 Cuma günü Malatya'yı kuşattı. Bir ay süren muhasaradan sonra şehir düşmeyince Emir Gazi oğlu Muhammed'i muhasaranın başında bırakarak Sivas'a döndü. Saman Köyü'nde karargâh kuran Muhammed şehre kimsenin girip çıkmasına izin vermedi. Malatya'da kıtlık başladı Ayşe Hatun 10 Aralık 1025'te Minşar kalesine sığındı. Şehir halkı kapıları açarak Malatya'yı Melik Muhammed'e teslim ettiler. Teferruatlı bilgi için bkz., Gregory Abû'l-Farac II, s.359.

¹⁴⁸⁰ Emir Gazi 1134'te öldüğünde üç oğlu vardı; Melik Muhammed, Yağıbasan, Aynu'd-devle. Danişmendli tahtına Melik Muhammed geçti. Kardeşinin halk tarafından sultan ilan edilmesinden endişe duyan Melik Muhammed'in ilk işi Malatya'ya gitmek oldu. Kendini güvence altına almak için burada şehir eşrafının ileri gelenlerini rehin olarak yanına aldı. Kardeşleri Yağıbasan ve Aynu'd-devle, Melik Muhammed'in tahta geçmesine isyan ettiler. Bu isyanı canı ile ödeyen Yağıbasan 1135'te öldürüldü. Aynu'd-devle ise Malatya'ya kaçtı. Teferruatlı bilgi için bkz., Suryanî Mihail II, s.108. Ayrıca bkz., O. Turan, Selçuklular Zamanında..., s.199.

¹⁴⁸¹ Kendilerinin şehirden sürülerek Sivas'a gönderileceklerinden korkan halk silahlandı ve sokaklarda koşmaya başladı. Hristiyan halk korkuya kapılarak kuyuların ve yeraltı oyuklarının içlerine gizlendiler. Türkler, Kalenin önünde toplandılar ve gelenlere karşı yürümek üzere validen kapıların anahtarlarını istediler. Valinin anahtarını vermemesi üzerine hepsi de silahlı ve atlı oldukları halde Boridiyeh (böridiye) kapısının kilidini sopalarla kırdılar. Kilidi kıran adamın adı Buri (Böri) olması sebebiyle kapı da Böridiye ismini almıştır. Detaylı bilgi için bkz.; Süryani Mihail II, s.125. Ayrıca bkz., O. Turan, Selçuklular Zamanında..., s.204.

birlikte hareket etmeye başladı. Bunun sonucunda Aynu'd-devle Elbistan ve Yukarı Ceyhun havzasını kontrol altına almak isteyince duruma müdahale eden Sultan Mesud, Yagıbasan üzerine yürüyerek onu dağlara sığınmaya mecbur bıraktı.¹⁴⁸² Bu gelişme karşısında acze düşen Aynu'd- devle'yi de ıktâmı koruması şartıyla itaate davet etti ise de Malatya hâkimi bizzat Sultan'ın huzuruna çıkmak yerine Onun yeğeni olan karısını göndererek şefaatte bulunmayı tercih etti. Ama bu girişimi Mesud nezdinde kabul görmediğinden Selçuklu kuvvetleri 17 Haziran 1143'te Malatya'yı muhasara etti.¹⁴⁸³ Bu gelişme karşısında yeni birlikler teşkil edebilmek için Aynu'd-devle halktan ağır vergiler topladı. Ancak, 14 Eylül 1143'te Bizans ordusunun hudutlarına girmesi sebebiyle Sultan Malatya muhasarasını kaldırmak zorunda kaldı.¹⁴⁸⁴

Bizans tehdidi geçer geçmez Sultan Mesud tekrar yönünü doğuya dönecek ve 1144 yılında Aynud-devle'ye ait bulunan Ceyhan ile Elbistan bölgesini ilhak edip oğlu Kılıç Arslan'ı bu bölgeye melik yapacaktır. Arkasından da Malatya üzerine yürüyen Sultan Bizans İmparatoru Manuel'in Selçuklu arazisine girmesi sebebiyle bu girişimini de yarıda keserek Bizans üzerine yürümek için geriye dönmek zorunda kalacaktır. Sultan dönerken askerlerine faydalı olabilecek her şeyi yanlarına almalarını söyledi, yanında bölge halkını da sürgün olarak götürecektir.¹⁴⁸⁵ Arada İmparator Manuel hem Mesud'u durdurmak hem de Danişmendlilerin bu yayılmalarını engellemek için harekete geçerek Konya'yı kuşattı ise de muvaffak olamadı.

1151'de Aynu'd-devle ve Harput Artuklu emiri Kara Arslan müşterek bir hareketle Gerger, Kahta, Adıyaman ve Palu bölgelerini istila, Babula, Tel Adana kalelerini fethettiler. Ancak çok geçmeden, 1152'de Aynud-devle 'nin ölümü üzerine yerine oğlu Zulkarneyn geçti Yagıbasan kardeşinin ölümü üzerine yeğenine Sultan Mesud'a karşı ittifak teklifinde bulundu.¹⁴⁸⁶ Mesud durumu öğrenince Yagıbasan üzerine harekete geçti. Yagıbasan'ın yeğenini desteklemeyeceği üzerine söz vermesi ile Mesud yeniden Malatya üzerine sefere çıktı. Zulkarneyn'in annesi Sultanın huzuruna çıktı ve ayaklarına kapandı. Fakat Sultan "Şayet kendi gelir ve itaatini arz ederse kabul ederim ve şehri ona bırakırım" diyerek bizzat Zulkarneyn'in gelmesini istedi.¹⁴⁸⁷ Zulkarneyn huzura gelince Sultan, kendisine tabii olmak şartıyla Malatya beyliğini kendisine bıraktı. Zulkarneyn çocuk yaşta olduğu için hükümeti annesi idare ediyor halkı vergi ile sıkıştırıyordu. Bu durum karşısında oğlu idareyi ele alarak annesi ve birçok adamını şehirden kovarak şehrin güvenliğini sağladı.¹⁴⁸⁸ Böylece Danişmendlilerin Malatya kolu bir müddet Selçuklu vassalı olarak devam edecektir.

¹⁴⁸² Süryani Mihail II, s. 126.

¹⁴⁸³ Gregory Abû'l-Farac II, s.377; Süryani Mihail II, s.126.

¹⁴⁸⁴ Muhasara ile ilgili Süryani Mihail II, s.126'da; "*Sultan, Haziranın 17sinde, Malatya'yı muhasara altına aldı. Fakat hücum etmek üzere makineler kurduktan sonra, derin bir uyku içine düştü ve hiçbir hücum yapmadı. Rivayete göre, bu iş büyücülükle yapılmıştır. Muhasara üç ay devam etti. Bu esnada, Daulah, şehir halkını ve bilhassa ileri gelenlerini, askerlerine vermek üzere topladığı vergilerle tazyik ediyordu. Eylülün 14. gününe tesadüf eden Haç yortusunun sabahında, sultan, ani bir kararla, makinelerini yaktı ve oradan çekildi. Şehir halkı bundan dolayı derin bir nefes aldı.*" denilmektedir.

¹⁴⁸⁵ Suryanî Mihail II, s.129; O. Turan, Selçuklular Zamanında..., s.206.

¹⁴⁸⁶ Suryanî Mihail II, s. 173.

¹⁴⁸⁷ Bkz., Gregory Abû'l-Farac II, s.390.

¹⁴⁸⁸ Zulkarneyn'in annesinin şehirden kovulması ile ilgili Gregory Abû'l-Farac II, s.390' da; "*Bu kadın bir sürtü büyücü kadın ile ölüleri kaldıran kadınları etrafında toplamıştı. Bunlar, ona uzun bir saltanat süreceğini ve her istediği kimse ile evlenebileceğini söylüyorlardı. Bu yüzden bu genç kadın oğlunu öldürmek için bir suikast hazırladı. Fakat suikast keşfolundu ve memleket eşrafi, onu ve başında bulunan büyücü kadınları memleketten çıkarıp attılar.*" denilmektedir.

Sultan Mesud'un ölümü üzerine, yerine 1155 senesinde oğlu Kılıç Arslan geçti. Sultan Mesud'un damatları ve Selçuklulara tabii olan iki Danişmenli meliki Zunnun ve Yagıbasan tahtta hak iddia ederek isyan ettiler. Bunu fırsat bilen Yağıbasan, Şahin Şah, Zunnûn ve İbrahim ile Zulkarneyn'inde desteğini alarak Kayseri'ye hareket etti. Durumu haber alan Kılıç Arslan'da Yağıbasan üzerine yürüdü. İki tarafa mensup din adamlarının Müslüman kanı dökülmemesi için araya girmesi ile bu savaş şimdilik engellenmiş oldu. Fakat Yağıbasan'ın Elbistan'a girmesi, Kılıç Arslan'ın harekete geçmesine sebep oldu. Yağıbasan 70.000 kişiyi Ceyhan dışındaki bölgelere sürerek Kılıç Arslan'ın karşısına çıktı. Din adamları yine araya girerek savaşa engel oldular ve 1155'te iki taraf arasında anlaşma imzalandı. 1489

Kılıç Arslan kudretini arttırması doğuda ve batıda düşmanlarının dikkatini çekti ve onları Sultan aleyhinde ittifaka zorladı. Bizans İmparatoru Manuel Kılıç Arslan'a karşı hem Suriye'deki Frankların hem Danişmenli hükümdarı Yağıbasan'ın içinde bulunduğu bir ittifak kurdu. Şahin şah, Zunnûn ve Malatya meliki Zülkarneyn'de bu ittifaka katıldı. Erzurum hükümdarı İzzeddin Saltuk'un, II. Kılıç Arslan'la evlendirdiği kızı ve beraberinde gönderdiği gelin alayını basan Yağıbasan'ın, gelini Zunnûn ile evlendirmesi II. Kılıç Arslan'ın, Yağıbasan üzerine yürümesine sebep oldu. 1490 Ancak yapılan mücadelede başarılı olamadı. Her taraftan düşmanları tarafından sıkıştırılan Kılıç Arslan bu ittifakı bozmak amacıyla İstanbul'a gitti ve İmparator ile anlaşma imzalayarak geri döndü. 1491 Dönüşünü müteakip Kılıç Arslan 1163'de Yağıbasan'a karşı harekete geçti. Kılıç Arslan'ın Yağıbasan üzerine yürümesi Artuklu Kara Arslan ve Mardin emiri Necmeddin Alpı ve Bitlis emiri Fahreddin Devlet Şah'ı Fırat'ı geçip Yağıbasan'a karşı yürümeye sevk etti. Müttefik olan beyler Malatya'ya girerek Sivas hududuna kadar ilerlediler. Kılıç Arslan Sivas'a yürüyüp Danişmendli ülkesini işgal etti. Yağıbasan Ağustos 1164'te öldü. Bu gelişme Kılıç Arslan'ın yayılmasını ve fetihlerini kolaylaştıracaktır.

Bu arada 1162'de Zülkarneyn'in vefatının ardından Malatya'da küçük yaştaki oğlu Nâsıreddin Muhammed hüküm sürdü. Bunu haber alan Yağıbasan Malatya üzerine yürüyerek şehri ele geçirmek istedi. Kısa süren muhasaranın ardından Nasıreddin Muhammed ile anlaşma yaparak geri döndü. 1492 1164'te Yağıbasan'ın vefatı üzerine ise II. Kılıç Arslan yeniden Danişmendliler üzerine yürüyerek 1165'te Tohma havzası ile Darende'yi ele geçirdi.

Nasıreddin Muhammed genç, sefahate düşkün, tecrübesiz bir yöneticiydi ve halk üzerinde çok fazla baskı oluşturuyordu. Şehrin ileri gelenleri bu duruma daha fazla tahammül edemeyeceklerini söylediklerinde Nasıreddin daha fazla Malatya'da kalamayacağını anlayarak babasının bütün hazinelerini alarak 1170'de Malatya'dan ayrıldı Şehrin ileri gelenleri kardeşi Ebû'l-Kâsım'ı onun yerine geçirdiler. 1493 Ancak Ebû'l-Kâsım henüz 15

¹⁴⁸⁹ Bkz., O. Turan, Selçuklular Zamanında..., s. 224.

¹⁴⁹⁰ İbnü'l Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi İslâm Tarihi XI**, (nşr., A. Özeydın), İstanbul 1987, s.257.

¹⁴⁹¹ Bkz., Gregory Abû'l-Farac II, s.399; "*Konya Sultanı Kılıç Arslan, Yakub Arslan ve sair emirlerin kendisini atarak kardeşini yerine geçirmek istediklerini görüp İstanbul'a gitti ve Yunanlılar tarafında izzatü ikram ile karşılandı. Kılıç Arslan burada 8 gün kaldı, kendisine her gün gümüş ve altın tabaklar içinde iki kere yemek gönderiliyor ve bu tabaklar iadeye mecbur tutulmadığı için bunlar yanında kalıyor ve daha sonraki yemekler yine gümüş ve altın tabaklar içinde gönderiliyordu. En son günde kral ile sultan bir masa başına geçtiler, bütün tabaklar ile masanın tezyinatı sultana verildi ve sultan ile birlikte gelen 1000 Türk'e türlü türlü hediyeler sunuldu.*"

¹⁴⁹² Suryani Mihail II, s.201.

¹⁴⁹³ Konu ile ilgili olarak bkz., Suryani Mihail II, s. 227 vd.; Gregory Abû'l-Farac II, s.409'da "*Yunanlıların 1418 (M. 1170-1169) yılında Malatya emiri Muhammed eşraf ve ahali tarafından, bir fahişe ve büyücü olan bir kadına bağlılığı dolayısı ile umumi nefreti kazanmış olduğundan bu büyücü kadını alarak Malatya'dan*

yaşında iken Harput Artuklu Emiri Kara Arslan'ın kızı ile evlendirilmek amacıyla düzenlenen düğünde 1171'de attan düşerek öldü. Onun yerine küçük yaştaki kardeşi Feridun geçti ve ölen kardeşi Ebû'l-Kâsım'ın karısı ile kadın istemediği halde evlendirildi.

Malatya'da hüküm süren karışıklıklarla beraber genç ve tecrübesiz olan Feridun'un hâkimiyeti sırasında doğan boşluktan yararlanmak isteyen Kılıç Arslan, 1171'de Malatya üzerine yürüdü. Malatya'da tahttan indirildikten sonra Kılıç Arslan'a sığınan Nasireddin Muhammed'de onu bu sefere teşvik ediyordu. Feridun II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahin Şah ve Zünnun ile birlikte, Atabeg Nureddin Mahmud Zengî'ye sığınarak ondan yardım istedi. Nureddin Zengî Malatya'nın Selçuklu hakimiyetine geçmesini istemiyordu, ticaret yollarının ve Fırat bölgesinde ki toprakların güçlü bir devletin elinde olmasının kendisi için tehlike yaratacağına inandığı için müdahaleye karar verdi. Bu sırada Malatya'nın sahipsiz kalmasından istifade etmesini isteyen II. Kılıç Arslan aynı zamanda Malatya önlerine gelerek şehri kuşattıysa da muhasarayı terk etmek durumunda kaldı. Ancak bölgeden 12.000 kişiyi sürgün ederek Kayseri'ye döndü.1494

Kılıç Arslan'ın himayesine giren Nasireddin Muhammed, Atabeg Nureddin Mahmud'un 1174'te ölümü üzerine gizlice Malatya'ya girdi. Barsuma Manastırı rahipleri ve şehirdeki dostlarının yardımıyla kardeşi Feridun'u yatağında öldürüp 15 Şubat 1175 Malatya'ya hâkim oldu.1495

Neticede, II. Kılıç Arslan, Miryakefalon Zaferinin ardından yönünü doğuya çevirdi ve büyük bir ordu ile Malatya'ya hareket etti ve şehri kuşattı. Kış mevsiminin yaklaşması ile kuşatmanın uzayacağını düşünen Sultan kendisi için taştan ev askerleri için barakalar yaptırdı. Muharasa sırasında Malatya'da meydana gelen kıtlık neticesinde halk açlıktan muzdarip oldu. Kıtlık ve açlık nedeniyle halkın kendisini öldürüp şehri teslim edeceğini düşünen Nâsireddin Muhammed, Sultan'a gizlice elçiler göndererek hayatını güvenceye aldıktan sonra şehri terk ederek Harput'a gitti. Böylece dört ay süren kuşatmanın sonunda II. Kılıç Arslan 25 Ekim 1178'de Malatya'yı ele geçirerek Danişmendlilerin buradaki hakimiyetine son verdi.1496

çıkıtı ve bir yerden bir yere gitmek sureti ile bir hayli dolaştı. Eşraf ve ahali onun yerine küçük kardeşi Ebû'l-Kasım'ı getirdiler.” denilmektedir.

¹⁴⁹⁴ Suryanî Mihail II, s.231; O. Turan, Selçuklular Zamanında..., s.229.

¹⁴⁹⁵ Suryanî Mihail II, s.244 vd. Ayrıca bkz., M. Kesik, Danişmendliler, s.144 vd.

¹⁴⁹⁶ Anonim Selçuknâme, **Tarih-i Âl-i Selçuk**, (nşr., H. İ. Gök-F. Coşkuner), Ankara 2014, s.37.; Suryanî Mihail II, s.259; Gregory Abû'l-Farac II, s.424. Ayrıca bkz., A. Özyayın, “Danişmendliler”, s.473; M. Kesik, Danişmendliler, s.146.; O. Turan, Selçuklular Zamanında..., s.237.

5.OTURUM/AYŞE SULTAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Orhan YAZICI

Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY

Battalgâzî'nin Tarihî Kimliği

Dr. Yaşar KALAFAT

Malatya ve Yakın Çevresi Halk İnançlarından Hareketle Büyüden Türk Mitolojisine

Doç. Dr. Abdurrahman DAŞ

Dânişmendlilerde Din ve İlim

BATTAL GAZİ'NİN TARİHİ KİŞİLİĞİ

Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY

ÖZET

Tarihte bazı şahsiyetlerin efsaneleştiği ve destansı tarafının gerçek ve tarihi kişiliğinin önüne çıktığı görülür ve bilinir. Tarihi kişiliği efsanevi ve destansı şöhretinin gölgesinde kalan tarihe mal olmuş kahramanlardan birisi de Battal Gazi ya da Seyyit Battal Gazi'dir. Bazı yaklaşım ve iddialara göre milliyet olarak Türk, bazılarınca da Arap olduğu vurgulanan Battal Gazi, Emeviler döneminde genel olarak Anadolu'da Bizans'ın şahsında küffara karşı Müslümanları koruyan, fütihat ve gaza ruhuyla İslam coğrafyasının genişlemesinde ve Müslümanlığın yayılmasında aktif rol almış bir komutandır.

Battal Gazi hakkında bilgiler verilen kaynakların resmi kayıtlardan ziyade anonim hikâyeler, destanlar ve hatta efsaneler olduğu görülmektedir. Bu minvalde Battal Gazi'nin Emevi, Abbasi, Endülüs ve hatta Osmanlı döneminde yaşadığına dair rivayetler vardır. Kedisine olağanüstü özellikler de atfedilen Battal Gazi, günümüze kadar sürüp gelen, Türk ve İslam toplumlarında ağırlıklı bir etki bırakan "Gazi" vasfı öne çıkan bir İslam kahramanıdır. Anadolu'nun İslamlaşması kadar Türkleşmesinde de Battal Gazi'ye önemli bir paye verilmiştir. İslam tarihi araştırmacıları, Osmanlı Tarihçileri ve günümüzde konuyla ilgili çalışanlarca battal Gazi hakkında genel kabul olarak sayılabilecek hükümlerde görece bir mutabakat sağlanmış olsa da, hakkında verilen bilgilerin karmaşıklığı ortadan kalkmamıştır. Bu karmaşayı ortadan kaldırmak iddiasını taşımamakla birlikte, bu çalışmamızda Battal Gazi'nin tarihi kişiliği hakkında bazı bilgiler ve iddialar değerlendirilerek konuya bizim açımızdan bakılacaktır.

Battal Gazi ya da Seyyit Battal Gazi, İnsanlığın ve Müslümanların huzuru ve istikbali için fedakârlık yapmış, ömrünü adamış bir kahraman olarak, kimliği ya da etnik kökeni ne olursa olsun Türk kültüründe model olmuş bir şahsiyet. Kimi tarihçi ve seyyahlara göre Arap, kimilerince Türk olarak kabul edilen, Alp eren kimliğine büründürülen, tamamıyla güzel ve üstün özelliklerle bezenmiş bir efsane kahraman. Emeviler döneminde Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan savaşlarda kazandığı şöhret ile Müslümanlar ve özellikle Türkler arasında gazi-veli kimliğiyle yüceltilerek destan kahramanına dönüştürülmüş bir Müslüman emir. 1497

Hafızalarda tarihi şahsiyeti ile efsanevi şahsiyeti birbirine karışmış, hatta menkıbevi kişiliği ön plana çıkararak baskın bir şekilde tezahür etmiştir. Bu yönüyle Endülüs'ten Orta Asya'ya kadar İslam toplumlarında ortak payda olmuş, kendisiyle ilgili benzer menkıbeler üretilmiştir. 1498 Biyografisi destanlarla süslenmiştir. Hatta öyle ki, Battal Gazi'nin gerçek bir kişi olarak yaşadığı kesin olmakla beraber 1499 menkıbelerdeki bilgiler hayali bir destan kahramanı olduğunu düşündürecek mahiyettedir. Bu kadar çok kültürü etkilemesi ve geniş bir coğrafyada kendisine gösterilen bu teveccüh, O'nun gerçek kimliği ile efsanevi kimliğinin birbirinden ayrılmasını daha da zorlaştırmaktadır.

¹⁴⁹⁷ A.Yaşar OCAK, "Battal Gazi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 1992, C. 5, s.205.

¹⁴⁹⁸ Necati DEMİR, M.Dursun ERDEM, "Anadolu'da Teşekkül Etmiş Halk Hikâyelerinde Haçlı Seferlerinin Etkileri", **Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu**, Ankara 1999, s.195.

¹⁴⁹⁹ Hasan KÖKSAL, **Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı**, Ankara 1984, s.37.

Battal Gazi'den bahseden Taberi, Yakubi, Evliya Çelebi, Mesudi, İbnü'l Esir, İbn Fazlullah, İbn Şakir, İbn Kesir, El Kütübi, İbnü'l Cevzi, Gelibolulu Mustafa Ali gibi pek çok kaynakta tarih ve efsane iç içedir. 1500 Bu kaynakları esas alarak konu üzerinde yapılan güncel çalışmalarda da bazı değerlendirmeler ve yorumlar yapılmakla birlikte, tarihi şahsiyet olarak Battal Gazi hakkında detaylı bilgiler tatmin edici değildir.

Bahsedilen tarihi kaynakların ve tetkik çalışmalarının hemen tümünde, Battal sıfatının O'nun asıl adı olmadığı, kahramanlığını ifade etmek için kullanılan lakabı olduğu görüşüne yer verilmektedir. Asıl adının Yahya, Hüseyin, Muhammed, Abdullah, Cafer olduğu konusunda muhtelif bilgiler vardır. Ailesi konusunda da görüşler muhtelifdir. Babasının adı, Taberi'ye göre Omar veya Amr'dır. Abu'l Mahasi ve İbnü'l Aşir'e göre Antakyalı, Sıbt'a göre Şam'lıdır. Arap bile olmadığını, Emevilere intisap etmiş azatlı bir köle olduğunu, çalışkanlığı ve kahramanlığı sayesinde komutanlığa, hatta Misis şehri valiliğine kadar yükseldiğini iddia edenler 1501 vardır. Doğum tarihi net olarak tespit edilememişse de, 680 yılı olduğu bazı kaynaklarda tahmini olarak ileri sürülmektedir. Bu kaynaklarda doğum yeri olarak da Malatya verilir. Ayrıca bazı kaynaklarda asıl adı olarak belirtilen "Hüseyin" in, yaygın olarak bilindiği ve kabul edildiği üzere, O'nun babasının adı olduğu ve Malatya Serdarı Hüseyin Gazi olduğudur. Annesi Saide Hatun'un Türk asıllı olduğu da bu minvalde iddia edilmektedir 1502. Eşi amcasının kızı Zeynep Hanım'dır. Annesi, eşi ve iki oğlunun mezarları Malatya'dadır 1503. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere dayanarak Malatya'da doğduğu ve yaşadığı yer olduğu ileri sürülen yıkıntılar vardır. Bu bilgilerin tarihi delillerden ziyade menkıbelere dayandırıldığını yeniden vurgulamakta fayda görüyoruz.

A. Y. Ocak, Battal Gazi'nin Halife Harun Reşid devrinde Malatya civarında yaşamış olduğu konusunu tartışarak; Abbasiler devrine yerleştirilmesini Battalname'deki menkıbelerden kaynaklandığını, bunun yanlış olduğunu, Battal Gazi'nin VIII. Yüzyılda Emeviler devrinde yaşadığının daha makul olduğunu, klasik Hristiyan eserlerinin bu görüşü teyit ettiğini kaydeder. 1504 Battal Gazi ve Babası Hüseyin Gazi'nin seyitliği konusu da izaha ihtiyaç duyan bir yaklaşımdır. Seyyitlik Hz. Peygamber soyundan Hz. Hüseyin ve soyundan gelenlere verilen bir payedir. Emevi hanedanlığının bu aileye bakış açısı dikkate alındığında; Hüseyin Gazi ve oğlu Battal Gazi'nin seyit olarak Emevi halifesinin emrinde yöneticilik yapmaları çok da makul görünmemektedir. 1505 O'nun Türk dünyasında daha çok bir Türk kahramanı olarak kabul gördüğünü de belirtmeliyiz. Anadolu coğrafyasının mücadele alanı olması, o dönemlerde Emevi ordusu içinde çok sayıda Türk asker ve komutan bulunması, Hazar Türklerinin Emevi topraklarında faaliyetlerde bulunması gibi göstergeler de ırşiyet bakımından da Türk olduğu kanaatini desteklemektedir. Doğum yerinin Malatya olduğu ve 680 yılında doğduğu kabul edildiği takdirde de, bu dönemlerde Malatya civarına bir Arap yerleşimi olmadığı görüşüyle, Battal'ın etnik bakımdan Türk olduğu göz ardı edilemeyecek bir tezdır.

¹⁵⁰⁰ Pertev N. BORATAV, "Battal", **İslam Ansiklopedisi**, C. 2, s. 344. A. Y. OCAK, "Battal Gazi", s. 205.

¹⁵⁰¹ Ocak, El Kamil'in bu iddiada olduğunu kaydeder. A. Y. OCAK, **a.g.e.** s. 206.; Boratav ise bu iddiayı İbn Asakir'e dayandırmaktadır. P. N. BORATAV, **a.g.m.**, s.344.; Hayati BİCE, **Piri Türkistan Hoca Ahmet Yesevi**, 2011, s.123.

¹⁵⁰² H. BİCE, **a.g.e.**, s.123.

¹⁵⁰³ Türkmen ÇOPUR, "Seyyid Battal Gazi ve Seyyid Gazi Tekkesi'nin Türk-İslam Kültür Tarihinde Yeri", <http://turktoresi.com>, 6 Nisan 2011.

¹⁵⁰⁴ A. Y. OCAK, "Battal Gazi", s. 206.

¹⁵⁰⁵ Gülağ, ÖZ; Ali YILDIRIM, "Seyyit Battal Gazi", **Makaleler**, 2017,

Bu bilgiler ışığında ve yaşanan olaylar örgüsü içinde değerlendirildiğinde, bizce de Battal Gazi Emeviler döneminde yaşamış, Bizans'a karşı yürütülen fütuhatlarda yer almış, efsanevi şöhretini de bu sayede almıştır. Katıldığı Rum seferleri gerçekleştiği zaman itibariyle değerlendirildiğinde de bu yaklaşım daha makul ve kabul edilebilir görülmektedir. Battal Gazi'nin katıldığı ve idare ettiği savaşları menkıbevi bir üslupla detaylı olarak anlatan kaynaklar, O'nun gerçek kimlik ve tarihi kişiliğinin gölgede kalmasına da dolaylı olarak sebep olmuşlarsa da, Battal'ın Bizans'ın Mesleme tarafından kuşatılmasına katıldığı bilgisi verilmektedir ve bu kuşatma 717'de başlayıp 718 Ağustos ayında bitmiştir¹⁵⁰⁶. Bu kaynakların belki de en gerçekçi bilgileri, Battal'ın savaştığı coğrafya ve yer isimleridir. Kayseri, Eskişehir, Afyon, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de faaliyet göstermiştir. Türk kaynaklarında mücadele alanı olarak daha ziyade Malatya yöresi gösterilmiştir.¹⁵⁰⁷

Ömrünü Bizanslılarla savaşarak geçirmiş, gazilerin önderi payesini almış, yenilmezliği, cömertliği ve yardımseverliğiyle ünlenmiş ya da bu yönleriyle halk tarafından efsaneleştirilmiş olan Battal Gazi, Türk toplumunun gözünde cihad ruhunun efsanevi temsilcisi, insanüstü hallere sahip bir kahraman hüviyetini kazanmıştır. Halkın hayal gücünde peygamber torunu payesini almıştır. Arap, Fars ve Türk dünyasının X-XII yüzyıllar arasında oluşturduğu ortak İslam kültür dairesinin ürünlerinden biri olmakla beraber, Orta Asya Türk unsurları arasında da yayılarak Türk kabul ve değerleriyle kaynaşmıştır. Anadolu'dan Türkistan'a adına türbe ve mekânlar kurulmuş, Türk dünyasına Seyyit Battal Gazi destanını kazandırmıştır. Türk kültürünün derinliklerine tesir etmiştir. Türk milleti O'nu benimsemiş ve Türk kabul etmiştir. Zaman içinde Emevi Komutanı Battal Gazi, yerini Türk toplulukları arasında Hz. Ali soyundan gelen Seyyid Battal Gazi'ye bırakmıştır. Emevilerle bağı ve (varsa) Araplığı unutulmuş, Türkleşmiştir¹⁵⁰⁸. Anadolu gazilerine uygun bir unvan olarak Battal Gazi adı verilmiştir.

Battal Gazi'nin mücadeleleri gaza ve cihat yönüyle öyle benimsenmiştir ki; XII. ve XIII. Yüzyıllarda Danişmend hükümdarlarının Haçlılar ve Bizanslılara karşı verdikleri mücadeleler, Battal'ın mücadelesinin devamı gibi gösterilmiş, olaylar sanki Battal döneminde yaşanmış gibi ya da Battal Gazi o dönemde yaşamış gibi Battalname'ye eklenmiştir.¹⁵⁰⁹ Türkmenler bu kahramanı gerçek kimliğinden çıkararak klasik bir Türk alp tipine dönüştürmüşlerdir. Battalname bu anlayışa göre yeniden yorumlanmış, Battal Gazi'nin hayatı katıksız bir Anadolu destanına çevrilmiştir. Destanın Türkçeleştirilmiş-Türkleştirilmiş halinde Danişmend ailesi Battal Gazi'ye kadar götürülmüş, akraba kılınmıştır. Türklerin oluşturduğu bu destanlarda Battal "Alp eren" olmuştur. Özellikle Danişmendnamede tam bir Türkleşme vardır. Seyyid Battal Gazi, bu etkileşim sonucunda tüm Horasan erenlerinin, Rum (Anadolu) Abdallarının, Kalenderîlerin, Haydarilerin, Melamilerin, Babailerin, Ahilerin, Bektaşî ve Alevilerin ve Yeniçerilerin ortak piri olacaktır¹⁵¹⁰. Bu paralelde, Battal Gazi'nin maceralarının tümünün gerçek ve yaşanmış olaylar olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Halk

¹⁵⁰⁶ P. N. BORATAV, *a.g.m.* s. 344.

¹⁵⁰⁷ Ocak, Evliya Çelebi, Gelibolulu Mustafa Ali ve Münecimbaşı'nda Malatya yöresinin faaliyet alanı olarak gösterilmesini, Abbasi döneminde Bizansla yapılan mücadelelerin menkıbeleşmiş şekillerinin Battal Gazi etrafında toplanmasından ileri geldiği görüşündedir. A. Y. OCAK, *a.g.e.* s. 206.

¹⁵⁰⁸ Araştırmacı Harun Tolasa Battal Gazi'nin bir Arap komutanı, yahut Araplar arasında yetişmiş ve zamanla Araplaşmış bir İslam komutanı olduğunu, A.A. Vasilev, bir İslam Şampiyonu olması yanında bir Türk kahramanı olduğunu, Mehmet Önder ve Vehbi Cem Aşkun, Horasanlı bir Türk olduğunu, Mehmet Şimşir ve Yaşar Candemir soyca Araplaşmış bir Türk olduğu görüşündedirler.

¹⁵⁰⁹ <http://www.edebiyatogretmeni.org>.

¹⁵¹⁰ T. ÇOPUR, *a.g.m.*

hikâyelerinde ve hakkında yazılan çeşitli eserlerde Battal Gazi olağanüstü gücü ve yetenekleri ile tanıtılmış¹⁵¹¹ ve ilişki kurulabilen bütün olaylar O'na mal edilmiştir.

Alaaddin Keykubat dönemi ile ilişkilendirildiği hikâyeler de vardır. Muhtemeldir ki, halk ağzında dolaşan hikâyelerde bu dönemin bazı olayları ve kahramanlarıyla karıştırılması söz konusudur. Tabir caizse, Battal gazi menkıbelerinde de Nasreddin Hoca ve fıkraları misali bir yaygınlaşma ve genelleme olduğu söylenebilir.

Ölüm tarihi konusunda da doğum tarihinde olduğu gibi rivayet muhtelifdir. Ölüm tarihi ve yeri konusunda kaynaklarda bir ortak görüş oluşmamışsa da; 740 tarihinin genel kabul gördüğü müşahede edilmektedir. 736, 744 ve 746 tarihlerini veren müellifler olsa da; 717-740 yılları arasında Emevi ordularının Rum seferlerinde bulunan Abdullah el-Battal, güçlü bir ihtimal olarak, Afyon civarında bulunan Akroinon (günümüzde Eskişehir'in ilçesi Seyitgazi ki adının Battal Gazi'den aldığı kabul edilmektedir) mevkiinde yapılan büyük savaşta şehit olmuştur.¹⁵¹² Teophanes'te de ölümüyle ilgili olarak buna yakın bilgiler verilmektedir. Battal ve Melik 20 bin kişilik bir kuvvetle Akrenion yakınlarında Bizans ordusuyla savaşmakta olan İslam ordusunun yardımına gelmişlerdir. İslam ordusu Şuhut'a çekilirken Battal Leon'a esir düşmüş, yolda ölmesi üzerine vasiyeti gereği Seyitgazi'ye defn edilmiştir¹⁵¹³.

Mezarı ve türbesinin Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat tarafından yaptırıldığı Selçuklu dönemine ait bir menkıbeye dayandırılmaktadır¹⁵¹⁴. Menkıbeye göre, Alaadin Keykubat'ın annesi Ümmihan Hatun bir rüya görür. Sonradan Battal Gazi olduğu anlaşılan şahıs gazavatlarını anlatarak kendisine türbe yapmasını istemiştir. Ümmühan Hatun'un rüyasını oğluna anlatması üzerine Sultan emirlerine ne gerekiyorsa yapılması konusunda emir vermiş, Mesihiye kalesine giden Ümmihan Hatun Battal Gazi'nin mezarını bularak yaptırmıştır. Bir mescid de yapılarak vakfedilmiştir.

Battal Gazi'nin mezarı ve türbesi hakkında, Hacı Bektaş Velayetnamesinde de bazı bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere bakıldığında, Bektaşilerin Battal Gazi'ye bağlanmasının gerekçesi gibi de görülmektedir. Velayetnamede; Hacı Bektaş'ın, Seyyid Gazi'nin mezarını ziyaret ettiği, bir zamanlar belirsiz olan mezarın, Sultan Alaaddin'in annesi tarafından gördüğü rüya üzerine türbe yaptırıldığı ve Sultan'ın tacını, kemerini armağan ettiği anlatılmaktadır. Bu anlamlar, öyle görünüyor ki, Sultan'ın Bektaşilerle Seyyid Gazi irtibatını onayladığı ve cevaz verdiği anlamına gelmektedir. Hacı Bektaş'ın tasavvufi kimliği ve Seyyid Battal Gazi zaviyesi ile sıkı bağlantısının onaylanmasıdır¹⁵¹⁵.

Menkıbelerde ise, Battal'ın ölümü hakkında çok daha efsanevi hikâyeler vardır. Bu hikâyelerin her birinde Battal'ın cesaret ve cengâverliğine karşı aşk ve hile oyunları devreye sokulmuştur.

Hiç kimse Battal Gazi'yi yenemediği için ölümü ne düşmanın kılıcından ne de tirenazın okundandır. O, güzel bir kız tarafından, uyandırılmak için atılan küçücük bir taşın kafasına değmesinden dolayı ebediyete intikal etmiştir. Battal Gazi'nin ölümü Battalname'de şöyle anlatılır: Meğer Kayser Kanatos'un kızı burç başında Seyyid Battal Gazi'yi gözetir imiş:

¹⁵¹¹ H. KÖKSAL, *a.g.e.*, s.37.

¹⁵¹² P. N. BORATAV, *a.g.m.*, s. 344.; T. ÇOPUR, *a.g.m.*

¹⁵¹³ T. ÇOPUR, *a.g.m.*; Teophanes, Chanographia (Zamanın Kronolojisi), s. 633.

¹⁵¹⁴ Nezihe ARAZ, *Anadolu Evliyalari*, 1988, s. 50.

¹⁵¹⁵ A. Yaşar OCAK, *Osmanlı İmparatorluğunda Marijinal Sufilik: Kalenderiler*, 2016, S. 206.

Benim maşukum der idi. Battal Gazi uyurken kız burç başından gördü ki karşıdan tozlar oynadı. O anda eline bir taş aldı ve o taşa yazdı ki: Ey âlemin pehlivanı! Çok uyudun. Ayağa kalk, üzerine düşman geliyor. Belki sana ziyan ederler. Evvel kalenin işini tamam et, sonra ben miskini. Senin dinine âşıkım deyip taşı attı. Tanrı'nın takdiri böyle yazmış idi ki, Seyyid Battal Gazi'nin ölmesine o taş sebep oldu (Battal-name, s. 355).¹⁵¹⁶

Menkıbelerin pek çoğunda, özellikle de Battalname'de Battal Gazi nin soyu Hz. Muhammed soyuna dayandırılır ve silsilesi ortaya konulur. Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi Şam dağlarında avlanırken bir geyiğin peşine takılır. Geyik Hüseyin Gazi'yi bir mağaraya götürür ve gözden kaybolur. Mağarada Cafer'e, yani henüz doğmamış Battal Gazi'ye verilmek üzere Allah tarafından yerleştirilen çok iyi bir at, süngü, Âdem peygamberin iki bölük saçı, Davud peygamberin zırhı, İshak peygamberin zırhlı örtüsü, Hz. Hamza'nın bütün silahları vardır. Atın ismi Aşkar'dır ve bu isim de Allah tarafından verilmiştir. İlk önce Hüseyin Gazi ata sahip olmak istemiş ancak gaiten gelen sesi duyana kadar Aşkar, Hüseyin Gazi'ye teslim olmamıştır. Hüseyin Gazi, bu atın ve silahların kendisi için değil, Cafer için saklandığını anlar ve emanetleri alıp geri döner. Yolda bir yerde uyuduğunda, rüyasında Cafer'in kendi oğlu olacağı ve Rum diyarını fethedeceği müjdelendir. Bir süre sonra Emir Numan ölür ve yerine oğlu Ömer, Malatya emiri olur. Yine bu sırada hizmetçisi Tavabil Rumi, Hüseyin Gazi'ye oğlu olduğunu müjdeler. Emir Ömer çocuğun talihine bakar ve talihinin çok iyi olduğunu görür, çocuğun ismini Cafer koyar. Cafer yavaş yavaş büyür, ancak diğer çocuklardan farklıdır. Güzel ve babayığittir. Hüseyin Gazi avlanmaya meraklıdır. Bir gün yine avlanmak için Mamuriyye tarafına gittiğinde, şehri idare etmekte olan Rum kayserinin kayınbiraderi Mihriyayıl tarafından yakalanır ve şehit edilir.

Malatya da Hüseyin Gazi'nin yerine, Cafer küçük olduğu için başkomutan olarak Abdüsselam getirilir. Bu olaydan on yıl sonra Cafer on üç yaşında güçlü bir delikanlı olur. Dört kutsal kitabı okumuş, tefsir ve hadis ilimlerini öğrenmiştir. Şehrin vaizi olur. Ayrıca Gazan adlı silahşordan, silah ve savaş ilmini öğrenir. Emir Ömer'den babasının görevini ister. Abdüsselam, babasının intikamını alması şartıyla görevi devredeceğini söyler. Cafer, babasının kanını aldığını ispatlar ve babasının mansıbını alır. Cafer, Bizans ordusu Komutanı Ahmer'i yenip Müslüman olmasını sağlar. Ahmer, Ahmed-i Tarran ismini alır. Ahmed-i Tarran ise Cafer'e Battal Gazi ismini verir. Bundan sonra Cafer, Battal Gazi olarak anılır.

Battal Gazi hikâyeleri ve menkıbeleri Hz. Ali, oğulları ve diğer İslam kahramanlarıyla birlikte Türkiye dışındaki Türk ülkelerinde de yayılmış, bu tür kahramanlık destanları esir Türk ülkelerinde milli benliğin korunmasına katkı sağlamıştır. 1888 yılında, Kazan'da Seyyid Battal Gazi menkıbeleri yayınlanmıştır. Doğu Türkistanlılar, Battal Gazi'nin mezarının Aksu'da olduğunu kabul ederek, O'nu kendilerinden görüp benimsemişlerdir. Battal Gazi'nin, 701'de Medine'de ölen ve Bakü'ye defn edilen Muhammedü'l Hanife'nin dördüncü torunu İmam Abdurrahman Alevi olduğuna dair bir Azeri hikâyesi de vardır.

Bu menkıbeler ve efsanevi hikâyelere bakarak; Battal Gazi'nin Malatya, Eskişehir, Kayseri gibi şehirlerle özdeşleştiği, türbeleri ve makamları bulunduğu gibi Türk-İslam coğrafyasında da yaygın olarak bu durumun vaki olduğu gözlemlenmekte ve Türk toplumlarının Battal'a teveccüh gösterdiği, O'nu benimsediği görülmektedir. Buradan hareketle, efsaneler ve destanlar O'nu uzaklara taşısa da Battal Gazi gerçeğinin Anadolu'da olduğu ve O'nun Türk

¹⁵¹⁶ N. DEMİR, M. D. ERDEM, a.g.m., s. 54.

olarak kabul edildiği veya Türkleştirildiği kabul edilmelidir. Etnik kökeni ve kimliği ne olursa olsun, Türk milleti O’nu kendinden saymıştır.

Yaşadığı dönemle ilgili bilimsel sayılabilecek tarihi bilgiler Emevi Döneminde (7. Yüzyılın sonları ve 8. Yüzyıl başları) yaşayan gerçek bir kişi olarak işaret etse de, efsaneler ve menkıbelerde Danişmendliler ve Selçuklular dönemine kadar taşınmaktadır. Bu durumu izah etmeye çalışırsak; gerek gerçek hayatında gerekse menkıbelerde ve destanlarda oluşan “model şahsiyet” (bilgelik, yiğitlik, merhametlilik, kahramanlık, cesurluk, kurnazlık, ileri görüşlülük, dürüstlük, zekilik, kararlılık), halk tarafından benimsenmiş, asırlarca nesilden nesile aktarılan hikâyelere eklemeler ve katkılar yapılmıştır. Zaman zaman O’nun hikayeleri dönemin olaylarına uyarlanmıştır. Böylece birkaç yüzyıl yaşayan bir efsanevi kahraman oluşmuştur. Son söz olarak; önceki satırlarda da belirtildiği gibi, Seyyid Battal Gazi, tarihi ve gerçek kişiliği ve kimliğinin çok ötesinde, çok daha geniş coğrafyalara ve toplumlara maledilmiş bir efsane durumuna gelmiştir. Bu da O’nun tarihi ve gerçek kimliğini gölgelemiş, halk efsanevi kişiliği ve hikâyelerine inanmayı tercih etmiş, hakkındaki hikâyelere katkılar ve ekler yapmış, yaşanan bazı olayları O’nunla ilgili hikâyelere uyarlamıştır.

Zaman zaman da bazı yöneticiler ve yönetimler, meşruiyetlerini kabul ettirmek ve pekiştirmek adına Battal Gazi ile siyasi, sosyal ve dini illiyet kurmak istemişlerdir. VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla kadar 500 yıllık bir zaman diliminde yaşamış gibi, bu süreçte yaşanan olaylara başkahraman olarak dâhil edilmesi bu sebepten olmalıdır.

KAYNAKLAR

ARAZ, Nezihe; Anadolu Evliyalari, 1988.

DEMİR, Necati; ERDEM, M.Dursun; “Anadolu’da Teşekkül Etmiş Halk Hikâyelerinde Haçlı Seferlerinin Etkileri”, Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, Ankara 1999.

BİCE, Hayati; Piri Türkistan Hoca Ahmet Yesevi, 2011.

BORATAV, Pertev N.; “Battal”, İslam Ansiklopedisi, C. 2.

ÇOPUR, Türkmen; “Seyyid Battal Gazi ve Seyyid Gazi Tekkesi’nin Türk-İslam Kültür Tarihinde Yeri”, <http://turktores.com>, 6 Nisan 2011.

KÖKSAL, Hasan; Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı, Ankara 1984.

OCAK, A.Yaşar; “Battal Gazi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1992.

_____, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalendariler, 2016.

ÖZ, Gülağ; YILDIRIM, Ali; “Seyyit Battal Gazi”, Makaleler, 2017.

<http://www.edebiyatogretmeni.org>.

Teophanes, Chanographia (Zamanın Kronolojisi).

**MALATYA VE ÇEVRESİ HALK İNANÇLARINDA BÜYÜSEL UYGULAMALAR
VE TÜRK MİTOLOJİSİ**
Dr. Yaşar KALAFAT

“Ne kadar ilkel olursa olsun, dinsiz ve büyüsüz halk yoktur.”¹⁵¹⁷

Giriş

Din-büyü bağlantısına halk inanmalarından hareketle bazı açıklamalar getirmek istiyoruz. Hiç şüphesiz, Allah indinde din İslâm'dır. Din ilk insanın yaratılması ile birlikte var oldu. İlahî tebligatçısız toplum bırakılmadı. Tebligatçısı olmayan toplum sorumlu tutulmadı. Din, Hz. Muhammed ile tekâmülünün doruğuna ulaştı. Dinin tekâmülü tamamlanmış oldu.

İslâm'da büyü yapmak, büyüye inanmak, büyüden yarar ummak haram kılınmıştır. Bu yasağın kapsamında büyü yaparak kaderlere müdahale etmek, Allah'ın takdirine karşı gelmek, O'na isyan etmiş olmak gibi bir boyutun da payı vardır.

Büyü yapan kimse, bu eyleminde birtakım güçleri kullanır. Sır mahiyetli bu güçlerin mahiyetini büyücü bilmektedir. Allah'ın gücünün dışında, üstünde güç yoktur. Büyücü, Allah'ın var ettiği, yarattığı, mevcudiyetinden haberdar olduğu güçleri, Allah'ın onaylamadığı alanlarda, onaylanmamış amaçlarla ve yöntemler izleyerek, büyü yapmak suretiyle, bilgiyi, yeteneği, yöntemi, yetki sınırlarını da aşarak amaç dışı kullanmış olmaktadır.

Halk inanmalarından izleyebildiğimiz ve Türk İnanç Sistemi ile örtüştürebildiğimiz kadarı ile yaratılmışların hepsinin sahibi, iyisi vardır. İnsanlar, hayvanlar, nebatlar ve cansız bilinenlerin âlemler arasında sahip veya ruh bazında ilişkileri vardır.

Malatya Yöresi Halk İnançlarında Büyüsel Uygulamalar

Yaratılışın ilk dönemlerinde, yaratılmışlardan insanoğlu, yaratılmışlardan bitkiler, hayvanlar ve cansız bilinenlerde de birtakım farklı evsafların, yeteneklerin, güçlerin olduğunu biliyordu. Bu bilgi ile donatılarak yaratılmıştı. Bu donanımın kapsamında, yaratılmışların bu farklı düzeyde ve çeşitlilikte olan özelliklerinin kendi içlerinde ve diğer âlemlerden olanlarla aralarındaki ilişkilerinde bir düzenleri, bir sistemleri de vardı. Modern zamanın düşündürü bu ilişkileri “ilkel insanda dini hayat” olarak algıladı ve büyü-fal olarak tanımladı.

Çağdaş bilimin karanlık ilkel ilişkiler olarak tanımladığı bu yapılanma, esasta vahiy dayalı tek tanrılı dinler ile çelişki içermiyordu. Allah indinde bir tek olan dinin yeni duyurucuları kendilerinden evvelkileri inkâr etmiyorlar, ancak tebligatçısı bilinmeyen veya mahiyeti yeterince anlaşılamayan dinî hayatı ilkel kabul ediyorlardı.

Bu açıklama, bütün dinlerde zamanla yozlaşma, esastan sapma, istismar edilmiş olma gibi dönem ve çevrelerin de olduğu gerçeğini inkâr anlamına gelmemeli.

Günümüzde dinin kapsamı dışında bir büyüün de olduğu bir gerçektir. Ancak ilkin din mi vardı, büyü mü? İnsanlığın başlangıcında din ve büyü ayrı kurumlar mıydı? İnsanlık bir dönem büyüü din olarak mı bildiler? Bence, madde ötesi âlemle ilişkiler itibariyle din, özel anlamda “büyü” çağını da yaşadı.

¹⁵¹⁷ Bronislaw Malinowski, **Büyü, Bilim ve Din** (Çev. Saadet Özkal), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.

Büyücünün büyü dili, büyük ölçüde sadece büyücünün bildiği bir dildi. Çok kere büyücü de kullandığı dili tam manasıyla bilmiyordu, bilemiyordu. Büyü malzemesinde bulunanların önemini öğrenmişti, ancak önemin nereden geldiğini yeterince bilen kaç büyücü vardır? İlk büyücüler, büyük büyücüler, çağırdıkları ruhların büyüdeki fonksiyonunu ayrıntılı bilirken, zamanla uygulama bir ayinin ezberlenmiş tatbikatına dönüşmüştür.

Bu noktada, nazarlık veya muskalar üzerinde durulabilir. Bunlara neden kartal tırnağı konulduğu sorusunu bilerek cevap verebilecek kaç nazarlık yapıcısı vardır? Semavî dinlerde okunan ayet ve surelerin mesajları, kaç dindar tarafından şuurlu yaşanarak uygulanma imkânı bulmaktadır? Fal, falcı ve fal bakmak da bazı bakımlardan aynı durumu yansıtır.

Bilinmeyen fenalık yapıcıların, bilinmeyen fenalıklara karşı iman edilerek, sığımlan her şeye kadir olan Allah'tan yardım dilenilirken, yalvarıp yakarışımız ana dilimizden değil ise, ifadelerimizin anlamına din dilini bilebildiğimiz nispette anlıyoruzdur.

Din-büyü ilişkilendirmesi konusunda açıklamalar yapan Osman Karatay, süreklilik üzerinde durur ve “aslında din adamını ifade eden mag kelimesi, bugün bütün batı dillerinde sihir ve sihirbazlığı ifade edecek şekilde, özellikle sıfat biçimiyle bulunur” demektedir.¹⁵¹⁸ Ayrıca, “Bizde büyücüye sadece büyücü deriz. Büyücünün ne bir zamanlardaki din adamlığı kimliğinden, ne kâhinliğinden eser kalmıştır” açıklamasını yapar.¹⁵¹⁹

“Şaman tamamen hayata dönük ve olumlu eylemler gerçekleştirmek isteyen kişiliğiyle hiçbir zaman kara büyüye alet olmaz ve hiçbir zaman kötülük yapmaz; sahip olduğu yetkileri kişisel hizmetlerinde ve kendi savunması amacıyla bile kullanmaz.”¹⁵²⁰ M. Eliade, şamanları, cinler ve hastalıkların yanı sıra, kara büyü ile de savaştan kimseler olarak tanımlar.¹⁵²¹

Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi, Malatya ve çevresinde de cin taifesinin büyü yapılması ve büyü bozulmasında, cinciler vasıtasıyla etkin rol oynadıkları inancı vardır.

Günümüz Anadolu'sunda din görevlisi, cinlerle, büyüyle ilgili alana kesinlikle girmek istemez. Büyü yapmayı veya yapılmış bir büyüü bozmayı alanına uygun bulmaz. Dinen yasak hususlar olduğunu belirtir. Bu alanlarla ilgilenen kimselere cinci veya cinci hoca denilir. Bunlar da ayetlerden yararlanırlar. Din görevlileri büyü yapma ve bozmayı dinen uygun bulmamakla beraber, birtakım cinler gibi madde ötesi varlıkların mevcudiyetlerini Kur'an-ı Kerim'den hareketle kabul ederler. Hz. Muhammed'in onların da peygamberi olduğunu açıklarlar. Onlardan imansız olanların zarar verebileceklerini açıklarlar. Onların zararlarından korunmak ve kurtulmak için Ayetü'l-Kürsi, Felak ve Nas sürelerinin okunmasını da önerirler.

Büyü yapabilen, madde ötesi dünyaya uzanabilen, dolayısıyla geleceği görebilen kimsenin madde ötesindeki yaratıklarla irtibat kurarak veya müdahale ederek, onların sebep oldukları

¹⁵¹⁸ Osman Karatay, **Bey İle Büyücü, Avrasya'da Tanrı Hükümdar Devlet ve İktisat Hakkında Dilin Söyledikleri**, 2. Baskı, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 33.

¹⁵¹⁹ Osman Karatay, a.g.e., s. 33.

¹⁵²⁰ Jean-Paul Roux, **Eski Türk Mitolojisi** (Çev. Mustafa Yaşar Sağlam), Bilgesu Yayınları, Ankara 2012, s. 117-118; Osman Karatay, a.g.e., s. 35.

¹⁵²¹ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2015, s. 27.

hastalıkları da tedavi edebileceğine inanılırdı. Bütün hekimler en baştan ve peşinen büyücü idiler.1522

Madde ötesi varlıklarla insanoğlunun ilişkilerine dair bilgiler memoratlar ile ilgili çalışmalar münasebetiyle zenginleştirilebiliyor. Bu üç harfliler olarak örtülenme suretiyle kendilerinden bahsedilen varlıklara dair bilgiler edinilirken, bunların hocalar ve cinci hocalarla olan ilişkileri de öğrenilebilmektedir.1523

Biz kült oluşturmuş sağaltma türlerinden; bağlamak/bağlanmak, basmak/basılmak, örtmek/örtünmek, satmak/satılmak, sahiplenmek/sahiplenilmekten hareketle, büyü konusunu irdeleyeceğiz.

Basmak-basılmak, uğurlu-uğursuz olmak gibi kara iyeler içerikli bir inanç şekli de bağlamak-bağlanmak-bağdan kurtulmaktır. Bazı yörelerde; düğün arifesinde yere çivi çakılması, ipe düğüm atılması, anahtarla bir kilidin kitlenilmesi, damadın bağlanması anlamına gelir. Çivi çakmak daha ziyade türbelerin gönderlerine niyetlenme adına yapıldığı bilinen Batı Anadolu ve Kuzey Afganistan’da görülen bir uygulamadır. Diş ağrısının tedavisi için, Eshab-ı Kehf Mağarası’na (Yedi Uyurlar Mağarası) çivi çakılır. Düğüm atma, ipe veya parmaklarla bağlamaya matuf bir büyü şeklidir. Anahtar açmak, anahtar kapamak, anahtarla kısmet bağlamak ve açmak da keza çok yaygın büyü türleridir. Damadı ve gelini bağlamak, bağlanmalarına karşı tedbirler almak, bağdan kurtulmalarını sağlamak, halk kültürümüzde geniş uygulama biçimleri bilinen bir büyü türüdür.1524

Halk tababetinde büyü karşıtı olarak, onu önleyici ve daha ziyade de hasarını tedavi edici olan muhtemelen üflemek, efsunlamak, parpılamak/parpullamak inancıdır.

Bu çalışmamızda, daha ziyade Malatya halk kültüründe yaşayan üflemek, efsunlamak, parpılamak/parpullamak inancı ile ilişkilendirerek büyüü irdelemeye çalışacağız. Bu üç fiil halk tababetinde eş anlama da gelebiliyor denilebilir.1525

Parpullama ile dağlama aynı veya büyük ölçüde aynıdır. Üfürük (efsun) konusunda bilgi verirken, E. Artun; “Bu tür işlerin büyük bir kısmını oluşturan bağlama büyülerinin çözme yöntemleri birer sağaltma yolu sayılır. Keza nazarlık ve muskalar, insanın vücuduna gelecek zararlıları önleme bakımından sağlığı koruma araçlarıdır.”1526 demektedir. Biz çalışmamıza aldığımız, kutsal kabul edilen her türden yer ile nesneyi, kutsallık atfedilen her türlü uygulamayı büyük ölçüde bu anlayıştan hareketle irdeledik.

¹⁵²² Ayhan Bıçak, **Evren Tasavvuru / Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak**, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s. 325; Osman Karatay, a.g.e., s. 39.

¹⁵²³ Yaşar Kalafat, **Türk Halkbilimi İnanç Araştırmaları-I, Memoratlar-Astral Dünya Mitolojik Boyut**, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.

¹⁵²⁴ Yaşar Kalafat, “Alanya Yöresinde Kilit-Bağ, Kitlenmek-Bağlanmak”, **Alanya Tarih ve Kültür Semineri-III**, Alanya 2004, s. 492-496.

¹⁵²⁵ Yaşar Kalafat, “Türk Kültürlü Halkların Halk İnançlarında Malatya ve Yöresi Örnekleri ile Üflemek-Efsunlamak-Parpılamak”, **Geçmişten Günümüze Malatya Kent-Kültür-Kimlik Sempozyumu** (Malatya, 15-17 Nisan 2016, Atatürk Araştırma Merkezi’nce düzenlenmiştir.)

¹⁵²⁶ Erman Artun, **Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü, Terimler Motifler Kavramlar**, Karahan Kitabevi, Adana 2014, s. 399.

Efsunlamayı büyü çeşitleri içine alan çalışmalar da vardır. Böyle olunca onun Gök Tanrı İnanç Sistemi'nden beri varlığını sürdürdüğü söylenebilecektir.1527 Gök Tanrı İnanç Sistemi'nin kapsamında büyü var mı idi? Bu konuda emin değiliz. Efsunlama, nazar ve muska, tehlike olarak kabul edilen birçok şeye karşı yapılır. Bunların dışında, tehlikelere karşı başka korunma yolları ve araçları da vardır.

Kaşgarlı Mahmud'un (11. Yüzyıl), Divanu Lügati't-Türk'te yer verdiği "bitig" sözcüğünü; "muska, afsun/efsun, üfürük, yazı, yazılı şey, kitap" anlamlarında kullandığı biliniyor.1528 Oğuz Türkleri, perilere ve nazara karşı bir tür ilaç yaparlardı ve bu ilaç yapılırken veya kullanılırken "ey peri ısırılmış olasın" anlamında "ısrık ısrık" derlerdi. Kaşgarlı Mahmud, "ısrık" sözcüğünü; "nazara ve cin çarpmasına uğramış çocukları tedavi ederken kullanılan bir söz" şeklinde açıklamıştır.1529

Genelde sar'a hastalığına yakalanmış olan kimselere cin çarpmış denilir. Cin çarpmış kişiler, Doğu Türkistan'da hemen hemen her köyde rastlanan Bahşi'lerce tedavi edilir. Bahşi, cin çarpmış bir kimseye önce muska, sonra ta'viz verir, daha sonra da üfler. Üfleme bir tutam söğüt dalı alınarak yapılır. Okuyup üflemeden sonra, söğüt dalı ile hasta olan kişiye vurur.1530 Şamanlar cin çarpmasına karşı tılsım türü uygulamalar yapıyorlardı, kamlar da yapıyorlar mıydı? Kam ve şaman sözcükleri, tarihin her döneminde ve tüm coğrafyalarda tamamen eş anlama mı geliyordu?

Efsun/afsun, nefes, urasa, ıraklama, parpılama/darpılama deyimlerinin arasında karşılanan ihtiyaçlar arasında büyük bir ayrılık görülememektedir. Üfürükçüden murat, okuyarak üfleyen demektir.1531

Biz, "satılma", "satın alınma" şeklindeki inancı, Abdülvahab Gazi türbesi etrafında oluşan inançlardan hareketle irdeleyeceğiz.1532

Çocukları yaşamayan anne adaylarının, çocuklarını büyüsel bir törenle çok çocuklu anneye satılarak onların yaşayabilmelerini sağlama inancı Malatya yöresinde de vardır. Birçok yerde, çok çocuklu ailelerin erkek çocuklarını büyüttükleri beşikler, çocukları yaşamayan anne adayları tarafından bu maksatla alınır.

İsmail Görkem, Abdülvahab Gazi'yi incelediği çalışmasında1533; "Malatya'nın Kale köyündeki kabirleri daha çok çocuğu olmayan kadın ve erkekler birlikte ziyaret etmekte ve kadınlar burada kendilerini ziyarete satmakta olup, bu hadise bir tören şeklinde olmaktadır" diyerek, yaptığı açıklamada şu bilgileri vermektedir:

¹⁵²⁷ Ahmet Eker, "Nazar (Göz Değmesi)-Kayseri ve Çevresinde Nazar ve Uygulamaları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2000.

¹⁵²⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lügati't-Türk Dizini* (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 21; ayrıca bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lügati't-Türk* (Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 590.

¹⁵²⁹ Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.* (2014), s. 657.

¹⁵³⁰ Harun Güngör, "Kayseri'de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları", *Millî Folklor*, Sayı: 14 (Yaz 1992), s. 10.

¹⁵³¹ Cemal Anadol, *Tarihten Günümüze Kadar Doğu ve Batı Kültürlerinde Halk İnanışları: Büyü (Sihir-Tılsım-Cin Çarpması)*, Kemer Yayınları, İstanbul 1997, s. 268.

¹⁵³² Yaşar Kalafat, *a.g.y.*

¹⁵³³ İsmail Görkem, "Abdül Vehhâb Gazi'ye Ait İnanış ve Gelenekler", *İnönü Üniversitesi II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu*, Malatya 1987, s. 133-137.

“Kral Kızı Ziyareti’ne giden kadın, ilkin niyet eder, sonra boynuna dolak, yular gibi bir şeyler dolar. Oradaki para kapışmaya gelen çocuklardan birini seçer ve yuların ucunu ona verir. Çocuk yuları çekerek kadını kabrin etrafında üç defa dolandırır. Çocuk bu esnada ‘kulunsuz kısrak satıyorum var mı alan’ diye bağırır. Çevredeki çocuklar ‘üç bin, beş bin, on bin’ diyerek fiyatı artırırlar. Kadının kocası ise ‘yüz bine bana yarar’ diye bağırır. Bunun üzerine fiyat artırımını durur. Çevreden hayırlı olsun dileklerinde bulunulur. Bunun üzerine kadın Abdülvahâb Gazi’nin kabrine yüzünü sürer, dileğini diler. Mezarın ayak tarafında bir ufak mağara vardır. O mağarada kesilen kurbanların omaca ve kaburga kemikleri bulunmaktadır. Kadın, ‘bismillah’ der ve kolunu uzatarak mağaradan bir kemik alır. Eline omaca kemiği gelir ise kadının oğlu olacağına, kaburga kemiği gelir ise kızı olacağına inanılır. Doğacak çocuk erkek olur ise ona Abdülvahab, kız olur ise Zeynep ismi verilir.” Bu tespit, isim-büyü bağlantılı kapsamında düşünülebilir.

İ. Görkem konuyu irdelerken de; “Müslüman Başkurtlarda da, çocuk doğduğu zaman ebe onu alır dışarı çıkar, birkaç ev dolaştıktan sonra çocuğun babasının evinden pencereden dışarıya, ‘yabancı ülkelerden bir çocuk getirdim satın alan var mı’ diye seslenir, pazarlık başlar ve çocuk için ağırlığınca demir verilerek çocuk satın alınır. Çocuğa, Demir, Satıpdı veya Satılmış gibi isimler konur. Bu bulgu, bize göre anne-doğum içerikli büyüde babanın rolüne örnek teşkil edebilir. Yakutlarda Ölüm Ruhunu aldatmak için yeni doğmuş çocuk komşulardan birine satılır.” bilgisini vermekte ve her iki uygulamadaki paralellige vurgu yapmaktadır. Teşhisinde ise, “bu motifin Tevrat kökenli olduğunu, Sünni inançlı kesimde görülmeyen motifin, halkı gayri Sünni olan Kale köyüne buradan geçtiğini, nitekim bunun Menakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli ve Velâyetnâme-i Hacim Sultan’da da tespit edildiğini”¹⁵³⁴ belirtmektedir.

Yazar, tespitlerini irdelerken de; “Omaca ve kaburga kemiklerinden hareketle çocuk cinsiyetini belirlemenin bir falcılık olduğu, Şamanizm’deki kemikle fal bakma uygulamasının bir devamı olabileceği, Şamanizm’de yağrancı olarak bilinen bu uygulamanın Eski Yunan ve Roma’da görüldüğü, aşık kemiği falının Nogaylar, Özbekler, Kırgızlar ve Kazaklar arasında da olduğu, evlatlığa kabul törenlerinde de çocuğun eline ilikli aşık kemiği verildiği” bilgisini vermektedir. Şamanların omaca kemiklerinden değil, kaburga ve âşık kemiklerinden fal baktıklarına vurgu yapmaktadır.¹⁵³⁵

Bağlamak, bağlanmak, bağlı olmak, halk inançlarında fiziki bağın ötesinde inanç içerikli anlam da taşırlar.¹⁵³⁶

Malatya ve çevresinde gelin ocak olarak bilinen mekânlara götürülür, boynuna takılmış ipele incir ağacına bağlanır. Çocuğu olmayan kadın, çocuk sahibi olabilmesi için, ayaklarından incir ağacına asılarak bir müddet orada bekletilir.¹⁵³⁷

Türk kültürlü halkların halk inanmalarında ağaç kültü bilinirken, biz Azerbaycan/Şeki’de kutsiyet atfedilen bazı ulu ağaçlara kızıl kurdele bağlandığına şahit olduk.¹⁵³⁸ Keza ulu

¹⁵³⁴ İsmail Görkem, a.g.y.

¹⁵³⁵ İsmail Görkem, a.g.y.

¹⁵³⁶ Yaşar Kalafat, “Güney Kafkasya’da Ortak Halk İnançları: Damat/Güvey Bağı”, **Türk Kültürlü Halkların Halk İnançlarında -Geçmişten Günümüze- Kişioğlu**, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 95-127.

¹⁵³⁷ Mehmet Yardımcı, “Malatya’da Mistik Kaynaklı Halk Sağaltmacılığı ve Bazı Halk İnançları”, **İnönü Üniversitesi III. Battal Gazi ve Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul 1989, s. 267-276.

¹⁵³⁸ Yaşar Kalafat, **Türk Kültür Coğrafyasında Kafkas Halk İnançları**, Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 212.

çaylar, başında dua edilen, mukavele yapılan, ant için seçilen, üzerinden geçilince varsa büyüünün bozulacağına inanılan yerlerdir. 1539 Tunceli yöresinde, kutsal kabul edilen Munzur çayının bu özelliğe sahip olduğuna inanılır. 1540

Yakapınar Tahtacılarında şekerle bağlama diye bilinen sünnet ve evlilik toylarında yapılan bir uygulama vardır. Şekerler bir ipe dizilir. Sünnetlerde sünnet olacak çocuğun anne ve babası, düğünlerde de erkek tarafında kadınlar şeker bağlarlar. İpe şekeri takan gönül bağışlama olarak bilinen uygulama ile misafir olarak gelen ev sahibinden bir şişe rakı, bir horoz gibi şeyler ister. Onlar alınıp getirildiğinde sünnetli çocuk veya gelin ile çocuk bağdan kurtulmuş olur. Gelinin geldiği gün, gelin veya damat bağlanır, ertesi gün ise oğlanın annesi veya yengesi bağlanır ve açılır. Şeker takan ve takılan birlikte oynarlar. 1541

Şeker bağlama uygulaması bizde yeni çiftlerin veya sünnet olacak çocuğun haklaşması gibi bir uygulama intibası bıraktı. Yeni gelinin yolunun kesilerek, kesenlere bir hediye verilmesi gibi. Bu uygulamaya bize göre saçı gözüyle de bakılabilir.

Bu uygulamadaki gelinin ve damadın yakınları tarafından bağlanması, kem niyetlerle yapılabilecek bağlamaya karşı adeta bir koruyucu tedbirdir. Bağlı bir kimse tekrar bağlanamamaktadır. Yakınlarınca bağlanan çiftlerin bağının çözülmesi zor olmayacaktır.

Bağlama, bir büyü ve bağı açma da büyüden kurtulma olayıdır. Halk arasında iyi amaçlı yapılan büyü mazur görülür, fenalık için yapılan ise çok günah sayılır. İslâm, büyüünün her türlüşünü yasaklamıştır. Büyü bir noktada kadere, yazgıya ve insan iradesine karşı isyandır. Büyüyü bozmak için yapılan işlem de bir anlamda büyüdür. Kara büyü, ak büyü tanımları buradan gelmiş olmalı.

Bağlamanın çeşitli türleri vardır. Sık görülen şekli ipe düğüm atarak ipe bağlamak ve çözmektir. Doğu Karadeniz’de damat tabanca ile de bağlanır. Farklı maksatlarla farklı şeyler bağlanabilir. Mesela düşmanın ağzı, salgın hastalığa yol açan mikrop, ağır kış şartları da bağlanabilir.

Anadolu kırsalında kız istemeye giden oğlan evi, kız evinin ağzını bağlayarak onların olumsuz davranmalarına mani olmak ister. Bunun için çorap gibi giysilerin ters giyildiği olur. Böylece muhtemel olumsuz gelişmenin ters döneceğine inanılır.

1950’li yılların öğrenci imtihanlarında hocaların ağzı bağlanarak zor soru sormaları önlenmek istenirdi. Bunun için imtihan odasının kapısına bir toplu iğne saplanırdı.

Şeker bağlama uygulamasındaki bağlamada da bir talep, talebin karşılanması için bir istek ve isteğin yerine getirilmesi üzerine bağın çözülmesi vardır. Günümüzde bu uygulama gizli saklı olmaktan çıkarılmış, tatlıya bağlanmış bir eğlenceye dönüştürülmüştür.

Kutsal mekânların etrafında tavaf edercesine dönme şeklindeki uygulama, Türk kültürlü halkların halk inançlarında çok görülen bir uygulama şeklidir. Dönmede, hasta olanlar sırtta ve çocuklar kucakta da taşınırlar. Bazı hallerde adak türü ile mesela keçisi ile dönen de olur.

¹⁵³⁹ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Mitik-Mistik Kavşakta Su**, Berikan Yayınevi, Ankara 2014; ayrıca bkz. Yaşar Kalafat, “Ağrı Yöresi Örneklemleri İle Türk Kültürlü Halklarda Su Kültü”, www.yasarkalafat.info

¹⁵⁴⁰ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 171-172.

¹⁵⁴¹ Kaynak Kişi: Mehmet Mercanoğlu.

Dönme esnasında dualar okunur, dilekler fısıldanır. Dönme, çoğu zaman 3 defa veya 7 defa yapılmaktadır. Etrafında dönen, etrafında döndüğü mekânda var olduğuna inandığı büyüsel güçten yardım talep etmiş olmaktadır. İslâm'da ancak Allah'a kulluk edilip sadece Allah'tan yardım istenileceği için, bu tür uygulamayı uygun bulmayan din görevlileri, bu konuda uyarıda bulunurlar. Bu uygulamalar şirk, Mutlak olanın iradesine ortaklık olarak kabul edilir. Yapılan uygulama büyü mitleri içeriklidirler.1542

Dolaştırma işleminin çocuklara yaptırılmış olması, buluş çağı ile ilgili olabilir mi? Zira satışa çıkarılan kısraktır, dişidir, kulunsuzdur, sahipsizdir. Onu pazarlayan ya dişi olmalı veya erginlik çağına girmemiş bir erkek olmalıydı. Bize göre tespitin bu bölümü tamamen halk inançlarındaki kişiöğlü kültürü1543 ile ilgilidir.

Halk inanmalarında sahiplenme, sahipli olma şeklinde inançlar vardır. Güneş battıktan sonra yerlerin bağlanıldığına, sahiplenildiğine inanılır. Ulaşılması güçleşen gömülerin sahipliliğine ve sahibinden onay alınması için bir saç veya kurban gerektiğine inanılır. Erzincan ve Erzurum yöresinde olduğu gibi, Malatya ve çevresinde de yatırlara satılan, yaşayamayan bebeklerin, oradaki ismi bebeğe verilen ulu zat tarafından sahiplenilip korumaya alındığına inanılır.1544

Öte yandan, halk inançlarındaki sahibi olmak, sahiplenmiş olmak inancı da bu bulguda yer almaktadır.1545 Bu uygulamada, sahiplenmek suretiyle çocuk edinmeye mani olan kara iyenin sahipliğine son verilmiş, yatırım icazeti ile kadının eşi onun sahibi olmuştur. Kara iyelerin büyüsel güçlerine, onların bu güçlerinden gelebilecek çeşitli fenalıklarına mani olmak için sahiplenmeleri engellenir veya son verilir.1546

Büyüsel seremoninin çocuk isteminden evvelki bölümü adeta nikâh kıyılma safhasıdır. Çiftlerin birlikteliği için onay alınmıştır. Kadın yüzünü yatırım taşına sürmekle, yatıra şükürünü, şükranını belirtmiş olmaktadır. Mağaradaki kurban kemikleri de kesilen şükür kurbanı kemikleridir. Artık çiftler sahipsiz değildir, yatırım koruması altına girmişlerdir. Bu nokta ayin ve tılsımın örtüştüğü noktadır.1547

Zamanı geldiği halde ayağını yere basamayan çocuğa “basılmış” denir. Basılmış çocukların tedavisi için bunların ayakları bir iple bağlanır ve Cuma namazından ilk çıkana bu ip kestirilir. Basılmak-basmak hayatın diğer safhalarında da görülür.1548

Nazardan korunmak için çocukların yüzlerine kömür sürülerek güzellikleri saklanırken, bu uygulama bazı yerlerde çok güzel genç gelinler için de yapılır. Hatta yeni sağılmış ineğin süt kabına da bir parça kömür atılır. Kömürün hikmeti kara oluşundan ve ocak ile olan bağlantısından geliyor olabilir.

¹⁵⁴² Bronislaw Malinowski, a.g.e., s. 123.

¹⁵⁴³ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halkların Halk İnançlarında -Geçmişten Günümüze- Kişioğlü**, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

¹⁵⁴⁴ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, s. 283.

¹⁵⁴⁵ Yaşar Kalafat, “Kocaeli Halk İnançlarında Yaşamakta Olan Mitolojik Bir Kavram: Sahiplilik”, **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri (02-04 Mayıs 2014, Kocaeli)**, Cilt: III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2015, s. 1743-1752.

¹⁵⁴⁶ Yaşar Kalafat, a.g.y.

¹⁵⁴⁷ Bronislaw Malinowski, a.g.e., s. 60.

¹⁵⁴⁸ Yaşar Kalafat, “Balıkesir ve Yöresi Örnekleri ile Halk İnançlarımızda Basmak ve Basılmak Kavramları ve Mahiyetleri”, **Birinci Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (01-02 Haziran 1998)**, Balıkesir 1999, s. 418-422.

Malatya yöresinde görülen efsunlamanın bir türünün de “tu-tu-tu’lamak” olduğunu belirtelim. Bazı uygulamalarda üflenerek, bazı yörelerde de tükürür gibi yapılarak uygulanır. Tu-tu-tu’lamayı yapan kimse, bir süre hastayı, nazarlıyı, büyü yapılmış kimseyi veya bir şeye uğramış olanı okuduktan sonra, “tu-tu-tu bismillah” diyerek şifa niyetine üfler, bazen de büyü bozmak için parpı yapılırken, özel terliğin, yeşil papucun arkası ve bıçağın tersi vurulur.

Tu-tu-tu bismillah uygulaması gece eşikten dışarı sıcak su dökülürken de yapılır. Bu saatlerde üç harflilerin zarar görmelerinden kaçınılır. Onlardan gelebilecek zarardan kaçınmak için böylece tedbir alınmış olunur. Bu uygulama da sadece Malatya yöresine mahsus değildir.¹⁵⁴⁹

Yörede, ateş su ile söndürülmez, su dökülmesi zarureti var ise Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, Doğu Anadolu’da da “tu tu tu bismillah” denir. Zira ateşin de sahibi vardır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da akrep sokması halinde, bu konuda el almış kimse, zehrin vücuda fazla yayılmasını önlemek için keza tu-tu-tu’lama yaparak koruma işlemini başlatır. Allah'ın adıyla başlamak, genel ve mutlak koruyucu kolaylaştırıcı olarak bilinir.

Tu-tu-tu’lama bir nevi destur-izin anlamına gelir. Geceleyin çocuk açık havada çişe tutulmak isteniyor ise “destur destur savuş” denir. Böylece tekin olmayanlardan gelebilecek zararlara karşı korunulmuş olmak istenir.

Tasavvuf bilginlerinden halk inancı çalışanlara yardımcı olmak isteyenler, Müslüman cinlerin insanlara zarar vermeyeceklerini anlatırlar. Pencerelemin dışarıdan önlerine kuru soğan ve kuru sarımsak kabuklarının konulmasını ve koyarken de “gıdanız olsun” veya “silahlarınız olsun” denilmesini önerirler. İnsanlara zarar veren cinlerin imansız olanları olduğunu, bunların hayvanlarına da “in” denildiğini açıklarlar.¹⁵⁵⁰

Nazarlık olarak bilinen birçok uygulama, aynı zamanda büyü içerikli uygulamalardır. Bunlar, koruyucu büyü özelliklidirler. Anadolu'nun birçok yerinde, bu arada Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bağ ve bahçelere bir sırık üzerinde konulan boynuzları ile kurutulmuş öküz ve koçbaşları bu türden koruyuculardır. Bazı yörelerde hâlâ rastlanan ambar ve ahır kapılarına çakılan kuru at kafaları da bu türdendirler. Bunları Kuzey ve Güney Kafkasya’da müzelerde de görmek mümkündür. Bitkilerden dikenli olanlar ve hayvanlardan boynuzlu olanların boynuzlu kafaları bu maksatla kullanılır.

Erzurum’da 2000’li yılların başlarında korunmak için dış kapının üst kısmına boynuz çakılmış evleri görmek mümkündür. Safranbolu’da ve Batı Karadeniz evlerinin birçoğunda aynı amaçla binaların dıştan duvarlarına geyik boynuzu çakılırdı.

Bu kültürün derinliklerinde de Şamanizm’in izlerini aramak gerçekçi bir arayış olur. Altaylarda bu uygulamalara çok sık rastlanır.

¹⁵⁴⁹ Yaşar Kalafat, “Gök Tanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama ‘Tu-tu-tu’lama Uygulamaları”, II. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri (20-24 Kasım 1991, Adana), Çukurova Üniversitesi Yayınları, Adana 1993, s. 271-286.

¹⁵⁵⁰ Sebhattin Güngör, “Tasavvuf Notları”, Ağustos 2018, Burhaniye.

Sözlü kültürde, büyü farklı bir formatta yaşamaktadır. Büyü adeta temenni, hatırlama veya anmanın kapsamında yer alabilmiştir. Bu tespiti Malatya ve çevresinden de örneklemek mümkündür. Mesela “olumsuz düşünme” denir. Sonucu hayati öneme haiz haberler için “fena sonuçlara çağırım yapma” denir. Yahut olumsuz bir sonuç kastedilerek “onu hatırına getirme” denir. Menfiyi, negatifi, karayı çağırmanın büyüsel olumsuz gücüne inanılır. “Menfi düşünürsen menfi olur” denir.

Bazı kimseler için “şom ağızlı” denir. Onlara “açma şom ağızını” şeklinde veya “ağızını hayra aç” ikazı yapılır. Adeta kişinin ayağında, elinde, uğurlu olmak veya olmamak aranırken, lafzı uğursuz olan tipler veya uğursuz söz eden tiplerin de olduğuna inanılır.

Bu inanç şeklinin vakit bağlantısına dair örnekler de vardır. Akşamın dar vaktinde “şeri anlar” denir. Ayrıca “saatine rastlar, Allah muhafaza, kargış etme, tutar” denir.

Bir diğer sözlü büyü şekli veya sözde büyüsel güç arama inancı da amansız hastalıkların ismi geçince adeta o isim pusuda bekleyen bir kara güç gibi kabul edilir ve hemen “evimizden, eşğimizden, çoluk çocuğumuzdan ırak” denir. Bu esnada ya tahta gibi vurulunca ses çıkaran bir nesneye birkaç defa vurulur veya kulak memesi çekilir. Bu uygulamayı da Malatya ve çevresi halk inançlarından örnekleyebiliyoruz.

Bu büyüsel içerikli uygulamayı gece geç vakit cin, şeytan gibi varlıklardan bahsederken de görebiliyoruz. Bir dönemin belki totemi olabileceği üzerinde de durulan yılan, kurt, ayı gibi bazı hayvanların ismi gece geç saatlerde yapılan konuşmalarda yer alır ise bunların isimleri açıkça söylenilmez. Bunlar için kullanılan ‘yerde sürünen’, ‘dik kulak’, ‘koca pabuç’ sıfatları örtülerek söylenilir.

Zifaf gecesi, gençlerin başarısız olmaları için düşmanları tarafından bağlanılmaları, muhtemel bir bağlamaya karşı korunma ve bağdan kurtulma inancı, Türk kültür coğrafyasında yaygın iken, bu inancın Malatya yöresinde de yaşadığını görüyoruz.

Düğüm atılarak yapılan bağlama şeklinin biz evvelce farklı varyantlarını belirlemiştik. Bıçak ile yapılan uygulama daha ziyade “kurtağzı bağlama” uygulamasını andırıyor.1551 Çivi çakılmasını biz, ağrı dindirme ve yatır gönderlerine adak bağı bağlanmasından hatırlıyoruz.

¹⁵⁵¹ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Kurt Ağızı Bağlamak”, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy’a Armağan, Kayseri 2006.

Bağlanmadan korunmak için alınan tedbirler, bizim için yöntemin mahiyeti olarak yabancı değildi. Aslı'nın Kerem'e olan aşkına mani olamayan Kara Keşiş, onu büyü yoluyla kendisine nikâhlar/bağlar. Aslı çok istemesine rağmen daha evvel sahiplenildiği için büyü yaparak sahiplenilen izin vermediği için Kerem'e kavuşamaz. Böylece bir büyülenmeye karşı daha evvel yapılmış büyü ile engel olunmak istenmiştir.

Yörede, Cuma günleri cami minberinin altından geçmenin hastalıklara iyi geleceği inancı vardır. Altından geçme, kara iyeleri aldatma için yapılan bir âlem değiştirme olayıdır. Bu maksatla, gökkuşağının, atın, gelinler kaynananın, yenilen pehlivan yenenin koltuğunun altından geçer. Kaya deliğinden, delikli taştan, ağaç kovuğundan geçildiği olur. Cami etrafında geliştirilmiş eski dinlerden İslâm'a sokulmuş bu tür yüzlerce inanç vardır.¹⁵⁵²

Malatya Yöresi Halk İnançları ve Türk Mitolojisi

Malatya ve çevresinde, birkaç yıl öncesine kadar güneş ve ay tutulması sırasında, halk tarafından ezan okunur, tekbir getirilir, silah atılır, teneke çalınarak gürültü yapılırdı. Kökü Türk mitolojisine dayanan ve Anadolu'da olduğu gibi Türk dünyasının birçok yerinde mevcut olan bu inanca göre, ayı koruyan iki köpek vardır. Bunlar uyuyunca, Cıngolaz veya Cıngıloz diye bilinen bir yılan/ejderha ayı yemeye/yutmaya gelirmiş. Yapılan gürültüden amaç, ayın bekçisi olan köpeklerin uyandırılarak, yılanın ayı yutmasını önlemektir. Cıngolaz veya Cıngıloz da Alkarısı gibi bir kara iye olarak bilinir. Bazı yörelerimizde, ayın tutulması ayın bağlanması olarak da tanımlanır.

Alkarısı, Alavradi, Alkızı, Albasması inancı, Türk kültür coğrafyasında çok yaygındır. Ondan korunma çareleri de az, biraz farklılıklar gösterse de hemen hemen aynıdır. Şekline, yaşadığı yere dair çeşitli anlatılar vardır. Konunun uzmanları Bahaeddin Ögel¹⁵⁵³ ve Abdülkadir İnan¹⁵⁵⁴, bu inancın Türk mitolojisindeki yerine dair bilgi vermişlerdir. Bu inanç, Anadolu Türk kültür coğrafyasında da doğal olarak yaşamaktadır.

“Eski Türk İnançları” tanımı, çok kere de eski Türk Dini olarak geçmektedir. Bu ifadenin araştırmacıların gündemine taşınmasında bizim yaklaşık 30 yıl kadar evvel yapmış olduğumuz çalışmanın da payı olmuştu.¹⁵⁵⁵ Evvela belirtmek gerekir ki, halk inançları tamamen yaşanan din değildirler. Halk inançları tamamen din olmadıkları gibi, dinin de tamamen dışında değillerdir. Onlar mevcut dinlerin halka yansımış şekilleri veya mevcut dinin halk tarafından algılanış biçimleridirler. Şüphesiz mevcut dinlerden sadece birinin değil ve aynı zamanda mevcut olmayan dinlerin de izlerini taşırlar. Bu açıklamadan sonra, Türklerin ilk dinlerinin tarihi, asgari Türklüğün tarihi kadar eskidir. Zira ilk inanç, ilk insanla başlamıştır. Buradan hareketle denilebilir ki, Türklerin tanış oldukları dinlerin hepsi onların şu veya bu şekilde eski dinleridir. Türklerin çok büyük çoğunluğu bu gün Müslüman iken, bu dinin kapsamına girmeyen dinlere mensup dinler de vardır. Bu dinlerin bir kısmı Müslüman

¹⁵⁵² Yaşar Kalafat, **İslâmiyet ve Türk Halk İnançları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

¹⁵⁵³ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi, I-II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971-1995; **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi-Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

¹⁵⁵⁴ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972; **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976; **Makaleler ve İncelemeler, I-II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

¹⁵⁵⁵ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 1. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990; 6. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

Türklerin eski, yani bir, iki veya üç evvelki dinleri idi veya Müslüman Türkler bu dinlerin bir kısmı ile sıralı tanış olmadan İslâmiyet'e girdiler.

Bu izaha rağmen Türklerin eski dinleri veya inançları tabiri ile anlatılmak istenilen ne idi? Bize göre, Eski Türk İnancı, tepesinde Tengri/Tanrı'nın bulunduğu birtakım kültlerden oluşmuş bir sistemdi. Bu inanca, Ulu Tanrı anlamında "Gök Tanrı İnancı" da deniliyordu. Büyücülük, falcılık, ruhçuluk anlamına da gelebilecek olan Şamanizm, Türkler arasında da yayılma alanı bulmuş olsa ve Türk dini ile çağdaş olsa da Türklerin dini değildi. Zira Şamanizm anlam kayması olmasına rağmen din değildi. Şaman daha ziyade ruhlarla ilgilenen bir inanç görevlisi iken, Türklerin dini görevlisi bize göre Kam idi. Din görevlisinden hareketle isimlendirme gerekir ise Türklerin o dönemdeki dinine Şamanizm değil, belki Kamizm denilebilirdi.

Hal bu olunca; Lamaizm, Manihaizm, Budizm, İsevilik ve Museviliğin birçok mezhebi ile Muhammedî olmadan evvel tanış olmuş Türklerin eski dinlerinden söz ederken, Gök Tanrı İnanç Sistemi'nden bahsetmiş oluyoruz.

Konuya girerken birtakım habis ruhlar ve bunların zararları ile korunma şekillerinin olduğundan bahsetmiştik. Bunlara halk inançları çalışmalarımızda kara iyeler diyoruz. İslâmî terminoloji ile dillendirmek gerekirse, bunlar için belki cin, imansız cin, şeytan gibi tabirler uygun olabilir. Bunlar ile mikropların bir şekilde bağları var mıdır? Hepsini için aynı şey söylenilebilir mi? İnsan muhayyilesi bunları gerçeklerine rağmen ne tür şekillere sokmuştur? Bütün bunlar üzerinde durulması gereken hususlardır. Bizim bildirimizin öncelikli alanı kapsamına girmemektedirler.

Kara iyeler hayatın her safhasında vardılar. Hamile kalamayan veya erkek çocuğu olmayan, çocuğu veya erkek evladı yaşayamayan bazı hanımlar bunun sebebini kara iyelerde ararlar. Kısmeti çıkıp evlenemeyen gençler, bilhassa kızlarımızdan bir kısmı kara iyelerde sebebi ararlar. İnanca göre zifafta başarılı olamayan çiftlere kara iyeler sebep olmuştur. Hamilelik ve lohusalık dönemlerinde anne ve bebeğin uğrayabileceği hastalık ve ölümlerin de sebebi olarak kara iyeler düşünülmüş ve inanılmıştır. Kara iyelerin insanlar üzerindeki etkileri insanlar öldükten sonra da devam ettiği inancı vardır. Ayağı basamayan çocuktan konuşamayan çocuğa ve birçok daha ziyade psikolojik mahiyetli hastalığın kara iyelerden geldiğine inanılır. İye bilindiği gibi sahip demektir. Birçok gücün çeşitli sahipleri varken, kara iyeler bazen bir ve bazen de birden fazla arazın, tersliğin, istenmeyen gelişmelerin sahipliğini yaparlar. Bunun için insanlardan bazıları onlardan korunmak ve kurtulmak için inanç içerikli bazı uygulamalar geliştirmişlerdir. Onların yaşadıkları yerler, etkili oldukları günün saatleri, insan hayatının dönemleri halk inançlarında belirlenmiştir.

Kara iyeler, sadece insan sağlığından hareketle onların hayatlarında etkili olmazlar. İnanca göre onlar berekette, kuraklıkta, fazla yağışta, güneşsiz geçen günlerde, İnsanların hastalanmalarında, çocukların ayaklarını basamamalarında, yeni evlilerin ilk gecelerinde başarılı olamamalarında, hayvanların ve tarlaların verimlerinde de etkili olurlar. Kara iyelerin kara tutumları gibi bir de ak iyeler vardır. Bunlar da adeta aklayıcı paklayıcıdır. Kara iyelerin hışmından korunmak ve kurtulmak için yapılan birtakım inanç içerikli uygulamalar gibi, ak iyelerin de hayırlara vesile olan tutumlarını sağlamak veya sağlanmış hayırlara vesile olan tutumları için şükran belirtmek adına yapılan inanç muhtevalı tatbikatlar vardır. İslâmî terminoloji ile ak iyeler için belki melek benzetmesi yapılabilir. İslâm'a göre her şey Allah'ın iradesindedir. Mutlak olan O'dur.

Eski Türk inançlarının devam eden uzantıları arasında kişiöğlunun da bir kuvve içerdığı hususu vardır. Mesela uğurlu ve uğursuz kişi olduğu gibi, istemese de nazar etmeye müsait tipler vardır. Bu güç itibariyle, erkek ile kadın, çocuk ile yetişkin ve yetişkinlerin de bilhassa özel durumlarındaki kuvve farklıdır, şeklinde inançlar vardır. Vereceğimiz misalleri iyi anlatabilmiş olma adına yaptığımız bu açıklamalar yeterli bulunmayabilir. Özetle kişiöğlunda da ak ve kara iye karakterlerinin bir arada olabileceğini belirtmek istiyoruz. Kişi bizzat kendisinde bulunan bu özelliklerini harekete geçirebildiği gibi, bazen de çeşitli uygulamalarla gücü nispetinde birtakım kara veya ak iyeleri harekete geçirebilir ya da geçirebileceğine inanılır. Bu noktada sihir, büyü, tılsım, muska gibi inanç ve uygulamalar devreye girebilmektedir. Bütün bunlarla bu alanda yapılanlar ve inanılanların semavî dinlerin tamamen dışında olduklarını söylemek durumunda da değiliz. Zira gelmiş geçmiş bütün hak dinlerin şeriat ve akaidini de bilemiyoruz. Bir katmanlaşma ve insanlık tarihi boyunca gelişen bir olgu ile karşı karşıyayız.

SONUÇ

İçlerinde bid'at, hurafe ve hatta şirkin de bulunabileceği bu tespitleri yapıp bildiriye dönüştürmenin amacına gelince, bunlar, geldiğimiz yerlerden getirdiğimiz, gelip yerleştiğimiz yerlerde bulduğumuz, birlikte yaşadığımız halklarla birlikte ürettiğimiz, eğrisi ile doğrusu ile bize ait olan, bizi biz yapan, bizim halkımızın kültür ürünleridirler. Bunları ayıklamak, ilme, dine ve kültüre uygun hale getirebilmek de bizim işimizdir. Bunlar bize uzak geçmişimizin hatıralarıdır. Bunlardan hareketle Türk kültürlü coğrafyayı dolaşabilir ve bunlardan hareketle mitolojik dönemimize seyahat edebiliriz. Bunlardır Malatyalı ile Muğlalıyı, Bitlisli ile Bursalıyı aynı kılan değerlerimiz!

Bildirimizde, vesileler yaratarak ilgili kaynaklara atıf yapmaya çalıştık. Bununla amacımız, halk kültürü ile millî kültürel kimlik arasındaki paradigmanın oluşturulmasını sağlamaktır. Elimizden geldiğince mitolojik dönem ile bağlantı kurmaya çalıştık. Kültür coğrafyamızın gelişim ve oluşum sürecine ışık tutalım istedik. Bu alanda yapılacak yeni çalışmaların kolaylaşmasını amaçladık.

DANIŞMENDLİLERDE DİN VE İLİM

Dr. Abdurrahman DAŞ

GİRİŞ

Anadolu'nun doğusundan başlayan fetih faaliyetleri ülkenin batısına doğru genişlediği ilk yıllarda Türkmen beylerinin yönetimine bazı yerleri 1. vasal idari bölgeler olarak Artuk, Tutak, Afşin, Dilmaçoğlu, Tarank oğlu, Davud oğlu gibi Türk beylerinin idâresine verilmiştir. Yine 2. gurupta mütalaa edilen Saltuk-oğulları, Mengücek oğulları ve Dânişmend oğullarına ait olan vasal devletler de bu ilk yıllarda Anadolu'da kurulmuş ilk Türk beylikleridir. 1556 Danişment Beyliğinin iktidarı bir asırdan fazla devam etmiş, hatta zaman zaman Anadolu Selçuklu Devletini de iktidarı altına almaya çalışmıştır. 1557 Anadolu'nun İslamlaşması, Türkleşmesi, ilim ve din anlayışındaki dönüşümün oluşumu ve yaygınlaşmasında Dânişmendlilerin katkısı çoktur. Hatta zemin hazırlaması bakımından, Türk boylarının Hanefilik ve Matûridilik din anlayışı etrafında toplanmış olması, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin kurulmasına zemin oluşturduğu kanaatini paylaşanlar olmuştur. 1558

Dânişmend beyinin ataları, bilgin bir aileye mensup olduğundan dolayı beylik bu sıfatla anılmıştır. Zira Dânişmendlilerin atası sayılan Türkman Ali Taylu, Büyük Selçuk Sultanlarının prenslerine hocalık yapmış, sultanın ve diğer üst seviyedeki idarecilerin yanında daima saygı görmüştür. Bu özellikleri sebebiyledir ki Büyük Selçuklu Devleti Ali Taylu'yu, Gazneli Sultan Mesud'a elçi olarak göndermiştir. 1559 Kuruluşu safhasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetinde bulunan Ali Taylu'nun oğlu Gâzi Gümüş-Tekin 1560 Anadolu'ya 1080 yılında gelmiş ve Dânişmend'in oğlu olarak anılmıştır. Ondan sonra bu aileden gelen bütün beylere de "Dânişmend beyi" sıfatı verilmiştir.

Dânişmend beyliğinin idaresi altında bulunan Amasya, Tokat, Niksâr, Kayseri, Zamantı, Elbistan, Develi, Çorum, Malatya gibi orta Anadolu'daki yerlere "Dânişmend İli" ya da "Beyliği" denilmiştir. 1561 Bu yerleşim merkezlerinde inşa edilmiş olan cami ve medreselerin varlığının Anadolu Selçuklularının erken dönemine rastlamış olması, ilmî ve dinî faaliyetlerin Dânişmend beyliği zamanında başlatıldığını gösterir. Büyük Selçukluların din ve ilim anlayışı, Anadolu Selçuklularının ilk yıllarında dolayısıyla Dânişmendlilerde de devami şeklinde olagelmıştır.

Dânişmendliler döneminde ilim ve din mevzuunu tespit etmek için vârisi olduğu Büyük Selçuklular döneminde dini anlayış ve ilmî çalışmaların seyrini takip etmekle anlaşılacaktır. İlk dönemlerde İslâm toplumlarında konuşulmayan kelâmî, dinî, ilmî yeni tartışma konuları olmuştur. İlmi çalışmalar, belli alanlarda yoğunluk kazanmış olması da böyle bir süreçte olagelmıştır. Akılcı akımın revaçta olduğu Abbasiler döneminde Mu'tezilî düşünceye mensup

(*) F.Ü. İlahiyat Fakültesi.

¹⁵⁵⁶ İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu" **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 10-11, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1979-1980, İstanbul, 1981, s. 2.

¹⁵⁵⁷ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 294.

¹⁵⁵⁸ Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 92; Sönmez Kutlu, **İmam Mâtürîdî ve Maturidilik**, OTTO Yayınları, Ankara, 2016, s. 62.

¹⁵⁵⁹ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 114

¹⁵⁶⁰ Turan, age., s. 114-117.

¹⁵⁶¹ Turan, age., s. 114-115; Abdulkemir Özyayın, "Danişmendliler", **DİA.**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 468; Mükrimin H. Yınanç, "Danişmendliler", **M.E.B. İA.**, (C.3. 468-479) İstanbul, 1993, s. 468.

olan bilginler, nakli bilgiler yerine aklî bilgilere yönelmişlerdir. Nitekim tabii ilimler üzerine ciddi araştırmalarıyla tanınan batılı araştırmacı W. Hartner'ın "ilmî inkişafın (icâd ve gelişimi) Mu'tezile'nin en parlak devrinde sağlam bir zemine sahip olduğunu, fakat Eş'ariliğin Sünniliği müdafaasıyla keşiflerin sona erdiğini, ...Endülüs'te Mu'tezile'nin hiçbir zaman mevcut olmadığını ve buna mukabil hükümdarların himayesiyle ilmin yükseldiği..."¹⁵⁶² tespiti, İslâm âlemindeki ilmî gelişim sürecine dâir doğru bir yaklaşımdır. Dânişmendlilerin, Anadolu'da din ve ilim alanında çalışmaları da yukarıda izaha çalıştığımız akılcı Mu'tezilî geleneğe bağlı olduklarını gösteriyor. Bu da onların öncelikli olarak tabii ilimlere yönelişine temel oluşturmuştur. Zira Şark medreselerindeki bilginlerin ilmî çalışmaları Beyt'ül-Hikme'deki bilginlere öncülük yaptığı gibi Anadolu'daki âlimlerin dini mezhep tercihi ve cihat anlayışına da öncülük yapmış olması söylenebilir.¹⁵⁶³

Müslümanların belirli bir mezhep anlayışını tercih edişi, dönemin bilginlerinin halkı ikna ve yönlendirmesi ile olmuştur.¹⁵⁶⁴ Türkler, İslamiyet'i kabul ettiği ilk dönemden itibaren genelde Hanefî mezhebine tabi olmuş, sonraki asırlarda da bu mezhep tercihidenden hiç vaz geçmemişlerdir. Anadolu'da, Sünni fikhî mezheplerden Hanefilikle beraber Şafîlik de kısmen benimsenirken, Maliki veya Hanbeli mensuplarının varlığına rastlanmamıştır. Dânişmendliler, Hanefi ve Şâfi mezhebine göre ibadetlerini yapıyordu. İtikadî konularda ise Dânişmendlilerin Mu'tezilî din anlayışını kabul ettiklerini söyleyen Gölpinarlı, beyliğin mezhep ve dinî durumunu açıklarken "Mu'tezilî anlayışın varlığının mevcut olduğunu, Yunan felsefesiyle uğraşan bilginler, Müslüman ve Hıristiyan hekimler, şehirlerde camilerle beraber kilise ve manastırlar, bu devrin müsamahasının..."¹⁵⁶⁵ şeklinde izah etmiştir.

DÂNİŞMENDLİLERDE DİN

Müslümanların dini inanç anlayışına ve insanlara karşı ahlâkî davranışlarına tesir edici sebepler vardır. Zaman zaman farklı din anlayışından kaynaklanan ihtilaflar sebebiyle Müslümanların sert mücadelelerini saymazsak, dini kabul etme, yayma, savunma, başka inanç ya da mezhebe mensup olanları hoşgörü ile karşıladıkları görülür.

Anadolu'da Müslüman Türklerin varlığı ile birlikte din alanında yapılan faaliyetlerin çeşitli zümreler eliyle o dönemde ya da sonraki asırlarda yapıldığını görüyoruz. Bu zümreleri şöyle sıralamak mümkündür:

Medrese öğreniminden geçmiş Hâcegân=Dânişmend=Muellim=Âlim yani Bilginler eliyle yürütülen dinî faaliyetler.

Horasan'dan Anadolu'ya gelen ve Pîr-i Türkistân Ahmed Yesevî'nin talebeleri eliyle köylerde, kasabalarda, kırsalda devam eden tasavvufî faaliyetleridir. Şehirlerdeki tarikat pîrleri olan Şeyhler aynı zamanda medrese eğitimi almış, Sünni İslam doktrinini benimsemişlerdir. Örneğin; Mevlâna, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Âşık Paşa, Süleyman-ı Türkmanî, Ahi Evren, vd. gibi. Bu şeyhler çok uzak yerlere kendileri gidemiyorlarsa oralara "Halife" yani vekil göndererek halkı aydınlatıyorlardı. Türkmen dervişlerin çoğu şeyhlerinden

¹⁵⁶² Bkz. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, s. 478-479.

¹⁵⁶³ Bkz. Fuat Sezgin, **İslam'da Bilim ve Teknik I-V**, İBB. Yayınları, İstanbul, 2008.

¹⁵⁶⁴ Bkz. Osman Aydın, "Tuğrul Bey'den Sultan Sencer'e Selçuklular Döneminde Mu'tezile-Hanefilik İlişkileri" **IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu 05-07 Mayıs 2017, C. I-II**, Kastamonu C. I, s.315-329.

¹⁵⁶⁵ Abdalbâki Gölpinarlı, **Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1959, s. 20.

aldıkları sözlü bilgilerle yetişiyor ve öğrendiklerini sözlü olarak halka aktarıyordu. Bu çalışmalarını Şeriatıta “bilmek, öğrenmek”, Tarıkatta “görmek, işlemek” şeklinde özetlemişlerdir.1566 Oysa şehirlerde bulunan medreselerde yetişen kişiler, insanları dinî konularda aydınlatırken kitap bilgisine dayanarak bu faaliyetlerde bulunuyordu.

Tasavvufi eğitimli dervişleri mütalaa ederken, bunları da kendi aralarında iki grupta değerlendirmemiz uygun olacaktır.

Ahi ve Bektâşî mensuplarının Türk dilini kullanarak ve âfakî metotla İslâm dinini halka anlatma, yaşatma ve İslâm dininin ahlâkî uygulamasını içselleştirme gayreti ve faaliyetlerinde bulunanlar.1567

Mevlânâ Celâleddin Rûmî gibi Farsça ya da Arapça dilini kullanarak enfusî metotla İslâm dinini halka anlatmak, yaşatma ve ahlâkî uygulaması içselleştirme gayret ve faaliyetlerinde bulunanlar.1568

İslam Mezheplerine mensup âlimlerin Mu'tezilî-Hanefî ile birlikte Maturidî-Hanefî veya Şafîî mezhep anlayışına göre İslâm dinini halka anlatma, yaşatma ve ahlâkî uygulaması içselleştirme gayret ve faaliyetlerinde bulunanlar.

Bâtinî zihniyeti temsil eden ve Yahudiliğin İslâmiyet'e sızmasını sağlayan ayrıca İrân'ın İslâm öncesi inanışlarını temsil eden batınî gurupların faaliyetleri (Rûm dönmesi olan Baba İlyas vd.).1569

Ancak; Anadolu'da Türk siyasî birliği; İslam inancı ve Türk kültürünün yurdun her tarafında benimsenmiş olması, insanların birbirileriyle inanç ve mezhep anlayışında birlik olmalarıyla mümkün olmuştur.1570 İslam tarihinde Harici, Mutezilî, Eş'arî, Matûridî ekollerin varlığı veya fikhî görüşlerin benimsenmesi, yaygınlaşması ve nihayetinde sistemleşmeleri de bu şekilde olmuştur.

Abbasiler döneminde, Mutezilenin kelâmî görüşlerinden “Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı” yani yaratılmışlığı konusundaki görüşleri, halka ve ilim adamlarına zorla kabulü istenmiş, bu baskı ve dayatma anlayışı, Mutezilenin akılcı anlayışına karşı olan muhalefeti doğurmuştur. Mu'tezile âlimleri Kur'an-ı Kerimin mahlûk yani sonradan yaratıldığını, Eş'ârîler ise Kur'an-ı Kerim'in ezeli olduğunu savunuyorlardı. Tuğrul Bey, Eş'ârîlerin bu görüşünü bid'at yani dinde uydurmacılık olarak görüyordu.1571

Mu'tezile'ye karşı gösterilen tepkiler neticesinde Eşarilik H.380/990 Milâdi yıllarında ilk olarak Irak'ta, daha sonra Şam ve Mısır'da Türk olmayan topluluklar arasında yayılmaya

¹⁵⁶⁶ Cemaleddin Server Revnakoğlu, “Tekke ile Medrese Arasındaki Görüş Farkları”, **Tarih Konuşuyor Mecmuası**, C. 7, S. 45, Ekim 1967, İstanbul, s.3387-3391. ; M. C. Şehabettin Tekindağ, “Anadolu'da Şi'i Propagandası-Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi”, **Tarih Dergisi**, c. 22, 1968, S.49-76; Ziya Hanhan “Horasan Erenleri'nden ünlü Türk Mutasavvıfı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli”, **Tarih Konuşuyor Mecmuası**, C. 8, S. 50, Mart 1968, s. 3603-3607; Nazmi Sevgen, “Anadolu'da Yüzyıllar Boyu Kardeşi Kardeşe Düşman Eden Safevilik-Şiilik Doğuşu ve Gayeleri” **Tarih Konuşuyor Mecmuası**, C. 8, S. 51, 52, Mayıs 1968, s. 3641-3645, 3707-3710, 3745-3748.

¹⁵⁶⁷ Neşet Çağatay, **Ahîlik Nedir, Kültür Bakanlığı Yayınları**:7, Ankara, 1990, s. 31.

¹⁵⁶⁸ Mikâil Bayram, **Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren**, İstanbul, 2001, s. 44 vd.

¹⁵⁶⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. **Tarih Konuşuyor Dergisi**, C. 1, “İnançlar Yoluyla İktidar Mücadelesi: Ülkeler ve Fikirler Arası Çatışma” S. I, Şubat, 1964, s. 97-100; **Agd.**, S. 2, s. 209-212; **Agd.**, S. 4, Mayıs 1964, s.286-290; **Agd.**, S. 5, s. 383-387 ; Temmuz 1964, S. 6, s. 471-474.

¹⁵⁷⁰ Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, s. 62, 170 vd.

¹⁵⁷¹ Bayram, **age.**, s. 23-24 (İbn Tağrıberdi, **en-Nucûmu'z-Zâhire**, V, s. 54'den naklen.)

başlamıştır. Oysa Türkler, İslamiyet’i kabul ettiği ilk dönemden itibaren genelde Hanefî mezhebine tabi olmuş ve Hanefî mezhep tercihinden hiç vaz geçmemişlerdir. İtikadî mezheplerin ortaya çıkışları daha sonra ve farklı dönemlerde olduğu için, Müslüman Türklerin itikadî konularda ilk başlarda farklı mezhep anlayışlarına yönelmeleri söz konusu olmuştur. Ancak bütünüyle bir önceki itikadî mezhebi terk edip, ani ve kesin çizgilerle bir diğer itikadi mezhebe geçişleri olmamıştır. Türkler arasında önceki mezhep anlayışı varlığını daha az hissettirmiş veya mensupları bu anlayışlarını gizli olarak sürdürmüşlerdir.

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’in veziri Amîd’ül-Mülk el-Kündürî’nin Mu’tezile mezhebini benimsemiş olması, Tuğrul Bey’in de bu mezhebi benimsemesinde etkili olmuştur. Bu benimseme Eş’arileri baskı altında tutulmasına veya sürgün edilmesine sebeptir. Böylece onların ilmî çalışmalarına da engel olduğu bildirilmiştir.1572 Selçuklularda Eşariliğin kabul görmesi, Alparslan’ın veziri Nizâm’ül-Mülk’ün (H.485/1092M.) çabaları ve Nizamiye Medreselerinin açılmasıyla başlamış ve yaygınlaşmıştır. Her alanda oluşturulan yeni kurumlarda, Nizamiye medreselerinde yetişen kişiler devletin farklı makamlarında görev icra etmeye başlamış, böylece dini anlayış kapsamında dönüşümün oluşması sağlanmıştır. Gerçi bazı araştırmacılar “...Hanefi, Mutezililere ve İsmaililere karşı bir cephe oluşturmak amacıyla Eşarilik resmî bir mezhep olarak benimsenmiş ve Nizamiye medreseleri kurulmuş ise de, Türkler arasında bu medreselerin etkisinin sanıldığı kadar güçlü olmadığı... çünkü bu Nizamiye medreselerinin yanı sıra, Hanefi-Maturidilerin kendi medreseleri Hanefi-Maturidi kültürünü okutmaya devam ettirmişler...”1573 kanaatindedir. Yine Selçuklular zamanında ilmî tartışmalar ve farklı anlayışların varlığına müdahil olunmadığı, Eş’ariler ile Hanbeliler arasındaki münakaşaların kavgaya dönüşmesi üzerine Nizam’ül-Mülk, Bağdâd’a Ebu İshak Şîrâzî’ye gönderdiği mektubunda “Nizâmiye Medresesini bir mezhebi korumak için değil, ilmi himâyeye etmek ve yükseltmek gayesiyle kurduklarını, mezhepler arası bir tefrik(ayırıcılık) siyaseti gütmediklerini..” yazmıştır.1574

Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey ve sonraki Türk sultanları, Abbasileri Büveyhilerin etkisinde kurtarmak için Şîi-Batinî cephe ile mücadele etmek durumunda kalınca aynı zamanda belli bir İslam anlayışının yani Sünniliğin temsil edildiği tarafta yer almış, devletin üst tabaka yöneticileri, inanç ve ibadet birliğini sağlayan eğitimi almışlardı.1575 Elbette bu geçişler aniden ve bütünüyle hemen olmamıştır. Büyük ilmî tartışmalar, değerlendirmeler, âlimlerin medreselerdeki çalışmaları, toplumun kabullenmesi süreci ile olagelmıştır. Selçuklularda siyasî ve toplum yapısının dönüşümüne paralel olarak, dinî kavrama ve anlayış biçimi de değişmeye bu şekilde başlamıştır.

Selçuklu yöneticileri, İslamiyeti kabul ettikten sonra Bağdad’a geldikleri yıllardan itibaren İtikadî mezhep anlayışında Mu’tezileye mensup olup, Eşarilere lânet edilmesini emretmiştir. Bu lanetlenme emrinin kaldırılması için Ebu’l-Kasım Kuşeyrî ve Eş’arilerin önde gelen diğer bilgileri Sultan Tuğrul’un huzuruna çıktıklarında onlara; “Bana göre Eş’ârî bidatçidir. Mu’tezile’ye karşı haddini aşmıştır. Çünkü Mu’tezile Kur’an-ı Kerim’in (Allah’ın sözünün) mushaftaki sözler olduğunu ispat etmiştir. O ise (Eş’ârî) bunu inkâr etmektedir.”1576

¹⁵⁷² Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, OTTO Yayınları,2016, Ankara, s. 184 vd.

¹⁵⁷³ Sönmez Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, OTTO Yayınları, Ankara, 2016, s. 62-63.

¹⁵⁷⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 326 vd.

¹⁵⁷⁵ Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1992, s. 92.

¹⁵⁷⁶ Bayram, *Türkiye Selçukluları üzerine Araştırmalar*, s. 23.

Şeklinde tenkitte bulunmuştu. Bu izahatında da anlaşılıyor ki Tuğrul Bey, İmâm Eş'ârî'nin "el-Makâlâtü'l-İslâmiyyîn" isimli kitabını okumuş ve mukayeseli bir yorumda bulunacak kadar bilgiye sahip olmuştur.

Anadolu Selçukluları yönetici ve bilginleri de itikadi mezhep değişikliği tercihinde hem Mutezileyi hem de Eşâriliği tercihte bulduklarına şahit oluyoruz. Fakat Türkler, mezhep mensubiyetini taassup derecesine çıkarmadıklarını, dönüşümün Mutezileden Eş'ariliğe, oradan da Maturidiliğe benimsemeleriyle son bulmuştur. Türklerdeki bu mezhep aidiyetine paralel olarak, Hanefî-Maturidi çizgisini takip eden âlimlerin sayısında da artış olurken, Mutezilî ve Eş'arî çizgiyi temsil eden âlimlerin sayısında giderek azalmıştır ve nihayet bütünüyle terk edilmiştir.

Harizm bölgesinde fıkhîta Hanefiliğe, itikatta Mutezileye mensup olan Türk bilginlerinden el-Beyrunî ve büyük tefsir bilgini ez-Zemahşerî(1074-1143) mezhep mensubiyetini ilme engel görmemeleri için "Şu veya bu membadan gelen an'anelerin emirlerine kulak vermeden din yolunda, bilginin bayrağı altında yürü."1577 Tavsiyesinde bulunmuşlardır. Türk bilginlerindeki bu anlayışın varlığı, Galile'nin yaşadığı dönemden 5 asır önce olduğu unutulmamalıdır. Toplumların mütedeyyin olması ya da taassup ve bağınazlığa kapılmaları, bilgin ve yöneticilerin almış oldukları eğitimlerin toplum üzerine etkisi ile olmaktadır. Haliyle toplumlardaki hâkim olan dini anlayış, kendi tarihindeki tecrübelerden süzülerek açık ya da gizli yollardan günümüze kadar gelmektedir.1578

Mu'tezile anlayışı akılcı bir metot ve usulü benimsediği için Selçukluların 10-14. asırları arasında aklî ve tabii ilimlere büyük önem verildiğininbu alanlarda önemli eserlerin yazılmış olduğu bilinmektedir. Örneğin; Kâhta Kadısı İbnü's-Serrâc Muhammed b. Ali ed-Dimeşkî (715/1315) "Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâh'l-İrbâh" adlı eserinde aktarmış olduğu "...Şeyh Yusuf b. Nebhan el-Eyluhi bir defasında Türkmen tâifesi ile karşılaştı. Bu taife sofilere en muhalif ve münkir bir taifeydi. Bunun sebebi Türkmen fukahası olan Dânişmendliler idi. Onlar sofilere son derece muhalif idiler. Onlarda hayırlı bir itikad yoktu. Bu konuda o kadar aşırı idiler ki, kâfirler dahi onların derecesinde olamaz. Bunlardan bir cemaatle karşılaştım. Bunlar, her kim bir sofîye yarım ekmek verse kâfir olur diyorlardı." 1579 bilgilerden hareketle, Dânişmend ilinde Türkmenlerin Fıkıh kurallarına çok bağlı oldukları ve Mu'tezile mezhebine mensup oldukları anlaşılmaktadır.

Dânişmendlilere muhalif olan kalenderî meşrepliler, dilencilikle geçimlerini sağlarken, Sünnî tasavvufî Dânişmendli Türkmenler, daha çok Ahi teşkilâtına mensup sınaat erbabı kişiler ya da fen ilimleri yani aklî ilimlerle ilgilenmişlerdir. Anadolu'da ilk yazılan yazma eserin Astronomiye dair Kayserili İbnü'l-Kemal İlyas b. Ahmed'e ait olan ve Farsça yazılan Keşf'ül-Akabe" 1580 isimli eserinde verilen bilgiler, Dânişmendliler döneminde var olan mezhep anlayışının Mu'tezile olduğu tezini desteklemektedir.

DİNİ HOŞGÖRÜ

¹⁵⁷⁷ Haydar Bammât, **İslamiyetin Menevî ve Kültürel Değerleri**, Tercüme: Bahadır Dülger, Ankara, 1963, s. 170.

¹⁵⁷⁸ Bayram, **age.**, s. 30-31.

¹⁵⁷⁹ Bayram, **age.**, s. 30.

¹⁵⁸⁰ Bkz. Mikâil Bayram, "*Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi*", **S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi, V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti semineri Bildirileri**, Konya, 1996, s. 95-100.

Anadolu Selçukluları ve Dânişmenlilerde dini hoşgörü ve karşılıklı saygı anlayışı hem kendi aralarında hem de diğer din mensuplarına karşı çok iyidir. Dini özgürlükler her tarafta yaşatılmış, farklı inançların mukaddesatına büyük saygı duyulmuştur. Süryani tarihçi Mihael "...Türkler... şerir ve Râfizi Rumların yaptığı gibi, kimsenin dinine ve inancına karışmıyor; hiçbir baskı ve zulüm düşünmüyorlardı." 1581 Hatta Hıristiyan Haç üzerine oturup ona hakaret ettiği için İranlı bir Müslüman'a o devrin âdeti gereği. "yüzü karartılmış ve eşeğe bindirilerek teşhir maksadıyla, şehir sokaklarında dolaştırılmış, bu durumdan haberdar olan Melik Mehmed bu şahsa sürgün cezası uygulayıp, devletin sınırları dışına çıkartmıştır" 1582 cezası verilmiştir. Dânişmendlilerde hâkim olan din anlayışı, kadın-erkek ayırımını yapan taassup zihniyetinden de uzak oldukları anlaşılıyor. Örneğin; Dânişmend Emir Gâzi'nin kız kardeşi, beyliğin sınırları içerisinde yer alan Zamantı'yı yönetmiş olması bunun güzel bir örneğidir. 1583 Türklerde var olan dinî duygu, cihat ruhu Gâzilerde coşkulu halde olmasına rağmen taassup derecesinde görülmemiştir.

Müslim-Gayrimüslim ilişkileri daima hoşgörü ve karşılıklı saygıya dayalı sürdürülmüştür. 1584 Atabeg Nureddin Mahmud, Dânişmend Mehmed Bey'i yakalayıp hapse attığı zaman, Malatya'daki ünlü Barsuma Süryani Kilisesi rahipleri el altından ona para göndermişlerdir. Mehmed Bey de 1175'de hapisten kaçıp Malatya'ya geldiğinde Barsuma Kilisesini ziyaret etmiş, sağladıkları yardımdan dolayı kendilerine teşekkür etmiştir. 1585 Yine Hıristiyan Mathieu eserinde Dânişmend Gümüş Tekin Gâzi'nin ölümünde "...iyi, insanlara hayır düşünür, mü'minlere (Hıristiyanlara) karşı çok merhametli idi. Ölümü Hıristiyanlar arasında çok hüznü yarattı.!" kaydını düşmüştür. 1586 Esasen Gayrimüslimlere karşı hoşgörü anlayışı Anadolu Selçukluları zamanında genel bir tavır olarak daima yaşanmıştır. Örneğin Mevlânâ Celâleddin'in cenaze töreninde Hıristiyan papazlar kendi dini ayinlerini yapmış, Yahudi hahamlar da Tevrat'tan bölümler okumuşlardır. 1587

Anadolu Selçukluları ve Dânişmend ordularında din âlimleri ve kadınlara dinî görevleri yapma sorumluluğu verilmiştir ve gazilerdeki cihâd ülküsünün canlı tutulmasında görevlendirilmişlerdir. 1588 Din adamlarına büyük saygı gösterildiğini, örnek gösterilen "Selçuklu-Dânişmendli orduları arasında vuku bulan iki karşılaşma, din adamlarının araya girmeleri sâyesinde bir muarebeye (savaşa) inkilâb etmemiştir" 1589 bu izahatta anlaşılmaktadır.

DÂNİŞMENDLİLERDE İLİM

Şark Medreseleri olarak bilinen Semerkand, Buhara, Taşkent, Nişabur vd. medreselerde aklı ilimlere yani astronomi, matematik, fizik, kimya, biyoloji, tıp ve felsefe alanında eğitim ve çalışmalara daha çok imkân tanınıyordu. Oysa batı medreseleri olarak bilinen Bağdat, Kahire, Şam vb. medreselerde ise nakli ilimler olarak tasnif edilen tefsir, hadis, fıkıh, kelim alanındaki konularda eğitim ve araştırmalara öncelik verilmiştir. Anadolu'da ilk beylikler

1581 Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi I-II**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, C. 2, s. 135.

1582 Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi**, . 2, s. 140-141.

1583 Osman Turan, **age.**, s. 128.

1584 Mehmet Şeker, **Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi**, Ankara, 2000, s.61-66 vd.

1585 Turan, **age.**, s. 141.

1586 Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 120.

1587 Gölpinarlı, **age.**, s.129.

1588 Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, C.II**, s. 35.

1589 Turan, **age.**, s. 153.

zamanında aklî ilimlere daha fazla önem verildiği anlaşılıyor. Nitekim Anadolu'da ilk yapılan medreseler arasında Dânişmendli Beyi olan Yağı Basan (537-560/1142-1164) yıllarında Tokat ve Niksar'da yaptırdığı medreseler ve Sultan II. Kılıç Arslan (1153-1192) Konya ve Aksaray'da, Emir Altun Apa'nın Konya'da, Sırçalı (1242-1243), Karatay(1251), Atabekkiye (1251) İnce Minareli (1252), Kayseri'de Hunad Hatun (1237-1238), Sahibiye (1267-1268) Sivas'ta Gökmedrese (1271), Burûciye (1271-1272), Çifte Minare (1271), Kırşehir'de Cacaoğlu (1271), Isparta Atabey kazasında Emir Mübarezeddin Ertokuş'un (1224) tarihinde yaptırdığı medreselerde verilen eğitimde aklî ilimlerin ağırlıklı olduğu anlaşılacaktır. 1590

Anadolu Selçukluları Devleti'nin kuruluşundan itibaren ilk bir buçuk asırlık süreçte ve Danişmenliler döneminde bilim adamlarının yazdığı eserlerin nerede ise tamamına yakını başta astronomi, tıp, matematik, felsefeye yani aklî ve tabii ilim dallarına ait olmuştur. Kayseri'ye o dönemde gelip yerleşen Ömer b. Muhammed b. Ali es-Savî'nin "Akâid-i Ehl-i Sünnet" kitabında "...Diyâr-ı Rûm'a geldim. Herkesin ilm-i nucûm(Astronomi) ile uğraşmakta olduğunu, dinî ilimlerden bihaber olduklarını gördüm..."1591 tespitini yapmış olması, o dönemin ilmi faaliyetlerinin hangi konularda ve ne yoğunlukta olduğunu göstermektedir.

Şark medreselerinde devam eden ve Bağdâd'taki Beyt'ül-Hikme' de yer bulan ilmî zihniyet anlayışının, Horasan ve Maverâünnehr bölgesinden Anadolu'ya gelen Türk kitlelerinde özellikle de Dânişmendlilerde var olmaması elbette düşünülemez. Bilindiği gibi Sivas, Divriği, Tokat, Niksar, Kayseri gibi merkezlerde ilk yapılan medreselerin bazıları Dânişmend Beyliği dönemine aittir. Yine Anadolu'da ilmi çalışmalara öncülükte bulunan Dânişmend ailesi olurken, Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser de o dönemin bilginlerinden olan ve Amasya'da türbesi bulunan Hakim Bereket'in tıp alanında yazdığı kitaptır. 1592

İlmi çalışmalar huzur ve güvenin sağlandığı ortamda devam etmiştir. Ancak on üçüncü yüzyılda Moğolların Anadolu'yu İstila etmesi, bir süre Anadolu'daki medreselerde ilmi çalışmalar yapılamamış, bilginler sahipsiz ve imkânlardan yoksun bırakılmış, öldürülmüş ya da çok az kısmı Türk beyliklerinin korumasına mazhar olabilmıştır. Bu hususla yapılan bir araştırmada, ilgili dönemin Kâhta Kadısı olan İbnü's-Serrâc Muhammed b. Ali ed-Dimeşki (715/1315) "Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâh'l-İrbâh" adlı eserinde "...Moğolların 500'den fazla bilim adamını öldürdüklerini..."1593 bilgileri verdiği tespit edilmiştir. Aynı araştırmacı; Dânişmendliler döneminde yazılmış ya da Dânişmend Bey'ine sunulmuş eserlerin var olduğunu,1594 örneğin; Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın zamanında yaşayan Tiflisli Hubeyş bin İbrahim'in yazdığı "Beyânüs's-Sinaat" adlı kitabında sanat alanında bilimden nasıl faydalanılacağını öğreniyoruz. Yine Dânişmendlilerin çağdaşı olan Diyarbekir Artukluları devri bilginlerinden Ebu'l-İzz İsmail b. Er-Rezzaz'ın (602/1205) yazdığı "el-

¹⁵⁹⁰ Halil Edhem(Eldem), **Kayseri Şehri**, Hazırlayan: Kemal Göde, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 26; Mehmet Şeker-Süleyman Genç, **Türk İslam Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, 2018, s. 292-293; Yılmaz Önge, "Emir Mübarezeddin Ertokuş'un Medresesi, Kümbet ve Çinili Sandukası", **Ön Asya Dergisi**, Yıl 3, S.3, 1967, s. 27.

¹⁵⁹¹ Bayram, **age.**, s. 59; "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", **S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi, V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti semineri Bildirileri**, Konya, 1996.

¹⁵⁹² Bkz. Mikâil Bayram, **agm.**, "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", **S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi, V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti semineri Bildirileri**, Konya, 1996.

¹⁵⁹³ Bkz. Bayram, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁵⁹⁴ Bayram, **a.g.e.**, s. 28.

Câmi‘ Beyne‘l-İlm ve‘l-Amel” yani ilimle amelin birleştirilmesi anlamına gelen bu kitabında, çok sayıda otomatik makine projelerine ait çizimleri ve günlük hayatta kolaylık sağlayan icatların ipuçlarını sunmuştur.

XIII. Asrın ilk başlarında bir Kübrevî Şeyh‘i olan Necmeddin Dâye, Sultan Aladdin Keykubât‘a sunduğu “Mirsâdü‘l-İbâd” adlı kitabında ilmin, insan ruhunda oluşturduğu olumlu gücün meyvesi sayılan sanat, aklın yönlendirmesi ile günlük hayatında kullandığı her türlü araç ve gereçler üzerinde iz bıraktığını dile getirirken; insanın, ilim ve sanata olan ilgisine vurguda bulunmuştur. O dönemin diğer bir Türk bilgini olan Ahi Evren “Letâif‘ül-Hikme” adlı eserinde, “ilimsiz amelin fayda sağlamadığını, kişinin ilmi uyguladığı ölçüde değerli sayıldığını, insan ruhunda bir teorik bir de amelî kuvvetin var olduğunu, bunlar birleştirildiği vakit uygulanabilen şeyin ortaya çıktığını...”¹⁵⁹⁵ yazmış ve bütün Ahilere yani zenaat (hiref) ehline öğütlerde bulunmuştur.

Dânişmend Bey‘inin ilim adamlarına göstermiş olduğu ilgi ve desteğin hangi boyutta olduğunu göstermesi bakımından o dönemin Kayseri muhafızı olan ve İbnü‘l-Kemâl olarak anılan İlyas b. Ahmed, Dânişmend Oğlu Melik Ahmet Gazi hakkında “...Pek çok filozoflar ve faziletli kişiler ve dünyanın dört bir yanından akliyeciler (ehl-i ukûl) o yüce zata yöneldiler ve her biri sahip oldukları ilimlerini yaymaları ve ilimlerini uygulamaları ölçüde o hazretin cömertlik denizinden pay almaktalar...”¹⁵⁹⁶ kullandığı cümleleri, astronomi üzerine yazdığı kitabında açıkça belirttiği ve bu kitabını kendisi bizzat Melike sunduğu aktarılmaktadır.

Yukarıdaki ifadelerden de açıkça anlaşıldığı gibi başka ülkelerdeki farklı din, ırk ve medeniyete mensup filozoflar, din âlimleri, felsefeciler, tabipler, Dânişmend Melik Ahmed Gâzi‘nin hâkim olduğu bölgeye akın akın göç etmişlerdir. Çünkü Dânişmend Gümüş Tekin Gâzi‘nin ilme ve bilginlere olan ilgisi ve sağlamış olduğu maddi desteği, bilginlerin kendisine yönelmelerini sağlamıştır. Bağdat‘taki Beyt‘ül-Hikme‘ye Harran‘dan, İskenderiye‘den Atina‘dan, Maverâünnehr‘den, Hint‘ten ve Fars‘tan bilginler nasıl getirilmişse, Dânişmendliler ülkesine de aynı şartlardan dolayı bilginlerin gelişi söz konusudur.

Kâhta Kadısı İbnü‘l-Serrâc Muhammed b. Ali ed-Dimeşkî eş-Şafîi (715/1315) telif ettiği “Teşvîk‘ül-Ervâh ve‘l-Kulûb” adlı başka bir kitabında Anadolu Selçuklu Devleti, Dânişmend Beyliğini ortadan kaldırdıktan sonraki süreçte, Danişmendlerin savunduğu akılcı dinî anlayış ve ilmî çalışma geleneği, XIII ve XIV. asırlarda da hala devam ettiği Niksâr, Tokat ve Divriği medreselerinde akla ve mantığa uymayan nazariyelerin aslâ kabul görmediği, “bu yüzden tasavvufî-dinî düşünceyi ve evliya kerametlerini inkâr ettiklerini...”¹⁵⁹⁷ dair bilgileri verdiği tespiti yapılmıştır.

SONUÇ

Dânişmendliler dönemi idaresi, Anadolu‘da Türklerin dinî ve siyasî anlayışının aklî ilimlere ve dinî hoşgörünün yaşanmasına hamilik yapmıştır. Türklerin Anadolu‘ya ilk geldiği, Türkleşme ve İslamlaşmanın birlikte yürütüldüğü, Horasan‘dan Anadolu‘ya Türk kültürü ve inancının da birlikte geldiği süreç olmuştur. Bu itibarla Dânişmendlilerin ilk yıllarında dinî mezhep anlayışı ibadet ve muamelâtta Hanefiliği ve kısmen de Şafîliği, itikadî konularda ise

¹⁵⁹⁵ Bkz. Mikâil Bayram, **Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar**, Kömen Yayınları, Konya, 2003, s. 63. (Fatih Süleymaniye Kütüphanesi Ktp. Nr. 5426, yp. 250a‘dan naklen)

¹⁵⁹⁶ Bayram, **age.**, s. 61-62.

¹⁵⁹⁷ Bayram, **age.**, s. 62.

Mu'tezilî mezhep anlayışının benimsendiği anlaşılmaktadır. Ancak Anadolu'daki şartlar ve yeni gelişmeler karşısında Mu'tezilî anlayışın yerini zamanla Maturîdiliğin aldığını anlıyoruz. Nitekim dini mezhep anlayışındaki bu dönüşüm gittikçe kök salmış ve sonraki devirlerde Mu'tezilî dini anlayış tamamıyla terk edilmiştir.

Anadolu'da Dânişmendliler zamanında ilim adamları ve aklî ilimlere dair çalışmalar altın çağını yaşamıştır. Zira Dânişmend Melik Gümüştekin ve diğer beyleri aklî ilimlere ve ilim adamlarına kucak açmış, korumuş ve her türlü maddi ve manevî destekte bulunmuştur. Bilginlerin dini ve milliyetlerine göre herhangi bir ayırım yapılmamış, dini hoşgörü anlayışının her tarafa yaşandığı bir dönem olmuştur. Anadolu'da yapılan ilk medreselerin önemli bir kısmı Dânişmend Beyliği'nin hâkim olduğu Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri gibi illerde oluşu da onların zamanında ilmi faaliyetlere ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Yine Anadolu'da, Dânişmendliler döneminde tıp alanında ilk kitabın Hâkim Bereket tarafından Amasya'da yazılmış olması, o zamanda bilginlerin ağırlıklı olarak astronomi, tıp, matematik gibi fen ilimleri alanında yoğunlukla çalıştıkları, dini ilim dallarında daha az kitap yazdıkları anlaşılıyor. Dânişmendli bilginlerin tabii ilimlerle uğraşmaları, Türklerin daha önce yaşamış oldukları Nişapur, Semerkand, Buhara, Bağdat gibi doğu medreselerindeki aklî ilimlerdeki emekleri ve oradan etkilenen Beyt'ül-Hikme çalışmalarının tesiri sonucu olduğunu söyleye biliriz.

KAYNAKLAR

AYDINLI, Osman, "Tuğrul Bey'den Sultan Sencer'e Selçuklular Döneminde Mu'tezile-Hanefilik İlişkileri" IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu 05-07 Mayıs 2017, C. I-II, Kastamonu C. I, s.315-329.

BAMMAT, Haydar, İslamiyetin Menevî ve Kültürel Değerleri, Tercüme: Bahadır Dülger, Ankara, 1963.

BAYRAM, Mikâil, Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar, Kömen Yayınları, Konya, 2003.

-----; "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi, V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti semineri Bildirileri, Konya, 1996.

-----; Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren, İstanbul, 2001.

ÇAĞATAY, Neşet, Ahilik Nedir, Kültür Bakanlığı Yayınları:7, Ankara, 1990.

DANIŞMEND, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 1-6, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, C. I.

GÜNGÖR, Erol, Tarihte Türkler, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992.

HANHAN, Ziya, "Horasan Erenleri'nden ünlü Türk Mutasavvıfı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî", Tarih Konuşuyor Mecmuası, C. 8, S. 50, Mart 1968, s. 3603-3607.

Halil Edhem (Eldem), Kayseri Şehri, Hazırlayan: Kemal Göde, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu" Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 10-11, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1979-1980, İstanbul, 1981.

- KUTLU, Sönmez, İmam Mâturîdî ve Maturidilik, OTTO Yayınları, Ankara, 2016.
- ; Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri, OTTO Yayınları,2016.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Dânişmend Gâzî” Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, 1993.
- ÖNGE, Yılmaz, “Emir Mübarezeddin Ertokuş’un Medresesi, Kümbet ve Çinili Sandukası”, Önasya Dergisi, Yıl 3, S.3, 1967.
- REVNAKOĞLU, Cemaleddin Server, “Tekke ile Medrese Arasındaki Görüş Farkları”, Tarih Konuşuyor Mecmuası, C. 7, S. 45, Ekim 1967, İstanbul, s.3387-3391.
- SEVGİN, Nazmi, “Anadolu’da Yüzyıllar Boyu Kardeşi Kardeşe Düşman Eden Safevilik-Şiilik Doğuşu ve Gayeleri” Tarih Konuşuyor Mecmuası, C. 8, S. 51, 52, Mayıs 1968, s. 3641-3645, 3707-3710, 3745-3748.
- SEZGİN, Fuat, İslam’da Bilim ve Teknik I-V, İBB. Yayınları, İstanbul, 2008.
- ŞEKER, Mehmet -Süleyman Genç, Türk İslam Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 2018.
- ŞEKER, Mehmet, Anadolu’da Bir Arada Yaşama Tecrübesi, Ankara, 2000.
- TARİH KONUŞUYOR DERGİSİ, C. I, “İnançlar Yoluyla İktidar Mücadelesi: Ülkeler ve Fikirler Arası Çatışma” S. I, Şubat, 1964 , s. 97-100; Agd., S. 2, s. 209-212; Agd., S. 4, Mayıs 1964, s.286-290; Agd., S. 5. s. 383-387 ; Temmuz 1964, S. 6.
- TEKİNDAĞ, M. C. Şehabettin, “Anadolu’da Şi’î Propagandası-Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, Tarih Dergisi, c. 22, 1968, S.49-76471-474.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997.
- ; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.
- ; Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, C. I-II, İstanbul, 1993.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, “Dânişmendliler”, M.E.B. İA., (C.3. 468-479) İstanbul, 1993.

5.OTURUM/AYNÜDDEVLE SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Batı Anadolu Uc Bölgesinde-Sultanönü'de- Dânişmendli İzleri

Prof. Dr. Mikail BAYRAM

Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Fikrî Faaliyetler

BATI ANADOLU UÇ BÖLGESİ / SULTANÖNÜ SANCAĞINDA DÂNIŞMENDLİ İZLERİ

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Bu makalede, Batı Anadolu Uç bölgesi olan ve Osmanlı vilayet sisteminde ilk ortaya çıkan Sultanönü Sancağı ve çevresinde rastlanan Dânişmendli yer adlarını ve halk arasında, Dânişmendli Emir (Melik) Gazi'ye ait olduğuna inanılan bir türbe, zâviyeye mescid üzerinde duracağız.

Bilindiği gibi Dânişmendli Beyliği 1071-1178 yılları arasında yaklaşık bir asır Sivas, Tokat, Amasya, Niksar, Kayseri, Zamantı, Elbistan, Develi, Çorum ve Malatya civarında hüküm sürmüş bir Türkmen hanedanıdır.1598 Dânişmend Gazi'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gümüştegin Ahmet Gazi, Bizans ve özellikle Haçlılar ile yapılan savaşlarda Anadolu Selçuklu sultanının müttefiki olarak önemli rol oynadı. Gümüştegin'in vefatından (1104) sonra Dânişmendli hanedanının beyi olan Emir Gazi, Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan Selçuklu topraklarında üstünlük sağladı. Dânişmendli Emir Gazi, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı I. İzzeddin Mesud'u (1116-1155) destekleyerek tahta çıkmasına yardım etti ancak, daha sonra sultanı vesayet altına aldı.1599

12. Yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'nun güçlü melikliklerinden biri haline gelen Dânişmendliler, 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini de kontrol altına aldılar.1600 Bizans ve Haçlılarla savaşan Dânişmend Gazi, Gümüştegin Ahmet Gazi, Emir (Melik) Gazi ve Melik Muhammed'in adları asırlarca halk arasında saygıyla anılmış ve destanlara konu olmuştur.

Dânişmendli devletin yıkılmasından sonra, bu devlete bağlı olan ve Dânişmendli adında bir ulus meydana getiren Türkmenler, muhtelif boylar ve oymaklar halinde Anadolu coğrafyasında dağılmışlar, hatta bazıları Rumeli'ye iskân edilmişlerdir.1601 II. Kılıçarslan'dan sonra Tokat, Malatya, Sivas gibi Dânişmend illerinde bizzat Selçuklu şehzadeleri atabegleriyle birlikte görev yaptılar. Bu dönemde bölge halkı, Selçuklu idaresini kabullenmiş ve hanedandan bazıları Selçukluların hizmetine girmişlerdir.

Ancak, Dânişmendlilerin mirası ve kültürel etkisi hemen kaybolmuş değildi. Dânişmendlilere tâbi olan bazı ahâli zaman zaman yaşadıkları yerlerden ayrıldılar veya idari tedbir olarak uç bölgelere iskân edildiler. Böylece batı Anadolu'da yeni yerleşim birimleri kurmuşlardır. Anadolu Selçuklularının hizmetine giren Dânişmendli hanedan mensupları bu dönemde ayrı bir beylik veya devlet kurmak için herhangi bir faaliyette bulunmadılar. Selçuklu Devletinin

¹⁵⁹⁸ Abdülkerim Özyayın, "Dânişmendliler", *TDVİA.*, c. 8, s. 469. (469-474)

¹⁵⁹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, 6. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 167 vd.

¹⁶⁰⁰ A. Özyayın, agm., s. 470; Muharrem Kesik, Emir (Melik) Gazi (1104-1134), *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, III/2 (2014), s. 161-174. (157 181).

¹⁶⁰¹ Mükrimin Halil Yınanç, "Dânişmendliler", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B., c. 3, Eskişehir 1997, s. 476. (468-479)

inkırazından sonra Karasioğulları (1297-1348) ve Sunullahoğulları (1300-1380) isimli iki beylik, Dânişmendli hanedanı mensupları tarafından kurulmuştur.1602

16. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı tahrir kayıtlarında Dânişmendli Beyliği sahasında, Amasya, Tokad ve Sivas kazalarında Dânişmendlü adıyla birçok köy ve mezra bulunmaktaydı. Keza Batı Anadolu'da ve Rumeli'de Dânişmend veya Dânişmendli adıyla çok sayıda köy, mezra, kışlak veya yaylak yer isimlerine tesadüf edilmektedir.1603 Öreğin, Bayburd livasında iki köy, Ayıntab livasında da aynı adı taşıyan birer köy vardı. Bu listeyi daha da uzatabiliriz. Biga livasında, Karesi livasında, Saruhan sancağına tabi Manisa kazasında, Aydın sancağında, Menteşe livasında, Kütahya livasında, Kengiri (Çankırı) livasında Koca İli livasında Konya livasında Kırşehir livasında Dânişmend ve benzeri köy, mezra, çiftlik adlarına tesadüf edilmektedir. Rumeli'de ise Dânişmendlü adıyla sekiz aded yerleşim yeri görülmektedir Ne var ki, bu cemaatlerin, Dânişmendli Türkmenleri ile bağı kurmak oldukça müşkil görünmektedir. Çünkü, bölgede “Dânişmend” adının yaygın olarak kullanıldığı gözlenmektedir.1604

Dânişmendli adının verildiği yerin ve ahalinin, Dânişmendli Beyliği ile bir bağı olduğu iddiası geçmişte dillendirilmiş fakat bunu teyid edecek deliller ortaya konulamamıştır. Şimdilik bunu ortaya koyacak belgelerimiz, yani Dânişmend adını taşıyan bir konar-göçer aşiretle, siyasi faaliyeti sona ermiş (1178) bir beyliğin irtibatını kuracak arşiv kayıtlarından mahrumuz. Üstelik Anadolu'da kurulmuş bir beyliğin ya da o beyliğe adını veren bir beyin adını taşıyan konar-göçer topluluklar, beyliğin faaliyet sahasından oldukça uzak bölgelerde bulunabilmektedir. Dolayısı ile Dânişmendli aşiretlerinin, beyliğin kurulduğu ya da faaliyet gösterdiği sahalardan uzakta bulunmaları nasıl açıklanabilir?1605

SULTANÖNÜ/ESKİŞEHİR UÇ BÖLGESİ VE ÇEVRESİNDE DÂNİŞMENDLİ İZLERİ

Uç tabiri Türkçe sınır, hudut manasındadır. Uç beylikleri ise, Bizans sınırlarına başlangıçta sınır muhafızları olarak yerleştirilen Türkmen kitlelerin, sonradan bağımsızlıklarını kazanmaları ile oluşturdukları küçük devletçiklerdir. Anadolu'da kurulan ilk uç bölgesi Dânişmend Taylu'nun oğlu Gümüştekin Ahmed Gazi tarafından fethedilen Sivas şehri ve daha sonra Tokat, Turhal, Niksar, Çorum, Amasya ve Malatya şehirlerini içine alan bölgedir. Ahmed Gazi, Trabzon Rumları, Ermeniler ve Haçlılarla mücadele etmek suretiyle, Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesinde önemli bir rol üstlenmiş, fethettiği bölge bu nedenle ilk uç bölgesi olduğu bazı tarihçiler tarafından kabul edilmektedir.1606

Anadolu Selçuklu Beyliği orta Anadolu'da hakim bir konuma geldikten sonra başlıca üç uç bölgesi oluştu. Bunlardan biri: Kastamonu bölgesinden güneyde Makri körfezine kadar uzanan ve başlıca merkezleri Kastamonu, Karahisar-ı Sâhip, Kütahya ve Denizli olan batı

¹⁶⁰² İsmail H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara TTK., Yayınları2011, s. 96 vd.

¹⁶⁰³ Bknz. Tufan Gündüz, *Dânişmendli Türkmenleri Kırşehir-Nevşehir-Aydın Hattında Aşiretler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 36-40.

¹⁶⁰⁴ Diğer yerleşim yerleri ve adları için bakınız. T. Gündüz, *Age.*, s. 37-38-37-39-40..

¹⁶⁰⁵ T. Gündüz, *agm.*, s. 31-32.

¹⁶⁰⁶ Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2001, s. 14-15; Cafer Çiftçi, “XVI. Yüzyılda Anadolu'da Uç Beyliklerinin Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 596.

ucudur.1607 Sinop ve Kastamonu'dan Antalya'ya kadar uzanan bu sınır hattı üzerinde kurulan uç beylikleri, coğrafi konumları itibarıyla kısa sürede güçlenerek, Anadolu'da gerçekleşen iktisadi faaliyetlerde önemli rol oynamışlardır. Sultanönü Sancağı da batı ucuna dahil olan bir uç bölgesidir.

Eskişehir coğrafyasında Dânişmendlilerin varlığını gösteren bazı yerleşim yeri adları mevcuttur. Sultanönü/Eskişehir özelinde 16. yüzyılın ilk yarısında Sultanönü/Eskişehir Sancağında biri Eskişehir kazasında, ikisi Karacaşehir nahiyesinde olmak üzere üç adet Dânişmend adlı yerleşim yeri vardı. 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Kütahya, Kara-Hisâr-ı Sâhib, Sultânönü, Hamîd ve Ankara Livâları adlı eserde bu yer adlarını görebiliyoruz. Bunlardan birincisi, 438/231 Nolu Tahrir Defterinde, Karacaşehir Nahiyesi, Eskişehir Kazası, Sultanönü Livası, Anadolu Vilayeti: Dânişmend Köyü; İkincisi, 438/143 Nolu Tahrir Defterinde Eskişehir Kazası, Sultanönü Livası, Anadolu vilayeti Dânişmendlü Köyü; Üçüncüsü, 438/227 Nolu Tahrir Defterinde Karacaşehir Nahiyesi, Eskişehir Kazası, Sultanönü Livası, Anadolu Vilayeti Dânişmendlü Köyü adıyla geçmektedir.1608 Ancak bu yerleşim yerlerinden ikisi, muhtemelen terkedildiğinden, daha sonraki kayıtlarda geçmemektedir. Bugün dahi yerlerini bilmiyoruz.

Yine, Hudavendigâr Livası (bugün Eskişehir sınırları dahilinde), Anadolu Vilayeti, Sivrihisar Kazasında 166/124 Nolu Tahrir Defteri'nde Delü-Dânişmend mezrası adı geçmektedir.1609

Bölgemizde, Dânişmendli devlet adamlarından Arslandoğmuş'un1610 adını taşıyan bir karye ve orada Oruç İbrahim Zâviyesi'nin bulunduğu bilinmektedir. Eskişehir/Sivrihisar Kazası'na bağlı bir Arslandoğmuş karyesi adı tarihi kayıtlarda zikredilmektedir. Arslandoğmuş adındaki bu köy bugün boşalmış olsa da Sivrihisar Memik Köyü yakınında Arslandoğmuş mevkii ve eski bir mezarlık bulunmaktadır.1611 Keza, Eskişehir Zâviyelerine Dair Tespitler adlı bir çalışmada Oruç İbrahim Zâviyesi Sivrihisar/Arslandoğmuş Karyesi adları geçmektedir.1612

Günümüzde mevcut Eskişehir/Merkez'deki Danişment Karyesi, 937 (1530) tarihli tapu tahrir defterinde "Karacaşehir Nahiyesi"ne bağlı bir köy olarak geçmektedir.1613 19. Yüzyıl kayıtlarında, 1844-1845 yılı Temettuat Defteri'ne göre ise, 7 sayfalık bir defter olup 16 haneden oluşuyordu.1614 Danişment Köyü (mahalle), halen Tepebaşı İlçesi'ne bağlıdır. Günümüze kadar gelen Danişment Köyü eski yerinden biraz daha düz ovaya taşınmış ve

¹⁶⁰⁷Halil İnalçık, "Osmanlı Devletinde Uc (Serhad)lar", *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 45.

¹⁶⁰⁸ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Kütahya, Kara-Hisâr-ı Sâhib, Sultânönü, Hamîd ve Ankara Livâları. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 13, Defter-i Hâkânî Dizisi: 1, Ankara 1993, (BOA. TD. nr: 438/231-143-227), (BOA. TD. nr: 438/231-143-227), s. 57. (BOA. TD. nr: 438/231-143-227).

¹⁶⁰⁹ 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 937/1530, *Hüdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livaları*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 27, Defter-i Hâkânî Dizisi: II, Ankara 1995, s. 94.

¹⁶¹⁰ Dânişmendli emirlerinden Arslandoğmuş'a ait Niksar'da Melik Gazi Kümbeti'nin yakınında XII. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen bir Kulak Kümbet vardır. A. Özyayın, gm., s. 476.

¹⁶¹¹ Abdülkerim Erdoğan, *Eskişehir Bilgeleri*, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir 2013, s. 107.

¹⁶¹² Mehmet Topal-Kamil Çolak, Eskişehir Zâviyelerine Dair Tespitler/Remarks On Eskişehir Zaviyes, *Alevilik Araştırmaları Dergisi/The Journal of Alevi Studies*, Yaz/Summer 2015, Sayı/Volume 9, Ankara 2015, s. 72-73. (51-74)

¹⁶¹³ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri..., (BOA. TD. nr: 438/231-143-227), s. 57; Halime Doğru, , *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Afa Yayınları, İstanbul 1992, s. 194; E. Ada, agt., s. 7.

¹⁶¹⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 7839.

Aşağı ve Yukarı Danişment diye iki yerleşim yeri oluşmuştur. Yapılan bir araştırmaya göre bugün köyün toplam nüfusu 142 kişi olup bu nüfusun 51 Manavlardan, 1 aile Yörük, bir aile Kürt, 80 kadarı da Artvin'den gelen muhacirlerden oluşmaktadır.1615 Yöre halkı, köyün Dânişmendoğulları tarafından kurulduğunu ve bu adla anıldığını söylemektedirler.

Yine, 16. Yüzyılda Anadolu'da Dânişmendli Kazası'nı meydana getiren aşiretler arasında adı geçen aşiretlerden biri Harmandalı/Harbendelü'dür. Bu ad kayıtlarda daha ziyade Harmandalı şeklinde yazılmıştır.1616 Günümüzde, Eskişehir Odunpazarı İlçesi'ne bağlı, Harmandalı adında bir köy mevcuttur. 1316 (1900-1901) tarihli 25. Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi'nde Eskişehir merkez kazaya bağlı bir köy olarak adı geçmektedir.1617 Harmandalı adıyla Eskişehir dışında Aksaray, Giresun, İzmir, Manisa ve Sivas illerinde de yerleşim birimi bulunması nedeniyle köyün adının etnonim yani aşiret adı olduğu düşünülmektedir.1618 Dânişmendlü aşireti orta Anadolu'ya geldikten sonra Aydın, Karaman ve Ankara arasında dağılmıştır. Kırşehir, Ankara, Kütahya ve Aydın'a kadar geniş bir sahada yaylak ve kışlak hayatı sürdüren Dânişmendlü Kazası aşiretlerinin bir bölümü Kütahya'ya iskân olunmuştur.1619 Dolayısıyla Dânişmendli Kazası'nı meydana getiren aşiretlerden biri olan Harmandalı/Harbendelü Türkmenlerinin bölgemize yerleşmiş olmaları ihtimal dahilindedir.

Dânişmendli Emir Gazi (Melik Gazi) Türbesi, Zâviyeve Mescidi

Danişmentlilerin kurucusu Danişment Gazi'den sonra beyliğin başına oğlu Gümüştegin Gazi; onun da vefatından (1085) sonra beyliğin başına Emir (Melik) Gazi (1104-1134) geçmiştir. Hanedan üyeleri arasında çıkan taht kavgalarına karşın 30 yıl süreyle beylik yapmıştır.1620 Başlangıçta Anadolu Selçuklularına tabi olmuş, Bizans, Haçlı ve Ermeni ordularıyla yaptığı savaşlarda büyük zaferler kazanmıştır. Bu sayede Konya dışında Sakarya'dan Malatya'ya kadar Anadolu'da hâkimiyeti ele geçirmiş ve Anadolu'nun en nüfuzlu hükümdarı olmuştur.1621

Bu dönemde Emîr Gazi, kızı ile evlendirdiği ve tahta geçmesinde destek sağladığı Sultan I. Mesud üzerinde kurduğu otoriteyle Türkiye Selçuklu Devleti'ni vesayeti altına aldı. Bizans İmparatorluğu'na karşı başarılı seferler düzenleyerek ülkesinin topraklarını Sakarya Nehri'ne kadar genişletti. Öte yandan Ermeniler ve Haçlılar üzerine seferler düzenlemek suretiyle ülkesinin güneyini güvenlik altında tutmaya çalıştı. Onun zamanında Dânişmendliler beylikten, meliklik konumuna yükseldi. Elde ettiği başarılarından dolayı Abbasî Halifesi Müsterşid Billah (öl. 1135) ve Sultan Sencer (öl. 1157), kendisine (el-Melikü'l-âlim ve'l-âdil Nâsırü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebü'l-Muzaffer Melik Gazi) "Melik" unvanı verdiler. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer ve halifenin elçileri, bir menşûrla birlikte davullar, bir altın gerdanlık, bir altın âsâ ve dört siyah sancak göndererek bölgedeki hâkimiyetini tasdik etmek

¹⁶¹⁵ Erdoğan Boz-Semra Günay Aktaş, "Eskişehir İli Kırsal Güncel Etnik Yapı", *Diyalektolog Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz 2015S. 10, s. 23. (1-34)

¹⁶¹⁶ T. Gündüz, *Dânişmendli Türkmenleri*, s. 109-166-170; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, "Bozulus Türkmenleri 1540-1640"*, Bilge Yayınevi, Ankara 1997, s.75.

¹⁶¹⁷ Halime Doğru, (1989), "XX. Yüzyıla Girerken Eskişehir'de Kaza ve Belediye Yönetimi ile Nüfus Hareketi", *A. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c: 2, s: 1, Eskişehir, s. 183-223; 217; E. Ada, agt., s. 99.

¹⁶¹⁸ E. Ada, agt., s. 263.

¹⁶¹⁹ T. Gündüz, *age.*, s. 66.

¹⁶²⁰ A. Özaydın, agm., s. 474.

¹⁶²¹ Mükrimin Halil Yınanç, "Dânişmendliler", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B., c. 3, Eskişehir 1997, s. 470. (468-479)

istediler.1622 Ancak elçiler bu haberi ulaştıramadan Emir Gazi vefat etti (1134). Bunun üzerine oğlu Muhammed “Melik” unvanını kullandı.1623 Malatya’da vefat eden Emir Gazi’nin cenazesi söylentiye göre Kayseri’ye götürüldü ve Pınarbaşı ilçesine bağlı Pazarören Kasabası Melik Gazi köyünde defnedildi. Ancak onun Kayseri’de anılan yere defnedildiğine dair bilgiyi te’yid edecek bir herhangi bir kaynak maalesef yoktur.1624 Dolayısıyla Emir (Melik) Gazi (1104-1134)’nin ölümünden sonra nereye gömüldüğü konusunda farklı yerler vardır. Bunlardan biri de Eskişehir’in Seyitgazi ilçesine bağlı Arabviranı/Arabören, köyüne 3 km uzaklıkta, “Melik Gazi Çiftliği” diye de anılan yerdir.

Bazı yerel kaynaklara ve söylentilere göre, Melik Gazi’nin Sultanönü/Eskişehir çevresinde bıraktığı kahramanlık hikâyeleri nedeniyle, yörede onun adına bir türbe inşa edilmiştir. Söylence, onun Seyitgazi ilçesi Arabviranı-Çukur Ağıl beldeleri arasında bulunan bir toprak kale civarında vefat ederek burada defnedildiği yönündedir. Anadolu’nun muhtelif yerlerinde Dânimendli beylerine veya devlet adamlarına ait mezar yerleri vardır. Örneğin, Tokat/Niksar Melik Gazi Türbesi, Kayseri Pınarbaşı Melik Gazi Türbesi, Erzincan/Kemah Melik Gazi Türbesi, Kırşehir/Merkez Melik Gazi Türbesi, Çorum/Merkez Melik Gazi Türbesi, Ordu/Akkuş Melik Gazi Türbesi Kastamonu/Araç Melik Gazi Türbesi gibi. Her ne kadar bu türbeler Melik Gazi Türbesi adıyla anılıyorsa da biri Gümüştegin Ahmed Gazi, diğeri Melik Muhammed Gazi veya Muzafferüddin Behramşah gibi Dânimendli devlet adamları adına yapılmış olmalıdır. Bu nedenle Eskişehir’deki Melik Gazi Türbesinin gerçek manada hangi Dânişmendli devlet adamı adına yaptırıldığını bilemiyorsak da buranın bir makam türbesi olması muhtemeldir.

MELİK GAZİ (EMİR GAZİ)TÜRBESİ – ESKİŞEHİR

Melik Gazi Türbesi Eskişehir’in Seyitgazi ilçesine bağlı Arabviranı/Arabören, yeni adı Doğançayır Köyüne 3 km uzaklıkta, “Melik Gazi Çiftliği” diye anılan yerdedir. Çevresi eski bir mezarlıktır. Köy ile türbe arasında Melik Gazi Höyüğü bulunmaktadır. Eskişehir ilinin Seyitgazi ilçesi sınırları içindeki Melik Gazi Türbesinin yanında bir mescid ve bir zâviyenin olduğu sanat tarihi uzmanları tarafından ileri sürülmektedir.1625

Türbe, mimari özelliklerine göre 14. Yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yapı, dikdörtgen planlı, 5,20 x 13,6 7 m ölçülerinde, Roma ve Bizans etkileri taşımaktadır. Yerleşim birimlerinden uzakta bir tepe üzerinde olup, önemi, niteliği ve özellikleri anlaşılmayan yapı kalıntıları arasında yer alır. Türbenin çevresinde Roma ve Bizans dönemlerine ait devşirme malzeme bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı ve dört kemer ile desteklenen sivri tonozla örtülüdür. Yapının çevresindeki diğer yapılardan günümüze bir şey kalmamıştır. Dikdörtgen planlı türbeler grubuna giren yapı Eskişehir Uludere, Orta Tekke (14. yy), Sivrihisar Dinek (14. yy) ile plan yönünden benzerlik göstermektedir.1626

¹⁶²² M. H. Yınanç, agm., c. 3, s. 470; M. Kesik, agm., s. 175.

¹⁶²³ A. Özaydın, “agm., s. 470; M. Kesik, agm., s. 161-174.

¹⁶²⁴ M. Kesik, agm., s. 176.

¹⁶²⁵ Doğançayır (*Arabviranı/ Arapören*) Köyü bugün Seyitgazi İlçesine bağlı bir belediyedir. Eski adı *Arabviranı* veya *Arapören* olan köy, “Arabviranı” adıyla 937 (1530) tarihli tapu tahrir defterinde “Seyyid-Gâzî Kazası”na bağlı bir köy olarak geçmektedir (BOA. TD. nr: 438/142: 58). Köyün, 1928 tarihli *Köylerimiz* adlı kaynakta “Arabviran” adıyla Seydi Gazi Kazası’na bağlı bir köy olarak geçmesi, bu ad değişiminin (*Arapören* ve *Doğançayır*) Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra olduğunu göstermektedir (Ebru Ada, agt., s. 178).

¹⁶²⁶ Erol Altınşapan, “Ortaçağ’da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (1. Baskı), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1999, s. 107; Neslihan Sağın, Seyitgazi İlçesindeki Ortaçağ Yapıları, Yayınlanmamış

Dolayısıyla Eskişehir'deki Melik Gazi adına izafe edilen türbe ve zâviye bir makamdır. Türk tarihinde önemli başarılar elde etmiş ve kahramanlıklarıyla halkın gönlünde büyük izler bırakmış bir bey olan Melik Gazi'nin hatırası bu türbe sayesinde daima taze kalmıştır. Burada gömülü olmasa bile onun adına bir tekkenin kurulmuş olması, yöre insanının milli kimliğinin oluşmasında son derece önemli bir motivasyon oluşturmuştur.

MELİK (EMİR GAZİ) ZÂVİYESİ

Eskişehir/Sultanönü Zâviyeleri arasında Seyidgazi Kasabası sınırları dâhilinde bir Melikgazi Zâviyesi (Seyidgazi/Merkez)'nin adı geçmektedir.¹⁶²⁷ Bilindiği gibi, tarikat mensubu dervişlerin, bir şeyhin idaresinde, topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve barınak sağlayan, şehir merkezlerinde veya yol üzerindeki bina yahut bina topluluğuna zâviyedenilmektedir.¹⁶²⁸ Eskişehir'in "uc" tabir edilen yerde olması, fetih ve iskân hareketleri için geçiş güzergâhında bulunması nedeniyle bu bölgede pek çok zâviyekurulmuştur. Bu zâviyeler, birer içtimai yardım müesseseleri olduğu kadar imar, iskân ve emniyetin temini gibi konularda da görev üstlenmişlerdir.¹⁶²⁹

Melik Gazi Zâviyesi'ne ait bir kayıt 1530 tarihli 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri I, s. 140'da mevcuttur. Bu defterde, Karahisar-ı Sâhib (Afyon) Livâsı Barçınlu Kazası Melik Gazi Köyü, Melik Gazi Zâviyesi kaydına: Vakf-ı Zâviye-i Melik Gazi, tâbi-i mezbur (Barçınlu) Karye-i vakf-ı mezbur (Melik Gazi), şeklinde rastlamaktayız. O dönemde zâviyenin bulunduğu mevki Barçınlu Kazası'na bağlı idi.¹⁶³⁰

Zâviyenin vakfiyesi elimizde olmamakla birlikte bazı vakıf kayıtları günümüze gelmiştir. Örneğin, 938/1575 tarihli ve 575 No'lu Evkaf Defteri kaydında Melik Gazi Zâviyesi ile ilgili: "Evkâf-ı Zâviye-i Melik Gazi Sultan (neverrellahu merkadehu) Meşihat-ı İlyas veledi Hızır tasarrufundadır deyu mukayyed der-defter-i atık. Hâliyen padişahımız e'izzellâhu ensârahû hazretleri berât-ı humâyûniyle Seydi şah veledi Basrî mutasarrıf olmağın defter-i cedide kayd olundu", bilgileri mevcuttur.¹⁶³¹

Vakıf kaydında zâviyedeki vazifeliler ve ödedikleri vergiler hesaplanıp yekun çıkarılmıştır. O devirde Melik Gazi Zâviyesi'nin evkaf gelirleri olarak, kıyye (ağırlık ölçüsü) ve kıymetinin dökümanı yapılmıştır. Örneğin; hınta şair, öşr-i bostan, öşr-i küvvare, adet-i ağnam, resm-i zemin, destbâni, tabuy-ı zemin, mahlut ve yekunu 5745 Akçe olarak kaydedilmiştir.

Yine zâviye ile ilgili bir imam tayini ve onun için zâviyenin gelirinden senelik tahsisat ile ilgili bir kayıt mevcuttur. "Karye-i mezbûrenin mahsulü ziyadeye matehammil olup zâviye-i mezbûre imâmet olmağın evkât-ı hamseye müdavemet olmamağın karye halkı izhâr-ı tazallüm ettikleri ecilden zâviye-i mezbûrenin mahsulünden harcırah ve gallesinden beher sene

Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Konya 2011, s. 65-67.

¹⁶²⁷ Mehmet Topal-Kamil Çolak, "Eskişehir ve Çevresinde Zâviyeler/Remarks on Eskişehir Zâviyesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi/The Journal of Alevi Studies*, Sayı/Volume 9, Yaz/Summer, Haziran-Ankara 2015. s. 70-73. (51-74).

¹⁶²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, -Suraiya Faruki, "Zâviye", maddesi, *İ A.*, c. XIII, İstanbul 1993, s.468.

¹⁶²⁹ M. Topal-K. Çolak, agm., aynı yer.

¹⁶³⁰ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri I, s. 54.

¹⁶³¹ 575 No'lu Evkaf Defteri, vr. 85 a - 85 b. 938/1575 tarihli Evkaf Defterindeki kayıta Melik Gazi Zâviyesine dair kayıt yer almaktadır; A. Erdoğan, *age.*, 108-109.

2,5 müd buğday ve 1,5 müd arpa tayin olunub kıymet-i mezbûre her kim imam olursa vech-i meşrûh üzere tasarruf idüp hizmeti imâmet eda eylemek üzere defter-i cedide kayd olundu. Elân Hacı Ahmed..... berât-ı hümâyun ile imam olub mutasarıfıdır.”.. Yine 575 No’lu Evkaf Defterindeki kayıtda “Karye-i mezkûr ulaktan ve suhra? ve sekbandan ve doğancıdan ve hisar yapmaktan muaf ve müsellemler olalar deyu merkûman? Sultan Murad Han ve Sultan Mehmed Han’dan ellerinde ahkam-ı şerifleri bulunup maada ahkamları ihrâk bin-nâr olunmuşdur deyu âyân-ı vilâyet şhadet ettikleri keyfiyyet-i ahvâlimiz Âsitâne-i devlete arz ederiz * deyu tasrih ettikleri ecilden iltimaslarıyla Âsitâne-i devlete arz oluna ne vecihle emr-i şerîf vârid olursa mefhum-u şerifle amel olunup arz olundu deyu mukayyedir defter-i atîk”1632

Kitabesi olmayan yapının (türbe-zâviye-mescid) inşa tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, mimari özellikleri ve yapı malzemeleri dikkate alındığında en geç 16. yüzyıl olabileceği düşünülmektedir. Melik Gazi Türbesi’nin avlusunda bulunan çeşitli yapı kalıntıları zâviyeyi oluşturan mescid ve diğer yapılara ait olmalıdır. Zâviye, türbenin giriş aksından ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve blok mermer döşeli ve yaklaşık 86 m2 genişliğinde bir avlunun kuzey ve güneyine yerleştirilmiştir. Bu bölümlerden güneyde bulunanı, yaklaşık 46.36 m2 ölçülerinde dikdörtgen planlı mescit bölümüdür. Güney duvarında 40 cm. derinliğinde ve 140 cm. genişliğinde, dikdörtgen mihrap nişi yer alır. Yapının içerisinde bulunan sütun başlıklarının yerleştiriliş düzeni, yapının direklerle taşınan çok destekli bir plana sahip olduğunu gösterir. Mescit, kuzey duvarında bulunan 192 cm. genişliğinde, dikdörtgen kapı açıklığı ile avluya açılmaktadır. Zâviyede bir mescidin varlığı mihrabın bakiyesinden anlaşılmaktadır.1633

Başbakanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarına göre, Melik Gazi Zâviyesi’ne en son görevli (zâviyedar) atama işlemi 18. Yüzyılın sonunda, yani 29 Zilkade 1212 / 28 Nisan 1798 tarihinde yapılmıştır. Daha sonraki tarihlerde zâviyedar atanmasına dair henüz bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu belgeden zâviyenin faaliyetlerinin 19. Yüzyıl başlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.1634

SONUÇ

Anadolu’da kurulan Türkmen beyliklerinin (devlet-meliklik) ilklerinden olan Dânişmendliler, Bizans ve Haçlılarla yoğun mücadeleler yaparak Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Bu nedenle Dânişmendli melikleri Dânişmend Gazi, Gümüştegin Gazi, Emir (Melik) Gazi ve Melik Muhammed’in adları asırlarca halk arasında saygıyla anılmış ve destanlara konu olmuştur.

Dânişmendli devletinin yıkılmasından sonra, bu devlete bağlı olan ve Dânişmendli adında bir ulus meydana getiren Türkmenler, muhtelif boylar ve oymaklar halinde Anadolu coğrafyasına dağıldılar. 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu’nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi Sultanönü/Eskişehir Sancağına da yerleştiler. Bu yerleşim yeri adlarından bazıları günümüze kadar gelebildiler.

¹⁶³² 575 No’lu Evkaf Defteri, vr. 85 b.

¹⁶³³ N. Sağın, agt., s. 69-70; Kaynakça: - Eskişehir Valiliği Eskişehir Rehberi (5.Baskı), Eskişehir 2014; A. Erdoğan, age., s. 111-112.

¹⁶³⁴ BOA, C. EV, Dosya No: 236/11782.

Eskişehir'deki Emir (Melik) Gazi adına türbe, zâviye ve mescid inşa edilmesi Türk tarihinde önemli başarılar elde etmiş ve kahramanlıklarıyla halkın gönlüne girmiş bir bey olan Emir (Melik) Gazi'ye duyulan hayranlık ve hatırasına saygı olarak değerlendirilmelidir. Burada gömülü olmasa bile onun adına bir türbe, zâviye ve mescidin kurulmuş olması, yöre insanının milli kimliğinin oluşmasında son derece önemli bir etken olmuştur. Tarihi kayıtlar bize burada en azından 16. Yüzyıldan itibaren Emir (Melik) Gazi adına bir türbe ve zâviye olduğunu gösteriyor.

Melik Gazi Türbe ve Zâviyesi

Melik Gazi Türbe ve Zâviyesi

KAYNAKÇA

166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 937/1530, Hüdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livaları, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 27, Defter-i Hâkânî Dizisi: II, Ankara 1995.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Kütahya, Kara-Hisâr-ı Sâhib, Sultânönü, Hamîd ve Ankara Livâları. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 13, Defter-i Hâkânî Dizisi: 1, Ankara 1993.

Ada Ebru, Eskişehir İli Yer Adları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, İzmir 2012.

Altınsapan Erol, “Ortaçağ’da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (1. Baskı), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1999.

BOA, C. EV, Dosya No: 236/11782.

BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 7839.

Boz Erdoğan - Semra Günay Aktaş, “Eskişehir İli Kırsal Güncel Etnik Yapı”, Diyalektolog Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 10, Yaz 2015. (1-34)

Çiftçi Cafer, “XVI. Yüzyılda Anadolu’da Uç Beyliklerinin Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Erdoğan Abdülkerim, Eskişehir Bilgeleri, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir 2013.

Eskişehir Valiliği Eskişehir Rehberi (5.Baskı), Eskişehir 2014.

Gündüz Tufan, Anadolu’da Türkmen Aşiretleri, “Bozulus Türkmenleri 1540-1640”, Bilge Yayınevi, Ankara 1997.

Gündüz Tufan, Dânişmendli Türkmenleri Kırşehir-Nevşehir-Aydın Hattında Aşiretler, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

Halaçoğlu Yusuf, Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, c. I-VI, TTK., Yayınları, Ankara 2009.

Halime Doğru, (1989), “XX. Yüzyıla Girerken Eskişehir’de Kaza ve Belediye Yönetimi ile Nüfus Hareketi”, A. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, c: 2, s: 1, Eskişehir 1989. (183-223)

Halime Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, Afa Yayınları, İstanbul 1992.

İbn Bibi, el-Evâmîrü'l-‘Alâ’iyye fi’l-Umûri'l-‘Alâ’iyye, tıpkı basım, Çeviri: M. Öztürk, I, II, Ankara 1996.

İnalçık Halil, “Osmanlı Devletinde Uc (Serhad)’lar”, Doğu Batı Makaleler II , Doğu Batı Yayınları., Ankara 2008.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kitabeler, İstanbul 1345,.

Kesik Muharrem, Emîr (Melik) Gazi (1104-1134), Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), III/2. 2014. (157 181).

Koca Salim, “Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren Ve Anadolu’nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 37, 2015 Konya. (35-84).

Koca Salim, Anadolu Türk Beylikleri Tarihi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2001.

Neslihan Sağın, Seyitgazi İlçesindeki Ortaçağ Yapıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Konya 2011.

Ocak, A. Yaşar -Suraiya Faruki, “Zâviye”, maddesi, İ A., c. XIII, İstanbul 1993.

Özaydın Abdülkerim, “Dânişmendliler”, TDVİA., c. 8, Ankara 1993. (469-474)

Solmaz Sefer, Dânişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2001.

Topal Mehmet -Kamil Çolak, “Eskişehir ve Çevresinde Zâviyeler/Remarks on Eskişehir Zâviyes”, Alevilik Araştırmaları Dergisi/The Jurnal of Alevi Studies, Sayı/Volume 9, Yaz/Summer, Haziran-Ankara 2015. (51-74).

Turgut Vedat, Karasi Beyliği, Anadolu Beylikleri El Kitabı, Editör; Haşim Şahin, Grafiker Yayınları Ankara 2016.

Uzunçarşılı İsmail H., Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK., Yayınları, Ankara 2011.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 575 No’lu Evkaf Defteri.

SELÇUKLULAR ZAMANINDA MALATYA'DA İLMÎ VE FİKRÎ FAALİYETLER

Prof. Dr. Mikâil BAYRAM

GİRİŞ

Malatya, Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'nun en önemli ilim, fikir ve san'at merkeziydi. Dânişmendliler zamanında Tokat ve Malatya çevresinde birbiriyle zıtlaşan, mücadele eden iki ayrı fikri ve kültürel çevre teşekkül etmiştir. Türkiye Selçukluları zamanında ise, siyasi tercih bakımından birbiriyle rekabet halinde bulunan ve mücadele eden, pek çok sosyal ve siyasi olaylara sebep olan bu iki fikri ve kültürel çevrede, iki ayrı siyasi güç teşekkül etmiştir. Türkiye Selçukluları devrindeki taht mücadeleleri ve pek çok siyasi ve kültürel ihtilafların ve sosyal çalkantıların temelinde Malatya ile Tokat çevresinde (Dânişmend İli) teşekkül eden bu iki fikrî ve kültürel ortamın mücadelesi yatmaktadır. Malatya ile Tokat çevresi arasındaki bu ilmî, fikrî ve siyasi rekabet ve mücadeleyi ve bunun sonunda ortaya çıkan sosyal, kültürel ve siyasi olayları ayrı bir makalede açıklamış bulunuyoruz¹⁶³⁵. Burada sadece Selçuklular zamanında Malatya ve çevresindeki ilmî faaliyetler söz konusu edilecektir. Konuya girmeden önce Malatya ve çevresinin Selçukluların hâkimiyetine geçişini ve bu yörede cereyan eden siyasi ve askerî olaylara kısaca değinmeyi gerekli görüyoruz.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Malatya ve çevresi ilk olarak Kutalmışoğlu Mansur tarafından zapt edildi. Fakat bir müddet sonra Mansur, Emir Bozan tarafından öldürüldü. Malatya'da yönetim Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi olarak Süryanilerin eline geçti. Fakat çok geçmeden Dânişmendli hükümdarı Melik Ahmed Dânişmend Gazi, ülkesinin sınırlarını güneye doğru genişletme gayreti ile 1098 yılında Malatya'yı zapt etti. Bu olay Dânişmendliler ile Türkiye Selçukluları arasında mevcut olan gerginliğin daha da artmasına sebep oldu. Dânişmend Gazi'nin 1105 yılında vefatından sonra oğulları arasında baş gösteren taht mücadelesinden istifade eden I. Kılıç Arslan, Malatya'yı Dânişmendlilerden aldı ve şehrin yönetimini oğlu Tuğrul Arslan'a verdi.

Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra (1107), kardeşini yenerek Dânişmend ülkesinde yönetime hâkim olan Emir Gazi, babası Dânişmend Gazi gibi fetihlere başladı. Bu cümleden olarak Malatya'yı da 1124 yılında Tuğrul Arslan'dan aldı. Bundan sonra Malatya ve çevresi 50 yıl

¹⁶³⁵ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikri ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 72, İstanbul 1991, s. 87-98.

kadar Dânişmendlilerin yönetiminde kaldı. II. Kılıçarslan, Dânişmendliler ile sürdürdüğü mücadele sonunda bu devleti tamamen ortadan kaldırdı. Böylece Malatya da 1175 yılında tekrar Türkiye Selçukluları Devleti'nin hâkimiyetine girdi.

MALATYA'DA İLMÎ FAALİYETLER

Malatya, Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden önce Süryanilerin elindeydi ve önemli bir Süryani kültür merkeziydi. Dânişmendli hükümdarı Dânişmend Gazi, Malatya'yı Süryanilerden almıştı. Bilindiği gibi Süryaniler çok eskiden beri Yunan ilmini ve Yunan felsefesini aslına sadık kalarak asırlarca doğuda tedarik etmişlerdir. İslam'ın zuhurundan önce Sâsânîlerle Süryaniler arasında siyasi ve kültürel yakınlaşma olmuş, bu yakınlaşmanın sonucunda İran'da büyük ilmi ve fikri gelişmeler kaydedilmiştir. İran Şahı Nuşin-revan (öl. 578) Bizans üzerine yaptığı seferden dönüşte Güneydoğu Anadolu'daki Urfa Harran, Mardin, Nusaybin gibi Süryani beldelere, uğramış, çok sayıda Süryani ilim adamını ülkesine götürmüştür. Bu ilim adamları için medreseler kurmuştur. Özellikle Cund-i Şapur'da büyük bir üniversite kurulmuştu. Süryani ilim adamları burada istihdam edilmiştir. Bu Süryani ilim adamlarının İran'da himaye görmeleri sonucu İran'da büyük bir ilmi gelişme olmuş, İran kültürü ile Yunan ilmi tanışmış ve kaynaşmıştır.

İslâm'ın zuhurundan sonra Müslümanlar da Yunan felsefesine ve Yunan ilmine, Süryaniler vasıtası ile muttali olmuşlardır. Süryaniler kendi dillerinden birçok eseri Arapça'ya tercüme ederek İslam Dünyasındaki ilmi gelişmelerde önemli hizmetleri olmuştur.

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra Malatya'nın erken sayılacak bir tarihte önemli bir ilim ve fikir merkezi haline geldiği görülmektedir. Kuzey Mezopotamya ve Suriye'den Anadolu'ya açılan ticaret yolu üzerinde bulunması, ilmî yönden gelişmesini sağlamıştır. Özellikle İranlı çok sayıda ilim ve fikir adamlarının gelip Malatya'ya yerleştikleri görülmektedir. I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev'in veziri Malatyalı Muhammed el-Gazi, Şeyh İzzü'd-din Ebu'l- Kasım el-Hammuî, Şeyh Ebu Tahir el-İsfahanî, Muhammed b. Ebu Bekr et-Tebrizî gibi İran asıllı zevatın burada faaliyet gösterdikleri görülmektedir¹⁶³⁶. Malatya'da İran kültürü ile Süryani kültürü yeniden buluşmuş ve Sâsânîler devrindeki, ilmi ve fikri hareket yeniden başlatılmıştır. İran milli kültürü Malatya'da ihya edilmeye çalışılıyordu. Bu durum haliyle İran kültürüne hayranlık uyandırmıştır. Bu özelliğinden dolayı Malatya, Türkiye Selçukluları zamanında şehzadelerin eğitim merkezi olmuştur. I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev ve oğlu I. İzzü'd-din Keykavus Malatya'da tahsil görmüşlerdi. Bu Selçuklu sultanlarının eski İran şahlarının adlarını kullanmaları Malatya ve çevresinde, İran kültürüne

¹⁶³⁶ Konya Yusufâğa Ktp. nr. 8752, yp. 345^a -345^b.

karşı duyulan hayranlığın bir sonucudur. Bu iki sultandan sonra da hemen bütün Selçuklu sultanlarının Keyhüsrev, Keykavus, Keykubad, Keyferidun gibi eski İran krallarının adlarını kullanmaları gelenek haline gelmiştir. Malatya'da eğitim gören sultanların çok iyi Farsça bildikleri de müşahede edilmektedir. Gerek I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev ve gerek I. İzzü'd-din Keykavus gayet kaliteli Farsça şiirler yazmışlardır.

Dânişmendliler, Türk kültürünü ülkelerinde yaymaya ve yerleştirmeye çalışıyorlardı. Malatya 50 yıl Dânişmendliler yönetiminde kaldığı, halde onlar burasının kültürel yapısını değiştirememişlerdir.

Nasturî Hristiyan olan Süryani ilim adamları ile Müslüman ilim adamları arasında hoş bir diyalog bulunmaktaydı. II. Kılıç Arslan'ın Malatya'da Hristiyan ve Müslüman ilim adamlarını huzurunda bulundurduğunu ve onlar arasındaki tartışmaları takip ettiğini Malatya Süryani Patriki Mihail nakletmektedir¹⁶³⁷.

I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev'in veziri Malatyalı Muhammed el-Gazi, "Ravzatü'l-ukul" ve "Beridü's-Saade" adlı eserlerin sahibidir. Büyük bir filozof olan Muhammed el-Gazi el-Malatî, Malatya çevresinde İran kültürünü himaye ettiği muhakkaktır. I. İzzü'd-din Keykavus zamanında Malatya'da kadı olan "Enisü'l-Kulûb" adlı eserin yazarı Kadı Burhanü'd-din Ebu Nasr b. Mes'ud el-Anevî de Malatya'daki İran Edebiyatının önemli şahsiyetlerindendir. "Enisü'l-Kulub" adlı eseri, Firdevsî'nin "Şehname"si tarzında kaleme alınmış, bir nevi halifeler şehnamesidir¹⁶³⁸.

Selçuklular zamanında Malatya'da İslâmî ilimler alanının da yoğun bir faaliyet göze çarpmaktadır. "Sultanlar Muallimi" diye anılan Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın, Malatya'nın bu alandaki gelişmesinde önemli rolü olmuştur. Talebesi olan I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev'in ikinci defa tahta geçmesinden sonra Türkiye Selçukluları Devleti'nin kültürel politikasına yön veren Şeyh Mecdü'd-din İshak, diplomat olarak birçok defalar Bağdat'a ve başka ülkelere gitmiş ve birçok ilim ve fikir adamını Anadolu'ya celbetmiştir. Meşhur sofî Muhyi'd-din İbnü'l-Arabî, Evhadü'd-din Hamid el-Kirmânî, Anadolu Ahi Teşkilatı'nın baş mimari Şeyh Nasirü'd-din Mahmud, Muhaddis Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderanî, Şeyh Hasan Onar, Cemalü'd-din el-Vasitî ve daha birçok ilim ve fikir adamları Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın Anadolu'ya celbettiği kişilerdir. Bu zevatın hemen hepsi bir süre Malatya'da ikamet etmişlerdir. Şeyh Mecdü'd-din İshak'dan oğlu Sadrü'd-din Konevî'ye intikal eden ve bugün Konya Yusufaga Kütüphanesi'nde muhafaza edilen kitapların sema ve kıraat kayıtlarında

¹⁶³⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 230-231.

¹⁶³⁸ Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, VII/27, Ankara 1943, s. 459-521.

Malatya'da ilimle iştigal eden daha pek çok ilim adamının adları geçmektedir¹⁶³⁹. Muhyi'd-din İbnü'l-Arabî "Muhadaratü'l-Ebrâr" adlı eserinde; "Anadolu'dan (Bilâdu'r-Rum) adı İshak b. Muhammed olan arkadaşım bana mektup yazdı" diyerek onun mektubuna "Ey İshak, kardeşinden sağlam bir nasihat işit, sultanlara yakınlık sana gurur vermesin" diye başlayan bir manzume ile cevap yazmıştır. İbnü'l-Arabî Mecdü'd-din İshak b. Muhammed'in devlet hizmetlerinde Sultan'ın yakın arkadaşı olduğunu da kaydetmiştir¹⁶⁴⁰. Bu mektuptan sonra bu iki arkadaş 1204 yılında Hac'da buluşup beraberce Anadolu'ya gelmişlerdir. 1221 yılında Mecdü'd-din İshak ölünce dul kalan eşi yani Sadrü'd-din Konevî'nin annesi İbnü'l-Arabî ile evlenmiştir¹⁶⁴¹. Sadrü'd-din Konevî bir süre Malatya'da İbnü'l-Arabî'den ders almıştır.

Mecdü'd-din İshak sadece Anadolu'ya ilim ve fikir adamları celbetmekle kalmamış o aynı zamanda çok sayıda kitabı da Malatya'ya getirerek ilim adamlarının istifadesine sunmuştur. Diplomat olarak Bağdad'a gidiş ve dönüşlerinde devrinin ünlü bilginlerinden Cizreli İbnü'l-Esir kardeşlerle yani Muhaddis Mecdü'd-din İbnü'l-Esir, tarihçi İzzü'd-din İbnü'l-Esir ve hukukçu Ziyâü'd-din İbnü'l-Esir ile tanışmış ve onların bazı eserlerini, keza İbnü'l-Cevzî ve oğlu Ali b. Abdurrahman ile de tanışmış ve onların bazı eserlerini de Malatya'ya getirmiştir. Bu eserlerden birçokları Sadrü'd-din Konevî'den intikal etmiş ve bugün Konya Yusufâğa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır, Bazıları müelliflerinin el yazılarıdır. Bu eserlerin "Sema" ve "Kıraat" kayıtlarından Malatya'da yoğun bir ilmî faaliyetin mevcut olduğu görülmektedir. Bu ilim meclislerine katılanlar arasında gayrimüslimlerin de adı geçmektedir. Muhyi'd-din İbnü'l-Arabî, birçok eserlerini Malatya'da te'lif etmiştir¹⁶⁴². Bu eserlerden kendi el yazısı olan bazıları yine Sadrü'd-din Konevî'den intikal ederek günümüze gelmiştir. Bu eserlerin derkenar notlarında önemli bilgiler bulunmaktadır. Malatya'da ilmî bir çevresi olan kişilerden biri de Cemalü'd-din el-Vasitî'dir. Bu zat tıp, hey'et (astronomi), hendese alanında meşhur idi. Konya'da uzun yıllar kadılık yapmış olan Kadı Siracü'd-din Mahmud el-Urmevî bir müddet Malatya'da Cemalü'd-din el-Vasitî'den ders almıştır¹⁶⁴³. Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin müritleri arasında büyük bir üne sahip idi. 1231 yılındaki Hac yolculuğunda Sadrü'd-din-i Konevî onun yanında bulunmuş ve Konevî bu yolculuk esnasında kırk ayrı beldede, kırk ayrı Hadis-i Şerifi Cemalü'd-din el-Vasitî'den okuduğunu not etmiştir¹⁶⁴⁴.

1221 yılında Sultan I. Alaü'd-din Keykubad'a fütüvvet üniforması kuşatmak için Anadolu'ya gelen Fütüvvet Teşkilatı'nın "Şeyhu's-Şuyûh"u Şihabü'd-din es-Sühreverdî Konya'ya gelişi ve

¹⁶³⁹ Mesela Bkz. Konya Yusufâğa Ktp., nr. 7850, yp. 345^b; nr. 3752, yp. 345^a; nr. 4668, yp. 43^a, 44^a, 104^b.

¹⁶⁴⁰ Konya Yusufâğa Ktp. nr. 546, yp. 145^a-145^b.

¹⁶⁴¹ *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani*, nşr. B. Furuzanfer, Tahran 1969, s. 84-87.

¹⁶⁴² Mesela Bkz. Konya Yusufâğa Ktp. nr. 4668, yp. 43^a, 104^b.

¹⁶⁴³ *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani*, s. 91-95.

¹⁶⁴⁴ Konya Yusufâğa Ktp. nr. 7850, yp. 345^b.

dönüşünde Malatya'ya da uğramış, buradaki ilim adamları ile muhtelif sohbet meclisleri akdedilmiştir. Şeyh Necmü'd-din-i Kübra'nın tanınmış talebesi Şeyh Necmü'd-din-i Dâye "Mirsadu'l-ibad" adlı eserini, Malatya'da es-Sühreverdî'ye takdim etmiş ve onun tavsiyesi üzerine bu eseri genç sultan I. Alaü'd-din Keykubad'a sunmuştur¹⁶⁴⁵.

Malatya'nın Kuzey Mezopotamya ve Suriye'den Anadolu'yu açılan yollar üzerinde bulunması, burada ekonomik bakımdan canlı bir ortamın oluşmasına vesile olmuştur. Bu durum Malatya'nın önemli bir ilim ve fikir merkezi olmasını da sağlamıştır. Doğudan Anadolu'ya, Anadolu'dan diğer İslâm beldelerine giden ilim ve fikir adamları Malatya'ya uğruyor, kısa bir süre de olsa burada ikamet ediyorlardı. Mezopotamya ve Suriye'de muhtelif şehirlerde bulunmuş olan Muhammed el-Mavsilî Malatya'ya gelince aradığı ve özlemine çektiği ilmî çevreyi burada bulmuş ve buraya yerleşmeye karar vermiştir¹⁶⁴⁶.

1241 yılında Anadolu'da patlak veren Babailer İsyanı diye bilinen Türkmenlerin isyanı ve arkasından Köseadağ yenilgisi (1243) gibi olaylar Türkiye Selçuklu Devleti'nin sarsılmasına ve hızlı bir şekilde gerilemeye yüz tutmasına sebep oldu. Bu olaylardan sonra ülkenin doğu illerinde her alanda hızlı bir geriye gidiş başladı. Malatya da bundan fazlasıyla nasibini aldı. Kayseri, Sivas, Tokat, Erzincan ve Erzurum gibi doğu illeri Moğollar tarafından tahrip edildi. İşte bu durum Malatya ve çevresindeki ilmi, fikrî ve ticarî canlılığın kaybolmasına veya zayıflamasına sebep oldu. Bunda devletin başşehri Konya'nın birçok ilim ve fikir adamlarını kendisine çekmesinin de rolü büyük olmuştur. Nitekim Kadı Siracü'd-din el - Urmevî, Tabib İmaü'd-din el-Malatî ve Şeyh Zeynü'd-din-i Sadaka önceleri Malatya'da iken Köseadağ yenilgisinden sonra bu kişilerin Konya'ya yerleştiklerini görüyoruz.

Malatyalı Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın oğlu Sadrü'd-din Konevî de ilk tahsilini Malatya'da yapmıştır. Babasının ölümünden sonra üvey babası olan Muhyi'd-din İbnü'l-Arabî ile birlikte Suriye'ye gitmiş, 1245 yılına kadar Suriye ve Mısır'da kalmıştır. Bu tarihten sonra Anadolu'ya dönünce baba yurdu olan Malatya'ya gitmeyip Konya'ya yerleşmeyi tercih etmesi de Malatya'daki ilmî ve fikrî ortamın büyük ölçüde dağılmış olması ile ilgili olmalıdır. Moğolların Anadolu'yu işgal etmelerinden sonra Anadolu'nun doğusunda sosyal huzur ve sükûn büyük ölçüde sarsılmıştır. Bu yüzden bu bölgedeki ilim ve fikir adamlarının ya batıya veya Irak ve Suriye taraflarına göç ettikleri görülmektedir. Yukarıda adı geçen Şeyh Necmü'd-din Dâye, Şeyh Nuru'd-din-i Mekkî gibi kişilerin Irak'a göçtüklerini görmekteyiz. Bağdad asırlarca İslâm dünyasının en büyük ilim, fikir ve san'at merkezliğini yapmıştır. Türkiye Selçukluları zamanında Malatya sürekli olarak Bağdad'daki ilmî ve fikrî ortam ile

¹⁶⁴⁵ *Mirsâdü'l-ibâd*, nşr. M.E. Riyahi, Tahran 1366, s. 22-23.

¹⁶⁴⁶ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 247.

münasebeti sürdüren bir belde olmuştur. Bağdad'ın Moğollar tarafından işgal edilmesi (1258) ile Malatya'daki ilmî ve fikrî çevre de büyük zarar görmüştür. İşte bu sebeplerden dolayı XIII. asrın ilk yarısında ve hatta daha sonraki asırlarda Malatya ve çevresinde dikkat çekebilecek ilmî ve fikrî aktivite göze çarpmaktadır.

6.OTURUM/KILIÇARSLAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Câsim AVCI

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Dânişmendli Yağlıbasan'ın Faaliyetleri

Doktora Öğrencisi Ayşegül ÖZTÜRK

Dânişmendlilerin Yeşilirmak Havzası'ndaki Faaliyetleri

DANIŞMENDLİ NİZAMEDDİN YAĞIBASAN FAALİYETLERİ (1143-1164)

Dr. Öğr. Üyesi. Yunus Emre Tansü

GİRİŞ

Anadolu'nun Türk yurdu olmasında önemli payı sahibi olan Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinden biri olan Danişmendliler, Sultan Alparslan'ın savaş sonrası ünlü fetih ve ikta yetkisi verdiği komutanların arasında bulunan Danişmend Gazi tarafından kurulmuştur. Anadolu'da kurulan beyliklerin en büyüklerinden biri olan Danişmendliler, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması açısından önemli etkileri ve hizmetlerde bulunmuşlardır. Danişmend Gazi, Amasya'da devletin temellerini attığı vakit buradaki siyasi yapısının merkezleştirilmesi Sivas'ı ele geçirerek hâkimiyet bölgesini genişletmişti ve beyliğine önemli bir ivme kazandırmıştır. Danişmend Gazi Bey öldükten sonra ardından yerine geçen oğlu Gümüştegin devrinde beylik giderek daha da güçlenmiştir. Anadolu'da diğer devletlerde meydana gelen sürtüşmelerden ve çekişmelerden yararlanarak hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Bizans ve Haçlılarla ile mücadelelerde Anadolu Selçuklu Devletinin yanında yer alarak mücadelelerde yer almıştır. Ölümünün ardından onun yerine geçen Danişmend Emir Gazi, devletin içinde bulunduğu kaosu sonlandırmak için girişimlerde bulunarak ilk başta kardeşlerini öldürtmüştür ve Danişmend iktidarını eline geçirerek devleti kontrolü altına almıştır. Hem Bizans hem de Anadolu Selçuklu Devletiyle siyasi çekişmeler devam etmiştir. Emir Gazi'nin ölümünün ardından yerine gelen kişilerle gücünü yitirme sürecine girmiştir.

DANIŞMENDLİ NİZAMEDDİN YAĞIBASAN'IN HAYATI

Yağıbasan kelime anlamı bakımından düşmana baskın yapan manaya gelmektedir. Yağı eski Türkçe'de hasım, düşman anlamında ifade edilmektedir. Nizameddin Yağıbasan, Danişmend Gazi'nin torunu ve Emir Gazi'nin ise oğludur. Kardeşi Melik Muhammed'den sonra Sivas bölgesine hâkim olmuştur. Melik Gazi öldüğünde ise yerine Nizameddin Yağıbasan'ın kardeşlerinden Melik Mehmet Gazi geçmiştir. Melik Mehmed Gazi 1143 senesinde vefat etmiş onun yerine oğlu Zünnun geçti lakin Nizameddin Yağıbasan Zünnun'u tanımadı ve kendisini Sivas şehrinde Melik ilan etmiştir. Nizameddin Yağıbasan'ın kardeşlerinden Aynüddeve de Elbistan'ı ele geçirdi. Böylece Danişmendliler üç kola ayrılmış oluyorlardı. Zünnun Kayseri'de, amcası Nizameddin Yağıbasan Sivas'ta, diğer amcası Aynüddeve de Elbistan'da hüküm sürmeye devam etmişlerdir.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Rükneddin Mesud, Zünnun'u destekliyordu. Nizameddin Yağıbasan, Türkiye Selçuklu ordusuna yenilerek Sivas'ı terk etmek zorunda kalmıştır. 1159 senesinde Bizanslılar ve Zengilerle'le ittifak kurarak I. Rükneddin Mesud'un oğlu II. Kılıçarslan ile çarpışmıştır (Canatan, 2011:45) II. Kılıçarslan'ın kardeşi Şahinşah ile birlikte Çankırı'ya gitti 4 Ağustos 1164 senesinde Kılıçarslan ile Nizameddin Yağıbasan arasındaki mücadele sonucunda Nizameddin Yağıbasan öldürülmüştür.

DANIŞMENDLİ NİZAMEDDİN YAĞIBASAN'IN SİYASİ MÜCADELESİ

1141 senesinde Sultan Mesud ölmesiyle Melik Muhammed, Zünnun İbrahim ve Yunus adında üç oğlundan Zünnun'u vâliht bırakmışsa da beyliği sarsacak çekişmelerin çıkmasını önleyememiştir. Danişmendli beyliğindeki iktidara geçmek için mücadeleler hükümdarlar

arasında devam etmiştir. Ayrıca 1143 senesinde Melik Muhammed Gazi vefat edince yerine oğlu Zünnun geçmiştir (Çeçen, 2017:78). Nizameddin Yağıbasan, Zünnun'un egemenliğini tanımamış ve kendisini Sivas'ta Melih ilan etmiştir. Kardeşi Aynüddevele de Elbistan'ı ele geçirdikten sonra Danişmendliler üç kola ayrılmıştır. Böylece Zünnun Kayseri'yi, Nizameddin Yağıbasan Sivas'ı, Aynüddevele ise Elbistan bölgesinde hâkimiyetlerini sağlamıştır (Çal, 1989:56).

Selçuklu hükümdarı Sultan I. Rükneddin Mesud ise Zünnun'u destek vermiş onun mücadelesini savunmuştur. Nizameddin Yağıbasan Selçuklulara yerleşerek Sivas'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Nizameddin Yağıbasan ise Melik Muhammed'in eşiyle evlendi Kayseri bölgesini ele geçirmiştir. Aynüddevele ile Yunus Malatya bölgesine doğru harekete geçmiştir. Ele geçiremeyince ise Arka Kalesine çekilmişlerdir bunu fırsat bilen Nizameddin Yağıbasan'ın eşi Kayseri'den Malatya bölgesine doğru 2000 asker göndermiştir. Malatya'ya gönderilen birlikten şüphelendi, bunun üzerine saldırmak için Validen kapıları açmasını istediler (Demir, 2004:54). Kabul edilmeyince kapılarını vurdular oradan kaçanlar ise Aynüddevele'den yardım istediler. 2000 kişi çekildi Aynüddevele Malatya hâkimi oldu.

Aynüddevele ise Nizameddin Yağıbasan ile birleşerek Selçuklulara karşı ittifak girişiminde bulunmuştur. Bunun üzerine Sultan Mesud damadı Zünnun'u destekliyordu. 1143 senesinde ise Sivas'a Nizameddin Yağıbasan ve hatunun üzerine yürüdü Nizameddin Yağıbasan ise dağlara çekilmek zorunda kalmıştır. Sultan Mesud Sivas bölgesini zapt ettikten sonra şehri tahrip etmişti ve sonrasında da Malatya'ya doğru yürüdü bu durum karşısında ise Zünnun Kayseri'de hâkimiyetini kurmuştur (Karahan, 1976:27). Bütün bu olanlardan sonra yeni durumlar ortaya çıkmıştır aralarındaki çekişmeler farklı boyutlara gelmekteydi.

Sultan Mesud, Nizameddin Yağıbasan üzerine yürüyüp hâkimiyeti altındaki Sivas'ı tahrip edip geri döndükten sonra Aynüddevele'yi, iktamı arttıracığı vaadiyle itaate davet etmiştir. Aynüddevele ise aynı zamanda Mesud'un yeğeni olan karısını Sultanın huzuruna göndererek onu bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalışmak istenmiştir (Kesik, 2002:7). Ancak bunu kabul etmeyen ve onun annesine başsağlığı diledikten ve matem işleri bittikten sonra onlara şehri ellerinde tutup Sultan Mesud'a tâbi olmamalarını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeye uyan anne ile oğlunu ise Malatya'da bulunan sürülerini emniyet içinde tutmak üzere Nizameddin Yağıbasan'ın hâkim olduğu Sivas bölgesine gönderilmişlerdir (Kesik, 2009:15).

Sultan Mesud ise onların kendine tâbi olmamak hususunda karar verdiklerini ve buna da Nizameddin Yağıbasan'ın neden olduğunu haber alınca bu duruma çok sinirlenerek hemen Nizameddin Yağıbasan'ın üzerine yürüdü, Sivas Meliki Nizameddin Yağıbasan, Sultanın büyük bir ordu ile üzerine geldiğini görünce korkusundan ona itaat etmek zorunda kalmıştır. O aynı zamanda yeğenine yardım etmeyeceğine dair söz verdi. Sultan, Nizameddin Yağıbasan'a gözdağı verip itaatini sağladıktan sonra yalnız kalan Malatya Meliki Zülkarneyn ile kardeşinin kızı ve Zülkarneyn'in annesi olan hanımın üzerine yani Malatya şehrine doğru hareket etti 1152 senesinde şehri muhasara altına aldı. Bu arada Selçuklu ordusu şehrin çevresini yağmalamaktaydı (Kesik, 2002:6).

Süryeni Mikhail'in bu muhasarayı anlatırken Selçuklu ordusu için kullandığı Onbinlerce Türk ve diğer millete mensup asker sözünden Mesud'un yanında çok kalabalık bir ordunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Muhasara altındaki şehir halkı çok sıkıntılı anlar yaşadı. Çünkü idareci ve askerler para toplamak için devamlı surette halkı sıkıştırıyorlardı. Muhasara devam edip sürerken Zülkarneyn'in annesi ve aynı zamanda da Sultan Mesud'un yeğeni olan hâtin

amcasının huzuruna gelerek onun ayaklarına kapanmak suretiyle af dilemiştir. Bu durum ise Sultanın şiddetinin azalmasına ve onlara karşı merhametli olmasında etkili olmuştur (Kesik, 2003:20).

Sultan biraz yumuşamakla beraber Zülkameyn'in kendisini selâmlamaya gelip, hâkimiyeti altına girmesi halinde muhasarayı kaldıracığını ve onu şehirde bırakacağını söyledi. Bunun üzerine genç Melik yanına bir kılıç ve bir kefen olarak Sultanın huzuruna çıkmış ve ona karşı egemenliğini kabul ettiğini bildirmiştir. Sultan da ona hüsnü kabul gösterdi ve sözünde durarak Malatya hâkimiyetini tekrar ona vermiştir. Her iki taraf arasındaki bu uzlaşma 1152 senesinde gerçekleşti ve böylece uzun bir uğraştan sonra Malatya bölgesi Sultan Mesud'un tâbiyeti altına girmiş oldu.

Sultan bu son kuşatmadan önce Sivas Danişmend Meliki Nizameddin Yağıbasan'ı itaat altına almıştı, diğer Dânişmendli Meliki dâmadı Zünnun zaten daha baştan beri Türkiye Selçuklularına tâbi olmuştu. Çünkü Mesud, Melik Muhammed'in ölümünden sonra Dânişmendli tahtına onun geçmesini istemiş ve Zünnun'a taht mücadeleleri sırasında yardım etmişti. Böylece Sultan Mesud, meydana gelen kargaşadan faydalanarak kaybettiği toprakları geri almak istemiştir. Sivas Meliki Nizameddin Yağıbasan, hiç vakit kaybetmeyerek Sultan II. Kılıçarslan'ın kardeşi Şahinşah'ı, yeğenleri Zünnun ve İbrahim ile Malatya emiri Zülkarneyn'in de desteğini sağlayarak büyük bir kuvvetle Kayseri üzerine yürüdü ve burayı ele geçirmiştir.

Sultan II. Kılıçarslan, Yağıbasan'ı durdurmak için derhal harekete geçtiyse de din âlimlerinin araya girerek her iki hükümdarı da savaş yapma fikrinden vazgeçirmeleri sonucu Türk kanı akıtılması engellenmiş oldu. Ancak iki taraf arasında yapılan ateşkese rağmen Dânişmendli Nizameddin Yağıbasan Zengiler'den Nureddin Mahmud'un teşvikiyle yeniden Selçuklu topraklarına saldırmak suretiyle iki Türk devleti arasındaki ateşi körükledi. Nizameddin Yağıbasan, Sultan Kılıçarslan'ın melikliği döneminde idare ettiği Elbistan'a girerek bölge halkından 70.000 kişiyi kendi ülkesine götürdü.

Sultan ona yetişmeye çalıştıysa da Nizameddin Yağıbasan normal yolları tercih etmediği için tâkibattan kurtulmuştur. II. Kılıçarslan Kayseri'ye geldiği zaman onun sert tabiatından korkan halk derhal yanına gelerek itaat arzemiş, Sultan da yanına gelmiş olanları götürmeyeceğine dair yeminli teminat vermişti. Nizameddin Yağıbasan kendi ülkesine götürdüğü Hristiyan ahaliyi emniyet içerisinde yerleştirdikten sonra geri dönerek Sultan Kılıçarslan karşısında karargâhını kurmuştur. Bu olaydan sonra da din adamları araya girip heriki tarafı savaştan ve kardeş kanı akıtmaktan men etmeye çalıştılar. Ancak onların çabaları bu defa sonuçsuz kaldı (Kesik, 2002:8).

Nizameddin Yağıbasan ile II. Kılıçarslan'ın kuvvetleri 1155 senesinde Aksaray'da karşı karşıya gelmişlerdir. Savaşı kaybeden Nizameddin Yağıbasan, Sultan II. Kılıçarslan'a barış teklif etmek zorunda kaldı. II. Kılıçarslan, Nizameddin Yağıbasan'a güvenmediği ve bu meseleyi kökünden halletmek istediği için kendisine yapılan sulh teklifini kabul etmek istememiştir. Lakin din adamlarının ısrar etmeleri üzerine 1158 senesinde barış yapılmıştır. II. Kılıçarslan, Kayseri Meliki Zünnun ile anlaşmış ve onu amcası Nizameddin Yağıbasan'a karşı kıskırtmıştır. Bizans imparatoru Manuel'in Selçuklular arasında kurduğu ittifaka fethettiği Bafra ve Ünye'yi Bizanslılara iade edip Nizameddin Yağıbasan'da katılmıştır. II. Kılıçarslan bir yandan imparator ile barış yapmaya çalışırken bir yandan da Elbistan'ı Nizameddin Yağıbasan'a terk edip barış yapmak zorunda kalmıştır.

1160 senesinde II. Kılıçarslan Erzurum Saltuklu Meliki İzzeddin Saltuklu'nun kızı ile nikahlanmıştır. Zengin çeyizi ile gelin babası tarafından Erzurum'dan Konya'ya yollanılmıştır. Nizameddin Yağıbasan ise gelin arabasına pusu kurmuştur gelin ve çeyizi ele geçirilmiştir. Nizameddin Yağıbasan, II. Kılıçarslan'ı küçük düşürmek amacıyla gelini yeğeni Kayseri Meliki Zünnun'un ile evlendirmek istenmiştir. Gelin daha önce evli olduğu için din adamlarının tavsiyesi ile kızın dini değiştirilmiş sonra tekrardan yeğeni Zünnun ile evlendirilmiştir. Tâbi bu durum karşısında Nizameddin Yağıbasan'ın yaptıkları karşısında II. Kılıçarslan'ı çılığına dönmüştür ordusunu alarak onun üzerine yürümüştür (Kesik, 2009:23).

II. Kılıçarslan Ordusuyla Nizameddin Yağıbasan'ın üzerine yürüdü. Her iki ordu arasında uzun süren çatışmalar çok kan dökülmesine neden olmuştur. Sonunda Sultan II. Kılıçarslan Bizans ordusu tarafından desteklenen Dânişmendli kuvvetleri karşısında mağlup olmaktan kurtulamadı 1162 senesinde Nizameddin Yağıbasan, Sultanın karargâhını ele geçirip altın tahtlarını ve diğer kıymetli eşyasını almıştır. Aralarında bir mütareke imzalanınca aldıklarını Sultana geri vermiştir. Bu olayın 1164 veya 1165 senelerinde meydana geldiğine dair rivâyetler de vardı, Bizans İmparatoru Manuel, her iki Türk hükümdarına da gizliden adamlar göndererek aralarındaki mücadeleyi körüklüyordu. Onun amacı şüphesiz birbirleri ile savaşa tutuşmuş olan Dânişmendlilerden ve Selçuklulardan tamamen kurtulabilmektir. Ancak, II. Kılıçarslan'ı kendisi için daha tehlikeli bulduğundan Nizameddin Yağıbasan'a para ve silah yardımında bulunmaktaydı (Kuran, 1968:85).

II. Kılıçarslan, Nizameddin Yağıbasan karşısında mağlup olunca ateşkese isteyip yardım alabilmek için Bizans devletine gimiştir. Manuel tarafından iyi bir şekilde karşılanmış seksen gün boyunca kalmıştır. İstedığı desteği alan II. Kılıçarslan ise Nizameddin Yağıbasan'dan intikam almak için ve nikahlı karısını yeğeni Zünnun ile evlendirmesi ile ikisinin üzerine harekete geçmiştir. Nizameddin Yağıbasan'ın kaçırdığı gelin olayı sonra din değiştirilmesi gibi olayların yaşanması büyük bir tepki görmüştü.

Artuklu Meliki Kara arslan, Mardin Artuklu Meliki Necmeddin Alp, Bedlis Emiri Fahreddin Devetşah, II. Kılıçarslan ile birleşip Sivas bölgesinde doğru yürümüşlerdir. Sultan Kılıçarslan'ın ordusu çok kalabalıktı Yağıbasan ise bu durum karşısında Sivas'tan kaçmıştı. Dâmadı Çankırı Selçuklu Meliki Şahinşah'ın yanına gitmişti. Yağıbasan kendisinin üzerine gelen orduya karşı yardım toplayıp tekrardan mücadele içerisinde girmekti. Lakin bu olaylardan sonraki süreçte ise II. Kılıçarslan Sivas'ı ele geçirmiş ve hâkimiyetini sağlamıştır (Kesik, 2002:12).

4 Ağustos 1164 senesinde II. Kılıçarslan ile Nizameddin Yağıbasan arasındaki mücadele sonucunda kazanan taraf II. Kılıçarslan olmuştur. Bu mücadele sonucunda ise Nizameddin Yağıbasan öldürülmüştür. Kişilik olarak cesur, ileri görüşlü, hayırsever ve azimlidir. Niksar'da yaptırdığı Medrese'ye defnedilmiştir. 1142-1164 Danişmendli devletini Anadolu'nun en büyük güçlü haline getirmeyi amaçlıyordu. Sultan Mesud'a karşı başarılı olamasa da II. Kılıçarslan'a karşı mücadelesinde neredeyse başarılı olacaktı. Bizans'ın ikiyüzlü politikaları ve diğer Danişmendli emirlerin birbirleriyle mücadelesi onun emellerinin gerçekleşmesine engel olmuşlardır.

YAĞIBASAN MEDRESESİ

Yağıbasan medresesi, Danişmendli Nizameddin Yağıbasan'ın Tokat'ın Niksar bölgesinde yaptırdığı iki medrese vardır. En önemlisi olan Yağıbasan Medresesi diğer adıyla “Çukur

Medrese” olarak adlandırılmıştır. 1151-1152 senesinde yaptırılan medrese, kapalı avlulu Anadolu medreselerinin ilk örneklerinden biri olması açısından önemlidir. Kazanılan bir zaferin peşinden olduğu için babası tarafından “Düşman Basan” anlamına gelen Yağıbasan ismi verilmiştir. Bu medresenin önemli özelliğinden biri de Anadolu’nun ilk medresesi olmasıdır. Medrese moloz taştan yapılmış, kapalı avlulu, revaksız ve iki eyvanlı plan şeklindedir. Kale içerisinde bulunmasından ötürü kısmen iç kalenin surlarından faydalanılmıştır. Bu yapı bakımından ise tam muntazam olmayan dikdörtgen bir planı vardır.

SONUÇ

Danışmendli devletinin 1143-1163 seneleri arasındaki siyasi çekişmeleri ve taht mücadeleleri tüm detayları incelenerek ele alınmıştır. Melik Mehmed Gazi 1143 senesinde vefat etmiş onun yerine oğlu Zünnun geçti lakin Nizameddin Yağıbasan Zünnun’u tanımadı ve kendisini Sivas şehrinde Melik ilan etmiştir. Nizameddin Yağıbasan’ın kardeşlerinden Aynüddin de Elbistan’ı ele geçirmiş o da kendisini orada Melik ilan etmişti. Böylece Danışmendliler üç kola ayrılmış siyasi mücadeleler arasında iktidar kavgası başlamıştı. Bu siyasi çekişmeler sadece bu üç hükümdar arasında kalmamıştır bu duruma hem Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan, Sultan Rükneddin Mesud ve Bizans devleti katılmıştır. Türkiye Selçuklu devletinin bu mücadeledeki gayesi ise Nizameddin Yağıbasan gibi biri karakterin Danışmendli devletin başına geçmesine engel olmak istemiş kendine ciddi rakip olarak istememiştir. Nitekim 1143-1164 seneleri arasındaki çekişmeler güçlü bir Danışmend devletin olmasına engel olmuş ve bu mücadelede Nizameddin Yağıbasan hayatıyla ödeyerek son bulmuştur.

KAYNAKÇA

CANATAN, Emrah, “Dânişmendli-Haçlı Münasebetleri”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011

ÇAL, Halit, (1989), Niksar’da Türk Eserleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul

ÇEÇEN, Esra, Türkiye Selçuklu Devleti ve Danışmendli Beyliği Arasındaki Askeri, Siyasi ve Sosyal İlişkiler (1092-1178), Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2017

DEMİR, Necati, (2004), Danışmend-Name, Akçay Yayınları, Ankara

KARAHAN, Atalay, (1976), Tarihi Eserleriyle Niksar, Ayça Kitabevi, Ankara

KESİK, Muharrem, (2002), Türkiye Selçukluları ile Danışmendliler Arasındaki İlişkiler, Türkler Ansiklopedisi, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C.VI. s.537-544

KESİK, Muharrem, (2002), Yağıbasan Devrinde Danışmendliler-Türkiye Selçukluları ilişkileri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul, , Sayı. 37

KESİK, Muharrem, (2009), Danışmendli Beyliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178), Osmanlı Araştırmaları, XXXIV

KESİK, Muharrem, (2003), Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,

KURAN, Aptullah, (1968), Tokat ve Niksar’da Yağıbasan Medreseleri, Vakıflar Dergisi, VII. Ankara, s.39-43

ÖZAYDIN, Abdülkerim, (1993), Danişmendliler, İslam Ansiklopedisi, C.8, T.D.V, İstanbul, 469-474

ŞAHİN, Kamil, (1999), Danişmendliler Döneminde Niksar (1071-1178), Ferda Kitabevi, Tokat

TANMAN, M, Baha, (1993), Danişmendliler, İslam Ansiklopedisi, C.8, T.D.V, İstanbul, s.475-476

DÂNİŞMENDLİLERİN YEŞİLIRMAK HAVZASI'NDAKİ FAALİYETLERİ

Uzm. Ayşegül ÖZTÜRK

ÖZET

Yeşilirmak Havzası Eski Çağlardan itibaren stratejik öneme sahip olup, bu önemini Orta Çağın siyasî güçleri açısından da muhafaza etmiştir. Havzanın etrafında kurulmuş şehirler doğu-batı yönünde Avrupa'dan Asya'ya kadar uzanan ticaret yollarının kavşağında yer almışlardır. Ayrıca kuzey-güney yönünde ilerlemek isteyenler için de avantajlar sağlamıştır. Zira Karadeniz'in hemen güneyinde kalan bölge, sahile ulaşmak isteyenler için ulaşımın en kolay gerçekleştiği yer olma özelliğine sahiptir. Bu vesileyle de Karadeniz'in kuzeyine gitmek isteyenlerin tercih ettiği bir noktadır.

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma sınırları dâhilinde kalan Yeşilirmak Havzası askerî bakımdan önemli hale gelmiştir. Çeşitli noktalarda kale şehirler inşa edilmek suretiyle hâkimiyet sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Romalılarından başka Müslümanlarda havzaya ilgi göstermişlerdir. Bu münasebetle iki taraf arasında çeşitli mücadeleler yaşanmıştır. Tüm bunlarla birlikte, Yeşilirmak Havzası'nda yaşanan hâkimiyet mücadeleleri, Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başlamalarıyla farklı bir boyut kazanmıştır.

Malazgirt Zaferi'ni müteakiben Anadolu'da çeşitli Türkmen beylikleri kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi Dânişmend Gazi tarafından kurulan ve Orta Anadolu'ya hâkim olan Dânişmendliler'dir. Onlar, Orta Anadolu'yu ele geçirmenin yanında Karadeniz sahil şeridinde de ulaşmak istemişlerdir. Bu bağlamda Yeşilirmak Havzası önemli bir koridordur. Ancak Dânişmendliler, bu genişleme faaliyetleri neticesinde Doğu Roma ile karşı karşıya kalacaklardır. Zira Niksar, Malazgirt Savaşından önce de Doğu Roma için önemli bir merkezdir. Dânişmendliler tarafından ele geçirilip beyliğe merkez yapılması ise, Romalıların hoşuna gitmemiştir ve bu münasebetle iki taraf arasında çekişmeler yaşanmıştır.

Dânişmendliler bir yandan sınırlarını genişletmeye çalışırken diğer yandan Doğu Roma ve Haçlılar ile savaşmak zorunda kalmışlardır. Beylik 1175 yılında Anadolu Selçukluları tarafından ele geçirilene kadar, Yeşilirmak Havzası üzerinde siyasî, askerî önemli faaliyetlerde bulunarak, Türk hâkimiyetinin Orta Anadolu'da yerleşmesini sağlamışlardır.

GİRİŞ

Eski Çağda Iris olarak adlandırılan Yeşilirmak,1647 havza etrafında yaşayan halklara coğrafi açıdan sunduğu imkânlarla binaen stratejik öneme sahip olan bir bölgedir. Havza, Hititlerden Romalılara kadar çeşitli unsurların hâkimiyetinde kalmıştır.

Yüksek Anadolu platosunun kuzey ucundaki dağlar ile sahil kesimi arasında ulaşım Eski Çağdan beri nehirler vasıtasıyla sağlanmıştır. Yeşilirmak ise bunların en önemlilerinden birisidir. Doğu'da Niksar'dan gelen yol Yeşilirmak vasıtasıyla batıda Amasya'ya ulaşırken kuzeyde sahil ile de ulaşımın gerçekleşmesini sağlar. Sahili korumak için ise Yeşilirmak'ın denize ulaştığı yerleri elde tutmak büyük önem taşımıştır.1648

Niksar, Amasya ve Tokat Yeşilirmak Havzası'nda yer alan ve Orta Çağın önemli güçleri arasında çekişmeye sebep olan şehirlerdendir. Romalılar doğu-batı istikametindeki güzergâhı

¹⁶⁴⁷ David Winfield, "The Northern Routes across Anatolia", *Anatolian Studies*, 27, (1977), s. 158.

¹⁶⁴⁸ İbrahim Tellioğlu, "Samsun'da Bir Türk Kasabası Çarşamba", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 39, (2015), s. 3-4.

kullanmışlardır. Bu sebeple yolun savunmasına verdikleri önemden dolayı çeşitli kaleler inşa etmişlerdir.1649 Yeşilirmak'ın en büyük kolu olan Kelkit Çayı vadisinin sağ kenarında yer alan Niksar1650 Roma için askerî bakımdan oldukça kıymetlidir.1651 Aynı şekilde Orta Karadeniz sahil kesimiyle İç Anadolu arasında önemli bir geçit görevi gören Tokat'ta Romalılar için askerî öneme sahiptir ve kale-şehir olarak işlev görmüştür.1652

Kuruluşu milattan öncesine tarihlendirilen Amasya, MÖ.63 yılında Roma İmparatorluğu sınırlarına girmiştir. Amasya'nın Türkler tarafından hangi tarihte ele geçirildiği tam olarak bilinemese de, şehir XI. yüzyılda Dânişmendliler'in hâkimiyetine girmiştir.1653 Bu tarihten sonra şehir, Türkler ile Romalılar arasında yaşanan çekişmelere sahne olacaktır. Zira Malazgirt Savaşı'nın1654 ardından yaşanan gelişmeler bunu gösterir niteliktedir.

Doğu Roma'nın Herakleios döneminde başlattığı reform hareketleri neticesinde Anadolu'da thema sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Anadolu toprakları birkaç thema'ya bölünmüştür. Armeniakon bu askerî thema'lardan birisi olup,1655 Amasya ve çevresi bu thema'ya dâhildir.1656 VII. yüzyılda Yeşilirmak ve Kelkit havzalarında oluşturulan bu thema'ya Ermeni nüfusun yoğun olmasından dolayı Armeniakon adı verilmiştir. Zira çok sayıda Ermeni, Doğu Roma-İran savaşları yüzünden Kızılırmak, Yeşilirmak ve Tohma Suyu havzalarına göç etmiştir.1657

Herakleios'un temelini attığı thema'lar Orta Çağ Doğu Roma İmparatorluğu'nun bel kemiğini oluşturmuştur.1658 Doğu Roma bu thema sistemi sayesinde Anadolu'da İran ile olan mücadelesinde başarılı olmuştur. Bununla birlikte aynı başarı Suriye, Filistin ve Mısır'da sağlanamamıştır.1659 Romalıların Araplar ile olan askerî sınırı ise Antakya, Maraş, Malatya hattıdır.1660 Emeviler zamanında Tokat ve çevresine düzenlenen akınlar Abbasi döneminde de devam etmiştir.1661 Arap fütuhatının durakladığı dönemde ise, thema'lar sistemi Herakleios'tan sonraki Doğu Roma imparatorları tarafından geliştirilmiştir. Öyle ki Doğu Roma üzerine düzenlenen Muaviye devri Arap fetihlerine karşı Romalılar başarı sağlayabilmişlerdir. Anadolu thema'ları IX. yüzyılın ortalarına kadar askerî güçlerini temsil etmişler ve aralıksız devam eden İslâm akınlarına karşı koymuşlardır. IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askerî gücünü şiddetle artıran Doğu Roma Abbasilere karşı da savunma

¹⁶⁴⁹ İ. Tellioglu, “Samsun'da Bir Türk Kasabası Çarşamba”, s. 4.

¹⁶⁵⁰ M. Hanefi Bostan, “Niksar”, **DİA**, C. 33, Ankara 2007, s. 119.

¹⁶⁵¹ İ. Tellioglu, “Samsun'da Bir Türk Kasabası Çarşamba”, s. 6.

¹⁶⁵² Ali Açık, “Tokat”, **DİA**, C. 41, Ankara 2012, s. 219.

¹⁶⁵³ İlhan Şahin-Feridun Emecen, “Amasya”, **DİA**, C. 3, Ankara 1991, s. 1.

¹⁶⁵⁴ Şadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâşır ibn Ali el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye** (çev. Necati Lügäl), Ankara 1999, s. 32-37; Sibt İbnu'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular** (trc. Ali Sevim), Ankara 2011, s. 165-173; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeret'ül-Ahbâr** (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 12-13.

¹⁶⁵⁵ Işın Demirkent, “1071 Malazgirt Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu”, **Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, İstanbul 2005, s. 3.

¹⁶⁵⁶ Mikhael Attaleiates, **Tarih** (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 130, 142, 173, 189, 201, 283; Anna Komnena, **Alexiad** (çev. Bilge Umar), İstanbul 1996, s. 20.

¹⁶⁵⁷ Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul 1944, s. 183.

¹⁶⁵⁸ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi** (çev. Fikret İşıltan), Ankara 2011, s. 99.

¹⁶⁵⁹ I. Demirkent, “1071 Malazgirt Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu”, s. 5-6.

¹⁶⁶⁰ Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, **Küçük Asya'da Selçuklular** (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 2015, s. 25.

¹⁶⁶¹ A. Açık, “Tokat”, s. 219-220.

durumundan saldırıya geçebilmiştir. Dört asır boyunca Anadolu’da askerî faaliyet gösteren thema’lar XI. yüzyılda tarihe karışmıştır.1662

XI. yüzyılın başlarında ise Doğu Roma sınırlarını Selçuklu Türklerine karşı korumak zorunda kalmıştır. Doğudan Anadolu topraklarına giren Selçukluların ilerlemeleri neticesinde onlara karşı koyamayan Doğu Roma Kızılırmak’a doğru çekilmeye mecbur kalmıştır.1663

Türkler ve Romalılar Karadeniz sahili ve kıyının ardındaki dağların güneyindeki sahayı kontrol etmek için çabalarken meydana gelen çatışmalar sırasında bölgede büyük bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Karadeniz sahilinde yaşayanlarla dağlık kesimin güneyinde yaşayanlar arasındaki etnik farklılaşma daha kolonizasyon devrinde belirginleşmişti.1664 XI. yüzyılın ikinci yarısında ise Anadolu’nun kuzey sahil kesimi ayrıca Yeşilirmak ve Kızılırmak bölgelerinde Hıristiyan nüfusunun yerlerini terk ettikleri tespit edilmiştir.1665

MALAZGİRT SAVAŞI’NDAN SONRAKİ DÖNEM

Niksar Romalılar devrinde önemli bir askerî merkez konumundadır. Niksar daha Malazgirt Savaşı yapılmadan Türklerle Romalıların rekabetine sahne olmuştur.1666 Türkler 1068 yılında Niksar üzerine akın ettiklerinde Romanos Diogenes onlara karşı saldırıda bulunarak geri çekilmelerini sağlamıştır. Böylece Niksar, şehri ele geçiren Türklerden geri alınmıştır.1667 Ancak bu durum uzun sürmeyecektir ve Malazgirt Savaşı Yeşilirmak Havzası üzerinde hangi gücün kalıcı olacağı konusunda belirleyici olacaktır.

Malazgirt Kalesi’ni alıp, Anadolu’da Batı yönünde ilerleyen Türklere karşı sefer kararı alan Romanos Diogenes, 1071 yılında üçüncü ve son seferini düzenlemiştir. Romalılar açısından başarısız olan savaş sonunda Romanos Diogenes Türkler tarafından esir alınmıştır. Yapılan dostluk anlaşması üzerine İmparator muhafız birliği eşliğinde Roma topraklarına gönderilmek üzere serbest bırakılmıştır. Amasya’ya gelen Diogenes Amasya yakınındaki Dokeia’da1668 Konstantin Dukas komutasındaki Roma ordusuyla savaşmak zorunda kalmıştır. Ancak mağlup olmuştur. Bunun üzerine bir kaleye sığınmak üzere kaçmıştır.1669 Bundan sonra

¹⁶⁶² I. Demirkent, “1071 Malazgirt Savaşı’na Kadar Bizans’ın Askerî ve Siyasî Durumu”, s. 5-14.

¹⁶⁶³ V. A. Gordlevskiy, **Küçük Asya’da Selçuklular**, s. 26.

¹⁶⁶⁴ İbrahim Tellioglu, “Türklerin Karadeniz’e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi”, **Tarih Boyunca Karadeniz**, Trabzon 2015, s. 242; Kolonizasyon dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ksenophon, **Anabasis Onbinlerin Dönüşü**, (çev. Tanju Gökçöl), İstanbul 1974; Strabon, **Geographika (Kitap XII-XIII-XIV)** (çev. Adnan Pekman), İstanbul 2012.

¹⁶⁶⁵ Speros Vryonis, **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century**, London 1971, s. 160.

¹⁶⁶⁶ İ. Tellioglu, “Türklerin Karadeniz’e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi”, s. 241.

¹⁶⁶⁷ Mikhael Attaleiates, **Tarih**, s. 112-114; Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)** (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 126; M. H. Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, s. 65.

¹⁶⁶⁸ Armenia thema’sına dahil olan Dokeia adlı yerleşim yerinin Tokat mı yoksa Tosya mı olduğuna dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu yerleşim yeri adı hakkında bkz. W. M. Ramsay, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası** (çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 394; Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İstanbul 1993, s. 798.

¹⁶⁶⁹ **Mikhail Psellos’un Khronographia’sı** (çev. Işın Demirkent), Ankara 2014, s. 265-275; Mikhael Attaleiates, **Tarih**, s. 148, 164-169, 173-184; Nikephoros Bryennios, **Tarihin Özü** (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 46-59; Sibt İbnu’l-Cevzî, **Mir’âtü’z-Zamân fi Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular**, s. 174-175; Müverrih Vardan, **Türk Fetihleri Tarihi** (çev. Hrant D. Andreasyan), (yay. haz. İlhan Aslan), İstanbul 2017, s. 37-38; Gregory Abû’l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû’l-Farac Tarihi**, C. I (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999, s. 321-324; Ayrıntılı bilgi için bkz. Semavi Eyice, **Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)**, Ankara 1971.

Diogenes'in yaşadıkları ve 1072 yılında ölümüne kadar olan süreç ayrıntılarıyla kaynaklara yansımıştır.1670

Malazgirt Savaşı'nın Selçuklu Türklerinin lehine sonuçlanması, onların faaliyet alanlarını Anadolu'nun batı ucuna kadar genişletebilme imkânına kavuşmalarını sağlamıştır. Süleymanşah'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurduğu sıralarda, Dânişmend Gazi de Sultan Alp Arslan'ın emri üzerine Kızılırmak ve Yeşilirmak havzalarını Türklere açmıştır. Böylece Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim'in Tarih-i Âl-i Selçuk ve ondan naklen Hafız Ebru'nun Zübdetü't-Tevarih adlı eserine ve bunlardan naklen diğer çeşitli eserlere göre1671 Sultan Alp Arslan Malazgirt zaferinin ardından Emir Dânişmend'e Kayseri, Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya'nın fethedilmesini emretmesi üzerine buralar Türk hâkimiyetine geçmiştir.1672

Dânişmend Gazi Destanı'na göre Gümüştekin Ahmed Gazi Sivas'tan sonra ilk fetihlerini Yeşilirmak Havzası'nda yaparak,1673 Selçuk kaynaklarının1674 Danişmend İli adıyla belirttiği bölgelerde beyliğini kurmuştur. Süryani Mihael'in1675 onun artık 1085 yılında Kapadokya'ya hâkim olduğuna dair ifadesi durumu açıklığa kavuşturmuştur.1676

Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'da kurulmaya başlayan beyliklerden biri olan Dânişmendli Beyliği, Orta Anadolu'ya hâkim olarak Yeşilirmak Havzası'nda da kalıcı Türk hâkimiyetini başlatmıştır. Bu hâkimiyetin tesis edilmesinde bazı noktalar stratejik öneme sahiptir. Yeşilirmak Havzası'ndan doğuda Kelkit Vadisi'ne kadar uzanan hat boyunca Niksar ve Bayburt kaleleri önem arz etmişlerdir. Bu öneme binaen, bu mevkiiler Malazgirt Zaferi sonrasında ilk ele geçirilen yerler arasındadırlar.1677

Malazgirt Savaşı'ndan kısa süre sonra Bayburt'tan Kastamonu'ya ulaşan hat Türkmenlerin eline geçmiş ve o tarihten sonra hep Türk siyasi teşekküllerinin elinde kalmıştır. Dânişmendlilerle başlayan Türk hâkimiyetinin kuzey sınırı Havza-Kavak üzerinden Samsun şehrinin kapılarına kadar dayanmıştır. Bu bilgiden anlaşılacağı üzere 1071'in hemen ertesinde Türkler Canik ve Doğu Karadeniz dağlarının ardını elde tutarken kuzeydeki limanları da kontrol altına almak için harekete geçmişlerdir.1678

Her ne kadar havzadaki etkin güç Dânişmendliler olsalar da, Doğu Roma Malazgirt Savaşı öncesinde olduğu gibi savaşın ardından da 1073 yılında Armeniakon thema'sına dâhil olan Amasya ve Niksar'ı yeniden ele geçirmeye çalışmıştır.1679

¹⁶⁷⁰ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 173-184; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 62-67; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 138 vd.

¹⁶⁷¹ M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 80.

¹⁶⁷² Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 331; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeret'ül-Ahbâr*, s. 13; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2004, s. 141.

¹⁶⁷³ Bkz. *Dânişmend Gazi Destanı* (haz. Necati Demir), Ankara 2006.

¹⁶⁷⁴ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeret'ül-Ahbâr*, s. 23, 39, 46, 56, 63, 64, 78, 102, 122, 162, 230, 258, 259; Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukyân)* (ed. Erkan Göksu), İstanbul 2015, s. 115; Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safa fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)* (trc. Erkan Göksu), Ankara 2015, s. 268,269.

¹⁶⁷⁵ *Suryanî Patrik Mihailin Vakainamesi İkinci Kısım (1042-1195)* (çev. Hrant D. Andreasyan), 1944, s. 29.

¹⁶⁷⁶ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 161.

¹⁶⁷⁷ İbrahim Telliöğlü, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Zigana Vadisinin Önemi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, (2016), s. 167.

¹⁶⁷⁸ İ. Telliöğlü, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi", s. 244.

¹⁶⁷⁹ M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 86.

Dânişmendlilerin Yeşilirmak Havzası'na yönelik fetih hareketlerinin 1074 yılında başladığı düşünülmüştür.1680 Tokat ve Niksar ilk fethedilen yerlerdendir. Tokat 1074 yılında Dânişmend Gazi tarafından fethedilmiştir.1681 Niksar'ın ise Gümüştekin Ahmed Gazi tarafından Melikşah'ın ölümünden sonra ve Birinci Haçlı seferinden önce fethedildiği düşünülmüştür. Sahil Rumlarına karşı bir üs olarak kullanılan Niksar aynı zamanda beyliğin merkezi yapılmıştır.1682

XI. yüzyılın ortalarında Niksar'da güçlü bir egemenlik tesis eden Dânişmendliler, XII. yüzyıl boyunca Selçuklular için siyasî tehlike olmuşlardır. Başlangıçta Dânişmendliler Süleymanşah'ın kontrolünde hareket etmişler ancak Melik Gazi'nin (1083-1106) Anadolu'da güçlü bir teşekkül kurmak istemesi üzerine Dânişmendliler siyasî ve askerî olarak Selçuklu kontrolünden çıkmışlardır.1683

Orta Toroslar'da hâkimiyet sahaları yan yana olan Dânişmendliler ile Kılıç Arslan idaresindeki Türkiye Selçuklularının ortak bir hedefleri bulunmaktaydı: Malatya'yı fethetmek. Zira Malatya Doğu Anadolu'dan Yukarı Mezopotamya'ya giden stratejik öneme sahip yol üzerinde yer almaktadır. Burası Kılıç Arslan için önemlidir. Çünkü Aleksios Komnenos ile arasının bozulmasını istemediği için Ege Bölgesi, Boğazlar ve Güneybatı Anadolu'da aktif rol oynamak istememektedir. Bu ortamda Haçlılar 1096 yılında Anadolu'ya giriş yapmışlardır.1684

Kılıç Arslan, Haçlılar Anadolu'ya giriş yaptıklarında onları ciddi bir sorun olarak görmemiştir. Ülkesinin sınırlarını genişletmek istediğinden, Dânişmendlilerin de ele geçirmeye çalıştıkları Malatya üzerine 1097 yılında sefer düzenlemiştir. Ancak şehrin Gabriel tarafından iyi savunulması, kuşatmayı zorlaştırmıştır. Bu esnada Haçlıların İznik'i ele geçirecekleri haberi üzerine Kılıç Arslan Malatya kuşatmasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Doğu Roma 1097'deki Birinci Haçlı Seferi sonucunda Ege Bölgesini, Anadolu'nun batı ve güney kıyılarını ele geçirmiştir. Selçuklular ise Sakarya'nın ötesine çekilmeye mecbur kalmışlardır.1685

Bu arada Birinci Haçlı Seferi'nin ardından Kılıç Arslan Bizans'a karşı taarruza geçerken, Gümüştekin Ahmed Gazi de Trabzon Rumları'na karşı harekete geçmiştir. 1098 yılında Trabzon Rumları ile yapılan savaşta başarı elde edilmiş ve Theodore Gabras öldürülmüştür. Bayburt'u Rumlardan geri alan Gümüştekin, bundan sonra Malatya üzerine yürümüştür.1686 Zira bu yıllarda Haçlılar karşısında Türkiye Selçukluları kadar güç kaybetmeyen Danişmendliler Sivas, Tokat, Amasya'daki hâkimiyetlerini güçlendirmişlerdir.1687 Ancak Malatya'nın Doğu Roma tarafından inşa edilen surları, buranın kolayca ele geçirilmesini engellemiştir. Bu yüzden Malatya Danişmendliler tarafından üç yıl kuşatma altında kalmıştır. Uzun süre bu kuşatmaya dayanamayacak olan şehrin hâkimi Ermeni Gabriel, Antakya Prensi Bohemond'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Haçlı kuvvetleri ile Dânişmendli ordusu

¹⁶⁸⁰ M. H. Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, s. 87.

¹⁶⁸¹ A. Açikel, "*Tokat*", s. 219-220.

¹⁶⁸² O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 163.

¹⁶⁸³ V. A. Gordlevskiy, **Küçük Asya'da Selçuklular**, s. 34.

¹⁶⁸⁴ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, C. X (çev. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1991, s. 228; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu** (çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2000, s. 13-14.

¹⁶⁸⁵ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. I, s. 336; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, İstanbul 1997, s. 29, 62.

¹⁶⁸⁶ O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 164.

¹⁶⁸⁷ Işın Demirkent, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Ankara 2014, s. 37.

karşı karşıya gelmiş ve Haçlılar mağlup edilmişlerdir. Pek çok esir alındığı gibi Bohemond ve Richard gibi Haçlı liderleri de esir alınmışlardır. 1100 yılında kazanılan bu zafer neticesinde, onlar önce Sivas'a ardından Niksar'a götürülerek hapse atılmışlardır.1688 Ancak bu durum Haçlıların yeni bir sefer düzenlemelerinin sebeplerinden bir tanesi olacaktır. Malatya ise o anda Urfa Kontu Baudouin'in yardımıyla kurtulmuş ancak 1102 yılında Türklere teslim olmuştur.1689 Bohemond Danişmendli esaretinden ancak 1103 yılında fidye karşılığında kurtulabilmiştir.1690 Aleksios Komnenos Anadolu'da etkin bir güç olan Kılıç Arslan'a karşı olan mücadelesinde, Dânişmendlilere Bohemond'u teslim etmesi karşılığında kurtuluş fidyesi ödemeyi önermiştir. Kılıç Arslan da bu fidyeden pay istemiş ancak Bohemond Dânişmendlileri bu fidyeyi almaya ikna etmiştir. Hal böyle olunca Kılıç Arslan da Aleksios Komnenos ile anlaşmıştır.1691 Dânişmendlilerin bu hareketine öfkelenen Sultan Kılıç Arslan, Gümüştekin ile savaşmış ve Dânişmendli ordusunu kılıçtan geçirmiştir.1692

1101 yılında başlayan İkinci Haçlı Seferi'nin amacı Kudüs'ü zaptetmektir. Ancak sefer esnasında seferin amacına yönelik fikir değişikliği gündeme gelmiştir. Öyle ki, Birinci Haçlı Seferi sonunda Urfa ve Antakya'da kurulan Haçlı devletlerinin bir örneğini Türklerin hâkimiyetindeki Doğu Anadolu'yu alarak, bu topraklarda göstermek istemişlerdir. Buna ilaveten 1100 yılında Dânişmendliler tarafından esir alınan İtalya Normanlarının reisi ve Antakya Devleti'nin kurucusu Bohemond'u hapsedildiği Niksar'dan kurtarmak istemişlerdir.1693

1097'deki Haçlı Seferi sırasında Türkiye Selçukluları kadar hırpalanmayan Dânişmendli Beyliği Sivas, Tokat, Amasya'da hâkimiyetini perçinlemiştir. Bu durum sonraki yıllarda bir Selçuklu-Dânişmendli mücadelesine neden olacaktır. Ancak şimdi, 1101 yılında, Selçuklular ile Dânişmendliler Haçlılara karşı ortak hareket etmişlerdir.1694

3 Haziran 1101 tarihinde İzmit'ten hareketle Niksar'a gitmek amacıyla yola çıkan Haçlılar, Hacılar Yolu adıyla bilinen ve İznik-Osmaneli-Gölpazarı-Nallıhan-Ayaş üzerinden geçen güzergâhı takip etmişlerdir.1695 1101 yılında Anadolu'ya geçen Haçlılara karşı Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan, Dânişmendliler ve doğudaki Türk hükümdarlarından olan Halep Meliki Rıdvan, Harran Emiri Karaca ve Artuklu Beyi Belek işbirliği yapmışlardır. 5 Ağustos 1101 tarihinde Merzifon-Amasya arasında Kızılırmak yakınında gerçekleşen muharebe sonucunda Haçlılar yenilmişler ve Niksar'da bulunan Frank esirlerini kurtarma ümitleri de kırılmıştır.1696

¹⁶⁸⁸ **Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (1038-1143/1144)** (çev. Ali Sevim), Ankara 2006, s. 38-39; Vardan, **Türk Fetihleri Tarihi**, s. 52; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, C. 10, s. 247-248; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 165-166.

¹⁶⁸⁹ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, s. 342; C. Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 15; I. Demirkent, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, s. 38.

¹⁶⁹⁰ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, C. X, s. 281; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 343; I. Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 75.

¹⁶⁹¹ C. Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 15-16.

¹⁶⁹² I. Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 83.

¹⁶⁹³ I. Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 64.

¹⁶⁹⁴ I. Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 64.

¹⁶⁹⁵ I. Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 65.

¹⁶⁹⁶ O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 167-169; I. Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 65.

Dânişmendli Gümüştakin'in ölümü üzerine, Malatya 1106 yılında Kılıç Arslan tarafından ele geçirilmiştir.1697 Fakat 1124 yılında Dânişmendli Emir Gazi'nin tekrar Malatya'yı ele geçirmesiyle üstünlük tekrar Dânişmendlilere geçmiştir.1698 1129'da Casianus adlı Rum valisinin Pontus'taki birçok kaleyi Emir Gazi'ye vermesiyle, Dânişmendliler bütün Kapadokya bölgesine hâkim olmuşlardır.1699 Böylece 1129 yılında beyliğin sınırları Malatya'dan Sakarya'ya kadar olan sahayı kapsamıştır.1700 Sınırları geniş bir sahayı içine alan beylik, kaynaklarda Dânişmendiye Vilayeti, Dânişmendiye Ülkesi, Dânişmendiye Devleti, Dânişmend Beldeleri gibi ifadelerle adlandırılmıştır.1701

Emir Gazi döneminde (1104-1134) Dânişmendliler Bizans, Haçlılar ve Ermeniler ile mücadele etmişlerdir. Kazanılan pek çok zafer onların Bağdat halifesi ve Sultan Sancar tarafından tanınmasına ve melik olarak yükseltilmesini sağlamıştır. Ancak Emir Gazi'nin ölümü üzerine, kendisinin yerine oğlu Muhammed1702 beyliğin başına geçmiştir. Melik Gazi 1134'te ölünceye değin Selçuklulara ait pek çok yeri ele geçirmiş ve Anadolu'da üstünlük tesis etmiştir.1703

II. Ioannes Komnenos 1139 yılı kış aylarında Niksar üzerine sefer düzenlemek istemiştir. Ancak zorlu kış şartları ve şehrin Türkler tarafından iyi bir şekilde savunuluyor olmasından dolayı imparator şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır.1704 Romalıların bu seferi, Anadolu'yu yeniden ele geçirme girişiminin ciddi bir denemesi olarak değerlendirilmiştir.1705 Hem Romalılar hem de Türkler, Karadeniz'in güvenliği için hayati öneme sahip bu hattı elde tutabilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir.1706

Dânişmendli Melik Muhammed'in (1134-1143) 1142 yılında ölümünün ardından beylik üçe bölünmüştür. Yağlıbasan Sivas'ta, Zünnun Kayseri'de, Aynüddeve Elbistan ve Malatya'da hüküm sürmüştür.1707

Amasya XII. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye Selçuklu hükümdarı I. İzzeddin Mesud tarafından damadı Yağlıbasan'a verilen şehirlerden bir tanesidir.1708 (1152 veya 1155) Sultan Mesud'un Amasya civarında Simre adlı bir şehir inşa ettirdiği rivayet edilmiştir.1709

Amasya yöresinde Danişmendliler ile Selçuklular arasında geçen mücadeleler kaynaklarda yerini almıştır. II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın Yağlıbasan idaresindeki Amasya'yı ele geçirmek

¹⁶⁹⁷ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 345.

¹⁶⁹⁸ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. s. 359.

¹⁶⁹⁹ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 363.

¹⁷⁰⁰ O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 194-196.

¹⁷⁰¹ Bkz. Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 23 vd. ; Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, **Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukyân)**, s. 115; Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, **Ravzatu's-Safa fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)**, s. 268-269.

¹⁷⁰² **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)** (yay. haz. Işın Demirkent), Ankara 2001, s. 12; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 367.

¹⁷⁰³ O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 198-199.

¹⁷⁰⁴ **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)**, s. 18-19; Niketas Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)** (çev. Fikret İşıltan), Ankara 1995, s. 23.

¹⁷⁰⁵ S. Vryonis, **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century**, s. 119.

¹⁷⁰⁶ İ. Tellioglu, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi", s. 241-242.

¹⁷⁰⁷ S. Vryonis, **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century**, s. 119.

¹⁷⁰⁸ Niketas, Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, s. 80.

¹⁷⁰⁹ O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 220.

istememesi, 1164-65'te gerçekleşen mücadele sonucunda Yağıbasan'ın ölümüne neden olmuştur.1710 Yağıbasan'ın ölümü Kılıç Arslan'ın fetihlerini genişletebilmesini sağlamıştır. Böylece o, 1169 yılında Ankara ve Çankırı'yı da topraklarına katmıştır.1711 Bu durumu fırsat bilen Zünnun ise Amasya'yı ele geçirmek istemiş ancak Zünnun'un idaresini istemeyen Amasyalılar 1171'de onu şehirden kovmuşlardır. Ancak halk aynı direnişi II. İzzeddin Kılıç Arslan'a karşı gösterememiş ve Amasya Kılıç Arslan tarafından zapt edilmiştir.1712 Kılıç Arslan 1174 yılında Dânişmendoğlu Zünnun'un yardımcısı Nureddin'in ölüm haberini aldığıında, Kayseri ve Komana'yı zapt etmiştir. Zünnun ise Doğu Roma'ya iltica etmiştir. Böylece Dânişmendoğulları'nın yüz yirmi iki yıllık hâkimiyeti sona ermiştir.1713

Niksar 1175'ten sonra Selçuklu idaresine geçmiştir. Sultan II. İzzeddin Kılıç Arslan ülkeyi oğulları arasında pay ederken Niksar Nâsırüddin Berkayaruk Şah'a düşmüştür.1714

Kılıç Arslan'ın Dânişmendli Beyliği'ne son vermesi, Anadolu'da millî birliği sağlama yolunda yaşanan önemli bir gelişmedir. Bundan başka 1176 yılında Bizans'ın bir kez daha hezimete uğratılması, siyasî, iktisadî ve kültürel gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır.1715

Melik Gazi Dânişmend Rum Selçuklularının üstüne yükselmiş oldu. Fakat onun oğulları atalarının ülkesini parçaladılar ve Anadolu'da ehemmiyetlerini kaybettiler. Selçuklular da bu durumdan başarılı bir şekilde faydalanmasını bilmişlerdir.1716

SONUÇ

Eski Çağlardan itibaren Anadolu'nun stratejik değere sahip bir coğrafyası olan Yeşilirmak Havzası, Orta Çağda Romalılar ile bölgeye yerleşmeye başlayan Türkler arasında çeşitli mücadelelere sahne olmuştur. Doğu Roma'nın havza üzerinde yer alan Amasya, Tokat, Niksar gibi şehirlerde askerî garnizonları bulunmasına rağmen, Türk hâkimiyeti döneminde Yeşilirmak Havzası ticarî açıdan da değer kazanmıştır.

1071 Malazgirt Savaşı'nın Selçukluların lehine sonuçlanması, Anadolu'da çeşitli beyliklerin kuruluş sürecini başlamıştır. Bu beyliklerden bir tanesi olan ve Orta Anadolu'ya hâkim olan Dânişmendliler, buldukları bölgede Türk hâkimiyetinin kalıcı olmasını sağlamışlardır. Onlar Yeşilirmak Havzası'nı ele geçirerek Doğu Roma ile mücadele etmişler ve Romalıları batıya doğru geri çekilmeye mecbur bırakmışlardır. Ayrıca Yeşilirmak'ı Doğu Roma zamanında olduğunun aksine, aktif olarak kullanmışlar ve coğrafyanın sunduğu avantajı iyi değerlendirerek, Anadolu'nun iç kesimlerinden kuzeyde Karadeniz sahiline ulaşımın gerçekleşmesini sağlamışlardır.

XI. yüzyılda kurulup güçlenen beylik, Malazgirt öncesinde Doğu Roma'ya ait olan toprakları ele geçirdiği için Romalılarla, Haçlı Seferleri boyunca Yeşilirmak Havzası civarında yaşanan

¹⁷¹⁰ Niketas, Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, s. 83-84; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, C. XI, y. y. , s. 257-258.

¹⁷¹¹ **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)**, s. 209; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, C. XI, s. 258; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.228; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 406.

¹⁷¹² Niketas, Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, s. 83-84;

¹⁷¹³ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 418.

¹⁷¹⁴ El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi İbn Bibi, **El-Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye (Selçuk Name)** C. 1 (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, s. 41.

¹⁷¹⁵ O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 258.

¹⁷¹⁶ V. A. Gordlevskiy, **Küçük Asya'da Selçuklular**, s. 35.

siyasî ve askerî gelişmelerden dolayı Haçlılarla ve XII. yüzyılda artık Dânişmendlileri bir tehdit olarak gören Türkiye Selçukluları'yla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Romalılar ve Haçlılar karşısında başarı elde edilmiştir. Ancak Selçukluların Anadolu beyliklerini ortadan kaldırma politikası üzerine, tüm Dânişmendli toprakları gibi onların Yeşilirmak Havzası'ndaki hâkimiyet sahaları da 1175 yılında Selçukluların idaresine geçmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Anna Komnena, Alexiad (çev. Bilge Umar), İstanbul 1996.

Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (1038-1143/1144) (çev. Ali Sevim), Ankara 2006.

Açıkel, Ali, "Tokat", DİA, C. 41, Ankara 2012, s. 219-227.

Bostan, M. Hanefi, "Niksar", DİA, C. 33, Ankara 2007, s. 119-112.

Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu (çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2000.

Dânişmend Gazi Destanı (haz. Necati Demir), Ankara 2006.

Demirkent, Işın, Haçlı Seferleri, İstanbul 1997.

-----, "1071 Malazgirt Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler, İstanbul 2005, s. 1-15.

-----, Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan, Ankara 2014.

El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi İbn Bibi, El-Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye (Selçuk Name), C. 1 (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1996.

Eyice, Semavi, Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071), Ankara 1971.

Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç, Küçük Asya'da Selçuklular (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 2015.

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), Abû'l-Farac Tarihi, C. I (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999.

-----, Abû'l-Farac Tarihi, C. II (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987.

Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukyân) (ed. Erkan Göksu), İstanbul 2015.

Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176) (yay. haz. Işın Demirkent), Ankara 2001.

İbnü'l-Esîr, İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, C. X (çev. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1991.

-----, İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, C. XI, y. y.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.

Ksenophon, Anabasis Onbinlerin Dönüşü, (çev. Tanju Gökçöl), İstanbul 1974.

Mikhael Attaleiates, Tarih (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008.

- Mikhail Psellos'un Khronographia'sı (çev. Işın Demirkent), Ankara 2014.
- Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, Ravzatu's-Safa fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye) (trc. Erkan Göksu), Ankara 2015.
- Müverrih Vardan, Türk Fetihleri Tarihi (çev. Hrant D. Andreasyan), (yay. haz. İlhan Aslan), İstanbul 2017.
- Nikephoros Bryennios, Tarihin Özü (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008.
- Niketas Khoniates, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri) (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1995.
- Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi (çev. Fikret Işıltan), Ankara 2011.
- Ramsay, W. M, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960.
- Sıbt İbnu'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular (trc. Ali Sevim), Ankara 2011.
- Suryanî Patrik Mihailin Vakainamesi İkinci Kısım (1042-1195) (çev. Hrant D. Andreasyan), 1944.
- Strabon, Geographika (Kitap XII-XIII-XIV), (çev. Adnan Pekman), İstanbul 2012.
- Şadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâşır ibn Ali el-Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye (çev. Necati Lügal), Ankara 1999.
- Şahin, İlhan-Emecen, Feridun, "Amasya", DİA, C. 3, Ankara 1991, s. 1-4.
- Tellioğlu, İbrahim, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi", Tarih Boyunca Karadeniz, Trabzon 2015, s. 234-252.
- , "Samsun'da Bir Türk Kasabası Çarşamba", The Journal of Academic Social Science Studies, S. 39, (2015), s. 1-10.
- , "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Zigana Vadisinin Önemi", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 21, (2016), s. 163-172.
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 2004.
- Umar, Bilge, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İstanbul 1993.
- Vryonis, Speros, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, London 1971.
- Yinanç, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, İstanbul 1944.
- Winfield, David, "The Northern Routes across Anatolia", Anatolian Studies, 27, (1977), s. 151-166.
- Zonaras, Ioannes, Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII) (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008.

6.OTURUM/AYŞE SULTAN SALONU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Prof. Dr. Tofiq NAJAFLI

Ağqoyunlu-Osmanlı Münasibətlərində Malatya Savaşı'nın Yeri

Doç. Dr. Doç. Dr. Shahla NURUZADE

Danışmendlilərin Azərbaycana Köçü Haqqında Bəzi Mülahizələr

Dr. Rashad MUSTAFA

Selçukluların Kafkasya Politikası ve Anadolu

AĞQOYUNLU-OSMANLI MÜNASİBETLERİNDE MALATYA SAVAŞI'NIN YERİ

Prof. Dr. Tofiq NECEFLİ

ÖZET

Emir Timur'un 14. yüzyılın sonlarında gerçekleştireceği "yedi yıllık" seferi öncesinde Doğu Anadolu'daki siyasi durum iyice gerginleşmişti. Bu karışıklıktan faydalanan Akkoyunlu Beyi Kara Osman, 1398 yılının Haziran ayında Sivas-Kayseri hükmdarı Gazi Bürhaneddin'i mağlup ederek Sivas üzerine yürüse de, şehir halkının direnişi ile karşılaştı. Sivas ahalişi Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'den yardım istedi. Yardıma gelen Osmanlı ordusuna yenilen Kara Osman, Erzincan hakimi Mütaharten'e sığınmış zorunda kaldı.

1399 yılında Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya seferini gerçekleştirmek için koyulan Emir Timur, Karabağ'da iken yanına gelen Kara Osman'ı himayene aldı. Akkoyunlular bundan sonra Memluk seferleri, Sivas kuşatması, Elbistan ve Malatya'nın Timurlular tarafından ele geçirilmesinde de iştirak ettiler. Emir Timur Malatyan'ı aldıktan sonra oranın yönetimini Kara Osman'a bıraktı. Fakat, Emir Timur'un gidişini fırsat bilen Memluktular Kara Osman'ı Malatya'dan çıkarabildiler.

15. yüzyılın başlarında Malatya tekrar Akkoyunlular tarafından ele geçirildi. 1472 yılının Ekim ayında Akkoyunlu Hükmdarı Uzun Hasan, Akdeniz kıyılarında Venedeklilerle buluşmak için Suriye taraflarına yola koyuldu. Malatya, Kahta ve Gerger kalelerini aldıktan sonra Haleb'e yaklaştı. Aynı zamanda Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmet'in komutasında bulunan bir grup Akkoyunlu askeri de Fırat kıyısında yerleşen Birecik kalesi üzerine gitmişti. Fakat, Memluk komutanı Emir Yaşbek'in müdahilesi ile Akkoyunlular Birecik'ten uzaklaştırıldı. Böylece, Malatya bölgesi bu defa da Akkoyunluların elinden çıkmış oldu.

15. yüzyılın ortalarında Osmanlı Sultanı II. Mehmed, stratejik, askeri ve ekonomik öneme sahip olan Bospor ve Çanakkale boğazlarını ele geçirdi ve daha sonra Doğu istikametinde fetihlere başladı. Anadoludaki Türk beyliklerini (Karaman, İsfendiyaroğulları, Alaiya, Dulkadiroğulları, Trabzon ve Akkoyunlu devletleri) ortadan kaldırmak ve tüm Anadolu yarımadasını egemenliği altına almak istedi. Osmanlı Sultanı, Doğu-Batı transit ticaretinin avantajını yakalamaya ve imparatorluğun topraklarında sürekli büyüyen ipek üretimini sağlamak için "Osmanlı İmparatorluğu'nun başyapıtı" Tebriz-Toqat-Bursa İpek Yolu"nuele geçirmeye çalıştı. 1717 Büyük ekonomik öneme sahip olan Doğu Anadolu'nun fethi ile Osmanlılar Tebriz-Halep, Tebriz-Bursa ipek yolunun tam kontrolünü ele geçirdiler. Bu ipek yolları, Osmanlı hazinesi için büyük bir gelir kaynağı olacaktı. 1718 H.İnalcık, Bursa'yı Yakın ve Ortadoğu'nun en büyük ticaret merkezi olan Tebriz ile birbirine bağlayan bu ipek yolunu, Doğu'ya doğru Osmanlı fetihlerine yol açan temel faktör olduğu sonucuna varıyor. 1719 Sultan II Mehmed'in Tebriz-Bursa İpek Yolu'na hakim olma girişimi, Akkoyunlu-Osmanlı

¹⁷¹⁷Yakub Maxmudov. *Vzaimootnoşeniya qosudarstv Akkoyunlu i Sefevidov v zapadnoevropeyskimi stranami*, Bakı, 1991, s. 51; Tofiq Necefli. *Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu dövlətlərinin tarixi müasir türk tarixşünaslığında*, Bakı, Çaşioğlu, 2000, s. 120.

¹⁷¹⁸Halil İnalıcık. II Mehmet. *İslam Ansiklopedisi*, c.VII. İstanbul, 1988, s.515; Tofiq Nəcəfli, a.g.e.,s. 120.

¹⁷¹⁹Halil İnalıcık. Osmanlılar, *İslam Ansiklopedisi*, c.12/II. İstanbul, 1988, s. 300.

İmparatorluğu'nun ilişkilerini daha da ağırlaştırdı. Sultan II. Mehmed'in Trabzon'u ele geçirmesi gibi, Akkoyunyalıların da Karadeniz'e erişimi engellenmiştir. Bu davada, Batı Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkiler kurmaya çalışan Uzun Hasan ile II Mehmed arasında, Karaman çıkarların köşe taşıydı. Çünkü Akdeniz kıyılarında bulunuyor, çok elverişli coğrafi konumu ve Aghgoyunlu ile normal ilişkileri vardı. O zaman Karaman'ın önemi, Karadeniz ticaretinden mahrum kalan Akkoyunlular için daha da büyüktü. Adnan Erzi, Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethedilmesinin, Uzun Hasan'ın kuzey yönünü tehdit ettiğini yazırdı. Qaraman'ın kaybı Akkoyunlu hükümdarı için daha tehlikeli olabilirdi. Bu nedenle, Anadolu'da hegemonya için savaşan Fatih'in rakibi Uzun Hasan'ın Karaman'a askeri ve siyasi müdahalesi olduğu ve bu bölgede müttefik bir devlete sahip olmak istediği doğaldır.1720 Karaman'ın Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasından sonra Trabzon'un II. Mehmed tarafından işgali ile ağırlaşan Akkoyunlu-Osmanlı ilişkileri daha da kötüye gitti.

Uzun Hasan, 10 Kasım 1467'de Karakoyunlu Cihanşah'ı mağlup ederek Azerbaycan'da siyasi yönetimi ele geçirdi. 1468'den sonra Akkoyunlular beylikten başkenti Tebriz olan Azerbaycan Akkoyunlu Devleti haline gelmişti. Uzun Hasan, Karakoyunluları ortadan kaldırıp, Teymurlularını da Horasan bölgesine hapsedince, Osmanlı Devleti'ne karşı yalnız kalmama düşüncesinden Memlukilerle iyi geçinmenin gerekli olduğunu anlamış ve Kahire'ye bağlılığını bildirmişti. Kuşkusuz, bu ilişkilerin Memluk Sultanı için de önemi olmuştur. Bu dönemde Memluk sarayındaki iktidar mücadelesini Kayıtbay kazanmıştı. Bu nedenle Uzun Hasan, 1468 yılı Ağustos ayında Kayıtbay'a dostluk duygularını iletmek için bir tebrik mektubu gönderdi.1721 Bunun üzerine Sultan Kayıtbay da, Uzun Hasan'ı Azerbaycan'da kazandığı zaferleri ve bu bölgedeki yeni konumu münasebetiyle tebrik etmek için Tebriz'e bir elçi gönderdi. Ebu Bekr Tihranî bu konuyu şöyle dile getirmektedir: "Mısır Sultanı Gayıtbay tarafından gönderilmiş elçi gösterişli bir biçimde ve değerli hediyelerle Akkoyunlu sarayına gelip, Uzun Hasan'ı kazandığı zafer münasebetiyle tebrik ederek sadakat ve dostluk içeren belağatli bir mektub takdim etti. O da saygıyla karşılanıp, daha sonra da büyük hediyelerle Kahire'ye uğurlandı."1722

Uzun Hasan, 1469 yılının ortalarında Hasan Ali'den alınan yerlerin anahtarlarını Sultan Kayıtbay'a göndererek ondan sultanlık giysisi istedi. Kayıtbay, bu talebi kabul ederek Uzun Hasan'nın kazandığı zaferleri ve hükümdarlığını yasallaştırdı.1723

Bu dönem Doğu Anadolu beylikleri uğrunda Osmanlılarla Memlukiler arasında siyasi çekişmeler keskinleşmişti. Özellikle Memluk Sultanı'na bağlı olan Dulkadir Beyliği bu çekişmenin merkezinde yer almıştır. Bu durumdan faydalanan Uzun Hasan, Akkoyunlu sınırlarını güney-batı yönünde genişletmeye başlamıştı. Ama Dulkadir hâkiminin Memluk Sultanı ile ilişkilerinin kötüleşmesi Akkoyunlu-Memluk münasebetini de etkilemiştir. Ögle ki, Dulkadir hâkimi Şahsuvar Bey 1469 yılında Kahire'ye bir elçi göndererek Sultan Gayıtbay'dan hâkimiyetinin tanınmasını ve aynı zamanda Memlukilerin talep ettiği Antep bölgesinin geri verilmesi karşılığında Haleb'de bir Dulkadir taburunun yerleştirilmesine izin vermesini istedi. Memluk Sultanı, Şahsuvar Bey'in taleplerini reddederek Dulkadir Beyliği'ne

¹⁷²⁰ Halil İnalçık, Bursa: XV Asırda Sanayi ve Ticaret Tarihi Hakkında Vesikalar, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, c. XXIV, sayı 93, s. 51.

¹⁷²¹ Seyfeddin Erşahın, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Ankara, 2002, s. 78.

¹⁷²² Ebu Bekr Tihranî, *Kitâb-i Diyarbekriyye*, çev. Rahile Şükürova, Bakü, Elm Yay., 1998, s. 293.

¹⁷²³ Woods, J.E., *Akkoyunlular, Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk. 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, çev. S. Özburun, İstanbul, Milliyet Yay., 1993, 114-115; Erşahın, *a.g.e.*, s. 78-79.

karşı savaş hazırlığına başladı. Bu zaman Uzun Hasan'ın Fırat boyu bölgelerini ele geçirme haberi Kahire'de paniğe neden oldu. Memluk Devleti Akkoyunluların Dulkadirliyle birleşerek Haleb'e hücum edebileceklerinden ciddi bir şekilde rahatsız idi.1724

Sonraki gelişmeler de bu durumu teyid etmektedir. Dönemin önemli kaynaklarından birinde geçen bilgiye göre,1471'in Şubat ayında Uzun Hasan'la Dulkadir hâkiminin Haleb'e sahip olmasını engellemek için Emir Yaşbey Kahire'den Haleb'e doğru yürüyüşe başladı ve Haziran ayında Anteb kalesini kuşatarak ele geçirdi.1725

Osmanlı Devleti'nin Dulkadirliyle yardım edeceğinden dolayı tedbir alan Sultan Kayıtbay, Osmanlı Devleti'le anlaşmaya başladı. O, sultan II. Mehmed'e elçi göndererek Şahsuvar Bey'i himaye etmemesini istedi ve bunun karşılığında Dulkadir Beyliği'ni ona vereceğini vadetti. Osmanlı Sultanı, Kayıtbay'ın söz konusu bu teklifine olumlu yanıt verdi ve böylece Şahsuvar'ı desteklemedi. Ayrıca, Emir Yaşbey'e erzak yardımı edeceği sözü de verdi.1726

Osmanlı Devleti ile anlaşmaya varan Memluk Sultanı, Akkoyunlu Uzun Hasan'la da anlaşma yapmada kararlı idi. Çünkü Dulkadir yöneticilerini açık bir şekilde savunan Uzun Hasan'ın Memlûk ordusunun Dulkadir topraklarına yürüyüşü halinde ne yapacağı da belli değildi. Ortadaki bu durum kuşkusuz ki, Memluk Sultanı'nı rahatsız ediyordu. O yüzden17 Ağustos 1471'de, Memluk emirlerinden biri olan Yaşbey, bu yürüyüşte iştirak etmiş olan Muhammed Halebî'yi bununla bağlı olarak Akkoyunlu sarayına gönderdi.1727 Muhammed el-Halebî, 24 Eylül'de Tebriz'e gelerek Uzun Hasan'la görüştü. Elçi, Emir Yaşbey'in mektubunu ona takdim etti.1728 Uzun Hasan Memluk elçisi ile yapılan anlaşmada tek taraflı yönden fikir beyan etmeyip, orta yolu tuttu. Elçiyi diplomatik kurallara uygun yolcu eden Uzun Hasan, böylece, Mısır Sultanı'nı desteklemiş oldu.

Memluk ordusu 1472'nin Nisan ayında Dulkadirliyle karşı yürüyüşe başladı. Memluk ordusu Şahsuvar Bey'in sığındığı Zamantı kalesini ele geçirerek onu esir aldı. Şahsuvar Bey'in Kahire'de idam edilmesinden sonra Memluk Sultanı Dulkadir tahtına onun kardeşi Şahbudak Bey'i atadı. Şahbudak Bey de, Memluklara karşı sadakat yemini etti.1729

Bu dönemde Uzun Hasan, Akkoyunlu Devleti'ni bölgenin büyük devletlerinden biri haline getirmişti. Bu durumda Akkoyunlular bölgenin diğer iki büyük güçlü devleti olan Osmanlı ve Memluklülere karşı mücadele etmek zorunda olmuşlar. Uzun Hasan'nın batılı müttefiklerinden, özellikle de Venedik'ten gelecek olan ordu desteğini alabilmek için Akdeniz'e açılan bir koridora ihtiyacı oluşu Memluklara karşı mücadelenin nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Böylece, Uzun Hasan Memluk valilerine ve ona bağlı olanlara karşı tehditler yöneltti. Besni valisine göndermiş olduğu bir mektupta Memluk Sultanı'nın kölelikten geldiğini belitiyordu. Dulkadiroğlu Şahbudag'a yazdığı mektupta ise topraklarını Akkoyunlu Devleti sınırlarına katmayı talep ediyordu.1730 Ayrıca Uzun Hasan'nın İslamın kutsal yerleri olan Mekke ve Medine şehirleri üzerinde hükümlerine itirazı olması Memluk Devleti ile

¹⁷²⁴ Yınanç, R., *Dulkadir Beyliği*, Ankara, TTK Basımevi, 1989, 69-70; Tofiq Necefli. *Azerbaycan Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu devletleri*, Bakı, Çarşioğlu, 2012, s. 375.

¹⁷²⁵ Muhammed Al-Halabi, *Pahod Emira Yaşbeya*, Arapçadan Rusça'ya çev. Z.M.Bünyatov, T. Kasanova, Bakü, Elm Yay., 1985,s. 4.

¹⁷²⁶ Yınanç, a.g.e., s. 72-74.

¹⁷²⁷ Halabi, a.g.e., s. 5.

¹⁷²⁸ Aynı eser, s. 7.

¹⁷²⁹ Aynı eser, s. 5; R. Yınanç, a.g.e.,s. 76.

¹⁷³⁰ Woods, a.g.e., s. 130; Erşahin, a.g.e., s. 79.

münasibetlerde yeni bir anlaşmazlığa kapı açtı.1731 Uzun Hasan'nın bu iddiası onun Akkoyunlu Devleti'ni İslam dünyasının en büyük devleti haline getirmek isteğinin olduğunu göstermektedir.

Fakat o dönemde Akkoyunlu Devleti'nin Doğu Anadolu'da topraklarını genişlendirmek uğruna Osmanlı Devleti ile mücadeleye girmesi ve Batı Avrupa devletleri ile özellikle de yakın müttefiki olan Venedik'ten gönderilen silahları elde etmek için Karaman'a doğru yürümesi beklenen sonucu vermedi. Ağustos, 1472'de Yusuf Mirza'nın rehberliğinde Akkoyunlu ordusu Beyşehir yakınlarında Osmanlılarla savaşta yenilgiye uğradı.1732 Uzun Hasan, Karaman yürüyüşünün uğursuz olduğunu dikkate alarak, Memluk Sultanı'nın gözetiminde olan Suriya sınırlarından geçmekle Akdeniz'e çıkmak kararına gelmiştir. Aynı yılın Ekim ayında Akkoyunlu hükümdarı Akdeniz'de Venedik donanması ile bağlantı kurmak amacıyla Suriya yönüne yürüdü. Malatya, Kâhta, Gerger ve Ayıntab'ı kalelerini ele geçirerek, Haleb'e yaklaştı. Bu zaman Uğurlu Muhammed'in rehberliğinde Akkoyunlu ordusu Fırat nehri üzerinde bulunan Birecik'i ele geçirdi.Böylece, Akkoyunlu hükümdarı Venediklerin 1472-1473. yıllarında gönderilmesi beklenen silahları almak için Fırat nehri kıyısında yerleşen Memluk şehirleri olan Birecik ve Haleb'i ele geçirerek Suriye üzerinden Akdeniz kıyılarına ulaşmak istiyordu.1733 Uzun Hasan'ın Birecik kalesini kuşattığı 1 Mart 1473 tarihinde Neapol kralı Ferdinand'a yazdığı mektubu da bu durumu onaylamaktadır: "... Memluk Sultanı ile önceleri dost idik, ancak kötü amelleri yüzünden onunla düşmanlık edip savaşmak zorunda kaldık. Yeteri kadar askerle Suriye topraklarına yürüş etmiş bulunuyoruz. Şu anda Birecik adlı yerde savaşdayız. Allah'ın izni inayeti ile buranı da ele geçireceğiz. Bundan sonra da Allah müyesser ederse Fırat nehrini geçeceğiz".1734 Ancak Uzun Hasan Osmanlıların 1473 yılı baharı sonlarında başlayacakları söylenen saldırısına karşı kuvvetlerini fazla dağıtmaktan kaçındı. Ayrıca onun Dulkadir Beyliği'nin büyük kısmını boyuduruk altına alması Doğu Toros geçitleri üzerinde denetim olanağı sağlamıştı. Bu sebeple Birecik'te bir savunma birliğini Uğurlu Mehmed komutasında bırakarak geri çekildi.1735

Kuşkusuz bu yürüyüş Akkoyunlu-Memluk ilişkilerinde yeniden sorun ortaya çıkaracaktı. Öyle ki, Dulkadir hâkimi Şahbudak Bey, Mısır Sultanı Kayıtbay'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Memluk Sultanı da bu durumu dikkate alarak Aralık 1472'de Yaşbey komutasında Memluk ordusunu Akkoyunlulara karşı savaşa göndermiştir. Uzun Hasan'ın Osmanlı Sultanı ile ilişkilerinin gerginleştiği bu dönemde Akkoyunlu ordusu Uğurlu Mehmed'in başkanlığındaki Memlukilerle savaşta pek muvaffak olamadı. Böylece Akkoyunlu ordusu Nisan 1473'te Memluklü ordusu karşısında dayanamayarak Birecik'i terk edip, Fırat nehri boyunca geri çekilmek zorunda kalmıştır.1736

Batı Avrupalı Hristiyan devletlerin, Akkoyunlu sultanının Osmanlılara karşı askeri operasyon başlatması kararındaki rolü az değildi. 1463'ten bu yana Osmanlı devleti ile savaşan Venedik, Akkoyunlu devletinin ekonomik ve siyasi çıkarlarını göz önünde bulundurarak, bütün

¹⁷³¹ Erşahin, *aynı yer*; Tofiq Necefli. *Azerbaycan Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu dövletleri*, s.377.

¹⁷³² Tofiq Necefli, *Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu dövletlerinin tarihi*, s. 128.

¹⁷³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*,c.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.96.

¹⁷³⁴ Şerafettin Turan, "Fatih Mehmet-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sayı 4-5, Ankara, 1965, s.106-107.

¹⁷³⁵ Woods, a.g.e., 195-196.

¹⁷³⁶ Walther Hins, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara, TTK Basımevi, 1948, s. 122; Woods, a.g.e., ss. 114-115; R. Yınanç, a.g.e., s. 77; Erşahin, a.g.e.,ss. 79; Şahin Farzaliyev, *Azerbaycan XV-XVI. Asırlarda*, Bakü, Elm Yay., 1983, s. 106.

diplomatik araçları kullanarak, Uzun Hasan'ı Sultan II. Mehmed'e karşı savaşa celb etmeye çalışmıştı. Batılı devletlerin amacı, Osmanlı'ya karşı doğudan Akkoyunlu padişahının askeri güçlerini savaşa celb etmek ve Fatih Mehmed'in dikkatini Avrupa'dan doğuya yönlendirerek onunla savaştığı zor durumdan kurtulmaktı. Böylece, Avrupa devletlerinin planı gerçekleşti. Doğu Anadolu'da hegemonya uğrunda Sultan II. Mehmed ile siyasi ve ekonomik çıkarları aynı olan Uzun Hasan, Venedik'in askeri alandaki bazı vaatleriyle Osmanlılarla savaşa girmeyi başardı.

Fakat, Akkoyunlu Sultanı son anda isteyini gerçekleştiremedi. Çünkü, Osmanlı Sultanı II. Mehmed'in duruma karışması sonucu şartlar değişmiş oldu. Öyle ki, ilk başlarda Osmanlı Devleti'nin Karaman'ı ele geçirme siyaseti Uzun Hasan gibi Mısır Sultanı Kayıtbay'ın da hoşuna gitmemişti. Diğer taraftan Maraş ve Elbistan bölgesini içine alan Dulkadirli Beyliği halen Osmanlı ve Memlûklüler arasında ihtilaf kaynağı olarak kalmakta idi. Böyle bir durumda Uzun Hasan'ın Venediklere gönderdiği elçi heyeti Osmanlılar tarafından yakalanmış ve Akkoyunlu Sultanı'nın mektubu ele geçirilmişti. Mektupta ise Osmanlı ve Memlûklülere karşı Avrupa Devletleri ittifaka davet edilerek, Akkoyunluların kurudan, onların ise denizlerden saldırmaları önerilmekte idi.1737 II. Mehmed, durumu iyi fırsat bilip kötü giden ilişkilerini yoluna koymak için mektubu Memluk Sultanı'na gönderdi. Böylece, Akkoyunlulara karşı planlanan mühtemel sefer öncesi, Memluk Devleti'nin tarafsız kalmasını garantilemiş oldu.1738

Osmanlı Devleti ile devam eden rekabet Uzun Hasan'ın Mısır'a karşı daha dikkatli siyaset yürütmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan ise Fırat nehrinin sağ kıyısındaki bölgelerin Mısır ve Suriye hükümdarı Kayıtbay'ın kontrolünde bulunması Venedik ile ilişkilerini pekiştirmek için Akdeniz'e açılmaya çalışan Uzun Hasan'ın karşısında önemli bir engel olarak durmaktaydı. Bu yüzden Uzun Hasan'ın Memluk Devleti aleyhine mücadeleye başlaması ve kendi sınırlarını genişlendirmesi kaçınılmaz oldu. Fakat Mısır Sultanı Kayıtbay'ın Emir Yaşbey komutasında gönderdiği ordusu Akkoyunlular'ı Birecik'ten uzaklaştırınca Akkoyunlular bu niyetlerini gerçekleştiremedi. Bu sırada Kahire'ye gelen Osmanlı elçisinin hristiyan devletlerle ittifaka giren Uzun Hasan'a karşı düşmanca yaklaşımı ve tutumuna rağmen Mısır Sultanı Kayıtbay dikkatli davranmayı tercih etmiştir.1739

Osmanlı Sultanı ile münasibetlerin gerginleşmeye devam ettiği bir dönemde Uzun Hasan dikkatini daha çok bu yöne yönlendirmiş ve oğlu Uğurlu Mehmed ise Memluk Devleti'ne karşı başlattığı savaşta ciddi bir başarı elde edilememişti. Nisan 1473 tarihinde Uğurlu Mehmed Emir Yaşbey'in hücumu sonrasında Birecik'ten çıkmak ve Fırat nehri boyunca geri çekilmek zorunda kalmıştır.1740 Birecik kuşatması sonrasında ortaya çıkan Akkoyunlu-Memluk gerginliği gidermek için Mısır Sultanı Kayıtbay önemli bir addım atmış ve Temmuz 1473'te elçisini barış teklifi ile Erzincan'daki Akkoyunlu askeri karargahına göndermiştir. Uzun Hasan Memluk elçisini layıkıyla ağırlamış, sultanın taleplerini ve barış teklifini kabul ettiğini bildirerek geriye dönen Memluk elçisiyle birlikte Mısır sarayına kendi adamlarını da göndermiştir.1741

¹⁷³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 96-97; "Fatih Sultan Mehmed", *Osmanlı Tarih Ansiklopedisi*, c.3, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, (tarihsiz) s. 61.

¹⁷³⁸ Halil İnalçık, II Mehmet, s.526.

¹⁷³⁹ Konukçu, *Otlukbeli paneli*, Otlukbeli Belediyesi Yayınları, Ankara, 1997, s.14.

¹⁷⁴⁰ Tofiq Necefli, *Azerbaycan Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu dövletleri*, s. 379.

¹⁷⁴¹ ŞerafettinTuran, *a.g.e.*, s.120.

Tokatın tahribi ve Akkoyunlu kuvvetlerinin Karaman topraklarında faaliyette bulunmaları, Osmanlı sultanını son derece müteessir etti. Bu sebeple derhal safar için hazırlanıp, baharda Bursa Yenişehirinde toplanmaları hakkında eyaletlere hükümler ve emirler gönderildi. 1473 yılının Mart ayında II. Mehmed Uzun Hasan'a şu mektubu gönderdi: "Bundan önce annenin ricasıyla pence-i gazabımdan kurtulmuşsun. Biz de seni akıllanmış kabul ederek affetmiştik. Halbuki senin gibi hain bir Türkmen'in benim zaman-ı ma`deletnişan-ı hüsrevanemde saltanat ve istilal davasında bulunması haramdır. Senin kendin gibi olan bir kaç kimseye şiddet yoluyla galip gelmene, kendi topraklarında gösterdiğin gurur ve azametine, hatta bütün kudret ve şevketine bizm müsaade ve müsamahamız sebep oldu. Buna rağmen bade-i gurur ile mestü medhüs olarak ve inayat-ı padişahanem hükümunu unutarak adaletli idarem altında yaşayan Tokat'a ve sonra Karaman ülkelerine askerlerini göndererek tiynet-i redien (alçak huyun) müktezasinca ahaliye zulmettirdiğin, bir takım şiddetlere başvurduğun ve rezaletlere sübüb olduğun malûmumuzdur. Onun için seni pldürmek ve memleketini elinden almak üzere bu yılın baharında harekete karar verdik. Seni affetmek kat'iyyen düşünülmemektedir. Beyhüde zahmet çekme. Sen, vilayet yıkmayı padişahlık mı zannettin? Çekinmeden, korkmadan topraklarımıza tecavüz ettiğin için kılıcımız senin göğsünde kana bulunmalıdır. Er isen meydana gel. Kadın gibi delikten delige girme. Hazırlıklarını yap, haber verilmedi deme. Zira ki vücud-i habisin arz-ı telefdür ve bu babda özür ve bahane bertarafdır".1742

Fatih Sultan Mehmed kesin kararını Uzun Hasan'a bu mektubuyla bildirdikten sonra, Mısır Memlûklülerine elçi gönderip tarafsızlıklarını sağladı. Nehayet bütün hazırlıklarını tamamladığı ve ordunun oplanma yerinde hazır olduğu sırada, Fatih Sultan Mehmed Rumeli'nin muhafazası için şehzade Cem'i Edirne'ye göndererek, Nisan ayında Üsküdar'dan hareket etti. Bursa Yenişehir'e geldiği zaman Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşa, Karaman valisi şehzade Mustafa Beypazarı'nda ve Amasya valisi şehzade Bayezid ise, Kazova'da eyalet ve maiyyet kuvvetleriyle orduya katıldılar. Osmanlı ordusunun mevcudu 40 bin kişilik kapıkulu ocakları askeri, 20 bin kişilik şehzade maiyyetleri ve 60 bin kişilik Anadolu ve Rumeli eyalet askerleriyle 120 bini aşmıştı.1743

Aynı sıralarda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a yardım malzemesi götüren Venedik kalyonları Mağaso açıklarında beklemekteydi. Karaman sahillerinin Osmanlılar tarafından işgal edilmesinden dolayı çaresiz olan Venedikliler getirdikleri silahları Uzun Hasan'a teslim etmenin yollarını arıyordu.1744 Bu sıralarda Hasan Padişah Harput'ta bulunuyordu. Anlaşılacağı üzere Akkoyunlu hükümdarı oğlunu önemli bir kuvvetle Osmanlı topraklarına gönderecekti ve o düşmanı oylarken kendi d Karaman'ı baştan başa kat edip Venedik heyeti ile buluşarak silahları alacak, hazırlıkları tamamladıktan sonra da İstanbul'a doğru harekete geçecekti. Ancak Osmanlı Sultanı'nın erken davranması bu planı bozdu, her iki taraf da zamana karşı yarışmaya başladı.1745

Fatih Sultan Mehmed Haziran ayında Amasya'dan Tokat'a ve oradan da Sivas'a varmışdı. Ordusunu burada savaş nizamına soktuktan sonra yeniden yola çıktı.1746 Osmanlı ordusu Niksar ve Şebinkarahisar'ın geneyinde ilerlerken, o sırada Karaman sahillerinde beklemekte

¹⁷⁴² Bax: Feridun Bey. *Münşeat-üs selatin*. c.1, İstanbul, 1274, s.272-273.

¹⁷⁴³ Hasan Rumlu. *Ahsenüt-tevarih*. Çeviren: Mürsel Öztürk. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 511; İlhan Erdem, Kazım Paydaş. *Ak-Koyunlu devleti tarihi*. *Siyaset-Tişkilat-Kültür*. Birleşik Kitabevi, Ankara: 2007, s.114.

¹⁷⁴⁴ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Ankara, 1992, s. 53; Erdem, Paydaş, a.g.e., s. 114.

¹⁷⁴⁵ Erdem, Paydaş, a.g.e., s. 114-115.

¹⁷⁴⁶ Walther Hinz, a.g.e., s. 53; Erdem, Paydaş, a.g.e., s. 115.

olan Barbaro göndermiş olduğu 8 Haziran tarihli mektubunda Uzun Hasan'ı silahları almak için derhal Karaman'a davet ediyor ve bu silahlarla İstanbul'un bile alınabileceğini bildiriyordu. O sırada Harput'ta bulunan Akkoyunlu hükümdarı cevab olarak oğlunun 30 minlik kişi ile Osmanlılara karşı harekete geçtiğini, kendilerinin de Karaman'da kaleler ele geçirmeye devam etmelerini, yakında kendilerini aldırmaq için bi müfreze göndereceğini müjdeliyordu.1747 Karamanoğlu Kasım Bey de Hasan Padişah'ın geleceğine güvenerek Temmuz ortalarında Larende Kalesi'ni kuşatmış ancak ele geçirmeyince Venedik donanmasının kuvvetlerinden yardım istemişti.1748

Osmanlı ordusu Temmuz ayında Erzincan önlerine gelmiş, Akkoyunlu ordusu da bu vakit Erzincan civarında idi. Zeno'nun 27 Temmuz'da Barbaro'ya yazdığı mektuba göre iki taraf arasında 4 günlük yürüyüş mesafesi vardı. Hasan Padişah mütteliklerinin Karaman kıyılarını zaptettiğine dair haberi alınca büyük sevinc duymuşdu. Ancak düşman çok yaklaştığı için Karaman'a gidecek vakit yoktu. Hasan Padişah, Osmanlı Sultanı'nın büyük bir ordunun başında geldiğini öğrenince çok şaşırılmış ve planı değiştirmek zorunda kalmıştı.1749 Hasan Rumlu yazır ki Erzincan'da olan Osmanlı Sultanı Hasan Padişah'a bir elçi göndererek, gelişinden haberdar etti. Hasan Padişah cavabında "Biz de kan döken ordumuzla o diyara yöneldik. Sen yaklaşınca birbirimize karşı koyarız deyerek, Azerbaycan, Irak, Fars, Irak-ı Arab, Umman sahili, Kirman ve Diyarbakır ordularını toplayıp can alan okun ucuyla... yigitlerle göç ede ede yol aldı".1750

Akkoyunlu hükümdarı Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın sülh için gönderdiği elçinin Erzincan'a ulaşması ve kendisini taltif etmesinin de verdiği cesaretle 28 Temmuzda Osmanlı Sultanı'nı karşılamak üzere Erzincan'dan hareket etdi.1751

Aslında Uzun Hasan'ın niyeti, Tercan'dan hareketle Erzincan üzerinden Sivas'a doğru ilerleyerek, bu şehre ulaşmaktı. Fakat Osmanlı ordusunun kendisinden önce Sivas'a girmiş bulunduğunu öğrenince, bu kararından vazgeçmişti. Uzun Hasan, ilk hamlede toplayabildiği altmış bin kişiye yaklaşan kuvvetiyle, Osmanlı ordusunun Fırat boyunda, nehri geçişi sırasında doğacak fırsattan yararlanarak sonuc almaya karar vermişti. Çünkü Akkoyunlu ordusunda top ve tüfek ateşli silahlar bulunmadığından, kendisi de bu silahların muharibedeki etkilerini henüz yeteri kadar bilmiyordu. Onun için hareket planını "Erzincan-Tercan doğrultusunda ilerleyecek Osmanlı ordusunun en zayıf anı, Fırat vadisinde ve özellikle bu vadinin Sansa boğazı kesiminde yürüyüş halinde bulunduğu zamandır. Osmanlı ordusunu böyle zayıf durumda yakalayabilmek için, öncüsünü yeter derecede bir torba içine çektikten ve Osmanlı ordusunun büyük bir kısmının sansa boğazına girmesini sağladıktan sonra, bu kesimde önceden tertiplenmiş bir grupla Osmanlı öncülerini baskınla saf dışı etmek ve Sansa boğazını batıdan tıkamak; bu arada Fırat vadisini kuzeyden çevreleyen dağların daha kuzeyinden Erzincan doğrultusunda sevk edilen birliklerle Osmanlı ordusunun gerisini kesmek ve kuzeyden yanlara yöneltilecek taarruzlarla Fırat'a dökerek yok etmek şeklinde tespit etmek mümkündür".1752 Uzun Hasan'ın ana hatlarıyla belirlenen ve Osmanlılar için tehlikeli olan

¹⁷⁴⁷ Walther Hinz, a.g.e., s. 54; Erdem, Paydaş, a.g.e., s. 115.

¹⁷⁴⁸ ŞerafettinTuran, a.g.e., s. 114-115.

¹⁷⁴⁹ Walther Hinz, a.g.e., s. 55; Erdem, Paydaş, a.g.e., s. 115.

¹⁷⁵⁰ Hasan Rumlu, a.g.e., s. 511-512; Tofiq Necefli. *Azerbaycan Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu dövlətləri*, s. 329.

¹⁷⁵¹ Woods, a.g.e., 196.

¹⁷⁵² Salim Cöhçe, Otlukbeli Savaşına Kadar Akkoyunlular, *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, Hazırlayanlar: Necip Aygün Akkoyunlu, Dr.Adil Şen. Grafiker Yayınları, Ankara, 2003, s. 274-275; Tofiq Necefli. *Azerbaycan Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu dövlətləri*, s. 329-330.

bu planı, Sadrazam Mahmud Paşanın ölçülü hareketi, Osmanlı ordusunun büyük kısmını kısıktarak içine çekilmesini önlemiştir.1753

Akkoyunlu ordusuna yaklaştığını hisseden Fatih Sultan Mehmed Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa'yı ileri hareket olarak görevlendirdi. Osmanlı ordusunun Fırat'ı takib ederek doğuya doğru yürüdüğü esnada Uzun Hasan'ın kuvvetleri de Malatya civarında karşı sahilde göründüler. Uzun Hasan, Osmanlı ordusunun hareketinden haberdar olduğu için oğlu Uğurlu Mehmed komandasındaki bir kısım kuvveti, sağını nehre verip, arkasını dağlara dayayarak Fırat kenarında müsait bir mevkie yerleştirmişti. Bu kuvvetlerinkumsal yerlerin birinden beriye keçeceğini tahmin eden Has Murad Paşa buna zaman burakmadan karşıya geçmeye karar verdi. Tayin edilen yerden, Uzun Hasan kuvvetlerinin mani olmak istemesine rağmen karşıya geçildi. Uzun Hasan kuvvetleri geriye doğru çekilmeye başlayınca bu kolay başarıdan şüphelenen veziriazam Mahmud Paşa, hemen haber gönderip Has Murad Paşa'nın durmasını emretti. Fakat genc ve tecrübesiz Murad Paşa bu emri dinlemeyip ireli atıldı ve pusuya düştü. İşte tam bu sırada onu arkadan çeviren Akkoyunlu kuvvetler de geriye dönücü üstün kuvvetler karşısında Murad Paşa idaresindeki bu seçme Osmanlı askerleri, Fırat ile Akkoyunlu kuvvetleri arasında üç saat içinde eridiler. Çünkü geriye çekilen Osmanlı kuvvetleri bu heyecanlı anda geçitleri de şaşırarak nehre tökölümüş, bir kısmı boğulmuş, bi kısmı da öldürölmüştü. Savaş devam ederken Mahmud Paşa bu duruma seyirci kalmış ve hatta daha gerilere çekilmişti.1754 Akkoyunlu kuvvetleri ona çarptılar ancak bir netice alamadılar. Karanlığın basması ve nehrin beri tarafında çahzadeleri ile birlikte hazır vaziyetde duran Fatih'in tranpetlerinin toplanma işareti vermesi, Uzun Hasan'ın da aynı harekete başvurması üzerine savaş durdu. Bu ilk savaşı Osmanlılar kaybetti ve ölenlerin sayısı Fatih'in ordugahında bulunan Angiolieio "12000" kişi olarak gösterir.1755 Turhan oğlu Ömer Bey ve Hacı Bey gibi değerli emirler esir edilmişlerdi.1756

Bu qalibiyyet Akkoyunlular için önemli bir hadise idi. Çünkü Osmanlı askerinin morali bozulmuştu. Bu zefer Akkoyunlularda büyük bir coşkuya yol açmış, kendine güveni gelen Hasan Padişah, etraf ölkelere elçiler göndererek zaferini müjdelemeye başlamıştı.1757Hasan Padişah Osmanlıları kesin olarak yeneceğine o kadar inanmıştı ki Sultan Fatih Mehmed'in sülh teklifini tereddütsüz reddetti.1758 Fakat bu durumdan Akkoyunlular faydalanmadı. Hasan Padişah, Has Murad Paşa kuvvetlerine karşı başarı kazanan oğlu Uğurlu Mehmed'in hemen hücumu geçilmesi teklifini kabul etmedi. Hasan Rumlu yazıyor: "Uğurlu Mehmed, iyilik isteyen kişileri Hasan Padişaha göndererek, "Doğru olan hemen bugün dünyayı yakan askerlerle birlikte kaçanların arkasından gidip Mahmud Paşa'yı da yenmekte bulunmaktadır" diye haber gönderdi. Hasan Padişah da aynı gün Rumlularla savaşmak istedi. Fakat Sultan Halil ile diğer çocuklarının annesi olan Selcuqşah Hanım, ona engel olarak "Uğurlu Mehmed, ordu arasında itibar kazanabilmek için Rum ordusunun yenilgisinin kendi eliyle olmasını

¹⁷⁵³ Salim Cöhçe, a.g.m., s. 175.

¹⁷⁵⁴ Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma*, c. II, Yayınlayanlar: F.Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara, 1995, s. 809; Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Ankara, 1999, s. 316; Erdem, Paydaş, a.g.e., s. 116-117.

¹⁷⁵⁵ Selahattin Tansel, a.g.e., s. 317; Şerafettin Turan, a.g.e., s. 120; Yaqub Mahmudov, *Azerbaycan diplomatiyası*. Bakü, Tehsil, 2006, s. 146; Erdem, Paydaş, a.g.e., s. 116-117.

¹⁷⁵⁶ İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, VII Defter, Hazırlayan: Şerafettin Turan, Ankara, 1991, s. 344; Hasan Rumlu, a.g.e., s. 516; Erdem, Paydaş, a.g.e., s. 117.

¹⁷⁵⁷ Hasan Rumlu, a.g.e., s. 513-514.

¹⁷⁵⁸ Yaqub Mahmudov, a.g.e., s. 146-147; Erdem, Payda., a.g.e., s. 117.

istemektedir” diye arz etdi. Hasan Padişah o sırtlanın sözünü kabul ederek Uğurlu Mehmed`i geri çağırdı”.1759

Ne olursa olsun Uzun Hasan küçümsenemeyecek bir başarı kazanmıştı. Fatih Mehmed`de, nihayi muharibeyi daha müsait bir yerde kabul etmek için geriye dönerek Bayburt istikametinde çekilerek Subaşılardan birini “sülh” takebiyle Akkoyunlu ordugahına göndermek lüzumunu duymuştu. Uzun Hasan “Venedik Cumhuriyeti namına elçi C.Zeno`ya vermiş olduğu ahde sadık kalarak Fatih Mehmed`le sulha yanaşmamış” ve Osmanlı ordusunu takibe koyulmuştu.1760 Akkoyunlu kuvvetleri 11 Ağustos 1473 te Tercan civarında Üç-Ağzılı (Otlukbeli, Başkent) mevkiinde Fatih`in ordusuna yetişmişlerdi.Otlukbeli Meydan Muharibesinde Fatih Mehmed, güçlülkle de olsa bir galibiyet kazanmıştı. Akkoyunlular açısından bu savaş maddi bir kayıptan çok ağır psikolojik ezikliğe yol açmıştır. Bu çarpışma, Fırat`ın Hasan Padşaha ve takipçileri için bir hudut tayini olması, batıdaki sınırlarına ulaşmış olması ve onların batıya doğru daha fazla ilerleyemeyecekleri sonucunu doğurdu.1761Diger taraftan Osmanlıların savaş sonunda eline geçen ise ancak bir miktar ganimet ve Koyulhisar Kalesi oldu. İki taraftan da insan kaybı birbirine yakındı.

Uzun Hasan`ın Otlukbeli savaşından hemen sonra mücadeleye devam etmek niyetinde olduğunu açıklamasına, gerekse Venedik`in bütün teçviklerine, P.Ognibene`den sonra Akkoyunu sarayına ikinci bir elçi daha göndermesine, hatta Giosafatte Barbaro`nun da nihayet yola çıkıp Tebriz`e ulaşmasına rağmen Uzun Hasan, bir daha Fatih mehmed ile karşılaşmaya yanaşmayacak ve Osmanlı Padişahı ile sülh yaparken, Venedik elçilerini de, ölümüne kadar, harekete geçeceği sözleriyle oyalayacaktır.1762

KAYNAKÇA

Al-Halabi, Muhammed, Pahod Emira Yaşbeya, Arapçadan Rusça`ya çev. Z.M.Bünyatova, T.Kasanova, Bakü, Elm Yay., 1985.

Cöhçe, Salim,Otlukbeli Savaşına Kadar Akkoyunlular: Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu, haz. N.A.Akkoyunlu, A.Şen, Ankara, 2003, s. 265-277.

Ebu Bekr Tihranî, Kitâb-i Diyarbekriyye, çev. Rahile Şükürova, Bakü, Elm Yay., 1998.

Erdem, İlhan, Kazım Paydaş, Akkoyunlu Devleti Tarihi: Siyaset, Teşkilat, Kültür, Ankara, Birleşik Yay., 2007.

Erşahın, Seyfeddin, Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Ankara, 2002.

Erzi, Adnan Sadık, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar”, TTK Bülleteni, C. XVIII, sayı 70, Ankara, 1954, ss. 208–217.

Farzaliyev, Şahin, Azerbaycan XV-XVI. Asırlarda, Bakü, Elm Yay., 1983.

"Fatih Sultan Mehmed", Osmanlı Tarih Ansiklopedisi, c.3, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, (tarihsiz).

¹⁷⁵⁹Hasan Rumlu, a.g.e., s. 513; Tofiq Necefli. *Azerbaycan Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu devletleri*, s. 331.

¹⁷⁶⁰ŞerafettinTuran, a.g.e., s. 121.

¹⁷⁶¹Erdem, Paydaş, a.g.e., s.119.

¹⁷⁶²ŞerafettinTuran, a.g.e., s. 125.

Feridun Bey, Münşeât-üs selatin. c.1, İstanbul, 1274.

Hins, Walther, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara, TTK Basımevi, 1948.

İnalcık, Halil, II Mehmet, İslam Ansiklopedisi, c. 12/1. İstanbul, 1988, s. 506-535

İnalcık, Halil, Osmanlılar, İslam Ansiklopedisi, c.12/II. İstanbul, 1988.

İnalcık, Halil, Bursa: XV Asırda Sanayi ve Ticaret Tarihi Nedir Vesikalar, Türk Tarih Kurumu Belleten, c. XXIV, sayı 93, Ankara, 1960, s. 45-102.

Konukçu, Enver, Otlukbeli paneli, Otlukbeli Belediyesi Yayınları, Ankara, 1997.

Maxmudov, Yakub, Vzamootnoşeniya qosudarstv Akkoyunlu i Sefevidov v zapadnoevropeyskimi stranami, Bakı, 1991.

Mahmudov, Yaquub, Azərbaycan diplomatiyası. Bakü, Tehsil, 2006.

Necefli, Tofiq, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin Tarihi, Çağdaş Türk Tarihşünaslığında, Bakü, Çaşioğlu Yay., 2000.

Necefli, Tofiq, Azərbaycan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri. Bakü, Çaşioğlu Yay., 2012.

Neşri, Mehmet, Kitab-ı Cihan-Nüma, c. II, Yayınlayanlar: F.Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara, 1995.

Rumlu, Hasan, Ahsenüt-tevarih. Çeviren: Mürsel Öztürk. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

Sümer, Faruk, "Akkoyunlular", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1986, sayı: 40, ss. 1-38.

Sümer, Faruk, "Aztanınmış Bir Türk Hükümdarı Uzun Hasan Bey", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 19. İstanbul, 1988, s. 14-20.

Tansel, Selahattin, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, Ankara, 1999

Turan, Şerafeddin, "Fatih Mehmet-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 3, sayı 4-5, Ankara, 1965, s. 63-138.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, TTK Yay., 1969.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. 2, TTK Yay., Ankara, 1988.

Woods, John, Akkoyunlular, Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk. 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme, çev. S. Özburun, İstanbul, Milliyet Yay., 1993.

Yınanç, Mükrimin Halil, "Akkoyunlular", İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1988, ss. 252-270.

Yınanç, Rıfat, Dulkadir Beyliği, Ankara, TTK Basımevi, 1989.

DANIŞMƏNDİLƏR HAQQINDA BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR

Doç. Dr. Nuruzade Şehla

ÖZET

"Danışmentlilər hakkında bazı fikirler" isimli makalede Osmanlı tarihinde büyük hizmeti olan Danışmentlilerin etnik kökeni hakkında fikirler, ayrıca onların Osmanlı ve islam tarihindeki hitmetleri kendi ifadelerine bulunmuştur. Yüzinin ortalarında bir grup Türkmen'le birlikte batıya ve Azerbaycan'a göç etmişlerdir. Makalede hanedanının kökeni hakkında çeşitli görüşlerin olması tarihi gerçeklerin yeterince araştırılmamasında kaynaklandığı, için tarihi deliller, "Danışmentname" destanındaki karakterler, çeşitli araştırmacıların bu konuda geldikleri bilimsel sonuçların esas alındığı biliniliyor. Öncelikle, Danışmentlilerin Orta Asya'dan Azerbaycanın Aran ve çevre bölgelerine göç etmeleri konusunda fikirlere açıklık getiriliyor. Azerbaycan'a Orta Asya'dan türkmenlerin göçlerinin olması ve oradan da Küçük Asya'ya göç etmeleri hakkında yeterince tarihsel olduğunun Danışmentlilerin bulunması bilhassa Azerbaycan topraklarından gelmiş oldukları hakkındaki fikrin gerçek olduğunu bulunması kanıklanmıştır. Makalede Danışmentlilerin kökenine açıklık getirmek için değişik araştırmacıların görüşlerine dikkat çekiyor. Aynı zamanda makalada "Danışment", "Gazi" ve "Melik" adlarına açıklık getiriliyor.

Danışməndilər – XI əsrin son rübündə Kiçik Asiyada məskunlaşmış türkmən sülaləsidir. Qaynaklardakı bilgiyə görə Danışməndilər xanədanının qurucusu və ilk hökmdarı Danışmend Qazi (1071-1085) XI əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Arran və onun ətraf bölgələrinə köç etmiş bir türkmən ailəsinə mənsub idi. Onun həyatı haqqında ətraflı məlumat yoxdur. Qaynaqlarda adı Məliki Müəzzəm Danışmənd Əhməd Qazi (Taylu) ibn Əli ət-Türkmani şəklində göstərir və etnik mənşəi haqqında müxtəlif görüşlər irəli sürülməkdədir. “Danışməndnamə” eposunda Ömər qızıyla evlənən Əli ibn Mizrabın oğlu olaraq dünyaya gəlmiş və əsl adının Əhməd olduğu, Battal Qazinin nəvəsi Sultan Turasan ilə dostluq etdiyi ifadə edilməkdədir [İslam Ansiklopedisi].

Beyhakinin onun haqqında verdiği bilgilerden anlaşıldığına görə bilahere Buxaraya yerleşen bu Türkmen danışmend burada muallim olarak ve bir diplomat olarak Selçukluların hizmetine girmişdir (Beyhaki, Tarih-i Beyhaki, Neşr. Ali Ekber Feyyaz, Tahran 1371, II, 641). O, inam (din) uğrunda savaşçı kimi məşhurlaşdıqdan sonra ona Qazi adı da verilir. Əhməd XI əsrin ortalarında bir qrup türkmənlə birlikdə qərbə və Azərbaycana köç edirlər [İslam Ansiklopedisi].

Danışməndilər sülaləsinin əsasını qoymuş Taylu görünür, fars və ərəb dillərinə gözəl yiyələnmişdi ki, ona Danışmənd adı verilmişdir və sülalənin adı da Danışməndlilər adlandırılmışdır. Danışmənd – ağıllı, bilikli, elmi adamlara deyilirdi. Azərbaycanda XIX əsrin sonunadək yüksək dini təhsilli alimlərə “danışmənd” deyilirdi.

Danışməndilər səlibçilərə, şəqrdə ermənilərə qarşı, eləcə də bizanslılara qarşı müəffəqiyyətli hərbi savaşlar aparmışlar. 1034-cü ildə müsəlman dünyası qarşısında xidmətlərinə görə Bağdad xəlifəsi Məhəmməd Danışməndə “Məlik” titulu vermiş və Anadoluda ən nüfuzlu müsəlman hökmdarı kimi tanınmışdı [Zaporjets, 2017: 278].

Danişmənd Əhməd Qazi 1063-cü ildən Səlcuqlu Alp Arslanın xidmətinə girmiş sərkərdə idi. 1064-cü ildə isə Alp Arslanın Qafqaz səfərində digər türkmən beyleriyle ordugaha gidərək Səlcuqlu ordusuna yol göstərdi. Bu tarixdən etibarən Sultan Alp Arslanın hizmetinə girdi [İslam Ansiklopedisi].

Malazgird döyüşündə zəfərin qazanılmasında Danişmənd Qazi əhəmiyyətli rol oynamışdır. 1080-ci ildə Sivası Bizansdan almış və xanədanını qurmuşdur. Səlcuqların ardınca Anadoluya gələn Danişməndlilər 5 il ərzində Tokat, Niksar, Elbistan və şimal-qərbdə Komnin sülaləsinin beşiyi olan Kastamona qədər uzanan Malatya da daxil olmaqla bir ərazinin əmiri oldular.

Gümüştekin Məlik Qazinin hakimiyyəti dövründə Danişməndi beyliyi özünün çiçəklənmə dövrünə çatdı, Danişməndilər öz hakimiyyətini hətta Kilikiyaya da genişləndirə bildi. Səlcuqlar Danişməndilərin bu xidmətini yüksək qiymətləndirərək onlara hakimiyyət simvolu - qara bayraq verdi. Abbasilər avtonomiya hüquqlu vassalları olan tayfa rəhbərlərini bu cür mükafatlandırırtdılar. Danişməndilərin qara bayraqla mükafatlandırılması onları Qılınc Arslandan yüksək ierarxiyaya qaldırdı [Rays, 2004].

Osmanlı tarixində böyük xidməti olan bu sülalənin mənşəyi haqqında müxtəlif fikirlərin olması tarixi faktların kifayətdək araşdırılmamasından irəli gələ bilər. Bunun üçün tarixi faktlar, “Danişməndnamə” eposundakı obrazlar, müxtəlif tədqiqatçıların bu barədə gəldikləri elmi nəticələr əsas götürülməlidir. Bunlardan bir neçəsini diqqətə çatdırmaq məqsədəuyğun olardı.

İlk öncə, Danişməndilərin Orta Asiyadan Azərbaycanın Aran və digər bölgələrinə köç etmələri haqqında fikirlərə aydınlıq gətirilməlidir.

X əsrin müxtəlif illərində Azərbaycan torpaqlarında olmuş əl-İstəxri, ibn Havqəl, əl-Müqəddəsi və b. artıq köhnə inzibati bölgünün adını çəkmir, müxtəlif gəlmə və yerli sülalələrin hakimiyyətləri altında olan Cənubi Qafqaz ölkələrini - Azərbaycan, Arran və Ermənistanı “yalnız bir məlik - hökmdar idarə etdiyi” üçün “vahid ərazidə” birləşdirirdilər [Azərbaycan tarixi, 2007: 152-153]. Qabaqlar “məlik” titulu ayrı-ayrı kəndlərin hakimlərinə də verilirdi [Əliyərli, 2007: 193]. Beləliklə, “Məlik” titulu türklərdə hökmdara (müəyyən torpağa, əraziyə sahib olan şəxsə) verilirdi, mənası “sahib olmaq”dır.

Danişməndilərin Azərbaycanda köç etmələrinə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, türkmən tayfalarının Azərbaycan ərazilərinə köçü daha qədimdən baş vermişdi. Danişməndilərin Azərbaycanda - Arranda və onun ətraf bölgələrində yaşamasını, Arran adının məhz türk tayfaları ilə əlaqədar olduğunu həmin bölgələrdəki qədim toponimlər də sübut edir. Görkəmli Azərbaycan etnoqrafı Q.Qybullayev yazır: “Antik müəlliflərin oran və oriney kimi qeyd etdikləri bu tayfanın əsl adı məhz aran olmuşdur və tayfa etnik mənsubiyyətə qədim türk ellərindən biridir. Bunu onunla sübut etmək olar ki, bu el oran və uran formalarında (müxtəlif türk dillərində “a” səsinin “o” və “u” səsinə keçməsi xarakterik fonetik hadisədir) orta əsrlərdə türk mənşəli tayfa kimi məlumdur. Lakin binadan (qədimdən) bu elin məhz Aran adlanması şübhəsizdir. Bunu qaraqalpaqlarda və türkmənlərdə müvafiq olaraq aranşı və arançı tayfalarının indi də mövcud olması təsdiq edir. Demək, nə vaxtdansa (əgər VII əsrdə bu tayfanın adı Albaniyada mahal adı kimi mövcuddursa, onda aranlar qabaqkı əsrlərdə artıq burada məskun idilər) bu el Albaniyada yaşayırdı” Qafqaz Albaniyasının (hətta Atropatenanın) müxtəlif bölgələrində aran tayfası yaşayırdı [Qeybullayev, 1992: 87].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda müasir dövrdə də “Aran” adlı bölgə vardır. Tovuz rayonundakı Aran kəndi, Aran dağ adı, Ağstafa rayonundakı “Arançı təpələri” toponimi (bu toponim “VII əsr Erməni coğrafiyası”nda Arandjak kimidir; Arançı toponimi ilə qaraqalpaqlarda və türkmənlərdə indiki arançı və aranşı tayfa adlarının eyniliyi aydın seçilir), Lerik rayonunda Aran, Dağıstanın Xunzak rayonunda Aran (azərbaycanlıların yaşadığı kəndlərdir) toponimləri və s. bunu aydın göstərir [Qeybullayev, 1992: 88].

Daha sonra Q.Qeybullayev “Dağlıq Qarabağda XII əsrə aid erməni dilində epigrafiq abidədə Aran, Aran-Daş, Yazı-Aran (ermənicə Hranans, Hrandaşans və Eznarans kimidir) adlı kəndlər qeyd olunduğunu” göstərir: “Onu da əlavə edək ki, Dağlıq Qarabağda Əsgəran rayonunun adı da Azərbaycan dilindəki “əski” - “köhnə”, “qədim” sözündən və aran tayfasının adındandır” [Qeybullyayev, 1992: 87-88].

XI əsrin 40-cı illərində ölkənin cənub vilayətləri türk qəbilələrinin məskəninə çevrilmişdi. Buradan həmin qəbilələr ölkənin şimal vilayətlərinə və Cənubi Qafqazın qalan bölgələrinə köç edirdi. Müstəqil hərəkət edən belə dəstələrin başında konkret tapşırıq almış Səlcuq mülkləri dururdu. Belə ki, İbrahim Yinal Cibələ (Həmədan-İsfahan rayonu), Qutulmuş və Rəsultəkin - Xəzəryanı vilayətlərə, Həsən və Makuti isə Azərbaycanın Şimal vilayətlərinə doğru hərəkət etdilər [Azərbaycan tarixi, 2007: 294].

Ümumiyyətlə, Azərbaycan və Aran coğrafiyası Səlcuqlər tarixində mərkəz rolunu oynamışdır. Böyük Səlcuqi sultanları Alp Arslan və xüsusilə də Məlikşahdan etibarən Azərbaycan və Aran Səlcuqluların vəliəhd ölkəsi və ya şahzadə sancığı” elan edilmişdir. Xorasan ilə Azərbaycan oğuz türkləri üçün vazkeçilməz iki ölkədən biri idi [Əkbər, 2010: 3].

Beləliklə, Danişməndilərin Azərbaycan ərazisindən gəlmə türkmən sülaləsi olmaları faktına şübhə oyanmır.

İbn Bibi “1071 yilindəki Malazgirt savaşından sonra Oğuzların o tarixə qədər Anadoluya yapmış olduqları akınlarında sonra yerləşmə şəklində kendisini göstərməyə başladı. Alp Arslanın komutanlarından Emir danişmend, Menguçer, Saltuk, Pont və Kapadokya tərəflərinə və Selçuk Kutalmışın oğlu Mansur da Likoniya, Frikiya havalisinə yerləşməyə başlamışdı” [İbn Bibi, 1996: 12]. Göründüyü kimi, İbn Bibi Danişməndilərin Oğuz olduğunu göstərir.

Ortaşağın ən qüvənli tarixçilərindən İbn Əsir, Danişməndin əsl adının Taylu olduğunu, türkmənlərə müəllimlik etdiyini və zamanla hökmdarlığa qədər yüksəldiyini (əl-Kamil, X, 248); İbn Bibi, Danişməndli xanədanı haqqında rəvayətlərin ixtilafı olduğunu (əl-Əvəmirül-aliyyə, s. 11); Kərimüddin Aksarayi, Danişməndin Malazgert zəfərindən sonra Niksar, Tokat, Sivas, Əlbistan və civarını ələ keçirdiyini (Müsəmmətül-əxbar, s. 17) [İslam Ansiklopedisi]; Rəşidüddin Fəzlullah Həmədani də onun Malazgert savaşına qatılan və zəfərin qazanılmasında önəmli rol oynayan sərkərdələrdən biri olduğunu [Rəşidüddin, 1960: 33-34] söyləyir.

Albert Aquens, I səlibçilər səfəri tarixində ən önəmli qaynaqlardan biri olan əsərində Danişmənd Qazidən “Türk hökmdarı Donimannus” (Liber Christinae Expeditionis pro Ereptione (RHC Occ. İçində), IV-VII/28, s. 525), XII yüzildə yaşayan bir başqa səlibçi səfəri tarixçisi və Sur baş keşişi olan Villermus Tyrens də “qüdrətli Türk əmiri Danişmənd” (A history of Deeds Done Beyond the Sea, s. 411-412) deyərək Danişməndilərin Türk əsilli bir xanədan olduğunu açıqca ortaya qoymaqladırlar [İslam ansiklopedisi].

Erməni tarixçisi Urfalı Mateos isə əsərinin bir yerində onun mənşə etibarilə ermənistanlı (Ermənistanda doğulmuş) və ya əslən erməni olduğunu söyləyərkən həmin əsərin başqa bir yerində ondan “Sivasın və Rum məmləkətinin sahibi olan iranlı Əmir Danişmənd” şəklində bəhs edərək mənşəyi haqqında ziddiyyətli bilgi verir. XIII yüzilin erməni tarixçilərindən Vardan da ehtimalən Urfalı Mateosu qaynaq olaraq istifadə etdiyi üçün eyni bilgiləri təkrarlayır [Çingizəoğlu, 2015: 219].

Digər erməni tarixçisi Y.A.Petrosyan isə “Osmanlı imperiyası (Bəşər tarixinin ən qüdrətli imperatorluğu)” adlı əsərində Danişməndilərin türk mənşəli olduğunu göstərir. O, həmin əsərində yazır: “Rum sultanlığı bir əsr ərzində şərq qonşusu – Səlcuq sultanlığı ilə demək olar ki, eyni zamanda yaranmış türk dövləti olan Danişməndilərlə uzun müharibələr apararı güclü bir dövlət idi. Səlcuqların Sivası öz paytaxtı etmiş Danişməndilərlə mübarizəsi Səlcuqların zəfəri ilə başa çatdı. 1174-cü ildə Danişməndi dövlətinin mövcudluğuna son qoyuldu. Bu Rumun Səlcuqların qərbdə daha fəal hücumu keçərək Bziansın mülklərinə təhlükə yaratmasına imkan yaratdı” [Petrosyan, 2013: 10].

Suriyalı Mixayıl yazır: “Tanouşman (Danişman) adlı bir Türk əmiri Kapadokiyaya hücum edib Sivas, Qeysəri və şimal məntəqələrində digər yerlərə hakim oldu. Danişməndilər sülaləsinin başlanğıcı onunla başlayır”. Daha sonra müəllif yazır: “Kapadokiyadakı və Vifiniyadakı/Səculqlara olan türklərə/Danişməndilərə/ gəldikdə isə onların içərisində bir nəfər də ərəb yox idi. Belə ki, ərəblərin hökmdarı (Abbasi xəlifəsi) bu ərazini tamamilə itirmişdi...” [Jukov, 2005: 35]. Erməni dilində nüsxədə isə, “Alp Arslan zamanında Danişmənd adlı bir əmir türklərin arasından çıxıb Kapadokiya məmləkətinə gəldi; Sivas və Qeysərini zəbt edib məmləkətdə hakimiyyət qurdu; Danişmənd xanədanının başlanğıcı belə oldu” deyərək onun türk əsilli bir əmir olduğunu ifadə edir. Daha sonra Suriyalı Mixayıl yazır: “Sevasri, Kesari və Pontda Danişməndilər nəslindən olan əmirələr, Nikeyada, Nikomediyada və Konyada isə Süleyman nəslindən olan əmirələr idi. Bunlar türklərin ərəblərin arasında olan mülkləri idi” [Jukov, 2005: 31-32].

Əsasən, Qərb və rus tədqiqatçıları Danişməndilərin türk əsilli olduğu fikrini irəli sürürlər. Bunlardan bir neçəsinin fikirlərini nəzərdən keçirək.

Məsələn, ingilis tədqiqatçısı K.E.Bosvort öz tədqiqatlarında Danişməndilərin türk soyköklü olduqlarını yazır: “İlk vaxtlar bu türkmən sülalənin hakimiyyəti Şimali Anadoluda Tokat və Sivas şəhərləri ətrafında genişləndi. Sülalənin əsasını qoyan Danişmənd Anadoluda inam (qazi) uğrunda savaşıdır. O, təxminən iki yüz il sonra qələmə alınmış şifahi xalq dastanının personajıdır. Bu dastanda onu islamın ilk vaxtlardan döyüşçüsü olan və sərhədlərdə savaşıyan Seyid Battalla əlaqələndirirlər. Buna görə də, Danişməndilərin mənşə tarixində fakları əfsanələrdən ayırmaq çətindir. XII əsrin əvvəllərində Əmir-Qazi Gümüştekin Rum Səlcuqları arasında taxt üstündə aparılan mübarizəyə qoşuldu, Kilikiyada ermənilərlə və Edessa qraflığında franklarla savaşıdı, 521/1127-ci illərdə isə Kayeserini və Ankaranı tutdu” [Bosvort, 1971: 181-182].

Rus tədqiqatçısı Rıjov K. “Bütün dünya monarxları. VII-XV əsrlərdə müsəlman Şərqi” adlı tədqiqat işində orta əsr mənbələrinə əsaslanaraq Danişməndilərin türk mənşəli olduğunu göstərir: “Danişməndilər sülaləsinin əsasını qoyan, daha çox Danişmənd Qazi ləqəbi ilə tanınmış Əhməd mənşəcə türk idi. Onun atası Əli ibn Murad Xarəzmin tanınmış türkmən bəylərinə mənsub idi. Qazi ləqəbi (ərəb dilində - savaşımaq) müsəlmanların islam uğrunda

hərbi yürüşlərinin iştirakçalarına verilirdi, eləcə də müsəlman ölkələrində hərbi komandirlərin fəxri adı idi” [Rijov, 2005: 153].

Digər rus tədqiqatçısı Tamara Rays da Danişməndilərin etnik mənsubiyyətinə görə türk olduğu fikrini irəli sürür və Səlcuqilərlə Danişməndilərin savaşını türklərin biri-biri ilə savaşı kimi qiymətləndirir. Tədqiqatçı “Səcuqlar. Köçərilər – Kiçik Asiyanın fatehləri” adlı əsərində yazır: Əgər Qılınc Arslan xristianlar tərəfindən gələn təhlükənin ciddiliyini düzgün qiymətləndirə bilsəydi, yəqin ki, o, paytaxtı tərk edib Sivas bölgəsində – Kayseridə hakimlik edən Danişməndilərlə savaşa getməzdi, hansı ki, bizanslılar tərəfindən Malatyaya (Melitena) hücumla təhrik olundu. Səlcuqilər kimi Danişməndilər də türk idilər” [Rays, 2004]. İbn Bibi yazır: “...Süleyman oğlu I Kiliç Arslan 1092 de Anadoluya gelerek babasının ülkesine sahib çıkdı. Izmir Beyi Emir Cakayı Bizansın yardımıyla ortadan kaldırdı. Danişmendilerle savaştı. Malatyayı ələ keçirecegi sırada haçlılar, Bizans üzerinden Anadoluya girdiler ve İzniki ele keçirerek Bizansa verdiler (1096). Bunun üzerine I Kiliç Arslan merkezini Konyaya taşıdı. Öncü haçlıları yenmesine rağmen aradan haçlı güçlerine kesin başarı kazanmayımca Danişmendilerle birlikte çete savaşlarıyla haçlılara büyük kayıplar verdirdi” [İbn Bibi, 1996: 12-13]. Danişməndilərin güclü qüvvə, döyüşken olmaları İbn Bibinin əsərində daha sonra da göstərilir: “Məlikşahın qardaşı... Mesud kayınbiraderi olan Danişməndli Emir Qazinin yardımları sayəsində Bizansdan geri alınan Konyada 1116 yılında Selçuklu tahtına oturmaya başardı” [İbn Bibi, 1996: 13].

Rus tədqiqatçısı Kessel Qriqori də “Rahid Fomanın məktubu: Suriya xristianlığının tarixi kontekstində atubusiyası, tarixi və lokallaşması” adlı tədqiqat işində orta əsr Suriya mənbələri əsasında dəfələrlə Danişməndilərin türk mənşəli olduğunu qeyd edir [Kessel, 2008: 4].

Digər rus tədqiqatçısı Zaporjets V.M. də öz tədqiqat işlərində tarixi mənbələr əsasında Danişməndilərin türkmən sülaləsinə mənsub olduğunu göstərir. O, yazır: “Danişməndilər XI əsrin son rübündə Kiçik Asiyada məskunlaşmış və Amasiya, Neokesariya və Melitendə güclü dövlət yaratmış türkmən sülaləsidir” [Zaporjets, 2012: 273]. Daha sonra tədqiqatçı Şərqi Anadoluda Kiçik Asiyaya Süleymanın (Səlcuqilər sülaləsində) gəlməsinədək Danişməndilərdən savayı da artıq bir sıra türk bəyliklərinin (knyazlıqlarının) olması haqqında məlumat verir [Zaporjets, 2012: 314-315].

Fransız tədqiqatçısı Klod Kohen Kiçik Asiyaya köç etmiş türkləri (oğuzları) “turkoman” adlandırır. O, “turkomanları” Səlcuqilərə, eləcə də digər türk sülalərinə - Danişməndilərə, Saltukidlərə və digərlərinə tabe olanlar kimi göstərir. Göründüyü kimi Kohen də Danişməndilərin türk sülaləsi olduğunu göstərir [Cahen, 1964].

Qeyd etmək lazımdır ki, “turkoman”lar (türkümanlar və türkmənlər) termini Qərbdə oğuz türklərini bildirmək üçün işlədilir. Əl-Biruni islamı qəbul etmiş oğuzları türkmən adlandırır [Rodoslovnaya turkmen, 1958].

Danişməndilər haqqında mənbə kimi XII-XIII əsrə aid “Danişməndnamə” dastanını göstərmək olar. Dastanın əsas qəhrəmanları Danişmənd əmirləridir. Burada Konya və İraq sultanlıqları, eləcə də Qafqaz dövlətləri ilə əlaqələr öz əksini tapmışdır. Dastan əsasında Qazqaz ölkələri ilə, ilk növbədə Gürcüstanla əlaqələr haqqında maraqlı məlumatlar əldə etmək olar. Danişməndnamədə tez-tez Bərdə və Xilatın adı çəkilir, gürcü çarlarının türk əmiri Danişməndi ilə əlaqələri olduğu göstərilir [Guseynzade, 2010: 30].

Sonda, Danişməndilərin türk soykökündən olması şüdhə oyatmır. Türk sülaləsinin soykökü ilə bağlı müxtəlif mübahisələr uzun illərdir ki davam edir. Hər bir xalq öz mənəvi sərvətlərinə, qəhrəmanlarına, tarixinə sahib çıxmaldır. Bunun üçün ilk önce, tarixi faktlar araşdırılmalı, tarixin saxtalaşdırılmasına yol verilməməlidir.

KAYNAKÇA

Averyanov Y. Lichnost geroya Sarı Saltuk i sufiyskiy epos // “İran-name” Almatı: Dayk-Press, 2004.

Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. II cild (III-XIII əsrin I rübü). Bakı. "Elm". 2007

Bosvort K. Musulmanskiye dinastii. Spravochnik po xronologii i geneologii. Moskva: Nauka, 1971.

Çingizoğlu Ə. Abbasilər dövründə türklər. Bakı: Mütərcim, 2015.

Cahen, Claude. Preottoman Turkey: A General Survey of Material and Spiritual Culture and History ca. 1071- 1330 / Translated from the French by J. Jones-Williams. London, 1964

Qeydullayev Q. Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. Bakı, Azərənəşr. 1994. 248 səh.

Qeybullayev Q. Qədim türklər və Ermənistan. B. : Azərənəşr, 1992

Quseyn-zade R. Kafkaz i seldjuki. Baku: Kafkaz, 2010.

Əliyərli S. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı: Çıraq, 2007.

Əkbər N. Nəcəf. Səlcuqlu dövlətləri və atabəyləri tarixi (Oğuzların ortaya çıxmasından - XIV əsrə qədər). Bakı: Qanun, 2010.

İbn Bibi (el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Caferi er-Rugadi). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1996.

İslâm Ansiklopedisi / <http://www.islamansiklopedisi.info>.

Kessel G. Poslaniye monaxa Fomı: problemı atributsii, datirovki i lokalizatsii v kontekste istorii siriyskogo xristianstva. Moskva, 2008

Rays T. Seldjuki. Kochevniki- zavoyevateli Maloy Azii. Moskva: Tsentropoligr, 2004.

Rodoslovnya turkmen. Sochineniye Abu-l-gazi, xana xivinskogo. Moskva: AN SSSR, 1958.

Reşidüddin. Cami i Heva (nşr. Ahmet Ateş). Ankara 1960,

Petrosyan Y. Osmankaya imperiya (velichayshiye imperii mira). Moskva: Algoritm, 2013.

Jukov K. Prisoyedineniye beylika Karesi k Osmanskomu gosudarstvu // “Pismenniye pamyatniki Vosoka”. Moskva: Nauka, 2005, № 1.

Urfali Mateos Ve kay i· namesi (952·1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1 7 36· Il 62) (tre. H. D. Andreasyan). Ankara 1987, s. 204· 206, 225

Zaporojets V. Pol tyurok-seldjukov v istoricheskix prosesax na Blijnem i Srednem Vostoke v XI-nachale XIV veka. Moskva, 2017.

Zaporojets V. Seldjuki, Vizantiya i evropeyskiye ritsari (v period Pervogo i Vtorogo krestovix poxodov) // "Nauka i biznes: puti razvitiya", № 7(13) 2012, 51-57.

SELÇUKLULARIN KAFKASYA POLİTİKASI VE ANADOLU (MALAZGİRT SAVAŞINA KADAR)

Dr. Reşad Mustafa

ÖZET

XI yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan batıya Oğuz göçleri başladı. Oğuzların esas göç yönü Azerbaycan ve Anadolu'ydu. İlk göçlerde Oğuzlar esasen yerel müslüman hükümdarların yanına yerleşiyor, onlara hristiyanlarla savaşlarında destek oluyorlardı. Tuğrul bey'in zamanında Oğuz – Türkmanlar Azerbaycan'a toplu yerleşmeye ve Anadolu seferlerini buradan yapmaya başladılar. Azerbaycan'da toplu iskan Anadolu fethine zemin hazırlamış, Alp Arslan Kafkasya'nın içlerinde de savunmayı güçlendirdikten ve tehlikeleri berteraf ettikten sonra Anadolu'yu kolaylıkla feth edebilmiştir.

GİRİŞ

11.yüzyılın başlarından itibaren tarih sahnesinde politik güç olarak gözükmeye başlayan Selçuklular aynı yüzyılın 2.yarisından itibaren Anadolu'ya göçler etmeye ve burada yerleşmeye başladılar. Bu göçlerde üs olarak esasen Azerbaycan'ı – özellikle Azerbaycan'ın kuzey bölgesi olan Arran'ı kullanıyorlardı. Bu sebepten Anadolu'ya fetihlere gitmezden önce Arran sınırı güçlendiriliyor, buradaki yerel hükümdarlarla iyi geçinmeye çalışılıyor, müttefiklikler tazeleniyor, Arran ve Azerbaycan'da temelli yerleşilmeye çalışılıyordu. Kafkasya politikasının başarılı olması sonucunda Tuğrul zamanında Anadolu fetihlerine kapı açılmış oldu ve Alp Arslan zamanında Anadolu oğuz – türkman yerleşkesi haline geldi. Makalede Selçuklu devleti yayılmasına Oğuz töresi ve Türk devlet idaresine uygun olarak ve o döneme ait olan İç Oğuz ve Dış (Taş) Oğuz, Batı kolu ve Doğu kolu terimleri baz alınarak yaklaşmıştır. Buna göre Selçuklu devletinin genişlemesiyle İç Oğuz ve Dış Oğuzun sınırları ve buldukları yerler muayyen edilmeye çalışılmıştır.

KAFKASYA VE ANADOLUDA İLK FETİHLER

11.yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Arran'daki müslüman devletler kuzey – batıda – Kafkasya istikametinde İslam'ın son karakolu olup Bizans'ın başını çektiği hristiyan devletleri koalisyonuna karşı İslam sınırlarını koruma mücadelesi vermekteydi. Başkenti Tebriz olan Revvadiler devleti esasen Ermeni asıllı Arsruniler sülalesinin idare ettiği Vaspurakan bölgesiyle mücadele halindeydi. Azerbaycan'ın kuzeyi Arran bölgesinde yerleşen başkenti Gence olan Şeddadiler devleti ve başkenti Tiflis olan Tiflis Caferiler emirliği ise Aphaz krallığı (daha sonralar İberya'yı da krallıklarına birleştirdikleri için Abhaz-İber krallığı) ve Ani krallıkları ile mücadele halindeydiler. Hem Ani, hem de Aphaz krallıkları Bagratuniler sülalesinin iki farklı kolu (monofizit ve diofizit) tarafından idare ediliyordu. Bagratuniler'in nihai hedefi bölgede büyük hristiyan devleti kurarak hristiyanlığın güney ve doğuya yayılmasını sağlamak, yeni topraklar ele geçirmektir.

İlk Selçuklu - Oğuz grupları Güney Kafkasya ve Anadolu'da işte bu zaman gözükmeye başladılar. 1018 – 1021 yıllarında Araz çayını geçen oğuzlar, güneyden Arran topraklarına girerek, Nahçıvan, daha sonra Debil şehrine geldi. Vaspurakan hükümdarı Senekerim'in

büyük oğlu Davit “yaylı ve uzun saçlı” türklere karşı muvaffak olamadılar1763. 1021 yılında yeniden Selçuklular’a karşı Nahçıvan taraftan gürcü komutan Liparit, Debil istikametinde Vasak Pahlavuni mukavemet gösterse de başarısız olurlar ve Vasak geri dönüş sırasında ölür1764. Bu zaman Selçuklu oğuzlarının komutanı Tuğrul beyin kardeşi Çağrı beydi. Onların 1029 yılında Gürcistan’da Şiomgvin ve yöresine akın etmeleri (Kaspi ve Msheta arasında) bilgileri de vardır. Selçukluların çokluğundan IV Bagrat onların akınlarına karşı koyamıyor1765. Selçukluların aniden Orta Asya’dan gelerek Azerbaycan üzerinden Anadolu’da bu kadar rahat hareket etmelerinin sebebi bundan önce Horasan ve civarından 964 yılında buraya müslümanlara yardım için genelde türklere müteşekkil ordunun bir akın tertip etmesiydi1766. Çağrı beyin “Rum’a” varınca burada ona türkmenlerden bir taifenin katıldığını müşahede ediyoruz1767. Hiç şüphesiz Çağrı’dan önce gelen ve Azerbaycan Rum sınırına yerleşen bu türkmenler daha tecrübeliydiler ve yol ve akın hususunda ona katkıda bulunmuşlardı. Çağrı bey’in bu ilk akını keşif mahiyetindeydi. Zira geri döndükten sonra kardeşi Tuğrul bey’e bu bölgede Oğuzlar’a karşı konacak kuvvetin olmadığını der ve onu Azerbaycan ve Anadolu’ya fetihlere teşvik eder1768.

Hiç şüphesiz bu dönem Çağrı bey aktif yürüşlerde rol almakla Vatanın dışında kalan, akınlar yapan Oğuzları – Selçuklu Dış Oğuzu’nu temsil etmekteydi. Selçuklu’nun İç Oğuzu (hükümdar otağının bulunduğu, emirlerin verildiği, oğuzlarının ekserinin bulunduğu ana yurt) bu dönem Tuğrul ve Çağrı bey’in amcaları Arslan (İsrail) Yabgu tarafından yönetilmekteydi. Dede Korkut destanlarında Dış Oğuz’un en az İç Oğuz kadar önemli olduğu görülmekte, Dış Oğuz’la İç Oğuz’un bazen anlaşamadıkları da görülmektedir1769. Devletin bu tarz idare şekli Hunlar’da ve Göktürkler’de bulunan Batı ve Doğu kanatları idare sisteminin neredeyse aynısıdır. Batı esasen Batıya doğru genişlemeye çalışır ve ikinci dereceli hükümdar ailesinden gelen tigin tarafından yönetilmektedir. Doğuya devletin esas önemli gücünü teşkil eder, hükümdar tarafından yönetilmektedir ve Doğuya taraf genişletmektedir. Selçuklu’nun İç Oğuzu’nu yöneten Arslan Yabgu 1025 yılında Mahmut Gazneli’nin esiri olunca Dış Oğuz liderleri İç Oğuz’da da üstünlüğü ele alır ve hakimiyet Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin eline geçer.

Bölgede yeni bir gücün ortaya çıkması hristiyan devletlerini büyük ihtimalle önlem almaya zorladı. Bizans imparatoru II Basileios (976-1025) hristiyan yerel devletleri birleştirmek, müslümanlara karşı mubarezeyi vahid cepheden yönetmek ve Bagratuniler’in bölgenin tek hakimi olmak çabalarını önlemek için 1021 yılında Tao, Göle, Ardahan, Pasin, Şavşat,

¹⁷⁶³ Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigorun Zeyli (çev. Hrant D. Andreasyan) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi (3.baskı), 2000 – s.48

¹⁷⁶⁴ Vardan Velikiy. Vseobşaya İstoriya (Per. N.Emin) Moskva: Tip. Lazarevskoqo İnstıtuta Vostoçnıh Yazıkov, 1861 – s.122

¹⁷⁶⁵ Hüseyinzade, Rauf. Kavkaz i Seldjuki. Baku: Kavkaz, 2010 – s.60; Hüseyinzade, Rauf. Seldjukskaya Epoha İstorii Kavkaza. Moskva: Kremlin Multimedia, 2012 – s. 68

¹⁷⁶⁶ İbn El-Esir, Ebu-l Hasan Ali bin Abu-l Kerem el-Cezeri. El-Kamil fi-t Tarih. 7.cilt (raciahu va sahhahu Dr. Muhammed Yusuf Daqqaqa) Beyrut: Daru-l Kutubu-l İlimiyye, 1987 – s. 282; Turan, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969 – s. 53

¹⁷⁶⁷ Köymen, Mehmet Altay. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi. Cilt 1. Kuruluş Devri. Ankara: Güven Matbaası, 1979 – s.107

¹⁷⁶⁸ Sevim, Ali. Merçil, Erdoğan. Selçuklu Devletleri Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995 – s.19

¹⁷⁶⁹ Kitabı Dede Qorqud (Tertib, transkripsiya, sadeleştirilmiş variant Ferhad Zeynalov ve Samet Elizade). Bakı: Yazıcı, 1988 – s. 123

Cavaheti Aphaz – İber kralı I Giorgi'den (1014-1027) savaşarak aldı1770. Ermeni Bagratuni hükümdarı Ovanes-Smbat (1020-1041) hem topraklarını gürcü Bagratuniler'den (genelde Aphaz-Iberler Bagrationi diye farkedilirler) korumak, hem de Bizans'ın iskan siyasetine karşı koymak için vefat ettikten sonra Ani'yi Bizansa terketme karşılığında Bizans tebaası oldu1771. Van yöresi Vaspurakan'da hüküm süren Arsruni hükümdarı Senekerim (1003-1026) topraklarını Bizans'a terketme karşılığında Sivas'a yerleşti ve kendisiyle götürdüğü ermenilerle (14 bin erkek) Anadolu'nun içlerine – Kilikya ve Kapadokya'ya yerleşti1772. Bizans bununla da bölgeyi kontrol altına alarak vahid savunma cephesi kurmayı amaçlıyordu.

Oğuzların bu kuvveti bölgedeki müslüman devletlerinde de büyük ilgiyle karşılandı. Revvadi hükümdarı Vehsudan 1036 yılında Rey valisi tarafından katledilen Yağmur'un tebaası olan oğuzları Bizansa karşı savaşmak için Azerbaycan'da meskunlaştırır1773. Anasioğlu, Göktaş, Mansur gibi komutanların bulunduğu bu büyük Oğuz grubu bölgede müslümanların güçlenmesine sebep olmuş, iki yıl Caferi müslüman emirliğinin başkenti Tiflis şehrini muhasara altında tutan Aphaz-İber hükümdarı IV Bagrat (1018-1072) korkusundan muhasarayı kaldırarak geri çekilme mecburiyetinde kalmıştı1774. Şeddadi hükümdarı II Leşkeri (1034-1049) ile birleşen Oğuzlar Ani ve Kars yöresine de akınlar yapmışlardır (1037). Azerbaycan'dan ve Arran'dan Anadolu'ya taşan bu ilk fetihler görüldüğü üzere sadece keşif hareketleri olmakla kalmamış, yerel müslüman hükümdarları güçlendirirken Orta ve Doğu Anadolu'da ahali göçü, demografik ve jeopolitik değişikliklere sebep olmuştur. Oğuzların bu göçüyle Azerbaycanın XI yüzyılda İç Oğuz'a dönüşmesinin – Orta Asya Oğuzları'nın burayı Vatan edinmesinin ilk merhalesi başlamıştır.

SULTAN TUĞRUL ZAMANINDA FETİHLER

1038 Nişapur ve 1040 Dendenekan zaferlerinden sonra Sultan Tuğrul (1038-1063) ve kardeşi Çağrı dikkatlerini batıya doğru çevirirler. Bu arafede Anadolu sınırında türkmen topluluğu plansız hareket etmekte, bazen Azerbaycan'daki müslüman şehirlerine de zarar vere bilmekteydiler. Mesela, Buğa, Göktaş, Mansur ve Dana'nın başçılık ettiği oğuzlar 1037 yılında Marağa'ya girmiş, burada camiye zarar vermişlerdi. Nasoğlu (Anasioğlu) rehberliğinde oğuzlar Kazvin ahalisi ile savaşmış, 7 bin dinar aldıktan sonra şehir ahalisi ile barış sağlanmıştı. Diğer bir bölüm oğuzlar El-Ermen – Doğu Anadolu'ya akınlar yapmalarına rağmen geri döndüklerinde Urmiye kurtleri onlarla beraber yaşamak istememiş, sonuçta savaş çıkmıştı1775. Bazen yerel hükümdarlar yardım için çağırıldığı oğuzları savaşarak yenemeyince farklı usullerle aradan kaldırmayı deniyorlardı. Bunlardan Revvadi Vehsudan (1019-1059) Tebriz'de oğuzların büyüklerini bir yemekte tutsak eder. Daha sonra onları öldürür. Başsız kalan oğuzlar buradan Hakkari, Diyarbakır, Mosul'a gider, Mosul hakimi Karvaş'la savaşır ona yenilirler. Buradan Anadolu'ya akın yapar ve yeniden Azerbaycan'a dönerler1776. “Görüldüğü üzere, kısmen Bizans, kısmen de İslam memleketlerine karşı yapılmış olan bu

¹⁷⁷⁰ Brosset, Marie. Gürcistan Tarihi (çev. Hrant D. Andreasyan) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003 – s. 270

¹⁷⁷¹ Vardan, Velikiy. Vseobşaya İstoriya – s. 117

¹⁷⁷² Mikayelyan, Q.Q. İstoriya Kilikiyskoqo Armyanskoqo Qosudarstva. Yerevan: İzd. AN Armyanskoy SSR, 1952 – s. 57-58

¹⁷⁷³ Sümer, Faruk. Oğuzlar. Bakü: Yazıcı, 1992 – s. 86, 89, 92

¹⁷⁷⁴ İbn El-Esir, Ebu-l Hasan Ali bin Abu-l Kerem el-Cezeri. El-Kamil fi-t Tarih. 8.cilt (raciahu va sahhahu Dr. Muhammed Yusuf Daqqaqa) Beyrut: Daru-l Kutubu-l İlmiyye, 1987 – s. 226

¹⁷⁷⁵ İbn El-Esir, 8.cild, 1987 - s.177-178; Abul-Farac, Gregory (Bar Habreus). Abu-l Farac Tarihi, 1.cilt (çev. Ömer Rıza Doğrul) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987 – s. 295-296

¹⁷⁷⁶ İbn El-Esir, 8.cild, 1987 - s.179-183; Mateos. Vekayi-name – s.82-83

Türkmen hareketleri, federal bunye gereği, Selçuklu devletine tabi olmalarına rağmen, devletin fetih planlarına uygun olarak yapılmamış ve dolayısıyla da devletin kontrol ve denetiminden uzak kalmıştır.”¹⁷⁷⁷.

1043-te Sultan Tuğrul Anadolu fetih hareketinin kontrolunun kolay olması, İç Oğuz’un Dış Oğuz’a daha yakın olması için başkenti Rey şehrine taşır. Hazar yöresi istikametine amcası Arslanın oğulları Kutalmış ve Resultekin ve diğer amcası Musa İnanç’ın oğlu Hasan’ı gönderir. Yusuf Yınal’ın oğlu İbrahim Yınal’a Hemedan ve İsfahan yörelerinin idaresiyle görevlendirir. Azerbaycan’ın idaresi Çağrı beyin oğlu Yakuti’ye verilir. Bu zaman gürcü feodalardan Liparit Şeddadiler’de bulunan Dvin’e (Debil) kadar gelir¹⁷⁷⁸. 1045 yılında Kutalmış Hazarın güney kıyılarından Arran’a kadar gelir, Dvin’de Bizanslılar’ı ve Liparit’i yenen kişi büyük ihtimalle odur¹⁷⁷⁹. Bir süre Şeddadiler’in başkenti Gence’yi kuşatmayla meşgul olur¹⁷⁸⁰.

1044/1045 yılında Bizanslı IX Konstantin Monomah ermeni Bagratunilerin hükümdarı II Gagik’ten (1041-1045) Ani’yi talep eder. Bunun karşılığında ona Malatya’yı vereceklerini vad ederler. II Gagik Ani’yi terk eder. Bizans ona vadettiği Malatya yerine, Kilikya sınırına yakın, Anadolu’nun içinde Kalanpapat ve Piza şehirlerini verir¹⁷⁸¹. Bu bir taraftan Bizans’ın bölgede güçlenmesi için almış olduğu tedbir sayılsa da, gürcü diofizit Bagrationiler’i de Kafkasya hristiyanlarının bölgedeki en önemli ailesi haline getirdi ve hristiyanlar zamanla Aphaz-İber krallarının etrafına toplanmaya başladılar.

1047/1048 yılında Musa İnanç’ın oğlu Hasan Bizans ordusu tarafından pusuya düşürülerek Büyük Zap suyu yörelerinde pusuya düşürülür. Bundan çok müteessir olan Tuğrul bey İbrahim Yınal ve Kutalmış’ı Anadolu’ya yeni akına görevlendirir. İbn El-Esir’e göre İbrahim Yınal’ın Anadolu’ya gitmesinin sebebi farklıdır: Maveraennehir’den büyük bir türkmen kitlesi İbrahim Yınal’ın ülkesine (Hemedan ve İsfahan) gelmiştir, İbrahim Yınal buranın onlara dar geleceğini, en iyisi Anadolu’ya giderek Allah için cihad etmek olduğunu ve kendisinin de onları takip edeceğini söyler¹⁷⁸². İbrahim Yınal yanında Kutalmış olduğu halde Erzen, Kalikala, Malazgirt yörelerine varır. Erzen şehrini ele geçirirler¹⁷⁸³. IX Konstantin Monomah (1042-1055) Selçuklular’ın üzerine rum, gürcü ve ermenilerden müteşekkil büyük bir ordu gönderir. İki ordu 18 Eylül 1048-de Hasankale yakınlığında (Basiani) savaşır. Selçuklular Bizans ordusunu mağlup eder ve Bizansın üç komutanından biri ve bölgenin en önemli şahıslarından olan – kral çıkarıcı Bagratlılar ailesinin rakibi ve Aphaz-İber tahtına iddialı Bagvaşiler ailesinin üyesi Liparit’i esir alırlar¹⁷⁸⁴. İbn El-Esir Anadolu ve Aphaz’dan bol ganimet topladığını, bunun 15 bin kağnyaya yüklendiğini, Konstantiniyye’ye kadar 15 günlük mesafe kaldığını söyler¹⁷⁸⁵. Savaştan sonra Tuğrul bey’in Bizans’la sulh bağlaması, anlaşmada Mesleme bin Abdulmelik’in yaptırdığı bir camiye (716/717) tamir ettirmesi ve hutbede Fatimiler’in değil, Abbasi ve kendi adının çekilemesi gibi maddelerin

¹⁷⁷⁷ Sevim, Merçil. Selçuklu Devletleri Tarihi. 1995 – s.34

¹⁷⁷⁸ Brosset. Gürcistan tarihi, 2003 –s. 283

¹⁷⁷⁹ Mateos. Vekayi-name–s. 82

¹⁷⁸⁰ Minorsky, Vladimir. Studies in Caucasian History (Cami ed-Düvelin ingilizcesi ve şerhler). Cambridge Oriental Series, No.6, London: Taylors Foreign Press, 1953 – s. 48

¹⁷⁸¹ Vardan. Vseobşaya İstoriya – s. 124; Mikaelyan, Q.Q. İstoriya Kilikiyskoqo Armyanskoqo Qosudarstva – s. 67-68

¹⁷⁸² İbn El-Esir, 8.cild - s. 282

¹⁷⁸³ Mateos. Vekayi-name – s.86

¹⁷⁸⁴ Vardan. Vseobşaya İstoriya – s.124-125

¹⁷⁸⁵ İbn El-Esir, 8.cild - s.283

bulunması1786 aslında İbn El-Esir'in İbrahim Yınal'ın kendi başına hareket etme savını şüphe altına alıyor. İbrahim Yınal burada kalmaz ve yeniden Rey'e döner. Tuğrul bey Liparit'i belki de Kafkasya'da ve Anadolu'da gelecek fetihleri için, dostluklar kurmak için esirlikten fidye almaksızın azad eder1787.

1051 yılından sonra Kutalmış Gence şehrini kuşatır. Aphaz-İber kralı IV Bagrat'ın yardımıyla Şeddadi hükümdarı Şavur başkentini savunmaya muvaffak olur. Bu olaydan sonra bölgede güçlenen IV Bagrat Tiflis şehrine muvakkaten ele geçirir. Kutalmış karşılık olarak Kars'a hücum eder. İşte bu karışıklıkları önlemek, Kafkasya'daki müslüman devletler üzerinde egemenliğini tam sağlamak için 1054 yılında Sultan Tuğrul bizzat kendisi Batıya doğru bir sefer başlatır. İlk hareket ettiği yer Azerbaycan olur. Tebriz'e geldiğinde Revvadi Vehsudan ona itaat eder, ismine hutbe okutur ve oğlunu girov olarak verir. Buradan Gence'ye giden Tuğrul beyi Şeddadi hükümdarı Ebul-Esvar Şavur (1049-1067) da aynı şekilde karşılar. Civar müslüman hükümdarlar hepsi biat eder. Bundan sonra Tuğrul bey Bergiri ve Ercişi alır, buradan Malazgirt üzerine yürür. Malazgirt civarından Erzen er-Rum'a kadar yerlere akın eder. Kışta Azerbaycan'da kalacağı, seferini bundan sonra devam ettireceği bilgilerini yaysa da Rey'e geri döner1788.

Tuğrul beyin ve genelde ilk Selçuklu yöneticilerinin en büyük özellikleri yerel hakimlerle ittifak kurmaları, onlarla beraber hareket etmeleriydi. Bazen fethettiği yerleri onlara burakıyor, bazen tahtı hakim ailenin daha güvenilir üyesine devrediyorlardı. Zira burayı İç Oğuzun idaresinde olan bir yer olarak gördüğü için savaşmaya lüzüm görmüyordu. Aynı zamanda İslam kaidesinde de buralar daru-l İslamdı. Dış Oğuzun faaliyette olduğu bölgeler – daru-l harpteysel durum farklıydı. Mesela, darul-İslamda Tuğrul bey 1058/1059 yılında babası Vehsudan'ın yerine oğlu II Memlan'ı (Muhammed) (1059-1071) Tebriz'de tahta çıkarır1789. Bu bölgeye olan hristiyan baskınları sorunları neredeyse çözülmüştür. Ama darul-harple sınırda olan Şeddadiler'in emrinde her zaman hatırı sayılır miktarda bir oğuz birliği vardı (Dış Oğuz) ve onlar daim Bizans, gürcü ve ermenilerle savaş yapıyorlardı. 1055/1056 yılında Ebul-Esvar Şavur Ani'ye kadar ilerler, ama başarısız olur1790. 1057 yılından itibaren Yakuti'nin emrinde olan emir Subuk Nikipheros Bryennos'a karşı önemli zaferler kazanır. Kars, Malazgirt, Muş, Erzurum, Erzincan, Kemah, Harput, Şebinkarahisar yörelerine akın yapılır1791. Bu akınlardan en önemlisi emir Dinar'ın Malatya'ya yaptığı akındır (1058). “Evvelce bir İslâm hudut (sugur) şehri olan Malatya Bizanslılar tarafından alınınca Müslüman halkı katledilmiş; Süryanî ve Ermeni nüfusu getirilerek iskân edilmiş idi”1792. Mateos Dinar'ın direkt Malatya önüne kadar geldiği, şehri zaptettiği, geri dönerken Bizans ordusunun Dinar'a yaklaşmasına rağmen savaşmaya cesaret edememesini yazar. Dinar'ın bu savaşta öncüsü Liparit'in oğlu olmuştur1793. Büyük ihtimalle bu ihanetinden dolayı meshler (tebaasi) bu olaydan hemen sonra Liparit'i terk eder ve onu oğlu İvane ile birlikte esir ederek IV Bagrat'a teslim ederler. Bir diğer oğul Niania An'deki Bizanslılar'ın yanına kaçar1794.

1786 Sümer. Oğuzlar – s.110; Sevim, Merçil. Selçuklu Devletleri Tarihi - s. 36

1787 Mateos. Vekayi-name – s.90; Vardan. Vseobşaya İstoriya –s. 124-125

1788 İbn El-Esir, 8.cild – s. 316; Mateos. Vekayi-name – s.100

1789 İbn El-Esir, 8.cild – s.316; Şerifli, Memmedeli. IX Esrin İkinci Yarısı – XI Esrlerde Azerbaycan Feodal Devletleri (2.baskı). Bakı: AMEA Tarih İnstitutu, Turhan NPB, 2015 – s.330

1790 Minorsky. Studies in Caucasian History – s. 55-56

1791 Sevim, Merçil. Selçuklu Devletleri Tarihi – s.38

1792 Turan, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969 - s.107

1793 Mateos. Vekayi-name – s.207

1794 Brosset. Gürcistan Tarihi – s.285

Bu olaydan sonra Liparit ve oğulları Bagrationiler'e karşı baş kaldırmazlar ve Aphaz-İber krallığı bölgede önemli güç haline gelir.

Tuğrul beyin planladığı üzere Yakuti'nin önderliğinde akınlar devam ediyor, aynı zamanda akınlar artık Horasan'dan ve ya Rey'den Anadolu'ya değil, Azerbaycan'dan Anadolu'ya doğru yapılıyordu. Bizans hükümdarlarının ala nilecekleri önlem sadece akınlar zamanı dağılmış surlar ve kaleleri imar etmekle sınırlı kalıyordu. Sivas ve Malatya bunun örneklerindendir¹⁷⁹⁵.

1062 yılında fetihle ilgilenmek için Sultan Tuğrul yeniden Azerbaycan ve Arran'a gelir. Bunun belki de en önemli sebebi Tiflisin kısa bir müddet için Bizans tarafından işgali, sonuçta alanların Deryal geçitini geçerek Arranda katliam yapmaları olmuştur¹⁷⁹⁶. Bu olaydan sonra Gence şehrinin savunması güçlendirilmiş, etrafı 1063 yılında surlarla çevrilmiş, usta İbrahim ibn Osman Enkeveyh şehre büyük kale kapıları yapmıştır¹⁷⁹⁷, Tiflis işgalden azat edilmiştir. Urfalı Mateos bu sırada (1062/1063) Horasan Saları, Cemcem, İsulv (Yusuf) isimli Oğuz komutanlarının Diyarbekir (Amid) hududuna akın ettiği, Pağın, Telhum, Argın bölgelerinde savaştıklarını ve hristiyanları yendiklerini yazar. Bizans daha sonra Diyarbakır'a bir ordu sevk etmişse de sonuç alamayarak geri dönmüştü¹⁷⁹⁸. Büyük ihtimalle bu akın aynı dönemde Tebriz'de olan Tuğrul beyin denetimi altındaydı.

Tuğrul beyin bu son gelişinde Azerbaycanın artık tam bir İç Oğuz diyarına çevrildiğini görmekteyiz. Zira Ağustos 1062-de Tuğrul bey Abbasi halifesi Kaim'in (1031-1075) kızı ile nikah akdini Tebriz'de bağlamış, burada Revvadi Memlan, Urmiye'de ibn Halil, Nahçıvan'da Ebu Dulef Şeybani ile havali işlerini görüşmüş, 1063 yılının başlarında Bağdat'a hareket etmiştir¹⁷⁹⁹. Tuğrul beyin bu son tetkikinde 20 yıl öncesine kadar Oğuz-Türkmanlarla çatışma yaşayan yerel hükümdarlarla problemlerin aradan kaldırıldığı, Azerbaycan'ın Oğuz – Türkmanların yurduna çevrildiği ve Anadolu fetihleri için rahatça burayı üss olarak kullanabileceklerini görmekteyiz. Azerbaycan'ın Oğuzların üssüne dönüşmesi Anadolu'nun fethinde bir dönüm noktası olmuştur. Aynı zamanda buraya yerleşen oğuz – türkmanlar yerel türk (hazar, hun, sabir, peçenek ve diğerleri) ve müslüman ahaliyle kaynaşarak gelecekte bölgede türkman aşiretler tarafından idare edilecek çok büyük devletler ve imparatorlukların kurulmasına sebep olacaklardı: Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, Afşarlar, Kacarlar ve d.

Tuğrul bey dönemi akınlarında önemli hususlar şunlardır:

Tuğrul bey merkeziyetçi politika gütmüşse de akınlar konusunda Dış Oğuz beylerini kısmen serbest bırakmıştır. Bunun sayesinde Anadolu'ya akınlar devamlı olmuş, karşısında tek düşman görmeyen Bizans sürekli akınlardan yıpranmıştır

Tuğrul bey Anadolu fethinin başarılı olması için ilk etapta Azerbaycan ve Arran'da türkmenlerin kışlamasını, buranın İç Oğuz'a dönüşmesini, arka cephe ve üss olarak buranın kullanılmasını anlamış ve bunun cebren değil, yerel hakimlerle ittifak kurarak yapılabileceği kanısına gelmiştir. Şeddadiler, Revvadiler ve Liparit'le dostluk kurmasının sebebi budur

¹⁷⁹⁵ Sevim, Merçil. Selçuklu Devletleri Tarihi – s. 39

¹⁷⁹⁶ Minorsky, Studies in Caucasian History - s. 20

¹⁷⁹⁷ Şerifli. IX Esrin İkinci Yarısı – XI Esrlerde Azerbaycan Feodal Devletleri – s. 292

¹⁷⁹⁸ Mateos. Vekayi-name – s.113-117; Abul-Farac, Gregory (Bar Habreus). Abu-l Farac Tarihi, 1.cilt (çev. Ömer Rıza Doğrul) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987 – s. 316

¹⁷⁹⁹ Sevim, Merçil. Selçuklu Devletleri Tarihi – s. 46; Turan. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti - s.

Azerbaycan'a türkmenler tam olarak yerleşe bilmişler, Tuğrul döneminde Azerbaycan İç Oğuz olmuştur, bu da Anadolu fethinin ilk aşamasının tamamlanması anlamına geliyordu

ALP ARSLAN DÖNEMİ KAFKASYA VE ANADOLU

1063 yılında Selçuklu sultanı olan Alp Arslan (1063-1072) aynı amcası gibi Oğuz-Türkman göçlerini Kafkasya ve Anadolu'ya yönlendirmeğe, Azerbaycan'dan sonra Anadolu'yu ve Kafkasya'nın diğer kısımlarını İç Oğuz'a - Oğuzlar'ın daimi yurtlarına dönüştürmeğe önem veriyordu. Bu dönem bölgede müslüman devletlerini Bizans dışında rahatsız eden iki büyük merkez vardı: ermenilerin Ani şehri ve Aphaz – İber krallığı'nın merkezi Kutaisi. Dahili problemleri berteraf ettikten sonra 1064 yılın başlarında başkent Rey'den Azerbaycan'ın Merend şehrine gelir. Merend'de olurken bir zaman akınlarda olan Dış Oğuz beylerinden Tuğtekin onu Anadolu'ya ve Gürcistan'a akına cesaretlendirir, buralarda allahsızlığın ve anarşinin hüküm sürdüğünü söyler. Alp Arslan bunun üzerine Nahçıvan, Hoy ve Selmas'ta düzeni sağlar, buradan onun ordusuna katılanlar olur. Oğlu Melikşah ve veziri Nizam ul-Mülk Surmeri, Meryemnişin şehirlerini aldı. Burada bir çok insan İslam'a girdi 1800. Kendisi Gökçe gölü'nün (Sevan) kuzeyindeki sağ sahil Ağuvan (Alban) topraklarını idare eden Bagratuni Topraksız Davit'in (Anholin) oğlu Kürike'yle onun vassal olması şartıyla anlaşta ve onu Loru şehrine uğurladı 1801. Aphaz – İber (Gürcistan) krallığına girer. Kangarni, Trialeti'yi geçtikten sonra ordusu bir gün içinde Kvelis Kur'a (Samshe bölgesinin kuzeyi) yayılır. Şavşet, Klarcet ve Tao'dan geçerek Panaskert'e gelir. IV Bagrat Tao'dan gitmek üzereyken sultanın askerleri tarafından durdurulur 1802. Sefidşehir (Akşehir) ve Ahalkeleki fethedilir ve IV Bagrat Alp Arslan'a tabi olduğunu ilan eder 1803. Bundan sonra Alp Arslan müslümanları rahatsız eden bir zamanlar ermeni Bagrationiler'in başkenti ve hristiyanların önemli kalelerinden biri olan Ani şehrini fetheder. Burada büyük bir cami inşa eder. Bu önemli galibiyetinden dolayı halife ona Ebul-Feth lakabıyla şereflendirir 1804.

Cami ed-Düvel eserinde yazar ki, Ani şehri ve etrafı Alp Arslan'ın bölgedeki en yakın mütteliklerinden biri olan Ebul-Esvar Şavur'a verilir. Şavur buraya yerleşir, nizam-intizamı berpa eder, yeni kaleler fetheder. Bu kalelerin içinde Vejini kalesi özellikle öneme sahip kalelerdendi. Bu fetihlerin sonucunda Ani'de başında Şavurun oğlu Menuçehr'in durduğu Şeddadiler'in Ani kolu kurulur 1805.

Alp Arslan'ın Ani'yi fethi ve müslümanların buraya yerleşmesi Anadolu'nun fethinde diğer mühüm bir aşamadır. Ani mühüm hristiyan merkeziydi. Ağuvan ve Ermeni kilisesinin rehberleri buradan kontrol ediliyorlardı. Müslümanların buranı almasıyla Kafkasya ve Anadolu'da gürcü Bagrationiler'in bu önemli merkezi ele geçirme planı suya düşer ve IV Bagrat'ın büyük devlet kurma planı gerçekleşemez. Aynı zamanda bölgede Bizans'ın en önemli mütteliklerinden biri olan Ani'nin çöküşü ile Selçuklu Bizans'a karşı stratejik bir zafer elde etmiş olur.

¹⁸⁰⁰ İbn El-Esir, c.8, 1987: 368; El-Huseyni, Sadraddin Ali. Ahbar ad-Daulat as-Salcukiyya (İzdanie teksta, perevod, primeçaniya i priloeniya Z.M.Buniyatova) Moskva: Nauka, 1980 – s.48-49

¹⁸⁰¹ Mateos. Vekayi-name – s.119

¹⁸⁰² Brosset. Gürcistan Tarihi – s. 287

¹⁸⁰³ İbn El-Esir, c.8 – s.369; El-Huseyni. Ahbar ad-Daulat as-Salcukiyya – s.49

¹⁸⁰⁴ İbn El-Esir, c.8, - s. 370; El-Huseyni. Ahbar ad-Daulat as-Salcukiyya – s. 51-52; Abul-Farac, Gregory (Bar Habreus). Abu-l Farac Tarihi, 1.cilt - s. 316-317; Brosset. Gürcistan Tarihi - s 288

¹⁸⁰⁵ Vardan. Vseobşaya İstoriya – s. 129; Minorsky. Studies in Caucasian History – s. 21

IV Bagrat 1065 yılında Deryal geçidini açarak Alanlar'ı Kafkasya müslümanlarının üzerine – Arran'a yöneltir. Bagratunilerin diğer bir kolu tarafından idare edilen Şeki krallığı alanlar'a askeri yardım gösterir. Gence kalesinde saklanan Şavur onlara mukavemet gösteremez. Alanlar her yeri yakıp yıkar, Şemkir, Gence, Berda etrafını yağmaladıktan sonra Araz nehri kıyısındaki Hanakin'e kadar varırlar¹⁸⁰⁶. El-Huseyni Alp Arslanın Kafkasya ve Anadolu'ya ikinci hareketinde IV Bagrat'ın Berda üzerine yürüşünün etkili olduğunu bildirir¹⁸⁰⁷. Şavur zaten bu son savaşlarda hiç bir şey yapamamanın üzüntüsünden çok kederlenir, özellikle son Berda faciası onu çok etkiler. 1067 yılında vefat eder. Bunun üzerine Selçuklular Kara tegin rehberliğinde kuzey istikametinde sınırları güçlendirmek için Şirvanşahlar devleti üzerine yürüşler ederler, Bakü Şabran şehirleri arasını tutar, Şamahı'yı mühasara ederler. Şirvanşah I Feriburz (1063-1096) yıllık vergi vermekle Selçuklu idaresine geçer. Oğuz akınlarından zayıflayan Şirvan Bagrat'ın yardımı ile üzerine gelen Şeki'ye karşı koyamaz ve Daskarat el-Huseyn (ve ya Cunayn) kalesini Şeki'ye kaybeder¹⁸⁰⁸.

1066/1067 yılında Gümüştekin (Mateosta Horasan saları) Urfa etrafına hücum eder, kalelerine akın düzenler. Ama yanındaki Afşin isimli bir komutan tarafından öldürülür. Bundan sonra akınlara rehberlik eden Afşin Antakya'ya kadar akınlar düzenledi. Afşin'in ortaya çıkmasıyla Anadolu'nun cenubunda Bizans savunması yıkıldı. Malatya ve havalisi fethedildi¹⁸⁰⁹.

El-Huseyni 1067 yılında Bagrat'ın Kuzey Azerbaycan'da – Arran'da yaptığı bozgunluktan dolayı Alp Arslan'ın Aphaz krallığına yeni bir sefer düzenlemek kararına geldiğini söyler¹⁸¹⁰. Gerçekte ister alanların ve Şeki'nin yapmış olduğu bozgunluk, ister Afşin'in Anadolu'ya yapmış olduğu akınlar ve Gümüştekin'in ölümü, isterse de Karatekin'in Şirvan akınları ve hristiyanların Şirvan istikametinden gelebilecek hücumları Alp Arslan'ı bölgeye yeniden dikkatini artırmaya zorlamıştı. Bunun üzerine Sav Tegin'le beraberinde olduğu halde Alp Arslan Gence'ye gelir. Şeddadiler'in yeni hükümdarı II Fazl (1067-1073) ve Şirvanşah I Feriburz sultana bağlılıklarını tazelerler ve Alp Arslan'ın 1068 yılında başlayan yürüşüne katılırlar¹⁸¹¹. Sultan buradan Ahsitan'ın (1058-1082) kontrolünde olan Şekiye hücum eder. Şeki etrafında Bizans ve Aphaz'dan çok sayıda asker, geçilmesi zor orman ve çalılıklar vardı. Sultan bunların yakılmasını emreder. Daha sonra Şekide Ahsitan'la düşmanlığı olan stratejik öneme sahip iki kale hükümdarı İslamı kabul eder. Bu olaylardan sonra Ahsitan da Alp Arslan'ın yanına gelerek İslamı kabul eder ve Alp Arslan'ın Aphazya yürüşüne katılır. Tiflis'e varan Alp Arslan burada büyük bir cami inşa eder, müslüman halkı hristiyan Bagrationilerden gelen şerden kurtulurlar. Cvari kalesini alır. Girdiman kalesi yakınlarında yeni bir şehir ve cami inşa eder. Beş ay bu bölgede kalır. Ama Türkistan'da çıkan karışıklıklar onu geri dönmeye mecbur eder. Aynı zamanda Sultanın bölgede süratle serbest hareket etmesini kar ve tipi mani olur. Bagrat haraç vermek şartıyla sultana bağlı kalacağını bildirir ve Alp Arslan

¹⁸⁰⁶ Minorsky. Studies in Caucasian History – s.22

¹⁸⁰⁷ El-Huseyni. Ahbar ad-Daulat as-Salcukiyya – s. 54

¹⁸⁰⁸ Minorski, Vladimir. İstoriya Şirvana i Derbenda X-XI Vekov. Moskva: İzd. Vostoçnoy Literaturı, 1962 – s. 58-60

¹⁸⁰⁹ Abul-Farac, Gregory (Bar Habreus). Abu-l Farac Tarihi, 1.cilt – s. 318; Mateos. Vekayi-name – s.125-127; Turan. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti - S. 118; Sevim, Merçil. Selçuklu Devletleri Tarihi – s.54

¹⁸¹⁰ El-Huseyni. Ahbar ad-Daulat as-Salcukiyya – s. 54

¹⁸¹¹ Minorsky. Studies in Caucasian History - s.23; Minorski. İstoriya Şirvana i Derbenda X-XI Vekov– s. 60

Tiflis'teki müslüman Caferi emirleri olan Ebul-Hica ve Mansur'un dahili çekişmesinden dolayı Rustav ve Tiflis şehrinin idaresini II Fazl'a vererek buradan ayrılır1812.

Alp Arslan'ın Anadolu'yu fethetmek için Kafkasya'yı tam kontrol altına alması için yapılan bu iki yürüş yeterli olmamıştı. IV Bagrat tamamen kontrol altına alınamadı. Zira Alp Arslan bölgeden ayrılır ayrılmaz II Fazl 1069 yılında Bagrat'la yaptığı Muhran savaşında yenilir ve esir düşer. Bu olaylara Şeki hakimi Ahsitan da karışır ve Fazlun'un esir düşmesinde rolü olur. Bu da onun "Cami el-Düvel" isimli kaynakta "lain" – melun, belki de İslamdan irtidat eden biri gibi isimlendirilmesine sebep olmuştur. Bagrat Tiflis civarındaki kaleleri alsa da Tiflis'i alamaz. Alp Arslan Sav Tekin'i bölgeye yollar ve Fazl fidye karşılığında esaretten azad edilir. Az bir zaman sonra II Fazlun bir sıra kalelerini geri alsa da IV Bagrat Deryal geçitini açarak osetleri onun üzerine salar ve Fazlun burada büyük bir darbe alır. Daha sonra Bagrat Alp Arslana bir kısım hediyeler yollayarak kendini affettirmeye çalışır1813.

Malazgirt savaşı öncesi IV Bagrat'ın Kafkasya'da büyük bir hristiyan devleti kurmak planı ve Bizansın buraları tamamen hakimiyet altına almak düşüncesi akamete uğramıştı. IV Bagrat direnmeye devam etse bile, sultan ve ya onun büyük komutanlarından birisi geldiğinde saklanıyor, Anadolunun fethine mani olamıyordu. Zira 1069-1070-de Afşin rehberliğinde Dış Oğuz türkmenleri Anadolunun içlerine kadar ilerlediler. Hatta bu türkmenler İstanbul yakınlarına kadar varırlar1814, İç Oğuz Malazgirt kadar önemli bilgiler sağlarlar. Malazgirt savaşı zamanı Romen Diyojen arkasına emniyet kuvvet almak için 12 – 20 bin kuvveti Aphazy'a sevkedip oradan yardım beklemişse de1815 IV Bagrat hiç bir yardım edememiş, Kafkasya'da hristiyanlık Selçuklular'a tehlike olmaktan çıkmıştı. 1064 ve 1067 Kafkasya yürüşleri sonucunda arkadan tehlikesizliğini temin eden Alp Arslan'ın Anadolu fetihlerinde yeni dönem – Anadolu'da temelli yerleşme, Anadolunun İç Oğuz dönüştürme dönemi başlamıştır.

SONUÇ

Selçukluların Malazgirt savaşına kadar Anadolu'ya yerleşmesi üç merhalede incelenmesi gerekir:

1) Tuğrul beye kadar keşif hareketleri ve merkeze tabi olmayan akınlar: Bunlar genelde Çağrı beyle başlayan ve Göktaş, Mansur, Anasioğlu, Boğa gibi komutanların başını çektiği İç Oğuz tabi olmayan Dış Oğuz akınlarıydı ki, genelde Azerbaycan'da Revvadi Vehsudan, Şeddadi II Leşkeri'nin hizmetine girer ve Bizans ve diğer hristiyan devletlere karşı savaşta onlara yardım ederler. Yerel halkla çoğu zaman problemleri olurdu. Bu akınların gelecekte Azerbaycanın İç Oğuz dönüştürmesinde önemli rolü oldu.

2) Tuğrul bey dönemi akınları (1043-1062): Başkent Rey'e taşındıktan sonra hristiyanlarla gazanın kolay olması ve Anadolu'ya Dış Oğuz akınlarının İç Oğuz tarafından kontrol edilebilmesi ve kolaylaşması için Oğuzların yeni vatani Azerbaycan olarak belirlenir. 1062 yılında Sultan Tuğrul'un halifenin kızını almadan önce nikahı Tebriz'de kıyması Azerbaycan'ın artık İç Oğuz yurdu olmasının isbatıdır. Aynı zamanda Dış Oğuz artık Anadolu'ya yıpratıcı akınlar yapar.

¹⁸¹² El-Huseyni. Ahbar ad-Daulat as-Salcukiyya –s. 54-55; Brosset, Gürcistan tarihi – s. 290-291; Minorsky. Studies in Caucasian History – s.23

¹⁸¹³ Minorsky. Studies in Caucasian History – s. 23; Brosset. Gürcistan Tarihi – s.292-294

¹⁸¹⁴ Mateos. Vekayi-name - s. 137

¹⁸¹⁵ Mateos. Vekayi-name – s. 142; Turan. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti – s.134

3) Alp Arslan dönemi fetihler (1063-1071): Alp Arslan döneminde artık İç Oğuzun meskeni olarak hedef – Ani ve Gürcistan olarak seçilmiştir. Ani fethedilse de, Gürcistan zayıflatılır. Bununla Bizans'a karşı savaşta arka cepheden tehlikesizlik temin edilir. Bu da Malazgirt savaşının kazanılmasında büyük önem arz eder.

KAYNAKÇA

Abul-Farac, Gregory (Bar Habreus) (1987), Abu-l Farac Tarihi, 1.cilt (çev. Ömer Rıza Doğrul) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Brosset, Marie (2003) Gürcistan Tarihi (çev. Hrant D. Andreasyan) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

El-Huseyni, Sadraddin Ali (1980). Ahbar ad-Daulat as-Salcukiyya (İzdanie teksta, perevod, primeçaniya i priloeniya Z.M.Buniyatova) Moskva: Nauka

Hüseynzade, Rauf (2010) Kavkaz i Seldjuki. Baku: Kavkaz

Hüseynzade, Rauf (2012) Seldjukskaya Epoha İstorii Kavkaza. Moskva: Kremlin Multimedia

İbn El-Esir, Ebu-l Hasan Ali bin Abu-l Kerem el-Cezeri (1987). El-Kamil fi-t Tarih. 7.cilt (raciahu va sahhahu Dr. Muhammed Yusuf Daqqaqa) Beyrut: Daru-l Kutubu-l İlmiiyye

İbn El-Esir, Ebu-l Hasan Ali bin Abu-l Kerem el-Cezeri (1987). El-Kamil fi-t Tarih. 8.cilt (raciahu va sahhahu Dr. Muhammed Yusuf Daqqaqa) Beyrut: Daru-l Kutubu-l İlmiiyye

Kitabi Dede Qorqud (1988) (Tertib, transkripsiya, sadeleşdirilmiş variant Ferhad Zeynalov ve Samet Elizade). Bakı: Yazıçı

Köymen, Mehmet Altay (1979). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi. Cilt 1. Kuruluş Devri. Ankara: Güven Matbaası

Mikayelyan, Q.Q. (1952) İstoriya Kilikiyskoqo Armyanskoqo Qosudarstva. Yerevan: İzd. AN Armyanskoy SSR

Minorsky, Vladimir (1953) Studies in Caucasian History (Cami ed-Düvelin ingilizcesi ve şerhler). Cambridge Oriental Series, No.6, London: Taylors Foreign Press

Minorski, Vladimir (1962) İstoriya Şirvana i Derbenda X-XI Vekov. Moskva: İzd. Vostoçnoy Literaturı

Sevim, Ali. Merçil, Erdoğan (1995). Selçuklu Devletleri Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Sümer, Faruk (1992). Oğuzlar. Bakü: Yazıçı

Şerifli, Memmedeli (2015). IX Esrin İkinci Yarısı – XI Esrlerde Azerbaycan Feodal Devletleri (2.baskı). Bakı: AMEA Tarih İnstitutu, Turhan NPB

Turan, Osman (1969) Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu

Urfalı Mateos (2000). Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigorun Zeyli (çev. Hrant D. Andreasyan) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi (3.baskı)

Vardan Velikiy (1861). Vseobşaya İstoriya (Per. N.Emin) Moskva: Tip. Lazarevskoqo İnituta Vostoçnih Yazıkov

6.OTURUM/AYNÜDDEVLE SALONU

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Recep ÖZMAN

Doç. Dr. Rauf HACI

Selcuqlar Döneminde Malatya'da İslâm

MALAZGİRD DÖYÜŞÜ, ANADOLUNUN FƏTHİ VƏ SƏLCUQLARIN İSLAMI YAYMASI

Dr. Rauf HACI

ÖZET

Türk halklarının eski tarihine ve kahramanlarına baxış. Selçuklular ve onların tarix sahnesində yeri. Oğuz han və onun mücadelesi. Alp Arslan'ın selçuklu topraklarını genişlətmə siyasəti. Malazgird savaşı və onun nəticələri. Selçukluların Anadolu'nun içərisinə doğru seferləri. Anadolu'nun yurda dönüşməsi.

Bizans'ın yaptığı savaşlar. Köylülərin təhsisli halinə salınma. Muzdlu ordunun Alp Arslan'ın tərəfinə keçməsi. İslam dininin yayılması. Başqa halkların gönüllü şəkildə islamı qəbulü və bunun səbəbləri.

Batı, rus və türk tarixçilərinin selçukluların kahramanlıqları və zəfərləri haqqında görüşləri. Moğol istilası dövründə türklərin Anadolu'ya gəlişi.

Yaxın və Orta Şərqi qüdrətli türk dövləti olan Böyük Səlcuq imperiyasının (1038-1157) yaranması selçuqların adı ilə bağlıdır. Səlcuqlar Oğuzların Qınıq boyuna aid olub İslamı qəbul etdikdən sonra Göytanrı inancına qarşı mübarizə aparmış və o, 107 və ya 115 yaşında vəfat etmişdi. Səlcuq bəy Oğuz dövlətində hərbi dəstə başçısı - bəylərbəyi vəzifəsi daşıyırdı. 1038-ci ildə nəvəsi Toğrul bəy Qəznəvi dövlətini məğlub edərək Nişapuru paytaxt etmiş, ondan sonra hakimiyyətə gələn Alp Arslanın (1063-1072) məqsədi Anadoluda böyük dövlət yaratmaq və İslamı yaymaq idi.

Güclü və cəsarətli insan olan Alp Arslan cəsarətli və nəci olmaqla bərabər ürəyi yumşaqlığı ilə seçilir, tabeliyində olanlarla əliaçıq və xoş rəftar edir, məsləhətçilərinə çox ehtiyatla yanaşırdı. Bu səbəbdən Alp Arslan idarəçiliyi Səlcuq hökmdarlarına nümunə oldu.

Doqquz il, bir ay 18 günlük hakimiyyəti dövründə (7.IX.1063 - 25.X.1072) Sultan Alp Arslanın başçılığı altında Lori krallığı, Sürməli Çuxurunda kilsələri ilə məşhur Məryəmnişin qalası və ətrafı, Sepid şəhəri, Baqrat xanədanının paytaxtı, Bizans imperatorluğuna təbə olan qala divarları ilə məşhur Ani şəhəri, bütün Cənubi Qafqaz, Xəzər dənizi kənarındakı Manqışlaq, Cənd, Şabran, ata-baba yurdu Mavəranəhrə qonşu olan ərazilər - Xarəzm və bütün qədim Oğuz elləri, Kirman, Şiraz, İstəxr qalası Böyük Səlcuqlu türk xaqanlığına birləşdirildi. O, ulu babası Səlcuqun qəbrinin yerləşdiyi ərazini fəth etdi, Fars və Girman ərazisində nizam-intizam yaratdı, Məkkə və Mədinəni Fatimidlərin əlindən aldı, Hələbi tutdu. Səlcuq dövlətinin ərazisini Əfqanıstan sərhəddindən Fatimidlər sülaləsinin idarə etdiyi Misirə qədər əhatə etməklə, yalnız Qərb sərhədləri müdafiəsiz qaldı. Cənub-şərqdə onların sərhəddi Antioxdan Malatyaya qədər uzanırdı. Müsəlmanların bu əraziyə daxil olmaları təhlükə yaratmağa başladı. Nəticədə Səlcuq imperiyasından köçərilərin Bizans imperiyasının şərfinə kütləvi axınları başladı.

Cənub-şərq sərhəddində görülən bütün tədbirlərə baxmayaraq, Bizans ərazisində yaşayan İslam tərəfdarları möhkəmləndirilmiş bufer zonaya daim hücum edən müsəlman ordularından və türklərdən yardım aldılar. Hətta bəzi yerlərdə müsəlman vilayətlər mərkəzi hakimiyyətdən demək olar ki, ayrıldılar.

Bizansı imperatorluğu Konstantin Dukanın (1059-1067) dövründə hərbi qüvvələrə, xüsusən zabitlərə ayrılan maddi vəsaitin nəzərə çarpan dərəcədə azaldılması, onların ehtiyata buraxılmaları ordunun döyüş qabiliyyətinin azalmasına gəlməklə sərhəd qarnizonları gözəçarpan şəkildə ixtisara salındı. Tezliklə imperiyanın Şərqi əyalətlərinin əhalisi azaldı və məlum oldu ki, həmin ərazilərdə köçəri türklərin sayı yunanların sayından çoxdur. Konstantin vəfat edərkən Bizans imperiyası özünü çətinliklə müdafiə edirdi, onun xələfi VII Mixail ölkəni idarə etmək üçün həddindən artıq gənc idi. Bu səbəbdən anası, imperatriçə Yevdokiya Böyük Səlcuqlu dövlətinin qərb yürüşlərinin qarşısını almaq üçün sərkərdə IV Roman Diogenə (1007-1071) ərə getdi.

1068-ci ildə imperator Diogen Makedoniya, Trakiya və Yunanıstandan əlavə qüvvələr topladı. O, Rum elində yaşayan oğuz və peçeneqləri də orduya cəlb etməklə Avropa ölkələrindən kömək almaqla, Orta və Qərbi Anadoluda əli silah tutan xristianların hamısını səfərbərliyə aldı.

IV Roman Diogenin ordusunun tərkibində skandinaviyalılara, romalılara, slavyanlara, eləcə də türkdilli tayfalar olan oğuzlara, kumanlara, hətta cənubi rus çöllərindəki peçeneqlərə də rast gəlmək olardı. Orduda franklar, normanlar, slovaklar, ermənilər, abxazlardan ibarət muzzdlu döyüşçülər, slavyan, qot, alman, frank, gürcü, uz, peçeneq və qıpçaq əsgərləri var idi. Onların çoxu ələ düşən fürsətdən istifadə edərək Roman Diogenin ordularından qaçırdılar.

Alp Arslan XI əsrin 60-cı illərində türk müttəfiqlərinin Anadoluya köç etmələrinə icazə verdi, türklər şəhərlərdə və digər yerlərdə yerləşdilər. Alp Arslan 1067-ci ildə Heratda və Sivasda bizans ordusu üzərində qələbə qazanaraq Qeysəriyyəyə hücum etdi, 1069-cu ildə Konya alındı, 1070-ci ildə müasir Misirin bir hissəsi olan Malazgirdə (Bizans dilində Manzigirt-Malazgird) və Erçiş qalaları, Diyarbəkır alındı. Bizansın tabeliyindəki Urfaya hücum müvəffəqiyyətsizliklə nəticələnsə də, türk bəylərindən Afşinin köməyi ilə Hələb alındı.

Tarixçilərin “Səlcuq qartalı”, “Adil Sultan”, “Fateh atası” adlandırdıqları Sultan Alp Arslan Malazgird qələbəsindən sonra 1072-ci ildə öldürüldü. 1071-ci ildə Malazgird döyüşündən sonra Malazgird və Antioxiya qalalarının itirilməsi ilə nəticələnən sülh sazişini IV Roman Diogenin ölümündən sonra Bizans ləğv etdi. Səlcuqlara qarşı göndərilən Bizans ordusu 1073-cü ildə məğlub edildi. Tezliklə Bizans ordusunda üsyan başladı, ölkəni vətəndaş müharibəsi bürüdü. Türklər sürətlə Kiçik Asiyanın içrilərinə doğru hərəkət etməyə başladılar.

Malazgirdən keçən iki il ərzində köçəri türklər Egey və Mərmərə sahillərinə, İsküdəreyə qədər bütün Anadolunu ələ keçirdilər. Əvvəlki türk axınları yürüşlərdən sonra yaşadıkları yerlərə-Hələb və Əhlətə dönürdülərsə, Malazgirt savaşıdan sonra onlar Anadoluda qalmaqla oranı yurd yerinə çevirməyə başladılar. Malazgirdən sonra Anadoluda türk dövlətlərinin qurulması yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. Səlcuqlar Malazgirt döyüşündən sonra Kiçik Asiyaya, o cümlədən Şərqi Anadoluya sahib oldular.

Bir çox rus və gürcü tarixçiləri bu dönüşü və müvəffəqiyyəti qəbul eməyərək bildirirlər ki, Malazgirt döyüşündən sonra səlcuqların müvəffəqiyyəti və məskunlaşması Bizansdakı qarışıqlıq və yunanların Şərqi qədəki şəhər və kəndləri tərk etməli ilə əlaqəlidir.

Rus tarixçisi M.A.Zaborovun fikrincə, Malazgirt döyüşü ərəfəsində Bizansda tam özbaşınalıq hökm sürürdü. Müxtəlif feodal qruplaşmaları istər şəhər, istərsə də kənddə özlərinə status qazanmağa və hakimiyyətlərini gücləndirməyə çalışırdılar. Ordu tamamilə muzzdlu əsgərlərdən təşkil olunduğundan etibarsız hala düşmüş, xəzinədə pul qıtlığı yaranmışdı.

Bunun səbəblərindən biri kəndlilərin təhkimli halına düşmələri idi. Bizans getdikcə siyasi cəhətdən parçalanmış yarımüstəqil feodal ərazilərinə bölünürdü.

Bəzi tədqiqatçılar bildirirlər ki, Malazgirdə baş verən uğursuzluq yüksək təbəqədə çəkişmələri daha da şiddətləndirmiş, guya xristianların kütləvi surətdə Kiçik Asiyadan getməsinə səbəb olmuş, nəticədə səlcuqlara yürüşləri üçün geniş imkanlar yaranmışdı.

Bizim qənaətimizə dörə Malazgirt döyüşündən sonra səlibçilərin Kiçik Asiyaya yürüşü səlcuqlara qarşı deyil, sadəcə katolik kilsəsinin pravoslav Bizans üzərində nəzarətini təmin etmək məqsədini güdür, onların bir qisminin daha güclü dövlətə söykənərək fəaliyyət göstərmək arzusu olmaqla İslam dininin qəbulunu reallaşdırırdı. Səlcuqlara qarşı səlib yürüşünün təşkilatçılarından olan VII Georgi üçün dini maraqlar önəmli deyildi. Onun 1076-cı ildə Əlcəzair knyazına yazdığı məktubdakı «biz və siz vahid Allaha inanırıq, baxmayaraq ki, müxtəlif vasitələrdən istifadə edirik» ifadəsi də qənaətimizi təsdiq edir.

Səlcuqlarla müharibə Yunan kilsəsinin Romanın təsir dairəsinə qaytarmaq, yunan-pravoslav kilsəsinin var-dövlətinə sahib olmaq başlıca məqsəd idi. Belə yanaşma həm XVII-XIX əsr qərb tarixçiləri tərəfindən, həm də müasir dövrdə səlib yürüşləri haqqında yazan tarixçilər tərəfindən dəstəklənir.

Səlcuqlar digər dinlərə inananlara qarşı “loyal” - münasibəti saxlayırdılar. Həm xristianların, həm də yəhudilərin “müqəddəs kitabı” var idi və Məhəmməd peyğəmbər onları allahsız deyil, yollarını çəşmiş hesab edirdi. Doğurdan da, səlcuqlar bu xətti dəstəkləyərək xristian və yəhudilərə qarşı heç bir “sıxışdırma” siyasəti aparmamış, onlardan yalnız “vergi” verməyi tələb etmişlər. Vergini isə işğal edilmiş ərazilərin bütün əhalisi ödəməli idi. Hətta dövlət idarəetmə işlərində xristian və yəhudilər yenə vəzifə sahibi olmaqla onlar öz dini mərasimlərini azad surətdə yerinə yetirirdilər.....

Səlcuqlar ənənəyə sadıq qalaraq Kiçik Asiya, Suriya və Fələstində yaşayan xristianların bəzi təriqətçiləri üçün, xüsusilə pravoslavlar, pavlikanlar, tondrakitlər, nestorianlar, qriqorianlar üçün şərait yaratmışdılar ki, onlar Bizans kilsəsi tərəfindən təqiblərdən yaxa qurtara bildilər.

Matvey Edesli, “Dünya xronikası”nın müəllifi Mixail Suriyalı, “Aleksandriyalı patriarxların tarixi” anonim kitabı bu faktı təsdiqləyir.

Digər dinlərdən olan yerli xalq nə qərbdən, nə də Bizansdan səlcuqlara qarşı mübarizə üçün kömək istəmədilər. Zəvvarlar Qüdsü ziyarət edə bilir və heç bir sıxıntıya məruz qalmır, bu isə sonrakı fəaliyyətlərində onların dini baxışlarına təsir etməklə İslam dininə maraq yaradırdı.

Təbiidir ki, boş sahələr, ovalıqlar və yaylalar türkmənlərlə dolmuş üçün, səlcuqlar yeni kənd və şəhərlərdə yerləşirdilər. Ankara, Kutahya, Afyon, Qarahisar, Cangir, Niksar, Amasiya, Divriki və Nikde şəhərlərində bu prosesi əks etdirən tarixi mənbələrdə, rus və bir sıra qərb tarixçilərinin əsərlərində görürük.

Şarl Lui Monteskye 1711-ci ildə “İran məktubları”nda yazırdı: “Dünyanın heç bir xalqı şöhrəti və əzəməti ilə “tatarlarla” yarışa bilməz. Onlar türk adlanıb Avropada, Asiyada və Afıkaya yürüşlər edib dünyanın üç qitəsində ağalıq edirlər. Bu xalqın yalnız tarixçiləri çatmayıb ki, onların ağlasığmaz qələbələrinin şöhrətini, digər xalqlara olan alicənab münasibətlərini yazsınla. Bu cəngavər xalq öz gündəlik şöhrəti ilə məşğul olub, əbədi məğlubedilməzliyinə inanıb keçmiş qələbələrinin əbədiləşdirilməsi qayğısına qətiyyətlənməyib”.

Türklər səlcuqlardan çox-çox əvvəl Kiçik Asiya ərazisində məskunlaşmağa başlamışlar. Bu prosesin hansı zaman kəsiyində baş verməsi haqqında elmi mübahisələr hələ də davam etməkdədir. Səlcuqların bu köçə XI əsrdə başlaması artıq hamı tərəfindən qəbul edilmişdir. Bir çox tədqiqatçılar türk köçlərindən danışarkən ancaq ilk vaxtlar daha çox Şərqi Anadolunu nəzərdə tuturlar. İbn Səidi Qərbi Anadoluda 200 min çadır xalqının, yəni azı bir milyon türkmənin yaşadığı haqqında məlumat verir. Onlar yaylaq və qışlaq arasında köç edən köçərilər olub bu yerlərdə kənd salır, şəhərlərə daxil olaraq onu genişləndirirdilər.

Malazgirt döyüşündən sonra səlcuq sərkərdələrindən olan Əbdülqasım Saltuk (1072-1102) Ərzurumu və onun ətrafını tutaraq burada bir dövlət qurmaqla yanaşı, türklərin bu ərazilərdə məskunlaşmasını və kök salmasını təmin etdi. Malazgirt döyüşünə qatılmış səlcuq bəyləri Ərzincan, Kemah, Divirik, Şebinqarahisar şəhərlərini və ona bitişik bölgələri ələ keçirərək türkləri bu ərazilərdə yerləşdirməklə paytaxtları Ketah şəhəri oldu.

Malazgirt döyüşünə baxmayaraq Rumın Diyojen əfv edilmişdisə də, ancaq ölkəsinə qayıdanda Türklərdən görmədiyi təhqirlərə məruz qalıb öldürülüb. 20 il ərzində sürətlə Anadolu içlərinə miqrasiya hərəkəti başlamaqla Anadolu, İç Asiyadakı digər Türk dövlətlərinin də miqrasiyaları ilə Anadolu bir Türk yurduna çevrildi. İç-el ilə qonşu olan bölgələrdə mühüm köçlər baş verdi. Buraya köçən oymaqların başında Boz doğan ilə ona mənsub mələmənci, qara hağulu, kürkçülü və təkəli obaları dururdu.

Anadolunun fəthində və məskunlaşdırılmasında ən mühüm rollardan biri də salur, eymur və xarkınlara məxsusdur. Ümumilikdə, Təhrir dəftərlərində oğuz boylarına mənsub oymaqların 24 boyundan 21-nin Anadoluya köç etməsi göstərilir.

XII əsrin əvvəllərində xaricilərin səlcuq ölkəsinə “Turkiyə” və “Türküstan” adını vermələri bununla əlaqədardır. İç-el səlcuqlar zamanında fəth edilməyə başlandı, bu ərazilərdə əsasən türkmənlər yerləşdilər. Onların əksəriyyəti oturaq həyat tərzinə keçdi, qalanları isə əkinçiliklə məşğul oldular. Bu türkmənlər sonradan 6 bölgəyə bölündü. Ərənmək, Səmenti, Külnar, Silifkə, Qarıdaş və Mut.

İqta sisteminin güclənməsi nəticəsində feodalların mövqeyinin möhkəmlənməsi, suverenlik və vassallıq münasibətlərinin təkamülü, atabəylər, uclar və şianə (naib) təsisatlarının meydana gəlməsi, hərbi sistemin təkmilləşməsi, türk dilinin geniş yayılması, elm, ədəbiyyat, memarlıq və incəsənətin çiçəklənməsi Anadoluda səlcuqların adı ilə bağlıdır.

V.V.Bartoldun yazdığı kimi Səlcuqlular imperiyasının (1038-1157) yaranması ilə oğuzlar müsəlman dünyasında elə bir əhəmiyyət kəsb etdi ki, buna orta əsrlərdə heç bir türk xalqı nail olmamışdı. Türklər səlcuqlara qədər öz doğma yurdlarından kənarda (müsəlmanlığa qədər) Ön Asiyada məşhur idilər. Kiçik Asiyaya köç edən türklər şəhərlər salmaqla bu şəhərlər yol kənarlarında, karvansaraların yanında yerləşirdi.

Səlcuq dövründə Kiçik Asiyadakı şəhərlərin və əhalinin sayı atdı. Əvvəllər qalalar içinə yaşayan türklər, artıq qaladan kənarda yaşamağa başladılar. Əhali artıq şəhər içərisində olan camilərə deyil, kənarda tikilən camilərə toplaşmağa başladılar. Məsələn, Ankarada Arslanxanə camisinə təxminən 2000 əhali yerləşməklə bu XIII əsrdə təxminən 10000 insan namaza gəlirdi. Türklərin kütləvi halda Anadoluda şəhər həyatına qatılmaları onların şəhər həyatı ilə tanış olmasından xəbər verir. Araşdırmalar göstərir ki, türklər gəldiyi vaxt Bizansda əhali əsasən qalalarda yaşayırdı və sayları az idisə, türklər çox qısa zamanda şəhər həyatına

keçərək, onları genişləndirməklə Anadoluda olan şəhər qalaları demək olar ki, türkləşməyə başladı.

Osman Turan yazır ki, “Səlcuqlar dövründə Konya, Livac, Kayseri şəhərlərinin hər birində 100 minə yaxın əhali yaşayırdı. Səlcuqlar bu şəhərlərdə aparıcı əhali deyildi, lakin onlar inzibati işlərdə orduda rəhbər vəzifələr tutaraq ölkənin və şəhərlərin həyatına mühüm təsir göstərirdilər”.

Monqol istilasının nəticəsində Anadoluya - Türküstan, Xorasan və Azərbaycandan çoxlu sayda türkmən gəldi.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Ал Куфи А. Книга завоеваний. Баку, 1981.

Ал Хусайни С. Сообщения о сельджукском государстве. М., 1980.

Аш Шахрагани М. Книга о религиях и сектах. М., 1984.

Большаков О. Г. История Халифата. Т. 1. М., 1989.

Мишо Г. История крестовых походов. М, 2001.

Уотт М. У. Влияние Ислама на средневековую Европу. М., 1996.

Esad M. Tarih/i Din/i Islam. Istanbul, 1995.

Hasan I. H. Islam Tarihi. C.1-10. Istanbul, 1996.

Sakir M. Hz. Ademden bugune kadar Islam tarihi. C. 1-5. Istanbul, 1995.

Sevim A. Anadolunun Fethi (Selcuklu Donemi). Ankara, 1988.

